IOAN SLAVICI

9869

IOAN SLAVICI

OPERE

XIII

Text ales și stabilit
C. MOHANU
Îngrijirea și traducerea
textului german
GHERASIM PINTEA
Note și indici
D. VATAMANIUC

SCRIERI SOCIAL-POLITICE. ISTORICE. ETNOGRAFICE

SCRIITORI ROMÂNI

EDITURA MINERVA
București, 1984

DIN VOLUME

ARHIEPISCOPUL ŞI METROPOLITUL ANDREI BARON DE ŞAGUNA

PREFAŢĂ

Publicînd în carte deosebită această Dare de seamă, *pe care o am scris pentru foaia noastră periodică* Convorbiri literare, *asupra biografiei metropolitului Şaguna, făcută de preasfinţia-sa părintele arhimandrit şi vicar arhidiecezan Nicolae Popea, nu mă povăţuieşte decît dorinţa de a face să se reamintească într-un cerc pe cît se poate de întins ideile marelui arhiereu al poporului român.*

Nevrednic mă simt în faţă cu dînsul şi nu voi îndrăzni a mă face apostol al învăţăturilor sale, pe care le simt, precum orbul simte binefacerile luminii, dar nu le pătrund cu mintea şi nu mă voi încumeta a le cuprinde în cuvinte : el însuşi a trecut prin mijlocul nostru, şi întreagă această trecere a lui prin viaţă este o carte de învăţături înţelepte, din care m-am trudit să scot cîteva pagini răzleţe pentru cei ce vor şi ştiu să le citească. Tot atît de puţin voi îndrăzni să spun lauda faptelor lui, căci nu [ne] este dat nouă, celor ce am simţit căldura binefăcătoare a răsuflării sale, să măsurăm depărtarea pînă la care a străbătut luminatul său ochi, nici putem să cuprindem mărimea jertfelor, pe care el le-a adus iubirei sale de oameni.

O viaţă are omul în această lume, şi această una şi singura viaţă. El ni-a dat-o întreagă nouă, celor ce ne aflăm în preajma vederei lui : nu am dorit dar, şi nu doresc decît a face ca ceasurile bune, pe care ni le dă întîmplarea, să ne aducem aminte că, pe cînd noi alergam după mulţămiri şi plăceri, petrecea în mijlocul nostru un om care-şi înfrînase toate dorinţele, afară de una, dorinţa de a scădea, pe cît era *cu putință, din durerile noastre și ale urmașilor noștri, dorința de a ne ridica cu o treaptă mai sus decît eram.*

Din această dorință purcede întreaga lucrare necurmată a lui. În tinerețele sale, el se înfrînă și se retrage din lume, petrecînd zi și noapte spre a se lumina prin învățătură ; în timpul bărbăției sale se mistuie în lupte îndărătnice, și înspre apusul vieței sale se lipsește de tigna bătrîneților, căci un gînd neastîmpărat îl mîna mereu înainte, timpul îi era prea scurt, viața îi era prea mică spre a putea răspunde la o dorință atît de spornică, precum era a lui.

Iar acum după ce el a ieșit din viață, această dorință a lui rămîne și trebuie să rămînă în sufletele noastre și să fie trecută ca o scumpă moștenire din neam în neam asupra urmașilor noștri ; precum el ne-a iubit pre noi, așa să ne iubim și noi înșine unii pre alții și să păstrăm nestrămutată legătura așezată de dînsul în mijlocul nostru ; precum el a voit binele nostru, așa să ne împreunăm și noi înșine întru binele urmașilor noștri ; precum el a știut să ne adune cu dragoste și încredere împregiurul său, așa să ne unim și noi în gîndul de a face ca neamul nostru să ajungă cît mai curînd la starea visată de dînsul.

Și dacă prin neînsemnata-mi lucrare de față voi fi contribuit cîtuși de puțin la întărirea acestui gînd, mă voi simți cu prisos răsplătit.

IOAN SLAVICI

ARHIEPISCOPUL ȘI METROPOLITUL ANDREI BARON DE ȘAGUNA DE NICOLAE POPEA

La anul 1848, în Duminica Tomii, catedrala metropolitană din Carlovăț, străbătută de mirosul tămîii și al făcliilor de ceară, era plină de creștinii adunați ca să fie de față la împlinirea unei mari taine de credință. Metropolitul Raiacici, asistat de doi episcopi sufragani și de un mare număr de preoți, săvîrșise hirotonirea unui episcop.

Primind darul arhipăstoriei, noul episcop, un om de-abia treizeci și nouă de ani, înalt, cu umerii lați, cu peptul ieșit, cu fruntea mare, cu chipul de o rară frumusețe bărbătească și cu toate mișcările măsurate, Andrei Șaguna, se arată în fața creștinilor, ca să rostească ultimul său cuvînt, înainte de a pleca din cercul în care-și petrecuse tinerețele :

„Tot omul din clipa nașterii sale, de cînd își face întăiul pas în lume, începe a și muri..."

Aceste au fost cuvintele cu care marele arhiereu și-a început discursul rostit în clipa cînd a pășit pe calea cea mare a vieții.

Și acel discurs se încheie cu următoarele cuvinte :

„Mai pe urmă iarăși înaintea Ta, Doamne, cad și zic : Tu, Doamne, știi că către scopul meu doresc să alerg ; pe românii ardeleni din adîncul lor somn să-i deștept și cu voie către tot ce-i adevărat, plăcut și bun să-i trag ! Tu, Doamne, umbrează-mă cu puternicul Tău scut ! Tu îndulcește-mi în ceasul morții roadele amarelor mele osteneli. Amin !"

Cîteva săptămîni în urmă, în ajunul Adunării de la Blaj, fruntașii românilor ardeleni se adunară ca să-i facă o primire la Sibiu, iară în sara zilei de sosire i se făcu o manifestație cu făclii. Cu această ocazie el zise, între altele, aceste :

„Manifestațiunile de onoare, ce d-voastră, cum se vede, le aduceți nu numai demnității, ci și persoanei mele, mă îmbucură foarte. Eu le primesc pe aceste sub condițiunea că d-voastre, precum pînă acum, așa și în viitor totdeauna veți rămînea credincioși Casei imperiale austriace. Nu este nici un om în lume care să aibă o inimă mai bună decît bunul nostru părinte Ferdinand. Precum sperați de la Dumnezeu ca să vă ajute vouă și copiilor voștri, așa să rămîneți pururea în neclintită credință către dînsul. În convingerea aceasta vă împărtășesc binecuvîntările mele."

Iată, în cîteva trăsături, omul, a cărui viață părintele arhimandrit și vicar metropolitan Nicolae Popea ne-o înfățișează în cartea sa, apărută încă în anul trecut și premiată de Sinodul Arhidiecezan din Ardeal.

În clipa cînd se simte pregătit pentru lucrarea arhipăstorească, marele arhiereu se gîndește la moarte. El vede mărimea însărcinării ce primește, vede greutățile ce va trebui să învingă spre a putea să aducă la îndeplinire planurile sale întinse și simte că o viață de om e prea puțin pentru săvîrșirea unei munci atît de grele, simte că viața i se va stinge încă la începutul lucrării ce-și plănuise.

Tocmai pentru aceea, încă de atunci, se gîndea la timpurile ce vor avea să urmeze după încetarea lui din viață : voia să cîștige iubirea poporului pe care-l păstorea, pentru ca să-i poată lăsa drept moștenire planurile sale și să-l poată hotărî de a urma cu dragoste lucrarea începută de dînsul ; voia să cîștige atît pentru sine, cît și pentru acest popor, un sprijin statornic în încrederea și bunăvoința Curții din Viena, ale cărei interese le credea în mare parte identice cu ale poporului român ; voia, într-un cuvînt, să-și asigure moștenirea, roadele amarelor sale osteneli.

În ziua înmormîntării lui, ziarul *Herm. Ztng.*, voind să cuprinză caracterul răposatului în puține cuvinte, zice : „La puțini oameni s-a manifestat stăruința de fer, întru a face ca dorința lor să străbată și peste mormînt, așa de puternic ca la Șaguna".

Căci în capetele pe care firea le croiește într-un ceas bun, se plăsmuiesc mai ales gîndiri ce nu se pot realiza într-o viață de om, mai ales dorințe, care cu vremea trebuie să miște popoare întregi.

Dorințele lui Șaguna nu au fost acele care s-au împlinit încă în viața lui, și, pentru aceea, în cuvîntul prin care deschide întăiul Congres național-bisericesc, el zice :

„Iată, domnilor ! timpul încetării acelei sarcini grele, care de douăzeci de ani zăcea pe umerii mei și pe care trebuia să o port singur, după pozițiunea mea, pe care o ocup în organismul sfintei maicii noastre biserici, căci n-am putut să ne organizăm pînă acuma bisericește.

Cum am condus eu pînă acum treaba cea grea și problematică a reînființării metropoliei noastre, despre aceasta judece prezentul și viitorul.

De astăzi încolo depun și responsabilitatea pentru ulterioara soartă a bisericei în mînile acestui congres și ale celor viitoare și mă mîngîi, căci cutez să zic : că nu în deșert am alergat, ca și cum n-aș fi știut unde alerg, nici am dat război, ca și cum aș fi bătut văzduhul, ci luptă bună am luptat, curgerea am plinit și credința am păzit și că astăzi pot să mă rog lui Dumnezeu, ca acum să mă slobozească pe mine în pace, că văzură ochii mei mîntuirea care s-a pregătit înaintea fețelor tuturor românilor de religia gr.-răsăriteană din Ungaria și Ardeal."

El a organizat dar pe românii risipiți prin țările de sub stăpînirea Habsburgilor și părăsiți de veacuri fără de nici o povață ; dar nu această organizare e înțelesul vieții lui, nu ea a fost gîndul care l-a îmbărbătat în luptele grele prin care a trebuit să treacă : i-a organizat, pentru ca printr-înșii să înceapă lucrarea, la săvîrșirea căreia îi credea chemați.

Și chiar atunci, cînd i-a organizat, el a dat o direcție hotărîtă lucrării lor viitoare și prin întreaga lui viață ne-a arătat încotro trebuie să năzuiască urmașii, pentru ca acea parte din poporul român să-și poată împlini chemarea.

Pentru aceea biografia metropolitului Andrei nu e descrierea vieții unui om, ci înfățișarea unei părți strălucite din viața poporului român și în același timp desfășurarea planului de acțiune croit pentru trei milioane de români de către cel mai luminat cap ce s-a ivit în mijlocul lor, e o parte din moștenirea de gîndiri, pe care ne-a lăsat-o organizatorul unei biserici naționale românești.

Şi nimeni nu era mai de-aproape chemat a ne face parte din această moştenire decît părintele arhimandrit Nicolae Popea, care i-a fost secretar, în urmă vicar şi chiar iubit om de încredere, care a petrecut o viaţă întreagă în apropiarea lui şi putea să-i cunoască şi cele mai intime dorinţe.

Însă, mai înainte de a ne da samă dacă scrierea părintelui Popea răspunde la toate aşteptările, să ne înfăţişăm prin cîteva trăsături de condei caracterul şi vederile metropolitului Andrei.

Metropolitul Andrei s-a născut la 1 ianuarie 1809 st. n., la Mişcolţ în Ungaria, departe de trupul naţiunii române. Tatăl său, neguţătorul Naum Şaguna, şi mamă-sa, Anastasia, erau români macedoneni, de origine din Grabova şi descendenţi ai unor familii emigrate încă în veacurile trecute. Nu se ştie dacă părinţii acestui mare român vorbeau româneşte ; se ştie, însă, că el însuşi la vîrsta de 14 ani, cînd, după încetarea din viaţă a tatălui său, se duce la Pesta, la unchiul său, încă nu ştia româneşte.

Acest unchi al lui, Atanasie Grabovschi, era neguţitor bogat, om cu multă trecere şi cu relaţiuni foarte întinse, dar, mai presus de toate, român zelos, care număra între amicii săi pe Petru Maior, pe Bojincă şi pe alţii din puţinii români culţi care trăiau în acel timp, ba avea relaţiuni de-aproape şi cu mai multe familii boiereşti din ţară, între care şi familia Goleştilor.

În casa unchiului său a învăţat viitorul metropolit român limba românească şi a prins o hotărîtă tragere de inimă cătră poporul român pe care nu-l cunoştea, dar din care se simţea făcînd parte.

Este un lucru cel puţin foarte firesc ca omul să se simtă alipit de poporul din care face parte şi în mijlocul căruia s-a născut şi a crescut, căci de acest popor îl leagă atît tradiţiile înaintaşilor, cît şi interesele actuale, şi, mai presus de toate, de la acest popor a învăţat cele mai din început şi mai de căpetenie elemente de gîndire. Ceea ce-i apropie pe oameni unii de alţii este comunitatea de tradiţiuni, de interese şi mai ales comunitatea de vederi : românul se simte dar mai apropiat de români decît de alţi oameni, pentru că găseşte în sufletul său mai multă asemănare cu românii decît cu alţii, şi îndeobşte îi este mai lesne de a se înţelege cu dînşii decît cu alţi oameni.

La Șaguna, îndeosebi, această alipire oarecum instinctivă nu se putea stabili, căci, deși român după origine, a fost născut și crescut departe de trupul națiunii. Cu toate aceste, una dintre cele mai hotărîtoare trăsături în caracterul lui e susceptibilitatea națională aproape bolnăvicioasă, și întreaga lui viață ni se pare neînțeleasă cîtă vreme nu ne vom fi dat samă despre motivele acestei susceptibilități.

Oamenii ca Șaguna, meniți de la fire de a-și petrece viața în muncă necurmată pentru împuținarea mizeriilor lumești, aduc cu dînșii totdeauna un capital de iubire în lume : trebuie deci să ne dăm samă pentru ce iubirea lui Șaguna s-a revărsat mai ales asupra românilor și îndeosebi asupra celei mai nenorocite părți din poporul român. Oriunde l-ar fi aruncat întîmplarea, el și-ar fi împlinit chemarea nu numai din simțămîntul de datorie, ci și din dorința-i firească pentru binele obștesc ; la români însă el nu s-a mărginit la împlinirea unei chemări individuale, ci a dat dezlegarea unei probleme sociale, din care-și făcuse o problemă de fericire și care la români era mai viu simțită decît la alte popoare.

Iată dar ceea ce l-a împins spre poporul român, iată motivul susceptibilității lui naționale.

Dacă ar fi făcut parte dintr-un popor fericit, el ar fi trăit poate departe de zgomotul lumii și s-ar fi bucurat în tăcută retragere în bogatele izvoare de fericire, pe care le avea în sufletul său ; era însă membru al unuia dintre cele mai nefericite popoare, și, ca unul ce fusese făcut pentru viața fericită, trebuia să fie înzecit de adînc jignit de nefericirea poporului său.

Românii erau un popor despreţuit și o parte din acest dispreț cădea și asupra lui, căci el era român. Nu ar fi avut decît să-și renege românitatea ori să-și pună în evidență individualitatea, pentru ca să scape de acest dispreț ori ca să fie membru respectat al unui popor despreţuit. Și nu e nimic mai comod decît a despreţui dimpreună cu străinii pe poporul din care faci parte, nimic mai comod decît a zice :

„Iată că eu nu sunt ca ceilalți, cu toate că din mijlocul lor am ieșit“.

Dar semnul oamenilor cumsecade e simțămîntul de adîncă jignire, pe care îl produce în sufletele lor disprețul manifestat față cu poporul din care fac parte, mai ales atunci cînd acest dispreț nu-i atinge și pe dînșii. Și dacă Șaguna nu s-ar fi simțit niciodată alipit de poporul român, simțimîntul de alipire a trebuit să se deștepte în sufletul lui atunci, cînd i s-a zis: „Românii sunt un popor sălbatic și ticălos, ceea ce nu are să te supere, fiindcă tu nu ești ca dînșii“. Iară aceasta i se zicea tînărului și chiar copilului Șaguna în fiecare zi, aceasta i s-a zis în toată viața: pentru aceea simțimîntul de alipire era atît de puternic în sufletul lui, pentru aceea totdeauna și în toate împrejurările se identifica și cerea să fie identificat cu românii.

Și pe cînd întîmpina pretutindeni disprețul aruncat asupra românilor, în casa unchiului său avea a face cu niște oameni care plîngeau soarta poporului român, care-și petreceau viața în muncă necurmată pentru luminarea acestui popor, cu niște oameni care pipăiau mereu ranele unei întregi societăți scăpătate și căutau zi și noapte leacul binecuvîntat: era oare cu putință ca să nu prinză în sufletul tînărului Șaguna rădăcini dorința neastîmpărată și covîrșitoare de a păși în urmele acestor oameni și de a urma lucrarea pregătită de dînșii? Era oare cu putință ca el să nu-și zică: „Și dac-aș avea înmiit puterile ce am, înainte de toate pentru acești români părăsiți le-aș jertfi?!“

Deși nu este o carte mare, în care să steie scrisă „data“ oamenilor și a popoarelor, sunt oameni providențiali, capete predestinate a rezolvi cestiunile ivite în societatea ce le încunjură: un asemeni om providențial a fost Șaguna.

Vă închipuiți pe tînărul de douăzeci de ani, înzestrat cu cele mai strălucite daruri trupești și sufletești. El și-a terminat studiile juridice, a moștenit o stare frumoasă și se bucură de cele mai bune relațiuni; dar renunță la partea cea mai plină de farmec a vieții și ia hotărîrea de a se pregăti pentru călugărie.

În sufletul unui om ca Șaguna asemenea hotărîri nu se stabilesc din întîmplare: ele sunt rezultatul unei aplecări firești, povățuite de un gînd bine chibzuit. Acest tînăr avea conștiința darurilor cu care-l înzestrase firea și simțea că nu poate să le pună în serviciul unui singur om. Părintele Popea ne spune: „Nu o dată-l auzirăm în viață zicînd: «De m-aș naște de o sută de ori, tot preot m-aș face!»“

Da, fiindcă numai ca preot avea dreptul și datoria de a-și jertfi toată viața, toate puterile, întregul suflet pentru binele unui cerc hotărît de oameni.

Dar pentru acest cerc şi înainte de toate numai pentru acesta voia să aducă jertfa.

Încă mai înainte de a-şi fi terminat studiile de drept, străinii şi mai ales iezuiţii făcuseră toate încercările ca să-l tragă în partea lor ; în urmă patriarhul sîrbesc îl luă la casa lui, şi-l alese de secretar, îl numi profesor, îl puse notar consistorial şi bibliotecar al bibliotecei metropolitane : dar el însuşi ne spune : „Fiind norocos a fi protosingel la metropolia noastră din Carlovăţ, şi pe lîngă datorinţele ce le-am avut ca profesor de teologie, avînd şi ceasuri slobode, le întrebuinţam cu cetirea cărţilor canoniceşti. Aceasta puteam să o fac cu înlesnire, căci eram şi bibliotecar al bibliotecii metropolitane. În cărţile canoniceşti aflam multe, care mă şi sileam a le descrie, căci nu aveam nădajde că voi putea şi eu oarecînd foliantele acelea să mi le cumpăr ; apoi şi aceea am gîndit că cine ştie unde mă va arunca soarta de la Carlovăţ, putea-voi avea şi acolo foliantele acelea."

Iară părintele Popea ne spune : „Tot aici în această poziţiune favorabilă i se dădu lui ocaziunea cea mai binevenită, pentru a da răscoli arhivul şi a răsfoi cărţile şi foliantele din biblioteca metropolitană, descoperind actele şi documentele şi făcîndu-şi notiţele diverse, care mai pe urmă aveau să formeze baza năzuinţelor şi acţiunilor sale întru emanciparea bisericei şi restaurarea vechei metropolii române, precum şi a numeroaselor şi însemnatelor sale òpuri canonice, după cum ne mărturisea el însuşi atît cu grai viu, cît şi în deosebitele sale scrieri posterioare".

Toate aceste lucrări ostenitoare el le-a săvîrşit în folosul românilor îndeosebi ; în toate, nu iubirea îndeobşte, ci iubirea către români l-a povăţuit. Secretarul iubit al patriarhului sîrbesc visa la emanciparea bisericei române ; profesorul sîrbesc aduna material pentru opuri ce voia să scrie în româneşte, o limbă pe care n-o scria cu lesnire, fiindcă n-avuse parte s-o înveţe atît de bine ca pe acea sîrbească, dar o limbă la care ţinea cu tot sufletul ; notarul consistoriului sîrbesc aduna arme ca să poată apăra sfintele dreptăţi ale românilor.

La sîrbi înaintează răpede din treaptă în treaptă şi la vîrsta de treizeci şi trei de ani ajunge arhimandrit titular şi în urmă vicepreşedinte al Consistoriului din Vîrşeţ ; dar şi aici el se deosebește de alții prin tragerea de inimă către diecezarii români și prin ocrotirea studenților români.

În sfîrșit, în vîrstă de treizeci și șapte de ani, el fu trimis ca vicar pentru văduvita episcopie a Ardealului.

Iată dar unde l-a aruncat — în cele din urmă — soartea de la Carlovăț.

Această soartă însă nu era dată de-o întîmplare norocită, ci făurită de către dînsul.

Căci întrunindu-se adunarea electorală a protopopilor ardeleni, comisarul împărătesc le spune alegătorilor că astă dată pot să aleagă de episcop și pe unul care nu e născut în Ardeal și apoi zice :

„Aceasta în adevăr este o dovadă cu totul singulară a clemenței regești. Deci, dacă venerabilul cler «va putea nemeri tocmai pe acel bărbat înfrumusețat» cu arătatele calități, după cum «dorește preaînaltul loc», atunci nimeni nu se va îndoi că bunătățile, care vor purcede din aceasta, vor fi mari și fără număr.“

Acest bărbat dorit de „preaînaltul loc“ era Șaguna, căci, deși între cei trei candidați ce urmează a fi propuși împăratului, el întrunise cele mai puține voturi, Coroana pe el l-a numit.

De asemenea, în discursul rostit în catedrala din Carlovăț, adresîndu-se la metropolitul Raiacici, Șaguna zice :

„Nu e nici unul, nici dintre cei ce sunt, nici dintre cei ce nu sunt aici de față, care nu ar ști că sfințirea mea de astăzi de episcop al Transilvaniei este urmarea ostenelelor celor multe ale excelenței-voastre, care bine ați voit a le pune încă de la începutul văduviei scaunului episcopesc din Transilvania înaintea prea înaltului tron al c. reg. măriri“.

Șaguna a ajuns dar episcop al românilor ortodocși din Ardeal, pentru că voia să ajungă, pentru că acesta a fost visul tinerețelor lui : norocul nu i-a ieșit în cale, ci el l-a căutat și l-a găsit, pentru că știa să-l caute.

Fără îndoială, un tînăr cu darurile firești, cu studiile, cu poziția și cu relațiunile lui Șaguna, luînd hotărîrea de a se face călugăr, aspira la scaunul episcopesc ; Șaguna însă îndeosebi nu aspira la scaunul episcopesc, ci la poziția ce un om ca dînsul își putea crea din acest scaun în mijlocul poporului român, și pentru aceea și-a pus în cumpănă toată personalitatea și toate relațiunile, ca să ajungă episcop la români.

Pus odată în scaunul celei mai părăsite episcopii din Austria, el începe numaidecît lupta pentru neatîrnarea bisericei române ortodoxe și pentru reînființarea Metropoliei Române. Sunt mari greutățile ce întîmpină; sunt mulți și puternici adversarii ce-i stau în față. Între acești adversari sunt mai ales doi: patriarhul sîrbesc, care apără supremația sîrbească întemeiată de un veac și jumătate, și capul bisericei române unite cu cea catolică, ca organ văzut al ocultei puteri papale. În cursul acestei lupte sîrbii îl cheamă să le fie patriarh, iară românii uniți îi propun să fie întîiul metropolit al bisericei române unite cu cea catolică: el nu primește, ci rămîne episcop în o dieceză săracă și prigonită de veacuri.

Oricine va înțelege pentru ce el nu a primit să fie patriarh al sîrbilor; vor fi însă mulți care se vor întreba: Dacă era român în fundul inimei lui, pentru ce nu a primit să fie metropolit al românilor uniți cu biserica papistă?

Pentru că, după părerea lui, această biserică era o parte ruptă și depărtată din trupul poporului român, supusă la înrîurirea unei puteri atît de covîrșitoare, încît nu se simțea destul de tare spre a o putea face vreodată neatîrnată: nu voia să fie metropolit al românilor uniți, pentru că nu voia ca românii să mai atîrne, după toate celelalte, și de Scaunul papal.

Și că acesta e adevărul, dovadă sunt următoarele mărturisiri ale metropolitului greco-catolic Șuluț:

„Excelență! principiul *Gleichberechtigung aller Nationalitäten und Confessionen* doară mai mare părtinitor și apărător nu are ca tocmai pe mine, și osebit în privința confesiunilor române, nimeni nu dorește mai tare decît mine ca cuvîntul să se prefacă odată și în trup, și dacă stătea din partea mea, și pînă acum se vrea încarna — da e lungă limba boului și nu poate grăi —; acum dară iartă-mi, ca mai nainte de ce mi-aș da *in merito* răspuns, să fac o premisiune, și observațiune și «la pozițiunea mea canonică și hierarhică».

Excelența-ta în tot Ardealul în diecesa excelenței-tale ești — așa-zicînd — un domn necircumscris și independent în cele bisericești, nu ai de a întreba de nimenea, de un alt colegă episcop sau metropolit sau patriarh — cînd ai voi a face şi a lucra ceva.

Şi totuşi — nu e îndoială — că ţi se vor ivi şi excelenţei-tale în acţiunile administraţiunii diecesei unele momente ca acelea, care te vor împedica, şi sfii, ca să nu poţi face totdeauna şi toate cele ce ai dori.

Însă eu mă aflu în circumstări mai grele, precum bine ştii — eu am în cîrmuirea bisericei şi a credincioşilor noştri din Ardeal şi din provincia metropolitană încă vreo cîţiva colegi episcopi, între care diecesa antică a Făgăraşului s-a împărţit, am un «vestitor apostolesc», am «un patriarh», ba am şi «alţi fraţi nu de o mamă», dar puternici, care mă controlează, şi-mi păzesc călcîiul, şi care de multe ori şi în acelea în care ei nu ar avea drept, îmi ţin nu numai voia, dar tocmai şi conştiinţa în cătuşi."

Acestea le scrie românul adînc mîhnit, că nu poate acorda egalitate fraţilor săi de un sînge.

„Flere possem, sed iuvare non!" a zis Şaguna după încheierea Pactului dualist ; dar în biserica lui şi-a întemeiat stăpînirea şi în această biserică numai românii aveau glas hotărîtor.

Şi întemeiarea unei asemenea biserici neatîrnate, în care numai creştinii ce-o alcătuiesc au glas hotărîtor, mai de aproape, întemeiarea unei biserici naţionale româneşti a fost scopul ce Şaguna se simţea menit a realiza în timpul scurt al trecerei sale prin această lume.

„Tu, Doamne, ştii, că către scopul meu doresc a alerga : pe românii ardeleni din adîncul lor somn să-i deştept şi cu voie către tot ce-i *adevărat, plăcut* şi *bun* să-i trag !"

Aceasta nu este o frază de ocazie, ci mărturisirea conştiinţei despre o misiune îndelung meditată.

Şi nu din întîmplare a zis el „românii ardeleni", căci ştia prea bine că sunt în Ardeal şi români, care nu vor fi păstoriţi de dînsul : a zis „românii", pentru că pe toţi românii îi avea în vedere. Dacă nu ar fi fost omul chibzuit, ce era, el nu ar fi zis chiar nici „românii *ardeleni*", pentru că nu numai aceştia erau în gîndul lui : la urma-urmelor el este acela care a conceput şi realizat în parte unirea tuturor românilor din ţările supuse Habsburgilor în ceea ce priveşte interesele lor morale şi intelectuale.

Dar el avea înaintea sa greutățile izvorite din întîmplările ce s-au urmat în curgerea celor două veacuri trecute.

După pacea încheiată la Carlovăț la finele secolului XVIII, o parte a poporului român cade sub stăpînirea Habsburgilor.

Acești Habsburgi nu erau o familie de stăpînitori ivită ca din senin, ci o dinastie care de veacuri acum se lupta pentru organizarea Europei Centrale căzute în părăginire, care avea o politică tradițională și care dispunea de un întreg aparat administrativ, o dinastie pentru care arma era mai mult un scut de apărare și care a cucerit țări mai ales cu legiunile de funcționari administrativi. Era deci un lucru firesc ca această dinastie, care de aproape două sute de ani se lupta cu maghiarii, să se bucure de existența unui element străin și ostil maghiarilor în țările nou ocupate. Deci, chiar din început Curtea din Viena și-a format planul de a strînge elementele române risipite prin țările de la răsărit și de a ocroti dezvoltarea lor, ca cu vremea să se poată răzema pe ele întru stabilirea echilibrului social.

Realizarea acestui plan a întîmpinat însă în toate timpurile mari greutăți.

Înainte de toate, atunci, românii nu făceau, de drept, parte din țările în care se aflau. Spre a introduce acest nou element în viața publică, Habsburgii ar fi trebuit să facă ceea ce în zadar s-a încercat popularul împărat Iosif II, adică să modifice constituția acestor țări ; nu aveau însă destulă putere, pentru că în luptă cu puternicii zilei, nu se putea răzema decît pe partea slabă a împărăției.

Apoi orice măsură luată în interesul românilor trebuia să provoace o rezistență firească din partea maghiarilor, iară la anul 1848 s-a văzut că această rezistență poate să fie atît de puternică, încît Curtea din Viena nici chiar cu sprijinul tuturor celorlalte popoare din împărăție să nu o poată birui. O putere înțeleaptă însă totdeauna încă de departe se ferește de a provoca asemenea rezistență, căci, la urma-urmelor, mai presus de toate, trebuie să-i fie pașnica conviețuire.

Pentru aceea nu o dată li s-a zis românilor din partea Curții din Viena : „Fiți răbdători".

Dar tot după Pacea de la Carlovăț, s-a petrecut și migrarea sîrbilor sub Cernovici și, așezîndu-se ca grăniceri la hotarele orientale ale împărăţiei, aceşti sîrbi au obţinut privilegii, între care şi dreptul de autonomie bisericească. Pentru aceste privilegii Curtea din Viena îşi închipuise un subiect ideal, pe care-l numea *„naţiune ilirică“* şi în care cuprindea în genere pe creştinii de religia ortodoxă ce se aflau în Imperiu. Pe această cale piezişă, ca membri pretinşi ai unei presupuse naţiuni ilirice, au cîştigat românii oarecare drepturi — cel puţin în cele bisericeşti. Din nenorocire însă aceste drepturi nu le-au fost de vreun prea mare folos, deoarece trebuiau să se lupte cu supremaţia sîrbilor, partea în adevăr privilegiată a acelei presupuse naţiuni ilirice.

Mai era însă o a doua nenorocire neasemănat mai mare pentru români.

Numaidecît după încheierea Păcii de la Carlovăţ, Curtea din Viena începe a-şi face pregătirile pentru un eventual război de apărare contra Rusiei, război pe care-l credea inevitabil şi căuta să-l amîne pe un timp, cînd Rusia va fi slăbită. Încă împăratul Leopold I, dînd ambasadorului său de la Constantinopol instrucţiuni, zice : „În români nu trebuie să pui încredere, căci ei sunt ortodocşi şi aşa puşi la dispoziţiunea Rusiei“. Această neîncredere este motivul politic, pentru care Curtea din Viena nu credea de cuviinţă să dezvolte mai mult zel întru ocrotirea românilor şi în acelaşi timp motivul, pentru care ea a cedat înrîuririlor papale şi a dezvoltat atît de mult zel pentru unirea românilor cu biserica catolică. Ce-i drept, ea nu a persecutat pe românii ortodocşi, ba i-a asigurat totdeauna despre protecţia ei ; dar i-a părăsit, a lăsat să-i persecute alţii şi a dat toată protecţia românilor uniţi.

De la începutul secolului XVIII pînă la venirea lui Şaguna în Ardeal, unirea cu biserica papistă era singurul mijloc prin care românii îşi puteau, deşi cu multă anevoinţă, crea o poziţie în viaţa publică : biserica gr.-catolică este aceea care a pus temeliile culturei românilor ardeleni şi a hotărît oarecum timbrul culturei noastre moderne. Era deci un fel de datorie pentru fiecare român bun de a stărui ca românii să se unească cu biserica romană, de a combate conştiinţa de unitate religioasă cu Rusia, de a accentua naţionalitatea română, de a acoperi ortodoxia prin latinitatea noastră. Şi noi care nu judecăm din punct de vedere religionar, ci avem în vedere numai dezvoltarea poporului român, nu vom osîndi pe metropolitul, care a voit să-i tragă pe români la unirea cu biserica romană, nu vom osîndi pe acei bărbaţi români, care în timp de 150 ani au stăruit să asigureze dezvoltarea românilor de peste Carpaţi prin unirea lor cu biserica romană.

Dar ceea ce le era iertat acestora, nu s-ar fi putut ierta lui Şaguna. Şaguna trăia într-un timp, cînd conştiinţa naţională era mai covîrşitoare decît cea religionară : el nu putea dar să pearză din vedere unitatea religionară a poporului român. Nu o dată a zis el : românii uniţi cu biserica romană nu sunt decît partea neasemănat de mică a poporului român. Această parte, în stadiul de dezvoltare la care se aflau românii pe timpul lui, era oarecum dezlipită de naţiune şi supusă unei înrîuriri străine, care în trecut putea să-i folosească, dar în viitor va trebui să-i jignească dezvoltarea, ori s-o împingă în o direcţie mai mult ori mai puţin deosebită de cea urmată de marea majoritate a naţiunii. Deosebirea de religie a fost, este şi va fi în toate timpurile un foarte esenţial element de perturbaţie socială, şi Şaguna era omul care ştia asemenea lucruri şi se bucura că numărul românilor care au fost siliţi a părăsi legea strămoşilor e relativ mic, că numai puţini români au o conştiinţă religioasă deosebită de acea a generaţiilor trecute, care este şi a marei majorităţi din generaţiile actuale. Căci în zadar sunt toate scrutările omeneşti ! Veţi număra stelele de pe cer, veţi cîntări atomele, veţi măsura puterile ce mişcă universul, veţi străbate adîncimile pămîntului şi înălţimile ceriurilor, dar un rînd de lumi va peri şi altul se va pune în locul lor, fără ca să peară frica de Dumnezeu din inima omului, care se vede aruncat în o lume plină de taine înfiorătoare.

Şi fiindcă aşa este, niciodată omul înţelept şi plin de iubire omenească nu va cere de la mulţime jertfirea credinţei moştenite : Şaguna se simţea dar chemat a asigura dezvoltarea românilor din Austria fără de a-i sili să se lepede de legea strămoşilor lor.

El ştia prea bine că are să se lupte cu vrăjmaşi puternici şi că trebuie să frîngă chiar o prevenţie tradiţională a Curţii din Viena ; dar el este acela, care, în discursul rostit în catedrala din Carlovăţ zicea :

„Cea mai mare parte a norocirii mele pururea în osteneală mi-a fost și îmi va fi, și așa cea mai mare bucurie mi-a fost a învinge împedecările și aceasta și în viitor îmi va fi..."

El este gata de luptă, pentru că se simte tare, tare prin sine însuși și tare prin dreptatea cauzei ce susține ; cu valoarea sa personală îi acopere pe românii prigoniți și singurul lui gînd este deocamdată de a face, ca încrederea, de care se bucură el personal la Curtea din Viena, să se reverse asupra tuturor românilor ortodocși.

El cere reînființarea Metropoliei Române Ortodoxe.

Prevăzînd că mai curînd ori mai tîrziu această cerere dreaptă a lui Șaguna se va împlini, și temîndu-se ca nu cumva românii uniți să se întoarcă iar în biserica lor strămoșească, clerul catolic stăruiește pentru înființarea unei metropolii gr.-catolice, iară noul metropolit face un apel către națiune, chemînd pe toți românii la unire cu biserica catolică, ba spunînd că această unire e chiar dorința împăratului.

Șaguna își dezvoltă acum toată energia întru apărarea bunei înțelegeri. Înainte de toate, prin circulări arhipăstorești și prin broșuri de ocazie le dă românilor să înțeleagă că, unindu-se cu biserica romană, nu numai s-ar lepăda de strămoșii lor, ci s-ar despărți totodată de frații lor din alte țări. Într-o asemenea circulară, vorbind de niște articole publicate în *Gazeta Transilvaniei*, el zice :

„Nu știți, iubiților, că redacția *Gazetei Transilvaniei*, fără rușine și fără de sfială turbură de mulți ani «uniunea duhului nostru întru legătura păcii», și că așa obraznică nicicînd n-a fost, precum e astăzi. Redacția aceasta, care o duce Iacob Murășeanu, profesor la gimnaziul catolic din Brașov, este o redacție, care «nu are gînd bun» cu noi și nu are înțelepciunea aceea pe care ar trebui s-o aibă."

Aceste nu sunt cuvintele omului purtat de patimă, ci violența premeditată a omului, care știe că sunt oameni, pe care în anumite împrejurări nimic nu-i dezarmează mai lesne decît cuvintele aspre. Șaguna voia să arate că se simte destul de tare spre a-și putea da pe față indignațiunea.

În același timp el își face protestele la guvern. Între altele adresează prezidiului locotenenței din Ardeal un protest, care cere să fie înaintat la Curtea din Viena. În acest protest el zice :

„Şi de nu aş face eu cu nici o vorbă amintire despre starea cea jignitoare, în care ne aduse afirmarea d-lui arhiepiscop Şuluţ, în privinţa preaînaltei dorinţi împărăteşti despre uniunea cu Roma, se înţelege totuşi de sine că nici o jignire mai dureroasă nu poate fi pentru noi, cei ce, *deşi creştini de religiunea gr.-orientală, credinţa noastră de supuşi* pînă în oara aceasta ne-o păstrăm nepătată, şi tot aceea ne vom sili să o păstrăm pentru toate timpurile şi în *toate împrejurările*".

În cele din urmă el se adresează la împăratul cu o lungă plîngere, în care desfăşură toate păsurile românilor ortodocşi, plîngere, care este un îndrăzneţ şi energic act de acuzare contra guvernului central şi îndeosebi contra ministrului de Culte Thun.

În punctul IX al acestui memoriu el zice :

„Aceste, maiestatea-ta, sunt cererile şi plînsorile, pe care trebuie să le aştern la sacratul Tron. Am întîrziat mult timp ; m-am adresat în privinţa fiecărei afaceri din cele aduse aici înainte, cu rugăminte cătră înaltul ministeri ; la toate aceste multe suplici sau nu mi s-a răspuns deloc, sau am primit răspuns nefavoritor. Ce-mi rămîne altă de făcut, decît a-mi aduce plînsoarea înaintea preaînaltului Tron şi a repeţi aici toate acele cereri de la care atîrnă viitorul bisericei noastre şi pacea sufletească a mai mult ca o jumătate de milion de supuşi evlavioşi şi credincioşi ?

Biserica noastră oftează în profundă întristare, pe cînd celelalte biserici din ţară se bucură. Catolicii privesc plini de încredere veselă la Concordat, care asigură libertatea bisericei lor pe bază fermă, protestanţii de confesiunea augustană primiră o instrucţiune nouă pentru reprezentanţa şi administraţiunea bisericei lor ; gr.-catolicii se veselesc pentru înfiinţarea unei metropolii şi a două episcopii nouă ; numai noi nu putem ridica ochii întru bucurie, deoarece noi trebuie să simţim în toate zilele că religiunea noastră este încă numai suferită, biserica noastră înapoiată.

Maiestate prea înaltă ! Noi suferim o durere nespusă ! Biserica noastră predică principii tot aşa de curate, ca oricare din celelalte ; biserica şi şcoala noastră cresc maiestăţii-tale supuşi nu mai puţin credincioşi şi supuşi statului, cetățeni nu mai puțin harnici și de omenie decît celelalte religiuni ; biserica noastră și fiii săi credincioși au stat pe lîngă cauza împărătească cu credință tare ; ei au susținut proba de foc cu bărbăție ; «ei nu permit a fi întrecuți în credință, ascultare și sacrificare de nici un popor al monarhiei», și acești fii jălesc, căci biserica lor se bucură de mai puține drepturi decît oricare dintre celelalte din țară.

Suntem foarte mîhniți ; dară ne încredem în Dumnezeu care ne-a condus biserica noastră pînă în ziua de astăzi ; căutăm cu deplină încredere în sus la maiestatea-ta, preabunul nostru părinte, și așteptăm în răbdare cuvîntul cel salutar, care ne va mîngăia și ferici : pentru că maiestatea-ta ești drept și biserica gr.-orientală din Ardeal cere numai dreptate."

Aceste putea să le scrie împăratului Șaguna și numai Șaguna, căruia, la 8 noiemvrie 1850, împăratul îi scrisese următoarele :

„Am hotărît, ca ție iubitului și credinciosului nostru episcop diecezan al bisericei răsăritene din Ardeal Andrei Șaguna să-ți dăm crucea de comandor al ordinului ces. austr. leopoldin al nostru întru preagrațioasa recunoștință a neclintitei tale credințe și alipirei, sub cele mai grele împrejurări, către noi și Casa noastră, și zeloasei tale conlucrări în interesul cel adevărat al statului și al «națiunii române» în Ardeal îndeobște".

Întîia oară un împărat îi numește pe români „națiune", întîia oară un episcop al românilor ortodocși primește dovezi despre cea mai deplină încredere a Curții din Viena ; de aceea, primind, în virtutea acestei hîrtii împărătești, tititlul de baron, Șaguna poate îndrăzni să-și pună în blazon tricolorul național românesc.

Acest titlu nu este un semn al deșertăciunii lumești, acest tricolor nu este o fanfaronadă ; Șaguna voiește să acopără ortodoxia românilor prin naționalitatea lor, voiește să arate că încrederea de care se bucură el se revarsă asupra tuturor românilor și că au trecut timpul cînd românii puteau să fie combătuți cu argumentul că sunt ortodocși.

Singur acest rezultat e destul ca să încoroneze viața unui om, căci el pusese capăt unei ferberi de o sută cincizeci de ani și de aici înainte românii se puteau dezvolta fără de a se supune puterii papale.

Pentru Şaguna însă acest rezultat nu era decît condiţia neapărată a unei lucrări binecuvîntate. Căci în deşert ar fi fost toate opintirile lui, dacă nu ar fi putut izbuti să frîngă prevenţia tradiţională a Curţii din Viena şi să-şi înfăţişeze pe românii ortodocşi ca pe o parte trainică şi vrednică de încredere a poporului român.

Plecînd de aici, el urmăreşte scopul său cu buna chibzuinţă a omului înţelept, care ştie să ţină samă de toate împrejurările.

Înainte de toate îşi dă silinţă să întemeieze autoritatea bisericei ortodoxe : dispune ca studenţii români de pe la institutele străine să nu mai înveţe doctrina religioasă decît de la preoţi ortodocşi ; stăruieşte ca şcolile românilor ortodocşi să nu mai fie inspectate de episcopul catolic, cum se obicinuia pînă atunci ; ţine un parastas pentru românii căzuţi în timpul revoluţiei şi ştie a face ca guvernatorul să asiste la acest parastas ; ia măsuri ca preoţii din eparhia sa să umble în îmbrăcăminte cuviincioasă, periaţi şi peptănaţi, punînd pedepse aspre pentru purtările rele ; ştie, în sfîrşit, ca, după o sută cincizeci de ani, să aducă trebile acolo încît să convoace iar un sinod al diecezei ardelene.

După toate aceste, nu mai primeşte să fie numit „episcop al românilor *neuniţi*", iară după ce protestele făcute contra acestei numiri rămîn zadarnice, se adresează la împăratul şi, de aici înainte, el este numit : „episcop al românilor *greco-orientali*".

În acelaşi timp el organizează eparhia şi consistoriul, îşi cumpără o reşedinţă, adună bani pentru zidirea unei catedrale, cumpără o casă pentru un seminar, întemeiază o tipografie şi un ziar, înfiinţează şcoli şi cere mereu subvenţii de la stat pentru biserică şi instrucţiune.

Cere, dar nu cerşetoreşte.

La venirea lui în Ardeal era la Sibiu un fel de curs pregătitor pentru preoţi, un curs de „şase luni". El pune un an pentru învăţători şi doi pentru preoţi, iară în urmă doi pentru învăţători şi trei pentru preoţi. Dar atît pentru acest institut, cît şi pentru consistoriu cere subvenţie de la stat. I se acordă. Însă guvernul pusese condiţiuni :

„Ca pe vicar să-l numească, iară pe asesorii consistoriali să-i întărească maiestatea-sa". Şaguna nu se învoi nicidecum cu această restricţiune, fiindcă vătăma autonomia bisericii. După multe tărăgănări, guvernul se abătu de la pretențiunea sa în privința asesorilor, dar nu și a vicarului. Șaguna nici așa nu se învoi. În sfîrșit guvernul îi făcu și această concesiune, dar numai pînă va trăi dînsul, zicînd că maiestatea-sa transpune acest drept maiestatic cu încredere în persoana lui. El mulțămi pentru încrederea prea înaltă, dar nu se învoi nici așa, pînă ce mai pe urmă i se făcu în toate pe voie. „Cinci pînă la șase ani“ durară aceste pertractări între dînsul și guvern.

Nu e destul atît : el a cerut și obținut și sumele ce i se cuveneau pe acești șase ani trecuți.

Acest om neînduplecat e acela, care, încă la anul 1848, cerea să se reînființeze Metropolia Română și de la anul 1848 o cerea mereu, dar nu o primea decît în anumite condițiuni. În luptă cu înrîuririle papale, cu guvernul din Viena, cu maghiarii, cu românii uniți, cu Patriarhia Sîrbească, cu episcopul din Cernăuți, în luptă chiar cu unii dintre fiii săi sufletești și răzemat numai pe dreptatea cererilor sale și pe încrederea Curții din Viena, el cerea, dar nu primea împlinirea cererii sale decît în condițiile prescrise de dînsul.

Pentru ce ?

Pentru că nu reînființarea metropoliei era visul lui, ci întemeiarea unei biserici cu desăvîrșire neatîrnate, care să se poată dezvolta, potrivit cu cererile timpului modern, potrivit cu caracterul poporului român, potrivit, putem zice, cu firea omenească și cu condițiunile dezvoltării omenești.

Această biserică s-a întemeiat și nu rămîne decît să vedem dacă ea-și va păstra neatîrnarea și dacă se va putea dezvolta în pace. Un lucru nu mai poate să fie pus la îndoială : atunci, cînd a rostit cuvintele „acum mă slobozește pre mine stăpîne“ el însuși, marele arhiereu, era pătruns de vitalitatea bisericei întemeiate de dînsul și testamentul lui, prin care se fac fondațiuni pentru folosul unor generațiuni foarte depărtate, ne încredințează că, în clipa morții, el era mîngăiat de gîndul : „Am făcut un așezămînt, care se va moșteni din neam în neam“.

S-a zis adeseori că metropolitul Andrei a reformat biserica orientală.

Se poate : în tot cazul această reformațiune ar fi fost săvîrșită cu atîta înțelepciune, încît ea s-a putut petrece pe nesimțite și fără de a face să se ivească cea mai mică dezbinare între creștini.

Fără îndoială biserica orientală din Ardeal e organizată pe temeliile rezultate din o deosebită concepție a religiei creștinești.

Una dintre marile trăsături în caracterul lui Șaguna era respectul desăvîrșit pentru tot ce e lucru stabilit ; cu toate acestea, el nu putea să înțeleagă *Sfînta Scriptură* și canoanele bisericești altfel decît potrivit cu vederile lui, potrivit cu trebuințele societății în mijlocul căreia se afla. Adevărul este că el n-a așezat nimic nou, n-a început nici un obicei, care nu ar fi fost vreodată ori undeva în biserica orientală, nu a schimbat nici o dogmă de credință, nu s-a desfăcut de marea biserică orientală : s-a mărginit a da bisericii o organizație potrivită cu vederile românilor în materie de religie. Din început el a simțit că, așa cum era organizată, biserica orientală nu mai are vitalitate : trebuia dar să-i schimbe organizația potrivit cu cererile credincioșilor.

Întrunindu-se întîiul Congres național bisericesc, alcătuit din o parte preoți și două părți mireni, Șaguna îi propuse un „statut organic", pe care congresul îl primi numai cu unele modificări.

„Luați bine sama, domnilor, — le zise el celor ce stăruiau pentru aceste modificări — ca nu, în loc să dregeți, să stricați ce e bun ; vă fac atenți, d-lor, că opul acesta ce avui onoare a vi-l prezenta ca proiect e un op de zeci de ani și nu de o zi".

Zicînd însă aceste, el primi acele modificări ; căci nu voia să întemeieze o biserică pentru el însuși, ci pentru români și așa glasul românilor trebuia să hotărască.

Iată principiul, pe care el nu l-a stabilit, ci l-a luat din învățăturile creștinești și *l-a pus în fruntea doctrinelor religioase.*

Om bun și plin de iubire ce era, el a căutat în oameni partea cea mai bună și pe aceasta a voit să întemeieze veșnica legătură între dînșii. Pe cînd în viața publică el avea totdeauna răutatea oamenilor în vedere și nu se răzema decît pe identitatea de interese, în biserică el a pus mai presus de toate principiul : dacă nu este iubire între oameni, nu mai poate să se stabilească nici o legătură între dînșii.

Papa stăpînește lumea ca reprezentant al unui Dumnezeu, care e gata să bată pe tot omul ce nu i se supune; metropolitul Andrei, murind, rostește cuvintele :

„Fiți pe pace, aveți-vă bine, nu vă sfădiți !"

Unul îi ține pe oameni de frică, pentru că voiește să-i stăpînească ; altul îi îndeamnă la iubire, pentru că voiește să-i învețe a purta mai lesne sarcinele vieții ; unul îi sparie cu iadul ; celalalt le zice : „Nenorociților, iubiți-vă unii pe alții, căci dacă nu vă iubiți voi între voi, în deșert căutați iubire în lumea aceasta ori în cea viitoare".

Dar această concepție a iubirii obștești nu putea să se ivească cu acea desăvîrșită claritate, cu care s-a ivit în capul metropolitului Andrei, decît în mijlocul unui popor de veacuri părăsit, de veacuri huiduit, de veacuri urît de toată lumea.

El le-a venit ardelenilor ca un om trimis de la Dumnezeu, și ardelenii au cunoscut că s-a ivit un Mesia în mijlocul lor, pentru că veacurile îndelungate le-au dat învățătura că dacă ei nu se vor iubi între dînșii, nu vor găsi în lume decît ură și prigonire.

Șaguna, dar, nu și-a jertfit viața întreagă pentru ardeleni fiindcă ei erau Români : și-a jertfit-o fiindcă-i vedea atît de prigoniți. Iubirea lui pare a fi fost rezervată mai ales pentru români, pentru că românii erau cei mai apropiați de dînsul, și din clipa nașterii omul, începînd să și moară, nu are destul timp ca să treacă la mai multe popoare : trecerea urmează, dacă urmează, numai după moarte.

Pe cînd era bolnav, el însuși zicea :

„Cînd vă veți întoarce de la groapa mea, veți cunoaște pe cine ați perdut !"

Mare și grea e sarcina pe care a primit-o părintele arhimandrit Nicolae Popea, cînd a luat hotărîrea de a scrie și a da publicității biografia metropolitului Andrei, cu atît mai mare și cu atît mai grea, cu cît abia au trecut cîțiva ani de la încetarea din viață a omului pe care numai de la oarecare depărtare putem să-l vedem îndestul de bine.

Trecînd prin viață, metropolitul Andrei a așezat în cercul supus înrîuririi sale temeliile unei prefaceri sociale, și numai timpul va putea să dovedească trainicia acestor temelii, numai timpul ne va încredința dacă gîndul sădit de dînsul în acel mic cerc e destul de binecuvîntat și destul de puternic spre a-și face cale în cercuri mai lățite : deocamdată nu vedem decît foloasele mai mari ori mai mici, pe care lucrarea lui le-a adus cercului în care a trăit, deocamdată rămînem, unii mai mult, alții mai puțin, uimiți de succesele lui zilnice, pe care cea mai apropiată generație le va uita.

Cetind însă testamentul metropolitului Andrei, oarecum pe nesimițte se ivește în noi gîndul că omul care a scris acest testament, el însuși, nu-i credea pe contimporanii săi capabili de a judeca despre faptele ce-a săvîrșit în viața sa, deoarece știa că dînșii le privesc ca pe niște rezultate, în vreme ce pentru el însuși ele nu erau decît o punere la cale, o pregătire, o impulsiune hotărîtoare pentru niște fapte ce urmează a fi săvîrșite în viitor.

Dacă ne dăm seamă despre cele ce-a făcut, a scris și a zis metropolitul Andrei, trebuie să rămînem pe deplin convinși că organizarea bisericii potrivit cu concepția lui despre religia creștinească a fost cel mai presus dintre scopurile ce el a urmărit în viață.

Căci el zice : „Astăzi pot să mă rog lui Dumnezeu, ca acum să mă slobozească pe mine, că au văzut ochii mei mîntuirea“, el ne spune că și-a împlinit chemarea, că nu mai are nimic de adăugat la opera vieții sale, că atît a putut face și mai mult nu.

Părintele Popea ne spune apoi :

„Restaurarea Metropoliei Române este opul cel mai grandios al metropolitului Șaguna !“

„Ideea lui de predilecțiune pe terenul bisericesc era : deplina emancipare a bisericii sale din cătușele sclavismului, atît celui politic cît și celui bisericesc, și «organizarea ei pe baze tari, autonome și independente, în sensul canoanelor» și a instituțiunilor noastre bisericești“.

„Să nu fi fost Șaguna, biserica ortodoxă română în Ardeal s-ar fi stins...“

Da ! căci nu numai în Ardeal, ci în tot Orientul răutatea omenească, mizeriile veacurilor trecute și puterea lumească au schimonosit așezămîntele sf. noastre biserici și au făcut chiar din religie o formă deșartă și fără de nici un folos vădit pentru societatea omenească : a trebuit dar să vie un om, care să restabilească așezămintele vechi, să creeze bisericii poziția cuvenită în statul modern și credinciosului poziția cuvenită în biserica sa, un om, care să arate cum o biserică organizată potrivit cu adevăratele principii creștinești nu este numai un azil de mîngăiere pentru oamenii singuratici, ci totodată și mai ales cea mai firească garanție a unei dezvoltări sănătoase.

Acest om a fost Șaguna și el s-a ivit în mijlocul ardelenilor, pentru că acolo era mai multă trebuință de dînsul ; dar el însuși nu se simțea chemat a săvîrși această lucrare de restabilire numai pentru ardeleni.

Săvîrșind organizația bisericii din Ardeal, el adresează congresului constituant cuvintele :

„Nu e nimeni în provincia noastră metropolitană oaspe sau nemernic, ci e membru îndreptățit și activ al bisericii noastre.

Efectul lucrărilor noastre, mai departe, atîrnă de la d-voastre. Aș dori «să vă spun multe» în acest moment al despărțirii ; în esența acestora este : «să fiți rîvnitori legii», să «dați sufletele voastre pentru legăturile părinților voștri», pe care le-au făcut întru generațiunile lor, ale căror urmași suntem noi și veți lua mărire mare și nume etern, Amin !“

El îi privea deci pe ardeleni nu numai ca membri ai bisericii nou organizate, ci totodată ca ziditori ai acestei biserici și apostoli ai concepției sale despre religia creștinească. Roadele bune, ce va fi producînd organizația ce el a dat bisericii, în Ardeal, vor trebui să dea acestei organizări o recunoaștere mai generală, iară ardelenilor mărire mare și nume etern.

În clipa morții sale el nu s-a gîndit dar decît la asigurarea acestor roade ; pentru aceea lasă cu limbă de moarte următoarele :

„Înmormîntarea mea să se facă înainte de amiazăzi, fără pompă, fără muzică și «fără predică», în următorul rînd :

A. După ce duhovnicul meu, ieromonahul Gherman, pe care îl rînduiesc ca el singur și solitar să mă îngroape, va săvîrși acasă pravila mică de îngropăciune, atunci un cleric îmbrăcat în stihar negru să premeargă conductului cu crucea cea mare neagră și «alt nimica să nu se poarte» ;

B. Apoi să urmeze clericii și pedagogicii cîte 4—5 într-un rînd, cu profesorii lor ;

C. Apoi poporul credincios, cîte 4—5 într-un rînd ;

D. Apoi preoțimea noastră, cîte 4—5 într-un rînd ;

E. După preoţime să vină crucea de la mormîntul meu, purtată de un cleric îmbrăcat în stihar negru ;

F. Apoi să vină corul cîntăreţilor, care «vor avea a cînta lin» ;

G. Mai departe să vină doi clerici îmbrăcaţi în stihare negre, purtînd lumini ;

H. Apoi duhovnicul Gherman îmbrăcat în sfită neagră, ca preot îngropător ;

I. Apoi să vină carul funebru cu cosciugul ; şi în fine

L. Să urmeze personalul Consistoriului Arhidiecezan plenar şi oaspeţii după categoria lor ;

M. Astfel conductul mă poate petrece pînă la cazarmă, sau cel mult pînă la magazinele militare, de va fi ziuă frumoasă ; «domesticul meu Simeon şi servitorul meu Vasile să rămînă acasă spre a păzi acolo, ca să nu se întîmple vreo pagubă» ;

N. Dizolvîndu-se conductul, carul funebru şi duhovnicul meu Gherman, în careta mea, să mă ducă la biserica cea mare în opidul Răşinari, unde în tinda femeiască să se depună coşciugul şi în următoarea zi duhovnicul *singur* să celebreze sf. liturghie şi să săvîrşească înmormîntarea mea.“

Căci el îi ştia pe oameni cît de răi sunt, cît de făţarnici şi cît de pizmătareţi, şi nu voia ca pînă şi înmormîntarea lui să jignească pe alţii, nu voia ca inimile curate să se înscîrbeze în vederea vaietelor făţarnice ale celor ce-l jăleau numai spre a-şi face un merit din aceea că l-aû jălit.

Dar, mai presus de toate, el îi ştia pe oameni cît de nechibzuiţi sunt şi se temea ca nu cumva manifestaţiunile, fie sincere, fie oficiale, ce se puteau face la înmormîntarea lui, să arunce sămînţa neînţelegerilor între români şi să pună în joc pacinica dezvoltare a bisericii abia organizate.

Scriind dar biografia, părintele Popea trebuia să aibă mereu în vedere testamentul înţeleptului arhipăstor, să se ferească de a pune în cartea sa vreo faptă ori vreo vorbă, care ar putea să fie pusă la îndoială, care ar putea să dea loc la neînţelegeri între români, ori care ar îndrepta mînia vrăjmaşilor poporului român asupra bisericii sinodale din Ardeal.

Deci preasfinţia-sa ne dă un fel de istorie pragmatică a faptelor săvîrşite „cu concursul“ lui Şaguna, şi ne înfăţişează lucrurile astfel, ca ele să nu jignească pe nimeni, pe cît e cu putință să spui adevărul asupra unei a zecea părți din meritele unui om, fără ca să jignești pe cei ce ar fi dorit să aibă și ei asemenea merite.

Căci baronul Andrei de Șaguna a fost și om politic.

Încă la anul 1848, dictatorul Kossuth, voind a se înțelege cu românii, îi iartă pe toți, afară de unul singur, cel mai nevinovat pentru dînșii : episcopul Șaguna.

Șaguna a ieșit, așa-zicînd, din mijlocul poporului maghiar : născut la Mișcolț, crescut între maghiari, pînă la vîrsta de douăzeci de ani a petrecut în mijlocul lor și de dînșii îl legau cele mai plăcute suveniri, suvenirile tinereților. Întreaga lui viață mărturisește că nu a știut urî ; cu atît mai puțin îi putea urî pe maghiari. Ba poate, ca oameni, maghiarii și alți străini, în mijlocul cărora și-a petrecut tinerețele, îi erau mai apropiați decît românii.

El însă era pătruns de convingerea că maghiarii, ca popor, sunt nedrepți, că ei nu sunt oameni de înțelegere.

Nu ca om politic, ci ca om luminat și cu vederi întinse, Șaguna a înțeles că maghiarii nu sunt capabili de a înțelege identitatea de interese, care trebuia să-i hotărască a fi drepți față cu românii. Atît românii, cît și maghiarii au interese deopotrivă de legitime, care nu se pot concilia, pentru că maghiarilor le lipsește abnegația înțeleaptă, pentru că, în curgerea veacurilor, nedreptățirea li s-a prefăcut în sînge și așa lor li se pare ca o nedreptate, cînd românilor li se face dreptate. Pătruns dar de convingerea că maghiarii niciodată nu vor renunța de bunăvoie la dreptul lor de asuprire și că ei trebuiesc să fie siliți, fie de împrejurări, fie de o putere covîrșitoare, a fi drepți, Șaguna niciodată n-a voit să steie de vorbă cu dînșii, niciodată nu a crezut că din înțelegerea directă cu maghiarii poate să rezulte vreun folos pentru români. El nu era vrăjmașul maghiarilor ; era însă cel mai neînduplecat și mai hotărît adversar al lor, omul care cu zîmbetul binevoitor pe buze le spunea cele mai aspre adevăruri și care nu voia să primească nimic direct de la dînșii, ci totdeauna le zicea : „Sunteți siliți a ne da, căci au trecut timpurile de odinioară".

Dar ca om înțelept, el totdeauna știa cînd trebuie să stăruiască pentru întreaga dreptate și cînd marele interes al pacinicei conviețuiri impune datoria de a renunța deocamdată la o parte din el : fiind însă, că celor mai mulți oameni le lipsește aceast cumpăt înțelept, Șaguna jignea cînd pe unii, cînd pe alții, cînd pe adversari cînd pe amici.

El propune senatului imperial următoarele principii de organizare :

1. Unitatea Monarhiei cu atributele ce le va hotărî maiestatea-sa ;
2. Darea constituțiilor provinciale, corespunzătoare autonomiei țărilor de Coroană ;
3. Egala îndreptățire a tuturor națiunilor creștine și valoarea limbei lor la toate diregătoriile.

Cu alte cuvinte : Să fie un stăpîn, care cu părintească purtare de grijă le dă tuturora dreptate și nu lasă ca unii să-i nedreptățească pe ceilalți.

Monarhia se organizează pe baza unor asemenea principii, și românii sunt mulțămiți ; Șaguna, care stăruise pentru această organizare, e pentru dînșii un mare om de stat : maghiarii însă nu sînt mulțumiți.

La anul 1866 oștirile austriace sunt bătute ; Curtea din Viena își pierde prestigiul și o mare parte din puterea ei : trebuie dar să cedeze față cu maghiarii. Împăratul îl cheamă pe Șaguna la Viena, ca să-i ceară sfatul în aceste timpuri atît de grele pentru dinastia Habsburgilor.

Șaguna trebuia să înțeleagă că acum sunt mai tari aceia care vor nedreptatea și să se supună în interesul păcii, mărginindu-se a stărui pentru marticularea autonomiei bisericești și pentru asigurarea drepturilor ce-și cîștigaseră românii pînă atunci : acu maghiarii stau pe gînduri, însă românii, supărați că împăratul nu l-a chemat decît pe Șaguna la Curte, că Șaguna a mers singur și că el nu a zis : „Românii nu primesc nimic, înălțate împărate, dacă nu li se dă tot !“, ci, ca om înțelept, a zis : „Românii, ca popor chibzuit și alipit cu credință de tronul de la care așteaptă toate bunătățile în viitor, au să rămînă pe pace, dacă li se va da deocamdată atît și atît ; ei vor fi răbdători, așteptînd cu cele mai bune speranțe schimbarea vremilor“.

Erau însă între români și oameni fără prevedere, oameni lipsiți de buna chibzuință, care credeau că românii nu vor fi răbdători, și aceștia încep să facă politică în socoteala lor, să declame contra lui Șaguna și să-l înfățișeze mulțimei ca pe un maghiaron.

Iară din ziua în care s-au depărtat de Şaguna, românii au perdut orişice razăm în lupta lor contra maghiarilor, deoarece Curtea din Viena nu mai putea să fie dispusă a sprijini pe nişte oameni, care, urmărind scopuri potrivite cu interesele Monarhiei, nu aveau nevoie de a se lepăda de povăţuitorul lor de pînă atunci. Poporul român a perdut încrederea Curţii din Viena atunci, cînd el s-a depărtat de omul care îi cîştigase această încredere, a perdut-o atunci, cînd a început a se încrede în oamenii care combăteau pe omul ei de încredere. Pentru aceea a zis Şaguna : *„Flere possem, sed juvare non!“* El nu spera nici un ajutor, povăţuit de nişte oameni, care, prin politica lipsită de orice razăm ştiut, dedeau loc la bănuieli grele, deşi poate că neîntemeiate.

Niciodată românii de peste Carpaţi n-au avut cuvinte de a se lupta contra Curţii din Viena, ci totdeauna s-au luptat contra maghiarilor şi răzemaţi de Curtea din Viena. Acum dar, cînd ei deodată s-au depărtat de Curtea din Viena şi voiau să urmeze lupta fără de sprijinul ei, orice om cu minte trebuie să se întrebe : „Unde au aflat ei un nou razăm ?“ şi orice adversar putea să caute acest razăm în afară. Nu e dar minune, dacă se iviseră fel de fel de presupuneri, fel de fel de bănuieli, fel de le învinovăţiri, care au înlesnit maghiarilor lupta contra elementului român ; nu e minune, îndeosebi, că după războiul oriental, în care sîngele român a curs pentru cauza susţinută de Rusia, maghiarii au putut impune bisericii române datoria de a propune limba maghiară în şcolile întemeiate şi susţinute de dînsa.

Prevăzînd cele ce vor trebui să urmeze din politica nechibzuită a fruntaşilor români de peste Carpaţi, bătrînul metropolit luase hotărîrea de a convoca un congres naţional, în care românii de peste Carpaţi să se pronunţe faţă cu nouă stare de lucruri şi să-şi formuleze dorinţele. Căci el nu era dintre acei oameni luminaţi, dar intoleranţi, care se cred în drept de a dispreţui marea mulţime a capetelor mărginite, pentru că nu pot să înţeleagă ceea ce trece peste capacitatea lor de înţelegere, căci el ştia că mulţimea e cum o dispunem. Este un lucru pe care şi cel mai mărginit om poate să-l înţeleagă : că sunt lucruri, pe care nu poate să le înţeleagă, ci trebuie să le primească cu încredere oarbă. Şi dacă mulţimea nu ar avea darul de a înţelege acest lucru, ar fi peste putinţă să mai trăim pe faţa pămîntului. Sunt însă oameni, care se cred capabili de a înţelege şi ceea ce nu înţeleg şi aceştia îndeobşte se pun între capetele luminate şi mulţime, şi ţipă, şi zbiară şi fac zgomot deşert, pînă ce nu produc în lume zăpăceala, pe care o simt în capetele lor ; Şaguna voia să-i adune pe români în congres naţional, pentru ca să se pună între mulţime şi oamenii de felul acesta, să strîngă încă o dată rîndurile, să limpezească încă o dată capetele şi să-i înfăţişeze iar pe românii de peste Carpaţi ca pe un element închegat şi plin de tărie.

Se înţelege, guvernul maghiar îşi dădea toată silinţa spre a zădărnici acest plan ; dar se vede că Coroana se pronunţase pentru realizarea dorinţei lui Şaguna, căci preşedintele Consiliului de Miniştri, atunci contele Lónyai, pleacă în Ardeal spre a se pune *în înţelegere cu fruntaşii românilor.*

Şaguna, care ştia ce voieşte contele Lónyai, nici n-a voit să se pună în înţelegere cu dînsul, căci scopul lui nu era de a se înţelege cu maghiarii, ci de a pune la cale o manifestaţie energică pentru Coroană şi contra regimului maghiar, de a-i sili pe maghiari să facă noi concesiuni ori cel puţin să se ţină de cele făcute pînă atunci.

Alţi oameni politici din Ardeal, care treceau de vrăjmaşi neîmpăcaţi ai maghiarilor, au crezut însă că se pot pune în înţelegere cu şeful Cabinetului din Pesta, fără de a da chiar prin această încercare de înţelegere directă guvernului maghiar un puternic motiv de a susţine că convocarea Congresului Naţional e de prisos. Ei s-au întrunit dar în conferenţă, au stat de vorbă cu excelenţa-sa ministrul preşedinte al Ungariei şi s-au întors, cum prevăzuse Şaguna, ruşinaţi la casele lor. Astfel Lónyai dovedise că românii ardeleni sunt cei mai inofensivi oameni.

De aici înainte românii din Austria sunt nişte oameni fără de nici o importanţă în viaţa politică.

La anul 1863 Şaguna obţinuse pentru românii ardeleni dreptul de a se întruni în Congres Naţional şi prezentînd împăratului deputaţiunea trimisă la Tron din partea acestui congres, împăratul îi răspunde :

„Cu plăcere vă primesc ca pre reprezentanţii «bravilor români» ai marelui meu Principat Transilvania, care de repeţite ori mi-au dat testimonii de neclintita lor credinţă şi alipire cătră mine şi Casa mea. În adresa ce mi s-a propus şi în gravul cuvînt (*inhaltsvolle Ansprache*) al demnului lor preşedinte, ei au întărit din nou aceste simţiminte şi au şi recunoscut cu încredere sinceră fiiască şi cu mulţămită acele principii de stat, ce le-am proclamat prin Diploma mea din 20 oct. 1860 şi Patenta mea din 26 februarie 1861, şi care vor duce la o salutiferă transformare a imperiului întreg. Primind cu plăcere şi deplină îndestulare asigurările d-voastre cele deplin corespunzătoare grelelor împrejurări actuale, vă împuternicesc totodată a le-o împărtăşi aceasta comitenţilor d-voastre, cărora şi de aici înainte le rămîn propens cu îndurare şi graţie împărătească."

În onoarea acestei deputaţiuni miniştrii austriaci au dat soarele, iară municipalitatea din Viena a dat un banchet, la care a prezidat mareşalul austriac principele Colloredo alăturea cu primarul Capitalei şi la care au luat parte somităţile politice din Viena.

Iată dar importanţa ce li se dă românilor ardeleni la 1863, pentru că atunci ei treceau de oameni „bravi", de un element compact şi bine povăţuit, care putea să aibă glas hotărîtor în viaţa politică, un element pus la dispoziţiunea unui om de bună-credinţă şi cu vederi întinse, de care unii aveau cuvinte de a se teme şi pe care alţii se puteau răzema : de la 1870 încoace ei nu sunt decît nişte oameni risipiţi prin ţările de la răsărit, un element zăpăcit, de care nimeni nu se teme şi pe care nimeni nu îndrăzneşte a se răzema — sunt tot ceea ce au fost pînă la 1848.

După ce ideea congresului a fosa dar zădărnicită, Şaguna luă hotărîrea de a se adresa printr-un „apel" către naţiune ; dar el a murit mai nainte de a fi găsit timpul oportun pentru aducerea la îndeplinire a acestei hotărîri părinteşti.

Mulţi s-ar fi aşteptat poate, ca cartea părintelui Popea, să ţină locul acestui „apel".

Aceasta nu era cu putinţă.

Deprinşi a vedea în faptele unui om mai ales ceea ce ele sunt, iară nu scopul la care ţintesc, suntem dispuşi a-l lua pe Şaguna drept un îndemănatic om politic. El însă a luat parte la viaţa politică, fără ca să fi fost un om politic, deoarece scopul urmărit de dînsul nu a fost politic, ci bisericesc. Toată, dar toată lucrarea lui politică e îndreptată spre crearea condiţiunilor, în care biserica organizată de dînsul să se poată dezvolta şi toate succesele lui au ca efect văzut întărirea acestei biserici.

Părintele Nicolae Popea, vicarul bisericii organizate de Şaguna, nu putea dar să-l înfăţişeze pe înţeleptul organizator ca pe un om politic, nici ca pe un om care a săvîrşit lucruri de mare folos pentru neamul românesc, căci ar fi spus un neadevăr, şi ar fi pus în primejdie biserica din nou aşezată.

Vrăjmaşii poporului românesc, ba chiar şi unii dintre români, fie cu bună-credinţă, fie cu precugetare duşmănească, au susţinut adeseori că Şaguna a organizat biserica din Ardeal astfel precum este organizată, ca să-şi creeze nişte colegii electorale pentru o eventuală acţiune politică : cu alte cuvinte, că Şaguna a abuzat de poziţia sa arhipăstorească în folosul unor scopuri politice.

Apoi nu este aşa. Acela care a organizat biserica astfel, ca ea să poată aduce foloase mari societăţii, ca societate, nu a lăsat cu limbă de moarte ca numai creştinii români din Ardeal să păstreze această organizaţie ; el a lucrat pentru binele societăţii. Această organizaţie bisericească, aducînd roade binecuvîntate românilor ortodocşi de peste Carpaţi, nu este şi nici nu poate să fie primejdioasă nici pentru statul maghiar, nici pentru biserica gr.-catolică, nici pentru orice altă întrunire de oameni aşezată pe nişte baze mai bune ori cel puţin tot atît de bune ca şi acele pe care este aşezată legătura între românii ortodocşi de peste Carpaţi. Metropolitul Şaguna nu a voit să se aducă românilor foloase cu paguba altor popoare : paşnica convieţuire, iubirea între oameni, măsura dreaptă au fost gîndurile urmărite de dînsul şi aceste gînduri le-au lăsat drept moştenire tuturor celor ce voiesc să le primească.

Părintele Popea trebuia dar să ne vorbească despre viaţa politică a lui Şaguna ca despre o parte secundară a vieţii lui şi îndeobşte să se pronunţe cu destulă rezervă spre a nu atinge susceptibilităţi — la urma-urmelor neîntemeiate.

Oamenii politici români, care s-au depărtat de Şaguna, nu trebuie să se supere, căci nimeni nu se îndoieşte că numai zelul prea mare pentru binele românilor i-a împins la paşii greşiţi ce-au făcut şi nimeni nu pune la îndoială partea de merite ce li se cuvine pentru timpul în care au lucrat împreună cu Şaguna.

Maghiarii nu trebuie să se supere, pentru că ceea ce a făcut Şaguna pentru dezvoltarea firească a românilor nu este spre paguba, ci spre folosul Ungariei şi a întregii Monarhii.

Românii gr.-catolici, în sfîrşit, nu trebuie să se supere, căci noi toţi, care judecăm cu inimă curată, ştim prea bine că neînţelegerile între românii ortodocşi şi cei uniţi cu Roma nu au pornit din mijlocul nostru, ci au fost provocate în mod artificial, că pînă astăzi nu este încă nici o deosebire în conştiinţa noastră religioasă şi că despărţirea nu e decît în aparenţă. Le ştim aceste şi suntem tari în credinţa că, astăzi, cînd sentimentul naţional e atît de puternic, nu ne vom depărta, ci ne vom apropia mai mult şi tot mai mult unii de alţii, căci români suntem cu toţii şi numai împreună ne vom putea dezvolta.

Nimeni nu trebuie să se supere, pentru că orice supărare s-ar descărca asupra bisericii şi ar jigni dezvoltarea ei în sensul prevăzut de Şaguna.

Părintele Popea se mărgineşte dar a lămuri pe 25 coale de tipar faptele petrecute în viaţa lui Şaguna şi ne înfăţişează întreaga lui viaţă *publică*. Avînd însă înaintea noastră opera unui om conştiincios, care mai bucuros tace decît să spună un lucru pe care îl ştie ori îl crede, dar nu-l poate lămuri îndestul, putem să aflăm noi înşine importanţa faptelor şi să tragem cuvenitele concluziuni din ele. Abstracţie făcînd de la capitolul II (pg. 6—18), pe care mulţi îl vor găsi slab, cartea părintelui Popea cere să fie pusă în rîndul întîi al micei noastre biblioteci naţionale.

Trebuie numai să dăm expresie părerii de rău ce ne cuprinde, cînd vedem cît de puţine desluşiri ne-a putut da părintele Popea asupra vieţii private şi mai ales asupra tinereţelor metropolitului Andrei.

Şaguna a organizat biserica română din Ardeal, a fost, aşa-zicînd, întemeietorul literaturei noastre bisericeşti, el a lăsat în mijlocul nostru o deosebită concepţie a religiei creştineşti, şi aşa este în interesul nostru şi a urmaşilor noştri ca viaţa lui întreagă să fie cunoscută.

Ar fi deci de dorit ca, încă acum, cîtă vreme vor mai fi trăind poate unii dintre aceia, care, la Mişcolţ, la Pesta şi la Carlovăţ, au petrecut dîmpreună cu dînsul, să se adune informaţiuni despre viaţa lui, iară cît pentru timpul arhipăstoriei sale, să i se lămurească şi viaţa privată cu o mai deosebită băgare de samă.

Publicînd un premiu pentru cea mai bună biografie a metropolitului Andrei, Consistoriul Arhidiecezan din Sibiu şi-a cîştigat un merit mare: va adăuga mult la acest merit, dacă va lua măsuri pentru adunarea datelor privitoare la viaţa acelui, pe care astăzi chiar creştinii artodocşi din Ardeal îl socotesc între sfinţi.

O SUTĂ DE ANI

Una din cele mai dintîi datorii ale noastre e să lămurim pe frații noștri de pe la sate asupra mersului lucrurilor, să-i ținem mereu în cunoștință despre greutățile ce întîmpină neamul nostru în nizuința lui de înaintare și să le dăm socoteală despre faptele noastre, ca să-i întărim în credința că ținem prea mult a fi vrednici de iubirea și de încrederea lor.

Am chibzuit că, prin împlinirea acestei datorii, vom da cea mai potrivită cinste zilei de astăzi, în care se împlinesc o sută de ani, de cînd împăratul Iosif II a poruncit să li se spună iobagilor din Ardeal din partea lui cuvintele:

„Milostivește nădejduim că ei vor răspunde părintescului nostru cuget și cu strădania lor și deprinderea lor cu tot dinadinsul la agonisitură, *pentru binele cel de obște* și fericirea lor și a rămășițelor lor *din toată puterea lor înainte a o urni se vor sili*".

Ne adresăm dar și de astă dată cu frățească dragoste la cărturarii noștri de pe la sate și îi rugăm să le facă tuturora împărtășire despre această dare de seamă a noastră.

IOBĂGIA UNGUREASCĂ

În timpul domniei turcești, Ardealul se întindea pînă la Caransebeș, Lugoj, Lipova, Ineu, Oradea-Mare și Sătmar, adecă cuprindea aproape toată partea locuită de români a țărilor Coroanei ungare. Mai departe, Bănatul Timișorii, Granițele și Țara Ungurească erau stăpînite de turci care aveau un pașă la Buda, și numai părțile despre apus și meazănoapte se aflau sub stăpînirea împăratului. Ardealul nu era stăpînit de turci, dar le plătea tribut sultanilor și voivozii lui erau puși de Poartă în scaun.

Acum două sute de ani, la 1683, turcii ajunseseră atît de puternici, încît au înaintat cu oaste număroasă pînă la Viena, au tăbărît asupra acestui oraș și numai regele Poloniei, Ioan Sobieski, care a sosit la timp cu oastea lui la Viena, a scăpat atunci țările nemțești de plaga păgînilor.

Retrăgîndu-se turcii de sub zidurile Vienei, împăratul a făcut legătură cu regele Poloniei, cu Republica Veneției și în urmă și cu țarul Rusiei, că se vor ridica cu toții deodată asupra turcilor și nu vor pune armele din mînă pînă ce nu vor fi frînt puterea turcească. În timpul acestui război, care a ținut aproape douăzeci de ani, maghiarii au fost dezbinați. Unii dintre dînșii au ținut cu împăratul, cei mai mulți însă, în frunte cu Tököly și cu Rákóczy, erau uniți cu turcii. Deși erau însă sprijiniți de regele Franței, care era mare dușman al împăratului Leopold I, rebelii n-au putut face nici o treabă și Rákóczy a perit ca vai de el în pribegie.

Împărăția avea pe timpul acela un mare general, prințul Eugen de Savoia, care i-a înfrînt pe turci în mai multe bătălii, cea mai crîncenă la Zenta, și i-a silit să ceară pace. Pacea s-a încheiat la anul 1699 în Carloviț, și, în virtutea acestei păci, turcii s-au retras din Ardeal și din celelalte țări ale Coroanei ungurești, păstrînd numai Bănatul Timișorii, de unde însă tot prințul Eugen i-a alungat 18 ani în urmă.

Astfel ajungem noi românii sub stăpînirea Împărăției, și niciodată nu trebuie să uităm a le spune copiilor și nepoților noștri, că *prințul Eugen de Savoia,* și el tot odraslă din viță împărătească, a fost acela, care ne-a scăpat de jugul turcesc.

Pe timpurile acelea era în toate țările iobăgie, într-unele mai grea, într-altele mai ușoară. Aici, la noi în Ardeal, era foarte grea, iară noi românii eram aproape cu toții iobagi, și numai pe ici, pe colo se găseau și între noi nemeși ori boieri, care erau scutiți întocmai ca nemeșii ungurești de robote și de celelalte greutăți.

Împăratul Leopold I, văzînd că țara nu va putea să ajungă la înflorire, dacă tot astfel unii vor munci din greu, pentru ca alții să poată trăi în prisos, voia să-i ajute pe iabogi, dar nu-l iertau domnii de pămînt, care stăruiau asupra legilor țării, iar aceste hotărau ca românii și toți cei de o lege cu dînșii să fie numai suferiți în țara aceasta, cîtă vreme stăpînirea nu va crede de cuviință să-i alunge din ea. Iar la aceasta împărăția nu se putea gîndi, ci din potrivă aducea oameni de prin țări, ca să-i așeze pe cîmpiile întinse din Țara Ungurească, pustiite în timpul stăpînirii turcești.

Li se dă dar românilor sfatul ca să se unească cu Biserica de la Roma, pentru ca să nu fie numai suferiți în țara aceasta, ci să se bucure și ei de drepturile și de scutirile ce li se dau celor ce se țin de această biserică.

Numai o parte din români primesc acest sfat. Cei mai mulți, temîndu-se ca nu cumva să-i facă papistași, rămîn în legea lor și poartă mai departe toate greutățile. Nici cei uniți nu ajung la mare ușurare. Ei tot iobagi rămîn, dacă iobagi fuseseră și mai înainte. Dar preoții lor sînt scutiți de robote, pot să-și deie copiii la învățătură, stăpînirea poartă grije ca ei să aibă din ce trăi, episcopul lor e pus deopotrivă cu alți episcopi ai țării și Împărăția îi dăruiește cîteva moșii.

Așa încep și românii a ieși la iveală și a se ridica din ticăloșia în care au fost ținuți atîta timp. Însă ei tot cei din urmă au rămas, tot slugile altora, tot de batjocura tuturora. Împăratul Carol VI și fiica lui, împărăteasa Maria Terezia, deși multă bunăvoință au avut cu dînșii, fiind mereu certați cu războaie și abătuți de alte griji, n-au putut să-i ajute.

Abia feciorul Mariei Tereziei, împăratul Iosif II, a avut mîngăierea de a pune capăt unei robii, care era o rușine pentru omenire și pentru Împărăție îndeosebi.

Să vedem care era starea părinților noștri acum o sută de ani, cînd împăratul Iosif II s-a urcat în scaunul împărătesc.

1. Iobagiul era legat de pămînt și nu putea să se mute de la un loc la altul, ci acolo unde s-a născut, trebuia să muncească toată viața lui. Domnul de pămînt îl ducea, ce-i drept, dacă îi venea la socoteală, de la o moșie la alta ori îl dăruia altuia ; dar dacă pleca el de el, îl urmărea, îl prindea, îl aducea cu sila înapoi, ba putea să-l și omoare, dacă nu se supunea.

2. Iobagiul nu putea să se însoare fără de voia domnului de pămînt, nici să învețe carte, nici să se deprindă la vreun meșteșug decît așa, dacă domnul de pămînt îl punea, pentru ca să se folosească de învățătura lui ori de cîștigul lui ca meșteșugar.

3. Iobagiul trebuia să se facă slugă la curtea domnească, dacă așa voia domnul pe pămînt.

4. Iobagiul nu avea nimic al lui, ci toate erau ale domnului de pămînt, care îi dădea din roadele muncii lui atît, ca să poată trăi de azi pe mîne, el cu casnicii lui.

5. Domnul de pămînt îl scotea pe iobagiu, dacă voia, din coliba lui, îl muta de la un loc la altul, îl gonea, în sfîrșit, făcea cu el ce voia.

6. Iobagiul, simțindu-se nedreptățit, n-avea cui să i se plîngă, fiindcă cei chemați a-l judeca tot dintre domnii de pămînt erau aleși.

UȘURĂRILE DATE DE ÎMPĂRATUL IOSIF II

Împăratul Iosif II s-a urcat la anul 1780 în scaun, dar multe erau greutățile cu care avea să se lupte și numai încetul cu încetul a putut să le aducă ușurare celor asupriți, între care cei dintîi eram noi românii din Ardeal.

El le-a dat, înainte de toate, și românilor rămași în legea lor un episcop, pe care l-a rînduit să steie la Sibiu, și a ușurat și starea preoților neuniți cu Biserica din Roma.

A făcut apoi așezămînt ca locuitorii de la hotarele despre răsărit ale Împărăției să fie scutiți de robote și de alte greutăți, pentru ca să poată apăra ca grăniceri țara de orișice năvăliri dușmănoase. Astfel, mulțime de români, așezați fiind pe la hotare, au scăpat și ei de asupriri, și, din robi ce au fost, au ajuns oameni de oaste.

Dară partea cea mai mare tot robi ai pămîntului erau.

În Țara Ungurească încă împărăteasa Maria Terezia desființase robia și le dăduse iobagilor dreptul de a se muta de la un loc la altul și de a face ce vor ei cu trupul lor și cu partea ce li se cuvine din cîștigul lor muncit.

Aici în Ardeal însă ea nu a putut răzbi, căci se temea de domnii de pămînt, care nu voiau să se lipsească de iobagii, muncitori, cum n-ai voi să-ţi dai boul de la jug. Astfel era o mare îngrămădire de oameni la locurile sterpe din Ardeal, în vreme ce cîmpiile mănoase din Ţara Ungurească erau pustii, dar flămînzilor îngrămădiţi aici tot nu le era iertat să-şi caute hrana acolo.

Ajunşi dar la deznădăjduire, iobagii din Ardeal s-au unit între dînşii şi, în frunte cu Horia, Cloşca şi Crişan, s-au ridicat în iarna anului 1784 asupra domnilor de pămînt, au ars, au prădat şi au omorît, încît străbătuse groaza pînă în ţările vecine. Au urmat adecă timpuri grele, de care Dumnezeu să ne ferească şi pe noi şi pe urmaşii noştri, căci ele nimănuia nu sînt de folos, ci tuturora spre stricăciune.

Aflînd împăratul Iosif II despre aceste, s-a mîhnit foarte asupra domnilor de pămînt, care i-au adus pe iobagi la atîta deznădăjduire, şi i-a chemat pe români la supunere, făgăduindu-le că, din chiar a sa bunătate părintească, le va face uşurările cuvenite. Supunîndu-se românii dorinţei împărăteşti, Horia, Cloşca şi Crişan au rămas părăsiţi, au fost prinşi, judecaţi şi osîndiţi la moarte groaznică.

Neîndurat a fost împăratul Iosif II, dar şi drept a fost, şi astăzi e ziua cînd ne aducem aminte şi le spunem copiilor şi nepoţilor noştri că pe cît a fost de bun, pe atît de neîndurat şi pe atît de drept a fost în părinteasca lui purtare de grije pentru soartea popoarelor de sub stăpînirea Casei lui şi că el a fost acela, care le-a dat românilor iobăgiţi stăpînirea asupra trupului lor şi asupra părţii ce li se cuvenea din roadele muncii lor.

Iată uşurările pe care le dă el iobagilor din Ardeal şi despre care le face înştiinţare la 22 august 1785, astăzi o sută de ani împliniţi :

„Întîi : Iobăgia, încît era pînă acuma vecinică datorie şi aşa de pămînt legată ca să nu se mai poată muta iobagiul într-alt loc, de aici înainte cu totul o stricăm, şi nici voim ca acest nume de iobagiu mai mult într-acestă înţelegere să se ţină, şi aşadar pe toţi şi pe fieştecare slujbaş, fie macar de ce neam, sau de religiune, de aici înainte despre feţele lor oameni *cu mutare slobodă îi numim*, şi ca pe unii ca aceia pretutindenea a-i avea, şi a-i socoti poruncim, aducînd aceasta

cu sine și legea firii, *și însuși binele de obște* ; de unde urmează că toate pîrile ce sînt pentru dobîndirea slobozeniei, cu aceasta trebuie să se continească.

A doua : Voim, ca fieștecare slujbaș volnic să fie *a se însura* și fără slobozenia domnului său, a se deprinde *la carte și la învățătură, a învăța meșteșuguri*, și cu acestea pretutindea a se hăznui.

A treia : Nimenea dintre slujbași, nici feciorul sau fata lui, sau macar care dintre celezii aceluia, *la slujba curții domnești să nu se poată sili*, ci în voia lui va sta a primi acel fel de slujbă, și cu domnul său *precum va putea a se tocmi*.

A patra : Fieștecare slujbaș poate precum îi va fi voia, *averile cele mișcătoare și cîștigurile sale*, adecă prețul care i se cuvine, a pămînturilor, a rîurilor, a morilor, sau a viilor, a-l vinde, a-l cinsti, a-l schimba, a-l zălogi, a-l lăsa cu diiată pruncilor lui, sau la altă frăție, sau cui va vrea, cu un cuvînt precum va voi despre acelea a face rînduială, rămînînd însuși nemișcat iușul uricaș domnilor pămîntului, însă așa aceasta aici înțelegîndu-se ca greutățile care razimă în vînzătorul sau în cel ce le leagă cuiva încît pentru fundușurile acestea, care cumva despre partea domnească nu s-ar răscumpăra, să atîrne și să se pogoare în cumpărătorul, sau în acela, la a căruia mînă vor veni.

A cincea : Pentru ca slujbașii abizuiți să fie despre locurile care le țin, milostivește rînduim : ca ei, sau macar care a lor rămășiță, nici *din ocina sa, nici din macar ce locuri, care le țin, fără de cuvioasă și destulă ocă, și fără de știrea și cunoștința varmegiei să nu se poată scoate, nici să se izgonească, ci să se îngăduie cu pace, și cu liniște*, acelea a le ține, nici cu sila *dintr-un loc într-altul sau dintr-o varmegie într-alta, să nu se strămute*.

A șasea : Despre celelalte lucrări, care într-aceste puncturi nu s-au cuprins, slujbașii să urmeze după rînduielile cele mai dinainte ținute, și pînă atunci pînă cînd aducîndu-se mai pe rînd urbariumul înlăuntru, mai ales așezămînt se va face, și orice supărări li s-ar întîmpla, pentru acelea varmegia *datoare va fi ajutor fiscusesc a le rîndui, și pentru acele supărări a le face îndestulare...*

LUMINAREA POPORULUI ROMÂN

Încă din timpul stăpînirii împăratului Iosif II, românii încep a simţi că ei nu sînt lăsaţi de Dumnezeu pe pămîntul acesta numai pentru ca să hrănească ca vitele, prin roadele muncii lor, pe alţii, ci trebuie să se lumineze, ca să se facă destoinici a răspunde întru toate la aşteptările părinteşti ale împăratului lor.

Văzîndu-i aşa deştepţi din fire, bine făcuţi la trup şi mai cu deosebire potriviţi în toate apucăturile lor, împăratul Iosif II, deşi i-a găsit robiţi, a *cunoscut în ei pe urmaşii* stăpînilor de odinioară ai lumii şi era mîndru că-i are sub stăpînirea sa şi că poate să fie cel dintîi care le deschide drumul de înaintare.

Şi au răspuns românii la aşteptările celui ce i-a cunoscut pe ei.

El întîia oară le-a pus arma în mînă şi le-a zis: „Dovediţi lumii că sînteţi în adevăr urmaşii acelora pe care Roma i-a trimis aici cu sarcina de a apăra ordinea şi cultura faţă cu lumea barbară!“

O sută de ani au trecut şi, dacă astăzi s-ar reivi în mijlocul nostru împăratul, care atît de drept ne-a judecat, ar fi mulţumit, mîndru ar fi „feciorii“ săi, căci steagurile, pe care ni le-a dat în seamă au trecut cu onoare prin toate războaiele, timp de o sută de ani, n-au fost niciodată părăsite, au rămas sfinte semne de credinţă şi ostăşească lepădare de sine.

Şi tot el întîia oară ne-a dat tuturora dreptul de a pune mîna pe carte, ca să ne luminăm unii prin alţii.

Multe şi mari greutăţi a trebuit şi trebuie încă să învingem, ca să ne folosim de acest drept, dar în ciuda acestor greutăţi ne-am folosit şi ne folosim, şi lucrarea noastră e spornică.

Puţin după moartea împăratului Iosif II s-au ivit şi dintre noi oameni învăţaţi, care au ostenit cu multă pricepere, ca să scoată la iveală trecutul neamului nostru, să lămurească limba noastră şi să ne deie în româneşte cele mai folositoare şi mai de căpetenie învăţături. Între aceştia au fost mai cu deosebire vrednici Samuil Clain, Petru Maior şi George Şincai, oameni cu multă învăţătură, care au scris istoria românilor, gramatica limbii româneşti şi fel de fel de cărţi pentru ştiinţe şi pentru biserică.

Aşa au început şi românii să se lumineze în limba lor, pentru ca cu mai multă lesnire să poată lumina şi poporul.

Se găseau şi în timpurile de mai nainte pe ici, pe colo români cu ştiinţă de carte, mai ales dintre nemeşi, dar aceştia erau puţini şi nici că se socoteau români, fiindcă celor mai mulţi dintre dînşii le era ruşine să se ţină de un popor rămas în întunecime, asuprit şi batjocurit de toată lumea. De aici înainte însă românii cu ştiinţă de carte, fie nemeşi, fie feciori de preoţi, fie feciori de iobagi, nu se mai lapădă de părinţii şi de fraţii lor, ci mai vîrtos se unesc între dînşii, ca să-i scoată pe români din întunerec, să-i ferească de asupriri şi să-i ridice deopotrivă cu celelalte neamuri, pentru ca nimeni să nu-i mai poată batjocuri.

Tocmai de aceea însă răuvoitorii neamului românesc îi prigonesc, şi mulţi dintre dînşii sufăr mari neajunsuri, iar alţii pribegesc peste hotare, în Ţările Româneşti. Şi aici însă e trebuinţă mare de dînşii, căci românii din Moldova şi Muntenia pe timpul acela erau asupriţi de greci. Astfel un ardelean, George Lazăr din Avrig, a înfiinţat la Bucureşti cea dintîi şcoală românească în Ţară ; alt ardelean, Ioan Maiorescu, din Bucerdea, a înfiinţat la Cernăuţi şi apoi la Craiova cea dintîi şcoală românească în Oltenia, şi tot ardeleni au fost şi în Moldova şi în Bucovina cei dintîi dascăli româneşti şi cei dintîi sfătuitori pentru ca românii, oriunde ar fi ei, să iasă din întunerec.

Mai cu deosebire grea a fost lucrarea acelora, preoţi şi mireni, care au nizuit, aici în Ardeal, ca românii să-şi facă şcoli, să-şi agonisească averi şi să-şi încordeze toate puterile, ca să nu mai rămînă ei cei din urmă în ţara lor, căci domnii de pămînt ziceau că românul nu e pentru ca să înveţe carte, ci pentru ca să muncească, şi-i prigoneau, ca pe unii care umblă să răzvrătească poporul.

Cu toate aceste, nu românii, care şi acum erau tot iobagi asupriţi şi batjocoriţi, ci maghiarii s-au răzvrătit, s-au ridicat cu oaste asupra împăratului şi au hotărît să nu-l mai recunoască de rege al Ungariei. Astfel s-a aprins Revoluţiunea de la anul 1848, cînd românii, aducîndu-şi aminte de binefacerile din trecut, s-au unit cu toţii şi s-au luptat după putinţă pentru Împărăţie.

Şi nu în zadar au nădăjduit.

Făcîndu-se iar pace în ţară, nimeni nu-i mai oprea să-şi facă şcoli, ba chiar ocîrmuirea îi ajuta şi-i îndemna să-şi trimită copiii la şcoală, punea în diregătorii pe aceia dintre dînşii, care erau vrednici să le poarte, şi nu făcea deosebire între român, maghiar ori sas, ci-i socotea pe fiecare după destoinicia lui.

Astfel am ajuns noi românii, încetul cu încetul, să avem mii de şcoli pe la sate, cinci gimnazii, seminare pentru luminarea preoţilor, sute de mii de copii prin şcolile săteşti, mii de tineri pe la gimnazii şi academii şi destui oameni cu ştiinţă de carte, pentru ca noi înşine să ne putem chivernisi treburile noastre, cu toate că sute şi mii de alţii au trecut hotarele ca să lucreze pentru deşteptarea fraţilor noştri de preste Carpaţi.

ÎNTĂRIREA ROMÂNILOR

Tot împăratul Iosif II ni-a dat, sînt acum o sută de ani, tuturora dreptul de a ne bucura în toată tigna de o parte cel puţin din roadele muncii noastre.

E mare drept acesta, fiindcă nimic nu-l îndeamnă pe om la hărnicie ca gîndul că el însuşi are să se bucure de roadele muncii lui.

Abia însă cinci ani în urmă, la 1790, împăratul Iosif II a încetat din viaţă şi, simţind că urmaşul său, Leopold II, nu va putea să ţină piept cu toate năvălirile, înainte de moarte a retras cele mai multe din rînduielile ce făcuse pentru ajutorarea celor slabi. Astfel aveau românii dreptul, dar nu îi lăsau răuvoitorii lor să se folosească de el, şi încă timp îndelungat iobagiul se bucura dacă se putea hrăni el cu casa lui de pe o zi pe alta.

Abia după Revoluţiunea de la 1848 a ajuns şi românul stăpîn deplin pe avutul lui.

Încetul cu încetul au ajuns şi domnii de pămînt să înţeleagă că nu mai merge cu iobăgia şi nu se mai poate ca unii să muncească mereu, iar alţii să stăpînească numai. S-au împăcat dar cu gîndul că are să se desfiinţeze iobăgia, să le deie iobagilor stăpînirea deplină asupra pămîntului lor şi să se mulţumească cu despăgubirea ce li se va hotărî. Nu s-au putut însă împăca maghiarii cu gîndul ca de aici înainte românii să fie deopotrivă cu dînşii, ca feciorul iobagului să se ridice mai presus de feciorul domnului de pămînt, dacă e mai vrednic ca dînsul.

Şi aici trebuiau să ajungă lucrurile, dacă se desfiinţa iobăgia, căci de acolo înainte un om număra fieştecare, şi groful şi opincarul, numai un om fieştecare. Dacă-şi trimetea opincarul copilul la şcoală şi românaşul era mai deştept şi mai silitor ca puiul de grof, românaşului i se cuvenea locul întîi în şcoală, iar puiului de grof un loc mai în coadă. Şi tot astfel, dacă românul cu ştiinţă de carte era mai învăţat şi mai harnic, el avea să poruncească, iar grofului nu îi rămînea decît să urmeze după poruncă.

Asta nu puteau s-o primească maghiarii ; de aceea s-au înţeles cu fraţii lor, ca să unească Ardealul cu Ţara Ungurească. Ei singuri nu ne puteau stăpîni, au chemat dar pe fraţii lor din Ţara Ungurească, le-au dat ţara lor, pentru ca să ne stăpînească şi să-i ţină numai pe ei în diregătorii.

Noi n-am primit această unire atunci, cînd au voit ei s-o facă, la 1848, şi nici că s-a făcut atunci, cînd cu revoluţiunea ; dar după revoluţiune iobăgia s-a desfiinţat din voia părintească a majestăţii-sale împăratului Francisc Iosif I, după cum a cerut dreptatea şi binele tuturora, românii au ajuns cu toţii stăpîni pe pămîntul muncit de dînşii, pe roadele muncii lor şi pe tot ceea ce pot agonisi pe cale dreaptă.

Şi trebuie să ne întrebăm în ziua de astăzi dacă am fost ori nu vrednici de soartea ce ni s-a făcut.

Săraci sîntem şi astăzi, mulţi dintre noi abia trăiesc de pe o zi pe alta, iar alţii îşi risipesc avutul prin lenevire şi prin o viaţă păcătoasă, prea puţini ne-am gîndit încă să ne sporim averile dîndu-ne la meşteşuguri, multe sînt neajunsurile noastre şi va mai trece încă mult timp pînă ce vom fi înţeles şi noi că bogăţia e putere şi că trebuie să muncim cu hărnicie, ca să ajungem a nu mai fi luaţi în batjocură de alţii ; dar vrednici am fost, căci n-am risipit averea ce ni s-a încredinţat, ci am sporit-o, şi astăzi stăpînim mai mult pămînt în ţara aceasta ca în ziua cînd ni s-a dat dreptul de a-l stăpîni.

Am dovedit că sîntem vrednici de acest pămînt, fiindcă îl preţuim, îl iubim mai mult ca aceia care-l aveau pe nemuncite şi de la care noi cu preţul sudorilor noastre l-am răscumpărat.

Iubirea aceasta către pămîntul ţării noastre să o păstrăm şi în noi şi în copiii şi în nepoţii noştri, căci noi am învăţat de la părinţii noştri cît de amară şi stearpă e munca făcută în ogorul altuia.

LUPTA NOASTRĂ DE ASTĂZI

Am ajuns timpuri grele pentru toţi, dar grele mai ales pentru noi românii cu ştiinţă de carte.

După ce cu multă osteneală şi luptîndu-ne cu multe neajunsuri am ajuns să ne fi cîştigat cunoştinţele de care avem trebuinţă ca să slujim cu destoinicie ţara *şi neamul nostru*, sîntem daţi pretutindenea la o parte ca nişte oameni netrebnici şi primejdioşi. Astfel, multora dintre noi nu le-a rămas decît să se ducă pribegi din ţară, părăsind pe părinţii lor sărăciţi, pe fraţii care aşteptau sprijin de la dînşii, pe toţi iubiţii lor ; alţii se căznesc să trăiască de pe o zi pe alta, fie din averea moştenită de la părinţi, fie din răsplata ostenelilor lor, *iară puţinii, pe care i-au mai suferit prin dregă*torii, stau ca frunza pe apă şi nu ştiu cînd vor fi aruncaţi cu copiii lor în drum ori trimişi departe de familiile lor, căci oricît de stăruitori ar fi în împlinirea datoriilor lor şi oricît de mult şi-ar călca pe inimă, li se cer lucruri, pe care în cele din urmă nu le mai pot da.

Ce voieşte stăpînirea de astăzi şi ce cere ea de la noi ? De ce ne prigoneşte ? !

Acum cîteva zile, la 9 august, cel mai de frunte ziar al guvernului, *Nemzet*, a publicat o dare de seamă despre starea lucrurilor în părţile despre meazănoapte ale Ţării Ungureşti în asemănare cu Ardealul. Din această dare de seamă fraţii noştri săteni se vor lămuri ce fac puternicii de astăzi acolo, în Ţara Ungurească, între slovaci, şi ce vor să facă şi aici în Ardeal, între români.

„Dacă cercetăm numărările făcute după neamuri, — ne spune darea de seamă — *puțină îmbucurare* găsim în ele. Ce-i drept, au trecut cinci ani de la cea din urmă numărătoare, iar în timpul acesta *maghiarizarea a făcut mari înaintări.* Cu deosebire orașele s-au magharizat, și mai ales unele orașe din partea de sus a țării, cum e Neutra, au ajuns a fi aproape orașe curat maghiare. Numărătoarea de acum cinci ani ne arată însă maghiarimea din părțile de sus ale țării într-un *număr îngrijitor de mic,* astfel, că *nici în Ardeal nu sînt comitate, în care elementul maghiar să fie în număr atît de neînsemnat.* În Arva, față cu 75 mii de slovaci au fost la 1880 numai 355 maghiari. În Lipto au fost 1 434 maghiari, față cu 67 mii de slovaci. În Trencin în mijlocul noianului de 222 mii de slovaci n-au fost decît abia 2 576 maghiari, adecă la 100 de slovaci un maghiar. Chiar în Șaroș au fost numai 4 322 maghiari, față cu 116 mii de slovaci.

Din potrivă în mijlocul celor 217 mii de români din comitatul Hunedoarei tot au trăit 12 mii de maghiari, în Alba-de-Jos între 135 mii de români — 25 mii de maghari. Ce-i drept, *în* Ung, Abauj, Gömör, Borsod, ba chiar și în Zemplin, poporul maghiar e în predomnire, iar în comitatul Pojonului elementul maghiar, chiar și fără de cel nemțesc, e aproape deopotrivă cu cel slovăcesc. Asemenea tărie mare maghiarimea din Ardeal nu are decît în comitatele săcuiești. Numerii de mai sus sînt cu toate aceste *înspăimîntători* și în timp de cinci ani starea lucrurilor cu anevoie va fi trecut prin vreo îmbunătățire mai însămnată, deși nu rămîne îndoială că s-a îmbunătățit.

Dacă nu ne oprim însă numai la numărările făcute după limbă, stările de lucruri din partea de sus a țării ni se înfățișează numaidecît ca fiind mai bune pentru maghiarime. *De ce?* Fiindcă *acolo, unde maghiarii sînt în minoritate politică, acolo inteligența e foarte puțină, și partea ei predomnitoare o alcătuiesc maghiarii.*"

Înțelegem din aceste mai presus de toate un lucru: că puternicii zilelor de astăzi se întristează, se pun pe gînduri, se înspăimîntă că sînt prea mulți slovaci, dar se bucură, se simt mîngăiați, că acolo, între slovaci, e puțină lumină și cei mai mulți dintre puținii oameni luminați sînt maghiari.

E o rușine pentru țara noastră, e o rușine pentru națiunea maghiară, e o rușine pentru împărăția în care trăim, e o rușine pentru timpul de astăzi că se poate face o asemenea mărturisire : e însă adevărat că ni s-a făcut această mărturisire chiar în cel mai de frunte ziar al guvernului ; maghiarii nu se sfiesc a mărturisi că se pun pe gînduri, cînd văd că sîntem atît de mulți, și se bucură că nu ne luminăm ; ni se spune aceasta chiar într-un ziar al guvernului, care e dator să poarte grije de sporul nostru și de luminarea noastră.

Și fiindcă se văd puțini și pe noi ne văd mulți, maghiarii se folosesc de toate mijloacele ca să ne scază pe noi și să se sporească ei înșiși.

Ei cer dar de la noi ca să ne unim cu dînșii, să ne înstrăinăm de părinții noștri, să părăsim pe frații noștri, să ne lăpădăm de neamul nostru și să ne dăm și noi maghiari, pentru ca să nu fie și între români oameni luminați și să se rușineze orișicine de a fi român, ei cer să fim ca niște șerpi crescuți la sînul mamii noastre românești.

Noi, din potrivă, urmînd plecării inimii noastre și sfaturile marilor noștri dascăli de acum a sută de ani, sîntem mîndri de a fi români și mai vîrtos ne opintim ca să scoatem la iveală cinstea neamului nostru și să ajutăm sporul românilor întru toate.

Îi lăudăm pe maghiari pentru silințele ce-și dau să sporească și să ridice neamul lor, dacă o fac pe cale dreaptă, dar ținem ca și noi tot pe cale dreaptă să facem pentru neamul nostru ceea ce fac ei pentru al lor, altfel n-am fi vrednici să ne lumineze și nouă soarele lui Dumnezeu.

Românii sînt un neam de oameni sănătoși și spornici. Într-o sută de ani numărul lor aici în Ardeal s-a întreit aproape, deși mulți dintre dînșii au ieșit în țările de dimprejur ; iar în timpul de la 1850 pînă la 1870 ei s-au sporit cu vreo 200 de mii. Prin aceasta țara s-a întărit, căci i s-au sporit atît brațele muncitoare, cît și piepturile de apărare.

E însă un lucru de sine înțeles că trebuie să putem trăi și să fim feriți de rele, ca să ne putem spori. Și guvernul și diregătoriile, ocîrmuirea toată e pusă pentru ca să poarte grije de traiul bun al tuturora. În vreme ce plugarul și meșteșugarul muncesc din greu ca să poată purta dările grele, aceia care trăiesc bine din aceste dări trebuie să poarte de grije ca lucrarea să poată înainta fără de împedecare, să le dea muncitorilor toată ocrotirea, toate lesnirile, să-i ajute, să-i ferească de nedreptăți și de înșelători și să-i lumineze, pentru ca munca să le fie cu spor.

Această îngrijire părintească poate s-o aibă ocîrmuirea de astăzi pentru maghiari, nu însă și pentru celelalte neamuri din țară. Maghiarilor le va fi dînd toată ocrotirea și toate lesnirile, pe ei îi va fi ferind și de nedreptăți, și de înșelăciuni, pe ei îi va fi ajutînd, îi va fi luminînd, căci voiește să le vadă sporul în toate ; noi, ăștialalți îi parem însă prea mulți și se bucură cînd ne vede sărăcind, scăzînd la număr și rămînînd în întunerec. Astfel mulți dintre noi, lipsiți de purtare de grije, rămîn părăginiți, cad pradă înșelătorilor, pier de boale ori în lipsă de hrană îndestulitoare, mii și iar mii, nemaiputînd purta dările grele, părăsesc țara și se duc, slovacii în America, iar românii în România, Bulgaria și Rusia, așa că în timp de zece ani de zile, de la 1870 pînă la 1880, românii au scăzut cu vreo 200 mii de suflete.

Cerem dar ca maghiarii să-și caute de frații lor, iar pe frații noștri să-i lase în căutarea noastră.

Decum să se învoiască însă la aceasta, ei și-au mai făcut și gîndul să-i dezbrace pe români de firea lor românească.

Pretutindeni, oriunde se ivește, românul e nebăgat în seamă ori luat în batjocură și de vecinul lui maghiar, și de slugile acestuia, ba chiar și de diregători de ai țării, pentru ca să-i fie greu că Dumnezeu l-a lăsat român și să dorească a fi și el maghiar, ca să se bucure pretutindinea, ca maghiarii, de bună primire și de ajutor la nevoie.

Dar nu poate să se deie maghiar, fiindcă nici nu înțelege măcar limba maghiară. De aceea guvernul a dat porunci aspre ca în școlile noastre să se învețe limba maghiară și gîndul maghiarilor este ca, cu timpul, copiii români să învețe numai în limba maghiară, pentru ca astfel, încetul cu încetul, să se înstrăineze de părinții lor și să se deie maghiari. Deocamdată s-au unit maghiarii între dînșii, au adunat și adună mereu bani ca să-i plătească îndeosebi pe învățătorii români, să facă școli maghiare pentru copiii de român, să-i ajute pe românii ce se unesc cu dînșii și să le facă amare zilele celor ce stăruie ca românul în limba lui să se lumineze și român să rămînă.

Vorba e dar ca să facem copii și să-i creștem din sudoarea noastră pentru sporirea neamului maghiar, iară noi putem peri, dacă ținem a rămînea români.

Le spunem în fiecare zi maghiarilor că toate aceste sînt bazaconii și că degeaba se opintesc, degeaba își perd timpul și puterile, fiindcă românul cît e lumea tot român are să rămînă, că pot să-i amărească zilele vieții, pot să și-l facă dușman de moarte, dar nici îl vor stîrpi de pe pămîntul acesta, nici îl vor face să uite că e de mare neam și cu mare menire în lumea aceasta. Prin alte vremi mai grele am trecut noi și tot nu ne-am lăpădat nici de legea, nici de neamul nostru, și dacă noi, ăști care știm limba maghiară, răbdăm mai bucuros de pe o zi pe alta decît ca să ne lăpădăm pe o clipă macar de neamul nostru, opinca numai moartă se dă.

Li-o spunem maghiarilor, dar nu vor să ne crează.

Vom urma a li-o spune și dator e tot românul să li-o spună în fieștecare zi, în tot ceasul, pentru că numai atunci va fi pace în țară, cînd vor fi ajuns ei s-o înțeleagă aceasta.

O sută de ani se împlinesc astăzi de cînd împăratul Iosif II le-a dat tuturor românilor dreptul de a se mișca pe pămîntul acesta, de a-și agonisi avere și de a se lumina, și, în timp de o sută de ani, am străbătut prin toate greutățile mereu înainte, mereu sporind în puteri și în avere, mereu *luminîndu-ne noi înșine prin noi* : e nebunească încercarea de a ne mai opri acum în cale.

Maghiarii pot să ne amărească zilele, pot să ne împingă la dușmănie, dar nu ne vor face niciodată să uităm că *prințul Eugen de Savoia ne-a scăpat de jugul turcesc, împăratul Iosif II ne-a făcut stăpîni pe noi înșine și împăratul Francisc Iosif I ne-a dat stăpînirea asupra pămîntului muncit de noi.*

Nu pentru că mai cu deosebire am fi fost iubiți, ci „*pentru binele de obște*“, pentru că brațele noastre sporesc bogățiile țării și piepturile noastre apără mărirea și puterea Monarhiei. N-avem decît să privim asupra trecutului nostru și să ne aducem aminte de împăratul Iosif II, pentru ca apriat să știm că nu poate să le fie maghiarilor dat a slăbi îndelung în noi puterile Monarhiei, și dacă nu vor înțelege ei de ei că trebuie să trăiască în bună pace cu noi, mai curînd ori mai tîrziu îi vor sili împregiurările să ne deie partea ce ni se cuvine din puterea publică pe acest pămînt, brăzdat de plugurile noastre, îngrășat cu sudoarea noastră și apărat cu sîngele nostru.

Împregiurările nouă priincioase le aduce însuși timpul în care trăim și nu avem decît să așteptăm sosirea lor ; nimeni astăzi nepedepsit nu ne mai poate opri pe noi să nu ne unim, pentru ca să luminăm pe frații noștri muncitori, să-i ocrotim, să-i ajutăm, să-i ferim de înșelăciuni și nedreptățiri, să-i povățuim pe calea cea bună, și nimeni, fără de a se face de rîsul lumii, nu ne mai poate zice că nu noi sîntem cei dintîi chemați a le face aceste și că cineva în lumea aceasta mai înțelege ca noi durerile românului, le simte ca noi și știe să le vindece ca noi, pe care împăratul Iosif II i-a văzut în gîndul lui cînd le-a zis iobagilor români : „Trimiteți-vă și voi copiii să învețe carte, pentru ca să aveți chiar dintre voi oameni care să știe a vă lumina și a vă apăra de rele ! Voi prin voi înșivă să vă ajutați ca și D-zeu să vă ajute !"

Putem noi și maghiarii să trăim pe pămîntul acesta în pace, să ne luminăm și să lucrăm unii lîngă alții pe întrecute, fiecare după hărnicia sa și după destoiniciile cu care l-a înzestrat firea, putem, și trebuie neapărat și vom și trăi în pace, numai dacă vom stărui noi cu tot dinadinsul să le scoatem din minte gîndul că ne pot închide drumul cel larg, în care ne aflăm acum, dacă n-au putut să ne închidă poteca cea strîmtă, pe care ni-a deschis-o împăratul Iosif II.

ROMÂNII DIN REGATUL UNGAR
ŞI
POLITICA MAGHIARĂ

PUNCT DE PLECARE

Cestiunea românilor din Regatul Ungar a ajuns, în sfîrşit, în rîndul cauzelor europene.

Luni de zile de-a rîndul ea a fost discutată cu multă interesare, ca niciodată mai nainte, nu numai în cercurile politice române şi în cele maghiare, ci pretutindeni, unde oamenii se interesează de stările interne ale Monarhiei Habsburgice. Într-un timp foarte scurt s-a produs în cercuri foarte largi simţimîntul că trebuie să se pună cît mai curînd capăt încordării ce există la hotarele orientale ale acestei monarhii. Mii şi mii de oameni, care mai nainte nu băgau în seamă pe românii din Regatul Ungar, mulţi oameni de stat şi mulţi diplomaţi, care nu puneau şi pe aceşti români în combinaţiunile lor politice, astăzi stăruie pentru rezolvarea prin bună învoială a conflictului dintre români şi maghiari.

Căci Europa nu mai e azi o adunătură de fel de fel de popoare, nici un conglomerat de ţări, care n-au între ele legături bine stabilite, ci o societate organizată, în virtutea comunităţii de interese. În acest organism, ca în toate organismele sănătoase, se leapădă, se nimiceşte ori se atrofiază tot ceea ce e de prisos ori poate chiar jignitor şi se păstrează şi fortifică numai ceea ce e folositor.

Gloria generaţiilor azi în viaţă ale poporului român este că s-au lăsat să fie conduse de oameni pătrunşi de acest adevăr.

Deşi cuprinşi dar de avîntul tinereţei, noi în tot timpul renaşterii noastre naţionale ne-am păstrat bunul cumpăt. Cea mai de căpătenie din preocupările noastre a fost ca în lupta noastră pentru dezvoltare să ne stăpînim noi înşine şi să nu jignim pe cei ce nu ne jignesc pe noi, să nu creăm greutăţi, să răbdăm şi să aşteptăm plini de încredere în viitor.

Nu însă toţi am avut şi avem această linie de purtare.

Sunt mulţi între noi oamenii, care nu cunosc îndeajuns pe poporul român şi astfel n-au putut să-şi dea seamă despre trăinicia şi despre marile lui destoinicii. Aceştia, neavînd încredere în români, văd pericolele mai ameninţătoare decum ele în adevăr sunt. Pentru dînşii marile virtuţi ale românului, firea liniştită, bunul cumpăt, îndelunga răbdare, sunt apatie, tîmpire, slugărnicie moştenită din timpurile de grea încercare. Neputîndu-se dar bizui pe români, ei ori îşi perd nădejdea, renunţă şi trăiesc numai pentru dînşii, ori îşi perd bunul cumpăt şi fac fel de fel de opintiri ca să-i zguduie pe români, să-i scoaţă din „letargie“, să-i înflăcăreze.

Numai privind lucrurile din acest punct de vedere, putem să ajungem a înţelege zbuciumările românilor din Regatul Ungar.

Masele mari ale poporului, deşi cuprinse de o adîncă nemulţumire, sunt liniştite, cumpătate şi îndelung răbdătoare.

Căci e lung de tot timpul de cînd ele trăiesc în luptă necurmată cu fel de fel de alte neamuri şi în lupta aceasta au perdut odată tot afară de firea lor românească. A sosit în cele din urmă şi timpul ca să revindice ceea ce au perdut, şi de vreo sută de ani românii merg pas cu pas înainte, se sporesc, adună bogăţii, se luminează.

Mergem înainte, ne dezvoltăm, ne pregătim pentru o grea şi frumoasă menire : acesta e simţimîntul vieţii noastre naţionale. Faptele petrecute l-au produs în noi şi faptele, care se petrec, îl fac din zi în zi mai covîrşitor. Românul neaoş, care vede faptele acestea şi nu raţionează asupra lor, are simţimîntul acesta fără să-şi mai dea seamă despre el, ca ceva care de sine se înţelege.

Orişicît de nemulţumit dar, românul rîde, cînd îi spui că vorba e ca el să fie despuiat de firea lui românească şi să devie maghiar. Acesta e un pericol, pe care el nu-l vede, o ameninţare, pe care el n-o înţelege, un lucru, care, după simţimîntul lui, e peste putinţă.

Om cu casa plină de copii şi cu hambarul gol, el are cu totul alte griji, şi nu o dată mi s-a întîmplat ca, vorbind despre pericolul magharizării cu ţăranii noştri, să primesc răspunsul : *„Aş ! vorba e că nu prea avem ce să mîncăm nici noi, nici ungurii !“*

Ceea ce-l doare pe român e că prea mari sunt sarcinile pe care le poartă, că banii munciţi de dînsul sunt cheltuiţi pentru lucruri din care el nu trage nici un folos, că atît dregătorii, cît şi judecătorii îl întîmpină cu dispreţ şi îl nedreptăţesc. Astfel pentru dînsul statul este duşman nemilos, dar puternic, pe care n-are să-l întărîte, ci să-l pîndească şi să-l lovească la timp bine ales, cînd se află la strîmtoare.

Că are neapărat să vie şi timpul acesta, despre aceasta nu se îndoieşte românul ; de aceea el aşteaptă liniştit şi răbdător, dar arde înfundat şi adunînd mereu mînia în el.

Nu tot astfel simt şi gîndesc aceia dintre românii din Regatul Ungar, care, crescuţi sub înrîurirea străină şi mai ales sub cea maghiară, au perdut în mare parte simţimîntul vieţii noastre naţionale.

Unii dintre aceştia, oameni cu dorinţe mai vii şi cu trebuinţe mari, nu mai pot să aştepte. În zadar le spui că viitorul e al românilor, căci ei trăiesc numai în prezent. Perzînd deci nădejdea într-o mai apropiată izbîndă a cauzei române, ei au curmat lupta şi s-au făcut agenţi ai maghiarilor, ca să fie căpătuiţi ori îngăduiţi a exploata pe conaţionalii lor. Aceştia sunt aşa-numiţii buni patrioţi, prin care guvernul ungar înrîureşte asupra românilor, un fel de „zestre guvernamentală“.

Alţii, oameni mai inimoşi şi de o fire mai îndărătnică, judecînd lucrurile potrivit cu deprinderile lor maghiare, ar vrea ca românii să se lupte şi ei în felul în care se luptă maghiarii, sunt dispuşi a lua bunul cumpăt drept laşitate şi împing mereu spre extreme.

Din norocire însă cei mulţi, inspirîndu-se din simţimîntul comun al poporului, au înţeles care e sarcina clasei culte române în Regatul Ungar.

E înspăimîntătoare agitaţiunea pe care o fac maghiarii printre români. Zi cu zi insultă şi ameninţă, despoaie şi nedreptăţesc, zi cu zi îi jignesc pe români atît în interesele lor materiale, cît şi în simţimintele lor naţionale, zi cu zi măresc încordarea dintre om şi om, şi tot ei apoi, ca să justifice aceste purtări, strigă în gura mare că românii se pregătesc în taină ca să se răscoale. Astfel masele mari ale poporului, agitate mereu, s-au deprins încetul cu încetul cu gîndul că mai curînd ori mai tîrziu ele vor fi ridicate asupra maghiarilor.

În zadar sunt silinţele de a depărta de la ele gîndul acesta, căci maghiarii îl reîmprospătează în fieştecare zi şi mînia îngrămădită în suflete creşte mereu.

O diavolească bucurie trebuie să cuprinză pe omul stăpînit de ură, cînd se gîndeşte că odată mînia aceasta are să izbucnească. Omul care iubeşte însă pe oameni să înspăimîntă de gîndul acestei mari nenorociri ; românul cu durere de neam perde tigna vieţii şi dulceaţa somnului, cînd se gîndeşte că duşmanii neamului nostru ar putea să se facă stăpîni pe puterea elementară ce se produce în inimile fraţilor noştri şi să ne lovească prin noi înşine pe noi.

Unul singur poate dar să fie gîndul povăţuitor al oamenilor noştri politici de peste Carpaţi : ca ei şi numai ei să stăpînească puterea aceasta şi să o conducă în manifestările ei potrivit cu interesele naţionale române, ca nimeni fără de ştirea lor să nu se poată apropia de masele române, ca nimic aceste mase fără de învoirea lor să nu înceapă.

N-ar fi, poate, greu lucrul acesta, dacă dînşii ar dispune fie de puterea publică, fie de mari capitaluri ; fiind însă, că nici de puterea publică, nici de averi mari nu dispun, nu le rămîne decît să-şi dea toată silinţa ca să cîştige iubirea şi încrederea maselor române.

Astfel linia de conduită ce li se impune se poate rezuma în următoarele maxime :

1. Avem să ne inspirăm din simţimîntul comun al poporului şi să nu zicem, nici mai ales să facem decît ceea ce marea mulţime a românilor gîndeşte, doreşte ori vrea.

2. N-avem să ne abatem de la principiul *In hostem suprema auctoritas esto*, nici mai ales să fraternizăm cu aceia, pe care românii îi socotesc între duşmanii lor ori îi iau drept agenţi ai acestora.

3. Avem să ne ferim de orişice conflict, care ar putea să ia proporţiuni mari, şi n-avem să îndemnăm pe *alţii* să se expună pentru cauza română, ci să ne expunem *noi înşine* pentru tot ceea ce zicem ori facem.

4. Avem să cultivăm în români simţimîntul vieţii noastre naţionale, conştiinţa superiorităţii etnice şi culturale a rasei române şi credinţa că are neapărat să vie timpul cînd va trebui să ni se facă dreptate.

5. Avem să priveghem ca românii să stea strînşi la un loc şi gata pentru toate eventualităţile.

Politica aceasta nu e născocită de oameni, care n-au altă treabă şi iau parte la viaţa comună numai ca să le treacă de urît : ea rezultă din firea domoală, dar neînduplecată, a poporului român, din împrejurările, în care se află românii din Regatul Ungar şi a fost urmată de toţi cei ce de cînd cu răscoala lui Horia şi Cloşca au luptat alăturea cu poporul.

Susţiitorii ei de astăzi sunt numai continuatori, care duc mai departe tradiţiunile politice ale românilor din Monarhia Habsburgică.

Marea nenorocire de la anul 1784 i-a făcut pe românii cu ştiinţă de carte să simţă marea răspundere pe care-o au, şi de atunci încoace s-a format în ţările Coroanei ungare o clasă cultă română care stă în strînsă legătură cu masele mari şi nu le lasă fără de conducere mai luminată.

Îndărătnici şi neînduplecaţi, ca mai nainte, românii sunt sub conducerea aceasta totodată leali şi chibzuiţi.

Susţiitorii ideii de stat naţional maghiar erau însă interesaţi ca românii să-şi peardă bunul cumpăt şi să *justifice* prin manifestaţiuni compromiţătoare măsurile luate de guvernul ungar. După ce toate încercările de a produce prin agenţi provocatori asemenea manifestaţiuni au rămas zadarnice, oamenii de stat ai maghiarilor şi biroul de presă .din Budapesta au făcut tot ce li-a stat prin putinţă ca lumea cea mare să-i socotească pe români drept nişte mase inerte şi lipsite de aspiraţiuni culturale, care sunt foarte mulţumite cu poziţiunea ce li s-a creat în Regatul Ungar, şi numai cîţiva dintre dînşii, *agenţi străini*, îşi dau silinţa de a produce aparenţele unei nemulţumiri generale.

Timp îndelungat dar lumea cea mare nu i-a socotit pe românii din Regatul Ungar vrednici de atenţiunea şi de simpatia generală.

Astăzi vederile s-au schimbat şi cauza română e discutată cu multă interesare. Aceasta dovedeşte că sunt mulţi cei ce iau pe românii din Regatul Ungar drept un factor important în viaţa Monarhiei Habsburgice, drept un element vrednic de simpatii şi de încredere, care poate să devie folositor şi trebuie să fie fortificat.

Acesta e rezultatul de pînă acum al lucrării stăruitoare şi bine chibzuite, pe care au săvîrşit-o continuatorii politicei tradiţionale.

Rămîne acum ca românii toţi să justifice prin purtarea pe care o vor avea de aici înainte buna părere pe care lumea a început s-o aibă despre dînşii. Celelalte vor urma şi ele cu necesitate organică, dacă ne vom da cu toţii seamă despre greutăţile cu care avem să ne luptăm, dacă vom şti să ţinem departe de noi pe ispititorii rătăciţi şi vom voi numai ceea ce se impune prin forţa împregiurărilor.

I. ROMÂNIA ŞI ROMÂNII

Românii numai în România pot să se dezvolte în toată libertatea. Astfel în timp de cîteva decenii România a devenit cea mai cultă parte din poporul român şi, prin urmare, centrul firesc al vieţii culturale române.

Dacă dar statul român se consolidează, creşte din el însuşi şi se întăreşte, românii, orişiunde ar fi ei, se simt mai tari şi mai destoinici de a se susţinea în lupta lor pentru existenţa naţională. Astfel românii, care se simt români, orişiunde ar fi ei, sunt duşmani ai duşmanilor României şi amici ai amicilor ei.

În zadar ne-am da silinţa s-o tăgăduim aceasta. E în natura lucrurilor, ca aşa să fie, şi nici un om cuminte nu ne-ar crede, dacă am zice că nu este aşa. Vecinii noştri toţi sunt destul de cuminte, ca să ştie că, intrînd în luptă cu România, nu ar putea să se bizuie pe compatrioţii lor români, mai ales dacă aceştia sunt şi agitaţi de nemulţumire.

Mărturisindu-şi dar atît nemulţumirea, cît şi simţimintele naţionale, românii din Regatul Ungar şi-au creat o poziţiune foarte grea faţă cu compatrioţii lor maghiari, care în atîtea rînduri au dovedit că nu ţin să fie socotiţi între amicii României.

După încheierea Tractatului de Berlin însă situaţiunea s-a schimbat. Relaţiunile dintre România şi Austro-Ungaria au devenit din zi în zi mai amicale ; românii din Regatul Ungar se simţeau dar din ce în ce mai puţin strîmtoraţi. Dacă mai nainte măsurile luate contra lor puteau să fie socotite drept acte de legitimă apărare, acum, după ce România trecuse în rîndul amicilor Monarhiei, ele erau manifestări de neîncredere faţă cu întregul popor român, ceea ce nu putea decît să turbure bunele relaţiuni.

Apropierea între România şi Austro-Ungaria s-a făcut în vederea unui mare scop.

În cercurile bine informate se crede că Rusia se simte împinsă spre miazăzi şi că astfel Europa e ameninţată de un război, ale căruia consecinţe nu se pot prevedea. E însă lucru învederat că acest război nu va izbucni cîtă vreme cei ce-l urzesc n-au nădejde de izbîndă. E deci un mare interes european ca să li se ia nădejdea aceasta. În vederea acestui mare interes s-a încheiat aşa-numita Întreită Alianţă. Cu cît mai covîrşitoare e puterea acestei alianţe, cu atît mai puţin avem să ne temem de izbucnirea războiului.

România s-a apropiat de Întreita Alianţă pentru că e şi ea interesată ca pacea să se menţie.

E însă evident că România nu poate spori puterile Alianţei Întreite cîtă vreme românii din Regatul Ungar sunt agitaţi de o adîncă şi legitimă nemulţumire, care se propagă în mod firesc şi în România. Cîtă vreme nemulţumirea aceasta există, singurul ajutor pe care România poate să-l dea Triplei Alianţe e o atitudine vigilentă, care face orişice surprindere peste putinţă şi calmează spiritele. Agenţii panslavismului sunt însă destul de bine informaţi, pentru ca să ştie că nici unul dintre oamenii de stat ai României nu va putea să avînte pe români într-un război alăturea cu maghiarii cîtă vreme o însămnată parte din poporul român este împinsă spre duşmanii Regatului Ungar.

Despre o cooperare a românilor cu maghiarii într-un viitor război nu putea să fie vorba între oameni serioşi, cîtă vreme conflictul dintre români şi maghiari n-a fost rezolvat prin bună învoială ; şi ni-e destul să ştim că conflictul acesta n-a fost încă rezolvat, pentru ca să fim convinşi că România nu e încă angajată, şi să fim pregătiţi pentru o eventuală a ei cooperare cu Rusia.

Se impune dar de sine gîndul că, atunci cînd România s-a apropiat de Austro-Ungaria, s-a luat în serioasă discuţiune şi cestiunea rezolvării conflictului dintre români şi maghiari.

Şi dovadă despre asemenea discuţiuni sunt opintirile maghiarilor de a face ca lumea să creadă că românii din Regatul Ungar nu sunt nemulţumiţi, că conflictul nu are nici o gravitate, că pericolul ce li se pune în vedere e o născocire a cîtorva oameni, agenţi ai Rusiei şi ai ajutătorilor ei din România.

Orişicît de mult ar ţinea la alianţa României, oamenii de stat ai maghiarilor nu se pot împăca cu gîndul că alianţa aceasta îi obligă să rezolve cestiunea română din Ungaria. Ei ar voi, din contra, ca oamenii de stat ai României să facă presiune asupra românilor din Regatul Ungar, pentru ca aceştia să curme lupta şi să se declare mulţumiţi.

Mulţi vor fi avut, cum am avut şi eu, destule ocaziuni de a se convinge că unii dintre oamenii de stat ai României au şi stăruit mult în acest sens, ba cîţiva dintre dînşii stăruie şi acum. Şi dacă vorba ar fi numai de clasa cultă, stăruinţele aceste nici n-ar fi fost, poate, zadarnice. Vorba e însă de trei milioane de suflete aşezate în mase compacte înlăuntrul, pe zidurile şi împrejurul unei ţării naturale, cum e grupa orientală a Carpaţilor, pe o linie ce se întinde de la Borşa pînă la Porţile-de-Fier şi de aici pînă la Hotin.

Întrebarea practic pusă este : Ce faci cu oamenii aceştia, dacă ei sunt agitaţi de nemulţumire şi în ziua cînd izbucneşte războiul ? Cine primeşte răspunderea că ei îşi vor păstra bunul cumpăt şi după ce trupele împărăteşti vor fi plecat la război ?

Răspunderea aceasta n-ar putea s-o primească decît acela, care ar izbuti să-i împace pe maghiari cu concetăţenii lor români.

Îndată dar ce între România şi Austro-Ungaria s-au stabilit relaţiunile de încredere reciprocă, s-a pus la ordinea zilei şi cestiunea rezolvării prin bună învoială a conflictului dintre maghiari şi concetăţenii lor români. Atît între români, cît şi între maghiari au fost atunci şi sunt şi astăzi oameni, care doresc în toată sinceritatea rezolvarea aceasta, şi mult s-a lucrat în timp de vreo zece ani pentru pregătirea ei. Sunt, cu toate aceste, mulţi aceia care se îndoiesc că ea va fi cu putinţă, iar aceasta nu pentru că ar fi vreo ură neîmpăcată la mijloc, ci pentru că nici românii, nici mai ales maghiarii n-au ajuns însă să simţă cît de mult atîrnă soarta lor de la această împăcare și ce mari sunt serviciile pe care le fac dușmanilor noștri comuni aceia care nu ne lasă să ne apropiem.

II. CONFLICTUL

Primind în anul 1876 sarcina de a conduce statul ungar, oamenii de stat ai maghiarilor se aflau în fața unei grele, dar tocmai de aceea și frumoase probleme. Le era dată putința de a stabili condițiunile de dezvoltare pacinică într-un stat constituit din mai multe popoare, pentru care separațiunea teritorială nu e cu putință.

Prin aceasta dînșii ar fi consolidat statul ungar.

Le era însă mai comod să ieie pentru statul ungar organizațiunea croită de popoarele apusene pentru statele naționale și să încerce a face din Ungaria ceea ce germanii fac în Germania, francezii în Franța ori italienii în Italia. Astfel dînșii n-au putut să fie de bună-credință nici față cu popoarele de peste Laita, nici mai ales față cu cele din Regatul Ungar. Idealul lor politic nu era întărirea Monarhiei prin consolidarea și ducerea la înflorire a statului ungar *poliglot*, ci crearea unui stat, care nu există și nici nu e cu putință, cel *curat național maghiar independent*.

Judecînd lucrurile din punct de vedere general, idealul acesta are farmecele lui chiar și pentru mulți din cei ce nu sunt maghiari. Astfel nu mai încape nici o îndoială că atît cîrmuitorii, cît și amicii lor ar avea mai puțină bătaie de cap, dacă în Regatul Ungar n-ar fi șapte fracțiuni de popoare, ci un singur popor. Vorba e însă, că în adevăr sunt șapte și că maghiarii nu sunt destoinici de a le contopi în unul singur.

Timp de un pătrar de secol li s-a lăsat maghiarilor toată putința de a-și dovedi destoinicia, și ei nu se pot plînge că n-au fost ajutați și nu s-a făcut asupra naționalităților cea mai strașnică presiune. Românii și germanii au fost tratați deopotrivă cu fracțiunile de popoare slave și n-au găsit nicăiri mîngăiere, nici îmbărbătare.

Care sunt rezultatele ?

Voind să facă ceea ce nu este cu putință, maghiarii nu numai s-au dovedit incapabili de a conduce un stat, ci s-au pus totdodată în conflict cu toată lumea. În timp de două decenii lipsa de chibzuință a maghiarilor a devenit proverbială şi maghiarii, odinioară atît de simpatici, au ajuns unul din cele mai hulite popoare. Şi nici că se putea altfel. Urmărind un scop, care nu se poate realiza, ei trebuiau neapărat să piarză în cele din urmă bunul-simţ, să nesocotească legi şi interese pozitive, să provoace fel de fel de conflicte, să facă mereu opintiri zadarnice şi să devie din zi în zi mai exigenţi şi mai nervoşi.

Românii n-aveau decît să aştepte pentru ca lucrurile să ajungă aici, şi era o cestiune de prudenţă să nu-şi risipească puterile în lupte, care sunt fie zadarnice, fie de prisos şi pot să ia dimensiuni primejdioase.

Ei şi-au precizat deci programul şi au rămas în rezervă, ferindu-se de orişice conflict cu guvernul şi cu concetăţenii lor maghiari.

Opoziţiune mai blajină ca această rezistenţă pasivă nici că se poate.

Nu se pot închipui abuzuri, care nu se comit în campaniile electorale din Ungaria : Partidul Naţional Român se mărgineşte a nu-i angagia şi el pe români în aceste lupte demoralizatoare : dac-ar voi să facă mai mult, ar intra şi el în luptă şi ar înăspri încordările, ceea ce nu este în interesul românilor.

Programul stabilit în Conferenţa din Sibiu porneşte din gîndul să statul ungar numai ca stat poliglot se poate consolida şi că, în ţările Coroanei ungare, pacinica convieţuire nu este cu putinţă, dacă libertatea de dezvoltare culturală nu e pentru toţi deopotrivă asigurată.

Maghiarii, cînd se află în strîmtorare, o admit şi ei aceasta. Au admis-o la 1848, în timpul absolutismului, în ajunul încheierii Pactului dualist, ba, conform angajamentelor luate de conducătorii lor, au pus-o în *Legea pentru egala îndreptăţire a naţionalităţilor*. Vorba e însă că maghiarii nu sunt de bună-credinţă şi nu se ţin de angajamentele luate în numele lor, nesocotesc ori calcă legi, violentează conştiinţe, înşeală lumea. După experienţele făcute în atîtea rînduri românii sunt cuprinşi de simţimîntul că în Regatul Ungar nici angagiamentele luate de guvern, nici legile votate de

Parlament, nici jurămîntul monarhului *constituțional* nu sunt destulă garanție contra abuzului de putere.

Apropierea sinceră între români și maghiari nu e deci cu putință decît după ce românilor li se vor fi dat garanții sigure că în viitor legile, orișicare vor fi ele, vor fi aplicate cu de bună-credință.

Aceste garanții sunt : *autonomia Ardealului, o lege electorală liberală* și *tratarea tuturor «naționalităților» deopotrivă cu românii*, adecă egala îndreptățire a naționalităților pentru *toate* ramurile vieții *comune*, atît politice, cît și culturale.

Aceste garanții n-au să fie acordate de maghiari decît după ce lumea se va fi convins că dînșii sunt incapabili de a conduce ei singuri statul ungar.

Convingerea aceasta s-a cam produs în toată lumea, și românii n-au decît să persiste în rezistența lor pasivă, pentru ca maghiarii să simță în cele din urmă și ei înșiși că în luptă cu românii nu vor putea să susțină statul ungar.

Iară românii nu pot să sacrifice pe nimeni : e pentru dînșii o cestiune de consevare națională, ca atît germanii, cît și fracțiunile de popoare slave să se bucure în Ungaria de cea mai deplină libertate de dezvoltare culturală.

Ideea unei înfrățiri româno-maghiare făcute cu scopul de a stăpîni pe alții poate să aibă farmecul ei, dar nu și pentru români.

Aici e conflictul.

III. REZISTENȚA MASELOR ROMÂNE

Românii din țările Coroanei ungare au susținut o lungă și grea luptă și au ieșit învingători din lupta aceasta. Atît ni-e destul pentru ca să știm că dînșii sunt oameni chibzuiți, care știu să dispună de puterile lor vii, să rabde, cînd n-au încotro, să aștepte stînd domoli și neînduplecați și să profite de situațiunile priincioase.

Timp îndelungat ei au fost părăsiți de cărturarii lor. S-au deprins de a se organiza și a se conduce ei înșiși pe sine, și *albăstrimea* era socotită ca element străin în mijlocul lor.

Singuri preoții, tot un fel de țărani și ei, se bucurau de încrederea maselor.

După răscoala din anul 1784 a început să se formeze clasa cultă română, și în timpul Revoluțiunii de la 1848 românimea s-a încredințat că sunt și în albăstrime oameni care nu se dau îndărăt, cînd vorba e de binele poporului român.

Încredere deplină nu au însă nici astăzi *opincarii* în cei ce au schimbat sucmanul cu *haina neagră.*

O româncă de peste Carpați, femeie cu stare frumoasă, avea un singur fecior, pe care voia să-l facă popă, cum fusese bunicul ei. Feciorul însă, ajuns la maturitate, ținea să studieze Drepturile. Deși cu greu, muma s-a învoit. Atunci însă, cînd el era gata să plece la Viena, sărmana femeie a început a plînge și a-l boci ca pe un mort :

„O să te duci — grăi dînsa în cele din urmă — și o să iasă mare domn din tine, dar om de seama noastră n-o să mai fii. N-ai să ne mai înțelegi tu pe noi, și n-o să te mai înțelegem noi pe tine ; o să-ți fie greu să mergi cu noi pe uliță, și o să ne fie și nouă greu să stăm cu tine la masă : străini o să-ți fim toți, și eu, care te-am lăptat, și mătușile tale, care te-au purtat în brațe, și unchii tăi, care te țineau în șea, și verișorii tăi, cu care ai petrecut zilele copilăriei tale, și dascălul care te-a învățat să citești, și popa care te-a botezat. Dragostea și inima deschisă, pe care o perzi, n-o s-o mai găsești nicăieri — și numai Dumnezeu știe unde o să ajungă oasele tale ! Un fecior am avut și eu și-l dau și pe acela, fără ca să știu cui îl dau și de ce-l dau !"

Acela, care înțelegea durerea cuprinsă în vorbele aceste, înțelege și pozițiunea, pe care *surtucul* o are peste Carpați față cu *opinca.*

Oameni trăiți în luptă necurmată, opincarii români nu stau răzleți. Toți sunt legați între dînșii și toate, la dînșii, se fac după o înțelegere luată de mai nainte.

Surtucul e *declasat* și nu e admis în organizațiunea aceasta.

Dacă mai mulți dintre dînșii sunt adunați la un loc și te apropii, ei curmă vorba, pe care o avuseră mai nainte. Dacă le spui ceva, ei îți dau dreptate, dar rămîn tot cu gîndul lor. Dacă le propui ceva, ei primesc, dar fac tot numai ceea ce vor ei. Într-un cuvînt : nu stau de vorbă, nu-și dau pe față gîndurile, și cît mai străin te socotesc, cu atît mai *proști* și mai *supuși* ți se arată.

Oameni pățiți și, prin urmare, bănuitori, ei te urmăresc la tot pasul, te spionează, îți scrutează viața și te judecă fără ca să ție seamă de vreo circumstanță atenuantă. Iar pedeapsa e cea mai nemiloasă excomunicare.

Puțin are să le pese de excomunicarea aceasta celor ce n-au nici o legătură cu masele poporului. Cărturarii noștri de peste Carpați însă aproape toți sunt, dacă nu fii, nepoți de țărani ori de preoți și au în satul lor rude și prieteni din copilărie. Excomunicarea pornește de la aceștia. Ei nu-ți mai vin la casă, nu te mai primesc la casa lor, se uită-n altă parte, cînd te întîlnesc pe uliță, nu iau parte la bucuriile și la durerile tale, te grăiesc pretutindenea de rău și-ți duc vestea mai departe și, ceea ce e mai greu, nu vin la înmormîntare, cînd ai vreun mort la casa ta, și nu primesc pomană de la tine și pentru tine. Iar dacă n-ar face așa, n-ar mai avea trai tignit în satul lor, n-ar mai fi admiși nici ei în rîndurile celor ce *pot să le știe toate.* Ba s-a întîmplat că, murind un român, funcționar public, care se înstrăinase de frații săi, sătenii au stăruit ca preotul lor să nu-l prohodească și nu s-au învoit o dată cu capul, ca acela, care n-a trăit cu dînșii, să fie înmormîntat în cimitirul lor.

Tolerant și îngăduitor, românul se descopere și se crucește, cînd trece prin fața unei havre ovreiești, sărută mîna preotului catolic, se oprește și stă cu capul plecat, cînd vreo înmormîntare trece prin fața lui, iartă pe femeia căzută și primește pomana, aprinde lumînarea de ceară pentru odihna sufletească a celui mort în furci, dar lepădarea de neam, înstrăinarea de părinți și de frați n-o iartă niciodată.

Așa se face că între românii din Regatul Ungar nu sunt oameni care-și reneagă naționalitatea. Chiar și aceia care se dau după păr, țin să fie socotiți între români și, prin ascuns, îi ajută pe români.

Dar dacă știu să certe, românii știu totodată și să răsplătească.

Încă împăratul Iosif II constată într-un ordin al său că românii, oameni bănuitori și zăcași, sunt *die zuverlässigsten*, cei mai vrednici de încredere dintre supușii săi, dacă numai știi să le inspiri încredere.

Pentru omul care a cîştigat odată încrederea lor, ei dau tot şi fac tot ; acela, care a deschis odată inimile lor, ştie toate gîndurile lor şi e stăpîn pe voinţa lor.

Românul, dacă s-a dat o dată, e dat cu trup, cu suflet şi dat, de cele mai multe ori, pe toată viaţa lui.

Tocmai de aceea stă atît de mult pe gînduri mai nainte de a se da şi nu li se dă decît acelora, care i se impun prin o adevărată superioritate.

Demagogia, la români, nu e cu putinţă : orişicît de mult ţine să-l tratezi ca egal, românul nu vrea să te cobori tu la dînsul, ci să-l ridici pe el la tine.

Cînd el stă plecat şi umilit în faţa solgăbirăului, tu ai să stai cu capul ridicat şi să spui ceea ce el gîndeşte, dar cu vorbe măsurate şi fără ca să te avînţi prea tare. Atunci îşi ridică şi el capul şi tace, dar viaţa lui toată n-are să te uite că l-ai făcut să stea cu capul ridicat, şi n-are să mai facă nimic fără de ştirea ta. Îndată însă ce-ţi vei perde bunul cumpăt, el se retrage ruşinat şi te lasă singur.

După felul de a vedea al românului, nu este în lumea aceasta nimic mai presus de buna chibzuinţă, şi românul pleacă la drum numai cu oameni, pe care-i socoteşte mai chibzuiţi ca dînsul.

În aceasta consistă cea mai sigură garanţie că românii din ţările Coroanei ungare nu se vor avînta de capul lor, şi că ei n-au să fie niciodată accesibili pentru oameni *străini* de dînşii.

Prea adeseori li s-a întîmplat să vază cum aceia, care azi strigau contra ungurilor, mîne treceau braţ la braţ cu ungurii pe dinaintea lor. Astfel ei s-au făcut neîncrezători, s-au organizat ei de ei, tac, persistă şi aşteaptă.

IV. CELE DOUĂ EXTREME

Chibzuită şi croită pe termin lung, politica Partidului Naţional nu putea să-i mulţumească pe oamenii care n-au vreme să aştepte şi vor să aibă succese cît mai apropiate. Iar aceştia pretutindenea sunt număroşi. Rari sunt aceia, care, trăind în neamul lor, pot să se însufleţească pentru scopuri depărtate și să ostenească cu gîndul că urmașii vor fi mai norocoși.

Dacă este adevărat că maghiarii urmăresc un scop nerealizabil, trebuie neapărat să sosească odată timpul, cînd se va fi dat pe față incapacitatea lor de a conduce statul ungar. Românii n-au decît să persiste și să aștepte pînă *atunci.*

Așteaptă însă numai cine poate să aștepte.

Aceia, care s-au înstrăinat de neamul lor și mai au și trebuințe mari, nici nu pot, nici nu se sîmt îndemnați a aștepta.

Nu s-au maghiarizat nici ei ; țin, din contra, prea mult să fie socotiți între români, ba chiar între cei mai buni români : ei însă nu și-au dat silința de a învăța limba română literară, nu cunosc istoria și literatura română, nu iau parte la viața culturală română, au apucături maghiare și astfel nu înțeleg rostul vieții naționale române și se simt mai mult ori mai puțin străini în mijlocul românilor.

Pentru oamenii aceștia poporul e *prostime,* care are să meargă după înțelegerea luată între *fruntași.*

Fruntașii s-au înțeles dar între dînșii și și-au împărțit rolurile.

Unii dintre dînșii s-au declarat pe față guvernamentali, iar alții, oameni mai independenți, au intrat în Partidul Național, rămîind ca unii fără alții să nu facă nimic.

Această politică de duplicitate, afișată ca *solidaritate națională,* ar avea rezoanele ei, dacă poporul român ar fi în adevăr *prostime,* și dacă românii guvernamentali ar fi oameni vrednici de încredere.

Adevărul e însă că românii își aleg ei înșiși conducătorii și sunt inaccesibili pentru agenții maghiarilor.

Căci cine sunt acești agenți ?

În timpul absolutismului austriac, în timpul așa-numitului provizoriu, ba chiar și în primii ani ai erei dualiste, cînd Legea pentru egala îndreptățire se aplica cu oarecare bună-credință, se aflau mulți români în funcțiuni publice și mulți tineri români se pregăteau pentru viața publică la Universitatea din Viena, la cea din Gratz, din Lipsca ori din Pesta.

În urmă li s-a cerut acestor oameni să facă servicii de agenți electorali și să se folosească în exercițiul funcțiunii, contra legii, numai de limba maghiară, ba erau rău notați, dacă între dînșii, în familie ori în public, vorbeau românește.

Dacă n-ar fi fost colosala presiune a maselor române, mulţi ar fi cedat, că să nu rămîie pe drumuri, cum au cedat germanii, rutenii şi slovacii intraţi în funcţiuni publice, care s-au declarat în cele din urmă maghiari şi nu mai cutează să vorbească nici în casele lor limba lor maternă. În faţa presiunii poporale însă cei mai mulţi dintre români au primit mai bucuros mînia guvernului, şi numai puţini s-au dat după păr.

Aceştia sunt urgisiţi de români, şi n-ai să te prezenţi în faţa poporului alăturea cu dînşii, dacă ţii să fii primit cu încredere şi cu inima deschisă.

Urmarea firească e că violentarea conştiinţelor şi demoralizarea li se impun ca mijloace de menţinere.

Oamenii de stat ai maghiarilor sunt destul de cuminte, ca să nu se bizuie pe aceşti transfugi, care stau în legătură puţin tăinuită cu opoziţiunea naţională română. Ei se folosesc numai de dînşii ca să dezorganizeze Partidul Naţional şi să izoleze clasa cultă română. Iar pentru ca să se poată folosi, au nevoie de oameni care atîrnă cu desăvîrşire de dînşii.

Metropolitul Ioan Vancea, care a fost ridicat de guvernul ungar în scaun şi a făcut din Blajul odinioară atît de românesc un cuibar de umilită supunere către stăpînire, e un arhiereu distins, un filantrop mult lăudat, un păstor neobosit, care s-a bucurat de multă iubire. Tocmai de aceea însă el nu se bucură de încrederea maghiarilor, căci sunt margini, peste care metropolitul Vancea nu trece, sunt lucruri, pe care el n-are nevoie să le facă.

Omul de încredere al maghiarilor e metropolitul Miron, omul lor de încredere e episcopul Szabó, omul lor de încredere e episcopul Meţianu, pe care guvernul din Budapesta poate în orişicare clipă să-i dovedească vinovaţi, să-i ridice din scaun şi să-i trimiţă la mînăstire, dacă nu fac ceea ce li se cere.

Solidaritatea cu asemenea oameni lipsiţi de independenţă e o adevărată trădare, cînd mai ai în faţa ta şi cellalt extrem, mulţimea celor loviţi pe nedrept, care cer legitimă satisfacţiune şi stăruie pentru o politică mai violentă.

Din norocire cei mai mulţi dintre aceştia au găsit răsuflători.

Unii dintre tinerii români din Regatul Ungar, văzînd că în ţara lor nu sunt suferiţi, au rămas în ţările de peste Laita. Cei mai mulţi au trecut însă în România.

Şi atmosfera României are ceva particular : ea domoleşte spiritele. Pînă chiar şi nihiliştii devin oameni ai ordinei şi cetăţeni pacinici, după ce trăiesc un timp oarecare în ţara aceasta, unde toate soiurile de nebunie se iartă şi lumea nu se agitează, ci rîde de cei ce-şi perd sărita.

Sunt mii şi mii aceia, care au fost alungaţi din ţara lor şi au venit şi trăiesc aici. Ei toţi au cele mai strînse legături cu fraţii lor rămaşi acasă, şi abia va mai fi rămas dincolo sat, care să nu-şi aibă omul în România.

Sunt acolo multe mumele văduve, care trăiesc din ajutorul primit de la feciorul din România ; mulţi sunt fraţii şi surorile, verii şi verişoarele, care, ajunşi în strîmtorare, aşteaptă scăparea lor de la fratele ori de la vărul din România ; mulţi sunt peste Carpaţi oamenii, pentru care toată nădejdea e aici în România, şi mare de tot e durerea produsă de această risipire în două ţări.

Nimeni, care înţelege durerea aceasta, nu va cere, ca dezmoşteniţii să propage iubirea către statul ungar, de care au fost dezmoşteniţi, ori simţimintele de devotament către regele apostolic al Ungariei, care rău consiliat, a suferit atîta timp călcarea de lege.

A trecut însă douăzeci şi cinci de ani fără ca oamenii aceştia să fi făcut fie României, fie statului ungar, fie Europei vreo greutate.

O singură dată, în anul 1884, s-a ivit între dînşii pornirea de a se folosi de legăturile strînse şi intime, pe care le au cu cei de *acasă*, pentru ca să producă mişcări mai violente în Ardeal.

Nici de astă dată însă iniţiativa n-a pornit din *Bucureşti*, ci de la Budapesta.

V. IREDENTA ROMÂNĂ

În anul 1884 aveau să se facă nouă alegeri pentru Dieta din Budapesta, şi simţimîntul general era că guvernul ungar e înclinat a face o încercare hotărîtă pentru împăcarea românilor. Se zicea că mai mulţi dintre oamenii de stat ai României, între care, cei mai cu trecere, Ioan Brătianu, Mihail Kogălniceanu, Titu Maiorescu şi Dimitrie Sturdza, atunci ministru de Externe, ar fi stăruind ca românii să renunţe la autonomia Ardealului, şi să trimiţă cît mai mulţi deputaţi în Dieta din Budapesta.

Va fi fost ori nu adevărat aceasta, lumea credea şi atît era destul, pentru ca urzitorii politicei de *solidaritate* să se îmbărbăteze.

Statornicit odată planul de acţiune, agenţii guvernului ungar s-au întrunit la Budapesta în conferenţă, s-au constituit sub preşedinţia metropolitului Miron în Partid *Naţional Român* guvernamental şi au înfiinţat un organ de publicitate, *Viitorul.*

În acelaşi timp preşedintele *Partidului Naţional Român* opoziţional, vicarul arhiepiscopic Nicolae Popea, care nu se învoia cu politica de *solidaritate* se retrage şi prezidiul Comitetului Central din Sibiu îl ia un oarecare Partenie Cosma, soţul unei nepoate a metropolitului Miron.

Astfel guvernul din Budapesta se asigurează că Partidul Naţional Român nu va întreprinde nimic fără de ştirea[1] şi învoirea lui, iar urzitorii *solidarităţii* îşi fac iluziunea că vor primi drept compensaţiune cîteva concesiuni.

Pentru ca să reuşească politica aceasta se cereau neapărat două condiţiuni : ca Comitetul Central din Sibiu să nu fie dezavuat de românii din ţările Coroanei ungare, şi ca între emigranţii din România să se producă o agitaţiune pe cît se poate de vioă.

Spre a înăbuşi orişice manifestaţiuni supărătoare, Comitetul Central din Sibiu ia hotărîrea de a înfiinţa un ziar cotidian atîrnător de dînsul, iar metropolitul Miron sileşte pe părintele Nicolae Cristea, care fusese numit, prin o dispoziţiune testamentară a metropolitului Andrei, redactor pe viaţă al *Telegrafului român,* să se retragă şi să ia el însuşi conducerea acestui organ de publicitate.

---

[1] E o plîngere constantă a românilor din ţările Coroanei ungare că la Budapesta se ştie totdeauna mai curînd ca la Sibiu ori la Braşov ce discuţiuni s-au urmat şi ce hotărîri s-au luat în şedinţele Comitetului Central al Partidului Naţional Român opoziţional (n.a.).

Astfel comitetul se simțea asigurat că nu se va produce printre români nici o opozițiune serioasă contra lui, deoarece vocile care s-ar mai fi putut ivi, n-au fost luate niciodată în serios.

Nu mai rămînea decît să se producă și mișcarea din România, la care guvernul ținea foarte mult.

Lucrul în sine nu era greu.

Între tinerii emigrați în România erau mulți oameni amărîți și astfel înclinați de a înscena manifestațiuni antimaghiare, mai ales aici în țara aceasta, unde orișicine are simțimîntul că nu riscă nimic luînd parte la asemenea manifestațiuni.

Vorba era numai ca tinerii aceștia să fie montați, iar montarea era lucru cu atît mai ușor, cu cît mulți dintre tineri erau rude apropiate ale celor angajați în politica de *solidaritate*, ori amici ai acestora.

Sunt mai ales doi oameni, care au contribuit mult la montarea iridentei.

Unul dintre aceștia, părintele Mețianu, protopopul Zărneștilor, era încurcat, dimpreună cu unchiul său, episcopul Mețian de la Arad, în niște daraveri comerciale și timp de cîțiva ani a trăit mai mult prin România ca-n protopopiatul său. Om tînăr și voios, părintele protopop petrecea multe seri cu „băieții“, și *inter pocula* avîntul se produce ușor.

Cellalt, d-l Vincențiu Babeș, agentul călător al solidarității, venea mai rar, dar la timpuri potrivite se ivea prin cafenele, ca să scape cîte-o vorbă despre cele ce-a aflat fie în conversațiune cu vreun om de stat, fie cu ocaziunea vreunei audiențe.

De la d-sa a pornit vorba că Ioan Brătianu, Dimitrie Sturdza și T. Maiorescu stăruie ca românii să renunțe la autonomia Ardealului ; și d-sa putea să știe, fiindcă era unul dintre „fruntașii“ românilor de peste Carpați și se întîlnea des cu oamenii de stat ai României.

Iar vorba d-lui V. Babeș că „Românii trebuie să arate că sunt primejdioși“ a rămas frază stereotipă în gura celor ce făceau propagandă iredenistă.

Chiar de la urzirea lui dar, iredentismul era îndreptat contra celor ce susțineau politica de alipire către puterile apusene, deci contra guvernului liberal din România, contra lui I. Brătianu, contra ministrului de Externe, D. Sturdza, și contra „Neamțului nemțit“ cum se zice în coloanele *Luminătorului din* Temioșara, care au vîndut lui Bismarck pe românii „subjugați“.

Atît era destul, pentru ca atît d-l Isvolsky de la Ambasada rusească, cît și unii dintre oamenii politici ai României să se intereseze de noua mișcare, care le promitea mult celor ce voiau să-i creeze greutăți guvernului român de atunci și să împingă pe români contra Austriei. Aceia dintre cetitorii acestei dări de seamă, cărora faptele petrecute nu le mai sunt proaspete în memorie, n-au decît să-și reamintească agitațiunile ce s-au produs în urma *expulzării* din țară a autorilor *proclamațiunii iredentiste* și să-și dea seamă despre cele petrecute în urmă, pentru ca să știe care anume dintre oamenii politici ai României au încuragiat mișcarea iredentistă și au profitat apoi de ea, ca să-i creeze guvernului greutăți și să se insinue ca oameni cu trecere la românii „de dincolo“.

Mișcarea a luat dar oarecare dimensiuni, și nu mai rămînea decît ca ea să fie condusă astfel, încît manifestările ei să fie cît se poate de compromițătoare pentru români și să se producă anume atunci, cînd guvernul din Budapesta are trebuință de ele.

Pentru susțiitorii sinceri, dar naivi, ai cauzei române mișcarea iredentistă era un rău ales mijloc de a face presiune asupra guvernului ungar.

Nu însă tot astfel și pentru consolidarii lor guvernamentali. Aceștia știu prea bine că în ziua în care s-ar produce o apropiere sinceră între români și maghiari, ei sunt cel puțin de prisos. Născuți din vrajbă, ei numai prin vrajbă pot să trăiască și astfel chiar din simțimînt de conservare individuală fac tot ceea ce le stă prin putință, ca să zădărnicească orișice încercare de apropiere.

Și aici dînșii erau în deplin acord cu guvernul, care nu voia nici el să-i împace pe români, ci să producă în lume impresiunea că cercurile politice maghiare sunt dispuse să intre la învoială, că românii ei înșiși de asemenea sunt dispuși a se declara mulțumiți, în *clasa cultă română e însă o parte, care nu poate să fie împăcată și trebuie,* prin urmare *să fie* strivită — vorbă rostită de d-l Coloman Tisza în Dieta din Budapesta.

Impresiunea aceasta nu s-ar fi putut produce, dacă guvernul ungar nu s-ar fi rezămat pe mărturii și pe fapte. Mărturiile au fost născocitorii politicei de solidaritate, care, pentru ca românii să pară *primejdioși* și pentru ca să facă pe adversarii lor *imposibili*, denunțau pe luptătorii independenți drept niște oameni care urmăresc scopuri *nemărturisite*, iar faptele sunt manifestațiunile nesocotite, prin care maghiarii justificau măsurile luate contra românilor.

Niciodată guvernul din Budapesta n-ar fi îndrăznit să persecute presa română cu asprimea cu care a persecutat-o de la 1884 încoace, dacă nu i-ar fi fost dată putința de a se răzăma pe denunțări făcute de români și de a justifica măsurile ce lua cu fapte săvîrșite de români.

VI. REACȚIUNEA

În politica practică rezultatele practice sunt criteriul orișicărei concepțiuni.

Faptele petrecute au dovedit că politica de *solidaritate* a fost croită în lipsă de cunoștință de cauză, concepțiunea unui doctrinar, care, sorbindu-și în cabinetul său ceașca de cafea pune lumea la cale și crede că are să și fie în adevăr lumea cum el și-o închipuiește.

Românii din Regatul Ungar au respins cu toată hotărîrea politica de *solidaritate* și astfel guvernul ungar nici nu s-a speriat, nici n-a stat de vorbă cu conferența din Budapesta, ci s-a mărginit a profita de legăturile agenților săi cu opozițiunea națională română, pentru ca să-i ție pe români în loc, dacă nu-i poate dezorganiza.

În vreme ce *Viitorul* și *Telegraful român* căutau în zadar cititori, iar preconizatorii *solidarității* se căzneau să afle mijloace pentru înființarea unui ziar pus la discrețiunea Comitetului Central, un grup de oameni independenți adună capitalul pentru întemeiarea *Tribunei* ca organ pentru controlarea Comitetului Central.

În luna mai 1884 apoi delegații alegătorilor români, întruniți la Sibiu în conferență electorală, își declară din nou aderarea la programul stabilit în anul 1884, însărcinează Comitetul Central să expună într-un memoriu adresat Coroanei rezoanele atitudinii românilor, iar d. Partenie Cosma, tocmai din cauza legăturilor sale cu metropolitul Miron, e nevoit să se retragă din comitet.

Atît era destul, pentru ca orișice om cu bun simț practic să înțeleagă trei lucruri :

1. Că mulțimea cea mare a românilor din Regatul Ungar nu vrea să facă cauză comună cu agenții guvernului ungar și nu stă de vorbă cu nimeni care se adresează la dînsa prin asemenea oameni.

2. Că solidaritate nu este cu putință decît între cei ce primesc în toată sinceritatea programul național ca bază de învoială și lucrează cu bună-credință pentru realizarea principiilor emise în acel program.

3. Că românii nu sunt oameni care pot să fie angajați fără de știrea și învoirea lor, după înțelegerea luată de „fruntași“ cu nu știu cine.

Vor fi înțeles, poate, și urzitorii politicei de solidaritate aceste lucruri ; ei însă și-au făcut iluziunea că va fi destul să lovească cîțiva oameni, să înlăture pe alți cîțiva și să nimicească *Tribuna*, pentru ca lucrurile să poată avea aparențele dorite de dînșii.

Astfel nota caracteristică a celor din urmă opt ani din viața românilor din Regatul Ungar e lupta elementelor extreme contra *Tribunei* și a susțiitorilor ei.

Programul *Tribunei* cuprinde următorul punct :

„2. *Cel mai de căpetenie interes al poporului român este de a fi socotit drept ceea ce în adevăr este,* un element de ordine și de cultură *la hotarele orientale ale monarhiei și un* zid de apărare *față de orișice pericol ce ar fi amenințînd patria noastră din această parte : ne vom da, prin urmare, toată silința să cultivăm în poporul nostru* tradiționala alipire către Tron *și supunerea către legi și vom combate orișice tendență, care ar putea să compromită* reputațiunea poporului român *ca element de ordine.*“

Prin acest punct *Tribuna* chiar dintru început a fost pusă în conflict cu toți cei ce țin ca românii să pară primejdioși, deci cu guvernul din Budapesta, cu agenții lui români, cu tovarășii acestora, cu iredentiștii din România, cu tot ceea ce e antiaustriac și într-un fel oarecare antidinastic în preajma Carpaților.

Şi ar fi foarte greu să spun care dintre toţi aceşti duşmani a fost mai înverşunat, căci înverşunaţi afară din cale au fost cu toţii.

Tribuna, cu toate aceste, s-a susţinut şi se susţine şi astăzi, fiindcă face pe români să stea liniştiţi, dar cu capul ridicat, aşa cum vreau ei, şi nu minte, cînd spune ce vreau românii.

VII. MEMORIUL

Încă în anul 1881 marea majoritate a românilor din Regatul Ungar era cuprinsă de simţimîntul că de la guvernul ungar şi de la Dieta din Budapesta românii n-au să se aştepte la nici un fel de bunăvoinţă.

Delegaţii trimişi de alegătorii români la conferenţa din Sibiu au stăruit dar, ca rezistenţa pasivă să fie proclamată pentru *toţi* românii din ţările Coroanei ungare. Deoarece însă rezistenţa aceasta se îndrepta numai contra guvernului şi contra Parlamentului, nu însă totodată şi contra Monarhiei, şi mai ales nu şi contra Coroanei, dorinţa generală era ca o deputaţiune exmisă din conferenţă să expună Coroanei într-un memoriu motivele pentru care românii se văd siliţi a nu lua parte la viaţa publică a Regatului Ungar.

Guvernul ungar avea motive puternice de a face toate opintirile că hotărîrile aceste să nu fie luate.

El a şi reuşit de astă dată.

Nu e lucru greu să determini pe nişte oameni atît de chibzuiţi ca românii ca să *nu facă* ceea ce voiesc.

Cîţiva dintre delegaţi, în frunte d-l V. Babeş, au susţinut părerea că nu e *oportun* timpul pentru asemenea hotărîri, că e bine să se mai facă o încercare cu guvernul şi cu parlamentul şi numai apoi să se proclame rezistenţa pasivă. S-a admis dar că, în Ţara Ungurească şi în Banat, românii să ia parte la campania electorală ; dar Comitetul Central a fost însărcinat ca să publice un memoriu politic asupra poziţiunii partidului faţă cu deosebiţi factori ai puterii publice.

Sarcina de a redacta acest memoriu a primit-o d-l Vincenţiu Babeş, care a făcut tot ceea ce i-a stat prin putinţă, ca hotărîrea conferenţei să nu se execute.

Comitetul a publicat, cu toate aceste, un memoriu redactat de d-l G. Bariţ şi supus în coloanele *Luminătorului* la o critică de tot aspră.

În Conferenţa de la 1884 cei angagiaţi în politica de „solidaritate", în frunte d-l V. Babeş, au stăruit în părerea că nu e *oportun* timpul pentru o politică mai hotărîtă. Nu s-a enunţat deci nici astă dată rezistenţa pasivă pentru toţi românii, dar s-a luat hotărîrea ca Comiteul Central să fie însărcinat a prezenta Coroanei memoriul.

D-l V. Babeş, ca să arate că se supune curentului general, a primit sarcina de a motiva în conferenţă hotărîrea aceasta şi s-a angajat, ca membru al comitetului, a lucra pentru executarea ei.

Au trecut, cu toate aceste, încă trei ani fără ca comitetul să fi făcut fie măcar şi numai un proiect de memoriu.

În conferenţa electorală de la 1887, în sfîrşit, rezistenţa pasivă s-a proclamat ca principiu general pentru toţi românii şi s-a făcut excepţiune numai pentru patru cercuri electorale, ai căror delegaţi ameninţau cu sciziune. Comitetul a fost deci însărcinat să prezente Coroanei memoriul cît mai curînd.

De astă dată am luat şi eu, ca delegat, parte la lucrările conferenţei. Invitat să motivez hotărîrile conferenţei, am declinat onoarea aceasta şi am stăruit ca motivarea s-o facă tot d-l V. Babeş, şeful minorităţii, care declarase că se supune hotărîrii luate de majoritate. D-sa a primit şi a şi făcut motivarea, ba a consimţit să fie ales între membrii Comitetului Central alăturea cu aceia, care de atîta timp stăruiau pentru prezentarea memoriului.

În prima şedinţă comitetul s-a constituit sub preşedinţia d-lui G. Bariţ şi a însărcinat biuroul ca, în timp de o lună, pînă la a doua şedinţă, să adune material şi să prezente un proiect de memoriu. Acest proiect redactat de mine a fost primit de comitet drept bază de discuţiune, s-a tipărit ca manuscript, s-a distribuit între membrii comitetului şi a rămas ca pînă la proxima şedinţă fieştecare dintre membrii comitetului să adune date şi să facă observaţiunile ce crede de cuviinţă, pentru ca apoi să se stabilească textul definitiv.

D-l V. Babeş n-a combătut acest proiect, dar ni-a făcut împărtăşirea că guvernul are intenţiunea de a dizolva comitetul, a emis părerea c-ar fi *oportun* ca comitetul să se declare el însuşi dizolvat, apoi s-a retras din comitet şi a pus în perspectivă o contramanifestaţiune.

De aici înainte nu mai era deci vorbă de prezentarea memoriului, ci de zădărnicirea încercărilor de a produce o serioasă contramanifestaţiune, în cazul cînd memoriul s-ar prezenta.

Pentru o asemenea contramanifestaţiune lucrau toţi cei angajaţi cu politica de solidaritate, deci guvernul din Budapesta, agenţii lui români, *consolidarii* acestora, în frunte d-l V. Babeş, şi iredentiştii din România. Motivele invocate erau deosebite dar scopul era acelaşi : slăbirea efectului pe care un memoriu prezentat Coroanei în numele românilor din Regatul Ungar ar fi trebuit neapărat să-l producă.

M-am retras deci şi eu din comitet, ca să pot lucra mai liber, iar alt membru al comitetului, părintele dr. Vasilie Lucaciu, a fost arestat din drum, pe cînd venea la Sibiu, ca să aducă materialul adunat pentru memoriu.

S-a retras apoi şi d-l G. Bariţ, preşedintele, şi astfel comitetul era ca dizolvat.

Membrii rămaşi s-au întrunit, cu toate aceste, s-au constituit din nou şi au elaborat un nou proiect de memoriu, tare hotărîţi de a executa hotărîrea conferenţei.

Acum însă d-l V. Babeş revine asupra hotărîrii sale şi se declară dispus a lua parte la lucrările comitetului.

Intraţi în conflict din nou cu colegul lor, membrii comitetului convoacă în anul 1890 o conferenţă extraordinară, care ia de a patra oară hotărîrea ca memoriul să fie prezentat.

De astă dată comitetul a ales pe d-l V. Babeş chiar preşedinte, pentru ca cu atît mai vîrtos să-l angajeze.

Nici de astă dată însă hotărîrea conferenţei nu e executată. Se dă însă pe faţă lupta, care atîta timp s-a urmat pe înfundate, şi d-l V. Babeş, strîmtorat de comitet şi de opiniunea publică, face declaraţiunea că d-sa niciodată n-a stăruit contra prezentării memoriului.

În acelaşi timp însă d-sa cere ca să i se deie voie a citi o scrisoare, în care d-l dr. Alexandru Mocsonyi expune rezoanele pentru care prezentarea memoriului ar fi o gravă greşeală politică.

Comitetul a refuzat să asculte scrisoarea aceasta. D-l dr. Alexandru Mocsonyi a ţinut, cu toate aceste, să o publice.

Azi dar, nu mai comit o *indiscreţiune*, dacă spun că d-l V. Babeş n-a fost şi nu este decît un agent al d-lui dr. Alexandru Mocsonyi.

Dar cine e acest domn dr. Alexandru Mocsonyi, care a putut să ţină timp de zece ani pe românii din Regatul Ungar în loc şi abia după zece ani le spune *de ce* anume n-au voie să meargă înainte.

E unul dintre membrii mai distinşi ai comitetului Casinei Naţionale din Budapesta, deci *om de încredere* al celor ce pun lumea în saloanele acestui club la cale.

Atît e destul pentru ca cei ce cunosc pretenţiile Casinei Naţionale în *Orientalibus* se ştie de ce anume românii trebuiau să fie împedecaţi cu orice preţ de a prezenta memoriul.

Casina Naţională, clubul aristocraţiei ungare, e un fel de lojă maghiară, în care nu sunt admişi ca membri decît urmaşii vechilor magnaţi ungari şi unii dintre oamenii bogaţi, care au întrat în legături familiale cu aceştia. Prin organizaţiunea ei severă, prin cultivarea spiritului de clasă şi prin bogăţiile de care dispune, Casina a devenit încetul cu încetul adevăratul stăpîn al Ungariei. D-l Coloman Tisza, care timp îndelungat a fost susţinut de Casină, s-a retras în urma unei hotărîri luate în saloanele Casinei, iar actualul guvern al Ungariei e constituit parte din delegaţi de ai Casinei, parte din oameni agreaţi de ea. Fără de aprobarea Casinei nu se prezentă Parlamentului din Budapesta nici un proiect de lege şi nu se ia nici o măsură de interes general.

Astfel chiar acum se discută în presa din Budapesta incidentul că guvernul a primit de la Casină porunca să stabilească la viitoarele alegeri pentru ovrei un *numerus clausus*, adecă să ia cuvenitele măsuri, ca în viitorul parlament să între numai atîţi ovrei, cîţi au fost în parlamentul ce acum se dizolvă.

Simţindu-şi puterea, Casina are veleităţi de mare putere europeană şi ţine să determine politica externă a Monarhiei, mai ales în ceea ce privește relațiunile cu țările din Orient. Astfel astăzi politica orientală a monarhiei, în adevăr, e condusă din Casină. Și încă de mult se lucrează din Casină pentru stabilirea unei înțelegeri directe și trainice cu boierimea română, singura elită socială în Orient.

Casina face dar tot ceea ce-i stă prin putință ca românii să se înstrăineze de Viena și de Casa domnitoare.

Dacă vorba ar fi fost de un memoriu pornit din gîndul de a arăta că *românii sunt primejdioși*, agenții d-lui Mocsonyi și-ar fi dat silința ca prezentarea ori cel puțin publicarea memoriului să se facă cît mai curînd.

Era însă vorba de un act de lealitate față cu *Coroana* și față cu *Monarhia*, de o sărbătorească protestare contra infamelor calomnii prin care susțiitorii ideii de stat național maghiar voiau să-i izoleze pe români, și de o puternică manifestare a legitimei nemulțumiri, de care sunt cuprinși românii din Regatul Ungar.

VIII. INTRIGA

Angagiat odată în politica Casinei Naționale din Budapesta, d. dr. Alexandru Mocsonyi se simțea atît de izolat în mijlocul românilor, încît nici n-a mai făcut încercarea de a propaga pe față curentul pe care-l reprezenta.

S-a pus dar în legătură cu aceia dintre *fruntașii* românilor pe care îi credea accesibili pentru vederile sale ori nu destul de independenți, pentru ca să se poată pune în potriva curentului reprezentat de d-sa. Sunt funcționari publici, dignitari bisericești și oameni altfel neatîrnători de guvern, dar legați prin fel de fel de interese, fie de dignitarii bisericești fie de familia Mocsonyi.

Aceștia aveau să lucreze după însărcinările primite prin d. Mocsonyi ca să determine clasa cultă română și să surprinză masele *inculte* cu fapte împlinite, pentru ca să meargă apoi cum sunt duse.

Parola era dar înăbușirea orișicărei manifestări pornite din simțimîntul comun al poporului și propagarea spiritului de supunere necondiționată către *conducători*.

Întreaga putere publică le-a stat și le stă la dispozițiune spre acest scop. Preoții și învățătorii sunt loviți fără de cruțare de către arhierei, dacă manifestă veleități de independență. Tinerii, cărora li s-au acordat ajutoare din fondurile naționale, ca să-și urmeze studiile academice, sunt spionați unii prin alții și ori își perd ajutoarele, ori trebuie, după terminarea studiilor, să părăsească țara, dacă sunt „nedisciplinați". Băncile de credit întemeiate de români sunt amenințate de crize, dacă nu voiesc să pună polițele lor la dispozițiunea *„solidarității"*.

În fața acestei goane nemiloase un simțimînt trebuia să cuprinză pe oamenii de bună-credință : *La o parte toți cei ce prea greu s-ar simți loviți ; să iasă înainte numai aceia cărora nu le pasă nici de guvern, nici de arhierei, nici de administratorii fondurilor naționale, nici de băncile de credit.*

Întemeietorii *Tribunei* sunt oameni cu independență materială, dintre care cei mai mulți oameni fără de copii. Astfel dintre zece membri ai Comitetului de direcțiune numai trei aveau copii, iar aceștia sunt comercianți cu stare frumoasă.

Altă notă caracteristică a situațiunii este că vreo 30% din abonamentele *Tribunei* erau făcute pe nume false, ca să nu se știe cine e adevăratul abonent.

În același timp mulți dintre susțiitorii sinceri ai cauzei române nu înțelegeau rostul luptei și țineau să se păstreze buna înțelegere cu cei angagiați în politica de solidaritate. E greu să te împaci cu gîndul că trebuie să te lupți contra acelora pe care mai bucuros i-ai vedea în frunte. Îndeosebi bănățenii tot își mai făceau iluziunea că familia Mocsonyi nu se va înstrăina, cum atîte familii române ajunse în rîndul celor mari s-au înstrăinat de neamul lor.

Astfel d-l dr. Alexandru Mocsonyi și-a creat față cu românii o pozițiune, pentru care monarhii constituționali puteau să-l pizmuiască.

D-sa ședea în palatul său și lua dispozițiuni, iar agenții săi executau pe răspunderea lor ; și dacă lucrul ieșea bine, meritul era al generosului și înțeleptului inițiator, iar dacă el ieșea rău, vina era a celor însărcinați cu executarea.

Trebuia dar, înainte de toate, să fie scos din această pozițiune prea de tot comodă.

Cel ce nu riscă nimic nu are dreptul de a sta în calea celor ce se expun în fiecare zi și răspund cu persoana lor pentru tot ceea ce zic ori fac.

În timpul Conferenței din anul 1887, d. V. Babeș a făcut, ca din senin, propunerea ca delegații întruniți să exprime printr-un vot încrederea partidului în d-l dr. Alexandru Mocsonyi.

Surprinși, delegații au răspuns prin aclamări simpatice la această propunere și au cerut punerea ei la ordinea zilei.

Atunci eu, om venit de curînd la Sibiu, am luat cuvîntul, am constatat că d-l dr. Alexandru Mocsonyi n-a luat nici o dată parte la întrunirile partidului și am exprimat convingerea că d-sa se va bucura de particulara încredere a fraților săi, *dacă numai va veni în mijlocul lor, ca să lucreze, să lupte și să se expună alăturea cu dînșii.*

Atît a fost destul, pentru ca propunerea făcută de d-l V. Babeș să nu fie pusă la ordinea zilei.

D-l Mocsonyi e destul de inteligent ca să înțeleagă acest avertisment ; n-a voit însă să-l înțeleagă, fiindcă ținea să nu se angajeze, să nu se expună.

Și totuși tocmai atunci d-sa urzise planul unei acțiuni, în urma căreia mai mulți dintre românii care se bucurau de încrederea cercurilor de la curtea împărătească au fost compromiși și dizgrațiați [1], iar generalul Traian Doda a ajuns să fie tras în judecată.

Deoarece, într-un articol publicat în coloanele *Tribunei* stăruisem ca românii să se pronunțe cu toată hotărîrea pentru ideile emise de generalul Doda, mi s-a făcut și mie proces de presă și am fost condamnat.

În ajunul plecării mele la Vaț, adecă din pragul temniței, i-am adresat dar d-lui dr. Alexandru Mocsonyi o scrisoare, în care l-am rugat să nu mai steie în rezervă, ci să se pună în legătură cu întemeietorii *Tribunei,* care toți sunt oameni leali, independenți și de bună-credință, toți buni și statornici tovarăși de luptă, dar nu merg orbiș, ci țin să fie convinși. Am stăruit, prin urmare, să nu recurgă la mijlocirea d-lui V. Babeş, care e discreditat, ci să se pună în legătură directă, dacă doreşte în adevăr să ajungă la înţelegere.

---

[1] Între aceștia erau baronul Leonida Pop, adiotantul și șeful de cancelarie al împăratului, generalii Guran și Trapșa, d-l N. Dumba și cîțiva dintre boierii bucovineni — toți *imperiali.* „Casina" era deci interesată, ca ei să fie înlăturați — și i s-a făcut acest serviciu (n.a.).

Refuzul ar fi fost o mare lipsă de tact politic.

D-sa s-a pus dar în înţelegere directă cu d-nii Diamandi Manole şi Eugen Brote şi a intrat apoi în Comitetul de direcţiune al Institutului Tipografic din Sibiu [1], dimpreună cu încă patru oameni de încredere ai săi.

După întoarcerea mea la Sibiu însă d-sa s-a retras, iară eu am luat hotărîrea de a mă expatria.

Nu se va fi îndoind, aşa cred, nimeni că-mi voi fi dat seamă despre intenţiunile cu care d-l dr. Alexandru Mocsonyi a intrat, şi despre motivele care l-au determinat să iasă. Fiind însă vorba de lucruri care s-au petrecut într-un cerc restrîns şi mai mult ori mai puţin intim, trebuie să mă mărginesc a constata lucruri care sunt ştiute într-un cerc mai larg.

În anul 1884, cînd s-a luat iniţiativa pentru înfiinţarea *Tribunei*, amicii mei *literari* din Sibiu s-au adresat la mine, ca să le spun părerile mele.

Eram încîntat de întreprinderea, pe care voiau s-o facă. Nu-mi făceam, cei drept, mari iluziuni despre efectele ei *politice*; am desfăşurat însă cu multă căldură efectele, pe care ea ar trebui să le aibă, cît pentru *educaţiunea politică* a românilor din Regatul Ungar şi pentru restabilirea *unităţii noastre culturale.*

Urmarea a fost că ei mi-au reamintit un angagiament luat cu cîţiva ani mai nainte, cînd mai fusese vorba de înfiinţarea unui organ de publicitate, şi m-au invitat să iau, dacă e sinceră însufleţirea mea, sarcina de a redacta ziarul.

Mă aflam în poziţiunea în care se afla d-l dr. Alexandru Mocsonyi la 1887, cînd am emis în conferenţă principiul că acela, care ţine să se bucure de încrederea românilor, are să lucreze cu dînşii.

Prea îmi părea grea jertfa ce mi se cerea.

Era vorba să ies din cercul oamenilor care mă îmbrăţişaseră peste vrednicia mea şi pe care mă deprinsesem a-i iubi, să curm lucrarea literară, pe care o urmasem timp de zece ani, să renunţ la poziţiunea, pe care mi-o creasem în centrul nostru cultural prin această lucrare, şi să mă duc într-un cuib de vespi, să mă avînt în o lucrare mistuitoare şi să iau, ca unul dintre cei mai expuşi, parte la o luptă grea, din care îndeosebi eu nu puteam să cîştig decît mulţumirea de a fi făcut ceea ce fac.

---

[1] Institutul Tipografic e o societate pe acţiuni, care s-a constituit cu scopul de a tipări cu preţuri cît se poate de reduse cărţi româneşti, de a edita un ziar român cotidian, *Tribuna*, de a înfiinţa în Sibiu o librărie română, deci cu scopul de a face o întinsă propagandă culturală română (n.a.).

Între amicii mei, între binevoitorii mei nu era nici unul, care mă sfătuia s-o fac aceasta ; erau însă mulţi, care-şi dedeau toată silinţa de a mă opri aici.

„Nu-ţi este iertat — ziceau cei mai mulţi — să-ţi risipeşti puterile tinereţelor într-o lucrare grea şi mistuitoare, care e zadarnică şi are să te încurce în o mulţime de mizerii.“

„D-ta, om cu relaţiunile pe care le ai — îmi ziceau cei angagiaţi în viaţa politică a României — nu eşti în drept să pleci de aici, ca să iei parte la luptele politice ale unei ţări vecine.“

Eram profesor şi membru în Comitetul de direcţiune al Azilului „Elena Doamna“, şi răposatul Carol Davila a mers cu stăruinţele sale atît de departe, încît, pe patul de moarte, m-a făcut să iau angagiamentul că nu voi părăsi „Azilul“.

Am încercat dar tot ceea ce mintea mea a putut născoci ca să mă desfac de amicii mei din Sibiu.

Era însă un lucru pe care nu puteam să-l fac : nu puteam să le spun adevăratele motive ale refuzului meu. Prea ar fi fost crud să le spun acestor oameni, care erau gata să se avînte în o lungă şi grea luptă, că eu nu pot să mă însoţesc cu dînşii, fiindcă mă simt mai bine aici.

Am plecat dar la Sibiu ca să mă desfac frumuşel, fără de a curma relaţiunile de bună prietenie.

N-am întîmpinat nici o greutate.

Între amicii mei erau oameni care în toate împregiurările judecă liniştit şi clar şi pe care nimeni nu poate să-i înşele. Aceştia chiar de la început au înţeles adevăratele motive ale greutăţilor, pe care le făceam, şi n-au mai stăruit să primesc sarcina, pe care tocmai dînşii mi-o oferiseră. Din contra, doi dintre dînşii m-au însoţit la Braşov, ca să-mi stea şi aici într-ajutor.

Amicii noştri din Braşov au admis apoi şi ei că e mai bine ca eu să nu viu la Sibiu.

Un om însă a răsturnat cu o singură vorbă întreaga noastră argumentaţiune.

„Aş ! — a zis el în timpul mesei de adio — ce-mi mai umblaţi mie cu diplomaţii englezeşti ! Parcă nu sunt om trăit în Ţară ! *Vă mişeliţi cu toţii după ce treceţi în Ţară şi nu mai vreţi să ştiţi de noi, nu vă mai pasă de necazurile noastre.*"

Am rămas şi m-am dat legat.

Ceea ce pentru mine au fost vorbele aceste, pentru d-l dr. Alexandru Mocsonyi a fost scrisoarea ce i-am adresat în ajunul plecării mele la Vaţ.

Nu putea nici d-sa să spună *adevăratele motive* ale rezervei ce-şi impunea şi era hotărît să nu se angageze în luptele politice ale românilor ; în faţa acelei scrisori a trebuit însă să-şi schimbe hotărîrea.

Deosebirea era numai că eu am rămas şi m-am dat legat, iar d-l Mocsonyi a intrat, dar nu dîndu-se legat, ci *cu gîndul de a lega pe alţii.*

A ieşit după ce s-a convins că nu poate să-i lege.

Amicii mei din Sibiu, d-l dr. Alexandru Mocsonyi şi eu eram de acord asupra unui lucru : *Că stabilirea relaţiunilor de bună înţelegere între români şi maghiari e un mare interes naţional românesc.*

Pe cînd însă amicii mei din Sibiu stăruie ca lupta să se urmeze pentru stabilirea acestor relaţiuni în actualul stat ungar, d-l dr. Alexandru Mocsonyi şi eu porneam din convingerea că în actualul stat ungar pacea între români şi maghiari *nu e cu putinţă.*

Eu căutam putinţa acestei împăcări într-o monarhie habsburgică unitară şi *organizată ca confederaţiune de popoare,* iar d-l dr. Alexandru Mocsonyi o căuta într-un regat ungar independent, *care nu s-ar putea susţine decît făcîndu-le românilor concesiuni.*

Încercările mele de a-i determina pe amicii mei să admită vederile mele au fost zadarnice. Ei au admis însă, că aceste vederi sunt tradiţionale şi, prin urmare, împărtăşite de masele mari ale poporului român. Eram deci de acord ca în coloanele *Tribunei* tendenţele antidinastice, cultul lui Kossuth şi propaganda făcută pentru independenţa Ungariei să fie combătute fără de rezervă şi că, în cazul cînd maghiarii ar pune la ordinea zilei cestiunea independenţei, noi vom rămînea cu poporul și ne vom pronunța *pentru unitatea monarhiei.*

Rezultatul acestei înțelegeri a fost punctul 2 din programul *Tribunei.*

În același timp ni-am rezervat retragerea printr-un articol publicat în fruntea primului număr al *Tribunei :*

„Împinși în mod fatal spre dezvoltare — se zicea în acel articol — și jigniți la tot pasul în mersul lor, concetățenii noștri români stăruie ca cauza lor să fie susținută cu energie, cu violență chiar, și dacă stările de lucruri nu se vor schimba, mai curînd ori mai tîrziu, moderațiunea pe care nu vom înceta niciodată a o recomanda va fi luată drept servilism : nu a noastră va fi dar vina dacă, propagînd spiritul de moderațiune, vom rămînea în cele din urmă izolați și *ne vom retrage, lăsînd terenul de luptă pentru cei ce cred că numai prin violență se poate restabili echilibrul în viața publică a patriei noastre.*"

După o lucrare de șase ani eu m-am retras, dar am ținut să nu mă pun în confilct cu aceia care timp de șase ani mi-au fost tovarăși de luptă, n-am mai scris nimic pentru *Tribuna* și n-am mai publicat nimic fără de subscrierea numelui meu.

Foștii mei tovarăși de luptă tot mai persistă.

Consecvent cu politica, pe care o reprezentă în mijlocul românilor, d-l Mocsonyi li-a pus două condițiuni :

1. Ca metropolitul Miron, episcopul Mețianu și, în genere, agenții guvernului din Budapesta să fie cruțați în coloanele *Tribunei.*

2. Ca punctul 2 din programul ziarului să fie suprimat, deci ca în coloanele *Tribunei* să nu se mai cultive *„tradiționala alipire către Tron"* și să nu fie combătuți nici închinătorii lui Kossuth, nici iredentiștii, nici susțiitorii politicei de gravitare spre Rusia.

Aceste condițiuni n-au fost primite. A intrat, cu toate aceste, fiindcă-și făcea iluziunea că încetul cu încetul noii săi soți se vor abate de la politica lor.

Aceștia însă nu sunt oameni care pot să fie trași pe sfoară.

Prezentarea memoriului a fost amînată de pe un an pe altul, pentru ca contramanifestațiunea plănuită să fie din ce în ce mai imposibilă.

I s-a oferit d-lui dr. Alexandru Mocsonyi prezidiul Comitetului Central şi după ce d-sa n-a voit să primească această *onoare* membrii comitetului s-au învoit să călătorească cu toţii la Budapesta şi să ţină cîteva şedinţe în palatul Mocsonyieştilor, pentru ca d-sa să aibă ocaziune de a-i convinge şi îndupleca.

Conferenţa de la 1890 a fost convocată anume, pentru ca lumea să se convingă că românii nu vor să se abată de la politica lor tradiţională.

D-l. V. Babeş, spre marea mirare a multora, a fost ales preşedinte al Comitetului Central, pentru ca privirile tuturora să fie îndreptate asupra d-lui dr. Alexandru Mocsonyi, care stetea în dosul d-lui V. Babeş.

Vara aceasta d-l V. Babeş, grav compromis, a primit un vot de încredere, fiindcă aşa era cererea precisă a d-lui dr. Alexandru Mocsonyi.

Oameni reci, chibzuiţi şi îndelung răbdători, oameni care nu se agitează, cînd sunt insultaţi, nu se vaietă, cînd sunt loviţi, nu-şi perd sărita, cînd sunt surprinşi cu rea-credinţă, oameni, mai presus de toate, cu vederi clare şi cu mult bun simţ practic, susţiitorii politicei tradiţionale române încetul cu încetul l-au adus pe d-l dr. Alexandru Mocsonyi acolo, unde dintru început trebuia să fie, în poziţiunea în care nu-i rămîne decît una din două : ori să primească el însuşi răspunderea pentru politica ce reprezentă ori să se pronunţe pentru politica pe care vrea s-o zădărnicească prin fel de fel de apucături pezişe.

D-sa n-a primit răspunderea.

În Conferenţa de la 1890 omul de afaceri al familiei Mocsonyi, d. V. Babeş, el însuşi a făcut *enunciaţiunile* prin care conferenţa respinge cu toată hotărîrea politică reprezentată de d-l dr. Alexandru Mocsonyi.

Comitetul Central n-a voit să asculte a doua parte a scrisorii, în care d-l dr. A. Mocsonyi îşi expune vederile.

D-l V. Babeş el însuşi a trebuit să retragă prin o declaraţiune publică tot ceea ce pusese în circulaţiune cu privire la politica reprezentată de d-l dr. A. Mocsonyi.

D-l dr. Alexandru Mocsonyi, în sfîrşit, nu cutează să spună, în a doua parte a scrisorii sale, ce gîndeşte şi ce vrea, ci se declară chiar mai mult ca leal şi devotat supus al majestății-sale apostolice și denunță pe *alții* de scopuri, pe care nu le pot mărturisi.

Aceasta e intriga.

Preocuparea de căpetenie a susțiitorilor politicei tradiționale a fost să restabilească buna reputațiune a poporului român, și nimeni n-a contribuit mai mult ca d. dr. Alexandru Mocsonyi, pentru ca lumea să se convingă că românii din țările Coroanei ungare nu sunt accesibili nici pentru politica croită din Budapesta, nici pentru orișicare alte aventuri politice și că sunt niște infami calomniatori aceia, care-i prezentă pe români drept un *element primejdios.*

Să mai facă acum cine vrea contramanifestațiuni !

IX. POLITICA CASINEI

E un lucru învederat că astăzi cînd maghiarii fac fel de fel de opintiri spre a maghiariza statul ungar, aliații firești ai românilor sunt germanii și slavii din țările Coroanei ungare. Cîtă vreme aceștia țin la naționalitatea lor, românii nu se luptă ei singuri pentru păstrarea caracterului poliglot al statului ungar.

Durere însă ! Atît slavii, cît și germanii din țările Coroanei ungare nu persecută pe renegați cu aceeași neîndurare ca românii, au perdut dar parte mare din clasa lor cultă și abia mai pot să susțină lupta cu oarecare consecvență.

Văzînd aceasta, maghiarii au devenit din zi în zi mai îndrăzneți, mai inaccesibili pentru pace și mai violenți față cu românii, singurii care nu se moaie, nu se dau îndărăt, ci se fac din zi în zi mai stăruitori.

Se impune dar de sine gîndul că în Regatul Ungar pacea nu este cu putință și că românii trebuie să-și caute aliați peste Laita și să lucreze pentru restabilirea unității în organizațiunea internă a monarhiei.

Maghiarii, care în Regatul Ungar nu stau de vorbă cu românii, fiindcă se pot răzema pe puterea întreagă a monarhiei, într-o monarhie unitar organizată ar căuta cu mult neastîmpăr alianța românilor și a germanilor.

M-am pus dar — fără ca să iau vreun angagiament — în legătură cu cercurile opoziționale din Viena și cu cele din Praga, ca să văd în ce fel de condițiuni s-ar putea stabili o înțelegere pentru cazul, cînd restabilirea unității în organizarea internă a monarhiei ar fi pusă în mod serios la ordinea zilei.

S-au stabilit bazele unui program comun care au și fost admise în principiu de cehi, de ruteni din Galiția, de sloveni, de croați, de slovaci și de sîrbi și a rămas ca, la timp oportun, oamenii de încredere *autorizați* să se întrunească fie la Praga, fie la Viena în conferință comună pentru discutare și definitiva lămurire a acestui program. Au trecut vreo *șase ani de atunci și nimic* nu s-a mai făcut, fiindcă situațiunea generală era mereu încordată și toți cei angagiați pentru această acțiune țineau să nu i se creeze Monarhiei greutăți. Abia astă-vară d-l Gregr, șeful junilor cehi, a făcut *unui corespondent german* cîteva împărtășiri despre bazele de înțelegere, și abia de atunci încoace se vorbește mai des despre punerea la cale a unei acțiuni comune pentru restabilirea unității în organizarea internă a Monarhiei Habsburgice.

În timpul Expozițiunii din Praga cîțiva brașoveni, care nu prea știu de ce e vorba în lumea aceasta, au avut lipsa de tact de a face, fără înțelegere luată de mai nainte, o excursiune ostentativă la Praga. Domnii dr. Urban Jarnik și dr. L. Pič, amici sinceri ai românilor, le-au făcut o primire simpatică, dar altfel foarte rezervată.

Căci nu acum e timpul pentru asemenea manifestațiuni.

D-l dr. Urban Jarnik a arătat într-o scrisoare publicată în coloanele *Tribunei* cîteva din motivele rezervei ce și-au impus cercurile din Praga față cu acei români, iar *Tribuna* a arătat cuvintele, pentru care, în împregiurările actuale, orișice manifestațiune de felul acesta e apă mînată la moara maghiarilor.

Maghiarii și-au creat pozițiunea actuală printr-un lung șir de *uneltiri revoluționare* și se *susțin în ea* creînd fel de fel de greutăți și amenințînd mereu Coroana și Monarhia cu zguduiri interne. Trebuie să fie foarte lipsit de bun simț politic omul care nu înțelege că românii, amenințînd și ei, servesc cauza maghiară.

Cînd maghiarii rump steagurile împărătești și le aruncă în noroi[1], cînd ei provoacă mereu conflicte cu armata împărătească[2] și insultă fără sfială pe unii dintre membrii Casei domnitoare[3], sarcina firească a românilor din Regatul Ungar e să *susțină ordinea*, pe care maghiarii o amenință, și numai arătîndu-se destoinici de a împlini sarcina aceasta ei vor fi sprijiniți în silințele lor de dezvoltare.

Visul de aur al maghiarilor e o Ungarie *curat maghiară* și desfăcută de orișice legătură cu țările de peste Laita, ceea ce numai în fața unei monarhii slabe e cu putință. În mod fatal dar ei își dau silința să slăbească Monarhia prin împărechieri interne, s-o izoleze și să găsească aliați contra ei.

Întreagă această lucrare e condusă din Casina Națională din Budapesta.

Ca să scape de greutățile pe care le crea Casina, cercurile din Viena s-au învoit ca, în ceea ce privește relațiunile Monarhiei cu țările din Orient, interesele maghiare ele singure să fie hotărîtoare. Administrarea țărilor ocupate a fost încredințată d-lui Kállay, care în discursul său rostit în Academia Maghiară atît de bine a precizat misiunea maghiarilor în Orient. La București, la Belgrad și la Sofia Monarhia s-a reprezentat prin diplomați maghiari, oameni agreați de Casină. Li s-a lăsat apoi maghiarilor putința de a-și asigura prin Expozițiunea de la Budapesta, prin juncțiuni de căi ferate, prin combinațiuni comerciale și prin fel de fel de alte născociri aventuroase, cea mai hotărîtoare înrîurire asupra țărilor din Orient.

Grecii însă, ei singuri s-au arătat întrucîtva accesibili pentru prietenia maghiară.

În Bulgaria Casina a pățit o mare rușine, iar în Serbia ea a compromis pozițiunea Monarhiei.

Mai rămînea România.

---

[1] În septemvrie (22) 1889, la Monor și la Üllö, aproape de capitala Ungariei. Împăratul, indignat de această faptă, a cerut exemplara pedepsire a făptuitorilor, ceea ce nu s-a întîmplat. S-a cerut, din contra, darea în judecată a ministrului Fejerváry, care, interpelat, își exprimase și el indignațiunea (n.a.).

[2] Cea din urmă afacere Ugron-Uselak (n.a.).

[3] Mai ales pe arhiducele Albrecht (n.a.).

Nu e treaba mea să arăt ce a făcut şi ce face Casina Naţională din Budapesta ca să stabilească legături directe între cercurile *conducătoare* maghiare şi cele române.

Magnaţii şi boierii *sunt chemaţi a se uni, ca să stăpînească întregul Orient.*

Aceasta e ideea conducătoare a Casinei.

Nu cercetez dacă sunt ori nu şi în cercurile politice din România oameni dispuşi a stărui alăturea cu d-l dr. Alexandru Mocsonyi pentru o asemenea înfrăţire română-maghiară.

E indiferent.

Chiar dacă sunt, ei vor trebui să se convingă că nimeni nu e în stare să-i determine pe români a se uni cu maghiarii, *pentru ca împreună să stăpînească pe alţii.*

Între români şi maghiari numai o *alianţă defensivă* e cu putinţă.

Cît îndeosebi pentru românii din ţările Coroanei ungare, ei niciodată nu se vor uni *cu maghiarii* contra Austriei ori contra vreunuia din popoarele care azi sufer alăturea cu dînşii.

Iar România modernă s-a născut luptînd pentru *libera desfăşurare a popoarelor din Orient* şi nu ea poate să-i ajute pe maghiari a apăsa popoarele din Regatul Ungar.

Gloria cea mare a generaţiunilor prin care s-a renăscut România e că au ştiut să creeze statul român şi să-l consolideze fără ca să jignească drepturile altora, ca centru de gravitaţiune pentru toate elementele liberale din Orient. Şi nu e preţ pentru care românii ar fi gata să renunţe la simpatiile popoarelor de peste Dunăre.

Pot deci să fie şi în România, cum sunt peste Carpaţi, cîţiva români, care n-au simţimîntul vieţii noastre naţionale ; ei vor păţi-o însă tot cum a păţit-o şi d-l dr. Alexandru Mocsonyi cu românii din Regatul Ungur.

Ceea ce i-a făcut pe români să graviteze în timpul celor din urmă zece ani spre apus şi îndeosebi spre Austria a fost temerea că libera dezvoltare a popoarelor din Orient e ameninţată de Rusia şi credinţa că Austria e interesată a ocroti pe aceste popoare. Din clipa în care s-ar simţi că Austria nu mai poate ocroti pe nimeni şi că maghiarii sunt sprijiniţi în tendenţele lor asupritoare, nimeni n-ar mai fi în stare să pună stavilă propagandei ruseşti.

Contra maghiarilor românii toţi se luptă bucuros alăturea cu orişicine ; alăturea cu maghiarii ei însă numai *pentru libertate* ar putea să se lupte.

Acela dar, care vrea în adevăr înfrăţirea română-maghiară, nu poate să pună cestiunea decît pe tărîm de apărare.

ÎNCHEIERE

Noi românii nu suntem de ieri de alaltăieri în lumea aceasta : avem trecut ; avem experienţe ; stăm în căi de mult umblate.

Cinci sute de ani au trecut de cînd cu înfrîngerea de pe Cîmpul Mierlei (1389) şi de atunci românii au gravitat mereu spre Apus, şi mult sînge s-a vărsat din gîndul că popoarele apusene le vor sări într-ajutor celor de la răsărit.

Totdauna însă maghiarii au stat cu aspiraţiunile lor particulare între Apus şi Răsărit.

La lupta de pe Cîmpul Mierlei maghiarii n-au luat parte, fiindcă se certau între dînşii şi nu se puteau înţelege dacă Carol de Durazzo, Maria de Anjou ori Sigismund de Luxemburg are să ocupe tronul. Puţin le păsa lor de primejdia ce-i ameninţa şi pe dînşii.

În lupta de la Nicopoli (1396) voievodul Ardealului, Laczkovics, dă cel dintîi semnul de retragere, fiindcă nu ţine ca *Neamţul* urgisit să cîştige victoria.

Cîteva decenii în urmă palatinul Garay obţine decapitarea lui Ladislau Corvin, feciorul lui Ioan Corvin (+1457), care susţinuse cu atîta bărbăţie şi cu atît succes lupta contra turcilor — căci prea era iubit Valahul.

Matei Corvin (1458—1490), fratele lui Ladislau, cel mai mare dintre regii Ungariei, era contimporan cu Ştefan cel Mare (1457—1504) şi cu Vlad Ţepeş. Pe cînd însă domnii români se războiau cu turcii, Matei Corvin se lupta cu magnaţii şi cu vecinii săi apuseni.

Ştefan cel Mare trimite solii peste solii la papa, la Veneţia şi la alte puteri apusene (1472—1478). E încuragiat. I se promit subvenţiuni. I se pune în perspectivă o energică acţiune din partea Ungariei. Cu totul altele sunt însă preocupaţiunile maghiarilor: ei ţin ca domnii români să se declare vasali ai Ungariei, şi Vlad-vodă, alungat de turci din ţară, caută adăpost în Ardeal şi e ţinut timp de doisprezece ani (1462—1474) în temniţele de la Buda, iar Ştefan cel Mare trebuie să apere la Baia neatîrnarea ţării sale.

Cu toate aceste, cîţiva ani în urmă, regele Ungariei îi face Senatului Veneţian cele mai aspre imputări, pentru că Republica s-a pus în legătură cu Ştefan cel Mare, vasalul Ungariei, ba i-a trimis chiar şi un sol şi i-a promis subvenţiuni. Căci pentru maghiari lucrul de căpetenie nu era lupta contra turcilor, ci ca Ştefan cel Mare să atîrne de regele Ungariei şi numai prin el să poată primi îmbărbătare şi ajutor din Apus[1].

---

[1] Într-o şedinţă ţinută în ziua de 27 octomvrie 1477, Senatul Veneţian (*Deliberationi Senato Secreti Reg. 28 c. 125*) ia hotărîrea de a-i da regelui Ungariei următorul răspuns caracteristic:

„*Sempre noi strecta et efficacemente li recomandassemo dicto Valucho come valente inimico del Turcho, et come quello che era in grande pericolo, andandoli el Turco adosso cussi potente, come lui ando: E se lo recomandassemo al pontefice non fu gia cossa non devuta, e non ben honesta, et anche existimata per noi utile et necessaria al reame de Hungaria, essendo quello vassalo et membro de dicto reame Et se li mandassemo nostro messo non fu per altro fiine, ne cum alto studio, se non per tenerlo in fede et devotione de la regia maesta et in favor de la cosse christiane dubitandosse o de la sua oppressione, et extinctione, o de partito suo cum el Turcho: Quanto al danaro da esserli dato, mai suadessemo li fosse data se non cum bona volunta de la maesta regia: La qual non volse che de i danari de la decima el ne partecipasse et cussi non participo.*“

În româneşte: „Totdeauna noi am recomandat cu stăruinţă şi cu eficacitate pe numitul Valah ca pe un destoinic duşman al Turcului şi ca pe unul care era în mare pericol, deoarece Turcul pornise asupra lui cu mare putere. Şi dacă l-am recomandat pontificelui, nu era lucru neiertat şi neonest, ba era lucru socotit de noi util şi necesar pentru Regatul Ungariei, fiind acela (Ştefan-vodă) vasalul şi membrul numitului regat. Şi dacă i-am trimis solul nostru, n-a fost cu alt scop, nici cu alt gînd, decît ca să-l ţinem în credinţă şi devoţiune către majestatea regală şi favorabil cauzei creştine, temîndu-se să nu fie supus şi nimicit ori să nu între la învoială cu Turcul. Cît pentru banii ce stăruiam să i se deie, n-am stăruit să i se deie altfel decît din bunăvoinţă a majestăţii regale, care n-a voit să i se facă parte din banii de zeciuială şi astfel nici că i s-a făcut.“

Veneţienii trebuiau deci să deie explicaţiuni şi să ceară iertare fiindcă au îndrăznit să îmbărbăteze pe un aprig luptător al creştinătăţii — să-l

Astfel ajunge Ștefan cel Mare să lase cu limbă de moarte ca moldovenii să nu se mai bizuie pe Apus și să intre la învoială cu turcii.

După ce Ludovic II cade în lupta de la Mohács (1526), Ferdinand de Habsburg, moștenitorul lui legitim, continuă (1526—1562) lupta contra turcilor. Maghiarii însă se dau în partea lui Ioan Zápolya, care se pune sub ocrotirea sultanului Suleiman.

De atunci și pînă în ziua de astăzi maghiarii au urmat cu îndărătnicie lupta contra Casei de Austria și s-au unit rînd pe rînd cu toți dușmanii Austriei.

Cu românii nu s-au unit, fiindcă dînșii nu erau și nici că puteau să fie dușmani ai Austriei, pentru care eliberarea popoarelor din Orient era o cestiune de putere, ba chiar de conservare.

Tocmai de aceea maghiarii totdauna și-au dat silința de a-i ținea pe români departe de Austria.

Petru Rareș (1527—1539 și 1541—1546), alungat de turci din țară, caută adăpost în Ardeal și se retrage într-unul din castelele pe care tatăl său le primise de la Matei Corvin. Partizanii lui Zápolya îl asediază, îl prind și-l trimit la Poartă.

Mihai Viteazul (1593—1601), ca să se poată înțelege cu Sigismund Báthory, se declară vasal al voivodului ardelean. Maghiarii însă nu vor să se lupte alăturea cu Austria pentru eliberarea patriei lor proprii ; astfel Sigismund Báthory e nevoit să se retragă și să cedeze scaunul vărului său Andrei, care, deși cardinal, era gata să se unească cu turcii contra Austriei. Și la Șelimbăr, la Mirăslău, pe Teleajen și la Goroslău, Mihai contra maghiarilor se luptă : moartea lui se trage de la maghiarii care nu putea suferi ca românii să aibă legături directe cu Apusul.

Așa ca-n ziua morții lui Mihai Viteazul stau lucrurile și astăzi.

Strîmtorați acum despre meazănoapte, cum atunci erau strîmtorați despre miazăzi, românii și-au strîns rîndurile,

---

îmbărbăteze numai, deoarece ajutoare nu i-au dat, ci-și puseseră banii din zeciuială la dispozițiunea regelui Ungariei, care, încurcat în alte daraveri, n-a mai ajuns să poarte război contra turcilor.

Tot astfel astăzi maghiarii, cer explicațiuni de la aceia care îndrăznesc a-i îmbărbăta pe români (n. a.).

și-au adunat toate puterile vii și sunt gata să se unească cu popoarele apusene și în prima linie cu maghiarii, ca să susție pacea și libertatea de dezvoltare în țările din Orient.

Și astăzi însă maghiarii se pun la mijloc cu aspirațiunile lor particulare.

Pe cînd societatea europeană se frămîntă ca să rezolve marea cestiune a organizării popoarelor din Orient, maghiarii își risipesc puterile și țin Monarhia Habsburgică în continuă agitațiune ; ca să facă ceea ce nu e cu putință, profită de greutățile situațiunii generale ; ca să menție în statul ungar o stare de lucruri nesuferită și primejdioasă, fac tot ceea ce le stă în putință ca nu cumva Austria să cîștige simpatiile și încrederea popoarelor din Orient și amenință mereu cu proclamarea independenței Regatului Ungar.

Astfel, cînd noi le întindem mîna, ei stăruie să ne înfrățim cu dînșii contra Austriei, contra celorlalte popoare din Regatul Ungar și contra vecinilor noștri de peste Dunăre.

Se vor fi găsind fără îndoială și între români oameni care se pot însufleți pentru o asemenea politică de aventuri îndrăznețe, care timp îndelungat ar ținea Orientul în continuă frămîntare.

Noi însă, oamenii care am ieșit din popor și trăim în neamul nostru, nu plăsmuim idealuri, nu născocim scopuri, ci căutăm împlinirea dorințelor în adevăr simțite de popor. Pentru noi izvorul a toată vrerea națională sunt inimile fraților noștri, care au să jertfească avutul și sîngele lor : urmărim numai scopuri, pentru care ei pot să se însuflețească și să intre cu inima întreagă și cu toată puterea lor în luptă.

Și nu știm ce vor fi voind fiii și nepoții noștri, știm însă că astăzi românii nu se pot însufleți pentru ideea unui regat curat maghiar și desfăcut de Monarhia Habsburgică și că românii azi în viață sunt gata să-și apere vatra și existența națională cu aceeași îndărătnicie cu care le-au apărat timp de atîtea veacuri ; în luptă agresivă însă ei n-au intrat nicicodată și n-ar intra nici astăzi decît cu inima îndoită.

Și face-vom tot ceea ce omenește se poate ca nimeni să nu-i angageze fără voia lor : n-are nici statul ungar destulă putere ca să ne siluiască, nici aristocrația maghiară destule bogății ca să ne cumpere pe toți și să ne despartă de frații noștri. Nu e nimeni atît de sus pus ca să nu fie combătut de noi cu toată hotărîrea, dacă se prezentă în fața românilor alăturea cu maghiarii insolenţi. Căci prima datorie cetăţenească e inima deschisă, sinceritatea atît în jos, cît şi în sus.

Dumnezeu el singur ştie cele viitoare.

Se poate, că şi de astă dată vor rămînea zadarnice silinţele românilor de a ajunge la înţelegere cu maghiarii. Se poate că nici astă dată Austria şi, în genere, Apusul nu se va îmbărbăta ca să pună frîu volniciei maghiare. Se poate că şi de astă dată dacă nu le va rămînea românilor decît să intre la învoială cu aceia care se vor fi dovedit mai puternici.

Una fie, alta fie, românii ei înşişi nu se vor părăsi unii pe alţii, nu se vor lupta între dînşii : acesta e marele rezultat al lucrării culturale săvîrşite în timpul celor din urmă o sută de ani.

N-au românii din Monarhia Habsburgică pretenţiunea de a determina politica externă a imperiului şi orişicare ar fi hotărîrile cabinetului din Viena, ei ţin să fie, cum totdeauna au fost, cetăţeni leali şi supuşi credincioşi ai împăratului. Ei însă se înspăimîntă de gîndul că într-un viitor război li s-ar putea cere să se lupte contra fraţilor lor din România. O viuă şi sinceră bucurie i-a cuprins dar, cînd relaţiunile de reciprocă încredere s-au stabilit între Cabinetul din Viena şi cel din Bucureşti.

Au trecut însă ani de zile la mijloc, şi tocmai în timpul acestor ani românii din Regatul Ungar au fost prigoniţi cu deosebită neîndurare.

Din zi în zi dar tot mai stăruitor li se pune oamenilor noştri politici întrebarea : Dacă le este ori nu iertat să se angageze într-o alianţă, pentru care românii astăzi nu se pot însufleţi ?

Ce mizerabilă afară din seamăn ar fi situaţiunea românilor, dacă mîne ar izbucni războiul, de care atît de mult ne temem cu toţii ?!

România ar fi pusă în faţa alternativei : ori te uneşti cu duşmanii Austriei şi atunci pui la cale o răscoală de-a lungul hotarelor orientale ale Regatului Ungar, ori te uneşti cu Austria şi iai nesuferitul angagiament de a menţinea ordinea în Ardeal.

Şi una, şi alta românii numai cu inima îndoită ar putea să o facă ; şi una, şi alta i-ar dezbina şi-ar face să stea ca popor nemernic în faţa unei mari situaţiuni.

Unindu-se românii cu duşmanii Austriei, se naşte o învederată slăbire pentru Austria, pentru Întreita Alianţă, pentru maghiari, dar şi pentru români.

Unindu-se însă cu Austria, *dacă românii din Regatul Ungar* sunt împăcaţi, întreaga situaţiune se schimbă, puterea Austriei creşte, dezbinările dispar şi românii devin un factor hotărîtor.

Tocmai asta e însă ceea ce nu vor maghiarii.

E însă în interesul nostru, e în interesul lor, e în interesul popoarelor din Orient, e un mare interes european, ca noi, orişice cale am apuca, să fim uniţi şi tari şi plini de bărbătească însufleţire.

Dacă dar maghiarii îşi dau silinţa de a propaga în mijlocul nostru curente care ne înstrăinează unii de alţii şi ne dezbină, noi trebuie să fim bărbaţi şi să-i alungăm de la noi pe ispititori.

Dacă dînşii fac toate opintirile ca să ne izoleze să ne denunţe, trebuie să fim neobosiţi şi îndrăzneţi întru a-i denunţa şi izola pe dînşii, să căutăm pretutindenea duşmanii pe care şi i-au făcut, să le facem duşmani, unde nu au încă, să născocim tot ceea ce mintea omenească poate urzi, ca să-i vedem ajunşi la strîmtorare.

Mîndri, prezumpţioşi, insolenţi şi volnici sunt maghiarii numai atunci, cînd se cred în largul lor : strîmtoraţi o dată, ei se fac domoli şi cuminte. Nu o dată, la vreme de strîmtorare, ei căutat-au prietenia română : n-au decît să mai fie strîmtoraţi, pentru ca să se bucure din nou că acolo, unde stau românii, nu sunt alţi oameni.

Cauza românilor din Regatul Ungar nu este numai naţională română : e cauza tuturor popoarelor din Regatul Ungar, cauza Monarhiei Habsburgice, cauza păcii generale şi liberei dezvoltări a Orientului.

N-au românii decît să susţie fără de ură şi cu bărbătească cumpătare cauza aceasta, pentru ca să cîştige simpatiile generale şi încrederea acelora de care maghiarii ar voi să-i despartă.

ARDEALUL

STUDIU ISTORIC

„Să ne aducem aminte“...
Grigorie T. Brătianu

De cîţiva ani încoace cercurile politice din Europa urmăresc mişcarea naţională a românilor din ţările Coroanei ungare cu atenţiune din ce în ce mai binevoitoare. Aceasta fără îndoială fiindcă faptele ajunse la cunoştinţa generală au întărit tot mai mult convingerea că e mare nedreptatea ce li se face românilor în Regatul Ungar, şi popoarele europene nu pot să rămînă nepăsătoare, cînd o mare nedreptate se face în mijlocul lor.

Mai sunt însă la mijloc şi interese de o natură mai pozitivă, şi mişcarea română e urmărită cu atenţiune şi pentru că ea stă în legătură cu marile cestiuni europene.

Conflictul dintre români şi maghiari s-a produs mai ales din cauza că Marele Principat al Ardealului a fost desfiinţat fără de învoirea românilor, care constituiesc trei pătrimi din poporaţiunea totală a ţării.

Această cestiune de autonomie provincială nu are, în sine, decît o importanţă locală ; conflictul dintre români şi maghiari cîştigă importanţă generală numai prin aceea că el slăbeşte Monarhia Austro-Ungară.

Ardealul, o ţară muntoasă, se află la hotarele orientale ale Monarhiei şi a fost considerat în toate timpurile drept o fortăreaţă naturală în lunga linie de apărare a Carpaţilor. E peste putinţă ca cineva să înainteze cu o armată pe lîngă Ardeal fără ca să se fi asigurat mai nainte că nu va fi apucat din această formidabilă fortăreaţă pe la spate.

Prin această poziţiune a lui, Ardealul devine anume astăzi una din ţările asupra cărora se îndreaptă privirile tuturora, şi românii au deşteptat prin luptele lor atenţiunea generală mai ales pentru că ei singuri pot să închidă ori să deschidă porţile Ardealului.

Dacă dar în timpul celor din urmă două secole, de cînd a fost recucerit de Habsburgi, Ardealul a rămas mereu o ţară nebăgată în seamă, astăzi toţi oamenii deprinşi a judeca în cunoştinţă de cauză vor primi cu mulţumire o scurtă şi conştiincioasă dare de seamă despre trecutul acestei frumoase ţări şi despre natura adevărată a conflictului dintre români şi maghiari.

I. STĂRILE TOPOGRAFICE ŞI ETNOGRAFICE

La muntele *Petros* (1063 m)[1] care se ridică deasupra trecătorii de *Iabloniţa,* în preajma căreia izvorăsc rîurile *Tisa, Prutul* şi *Bistriţa*[2], Carpaţii se despart în două grupe bine deosebite : cea apuseană, care se întinde de la Tisa pînă în March şi pînă în Dunăre, şi cea răsăriteană, care cuprinde toate ridicăturile de pe teritoriul mărginit de Tisa, Nistru şi Dunăre.

Acest teritoriu al Carpaţilor răsăriteni formează, în bazinul Dunării, un sistem orografic şi hidrografic de sine stătător, care se coboară din Petrosul spre miazăzi, pînă la Dunăre, de unde terenul iar se ridică apoi spre culmile Balcanilor. Apele de pe acest teritoriu se varsă dar toate în Dunăre ; excepţiune fac numai cîteva rîuri mici, care se varsă în Nistrul izvorît din grupa apuseană a Carpaţilor.

Ardealul e centrul acestui sistem orografic şi hidrografic, o ţară cuprinsă între trei şiruri de munţi, care formează un triunghi cu laturi aproape egale. Baza acestui triunghi sunt aşa-numiţii *Alpi Transilvani,* linia meridională care se începe cu *Retezatul* (1340 m) din Transilvania şi merge aproape paralel cu Dunărea pînă în *Penteleul* (937 m) din România, în dreptul orașului Focșani. Linia aceasta e cea mai înaltă și mai masivă în întreaga grupă orientală a Carpaților.

---

[1] Înălţimile sunt notate după harta Statului Major Austriac ed. 1879 (n.a.).

[2] Cerna Bistryca, care se varsă pe lîngă oraşul galiţian Stanislawow în Nistru (n.a.).

Vîrful triunghiului se află spre miazănoapte în *Ineul* (1203 m), care se ridică deasupra trecătorii de la *Borșa*, unde izvorăsc rîurile *Vișeu*, un afluent al Tisei, și *Bistrița*, un afluent al Siretului, amîndouă afară de Ardeal. Linia apuseană se întinde dar din Ineu pînă în Retezat, iar cea răsăriteană din Ineu pînă în Penteleu [1].

Întinderea teritoriului cuprins între aceste trei linii e de vreo 50 000 km^2. [2]

Acest teritoriu se desparte în două bazinuri, unul apusean și mai mare și altul răsăritean, iar despărțirea apelor se face în linia, care pornește, despre miazăzi, din *Cindrel* (1185 m), unde izvorește Cibinul, și trece peste Sibiu și prin muntele *Rakosi* (926 m) spre izvoarele Mureșului și ale Oltului, atingînd linia răsăriteană *Nagy Hagymás* (945 m).

Apele din bazinul răsăritean se varsă toate în Oltul, care iese prin linia meridională spre Dunăre ; iar apele bazinului apusean se varsă toate prin linia apuseană în Tisa.

Bazinul apusean se subdivide însă și el în Valea Mureșului și în Valea Someșului, care sunt despărțite printr-un șir de înălțimi, care pornește din *Molin* (964 m), unde izvorăște *Arieșul*, și trece peste *Turda* spre *Izvoru* (1071 m) din grupa *Calimanilor*.

Cea mai lesnicioasă trecere din bazinul răsăritean spre cel apusean e pe la Sibiu, iar din Valea Mureșului în Valea Someșului pe la Turda. Centrul topografic al Ardealului se află deci în Valea Mureșului, spre linia apuseană, la mijloc între Sibiu și Turda, în Alba-Iulia, unde a și fost timp îndelungat capitala țării.

Deoarece bazinul apusean înclină spre Tisa, Ardealul e mai accesibil despre șesul Ungariei, unde munții nu sunt nici atît de înalţi, nici atît de masivi ca-n celelalte două linii şi astfel şi trecătorile sunt mai număroase şi mai largi.

---

[1] Raportul Comisiunii militare însărcinate cu studierea terenului mai nainte de a fi fost ocupată Bucovina. Eud. Hurmuzaki, *Documente* etc., vol. VII, p. 400 (n.a.).

[2] Cifra exactă nu se poate stabili, deoarece actualele hotare *politice* ale Ardealului trec în unele locuri peste cele trei linii ale Carpaților. După datele biroului statistic din Budapesta Ardealul are o întindere de 954,85 mile austriece, iar cu așa-numitele părți anexe 1 016 mil. austr., adică aproape 56 000 km^2 (n.a.).

Cea mai largă din trecătorile aceste e cea de la *Zam*, pe valea Murăşului, drept spre centrul topografic al ţării. Pe aici intră în Ardeal şi cel mai scurt drum spre Orient, care trece peste Sibiu şi iese din Ardeal prin valea Oltului, la *Turnu-Roşu*. De aceea pe aici s-a construit şi prima linie ferată, care pune Ardealul în comunicaţie cu Apusul. În timpul luptelor cu turcii, trecătoarea aceasta era apărată din castelele de la *Lipova*, *Şoimoş* şi *Deva*.

Tot spre valea Murăşului se deschide intrare mai spre răsărit, la *Porţile-de-Fer*, iar mai spre apus, la *Vulcan*, în dreptul *Abrudului*. Trecătoarea de la Porţile-de-Fer, pe valea Rîului *Bistra* (Bîrzava, afluent al Timişului), a fost drumul romanilor, deoarece ieşea la Sarmiseghetuza, capitala Daciei, care se afla sub Rătezatu. Astăzi însă ea e, întocmai ca cea de la Vulcan, de importanţă secundară.

Mai importante sunt alte două trecători, care ies în Valea Someşului, una despre Oradea-Mare pe Crişul Negru pe la *Ciucea*, iar alta pe Someş la deal spre *Dej*. Prin trecătoarea de la Ciucea, numită şi a *Meseşului*, intră linia ferată, care străbate prin Ardeal spre Orient.

Despre miazăzi, de la Dunărea de Jos, numai pe Jiu la deal prin strîmtoarea *Vulcanului*, se deschide drum spre bazinul apusean al Ardealului ; drumul acesta e însă atît de anevoios, încît abia acum se lucrează spre a-l face practicabil şi pentru care. Celelalte trecători din linia meridională dau, întocmai ca cele din linia orientală, în bazinul oriental al Ardealului.

Excepţiune face una singură, care din multe puncte de vedere e cea mai importantă dintre toate trecătorile din Carpaţii Orientali [1].

Venind dinspre miazănoapte, numai prin valea rîului *Moldova*, un afluent al Siretului, se deschide drum spre Ardeal.

Din sus de oraşul Cîmpulung, unde Moldova coteşte spre răsărit, drumul se abate spre miazăzi, în valea pîrîului

---

[1] Raportul Comisiunii militare citate mai sus (n.a.).

Putna, și trece pe sub culmea *Mestecănești* (679 m) la *Iacobeni*, în valea Bistriței. La Iacobeni se deschid două drumuri : unul pe Bistrița la deal spre trecătoarea de la Borșa, care dă în valea Tisei, iar altul pe Bistrița la vale, care la *Vatra-Dornii* se abate pe Dorna la deal, trece pe sub *Măgura Calului* (649 m) în valea *Bîrgăului*, care se varsă în Someș... Din drumul ce merge spre Borșa se abate, în sfîrșit, la *Bretila*, un alt drum, care trece pe sub *Vîrful Omului* la *Rodna* în Valea Someșului. La vîrful despre miazănoapte al triunghiului, în preajma Ineului, avem dar trei trecători : una cea de la Borșa, spre șesul Ungariei, iar două, cea de la *Rodna* și cea de pe *Bîrgău*, spre bazinul apusean al Ardealului. La Iacobeni însă toate trei aceste trecători devin una singură. Cel mai scurt și astăzi cel mai practicabil e drumul care trece pe Bîrgău spre Bistrița, de unde trecerea e lesnicioasă spre Valea Murășului. Astfel la Alba-Iulia e punctul în care se întîlnesc toate drumurile : cel de la Zam cu cel de pe Bîrgău, cel de la Turda cu cel de la Sibiu, cel de la Vulcanul de lîngă Abrud cu cel de la Vulcanul de pe Jiu și cu cel de la Porțile-de-Fer.

În urma acestei configurațiuni topografice, Ardealul a fost în timpul migrațiunii popoarelor adăpostul firesc al celor învinși pe teritoriul Carpaților [1].

Tocmai de aceea Iuliu Cezar a croit planul de a cuceri această redută triunghiulară, pentru ca din ea să oprească pe barbari în înaintarea lor spre Dunăre. Aceștia aveau spre miazăzi trei drumuri : fie de-a lungul rîurilor Siret și Prut, fie prin trecătorile de la Iacobeni, fie prin trecătoarea de la Iablonița : orișicare din aceste trei drumuri l-ar fi apucat, ei nu se puteau apropia de Dunăre, fără ca să le rămîie legiunile romane în dos.

După ce Traian a executat (106 d.Chr.) prin cucerirea Daciei planul croit de Iuliu Cezar, dacii care n-au voit să se supună stăpînirii romane s-au retras spre izvoarele rîurilor Someș, Bîrgău, Bistrița și Moldova, unde și-au păstrat timp îndelungat neatîrnarea. Romanii nici că aveau interes să-i supună : ei au ocupat mai ales bazinul apusean, din linia apuseană, ca să aibă drumul deschis de la Tisa și de la Dunărea din Mijloc. În bazinul răsăritean ei aveau numai interesul de a stăpîni drumul de la Sibiu și trecătoarea de la *Turnu-Roșu,* prin care Traian a și așternut un drum, ale căruia urme s-au păstrat destul de bine pînă în ziua de astăzi.

---

[1] Iulius Jung, *Zur Geschichte der Pässe Siebenbürgens*, Innsbruck 1892 (n.a.).

Timp de vreo sută cincizeci de ani romanii au oprit din Dacia pe popoarele barbare la poalele despre meazănoapte ale Carpaților ; slăbiți însă în urmă prin dezorganizațiune internă, ei au păstrat, ce-i drept, stăpînirea înlăuntrul redutei carpatine, dar n-au mai fost în stare să apere și hotarele de la Dunăre.

În același timp, cînd francii, burgunzii și alemanii au trecut Rinul, un alt popor de viță germană, vizigoții, s-au coborît pe Siret și pe Prut la vale, au trecut Dunărea și au prădat timp mai îndelungat Moesia ; și același Aurelian, care le-a dat francilor locuri de așezare pe rîpa stîngă a Rinului, le-a cedat vizigoților Dacia cucerită de Traian.

În anul 270 d.Chr., dar, după aproape 170 de ani, legiunile romane, diregătorii romani și o parte din coloniștii romani se retrag din Dacia, cum vreo sută patruzeci de ani în urmă s-au retras din Britania.

De aici înainte, timp de vreo mie de ani, cît s-a urmat pe teritoriul Carpaților migrațiunea popoarelor, etnografia Transilvaniei ne este foarte puțin cunoscută. Știm numai că prin trecătorile de la Iacobeni și pe Iablonița s-au coborît spre miazăzi cetele de huni, de ostrogoți, de svevi, alani și vandali, din care o parte a intrat în Italia sub conducerea lui Radegais, iar alta sub conducerea lui Athaulf ; tot pe acolo s-au coborît gepizii, o parte din slavi și o parte din avari. Alte popoare au fost aruncate din Valea Siretului ori de la Dunăre în bazinul răsăritean al Ardealului. Astfel o parte din vizigoți caută, după înfrîngerea suferită în luptă cu hunii, adăpost în Ardeal ; o parte din slavii ce se coborîseră pe Siret rămîne în văile Carpaților.

Pe la sfîrșitul secolului IX, maghiarii erau așezați la cursul de sus al rîurilor Prut și Nistru. Ei au fost însă alungați de către polovți sau pacinați. Partea cea mare a lor a trecut, condusă de Arpad, pe la Iablonița, în Valea Tisei, iar alta mai mică a căutat adăpost în văile din linia răsăriteană, străbătînd și în partea de sus a bazinului răsăritean[1].

Pacinații rămîn aici timp de vreo sută de ani, apoi sunt alungați de cumani și se risipesc peste linia orientală și pe drumul Sibiului spre meazăzi.

Cumanii stăpînesc timp de vreo două sute de ani șesul de la poalele răsăritene ale Carpaților și fac, întocmai ca mai înainte pacinații, dese năvăliri de pradă în Ungaria, totdeauna peste Ardeal. Drumul lor de predilecțiune era prin trecătorile de la Iacobeni și de aici pe la Ciucea spre șesul de la Tisa. Dese erau însă și năvălirile prin trecătorile bazinului răsăritean și de aici pe drumul Sibiului spre Zam[2].

În anul 1223, cumanii sufăr, la *Calca,* o grea înfrîngere în luptă cu oardele djinghishanului Temurdși, iar în anul 1239, cînd oardele hanului Batu pornesc spre apus, Cuthan, regele cumanilor, trece cu vreo 40 000 familii în Valea Tisei, unde regele Ungariei, Béla IV, îi dă loc de așezare. Ceilalți cumani se risipesc și dispar încetul cu încetul din istorie.

În anul 1244, în sfîrșit, mongolii năvălesc prin toate trecătorile din linia orientală și străbat Ardealul atît despre Rodna, cît și pe drumul Sibiului, trec apoi pustiind peste Ungaria pînă la Marea Adriatică și pînă la hotarele Germaniei[3].

Cu retragerea mongolilor (1243) se sfîrșește aici pe teritoriul Carpaților lunga epocă a migrațiunii. Mult însă au mai avut să se lupte popoarele din Carpaţi cu tătarii şi cu turcii, dar luptele de stîrpire erau acum sfîrşite.

---

[1] Aceasta după „Notarul anonim al Regelui Béla", cel mai vechi cronicar al Ungariei, care a trăit în a doua jumătate a secolului XII. Deși însă spusele „Anonimului" se concordă cu știrile date de contimporani, Ioannes de Turocz, un cronicar posterior, susține că maghiarii au intrat prin trecătorile de la Iacobeni și au trecut prin Ardeal, unde însă n-au stat decît să odihnească (*Rerum Hungaricarum Scriptores Varii* etc., Francforti, 600, Ioan de Turöcz, *Chronica Hungarorum,* Paris II, Cap. II și III, pag. 30—31) (n.a.).

Istoriografia modernă admite părerea „Anonimului", care e potrivită și cu desfășurarea terenului. Astfel și Iul. Jung în scrierea citată mai sus, pag. 24 (n.a.).

[2] Bonfiniu zice între altele : *„per porias et Claustra, quae Meses apellant, Hungariam invadunt"* — Antonii Bonfininii, *Historia Panonica* etc. *Coloniae Agripinae,* 1690, Dec. Lib. III, pag. 144 (n.a.).

[2] *Rerum Hungaricarum Scriptores Varii* etc., Francforti, 1600, *Epistola magistri Kogerii in miserabile Carmen* etc., izvor contimporan, consultat de cronicarii posteriori (n.a.).

Abia de aici înainte dar poate să fie vorba despre o lămurire a situaţiunii etnografice din Ardeal.

Informaţiunile, pe care le avem din timpurile de mai nainte, sunt puţine. Ştim numai care anume popoare au trecut prin Ardeal, dar nu putem şti care dintre ele, unde şi în ce proporţiuni, au lăsat rămăşiţe aici.

Despre rămăşiţele coloniilor romane şi despre ale goţilor nu se face nici o amintire în monumentele scrise ce s-au păstrat din primele secole ale migraţiunii. Din nomenclatura mai veche, ba chiar din cea actuală rezultă că au fost odată, mai ales în bazinul răsăritean şi pe drumul Sibiului, atît pacinaţi, cît şi cumani, şi că timp îndelungat în bazinul apusean a fost o însemnată poporaţiune slavonă : aceste elemente au dispărut însă fără ca să se poată şti dacă ele au fost asimilate, stîrpite ori alungate [1].

Astăzi poporaţiunea teritoriului Carpaţilor sunt *români*, printre care înlăuntrul Ardealului mai sunt risipiţi în grupe mai mici ori mai mari *săcui* (maghiari cu dialect deosebit) ; *maghiari* şi *saşi*.

Totalul românilor aşezaţi pe teritoriul Carpaţilor, între Tisa, Dunăre şi Nistru, e de peste nouă milioane de suflete, dintre care *vreo trei milioane* în Monarhia Austro-Ungariei, iar vreo 1 300 000 înlăuntrul Ardealului.

După numărătoarea oficială făcută la 1870 erau în Ardeal cu totul 2 115 024 suflete ; dintre care 654 233 ortodocşi orientali, 598 916 greco-catolici, 298 765 calvinişti, 269 450 romano-catolici, 53 806 unitari, 210 270 luterani, şi 24 995 israeliţi, iar restul vro 5000 armeni şi alte confesiuni [2].

Ortodocşi şi greco-catolici sunt în Ardeal numai românii şi puţini ţigani ; romano-catolici, calvinişti şi unitari sunt maghiarii, săcuii, puţini ţigani şi unii dintre străinii risipiţi mai ales prin oraşe ; luterani sunt saşii, cîteva sate bulgăreşti acum romanizate şi cîteva sate săcuieşti. Trecînd dar cu vederea micile deosebiri, erau la 1870, în Ardeal, cam 1 250 000 *români*, 622 000 *maghiari* (cu săcuii), şi vreo 210 000 *saşi*.

---

[1] Cronicarii Ungariei fac toţi amintire despre lupta, pe care a avut-o primul rege al Ungariei, la anul 1003, cu Cean sau Kean, căpetenia slavonilor din părţile ardelene. Mai tîrziu însă nu se face amintire de slavoni decît prin nordul Ardealului. Iar aceştia sunt veniţi mai tîrziu, cu Teodor Koriatovici (n.a.).

[2] *A magyar Korona országáiban áz 1870 év elején végrehajtott Népszámládás eredményci*, Pest. 1881, C. 2, pag. 60. Luăm de bază această numărătoare mai veche atît pentru că nu e actuală, cît şi pentru că în ca Ardealul e înfăţişat după vechea împărţire (n.a.).

După vechea împărţire a Ardealului, săcuii aveau *scaune*, saşii *judeţe* (numite şi scaune), iar restul ţării era împărţit în *comitate* şi în patru *ţinuturi*, dintre care două, cel de la Braşov şi cel de la Bistriţa, erau săseşti.

In scaunele săcuieşti era o poporaţiune de 427 642 suflete, din care numai 64 426 români.

În judeţele săseşti şi în cele două ţinuturi săseşti era o poporaţiune de 381 573 suflete, din care 169 573 români.

Rămîne deci pentru restul Ardealului, bazinul apusean şi Valea Oltului la Turnu-Roşu, o poporaţiune de peste 1 305 000 suflete, din care peste 1 015 000 români.

Treizeci de oraşe mai mici şi mai mari ale Ardealului aveau însă o poporaţiune de 209 246 suflete, dintre care numai 58 311 români.

Scaunele săcuieşti se aflau în partea de sus a bazinului răsăritean, pe la izvoarele Murăşului şi ale Oltului ; aici dar săcuii sunt mase compacte, printre care sunt puţini români.

Judeţele şi cele două ţinuturi săseşti se află în faţa trecătorilor de la Bîrgău şi Rodna (*Bistriţa*), pe drumul de la Bistriţa spre Valea Murăşului (*Reghin*), la încrucişarea drumului ce vine despre Porţile-de-Fer cu cel ce vine de la Sibiu (Orăştia şi Sebiş) şi de aici înainte tot drumul Sibiului pînă la întîlnirea liniei răsăritene cu cea meridională ; aici românii sunt majoritatea poporaţiunii afară de oraşe.

Comitatele sunt toate în bazinul apusean : aici românii sunt mase compacte întocmai ca-n două ţinuturi, în al Năsăudului, din faţa trecătorii de la Rodna, şi în al Făgăraşului, din faţa trecătorii de la Turnu-Roşu.

Maghiarii, vreo 300 000 suflete, mare parte poporaţiune din oraşe, sunt risipiţi de-a lungul liniei apusene, prin faţa trecătorilor de la Zam, Ciucea şi Dej, mai ales pe ţărmurii rîurilor Murăş şi Someş.

Afară de Ardeal, în cele zece comitate, care se întind de-a lungul liniei apusene şi în faţa graniţei de la Caransebeş, era la 1870, afară de orașe, o poporațiune de 2 156 041 suflete, din care 1 505 620 români (ortodocși și greco-catolici).

Începînd deci de la Rodna, de-a lungul întregei linii apusene și mai departe, de-a lungul linii meridionale, românii sunt în ambele părți mase compacte : restul poporațiunii române e risipit în Ardeal spre linia răsăriteană, iar afară de Ardeal pe șes.

Ni se pune acum întrebarea : Cînd anume și cum a venit fieștecare din aceste patru naționalități în Ardeal ?

Capitala Ardealului, Alba-Iulia, e numită de români și astăzi *Bălgrad*, ceea ce ne face să presupunem că orașul acesta a fost odată slavonesc. [1]

Cînd aceasta ?

Într-o încheiere a Capitolului din Alba-Iulia, făcută în anul 1231 asupra unei moșii din Valea Oltului, se zice : *„eadem terra a tempore humanam memoriam transeunte per* majores, avos, atavosque *ipsius Thruth filii Choru* possessa, *et a temporibus jam, quibus ipsa terra Blacorum*, terra Bulgarorum *extitisse fertur*“. [2]

Cînd pămîntul, pe care românul Thrulh îl stăpînea din buni și străbuni, a putut să fie sub stăpînirea bulgarilor ?

După ce Carol cel Mare alungă pe avari din Valea Dunării, popoarele slave, care fuseseră tributare ale avarilor, încep să se organizeze, iară bulgarii, care nu le fuseseră tributari, se ridică încetul cu încetul, primesc legea creștinească și se fac una cu supușii lor slavi. Tocmai în timpul, cînd maghiarii se coboară în valea Tisei, *Simeon* (888—927), țarul Bulgariei, e unul din cei mai puternici monarhi în Europa. Numai acesta putea să fie timpul, cînd stăpînirea bulgară se întindea peste linia meridională și peste Porțile-de-Fer, ca mai tîrziu cea turcească, și în Ardeal [3].

---

[1] În realitate nu orașul a fost „slavonesc“, ci numai denumirea lui în limba veche slavă „Bălgrad“ = Cetatea Albă (Alba-Iulia) (n ed.).

[2] Nicolae Densușianu, *Documente priv. la istoria românilor*, București, vol. I, pag. 120 (n.a.).

[3] Bonfiniu, *Decad.* I, *Lib X*, zice că bulgarii stăpîneau *„ultra citraque Istrum“* ; iar Cean, pe care l-a învins primul rege al Ungariei în Ardeal, era duce *bulgar*. Bonfiniu susținea cu toate acestea, ca „Anonimul“, că românii, pe care îi numește și daci, ba în cîteva rînduri chiar „Chuni“, ocupau locurile, la care îi găsim și astăzi. Cele mai nouă cercetări ale d-lui B. Petriceicu-Hasdeu, expuse în *Strat și substrat*, etc. (București 1892) verifică aceste păreri ale lui Bonfiniu : Populațiunea

În același timp Germania și Italia se aflau în stare de decadență. Maghiarii, care au avut lupte cu țarul Simeon, au fost dar împinși spre apus, peste Dunăre, de la Buda înainte spre lacul Balaton și spre rîul Laita. Aici, în Panonia, se întindeau corturile lor ; de aici făceau năvălirile de pradă în Germania și în Italia ; aici a fost, la Alba-Regala, reședința primilor regi ai Ungariei ; aici s-a petrecut începutul vieții lor europene.

După ce Othon cel Mare pune capăt năvălirilor de prădare și reînființează împărăția apuseană, maghiarii se întorc iar spre răsărit.

Acesta e timpul, cînd *Sviestoslav* (945—973) nepotul lui Ruric, alungă pe pacinați în văile Carpaților, trece Dunărea și desființează împărăția bulgară. El suferă în urmă o grea înfrîngere în lupta cu bizantinii și moare, cînd se retrage spre Rusia, în luptă cu pacinații ; stăpînirea bizantină însă nu se întinde de aici înainte decît pînă în Dunăre. Astfel popoarele de pe țărmul stîng al Dunării rămîn dezorganizate și strîmtorate între pacinați și maghiari.

Numai acesta poate să fie timpul, cînd maghiarii, nemaiputînd prăda pe popoarele apusene, au început să prade pe cele de la răsărit. Ei își întind acum corturile și între Dunăre și Tisa ; peste Tisa însă și peste Murăș nu trec decît ca prădători [1].

Primul rege al Ungariei, *Ștefan cel Sfînt* (1000—1038), poartă în anii 1002 și 1003 război cu voivozii Ardealului, *Ghiula* sau *Jula* (Gyula), care nu vrea să-i fie vasal, nici să se lepede de „*legea veche*“ și să recunoască supremația papei.

---

slavonească trecea în timpul venirii maghiarilor peste Dunăre pînă spre linia meridională, dar nu și peste linia aceasta. Cean putea dar să fie unul dintre foștii vasali ai împărăției bulgărești desființate de Svietoslav, dar supușii lui erau români. Astfel tot Bonfiniu ne mai spune in *Decad.* II, *Lib.* I, pag. 119 că regele Ștefan I a tăiat trupul răzvrătitorului Cupa în patru și a trimis una din aceste părți la Alba-Iulia „*ad deterrendos «Dacorum animos»*“ (n.a.).

[1] După Bonfiniu, *Dec.* I, *Lib. IX*, pag. 103, mîncau chiar și carne de om. Cronicarii sunt de acord, că pînă la acest timp Ardealul era o țară neatîrnată. Anonimul, vorbind de învingerea lui Jula, zice „*tempore cuius Stephanus subiugavit sibi terram Utransilvanam*“, *Béla király névtelen iegyzöjének könyvé. A magyarok viselit dolgairól, de Fejérpataky László, Budapest*, 1892 11 b. și 12 a. Tot astfel Bonfiniu, *Dec.* I, *Lib.* X, iar Thuróczy in *Pars*, II, XXX (n.a.).

Aliat al lui Jula e Cean, după părerea unora han al pacinaţilor strîmtoraţi de cumani, iar dup-a altora duce al bulgarilor şi al slavilor.

După acest „Jula" s-a numit „Bălgradul" *Gyula-Fehérvár* — în limba maghiară şi *Alba-Julae* în cea latină.

Urmează apoi lungul şir de lupte cu cumanii şi cu maghiarii care se întîlnesc totdeauna pe şesul de la Tisa, după ce cumanii au străbătut prin Ardeal.

În urma acestor lupte locurile mai largi din drumul cumanilor, precum şi şesul de la Tisa pînă în cele două grupe ale Carpaţilor sunt amintite mereu ca *„terra vasta et inhabitata"*.

Ca să populeze aceste locuri, regii Ungariei aduc aici fel de fel de colonişti.

Cei dintîi sunt rămăşiţele pacinaţilor, care se risipesc de-a lungul podgoriilor ; apoi în anii 1122—1125 trece o însemnată ceată de cumani în Valea Tisei şi se aşează pe ţărmul drept al acestui rîu.

Regele *Géza II* (1141—1161), în sfîrşit, începe să aducă colonişti din Germania, unde poporaţiunea se sporise în timpul acesta. Timp de peste o sută de ani, pînă după interregn, coloniştii germani vin mereu şi se aşează în linia de la *Waitzen* peste *Scepus* spre *Caşovia*, iar de aici înainte peste *Sătmar* şi *Baia-Mare* spre *Oradea-Mare*, adică în faţa trecătorilor de la *Iabloniţa* şi *Borşa*.

În Ardeal coloniştii germani, mai ales flamanzi, numiţi atunci *hospites*, iar mai tîrziu saşi, s-au aşezat pretutindeni în drumul cumanilor şi anume în faţa trecătorilor de la *Rodna* şi *Bîrgău* şi de aici înainte pînă la *Reghin* în Valea Murăşului, în faţa trecătorilor spre şesul Tisei, la *Dej*[1], *Turda*, în Valea Murăşului dinsus de Alba-Iulia, la *Vinţi*, iar dinjos la *Orăştia* şi *Şebiş*, de aici înainte, în sfîrşit, tot drumul Sibiului peste *Mediaş* şi *Sighişoara* pînă în Valea Oltului.

În anul 1211 regele *Andrei II* dăruieşte Cavalerilor Teutoni (*Cruciferis de Hospitali Sancte Marie*)[2] Ţara Bîrsei (*terram Borzam licet devastatam et inhabitatam*), adică bucata de loc, care se află la întîlnirea liniei răsăritene cu cea meridională.

---

[1] În textul de bază : Deés (n. ed.).

[2] Theiner, *Monumenta hist. Hung.*, I. 94 ; Tejer, III, 1, 106 ; Densuşianu : *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. I, pg. 56 (n.a.).

Doi ani în urmă, la 1213, există şi în Maramureş, adică în faţa trecătorii de la Borşa, un magistru al Cavalerilor Teutoni (*Paulus Magister domus Fratrum de Maramorusio*) [1].

La începutul secolului XIII, saşii, care începuseră să vină în anul 1143, ocupau dar toate locurile mai largi din drumul cumanilor.

Cavalerii Teutoni au trecut apoi din Ţara Bîrsei atît peste linia orientală şi au înfiinţat în Cumania o episcopie, despre care se face amintire în anul 1217 [2], cît şi peste linia meridională, în *Ţara Transalpină*, pe care papa Honoriu III o consideră ca feud al Sfîntului Scaun [3].

Regele Andrei II îi alungă în urmă pe Cavalerii Teutoni, dar saşii rămîn şi se află atît înainte de năvălirea mongolilor, cît şi după năvălirea aceasta la locurile unde se aşezaseră. Chiar la sfîrşitul acestui secol, în anul 1291, regele *Andrei* III confirmă privilegiile oraşelor săseşti, începînd de la Dej [4], Cluj şi Turda.

Săcuii, după părerea celor mai mulţi istoriografi, între care şi Michail Horváth [5], sunt urmaşii maghiarilor alungaţi, la sfîrşitul secolului IX, peste linia orientală. Părerea aceasta e cu atît mai acceptabilă, cu cît sunt urme de poporaţiune maghiară şi peste Carpaţi, în valea Siretului [6]. Pînă la năvălirea mongolilor, săcuii au rămas la izvoarele Murăşului şi la ale Oltului, şi abia după pustiirea mongolă, în timpul de la 1257 pînă la 1272, o parte dintr-înşii a trecut pe ţărmul drept al Murăşului şi s-a aşezat la locurile rămase goale în Valea Arieşului [7].

---

[1] *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. I, pg. 60 (n.a.).

[2] *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. I, pg. 60 (n.a.).

[3] *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. I, pg. 91 (n.a.).

[4] *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. I, pg. 506 şi 520 (n.a.).

[5] Michael Horváth, *Geschichte der Ungarn*, Pesth, 1851, I, Bnd., pg. 7 (n.a.).

[6] Iulius Jung, *Zur Geschichte der Pässe Siebenbürgens*, Innsbruck, 1892, pg. 25 ; Cronicarii mai vechi, între care Bonfiniu (*Dec.* I, *Lib.* I) ; Istvánffi (*Lib.* IV, pg. 35) ; P. Ranzani (pg. 208—209) îi consideră ca urmaşi ai hunilor sau schiţilor. Nu se ştie cînd anume au fost ei supuşi de regele Ungariei : I. Jung dă cu socoteală că abia în secolul XII (n.a.).

[7] *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. I, pg. 280 (n.a.).

Tot în timpul acesta, în anul 1279, regele Ladislau IV, dispune ca cumanii trecuţi pe timpul lui Béla IV în Ungaria să se aşeze fie între Dunăre şi Tisa, fie pe rîul Criş (Kriss), fie între Mureş şi Criş, fie între Mureş şi Timiş (Timus), unde le dăruieşte pămînturile castelelor regale (*terras castrorum Udvarnicorum regalium*) şi alte pămînturi condiţionale, precum şi pămînturile nobililor şi ale iobagilor de castre, care au rămas pustii din timpul tătarilor (*vacuas terras nobilium et Iobbagionum castri, tales quae a tempora Tartarorum vacuae perstiterunt*) [1].

Şi aici dar, pe şesul ce se întinde de-a lungul liniei apusene, locurile erau pustii, însă nu cu desăvîrşire, deoarece regele adaugă că cumanii au să trăiască în bune relaţiuni *cu nobilii şi cu iobagii ce mai rămîn în mijlocul lor* [2].

Rămîne acum întrebarea : Ce fel de oameni locuiau la mijloc între săcui, saşi şi aceste pustiuri dăruite cumanilor ?

Erau rămăşiţele romanilor, retrase, ca bascii din Pirinei, spre izvoarele rîurilor, în văile adăpostite, pe culmile largi ale munţilor, pretutindenea, unde azi românii sunt mase compacte.

Maghiari nu erau pe timpul acela.

În anul 1246, trei ani după retragerea mongolilor, regele Béla IV scoate de sub autoritatea voivodului din Ardeal pe toţi cei ce se vor aşeza pe moşiile episcopului de Alba-Iulia (*a iuditio woyuode pro tempore constituti, comitum parochialium, nec non et omnium aliorum iudicum penitus sunt exemti*), fiindcă dieceza a rămas atît de pustie, încît chiar şi în Alba-Iulia sunt numai puţini oameni (*sua diocesis hostili persecucione Tartarorum ad tantam inhabitantium de-*

---

[1] *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. I, pg. 426 (n.a.).

[2] Tot astfel şi aiurea, unde vorba e de „*terra vasta et inhabitata*", se constată mai tîrziu o poporaţiune deposedată. Chiar în secolul XVIII se luau pămînturile de la români, ca să fie date coloniştilor germani : *Es ist auch wahr* — zice împăratul Iosif II — *dass, um andern Ansiedlern Platz zu machen ihnen ihre besten Gründe sind abgenommen, die Dörfer übersetzt, und so mehrere Bedrückungen, wo sie doch die Ältesten Einwohner des Landes sind, zugefügt werden*". Şi dacă asemenea despuieri se făceau în timpul Mariei Tereziei, poate orişicine să-şi închipuiască ce fel erau procedările înainte de năvălirea mongolilor. Sunt puţine diplomele de deposedare, care s-au păstrat : acestea însă ne fac să tragem concluziune pentru întreaga colonizare (n.a.).

venit raritatem, quod a tempore persecucionis ad sua tempora nulli vel pauci in Alba.[1]

Carevasăzică locuitorii din drumul mongolilor n-au fugit, ca să se ascunză în munți, de unde s-ar fi întors în timp de trei ani, ci au perit în luptă cu năvălitorii ori au fost duși în robie.

Ni se pun deci două întrebări : Ce au fost acești oameni periți în luptă cu năvălitorii ? Și ce fel de elemente au venit fie atunci, fie mai tîrziu în locul lor ?

Regele numește în diploma sa, afară de Alba-Iulia, „Herina“ și „Byolocol“ din comitatul „*Dobica*“ (azi românește Dobîca, iar unguerește Doboka), „*Gyalu*“ (azi românește Gelău, iar unguerește Gyalu) din comitatul „*Culusiensi*“ (azi românește Cluj, iar unguerește Kolosz), „*Zilac*“ și „*Tusnad*“ din comitatul „*Zonuc*“.

După numărătoarea de la 1870 în comitatul Albei erau 205 287 suflete, din care 18 798 romano-catolici, calviniști și unitari, deci maghiari și săcui. În orașul Alba-Iulia însă erau pentru o poporațiune de 7 955 suflete, 3 099 maghiari și peste 1 200 evrei.

În comitatul Clujului erau 160 690 suflete, dintre care 38 244 maghiari. În cercul Gelăului însă sunt, la o poporațiune de 18 645 suflete, peste 5 500 maghiari, concentrați mai ales în Gelău.

În comitatul Dobîcii erau 102 925 suflete, dintre care numai 13 062 maghiari.

În comitetul Solnocului, care cade dincolo de linia apuseană, erau la 1870 cu totul 107 852 suflete, dintre care 32 318 maghiari. Tășnadul are poporațiune maghiară, iar în Zălău sunt, pentru o poporațiune de 5 787 suflete, nu mai puțin decît 5 421 maghiari.

Comitatele, despre care vorbește regele Béla IV, au deci astăzi o poporațiune românească ; localitățile, pe care el le-a scos de sub autoritatea voievodului, au însă poporațiune maghiară.

E evident că vechii pămînteni nu sunt maghiarii de prin orașe, ci românii din văile adăpostite.

Erau, precum vom vedea mai tîrziu, în Ungaria nobili maghiari, care în fel de fel de chipuri cîștigaseră moșii în

---

[1] *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. I, pg. 280 (n.a.).

Ardeal, dar poporaţiunea maghiară, şi astăzi puţină, a venit în Ardeal mai tîrziu şi a ocupat parte moşiile episcopiei de Alba-Iulia, parte oraşele săseşti din bazinul apusean, care astăzi aproape toate sunt maghiare.

Nu ştim deci, care era situaţiunea etnografică a Ardealului în anul 1002, cînd voievodul Iula a fost înlocuit cu un vasal al regelui Ungariei : e însă mai presus de orişice îndoială că, înainte de 1143, n-au fost saşi în Ardeal, că înainte de pustiirea mongolilor, săcui au fost numai la izvoarele Oltului şi ale Murăşului, şi că, în anul 1291, nu erau maghiari în Ardeal.

În anul acesta, *Andrei* III, cel din urmă rege din familia arpadină, a ţinut la Alba-Iulia adunare numai cu nobili *saşi, săcui* şi *români* (*nos „universis“, nobilibus Saxonibus, Syculis et Olachis in „partibus Transylvanis“ apud Albam Iule pro reformacione status eorundem congregacionem cum iistem facissemus*) [1].

Nu „în Transilvania“, ci în *partibus Transylvanis*“ zice regele Andrei III.

Săcuii, cînd se ivesc în istorie, nu sunt supuşii voivodului, ci au un comite săcuiesc, care era şi el, ca voivodul, vasal al regelui.

Saşii nu sunt nici ei supuşi ai voievodului : ei au un comite săsesc, de asemenea vasal al regelui [2].

Românii din faţa trecătorii de la Turnu-Roşu aveau un ban al Făgăraşului, de asemenea vasal al regelui.

Românii aşezaţi ca colonii militare pe la castelele regale erau *exemţi*, ca coloniile de pe moşiile episcopului, şi atîrnau numai de căpeteniile lor, care se numeau „kenez“ [3].

Din diplomele de exempţiune rezultă că autoritatea voivodului Ardealului se întindea numai asupra bazinului apusean şi peste linia apuseană asupra comitatelor *Solnoc, Crasna, Bihor* şi *Zarand*.

Pe Valea Crişului Repede era un voivod cu reşedinţa la *Beiuş* (*Iwan Waywoda de Bulenus*) [4], pe Valea Crişului Alb un alt voievod cu reşedinţa la *Hodiş* (Hodus) [5], iar de la

---

[1] Densuşianu, *Docum. priv. la istoria rom.*, vol. I, pag. 510 (n.a.).

[2] La început aveau mai mulţi comiţi provinciali (n.a.).

[3] *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. I, pg. 522, 553, 666, 669 (n.a.).

[4] *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. I, pg. 304 (n.a.).

[5] *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. I, pg. 598 (n.a.).

Murăş înainte erau „*Kenezatele*“ de la castelele regale *Lipova, Făget, Lugoj* şi *Caransebeş*, în amintirea cărora românii din aceste părţi îi zic şi astăzi primarului comunal „chinez“.

Aceste erau „*partes Transylvanicae*“, unde regele Ungariei avea o mulţime de vasali şi ai cărora nobili se adunau la Alba-Iulia, în vreme ce nobilii *ungari* se adunau la Alba-Regală [1].

Iar între nobilii ce se adunau la Alba-Iulia nu erau şi maghiari, deoarece maghiarii se aflau pe timpul acesta dincolo de teritoriul pe care regele Ladislau IV îl pusese la dispoziţiunea cumanilor.

Astfel au rămas lucrurile pînă pe timpul luptelor cu turcii, şi regele Matei Corvin zice într-un decret de la 1464 : „*Regnum nostrum Sclauoniae et «partes Transsilvaniae» in omnibus «antiquis bonis», libertatibus, consuetudinibus et iuribus conservetur*“.

Iar „*partes*“ *Transilvaniae* este teritoriul pe care azi românii sunt mase compacte, care, chiar după statistica oficială maghiară în timpul de la 1880 pînă la 1890, *s-au sporit cu 266 109* suflete.

II. POZIŢIUNEA ARDEALULUI

Poziţiunea Ardealului faţă cu ţările de dimprejurul lui e determinată de firea locului.

Înconjurat din toate părţile de munţi şi mai accesibil despre linia apuseană, el a fost totdeauna o ţară deosebită, dar atîrnătoare de stăpînitorii mai puternici ai şesului de la Tisa. Cucerit poate să fie şi despre celelalte două linii şi mai ales despre Iacobeni, dar stăpînii lui au fost totdeauna numai aceia, care aveau în faţa lor trecătorile largi din linia apuseană.

Cel mai vechi cronicar al Ungariei, *Anonymus Belae Regis notarius*, pe care-l admite şi Michail Horváth, cel mai cu autoritate dintre istoriografii maghiari [2], ne spune că, în timpul cînd maghiarii au sosit în Valea Dunării, Ardealul era locuit de români. Maghiarii au intrat despre trecătoarea de la Ciucea și s-au războit în fața acestei trecători cu voivodul Geliu [1].

---

[1] *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. I, pg. 333 (CCXLV) (n.a.).

[2] Michael Horváth, *Geschichte der Ungarn*, Band I, pg. 9 (n.a.).

Fie ori nu adevărat ceea ce spune Anonimul, e lucru neîndoios că de la 1003 înainte regele Ungariei avea *„in partibus Transylvanis“* mai mulți vasali, dintre care cel mai puternic a fost voievodul de la Alba-Iulia.

Nu știm dacă vasalii aceștia au avut ori nu vreodată dreptul de moștenire. Chiar dacă l-ar fi avut, ei l-au perdut în timpul luptelor cu cumanii, deoarece noi știm în Ardeal numai voivozi instituiți de rege. Anume în secolul XIII, în mai multe rînduri, voivod al Ardealului era cel mai mare dintre feciorii regelui, adică moștenitorul tronului, care se numea și *„junior Rex“* [2], ceea ce se concordă cu părerile tuturor cronicarilor despre trecerea Ardealului sub regele Ungariei.

Voivodul Ardealului era deci mai mult rival decît vasal al regelui.

De aceea, cînd familia arpadiană se stînge (1301), voivodul Ardealului, Ladislau Apor, se declară singur stăpîn în părțile ardelene, ia în posesiune domeniile regale, nesocotește exemțiunile regale și se declară el însuși comite atît al săcuilor, cît și al sașilor. Voind papa să ridice în tronul regal pe Carol Robert de Anjou, voivodul Ardealului se pune în fruntea opozițiunii, care respinge amestecul papei, pune mîna pe Coroana Ungariei și nu vrea să-l recunoască pe Carol Robert de rege.

Abia în anul 1310, după ce Carol Robert a fost încoronat, iar legatul papal a excomunicat pe toți cei ce nu-l vor recunoaşte de rege legitim, voivodul Apor recunoaşte şi el pe noul rege [1].

---

[1] „Anonimul“ nu afirmă că *Tuhutum*, căpetenia maghiarilor porniți cu voia lui Arpad spre Ardeal, a cucerit țara aceasta. Din contra, el zice că după moartea lui Geliu românii *„sua «propria voluntate» dextram dantes, dominum sibi «elegerunt» Tuhutum patrem Horca“* (27—12 a).

Nepoata lui Horca e muma lui Ștefan I, și sora lui Jula. Astfel regele Ungariei ia Ardealul, întocmai ca Croația și Slavonia, cu drept de moștenire, și decretul mai sus citat al regelui Matei Corvin e dovadă neîndoiasă că, pînă la sfîrșitul secolului XV, între Ungaria și Ardeal nu era, într-adevăr, decît un fel de *uniune personală* (n.a.).

[2] *Documente privitoare la istoria rom.*, vol. I, pag. 333 (n.a.).

În timpul domniei celor doi regi din familia de Anjou regatul e puternic, dar după moartea lui Ludovic (1382) iar se iveşte în fruntea opoziţiunii voivodul Ardealului, *Ştefan* Apor, nepotul lui Ladislau, sau Laczko şi de aceea numit mai ales *Laczkovici* [2].

Pe cînd creştinii de la răsărit se luptau contra turcilor, Laczkovici căuta legături cu sultanul Baiazid I şi e ştiut şi lucru admis şi de Michail Horváth că în nenorocita luptă de la Nicopoli (1396) Laczkovici a trădat cauza creştină. „Ştefan Laczkfi sau Laczkovici a fost una din cauzele de căpetenie ale înfrîngerii de la Nicopoli — zice istoriograful maghiar — căci el a fost primul, care prin exemplul pe care l-a dat, a făcut ca aripa dreaptă pe care o comanda să ieie fuga mai nainte chiar de a fi intrat în luptă [3].

Încă acum, după înfrîngerea de la Nicopoli, era în Ungaria un partid puternic, care l-a chemat pe Baiazid Ilderim să apere „patria" contra Apusului.

După lupta de la Nicopoli ţările creştine de la gurile Dunării numai aşa ar fi putut să-şi păstreze neatîrnarea, dacă ele ar fi avut în Ardeal un razăm sigur ; tocmai aici însă turcii aveau aliaţi, precum s-a văzut mai tîrziu, foarte siguri.

Ce-i drept, un român din Ardeal, *Ioan Corvin* de Huniad [4] i-a ţinut pe turci timp de vreo treizeci de ani la

---

[1] *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I, pag. 572 (n.a.).

[2] Familia Apor era înrudită cu familia regală din Sîrbia, şi Laczkovici va să zică fiul lui Laczko pe sîrbeşte (n.a.).

[3] Michael Horváth, *Geschichte der Ungarn*, I Band, pag. 249. Horváth se razemă fără îndoială mai ales pe Bonfiniu (*Dec.* III, *Lib.* II), care era contimporan cu contimporani de ai lui Laczkovici (n.a.).

[4] Deşi contimporanii toţi îl socotesc pe Ioan Corvin român, şi atît Ioan Corvin, cît şi fiul său Matei, regele Ungariei, ţineau mult la originea lor română, unii dintre istoriografii moderni ar voi să pună la îndoială românitatea acestor doi oameni, fără îndoială cele mai strălucite iviri în viaţa Ungariei. Bonfiniu, om de casă al regelui Matei Corvin, care şi-a dedicat scrierea lui Vladislau, urmaşul lui Matei, vorbind despre Matei, zice în *Decad.* II, L. IX, pag. 571 : „*Ioannes Corvinus fuit Budi, Valachi filius, in paterno pago natus, quem nostra quoque tempestate, Corvinum dicunt, imperante Sigismundo... Mater vero Elisabetha Silagia, virago semper habita, is veluti saepius a parentibus acceperat, quum adolevisset, se Romana gente natum affirmabat...* Iar în *Decada* III, L.IV (pag. 304), vorbind despre Ioan Corvin, Bonfiniu zice : „*Ille enim Valacho patre, matre vero Graeca natus, industria et virtute supra*

Dunăre, iar fiul acestuia, *Matei Corvin*, ridicat în tronul Ungariei, nu numai apără ţara şi ţine nobilimea în frîu, ci creează totodată şi cea mai strălucită epocă în viaţa Ungariei.

După moartea lui Matei însă (1490), voivodul Ardealului iar se ridică în fruntea nobilimii răzvrătitoare şi Ardealul devine punctul de concentrare al tuturor celor ce se luptă contra regelui.

În anul 1526 sultanul Suleiman II (I) n-ar fi cutezat să înainteze spre centrul Ungariei, dacă el s-ar fi temut că o armată ieşită din Ardeal pe la Porţile-de-Fer şi pe la Zam ar putea să-l apuce din dos. Voivodul Ardealului, *Ioan Zapolea*, nu ia însă parte la lupta de la Mohàcs[1].

Murind regele Ludovic II în lupta aceasta, cumnatul său Ferdinand de Habsburg ridică în virtutea tractatului de alianţă familială încheiat la 1515 pretensiuni asupra Coroanei ungare, şi o parte din nobilime îl şi proclamă rege ; Ioan Zapolea însă, sprijinit de o altă parte a nobilimii, se proclamă el însuşi rege şi primeşte în anul 1529 din mînile sultanului Coroana, ca vasal al Porţii.

De aici înainte Regatul Ungar nu mai există.

În anul 1538 se încheie, ce-i drept, la Oradea-Mare un tractat, în vîrtutea căruia Ferdinand I intră după moartea lui Zapolea în toate drepturile regilor de mai nainte, dar nobilimea maghiară nu ţine seamă de acest tractat şi urmează alăturea cu turcii lupta contra Casei de Austria. Voivodul Ardealului rămîne dar vasal al Porţii, iar Ferdinand şi urmaşii lui plătesc, ca regi ai Ungariei, tribut pentru mica

---

omnium opinionem, suum genus illustravit : parentibus nequaquam obscuris editum tradidere. Pater namque inter Valachos, qui Getarum Dacorumque loca munc incolunt, et a Romana superfuisse colonis, veluti linguae similitudo testatur, sane creduntur, plurimum, apud eam gentem potuisse." Tot Bonfiniu ne spune că Ioan Corvin a ţinut să petreacă, în tinereţele sale, în Italia, patria străbunilor săi, şi a stat timp de doi ani la Milan. Dar cea mai bună dovadă despre romănitatea Corvinilor sunt marile lor destoinicii şi îndeosebi setea de cultură şi *iubirea de dreptate* a lui Matei. Familia Corvinilor s-a stins cu Ioan, fiul încă nelegitimat al lui Matei şi mort la anul 1502 în vîrstă de 35 ani, lăsînd în urma sa doi copii, care mor şi ei puţin în urmă. Antonii Bonfinii, *Historia Panonica* etc., Coloniae Agripinae. 1690 (n.a.).

[1] Ioan Zapolea, de origine slovac, înrudit cu familia regală din Polonia, e fiul palatinului Ştefan Zapolea, pe care contimporanii îl bănuiesc de a fi otrăvit pe regele Matei (.n.a.).

parte din nordul muntos, pe care o stăpînesc. Restul Ungariei e împărţit în paşalîcuri.

La sfîrşitul acestui secol Ardealul devine încă o dată centrul luptelor de apărare faţă cu turcii.

Fiind persecutaţi în Ardeal, românii, mai ales după pustiirea mongolă, au ieşit prin linia de la răsărit şi prin cea de la miazăzi spre Nistru şi spre Dunăre, unde încă la începutul secolului XIII, existau mai multe voivodate[1]. Cînd turcii se ivesc la Dunăre, românii aceştia sunt grupaţi în două state : Moldova — în dreptul liniei răsăritene şi Muntenia — în dreptul celei de la miazăzi. Negăsind cuvenitul reazăm în Ardeal, ţările aceste au fost nevoite să recunoască supremaţia Porţii. Ele însă i-au impus Porţii prin lupte grele nişte tractate, prin care li se asigura o poziţiune favorabilă faţă cu Imperiul Otoman. Sultanul confirma pe domnii ţărilor şi lua tribut de la dînşii, dar nu avea nici un amestec în afacerile interne ale ţărilor, nu puteau să se stabilească turci, nici să se ridice geamii mohamedane pe ţărmul stîng al Dunării.

După ce atît voivodul Ardealului, cît şi hanul tătarilor deveniseră vasali ai Porţii, iar la Timişoara şi la Buda erau paşalîcuri turceşti, Moldova şi Muntenia numai prin lupte grele puteau să-şi păstreze poziţiunea favorabilă.

Ajunşi odată stăpîni la Buda, turcii nu puteau lăsa în dosul lor două ţări bogate şi aproape neatîrnate. În contra tractatelor dar, ei ocupaseră cele mai importante puncte din linia Dunării, mai întîi Chilia, apoi Brăila şi Giurgiul, şi tot mai mult se sporeau în Muntenia şi în Moldova turcii, care veneau sub deosebite pretexte şi rămîneau aici în contra tractatelor. Iară voivozii erau prea slabi, ca să impună Porţii respectarea învoielilor sfinţite prin uzul secular.

În anul 1593 se urcă în scaunul Munteniei Mihai, numit în urmă Viteazul, un om cu vederi largi şi totodată de o rară putere de voinţă. El înţelege că ţara lui numai din Ardeal poate să fie apărată şi că turcii numai strîmtoraţi din toate părţile vor renunţa la gîndul de a preface ţările române în paşalîcuri.

El se pune deci în legătură cu bulgarii şi cu sîrbii, cu tătarii şi cu cazacii, cu Aron, voivodul Moldovii, şi cu Sigismund Báthory, voivodul Ardealului. Planul lui e ca toţi cu toţii să lovească pe turci în unire cu împăratul roman, atunci Rudolf II.

---

[1] Cele mai noi cercetări asupra acestor voivodate sunt rezumate de d-l B. P. Hajdeu în *Istoria critică a românilor,* v. 1, ed. II, 1874 (n.a.).

În anul 1594 Aron încheie cu Rudolf II un tractat, prin care se declară vasal al împăratului. În acelaşi timp Mihai porneşte lupta contra turcilor, şi atît în Moldova, cît şi în Muntenia turcii sunt invitaţi să părăsească ţara şi măcelăriţi după ce nu vor să plece. La 7 octombrie împăratul Rudolf II invită pe statele Ungariei să se pună în înţelegere cu voivodul din Ardeal, cu cel din Moldova şi cu cel din Muntenia, ca să pornească lupta pentru dezrobirea patriei.

Nobilimea maghiară însă nu vrea să intre în luptă, şi Sigismund Báthory pune condiţiuni grele pentru participarea lui la război[1]. Iar cît pentru voivozii din ţările de peste Carpaţi, el cere ca dînşii să se desfacă de împăratul şi să se declare *vasali ai lui.*

Astfel se iveşte întîia oară ideea unirii acestor trei ţări pentru o luptă comună.

Preocupat numai de scopul cel mare şi recunoscînd că lupta nu se poate susţine fără Ardeal, Mihai încheia la 20 mai 1595 tractatul prin care se declară vasal al voivodului din Ardeal[2].

Iar Aron, care încheiase tractatul cu Rudolf II, e răsturnat de Sigismund Báthory şi înlocuit cu Ştefan Răzvan, care se declară şi el vasal al voivodului din Ardeal.

Împăratul Rudolf al II de asemenea primeşte condiţiunile lui Sigismund Báthory, care de aici înainte se intitulează *„Dei gratia Regnorum Transilvaniae, Moldaviae, Valachiae Transalpinae et Sacri Romani Imperii Princeps, Partium Regi Hungariae Dominus et Siculorum Comes"* etc.[3]

Nobilimea maghiară tot nu vrea să ia parte la luptă, ci unelteşte în înţelegere cu cancelarul Poloniei Ian Zamoiscky; doi ani în urmă dar Sigismund Báthory abdică mai întîi, conform tractatului, în favorul împăratului, apoi contra tractatului, în favorul unui văr al său, cardinalul Andrei Báthory, care se uneşte cu turcii. În acelaşi timp cancelarul Poloniei intră cu oaste în Moldova și răstoarnă pe Ștefan Răzvan, ridicînd în scaun pe Ieremie Movilă, care de asemenea se unește cu turcii.

---

[1] Eudoxie Hurmuzaki, *Docum. priv. la ist. român.*, vol. III, pag. 179—206 (n.a.).

[2] Eudoxie Hurmuzaki, *Docum. privitoare la ist. rom.*, vol. III, pg. 209 (n.a.).

[3] *Docum. priv. la ist. rom.*, Apend. vol. III, pg. 477 (n.a.).

Mihai se pune acum în înțelegere cu împăratul Rudolf II, cît și cu hanul tătarilor, se declară vasal al împăratului și mijlocește intrarea în alianță a tătarilor[1]. El face în același timp încercări să cîștige și pe Andrei Báthory, iar după ce aceste încercări rămîn zadarnice, intră cu oaste în Ardeal și alungă, după o strălucită victorie, repurtată la 28 octomvrie 1599 lîngă Sibiu, pe Andrei Báthory. El însă declară, printr-o solie trimisă la Praga, că n-a cucerit Ardealul pentru sine, ci *pentru Imperiul Roman*, și cere să se trimită în Ardeal comisari împărătești, ca să le predea țara. Mihai-vodă n-a fost dar niciodată voivod al Ardealului, ci numai locțiitor al împăratului roman (*nu al regelui Ungariei*).

Scopul lui chiar de dînsul în mai multe rînduri clar expus a fost ca, în timpul luptelor, să dispună de cele trei țări și de trecătorile din linia apuseană.

Puind deci în rînduială treburile Ardealului, el trece cu oaste în Moldova, ca să răstoarne pe Ieremie Movilă și să ridice în scaun pe *Ștefan*, feciorul lui Petru-vodă, care atunci era pribeag, la Innsbruck[2]. Îl și alungă pe Ieremie-vodă și e primit de moldoveni cu însuflețire.

Pe cînd însă el petrecea în Moldova, nobilimea maghiară se organizează, se pune în legătură cu turcii și cu cancelarul Poloniei, ba cîștigă în partea ei chiar și pe generalul Basta, un *condottiere* italian, care fusese trimis de împăratul în Ardeal, ca să-i dea lui Mihai-vodă ajutor. În același timp nobilimea trage în partea ei și o parte din mercenarii lui Mihai, cazaci, săcui și maghiari, care nu-și primiseră de mult lefurile.

Întorcîndu-se dar în Ardeal, Mihai sufere în Valea Murășului, la Mirislău, o înfrîngere și se retrage în Muntenia ; aici însă, în fața trecătorii de la Buzău, sufere o nouă înfrîngere în luptă cu cancelarul Poloniei, cu Sigismund Báthory și cu Ieremie Movilă. În același timp trecuseră și turcii Dunărea. Mihai scapă, cu toate aceste, de-a lungul liniei de la miazăzi și de-a lungul celei de la apus pînă la Oradea-Mare, de unde se duce apoi la Praga, ca să se pună în înțelegere directă cu împăratul. În urma acestei înțelegeri, se întoarce cu bani la Oradea-Mare, adună oaste nouă și mai bate o dată, în unire cu Basta, pe Sigismund Báthory în fața trecătorii de la Ciucea (Goroslău) ; cîteva zile în urmă însă el e asasinat la Turda, cînd trecea în Valea Murășului, ca să reînceapă executarea planului, pe care-l croise cu atîta pricepere.

---

[1] Eudoxie Hurmuzaki, *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. III, pg. 289—294 (n.a.).

[2] Eud. Hurmuzaki, *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. IV, pg. 48 (n.a.).

Astfel, prin moartea lui, s-a zădărnicit și lupta contra turcilor. Turcii n-au mai cutezat, ce-i drept, să se stabilească pe țărmul stîng al Dunării, nici n-au mai încercat să prefacă țările române în pașalîcuri ; dar Imperiul Roman a perdut iar Ardealul, și voivozii Ardealului nu mai renunță la planul de a uni, ca vasali ai Porții, cele trei țări sub stăpînirea lor. Gavriil Báthory se intitulează *„Transylvaniae, Valachiae Princeps, partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes“* etc.“ [1], iar urmașul acestuia, Gavriil Bethlen, ia chiar titlul de rege, și pînă la sfîrșitul secolului XVII Ardealul rămîne punctul de concentrare al dușmanilor interni ai Casei de Austria.

După ce turcii sunt alungați din Buda și prințul Eugen de Savoia înaintează spre răsărit, nobilimea maghiară simte că nu mai poate continua lupta. Încă în anul 1691 Emeric Tököly, cel din urmă voivod instituit de Poartă, perde speranța de a mai putea cuceri Ardealul ; statele Ardealului își declară supunerea și împăratul Leopold I., luînd titlul de *Mare Principe al Transilvaniei*, dă țării o nouă constituțiune.

În Tractatul de la Carlovăț (1699) renunță apoi și Poarta la orice drept asupra Ardealului.

Înainte de încheierea tractatului, la 14 iulie 1699, guberniul Ardealului spune, într-un raport adresat împăratului, că în urma îndelungatelor pustiiri făcute de *curuți* (răsculați maghiari), de *tătari*, de *turci* și de *martalottzi* (*marodeurs*), țara e depopulată, deoarece *„vix ullum in comitatu Hunyad et Zarand imo usque ad Albam Juliam securum esse posse «sicut» olim in Hungaria circa Confinia Presidiis et levi etiam*

---

[1] Eud. Hurmuzaki, *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. IV, pag. 321 (n.a.).

equitatu instructa, tamen nec Domi, nec foris in via, agro vel vineis ullus securus erat“ [1].

Valea Mureşului dar, despre trecătorile de la Zam, Vulcan şi Porţile-de-Fer pînă spre Alba-Iulia era pustiită ca mai înainte văile de-a lungul hotarului despre paşalîcurile turceşti. Mai populate nu puteau să fie nici celelalte părţi, pe unde treceau turcii şi tătarii, nici Valea Someşului, unde s-au purtat luptele între regi şi voivozi.

Dar guvernul mai spune că, acum, după ce turcii au fost alungaţi de pe şesul de la Tisa, posesorii din „Comitatu *Bihar et Zarand et aliis Terris*“ proteg pe „rustici“ dinlăuntrul triunghiului, care se mută pe moşiile lor, deoarece *„quas «terras desolatas» non nisi per aliarum «populosarum» Terrarum desolationem possunt et volunt Incolis replere“*.

Erau deci înlăuntrul triunghiului mai mulţi oameni decît împregiurul lui, deoarece, în timpul stăpînirii turceşti, poporaţiunea se retrăsese în munţi, iar şesul rămăsese atît de pustiu, încît şi astăzi moşia de pe şesul de la Tisa se numeşte *Puszta*.

Habsburgii au luat deci Ardealul cu dreptul liberatorului în posesiune şi l-au găsit istovit, în mare parte pustiu.

Tocmai de aceea acum se schimbă poziţiunea Ardealului.

În virtutea constituţiunii date de Leopold I, Ardealul rămîne între vechile lui hotare o ţară deosebită, ale cărei afaceri sunt conduse de un *gubernin* instituit de împăratul şi compus din 12 membri cu un *guvernator* în frunte ; el are un comandant militar deosebit, şi în urmă se instituie, după cererea statelor, în *Viena o cancelarie aulică Transilvană.*

Această Transilvanie, scăpată de sub stăpînirea turcească, nu are nici o legătură organică cu Ungaria, *ci face parte, întocmai ca Ungaria,* din marea împărăţie apuseană.

Aşa rămîne Ardealul pînă în zilele noastre. În Pragmatica Sancţiune, Carol VI se leagă, în numele său şi al urmaşilor săi, că Ardealul nu are niciodată să fie împreunat cu vreo altă ţară. După ce Napoleon I desfiinţează Sfînta Împărăţie Romană, Ardealul face parte din marea Împărăţie Austriacă.

De la anul 1700 poziţiunea Ardealului faţă cu ţările de dimpregiurul lui trece, cu toate aceste, prin o mare schimbare.

---

[1] Eud. Hurmuzaki, *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. V, pg. 538 (n.a.).

Încă în anul 1690, fiind vorba de condițiunile de pace, se face din partea Poloniei constatarea că atît Polonia, cît și Ungaria sunt mereu amenințate, cîtă vreme vreo parte din teritoriul Carpaților rămîne sub stăpînirea turcească. („*Manente tributaria Turcis Transylvania, Moldavia et Valachia, haerebit tam Hungarico, quam Polono lateri laetalis arundo. Proinde aequam Pacem maiestas Regia illam solum esse censet, quae Transylvaniam, utramque Valachiam, Bessarabiam Colligatorum relinquat possessioni*“ [1])

Consiliul de război din Viena nu împărtășește aceste vederi.

Chiar acum, în timpul negoțierilor de la Carlovăț, Cabinetul din Viena nu mai socotea pe turci drept un dușman primejdios, ci era îngrijat de creșterea puterii țarului, care se declarase cap al bisericii și intrase în război ca ocrotitor al creștinilor de rit oriental. Pentru Curtea din Viena dar, frontul nu mai era îndreptat ca pentru regele Poloniei, spre miazăzi, ci spre miazănoapte, și politica orientală a Cabinetului din Viena pornește de aici înainte din convingerea că menirea istorică a Habsburgilor e să oprească pe ruși în înaintarea lor spre meazăzi.

Curtea din Viena nu ține deci să stăpînească Țările Române, ci numai să le predomineze din Ardeal, asigurîndu-și la hotarele orientale pozițiuni din care poate orișicînd să le ocupe.

În Pacea de la Pasarovăț (1718) Austria cîștigă nu numai fostul pașalîc al Timișorii, ci totodată și România Mică, adică bucata de pămînt care se întinde între linia meridională, Dunăre și Olt ; are dar deschis drumul spre Dunăre, și împăratul Carol VI așterne prin trecătoarea de la Turnu-Roșu *Via Carolina,* paralel cu rămășițele drumului durat de Traian.

Douăzeci de ani în urmă, în Pacea de la Belgrad, România Mică trece, ce-i drept, iar sub stăpînirea Porții, dar nici Rusia nu înaintează spre teritoriul Carpaților [2].

În același timp însă Rusia înaintează spre Cadrilaterul Boemiei.

Curînd după Pacea de la Carlovăț, în timpul războiului de succesiune la tronul Spaniei, țarul Petru profită de ocaziune ca să-și întindă stăpînirea spre Marea Baltică. Pornește deci, în unire cu regele Poloniei, războiul contra Svediei. De aici înainte Polonia nu mai e în adevăr o țară neatîrnată, deoarece rușii găsesc fel de fel de pretexte spre a o ocupa. În Capitulațiunea de la Prut (1711) țarul Petru trebuie să primească și condițiunea că-și va retrage trupele din Polonia și nu va mai ocupa această țară. Hotarele Poloniei erau, cu toate aceste, deschise și de aici înainte pentru oștirea rusească, deoarece era în Polonia un partid rusesc, care se răzema pe oștirea aceasta în lupta lui contra „patrioților".

---

[1] Eud. Hurmuzaki, *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. VI, pg. 324 (n.a.).

[2] Eud. Hurmuzaki, *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. VI, pg. 551 (n.a.).

Silințele Cabinetului din Viena de a consolida statul polonez au rămas zadarnice.

În timpul Războiului de șapte ani Rusia avea mînă liberă în Polonia, iar după încheierea Păcii de la Hubertsburg, împărăteasa Ecaterina II, știind pe Austria istovită, se pregătește să poarte ea singură un nou război cu turcii.

Deși războiul a izbucnit abia în anul 1768, el a fost declarat încă în anul 1763, cînd țarina a ridicat în tronul Poloniei pe favoritul ei Poniatowsky și trupele rusești au intrat, contra Capitulațiunii de la Prut, în Polonia, ca să apere libertățile nobilimii poloneze.

În anul 1769 Ecaterina II adresează popoarelor creștine din Orient o proclamațiune, care se începe cu vorbele : *„Facciamo noto a tutti popoli della* Nazione Illirica *di confessione ortodossa"* [1]. Prin aceasta se pune dar în conflict cu Maria Terezia, care era și ea ocrotitoarea *Națiunii Illirice* [2] încă de la 1695.

În același timp oștirile rusești trec Nistrul și ocupă Moldova și Muntenia, răsturnînd pe domnii instituiți de Poartă. Metropoliții, episcopii, preoțimea ortodoxă și mare parte din boierii țărilor îi primesc pe *liberatori* cu brațele deschise și trimit o mare deputațiune la țarina, ca să facă declarațiuni de supunere și să jure credință. Astfel țările sunt organizate ca provincii rusești.

O singură privire asupra teritoriului Carpaților e destulă, pentru ca orișicine să înțeleagă că Austria nu putea să se învoiască cu această ocupațiune.

---

[1] Eud. Hurmuzaki, *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. VII, pg. 63 (n.a.).

[2] Eud. Hurmuzaki, *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. V, pg. 440 (n.a.).

În anul 1770 dar, comandantul militar al Ardealului mută, în urma ordinului primit din Viena, pe toată linia de la răsărit pajurile împărăteşti, care marcau hotarele, mai nainte spre valea Siretului[1]. În acelaşi timp se fac concentrări de trupe spre hotarele orientale şi Cabinetul din Viena oferă celui din Petersburg bunele sale servicii, dîndu-i totodată să înţeleagă că Curtea din Viena nu se poate învoi ca Rusia să ocupe Moldova şi Muntenia.

Deoarece Ecaterina II nu e dispusă a primi mijlocirea Cabinetului din Viena şi se pune, în ceea ce priveşte Moldova şi Muntenia, în poziţiunea de cuceritor, Curtea din Viena încheie la 6 iulie 1771 un tractat subsidial cu Poarta[2], care se obligă a-i retroceda România Mică şi a-i plăti 10 milioane de piaştri drept subsidiu pentru pregătiri de război contra Rusiei.

Primind ştire despre acest tractat, altfel secret, Frederic cel Mare intervine ca să împedece izbucnirea războiului între Rusia şi Austria, şi face propunerea ca Rusia să renunţe la Moldova şi Muntenia, iar Austria să se învoiască ca Regatul Poloniei să fie împărţit, pentru că Rusia să ieie din el o parte drept compensaţiune. Astfel se ia încă *în anul 1772* înţelegere pentru prima împărţire a Poloniei, în care Austria cîştigă, drept *teren de retragere*, o parte din şesul ce se întinde la poalele despre miazănoapte ale Carpaţilor, adică *Galiţia*.

În urma acestei învoieli, Ecaterina II renunţă la Moldova şi Muntenia şi primeşte mijlocirea Austriei, dar negoţierile care se încep în anul 1772 la Focşani, rămîn zadarnice, şi pacea se încheie în 1774 la Kuciuk-Kainardji fără de mijlocitori : Curtea din Viena trage însă imediat, încă în anul 1772, consecinţele învoielii făcute.

Deoarece comunicaţiunea între Galiţia şi Ardeal nu e cu putinţă decît cu mare înconjur, fie prin trecătoarea de la Iabloniţa în valea Tisei şi apoi pe Someş la deal, fie — un drum mai scurt — prin Moldova şi apoi prin trecătorile de la Iacobeni, tot atunci, cînd s-a hotărît împărţirea Poloniei, Rusia s-a învoit ca Austria să ocupe, cînd se vor retrage trupele rusești, și apoi să păstreze după o învoială ce va face cu Poarta, din partea de nord a Moldovii, atît, cît îi este de neapărată trebuință pentru un drum în Ardeal și pentru apărarea lui. În anul 1772 generalul austriac Br. Enzenberg face harta teritoriului ce urmează să fie ocupat ; anul următor se încep negoțierile cu Poarta ; după încheierea păcii generalul rusesc Romanzow cedează generalului austriac Br. Barco trei județe din Moldova. Poarta confirmă apoi și ea prin convențiunea încheiată la 7 mai 1775 atît cedarea făcută, cît și noile granițe marcate în anul 1770 prin înaintarea pajurilor împărătești.

---

[1] Eud. Hurmuzaki, *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. VII, pg. 78 (n.a.).

[2] Hammer Ios. v. *Gesch. des Osm. Reiches*, *Band* VIII, pag. 567—570 (n.a.).

Astfel Austria ajunge în stăpînirea tuturor trecătorilor din linia răsăriteană și îndeosebi a celor de la Iacobeni, prin care a pătruns în anul 1849 partea cea mare a căzăcimii spre șesul de la *Vilagos.*

Iar Ardealul, de aici înainte, chiar mai mult ca în timpul stăpînirii romane, e țăria de apărare a văii Dunării înspre meazănoapte.

III. POZIȚIUNEA ROMÂNILOR

Pozițiunea românilor în Ardeal a fost determinată în toate timpurile de puterea pe care ei au putut s-o desfășure în luptă cu nobilimea maghiară.

Maghiarii, cînd s-au ivit în Valea Dunării, nu erau, ca slavii, un element de muncă și de organizațiune, ci, întocmai ca avarii, pacinații și cumanii, cete de oameni deprinși a trăi din pradă. Erau dar toți armați, toți luptători și adunați mai mult ori mai puțin la un loc ; astfel țineau în continuă spaimă pe vecinii lor, popoare muncitoare, care trăiau risipiți prin sate și orașe.

Strîmtorați în urmă atît de împărăția apuseană, cît și de cea bizantină, care în timpul lui Vasilie II Bulgaroctonul iar devenise puternică, maghiarii se mai astîmpără și primesc formele de organizațiune socială ale popoarelor pe care le găsiseră în Valea Dunării, mai ales slavi. De aceea organizațiunea pe care i-a dat-o Ștefan cel Sfînt noului regat nu e feudală în sensul german al cuvîntului.

Ștefan cel Sfînt era, ce-i drept, căsătorit cu o bavareză, recunoscuse supremația papei și avea între sfetnicii săi mulți apuseni, era deci împins spre organizațiunea pe care i-o dăduse Carol cel Mare împărăției apusene ; el însă era nevoit să țină seamă și de obiceiurile pămîntului, precum și de ale maghiarilor.

Astfel găsim în puterea armată a regatului două elemente deosebite : maghiarii constituiesc și mai departe o armată *națională,* de care regele nu putea să dispună după buna lui chibzuință, și membrii acestei armate sunt *nobilii maghiari,* care ies din țară numai dacă vreau și numai dacă regele îi soldează [1], *„qui sponte voluerunt proficisci ; vel pro pecunia nostra."*

Pe lîngă această armată națională există deci alta *regală,* care se compune din mercenari și din contingentul coloniilor privilegiate, cum au fost *sașii,* germanii de la poalele Carpaților, pacinații, cumanii și, în genere, toți cei ce primeau donațiuni de la rege. În schimbul acestor donațiuni ei erau datori să apere țara și să deie un anumit contingent pentru armata regală. Tot astfel erau și coloniile militare așezate pe la castelele regale, deci prin fața trecătorilor, prin drumul tătarilor și al cumanilor, în genere pe la hotare — așa-numiții *dvornici* și *iobagi regali.* Toți aceștia erau oameni liberi, deopotrivă cu nobilii maghiari, dar nu erau nobili maghiari și nu luau, de exemplu, parte la adunarea pe care regele o ținea în Ungaria, de obicei la Alba-Regală.

E deci mai presus de toată îndoiala că sașii din Ardeal toți erau oameni liberi deopotrivă cu nobilii maghiari.

Oameni liberi, tot ca sașii, erau și săcuii [2].

Liberi, ca sașii și săcuii, erau și dvornicii și iobagii regali de pe la numeroasele castele regale [3].

Cum s-ar putea oare dovedi că singuri românii de sub autoritatea voivodului nu erau oameni liberi, cînd regele

---

[1] *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. I, pg. 334 (n.a.).

[2] În privința aceasta istoriografii și cronicarii toți sunt de acord. Bonfiniu zice despre săcui : „*«adhuc» servitutis ignari sunt, nullaque regi stipendia «nunc» pendunt*". Deci pînă la sfîrșitul secolului XV, secuii nici măcar tribut nu plăteau, ci dedeau numai contingent pentru armata regală (n.a.).

[3] Documentele privitoare la drepturile acestora sunt cu deosebire număroase (n.a.).

Andrei III spune respicat că el ținea la Alba-Iulia adunare cu nobilii sași, săcui și români ?

Organizațiunea Ardealului era făcută după naționalități, și nu era nici un săcui sub autoritatea voivodului, nici un român sub autoritatea comitelui săcuiesc : chiar și dac-ar fi fost deci români în condițiuni de servilitate, ei nu puteau să fie decît servii voivodului ori ai nobililor români, de care vorbește regele. E destul însă să știm că românii se aflau toți prin trecători și că rîndurile lor s-au rărit în luptă cu cumanii, pentru ca să fim convinși că și dînșii erau toți liberi apărători ai țării, ca sașii și săcuii.

Din diplomele de exemțiune și din privilegiile acordate sașilor rezultă, în mod neîndoios, că părțile „transilvănene“ nu erau sub regimul legilor ungare. Sașii și săcuii aveau dreptul lor ; dvornicii și iobagii regali români aveau *„ius olachale“*, iar acest *„ius olachale“* nu s-a putut dezvolta decît sub autoritatea voivodului.

Nu știm deci ce va fi fost la anul 1002, dar e mai presus de orișice îndoială că în anul 1291 erau în Ardeal trei națiuni egal îndreptățite, fieștecare cu propria ei organizare.

Mai erau pe timpul acesta în Ardeal și nobili maghiari, aceștia însă nu făceau parte din statele Ardealului. Chiar dintru început nobilii erau supuși direcți ai regelui. În „Bulla de aur“ se hotărăște apoi lămurit că *comitele suprem nu are nici o autoritate asupra nobililor și asupra bunurilor acestora.* „Nobilii maghiari, care aveau bunuri în Ardeal, nu stăteau nici ei sub autoritatea voivodului, a comitelui săcuiesc ori a celui săsesc, nu luau parte la adunarea din Alba-Iulia, ci la cea din Alba-Regală, nu erau justițiabili după legile Ardealului, ci după cele ungare [1], — erau *străini* în părțile «transilvănene».“

Din această pozițiune a nobilimii maghiare au rezultat cele mai mari din nenorocirile prin care a trecut Ardealul în timpul celor din urmă șase sute de ani.

Regii Ungariei au susținut și organizat statul în luptă cu nobilimea maghiară și ajutați de celelalte popoare din regatul lor.

---

[1] Aceasta, precum se va vedea mai jos, chiar și după anul 1600 (n.a.).

Primul secol, pînă la războaiele cruciate, regii se luptă cu susţiitorii păgînismului. Adunarea de la Piacenza, ca să-i adimenească pe maghiari, oferă comanda expediţiunii cruciate regelui Ungariei Ladislau cel Sfînt.

După ce Ladislau moare, fiul său, Coloman, refuză această mare onoare, şi, în vreme ce creştinii apuseni pornesc spre sfintele locuri, maghiarii se războiesc ca să supună Croaţia, Slavonia şi Dalmaţia. De aceea cruciaţii, trecînd prin Ungaria, întră în conflict cu maghiarii şi mare parte dintr-înşii pere în luptă cu aceştia.

În secolul XII, cînd românii scad în luptă cu cumanii, regii Ungariei sunt nevoiţi să populeze locurile pustiite cu fel de fel de colonişti, fiindcă nobilimea maghiară se luptă numai ca să frîngă puterea regală şi ca să răpească bunurile altora.

La începutul secolului XIII, cînd regele Andrei II face în sfîrşit o expediţiune cruciată, nobilimea profită de nenorocirile acestei expediţiuni, ca să obţie Bulla de aur, prin care i se acordă nobilimii dreptul de a se răscula, dacă nu e mulţumită, şi de absenţa regelui, ca să-şi însuşească bunurile regale.

„În Ungaria — zice Michail Horváth [1] — comiţii supremi şi alţi nobili puternici luaseră în stăpînire bunurile castelelor regale şi asupreau nobilimea inferioară.“ „Prin înstrăinarea bunurilor supuşii castelelor şi posesorii vasalatelor regale se împuţinaseră atît de mult, încît el (regele) nu mai putea să adune armată destul de mare. Ca să se ajute dar în strîmtorarea momentană, el a îngrămădit greşeli peste greşeli : a căutat să înduplece prin noi donaţiuni din bunurile regale şi din ale castelelor, cîte mai rămăseseră, pe nobilii puternici, ca să adune armată.“

Béla, feciorul regelui, văzînd jaful acesta, cere intervenirea papei, şi, în urma acestei interveniri, regele emite mai multe rescripte, prin care dispune, „ca bunurile luate cu puterea de la castele să fie înapoiate şi judecători numiţi anume pentru fiecare ţinut să reîntegreze pe supuşii de la castele şi pe nobilimea inferioară în drepturile şi libertăţile lor“.

---

[1] Mich. Horváth, *Geschichte der Ungarn,* I Band. pg. 115 (n.a.)

Poate orișicine să-și închipuiască care a fost soarta nobililor români din părțile „transilvane“ și a dvornicilor și iobagilor regali, pentru care nu intervenea nici feciorul regelui, nici mai ales papa, care tocmai pe timpul acesta pusese la cale prigonirea *sismaticilor.*

Încă în anul 1002 erau, precum știm, în Ardeal oameni care n-au voit să recunoască supremația papei.

Oamenii aceștia n-au fost nici sași, nici săcui, fiindcă și unii, și alții se țineau mai tîrziu de Episcopia Romano-Catolică înființată de Ștefan cel Sfînt în Alba-Iulia.

Vreo cincizeci de ani în urmă, cînd Hildebrand produce (1054) ruptura între biserica apuseană și cea răsăriteană, regele Ungariei se declară vasal al papei, de la care primul rege ungar a primit coroana *apostolică.* Românii stăruie cu toate aceste în legea lor cea *veche.*

Conflictul nu devine, cu toate aceste, acut decît pe la sfîrșitul secolului XII, cînd Inocențiu III, atotputernicul papă, își pune de gînd să împreune pe toți creștinii sub povățuirea sa.

În timpul cînd Frederic Barbarossa se pregătește pentru expedițiunea cruciată, doi români din Balcani, Petru și Asan, se răscoală contra împăratului bizantin și înființează Împărăția Bulgară-Română. După moartea acestora, fratele lor mai mic, Ioanițiu, rămîne el singur în fruntea noului stat.

În anul 1199 papa Innocențiu III îi adresează acestui Ioanițiu o scrisoare, în care îi zice *„nobili Urbis Romae prosapia progenitores tui originem traxerint, et tu ab eis et sanguinis generositatem contraxeris“* [1] ; îl invită dar să reîntre în biserica romană-catolică.

Ioanițiu, care se afla în luptă cu bizantinii, primește unirea cu biserica romană, și papa îi trimite apoi o coroană regală, ca odinioară primului rege al Ungariei. Puțin în urmă însă cruciații desființează Împărăția Bizantină și Ioanițiu intră în conflict cu primul împărat latin, Balduin de Flandra, pe care-l bate apoi la Adrianopol și-l face rob al său (1205).

În urma acestui conflict Ioanițiu iar se desface de biserica romană-catolică, și de aici înainte regii Ungariei, ca cei mai apropiați regi catolici, sunt invitați mereu de Scaunul papal să pornească război contra bulgaro-românilor şi să alunge din Ungaria şi din Ardeal pe *şizmatici.*

---

[1] Theinner, *Vetera monumenta Slavorum meridionalium,* I, pg. 11 (n.a.).

Acesta e timpul cînd regele Andrei III dăruieşte Cavalerilor Teutoni (1211) Ţara Bîrsei şi Maramurăşul, ca de aici să apere hotarele şi să facă propagandă catolică peste linia orientală şi peste cea meridională.

În anul 1213, magistrul din Maramurăş al Cavalerilor adevereşte că surorile *Anca* şi *Sara* au dăruit unei biserici nişte moşii pentru odihna sufletească a părinţilor săi, care trecuseră în biserica romano-catolică. Aici dar propaganda nu se făcea fără de succes.

În anul 1217 se face prima dată amintire despre Episcopia cumanilor, care există pînă în ziua de astăzi[1]. Aici dar Cavalerii trecuseră peste linia orientală.

În anul 1223 Papa Honoriu III scoate de sub autoritatea episcopului de Alba-Iulia atît Ţara Bîrsei, cît şi Ţara Transalpină (*Terram Borze, et ultra montes niviam propter paganorum insultus vastam „usque" ad proxima tempora*), declarînd că ele stau sub autoritatea imediată a Scaunului papal[2]. Cavalerii trecuseră deci şi peste linia meridională.

În anul 1228 episcopul Teodoric al Cumaniei le scrie săcuilor că în biserica lui Christos pot să steie împreună săcui, cumani şi români (*Siculum, cum Comano, et Vlachoque*)[3].

După monumentele păstrate pînă în zilele noastre, romano-catolicii din Maramurăş se ţineau de Episcopia din Alba-Iulia, cei din Ţara Bîrsei aveau un protopop, care era supus direct al Scaunului papal, iar pentru cei din Ţara Transalpină s-a înfiinţat o Episcopie la *Argeş.*

În acelaşi timp se urma propaganda cu mult zel în Banatul Severinului, lîngă Dunăre (*terra Ceurin*), şi în anul 1237 papa Grigorie IX autorizează pe călugării predicatori de aici să absolveze în cazuri mai puţin grave şi să sfinţească odăjdii şi cimitiruri, deoarece sunt puţini episcopi în acele părţi (*in eisdem partibus, in quibus episcoporum copiam non habetis*)[4].

---

[1] Numită mai tîrziu a Milcovului, cu reşedinţa la Bacău, azi la Iaşi (n. a.).

[2] Theiner, *Monum. hist. Hung.*, I, pag. 43 (n. a.).

[3] *Docum. priv. la Ist. rom.*, vol. I, pag. 108 (n. a.).

[4] *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. I, pag. 153 (n. a.).

Pretutindenea dar împregiurul Ardealului se făcea o zeloasă propagandă catolică.

Cu atît mai zăloasă era propaganda înlăuntrul Ardealului.

În anul 1234, mai nainte de a lua coroana regală, Béla IV face în fața legatului papal jurămînt că va *extermina* din țările ce regele Ungariei stăpînește ori va stăpîni pe toți *falșii creștini* (*falsos Christianos*) și va aduce pe toți la supunere față cu Scaunul papal [1].

Și acest jurămînt îl fac de aici înainte toți principii moștenitori ai Ungariei, și mereu vin legați papali în Ungaria, ca să conducă din apropiere prigonirile contra *„șizmaticilor"*. În a. 1299, în sfîrșit, papa Bonificiu VIII dispune să se instituiască *inchiziținnea* și să se procedeze cu *pedepse aspre* contra *„șizmaticilor"* din țările Coroanei ungare [2].

Și cine erau *„falșii creștini"* ? cine *„șizmaticii"* ?

În anul 1234 papa Grigorie IX îi scrie lui Béla IV că în Episcopia cumanilor sunt niște popoare numite „valachi" (*quidam populi, qui Walati vocantur*), care deși se socotesc creștini, nu primesc sfintele taine de la episcopul cumanilor, ci de la niște falși episcopi grecești (*pseudoepiscopis Grecorum*). Stăruie deci să li se deie acestora un episcop catolic de neamul lor (*catholicum eis episcopum illi nationi conformem*) [3].

De această prigonire religionară a profitat nobilimea maghiară, ca să adune în mînile ei moșiile din Ardeal, fie ele regale, fie ale catolicilor, fie ale nobililor *șizmatici.*

După pustiirile făcute de cumani și de mongoli, nobilii maghiari se ivesc în Ardeal ca niște *marodeuri*, care jăfuiesc pe cei căzuți în luptă și despoaie pe urmașii lor de drepturile și de avutul lor.

În Ardeal, dar mai vîrtos ca-n Ungaria, dvornicii și iobagii regali devin servi ai nobililor maghiari și *nobilimea inferioră* e asuprită de venetici. Iară aici nu intervine nici feciorul regelui, nici papa, care cere stîrpirea *șizmaticilor :* tolerat e numai acela care recunoaște suprematia papei ; ceilalți rămîn despuiați, și regele confirmă prin diplome de donațiune jaful făcut *„in majorem dei gloriam"*.

---

[1] *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. I, pag. 128 (n. a.).
[2] *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. I, pag. 545 (n. a.).
[3] *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. I, pag. 132 (n. a.).

În anul 1267 regele Béla IV și fiul său, Ștefan, ducele Transilvaniei, se leagă, ce-i drept, că nu vor mai face donațiuni din averile celor muriți fără de descendenți direcți (*si aliquem de Nobilibus sine herede mori contigerit, possessiones eius non distrahantur, nulli conferantur, nulli perpetuentur*)[1]; acest angajament e luat însă numai față cu nobilii din Ungaria, care iau parte la adunarea din Alba-Regală. În Ardeal donațiunile de felul acesta se fac mai departe.

Ca ilustrațiune, un singur caz, cel mai concludent dintre toate. După pustiirea mongolă locurile de la Bîrgău și Rodna au fost luate în stăpînire de Ștefan, voivodul Ardealului, care le-a dăruit în urmă unui comite Hazos[2].

În anul 1317 două familii nobilitare maghiare, *Bethlen* și *Apafy*, se învoiesc între dînsele pentru împărțirea stăpînirii acelor locuri. Martori sunt locuitorii din acele părți, *sași* și *români*; judecătorii însă sunt comitele *Iklodi*, comitele *Szentgiorgi*, comitele *Kereszturi*, doi comiți *Czereny*, comitele *Gzalakky*, iar notar un *Devetseri*, adică toți maghiari[3].

Aceasta — în nordul Transilvaniei; poate orișicine să-și închipuiască cum se petreceau lucrurile mai aproape de șesul Ungariei.

Nu dar prin muncă stăruitoare, nici cu arma în mînă, ci prin siluire și vicleșug s-au introdus nobilii maghiari în Ardeal, unde ei la sfîrșitul secolului XIII, stăpîneau multe moșii și ocupau cele mai însemnate funcțiuni[4].

La începutul secolului XIV, cînd Carol Robert de Anjou ocupă tronul, erau deci în Ardeal două feluri de nobili:

---

[1] *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. I, pag. 334 (n. a.).

[2] *Docum. priv. la ist. rom.* vol. I, pag. 319—321 (n. a.).

[3] *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. I, pag. 577 (n. a.).

[4] Aceasta se urmează și în timpul luptelor cu turcii pînă la urcarea în scaun a lui Matei Corvin. Astfel guvernatorul Mihail Szilagyi, unchiul lui Matei Corvin, încă în anul 1458 (*Liber Decretorum*, pag. 49) emite un decret, prin care dispune ca nobilii să libereze *„juxta antiquam consuetudinem hujus regni"* atît averile ocupate, cît și mai ales iobagii, pe care îi țin fără drept. Iar Matei Corvin el însuși, luînd frînele guvernului, invită pe toți nobilii să depună diregătoriile uzurpate și stăruie în mai multe rînduri asupra dreptului de liberă migrațiune al iobagilor (n. a.).

cei ardeleni sași, săcui și români, și cei unguri maghiari, care nu aveau nici o poziţiune în organizaţiunea Ardealului, nu atîrnau nici de voivod, nici de vreunul din cei doi comiţi naţionali.

Acasă la dînșii, în Ungaria, ei aveau dreptul de administraţiune și de jurisdicţiune pe moșiile lor ; aici însă, în Ardeal, ei stăpîneau moșii, care steteau sub autoritatea voivodului ori sub a regelui. Trebuia deci să se producă cît mai curînd un conflict între voivod și acești venetici, care nu atîrnau de dînsul.

Încă în anul 1282 regele Ladislau IV acordă episcopilor din Alba-Iulia dreptul de a judeca pe iobagii de pe moșiile lor.

Nobilii maghiari stăruie să li se acorde și lor acest drept.

În anul 1342, anul morţii lui Carol Robert, Toma, voivodul Ardealului, ţine adunare, însă nu cu nobilii sași, săcui și români, nici nu la Alba-Iulia, ci cu „*Universitas nobilium partis Transylvaniae*“ la *Turda*. Aceasta nu e adunarea pe care o ţinea regele la Alba-Iulia cu nobilii din părţile ardelene, ci o întrunire particulară a veneticilor (*advenae*), care vreau să-și reguleze poziţiunea în Ardeal.

În această adunare se hotărăște că nobilii au dreptul de a judeca pe iobagii lor, iar în schimb îi recunosc voivodului dreptul de a-i judeca pe dînșii [1].

E evident că aici nu poate să fie vorba nici de nobilii sași ori de săcui, care n-au stat nici după anul 1342 sub autoritatea voivodului, nici de cei români, care fuseseră și mai nainte judecaţi de voivod, ci numai de veneticii care renunţă la privilegiul ce li se acordase în Bula de aur, pentru ca să cîștige și în Ardeal dreptul de a judeca pe iobagii lor.

De aici înainte dar nobilimea ungară are poziţiune în viaţa publică a Ardealului și se începe o nemaipomenită exploatare a locuitorilor de mai nainte și mai ales a românilor.

Aceia care mai mult au suferit în urma năvălirilor n-au fost nici săcuii, care se aflau în cea mai dosnică parte a Ardealului, nici sașii, care au venit spre sfîrșitul năvălirilor, ci românii, care se aflau pretutindenea în drumul cumanilor, al pacinaţilor şi al maghiarilor. Era deci scăzut numărul românilor risipiţi pe o mare întindere.

---

[1] *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. I, pag. 673 (n. a.).

După ce au început prigonirile religioase, românii s-au concentrat încetul cu încetul afară de Ardeal, mai întîi de-a lungul liniei meridionale, unde, încă la sfîrşitul scolului XIII, se consolidase un stat român, apoi, ieşind pe la Iacobeni, de-a lungul liniei răsăritene. Astfel cîţiva ani după adunarea de la *Turda* o foarte însămnată parte din românii de la nord ies pe la Iacobeni sub conducerea lui *Dragoş*, voivodul Maramurăşului, şi iar alţi cîţiva ani în urmă o mai însămnată parte iese pe acelaşi drum, sub conducerea voivodului *Bogdan*. Întemeierea statului *Moldova* poate să fie considerată ca efect imediat al hotărîrilor de la Turda.

În urma acestor emigrări, reacţiunea naţională română era peste putinţă, deoarece românii erau puţini şi risipiţi. Chiar trei sute de ani în urmă voivodul Moldovii, Vasilie Lupu, zice într-o scrisoare adresată marelui vizir: *„in Transilvania plusquam «tertia est pars» Valachorum, quibus promissa libertate, «eos contra Hungaros, sine mora incitabo», ac sic domi forisque bellum habebunt“* [1]. Iară Vasilie-vodă era interesat să exagereze numărul românilor. Dacă dar pe la anul 1640 românii erau abia a treia parte din poporaţiunea Ardealului, în secolul XIV numai puţini români puteau să fie în Ardeal.

Românii însă nu erau singurii, pe care îi despuiau nobilii maghiari. Secuii erau şi ei asupriţi, iară saşii au perdut încetul cu încetul toate oraşele lor din bazinul apusean.

Tocmai în timpul cînd turcii se ivesc la Dunăre, Ardealul era deci agitat de nemulţumiri şi astfel incapabil de acţiune. Astfel nobilimea nu mai stă pe gînduri, ci se adună împrejurul lui Laczkovici, care se pune în legătură cu turcii, fiindcă numai sub protecţiunea sultanului se putea continua exploatarea neomenoasă.

Şasesprezece ani înainte de căderea Constantinopolului se produce în Ardeal o răscoală, despre care Michail Horváth (I. Band, pg. 276) ne spune următoarele:

„În curînd apoi Sigismund a fost înveselit de ştirea plăcută că Ioan de Huniad a învins pe sultanul Amurad, care năvălise în Sîrbia, lîngă Belgrad, într-o bătălie sîngeroasă, în care au căzut vreo 40 mii de turci, și l-a alungat din provincie. Acesta a fost primul triumf măreț al eroului glorios, pe care Dumnezeu l-a dăruit în milostivirea lui patriei, ca să o apere contra sălbaticelor hoarde osmane, pe care fanatismul religios le mîna spre cuceriri.

---

[1] Eud. Hurmuzaki, *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. IV, Part. 1, pag. 669 (n. a.).

Peste puțin s-au ivit însă evenimente foarte neplăcute, care au turburat această bucurie a regelui, acum bătrîn și bolnăvicios. Din cauza încasării afară din cale aspre a dăjdiilor datorite domnilor de pămînt și încă mai mult din cauza opririi *liberei migrări*, țăranii din Ardeal s-au răsculat în vara anului 1437 și au prădat averile nobilimii. Nicolae Csak, voivodul Ardealului, a ținut pentru înăbușirea răscoalei o adunare cu *nobilimea maghiară*, cu *săcuii* și cu *sașii*, a împreunat cele *trei națiuni într-o uniune* și a atacat apoi cu armata unită pe răsculați. Bătălia sîngeroasă n-a fost însă decisivă și s-a făcut o *învoială*, în virtutea căreia țăranii depun armele numai cu condițiunea că fonciera se va încasa de aici înainte cu dreptate și numai în proporțiune cu întinderea pămîntului și cu mulțimea vitelor crescute pe el, că țăranul nu va fi silit la robotă decît trei zile pe săptămînă și că sub nici un pretext nu va fi oprit în libera lui migrațiune."

Pe cînd dar Ioan Corvin se lupta la Dunăre contra turcilor, nobilimea din Ardeal face cu sașii și cu săcuii *Uniunea celor trei națiuni*, ca să țină pe români în robie.

Nobilimea a călcat însă învoiala făcută în anul 1437. Orișicît de aspre ar fi fost condițiunile primite de iobagi, dreptul de liberă migrațiune era un fel de supapă de siguranță, deoarece aceia, care nu mai puteau să suporte jugul, părăseau moșia și țara. Nobilimea nu-i lăsa dar să plece. În același timp o însemnată parte din poporațiunea maghiară de pe șesul de la Tisa se retrage din fața turcilor în Ardeal și-i scoate pe sași din orașele mai apropiate de linia apuseană, iar săcuii cad și ei în mare parte sub stăpînirea nobilimii maghiare, care tot mai mult se sporea în Ardeal. Dar nesățioasa nobilime nu se mulțumea nici cu atît. De aceea Ardealul era mereu agitat. Regele Matei Corvin i-a ținut, cît a trăit el, în frîu pe nobili, dar după moartea lui asupririle au devenit cu atît mai nemiloase.

În anul 1513 se face regelui Vladislau propunerea să pornească o cruciată contra turcilor.

„Cu ochii țintiți la pămînt — zice Michail Horváth (I, p. 439) — și în tăcere a ascultat Vladislau discursul mult promițător. Nu astfel magnații, a căror cea mai mare parte, *molipsită de egoism, privea țara drept o pradă pentru sine*[1], ei au primit propunerea cardinalului cu aprobări zgomotoase. Erau, cu toate aceste, cîțiva, care în această epocă de turburări aveau o privire clară asupra stărilor complicate ale națiunii, nu voiau să se lase a fi amăgiți de speranțe deșerte și au luat pe față pozițiune contra publicării Bulei de indulgență. Unul dintre aceștia, vistiernicul Ștefan Telegdy, a înfățișat cu vioiciune starea de asuprire și de mizerie, în care se află țărănimea de la moartea lui Matei, și pericolul pe care poate să-l aibă înarmarea unei asemenea clase adînc nemulțumite și călcate la pămînt în asemenea împrejurări, pentru stat și mai ales pentru asupritorii ei, pentru nobilime, căci s-ar îndrepta cu armele luate contra turcilor asupra acesteia. El a propus deci, ca dacă e vorba să fie călcat armistițiul (încheiat cu turcii), să se adune bani pentru indulgențe și să se soldeze din aceste o armată de mercenari."

Prevederile lui Telegdy s-au adeverit ; în anul 1514 cetele de asupriți, adunate odată și înarmate, se răscoală sub conducerea unui săcui, *Dozsa*, și nobilimea maghiară, în loc de a pleca contra turcilor, se luptă ca să perpetueze asuprirea muncitorilor[2].

Răscoala aceasta a fost înăbușită de același Ioan Zapolea, care n-a luat parte la lupta de la Mohács și care s-a declarat în urmă vasal al sultanului, iar după suprimarea răscoalei o Dietă ținută la *Buda* primește proiectul de codice elaborat de Ștefan Verböczy, *Codex Tripartitum*, care (Pars

---

[1] Nic. Istuanffii *Regni Hungarici Historia*. Colon, Agr, 1685, Lib. V, pag. 43—42 : *„Senatorum magna pars, «qui otio et avaritia corrupti regnum praedae 1000 habebant»"* (n. a.).

[2] Precum se vede din spusele lui Bonfiniu, ale lui P. Ranzano (*Epitome rerum Hungaricarum*, pag. 209) și ale altor contimporani, săcuii și-au păstrat drepturile pînă după moartea lui Matei Corvin. În timpul domniei lui Vladislau însă nobilimea începe uzurpările și în săcuime, astfel încă în primii ani ai secolului XVI, săcuii sunt mereu frămîntați și se răscoală în mai multe rînduri. Nu e dovedit, dar e probabil, că răscoala condusă de Gheorghe Dozsa era de mai nainte pregătită și că românii au luat parte numai în urmă la ea (n. a.).

III., Tit. 2 ; paragr. 2) dispune că muncitorii agricoli perd dreptul de liberă migrațiune și le rămîn domnilor de pămînt supuși pe vecie *mera et perpetua rusticitate*.

În timpul stăpînirii turcești soarta românilor s-a mai înăsprit. După legile create în anul 1576 românii sunt declarați străini în Transilvania, care *„tolerantur pro tempore usque ad beneplacitum Principum et Regnicolarum"* — și nici ei, nici preoții lor nu pot să fie decît plugari, păstori ori salahori [1].

Astfel, profitînd de nenorocirile patriei și de slăbiciunile regilor, nobilimea maghiară s-a făcut stăpînă în Ardeal, declarînd de străini în țara aceasta pe românii care atîta timp numai ei singuri au apărat-o de năvălitori.

Dar avut-au și sașii, și săcuii cuvinte de a se plînge de uniunea încheiată la anul 1437. Săcuii și-au perdut comitele și organizațiunea și mulți dintre dînșii au ajuns, ca românii, în stare de iobăgie, iar sașii au perdut mare parte din privilegiile lor, mare parte din pămîntul lor și erau din ce în ce mai strîmtorați. De aceea, în lupta dintre principii uniți cu turcii și împăratul roman, atît sașii, cît și săcuii erau imperiali. Ca să-i țină deci pe aceștia în frîu, mulți dintre principii Ardealului își aveau reședința mai ales la Sibiu, în mijlocul sașilor și-n apropierea săcuilor.

Vechii pămînteni nu scapă însă de sub asuprirea nobilimii maghiare decît după ce turcii, ocrotitorii acestei nobilimi, sunt alungați peste Dunăre și peste Carpați.

IV. LUPTELE PENTRU REVINDICARE

Luptele pentru revindicare ale românilor din Ardeal se încep pe timpul cînd Mihai-vodă se ivește ca locțiitor al împăratului roman la Alba-Iulia.

---

[1] *Approbatae Constitutiones*, Pars. I, Tit. 2, art. 1 și 2. Textul în *Approbatae et compilatae constitutiones* este : *„Licet Natio Valachica inter Status Transilvaniae non sit recepta, eorum tamen Religio atque toleratur usque ad beneplacitum Principum et Regnicolarum, Breviarium Iuris Transilvaniei* etc. Ed. II de Ios. Carol Eder 1822 (n.a.).

În ciuda tuturor prigonirilor, care în timpul regilor din Casa de Anjou erau chiar mai aspre decît mai nainte, românii n-au voit să recunoască supremaţia papei şi au păstrat în bisericile lor ritul oriental şi limba slavonă [1], pe care o primiseră pe timpul stăpînirii bulgare.

După ce principii Ardealului intră în luptă cu Casa de Austria, saşii primesc învăţăturile lui Luther, nobilii maghiari şi, în genere, maghiarii pe ale lui Calvin şi numai săcuii rămîn catolici.

Saşii încep deci să facă printre români propagandă luterană, iar principii îi sîluiesc pe români să primească calvinismul. Astfel, ca mijloc de propagandă, se tipăresc în curînd, după votarea *Aprobatelor*, primele cărţi româneşti, *Biblia*, *Psalmii*, în genere, cărţile bisericeşti. Românii primesc bucuros aceste cărţi şi introduc limba românească în bisericile lor, dar păstrează ritul oriental şi legăturile cu Metropolia din Tîrgovişte, numită a *Ungro-Vlahiei.*

Astfel chiar în timpul celei mai grele asupriri se întemeiază în Ardeal literatura română, pe care românii din Moldova şi Muntenia o primesc abia pe la 1640, deşi încă în timpul lui Mihai Viteazul cronicarii începuseră şi ei să scrie româneşte şi Mihai scria şi el româneşte cu litere chirilice şi asistase în Alba-Iulia la liturghia românească.

În scurtul timp, pe care l-a petrecut în Ardeal, Mihai n-a făcut nimic ca să uşureze soarta românilor. Iar aceasta cu intenţiune. Avînd să se lupte cu nobilimea maghiară, el era sigur de români şi de saşi, dar nu totodată şi de săcui. De aceea, într-o scrisoare adresată în anul 1600 arhiducelui Matei, el stăruie să li se asigure săcuilor vechea lor libertate şi să li se trimită armele promise, deoarece e trebuinţă de cooperarea lor (*Quando quidem Sua Caesarea Regiaque Maiestas Siculos „antiqua eorum libertate donavit“, quorum opera in felicibus belli progressibus summe necessaria est* [2]).

---

[1] Din aceasta unii trag concluziunea că şi românii au primit botezul de la apostolii slavi Ciril şi Metodiu, pe la 860—880, ceea ce nu e probabil, deoarece atît vizigoţii, cît şi ostrogoţii şi vandalii au primit creştinismul pe cînd se aflau pe teritoriul Carpaţilor, şi nu e cu putinţă ca românii din Carpaţi să fi fost păgîni în timpul cînd vecinii lor barbari erau creştini. Astfel azi cestiunea poate să fie considerată ca rezolvată în acest sens (n. a.).

[2] Eud. Hurmuzaki, *Docum. privitoare la ist. rom.*, vol. IV, pg. 15 (n. a.).

După moartea lui Mihai, românii sunt un factor care nu mai poate să fie ignorat.

În anul 1602, episcopul de Alba-Iulia, Dimitrie Napragy, descrie (într-un raport adresat împăratului) starea Ardealului [1].

După acest raport, Ardealul se împărţea în trei *naţiuni : saşi, săcui* şi *unguri*. Iar între aceştia sunt risipiţi în toată provincia românii (*Inter hos disparsi sunt per totam Provinciam Valachiam*).

1. *Saşii* aveau în timpul acesta şapte oraşe mai însemnate (*Civitatos praecipuas liberas*) şi şapte scaune cu 93 sate. Mai era, afară de aceasta, *Universitatea săsească*, care avea în *opt* parohii peste 230 sate.

Între oraşele săseşti nu mai sunt numărate Dej, Săc, Turda, dar e numărat încă Clujul, care azi e maghiar.

„Sunt — zice episcopul — între aceşti saşi multe sate amestecate, castele, curii nobilitare, care nu se socotesc la aceste scaune (*plurimi immixti pagi, Castella, Curiae nobilium, qui ad istas Sedes non numerantur*).

Aceştia sunt maghiarii veniţi în timpul luptelor cu turcii.

Între număroasele sarcini ce li se impun saşilor e şi datoria de a ţine în timp de pace pe principe şi pe curtea lui peste iarnă pe mîncat şi pe băut (*Tempore pacis Saxones tenentur Principem cum tota Aula, — „gratis alere", solent enim Principes, presertim hiemali tempore, — se ad Saxones recipere et isthic ubique splendide nonariis exceptis, convivari, et ita aliquot menses sine expensis producere*)."

Aceşti principi deprinşi a petrece iarna bînd şi mîncînd, în socoteala altora, care muncesc, sunt prototipul nobilului maghiar.

2. *Săcuii*, care odinioară toţi au fost nobili şi liberi (*olim omnes nobiles et liberi etiam pecorum pastores*), acum ajunseseră să fie despuiaţi de drepturile lor şi aserviţi, ca românii (*omnibus libertatibus et immunitatibus privati in ordinem redacti, in „perpetuamque rusticitatem deiecti nobilibus" Transilvaniae et Principi sunt „subiecti"*).

Nu era deci nici patria, nici naţiunea, nici religiunea, pentru care lupta nobilimea maghiară năvălită în Ardeal :

---

[1] Eud. Hurmuzaki, *Docum. privitoare la ist. rom.*, vol. IV, pag. 282—289 (n. a.).

aliații de la 1437 au avut aceași soartă ca românii ; deși erau de viță maghiară și de lege romano-catolică, ei au fost despuiați prin fraudă și violență.

Mihai-vodă, om în puterea cuvîntului, a stăruit să li se redea acestor oameni, lui străini de neam și de lege, vechile drepturi și libertăți, pentru ca ei să se lupte cu toată inima pentru cauza creștină : Napragy, *episcopul lor,* care nu era om, ci nobil maghiar, roagă pe împăratul să-i ție în robie (*Non est in antiqua libertate per suam Maiestatem... retinenda, sed in ordinem potius „redigenda in servitutem“*).

3. *Maghiarii* erau risipiți în toată țara (*sparsi per totam Provinciam*), aveau nouă comitate și trăiau și acum după legile Regatului Ungar (*nobiles horum comitatum utuntur legibus et immunitatibus „Regni Hungariae“, mutatis nonnullis post defectionem a Corona Hungariae*).

Străini erau deci în țară, după legi străine trăiau și risipiți erau ca toți exploatatorii.

4. *Românii* sunt risipiți în toată provincia — zice episcopul — locuiesc mai ales în părțile muntoase (*montosa presertim inhabitant loca*), sunt supuși parte principilor, parte nobililor. Ei sunt folositori, fiindcă sunt buni pentru toate serviciile (*Utiles sunt, nam ad omnia servitia coguntur*).

Pentru că episcopul nu cere nimic, ci se mărginește a-l încredința pe împăratul că, din *cauza limbei străine,* cu anevoie se pot converti la catolicism.

După această descriere, hotarele Ardealului sunt tot cele din timpul cînd nu erau încă maghiari în Ardeal. Astfel *districtele Făgăraș, Lugoj* și *Caransebeș* se țineau de Ardeal și erau ale principelui. De la Lugoj înainte hotarul trecea prin castelele *Lipova, Șoimoș, Vilagosvar, Ineu* (Genö), *Oradea-Mare* și *Hust.* Comitatele Solnoc, Crasna, Zarand, precum și *Chioara, Beiușul* și *Baia-Mare* făceau parte din Ardeal. Tot teritoriul, unde azi românii sunt în mase compacte, se ținea de Ardeal.

Încă fiind principe Sigismund Báthory, Mihai-vodă a făcut să se zidească în apropierea orașului Alba-Iulia o mănăstire, căreia i s-au dăruit pămînturi. În același timp Sigismund Báthory a dăruit lui Mihai-vodă curia *Bolia* cu cele ce se țineau de dînsa, iar lui Ștefan-vodă din Moldova mai multe domenii.

Venind apoi Mihai-vodă în Ardeal, a făcut boierilor săi multe donațiuni.

Episcopul stăruie ca împăratul să revoace aceste donațiuni și ca călugării români să fie alungați din mănăstirea zidită de Mihai-vodă.

Împăratul perde însă Ardealul, și principii sunt aceia care împlinesc dorințele nobilimii, exprimate de episcopul Napragy. Ei însă trebuie să țină seamă de români.

Dorind să cîștige în partea sa pe preoții români, Gavril Báthory, același care se subscrie „craiul", emite la 9 iunie 1609 o diplomă, prin care, drept dovadă de mare grație crăiască, dispune ca *preoții românilor*, deși iobagi, *slobozenie să aibă a schimba locul cel dîntîi unde-i va plăcea lui să aleagă loc de popie.*" [1]

Acesta e primul drept, pe care-l cîștigă românii : libera migrațiune pentru preoții, care rămîn altfel tot iobagi, orișiunde s-ar duce.

Deoarece nobilimea nu respectează nici dreptul acesta, principele G. Rákóczy II republică în anul 1653 diploma de la 1609 — însă tot în zadar.

Soarta românilor nu se schimbă decît după ce împăratul intră definitiv în stăpînirea Ardealului.

Deoarece mănosul șes de la Tisa și de la Dunăre era în mare parte pustiu, timp de vreo sută de ani una din preocupările de căpetenie ale Curții din Viena a fost să populeze acest șes, ceea ce nu era cu putință decît creînd condițiuni bune pentru muncitorii agricoli și pentru cei industriali.

În același timp Curtea din Viena era interesată să cîștige simpatiile popoarelor orientale, care erau accesibile pentru Rusia.

În anul 1690 dar, Leopold I emite, după intervenirea episcopului sîrbesc din Ineu, o diplomă adresată arhiepiscopului sîrbesc Arsenie Cernovici, prin care acordă *națiunii illirice* și bisericii de rit oriental un întreg șir de privilegii. Iar *națiunea illirică*, în sensul acelei diplome, este „*Communitas ejusdem Graeci Ritus et Nationi Rascianorum per*

---

[1] G. Șincai, *Hronica românilor*, Tom. II, pag. 319—320 (n. a.).

Graeciam, Bulgariam, Rascian, Herzegovinam, Dalmatiam, Podgoriam, Ienopoliam, caeteraque annexa Loca“ [1].

Încă după căderea Constantinopolului o însemnată parte din poporul sîrbesc a trecut sub conducerea lui Brancovici Dunărea și s-a așezat mai ales pe Valea Murășului pînă în Transilvania și de-a lungul hotarelor Transilvaniei, de la Lipova înainte spre Oradea-Mare (Podgoria, Ienopolia, *caetaraque Loca*). Acum trece în țările recucerite de Habsburgi o altă parte din poporul sîrbesc sub conducerea arhiepiscopului Cernovici, care-și pune în urmă reședința la Carlovăț și se declară patriarh.

La 4 martie 1695, împăratul Leopold I emite deci o nouă diplomă, prin care confirmă și precizează privilegiile odată acordate [2].

În virtutea acestei diplome, arhiepiscopul Cernovici are șapte sufragani : 1. „Carlostadiensis“, 2. „Szegediensis“, 3. Mochacsiensis, 4. Budensis et Albae-Regalis, 5. Versaziensis, 6. „*Tömösvariensis-Ienopolitanus*“ și „*Varadiensis et Agriensis*“.

Cei din urmă doi aveau în linia Lugoj-Ineu (Ieno-polia) Oradea-Mare (Varadiensis) și români în diecezele lor. Acești români, la început foarte puțini, s-au bucurat și ei de ocrotirea dată bisericii orientale.

Nu s-a bucurat însă marea mulțime a românilor din Ardeal.

Tocmai de aceea nobilimea stăruie ca Transilvania să rămîie în limitele ei vechi. Iar în Tractatul de la Carlovăț, art. 2, se zice : „Transilvaniae *antiqui limites*“, „*vero intra praedictos limites sita sunt loca nempe Caransibes, Lugas, Lippa*“ [3]. Iar de aici înainte hotarele sunt arătate în diploma de la 1695 : prin *Ineu* spre *Oradea-Mare*, deci tot cele de la 1300 și de la 1602 — pînă la care românii au fost și sunt mase compacte.

---

[1] E. Hurmuzaki, *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. V, pag. 353 (n.a.).

[2] E. Hurmuzachi, *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. V, pag. 440 (n.a.).

[3] E. Hurmuzachi, *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. V, pag. 330. După o diplomă de la 1655 a lui Gheorghe Rákóczy II (păstrată în Arhiva Academiei Române) Achatiu Barcsay era *Comes Comitatus Hunyadiensis — Districtuumque Carrensebesinesis et Lugosensis. Banus supremus*“, — adică Caransebeșul și Lugojul erau banate ce se țineau de Ardeal“. (n.a.).

Lucru firesc ar fi fost ca aceștia să fie scoși de sub autoritatea metropolitului Ungro-Vlachiei și trecuți sub a patriahului din Carlovăț.

După încheierea Păcii de la Carlovăț însă a urmat războiul pentru succesiune la tronul Spaniei, în timpul căruia nobilimea maghiară s-a răsculat sub conducerea lui Francisc Rákoczy. Dacă deci în Ungaria, în mare parte pustie, Curtea din Viena putea să dispună după buna ei chibzuință, în Ardeal, unde se concentrase nobilimea, ea trebuia să țină seamă de pretențiunile acesteia. Astfel împăratul Leopold I a fost silit de împregiurări să admită valoarea legală a *Aprobatelor Constituțiuni*, prin care românii și biserica orientală erau în lipsă de orișice drept, și să despartă Ardealul în toate privințele de Ungaria, unde soarta iobagilor era mai ușurată și biserica orientală avea o pozițiune asigurată.

Ca să desfacă pe acești români de Metropolia Ungro-Vlahiei, să-i scoață de sub înrîurirea țarului-papă și să-i poată ajuta în marginile „Aprobatelor Constituțiuni", Cabinetul din Viena trimite în Ardeal misionari iezuiți, care-i îndeamnă pe români să recunoască, păstrînd ritul oriental, supremația papei, căci se vor bucura de drepturile acordate prin „*Approbatae Constitutiones*" bisericii romano-catolice.

Partea cea cu desăvîrșire mare a preoților, care erau iobagi, cu episcopul *Teofil* în frunte, e accesibilă pentru această propagandă.

După instrucțiunile, pe care le primise în anul 1692, cu ocaziunea confirmării sale în scaun, de la guvernatorul Gheorghe Bánffy, episcopul Teofil nu era, în adevăr, decît șeful misiunii calviniste în mijlocul românilor. El trebuia să primească *Catihismul calvinesc* și să facă pe alții să-l primească (p. 2), trebuia să nu se abată de la uzurile calvinești (p. 3), era dator să ceară aprobarea superintendentului calvinesc, care se numea *Hungarorum et Valachorum Episcopus* (p. 11) atît pentru convocarea, cît și pentru hotărîrile Sinodului, ba după punct 19 al instrucțiunii, era supus în întreaga conducere a bisericii supravegherii și vistațiunii canonice a superintendentului, — „*a praescripto Eppo. orthodoxo Transylvaniae dependeat*" [1].

---

[1] Nic. Nilles, *Symbolae*, Oeniponte, 1885, vol. I, pag. 153—160 (n. a.).

Unirea cu biserica papală — în forma inofensivă în care se propunea — are deci o scăpare de sub tirănia calviniștilor și în același timp singura cale de scăpare de sub jugul impus de *„Approbatae Constitutiones“*.

În anul 1697 episcopul Teofil convoacă, de astă dată fără de aprobarea superintendentului calvinesc, un sinod la Alba-Iulia, și preoțimea adunată în acest sinod recunoaște pe pontificele roman drept cap văzut al întregei biserici creștine (*totius Ecclesiae Christi*) și admite purgatoriul, cuminecătura într-o singură formă și purcederea Duhului Sfînt și de la Fiul, cere însă de la împăratul trei asigurări : 1) că preoții de rit grecesc se vor bucura de aceleași drepturi ca și ceilalți preoți din țară ; 2) că acești preoți vor fi dotați și vor avea case parohiale ; 3) că ei vor atîrna numai de episcopul lor.

Nobilimea face dar toate opintirile ca să zădărnicească *unirea*, în urma căreia preoții români devin oameni liberi.

Murind Teofil încă în acel an, calviniștii pun la cale înlocuirea lui cu *Atanasie*, un adept al lor, care în urma intervenirii lor e ridicat de metropolitul Ungro-Vlachiei la treapta arhierească.

Ei s-au înșelat însă, deoarece Atanasie, ocupîndu-și scaunul, convoacă în anul 1698 un nou sinod, care primește definitiv unirea. În actul subscris la 7 octomvrie 1698 [1] preoțimea declară însă că primește *numai supremația papei*, iar celelalte trei puncte le admite fără ca să le primească, și nu admite nici o schimbare în ritul și în organizarea bisericii.

La 16 fevruarie 1699 subscrie apoi și împăratul Leopold I diploma prin care acordă bisericii *greco-catolice* și preoților ei aceleași drepturi, pe care le avea biserica *romano-catolică* cu preoții ei [2].

În același an însă nobilimea, adunată în dietă, hotărește, că preoții români, trecînd la vreuna din bisericile cărora li se acordă drepturi în *Approbatae*, se bucură numai de drepturile bisericii în care trec, dar numai pentru averile bisericești (care nu existau) sunt scutiți de dijmă și de celelalte prestațiuni ; iar preoții care rămîn *greco-orientali* sunt tot iobagi ca mai nainte.

---

[1] Nic. Nilles, *Symbolae*, vol. I, pg. 206—210, unde actul unirii e reprodus în fassimile (n.a.).

[2] Eud. Hurmuzaki, *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. V, pg. 540—541 (n.a.).

Astfel, strîmtorați între împăratul și nobilime, intră românii în secolul XVIII.

Sunt mai presus de toată închipuirea nenorocirile ce din actul de la 7 octombrie 1698 au rezultat pentru Ardeal și pentru români, îndeosebi.

Nobilimea, dovadă și hotărîrile luate la 8 septemvrie 1699, ținea să zădărnicească diploma de la 16 fevruarie ori, cel puțin, să reducă efectele ei la un minimum potrivit cu interesele ei particulare. Românii au avut deci să susțină cu nobilimea o grea luptă, în care puțin ajutor au primit de la Curtea din Viena, care a avut în secolul XVIII, nu mai puțin decît nouă războaie mari și astfel era mereu nevoită să intre în voile nobilimii maghiare, accesibilă pentru orișice dușman al Casei domnitoare.

Românii erau însă în același timp dezbinați între dînșii.

Actul de la 7 octomvrie 1698 nu era sincer.

Preoțimea adunată atunci la Alba-Iulia și-a făcut rezervele în ceea ce privește păstrarea tradițiunilor bisericești pînă în cele mai mici amănunte, fiindcă știa că masele poporului român resping orișice schimbare în viața lor religioasă. Iar iezuiții s-au mulțumit deocamdată și cu simpla recunoaștere a supremației papale, fiindcă sperau că încetul cu încetul românii vor primi și ritul apusean, și organizațiunea romano-catolică.

Un popor, care a fost despuiat prin siluire și vicleșug de toate drepturile lui, nu mai poate să fie înșelat. Românii au simțit deci că vorba e să fie despuiați încetul cu încetul și de tradițiunile lor bisericești ; ei au răspins dar unirea și au alungat pe preoții care o primiseră. Astfel cei mai mulți dintre dînșii rămîn fără de preoți.

Spre a-i sili să primească unirea, guvernul le impune să întreție pe preoții greco-catolici, de la care ei nu vor să primească sacramentele, și întărește cordonul militar de pe la granițe, ca să nu poată intra în Ardeal preoți greco-orientali, nici de la sîrbi, nici de peste Carpați. Partea cu desăvîrșire mare a românilor a respins, cu toate aceste, unirea, a sîngerat prin trecători, ca să-și aducă preoți, care să-i boteze copiii, și și-a îngropat morții mai bucuros neprohodiți decît ca să primească sacramente de la preoți uniți.

Actul de la 1698 și diploma de la 16 fevruarie 1699 sunt, cu toate aceste, începutul unei epoce nouă în viața românilor.

Românii sunt, ce-i drept, tot iobagi legați de pămînt și tolerați numai în țara lor; dar ei au preoți, pe care nu mai poate nimeni să-i pună la muncă silnică și să-i trateze ca pe niște slugi, au biserici, cărora li se dă înzestrare, au o episcopie, căreia împăratul îi face donațiuni, au un episcop, care e consilier împărătesc și socotit în rîndul mai-marilor țării. În același timp biserica romano-catolică, ajunsă la putere, nu mai permite ca copiii români să fie, ca pîn-acum, opriți, dacă vor să învețe la școlile catolice. Ba iezuiții, preocupați de propagarea catolicismului, aleg pe cei mai deștepți dintre tinerii români și-i trimit să facă studii pe la seminarele catolice din țară și din străinătate, la Viena, la Colegiul de Propaganda Fide din Roma. Din rîndurile acestor tineri au ieșit apoi, ce-i drept, nu propagatori ai catolicismului, dar cei dîntîi mari luptători naționali și propagatori ai conștiinței de latinitate.

Unul dintre acești tineri, Ioan Micu, e ridicat la anul 1730 în scaunul episcopesc, atunci la Făgăraș. El ia numele Inocențiu Klein și obține de la împăratul Carol VI o însămnată donațiune, pentru ca să întemeieze o mănăstire și un seminar la Blaș, unde-și mută reședința. În anul 1738 preoțimea subscrie apoi 25 000 florini pentru ridicarea zidirilor, și astfel se înființează încetul cu încetul un liceu, o școală pedagogică și un seminar teologic, primul și pentru timp de aproape o sută de ani singurul focar de cultură națională românească.

Intrînd apoi în luptă cu nobilimea, Inocențiu Klein stăruie să li se facă dreptate românilor, atît celor uniți, cît și celor ce respingeau unirea. Timpul nu-i era însă priincios, deoarece murind Carol VI, fiică-sa Maria Terezia se afla în mare strîmtorare și Curtea din Viena iar era nevoită să intre în voile nobilimii maghiare. În același timp Inocențiu Klein ținea mai presus de toate să cîștige iubirea românilor, și din iubire și încredere către dînsul o foarte însemnată parte din români, peste 600 parohii, au primit unirea, fiindcă el le dăduse românilor asigurarea că niciodată biserica greco-catolică nu va părăsi ritul, limba, organizațiunea. Tocmai prin aceasta însă el s-a pus în conflict cu iezuiții. El obține de la

Maria Terezia în anul 1742 prezentarea unui proiect de lege, prin care i se acordă bisericii greco-catolice aceleași drepturi ca celei romano-catolice ; văzînd însă opozițiunea nobilimii, Curtea sacrifică pe Inocențiu Klein, care se retrage apoi, se expatriază și moare în exil la Roma.

Dar direcțiunea dată de dînsul rămîne, și încă pe la sfîrșitul războiului de șapte ani influința nobilimii maghiare scade.

Îndată ce privirile Cabinetului din Viena se îndreptaseră spre nord, trebuiau neapărat să se ia măsuri pentru asigurarea hotarelor din Ardeal. Erau prea mari interesele care cereau ca Curtea din Viena să aibă simpatiile popoarelor orientale, pentru ca, de frica maghiarilor, împărăteasa să mai permită prigonirea neomenească a românilor de rit oriental. Românii au venit în Carpați ca apărători de hotare și timp de o mie de ani ei au sîngerat în trecătorile Carpaților, unde sunt adunați și acum în mase compacte : inimile lor erau deci cea mai sigură apărare și de aici înainte atît față cu dușmanul de la nord, cît și față cu nobilimea maghiară, care a pactat cu toți dușmanii patriei.

În anul 1758, Cancelarul Kaunitz dă, prin urmare, în Consiliul de stat, o opiniune separată, iar în motivarea acestei opiniuni el stăruie să se pună capăt prigonirii și să li se deie românilor greco-orientali din Ardeal un episcop *exempt*, care să le sfințească preoți.

„Cele cîteva milioane de greci-neuniți, care trăiesc sub prea înalta stăpînire a majestății-voastre — îi zice el în motivare împărătesei — au, după a mea neînsemnată părere, să fie priviți ca o comoară și un adevărat giuvaer (*Kleinod*) al măritei Case domnitoare, de la care statul va trage în viitor foloase și mai mari decît pînă acum, numai dacă în cele bisericești și în cele civile vor fi *apărați cu hotărîrea cuvenită* de toate *asupririle, nedreptățile și plîngerile legitime* și vor fi conduși astfel, cum după regulele de precauțiune trebuie să fie tratat un popor *aspru și războinic.*“ [1]

În urma stăruințelor de felul acesta se trimit în Ardeal comisari, care constată că, în ciuda tuturor siluirilor și în ciuda activității lui Inocențiu Klein, marea majoritate a românilor, peste 128 000 familii, resping și acum unirea. În anul 1762 împărăteasa însărcinează deci pe episcopul sîrbesc din Buda, Dionisie Novacovici, să administreze, pe lîngă episcopia sa, și dieceza română greco-orientală ce se înființează pentru Ardeal, cu reședința la Sibiu.

---

[1] Eud. Hurmuzaki, *Docum. priv. la ist. rom.*, vol. VII, pag. 20 (n.a.).

Astfel, după o rezistență de 62 ani, românii neînduplecați iar pot să aibă preoți și biserici în legea cea veche, iar cei uniți cu biserica romano-catolică nu se mai tem de aici înainte că vor fi despuiați de ritul și de tradițiunile lor și despărțiți astfel de frații lor.

În același timp — mare lucru! — urmașii legionarilor lui Traian, după sute de ani, iar ajung să puie mîna pe arme și să fie organizați în cete de luptători pentru apărarea trecătorilor din Carpați.

Cu aceasta se începe, în ajunul Revoluțiunii Franceze, viața modernă a românilor.

V. REDEȘTEPTAREA NAȚIONALĂ

Ioan Zapolea, declarîndu-se vasal al Porții, a luat în stăpînirea sa nu numai castelele și domeniile regale, ci totodată și teritoriile mare parte *alodiale*, care în timpul regilor din Casa Arpadiană erau *exemte* și nu fuseseră încă uzurpate de alți nobili maghiari. El s-a făcut apoi comite săcuiesc, ca să dispună de teritoriile săcuilor, și nobilii au primit calvinismul, ca să poată lua averile bisericii romano-catolice. El stăpînea deci, afară de pămîntul săsesc, numit *fundul regiu* și, afară de moșiile uzurpate de nobilimea maghiară, tot Ardealul.

Ca să adune maghiari în Ardeal și ca să-și cîștige partizani, atît Zapolea, cît și urmașii lui fac din aceste întinse teritorii alodiale multe donațiuni; ba precum se vede din raportul episcopului Napragy, sașii, deși îi ospătau pe principi, n-au fost cruțați nici ei, și se făcuseră multe donațiuni și în *fundul regiu*.

Cu toate aceste, la sfîrșitul secolului XVII, cînd Leopold I a luat în stăpînirea sa Ardealul, o foarte însemnată parte din țară erau domenii ale foștilor principi, care acum devin domenii ale Coroanei sau *erariale*.

Iobagii din Ardeal erau dar şi ei de două feluri : *particulari* sau ai nobililor şi *erariali* sau ai împăratului.

Dintru început, cîtă vreme Curtea din Viena era nevoită să între în voile nobilimii, iobagii erariali erau trataţi cu aceeaşi asprime ca cei particulari, după *Approbatae Constitutiones*. Îndată însă ce românii primesc *unirea* şi mai ales în timpul lui Inocenţiu Klein, biserica greco-catolică e înzestrată din domeniile erariale şi soarta iobagilor erariali, care primesc unirea, se mai uşurează.

Acesta e cel mai de căpetenie dintre cuvintele pentru care nobilimea combătea unirea. Ea nu se temea, ce-i drept, că iobagii ei vor trece pe domeniile erariale, fiindcă iobagii n-aveau dreptul de liberă migraţiune, dar exemplul dat de împăratul era, din al ei punct de vedere, rău şi primejdios.

După încheierea Păcii de la Hubertsburg, cînd în Polonia situaţiunea era din ce în ce mai încurcată şi Rusia se pregăteşte să pornească război contra Turciei, Curtea din Viena se hotăreşte să declare pe iobagii erariali oameni liberi şi stăpîni ai pămîntului pe care se află, cum au fost mai nainte de invaziunea maghiară, iar în schimb să le ceară, cum li s-a cerut odinioară, să steie mereu armaţi pentru apărarea ţării.

Se iau deci măsuri, ca să se facă *conscripţiunea* poporaţiunii de pe domeniile erariale, pentru ca să se organizeze apoi în companii, batalioane şi regimente de grăniceri atît românii, cît şi săcuii.

O fioroasă însufleţire cuprinde masele, care după sute de ani de asuprire neomenoasă se văd ajunse iar la libertatea de odinioară, şi voinicii aleargă din toate părţile la comisiunile însărcinate să facă conscripţiunea şi cer arme.

Nici în această clipă de avînt românii nu-şi perd însă bunul cumpăt : mai nainte de a primi libertatea şi armele, ei cer să li se dea asigurare că *ofiţerii lor vor fi luaţi dintre români* [1] şi că *nu vor mai fi siliţi să primească unirea.*

Astfel românii din faţa trecătorilor de la Rodna şi Bîrgău adresează episcopului Dionisie o petiţiune, în care zic :

„Noi ne prăpădim (*verkümmern*) trupeşte şi sufleteşte, murim fără de spovedanie şi fără de cuminecătură ca vitele şi suntem deopotrivă cu turma de oi fără de păstor. Dacă tu, mărite domnule, nu te vei îndura de noi şi nu ne vei aduce ajutor şi mîngîiere, nu ne mai întoarcem la casele noastre, unde ne aşteaptă *temniţă* şi *pedeapsă*, ci pribegim în alte ţări, unde putem să trăim liniştiţi după legea noastră ; căci suntem tare hotărîţi să perim mai bucuros decît să primim uniunea. Dacă e dar cu putinţă, trimite-ne un preot neunit, ca să nu ne prăpădim cu toţii."

---

[1] Eud. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rum.*, II Band, pag. 174 (n.a.).

Într-o altă petiţiune, adresată preşedintelui Staturilor, ei zic :

„Nu din îndărătnicie (*Starrsinn*), nici din aspru spirit de particularism refuzăm noi acum serviciul militar, ci numai din consideraţiune către religiunea noastră, pe care n-am schimbat-o niciodată şi niciodată nici într-un chip n-o vom schimba. Vom presta servicii *întocmai ca străbunii noştri*, vom plăti biruri şi dăjdii, însă numai păstrîndu-ne religiunea şi dacă ni se vor încuviinţa noii preoţi neuniţi." [1]

În faţa acestei hotărîri neînduplecate Curtea din Viena nu mai stăruie asupra unirii şi admite pentru trupele de grăniceri *organizarea după naţionalităţi, cum a fost mai nainte de invaziunea maghiară.*

La Năsăud, pe domeniile *erariale* din districtul Făgăraşului, din munţii Sibiului şi din Valea Haţegului, precum şi la Caransebeş şi Lugoj se organizează batalioane de *grăniceri români*, iar la izvoarele Oltului pînă spre Ţara Bîrsei batalioane de *grăniceri săcui*, şi astfel se execută şi în ceea ce priveşte pe o însămnată parte din români *planul croit de Mihai Viteazul.*

În timpul acestor operaţiuni de „militarizare", împăratul Iosif II călătoreşte în Ungaria (1768) şi apoi în Ardeal şi rămîne încîntat de poporaţiunea română, dar cu atît mai indignat de purtarea neomenoasă a nobilimii şi a diregătorilor faţă cu iobăgimea, indignaţiune, căreia îi dă în cei mai aspri termini expresiune în instrucţiunile date comisarilor trimişi în Ungaria după publicarea *Patentei de toleranţă* [2]. El stăruie totodată, ca locurile încă deşerte de pe şesul de la Tisa, Murăş şi Timiş să nu fie populate, ca pînă acum, cu colonişti germani, ci fie cu sîrbi din provinciile turceşti, fie cu români aduşi din Moldova şi Muntenia.

---

[1] Eud. Hurmuzaki, *Fragmente etc.*, II Band, pag. 180—181 (n.a.).
[2] Eud. Hurmuzaki, *Documente etc.*, vol. II, pag. 442—444 (n.a.).

Pe cînd dar iobagii erariali reintrau în drepturile lor de oameni liberi, iar emigrații din Moldova și Muntenia treceau prin Ardeal spre șesurile mănoase, iobagii de pe moșiile nobililor erau îngrămădiți pe pămîntul în mare parte sterp și tocmai de aceea puși la muncă grea și necurmată.

După încheierea războiului de șapte ani, după ce Bucovina și Galiția fuseseră adnexate și mai ales după ce de-a lungul liniei răsăritene și de-a lungul celei de la meazăzi se formase din iobagii eliberați un cordon militar, nobilimea maghiară nu mai îndrăznea să se avînte la opozițiune față cu măsurile luate de guvernul împărătesc ; ea însăși își vărsa veninul asupra iobagilor săi, asupra cărora avea, în virtutea *Aprobatelor*, o putere nelimitată. Astfel conflictele dintre iobagi și nobili erau din ce în ce mai dese, și pădurile erau pline de iobagi fugari, care trăiau viață haiducească, fiindcă cea mai groaznică moarte îi aștepta, dacă erau prinși.

În anul 1783, împăratul Iosif II numește, în sfîrșit, pentru dieceza română greco-orientală a Ardealului, care pînă acum fusese administrată numai în mod provizoriu, un episcop definitiv. Era însă prea tîrziu, deoarece acum conflictul dintre români și nobili luase un caracter social, și anul 1784, cînd primul episcop al Sibiului, sîrbul *Ghedon Nikiticz*, sosește în Ardeal, ca să-și ocupe scaunul, izbucnește prima răscoală națională a românilor din Ardeal.

Românii sunt un neam de oameni înzestrați cu mari aptitudini războinice ; tocmai de aceea însă ei sunt chibzuiți, răbdători și cu deosebire iubitori de ordine și astfel oameni vrednici de încredere oarbă. „*În genere* — zice Iosif II în instrucțiunile citate mai sus — *națiunea aceasta ține ca plîngerile ei să fie ascultate și ca să «convingem» prin cuvinte temeinice pre cei mai «bătrîni» dintre dînșii, în care ei se razămă cu toată încrederea*, apoi putem să facem orișice cu dînșii (*kann man Alles mit ihnen richten*).“

Aceste le-a știut cancelarul Kaunitz, le-a știut împăratul Iosif II ; n-a voit însă să le știe nobilimea maghiară, care sute de ani de-a rîndul a trăit cu românii. Pentru dînsa românii erau numai niște oameni folositori, fiindcă știau să muncească. Deoarece românii, conduși de bătrînii lor, în timpul cît au ținut luptele cu turcii, au răbdat și au așteptat, n-au intrat în legătură cu nici unul din dușmanii patriei, n-au profitat de nici o situaţiune grea pentru patrie, ei pentru nobilimea maghiară erau un neam de oameni nemernici, care poate să fie tratat cu cea mai mare asprime.

Acum, în sfîrşit, au trebuit să-şi schimbe şi nobilimea părerea.

E în natura lucrurilor că aptitudinile războinice au ajuns la cea mai mare dezvoltare în acea parte a poporului român, care a avut să susţină cele mai multe şi mai grele lupte cu năvălitorii. Aceştia sunt aşa-numiţii *moţi,* care ocupă trecătorile de la *Zam, Abrud* şi *Ciucea,* oameni de o extraordinară vigoare trupească şi sufletească.

O însămnată parte din aceşti moţi erau iobagi erariali încă nemilitarizaţi, şi nobilimea face toate opintirile, ca ei să nici nu fie militarizaţi. Moţii însă aleargă la comisiunea de conscripţiune şi cer să fie trecuţi în liste. În acelaşi timp se pun în mişcare masele iobagilor de pe moşiile nobilitare, iar de prin păduri ies la iveală fugarii urmăriţi de domnii de pămînt.

Deoarece autorităţile publice nu ţin seamă de cererile acestora, ci vreau *să înnăbuşe mişcarea cu forţa,* doi ţărani, *Horia* şi *Cloşca,* şi un preot *Crişanu,* se pun în fruntea maselor agitate şi timp de cîteva luni de zile se face o pustiire şi o vîrsare de sînge, a căruia amintire umple şi astăzi inimile de îngrozire.

Considerînd această răscoală drept o consecinţă firească a asupririi neomenoase, împăratul dă comandantului militar din Transilvania ordinul să-i cruţe pe răsculaţi, limitează drepturile nobilimii faţă de iobagii lor şi le acordă şi iobagilor din Ardeal *dreptul de liberă migraţiune.* Cîştigînd apoi acest drept, răsculaţii se risipesc.

Deoarece împăratul Iosif II n-a înăbuşit răscoala aceasta prin vărsare de sînge, nobilimea maghiară îl acuza şi unii dintre istoriografii maghiari îl acuză şi astăzi de a fi fost autor intelectual al întregei mişcări. Nu poate însă să fie nimic mai absurd decît o asemenea acuzaţiune. În timpul cînd în Franţa se clocea revoluţiunea cea mare, iar Rusia se pregătea pentru un nou război contra Turciei, Curtea din Viena nu numai era interesată ca Ardealul să fie liniştit, dar era totodată din nou nevoită să între în voile nobilimii maghiare.

Astfel împăratul Iosif II, chiar el, a trebuit să le aducă nobililor maghiari o jertvă și să consimtă ca cei trei capi ai mișcării, Horia, Cloșca și Crișanu, să fie executați.

Ei sunt socotiți de români în rîndul marilor martiri naționali, deoarece în urma răscoalei conduse de dînșii s-au abrogat de fapt *Approbatae Constitutiones*, și astfel, prin răscoala română de la 1784, iobăgimea a recîștigat ceea ce perduse în urma răscoalei pornite la 1514 de săcui sub conducerea lui Dozsa.

Izbucnind puțin în urmă atît războiul cu turcii, cît și Revoluțiunea Franceză, nobilimea maghiară profită iar de strîmtorările Dinastiei și amenință mereu, ca să stoarcă concesiuni.

În același timp însă, clasa cultă română, care se produsese în timpul celor din urmă decenii, deși încă de tot mică, văzînd hotărîrea poporului, se îmbărbătează și, în frunte cu episcopii *Ioan Bob* (greco-catolic) și *Gherasim Adamovici* (greco-oriental) prezentează, consecință firească a mișcării de la 1784, o petițiune, prin care cer ca românii din Ardeal să fie reintegrați în drepturile lor și recunoscuți drept a patra națiune, egal îndreptățită cu maghiarii, sașii și săcuii.[1]

---

[1] Cu această petițiune, cunoscută sub numele *Supplex Libellus*, se începe o fază nouă în istoriografia privitoare la români. Nimeni nu pusese mai nainte la îndoială originea romanică a românilor, nimeni nu făcuse încercarea de a dovedi că românii nu sunt urmașii dacilor și a legionarilor romani și cei mai vechi pămînteni în Ardeal. La începutul secolului XVI, după ce Codicele lui Verböczy fusese pus în aplicare, și în ajunul creării *Aprobatelor*, avînd nobilimea nevoie de titluri pentru asuprirea românilor, un cronicar al Ungariei, *Antonius Verantius*, a zis, ce-i drept, vorbind despre români : *„nulla illis libertas, nulla nobilitas, nullum proprium jus* etc.". El însă n-a făcut încercarea de a-și dovedi ceea ce zicea, fiindcă se știa că el nu are dreptate și tot mai erau în Ardeal nobili români, dintre care mulți au fost *asimilați* cu nobilimea *ungară* prin diplome de ale regilor ori ale principilor. Tradițiunea vechilor drepturi și libertăți s-a păstrat la români întocmai ca la săcui, și în timpul împărătesei Maria Therezia nu se îndoia nimeni despre drepturile de revindicare ale românilor.

Astfel și „militarizarea" iobagilor erariali era considerată atît de Curtea din Viena, cît și de români ei înșiși, drept o *restituire* a drepturilor de odinioară. Și dacă astfel era, nu mai încăpea îndoială că mai curînd ori mai tîrziu va trebui să li se facă și celorlalți iobagi dreptatea ce li se făcuse celor erariali. Nobilimea își dă prin urmare silința de a dovedi că românii nu sunt urmașii coloniștilor romani, că

Nobilimea respinge cererea aceasta, dar aducîndu-şi aminte de cele petrecute la 1784, votează în Dieta de la 1791 o lege (Art. 60), în virtutea căreia religiunea *greco-orientală* n-are să mai fie considerată ca tolerată numai, ca după *Approbatae Constitutiones*, ci ca egal îndreptăţită cu celelalte. Nu-i vorbă, spre a zădărnici efectele practice ale acestei mari revindecări, nobilimea maghiară profită de războaiele cu Franţa şi face ca după moartea lui Gherasim Adamovici (1796) Curtea din Viena să lase episcopia Sibiului vacantă. Abia după pacea de la Viena, în anul 1810, scaunul de 14 ani vacant e ocupat de *Ioan Moga*, primul român în acest scaun. După căderea lui Napoleon Bonaparte, Curtea din Viena intră în curentul reacţionar reprezentat de Metternich, şi nobilimea maghiară poate să deie frîu liber pornirilor ei. Tocmai acesta e însă şi timpul în care se deşteaptă conştiinţa naţională a popoarelor din Austria.

---

sunt veniţi mai tîrziu în ţară şi că n-au avut niciodată drepturi în Ardeal. Astfel se începe o zeloasă lucrare literară asupra românilor. Lucrarea aceasta o încep maghiarii ei înşişi ; deoarece însă interesul era de a convinge pe cei ce nu cunoşteau din destul istoria Ardealului şi mai ales pe germani, care aveau glas hotărîtor la Curtea împăratului Iosif II, campania pentru această falsificare a istoriei a fost purtată, *în afară, prin saşi, care erau şi ei interesaţi în cauză şi aveau oameni* mai capabili decît maghiarii.

Încă în anul 1781 un judecător, *Franz Iosef Sulzer*, publică la Viena sub titlul *Geschichte des Transalpinischen Daciens*, o lucrare în trei volume şi pune (Band II, I Absch. — paragr. 104—114) la îndoială originea romanică a românilor. Trei ani în urmă, un erudit sas, *Ios. Carol Eder*, publică la Cluj şi la Sibiu, cu adnotaţiuni şi cu observaţiuni lucrarea lui Martin de Felmér, *Primae Linea Historiae Transilvan*. Nota cea mai caracteristică a acestei lucrări este că autorul vorbeşte (paragr. 120—125) despre „Gyula Daciae *Praefectus*", deşi trebuia neapărat să ştie că Jula n-a fost „praefectus", ci domnitor independent, şi n-a stăpînit Dacia, ci numai o mică parte din actualul Ardeal. În faţa încercărilor de felul acesta, care erau foarte număroase, românii rezumă în *Supplex Libellus* toate dovezile atunci cunoscute despre vechile lor drepturi în Ardeal.

Tot în anul acela Eder publică dar *De initiis iuribusque primaevis Saxonum Transsilvanorum Commentatio* (Viena, 1972) şi expune dovezile, din care rezultă că în „fundul regiu" numai saşii au drepturi. În acelaşi timp publică în limba maghiară o scriere populară, pe care la 1796 o reeditează în limba germană sub titlul : *Erste Anleitung zur Kenntniss von Siebenbürgen*. La pag. 47 a acestei cărţi Eder afirmă că după ce împăratul Aurelian a retras legiunile din Dacia, n-au rămas în Ardeal

Îndeosebi românii se sporesc în proporţiuni în adevăr uimitoare, primesc cu aviditate cultura apuseană şi se organizează.

Profitînd de dreptul de migraţiune liberă, iobăgimea nu mai rămîne îngrămădită în văile strîmte, ci se risipeşte mai ales spre şesurile mănoase, unde şi condiţiunile sunt mai priincioase pentru muncitorii agricoli. Astfel, ajungînd la o mai bună stare economică, românii nu numai ocupă un teritoriu mai întins, ci devin totodată mai compacţi.

În acelaşi timp regimentele româneşti se disting pe cîmpurile de război, românii cîştigă reputaţiunea de cei mai disciplinaţi şi mai siguri soldaţi ai Monarhiei şi mulţi dintre dînşii înaintează în rangurile armatei. Astfel, umblînd prin ţări străine şi comparîndu-se înşişi pe sine cu alţii, ei se întăresc în conştiinţa marilor lor destoinicii naţionale.

---

decît puţine elemente romane, care nu puteau să constituie un popor, şi că masele române sunt venite cu mult mai tîrziu decît saşii în Ardeal.

Pornind din această idee emisă de Eder, susţiitorii cauzei nobilitare, ajutaţi şi de unii dintre scrietorii slavi, cărora le venea bine să socotească pe români între popoarele de origine slavonească, au produs o întreaga literatură pentru falsificarea celor mai neîndoioase fapte istorice. Ca să o poată face aceasta, ei au trebuit să înlătureze pe vechii cronicari, între care mai ales *„Anonimul"* şi Bonfiniu, şi să răstălmăcească documentele păstrate pînă în zilele noastre. Întreagă această lucrare e rezumată în *Romänische Studien,* scriere publicată de *Robert Rösler* în anul 1871 (Leipzig, Dunker und Humblot). Părerea acum învechită a lui Rösler este că poporul român nu s-a produs în Carpaţi, ci în Balcani, şi a trecut apoi Dunărea cam prin secolele XII şi XIII (pg. 139). Deoarece din timpul năvălirilor făcute de pacinaţi şi de cumani nu s-au păstrat ştiri privitoare la Ardeal, scrierea lui Rösler a produs chiar şi asupra românilor o impresiune atît de adîncă, încît ei n-au mai stăruit decît cu oarecare rezervă asupra acestui timp. În anul 1880 însă, un slavist, *Ios. Lad. Pič,* publică *Abstammung der Rumänen* (Leipzig, Dunker und Humbolt), în care frînge toată argumentaţiunea lui Rösler în ceea ce priveşte originea balcanică a românilor din Carpaţi şi lămureşte poziţiunea chenezatelor româneşti. Anul următor apare apoi la Innsbruck o altă scriere însemnată, *Die Romänischen Landschaften des Roemischen Reiches,* de dr. Iul. Jung, şi în anul 1887 *Römer şi Romanen in den Donaulaendern* de acelaşi autor, o adevărată comoară de dovezi pentru susţinerea drepturilor de revindicare ale românilor. E de sine înţeles că această silinţă de a falşifica istoria a avut pentru istorie folosul, pe care alchimia l-a avut pentru chimie, fiindcă a scos la iveală multe fapte istorice, care altfel ar fi rămas, poate, necunoscute (n.a.).

Avîntul cultural, în sfîrşit, deşteptat odată în timpul lui Inocenţiu Klein, creşte spre sfîrşitul secolului trecut şi cuprinde cercuri din ce în ce mai largi. Şcolile secundare, mai ales cele germane, se umplu încetul cu încetul de tineri români, şi clasa cultă română, care la 1791 era de tot mică, se sporeşte din an în an şi se consolidează sub conducerea bărbaţilor formaţi la Viena şi la Roma. În ultimul deceniu al secolului trecut şi în primul deceniu al secolului actual, deci în timpul Revoluţiunii Franceze, se întemeiază la Blaş, după modelele germane şi italiene, literatura didactică română, se fac primele studii asupra latinităţii limbei române şi primele încercări de a înlocui literele chirilice cu cele latine. Petru Maior scrie istoria colonizării romane în Dacia, iar G. Şincai adună la Roma şi la Viena un vast material documentar pentru istoria românilor. Pentru propagarea culturii astfel adoptate se înfiinţează apoi an cu an şcoli, care sunt din ce în ce mai pline. Astfel clasa cultă română devine în curînd destul de numeroasă, pentru ca să poată susţine o mişcare politică şi literară, şi în anu 1838 se înfiinţează o foaie politică, *Gazeta Transilvaniei* şi una literară *Foaie pentru minte, inimă şi literatură.*

Şi această societate cultă română era fără îndoială cea mai democratică şi mai naţională în Europa, tot oameni ieşiţi din masele poporului şi legaţi prin sînge şi prin interese de popor.

O însemnată parte din aceşti oameni cu cultură apuseană trece apoi Carpaţii, în Moldova şi Muntenia, ca să propage şi acolo spiritul naţional şi tendenţele democratice, conştiinţa latinităţii şi înclinarea spre cultura apuseană. Sunt întemeietorii primelor şcoli româneşti în aceste ţări bizantinizate, primii învăţători ai tinerilor, care şi-au urmat apoi studiile în ţările apusene, mai ales în Franţa.

Iar nobilimea maghiară nu putea să mai înăbuşe acest avînt de deşteptare naţională ; de aceea ura ei întreagă s-a îndreptat contra acestei clase culte, compuse mai ales din preoţi şi învăţători, care se bucurau de încrederea oarbă a poporului. În acelaşi timp însă ura nobilimii se îndrepta şi asupra „camarilei“ din Viena, care favoriza pe români în silinţele lor de dezvoltare culturală.

În ajunul Revoluţiunii de la 1848, nobilimea maghiară ajunge, în sfîrşit, la convingerea că nu va mai putea să-i ţină pe iobagii sprijiniţi de Curtea împărătească în starea de pînă acum. Ea face dar o opintire deznădăjduită ca să mărginească drepturile Coroanei în ceea ce priveşte afacerile interne ale ţărilor ce au stat odinioară sub Coroana Ungariei. Ca totdeauna, ea se aliază şi acum cu duşmanii Casei de Austria, şi fiindcă aceştia erau de astă dată susţiitori ai principiilor democratice, nobilii maghiari, cei mai reacţionari dintre toţi nobilii din Europa, se ivesc fără de sfială în primul plan al mişcării democratice. În anul 1848 Dieta decretează desfiinţarea iobăgiei şi proclamă principiile de *egalitate, dreptate* şi *frăţietate ;* în acelaşi timp însă creează o lege electorală, în urma căreia tot nobilimea rămîne stăpîna situaţiunii şi a budgetului, mai ales a budgetului.

Nu însă şi în Ardeal, unde, în practica constituţională, conducerea afacerilor trebuia neapărat să treacă la români.

De aceea deodată cu principiile de egalitate, dreptate şi frăţietate, se decretează şi desfiinţarea marelui Principat al Transilvaniei, adecă contopirea *părţilor transilvănene* în Ungaria, de care în toate timpurile au fost despărţite.

Românii ridică într-o mare adunare ţinută (3/15 mai 1848) la Blaş protest sărbătoresc contra tuturor actelor săvîrşite de guvernul revoluţionar şi hotărăsc să ia armele pentru apărarea tronului şi a patriei şi pentru susţinerea legalităţii.

Astfel în Revoluţiunea de la 1848—49 românii s-au luptat alăturea cu trupele împărăteşti, sub conducerea mai multor *tribuni,* dintre care cel mai însămnat e conducătorul *moţilor,* tînărul advocat *Avram Iancu,* şi iar s-au repetat scenele fioroase de la 1784.

În timpul acestei revoluţiuni se ivesc cazacii prima dată în Ardeal, întrînd pe drumul tuturor năvălitorilor, parte prin Ţara Bîrsei, parte pe la Iacobeni.

Consecinţele capitulaţiunii de la *Vilàgos* au fost pentru români cele mai binecuvîntate, şi în timp de un pătrar de secol, pînă la 1875, românii au făcut progrese culturale în adevăr uimitoare.

Ce-i drept, după înăbuşirea răscoalei maghiare, aşezămintele constituţionale au fost înlăturate, dar pentru românii atît de asupriţi mai nainte absolutismul monarhiei austriace a fost un timp de liberă dezvoltare, şi conduşi de episcopii şi în urmă de mitropoliţii *Andrei Şaguna* (greco-oriental) şi

Alexandru Şterca-Şuluţ (greco-catolic) românii au cîştigat poziţiuni, pe care abia astăzi ştiu să le preţuiască.

Curtea din Viena, care încă în secolul XVIII, declarase pe iobagii ei oameni liberi, se bucura că poate acum să şteargă pretutindeni iobăgia şi a făcut împroprietărirea potrivit cu interesele economice şi culturale ale muncitorilor agricoli. Astfel românii cîştigă independenţa economică şi dreptul de a agonisi prin munca lor averi.

Ardealul, deşi nu în vechile lui hotare, rămîne cum a fost totdeauna, o ţară deosebită, în care românii au de aici înainte aceleaşi drepturi ca saşii şi săcuii uniţi cu maghiarii.

Toţi românii din ţările Coroanei ungare sunt împreunaţi în două Metropolii naţionale autonome, cea greco-orientală a Sibiului cu doi sufragani (Arad şi Caransebeş) şi cea greco-catolică a Blajului cu trei sufragani (Gherla, Oradea-Mare şi Lugoş). Li se dau apoi acestor biserici din partea statului subvenţiuni pentru scopuri culturale, şi guvernul favorizează orişice mişcare pornită cu scopul de a aduna fonduri şi a crea aşezăminte culturale naţionale. Astfel se înfiinţează încă cinci seminare preoţeşti, şase şcoli pedagogice, trei licee, un gimnaziu şi vreo două mii de şcoli primare şi se organizează două reuniuni pentru propagarea culturii în poporul românesc, una în Ardeal şi alta afară de Ardeal.

Românii, avînd calificaţiunea cuvenită, nu mai sunt excluşi de la diregătorii, ci sunt, din contra, preferiţi, fiindcă cunosc ţara, poporul, limba şi obiceiurile. Din an în an creşte dar numărul românilor cu calificaţiune cîştigată la universităţi germane, mai ales la Viena şi Lipsca. Astfel se produce o viuă mişcare literară română şi nivelul vieţii naţionale române se ridică.

După războiul de la 1859 Monarhia primeşte o organizaţiune constituţională întemeiată pe principiul egalei îndreptăţiri a popoarelor, şi românii sunt pe din destul pregătiţi ca să se organizeze ei înşişi pe sine pretutindenea, unde constituiesc majoritatea poporaţiunii.

Îndeosebi în Ardeal, românii au, potrivit cu numărul lor, votul hotărîtor în Dietă, şi viceguvernatorul nu mai e un nobil maghiar, ci un român ridicat la rangul de baron. De asemenea, întocmai precum saşii se folosesc în viaţa publică de limba germană, iar săcuii şi maghiarii de cea maghiară, românii au dreptul de a cere ca judecătorii şi diregătorii din ţinuturile lor să comunice cu dînşii în limba română.

Astfel după sute de ani dreptul public al Ardealului e pus iar pe bazele de egală îndreptăţire, pe care s-a dezvoltat pînă la invaziunea maghiară.

Nobilimea maghiară însă, deprinsă a trăi din roadele muncii săvîrşite de alţii, nu putea să suporte concurenţa liberă cu iobagii ei de mai nainte, care erau deprinşi să muncească şi să se înfrîneze ei înşişi pe sine. Ca să ţie concurenţa în viaţa economică, ea ar fi trebuit să muncească şi să-şi mărginească cheltuielile după veniturile ei ; leneşă însă şi risipitoare, ea nu-şi mai putea păstra averile, şi din zi în zi se sporeau curiile nobilitare scoase în vînzare şi cumpărate de foştii iobagi, care le împărţeau între dînşii. Ca să poată ţine concurenţa în viaţa publică, ea ar fi trebuit să-şi cîştige calificaţiunea cuvenită şi să înveţe limba poporului românesc, pe care avea să-l administreze ; nobilul maghiar însă consideră funcţiunile publice drept un apanaj al clasei nobilitare ; pentru el diploma nobilitară face de prisos orişice calificaţiune şi scuteşte de orişice osteneală. Urmarea firească era că nobilimea maghiară a fost înlocuită în viaţa publică cu germani, români ori cu elemente calificate venite din alte ţări ale Monarhiei.

Cuprinşi de desperaţiune, nobilii maghiari s-au pus şi acum, ca totdeauna, în legătură cu duşmanii Monarhiei, au profitat de toate situaţiunile încordate şi au făcut în poporul maghiar cea mai întinsă agitaţiune contra Dinastiei. Şi ca să se insinueze, ea cultivă înlăuntru spiritul şovinist şi face în afară paradă de liberalism.

În ajunul războiului de la 1866, cînd emigraţii maghiari din Italia şi din Prusia pregătiseră prin soţii lor de acasă o nouă răscoală în Ungaria, împăratul, rău consiliat la timp de mare strîmtorare, dă ascultare mijlocitorilor nobilimii ameninţătoare.

Prima concesiune pe care o cere nobilimea e desfiinţarea Marelui Principat al Ardealului.

Nesocotind întreaga lucrare săvîrşită de la 1691 încoace, nesocotind chiar declaraţiunile sărbătoreşti făcute de împăratul mai nainte, nesocotind importanţa elementului român acum fortificat, mijlocitorii nobilimii maghiare înduplecă pe împăratul să se abată de la politica tradițională a Dinastiei și să zguduie din temelii tăria orientală a Monarhiei.

În anul 1865 o dietă convocată *după constituțiunea de la 1791*, deci o adunare, în care românii, majoritatea covîrșitoare a țării, nu erau și nu puteau să fie reprezentați ca parte constitutivă, decretează din nou contopirea părților ardelene în Ungaria.

Ce trebuia, ce putea să facă majoritatea română în fața acestui act de vînzare de patrie săvîrșit de minoritatea violentată de nobilime ?

Ce putea, cînd știa că nobilimea vrea să pună Dinastia în conflict cu românii ?

Ce putea, cînd patria era în pericol, monarhul cuprins de mari îngrijiri, iar poporul maghiar, prostit de nobilime, gata de a se uni, cum în atîtea rînduri s-a unit, cu dușmanii ?

Românii, aceiași ca în toate timpurile, au protestat sărbătorește contra hotărîrii luate fără de dînșii, au declarat-o de nulă și neadvenită, apoi au luat armele și-au alergat acolo, unde-i chema patria și împăratul, datoria și onoarea lor națională.

VI. IREDENTISMUL ROMÂN

> *„qui otio et avaritia corrupti regnum praedae loco habebant“.*
>
> Istvanffy

Nobilimea a fost o clasă de oameni, cărora li s-a asigurat din roadele muncii săvîrșite de alții o viață tignită și ferită de grijile zilnice. Totdeauna însă și pretutindenea ei au cîștigat această pozițiune numai în virtutea unei misiuni oarecare și au păstrat-o numai cîtă vreme misiunea aceasta avea rațiune de a fi și ei erau socotiți destoinici pentru împlinirea ei.

Care a fost în deosebite timpuri misiunea, în virtutea căreia nobilimea maghiară a trăit în desfrîu din roadele muncii săvîrşite de alţii ? Care e misiunea pe care a împlinit-o vreodată ?

În timpul cînd pacinaţii şi cumanii năvăleau prin trecătorile Carpaţilor, nobilimea maghiară se lupta cu regii, mai întîi ca să păstreze tradiţiunile păgîneşti, apoi ca să-şi asigureze predominarea ; ţara era apărată de armata regală, din care nobilii *de iure* nu făceau parte. [1]

În timpul războaielor cruciate, deşi creştini apuseni, nobilii maghiari n-au luat parte la expediţiunile făcute prin ţara lor pentru eliberarea sfintelor locuri ; ba, cînd un rege al lor a făcut, în sfîrşit, cu *armata lui*, o expediţiune cruciată, ei au profitat de absenţa lui din ţară, ca să facă jaf în averile Coroanei, şi de slăbiciunea lui, ca să obţină Bula de aur [2].

În timpul cînd Scaunul papal porneşte persecuţiunea contra „şizmaticilor" de pe teritoriul Carpaţilor şi regele Andrei aduce în Carpaţi pe Cavalerii Teutoni, ca să împlinească aici misiunea pe care au împlinit-o mai tîrziu faţă cu boruşii, nobilimea maghiară sileşte pe regele să revoace donaţiunile, să-i alunge pe Cavalerii Teutoni şi să-i încredinţeze ei sarcina de a prigoni pe *şizmatici* şi de a propaga catolicismul. Aceasta e misiunea, în virtutea căreia s-a încuibat nobilimea maghiară în Ardeal ; în virtutea acestei misiuni a despuiat pe vechii pămînteni de drepturile şi averile lor ; dar misiunea n-a împlinit-o [3] ; abia Habsburgii au obţinut de la o mică parte din români recunoaşterea supremaţiei papale şi numai atît.

Cînd turcii se ivesc la Dunăre, nobilimea maghiară nu se luptă la Cosovo alăturea cu sîrbii, românii, bulgarii şi albanezii, iar cîţiva ani în urmă, cînd floarea nobilimii din Franţa şi din Germania aleargă la Nicopoli, ca să ajute pe regele Ungariei, nobilimea maghiară, cu Laczkovici în frunte, trădează cauza creştină şi se pune în legătură cu Baiazid Ilderim, pe a căruia fiică vor să şi-o facă regină [4].

[1] Vezi pag. 60 (n.a.) (în volumul de faţă p. 140).
[2] Vezi pag. 61—70 (n.a.) (în volumul de faţă p. 141—143).
[3] Vezi pag. 40 (n.a.) (în volumul de faţă p. 128—129).
[4] Vezi pag. 40 (n.a.) (în volumul de faţă p. 129—130).

În timpul cînd românii Ioan Corvin și Paul Chinezul se luptă contra turcilor, nobilimea maghiară se luptă contra iobagilor ei și încheie Uniunea celor trei națiuni [1].

Cînd papa pune la cale o cruciată contra turcilor, nobilul maghiar nu face, cum a făcut Mihai Viteazul, propunerea să fie reintegrați iobagii în drepturile lor, pentru ca să se lupte, pentru apărarea patriei cu toată inima, ci stăruie ca să nu li se dea arme ; astfel nobilimea, în loc de a porni cruciata, se luptă contra iobagilor [2].

La Mohàcs nu se găsește între nobilii maghiari nici unul, care vrea să primească comanda, și Tomori, un prelat, trebuie să se pună în fruntea oștirii [3].

Cînd sultanul Suleiman ia Buda, cînd el asediază Viena, nobilimea maghiară, cu Zapolea în frunte, aleargă să sărute pulpanele hainei lui.

S-au ivit în luptele cu Suleiman eroi germani ca Moritz de Saxa ori eroi slavi ca *Zirny* și *Iuricici,* dar nu eroi ieșiți din rîndurile nobilimii maghiare, deși patria maghiară era în joc.

După moartea lui Suleiman, cînd Mihai Viteazul a pornit din nou lupta, el a putut să se înțeleagă cu cazacii, ba pînă chiar și cu hanul tătarilor, dar nu și cu nobilimea maghiară.

Unde e, în sfîrșit, nobilimea maghiară, cînd turcii sunt alungați din Buda ? Unde este ea, cînd ei sunt bătuți la Mohàcs, la Salankemen, la Zenta ? Unde este ea, cînd prințul Eugen de Savoia recucerește Valea Dunării ? În tabăra turcească, adunată împrejurul lui Tököly și apoi împrejurul lui Rákóczy.

În toate timpurile, cînd patria a fost în pericol, nobilimea maghiară a pactat cu dușmanii, ca să-și asigureze pozițiunea ; totdeauna, cînd societatea europeană a fost agitată de lupte grele, nobilimea maghiară a profitat de împrejurări, ca să-și asigureze interesele ei ; la nici una din durerile noastre, la nici una din bucuriile noastre, la nici una din aspirațiunile noastre comune, la nici una din marile noastre lupte ea n-a luat parte, și străină e astăzi, cum străină a fost în clipa venirii ei în mijlocul nostru.

---

[1] Vezi pag. 73, 74, 76 (n.a.) (în volumul de față p. 147—149).

[2] Vezi pag. 77—78 (n.a.) (în volumul de față p. 149—150).

[3] Vezi pag. 70—80 (n.a.) (în volumul de față p. 145—151).

Dar Medicii au îngrămădit și ei comori, au despuiat și ei, au luat și ei fără de socoteală dreaptă din roadele muncii săvîrșite de alții, și florentinii s-au legat, cu toate aceste, să mai plătească și datoriile făcute de Lorenzo Magnificul.

Nu cumva și nobilimea maghiară a despuiat în virtutea vreunei misiuni culturale ?!

Două epoce de înflorire a avut Ungaria : una în timpul lui Ludovic de Anjou, care a știut să-i țină pe nobili în frîu, iar alta în timpul lui Matei Corvin, care i-a poftit, așa se zice, pe magnații asupritori la dînsul și i-a pus să sape o vie, ca să știe ce va să zică a munci, și a căruia iubire de dreptate a rămas proverbială.

Nobilimea maghiară ea prin ea n-a însămnat niciodată în viața popoarelor din Valea Dunării decît ceea ce au însămnat turcii în Peninsula Balcanică și tătarii în sudul marelui șes sarmatic.

Străini și neasimilabili în mijlocul nostru, nobilii maghiari nu sunt accesibili pentru ideile noastre, nu pot să se avînte dimpreună cu noi, nici să iubească deopotrivă ca noi *adevărul* și *dreptatea,* nu știu, străini simțindu-se, ce va să zică iubirea de oameni, nu au *conștiința comună ;* ei au fost dar în toate timpurile osîndiți să-și petreacă viața, ca principii Ardealului la Sibiu, cu mîncare și băutură, călărind și mînînd caii, scoțîndu-și cînii la vînătoare, profitînd de *jus primae noctis,* pe care și-l creaseră, ori risipind, de cînd nu mai au acest *jus,* averi muncite de alții în aventuri galante și la masa de hazard.

Arta și știința ei nici le-au cultivat, nici le-au încuragiat niciodată, și după sute de ani de exploatare neomenoasă ei n-au lăsat în Ardeal nici un monument, nici un palat, nici un castel, nici o biserică, nici o galerie, nici o operă de valoare. Trei biserici monumentale sunt în Ardeal, toate trei ridicate de burghezimea germană, și o singură galerie, adunată tot de un german, baronul Brukenthal. Nobilimea maghiară a mîncat și a băut tot.

Și de aceea popoarele de pe teritoriul Carpaților și, în genere, popoarele din Valea Dunării n-au putut să primească cultura apuseană decît după Pacea de la Carlovăț și n-au primit-o prin mijlocirea maghiarilor mai apropiați de apus, ci direct de la popoarele culte ale Apusului, mai întîi de la germani și apoi de la francezi.

Maghiarii au primit și formele vieții culturale apusene întocmai ca creștinismul, numai pentru că prin ele se puteau susține mai bine în pozițiunea lor ; n-au avut însă nici tărie de convingeri, cum n-au avut tăria credinței, și de aceea n-au luat parte nici la frămîntările noastre culturale, cum n-au luat parte la luptele noastre religionare — decît ca să profite de ele. Și mai ales aceasta e cauza, pentru care ei trebuiau să fie învingători, căci lupta nu era purtată cu arme egale, și pe cînd celelalte popoare din Valea Dunării sîngerau în luptă pentru marile *cauze comune*, nobilimea maghiară se lupta totdeauna și în toate împregiurările numai pentru *cauza ei*.

Acum, în sfîrșit, în secolul actual, cînd principiile democratice proclamate de Revoluțiunea Franceză străbăteau în cercuri din ce în ce mai largi și societatea europeană era mereu frămîntată de porniri revoluționare, nobilimea maghiară, simțind că prin luptă fățișă nu va mai putea să-și păstreze privilegiile și reacționară prin toate tradițiunile ei, s-a pus în legătură cu toate elementele revoluționare din Europa, ca să fie socotită drept cel mai zelos și mai dezinteresat susțiitor al principiilor democratice.

E necrezut și totuși e adevărat : întocmai precum la începutul secolului XII, nobilii maghiari, cei mai răi creștini, au năvălit în Ardeal în virtutea misiunii de a propaga catolicismul, în zilele noastre nobilii maghiari, cei mai reacționari din toți nobilii Europei, au obținut stăpînirea în Ungaria în virtutea misiunii de a propaga spiritul democratic.

Atît de bine au știut oamenii aceștia să simuleze, încît democrația europeană în timpul Revoluțiunii de la 1848—49 era convinsă că nu nobilimea maghiară, ci foștii ei iobagi se luptă pentru conservarea așezămintelor feudale.

Mai vîrtos s-a întărit apoi democrația europeană în convingerea aceasta după revoluțiune, cînd emigrații maghiari alergau prin toate țările jăluindu-se și fălindu-se ce ar fi făcut ei, dacă n-ar fi intervenit despotica Rusie.

Adevărul a ieșit la iveală numai după ce nobilimea maghiară a ajuns la putere.

Primul act de liberalism al ei a fost desființarea Marelui Principat al Ardealului, fără ca românii, care constituiesc aproape două treimi din contribuabilii acestei țări, să fie consultați măcar. Iar aceasta s-a făcut în numele liberalismului, pentru ca nobilimea maghiară să poată introduce și în Ardeal așezămintele democratice.

S-a creat apoi o lege electorală, prin care *nobililor* li se dă dreptul de alegător *fără de nici un cens*, iar de la foștii iobagi se cere un cens, pe care nu pot să-l aibă. S-au mai arondat și cercurile electorale astfel, ca în ținuturi cu poporațiune maghiară și prin orașele, de care nobilimea dispune, 300—500 de alegători să trimiță în Parlament un deputat, pe cînd în comitate un deputat cade pe 60 000 și mai multe mii de suflete. S-a introdus, în sfîrșit, o procedere electorală, prin care votul nu se dă, ci este luat. Astfel nobilimea a ajuns încetul cu încetul să constituie un parlament, în care nu mai sunt reprezentați decît maghiarii, de care ea dispune și care aprobă orișice călcare de lege, dacă ea e făcută în conformitate cu interesele nobilimii.

Iar pentru ca orișice rezistență să fie înăbușită, nobilimea siluiește conștiințele, propagă demoralizarea și a păstrat anume pentru Ardeal legea de presă din timpul absolutismului, punînd curțile de jurați în orașe cu poporațiune maghiară.

Au primit dar nobilii maghiari formele constituționale ; le-au primit însă numai din gîndul ca, falsificîndu-le, să continue a trăi din roadele muncii săvîrșite de alții. Potrivit cu interesele ori cu nevoile lor speciale se croiesc și se execută legile, se înființează ori se desființează impozitele, se respectează ori se elud convențiunile internaționale, și ei ocupă funcțiunile bine retribuite, pentru care nu se cere nici calificațiune, nici muncă, iar în celelalte pun pe slugile lor, care conduc afacerile după capriciile lor.

Era peste putință ca acest despotism deghizat să nu să deie în cele din urmă de gol ; încetul cu încetul democrații sinceri din țările apusene, spriginitorii de mai nainte ai maghiarilor, s-au convins că nobilimea maghiară a abuzat de buna lor credință și că în Ungaria cauza democratică e cu desăvîrșire compromisă.

De aici înainte ei nu se mai puteau susține decît în vîrtutea vreunei alte misiuni.

Era în natura lucrurilor că nobilii aceștia, oameni care nu știu să ostănească, nu puteau să respecteze Legea pentru egala îndreptățire a naționalităților, care i s-a impus Ungariei la încheierea Pactului dualist. Legea aceasta obligă pe judecători și pe funcționarii publici să comunice cu poporațiunea în limba ei maternă. Cei mai mulți dintre nobilii maghiari trebuiau dar să învețe încă o limbă, pentru ca să poată fi judecători ori funcționari publici, și să aibă și altă calificațiune, pentru ca să poată susține concurența cu concetățenii lor de altă naționalitate. Fiindcă nu voiau să-și deie osteneala de a învăța vreo altă limbă și de a se califica, era pentru dînșii o cestiune de conservare individuală, ca singură limba maghiară, pe care o știau ei, să fie admisă și obligătoare în viața publică și ca concurenții lor de altă naționalitate să fie scoși din viața comună.

Astfel ajunge reacțiunea maghiară să facă din cauza ei o cauză națională și să lanseze ideea prefacerii statului *ungar poliglot* într-unul *național maghiar.*

Sub cuvînt de a lucra pentru realizarea acestei mari idei naționale, nobilimea maghiară falsifică așezăminte, violentează conștiințe, calcă legi, risipește averi adunate cu multă ostăneală de alții și pune în mare pericol liniștea internă a întregei Monarhii.

Ei însă n-ar fi putut să urmeze această lucrare destructivă, dacă după războiul de la 1870 și mai ales după cel de la 1876—78 Monarhia Austro-Ungară n-ar fi ajuns în o grea strîmtoare. Acum, ca totdeauna, maghiarii numai profitînd de pericolele ce amenință patria se susțin în pozițiunea lor.

Ideea maghiarizării popoarelor, care sunt mai vechi decît maghiarii în Valea Dunării și care atît de neîndoioase dovezi au dat despre trăinicia lor, e atît de absurdă, că nici propagatorii șovinismului maghiar n-o consideră decît drept mijloc spre a-l ține pe poporul maghiar în continuă încordare. Cu atît mai puțin pot să ieie oamenii de stat ai Austriei în serios ideea aceasta. Ar fi dar foarte greșită presupunerea că maghiarii sunt lăsați în voile lor, pentru că Alianța Întreită are nevoie de dînșii și e interesată ca statul ungar să devie național maghiar. Nu ! Maghiarii se susțin numai amenințînd Austria, numai amenințînd Casa domnitoare, numai amenințînd Întreita Alianță, numai profitînd și astăzi, cum totdeauna au profitat, de greaua situațiune în care se află societatea europeană.

Noi, popoarele europene, ne zbuciumăm și ne vărsăm între noi sîngele ca să ajungem la mai fericite forme de convieţuire, iar asiaţii aceştia stau, cum au stat totdeauna, la pîndă, gata de a prăda pe cei căzuţi în luptă.

De aici porneşte *iredentismul român.*

Bucovina, una din cele mai frumoase părţi din Moldova, a fost anexată fără de nici un drept la marea Împărăţie Habsburgică, şi românii niciodată n-au consimţit cu această dezmembrare a ţării lor, niciodată n-au renunţat la drepturile ce i se cuvin poporului român asupra Bucovinei. Au trecut însă o sută şi douăzeci de ani de la anexarea Bucovinei şi în timpul acesta românii din Bucovina totdeauna au fost cei mai credincioşi supuşi ai împăratului, iar în România, unde românii au reintrat în drepturile lor inalienabile, niciodată nu s-a manifestat dorinţa de a recuceri cu arma Bucovina. Căci Austria ştie să respecteze drepturile, să execute legile cu bună-credinţă şi să ţină seamă de toate interesele legitime. Astfel Bucovina e o provincie autonomă, care are dieta ei provincială, guvernul ei provincial, legislaţiunea ei locală deosebită, potrivit cu interesele ei speciale. Atîrnă deci de la românii din Bucovina, ei înşişi să-şi creeze prin luptă constituţională poziţiunea ce li se cuvine şi să-şi asigureze dezvoltarea economică şi culturală.

Se fac şi în Bucovina presiuni în favorul unei limbi străine pentru români, dar limba aceasta e cea germană, una din limbile europene culte şi universale, prin care românii cîştigă putinţa de a înţelege una din cele mai bogate literaturi ; se creează şi se susţin şi în Bucovina din contribuţiunile şi din fondurile naţionale române şcoli pentru dînşii străine, dar în şcolile aceste se propagă ştiinţa adunată de un popor mare şi cult, care e de aceeaşi rasă cu românii.

Sunt şi în Bucovina fel de fel de venetici, care exploatează pe vechii pămînteni ; avînd însă ţara autonomia ei, în practica sinceră a vieţii constituţionale se găsesc totdeauna mijloace de apărare contra exploatatorilor. Chiar dacă aceştia ar putea să obţie sprijinul guvernului central, orişicine, voind să-şi apere interesele legitime, poate să se razăme, cu toată încrederea, pe iubirea de dreptate a împăratului, care în Austria e supremul purtător al puterii.

Cu totul altfel stau lucrurile în Ardeal, care a fost despuiat de autonomia lui tocmai în vederea unei mai lesnicioase exploatări şi unde acelaşi împărat, ameninţat mereu de pe şesul Ungariei, a tolerat timp de aproape trei decenii o stare de lucruri, pe care în Austria n-ar tolera-o nici trei luni de zile

Ardealul cel vechi, pînă la limitele lui istorice și singure legitime și raționale, a fost totdeauna o țară deosebită, fiindcă nu poate, în mod rațional, să fie guvernat din Ungaria și după aceleași norme ca șesul de la Tisa și de la Dunăre. Plecînd de la Caransebeș, Lugoj, Lipova, Ineu și Oradea-Mare în sus, atît condițiunile economice, cît și relațiunile sociale sunt aceleași ca peste linia apuseană ; astfel aici ca înlăuntrul triunghiului s-a dezvoltat în curgerea timpurilor o viață cu totul deosebită de cea de pe șesul Ungariei. Chiar dac-ar fi voit dar guvernul din Budapesta, nu putea să conducă afacerile Ardealului fără ca să jignească interesele legitime ale ardelenilor.

Sunt astăzi între limitele istorice ale Ardealului *peste patru milioane* de suflete, dintre care vreo 2¹/₂ milioane mase compacte române. E deci lucru firesc că mai ales românii sunt aceia, care stăruie ca *Ardealul să le fie redat ardelenilor.* Nu e, cu toate aceste, în lupta pentru autonomia Ardealului vorba de românism, ci de asigurarea prin libertate a pacinicei dezvoltări.

În Ardeal n-a existat niciodată și nu există nici astăzi ură de rasă.

Nobilimea a profitat, ce-i drept, de rivalitățile ce se produc în mod firesc, unde ca-n Ardeal soarta a aruncat deosebite popoare pe aceeași bucată de pămînt. Astfel în secolul XV, ea a angajat pe săcuii și pe sașii catolici contra românilor de rit oriental. Mai tîrziu însă cînd se simțea, prin legăturile ei cu turcii destul de tare, ea a despuiat și pe săcui, întocmai ca pe români, de vechile lor drepturi și libertăți și le-a făcut și sașilor foarte amară viața. Astfel românii, săcuii și sașii aveau cam aceeași soartă, se simțeau legați prin suferințe comune, și nu s-au produs niciodată conflicte între dînșii, ci numai între nobilime și cei asupriți de ea. Tot astfel și astăzi sașii și săcuii stăruie și ei alături cu românii pentru autonomia țării lor și numai o mică parte din maghiari, și altfel puțini, susține alăturea cu nobilimea actuala stare de lucruri.

Nici un om nu poate să creadă că un popor mic, incult și cu desăvîrșire străin ca cel maghiar va putea să imprime Ardealului caracterul său. Conducătorii nobilimii maghiare nu cred nici ei că vor putea să maghiarizeze pe sași și mai ales pe românii, care au dat atît de strălucite dovezi despre trăinicia lor națională [1]. *Ideea de stat național maghiar* e o utopie lansată numai pentru momirea marilor mase ale poporului maghiar, care sunt exploatate și ele și susțin pe exploatatori numai cîtă vreme cred în realizabilitatea marei idei naționale. În același timp nobilimea, pornită spre desfrîu și risipitoare, și-a perdut în mare parte averile ori le-a încărcat cu datorii și astfel e nevoită a întreține cele mai strînse legături cu ovreii, care tocmai pe maghiarii așezați pe șesul mănos îi exploatează mai rău. Masele maghiare sunt dar din zi în zi mai nemulțumite și mai stăruitoare, fiindcă trec anii și deceniile, iar în trecerea lor averile și capitalurile se îngrămădesc în mînile ovreilor, țara sărăcește și se demoralizează, dar nu devine deloc mai maghiară de cum a fost.

În fața acestei nemulțumiri, nobilimea trebuie să fie din zi în zi mai violentă față cu tot ceea ce nu e maghiar în Ungaria și mai exigentă față cu Coroana. Nu din avînt național, ci din sîmțămînt de conservare individuală nobilii și soldații lor trebuie neapărat să ceară politică externă maghiară, armată maghiară, Curte maghiară, să impună pretutindenea limba maghiară, să facă din bugetul comun un nebunesc lux de așezăminte maghiare, să violenteze conștiințe, să propage demoralizarea și să cultive în poporul maghiar ura contra celorlalte popoare și spiritul de renitență față cu Dinastia.

E ultima și cea mai deznădăjduită încercare, pe care nobilimea ruinată o face, ca să se susție prin uneltiri în o poziţiune, care astăzi numai prin muncă inteligentă se poate păstra.

Sunt pe cît de primejdioase, pe atît de incalculabile consecințele acestei agitațiuni, care nu se poate mărgini numai la Ungaria.

---

[1] Încă Bonfiniu, vorbind (Dec. III, Lb. IX, pg. 374) despre români zice între altele: *„Inter Barbaros obrutae, Romanam tandem linguam redolere videntur, et ne omnino eam deserant, ita reluctantur, ut non tantum pro vitae, quantum pro linguae incolumitate certasse videntur."* Lupta, pe care o poartă românii astăzi, după 400 (patru sute) de ani, e cea mai strălucită dovadă că bine cunoștea și bine judeca Bonfiniu lucrurile, și că e absurdă pretențiunea de a-i face pe români să se lepede de limba lor (n.a.).

E în natura lucrurilor că nobilimea maghiară a căutat și caută pretutindenea aliați, care, falsificînd și ei formele constituționale, să creeze împregiurul Ungariei aceleași stări de lucruri ca-n Ungaria. Astfel țările de peste Laita sunt ținute din Ungaria în continuă agitațiune, fiindcă nobilimea maghiară amenință cu ruptura îndată ce se ivește în Austria tendința de a face vreo reformă în sens egalitar. Tot astfel în țările de la hotarele orientale nobilimea maghiară nu poate suferi sincera practică constituțională și ea este cu mult mai vigilentă decît ca să nu-și deie silința de a găsi în Serbia, Bulgaria și mai ales în România aliați.

Încordările sociale sunt dar din zi în zi mai mari și mai generale și nu pot să ducă, în cele din urmă, decît la o zguduire socială.

Acest pericol e înlăturat în ziua cînd Ardealul le este redat ardelenilor.

Românii, anume în Ardeal, sunt cea mai democratică societate. Neavînd nici un fel de clasă domnitoare, ei n-ar putea să primească pentru Ardeal decît vechea organizațiune democratică așezată pe principiul celei mai depline egalități. Și creată o dată aici această organizațiune, reacțiunea nu s-ar mai putea susține nici în țările de dimprejur.

Astfel autonomia Ardealului e cestiune de pacinică dezvoltare socială nu numai pentru Ardeal, ci pentru toate popoarele din Valea Dunării, și astăzi cehii și croații, slavii și sîrbii o cer alăturea cu românii.

Dacă n-ar fi în vechiul și adevăratul Ardeal 2$^1/_2$ milioane de români, care n-au renunțat și nu vor să renunțe la autonomia țării lor, toți oamenii preocupați de pacinica desfășurare a stărilor din Orient ar trebui să dorească ca ei să fie și să nu renunțe ; dacă acum, că sunt, românii aceștia nu ar avea drepturile de revindicare pe care le au, ar fi destul că ei voiesc și nu se dau îndărăt, pentru ca voința lor să fie hotărîtoare în ceea ce privește stabilirea relațiunilor politice pe teritoriul Carpaților : aceasta e consecința firească a dezvoltării petrecute în timpul celor din urmă două sute de ani și mai ales de la 1784 încoace, și timpurile care au fost nu mai pot să fie readuse.

Profitînd de situațiunea grea, în care se află Europa și Monarhia Habsburgică îndeosebi, maghiarii au obținut, ce-i drept, cu toate protestările românilor, aprobarea Coroanei pentru desființarea Ardealului și dispun de puterea armată a Monarhiei pentru susținerea stării de lucruri create de dînșii. Ei însă n-au putut să obție renunțarea românilor la autonomia țării lor, nici să niveleze linia apuseană, care desparte Ardealul, în toate privințele, de Ungaria. Zadarnică e deci ignorarea protestărilor făcute de români, zadarnice sunt toate legile create de Parlamentul din Budapesta și sancționate de regele Ungariei, căci românii se supun forței, dar nu renunță, și astfel Ardealul e *de facto* tot o țară deosebită, în care guvernul din Budapesta dispune numai cîtă vreme poate să dispună și de puterea armată a Monarhiei, iar în caz de război, prin chiar forța împrejurărilor, Ardealul le este redat ardelenilor, deci mai ales românilor.

Acesta e un adevăr atît de învederat, încît el a fost prevăzut și la 1865, și Coroana a sancționat legiuirile privitoare la contopirea în Ungaria a Ardealului *numai după* ce mijlocitorii nobilimii au luat angajamentul de a le face prin egala îndreptățire tuturora plăcută viața în Ungaria și de a obține astfel și renunțarea posterioară a românilor.

Nobilimea a fost însă de rea-credință atît față de românii, cît și față cu Coroana. În loc de a le fi făcut românilor plăcută viața în Regatul Ungar, guvernul din Budapesta și-a dat silința să-și cîștige prin corupțiune și amenințări, prin adimeniri și prin violarea conștiințelor o aderență română, pentru ca prin ea să stoarcă o declarațiune de renunțare din partea românilor. S-a întîmplat însă și acum ca la 1698, ca la 1784, ca la 1848 : românii au alungat de la dînșii pe cei ce îi sfătuiau să se împace cu faptele împlinite, îi socotesc drept dușmani și merg drumul lor înainte, conduși numai de oameni pe care guvernul îi designează prin asprimea prigonirii.

Știind că autoritatea împăratului e cu deosebire mare la români, guvernul din Budapesta a știut în două rînduri să obțină venirea în Ardeal a împăratului ; românii însă, cînd vorba e de autonomia țării lor, nu se pleacă nici în fața împăratului, cum nu s-au plecat, cînd vorba era de legea lor. Ba tocmai de la 1887, cînd împăratul a fost de a doua oară în Ardeal, românii au devenit mai stăruitori și au intrat în cele din urmă în legătură cu toate partidele opoziționale din Monarhie.

Orişicare ar fi deci viitorul război şi orişicare ar fi atitudinea guvernului din Budapesta faţă cu acel război, oameni deprinşi a calcula cu factori reali sunt foarte interesaţi a şti care va fi atitudinea românilor după ce guvernul din Budapesta va fi fost silit a se retrage din Ardeal.

Românii înşişi au ţinut la toate ocaziunile să se declare cei mai credincioşi cetăţeni ai Monarhiei, şi această declaraţiune e în deplină concordanţă atît cu trecutul lor, cît şi cu interesele lor de conservare naţională.

Maghiarii sunt însă oameni nechibzuiţi şi provocători, şi românii nu pot nici ei să ştie, cu toată siguranţa, care va fi atitudinea lor în momentul de supremă amărăciune, dacă nu se vor fi găsit la timp mijloace pentru înfrînarea maghiarilor.

TRIBUNA
ȘI
TRIBUNIȘTII

PREFAȚĂ

Se petrece de cîtva timp în viața noastră publică un lucru de necrezut : „tribuniștii“ sunt combătuți fără de cruțare chiar în coloanele Tribunei.

Orișicine ar fi vinovat de lucrul acesta, e pentru românii azi în viață o nouă rușine că el se poate petrece.

Dacă vinovați sunt „tribuniștii“, e o rușine că ei au putut să întemeieze Tribuna *și să aibă, timp de peste zece ani, înrîurire hotărîtoare în viața noastră comună, iar dacă nu ei sunt vinovați, e lucru afară din cale dezgustător să-i vedem grăiți de rău chiar în coloanele organului de publicitate, pe care ei l-au întemeiat cu multă muncă și mari jertfe și pentru care ei au suferit peste zece ani de temniță.*

Așa ori așa, rușinea nimic nu poate s-o șteargă.

De aceea, efectul faptelor petrecute la Sibiu e demoralizator : nu numai „tribuniștii“ învinși, ci totodată și învingătorii lor se simt strîmtorați ; cercurile politice române toate sunt deprimate ; masele mari ale poporului stau dezorientate ; amicii și aliații românilor și-au perdut deodată iluziunile pe care și le făcuseră despre destoiniciile politice ale românilor. Suntem în starea morală a unei oștiri, care, după multe victorii, a suferit o înfrîngere, și singuri dușmanii noștri jubilează.

Eu sunt, cu toate aceste, stăpînit de simțămîntul că nu avem noi românii cuvinte de a fi deprimați, și n-aș avea pentru multele mele ocupațiuni cuvenita liniște sufletească, dacă nu mi-aș face datoria, dîndu-mi silința de a propaga simțemîntul acesta.

Ochii mei sunt îndreptați mai ales asupra marei mulțimi de oameni cu suflet curat, care iau parte la viața publică mai mult cu inima decît cu mintea, și astfel, pe cît de ușor se însuflețesc, pe atît de ușor se și descuragiază, cînd sunt surprinși de întîmplări ca cele petrecute de curînd la Sibiu.

Adevărata cauză a deprimării, de care sunt cuprinși, sunt iluziunile ce și-au făcut despre destoinicia noastră politică. Noi, care cunoaștem mai bine lucrurile și oamenii, nu ne-am făcut aceste iluziuni : ceea ce pentru dînșii e o surprindere, pentru noi e un lucru de mult prevăzut, în vederea căruia am făcut toate pregătirile.

Dator e dar fiecare dintre noi să le arate cum frămîntarea, prin care trecem, nu e decît o fază în desfășurarea spre bine a vieții noastre comune.

Cu toată rușinea pe care am pățit-o, noi stăm azi neasămănat mai bine decît la anul 1884, cînd s-a întemeiat Tribuna, *și nimic în lumea aceasta nu mai poate să șteargă efectele lucrării săvîrșite de noi în timpul celor din urmă 12 ani, nimic nu mai poate să ne întoarcă unde am fost. Cu* Tribuna *a întrat în viața noastră comună un nou rînd de oameni, care au dat lucrării noastre culturale un nou avînt și luptelor noastre politice o nouă direcțiune, care reprezentă în dezvoltarea noastră națională un nou curent. Curentul acesta, slab la început, a crescut din an în an și a ajuns în cele din urmă atoatecovîrșitor, fiindcă el pornea din simțemîntul că prin originea noastră, prin destoiniciile noastre particulare și prin pozițiunea noastră geografică, românii, deși risipiți în mai multe state, avem aceleași interese și suntem meniți a purta împreună aceeași grea și frumoasă sarcină în Orientul Europei.*

Era lucru firesc că aceia, cărora nu le-a fost dat să înțeleagă menirea aceasta și să se însuflețească pentru ea, s-au dat, căutînd foloase mai apropiate, la o parte și au căzut unul cîte unul.

Tot atît de firesc lucru era ca unul cîte unul să cadă și cei ce au mers cu curentul reprezentat de Tribuna *fără ca să-l înțeleagă, și astfel fără ca să-și poată da seamă încotro sunt duși.*

Și dacă nu ne-am speriat noi românii cînd au căzut oameni ca dr. A. Mosconyi, V. Babeș, P. Cosma, Iosif Gall ori Miron Roman, care stătuseră mai înainte în picioare, mai *puţine cuvinte de a ne speria avem cînd vedeam căderea unor oameni, care numai după intrarea lor în curentul „tribunist“ au ajuns să însemneze ceva în viaţa noastră comună.*

S-a făcut de la 1884 încoace în mijlocul nostru o selecţiune şi s-au adunat la o parte, împrejurul Tribunei, *toţi cei ce au credinţă în viitorul frumos al neamului românesc.*

N-avem să ne speriem cînd ne încredinţăm că au intrat în rîndul celor aleşi şi cîţiva oameni cărora le lipseşte credinţa aceasta, şi că aceştia nu vor să meargă pînă în sfîrşit pe calea în care au fost traşi de curent.

D-l dr. Ioan Raţiu, bătrîn simpatic şi venerabil, român verde ca stejarul, dar om din vechea generaţiune, care nu cunoaşte trecutul neamului românesc, nici literatura românească, nici curentele de idei ce frămîntă societatea românească, era străin în mijlocul tinerilor care se inspiră din conştiinţa poporului şi privesc toate lucrurile din punctul de vedere al menirii întregului nostru neam românesc. S-a încălzit bătrînul cînd a văzut însă însufleţirea produsă de aceşti tineri, şi se simţea măgulit în poziţiunea ce i s-a creat în urma căderii d-lui V. Babeş. Stejarul bătrîn însă nu mai poate să fie transplantat, şi bătrînul dr. I. Raţiu nu mai putea să înţeleagă rostul politicei în serviciul căreia lucra, ci trebuia să fie condus de tinerii ce-l ridicaseră în primul plan.

Era deci în natura lucrurilor să-şi piardă sărita, îndată ce a fost lipsit de conducerea aceasta.

Cu atît mai puţin puteau să stăruie în calea ce apucaseră alţi doi oameni, altfel foarte simpatici, d-l Iuliu Coroianu şi d-l Gheorghe Pop de Băseşti. Unul, „Gyuri bácsi“, *a făcut odată parte din Clubul kossuthist, iar celălalt,* „Gyula barátom“, *e prototipul românului crescut în spirit maghiar, care vede mîntuirea numai în Kossuth. Amîndoi aceşti „fruntaşi“ au luat numai în silă parte la politica dinastică, pe care o reprezentă* Tribuna, *şi n-au înţeles niciodată cum „tribuniştii“ pot să vorbească de interesele mari ale întregului neam românesc şi să fie, cu toate acestea, propagatori călduroşi ai tradiţiunilor de neclintită alipire către Casa de Austria. Numai mulţumită înrîuririi părintelui dr. V. Lucaciu, ei au luat parte la acţiunea politică reprezentată de* Tribuna, *care era contra educaţiunii lor politice şi sociale. Locul lor firesc era alăturea cu d-l dr. A. Mocsonyi şi alăturea cu metropolitul Miron Roman, care înainte de 1870 a declarat într-o întru-*

nire electorală că mintea îi este cu guvernul, iar inima cu Kossuth.

Ei bine, ce s-a petrecut de curînd la Sibiu?

S-au dat pe față aceste deosebiri de vederi, care totdeauna au existat.

Noi, cei ce cunoaștem lucrurile mai de aproape, știm de mult și am spus-o în numeroase rînduri că de aici din București se lucrează cu mare rîvnă și cu multe mijloace pentru adunarea la un loc a tuturor elementelor ce peste Carpați sunt accesibile pentru o politică îndreptată contra Austriei. Iar maghiarilor le vine la socoteală lucrarea aceasta, pentru o sută și unul de cuvinte.

Convingerea noastră e că nu e rău să se facă gruparea aceasta.

Odată, cînd noi „tribuniștii“ ne dam încă silința de a înduplеca pe d-nul dr. Alexandru Mocsonyi să se pună în fruntea mișcării naționale, d-sa ne-a răspuns: „Nu! eu trebuie să mai stau în rezervă, fiindcă lumea mă crede pușcă încărcată și s-ar încredința, dacă aș ieși din rezervă, că sunt pușcă goală!“

Unul dintre cele mai frumoase merite ale noastre e că lumea s-a încredințat despre aceasta.

Nu e rău ca lumea să se încredințeze că și d-l dr. Ioan Rațiu e tot pușcă goală, după ce s-a despărțit de noi.

Să se adune, dacă se pot, cu toții la un loc, căci de aceasta nu noi avem să ne speriem.

Cuvinte de a ne speria am avea, numai dacă i-am vedea risipiți pe cei dintîi adunați; aceștia însă, nu numai sunt cu toții la un loc, ci au și crescut fiecare dintre dînșii prin vîrstă, prin experiențe, prin lucrarea ce au săvîrșit și prin jertfele ce au adus în timp de 12 ani, precum și prin legăturile lor azi mai întinse.

Ei și fără de Tribuna, *ba chiar și grăiți de rău în coloanele* Tribunei, *rămîn tot ceea ce au fost, în vreme ce* Tribuna *fără de dînșii e o vorbă goală, pe care oamenii cu judecată nu mai pun nici un temei.*

Sunt dar nedrepți aceia care le fac „tribuniștilor“ de baștină imputarea că trebuiau să ferească neamul românesc de rușine, asigurînd Tribuna *pentru ca nimeni să n-o poată smulge din mînile lor. Ei aveau să țină seamă de interese mai mari decît această asigurare pentru dînșii a unui organ* *de publicitate, pe care ei l-au întemeiat și tot ei pot să-l reîntemeieze, cînd va cere trebuința.*

Gîndul meu e să arăt că aceste interese au fost salvate și că astfel, în urma celor petrecute de curînd la Sibiu, desfășurarea vieții noastre politice a intrat în o fază, pentru cauza națională mai priincioasă decît cea trecută.

Voi expune deci în trăsături generale :

I. Situațiunea de la 1884 ;
II. Greutățile întemeierii Tribunei ;
III. Efectele lucrării „tribuniștilor“ ;
IV. Cauzele retragerii domnului dr. Ioan Rațiu ;
V. Situațiunea actuală.

I. SITUAȚIUNEA DE LA 1884

Românii din Ardeal, veacuri de-a rînduri, au fost conduși de episcopii lor, și sub conducerea aceasta s-au ridicat încetul cu încetul la starea în care i-a găsit era constituțională, inaugurată în vîrtutea Diplomei împărătești emise în octombrie 1860.

Intrînd în luptele constituționale, ei în curînd au trebuit să se convingă că episcopii, chiar în virtutea pozițiunii lor, nu pot să aibă cuvenita independență spre a conduce lupte politice.

În fruntea bărbaților, care au recunoscut acest adevăr, se aflau : răpostul Gheorghe Barițiu, d-l V. Babeș și d-l dr. Ioan Rațiu. Pînă la 1867 însă, silințele lor au rămas zadarnice, fiindcă românii susțineau guvernul față cu opozițiunea națională maghiară și astfel puteau să fie conduși de episcopi. După încheiarea Pactului dualist însă, trecînd românii în opozițiune, episcopii nu mai puteau să păstreze conducerea decît fiind gata de a se expune să fie scoși de guvern din pozițiunile lor. Astfel metropolitul Șterca-Șuluț, care ținea să conducă lupta și contra guvernului, a fost nevoit să se retragă din Scaun, iar metropolitul Șaguna, care ținea să-și păstreze pozițiunea, om totdeauna corect, a rostit vorbele : *Flere possem, sed juvare non,* și a sfătuit pe români să se împace cu starea de lucruri creată cu învoirea monarhului lor.

De aci înainte dar, românilor, care nu se împăcau cu această stare de lucruri, nu le rămînea decît să se organizeze și să urmeze lupta sub conducerea unor oameni independenți.

E lucru invederat că această nouă organizare nu se putea face decît în luptă cu episcopii, foştii conducători. Guvernul, pe care voiau să-l combată românii, era compus din oameni care-şi dedeau seama şi despre cele ce se petrec şi despre mijloacele ce le steteau la îndemînă, spre a îndupleca pe episcopi să se folosească de înrîurirea lor spre a zădărnici silinţele aşa-numiţilor „matadori“ sau „ante-luptători naţionali“. Astfel episcopii erau strîmtoraţi între guvern şi opoziţiunea naţională română şi în strîmtorarea aceasta nu le rămînea decît să caute a se pune bine şi cu unii şi cu alţii, făcînd pe faţă serviciile cerute de guvern şi dînd pe sub mînă ajutor „ante-luptătorilor“.

Aşa s-a şi făcut. „Ante-luptătorii“ purtau lupta în înţelegere cu episcopii ; această înţelegere însă nu putea să fie făţişă : toate se hotărau în „consfătuiri intime“, din care nu putea să transpire nimic în public, şi marea mulţime a cetăţenilor trebuia să meargă orbiş înainte, pe parola matadorilor, fără ca să ştie încotro e dusă.

Guvernului îi venea de minune această „tainică“ legătură dintre opoziţionalii independenţi şi episcopii atîrnători de dînsul : n-avea decît să pună şurubul în cele două metropolii, pentru ca românii să discute, să se certe între dînşii şi să nu hotărască în cele din urmă nimic.

E lucru învederat că în aşa fel puteau să steie toţi românii adunaţi la un loc, căci parola era : *„Voi să nu faceţi nimic fără de noi, noi să nu facem nimic fără de voi şi toţi împreună nimic să nu facem“*, ceea ce intra şi în vederile guvernului.

Această promiscuitate politică se numea apoi „solidaritatea naţională“.

În asemenea „solidaritate“ nu puteau să trăiască decît oameni care nu şi-au dat încă seama despre ceea ce vor, nici mai ales despre ceea ce au să facă, pentru ca să ajungă la împlinirea vrutei lor. Acela, care ştie ce vrea şi ce are să facă, nu umblă cu doi bani în trei pungi, ci-şi fixează scopul clar văzut şi merge cu hotărîre bărbătească înainte, fie chiar şi dacă s-ar vedea singur.

Din simţemîntul acesta a pornit convocarea Conferenţei de la Sibiu (1881), în care cestiunile au fost discutate, ce-i drept, tot în „consfătuire confidenţială“, dar hotărîrile au fost enunțate ca program național, în auzul tuturora, în fața lumii întregi.

Abia acum, după ce masele mari au fost angajate în mod conștient în luptă, s-a simțit pretutindeni că există în Carpați un conflict serios, și guvernul ungar a fost nevoit și el să recunoască că trebuie să se facă ceva pentru înlăturarea acestui conflict.

Acesta e timpul cînd răposatul Ioan Brătianu a inaugurat în România politica de apropiere către Austro-Ungaria. Apropierea aceasta, dictată de interesele statului român, nu putea să fie condiționată ; era însă în natura lucrurilor că bunele relațiuni dintre România și Austro-Ungaria nu pot să aibă cuvenita soliditate, cîtă vreme o însemnată parte din poporul român e nevoită a purta o grea luptă contra guvernului ungar.

Guvernul ungar de atunci nu era însă destul de tare, ca să cuteze a înfrunta opiniunea publică maghiară prin o sinceră încercare de a rezolva în mod serios conflictul. El și-a dat dar silința de a produce în afară aparențele unei rezolvări.

În vederea acestui scop, el s-a folosit de mijloacele de înduplecare de care dispunea față cu episcopii.

În ajunul alegerilor de la 1884 s-a întrunit la Budapesta o conferență națională română prezidată de metropolitul Miron și a stabilit un program, pe baza căruia urma să se organizeze un partid național român guvernamental.

După înțelegerea luată de „ante-luptători" în „consfătuiri intime" acest partid guvernamental avea să lucreze în înțelegere cu cel opozițional organizat pe baza programului stabilit la 1881 în Conferența de la Sibiu. Președintele acestui partid, părintele vicar Nicolae Popea, nefiind accesibil pentru această politică de duplicitate, s-a retras din Comitet, iar președinția a luat-o d-l Partemie Cosma, soțul unei nepoate de frate a metropolitului Miron și cel mai intim dintre oamenii de casă ai acestuia.

Astfel toate elementele erau adunate din nou la un loc, „solidaritatea" se „cimentase" mai bine decît orișicînd și guvernul era sigur că n-au românii să mai pornească nici o acțiune supărătoare pentru dînsul și că, în schimbul cîtorva concesiuni de natură personală, va putea să obție din partea românilor o manifestațiune de mulțumire generală.

Ştim cu toţii cît de amarnic s-a înşelat guvernul şi ce mare ruşine au păţit toţi cei ce au luat parte la „cimentarea" acestei „solidarităţi".

Prea proşti ar fi trebuit să fie românii, pentru ca să fie înşelaţi prin o intrigă atît de primitiv ţesută. S-au găsit între dînşii pretutindeni oameni neasemănat mai deştepţi decît „matadorii consolidaţi", şi în timp foarte scurt lumea a fost luminată şi ştia ce are să facă.

Nu cumva ne-am prostit noi românii în timpul celor din urmă 12 ani, ca să fie cu putinţă azi ceea ce atunci n-a fost ?!

Suntem în ajunul serbărilor milenare, şi guvernul ungar se află în o strîmtoare neasemănat mai mare decît cea de la 1884. Căci a făcut el pregătirile lui, dar am făcut şi noi pe ale noastre, şi în ţară, şi în lumea cea mare.

Simt maghiarii cum stau în faţa mileniului lor, noi însă ştim la ce au să se aştepte.

E deci lucru firesc că ei au pus toate şuruburile şi le strîng mereu de vreo doi ani de zile, că doară vor produce în afară impresiunea că e pace şi linişte în Regatul Ungar.

Că sunt gata să facă şi oarecare concesiuni, asta o credem şi noi : vorba e numai ce fel sunt concesiunile, pe care e în stare să le facă actualul lor guvern.

D-l dr. Ioan Raţiu o va fi ştiind poate şi aceasta ; noi ştim numai că după ce timp de doi ani de zile a căutat mereu pretexte de a se despărţi de tovarăşii săi de luptă, a provocat, în cele din urmă, un scandal public, ca să marcheze situaţiunea.

Ei bine, după ce s-a desfăcut de „tribunişti" aşa numai singur cu *Gyuri bácsi* şi cu *Gyula barátom* n-are să rămîie d-l dr. Ioan Raţiu.

Cu cine are să se însoţească ?

Singura primejdie e să vedem pe d-l dr. Ioan Raţiu alăturea cu d-l dr. Aurel Mureşianu, iar la mijloc pe d-l dr. Alexandru Mocsonyi cu cîteva feţe sfinte în dosul său.

De atîta lucru să se sperie românii azi, la anul 1896 ?

Dar nu s-au speriat nici la 1884, cînd unii dintre cei ce azi luptă în primele rînduri erau „băieţi", iar „băieţii" de azi erau copii !

Au trecut timpurile cînd atitudinea românilor din ţările Coroanei ungare putea să fie hotărîtă în „consfătuiri intime", azi ea e hotărîtă de cei mai mulți, care stau în continuă atingere cu masele mari ale poporului, pe care nu le poate stăpîni decît acela care ține seamă de pornirile lor legitime.

Dacă va ținea d-l dr. Ioan Rațiu și de aici înainte seamă de aceste porniri, va rămînea tot la înălțimea la care s-a ridicat luptînd alăturea cu noi, iară noi vom sta jos, ca niște oameni mici și nebăgați de nimeni în seamă, dar mulțumiți, în fundul inimii lor, că lucrurile se petrec, și fără ca ei să intervie, tot potrivit cu vederile lor.

Iar dacă nu va ținea d-l dr. Rațiu seamă de pornirile legitime ale românilor, d-sa va putea, asta i-am mai spus-o încă, sunt acum doi ani, să se întoarcă în toată tigna la Turda, ducînd cu sine plăcutele suveniri ale unei măriri trecătoare.

II. GREUTĂȚILE ÎNTEMEIERII *TRIBUNEI*

Metropolitul Andrei a înființat pentru propagarea ideilor sale, din averea sa privată, o tipografie și o foaie : *Telegraful român*. Voind să asigureze și pe viitor propaganda aceasta, el a hotărît, prin testamentul său, ca tipografia să fie administrată de o comisiune instituită de dînsul, iar redacțiunea foii s-o aibă, cît va trăi și va voi, omul său de încredere, părintele asesor Nicolae Cristea.

În curînd după moartea metropolitului Andrei, *Telegraful român* a devenit organul admiratorilor răposatului, dintre care cei mai activi erau tinerii cu educațiune germană, grupați împrejurul vicarului Nicolae Popea.

Eram și eu în rîndul acestor tineri, cu care mă împrietenisem la Universitatea din Viena.

Chiar mai înainte de a ne fi terminat studiile, noi colaboram la *Telegraful român* și încă în timpul celui din urmă război am luat între noi înțelegere să ridicăm foaia aceasta în fruntea mișcării literare din Ardeal și să o scoatem de trei, apoi de patru ori pe săptămînă, și, în cele din urmă, în fiecare zi.

Prima noastră faptă îndrăzneață a fost introducerea în Ardeal a ortografiei fonetice.

Azi ne este tuturora lucru învederat că dacă unul și același popor suntem cu toții, aceeași limbă avem s-o vorbim, în același fel avem să scriem, aceleași tendințe culturale trebuie să le avem. Atunci însă eram socotiți drept niște trădători, fiindcă enunțaserăm principiul că, în materie de dezvoltare culturală română, România e supremul arbitru pentru toți românii. Astfel n-a fost cu putință să introducem chiar în coloanele *Telegrafului român* ortografia publicațiunilor din România: prea am fi jignit pe frații noștri „binesimțitori". Cel mai capabil dintre noi, d-l Ioan Bechnitz, a stabilit o ortografie fonetică întemeiată pe principiile emise de cei mai cu autoritate dintre filologii apuseni, și cu această ortografie s-a tipărit deocamdată, timp de doi ani, un supliment literar al *Telegrafului român.*

A doua faptă îndrăzneață a fost atitudinea noastră bine precizată în timpul războiului trecut.

Crescuți la școala metropolitului Andrei, noi am ajuns încetul cu încetul să ne facem un fel de religiune din tradițiunile dinastice ale poporului, din care am ieșit. Trăiam însă în continuă atingere cu oameni care luau această religiune a noastră drept o aberațiune. A trebuit să ne dăm silința de a ne încredința dacă nu cumva ei au dreptate. Astfel, mai înainte de a ne croi calea, am pus urechea la inima poporului, pe care bine îl cunoaștem, am scrutat istoria, am cetit multe cărți, am ascultat multe păreri, ne-am dat seama de împrejurări, și am ajuns, în cele din urmă, la convingeri clar formulate, de care nu ne mai putem lepăda, fiindcă ele fac parte din cea mai intimă fire a noastră.

Am ieșit noi românii în a doua jumătate a veacului XIX pretutindeni la iveală și am crescut și am ajuns, în cele din urmă, un factor de care trebuie să se ție seama în toate combinațiunile politice europene, numai însă pentru că Providența a rînduit ca interesele Casei de Austria să ceară conservarea poporului românesc. Noi, care știm de cîte ori copitele cailor căzăcești au călcat lanurile de pe pămîntul azi înfloritoarei Românii, ne gîndim cu groază la soarta ce am fi avut-o, dacă Austria n-ar fi fost destul de tare ca să-și apere interesele, impunîndu-le cazacilor retragerea.

De aceea sîngele ni se turbură cînd vreun român își ridică glasul contra Austriei.

Nu pentru că ne-a iubit, ci pentru că era interesată, Austria ne-a ocrotit cînd eram slabi, și nu pentru că o iubim, ci pentru că suntem interesați, avem noi românii toți să ne rezemăm de ea și să-i creștem puterile, pentru ca reazămul nostru să fie tare. Prin aceasta numai intrăm în combinațiunile Europei apusene, care e și ea interesată ca Austria să fie tare.

De aceea inimile noastre s-au înveselit, cînd Ioan Brătianu venise în ajunul războiului la Sibiu, și au fost cuprinse de adîncă întristare cînd el a fost nevoit să se ducă la Livadia.

Nu e în mințile noastre loc pentru gîndul că e pentru români noroc alăturea cu Rusia, și, oameni cu inima deschisă, noi am și mărturisit-o aceasta fără de încunjur.

Numai de nevoie, numai în cea mai mare strîmtoare pot românii să-și lege soarta de a Rusiei, care nu are nici un interes ca să existe neamul românesc.

Binecuvîntată ne-a fost deci ziua cînd ne-a venit vestea că Ioan Brătianu a reușit, în sfîrșit, să stabilească legături de încredere între România și Austria, între regele Carol și împăratul nostru. „Acum — ne-am zis — Carpații nu ne mai despart ; cătanele și curcanii una sunt, ca odinioară cînd Mihai-vodă își apăra țara, luptînd contra dușmanilor împăratului.“

Orișicît de ademenitor ar fi însă gîndul acesta, noi nu putem să credem în el, cîtă vreme datori eram să purtăm o grea luptă contra guvernului ungar.

Ar fi trebuit deci să ne bucurăm cînd am aflat că „fruntașii“ s-au înțeles între dînșii ca să curme lupta aceasta prin rezolvarea conflictului dintre români și maghiari.

Nu era însă vorba de o rezolvare.

Guvernul ungar, strîmtorat de sus, ținea să obție din partea românilor o manifestațiune de generală mulțumire și era gata să facă, în schimbul acestei manifestațiuni, cîteva concesiuni.

Urzitorii politicei de „solidaritate“ luaseră deci toate măsurile ca simțămîntul comun al românilor să nu se poată manifesta decît printr-înșii.

Cele două partide române cuprindeau în ele pe toți oamenii cu oarecare trecere, și astfel prezidenții acestor partide, metropolitul Miron și d-l P. Cosma erau reprezentanții autorizați ai tuturor românilor din Regatul Ungar.

Pentru ca nici prin presă să nu se poată manifesta vreo notă discordantă, partidul prezidat de metropolitul Miron a înfiinţat o foaie, *Viitorul,* iar cel prezidat de d-l Cosma a hotărît înfiinţarea unui ziar cotidian.

Nu mai încăpea îndoială că se vor găsi printre români şi oameni care nu se mulţumesc cu concesiunile făcute de guvern : în faţa manifestaţiunii unanime a tuturor „fruntaşilor“ însă, glasul acestor oameni *obscuri* ori nu se auzea, ori n-avea să fie băgat în seamă. Ei, în tot cazul, erau elemente extreme, şi ambele părţi erau interesate să-i prezinte ca „intransigenţi“, „ultraişti“, „dacoromani“, „agitatori primejdioşi“, care se inspiră „din afară“.

De aceea cîţiva tineri ardeleni care trăiau în România au fost puşi prin agenţi provocatori la cale ca să producă aparenţele unei *„iredente române“.*

Urzitorii „solidarităţii“ incuragiau „iredenta“ aceasta, pentru ca să „sperie“ pe Austria, iar guvernul ungar avea agenţii lui secreţi printre iredentişti, pentru ca să poată provoca manifestaţiuni compromiţătoare pentru români, cînd ar avea trebuinţă de ele.

E deci lucru învederat că toţi oamenii serioşi se fereau să nu fie puşi în rîndul „iredentiştilor“.

Lipsa de pricepere a metropolitului Miron a zădărnicit, cu toate aceste, planul urzit cu atîta „circumspecţiune“.

Noi tinerii de la *Telegraful român,* convinşi că nimeni minţind şi în sus şi în jos nu poate să servească interesele patriei ori ale neamului, ne-am simţit datori să spunem adevărul asupra simţemintelor poporului român.

Dacă om chibzuit era, metropolitul Miron nu asculta de d-l P. Cosma, omul totdeauna lipsit de bunul cumpăt, ci ne lua drept o cantitate neglijabilă şi ne ignora. Putea s-o facă, fiindcă eram oameni nebăgaţi de nimeni în seamă. Cei doi preşedinţi însă au ţinut să ne înăbuşe glasul cu orice preţ şi în vederea acestui scop au săvîrşit un act de violenţă, care a indignat lumea, a tras luarea-aminte asupra noastră şi ne-a scos deodată în primul plan.

Pavăza noastră era părintele Nicolae Cristea, pe care nimeni nu putea să-l scoată din redacţiunea *Telegrafului român,* şi care admitea vederile noastre ca fiind conforme cu ale fericitului fondator.

Metropolitul Miron a siluit deci voinţa părintelui Cristea, prin alternativa : „Ori renunţi de bunăvoie la redacţiune, ori te destituiesc din poziţiunea de asesor !"

Astfel a ajuns metropolitul Miron să înăbuşe glasul nostru, să ia din mînile noastre foaia ridicată de noi în fruntea mişcării literare din Ardeal şi să se facă stăpîn pe *Telegraful român*.

Voi arăta cum tot astfel d-l dr. I. Raţiu a siluit pe d-l Eugen Brote să declare că a vîndut *Tribuna* şi cum s-a făcut însuşi stăpîn pe acest ziar întemeiat de noi, fără ca el să-i fi fost vreodată vîndut.

La acest loc mă mărginesc numai la constatarea analogiei dintre cele ce s-au petrecut la 1884 şi cele ce se petrec azi, pentru ca cetitorii să fie cu atît mai primitori pentru simţămîntul că, aceleaşi fiind cauzele, tot aceleaşi au să fie şi efectele.

Scoşi din redacţiunea *Telegrafului român*, „băieţii" de la 1884 şi-au dat seama despre datoriile lor şi s-au îmbărbătat : tot aşa au să facă şi „băieţii" scoşi din redacţiunea *Tribunei*, şi o vor face cu atît mai uşor, cu cît stăm în dosul lor şi noi, care nu mai suntem băieţi.

Ştiam noi atunci că toţi „fruntaşii" se vor ridica în contra noastră şi că pretutindeni vom fi întîmpinaţi cu neîncredere ; ştiam că guvernul ne va prigoni pentru dinasticismul nostru cum pe nimeni nu a prigonit încă ; ştiam că mult avem să ostenim şi mari jertfe vom avea să aducem ; ne ştiam însă în concordanţă cu simţemîntul comun al fraţilor noştri, avem încredere în bunul-simţ al lor şi de aceea am mers fără de şovăire înainte.

Nu e pentru neamul românesc, în actuala lui fază de dezvoltare, mai mare nenorocire decît un simulacru de împăcare cu maghiarii : n-au voit oamenii noştri politici s-o înţeleagă atunci aceasta, dar au înţeles-o oamenii cu bun-simţ practic, care, dimpreună cu noi, în timp de cîteva săptămîni, au adunat capitalul pentru înfiinţarea Institutului Tipografic, în editura căruia a apărut *Tribuna*.

Iar, cîteva săptămîni în urmă, Conferenţa electorală întrunită la Sibiu s-a pronunţat contra politicei de „SOLIDARITATE", a hotărît prezentarea *Memorandului*, a făcut loc pentru „TRIBUNIȘTI“ în Comitetul Executiv, al cărui președinte a fost ales răposatul Gheorghe Barițiu și din care d-l P. Cosma a fost nevoit să se retragă.

Am învins, dar ne-am și făcut dușmani.

Era, înainte de toate, lucru definitiv stabilit că noi am „sămănat zizanie“ între români, că facem „buna înțelegere frățească“ peste putință, că suntem element distructiv și că trebuie, prin urmare, să fim *înlăturați,* pentru ca lucrurile să meargă bine.

Lupta pentru înlăturarea noastră s-a pornit în trei direcțiuni : prin ruinarea Institutului Tipografic, prin izolarea „tribuniștilor“ și prin lovituri din ce în ce mai grele date celor ce susțineau *Tribuna.*

N-am să intru aici în amănuntele acestei lupte, ci mă mărginesc la rezumarea rezultatelor ei.

Tribuna e creațiunea unui om fără preocupări politice, pe care numai puțini îl știu, amicul meu Ioan Bechnitz, nepotul unui neguțător trecut în timpul Eteriei de la București la Sibiu. Om cu pozițiune materială independentă și necăsătorit, d-l Bechnitz putea să-și petreacă viața lucrînd potrivit cu înclinările sale literare, și de la întoarcerea sa din Germania el a trăit numai pentru *Telegraful român* și în urmă pentru *Tribuna.* El m-a înduplecat să iau sarcina de director al ziarului ; el a ales numele *Tribuna ;* el a hotărît formatul, literele, împărțirea, maniera de redactare, ortografia, tonul, ba chiar și limba ziarului. Nu scria domnul Bechnitz pentru *Tribuna,* el era însă conducătorul lucrării noastre.

Era, înainte de toate, lege că temele pentru articole au să fie discutate, iar articolele au să fie scrise acasă, în toată liniștea, apoi cetite cu dînsul mai înainte de a fi date la tipar. Diminețile el era cel dintîi în localul redacțiunii, și, în vreme ce noi lucram la partea tehnică, el răsfoia ziarele și ne aduna informațiuni, ne trăgea luarea-aminte asupra articolelor mai importante și ne dădea explicațiuni. Serile el era cel din urmă în localul redacțiunii. După ce făcea reviziunea paginelor pînă la cea mai mică notiță, stabileam împreună materia pentru numărul viitor, și eu plecam, el rămînea să mai cetească o dată exemplarul de probă și să dea ordin pentru expedițiune.

Sarcina de a administra Institutul Tipografic o primise alt om fără de preocupări politice, d-l dr. Aurel Brote, de asemenea om cu poziţiune materială independentă.

Director al băncii de asigurare „Transilvania", d-l Brote nu putea să trăiască numai pentru *Tribuna :* orele sale libere şi întreaga sa inimă însă erau ale *Tribunei.*

Avînd să ne luptăm cu tot ceea ce este autoritate, eram pregătiţi să ajungem în curînd la sleirea capitalului adunat de acţionarii Institutului. Erau puţini cărturarii români care aveau curagiul civic de a se abona la *Tribuna* şi un însemnat număr din abonamentele *Tribunei* era făcut pe nume false, fiindcă atît autorităţile politice, cît şi cele bisericeşti, persecutau pe persoanele trecute în lista noastră de abonaţi, pe care şi-o procurau de la poştă. Acela, care ştie ce va să zică a întreţinea un ziar, va înţelege neliniştea d-lui dr. A. Brote, care vedea cum din zi în zi suntem tot mai aproape de situaţiunea în care va trebui să lichidăm. În fiecare zi el făcea expunere despre abonamentele ziarului în comparaţiune cu aceeaşi zi din anii trecuţi. Sporul era aproape constant, cu vreo 0,70 mai mare, dar trebuiau să treacă ani pentru ca să ajungem la 2 000 de abonamente, care acopereau după socotelile d-sale cheltuielile. Ne făcea deci în fiecare săptămînă o expunere despre cîştig şi perdere : cîştigul era din zi în zi mai mare şi perderea din zi în zi mai mică, dar capitalul de 40 000 fl. şi perderile mai mici ne-au dus, după trei ani, la situaţiunea de care atît de mult ne temeam.

Am început deci să subscriem poliţe, pe care nu le mai puteam pune în sarcina Institutului, adecă să acoperim o parte din cheltuielile ziarului cu banii noştri.

Cheltuielile aceste au fost purtate şi ele tot de cei ce contribuiseră pentru întemeiarea Institutului ori osteneau pentru susţinerea lui.

Iar astăzi d-l dr. Ioan Raţiu, care atunci nici în clin nici în mînecă n-avea a face cu noi, se ridică în faţa „naţiunii" şi strigă : „Mie mi se cuvine *Tribuna !*"

Bine, dar avem pretenţiunea de a trăi în mijlocul unei societăţi culte. Care e în societatea aceasta poziţiunea d-lui dr. Ioan Raţiu faţă de d-nii Ioan Bechnitz şi dr. Aurel Brote ?

Şi care îi este poziţiunea faţă cu noi ceilalţi care avem şi preocupări politice ?

După ce d-l dr. Alexandru Mocsonyi a cerut lichidarea, pe care noi o amînaserăm cu mare jertfe, d-l Eugen Brote a cumpărat, prin licitaţiune, Institutul Tipografic, ce-i drept, cu banii săi, dar nu pentru sine. L-a cumpărat, l-a susţinut, i-a dat o nouă dezvoltare, — şi ce-a cîştigat ?

Cînd noi am început lupta, d-l Eugen Brote era asesor consistorial, cultiva mica moşioară ce are lîngă Sibiu şi avea cea mai frumoasă prăsilă de vite în Ardeal : azi e pribeag.

D-l Septimiu Albini, una din cele mai distinse puteri didactice ale *noastre*, a renunţat la postul de director al Şcoalei de fete din Sibiu, pentru ca să poată lua conducerea *Tribunei*, după intrarea mea în temniţă, şi a stat, cît timp a purtat sarcina aceasta, mai mult în temniţă decît la Sibiu : azi e pribeag împreună cu familia sa.

D-l Corneliu Pop-Păcuraru a renunţat la parohia ce i se oferea, ca să lucreze alăturea cu noi ; a stat timp de un an el singur în temniţă : azi e pribeag.

Răposatul Pompiliu Pipoş a ieşit din cancelaria d-lui Iuliu Coroianu ca să lucreze alăturea cu noi ; a fost pus în conflict cu familia sa şi s-a ruinat în serviciul *Tribunei* : azi familia îi este pribeagă.

Răposatul Ioan Macavei a stat pentru *Tribuna* un an şi jumătate în temniţă şi a murit în urma suferinţelor, pentru dînsul prea grele.

Părintele Vasile Mangra a fost suspendat din postul de profesor seminarial fiindcă n-a voit să se lapede de *Tribuna*.

Noi toţi, dimpreună cu „băieţii", pe care d-l dr. Ioan Raţiu i-a izgonit, ne-am sacrificat carierele, am renunţat la liniştea noastră, ne-am tras pînea de la gură şi am dat tot ceea ce e mai bun în noi ca să facem *Tribuna* ceea ce este : e peste putinţă, ca om în toată firea, să-şi închipuie că poate să ieie de la noi *Tribuna* aceasta !

Tribuna e fapta noastră, bună ori rea, dar a noastră, şi nimeni altul nu poate să facă din ea fapta sa. Poate d-l dr. Ioan Raţiu să fie stăpîn pe litere, pe cerneală, pe hîrtie, poate să plătească pe alţii ca să-i scrie ceea ce i se cere : „tribuniştii" însă tot noi rămînem şi *Tribuna*, cea temută de unii şi iubită de alţii, tot acolo are să fie, unde se va spune ce inimile noastre simt şi capetele noastre gîndesc.

S-a înşelat d-l dr. Raţiu : nu *Tribuna,* ci „tribuniştii" se caută în piaţa unde tăcerea e marfă scumpă.

Iar „tribuniştii" nu vor tăcea.

III. EFECTELE LUCRĂRII „TRIBUNIŞTILOR"

Prin lucrarea pornită în coloanele *Telegrafului român* şi continuată în coloanele *Tribunei,* s-a restabilit înainte de toate unitatea în viaţa culturală a românilor.

Deşi poporul român e pretutindeni unul şi acelaşi, el nu s-a dezvoltat pretutindeni sub aceleaşi înrîuriri, şi astfel s-au format deasupra lui, ca pătură înstrăinată prin educaţiune, trei deosebite societăţi culte, una în România, alta în Ardeal şi a treia în Bucovina, fiecare cu limba ei particulară, cu deprinderile ei locale, cu înclinările ei specifice. Era în natura lucrurilor ca aceste trei societăţi să se contopească şi ele în una singură, prin înrîurirea firească a celei din România, care se află în cele mai priincioase condiţiuni de dezvoltare. Atît maghiarii însă, cît şi germanii din Austria ţineau ca această contopire să nu se facă, ci deosebirile să devie din zi mai mari, ca între cehi şi slovaci, care erau odinioară acelaşi popor şi s-au despărţit prin cultură în două. Nici în Ardeal însă, nici în Bucovina, românii nu admiteau această înrîurire firească a societăţii culte din România şi respingeau cu încăpăţînare orişice formă culturală venită din România.

Deschizînd deci drum larg pentru înrîurirea literară a României, noi ne-am pus în conflict nu numai cu stăpînirea, ci totodată şi cu mare parte dintre cărturarii noştri, nu însă şi cu cei de la sate, nu mai ales cu poporul, care era cuprins de însufleţire, cînd a văzut că se poate scrie în româneşte şi aşa ca el să înţeleagă cele scrise. Mulţi s-au speriat şi nemiloşi duşmani mi-am făcut cînd am formulat chestiunea prin vorbele : „PENTRU TOŢI ROMÂNII SOARELE LA BUCUREŞTI RĂSARE !", dar şi multe inimi s-au deschis în auzul acestor vorbe. Ne ocăra lumea pentru limba noastră cea „stricată“, dar cetea cele scrise de noi, și cetind mereu, s-a deprins și ea să scrie în aceeași limbă. Timp de vreo doi ani mi-am petrecut serile corectînd corespondențe, articole ori contribuiri literare ce ni se trimeteau pentru *Tribuna* ; de multe ori eram nevoit să le prescriu ; apoi n-am mai avut nevoie să corectez, iar astăzi ar putea să-mi facă mie corecturi unii dintre aceia cărora le făceam odinioară eu corecturile.

Același a fost rezultatul și în Bucovina, mai ales după ce răposatul Pompiliu Pipoș a urmat lucrarea la fața locului în coloanele *Gazetei Bucovinei.* Restabilită apoi unitatea de limbă, s-a început comunicațiunea de idei, și prin ea trebuia să ajungem la unitatea în tendențele culturale.

Azi nu mai poate nimeni să ne despartă.

Dar lucrurile nu se puteau opri aici.

D-l Diamandi Manole, care a jertfit mii de florini și a alergat ani de zile pentru *Tribuna,* își petrecuse tinerețele la București și avea multe legături în România. Eu de asemenea aveam legături, fiindcă venisem de la București ca să iau parte la lucrarea pornită de amicii mei. Legăturile acestea fiind cu desăvîrșire curate, nu aveam nevoie să le ascundem, și toată lumea știa că d-l Diamandi Manole e un admirator al lui Ioan Brătianu, iară eu sunt *junimist.* Atît de puțin aveau aceste legături personale ale noastre a face cu politica în serviciul căreia lucram, încît eu a trebuit, mai înainte de a primi sarcina de director al *Tribunei,* să dau o declarațiune că nu vom ataca niciodată pe Ioan Brătianu și nu vom face propagandă pentru junimiști în coloanele *Tribunei.*

Dușmanilor noștri le venea însă la socoteală să fim socotiți drept niște „agenți străini“, și atît în coloanele *Telegrafului român,* cît și în ale *Luminătorului,* atențiunea publică era mereu atrasă asupra legăturilor noastre cu România. În același timp însă, se lucra din răsputeri pentru izolarea noastră în România.

În curînd deci amicii și binevoitorii de la București au început să fie jenați de activitatea noastră, și într-o bună dimineață d-l Mihail Kogălniceanu m-a poftit la dejun, ca să-mi facă cele mai aspre mustrări pentru lucrarea noastră, prin care facem *înțelegerea între frați* pste putință. I-am dat, *ca să mă apăr,* cele mai amănunțite explicări, și de aici înainte răposatul ne încuragia, ne trimitea abonamente și era cel mai zelos dintre cetitorii *Tribunei.*

Cîtva timp în urmă, răposatul Ioan Brătianu, care nu mă cunoștea personal, mi-a trimis vorba că dorește să mă vază. M-am dus, mi-a făcut cele mai aspre mustrări pentru că noi, oameni tineri și nepricepuți, zădărnicim silințele fruntașilor încărunțiți în lupte naționale, înveninăm relațiunile dintre români și creăm mari greutăți pentru statul român. *M-am apărat,* arătîndu-i că noi suntem în concordanță cu simțemîntul comun al poporului și declarîndu-i că nu este nici un interes, care ne poate face să ne despărțim de popor.

De aici înainte lucrarea noastră era una dintre bucuriile bătrînețelor lui Ioan Brătianu, iară noi, cei ce mai înainte nu-l cunoscusem decît după cum dușmanii lui ni-l prezentau, am intrat în rîndurile celor mai călduroși admiratori ai lui.

Urmarea firească a fost că dușmanii noștri de acasă au căutat să între în legătură cu dușmanii binevoitorilor noștri din România, și asfel s-au stabilit încetul cu încetul cele mai întinse legături politice între românii de dincoace și cei de dincolo de munți. Oameni ca d-nii Lascăr Catargiu, Alexandru Lahovary, Tache Ionescu ori Nicu Filipescu, care mai înainte nici nu știau, nici nu voiau să știe că mai sunt români și afară de România, au început să facă vînătoare de ardeleni și să fie foarte amabili, chiar afectuoși față cu mocanii, care au început să vie unul cîte unul la București, ca să vadă ce mai e pe aici.

Să nu mai amăgim poporul și să nu ne închipuim că lumea cea mare se lasă să fie indusă în eroare asupra legăturilor noastre. Azi cînd corespondența răposaților Mihail Kogălniceanu și Gheorghe Barițiu le stă tuturora la dispozițiune, orișicine poate să se dumerească asupra caracterului acestor legături.

S-a întîmplat ceea ce trebuia neapărat să se întîmple.

Mulți ani de zile au trecut, de cînd noi am zis, în coloanele *Tribunei,* că românii din Ardeal sunt mijlocitorii firești între Ungaria și România și că maghiarii, dacă nu o vor înțelege aceasta, vor fi nevoiți în cele din urmă să caute mijlocitori la București și să ceară intervenirea României în afacerile interne ale Regatului Ungar.

Aceasta e lucrul care s-a întîmplat : au cerut maghiarii de la oamenii de stat ai României serviciul amical de a interveni pentru potolirea mişcării naţionale române din ţările Coroanei ungare.

Căpeteniile Partidului Naţional Liberal au voit să facă acest serviciu. Oamenii însă, care totdeauna s-au interesat de cele ce se petrec în ţările vecine, ei în curînd s-au încredinţat că orişice încercare de a înăbuşi mişcarea nu poate decît să înăsprească conflictul. Nu s-au sfiit deci a declara, în toată sinceritatea, că ei numai prin o rezolvare sinceră şi serioasă cred înlăturarea conflictului cu putinţă, şi că astfel numai pentru o asemenea rezolvare pot să intervie.

Alţi oameni de stat ai României, care se simt destoinici a face ca Dunărea să nu mai curgă despre Vîrciorova spre Galaţi, ci despre Galaţi spre Vîrciorova, au primit cu inimă uşoară sarcina de a face ca românii din Ardeal să nu mai turbure prin protestările lor marile combinaţiuni europene şi au obţinut nemaipomenita înăsprire a conflictului.

Iar alţii, care vreau ca conflictul să nu fie rezolvat, se bucură de acest rezultat şi caută legături în Ardeal, pentru ca la vreme de nevoie să poată împedeca mergerea României contra „Sfintei Rusii".

Iată raţiunile de a fi ale legăturilor pe care le avem şi unii şi alţii.

Avem noi „tribuniştii" legături cu Partidul Naţional Liberal din România şi nu ne sfiim a o mărturisi aceasta, fiindcă nu e nimic de ascuns în aceste legături ale noastre, nimic compromiţător, fie pentru noi, fie pentru Partidul Naţional Liberal, fie pentru statul român.

Voi care staţi în faţa noastră, de ce vă daţi silinţa să ascundeţi legăturile voastre cu cercurile politice din România ? De ce umblaţi cu coşul ridicat cînd veniţi la Bucureşti ? De ce vă daţi silinţa de a nu părea ceea ce sunteţi ! ?

În noiembrie 1893 d-l dr. Ioan Raţiu a fost la Bucureşti şi a avut o întîlnire cu d-l Dimitrie Sturdza şi alta cu d-l Lascar Catargiu : a spus la toată lumea şi a şi putut spune ce a vorbit cu d-l Dimitrie Sturdza ; n-a spus însă nici celor mai intimi soţi de luptă ai săi ce a vorbit cu d-l Lascar Catargiu.

Iar puţin timp în urmă a stăruit că d-l Eugen Brote să-i vîndă *Tribuna* şi Institutul Tipografic.

D-l Eugen Brote i-a răspuns că n-are nimic de vîndut, şi guvernul ungar a suprimat *Tribuna*, pentru cuvîntul că proprietarul ei nu se află în ţară.

Dar d-l dr. Ioan Raţiu nu s-a mărginit la *Tribuna*.

Prigoniţi fără de răgaz, noi am fost nevoiţi să ne încordăm toate puterile, să mergem cu fioroasă grabă înainte şi să facem într-o zi ceea ce altfel nici în zece n-am fi făcut. Fiecare lovitură ce ni s-a dat ne-a făcut mai tari în hotărîrea noastră, fiecare pedecă ce ni s-a pus ne-a făcut mai isteţi în alegerea armelor de apărare, fiecare încercare de a ne izola ne-a împins să ne căutăm cu atît mai vîrtos soţi de luptă. Astfel, încetul cu încetul, s-a angajat în luptă întregul popor românesc şi *Foaia poporului* a avut în curînd după întemeierea ei mii de abonaţi şi era cetită în toate colibele româneşti.

Dacă om chibzuit ar fi, d-l dr. Ioan Raţiu nu s-ar mai fi pus în conflict cu „băiatul“ ce a întemeiat *Foaia poporului* şi a preamărit atîta timp pe „şeful“ său în coloanele ei.

Nu-i rămînea însă decît să o facă şi aceasta.

„Băieţii“ Gheorghe Bogdan-Duică şi Ioan Russu-Şirianul sunt iniţiatorii mişcării „primejdioase“, pe care a pornit-o studenţii de la Universitatea din Bucureşti ; după instigaţiunile lor s-a publicat şi trimis în toată Europa *Memoriul*, prin care s-a pornit lupta în publicitatea europeană ; ei au urzit „Liga pentru unitatea culturală a românilor“ : sunt vrednici de lovituri.

IV. CAUZELE RETRAGERII D-LUI DR. IOAN RAŢIU

Nu judec şi nu osîndesc pe nimeni, ci expun faptele, pentru ca contimporanii să le ştie şi urmaşii să ne poată judeca pe toţi.

Dacă interesaţi suntem noi să ne adunăm cu toţii la un loc, duşmanii noştri sunt interesaţi să ne risipească.

În primăvara anului 1887, în ajunul venirii maiestăţii-sale în Ardeal, era lucru hotărît în „consfătuirile intime“ că lucrurile vor merge bine îndată ce eu voi fi fost înlăturat.

Ce trebuia să fac eu după ce am aflat-o aceasta ?

Cea mai mare mulţumire a vieţii mele e să stau în şcoală, deşi n-am fost pregătit pentru cariera de învăţător şi astfel, ca om lipsit de cuvenita calificaţiune, nici nu pot să fac parte din „corpul didactic“. La 1884 însă, cînd am plecat de la Bucureşti, dedeam lecţiuni la institutul privat al d-nei Manliu, la şcoala, tot privată, a Societăţii pentru învăţătura poporului român şi la Azilul „Elena Doamna“, unde răposatul general Davila mă însărcinase să predau pedagogia şi limba română, iar d-l V. A. Urechiă mă numise director. Numai cu mare jale m-am despărţit de elevii şi de elevele mele. Nimeni nu mă va osîndi, dar voi mărturisi că nu eram mîhnit acum cînd mi se cerea să mă întorc la „dăscălia“ mea.

Eu, care uit mîhnirile cînd intru în clasă şi niciodată în şcoală nu mi-am perdut răbdarea, niciodată nu m-am supărat, niciodată nu am avut nevoie să pedepsesc, eu ani de zile de-a rîndul, nu numai lucrasem la Sibiu pînă la istovirea puterilor mele, dar m-am şi expus, am primit asupra mea tot odiul, m-am făcut urgisit chiar şi celor mai de aproape ai mei. Văzînd cum cei ce lucrau alăturea cu mine sunt loviţi fără milă, eram cuprins mereu de simţemîntul că trebuie să mă arunc eu în gura lupilor, pentru ca să feresc pe ceilalţi de colţii lor. Om sunt, şi firească este dorinţa mea de repaos.

Nu credeam, ce-i drept, că lucrurile se vor schimba în urma plecării mele din Sibiu, dar îmi dedeam silinţa să conving pe amicii mei că e în interesul cauzei să se facă încercarea aceasta.

Generalul Davila murise, dar ştiam că la Azil pot orişicînd să mă întorc ca la mine acasă. Şi, în adevăr, d-l Dimitrie Sturdza, atunci ministru de Culte şi Instrucţiune Publică, a fost mulţumit de hotărîrea mea de a-mi reocupa catedra, ba mi-a făcut propunerea să primim soţia mea direcţiunea, iar eu direcţiunea de studii.

Cei mai mulţi dintre amicii mei însă nu voiau să ştie nimic despre hotărîrea mea de a pleca ; Conferenţa m-a ales în Comitetul Central Executiv, iar Comitetul m-a ales secretar general al său şi m-a însărcinat să viu la proxima şedinţă cu un proiect de *Memorand.*

Trebuia deci să rămîn şi eram hotărît s-o şi fac aceasta.

În „proxima“ ședință însă, d-l V. Babeș ne-a făcut împărtășirea că guvernul a luat hotărîrea de a dizolva Comitetul și a propus ca Comitetul să previe executarea acestei hotărîri declarîndu-se el însuși dizolvat. N-a fost primită propunerea aceasta, dar Comitetul și-a sistat de fapt lucrarea prin hotărîrea de a nu intra deocamdată în discuțiunea proiectului de *Memorand.* Rămînea numai, ca la altă „proximă“ ședință fiecare dintre membri să vie cu nouă „date și acte“ pentru *Memorand.*

În „consfătuiri intime“ apoi d-l V. Babeș a arătat mai deslușit că partidul e grav compromis prin prezența mea în Comitetul lui Executiv. Deși cetățean ungar, eu petrecusem timp de zece ani în „străinătate“, unde aveam legături, și astfel nu mai puteam să iau parte la viața politică a patriei mele, fără ca să compromit „cauza“.

Atît de puternice erau rezoanele aceste, încît nu numai d-l V. Babeș, ci totodată și președintele, d-l Gheorghe Barițiu, și-au anunțat retragerea din Comitet.

I-am adresat atunci d-lui G. Barițiu o scrisoare, prin care i-am adus la cunoștință că eu, nu numai că mă retrag, dar și părăsesc țara.

Cu toate aceste, am rămas.

Pozițiunea îmi era la București asigurată ; proprietarul casei în care locuiam la Sibiu, d-l profesor Dimitrie Comșa, pusese biletul de închiriere ; lucrurile îmi erau împachetate ; făcusem chiar vizitele de adio : amicul meu dr. V. Lucaciu însă, venind la acea „proximă“ ședință, a fost arestat pe drum, așa din senin și din întîmplare numai fără de „datele și actele“, pe care le aducea pentru *Memorand.*

În fața acestei situațiuni înăsprite, plecarea mea ar fi fost un fel de dezerțiune. Trebuia să mai aștept.

În urma retragerii răposatului G. Barițiu, Comitetul era ca dizolvat. El nu avuse putința de a se pronunța asupra demisiunilor date, și astfel George Barițiu era considerat ca președinte ; el însă, considerîndu-se demisionat, nu voia să convoace Comitetul.

După multe temporizări, s-a hotărît apoi ca membrii Comitetului să se întrunească la Turda sub prezidența d-lui dr. Ioan Rațiu. D-l V. Babeș a declarat că va lua și d-sa parte la această întrunire, dacă nu mi se va trimite și mie convocare.

I s-a făcut pe plac, și s-au ținut apoi consfătuiri la Turda, la Cluj, ba chiar și la Budapesta, în saloanele d-lui dr. Alex. Mocsonyi : simțemîntul general era că toate ar merge foarte bine, dacă n-ar fi „intrigile“ mele la mijloc.

Aceasta era situațiunea cînd redactorul răspunzător al *Tribunei* a fost tras în judecată pentru un articol scris, dar nesubscris de mine. Nu se putea o mai bine potrivită ocaziune, ca să mă fac „înlăturat“ : deși redactorul primise întreaga răspundere pentru articol, m-am denunțat ca autor al *„crimei“*.

În timpul cît am lipsit eu din Sibiu, a fost pace și înțelegere atît de perfectă, încît d-l V. Babeș mi-a făcut onoarea de a mă vizita în temniță și de a-mi aduce complimente de la d-nii Mocsonyi-ești.

„Cauza“ însă n-a înaintat deloc, iar după întoarcere mea din temniță d-nul dr. Alexandru Mocsonyi și ai săi iar s-au despărțit de amicii mei.

Acum nu mai stăruia nimeni să rămîn, și am putut să plec spre mulțumirea tuturora.

Sunt mișei aceia cari zic că amicii mei n-au dat cele mai grele dovezi despre dorința lor de a face mergerea împreună cu putință.

Un lucru însă nu puteau să facă : convingerile nu și le puteau sacrifica, de popor nu se puteau despărți, angajamentele luate față de Conferență nu le puteau călca, de sine înșiși nu se puteau lăpăda.

D-l V. Babeș a fost ridicat în fruntea partidului ; s-a folosit însă de pozițiunea sa spre a zădărnici silințele celor ce voiau să execute hotărîrile Conferenței.

Comitetul însă voia să meargă înainte.

S-a hotărît deci, în „consfătuirile intime“, că trebuie să mai fie înlăturați încă trei oameni : *Eugen Brote*, *Vasile Lucaciu* și *Aurel C. Popovici*.

Acesta e rostul celei din urmă goane.

Nemernici am fi fost, dacă am fi lăsat să se facă și cu aceștia trei experințele făcute cu mine.

Hotărîtă odată goana aceasta, guvernul ungar și cei ce primiseră angajamentul de a-i face „serviciile amicale“ erau interesați ca totul să se petreacă fără prea mare zgomot. S-a făcut deci primul asalt spre a scoate *Tribuna* din mîinile „tribuniștilor“. D-l dr. Alexandru Mocsonyi a cerut, ca acționar, lichidarea Institutului Tipografic, deci punerea în vînzare a tipografiei și a *Tribunei*.

Amicii mei, cari reprezentau peste 2/3 din acțiuni, au primit propunerea aceasta și au însărcinat pe săracul Eugen Brote să liciteze alăturea cu milionarul dr. Alexandru Mocsonyi.

Ei bine, săracul a fost mai darnic decît milionarul, și d-l Eugen Brote, dînd mai mult, a cîștigat pentru noi proprietatea *Tribunei*.

Prin aceasta, situațiunea, înăsprită după retragerea domnului V. Babeș, a devenit și mai aspră.

Părintele V. Lucaci a fost greu osîndit în mai multe procese deodată și purtat timp de aproape doi ani din temniță în temniță ; d-lui Aurel Popovici i s-a făcut, lui și numai lui dintre toți tinerii universitari, un proces pentru *Replică*, iar d-l Eugen Brote a fost tras în judecată și pentru *Replică*, și pentru *Memorand*, iarăși el singur dintre toți membrii Comitetului Executiv.

Mai clar nu putea să fie pusă tema : *Înlăturați pe aceștia, ca să ne putem înțelege cu ceilalți.*

Interesul nostru era deci să izolăm pe cei ce voiau să înlăture pe cei mai destoinici dintre soții noștri de luptă.

Procesele pornite de guvernul ungar erau „monstruoase" ; trebuia deci să ne bucurăm de ele și să ne dăm silința de a-l face să le dea dimensiuni încă mai „monstruoase". Parola era : întreaga tinerime să se adune împrejurul lui Aurel Popovici, care nu e decît unul dintre executorii hotărîrilor luate de ea ; întregul popor să se adune împrejurul lui Eugen Brote, care nu e decît unul dintre executorii hotărîrilor luate conform cu stăruințele lui.

Din acest punct de vedere au fost conduse lucrările în timpul instrucțiunii.

În procesul *Replicei* nu am reușit, dar în al *Memorandului* guvernul a fost în cele din urmă nevoit să tragă în judecată cel puțin pe întregul Comitet Executiv.

Pînă aici lucrările au mers bine ; de aici înainte însă au început să se dea pe față slăbiciunile omenești.

Acela care știe să judece și îi cunoaște pe maghiari trebuia să fie convins că așa numai de capul lor nu se avîntă ei în aceste procese *„monstruoase"*. Ei nu și-au dat, în suficiența lor nemeșească, niciodată silința de a cunoaște țara, n-au studiat niciodată cestiunile ce voiau să rezolve; au fost deci amăgiţi de „amicii" lor români, care, tot atît de suficienţi, credeau că Eugen Brote, V. Lucaci ori Aurel Popovici pot să fie înlăturaţi cum fusesem eu, care n-am ţinut niciodată să nu fiu înlăturat, şi că, înlăturaţi odată aceştia, românii au să devie cei mai blegi oameni.

Tocmai de aceea puteam să fim pe deplin mulţumiţi cu colosala prostie la care l-au împins pe guvernul ungar, şi să nu le mai facem şi cheful de a intra în temniţă.

După indignaţiunea generală, pe care aceste procese o produseră nu numai în poporul român, ci totodată şi în Europa, atitudinea acuzaţiilor se indica prin chiar natura lucrurilor: ei trebuiau să profite de indignaţiunea generală, să părăsească ţara, să declare prin un manifest adresat poporului că nu consideră pe juraţii din Cluj ca judecători, ci ca violentatori, să adreseze împăratului un nou memoriu şi să se risipească prin ţările apusene ca să continue lupta ca emigraţiune de oameni ai ordinei.

În vara anului 1893 d-l dr. Ioan Raţiu era accesibil pentru politica aceasta.

În noiembrie însă, d-sa a venit la Bucureşti ca să ia înţelegere cu domnii Eugen Brote şi Aurel Popovici, primii emigraţi.

Guvernul de aici se afla în cea mai mare strîmtoare.

Acţiunea plănuită numai de aici putea să fie pornită; aici trebuia să fie „cartierul general": domnii Lascar Cataragiu şi Petre Carp trebuiau deci să facă tot ceea ce le sta prin putinţă ca acuzaţii încă neemigraţi să se prezente în faţa juraţilor din Cluj, să se lepede de cei emigraţi şi să între în temniţă.

Silinţele lor n-au rămas zădarnice: după întîlnirea sa cu d-l L. Catargiu, d-l dr. Ioan Raţiu, nu numai a devenit foarte „diplomat", ci a pornit şi al doilea asalt spre a scoate *Tribuna* din mîinile „tribuniştilor".

S-au petrecut lucruri urîte, pe cari nu e nevoie să le ştie şi tinerii, în mînile cărora vor ajunge cele scrise de mine. Tocmai de aceea mă simt dator a mărturisi că nu pun aceste lucruri în sarcina d-lui dr. Ioan Raţiu, pe care l-am socotit totdeauna şi-l socotesc şi acum om onorabil şi doritor de bine. Ele trebuiesc să fie puse în sarcina celor ce au abuzat de strîmtorările noastre ale tuturora, de buna-credință a unora dintre noi și de fireasca lipsă de „rutină“ politică a cîtorva dintre fruntașii noștri, cărora nu li se poate cere să știe, așa *à prima vista*, ce fel de notă reprezintă oameni ca d-l Tache Ionescu ori d-l Nicu Filipescu în concertul nostru politic.

Prins odată în clește, d-l dr. Ioan Rațiu nu putea decît să se dea după cei ce strîngeau cleștele.

După ce d-l Eugen Brote a declarat că nu are nimic de vîndut, guvernul a suprimat *Tribuna*.

D-l dr. I. Rațiu a stăruit acum ca d-l Eugen Brote să vîndă, în „interesul cauzei“, Institutul și editurile lui.

D-l Eugen Brote i-a răspuns că pune *Tribuna* la dispozițiunea Comitetului, care nu are decît să depună o nouă cauțiune, pentru ca *Tribuna* să reapară ca proprietate a vreunei persoane, care să afla la Sibiu.

S-a încheiat deci un contract de vînzare, act notarial, dar fictiv, în vîrtutea căruia firma s-a înregistrat pe numele d-lui Ioan Popa-Necșa, conducătorul zețăriei, ca cumpărător, deci nou proprietar.

D-l dr. Ioan Rațiu, care nu ținea să reapară *Tribuna*, ci ca d-l Eugen Brote să nu mai fie proprietar al ei, a pus alternativa : „Ori declari că ai vîndut *Tribuna* Comitetului, ori că nu va mai reapărea !“

Ce trebuia să facă d-l Eugen Brote, care era și el membru al Comitetului și avea deplină încredere în majoritatea cea mare a soților săi de luptă ?

A făcut declarațiunea, pentru ca reaparițiunea *Tribunei* să nu mai poată fi amînată, dar a luat în același timp toate precauțiunile ca nimeni să nu poată abuza nepedepsit de declarațiunea stoarsă de la domnia-sa.

„Aveți — zis d-sa — să-mi dați, bani numărați, ceea ce după cărțile de contabilitate am dat eu, adecă 12 000 florini, și al vostru e Institutul cu toate activele și pasivele lui.“

Al vostru ? Al cui ? Al membrilor actuali ai Comitetului — adecă al meu, și al amicului meu Popovici.

Fiindcă acești noi proprietari erau risipiți, purtarea de grijă pentru Institut și editurile lui urma să fie încredințată d-lor dr. Ioan Rațiu, Nicolae Cristea, Daniil Barcianu, Dimitrie Comșa și Septimiu Albini, care erau cu locuința la Sibiu.

D-l Popa-Necşa a subscris deci un act notarial, tot fictiv, prin care declară că s-a împrumutat de la aceşti cinci domni cu 19 500 florini, preţul Institutului (cu cauţiuni cu tot), şi că le dă acestor creditori dreptul de a administra averea cumpărată din banii lor.

Poate să fie d-l Tache Ionescu şi Ioan Gură-de-Aur, şi mare chiţibuşar, dar după acest aranjament tot nu putea să scoată *TRIBUNA* de la cei cinci, dintre care patru au adus mari jertfe şi au ostenit mult pentru ea.

D-l dr. Ioan Raţiu a declarat deci că nu primeşte acest aranjament şi că *Tribuna* nu va reapărea decît dacă d-l Popa-Necşa va subscrie altă declaraţiune, prin care îl recunoaşte numai pe d-sa singur creditor şi în drept de a administra.

Viaţa politică e lucru serios, şi cel ce ia parte la ea e dator să-şi dea silinţa de a se dumeri asupra celor ce se urzesc şi de a afla tot ceea ce îi este de folos. Nu ne-am încumeta să luăm deci parte la viaţa politică, dacă ne-am simţi oameni pe care orişicine să-i poată trage pe sfoară.

Fiindcă noi ştiam că *Tribuna* are să reapară de prima ianuarie, iar în coloanele *Ţării* se spunea că nu va reapărea, am plecat la Sibiu, ca să-mi dau încă o dată silinţa de a lumina pe d-l dr. Ioan Raţiu.

M-am încredinţat că e prea tîrziu.

Cît pentru d-l Ioan Raţiu, înţelegerea tot ar mai fi fost cu putinţă, dar mai era la mijloc şi d-na Raţiu, venerabila matroană, cu două fete şi două surori.

Tribuna nu putea să reapară, fiindcă amicii mei Daniil Barcianu, Dimitrie Comşa şi Septimiu Albini nu se învoiau ca d-l Popa-Necşa să subscrie actul cerut de d-l dr. Ioan Raţiu, iar d-l Ioan Raţiu nu permitea ca paginile, făcute gata, să fie puse în maşină, mai înainte de a fi subscris d-l Popa-Necşa declaraţiunea cerută de d-sa.

Am înduplecat pe amicii mei să cedeze şi, spre marea consternaţiune a celor de la *Ţara*, primul număr al *Tribunei* a apărut la timp, ba chiar cu un articol scris de mine în frunte.

De ce adecă amicii mei din Sibiu să fi stăruit ca d-l Ioan Popa-Necşa să nu dea declaraţiunea cerută de domnul dr. Ioan Raţiu ?

Abuzînd de declaraţiunea aceasta, d-l dr. Ioan Raţiu comitea un act de sinucidere politică, şi nu de noi avea să se plîngă, ci de cei ce-l făceau să abuzeze.

Mai era apoi la mijloc un lucru, de care se frîng toate chiţibuşurile advocăţeşti : d-l dr. Ioan Raţiu a fost nevoit să subscrie la 16 ianuarie o declaraţiune în care se zice :

„Atît în numele meu, cît şi în al erezilor mei, cedez, cu deplină putere de lege, numitului Comitet, compus actualmente din d-nii Gheorghe Pop de Băseşti, *Eugen Brote, dr. Vasile Lucaciu, Demetriu Comşa, Septimiu Albini, Nicolae Cristea,* Basiliu Raţiu, *Iuliu Coroianu,* Rubin Patiţa, dr. Teotor Mihali, *Aurel Suciu,* Daniil Lica, *dr. Daniil Barcianu, dr. Gavril Tripon, dr. Vasile Fodor, Gherasim Domide, dr. Gheorghe Popovici, Aurel Popovici, dr. I. T. Mera, Mihai Veliciu,* Patriţiu Barbul, *Romul de Crainic,* Gavriil de Purcăreţi şi Vasilie Ignat, toate drepturile mele şi sarcinile mele cuprinse în obligaţia sus-numită şi *în special dreptul de a dispune, conduce şi administra* INSTITUTUL TIPOGRAFIC *şi toate editurile sale*".

Această declaraţiune a fost dată în mînile domnului EUGEN BROTE, care rămînea adevăratul proprietar, cîtă vreme vînzarea nu devenea efectivă prin plătirea preţului.

De ce adecă aveam să ne temem noi ?

Chiar şi după ce vînzarea devenea efectivă, noii proprietari erau persoanele numite în declaraţiunea d-lui dr. I. Raţiu şi nu mai puţin decît 16 din aceşti noi proprietari erau oameni care ţineau şi, afară de d-l Iuliu Coroianu, ţin şi astăzi ca *Tribuna* să rămînă sub purtarea de grijă a „tribuniştilor". De aceea vînzarea nici n-a devenit efectivă, căci marea majoritate a Comitetului nu voia să cumpere *Tribuna,* ci s-o scape, prin înlăturarea greutăţilor formale puse de guvern.

În ciuda *„obligaţiunii"* subscrise, d-l Ioan Popa-Necşa se consideră deci ca fiind însărcinat din partea d-lui Eugen Brote, adevăratul proprietar.

I s-a făcut proces de presă, a fost osîndit, şi guvernul iar a suspendat *Tribuna,* de astă dată pentru cuvîntul că proprietarul ei se află în temniţă.

Firma a fost deci trecută prin aceleaşi forme pe numele d-lui Liviu Albini.

Și d-l Albini se considera însă tot ca fiind însărcinat din partea d-lui Eugen Brote, care dispunea, tot ca mai înainte, și în ceea ce privește personalul de redacțiune. Ca totdeauna, veniturile erau întrebuințate pentru acoperirea cheltuielilor de redacțiune și de administrațiune, și deosebirea era numai că deficitele nu erau acoperite numai de „tribuniști“, ci și din contribuiri făcute de întregul partid, ale cărui organe erau *Tribuna* și *Foaia poporului.*

D-l Liviu Albini și redactorii aveau din partea d-lui Eugen Brote însărcinarea să stea întru toate la dispozițiunea d-lui dr. Ioan Rațiu, șeful partidului și să nu atingă susceptibilitățile lui prin atacuri îndreptate contra guvernului din România, dar să bage bine de seamă ca nu cumva ziarul să fie întrebuințat pentru propagarea ideilor care totdeauna au fost combătute în coloanele lui.

Aceasta era situațiunea în ajunul marelui proces al *Memorandului.*

D-l dr. Ioan Rațiu era atît de bine stăpîn, încît oprea publicarea articolelor trimise de d-l Eugen Brote pentru *Tribuna,* și în același timp se lucra, atît pe sub mînă, cît și prin coloanele ziarelor conservatoare din România, precum și în ale *Dreptății,* în ale *Telegrafului român* și ale *Gazetei Transilvaniei,* pentru discreditarea d-lui Eugen Brote, *dezertorul.*

Ruptura definitivă s-a făcut la Cluj, în fața Curții cu jurați.

Ademeniți prin asigurări false, amăgiți prin fel de fel de promisiuni ori silințe, prin presiuni morale, cei mai mulți dintre acuzați s-au dus cu voie bună la Cluj. Unii dintre dînșii nu credeau că maghiarii vor îndrăzni să-i osîndească, alții s-au lăsat să fie amețiți de iluziunea unei apropiate grațieri, iar alții nu se speriau de martiriu. Destul că s-au dus și au întrat în marea halima, ce se numește *PROCESUL MEMORANDULUI.*

Eu sunt om cu cap vîrtos, și nu o dată mi s-a întîmplat să stau la masă, lucrînd întins, peste 20 de ceasuri, omorîndu-mi foamea cu cafele și cu țigări. Trebuia s-o fac și am făcut-o. La Cluj însă, am stat o zi pe banca acuzaților, am stat și a doua zi înainte de ameazăzi, dar după-ameazăzi am declarat că renunț la dreptul de a mă mai apăra. Atît fusesem de hărțuit, prin atîtea porniri de indignare trecusem, atît trebuise să stau cu mintea încordată, încît, în cele din urmă, singură tăcerea mă mai putea feri să nu-mi pierd bunul cumpăt și nu să fac ori să nu zic lucruri, prin care să mă arăt deopotrivă cu cei adunați în fața mea.

Oamenii aceștia au stat nu două, nu patru, ci, lucru monstruos, optsprezece zile pe banca de acuzați ! I-au ținut anume atît și i-au hărțuit mereu, pentru ca să-i obosească, să le istovească puterile și să-i ducă la starea sufletească în care omul se resemnează și se dă de gol, spuind ceea ce nu vrea să spună. Nu s-au dat de gol, fiindcă erau toți oameni cu inima curată, cu gînduri bune, cu intențiuni leale, fiindcă n-avea nici unul pe sufletul lui ceva ce ar fi putut să-l compromită ori să arunce vreo umbră asupra lucrării noastre.

S-au folosit însă demonii ieșiți din mijlocul nostru de această oboseală sufletească și le-au șoptit la ureche : „Acum e momentul oportun : lepădați-vă de Brote, aruncați toată vina asupra lui, desemnați-l pentru urgia comună, prezentați-l drept cap al tuturor răutăților, căci numai așa veți putea scăpa !“

Astfel au fost pînă chiar și cei mai iubiți dintre prietenii noștri împinși să contribuie la scenele dureroase, care au produs o atît de urîtă impresiune asupra tuturor binevoitorilor noștri, și abia după ce s-a produs impresiunea aceasta, d-l dr. Ioan Rațiu a cetit, în fața juraților obosiți, declarațiunea, care n-avea rostul ei decît fiind făcută de oameni ce n-au voit să se prezente.

E greu să-i spui judecătorului că nu-l recunoști, după ce timp de mai mult de două săptămîni ai stat în fața lui.

Dar, în sfîrșit, tot mai bine era să se facă cel puțin acum declarațiunea.

În mintea orișicărui om cu judecată trebuia să se producă impresiunea că, în urma procesului, d-l Eugen Brote era izolat, respins chiar și de cei mai buni dintre amicii săi. Nu era acesta adevărul, dar așa trebuiau să pară lucrurile. De aceea nu pot să fie certați de pripire nici cei ce îl credeau pe d-l dr. Ioan Rațiu acum destul de tare, ca să facă cel din urmă pas pentru înlăturarea d-lui Eugen Brote.

D-l dr. Ioan Rațiu a fost nevoit să facă pasul acesta încă fiind în temniță.

După declarațiunea dată de d-l dr. Ioan Rațiu, nimeni fără de mandat primit din partea persoanelor numite în acea declarațiune, nu poate lua de la d-l Liviu Albini administrarea Institutului și a editurilor lui.

D-l dr. Rațiu trebuia deci să aibă un asemenea mandat.

D-l Ioan Russu pornise o „colectă“ pentru ridicarea unui monument la mormîntul lui Avram Iancu. S-au adunat cîteva mii de florini, pe care le primise d-l Liviu Albini.

Guvernul a oprit „colecta“ și a dispus sechestrarea banilor. Cînd era însă să se facă sechestrarea, banii se aflau în mîinile altei persoane, de la care guvernul ungar nu poate să sechestreze nimic.

„Pericol! — a strigat acum d-l dr. Rațiu — guvernul are să sechestreze Institutul, care e considerat ca avere privată a d-lui Liviu Albini. Trebuie să luăm măsuri ca să asigurăm averea *națiunii !*“

Membrii din temniță ai Comitetului au dat deci părintelui Nicolae Cristea, care atunci se întorcea acasă, însărcinarea de a pune, în virtutea „obligațiunii“ date de d-l L. Albini, sechestru pe Institutul Tipografic, pentru ca să previe o eventuală sechestrare din partea guvernului.

Părintele Cristea n-a uzat de această însărcinare, fiindcă n-avea nevoie s-o facă, după ce se încredințase că nu există pericolul prevăzut de d-l dr. Ioan Rațiu.

D-l dr. Ioan Rațiu a făcut-o și fără ca să fi primit vreun mandat.

Acum, după ce se întorsese cu nimbul de „martir“ din temniță, d-sa era socotit destul de tare pentru ca s-o poată face și asta.

Știa d-l dr. Ioan Rațiu că învoiala de cumpărare nu fusese executată și că Institutul Tipografic și editurile lui tot ale d-lui Eugen Brote sunt ; dar proprietarul acesta e *dezertor* și nici nu vrea, nici nu poate să se prezente la judecătoria „competentă“, ca să-și reclame drepturile.

E lucru de necrezut ! Am toate actele justificate în mîna mea și tot nu-mi vine să cred ceea ce scriu.

Ne înțelegem, în cea mai intimă confidență, ca să punem la cale un șir de acte pentru înlăturarea pedecilor puse de guvern, și vorbim azi în auzul tuturora despre aceste acte.

Zece „fruntași naționali“, care se află în temniță, de unde nimic nu poate să iasă fără de viza directorului, urzesc un fel de complot, spre a eluda o măsură luată de guvern, și subscriu un act de cea mai secretă natură : pînă chiar și de acest act s-a făcut abuz, pînă chiar și acest act a fost dat publicității !

Mă opresc aici, pentru ca să trec la o altă cestiune de cea mai mare importanță actuală.

Au trecut peste doi ani de zile, de cînd d-l dr. Ioan Rațiu lucrează ca să înlătureze pe cîțiva dintre soții săi de luptă și astfel să dezorganizeze partidul, în fruntea căruia se afla.

Ce trebuia să facem noi, care o știam aceasta și nu ne îndoiam despre bunele dispozițiuni ale bărbatului, pe care-l socotisem vrednic de a fi ridicat în fruntea partidului ?

Neavînd putința de a-l scoate din strîmtorarea în care se afla și de care alții abuzau spre a-l silui, noi ne-am dat toată silința de a-l ajuta și de a-l feri de prea mari greșale.

I-am făcut, înainte de toate, totdeauna pe plac, pentru ca să n-aibă ocaziune de a se supăra ; ne-am supus și nu ne-am supărat niciodată, orișice ne-ar fi făcut.

În anul 1893, cînd cu conflictele sîngeroase de la Scărișoara, s-a publicat în *Voința națională* un articol subscris de mine și intitulat *Moții și maghiarii*. Voind să arate că vederile expuse în acel articol sunt și ale lor, moții au hotărît să-mi trimită o deputațiune, care să-mi prezente o adresă de mulțumire. Albumul pentru această adresă a fost comandat la Viena și e nu numai frumos, ci totodată și scump. Adresa e scurtă, simplă și subscrisă de tot ce se știe om de frunte în Munții Apuseni. Pe doasca albumului sunt gravate într-o placă de platină așezată în decorațiune de aur masiv din Munții Apuseni vorbele „MOȚII PENTRU SLAVICI“.

Iată adresa :

„*Ilustre Domnule :*

Munții Apuseni întotdeauna au fost leagănul mișcărilor naționale. Iar bărbaților, care pentru popor au luptat, dragoste mare le-au păstrat.

Cu peana Domniei Tale ageră și inima caldă luptînd pentru binele poporului român, ai drept la iubirea tuturor românilor.

Prin studiul Domniei Tale, *Moții și maghiarii*, publicat în foile noastre fruntașe, cinste și folos mare ne-ai făcut îndeosebi nouă moților.

Ne împlinim o datorie plăcută, aducîndu-ţi prin aceasta cea mai sinceră mulţumire şi urări de bine.

Să trăieşti încă mulţi ani, ca podoabă a neamului românesc şi moţilor un prieten slăvit.

Munţii Apuseni, in 1 dec. v. 1893

Mihail Andreica, proprietar în Cîmpeni, fost tribun în anii 1848—49, membru ordinar pe viaţă al Asociaţiunii transilvane, membru fundator al Fondului de Teatru Român.

Alexandru Filip, advocat, directorul băncii „Auraria“, director de mine, directorul subdespărţămîntului XIII al Asociaţiunii transilvane şi membru fundator al aceleia, preşedintele revirului montan Zlatna-Bucium, preşedintele Clubului Partidului Naţional din Abrud-Roşia, proprietar de mine.

Clement Aiudeanu, fost tribun în anii 1848—49, decorat cu Crucea de aur şi cu medalie de aur, învăţător pensionat şi proprietar în Cîmpeni.

Candin David, proprietar şi director de mine.

Nicolae Macavei, proprietar de mine.

Aurelian Danciu, director şi proprietar de mine.

Aviron Macavei, proprietar mare de mine.

Alexandru David, proprietar de mine.

Ionuţiu Nicolae, proprietar mare de mine.

Vasile David, proprietar de mine.

Ioan David, student în Drept.

Simion Ciura, proprietar de mine.

Ioan Babuţiu, preot gr.-cat.

Sofia Babuţiu.

Aurel Al. Lazăr, comerciant.

Iosif Ciura, paroh şi viceprotopop onor gr-cat. în Bucium-Şasa.

Ioan Cosma, propr. de mine.

Ioan Munteanu, înv.

Moise Macavei, propr. de mine.

Ioan Naicu, propr. de mine.

Ioan S. Macavei, propr. de mine.

Maria David.

Sabina David.

«Dumnezeu ni te-au dat, bănăţean român adevărat.
Dumnezeu îţi va ajuta în gigantică lupta ta
Să-ţi vezi mîntuită naţia ta asuprită,

Inima-ţi liniştită şi de român în veci pomenită».

Nicolae Băieşanu,
preot rom. în Bucium-Izbita

Elena Băieşanu, preoteasă.
Pamfiliu Băieşanu, practicant montan.
Nicolae Jurca, proprietar de mine.
Simion Crîsnic, proprietar de mine.
Nicolae Adamovici, preot gr.-cat. în Bucium-Poieni.
Eva Adamovici, preoteasă în Bucium-Poieni.
George Lupu, teolog absolut.
Iancu Nicolae, proprietar de mine.
Alexandru Jurca, proprietar de mine.
Ioan Bogdan, proprietar.
Lazăr Ceteraş, proprietar de mine.
Gh. Praţia, proprietar de mine.
Macaria Costinaş, proprietar.
Nicolae Ţandrău Dubiciu, proprietar de mine.
Gheorghe Popa, proprietar.
Gheorghe Toma, miner.
Gherasim Băieşanu, miner.
Ioan Jurca, proprietar de mine.
Dumitru Jurca, proprietar de mine.
Elena Jurca.
Alexandru Danciu, paroh., în Bucium-Sat.
Ceteraş Gheorghe, proprietar de mine.
Nicolae Bembea, proprietar.
Ioan Ţandrău, proprietar de mine.
Moise Praţie, metalurg.
Alexandru Lupu, proprietar de mine.
Simion Lupu, proprietar de mine.
Gheorghe Lupu, învăţător.
Anania Boldor, învăţător.
Dumitru Bodea, proprietar de mine.
Ioan Toma, proprietar.
Traian Danciu, comersant.
Teodor Sîrbu, proprietar în Cărpiniş.
Carolina Sîrbu, născ. Fodoreanu.
Avram Sîrbu, din Cărpiniş, cleric an. III în Sibiu.

Ioan Todescu, paroh rom. gr. ort. în Bucium-Cerbu, proprietar şi director de mine, asesor al Scaunului protopresbiterial și deputat al Sinodului protopresbiterial, membru pe viață al Asociațiunii transilvane pentru cultura și literatura poporului român.

Ilariu Todescu, student.

Iosif Cîmpeanu, cantor și propr. de mine.

Alexandru Danciu, proprietar.

Valeria Todescu, școlăriță.

Moise Danciu, proprietar.

Dumitru Todea, proprietar de mine.

Ioan Brătianu, proprietar.

Ioan Mostiu, proprietar.

Simion Tomușiu.

Gheorghe Tomușiu, proprietar.

Gheorghe Crișan, proprietar de mine.

Gheorghe Țap, proprietar.

Danciu Nicolae, proprietar.

Ioan Macavei, proprietar.

Alexandru Macavei, proprietar de mine.

Alexandru Tuhuț, inspector de mine.

Moise Ionuțiu a lui Gheorghe, miner.

Dumitru Toma, proprietar în Cărpiniș.

Simion Jäger, proprietar.

Ioan Danciu, director de mine.

Alexandru Ciura, paroh în Abrud.

Romulus Gritta, director și posesor de mine în Roșia Montană.

Aureliu St. Suluțiu, funcționar de bancă.

Basiliu Ciobanu, director și posesor de mine în Cetatea Romanilor.

Dr. Laurențiu Pop, advocat în Abrud.

Ioan Sîrbu, proprietar.

Iosif Groffu, comerciant în Abrud.

Elena Groffu.

Gheorghe Balomir, propr. și industriaș.

Corneliu Munteanu, înv. rom. în Abrud.

Solomon Coroiu, învățător.

Terențiu Giurchescu, croitor în Abrud.

Radu Jantea, preot român în Sohodol.

Aureliu Ciura.

Ioan Cioica, proprietar.

Iuliu Muţiu, măsar şi proprietar.

Simion Grecu, proprietar de mine.

Zaharia Cioara, proprietar.

Iacob Străjanu, pictor şi desemnator, amploiat poştal şi telegr. în pensiune.

Dionisiu Jeflea, faur.

Alexandru Tuhuţ, proprietar.

Gheorghe St. Suluţiu, pielar şi proprietar.

Simion Bistraia, miner.

Artemius Mărculescu, proprietar.

Petru Chendi, păpucar.

Petru Macaveiu, propr. de mine şi func.

Alexandru Drumaru, funcţionar.

Ioan Herţa.

Gheorghe Cosma.

Iosif Bara, proprietar.

Teodor Vitca, pantofar.

Iosif Draia, proprietar.

Gheorghe Mîrza, cizmar în Abrud.

Nicolae Moldoveanu.

Ioan Deoanca, proprietar.

Ioan Popp, proprietar.

Alexandru Balta, proprietar.

Petru Nicola, preot român în Vidra-de-Jos, din familia lui Horia.

Ioan Todea, paroh gr. or. în Albac.

Teodor Bursu, preot în Scărişoara.

Iuliu Pitic, învăţător român şi casier la banca „Muntenia“ din Ofenbaia.

Dr. Basiliu Preda, advocat.

Sabina Preda.

Romul Furdui, protopresbiter gr. or.

Ana Furdui.

Vasile Chirtop, fost magistru poştal şi telegrafist rom. ung., proprietar în Cîmpeni.

Ioan Motora, preot gr. or. în Cîmpeni.

Octavia R. Motora, preoteasă.

Mihail Contes, preot, înv. gr. or.

Enea Iuliu Gherasim, comerciant.

Mihail Motora, proprietar în Cîmpeni.

Iuliu Poruţiu, paroh gr.-catolic român, membru ordinar al Asociaţiunii transilvane pentru lit. şi cult. poporului.

Domnica Chirtop.

Teodor Mucea, econom.

Ioan Bota, econom.

Dumitru Stan, econom.

Boncuţiu Ioan, econom.

Nicolae Boncuţiu, măsar.

Mihai, Mihon, econom.

Vasile Vesea, bărdaş.

Vasile Corchis.

Avram Napău, bărdaş.

Gheorghe Tuhuţiu, lemnar.

Nicolae Muntea, econom.

Teodor Bota, econom.

Vasile Petruşe, butnar.

Constantin Mihon, econom.

Mihail Olariu, zidar.

Mucea Nicolae, bărdaş.

Napău Ioan.

Boncuţiu Nicolae, bărdaş.

Bota Iosif.

Boncutiu Gheorghe, econom.

Iosif Stan, fleşer.

Corchiş Nicolae, econom.

Nicolae Vesa.

Mihon Gheorghe, econom.

Mocan Teodor, din Scărişoara.

Ioan Gligor, preot gr. or. în Ponorel.

Gheorghe Scrob, paroh gr. or. în Secătura.

Iosif Arieşianu, preot gr.-cat. în Certege.

Bara Gheorghe, econom în Secătura.

Nicolae Coroiu Ponoreanu, preot român gr-cat. în Ponorel.

Basiliu Leah, fost dubaş în anii 1848—49.

Ioan Miheţiu, econom.

Ioan Şoica, ciubărar.

Ioan Ciama, econom.

Nicolae Leahu.

Mihai Leahu, ciubărar din Vidra Iancului.
Ioan Ciama a lui Gavrilă.
Ana N. Gomboş.
Mihail Gomboş, proprietar şi membru pe viaţă al Asociaţiunii transilvane.
Nicolae Leahu.
Adam Trifonescu, comerciant.
Teodor Badău, *vigil silvanal.*
Grigore Iosif, cantor.
Nicolae Cristea.
Simion Chira.
Toader Ciama.
Mihai Răsiga.
Constantin Gavra.
Vasile Gavra.
Gheorghe Gligor.
Petru Miheţ.
Mihai Bădău, ciubărar.
Nicolae Gligor.
Nicolae Chira, econom.
Ştefan Pogan.
Iosif Şoica.
Nicolae Avram.
Ioan Răsiga.
Constantin Lazăr, econom.
Vasile Ciama.
Gavril Bedu, fost gardist.
Gheorghe Gligor.
Ştefan Jude, ciubărar.
Ioan Jude.
Vasiliu Gomboş, paroh. gr. or. în Vidra-de-Sus.
Maria Gomboş, născ. Patiţia, preoteasă.
Iosif Gomboş, cleric absolut, proprietar, delegat la Conferenţa Naţională, membru ord. al Asociaţiunii transilvane.
Teofil Comboş, econom.
Const. Cotişel, preot român, gr. or. în Certege.
Gheorghe Zăhuţiu, măsar.
Petru Gaiţa, econom.
Nicolae Zăhuţiu, econom.
Constantin Corcheş, econom.

Nicolae Necşiu, econom.
Gaiţa Petru al lui Gheorghe, econom.
Andreşiu Nicolae, econom.
Gheorghe Plic, econom.
Ioan Anca, econom.
Nicolae Gaiţa, econom.
Constantin Marcu, econom.
Manoil Borle, econom.
Constantin Zăhuţiu, econom.
Ioan Costea, econom.
Gheorghe Arieşeanu, econom.
Nicolae Cotişel, proprietar.
Sofia Cotişel.
Alexandru Papiu, preot gr.-cat.
Carolina Balea.
Sofia Marcu.
Alexandru Daraban, jude reg. în pens. şi membru ord. al Asociaţiunii transilvane pentru cultura poporului român.
Eugenia Simu.
Lucreţia Papiu.
Romul Marcu, preot gr.-cat.
Nicolae Corcheş Moţul, învăţător român gr. or. şi proprietar în Cîmpeni.
Petru Simu, preot gr.-cat.
Demetru Goia, preot gr. or. în Sobodol.
Ioan Danciu, protopresbiter, director executiv al băncii naţ. rom. „Munteana".
Avram Cioranu, paroh român, gr. or. în Lupşa.
Nicolae Pitic, paroh în Muncel.
Moise Manovici, proprietar în Cărpiniş.
Rafila Manovici.
Gherasim Coroiu, proprietar în Cărpiniş.
Nicolae Dionca, fecior de căpitan din 1848, ferar în satul lui Cloşca şi Crişan.
Simion Găldău.
Dumitru Galdău, proprietar în Cărpiniş.
Rafila Dionca născ. Manovici.
V. Burianu, proprietar în Cărpiniş.
Dumitru Manovici, proprietar în Cărpiniş.
Ioan Gligor, paroh gr. or. în Vîrtop.
Sofia Gligor, preoteasă.

Petru Manovici, proprietar.
Nicolae Coroiu.
Augustin Meteșiu, paroh gr.-cat. în Cărpiniș.
Elena Dogar.
Nicolae Dogar, proprietar în Cărpiniș.
Simion Coroiu.
Letiția Dogaru.
Nicolae Macaveiu al Huhului, miner.
Ioan Hudriciu al lui Gheorghe, econom.
Poșogan Ghorghe.
Ioan Danciu, proprietar în Cărpiniș.
Antoniu Bistrai, nobil din Bistra.
Sofia Bistrai.
Spiridon Găldău.
Avram Poșogan, proprietar în Bistra.
Ilie Danciu.
Iosif Danciu.
Petru Sîrbu.
Moise Sîrbu.
Nicolae Sîrbu, proprietar în Cărpiniș.
Elisaveta Sîrbu.
Minerva Sîrbu, din Cărpiniș.
Letiția Sîrbu, din Cărpiniș.
Aurelia Sîrbu, din Cărpiniș.
Ioniță Sîrbu, din Cărpiniș.
Terezia Oros, din Cărpiniș.
Nuțu Mușa al Onului, econom.
Scrob Constantin.
Șoitu Ioan.
Constantin Găldău.
Petru Pripon, din Cărpiniș.
Sofia Balea.
Petru Balea.
Vetuța Balea.
Vasile Bumbuț, preot în Sartăș.
Teodor Costache Durduc, econom.

Familia lui Simeon Coroiu :
Simion Coroiu, proprietar în Cărpiniș ;
Elisaveta Coroiu, născ. Pripon, nepoata fabricantului tunurilor din lemn de la 1848, Simion Pripon din Cărpiniș ;
Sabina Coroiu ;

Nicolae Coroiu ;
Maria Coroiu ;
Zamfira Coroiu ;
Petru Coroiu ;
Sofia Coroiu ;
Eugen Coroiu :
Sabin Coroiu ;
Lina Coroiu ;
Nicolae Coroiu ; şi
Gavrilă Coroiu.

Sabin Nicoară ;
Lucreţia Nicoară.
Ioan Pripon.
Nicolae Colda al Pauchei, băieş.
Antoniu Faur.
Ioan Andraş, proprietar.
Toader Toderaş.
Rafila Toderaş.
Saveta Toderaş.
Avram Toderaş.
Dumitru Toderaş.
Moise Şoit.
Toma Cucu.
Ioan Oprişa.
Chirilă Vasilie.
Gavril Rancea.
Pompiliu Pitic, măestru pieptar.
Vasiliu Ioniciu.
Alexandru Birău.
Vasiliu Ciaba, muzicant.
Ioan Sîrbu, măestru pantofar.
Andrei Stoica, morar.
Ioan Oprişa, măestru bărdaş.
Nicolae Iosif, băieş.
Andrei Rancea.
Vasile Fodorean, învăţător.
Ioan Epure, econom.
Laurenţiu Danciu, măestru pantofar.
Vasile Pleşa, învăţător.
Nicolae Meteşan al lui Ioan, econom.

Oprişa Nicolae, băieş.
Vasile Gan, preot în Sălciva-de-Sus.
Eutimiu Frăsilă, preot în Sălciva-de-Sus.
Ioan Paşcu, învăţător în Lupşa.
Nicolau Fodorean, învăţător şi contabil în Ofenbaia.
Aurel Bran, preot gr. or. în Cioara-de-Sus.
Vespasian Oniţiu, comerciant.
Gherasim Lazăr, primar în comuna Cioara.
Henţea Demetriu, vicenotar în Ofenbaia.
Victoria Oniţiu.
Petru Goşa, notar cercual în Lupşa.
Vasilie Russ, proprietar în Ofenbaia.
Andrei Candrea, preot gr.-cat.
Filimon Panţa, primar în Muncel.
Ioan I. Gall, student.
Hosda Filip, proprietar în Muncel.
Sava Oniţiu.
Roma Popp.
Teodora Candrea.
Ioan Gherman, învăţător şi catehet în Brad, membru al Asociaţiunii transilvane.
Matias Vlach.
Petru Cioflica, croitor în Brad.
Teodor Orlea, teolog absolut.
Brădean Simion.
Nicolae Faur.
Avesalon Faur, ciobotar.
Bulc Petru, proprietar.
Ioan Stanciu, arendaş.
Emil Popp, curelar.
Maria Stanciu.
Ticolae Gherman, păpucar.
Adam Grof, păpucar în Brad.
Coţoiu Ştefan.
Ioan Golda, econom în Brad.
Golşca Gheorghe.
Avram Popa, primar în Hărţegani.
Toma Oţel, întreprinzător.
Valerian Cioran, măestru lemnar.
Giurgiu Militon, măcelar.
Giurgiu Maria.

Nicolae Obădău, comerciant, proprietar.
Nicolae Sîrbu, măestru zidar.
Ioan Matias, primar.
Ioan Drîmbăreanu, măestru zidar.
Nicolae Florea.
Ioan Luca, învăţător.
Sofia Gherman, proprietăreasă şi învăţătoare şi fiii :
Horaţiu, Cato Gherman, student ;
Dame Gherman şi
Joe Gherman.
Adam Bolcu, econom.
Ilie Călămariu.
Ioan Moise, zidar.
Feier Aron, proprietar mare.
Ioan Veselie.
Otilia Boneu, profesoară.
Vasile Z. Boneu.
Vasile Damian, protopresbiter.
Lungu Teodor, primar.
Gligor Costin, proprietar.
Floruţa Petru.
Teodor Dusenescu, propr. în Mesteacăn.
Ilie Zena, tălpar.
Bogdan Ioan.
Golcea Lazăr, econom.
Aron Radu, ciobotar.
Popa Teodor, econom.
I. Anghel, proprietar mare.
Luca Nicolae, tălpar.
Copos Gheorghe, maestru.
Pascu Bordea, econom.
Constantin Costin, maestru faur.
Ioan Russu, preot.
Ometa Ilie, proprietar.
Văduva Sofia Tiulescu proprietăreasă.
Nicolae Florea, preot.
Alexandru Marcu a lui Şandor, băieş şi econom.
Ioan Cuteanu, proprietar.
Dr. Pavel Oprişa.
Valerica Moldovan.
Adam Irhaşiu, comerciant.

Virgilia Lazăr.
Nicolae Stanca, proprietar.
Eremia Irhasiu.
Gheorghe Drăganu, preot gr. or. în Băiţa.
Gheorghina Drăganu, preoteasă.
Iuliu Elea Cosma, preot gr. or., director de mine, membru în congregaţiunea comitatensă.
Lucreţia Popescu.
Ana Stanca.
Petru Stanca, croitor.
Valeria Popescu.
Nicolae Păcurariu, proprietar în Seliştea Zarandului.
Silvia Păcurariu.
Nicolae Popa, preot. gr. or. şi proprietar.
Maria Lazăr.
Avram Groza, învăţător şi proprietar.
Lucreţia Pop, preoteasă.
Ioan Lupu, proprietar.
Eufrosina Băcilă, preoteasă.
Dionisie Mateeş, învăţător.
George Perian, pedagog absolut.
Avram Glava, învăţător în Selişte.
Ioan Moga, plugar.
Sebastian Stanca, teolog absolut.
S. Băcilă, paroh în Ormindea.
Gavril G. Simedrea, presbiter şi învăţător gr. or. în Zdrapţi, membru al Asociaţiunii transilvane pentru literatura şi cultura poporului român, născut în satul Blăjeni, consîngean al martirului Micula Bibarţiu (1784).
Nicolae Necşa, învăţător.
Silvia Simedrea, preoteasă.
Gherasim Groza, proprietar.
Ioachim Comşa, paroh.
Andrei Iacob, econom.
Iosif Matei, cantor.
Petru Perian, paroh gr. or.
Dr. Zosim Chirtop, candidat de advocat.
Antonie David, măestru.
Rudolf Ivanovici.
Nicolae Pop, preot gr. or şi membru ord. al Asociaţiunii transilvane pentru literatura şi cultura poporului român.

Lazăr Simu, măcelar.
Romul Coloja.
Avram Petru, jurat comunal.
Niculae Ștefan, băieș.
Alexandru Telegutu.
Gheorghe Pleșa, băieș.
Nicolae Moraru.
Teodor Vîjdea, băieș.
Furdui Gheorghe.
Alexandru Furdui, învățător gr. or.
Gheorghe Anca, paroh gr. ortodox în Soharu.
Ilie Vasiu.
Grațian Cioran, faur.
Ioan Manovici.
Gheorghe Gherman.
Nicolae Jurca.
Gheorghe Bursu, primar comunal.
Carol Faur.
Jurca Nicolae.
Teodor Anca.
Gheorghe Pripon, econom.
Gheorghe Anca, econom.
Ioan Cenușa, băieș.
Ioan Felea, econom.
Gheorghe Felea, paroh gr. or.
Dumitru Vîjdea, econom.
Gheorghe Felea, pedagog.
Solomon Danciu, cărăuș.
Nicolae Felea.
Nicolae Moldoveanu, băieș, econom.
Ioan Cioara, econom.
Gherasim Sicoe, proprietar.
Ioan Cioara (Mărgineanu), econom.
Gheorghe Ivașcu, comerciant.
Petru Furdui, econom.
Eugenia Ivașcu.
Ana Ivașcu.
Nicolae Cioara (Mărgineanu), econom.
Maria Popp.
Avram Sicoe.
Felea Simion.

Brutus Ivaşcu, sodal comerciant.
Teodor Furdui, econom.
Alexandru Ivaşcu, pălărier.
Ionuţiu Şoit, econom.
Snop Nicolae.
Clement Cîmpeanu al Lupului, econom.
Leahu Gheorghe, băieş.
Ilie Poenaru.
Pătruţ Mecea, băieş.
Crîsnicu, econom în Mihăleni.
Ioan Vişa, proprietar.
Iuliana Vasiu, proprietăreasă.
Minodora Tiulescu.
Petru Popovici, paroh şi administrator protopopesc.
Silvia Popovici, născ. Puşcariu.
Virginia Puşcariu.
Vasilie David, curelar.
Simion Popescu, cizmar.
Ioan Munteanu, morar.
Simion Faur, proprietar de mine.
Ionuţiu Gyöngyösi, băieş.
Dionisiu Şuluţiu, pălărier.
Iosif Creţ, băieş.
Bara Şandor, bugnar.
Gheorghe Tuhuţ, păpucar.
Nicolae Moldovan, băieş din Abrud-Sat.
Nicolae Drumaru, pielar.
Dionisiu Moldovean, băieş.
Cobori Gheorghe, plevar.
Ioan Fier, miner.
Ionuţiu Neagu, băieş.
Alexandru Fier, miner.
Neti Sîrbu.
Iosif Cobori, cisar.
Alexandru Socaciu, miner.
Moldovan Simion, băieş.
Simion Dandea, proprietar de mine.
Petru Şuluţiu, băieş.
Zlătneanu Vesalon, băieş.
Dionisiu Marţius, curelar.
Vasile Zlătnean, băieş.

Alexandru Sabo, băieş.
Gheorghe Sabo, băieş.
Mladin Peti, măcelar.
Gheorghe Becsa, miner.
Petru Popovici, băieş.
Teofil Faur, comerciant.
Nicolae Marcu, miner.
Ioan Iancu al Florii, miner.
Ioan Marţius, cojocar.
Solomon Sturza, econom.
Samuil Moldovan, miner.
Pripon Gheorghe
Nicolae Pripon
Ioan Pripon
Gheorghe Pripon
Nepoţi ai lui Simion Pripon, fabricant de tunuri de lemn la 1848, în Cărpiniş.

Dănilă Găldău, proprietar în Cărpiniş, din neamul lui Cloşca.

Petru Găldău, proprietar în Cărpiniş, din neamul lui Cloşca.

Teodor Găldău, proprietar în Cărpiniş, din neamul lui Cloşca.

(În popor numele colectiv al acestora este Cloştesti. Casa lui Cloşca au erezit-o şi au împărţit materialul din ea Dănilă Găldău şi Petru Găldău.)

Antoaneta Fodor, născ. Ivaşcu.

Dr. Vasile Fodor, advocat.

«E o melodie sacră, dulce şi armonioasă în concertul prozaic al vieţii, cînd mai mulţi inşi pot să se grupeze şi să lucre împreună ani de-a rîndul, pentru realizarea unui ideal, şi armonia, concordia, dragostea frăţească dintre ei să nu fie conturbată nici pentru un moment.

Idealurile nobilitează sentimentele, reduc egoismul între marginile prescrise de judecata rece, fac ca inimi multe să bată la un fel, capete la un fel să judece.

Aci e secretul sunetelor armonioase în viaţă, sunete ce atît de cu drag le ascultă omul, chiar şi cînd ne vin ca un ecou din depărtare.

Solidaritatea bazată pe principii nealienabile face minuni, iar unirea făcută mai mult pentru ochii lumii, şi cu rezerve e stavila de frunte pentru orice triumf, ea însemnează stagnare.

Apostolii nu de aceea au învins lumea veche, pentru că au fost mulţi — ci pentru că ei au avut zel şi inimă, s-au identificat cu cauza ce o reprezentau ; la ei totul era esenţă.

Esenţă să fie şi la noi !»

Dr. Alexandru St. Şuluţiu
medic cercual

Gr. Sima a lui Ioan."

Am reprodus adresa aceasta pînă în cele mai mici amănunte ale ei, pentru ca orişicine să se încredinţeze că nu era în ea nici o notă discordantă, nimic primejdios, nimic ce ar fi putut compromite pe cineva în lumea aceasta.

În urma unui act de violenţă săvîrşit de autorităţile publice maghiare, atenţiunea generală se îndreptase asupra moţilor, despre care mulţi vorbeau fără ca să-i cunoască. Eu, care-i cunosc, m-am simţit dator să spun adevărul asupra lor, pentru ca atît binevoitorii, cît şi răuvoitorii lor să ştie ce sunt şi cum gîndesc ei. Am avut singura mulţumire, la care rîvneşte sincerul scrutător de adevăr ; moţii s-au ridicat cu toţii, pentru ca într-un glas să mărturisească că bine am exprimat simţemintele şi cugetările lor.

Ce urma de aici ?

Urma ca toţi cei ce vor să-i cunoască pe moţi să cetească articolul publicat de mine asupra lor ; urma ca oamenii serioşi să ţină seama de cele zise de mine despre felul de a simţi şi de a vedea al fraţilor mei : manifestaţiunea moţilor era numai o dovadă că sunt şi eu unul dintre oamenii care în viaţa publică nu caută decît mulţumirea de a le fi spus altora adevăruri pe care ei înşişi nu pot să le cunoască, şi de a fi contribuit prin aceasta la împuţinarea greşalelor făcute din lipsă de cunoştinţă de cauză.

Numai aşa putea să vadă şi şeful Partidului Naţional lucrurile.

El trebuia să se bucure de *„armonia, concordia şi dragostea frăţească"* ce s-a produs între moţi. Da ! Erau însă două guverne, nu unul, ci două deodată, cărora nu le venea la socoteală ca adevărul să iasă la iveală, nu, mai ales, ca eu să fiu socotit drept unul dintre cei autorizaţi a-l spune.

După ce a făcut dar plimbarea sa pe la București, d-l dr. Ioan Rațiu era foarte strîmtorat de cele ce se pregăteau în Munții Apuseni.

Ce trebuia să fac eu ?

În timpul petrecerii mele în temniță am primit sute de depeși de felicitare în ziua în care s-a născut una din fiicele mele. Știind că d-l dr. Alexandru Mocsonyi s-ar simți jignit dacă aceste depeși ar fi date publicității, le-am strîns frumușel și le-am pus în saltarul mesei, ca să le arăt odată fiicei mele și să i le dau, drept dovadă că în ceas bun și nu din răi părinți e născută.

Tot astfel acum, ca să nu-i fac greutăți mult strîmtoratului șef al Partidului Național, am rugat pe moți să-mi trimită adresa pe poștă și să nu mai vorbească nimic despre ea, căci n-o s-o arăt nici eu nimănui, cîtă vreme șeful lor nu mă va autoriza s-o fac aceasta.

Atît de departe am mers cu supunerea, încît nici nu le-am mulțumit subscriitorilor adresei.

Acum am publicat-o ca act justificativ și mă voi duce în Munții Apuseni ca să le mulțumesc moților, vorbind rost la rost cu dînșii.

Și dacă așa am făcut eu, care nici nu sunt nici nu voiesc să fiu considerat membru al Partidului Național prezidat de d-l dr. Ioan Rațiu, cu atît mai supuși au fost aceia dintre amicii mei care stăteau sub „comanda“ d-lui dr. Ioan Rațiu.

D-l Eugen Brote niciodată n-a stăruit ca articolele trimise de d-sa pentru *Tribuna* să fie publicate și fără de voia d-lui dr. I. Rațiu, niciodată nu s-a *supărat* pentru că ele n-au fost publicate, niciodată nu i-a zis d-lui dr. Ioan Rațiu : „Amicii mei sunt și ai tăi, se cuvine deci ca nici tu să nu te însoțești cu cei ce mie îmi sunt dușmani !“

În timpul grelelor zile de la Cluj, cei mai de aproape prieteni, chiar rudele d-lui Eugen Brote erau alăturea cu d-nul dr. Ioan Rațiu, și nimeni nu s-a supărat, nici o imputare nu s-a făcut.

Datori eram să ne dăm silința de a le afla toate, și le și știam toate, dar parola era : trebuie să facem voile bătrînului și să ne dăm silința de a-l dumeri și de a-l feri de cursele ce i se pun.

După ce d-l dr. Ioan Rațiu s-a întors din temniță, d-l Eugen Brote i-a adresat dimpreună cu d-nii Aurel Popovici și Septimiu Albini o lungă scrisoare, prin care îi comunică părerile lor despre acțiunea pentru viitor.

D-l dr. I. Rațiu răspunde :

„*Iubite nepoate !*

Am primit cele trimise pentru întrunirea noastră din 15 noiembrie și le vom supune unei aprețieri serioase.

1. Concordia membrilor din comitet ;
2. O pace sinceră și de bună-credință ;
3. Rezoluția pentru continuarea luptei — sunt în deplin de acord cu d-ta.

Nimeni altul nu poate fi mai mult însuflețit de cum sunt eu de adevărul cuvintelor de aur ale străbunilor noștri : *Concordia res parvae crescunt, discordia magis dilabuntur.*

Mi-aduc cu plăcere aminte că noi, membrii Comitetului cu locuința la Sibiu, și cu deosebire noi amîndoi, eram totdeauna perfect înțeleși asupra atitudinii noastre politice și asupra tuturor acțiunilor naționale.

Și eu nimic nu doresc mai mult, decît a lucra și în viitor în deplină concordie cu d-voastre.

În fond sunt sigur că și astăzi suntem de acord unii cu alții, iară forma în care vom avea în viitor a ne manifesta părerile și conlucrarea trebuie să o găsim.

...Primește multe salutări cordiale de la ai mei și de la al d-tale

Unchieș

11 nov. 95"

Trei zile după ce a scris această epistolă, d-l dr. Ioan Rațiu a cerut intervenirea judecătoriei pentru sechestrarea *Tribunei.*

Celelalte sunt știute.

Am făcut tot ceea ce omenește e cu putință ca să-l înduplecăm pe d-nul dr. Ioan Rațiu a renunța la sechestrul prin care producea o grea perturbațiune în Partidul Național Român.

Întemeietorii *Tribunei,* în frunte cu d-l Diamandi Manole, toți l-au rugat, l-au conjurat ; vechii susținători ai *Tribunei,* toți i-au trimes adrese ; eu i-am adresat o scrisoare, prin care i-am expus consecințele firești ale sechestrării și l-am rugat să renunțe la ea ; majoritatea membrilor Comitetului, în numele căruia făcuse sechestrarea, l-a invitat să restabilească *statu quo :* toate sunt în zadar, căci acum, în ajunul serbărilor milenare, Partidul Național Român trebuie să fie dezorganizat ori cel puțin *decapitat.*

Acesta e rostul retragerii d-lui dr. Ioan Rațiu. Au crezut siluitorii d-sale că vor putea să dezorganizeze pe românii din țările Coroanei ungare, și dacă nu s-au încredințat încă, se vor încredința în curînd că i-au făcut să-și strîngă cu atît mai vîrtos rîndurile.

Văzînd cum unul cîte unul îl părăsesc cei ce l-au împins înainte, d-l dr. Ioan Rațiu se vede pus în fața alternativei : *Ori mă întorc la cei ce sinceri au fost față cu mine, ori rămîn singur !*

Va alege, dacă va putea.

E tare stîncă *Tribuna* și numai însuși pe sine se frînge cine se izbește de ea.

Dîndu-ne silința de a afla adevărul asupra simțemintelor și cugetărilor comune tuturor fraților noștri și avînd curagiul civic de a mărturisi acest adevăr în fața tuturora, noi am făcut ca românii să se recunoască unii pe alții ca frați pătrunși de același gînd, să se bucure unii de alții, să se iubească între dînșii, să se adune la un loc și să se simtă tari și plini de încredere în viitorul lor : e aceasta în viața noastră o nouă fază, al cărei simbol e *Tribuna*, și nu cu „tribuniștii“, și cu „nația română“ se pune în conflict cine vrea să schimbe felul *Tribunei.*

V. SITUAȚIUNEA ACTUALĂ

Are fiecare dintre noi rostul lui în lumea aceasta, și dacă e în noi și răutate, nu știi la ce e bună răutatea.

Stă în fața Universității din București, mărturie a unei binecuvîntate lucrări, statua lui Gheorghe Lazăr, care în timp de cîțiva ani a determinat caracterul culturii noastre moderne și astfel a fost socotit vrednic de a fi pus în rîndul marilor noștri binefăcători.

Trecînd pe sub statua aceasta, nimeni nu-și aduce aminte și de un alt binefăcător al nostru : episcopul Moga, care a silit pe Gheorghe Lazăr să dezbrace haina de arhidiacon, să-și ieie lumea în cap și să meargă acolo, unde avea să-și împlinească frumoasa misiune.

Avea și siluitorul acesta rostul lui în economia Providenței, și Gheorghe Lazăr ar fi de mult uitat, dacă n-ar fi avut norocul de a fi prigonit.

Aceasta să fie mîngîierea siluitorilor noștri !

Cîte și iar cîte din faptele noastre cele mai bune n-ar fi fost săvîrșite, dacă prigonitorii nu ne-ar fi silit să ne încordăm toate puterile !

De cîte ori n-am fi stat tigniți, dacă ei nu ne-ar fi silit să sărim în picioare ca să ne apărăm !

De cîte ori am fi amînat pe mîne fapta, pe care, strîmtorați de dînșii, azi am săvîrșit-o !

„Dumnezeu — așa zice vorba românească — nu te bate cu bîta, ci-ți ia mintea", și vorba aceasta o știa și Homer, care ne spune că Troia, nu prin vitejia elinilor, ci prin prostia troienilor a perit.

Providența ne e nouă mumă, și ciumă le e dușmanilor noștri, cărora le-a luat mintea, ca să nu poată înțelege foloasele ce ar trebui să tragă din adevărurile mărturisite de noi și în al lor auz.

Ani de zile de-a rîndul ne dăm silința de a-i întări pe frații noștri în convingerea că nu e pentru neamul românesc, în actuala lui fază de dezvoltare, adăpost mai bun decît o puternică Împărăție Habsburgică și că trebuie să ne încordăm puterile spre a-i îndupleca pe maghiari să curme lupta și să între la învoială cu noi, pentru ca împreună să lucrăm la consolidarea statului ungar, pe care noi îl voim tare, fiindcă e parte din împărăția de care se reazemă — în gîndul nostru — soarta întregului neam românesc.

Ei aud, dar nu înțeleg, ci ne prigonesc, ne aruncă în temnițe, ne gonesc peste hotare, ne prezintă drept niște turburători ai ordinii, pe noi, care le vorbim cu inima deschisă — tot așa ca fraților noștri.

Cred însă pe cei ce nu le vorbesc cu inima deschisă și cred pe cei ce n-au ajuns încă să se pătrundă de adevărul, care e temelia a toată cugetarea noastră politică.

Ioan Brătianu, care viaţa lui toată şi-a dat silinţa de a cunoaşte pînă în cele mai mici amănunte nu numai ţara lui, ci totodată şi ţările vecine, Ioan Brătianu, care avea, în Ardeal şi în ţara lui, cu ardelenii, vechi şi întinse legături, Ioan Brătianu a fost duşmanul maghiarilor, pentru că le-a zis, ca adevărat prieten, în toată sinceritatea : „*Nu vă închipuiţi că cineva în lumea aceasta poate să-i facă pe concetăţenii voştri români să renunţe la cererile lor legitime : trebuie să vă îmbărbătaţi şi să le faceţi dreptate !*“

Amicii maghiarilor sunt d-l Tache Ionescu şi d-l Nicu Filipescu, care multe pot, ori d-l Petre Carp, care toate le poate.

Noi, oameni cu inima deschisă şi însetaţi de pace, venim şi le zicem : „Lăsaţi şi pe Tache, şi pe Nicu, şi pe Petre, care vorbesc despre lucruri lor chiar mai puţin decît vouă cunoscute, şi ascultaţi vorba lui Ioan Brătianu, omul deprins a lua toate lucrurile în serios şi a nu spune decît ceea ce ştie“.

Suntem trădători de patrie !

Bunii patrioţi sunt aceia care ştiu prea bine că nici chiar cel ce toate le poate, pe români din ale lor n-are să-i scoată, dar zic că da, poate Tache, fiindcă pentru dînşii e mai bine aşa.

Ce să le faci ? Providenţa ia şi dă potrivit planurilor ei.

Lucrurile trebuiau să vie aşa, pentru ca noi să fim nevoiţi a trece în „marş forţat“ printr-un proces de închegare naţională, fără de care ne-ar fi găsit nepregătiţi marile evenimente, în ajunul cărora ne aflăm.

Se stabilise un fel de tradiţiune sfîntă că nu se mai întoarce cine a trecut odată în România. De aceea maghiarii, cînd ne exprimam nemulţumirile, ne răspundeau : „*Ha nem tetszik, menjen Oláhországba !*“ [1]

Aşa mi-a zis odată şi mie întru fericire pomenitul „Tabajdi-Paşa“ care stăpînea cu mînă de fier trei comitate cu aproape un milion de români. Băiat îndrăzneţ, care n-avea ce să piardă, i-am răspuns : „O să mă duc, domnule, dar n-o să mă întorc singur !“

---

[1] „Dacă nu-ţi place, mergi în Ţara Românească !“ (trad. autorului).

Așa au și venit lucrurile, fără ca cineva dintre noi să-și fi dat silința de a le aduce așa : nevoile ne-au silit să venim și să ne înoarcem mereu, încît am ajuns de ne simțim și aici și acolo acasă la noi.

Tot nevoile ne-au silit să ne dăm cea mai bună parte din sufletele noastre spre a angaja pe frații noștri din România în lupta pentru cauza noastră și să ne dumerim, împreună cu dînșii, care anume dintre interesele patriei noastre sunt comune cu ale patriei lor. Azi nu mai e în România nici un om politic care nu se preocupă de interesele noastre, și nici unul în Ardeal care nu-și dă silința de a cunoaște pe ale *României*. Pe deplin dumeriți nu suntem încă, dar din zi în zi tot mai mult pătrunde convingerea că pe timp îndelungat statul român e interesat ca Monarhia Habsburgică să fie bine încheiată în toate părțile ei, și Monarhia Habsburgică e interesată ca statul român să se fortifice, pe timp îndelungat ; noi românii toți avem aceleași interese.

Numai după ce ne-am pătruns de această convingere conformă cu marile interese europene, au putut frații noștri să se prezinte alăturea cu noi în fața Europei și să susțină cauza noastră fără de sfială, ca orișicine care servește interese generale și pe nimeni în drepturile sale nu vrea să jignească.

Lumea, care mai înainte nu ne știa, azi ne cunoaște și ne consideră drept un popor care vrea și poate să-i facă mari servicii.

Că tot mai sunt în mijlocul nostru oameni care n-au ajuns încă și poate nici nu vor ajunge vreodată să înțeleagă astfel situațiunea aceasta n-are să ne mîhnească. Lumea merge înainte, și cei ce nu sunt în stare să meargă cu ea rămîn uitați în urmă, iar cei ce vor s-o oprească sunt dați încetul cu încetul la o parte.

E trist ceea ce s-a petrecut la Sibiu, dar s-a dovedit încă o dată că zădarnică risipă de puteri e orișice opintire făcută spre a înăbuși glasul românilor din Regatul Ungar ; suntem azi mai dumeriți decît ieri, un pas mare am făcut înainte.

De ce oare d-nii Eugen Brote, Vasilie Lucaciu și Aurel Popovici trebuiau să fie înlăturați ?

De cînd cu moartea metropolitului Andrei, oamenii de stat ai Ungariei s-au obicinuit a trata cestiuni politice cu fruntași români, care ori n-aveau legături adînci în masele mari ale poporului, ori priveau lucrurile din cercul strîmt al vreunui mic orășel de provincie. S-au pomenit deodată cu acești trei oameni, care știu să pună cestiunea română în legătură cu marile cestiuni europene și să privească lucrurile din punctul de vedere al unei mai bune organizări în statul ungar și al fortificării Monarhiei Habsburgice. Nu concesiuni particulare pentru români cer ei, ci îmbunătățiri în statul ungar. Cu asemenea oameni nu vrea să se întîlnească în calea lui nici un guvern, care nu e în stare să facă îmbunătățiri.

Nu e rău nici pentru noi, nici pentru Regatul Ungar, că oameni ca aceștia, tineri încă, au fost nevoiți să facă școală politică la București, de unde mulți s-au întors cu rușine, dar nici unul cum a venit.

Silințele de a-i înlătura i-au desemnat și-i avem gata pentru timpul cînd patria lor și neamul nostru îi vor reclama.

Eu pot să vorbesc fără de rezervă, fiindcă nu sunt personal interesat în luptele politice și nu fac parte din nici un partid politic, nimic nu risc și pe nimeni nu pot angaja, orișicine mă poate dezavua fără supărare.

Nu e bine așa cum este nici pentru români, dar nici pentru maghiari, și nu e bine pentru nici unul dintre cei ce sunt interesați ca în Carpați să fie stări bine așezate.

Nu e, și ar putea să fie, dacă maiestatea-sa împăratul și regele apostolic Francisc Iosif I n-ar mai fi avut, pe lîngă toate celelalte, și nenorocirea de a fi lipsit, în aceste grele timpuri, de buni și sinceri sfetnici.

Ani de zile mulți au trecut de cînd oamenii de stat ai Austro-Ungariei sunt de acord că trebuie să fie înlăturat conflictul dintre români și maghiari, și în timpul acestor ani conflictul s-a înăsprit și a luat dimensiuni din ce în ce mai mari.

De ce ?

Pentru că tot numai oameni lipsiți de cuvenita pregătire au primit sarcina de a-l rezolva.

D-l Coloman Tisza e fără îndoială nu numai cel mai însemnat dintre oamenii de stat ai maghiarilor, ci, în genere, un adevărat om de stat, care are concepțiuni clare, știe să aleagă mijloacele și înaintează cu hotărîre nestrămutată spre scopul ce-și pune. Ei bine, acest om de netăgăduită superioritate a comis greșale mari și i-a făcut patriei mult rău, pentru că nu-i cunoștea pe români, îi judeca după puținii cărturari cu care venise de cîteva ori în atingere și-i considera drept o cantitate atît de neglijabilă, încît nu se sfia să zică că nu mai există cestiune română !

Acești români, considerați drept o cantitate neglijabilă, au ridicat apoi și pe celelalte naționalități în picioare și au alarmat lumea întreagă.

Trebuia deci să intre în guvern și un om care îi cunoaște pe români și are legături cu dînșii. Acest om, mi-e și greu s-o spun, a fost d-l comite Andrei Bethlen, înrudit cu familia Mocsonyi care stătuse cîțiva ani pe la Sibiu și pe la Brașov, de unde trecea din cînd în cînd la Sinaia, unde era foarte bine primit, dar considerat în genere ca *„un homme très gentil — et pas plus“*. Dar dacă avea legături și *„cis“* și *„trans“*, de ce folos i-au fost ?

Azi avem președinte de Consiliu, chiar președinte, nu mai puțin pe d-l baron Desideriu Bánffy, care a trăit mult în mijlocul românilor, a administrat timp îndelungat un colț din Ardeal, a dovedit, ca comisar regal în ținutul Năsăudului, că-i cunoaște pe români și știe să profite de slăbiciunile lor și are oameni de casă pînă chiar și între fruntașii Partidului Național Român. E însă altă ceva ce d-lui baron îi lipsește. Spun cei ce-l cunosc mai de aproape, și dovedesc și oarecare fapte, că „măria-sa“ e *„très hongrois“* și, privind lucrurile din cercul strîmt al orașului Dej, nu prea știe să pună interesele patriei sale în concordanță cu ale amicilor Monarhiei Habsburgice.

Aceste mai mari interese nu cer o „regulare“ ca cea din ținutul Năsăudului, ci crearea în Regatul Ungar a unei stări de lucruri pe care nici în Ardeal, nici în România, dușmanii Austro-Ungariei să nu o poată exploata în favorul lor, cum o exploatează pe cea de astăzi.

Iar pentru aceasta nu are d-l baron Desideriu Bánffy nevoie de ajutorul nici unuia dintre concetățenii săi români, și cu atît mai puțin de al vreunui român care nu îi este concetățean, ci *numai și numai de al concetățenilor săi maghiari.*

E de mult de cînd maiestatea-sa regele apostolic al Ungariei a exprimat dorința ca în Ardeal să facă *liniște și ordine.* Ridicat prin încrederea monarhului, care a exprimat dorința aceasta, în fruntea guvernului ungar și avînd majoritate în Parlamentul Ungariei, d-l baron nu are decît să fie adevărat om de stat pentru ca să înlătureze din rîndurile adversarilor săi nu numai pe cei trei, ci pe toți oamenii însetați de pace.

Să înceapă d-l baron cît mai curînd, în tot cazul înainte de *Serbările milenare*, cu crearea unei legi electorale europenești, nu numai pentru români, ci pentru întregul Regat al Ungariei, și va fi făcut patriei sale un mare serviciu, va fi ferit pe neamul său de multe din supărările ce i se pregătesc pentru timpul mileniului. *Românii* o cer aceasta, aprobarea Coroanei e asigurată : nu mai lipsește decît o hotărîre bărbătească din partea guvernului.

Să facă d-l baron ceea ce trebuie să fie făcut, pentru ca să înceteze nemulțumirile legitime ale românilor, și-l încredințez și eu că dușmanii săi români își vor pierde toată trecerea și nu vor mai îndrăzni să-și ridice capetele.

Nu va fi încă rezolvat conflictul dintre români și maghiari, căci și așa deodată rezolvarea aceasta nu se poate face ; dar din ziua din care românii vor fi nevoiți să-și trimiță reprezentanți în Parlamentul Ungar, conflictul va fi pierdut caracterul primejdios pe care-l are astăzi și fruntașii românilor nu vor mai fi nevoiți să alerge la Viena și la București, ci se vor întîlni totdeauna la Budapesta și se vor deprinde a lucra în înțelegere cu fruntașii concetățenilor lor maghiari.

Dacă nu așa vor veni lucrurile, vina nu au s-o poarte românii care nimic nu pot, ci maghiarii, cărora toate le sunt cu putință.

LĂMURIRI DOCUMENTARE DESPRE PROCEDEREA D-LUI DR. IOAN RAŢIU CA SĂ AJUNGĂ LA STĂPÎNIREA *TRIBUNEI*

La începutul anului 1884 mai mulţi români din Sibiu, între care şi d-l Eugen Brote, s-au pus în înţelegere cu amicii lor din Braşov, ca să ieie iniţiativa pentru înfiinţarea unui ziar român independent, în coloanele căruia urma să fie susţinut programul politic stabilit în Conferenţa Naţională de la 1881.

Fiind acesta primul ziar cotidian la românii din Austro-Ungaria, el trebuia să-şi creeze şi publicul cetitor, ceea ce numai încetul cu încetul se putea face. În acelaşi timp ziarul era în opoziţiune atît cu autorităţile politice, cît şi faţă cu capii bisericeşti, ba chiar şi faţă cu Comitetul Partidului Naţional, care voia să se înfiinţeze un ziar pus la discreţiunea lui. Era deci învederat că, mai mulţi ani de-a rîndul, publicaţiunea se va face cu mari perderi şi că pentru susţinerea ziarului se cere un mai însemnat capital.

Neputînd să adune acest capital dintr-o dată, iniţiatorii au hotărît să facă mai multe emisiuni de acţiuni. Din prima emisiune de 40 000 fl. au fost rezervate acţiuni de 5 000 fl., pentru persoane ce ar fi voind, poate, mai tîrziu să ieie parte la întreprindere, iar din capitalul de vreo 35 000 fl., astfel adunat, s-a cumpărat o tipografie şi s-a depus cauţiunea de vreo 6 000 fl., pentru ziarul *TRIBUNA*.

Fiind vorba de o luptă grea, acţionarii au ales în Comitetul de direcţiune al acestui Institut Tipografic, numai oameni cu poziţiune materială independentă, dintre zece, opt fără de copii, iar între aceştia, patru chiar necăsătoriţi.

Publicațiunea s-a început cu 600 și a ajuns pînă la sfîrșitul primului an la aproape 1 000 abonamente. În același timp se admiteau, spre a răspîndi ziarul, și abonamente cu preț scăzut, ba se dedeau învățătorilor săraci chiar și exemplare gratuite. Pentru susținerea fără de perderi a ziarului se cereau însă vreo 2 000 de abonamente plătite. Astfel, deși unul dintre membrii comitetului, d-l dr. Aurel Brote, purta gratuit sarcina de administrator, iar alți doi membri, d-nii Ioan Bechnitz și Eugen Brote, lucrau gratuit în redacțiune, încă la sfîrșitul anului al doilea (1885) situațiunea casei era de astfel, că ori trebuia să se facă o nouă emisiune de acțiuni, ori societatea era, în virtutea legii comerciale, nevoită să lichideze

Deoarece una nu putea, iar alta nu voia s-o facă, membrii Comitetului au început să acopere deficitele din contribuiri făcute între dînșii, pentru ca putința unui faliment să fie cu desăvîrșire exclusă.

Sarcina aceasta, de multe mii de florini, au purtat-o mai ales d-nii Diamandi Manole, dr. Aurel Brote, I. Bechnitz și Eugen Brote.

În anul 1888, în sfîrșit, d-l dr. Alexandru Mocsonyi a cumpărat acțiunile rezervate (5 000 fl.) și a obținut patru locuri în Comitetul de direcțiune. Se credea că acum se va putea face a doua emisiune. Neputînd însă să ajungă, în ceea ce privește conducerea politicei, la înțelegere cu d-l Eugen Brote și cu amicii acestuia, d-l A. Mocsonyi a cerut, în virtutea acțiunilor sale, lichidarea societății.

Astfel, Institutul Tipografic, a fost pus în vînzare prin licitațiune și întemeietorii *Tribunei* s-au văzut, după atîte osteneli și atîte jertfe, amenințați să vadă *Tribuna* trecută în mînile d-lui dr. A. Mocsonyi. D-l Eugen Brote, care cultiva moșioara ce o are lîngă Sibiu, și avea una din cele mai frumoase lăptării în Ardeal, și-a desfăcut gospodăria, și-a dat moșioara în arendă și a vîndut întreaga sa prăsilă de vite ca să poată licita alăturea cu d-l dr. A. Mocsonyi.

Neputîndu-și închipui o asemenea hotărîre, d-l A. Mocsonyi a taxat prea jos pe concurentul său, a oferit prea puțin și astfel d-l Eugen Brote a devenit singur *proprietar* al Institutului Tipografic (1891).

Deoarece stabilimentul după cele mai minimale prețuri valora îndoit suma, cu care fusese cumpărat, d-l Eugen Brote a declarat că nu pentru sine l-a cumpărat și nu-l consideră ca proprietate privată a sa, ci-și rezervă numai să scoată banii băgați în el. De aceea după ce datoriile au fost plătite și acționarilor li s-au restituit banii ce li se mai cuveneau, d-sa a dat socoteală în regulă despre ceea ce l-a costat Institutul Tipografic.

În virtutea legii de presă d-sa mai trebuia să depună și cauțiunea de vreo 6 000 fl., pentru ca publicarea să poată continua fără de întrerupere. Nemaiavînd d-sa destui bani, o parte din cauțiune, 4 000 fl., a fost depusă de Comitetul partidului, al cărui organ autorizat era acum *Tribuna*.

Acești bani în obligațiuni de stat nu erau un împrumut făcut d-lui Eugen Brote, ci numai o garanție, și rămîneau tot ai Comitetului, care lua procentele lor și putea să-i retragă orișicînd și astfel să împedece pe un timp oarecare publicarea.

Sub administrațiunea d-lui Eugen Brote nu numai tipografia și libraria au luat o mare dezvoltare, nu numai *Tribuna* a ajuns aproape la 2 000 abonamente, dar a mai reușit și cea mai frumoasă din creațiunile noastre publicistice.

D-l Eugen Brote, care și-a făcut studiile în Germania și le-a aplicat în propria sa gospodărie, a înființat cu ajutorul cîtorva dintre amicii săi, profesori la Sibiu, și după modele germane, o foaie pentru popor, care apare duminecile, se dă cu 2 fl. pe an, e scrisă în stil poporal și are un suplement economic, în care li se dau sătenilor povețe în ceea ce privește gospodăria și nevoile lor zilnice. Atît de bine a prins *Foaia poporului*, încît în curînd după întemeierea ei (1893) a ajuns la 5 000, iar în al doilea an la 7 000 abonamente. Văzînd înrîurirea acestei foi asupra maselor, guvernul ungar a publicat și el o asemenea foaie în patru limbi, dar deși o împărțea gratuit n-a reușit să popularizeze edițiunea română în concurență cu *Foaia poporului*, care e neasemanat mai superioară în partea ei economică.

Cauțiunea pentru această foaie a fost depusă tot de Comitet, care astfel avea vreo 6 500 fl., depuși pentru cele două organe ale partidului.

După ce d-l Eugen Brote a fost nevoit să-și părăsească țara, d-sa a condus Institutul de la București, ceea ce prezenta cu atît mai puțină greutate, cu cît amicii, rudele, ba chiar fratele d-sale purtau de grijă ca cei însărcinați de d-sa să-și facă datoria.

În noiembrie 1893 însă d-l dr. Ioan Rațiu a venit la București ca să ieie cu emigrații înțelegere în ceea ce privește atitudinea partidului față cu procesul *Memorandumului.*

Puțin timp după întoarcerea sa de la București, d-l dr. I. Rațiu a stăruit să i se vîndă Institutul Tipografic dimpreună cu *Tribuna* și cu *Foaia poporului.*

D-l Eugen Brote nu putea s-o facă aceasta fără de înțelegere luată cu amicii săi și lipsind din Sibiu, și nici nu era nevoie s-o facă, deoarece Comitetul partidului dispunea de cele două foi și fără ca să fie proprietarul lor.

Primind un răspuns în acest sens, d-l dr. Ioan Rațiu a introdus în redacțiunea *Tribunei* pe un tînăr, care nu numai și-a permis să refuze articole trimise de d-l Eugen Brote, dar a și atacat pe d-l Eugen Brote în coloanele *Tribunei.*

După ce d-l dr. Ioan Rațiu a refuzat satisfacțiunea cerută, era învederată intențiunea d-sale de a provoca un conflict ; tocmai de aceea însă d-l Eugen Brote și-a dat silința de a înlătura conflictul prin nouă explicațiuni.

Rămîind zadarnică încercarea aceasta și nevoind să între în conflict cu amicii săi din Sibiu, d-l Eugen Brote a luat hotărîrea de a se retrage din Comitetul partidului, dacă acesta va stărui alăturea cu d-l dr. Ioan Rațiu să vîndă Institutul Tipografic. Hotărîrea aceasta i-a fost comunicată d-lui Ioan Rațiu prin scrisoarea următoare :

„Prea stimate d-le președinte !

Opozițiunea hotărîtă, continuată și după explicațiunile mele, într-un mod aproape vătămător, ce am întîmpinat în timpul din urmă din partea d-voastră și a unora din colegii mei la numirea redactorului conducător al *Tribunei* și *Foii poporului* sunt neîndoioase dovezi că eu am încetat a mai avea încrederea d-voastră, de care m-am bucurat atît de mult.

Nu-mi rămîne deci, decît să vă rog, d-le președinte, ca să binevoiți a primi dimisiunea mea din Comitet.

Consecințele acestui pas le voi purta eu singur și voi căuta totodată ca ele să atingă cît se poate de puțin partidul și cauza națională, pentru care voi lucra și în viitor necontenit cu aceeași abnegațiune și dragoste ca în trecut.

De sine se înțelege că prin demisionarea mea *Tribuna* și *Foaia poporului* încetează a mai fi organele autorizate ale Comitetului Partidului Național Român, și încetează prin urmare și nevoia ca acest Comitet să se opună cu puterea numirii de redactori prin mine, dar foile nu vor înceta de a apăra și susținea ca și în trecut partidul și cauza națională.

Primiți etc.

București, 22 noiembrie (4. dec.) 1893

Eugen Brote

Domniei-sale domnului dr. Ioan Rațiu, președintele Partidului Național Român

Sibiu"

Comitetul Central Executiv al partidului n-a voit să primească demisiunea d-lui Eugen Brote și, spre a nu jigni nici pe d-l dr. Ioan Rațiu, a luat următoarea hotărîre sub nr. II comunicată domnului Eugen Brote :

„Prea stimate domnule !

Relativ la cuprinsul hîrtiei prea stimat d-voastre dto București, 4 decemvrie a.c., Comitetul Central al Partidului Național Român, în ședința sa din 9 l.c., a luat deciziunile alăturate aici sub ./.

Rugîndu-vă să primiți și cu această ocaziune expresiunea distinsei noastre stime, rămînem în speranța unui răspuns favorabil, ai prea stimat d-voastre devotați

Sibiu, 12 decembrie 1893

Biuroul Comitetului Central amintit :

Dr Rațiu m.p. *Demetriu Comșa m.p.*
președinte *secretar*

Prea stimatului domn Eugen Brote, vicepreședinte în Comitetul Central al Partidului Național Român, în

București"

„Extras

din protocolul luat în şedinţa Comitetului Central al Partidului Naţional Român, ţinută la 9 decemvrie n. 1893

Ad. Nr. 8

În considerare că d-l Eugen Brote, viceprezident al Comitetului Central Naţional, a contribuit în mare măsură la promovarea intereselor partidului nostru şi a intereselor româneşti peste tot ;

În considerare că, precum mai nainte aşa şi acum, d-l Eugen Brote cu drept cuvînt s-a bucurat şi se bucură de încrederea Comitetului şi că neînţelegerile ivite între d-sa şi delegaţiunea din Sibiu a Comitetului, şi aşa sunt de natură secundară, nu şi principală ;

Comitetul nu află motivată înaintarea demisiunii şi învită pe d-l Eugen Brote să-şi retragă atît demisiunea, cît şi declaraţia relativă la ziarele *Tribuna* şi *Foaia poporului*, cu atît mai vîrtos că Comitetul ţine retragerea d-lui Eugen Brote ca fiind de natură a produce neînţelegeri regretabile, în dauna activităţii Comitetului şi a partidului nostru în general.

Totodată Comitetul ţine că d-l Eugen Brote şi de astă dată va pune interesele bine înţelese ale partidului mai presus de supărările personale şi nutreşte astfel convingerea că d-sa va continua să lucreze în deplină armonie şi conţelegere cu Comitetul nostru întocmai ca mai nainte.

În sfîrşit, Comitetul declară că primeşte în principiu ofertul d-lui Eugen Brote — făcut verbal în faţa Comitetului cum şi prin mijlocirea membrului D. Comşa — ca Institutul Tipografic să treacă în proprietatea Comitetului şi însărcinează biuroul să statorească, în conţelgere cu d-l Eugen Brote, condiţiile cumpărării şi luării în posesiune a numitului Institut şi a raporta Comitetului spre ulterioară deciziune. Pînă la urmarea acestei deciziuni, Comitetul se ţine în drept a exercita asupra atitudinei politice a ziarelor *Tribuna* şi *Foaia poporului* înrîurirea cuvenită, întocmai ca mai nainte. Şi fiindcă Comitetul nu se poate lipsi pe un timp mai îndelungat de un organ autorizat al său, d-l Eugen Brote este poftit a răspunde în acest obiect pînă la 20 decemvrie a.c. cel mult.

De cumva d-l Eugen Brote nu şi-ar retrage declaraţia relativă la ziarele amintite, atunci delegaţiunea Comitetului este însărcinată a se îngriji ca Comitetul Central al partidului să aibă organul său autorizat şi să aducă la cunoştinţa publică că ziarele *Tribuna* şi *Foaia poporului* au încetat de a fi organele autorizate ale Comitetului, iar d-l Eugen Brote să fie recercat ca să înapoieze fără amînare sumele acordate ca cauţiuni din fondul partidului pe seama des-amintitelor ziare.

Pentru conformitate cu originalul
Demetriu Comşa m.p.
secretar"

E lucru caracteristic că cîteva zile după aceasta d-l Eugen Brote a fost tras în judecată ca proprietar al Institutului Tipografic şi la 16 decembre 1893 judecătoria din Sibiu a pronunţat sub nr. 3897/93 o sentinţă, în virtutea căreia nu numai *Tribuna* şi *Foaia poporului* sunt sistate fără drept de apel, dar totodată şi d-l Eugen Brote e condamnat să plătească peste 1 000 fl., amendă şi cheltuieli de judecată.

La 18 decembre deci d-l dr. Ioan Raţiu a adresat d-lui Eugen Brote următoarea scrisoare :

„Sibiu, în 18 decembrie 1893

Iubite nepoate !

După cum ştii din ştirile telegrafice ce ţi-am trimis, ziarele noastre *Tribuna* şi *Foaia poporului* sunt judecătoreşte sistate, sub motiv că nu s-ar fi observat toate cerinţele Patentei de presă din anul 1852. Anume că trecerea proprietăţii ziarului *Tribuna* de la societatea pe acţii la d-ta, nu s-ar fi însinuat în înţelesul Patentei, că fiind d-ta ca persoană privată proprietar, nu ai fi îndreptăţit a avea pe altcineva ca editor responsabil, ci acesta ar trebui să fii d-ta şi să subscrii totodată şi foile în calitatea aceasta [1]. Pedeapsa dictată asupra d-tale, care ai fost reprezentat prin un curator absentis în persoana advocatului Szántó Sándor de aici, este o amendă de bani de cîte 500 fl. v.a. pentru fiecare ziar. Sentența se va executa fără considerare la apelațiunea înaintată din partea apărătorilor Arz și Szántó.

---

[1] Nici unul din aceste motive nu corespund cu starea reală a lucrurilor (nota editorului) (în cazul de faţă prin „editor" se înţelege : „Minerva", Institut tipografic, Societate pe acţii, care în 1896 a tipărit scrierea de faţă).

În împregiurările acestea este de neapărată trebuință ca proprietatea foilor să treacă *cu cea mai mare urgență în mînile comitetului nostru.* Iar aici avem să observăm *toate formele* pretinse de lege și să încheiem un contract de cumpărare, pe baza căruia să se poată apoi face împrotocolarea firmei și însinuările pretinse de ordonanțele de presă.

Spre scopul acesta te rog să trimiți, cît mai repede, o procură specială, legalizată de Tribunalul român din București și de Consulat, advocatului d-tale Arz v. Straussenburg, împuternicindu-l să încheie în numele d-tale cu reprezentanții Comitetului Central al partidului nostru contractul acesta, prin care vinzi d-ta proprietatea Institutului Tipografic și a ambelor foi.

Astfel ne-am înțeles cu membrii de aici ai Comitetului ca *nu o persoană fictivă*, ci *însuși Partidul Național* să fie și să figureze ca proprietar, punîndu-și apoi un procurist responsabil pentru editură, bunăoară în persoana lui Popa-Necșa.

Condițiunile, adecă prețul cumpărării rămîne să-l stabilești d-ta, încunoștiințîndu-ne atît pe noi cît și pe advocatul Arz. În prețul de cumpărare se va socoti și cauțiunea, *care va rămînea a d-tale, iar restul ar fi să-l plătească Comitetul* în anumite rate în răstimp *de o jumătate de an bunăoară.*

Lucrul acesta ar trebui să se facă cu cea mai mare urgență, ca să putem cît mai iute delătura pedecile apariţiunii foilor, de cumva nu vom izbuti să facem alt arangeament deocamdată, spre a putea și pînă atunci eda ziarele.

Astăzi mi s-a înmanuat atît mie, cît și celorlalți membri ai Comitetului actul de acuză în procesul *Memorandului*, fixîndu-se pertractarea finală pe ziua de 23 ianuarie 1894 înaintea Curții cu jurați din Cluj. Acuza e îndreptată pentru agitațiunea în contra legilor, a instituțiunilor și a integrității statului și sunt acuzați toți membrii Comitetului.

Sistarea foilor noastre imediat înaintea acestui proces, se vede evident ce tendență urmărește : ca să nu putem pregăti publicul nostru, iar ei să ne poată condamna în linişte. Cu un motiv mai mult, ca să accelerăm posibilitatea apariţiunii ziarelor noastre.

Al d-tale iubitor unchiaş
dr. Raţiu m.p."

Nici acum însă d-l Eugen Brote nu a voit să între în vederile d-lui dr. Ioan Raţiu, căci „trecerea proprietăţii în mînile Comitetului nu se putea face cu graba necesară, fiindcă : pro I-° Comitetul, ca o instituţiune a partidului nu poate să reprezinte o persoană morală recunoscută, ci ar trebui să se transforme în o societate conform legii comerciale. Pentru aceasta se cer forme, a căror împlinire cere iarăşi timp ; pro II-° încheierea contractului de vînzare şi de cumpărare şi înregistrarea lui în condicele comerciale de asemeni cere timp de mai multe săptămîni..."

Nici că era însă nevoie să vîndă tipografia, căci proprietar de tipografie putea să fie şi fără ca să steie la Sibiu. D-sa a stăruit deci că foile să reapară tot în tipografia d-sale, dar ca proprietate a vreunei alte persoane, pentru care era gata să depună o nouă cauţiune.

D-l dr. Ioan Raţiu a stăruit ca vînzarea să se facă „*după toate formele*", căci altfel nici *Tribuna*, nici *Foaia poporului* nu vor mai putea să *reapară.*

Astfel a fost d-l Eugen Brote siluit să facă declaraţiunea că a vîndut Institutul Tipografic şi editurile lui. Făcea însă declaraţiunea aceasta cu bună-credinţă, ca să înlătureze pedecile formale puse de guvern. De aceea chiar mai înainte de a se fi împlinit vreuna din formele cerute de d-l Raţiu, d-sa a adresat persoanei însărcinate de d-sa cu conducerea stabilimentului următoarea scrisoare :

„Bukarest. 18(30) Dec. 1893

Lieber Herr Dressnandt !

Die politischen Verhältnisse und die *Haltung meiner Freunde und Gesinnungsgenossen* haben mich *gezwungen* die „Typographische Anstalt" unserem Partei-Ausschuss zur Verfügung zu stellen.

Obwohl die Kauf-und Verkaufformalitäten noch nicht durchgeführt werden konnten, will ich dennoch, dass der Besitzwechsel schon mit 1-ten Ianuar neuen Stils des kommenden Jahres in Kraft trette.

Ich bitte daher alles nötige zu veranlassen damit dieses geschehen könne.

Das Personal wollen Sie gefälligst, im Einvernehmen mit Herrn dr. Raţiu, über diesen Besitzwechsel in Kenntnis setzen.

Gestern Abends sandte ich Ihnen eine Depesche, womit ich Sie verständigte, dass Herr Raţiu in Einverständniss mit mir für die Deckung des Kabdebo-ischen Wechsels per 3 211 fl. pro 30 December sorgen wird.

Ich bitte Sie, sich Herrn Raţiu vorzustellen, ihn über den Inhalt dieses Schreibens in Kenntniss zu setzen und seine weitere Weisungen für die Zukunft zu empfangen.

Eugen Brote"

(În traducere românească :)

„Bucureşti, 18/30 decemvrie 1893

Raporturile politice şi atitudinea amicilor şi soţilor mei de principii m-a silit să pun Institutul Tipografic la dispoziţia Comitetului nostru de partid.

Deşi formalităţile vinderii şi cumpărării nu s-au putut duce încă în îndeplinire, totuşi voinţa mea e ca schimbarea de posesiune să între în vigoare deja cu 1 ianuarie stil nou a anului viitor.

Te rog deci să iai dispoziţiile necesare ca aceasta să se poată face.

În conţelegere cu d-l dr. Raţiu, să binevoieşti a încunoştiinţa personalul despre schimbarea posesiunii.

Ieri seara ţi-am expediat o depeşă, prin care te avizez că d-l Raţiu în conţelegere cu mine se va îngriji de achitarea poliţei lui Kabdebo despre 3 211 fl. cu scadenţa de 30 dec.

Te rog să te prezentezi d-lui Raţiu, să-i comunici despre cuprinsul acestei scrisori şi să primeşti de la d-sa dispoziţiile ulterioare pentru viitor.

Eugen Brote"

Cît pentru preț, d-l E. Brote n-a pus nici o condițiune. Era lucru firesc să i se restituie ceea ce după catastife l-a costat Institutul, după constatările făcute, cel puțin 12 000 florini. Ostenelile sale și ale amicilor săi, contribuirile netrecute în registre, dezvoltarea obținută prin atare osteneli și jertfe nu erau puse în socoteală, căci toate se petreceau între oameni de bună-credință.

Într-aceea d-l dr. Ioan Rațiu îi adresează la 27/12 1893 d-lui Eugen Brote următoarea scrisoare :

„*Sibiu, 27/XII 1893*

Iubite nepoate !

La scrisoarea d-tale din urmă abia acum îți pot răspunde.

Prețul de 12 000 fl. stabilit pentru Institutul Tipografic îl aflu potrivit, dar pasivele curente, care fac 10 708 fl., nu le putem primi, cu atît mai puțin nu, deoarece nu suntem și nu putem fi siguri că activele de 3 753 fl. se vor putea încasa [1].

Noi nu putem încheia pe numele nostru contract formal de cumpărare, ci trebuie să punem un *Strohmann* care să cumpere Institutul Tipografic și foile, și apoi va fi treaba noastră să ne asigurăm cum vom putea față cu acel *Strohmann*.

Te asigurăm că vei primi de la noi în cel mai scurt timp 6 000 fl., și dacă nu mai curînd, atunci cînd vei trebui să plătești lui Kapdebo — mai primești d-ta, în suma vînzării cauțiunea depusă de noi și pînă acum neatacată de 6 000 fl. Mai departe mă oblig eu a exopera de la Comitet, ca în 3 ani dupăolaltă să-ți plătim din venitul foilor cîte o mie florini la an — care sumă laolaltă tot ar face suma de 15 000 fl.

---

[1] Această socoteală a Pasivelor și Activelor era făcută în mod unilateral și nu corespunde nicidecît cu conceptele comerciale, și cu principiile dreptății și ale echității. D-lui Brote nu i s-a prezentat o consemnare specificată a Pasivelor și Activelor, iar suma mică a Activelor, în raport cu Pasivele, provine de acolo, că pre cînd în Pasive sunt computate toate soldurile creditorilor, în Active nu s-a computat depozitul de hîrtie, cărți și ale materialii, ce se găseau în ființă, din a căror procurare tocmai proveneau pretensiunilor creditorilor (nota editorului) (a editurii care a tipărit lucrarea de față în 1896).

La subscrierea contractului nu-ţi putem da *nimic*, dar luăm asupra noastră răspunderea de a plăti lui Kabdebo 600 fl.

Lucrul principal e să scoatem curînd foile *Tribuna* şi *Foaia poporului*, şi numai în chipul mai sus indicat putem face posibilă apariţiunea lor.

Dacă te învoieşti, telegrafează lui Arz să facă contractul cu *Strohmann*-ul nostru — dar trebuie să-i trimiţi procură în regulă, căci fără asta nu poate face contract valid.

Te asigurez că „Ţiru“ de la mine n-a primit nici o misiune. I-am dat o scrisoare către V. A. Ar., în care l-am rugat să ne dea şi în viitor ajutor moral şi material, iară lui A. P. i-am scris că în direcţiunea aceasta să lucre şi el în perfectă *Unire* cu *Amicii* noştri şi ai *Cauzei*. Atîta e tot şi nimic mai mult.

Mai departe te asigurez că noi şi în viitor şi cu deosebire eu *voim a lucra în perfectă concordie cu d-ta.*

Asupra *Tribunei* cu noi dimpreună *vei avea tot acea influenţă ca şi în trecut.*

D-ta îmi cunoşti părerile mele, de la care nu mă voi abate niciodată. De una te rog : nu crede la intriganţi şi la unele fleacuri ! Te asigurez că toate se vor îndrepta spre bine şi noi vom lucra mai departe în perfectă concordie.

Iubitor unchiaş"

Textul procurei, pe temeiul căreia s-a încheiat contractul de vînzare, era deja stabilit cînd a sosit scrisoarea d-lui Raţiu la Bucureşti ; dar bilanţarea Activelor şi Pasivelor nu putea între oameni de bună-credinţă să schimbe întru *nimic* formele de trecere a proprietăţii, nici plătirea preţului pe cumpărare. Contractul închiat cu *Strohman*-ul Popa-Necşa însă după vreo cîteva zile a trebuit desfăcut şi trecut pe un alt *Strohmann*. D-l Popa-Necşa a fost condamnat de Curtea cu juraţi din Cluj şi procurorul a ridicat din nou dificultăţi pentru proprietatea Institutului şi a foilor. Astfel s-a încheiat înaintea notariului public la 7 februarie st. n. un nou contract, identic cu cel dintîi, precum urmează :

„47 ügyszám
1894

Hiteles Kiadvány
Közjegyzői okirat.

Előttem Zágoni Gábor nagyszebeni királyi közjegyzö elöt alólirt helyen és napon megjelentek nagyszebeni lakosok : egy felöl Necsa-Popa Iános, nyomdász (lak. Kirchengasse 11 a,ház zám alatt) mint eladó ; más felöl pediglen Albini T. Livius, ügyvédjelöt (lakik Wiesengasse 29 ház szám) mint vevö, — általam személyesen ismert felek, — és ezen valamint azon okbol is, hogy irni olvasni tudnak, tanuk mellözésével a következö közokirat felvételére kértek fel :

Kaufvertrag

welcher zwischen den obgenannten Parteien folgendermassen abgeschlossen wurde :

I. Ich Iohann Popa-Necşa, gezwungen durch die Urteile des hiesigen königlichen Bezirksgerichtes als Strafgericht zu Zahl 527/94 und 552/94 mein Eigentum zu veräussern, verkaufe hiemit mein ausschliessliches Eigentum bildende und unter der Firma „Nyomda intézet Popa-Necşa Iános“ — „Institut Tipografic Ioan Popa-Necşa“ — „Typographische Anstalt Iohann Popa-Necşa“ in Firmen-Register der Einzelfirmen der Hermannstädter königlichen Gerichtshofes Zahl 413/94 eingetragene Buchdruckerei sammt Zugehör dem Herrn Livius T. Albini, Advocaturskandidat in Hermannstadt ; vice versa ich T. Livius Albini kaufe die genannte Buchdruckerei sammt Zugehör unter folgenden Bedingungen :

II. Das Objekt dieses Kaufes wird von beiden Vertragschliessenden Parteien folgendermassen festgesetzt: Das bezeichnete Buchdruckereingeschäft in dem Stande in dem es sich eben befindet sammt allen Zugehör, nämlich die Druckerei samt allen Materiale, dem Mobiliär derselben und der Redaktionslokalitäten, ferner dem Bücherverlag und Zeitungsverlag, dem Papier und sonstigen Vorräten sowie sämmtlichen Aktiven und Passiven, also allen Rechten und Verpflichtungen der Firma.

Gegenstand dieses Vertrages sind ferner die für die beiden mitverkauften Zeitungen *Tribuna* und *Foaia Poporului* erlegten Cautionen in den Betrage von zusammen 7 500 fl. Ö.W. welchen Betrag der Käufer T. Livius Albini dem Verkäufer ausser dem obigen Kaufpries zu zahlen hat. Die Cautionen bleiben demnach für die Vergangenheit sowis für die Zukunft unverändert haftbar.

II. Als Kaufpreis wird von beiden Parteien der Betrag von 12 000 d.i. Zwölftausend Gulden Ö. W. bestimmt und verpflichtet sich der Kaufpreis sowie den Betrag von Siebentausend fünfhundert Gulden als Entgelt für die cedirten Cautionen zusammen also 19 500 Neunzehntausend fünfhundert Gulden Ö. W. an den Verkäufer zu bezahlen.

IV. Die Bestimmung der Zahlungsmodalitäten wird einem besonderen Übereinkommen vorbehalten.

V. Käufer und Verkäufer werden in einer gemeinsamen Eingabe die Löschung der bisherigen Firmen beziehungsweise die Abänderung derselben in „Institut Tipografic T. L. Albini" bei dem königlichen Gerichtshof verlangen und auch die durch die Presseordnung vorgeschriebene Anzeige an den Obergespan des Hermannstädter Comitates betreffend die beiden Zeitungen *Tribuna* und *Foaia poporului* machen.

VI. Der Käufer übernimmt mit dem Kaufobjekt auch das gesamte Personal der Druckerei sowie der Redaktion und der Administration der Zeitungen und tritt in allen diesbezüglichen Verpflichtungen des Verkäufers.

Az ekként felvett okirat feleknek felolvastatván mindenben megmagyaráztatván ; általuk jól megértve és helyeselve elfogadtatott és aláliratott.

Kelt Nagyszebenben ezernyolzszáz kilenczvennégy évi Február hó hetedikén.

50 kr. Hogy ezen a nagyszebeni lakos Albini T. Livius bélyeg részére kiállitott hiteles kiadvány az örizetem alatt lévö egy száz huszanegy forint és hetvenöt krajczáros bélyegü eredetivel egyezik, ezenneltanusitom.

Kelt Nagyszebenben ezernyolzszáz kilenczvennégy évi Február hó hetedikén.

Megjegyzés : a negyedik oldalon ötödik sorban jegy alâtt a szövegbe tartoznak következö szavaik : „Ioan Popa-Neçşa s.k., Albini T. Livius s.k. vevö". Dijjegyzék : munkadij 12 frt. 50 kr. irás dij 80 kr bélyeg 120 frt. 75 kr., hit.

kiadv. 2 frt. 10 kr., összesen 137 frt. 15 kr. (P.H.) Zágoni Gábor kir. közjegyző.

(P) *Zágoni Gábor s.k.*
kir. zözjegyző"

(În traducere românească :)

„*Nr. not. 47.*
1894

Duplicat legalizat
Act notarial

Înaintea mea Zágoni Gábor, notar reg. public în Sibiu, s-au prezentat în locul şi ziua mai jos amintită locuitorii din Sibiu : de-o parte Ioan Popa-Necşa, tipograf (locuieşte Kirchengasse nr. 11) ca vînzător ; de altă parte T. Liviu Albini, candidat de advocat (locuieşte Wiesengasse nr. 29) ca cumpărător — pe care îi cunosc personal — şi pe motivul acesta precum şi fiindcă ştiu scrie şi ceti, mi-au cerut, cu omiterea martorilor, dresarea următorului act public :

Contract de cumpărare
care s-a încheiat între partidele sus amintite, precum urmează :

I. Eu Ioan Popa-Necşa, silit prin sentenţele judecătoriei de cerc din Sibiu, ca judecătorie penală, de sub n-rii 527/894 şi 552/894 a-mi vinde proprietatea, vînd prin aceasta tipografia întrodusă în registrul firmelor Tribunalului comercial din Sibiu la nr. 413/894 sub firma „Nyomda intézet Popa-Necşa Iánoş" — „Institut Tipografic Ioan Popa-Necşa" — „Typografische Anstalt Johann Popa-Necşa", — cu toate apartinenţele sale d-lui T. Liviu Albini, candidat de advocat în Sibiu ; viceversa : eu T. Liviu Albini cumpăr tipografia sus-amintită împreună cu apartinenţele sale în următoarele condiţii :

II. Obiectul acestei cumpărări îl statoresc ambele părţi contrahente pe cum urmează : tipografia amintită în starea în care tocmai se află împreună cu toate apartinenţele sale, adecă tipografia cu tot materialul, mobiliarul acesteia şi cel din localităţile redacţiunii, editura de cărţi şi de ziare, hîrtia şi alte mărfuri în depozit, precum şi toate Activele şi Pasivele, adecă toate drepturile şi datorinţele firmei.

Obiect al acestui contract sunt mai departe cauţiunile depuse în sumă totală de 7 500 fl.v.a. pentru ziarele *Tribuna* şi *Foaia poporului*, care sumă cumpărătorul este dator a o plăti vînzătorului peste preţul de cumpărare. Cauţiunile vor rămînea deci şi mai departe neschimbat depuse atît pentru trecut, cît şi pentru viitor.

III. Ca preţ de cumpărare se statoreşte de către ambele părţi contrahente suma de 12 000 fl. zi douăsprezece mii floreni v.a., şi cumpărătorul se obligă a plăti vînzătorului preţul acesta de cumpărare precum şi suma de şapte mii cinci sute floreni ca preţ al cauţiunilor cedate, adecă în total 19 500 fl. — nouăsprezece mii cinci sute floreni v.a.

IV. Dispoziţiile modalităţilor de plătire se rezervă unei învoieli deosebite.

V. Cumpărătorul şi vînzătorul vor cere tribunalului reg. într-o petiţie comună ştergerea firmei de pînă acum, adecă schimbarea ei în „Institut Tipografic T. Liviu Albini“, asemenea vor face şi anunţările prescrise de procedura de presă la comitele suprem al comitatului Sibiu referitor la ziarele *Tribuna* şi *Foaia poporului*.

VI. Cumpărătorul primeşte cu obiectul de cumpărare şi întregul personal al tipografiei, precum şi al redacţiunei şi al administraţiunei ziarelor şi păşeşte în toate obligamentele vînzătorului referitoare la acesta.

Actul astfel dresat s-a cetit şi explicat întru toate partidelor, care, înţelegîndu-l bine şi aprobîndu-l, l-au primit şi iscălit.

Sibiu, şapte februarie una mie opt sute nouăzeci şi patru
T

Că acest duplicat oficios, liberat locuitorului sibian T. Liviu Albini, corespunde originalului păstrat de mine şi provăzut cu timbru de una sută douăzeci şi unu floreni şi şaptezeci şi cinci cruceri, prin acestea adeveresc :

Sibiu, şapte februarie una mie opt sute nouăzeci şi patru.

Notă : în şirul al cincilea de pe pagina a patra la semnul **T** sunt a se pune în text următoarele cuvinte : „Ioan Popa-Necşa m.p., T. Liviu Albini m.p. cumpărător“. Tarif : lucrarea 12 fl. 50 cr., scrisul 80 cr., timbru 121 fl. 75 cr., duplicat oficios 2 fl. 10 cr. total 137 fl. 15 cr. (L.S.) Zágoni Gábor m.p. notar regesc public.

(L.S.) *Zágoni Gábor m.p.*
notar reg. public“

Pentru ca nu cumva d-l T. Liviu Albini, noul *Strohmann*, să abuzeze de poziţiunea sa, a dresat următorul act:

„ *146 ügyzám*
1894

Hiteles kiadvány
Közjegyzöi okirat

Elötem Zágoni Gábor, nagyszebeni királyi közjegyuö ellött alolirt helyen és napon megjelent nagyszebeni lakos és ügyvédjelölt Albini T. Livius (lak. Heltauergasse 17 ház szám alatt), — kit személyesen ismerek, — és ezen valamint azon oknál fogva is, hogy irni meg olvasni tud, tanuk melözésével a következö közokirat felvételére kért fel:

Schuldschein

Über 19 500 das ist neunzehntausend fünfhundert Gulden, welche ich dem Herrn dr. Johann Raţiu advokat in Hermannstadt als Darlehen schuldig geworden zu sein hiemit anerkenne, nachdem mir derselbe zur Erwerbung des unter der Firma „Nyomda intézet Popa-Necşa Iános“, — „Institut Tipografic Ioan Popa-Necşa“, — „Typografische Anstalt Iohann Popa-Necşa“, — im Firmenregister des hermannstädter königlichen Gerichtshofes eingetragenen Druckereigeschäftes sammt Bücher und Zeitungsverlag *Tribuna* und *Foaia poporului* und der für die Zeitungen bereits erlegten Cautionen von zusammen 7 500 fl, sage siebentausend fünfhundert Gulden, den eingangsbezeichneten Betrag von 19 500 fl., sage neunzehntausend fünfhundert Gulden Ö.V. derart dargeliehen hat dass er den Kaufpreis für die Druckerei sammt Zugehör per 12 000 fl., sage zwölftausend Gulden für mich an den fröheren Eigentümer Iohann Popa-Necşa bezahlt und auch bewirkt hat, dass Iohann Popa-Necşa die genannten Cautionen an mich cedirt hat.

Um diese Schuld zu tilgen cedire ich zunächst die obenerwähnten Cautionen per 5 000 sage fünftausend und 2 500

sage zweitausend fünfhundert Gulden, somit zusammen 7 500 fl., derart an Herrn dr. Johann Raţiu, dass diese Beträge für die Zeitungen *Tribuna* und *Foaia poporului*, solange dieselben erscheinen, haftbar bleiben sollen, dass aber die Cautionsbeträge jetzt schon in das Eigentum des Herrn dr. Raţiu übergehen und dieser daher berechtigt ist dann, wenn diese Blätter zu erscheinen aufhören sollten die beiden Cautionen vom königlichen Steuramte zu beheben und rechtsverbindlich zu quittiren. — Von dem obigen Darlehensbetrage verpflichte ich mich Capital 3 000 sage dreitausend Gulden am ersten Iuni achtzehnhundertneunzigvier (1894), den Rest aber mit 9 000 sage neuntausend Gulden bis 1 April 1895, Eintausendachthundertneunzigfüng zurück zu zahlen.

Sollte ich den bedungenen Zahlungstermin am ersten Iuni 1894 nicht pünktlich einhalten, so wird der Gläubiger sofort berechtigt sein die Zahlung der ganzen Forderung von 12 000 sage Zwölftausend Gulden und etwaigen Kosten zu verlangen und eventuell im gerichtlichen Weg zu erzwingen — Zur Sicherstellung dieser Forderung per Zwölftausend Gulden verpfände ich dem Gläubiger die ganze Druckerei sammt allen Zugehör und insbesondere auch das Eigentum an den genannten Zeitungen und gebe nicht nur meine Einwilligung dazu, daßß der Gläubiger jetzt schon und ohne eine Gefahr nachweisen zu müssen die Sicherstellung-exekution auf die Druckerei sammt Zugehör bei dem hermannstädter königlichen Bezirksgericht — dessen Competenz ich mich unterwerfe — erwirken und vollziehen lasse, sondern ich räume dem Herrn Gläubiger bei dem Mangel einer entsprechenden Hypoteke auch das Recht ein die gesammte Geschäftsführung sowohl der Druckerei als auch der Zeitungsunternehmungen und des sonstigen Verlagsgescäftes selbst zu besorgen oder besorgen zu lassen und auch die gesammten Einnahmen des Geschäftes so lange zu beziehen bis der Betrag von Zwölftausend Gulden bar zurückgezahlt sein wird und erkläre, dass die Einnahmen des Geschäftes als Zahlungen des obigen Darlehens nicht angenommen werden können nachdem der Gläubiger auch das eventuelle Defizit des ganzen Geschäftes selbst zu decken sich verpflichtet hat ; zum Schlusse unterwerfe ich mich der Competenz des hermannstädter königlichen Bezirksgerichtes und dem summarischen Verfahren.

Az ekként felvett okirat félnek felolvastatott, megmagyaráztatott, általa jól megértve és helyeselve elfogadtatott, az 1874 évi 35 tcz 11 -usában irt végrehajthatosággal birónak kimondatott és elöttem sajátkezüleg aláiratott. Nagyszeben ezernyolczszász kilenczven négy évi márczius hó huszan harmadikán. — T. Liviu Albini s.k. (P.H.) Zágoni Gábor s.k. kir. közjegyzö — Dijj : munkadij 7 krt 75 kr. izás 80 kr. bély 61 krt. 75 kr. hit. kiadvány 2 frt. 10 kr. özssesen 72 frt. 40 kr. Hogy ezen a dr. Raţiu Iános részére kiallitot hiteles kiadvány az örizetem alatt levö hatvanegy frt és hetvenöt kros bélyegü eredetivel egyezik, — tanusitom — Nagyszeben ezernyolczszás kilenczvennégy évi márczius hó huszanharmadikán (P.H.) Zágoni Gábor sk. kir. közjegyzö."

(Pe româneşte :)

„ *Nr. not. 146*
1894

Duplicat legalizat
Act notarial

Înaintea mea, Zágoni Gábor, notar reg. public în Sibiu, s-a prezentat în locul şi ziua mai jos amintită locuitorul din Sibiu şi candidat de advocat T. Liviu Albini (locuieşte strada Cisnădiei nr. 17) — pe care îl cunosc personal — şi pe motivul acesta precum şi fiindcă ştie scrie şi ceti, mi-a cerut, pe lîngă omiterea martorilor, dresarea următorului act public :

Obligaţie

Despre 19 500, adecă nouăsprezece mii cinci sute floreni cu care recunosc că îi datoresc ca împrumut d-lui dr. Ioan Raţiu, advocat în Sibiu, fiindcă pentru acuirarea tipografiei indusă în registrul firmelor Tribunalului comercial din Sibiu sub firma „Nyomdaintézet Popa-Necşa János" — „Institut Tipografic Ioan Popa-Necşa" — „Typographische Anstalt Johann Popa-Necşa" cu editura de cărţi şi a ziarelor *Tribuna* şi *Foaia poporului* şi a cauţiunilor deja depuse pentru ziare în total cu 7 500, adecă şepte mii cinci sute floreni, adecă suma indicată mai sus de 19 500 fl., adecă nouăsprezece mii cinci sute floreni val. austr. dînsul astfel mi-a împrumutat-o, că a plătit pentru mine proprietarului antecesor, Ioan Popa-Necşa, preţul de cumpărare pentru tipografie şi apartinenţe, cu 12 000 fl., adecă douăsprezece mii floreni, şi a exoperat totodată ca Ioan Popa-Necşa să-mi cedeze mie cauţiunile numite.

Pentru achitarea acestei datorii cedez înainte de toate cauţiunile mai sus amintite de 5 000 fl., adecă cinci mii şi 2 500 fl., adecă două mii cinci sute, în total 7 500 fl., astfel d-lui dr. Ioan Raţiu că sumele acestea să garanteze şi mai departe pentru ambele ziare *Tribuna* şi *Foaia poporului* pînă cînd acestea vor apare, trec însă sumele acestea de pe acum în proprietatea d-lui dr. Ioan Raţiu, care este prin urmare îndreptăţit a ridica de la perceptoratul reg. ambele cauţiuni şi a le chita cu deplină putere de drept, atunci cînd aceste ziare vor înceta de a mai apare. Din împrumutul de mai sus mă oblig a replăti 3 000 fl., zi trei mii floreni capital, la prima iunie una mie opt sute nouăzeci şi patru (1894), iar restul de 9 000 fl., zi nouă mii floreni, pînă la 1-ma aprilie 1895 una mie opt sute nouăzeci şi cinci.

În cazul cînd nu aş observa punctual terminul de plată la prima iunie 1894, creditorul va fi imediat îndreptăţit a cere plătirea întregei pretensiuni de 12 000 fl, zi douăsprezece mii floreni, cu spese cu tot şi eventual a sili plătirea pe cale judecătorească. Pentru asigurarea acestei pretensiuni de douăsprezece mii zălogesc creditorului întreaga tipografie cu apartinenţe cu tot şi îndeosebi şi proprietatea asupra numitelor ziare, şi îmi dau nu numai învoirea ca creditorul, de pe acum şi fără să trebuiască a dovedi pericolul, să exopereze şi să efectueze prin judecătoria de cerc din Sibiu — la a cărei competenţă mă supun — execuţia de asigurare asupra tipografiei şi a apartinenţelor sale, ci în lipsa unei ipoteci corespunzătoare, dau totodată d-lui creditor şi dreptul de a purta însuşi sau prin un altul întreaga gestiune atît a tipografiei, cît şi a întreprinderii de ziare şi a celorlalte edituri şi a ridica însuşi toate percepţiunile întregei întreprinderi pînă cînd nu va fi replătită în numerar suma de douăsprezece mii floreni, şi declar că întratele întreprinderii nu se pot considera ca plătiri a împrumutului de mai sus, după ce creditorul s-a obligat a acoperi însuşi şi deficitul eventual al întregei întreprinderi ; în sfîrşit mă supun competenţei judecătoriei de cerc din Sibiu şi procedurei sumare.

Actul astfel dresat s-a cetit şi explicat partidei, care, înţelegîndu-l şi aprobîndu-l, l-a primit, iar în înţelesul paragrafului 111 din art. de lege 35 ex 1874 s-a declarat de executabil şi s-a iscălit cu mîna proprie în faţa mea. Sibiu la douăzeci şi trei martie una mie opt sute nouăzeci şi patru. Ţ. Liviu Albini m.p. (L.S.) Zágoni Gábor m.p., notar reg. public. Tarif : lucrarea 7 fl. 75 cr., scrisul 80 cr., timbre 61 fl. 75 cr., duplicatul leg. 2 fl. 10 cr. Total 72 fl. 40 cr.

Că acest duplicat legalizat eliberat d-lui dr. Ioan Raţiu corespunde originalului păstrat de mine şi prevăzut cu timbru de şasezeci şi unu floreni şaptezeci şi cinci cruceri, adeveresc. Sibiu douăzeci şi trei martie una mie opt sute nouăzeci şi patru. (L.S.) Zágoni Gábor m.p., notar reg. public.

Pentru ca nici d-l Raţiu să nu poată abuza de drepturile ce i se acoardă în această obligaţiune fictivă a iscălit următoarea declaraţiune :

Declaraţiune

Prin aceasta declar că pretensiunea de 19 500 fl. v.a. zi nouăsprezece mii cinci sute floreni v.a. din obligaţia notarială de dtto Sibiu 16 ianuarie 1894 faţă cu d-l Ioan Popa Necşa, este averea Comitetului Partidului Naţional Român din Transilvania şi Ungaria, avere destinată a servi la întreţinerea ziarelor chemate să apere şi să susţină programul naţional din 1881 şi îndeosebi a ziarelor *Tribuna* şi *Foaia poporului* şi eventual a ziarelor menite să înlocuiască pe cele amintite şi resp. a celor ce le-ar înfiinţa din nou în scopul indicat.

Drept aceea, atît în numele meu, cît şi al erezilor mei cedez cu deplină putere de lege numitului Comitet, compus actualmente din d-nii : George Pop de Băseşti, Eugen Brote, dr. Vasile Lucaciu, Demetriu Comşa, Septimiu Albini, Nicolae Cristea, Basiliu Raţiu, Iuliu Coroian, Rubin Patiţa, dr. Teodor Mihali, Aurel Suciu, Daniil Lica, dr. Daniil P. Barcianu, dr. Gavriil Tripon, dr. Vasile Fodor, Gherasim Domide, dr. George Popovici, Aurel C. Popovici, dr. I. T.

Mera, Mihai Veliciu, Patriciu Barbul, Romul de Crainic, Gavriil Lazar de Purcăreţi şi Vasile Ignat, toate drepturile şi sarcinile mele cuprinse în obligaţia sus amintită, şi în special dreptul *de a dispune, conduce şi administra* Institutul Tipografic şi toate editurile sale.

Cetind şi primind de al meu cuprinsul acestei declaraţiuni, am subscris spre întărire cu mîna proprie în faţa martorilor prezenţi.

Sibiu, 16 ianuarie 1894

dr. Ioan Raţiu m.p.
advocat

Victor Tordăşianu m.p.,
T. L. Albini m.p.
martori"

După chiar firea lucrurilor e evident că nici d-l Ioan Necşa, nici d-l T. Liviu Albini n-au plătit, nici nu puteau fi socotiţi datori ca să plătească preţul cumpărării tipografiei şi a foilor.

După contract, d-l Brote avea să primească 12 000 florini şi rebonificarea cauţiunei, care reprezenta valoarea nominală (în bonuri) 7 500 florini. D-l Raţiu a stabilit la 27 decembrie 1893 modul de plată astfel : în „timpul cel mai scurt" va trimite 6 000 fl., iar pentru rest oferă suma de 6 000 fl., depusă de Comitet ca cauţiune şi pînă atunci neatacată, ceea ce avea înţelesul că Comitetul va depune o nouă cauţiune, iar d-l Brote poate să dispună despre cea veche.

La 17 februarie n. 1894 d-l Raţiu însărcinează pe d-l Comşa, secretariul Comitetului Naţional, să adreseze d-lui Brote următoarea scrisoare :

„Mult stimate domnule,

Intervenind mai multe pedeci şi lucrări neprevăzute, biroul Comitetului Central nu a fost în poziţie să vă trimită la timpul său suma de 2 789 fl., din vinderea Institutului Tipografic. Şi fiindcă raţiociniul pro 1893 nu este încă isprăvit, am trimis cu poşta de astăzi pe seama d-tale, sub adresa d-lui Ioan Bianu, suma rotundă de 2 500 fl., zi două mii cinci sute florini v.a. Raţiociniul amintit, aşa sperăm, să va încheia peste cîteva zile, cînd apoi va urma computarea în regulă şi eventual trimiterea restului cuvenit. Despre primirea sumei de 2 500 fl. vă rugăm să trimiteţi chitanţă în regulă, achitînd totodată suma de 7 282 fl. 65 cr., pe care o solvise Comitetul Central drept cauţiuni pentru *Tribuna* şi *Foaia poporului*. Din cauţiunile depuse în suma totală de 8 250 fl. se vor computa în favorul d-tale 961 fl. 25 cr.

De altcum rămîne să trimitem o specificare a condiţiilor de plătire, cum şi o copie a raţiociniului încheiat, cuprinzînd datele şi lămuririle mai de aproape.

Primiţi, vă rog, asigurarea stimei şi devotamentului distins ce vă păstrează

Sibiu, 17 ianuarie n. 1894

Biroul Comitetului Central al Partidului Naţion.-Rom.

La însărcinarea prezidiului

Dem. Comşa m.p.
secretar,

P.S. Suma de mai sus de 2 500 fl. v.a. numai astăzi vi s-a trimis prin d-l Diamandi Manole, fiind expediţia prin poştă prea costisitoare, ceea ce ratific din încredinţarea domnului prezident.

T. Liviu Albini m.p.

Domniei-sale domnului Eugen Brote

Bucureşti"

Nimeni nu va putea înţelege mai mult din textul acestei scrisori decît că în socoteala preţului de cumpărare de 12 000 florini să trimit în numerar 2 500 şi să promite pentru altă dată „o specificare a condiţiilor de plătire", „date şi lămuriri mai de aproape". Ce o fi avînd încheierea socotelilor pe anul 1894 a face cu acel preţ ? Pentru ce să cere o chitanţă pentru suma de 7 288 fl. 65 cr. pe care Comitetul ar fi solvit-o în socoteala cauţiunilor, după ce tocmai aceste cauțiuni se oferise d-lui Brote ca plată în prețul cumpărării rămîne cu desăvîrșire nedeslușit ?

După această scrisoare n-a mai urmat nimic, nici trimitere de bani, nici „specificarea condițiilor de plătire", nici „date" nici „lămuriri".

Doi ani în urmă, la 12/24 ianuarie 1896, după ce d-l dr. Ioan Rațiu a întrat în stăpînirea *Tribunei*, d-l Eugen Brote a adresat redacțiunei acestei foi următoarea scrisoare, care însă nu s-a publicat în coloanele ei :

„București, 12(24) ianuarie 1896

Domnule redactor,

Cu privire la deslușirile ce binevoiți a da în numărul 7 al *Tribunei* despre modul cum aș fi primit eu suma de 19 500 fl., ca preț de vînzare al Institutului Tipografic cu foile sale *Tribuna* și *Foaia poporului*, vă rog să inserați în coloanele stimabilului d-voastră ziar următoarele constatări și rectificări :

1. Din suma de 19 500 fl. n-am primit decît 2 500 fl.

2. Despre restul de 17 000 fl., nu mi s-a prezentat nici de Comitet, nici de d-l dr. Rațiu, nici de altcineva vreo dovadă, sau vreo socoteală, sau peste tot vreo indicațiune, cum anume s-ar fi folosit această sumă, pentru ca eu, vînzătorul să o pot considera de plătită în prețul de vînzare al Institutului.

3. Datoriile, de care binevoiți a aminti în articolul din cestiune, nu sunt datorii private ale mele, ci ale Institutului Tipografic, în ale cărui registre comerciale erau întroduse. Prin urmare, dacă s-au plătit asemenea datorii (Pasive), prin cumpărător, nu s-a făcut altceva decît s-a procedat în conformitate cu condițiunile contractului de vînzare, care dispune că cumpărătorul primește Institutul cu toate Activele și Pasivele sale. Precum se vor fi plătit datorii, în același timp se vor fi încasat și pretensiuni (Active).

4. Pentru ca cineva să poată susținea cu temei că eu am primit suma de 19 000 fl., trebuie să aibă la mînă chitanța mea, sau cel puțin să se poată proba prin alte acte că plățile ce se susține că s-ar fi făcut pentru mine unei a treia

persoană, sunt recunoscute şi de mine ca bine făcute şi că şi eu le consider ca echivalente cu plătirea preţului de cumpărare. N-am dat chitanţă, fiindcă nimeni nu mi-a cerut-o şi nici nu era în drept să mi-o ceară. N-am recunoscut plăţi făcute unei a treia persoană, fiindcă nimeni nu mi-a prezentat probe, nici nu mi-a adus la cunoştinţă că ar fi făcut asemenea plăţi.

Primiţi, vă rog, expresiunea consideraţiunii mele, ce vi-o păstrez :

Eugen Brote m.p."

Stînd astfel lucrurile e invederat că d-l Eugen Brote nu numai a fost *siluit* să facă declaraţiunea de a fi vîndut un stabiliment creat de d-sa şi de amicii săi cu multă osteneală, cu mari jertfe şi expuindu-se la prigoniri, dar a mai şi fost frustrat de averea sa privată.

De aceea majoritatea bărbaţilor, cărora în virtutea declaraţiunii date de d-l dr. Ioan Raţiu li se cuvine dreptul de a dispune de „Institutul Tipografic", şi dintre cari unul a răposat, (Romul de Crainic) a subscris următoarea declaraţiune :

D-l dr. Ioan Raţiu, advocat în Sibiu, a dat la mînile noastre următoarea

„*Declaraţiune*

Prin aceasta declar că pretensiunea de 19 500 fl. v.a., zi nouăsprezece mii cinci sute floreni v.a. din obligaţia notarială Nr. . . . . . dto Sibiu 16 ianuarie 1894 faţă cu d-l Ioan Popa-Necşa este averea Comitetului Partidului Naţional Român din Transilvania şi Ungaria, avere destinată a servi la întreţinerea ziarelor chemate să apere şi să susţină programul naţional din 1881 şi îndeosebi a ziarelor *Tribuna* şi *Foaia poporului* şi eventual a ziarelor menite să înlocuiască pe cele amintite şi respective a celor ce le-ar înfiinţa din nou în scopul indicat.

Drept aceea, atît în numele meu, cît şi al erezilor mei, cedez cu deplină putere de lege numitului Comitet, compus actualmente din d-nii : George Pop de Băseşti, Eugen Brote, dr. Vasile Lucaciu, Demetriu Comşa, Septimiu Albini, Nicolae Cristea, Basiliu Raţiu, Iuliu Coroian, Rubin Patiţa, dr. Teodor Mihali, Aurel Suciu, Daniil Lica, dr. Daniil P. Barcianu, dr. Gavril Tripon, dr. Vasile Fodor, Gherasim Domide, dr. George Popoviciu, Aurel C. Popovici, dr. I. T. Mera, Mihai Veliciu, Patriciu Barbu, Romul de Crainic, Gavriil Lazar de Purcăreţi şi Vasile Ignat : toate drepturile şi sarcinele mele cuprinse în obligaţia sus-amintită şi în special dreptul de a dispune, conduce şi administra Institutul Tipografic şi toate editurile sale.

Cetind şi primind de al meu cuprinsul acestei declaraţiuni, am subscris spre întărire cu mîna proprie în faţa martorilor prezenţi :

dr. Ioan Raţiu m.p.
advocat

martori :
Victor Todăşianu m.p.,
T. L. Albini m.p.

În virtutea acestei declaraţiuni, noi subscrişii avem în mod neîndoios *dreptul de a dispune, conduce şi administra Institutul Tipografic şi toate editurile sale.*"

Condus de motive politice, asupra căror nu credem de cuviinţă a întra deocamdată în discuţiune, d-l dr. Ioan Raţiu întemeiat pe votul a 6 membri din douăzeci şi trei îndreptăţiţi, a ţinut tocmai în această situaţie gravă politică a cere intervenirea judecătoriei reg. ungare pentru sechestrarea Institutului Tipografic şi a editurilor sale şi a alungat prin intervenirea poliţiei din tipografie pe omul nostru de încredere d-l T. Liviu Albini şi din redacţiunile foilor pe Ioan Russu-Şirianu şi G. Bogdan-Duică, şi astfel a produs în viaţa noastră publică unul din cele mai triste conflicte.

Exprimîndu-ne adînca părere de rău pentru violenţa cu care d-l dr. Ioan Raţiu a înăsprit acest conflict, şi ferindu-ne de răspunderea ce am lua asupra noastră, dacă am contribui la continuarea lui, nu vom recurge la intervenirea judecătoriilor noastre.

Declarăm însă :

I. Că nu am autorizat pe d-l dr. Ioan Raţiu să ceară tocmai acum intervenirea judecătoriei şi cu atît mai puţin a poliţiei în afacerile interne ale Partidului Naţional Român.

II. Că considerăm procederea d-lui dr. Ioan Raţiu ca un abuz de încredere.

III. Că actele ce d-l dr. Ioan Raţiu va săvîrşi de aici înainte, fie în administraţiunea Institutului Tipografic şi a foilor *Tribuna* şi *Foaia poporului*, fie ca preşedinte al Comitetului Executiv al Partidului Naţional Român, nu sunt în conformitate cu voinţa noastră :

Învităm dar pe toţi aderenţii sinceri ai Partidului Naţional Român să rămînă în rezerva potrivită cu interesele naţionale faţă cu orişice iniţiativă luată de d-l dr. Ioan Raţiu, care nu a corespuns încredererii puse într-însul.

21 ianuarie 1896

dr. Vasile Lucaciu,
secretar general

Eugen Brote,
viceprezident

Demetriu Comşa,
secretar I

Septimiu Albini,
secretar II

Nicolae Cristea
Aurel Suciu

dr. D. P. Barcianu
dr. I. T. Mera

Gavriil Lazar de Purcăreţi

Aurel C. Popovici,

Mihail Veliciu [1]

dr. V. Fodor“

---

[1] D-l M. Veliciu, după ce s-a ţinut şedinţa de la 1 februarie a.c., crezînd că acum este aranjată chestiunea, şi-a retras iscălitura. Pentru ce d-l dr. I. Raţiu a făcut *pînă atunci* şi-o dase şi dînsul cu toată inima, ca şi ceilalţi membri (n.a.).

ROMÂNII DIN ARDEAL

PRIVIRE GENERALĂ

Cărticica aceasta nu e un studiu științific, ci o scurtă dare de seamă făcută pentru cei ce nu-i cunosc îndeajuns și țin să-i cunoască pe românii din țările Coroanei ungare.

M-am simțit îndemnat să fac această dare de samă pentru că nu știu între oamenii mie cunoscuți pe nimeni care ar putea s-o facă tot ca mine, care am copilărit în Podgoria Aradului și-n Valea Crișului, mi-am făcut studiile secundare la Arad și la Timișoara, mi-am luat diploma de maturitate la Sătmar, am trăit după terminarea studiilor timp îndelungat la Arad, la Oradea-Mare și la Sibiu, am luat parte la toate mișcările naționale și am călătorit foarte mult printre români mai ales pe jos, arareori călare ori cu căruța, totdeauna a-ndelete și oprindu-mă mai ici, mai colo, ca să mă dumiresc în deplin.

Băiet de liceu, îmi petreceam vacanțele cutreierînd Banatul, Cîmpia Țării Ungurești și Valea Crișului Alb pînă la Brad și pînă-n vîrful Găinei, totdeauna singur-singurel. Tot singur am făcut lungul drum de la Sătmar la Arad, oprindu-mă în punctele Baia-Mare, Capnic, Strîmbu, Lăpuș, Dej, Gherla, Cluj, Turda, Trăscău, Ofenbaia, Roșia, Brad, Hălmagiu, Buteni și Șiria.

Peste cîțiva ani am plecat cu căruța din Orșova la Baia-Mare și m-am oprit în punctele Lugoj, Caransebeș, Grădiște sub Rătezatul Hațeg, Deva, Orăștia, Belgrad și Blaj, de unde am trecut cu trenul la Cluj și iar am luat căruța ca să trec pe la Chioara la Baia-Mare și să mă întorc de acolo peste Sălagiu la Șimleu, în Valea Crișului Răpede, la Ciucea și apoi la Huedin. Deoarece Bihorul îl cunoșteam bine din timpul cît am stat la Oradea-Mare, iar în împrejurimile Sibiului și pe Tîrnave umblasem mult cînd mă aflam la Sibiu, am mai făcut o călătorie de la Turnu-Roșu peste Țara Oltului și peste Țara Bîrsei prin Secuime la Izvoarele Mureșului și pe Mureș la vale pînă la Toplița. Maramureșul și părțile Năsăudului sunt dar singurele ținuturi românești pe care nu le cunosc din propria mea intuițiune.

Ca să-i pot pune pe românii din țările Coroanei ungare la locul lor, mi-am dat silința să-i cunosc și pe ceilalți.

Am stat timp de vreo șase săptămîni în Bucovina, unde am făcut de asemenea călătorii cu căruța.

Cam tot atîta timp am stat odată la Iași, iar altă dată la Dorohoi, de unde am călătorit cu căruța prin Pașcani la Tîrgu-Neamțului, pe la mînăstiri, peste Bălțătești la Peatra și apoi la Bacău.

Mult am călătorit, în sfîrșit, prin Muntenia și prin Oltenia, unde nu e localitate mai însemnată, în care n-am stat cel puțin 2—3 zile. Într-o singură călătorie făcută parte călare, parte cu trăsura, m-am oprit în punctele T.-Severin, Baia-de-Aramă, Tismana, Lainici, Tîrgu-Jiului, Cărbunești, Crasna, Polovraci, Horez, Bistrița, Ocnele-Mari, Govora, Rîmnic și Olănești, Cozia și Stînișoara, Cîneni, Titești, Clocotici, Tigveni, Curtea-de-Argeș, peste Musceli la Cîmpulung, Nămăiești și Rucăr pe Dîmbovița la vale pînă la Tîrgoviște, apoi la Petroșița, peste Vîrful-cu-Dor la Sinaia și de acolo la Vălenii-de-Munte, unde mi s-au sfîrșit vacanțele.

Toate aceste au fost călătorii de plăcere, dar plăcerea mea a fost să cunosc pe poporul român așa cum el în adevăr este.

Le spun aceste pentru ca cititorii mei să știe că nu le vorbesc nici din cărți, nici din auzite, ci le spun ceea ce am văzut cu ochii mei. Îmi voi da silința să le fac împărtășire numai despre cele știute de mine pe de rost și să nu-i obosesc cu date adunate de prin cărți. Voi fi însă pe ici, pe colo nevoit să intru și-n amănunte statistice, geografice ori istorice.

Vorbind despre ardeleni sau transilvăneni, cărora unii le zic și ungureni, înțelegem de obicei pe toți românii din țările Coroanei ungare. Aceștia însă ei înșiși se deosebesc unii de alții.

Ardeleni în înţelesul adevărat se socotesc numai cei din bazinul Mureşului, pînă la Zam şi cei din bazinul Someşului pînă la Chioara.

Marea mulţime a românilor, care trăiesc afară din Ardeal, de la Zam şi de la Ciucea la vale, pe ţărmul drept al Mureşului şi pe Crişuri spre Cîmpia Ţării Ungureşti se numesc *ungureni*.

La stînga Murăşului pînă la Dunăre sunt *bănăţenii*.

De la Crişul Răpede înainte spre apus, pînă la Sătmar, sunt sălăgenii şi spre meazănoapte maramurăşenii.

Aceste grupări se întemeiază pe deosebiri învederate în ceea ce priveşte limba, portul, obiceiurile, stările economice şi cele culturale, precum şi tradiţiunile istorice.

Ca să înţelegem aceste deosebiri şi să ne putem da seama despre importanţa lor pentru viaţa practică a românilor din Regatul Ungar, trebuie să cunoaştem firea locurilor, stările economice şi cele culturale, precum şi dezvoltarea istorică.

I. STĂRILE TOPOGRAFICE ŞI CELE ETNOGRAFICE

În statul ungar trăiesc cam 2 800 000 de români risipiţi pe un teritoriu de peste 100 mii kilometri^2.

Cam 1 300 000 din aceşti români trăiesc în Ardealul propriu-zis, care are o întindere de vreo 50 000 de kilometri şi e mărginit de o linie trasă de la Rotunda la Chioara, la Ciucea, la Bucureşti (dinsus de Abrud), la Zam şi la Poarta-de-Fer (lîngă Grădişte) şi se întinde pînă la hotarele României.

În afară de Ardeal sunt dar cu vreo 200 de mii mai mulţi români decît în Ardeal.

Cei mai mulţi dintre aceştia se află în aşa-numitele *părţi adnexe*, care nu făceau parte din Ardeal, dar erau administrate de obicei dimpreună cu Ardealul.

În vechime erau aici chinezate şi mici voivodate, care erau supuse direct regelui Ungariei, în urmă domenii ale Coroanei, care aveau castelele lor. Cele mai însemnate din aceste castele se aflau la Caransebeş, Lugoj, Făget, Lipova, Şoimoş, Şiria, Zărand, Ineu, Beiuş, Oradea-Mare, Şimleu, Chioara şi Sătmar.

În timpul stăpînirii turceşti Ţara Ungurească era împărţită în paşalîcuri, Ardealul rămăsese ţară vasală, iar părţile adnexe erau stăpînite cînd de turci, cînd de voievozii Ardealului, cînd de împăratul roman ca rege al Ungariei.

După datele istorice, pe care le avem, înainte de 1700 nu trăiau români şi afară de părţile adnexe. Împărăteasa Terezia şi împăratul Iosif II li-au dat însă iobagilor dreptul de liberă migraţiune, şi de atunci înainte românii din Ardeal, din Oltenia şi din Moldova s-au aşezat şi pe la locurile mai largi din Banat, precum şi pe Cîmpia Ţării Ungureşti, unde sunt azi cele mai mari şi mai întărite dintre satele româneşti.

Cei 2 800 000 [1] de români locuiesc pe-ntindere de vreo 100 000 kilometri^2 împreună cu peste două milioane de oameni de alt neam : maghiari, şvabi, saşi, sîrbi şi nu tocmai mulţi evrei. Îndeosebi în Ardeal sunt peste 600 000 maghiari şi săcui şi peste 200 000 saşi. În părţile adnexe românii sunt poporaţiune compactă. În Banat, în Ţara Ungurească şi pe marginile Sălagiului sunt minorităţi mai mult ori mai puţin însemnate.

Pretutindeni ei sunt mai ales poporaţiune rurală. În oraşe, chiar şi prin ţinuturile unde poporaţiunea română e compactă, sunt puţini românii.

1. VALEA OLTULUI

Oltul şi Tîrnavele izvoresc pe pămîntul săcuiesc, în partea despre meazănoapte a Ardealului, spre hotarele Moldovii. La izvoarele Oltului, în satul Csik-Szt. Domokos sunt, ce-i drept, români care şi-au păstrat legea strămoşească şi ţin să fie socotiţi români, dar nu mai vorbesc româneşte. În Ciuc şi pe la izvoarele Tîrnavelor sunt risipiţi printre săcui vrea 30 000 de asemenea români, care au fost, după toată probabilitatea, aduşi aici în timpul iobăgiei de către domnii de pămînt.

---

[1] După numărătoarea de la 1900 cifra oficială e la 17,5 mil. jugăre, 2 790 073 români şi 2 165 946 alţii (n.a.).

De la Tuşnad la vale sunt însă din ce în ce mai deşi românii, care vorbesc româneşte, iar pe la poalele munţilor şi prin trecătorile despre Moldova sunt *ţuţuienii*, o poporaţiune viguroasă, în mare parte oieri.

Dinjos de Săcuime, în Ţara Bîrsei, românii trăiesc împreună cu saşii şi cu săcuii, care împreună nu fac majoritatea. Bîrsanii sunt în mase mai compacte mai ales pe la poalele munţilor şi sunt una din cele mai viguroase părţi ale poporului român, oameni harnici, în toate privinţele destoinici şi întreprinzători, mulţi oieri, nu puţini neguţători ori meşteşugari îndemînateci.

Dinjos de Ţara Bîrsei, în Ţara Oltului, sunt puţini saşi şi încă mai puţin maghiari, încît românii fac peste 90 la sută din poporaţiunea totală.

În văile rîurilor ce se varsă în Olt pe ţărmul drept românii sunt amestecaţi cu saşi. Poporaţiunea românească e curată însă pe la poalele munţilor, spre Răşinari şi Selişte, mărginenii, care au să fie puşi în toate privinţele în rînd cu bîrsanii.

În Valea Oltului, românii nu se prea sporesc, căci dau un mare contingent pentru sporirea poporaţiunii din România.

2. VALEA MUREŞULUI

Mureşul izvorît la poalele aceluiaşi munte ca Oltul e cel mai românesc din toate rîurile. La izvoarele lui poporaţiunea e curat românească. Ceva mai la vale covîrşesc săcuii şi-n orăşelele Ghergyo-Szt., Mikloş, Gyitro şi Szàrheagy găsim alăturea cu românii, care nu ştiu româneşte, alţi români care au lepădat portul românesc, dar au păstrat limba, şi iar alţii, care au păstrat şi portul. Şi aici sunt prin înfundăturile văilor şi spre trecătoare cîteva sute de români verzi, care susţin cu îndărătnicie luptă etnică.

De la Topliţa înainte pînă la Sigidin aproape Murăşul curge printre români, şi tot românii sunt şi-n văile rîurilor ce se varsă în el.

El desparte însă două grupe bine deosebite ale poporului român.

Coborînd de-a lungul ţărmului de la stînga pînă spre Teiuş, găsim din ce în ce mai puţini săcui şi pe ici, pe colo maghiari propriu-ziși. Abia în Văile Tîrnavelor și-n ale rîulețelor ce se varsă-n ele dăm iar de sași. Pretutindeni însă românii sunt majoritatea, mai la deal compacți și abia spre izvoare amestecați cu săcui.

Valea Streiului, în sfîrșit, ținutul Hațegului, pînă la Petroșani și pînă la Grădiște, e românească și numai prin orășele, pe la deosebitele stabilimente industriale și prin colonii anume înființate sunt maghiari și alți oameni pentru români străini.

Toți acești români de la stînga Murășului, de pe Tîrnave și din Valea Streiului sunt, întocmai ca cei din Valea Oltului, același tip, pe care-l găsim în Muntenia prin văile rîurilor Teleajenul, Prahova, Ialomița, Dîmbovița și Argeșul, iar în Oltenia pe la Novaci, înspre Horez și pe Lotru. E tipul românului smead, arareori oacheș și numai pe ici, pe colo aproape bălan, cu fața mai mult prelungă, cu profilul bine marcat, de cele mai multe ori frumos. Cei mai mulți sunt subțirei și mlădioși, vioi și sprinteni, iuți și porniți spre veselie, pe pe ici, pe colo chiar ușurateci.

Cam același e și portul, precum și felul de a rosti vorbele.

Cu totul altul e tipul de la dreapta Murășului.

Centrul etnografic al românimii din țările Coroanei ungare, oarecum cheagul etnic al lor, sunt moții din Munții Apuseni, de unde au pornit Horia și Iancu Avram.

Aceștia sunt oameni și trupește, și sufletește mai colțuroși și mai vîrtoși. Fie scurt, fie înalt, moțul e voinic și îndesat, calcă rar și apăsat și are ceva din firea ursului. De aceea maghiarii îi și zic românului — „urs valah". Om cu deosebire potolit, moțul vorbește puțin, e foarte răbdător, se avîntă anevoie, dar e neînduplecat după ce a luat odată o hotărîre.

Portul moților se deosebește mult de al românilor de pe Tîrnave și de al celor din Valea Oltului, iară limba vorbită în Munții Apuseni are particularități caracteristice în ceea ce privește rostirea vorbelor.

Moții sunt cea mai mobilă parte din poporul român. Deși țin mult la țara lor, ei cutreieră mereu Ardealul, Banatul și Țara Ungurească, ba am găsit moți și la Ploiești și la Tîrgul Moșilor din București. Atît în secolul XVII, cît și pe la începutul secolului XIX, ei au dat un însemnat contingent pentru coloniile din Banat și din Țara Ungurească. S-au întins dar cu atît mai vîrtos împrejurul Munților Apuseni, spre Valea Murăşului şi spre Cîmpia Ardealului precum şi pe Crişuri la vale, şi nicăieri poporaţiunea română nu e atît de compactă ca împrejurul Munţilor Apuseni.

Ardelenii se deosebesc de toţi ceilalţi români mai ales prin firea lor stăruitoare şi îndărătnică. Aceasta în urma înrîuririi moţilor. Tot în urma înrîuririi moţilor şi-au stabilit ardelenii aspra disciplină socială, prin care omul e lipsit în mare grad de libertatea individuală în ceea ce priveşte portul, obiceiurile şi viaţa familială. Satele româneşti sunt organizate oarecum milităreşte, şi cei cu purtări rele sunt prigoniţi, adeseori chiar alungaţi din sat.

În Munţii Apuseni şi-n văile rîurilor ce se varsă din ei în Mureş numai prin orăşele, pe la mine şi pe la stabilimentele industriale sunt maghiari. Pe Arieş sunt cîteva colonii secuieşti împrejurul Trăscăului, iar în Valea Mureşului sunt maghiari la Bălgrad, la Aiud şi-n cîteva sate. Mai sunt maghiari la Turda şi pe ici-colo pe Cîmpia Ardealului; pretutindeni însă covîrşesc românii — cam de acelaşi tip ca moţii.

3. VALEA SOMEŞULUI

Someşuri sunt două, unul, care izvoreşte din Munţii Apuseni, dinsus de Gelău, şi altul, care izvoreşte din Munţii Rodnei. Amîndouă se întîlnesc la hotarele Ardealului. Bazinul e dar mic şi însemnat mai ales pentru că într-însul se află Clujul, cel mai însemnat oraş din Ardeal, azi centrul cultural al maghiarilor.

Afară de Cluj mai sunt maghiari risipiţi înspre Sălagiu, spre Dej, şi saşi în Bistriţa şi-n împrejurimile ei. Pretutindeni însă poporaţiunea românească e covîrşitoare.

Cel mai însemnat centru de viaţă românească e în această parte Năsăudul, care hotăreşte caracterul întregei poporaţiuni române.

Năsăudenii, timp îndelungat grăniceri, însărcinaţi să apere trecătorile despre Iacobeni, deşi la înfăţişare se deosebesc mult de moţi, sunt sufleteşte cam la fel cu aceştia, poate chiar mai posomorîţi şi mai aspri.

Mai la vale însă, spre Gherla și prin împrejurimile Clujului, predominează tipul sălăgean, deosebit de cel de la stînga Murășului și la făptura trupească, și la port, și în ceea ce privește limba.

4. ȚARA UNGUREASCĂ

În Țara Ungurească, părțile adnexe, cît țin dealurile, prin văile rîurilor, pînă-n linia Radna, Șiria (Világos), Ineu, Oradea-Mare, poporațiunea e aproape curat românească. Numai pe ici, pe colo sunt risipiți printre români și puțini maghiari veniți de curînd.

Îndeosebi în Valea Murășului, de la Zam pînă la Radna au trăit odată și sîrbii veniți aici, după căderea sub stăpînirea turcească a Belgradului, cu Brancovici. Aceștia au pierit însă, încît numai în tipul mureșenilor a mai rămas oarecare urmă de dînșii.

De la Radna se-ntinde pe la poalele dealurilor peste Șiria pînă la Ineu una din cele mai mari podgorii din Europa. Și aici au fost odată sîrbi de-ai lui Brancovici, care încetul cu încetul au perit. Au rămas însă nume de familii și de localități, obiceiuri, amănunte de port și particularități de limbă, precum și caractere tipice mai pronunțate decît la mureșeni. Cei mai mulți dintre podgoreni sunt veniți de pe Crișuri, din Hațeg, din Munții Apuseni și mai ales din Moldova și anume din județul Neamțului. Sunt în Podgorie patru colonii mai mici de șvabi, două colonii tot mici de maghiari, o colonie de ciangăi din Bucovina și maghiari risipiți pe ici, pe colo.

Podgorenii sunt oameni voinici, cu deosebire harnici, stăruitori și tari în hotărîrile lor, în multe privințe mai presus de mărgineni și de bîrsani. Ei se avîntă însă mai ușor decît moții, sunt oameni voioși și iubitori de petreceri, adeseori chiar ușurateci. Portul la bărbați era pînă acum vreo douăzeci de ani pronunțat moldovenesc, iar la femei mai mult sîrbesc. În timpul din urmă însă bărbații au primit încetul cu încetul portul unguresc.

Limba nu e în Podgorie pretutindeni aceeași. Într-unele sate s-a mai păstrat rostirea moldovenească, iar într-altele cea de la stînga Murășului.

Pe Valea Crișului Alb și prin văile pîraielor ce se varsă-n ei sunt pădurenii, poporațiune veche, oameni în genere mărunți, sprinteni, voioși și mai mult ori mai puțin ușurateci care se deosebesc în toate privințele mult și de podgoreni, și de moți, cu care se învecinează. Ei sunt poporațiune românească încă mai compactă decît murășenii și podgorenii.

Mai apropiați de moți, în toate privințele, sunt vidicanii, care se află în Valea Crișului Negru, prin împrejurimile Beiușului și la poalele Muntelui Bihorul. Și aceștia sunt compacți, dar trăiesc împreună cu un contingent de maghiari ceva mai însemnat.

Încă mai însămnat e contingentul [de] maghiari în Valea Crișului Repede, de la Oradea-Mare spre Ciucea. Și aici covîrșesc însă românii.

Pe la gurile despre șes ale Crișurilor trăiesc luncanii. Amestecați și aceștia cu sîrbi de-ai lui Brancovici, seamănă în multe privințe cu podgorenii, dar sunt, în genere, mai îndrăzneți și mai năvalnici, oameni cu deosebire trupeși și chipeși, cei mai avîntați dintre românii, pe care-i știu eu. Tipul luncanului m-am încercat să-l înfățișez în Lică Sămădăul din *Moara cu noroc*.

Luncanii nu sunt poporațiune română compactă, ci trăiesc împreună cu maghiarii, care le țin cumpăna fără ca să-i covîrșească însă.

Cîmpienii, în sfîrșit, sunt români, care pe la sfîrșitul secolului XVIII s-au avîntat din Ardealul de pe Crișuri și din Moldova pe șesul Țării Ungurești și au întemeiat sate printre maghiari și șvabi ori s-au așezat încetul cu încetul pe la marginile satelor întemeiate de aceștia. Unii au venit ca oieri cu turmele lor și nu s-au mai întors; alții au venit ca slugi la maghiari ori la șvabi și și-au făcut încetul cu încetul rost. Azi sunt pe marginile despre Carpați ale șesului unguresc sate românești mari, cîte cinci și șase mii de suflete, oameni înstăriți, fără îndoială cea mai înaintată parte din poporul român.

Unii dintre cîmpieni, cei de pe țărmurile Murășului, au trăit timp îndelungat împreună cu sîrbi veniți cu Cernovici după încheierea Tractatului de la Carlovăț. Parte din acești sîrbi, la Arad, prin împregiurimi și pînă spre Sighidin, și-au păstrat naționalitatea. Cei mai mulți însă s-au stins fie prin deznaționalizare, fie mai ales în lipsă de progenitură — adopţînd sistemul de doi copii. De-a lungul Murăşului avem dar cam acelaşi tip ca-n Podgorie, românii formaţi sub înrîurirea sîrbească. Cam de acelaşi fel sunt toţi cîmpienii, căci sîrbii s-au întins şi mai departe spre Oradea-Mare.

Pentru ca cetitorul să-şi poată da seamă despre firea acestei părţi din poporul român, care se susţine în luptă necurmată cu maghiarii şi cu aici mai numeroşii şvabi, voi însemna aici cîteva amănunte depre o luptă electorală, la care am luat parte în tinereţele mele.

Podgorenii îşi aleg deputatul împreună cu o parte din pădureni, şi alegerea se face la Şiria. Aleşii erau totdeauna români.

Ţiind să cucerească cercul Şiriei, guvernul a pus candidatura unui om care se bucură de multe simpatii la podgoreni şi mai ales la Şiria, Ion Bohuş, un aristocrat foarte bogat, în casa căruia Arthur Görgey a semnat capitulaţiunea de la 1849, fost comite suprem al comitatului, rudă apropiată cu Szögyenni Marich, dar nu şovinist, ci slovac, care ţinea să deie dovezi de bunăvoinţă faţă cu românii de pe moşiile sale şi vorbea destul de bine româneşte.

În faţa acestei candidaturi primejdioase, naţionaliştii din Şiria nu puteau să reuşească decît cu un om bogat şi el. Au rugat dar pe Antoniu Mocionyi să primească candidatura. Chiar dintru început însă şansele de reuşită erau puţine, căci nu numai pădurenii, în genere săraci, ci şi mulţi dintre fruntaşi de la Şiria se deduseră în partea lui Bohuş, care dădea pretutindeni mese, desfunda butoaie şi împărţea cu mîna largă bani prin agenţii săi, dintre care cei mai mulţi erau români.

Preşedintele comitetului constituit de şirieni, Gheorghe Crişan, om care abia ştia să-şi pună iscălitura, era, cu toate aceste, foarte liniştit, călătorea mereu prin cerc, mă încredinţa, cînd se întorcea, că n-are să fie Bohuş deputat, şi cerea numai ca albăstrimea să nu se amestece, ci să stea frumuşel la o parte. „Mîncaţi, beţi, luaţi bani — le zicea el oamenilor — dar votaţi-l pe român, ca să-i treacă la Bohuş pofta de a mai face ca acum."

Cîteva zile înainte de termenul alegerii a mers vestea că prin viile fruntaşilor, care susţineau candidatura lui Bohuş, au fost scoşi, de pe ici, de pe colo, cîteva mii de butuci de vie din rădăcini.

Noaptea următoare s-a mai şi pus foc la cîteva crame.

A treia noapte s-a pus foc deodată în mai multe părţi ale satului şi a mers vestea că viu n-are să rămîie Bohuş, dacă va fi ales.

Ziua următoare unul dintre agenţii electorali români ai lui Bohuş a fost omorît chiar la poarta castelului, iar altul a scăpat plin de sînge.

În faţa acestei turburări, Bohuş a ieşit în balcon şi a declarat că nu vrea să se impună fără voia alegătorilor şi-şi retrage candidatura.

Antoniu Mocsonyi a fost proclamat deputat. S-au făcut în urmă cercetări, dar toate au rămas zadarnice, căci s-a constatat că vinovaţii nu erau nici unul dintre cei cu drept de vot şi toţi au susţinut cu tărie că n-au fost puşi de nimeni la cale.

„A mea e cinstea !" mi-a zis unul dintre dînşii cînd a plecat la temniţă, ca să-şi ia osînda.

Sunt acum cîţiva ani, cînd Ioan Russu-Şirianu şi-a pus candidatura la Ineu, între luncani, primarul din Şiria şi toţi consilierii comunali şi-au dat demisiunile, ca să poată pleca cu toţii spre a face agitaţiuni în cercul electoral învecinat, căci la dînşii acasă era asigurată reuşita candidatului naţional.

5. SĂLAGIUL

În Sălagiu formaţiunea terenului e cam aceeaşi ca prin împrejurimile Dorohoiului. Spre Ardeal şi spre Crişul Repede sunt dealuri mai înalte, dar mai departe, atît spre şes, cît şi de-a lungul Someşului, dealurile se ridică încetul cu încetul şi prin văi căderea terenului e atît de mică, încît şi în timpul ploilor mari apa se bălteşte şi nu se produc decît pe ici, pe colo pîraie.

Această formaţiune de teren se începe încă în Ardeal, între Gherla şi Dej, unde poporaţiunea românească e tot atît de compactă ca la pădureni.

Încă la 1868, cînd am făcut călătoria pe la Lăpuş şi pe la Dej, am fost mirat de limba pe care o vorbeau oamenii din acele părţi. Vreo zece ani în urmă am făcut călătoria prin Chioara şi prin Sălagiu şi, interesîndu-mă cu tot dinadinsul, m-am încredințat că în Sălagiu, în Chioara, spre Baia-Mare și spre Sătmar, precum și de la Seini înainte spre comitatul Ugocea e același tip de oameni, care are cam același port și vorbește același fel de românească.

Vorbind dar despre sălăgeni, înțeleg întreagă această parte apuseană a poporului român care se susține în lupta de tot grea și cu masele maghiare, și cu statul ungur, și cu societatea maghiară.

Pe cîmpia despre Murăș, românii ori au sate compacte, ori stau prin satele maghiare ori prin cele săsești adunați în aceleași uliți. Aici, mai spre Tisa, românii sunt risipiți de-a valma printre maghiari. Dacă sunt dar spre Mureș, risipiți pe ici, pe colo pe la margini, sute de români, care mai țin la legea strămoșească, dar nu mai vorbesc românește, aici spre Solnoc, pe la Dobrițin și pînă spre Carei și spre Sătmar sunt cu miile cei perduți pentru neamul românesc.

Nu însă toți aceștia sunt de origine în adevăr românească.

E lucru știut că în timpul războaielor purtate împotriva turcilor au jucat rol însemnat cetele de haiduci luați în simbrie. În timp de pace haiducuii aceștia trăiau mai ales pe întinsele pustiuri din regiunea Dobriținului, spre Cumania și Iasigia și erau o adevărată plagă pentru Sălagiu.

Mai ales aceasta l-a îndemnat pe Mihai-vodă Viteazul să-l facă pe aga Leca stăpîn pe cetatea de la Chioara și pe domeniul ei.

Aici și-a adunat Mihai-vodă oaste după care s-a întors de la Praga și în fruntea cetelor de haiduci a cîștigat el bătălia de la Goroslău, în Sălagiu.

În urmă împăratul li-a dat haiducilor locuri de așezare mai spre Tisa, în Hajduság, la Hajdu-Dorog, Nónás, Hadhaz, Bözormeny.

Mulți dintre haiducii aceia erau, ce-i drept, ortodocși, dar nu și români. Chiar și-n oastea lui Mihai-vodă muntenii și moldovenii erau mai puțini decît sîrbii, cazacii și alți orientali. De origine românească sunt dar numai puțini dintre cei ce-n acele părți țin la legea lor veche, dar nu vorbesc românește.

Sunt apoi multe semnale că sălăgenii au fost timp îndelungat amestecați cu pacinații, și cu cumanii, care în mare parte s-au maghiarizat.

Mai spre Tăşnad şi, în genere, pe la mărgini, se vorbeşte o românească plină de maghiarisme şi pocită şi ca accent, şi ca rostire, iar prin oraşele sunt meşteşugari, care se socotesc români, dar nu mai vorbesc româneşte deloc.

Am fost viu mişcat cînd după Războiul de la 1877, trecînd pe la Baia-Mare, am dat peste o grupă de meşteşugari, care, aflînd că sunt român şi vin de la Bucureşti, m-au înconjurat şi m-au rugat să le vorbesc despre faptele săvîrşite de curcani la Plevna. Nu ştia nici unul româneşte, dar toţi se lăudau că sunt români şi ei.

Sunt multe casele oamenilor cu oarecare cultură, chiar casele de preoţi şi de învăţători, în care nu se mai vorbeşte româneşte şi nu s-a pomenit tipăritură românească. La liceul din Sătmar am avut colegi, care ţineau să fie socotiţi români, dar nu ştiau româneşte.

Intrînd însă în văile largi, românimea e din ce în ce mai compactă şi mai viguroasă şi încă la Şimleu am simţit că mă aflu în patria lui Bărnuţ.

Nu mai încape nici o îndoială că sălăgenii şi ca făptură trupească, şi ca porniri sufleteşti au în întregul lor fel de a fi ceva pentru noi străin, după părerea mea, parte rutenesc, parte turanic, dar hotărîtoare a fost pentru ei mai ales înrîurirea moţilor.

Dinsus de Şimleu, spre Ciucea, în Valea Crasnei şi de la Chioara înainte s-a păstrat firea românească în unele privinţe chiar mai bine decît aiurea. Îndeosebi limba, deşi rostită într-un fel oarecum străin, e cu deosebire bogată în vorbe de origine romanică şi mi-a reamintit pe cea vorbită în judeţul Suceava şi prin partea despre munţi a Bucovinei. E aici acelaşi fel de cheag ca în Ţara Oltului, în Muntii Apuseni şi pe izvoarele Crişurilor, un centru de viaţă din care în timpuri priincioase se revarsă, iar în vremuri grele rezistă românii, una din părţile pe cît de puţin cunoscute, pe atît de preţioase ale poporului român.

6. MARAMUREŞUL

Românii din Maramureş au trăit în trecut şi trăiesc şi azi mai mult ori mai puţin izolaţi, încît se poate zice că nici nu iau parte la viaţa comună a românilor din Regatul Ungar.

Sunt vreo cincizeci de sate aşezate la stînga Vişeului, în care trăiesc amestecaţi parte cu ruteni, parte cu maghiari şi roşi de evrei.

În Valea Oltului şi-n a Mureşului sunt puţini evrei. Pe Crişuri şi în Valea Someşului se sporesc însă ! În Sălagiu sunt mulţi, iar în Maramureş ei constituie peste 12 la sută din poporaţiunea totală. La Sighetu şi la Muncaci e locul de popas al evreilor trecuţi din Galiţia.

Ei trec de la Sighetiu la Oradea-Mare, unde se aclimatizează, apoi se risipesc spre metropola lor, Budapesta.

Cheagul maramureşenilor se află în Ţara Oaşului, în colţul despre Baia-Mare şi Dej unde românii sunt mai compacţi.

7. BANATUL

În Banatul Timişoarei, românii trăiesc împreună cu mulţi şvabi, mai puţin sîrbi şi de tot puţini maghiari şi numai spre Ardeal şi spre România sunt în mase compacte.

Bănăţenii se deosebesc atît ca tip, ca temperament şi ca port, cît şi în ceea ce priveşte limba nu numai de ungureni, ci şi de ardeleni, precum şi de olteni.

În Banat, care abia după Tratatul de la Pasarovăţ, pe la 1720, a scăpat de sub stăpînirea turcească, înrîurirea orientală e mai învederată decît orişiunde la români. Sunt multe semnele că aici au fost şi colonii venite de la românii din Peninsula Balcanică. Poate de aceea bănăţenii sunt, în genere, *mai oacheşi, mai vioi şi mai năvalnici chiar şi* decît oltenii.

Nu e însă nici în Banat pretutindeni acelaşi tip.

În fostele părţi adnexe, pe ţărmul stîng al Mureşului, de la Lipova la deal, pe la Făsat, pe la Lugoj, şi codrenii despre Caransebeş şi Oraviţa, unde poporaţiunea română e veche şi compactă, nu e acelaşi fel de oameni ca peste Cerna, de la Mehadia înainte, căci această parte a făcut pînă la 1740 parte din judeţul Mehedinţi care se numeşte aşa pentru că-şi avea centrul la Mehadia.

Tot astfel avem în Banat numiri ca Belinţi, Lalaşinţi, Labaşinţi şi în Banat nu se zice „lugojan ori timişorean“, ci „logojanţ“ şi „cimişoreanţ“.

De-a lungul Mureşului pînă spre revărsarea acestuia în Tisa, românii sunt amestecaţi cu aceiaşi sîrbi, pe care i-am găsit şi pe ţărmul de la dreapta. Poporaţiunea e deci cam la fel cu cea de pe Cîmpia Ţării Ungureşti, dar bănăţenită. Deosebirile sunt adeseori uimitoare în toate părţile şi mai ales în ceea ce priveşte limba.

Astfel la Radna atît comoara de vorbe, cît şi rostirea e mai mult moldovenească, iar la Lipova, dincolo de pod, e bănăţenesc şi temperamentul, şi portul, şi felul de a vorbi.

În fostul paşalîc al Timişorii, în sfîrşit, bănăţenii de baştină sunt amestecaţi cu ardelenii şi cu oltenii, care la Toracuri, la Cumlăuş şi la St. Miclăuş au colonii azi puternice şi şi-au păstrat şi portul, şi limba şi firea de oameni harnici şi întreprinzători.

Centrul de viaţă pentru această parte din poporul român e la Arad. La tîrgurile de la Arad se întîlnesc bănăţenii cu ungurenii, şi un cunoscător deosebeşte cu toată siguranţa după port şi după tip toate grupările, ba poate să spună chiar satul din care e un anumit om.

Şvabi şi sîrbi sunt aproape numai în fostul paşalîc al Timişoarei, iară maghiarii — prin oraşe şi prin puţine colonii. Despre o deznaţionalizare nu prea poate să fie vorba în Banat decît acolo unde românii trăiesc împreună cu sîrbii ori cu puţinii bulgari. În genere însă pierderile românilor sunt mai neînsemnate decît ale sîrbilor şi ale bulgarilor.

II. STĂRILE ECONOMICE

Românii sunt plugari. Chiar şi aceia dintre dînşii care sunt aşezaţi prin oraşe îşi agonisesc mijloacele de trai mai ales muncind la cîmp. Sunt între dînşii puţini care n-au pămînt, încă mai puţini care n-au nici casă. La ţuţuieni, la bîrsani şi la mărgineni mai sunt încă nu tocmai mulţi păstori, iar între cîmpienii din Ţara Ungurească şi în partea despre Tisa a Banatului sunt unii care fac o rațională prăsire de animale domestice.

Alăturea cu plugarii au fost totdeauna la români și meșteșugari, precum și neguțători.

După obiceiurile românești, e spurcat tot ce nu e românesc, și românul are să mănînce numai bucate gătite de el însuși și să se îmbrace numai în haine făcute de propriile sale mîini. Trebuia dar să se dezvolte industria casnică și alăturea cu ea unele meșteșuguri. Am avut totdeauna cojocari, tăbăcari, abagii, săpunari și lumînărari, dulgheri, neguțători pentru articole de care avea poporul nevoie.

De obicei însă aceștia erau, ca morarii, totodată și păstori ori plugari și-și exercitau profesiunea mai ales iarna.

O clasă conducătoare sau dominantă n-au avut românii din țările Coroanei ungare în timpul celor din urmă cîteva secole. Ei au fost ce-i drept, pînă pe la începutul secolului XIII, oameni liberi, dar cei mai mulți dintre dînșii și-au perdut libertatea. Aceia, care au păstrat-o ori și-au recîștigat-o, au intrat în rîndul nobililor unguri. Au fost pretutindeni printre români asemenea nobili unguri, cu deosebire mulți în Țara Oltului, în ținutul Hațegului, în Sălagiu și în Maramureș. O însemnată parte din ei s-au lepădat și de lege, și de neam. Astfel o clasă dominantă românească n-a rămas pînă în zilele noastre decît în Maramureș. Ceilalți români au fost conduși de preoțime.

1. STĂPÎNIREA PĂMÎNTULUI

După tradițiile păstrate de popor și după puținele știri rămase din primele două secole ale Regatului Ungar, românii din Ardeal și cei din părțile adnexe erau iobagi regali, oameni liberi, care stăpîneau pămîntul ca moșnenii, în de-a valma, și făceau sub căpeteniile lor, fie voievozi, fie chinezi, parte din oastea regală, iar nu din a nobilimii, pe care o alcătuiau nobilii cu slugile lor.

Mai ales în timpul secolului XIII, nobilii s-au făcut stăpîni pe castelele regale și și-au supus pe iobagii regali ce se țineau de ele. Sunt destule dovezile că în timpul acesta mulți dintre voievozi și dintre chinezi s-au făcut și ei stăpîni pe pămîntul folosit mai înainte în de-a valma și au intrat în rîndurile nobilimii ungare.

În drumul năvălitorilor pacinați și cumani, de la trecătorile despre Iacobeni înainte, pe Someș la vale, de la trecătoarea Buzăului înainte peste Țara Bîrsei și de acolo înainte pînă în Valea Mureșului, precum și spre Porțile-de-Fer locurile au rămas pustii și astfel domeniu regal.

Regii au făcut pe aceste locuri donațiuni, spre Năsăud Cavalerilor Ioaniți, în Țara Bîrsei, Cavalerilor Teutoni și au adus coloniști germani la Bistrița, la Brașov, la Sibiu, la Sighișoara, la Mediaș, la Sebiș, la Orăștie și la Cluj. Toți acești coloniști au rămas, după obiceiul locului, oameni liberi, care stăpîneau pămîntul în de-a valma, erau datori să apere hotarele și însoțeau pe rege la război.

Aceleași erau stările de pe trecătorile din Săcuime, la Turnu-Roșu, în fața trecătorii de la Lainici și la Porțile-de-Fer. Iobăgie era numai în Maramureș, unde boierimea, intrată cu diplome regale în rîndurile nobilimii ungare, se făcuse stăpînă pe pămînt și în părțile mai depărtate de hotare.

Voievozii Ardealului, făcîndu-se după bătălia de la Mohacs stăpîni pe domeniile regale, au iobăgit și pe oamenii liberi ce se aflau pe aceste. Împărăteasa Maria Terezia și împăratul Iosif II au restabilit starea de mai înainte declarînd pe locuitorii de pe domeniile acum împărătești oameni liberi și stăpînitori în de-a valma ai pămîntului, cum au fost, obligîndu-i să apere ca părinții lor, hotarele. Aceștia sunt grănicerii din Năsăud, din Secuime, din Țara Oltului, din ținutul Hațegului și de la Caransebeș.

Coloniștii așezați în secolul XVIII pe Cîmpia Țării Ungurești și în Banat sunt două feluri. Unii, veniți ca oameni liberi, au primit pămînt ca proprietate individuală. Alții, iobagi, și-au schimbat stăpînii, dar au rămas tot iobagi.

Mai erau apoi pretutindeni și mai ales unde nu era iobăgie, în *fundul regiu*, printre sași și prin granițe, oamenii oarecum fără de rost, un fel de venetici, care-și agonisesc mijloacele de trai ca păstori ori ca pălmași plătiți cu ziua, deci „zilerii“, după terminologia oficială *„szeller“*.

Înainte de 1848 dar poporațiunea rurală era împărțită în șase categorii : *nobili*, cu proprietate individuală ; *sași*, care aveau pămînturi de cultură în stăpînire individuală și pășuni ori păduri în devălmășie ; *grăniceri*, care trăiau în aceleași condițiuni cu sașii, dar erau organizați militărește ; *coloniști* liberi, care aveau proprietate individuală ; *iobagi* și *zileri*.

La 1848, cînd s-a votat Legea de împroprietărire, s-au schimbat condițiunile numai pentru iobagi și pentru zileri, în rîndul cărora au intrat și argații.

Din norocire pentru români, legea a fost executată de administrațiunea austrică ce s-a instituit după revoluțiune. Preocupată de interesele poporațiunii, această administrațiune a interpretat legea drept o restituire — în parte — a drepturilor pierdute. Mai înainte de a le fi dat dar foștilor iobagi pămînturi de cultură ca proprietate individuală, a hotărît pentru fiecare sat un loc de pășune și o parte de pădure ca proprietate comună (nu comunală), precum și sesiunea parohială (16—32 jugăre) pentru biserică și școală. Zilerii au primit loc de casă și de grădină, o cînepiște în rînd cu foștii iobagi și dreptul de a pășuna, nu însă și în granițe, nici printre sași, unde nu s-a făcut împroprietărirea. Astfel s-a întîmplat ca o însemnată poporațiune să rămînă fără locuri de case, fie tolerată numai, fie cu embatic.

Asemenea ambaticari sunt mulți pe Crișuri și casele lor sunt considerate ca mobile.

Viile foștilor iobagi au rămas cu embatic, și abia după 1867 au fost răscumpărate.

Foștii iobagi și-au cîștigat dar independența economică în deplin, deci și dreptul de a-și vinde proprietatea.

Azi, după șasezeci de ani, ni se pune dar întrebarea : Dacă au știut ori nu românii din Regatul Ungar să-și chivernisească pămîntul și dacă au fost ori nu în stare să-l păstreze, să-i ridice valoarea, să-și sporească avutul ?

În genere da. După socoteli făcute cu multă osteneală, în timp de vreo cincizeci de ani, pînă la 1900, proprietatea fonciară a românilor din Regatul Ungar s-a înzecit.

Nu însă pretutindeni e progresul economic același, ba în unele părți e printre români mare mizeria.

Pretutindeni, unde au trăit în mai apropiată atingere cu germani, fie cu sași, fie cu șvabi, românii au avut să susție o grea luptă economică și au perdut pe alocurea mult. Avînd însă trebuințe mai puține decît germanii, ei au rezistat, s-au îmbărbătat încetul cu încetul, au luat apucături bune și au ajuns în cele din urmă deasupra.

Pe toată întinderea *fundului regiu* și prin împrejurimile lui, de la Brașov pînă la Orăștia și pe la Bistrița, sunt cei mai destoinici gospodari români, care au vite de rasă bună, pometuri de soiuri alese ori vii bine îngrijite, oameni voinici, bine hrăniți și totdeauna curați.

Aici românul e cel ce cumpără pămînturile scoase la vînzare fie bucată cu bucată, fie moșii mai mari, pe care le împart cei harnici între dînșii.

Aceeași e atît în Banat, cît și în Țara Ungurească înrîurirea șvabilor care le sunt sașilor superiori. Aici însă pămîntul e mai mănos și astfel și rezultatele muncii săvîrșite sunt mai însemnate, și cei mai înstăriți și mai înaintați dintre toți plugarii români sunt în Podgoria Aradului, pe cele două țărmuri ai Mureșului, de la Radna spre Shighidin și pe Cîmpie, atît în Țara Ungurească, cît și în Banat. Aici nu numai cultivarea pămîntului e rațională, ci plugarii sunt totdeodată și buni prăsitori de animale domestice. O însemnată parte din caii de lux din România este ieșită din grajdurile plugarilor români din aceste părți, care nu țin în curțile lor decît animale, chiar și păsări, de soi bun.

Atît în Ardeal, cît și în Banat, în Țara Ungurească și în Sălagiu sunt mari întinderi de vii cultivate de români, care sunt vieri pricepuți.

Cei mai vestiți sunt în Podgoria Aradului, și unii din aceștia își petrec verile în alte podgorii, pînă pe la Pojon, ca conducători de cultură.

Nu aceeași e starea plugarilor români unde ei trăiesc împreună cu maghiarii, ori în atingere cu dînșii.

Maghiarii, în genere, nu prea iubesc pămîntul, au trebuințe mari, sunt adeseori ușurateci și astfel își perd ușor pămîntul și trec la oraș, se apucă de meserii, lucrează la fabrici ori își caută vreo slujbă fie la stat, fie la particulari. Acolo dar, unde trăiesc împreună cu maghiarii, pot să mai cumpere românii pămînt, dacă muncesc mîncînd ceapă cu pîne, dar sporul economic nu-l au ca-n vecinătatea germanilor.

Cu multe și mari nevoi se luptă însă românii unde sunt compacți la locuri mai mult ori mai puțin sterpe, unde nici agricultura mai întinsă, nici prăsire de vite nu se poate face.

La Izvoarele Mureșului, am găsit români care nu fuseseră iobagi, ci oameni fără de rost, trecuți din Moldova, și astfel n-au fost împroprietăriţi şi n-aveau nici dreptul de păşunat. Ei îşi asigurau mijloacele de trai prăsind mii şi mii de gîşte frumoase, pe care agenţii evrei le adunau pentru Budapesta, Viena şi Paris.

Cam aceeaşi e soarta multora dintre moţi, dintre pădureni şi dintre vidicani. Cea mai mare e mizeria de la Izvoarele Crişurilor şi în Maramureş. Aici nu va putea să fie ridicată starea economică decît prin îndrumare spre meserii şi prin înfiinţare de stabilimente industriale.

2. MESERIILE

Deoarece iobagii erau cu desăvîrşire atîrnători de domnii de pămînt, care nu-i lăsau să răsufle, nici industria casnică, nici mai ales meseriile nu s-ar fi putut dezvolta la români, dacă n-ar fi fost între dînşii şi nobili ungari, care, deşi puţini, erau risipiţi pretutindeni. Oierii, grănicerii şi nobilii au dezvoltat admirabila industrie casnică, cu care ne fălim azi, şi tot dintre aceştia au ieşit timp îndelungat şi meşteşugari, care vara îşi lucrau pămîntul ori păşteau turmele, iară iarna îşi exercitau profesiunea. Iobagul nu putea să-şi înveţe meseria, nici mai ales s-o exercite, căci el trebuia să steie la dispoziţia domnului de pămînt.

Numai oamenii care nu-şi dau seama despre înţelesul vorbelor pe care le rostesc pot să spună că, la români, exercitarea unei meserii e lucru ruşinos. Ruşinos e numai să intri slugă în casa cuiva.

Acei plugari-meseriaşi erau oameni de frunte, care pretutindeni se bucurau de mare trecere.

Meseriaşi în înţelesul de azi al cuvîntului nici nu puteau înainte de 1848 să fie decît la Braşov, Selişte şi Lugoj, unde erau în oraş români ce se bucurau de libertate.

În Banat, de la Temişoara şi Lipova înainte precum şi în Ţara Ungurească, atît pe Mureş, cît şi în Podgorie pînă pe la 1866, în atelierele puţinilor români se vorbea mai mult sîrbeşte, căci calfele erau mai ales sîrbi, de la care trebuiau să înveţe ucenicii sîrbeşte.

Pe timpul acesta a pornit protopopul Baiculescu, prin înfiinţarea Reuniunii de la Braşov, mişcarea pentru îndrumarea spre meserii a românilor şi pentru organizarea meseriaşiilor români.

Mişcarea aceasta s-a întins repede şi azi meseriaşii români sunt organizaţi pretutindeni pînă la Cluj şi la Oradea-Mare.

Clasa de meseriaşi e tot slabă, iar aceasta nu numai pentru că e grea concurenţa pe care o susţine, ci şi pentru că o însemnată parte din meseriaşi a trecut în România.

Aşezăminte industriale mai însemnate sunt între români la Braşov, la minele din Munţii Apuseni, la acele de la stînga Murăşului, în Banat şi pe la Baia-Mare. Preutindeni însă muncitorii de alt neam sunt mai numeroşi decît cei români.

Îndeosebi în Munţii Apuseni, au fost mulţi „băieşi“ şi proprietari de mine între moţi, dar azi, cînd se lucrează cu capitaluri mari, ei susţin cu anevoie concurenţa.

3. COMERŢUL

Organizînd, după încheierea Tractatelor de la Pasarovăţ şi Belgrad, comerţul oriental, Austria a adus din Turcia o mulţime de macedoromâni, cari au format companii privilegiate în cele mai de căpetenie centre de viaţă. Cele mai însemnate din aceste companii se aflau la Braşov, la Sibiu, la Oradea-Mare, la Pesta şi la Viena. Erau însă macedoromâni pretutindeni, nu numai prin oraşele de pe teritoriul locuit de români, mai ales la Timişoara, Arad, Alba-Iulia şi Cluj, ci şi prin oraşele curat maghiare, unde există şi azi bisericile înfiinţate de dînşii.

Deoarece printre macedoromânii aceştia erau şi greci ori grecizaţi şi deoarece ei veniseră dinspre Grecia, românii le zicea greci, şi pînă în ziua de astăzi, mai ales în Ţara Ungurească, *„neguţător“* va să zică grec şi *„mă duc la greci“* va să zică : „mă duc la prăvălie“.

De prin oraşe aceşti „greci“ s-au risipit prin satele mai mari şi parte s-au sîrbizat ori maghiarizat, parte au format dimpreună cu nobilii, clasa conducătoare a poporului român. Toţi însă, chiar şi cei ce s-au lepădat în cele din urmă de neam, au avut înrîurire pe cît de hotărîtoare, pe atît de binefăcătoare asupra dezvoltării culturale a românilor.

Ei însă n-au rămas negustători şi nu i-au îndrumat pe români spre comerţ, ci au format fie ca fruntaşi ai preoţimii, fie ca diregători, ori ca advocaţi, ori medici cheagul clasei culte române.

Nu e, cu toate acestea, mai puţin adevărat că, mai ales împrejurul lor, s-a format în Ardeal şi azi încă slaba clasă a neguţătorilor români. În Banat însă şi în Ţara Ungurească, neguţătorii erau mai mult sîrbi, care, cel puţin în parte, s-au românizat.

Cu mult mai hotărîtor pentru dezvoltarea economică a românilor a fost spiritul comercial propagat de neguţătorii fără de prăvălie, care ca săcelenii, boicenii, răşinărenii, sălistenii ori moţii cutreierau ţara ca să adune producte româneşti şi să le pună pe la bîlciuri în vînzare. Asemenea mijlocitori erau pretutindeni între nobili şi în genere între oameni liberi. Erau şi ei plugari, care făceau negoţ fie ca „jelepari" cu vite, cu cai, cu oi ori cu porci, fie cu var, cu ciubere, cu său, cu ceară, cu doage, cu cercuri, cu tei pentru legatul viilor ori cu peşte, fie cu fel de fel de mărunţişuri, de care românii aveau trebuinţă.

Acest comerţ naţional a fost încetul cu încetul nimicit de evrei, care, mai ales de la 1867 încoace, au venit în locul grecilor şi au început să cumpere cu bani şi să vîndă pe grîu, pe porumb, pe ouă, ori pe păsări şi pe piei crude. A rămas însă spiritul, şi numai dat fiind acest spirit, a fost cu putinţă frumoasa organizaţiune a băncilor româneşti din ţările Coroanei ungare.

Aceste bănci nu sunt aşezăminte comerciale în adevăratul înţeles, ci tot întreprinderi făcute de oameni care nu sunt neguţători şi numai neguţători. Ele se reazimă pe tradiţiile plugarilor, care sunt totodată şi meşteşugari ori neguţători.

La sfîrşitul anului 1908 au existat la românii din Regatul Ungar 159 de aşezăminte şi anume 129 bănci şi 30 însoţiri, cari au operat cu un capital de 161 248 970 coroane.

Din suma aceasta depozitele (79 mil.) şi reescontul fac peste 110 milioane, iar capitalul, fondul de rezervă şi fondul de pensiuni împreună, dau suma de 29 384 100 coroane.

Deşi cheltuielile de administraţiune sunt mari, acest capital de mai puţin de 30 milioane ne-a adus un cîştig curat de 2 839 436 coroane pe anul 1908, exact peste 9,66 la sută.

Se face dar cămătărie, mai ales la băncile mai mici, care lucrează cu bani luaţi din mîna a treia şi administrează scump. „Albina“ din Sibiu realizează un cîştig cu 1 la sută mai mic.

Sporul neîncetat al operaţiunilor şi mărimea reescontului sunt însă semne învederate că e nevoie mare de bani, iar creşterea pînă la aproape 80 milioane a depozitelor e dovadă că băncile române se bucură de o particulară încredere. Încrederea aceasta e întemeiată pe hărnicia românilor, care ştiu nu numai să chivernisească cele 161 milioane, ci şi să-şi plătească, atît cheltuielile de administraţiune, cît şi cametele.

Prima bancă română „Albina“ n-a fost înfiinţată la Braşov, unde de mult încă existau bancheri români, cu credit bine întemeiat, ci la Sibiu, în mijlocul mărginimii harnice. Întreprinderea, deşi multora le părea riscantă, a reuşit. Românii însă, oameni chibzuiţi, nu s-au avîntat, căci nu pretutindeni sunt oameni ca mărginenii. Abia după zece ani, au început şi cei din centrele mai însemnate să înfiinţeze bănci, şi cele mai multe au fost înfiinţate de la 1900 încoace.

Azi, afară de cele 159 de aşezăminte de credit, mai există fel de fel de alte însoţiri cu scopuri economice, mai ales în ceea ce priveşte agronomia.

Numai o neînsemnată parte din cele 161 milioane e consumată în comerţul propriu-zis.

Românul se împrumută, ca să-şi întemeieze o gospodărie, să-şi cumpere unelte, să-şi cîştige o bună prăsilă de animale domestice, să-şi sădească vii ori pomet şi să cumpere pămînt.

Creditul, de care se bucură băncile lui, e deci un semn neîndoios că, în gîndul tuturora, munca lui e în spor, că el consumă mai puţin decît ceea ce agoniseşte.

Îndeosebi, în Ardeal au existat la 1908 în total 111 institute de credit, 79 bănci şi 32 însoţiri, care au distribuit *147 923 coroane.*

În Banat, 38 de institute şi anume : 32 bănci şi 6 însoţiri au distribuit 29 765 248 coroane.

În Ţara Ungurească 7 bănci au operat cu 21 111 817 coroane.

În Sălagiu au existat 8 bănci şi 9 însoţiri, care au operat cu 10 155 908 coroane.

În Maramureş nu există bancă românească. Cea mai apropiată se află la Seini (Szinyèr-Vàralja), pe care o punem între cele din Sălagiu.

Pentru ca cititorii să-şi poată face o idee clară despre mersul dezvoltării economice, voi grupa aşezămintele de credit potrivit cu împărţirea poporaţiunii.

Mărginenii, cu centrul la Sibiu, au 12 bănci, care lucrează cu 37 546 209 cor., 16 însoţiri, care lucrează cu 3 448 347 cor.

Mai sunt afară de acestea vreo 20 de alte însoţiri.

Ţara Oltului are 17 bănci care lucrează cu 8 515 146 cor., şi nouă alte însoţiri.

Ţara Bîrsei are, afară de filiala „Albina" şi de băncile particulare, două bănci poporale cu 976 312, o însoţire cu 246 040 cor., şi alte trei însoţiri.

Săcuimea are o singură însoţire cu 148 658 coroane.

Valea Mureşului are 6 bănci şi 2 însoţiri, care lucrează împreună cu 10 milioane.

Românii de pe Tîrnave au 8 bănci cu 8 511 358 cor., şi 3 însoţiri cu 191 964 cor.

Haţeganii au 10 bănci cu 5 078 601 [cor.] şi 2 însoţiri cu 443 298 cor., precum şi 6 alte însoţiri.

Moţii au 5 bănci cu 3 156 113 coroane şi alte 6 însoţiri, dintre care una cu 96 523 coroane.

Cîmpia are 2 bănci cu 1 745 956 cor.

Valea Someşului are 17 bănci cu 14 889 344 cor. şi 7 însoţiri cu 2 116 798 cor., precum şi încă alte 13 deosebite însoţiri.

Ţara Ungurească, mureşenii, podgorenii şi cîmpenii au 3 bănci cu 14 237 735 cor., şi 6 însoţiri.

Crişurile, pădurenii, luncanii şi vidicanii au 4 bănci cu 6 874 082 cor.

Sălăgenii pînă în Chioara şi în Satmar au 8 bănci cu 9 996 475 cor. şi 9 însoţiri dintre care una cu 159 443 cor.

Bănăţenii de la Lipova spre codrenii din graniţă şi spre podgoreţii de la Oraviţa au 17 bănci cu 11 277 628 şi patru însoţiri cu 682 212 cor., precum şi încă alte 14 însoţiri.

Timişorenii pînă spre Vîrşet şi Mureş au 12 bănci cu 14 134 763 şi 2 însoţiri cu 226 952 coroane.

Frăţuţii din Banat spre Tisa şi Dunăre au 3 bănci cu 443 690 şi 2 însoţiri cu 120 714 cor.

O sută patru din aceste așezăminte de credit s-au însoțit în frunte cu „Albina" din Sibiu și au alcătuit un fel de confederațiune, sub numele „Solidaritatea".

Această federalizare nu e un fel de cartel, ci o organizațiune făcută în vederea ieftinirii banilor.

E o limită peste care nu se poate trece cu fructificarea banilor în lucrarea agricolă. Această limită e atinsă pretutindeni, unde pămîntul nu este destul de mănos, ca din roadele lui să iasă și hrana muncitorului și cametele banilor împrumutați. Acela, care trece peste limita aceasta, nu-și îmbunătățește gospodăria, ci o ruinează, nu cumpără, ci vinde pămînt.

Românii pot să plătească cametele muncind întins și mărginindu-și trebuințele, numai însă acolo, unde pămîntul nu e încă prea scump și răsplătește bine munca. Băncile urcă însă prețul pămîntului. Nu le va rămîne dar decît să-i îndrumeze pe români spre industrializare și spre comerț, mînîndu-i de la sate în orașe, unde azi sunt puțini români.

Acesta e rostul federalizării, și „Solidaritatea", bine condusă, are să fie începutul unei faze nouă în dezvoltarea economică a românilor din țările Coroanei ungare.

III. STĂRILE CULTURALE

Pentru dezvoltarea culturală a românilor din țările Coroanei ungare, înrîurirea nobililor și a oamenilor liberi a fost chiar mai hotărîtoare decît pentru cea economică.

Statul ungar n-a fost niciodată național maghiar, ba niciodată poporul maghiar n-a avut de drept hegemonia într-însul. Aceia, care erau nobili, aveau aceleași drepturi — de orișice naționalitate ar fi fost ei, și diploma de nobilitate nu obliga pe nimeni să se declare maghiar.

Cu atît mai puțin a putut să existe o hegemonie maghiară în Ardeal ori în părțile adnexe, unde nu existau dintru început maghiari.

Statul era ungar, și nobilimea ungară avea o singură cultură, cea latină.

Maghiarii aveau însă de fapt predominarea, pentru că cei mai mulţi şi mai puternici dintre nobili erau maghiari. Ei stăpîneau cele mai mari întinderi de pămînt şi ocupau cele mai înalte poziţiuni, ei conduceau oastea nobilimii, alcătuită mai ales din maghiari.

Cu deosebire după bătălia de la Mohacs (1526), ei s-au făcut dar stăpîni şi în părţile adnexe, şi în Ardeal — nu însă de drept, ci de fapt.

În Ţara Făgăraşului, pe Mureş, în Haţeg, în Sălagiu, în Vidic şi în Maramureş, au existat multe familii [româneşti] care făceau parte din înalta nobilime ungară. Ele s-au încuscrit însă cu semenii lor maghiari şi s-au lepădat mai întîi de neam, apoi, şi de lege. Numai în Maramureş şi Sălagiu au mai rămas cîteva familii ce-şi mai păstrează tradiţiunile. Au stăruit însă mulţi nobili aşa-zişi comuni şi oameni liberi de pe pămîntul săsesc şi din graniţe, precum şi cei de prin coloniile din secolul al XVIII-lea.

Aceştia au fost în vremurile grele purtătorii culturii naţionale române, şi de la ei porneşte şi renaşterea culturală a românilor din Ardeal, ba chiar şi a întregului neam românesc.

1. BISERICA

Gîndul că Mitropolia Românească din Ardeal a fost înfiinţată de Mihai-vodă Viteazul, deşi împărtăşit de oameni cu autoritate, nu poate să fie decît greşit.

Românii au fost ortodocşi chiar şi mai înainte de a se fi înfiinţat Regatul Ungar şi au stăruit cu îndărătnicie în legea lor. Ei n-ar fi putut rezista în luptă cu propaganda catolică sprijinită de regii Ungariei, dacă n-ar fi avut o organizaţiune canonică bine întemeiată. Împrejurarea că noi nu cunoaştem organizaţiunea aceasta n-are să ne abată din calea cea dreaptă, căci neştiinţa nu e dovadă că n-a existat ceea ce noi nu ştim. Ştim că atît Ioaniţii, cît şi Teutonii au fost aduşi în Ardeal, ca să facă propagandă catolică. Ştim că papii au stăruit mereu ca regii Ungariei să nu-i mai sufăre pe scismatici în ţările stăpînite de dînşii. Ştim că Bogdan-vodă a părăsit dimpreună cu mulţi dintre ai săi Maramureşul pentru că regele Ludovic de Anjou voia să-i silească pe români a se lepăda de legea lor. Nu poate dar să fie născocită nici legenda că românii din Țara Făgărașului — tot în urma prigonirilor religioase — au trecut munții și s-au întors la vetrele lor de mai înainte.

E lucru firesc că episcopii românilor rămași în Ardeal, aveau pozițiunea grea și erau oameni, fie prigoniți, fie nebăgați în seamă. Domnii Țărilor Române au putut dar să le vie într-ajutor cînd îi iertau împrejurările, și Mihai-vodă Viteazul a putut să reînființeze la Bălgrad o mitropolie care existase mai înainte și să strîngă legăturile cu Mitropolia Ungaro-Vlahiei, ceea ce nu va să zică „a Ungariei și Valahiei“, ci a Valahiei muntene. E însă lucru aproape naiv să zicem că ortodoxia s-a susținut în Ardeal, timp de șase sute de ani, fără de organizațiune bisericească.

Sîrbii veniți cu Brancovici, vreo optzeci de ani înainte de Mihai-vodă, s-au așezat nu numai în Podgorie și pe Cîmpie, ci și pe Mureș la deal, pînă dinsus de Bălgrad. Aveau și ei rosturile lor bisericești, și nu din întîmplare au ieșit din familia Brancovici mai mulți episcopi.

Dacă nu puteau iobagii să fie nici meșteșugari, nici neguțători, încă mai puțin puteau să-nvețe carte. Cu anevoie ajungea iobagul să fie preot și tot iobag rămînea și după ce se popea. El și fiii lui trebuiau să-și facă robota în rînd cu ceilalți semeni ai lor și domnul de pămînt îl lua de la altar și-l mîna cu biciul la muncă. Preoți dar, și mai ales fruntași ai preoțimii și povățuitori ai credincioșilor erau mai ales oamenii liberi și nobilii, între care cei mai de seamă erau membrii familiei Brancovici.

Preoții aveau dar mare trecere și glas hotărîtor, nu numai în virtutea darului lor, ci și pentru că cei mai mulți dintre dînșii erau oameni de frunte, mai liberi, mai înstăriți și mai luminați decît ceilalți conaționali ai lor..

Pe la sfîrșitul secolului XVII se petrece o mare schimbare în viața românilor din țările Coroanei ungare.

Încă înainte de încheierea Tratatului de la Carlovăț (1700) trece un nou rînd de sîrbi în țările recucerite de la turci, de astă dată sub conducerea patriarhului Cernovici, care-și pune reședința la Carlovăț.

Patriarhul acesta, căruia i s-au asigurat pentru sine și pentru ai săi, privilegii însemnate, avea pornirea firească de a lua sub stăpînirea sa hierarhică pe toți ortodocșii din țările Coroanei ungare. Încetul cu încetul românii din Banat, cei din Țara Ungurească și cei din părțile adnexe au și trecut sub hierarhia sîrbească.

În același timp, românii din Maramureș și cei din părțile mărginașe ale Sălagiului căzuseră sub hierarhia ruteană.

Propaganda catolică, în sfîrșit, s-a pornit sub ocrotirea Curții din Viena, cu nouă energie.

Istovită în urma prigonirilor adeseori neomenoase și strîmtorată între calviniști, ruteni și sîrbi, preoțimea din Ardeal s-a adunat mai întîi sub mitropolitul Teofil, apoi sub episcopul Atanasie s-a declarat gata de a primi unirea cu biserica papală.

În urma acestei declarațiuni, Mitropolia de la Belgrad se desființează și Atanasie trece ca episcop la Făgăraș, unde primește donațiuni asigurîndu-i-se totodată și o mai bună pozițiune în viața publică, iar preoțimea e și ea mai ferită de prigoniri.

Unirea aceasta cu biserica papală nu e lepădare de lege, căci ea s-a făcut cu condițiunea ca românii să-și păstreze credințele și obiceiurile, ritul, cărțile bisericești și organizațiunea de mai nainte pînă-n cele mai mici amănunte și să treacă numai de sub Patriarhia de la Constantinopol, sub cea de la Roma.

Deși primită însă de întreaga preoțime, unirea făcută în acest înțeles a fost respinsă de credincioșii care nu voiau să să despartă de popoarele de la Răsărit, și mai ales de frații lor de peste munți.

Temîndu-se ca nu cumva unirea să fie numai o mascare a trecerii la catolicismul adevărat, deci o lepădare de lege și-n cele din urmă și de neam, românii n-au mai lăsat pe preoții lor, acum uniți, să intre în biserică, n-au mai primit de la dînșii sfintele taine și-au stăruit cu-ndărătnicie în ortodoxia lor.

Sunt dureroase, afară din cale, luptele ce s-au produs în urma acestei dezbinări.

Deoarece, în urma hotărîrii luate de Sinodul de la Bălgrad, românii erau toți considerați ca fiind trecuți la unire, stăruința în ortodoxie era luată drept lepădare de lege și ortodocșii erau prigoniți cu multă asprime.

Unii dintre credincioși s-au supus în cele din urmă și au primit unirea, dar cei mai mulți au stăruit, deși timp de aproape şaptezeci de ani, au rămas fără episcop, deci şi fără de preoţi.

Abia Iosif II s-a-ndurat, în sfîrşit, să înfiinţeze pentru ortodocşi Episcopia de la Sibiu, numind episcop pe un sîrb, Dionisie Novacovici.

În acelaşi timp românii din Maramureş, cei mai mulţi dintre sălăgeni şi unii dintre cei de pe Crişuri au trecut la unire, iară ceilalţi au căzut sub stăpînirea hierarhiei sîrbeşti.

Aceasta e starea românilor din ţările Coroanei ungare la începutul secolului XIX, cînd se porneşte mişcarea naţională din zilele noastre.

După moartea lui Gherasim Adamovici, al doilea episcop în Ardeal, ortodocşii rămîn timp mai îndelungat fără de episcop, căci ei resping înrîurirea sîrbească iar între dînşii nu se găseşte om vrednic de a fi ridicat în scaunul episcopesc. După bătălia de la Wagram se schimbă însă dispoziţiunile Curţii împărăteşti şi la 1810 e ridicat în scaun un român, Vasile Moga.

Acesta e primul succes al reacţiunii naţionale.

De obicei se zice şi se crede că gîndul despărţirii românilor de coreligionarii lor sîrbi şi împreunarea într-o singură metropolie naţională a tuturor românilor ortodocşi din Împărăţia Habsburgică porneşte de la marele mitropolit Andrei. Adevărul e însă că încă la 1810 era pornită luptă pentru întruparea acestui gînd şi la această luptă lua parte nu numai ortodocşii, ci şi cei mai de frunte dintre cei uniţi cu biserica papală.

Încă atunci erau fruntaşii românilor din ţările Coroanei ungare pătrunşi de simţămîntul că renaşterea culturală a neamului românesc din Ţările Române are să fie pornită, că legăturile cu fraţii de peste munţi trebuie să fie restabilite, şi la sfîrşitul anului 1810 Petru Maior se află la Bucureşti, de unde îi scrie lui Moise Nicoară care a fost şi el puţin timp în urmă la Bucureşti.

Petru Maior e deziluzionat în urma celor ce-a văzut la Bucureşti, dară Moise Nicoară, fără îndoială cel mai cult dintre contemporanii săi români, adună împrejurul său pe cei mai inimoşi dintre nobilii români din părţile Aradului şi porneşte lupta, care nici nu rămîne zadarnică.

Românii au ajuns încetul cu încetul să aibă la Arad o şcoală pedagogică, apoi la Vîrşeţ o secţiune românească în şcoala teologică şi, în sfîrşit, la Arad un român în scaunul episcopesc şi o şcoală teologică.

Această luptă pornită la începutul secolului, a dus-o mitropolitul Andrei la bun sfîrşit, şi rezultatul ei a fost înfiinţarea a trei deosebite Mitropolii : una la Cernăuţi, alta la Blaj şi a treia la Sibiu.

a. METROPOLIA BLAJULUI

Episcopul greco-catolic din Alba-Iulia şi-a mutat în urmă scaunul de la Făgăraş la Blaj, mai spre mijlocul ţării, unde a primit donaţiuni pentru sine, pentru o mînăstire şi pentru Capitolul diecezan şi a format fonduri şcolare. El era subordonat arhiepiscopului romăno-catolic de la Strigoniu.

Românii uniţi din Maramureş şi cei din părţile Sălagiului au fost trecuţi sub păstorirea episcopului rutenesc de la Muncaci.

În urmă s-a mai înfiinţat la Oradea-Mare o bogat dotată episcopie română greco-catolică.

Românii totdeauna au fost nemulţumiţi cu înrîurirea rutenilor şi cu stăpînirea hierarhică a arhiepiscopului de la Strigoniu, şi, mai ales după 1848, era vie temerea că ei se vor întoarce iar la ortodoxie.

Mai-nainte dar de a înfiinţa o mitropolie pentru românii ortodocşi, s-a înfiinţat una pentru cei greco-catolici la Blaj. În acelaşi timp s-au mai înfiinţat alte două episcopii : una la Gherla şi alta la Lugoj. Mitropolitul de la Blaj are dar sufragani la Oradea-Mare, la Gherla şi la Lugoj.

Această mitropolie e naţională românească, cuprinde pe toţi românii greco-catolici din Regatul Ungar şi numai români şi nu are nici o legătură organică cu biserica românocatolică a Ungariei, ci atîrnă direct de papa.

Episcopii ei întreţin însă legături canonice cu episcopatul romano-catolic.

Organizaţiunea bisericii e aproape cea catolică şi episcopii n-au Consistorii, ci Capitole alcătuite de canonici.

Mitropolitul e numit de împăratul dintre trei candidaţi designaţi de Sinodul preoţesc. Pentru episcopi însă şi pentru canonici nu se face designare, ci numirea rămîne la bunul plac al împăratului, care o face la propunerea guvernului. Preoţii sunt rînduiţi de episcopi după buna lor chibzuinţă şi limba bisericii e atît pentru serviciul religios, cît şi pentru administraţiunea cea românească şi în virtutea Bulei papale, nici nu poate să fie alta.

Tot în virtutea unei Bule papale, episcopii romano-catolici nu pot să păstorească români greco-catolici şi românii greco-catolici nu pot să fie primiţi în sînul bisericii romano-catolice.

Greco-catolicii sunt în mase mai compacte în Maramureş, în Sălagiu şi în Valea Someşului. Mai spre răsărit sunt risipiţi printre ortodocşi. Cei mai mulţi dintre dînşii fac parte din arhidieceza Blajului, care are însemnate fonduri culturale administrate de Capitol. Numeroşi sunt şi credincioşii din eparhia Gherlei, care cuprinde Valea Someşului şi o parte din Sălagiu, dar e săracă. Dieceza Orăzii-Mari e cea mai bogată, dar are mai puţini credincioşi pe Crişuri, în Ţara Ungurească, pe la marginile Sălagiului şi spre Maramureş. Dieceza Lugojului cuprinde pe credincioşii din Banat, puţini din Ţara Haţegului şi încă mai puţini de pe ţărmul drept al Mureşului — o dieceză mică şi săracă.

b. METROPOLIA SIBIULUI

Ortodocşii sunt mai numeroşi decît greco-catolicii şi formează mase mai compacte spre răsărit, în Banat şi în Ţara Ungurească. În Sălagiu şi pe Valea Someşului sunt risipiţi printre greco-catolici, iar în Maramureş n-au putut să se susţie.

Mitropolitul de la Sibiu are doi sufragani, unul la Arad şi altul la Caransebeş.

Mai există o dieceză cu scaunul la Oradea-Mare, dar încă de la 1696 scaunul acesta stă văduvit şi azi dieceza stă păstorită de episcopul Aradului, prin vicarul său de la Oradea-Mare, care are Consistoriul său deosebit.

Scaunul episcopesc de la Oradea-Mare va fi ocupat, cînd vor permite mijloacele şi împrejurările. Tot atunci se vor mai înfiinţa şi alte două episcopii, una la Cluj şi alta la Timişoara.

Organizațiunea Mitropoliei Sibiului e sinodală pînă în cele mai mici amănunte.

Obștia credincioșilor din fiecare parohie, întrunită în Sinod, alege pe învățători, pe preoți, pe membrii epitropiei, care chivernisește averea bisericii, și pe reprezentanții ei în Sinodul protopresbiterial și-n cel diecezan.

Reprezentanții parohiilor, întruniți în Sinod protopresbiterial, aleg pe protopopi care intră în funcțiune cu aprobarea Consistoriului.

Sinodul Diecezan, alcătuit din două părți mireni și o parte preoți aleși numai de preoți, alege pe episcopi și pe membrii Consistoriului Diecezan, care, sub președenția episcopului, administrează dieceza și chivernisește fondurile ei potrivit cu hotărîrile luate de sinod și sub controlul acestuia.

Sinodul general al Mitropoliei, alcătuit tot din două părți mireni și o parte preoți aleși și unii și alții direct de obștia întreagă a credincioșilor se numește Congres Național Bisericesc și alege pe mitropolit și pe membrii Consistoriului Mitropolitan, care, sub preșidenția mitropolitului, ia hotărîri în ultima instanță.

Toate aceste corporațiuni bisericești au numai cădere administrativă, și suprema autoritate în biserică e Sinodul Episcopesc, care face examenul canonic sub conducerea mitropolitului. La lucrările acestui sinod episcopesc, iau parte ca împreună-sfătuitori și arhimandriți din mitropolie.

Puterea lumească are față cu biserica numai supravegherea și dreptul de a confirma ori nu pe mitropolit ori pe episcopi după ce s-a făcut alegerea.

Diecezele azi în ființă au însemnate fonduri culturale, parte adunate în timp de cîteva decenii din darurile de bunăvoie ale credincioșilor, parte primite cu zestre cuvenită cu ocaziunea despărțirii de sîrbi.

Averi mai mult ori mai puțin însemnate au și parohiile, încă de pe timpul cînd s-a făcut împroprietărirea. Multe parohii au mai sporit aceste averi.

Se mai plătesc, în sfîrșit, pentru cult cinci la sută asupra dărilor directe — îndeosebi pentru susținerea școlilor confesionale.

2. ÎNVĂŢĂMÎNTUL

În Ardeal viaţa culturală a pornit chiar mai mult decît orişiunde aiurea din biserică : e însă greşită părerea că numai în urma propagandei luterane ori a celei calviniste a fost introdusă limba românească în bisericile din Ardeal.

Chiar şi dacă n-am ţine seamă de particulara iubire de limbă a românilor, în Regatul Ungar limba oficială era cea latină, şcolile erau latineşti şi cărturarii, fie ei nobili, fie oameni numai liberi, ştiau latineşte şi nu puteau să aibă slăbiciune pentru limba slavonească, pe care n-o înţelegeau. Numai puţini dintre dînşi vor fi umblat şi pe la şcoli ca cea de la Lemberg, de la Belgrad ori de la Kiev, unde se învăţa şi slavoneşte. S-a ivit dar în mod firesc la aceşti puţini tendinţa de a traduce cărţi bisericeşti în româneşte, şi nu mai încape îndoială c-au existat multe traduceri mai vechi decît cele ştiute de noi.

Prigonite fiind de preoţimea pentru care numai limba slavonească era sfîntă, aceste traduceri au fost nimicite ori păstrate în ascuns ca odinioară operele clasicilor latini.

Rămăşiţele au ieşit însă la iveală după ce în urma predomnirii luteranilor şi a calvinilor, prigonirea a mai slăbit. Coresi nu tipăreşte la Braşov traduceri făcute de dînsul, ci mai ales cărţi care existau de mult în manuscript, dar nici în Muntenia, nici în Moldova nu puteau să fie tipărite, căci acolo puterea episcopilor era mare.

Şi în Ardeal s-a urmat lupta împotriva cărţilor româneşti, şi aceste n-ar fi pătruns dacă credincioşii n-ar fi ţinut cu tot dinadinsul să le aibă. Încă pe la sfîrşitul secolului XVII erau mulţi preoţi care ţineau morţiş la cărţile slavoneşti, pe care mitropolitul Sava Brancovici a fost în multe rînduri nevoit să le oprească.

Lupta aceasta încetează după ce a fost declarată unirea cu biserica papală, care era interesată să pună, în locul limbii slavoneşti, pe cea latinească.

Timp de cîteva decenii pregătirea preoţilor se făcea prin şcolile latineşti şi prin seminariile romano-catolice într-un spirit cu totul strein pentru români, care ţineau să-şi păstreze obiceiurile şi ritul oriental. Astfel Inocenţiu Klein se afla în seminarul de la Tîrnava cînd a fost ridicat în scaunul episcopesc.

Ridicat odată în scaun, el şi-a mutat reşedinţa de la Făgăraş la Blaj şi a hotărît să înfiinţeze aici un seminar de rit oriental, ceea ce era cestiune de existenţă pentru biserica română greco-catolică.

Trebuia să înfiinţeze şi un gimnaziu, în care tinerii să fie pregătiţi pentru seminar, precum şi mai multe şcoli elementare în care copiii să fie pregătiţi pentru gimnaziu, deci şi o şcoală pedagogică, din care să iasă învăţătorii pentru aceste şcoli.

Înfiinţînd pe la mijlocul secolului XVIII aceste şcoli, Inocenţiu Klein poate să fie socotit drept întemeietor al învăţămîntului român. Ca să aibă profesori destoinici pentru şcoala teologică, pentru cea pedagogică şi pentru gimnaziu, dieceza a trimis pe cei distinşi dintre absolvenţii ei la Pesta, la Viena ori la Roma, ca să facă studii universitare, şi astfel s-a format la Blaj primul centru cultural românesc, din care a pornit o însemnată mişcare literară.

Încă mai înainte exista la Braşov o şcoală românească, de la care de asemenea a pornit o mişcare culturală.

Abia în secolul XIX-lea, de la 1810 înainte, s-a pornit însă o mişcare culturală mai generală şi mai vie, şi abia după Revoluţiunea de la 1848 au obţinut românii rezultate mai însemnate.

Azi diecezele toate, afară de cea de la Lugoj, au fiecare şcoala sa pedagogică, precum şi — afară de cea de la Oradea-Mare şi cea de la Lugoj — şcoala sa teologică bine organizată şi bine condusă.

Şcoli secundare româneşti şi anume gimnazii cu opt clase sunt la Blaj şi la Beiuş de confesiunea greco-catolică, la Braşov şi la Brad (încă nu complet), de confesiunea ortodoxă, iar la Năsăud pentru ambele confesiuni.

Mai există la Braşov o şcoală comercială care se bucură de bună reputaţiune, tot greco-orientală şi aceasta.

Tot confesionale sunt şi şcolile primare înfiinţate şi susţinute de români.

În Regatul Ungar şcolile sunt de patru feluri : de stat, comunale, confesionale şi particulare.

Şcolile de stat, atît cele primare, cît şi cele secundare ori speciale, sunt înfiinţate, susţinute şi conduse de guvern. După lege, în ţinuturile cu poporaţiune română, limba de propunere trebuie să fie în ele cea românească. În toate însă limba de propunere e cea maghiară.

Școlile comunale sunt înființate, susținute și conduse de autoritățile comunităților politice, care hotărăsc și limba de propunere. Nu-i este însă guvernului greu să determine comunitățile politice a primi drept limbă de propunere pe cea maghiară.

În școlile confesionale, pe care le înființează, le susțin și le conduc comunitățile religioase, nu poate însă să fie limba de propunere decît cea bisericească, deci la români cea românească.

Românii și-au dat dar silința să înființeze pretutindeni școli confesionale, pentru ca guvernul să nu înființeze școli, fie comunale, fie de stat.

Mai au românii la Brașov, la Sibiu, la Blaj, la Arad și la Lugoj școli secundare de fete, care atîrnă de reuniunile ce le susțin ca cele confesionale de autoritățile bisericești.

Școlile confesionale se susțin cu jertfe mari și în grea luptă cu guvernul.

În virtutea legii, programele școlilor confesionale sunt stabilite de autoritățile religioase, învățătorii sunt slujitori ai bisericii și inspectorii școlari sunt numiți de forurile diecezane. Guvernul are numai dreptul de a priveghea.

Folosindu-se de dreptul acesta, inspectorii școlilor de stat și ai celor comunale se amestecă și în conducerea școlilor confesionale și a celor private.

Vizitînd aceste școli, ei fac obiecțiuni în ceea ce privește alcătuirea și executarea programelor de învățămînt, pregătirea și zelul învățătorilor, precum și localurile școlare.

S-au creat în urmă legi anume, în virtutea cărora guvernul poate să desființeze o școală particulară ori confesională, care nu funcționează potrivit cu prescrierile lor ori nu are local construit în anume condițiuni.

În urma lipsei de cruțare cu care au fost aplicate aceste legi, sarcinile împreunate cu întreținerea școlilor au fost pentru multe parohii prea grele, și nu puține școli confesionale au fost desființate, iar în locul lor s-au înființat școli de stat ori comunale.

Încă mai grea a devenit pozițiunea școlilor confesionale în urma introducerii în ele a limbii maghiare.

Deși, în virtutea Legii pentru egala îndreptățire, românii au dreptul de a cere să li se dea instrucțiunea în românește și în școlile statului, dar nu au datoria de a învăța limba maghiară, s-a creat o lege, în virtutea căreia limba maghiară e impusă ca studiu obligat în toate școlile în care ea nu e limbă de propunere.

Prin aceasta programele școlilor românești au fost încărcate cu un obiect de studiu foarte greu, care înăbușe întregul învățămînt, și învățătorilor români li s-a făcut viața nesuferită. Avînd să obție rezultate pedagogicește imposibile, ei pierd cel mai prețios timp, ca să-i învețe pe copii limba maghiară și, cu toate acestea, sunt prigoniți ca incapabili ori lipsiți de zel. În același timp copiii rămîn înapoiați în dezvoltarea lor intelectuală, încît școlile devin așezăminte — nu de maghiarizare, ci de canonisire și de tîmpire.

Lovitura cea mai grea li s-a dat însă școlilor românești prin legea care prescrie minimul de salar pentru învățători.

În virtutea acestei legi, statul întregește salariul unde el nu atinge minimul legal și cîștigă prin aceasta dreptul de a dispune de școală. De aici înainte dar numai comunele bisericești mai înstărite vor putea să aibă școli confesionale.

De o natură cu totul deosebită e măsura ca, în școlile cu limbă de propunere maghiară, studiul religiunii să fie predat și el pretutindeni în limba maghiară.

Vorba e aici de copiii care umblă la școli maghiare, dar sunt fie ortodocși, fie români greco-catolici. Acestora, în virtutea legii, religiunea are să le fie predată de cateheți autorizați de episcopii diecezei lor.

În școlile primare confesionale românești, învățătorul, fiind slujitor al bisericii și totodată și cîntăreț de strană, are autorizațiunea de a preda și religiunea și e dator să meargă duminicile și zilele de sărbători cu copiii la biserică și să ia dimpreună cu ei parte la ceremoniile religioase de orișice natură. În dieceza Aradului însă, lecțiunile de religiune le face preotul, iar dacă preotul din orișice cauză n-ar fi în stare să le facă, le face învățătorul, fiind de față și preotul.

Pentru alte școli sînt designați cateheți, care nu pot să-și facă lecțiunile decît în limba românească, ea singură admisă în biserică.

Puținii dintre ortodocși ori greco-catolici, care nu știu românește, au și ei să învețe tot românește rugăciunile, evangheliile și dogmele credinței, căci în biserica românească singur textul românesc e autentic. Catehetii aveau să le dea cuvintele-explicațiuni și să-i îndrumeze spre înțelegerea limbii românești, pe care o au în biserica lor.

Unii dintre catehеți, pentru cuvinte care n-au nici o legătură cu religiunea, s-au abătut de la această disciplină rațională, au făcut concesiuni și-au predat religiunea în limba maghiară, numai însă pentru puținii care nu știau românește.

Li se cere acum tuturor catehеților să predea în școlile maghiare pentru toți elevii religiunea în limba maghiară.

Lucrul acesta e peste putință, fiindcă episcopii români nu au dreptul de a încuviința întrebuințarea limbii maghiare în afaceri religioase și s-ar pune în conflict cu credincioșii păstoriți de dînșii, dacă ar face-o aceasta.

În același timp românii, fie ei ortodocși, ori greco-catolici, au dreptul de a se folosi de limba lor și în școlile statului, care e dator să le dea în școlile sale instrucțiune din limba și literatura română. Limba românească nu e oprită, ci pentru români chiar studiu obligat în școlile statului.

Învățămîntul românesc a fost organizat în timpul de la 1850 pînă la 1860 și s-a dezvoltat cam pînă la 1870. De atunci încoace, el se susține numai cu jertfe disproporționat de mari și în luptă din ce în ce mai grea și cu guvernul, și cu societatea maghiară.

3. AȘEZĂMÎNTE CULTURALE

Prin Diploma publicată de împăratul la 20 octombrie 1860, românii din țările Coroanei ungare au fost chemați și ei să ia parte ca egali între egali la viața publică.

Puteau acum să se folosească de limba lor nu numai în biserică și-n școală, ci și-n viața publică, în întruniri, pe la dregătorii și la instanțele judecătorești și aceia dintre dînșii care aveau cuvenita pregătire au intrat în funcțiuni publice. Aceștia erau însă puțini. Școlile secundare s-au umplut dar de băieți români, cei mai mulți săraci, care se hrăneau cu merinde aduse de părinții lor în desagi, și pe la universități, la Pesta, la Viena și la Graz, s-a sporit numărul tinerilor români. S-a pornit dar mişcarea pentru sporirea gimnaziilor româneşti şi s-a luat hotărîrea de a aduna fonduri pentru înfiinţarea unei Academii juridice.

Pentru împlinirea acestui gînd se cereau însă jertfe mari, care numai în împrejurări priincioase şi în timp îndelungat puteau să fie aduse.

Prin centrele de viaţă mai însemnate s-a închegat în timp scurt o societate cultă românească, de la care porneau mişcările pentru ridicarea culturală a românilor. Se făceau colecte ori se dedeau baluri pentru ajutorarea tinerilor mai lipsiţi de mijloace care-şi urmau studiile. În vederea aceluiaşi scop, se formaseră, prin donaţiuni, cîteva fonduri.

Această societate cultă însă, orişicît de zeloasă ar fi fost ea, nu prea era românească şi mai ales femeile, înstrăinate prin educaţiune, vorbeau în Banat şi pe pămîntul săsesc din Ardeal nemţeşte, iar în alte părţi limba de conversaţiune era mai mult cea maghiară.

Rămînea dar, ca să fie organizată societatea cultă română.

În vederea acestei organizaţiuni, s-au înfiinţat, una după alta, trei asociaţiuni culturale : una în Ardeal cu centrul la Sibiu, alta la Arad pentru Ţara Ungurească şi pentru Banat, iar a treia în Maramureş cu centrul la Sighet.

Cea de la Sighet a tînjit şi tînjeşte. Cea de la Arad, după cîţiva ani, şi-a sistat activitatea şi abia de vreo trei ani a intrat cu din ce în ce mai mult zel în activitate. Singură Asociaţiunea transilvană a avut o înrîurire stăruitoare în viaţa culturală a românilor din Regatul Ungar.

Această asociaţiune are despărţăminte în toate părţile ţării şi-şi ţine adunările anuale cînd într-unul, cînd într-altul dintre oraşele mai însemnate. Cu ocaziunea acestei adunări se întîlnesc români din toate părţile şi se strîng legăturile, se ţin conferinţe, se pun la cale concerte, reprezentaţiuni teatrale şi baluri şi se discută chestiuni de interes general. Veniturile fondurilor adunate din contribuţiunile membrilor, din donaţiuni şi din reţetele balurilor sunt întrebuinţate pentru ajutorarea tinerilor săraci, care fac studii şi pentru scopuri culturale în genere.

Înrîurire mare şi foarte binefăcătoare asupra întregei societăţi române culte au avut reprezentaţiunile teatrale date de Pascaly, de Millo şi de alţi actori ambulanţi prin oraşele din

Ardeal, din Banat și din Țara Ungurească. Mulți români înstrăinați s-au întors în urma acestor reprezentațiuni la matcă, și odinioară vestitul cupletist I. D. Ionescu, care ani de zile de-a rîndul a dat reprezentațiuni pînă chiar și prin satele mai mari din Banat și Țara Ungurească, a contribuit mult la deșteptarea conștiinței naționale.

L-am găsit într-un rînd, în timpul vacanțelor, la Arad. Văzînd efectul pe care l-a produs asupra celor mai mult ori mai puțin înstrăinați, am plecat cu el la Lipova și de acolo am trecut de-a lungul Podgoriei și peste Cîmpie pînă la Giula (Bèkès Gyula), unde sunt vreo 6 000 români risipiți printre vreo 20 000 maghiari.

Pretutindeni a fost primit c-o însuflețire oarecum bolnăvicioasă.

La Giula ședeam în timpul reprezentațiunii la casă, cînd a venit la mine un țăran bine îmbrăcat.

„Să veniți — mi-a zis el în limba maghiară — și la noi la Macău."

Știam că există la Macău o comună bisericească bine situată, dar că parohienii din acea comună nu mai vorbesc românește.

„Dar d. Ionescu o să cînte în fața unei săli goale, căci d-voastră, cei de la Macău, nu știți românește", i-am răspuns eu.

„Cît ați încasat seara aceasta ?" m-a întrebat măcăuanul.

Încasasem o sută zece florini.

„Am să stau eu la casă — a adăugat apoi — și a mea să fie paguba, dacă voi încasa mai puțin, iar prisosul tot al d-lui teatralist să-i vie."

Două zile în urmă, I. D. Ionescu a jucat pe Barbu Lăutarul, pe Herșcu Boccegiu pe Cucoana Chirița și pe Ciobanul în fața unei săli tixite.

N-am avut în viața noastră nici eu, nici el emoțiunile prin care am trecut seara aceea, și cu lacrimile în ochi mi-aduc aminte de cele ce am văzut atunci.

În localul din București al Ligei e atîrnat pe perete portretul unui tînăr îmbrăcat în costumul pe care-l purta I. D. Ionescu ca Cioban.

Întreaga reprezentațiune a fost un fel de zbuciumare, și actorul nu putea să-și reprezinte rolul decît rupt în bucăți și stăruind mereu să înceteze publicul a-l întrerupe.

Cînd a ieşit însă, om chipeş, îmbrăcat în costumul lui de cioban pe scenă şi a început, cîntăreţ bun, fost psalt la Braşov, să cînte doina, s-a făcut o linişte fioroasă, cîteva femei au început să plîngă, bătrînii n-au mai putut nici ei să-şi stăpînească lacrămile, Ionescu şi-a ieşit şi el din rol şi-şi urma doina cu glas înăbuşit în vreme ce lacrămile îi curgeau peste obraji, şi plîngeam în cele din urmă cu toţii fără ca să ne dăm seama de ce.

„Nu ! — îşi ziceau măcăuanii — nu mai sunt nicăiri oameni ca noi, nu mai are nimeni nici teatru, nici actori ca noi românii !“

S-au făcut manifestaţiuni zgomotoase. Ionescu a fost purtat pe sus şi s-a încins o petrecere, care a ţinut pînă-n ziua albă.

Aşa era primit I. D. Ionescu pretutindeni pe la marginele pămîntului locuit de români, şi, în faţa acestui efect, guvernul a luat dispoziţiunea că actorii străini n-au voie să dea reprezentaţiuni teatrale în ţările Coroanei ungare, iară societatea maghiară a organizat trupe ambulante, care sunt subvenţionate ca să dea reprezentaţiuni ieftine, pe ici, pe colo chiar gratuite prin ţinuturile locuite de români.

Nu le-a rămas dar românilor decît să-şi organizeze şi ei trupa lor de actori, care sunt cetăţeni ai Regatului Ungar.

Aşa s-a înfiinţat, după iniţiativa luată de Iosif Vulcan, Societatea pentru adunarea fondului de teatru, care-şi urmează activitatea în acelaşi fel ca Asociaţiunea, fiind adunări cînd ici, cînd colo şi puind la cale conferinţe, reprezentaţiuni teatrale, concerte şi baluri.

Încă mai hotărîtoare pentru consolidarea societăţii române culte sunt reuniunile de femei înfiinţate cu scopul de a propaga spiritul naţional în toate formele de vieţuire.

Purcese din gînd educativ, aceste reuniuni au stăruit să se înfiinţeze şcoli, în care fetele sunt crescute în spirit românesc. Asemenea reuniuni există la Braşov, la Sibiu, la Orăştie, la Abrud, la Arad, la Lugoj şi sunt proiectate şi prin alte centre. Şi ele-şi adună mijloacele tot ca Asociaţiunea, dar au caracter local.

Înrîurire hotărîtoare au şi numeroasele reuniuni la cîntări.

La românii din ţările Coroanei ungare se cîntă mult şi gustul muzical e bine dezvoltat.

În școlile confesionale învățătorii sunt datori să formeze coruri bisericești, la care iau parte și tineri ori fete mari, care au ieșit din școală; mulți dintre țăranii mai luminați citesc în biserică *Apostolul* și cîntă în strană. Între bisericile totdeauna pline sunt multe, în care multe cîntări, *Heruvimul* de exemplu, sunt cîntate de întreaga obștie într-un glas.

E de sine înțeles că aceste coruri învață și cîntece naționale și, în genere, lumești și iau parte la serbări și la petreceri lumești.

Mai ales în Banat, prin vecinătatea șvabilor, sunt multe și bine conduse corurile prin satele mai mari.

Cu atît mai dezvoltat e gustul muzical la orașe, unde trăiesc mulți cîntăreți de profesiune.

Cînd se publică concurs pentru o parohie ori pentru un post de învățător, candidații n-au să-și prezinte numai diploma, ci se duc la fața locului, ca alegătorii să-i vadă și să-i audă cîntînd la strană. Soarta le atîrnă mai ales de la destoinicia de a cînta. Nu e om deplin cel ce nu știe să cînte, și eu după ce am luat diploma de maturitate, a trebuit să învăț la un psalt cele opt glasuri, căci cei mai de aproape *ai mei se simțeau jigniți că nu sunt în stare să cînt în strană.*

Reuniunile de cîntare și corurile sunt deci un fel de necesitate organică și nimic nu apropie sufletele deopotrivă ca cîntarea împreună. Fiecare din corurile de cîntăreți este un organ de închegare socială pentru elemente adeseori foarte disparate, și nu sunt puțini meseriașii mai mult ori mai puțin înstreinați, care, intrați odată într-un cor românesc, se întorc la matcă.

Corurile dau și ele concerte, reprezentațiuni teatrale și baluri.

Rost cultural au și reuniunile agricole, care-și țin adunările mai ici, mai colo, precum și reuniunile de meseriași, care au și ele coruri, dau concerte, baluri și reprezentațiuni teatrale.

Semnul distinctiv al tuturor acestor așezăminte culturale este participarea țărănimii la ele. Adunarea, de orișice natură ar fi ea, nu e răușită, dacă elementul țărănesc nu e îndeajuns reprezentat la ea, căci toate sunt pornite din gîndul de a strînge legăturile între deosebitele părţi ale poporului, şi în Ardeal *„naţie“* va să zică „ţăran“, şi *„naţional“* e numai ceea ce e potrivit cu felul de a fi al ţărănimii.

4. RÎNDUIALA MORALĂ

Românii din ţările Coroanei ungare sunt bisericoşi, şi timp îndelungat fruntaşii lor au fost bisericani. Chiar şi astăzi ar fi greu să găsim în societatea cultă română din Regatul Ungar oameni, care nu stau într-un fel oarecare în legătură cu slujitori de ai bisericii şi ar putea să zică „Neam de neamul meu nu s-a hrănit cu prescură !“

Nu sunt însă nici bisericoşii, nici bisericanii totdeauna religioşi, şi în timpul din urmă s-au sporit şi între românii din Regatul Ungar nu numai prin oraşe, ci şi prin sate, oamenii care umblă la biserică, pentru că aşa cere obiceiul şi aşa au fost deprinşi din timpul copilăriei, dar tăria credinţei n-o mai au.

După judecata oamenilor care pun temei pe religiozitate, semnele neîndoioase ale credinţei adevărate sunt faptele pornite din frica lui Dumnezeu.

Sunt mulţi oameni zăpăciţi, care-şi închipuiesc că dau dovadă de mare înţelepciune, dacă tăgăduiesc existenţa lui Dumnezeu, pe care nu pot să-l constituie nici cu microscopuri, nici prin analiză spectrală, şi iau în bătaie de joc tainele bisericii, din care fac parte. Am cunoscut chiar preoţi, care se socotesc luminaţi luînd pe Cristos drept cel mai înţelept şi mai fără de prihană dintre toţi oamenii şi nu-şi dau seamă că, prin aceasta, neagă fiinţa creştinismului şi reduc tainele lui la importanţa unor acte simbolice, din care nu rezultă nimic. Între toţi aceşti zăpăciţi sunt însă numai puţini cei ce se socotesc în adevăr căsătoriţi şi fără binecuvîntare religioasă, încă mai puţini cei ce nu-şi botează copiii şi de tot puţini cei ce s-ar împăca cu gîndul ca ei, copiii ori părinţii lor să fie înmormîntaţi fără preot.

La românii din Regatul Ungar disciplina religioasă e încă destul de severă pentru ca asemenea oameni să nu fie cu putinţă. Acela, care trăieşte în căsnicie lipsită de binecuvîntarea religioasă, chiar şi dac-ar fi cu stea în frunte, nu e socotit în rîndul oamenilor cumsecade, iar acela, care nu și-ar boteza copilul ori și-ar îngropa morții fără de preot, n-ar mai fi tolerat în mijlocul fraților săi, care sunt de altminteri foarte toleranți față cu evreii ori față cu mahomedanii și se închină cînd trec prin fața unei havre ori a unei geamii.

În gîndul românului din Ardeal, vrednic de stimă și de iubire e numai cel ce-și petrece viața după rînduiala legii lui, și prin lepădarea de lege, orișicare ar fi ea, nu poate nimeni să se ridice.

Deși se trece dar cu vederea negligența în ceea ce privește practica religioasă, se ridică în gîndul tuturora cel ce împlinește, pînă în cele mai mici amănunte, poruncile bisericii.

Candidat de deputat, cel mai popular om politic riscă să cadă la alegere, dacă nu umblă la biserică, în luptă cu altul, care e știut ca om ce se spovedește și ia sfîna cuminecătură în ajunul sărbătorilor mari.

Acesta e în gîndul creștinului cel mai neîndoios semn al religiozității, dovadă nerăsturnată că vrei cu tot dinadinsul să fii om cumsecade, că-ți dai seama că sunt rele unele dintre faptele ce-ai săvîrșit, te căiești de ele și-ți dai silința de a te stăpîni în viitor.

Sunt între românii din Regatul Ungar mulți oameni, care se spovedesc și se cuminecă, ba, după mărturisirile multor preoți, ei se sporesc.

Acesta e un temei neclintit pentru asigurarea bunei rînduielei morale, și cîtă vreme preoțimea va ști să-i adune pe oameni împrejurul sfîntului potir, nu are să pătrundă demoralizarea în viața românilor din Regatul Ungar.

Nu însă acesta e singurul temei, cum cred cei ce văd lucrurile din depărtare și n-au pătruns în tainele vieții românilor din Ardeal.

Sunt în lumea aceasta puține popoarele, la care simțămîntul comun e atît de dezvoltat ca la țăranii români, care lungi veacuri de-a rîndul au trăit în necurmată luptă cu fel de fel de asupritori nemiloși.

E timpul să ne deschidem ochii și să ne dăm seama despre nemăsurata putere elementară ce se desfășură din inimile țăranilor români de pretutindeni.

La Expozițiunea de la 1906 țăranii veniți din Banat, din Ardeal și din Țara Ungurească erau mîhniți că nu găsesc destui țărani din „Țară“ pe Cîmpia Filaretului.

„Că *doar* nu a *lor*, ci *a noastră* e țara — îmi zicea un podgorean — și noi nu la domni, ci la *ai noștri* am venit.“

Tot astfel cîteva luni de zile în urmă, cînd a izbucnit răscoala în Moldova, țăranii din județul Vlașca mă întrebau în fiecare zi: „Cum mai merg *ai noștri?*“ iar cei din Ardeal, din Bănat și din Țara Ungurească stăteau cu inimile încleștate și cu privirile îndreptate spre ai lor. Și simțămîntul lor l-a exprimat d. deputat Goldiș vorbind despre „*generoasa*“ mișcare de la 1907.

Nicăiri acest simțămînt de solidaritate nu e atît de dezvoltat ca în Ardeal și pe șesul Țării Ungurești, unde și pămîntul, și aerul, și lumina se cucerește în luptă grea.

Încă împăratul Iosif II spune într-un ordin al său că de români nu se poate apropia nimeni fără ca să fi cîștigat încrederea fruntașilor, cărora ei le dau ascultare necondiționată.

Românii dintr-un sat sau dintr-un oraș sunt de obicei un fel de batalion pus sub comanda cîtorva oameni, care au știut să-și cîștige autoritate prin superioritatea lor intelectuală, morală ori economică, ori prin legăturile lor familiale. Rar se întîmplă ca unul singur să aibă autoritatea covîrșitoare, și încercările de a cîștiga asemenea autoritate duc la dezbinări, în urma cărora toate merg rău. Cîtă vreme însă fruntașii se înțeleg între dînșii, viața fiecăruia atîrnă, pînă în cele mai mici amănunte, de la hotărîrea luată de dînșii.

Între fruntași se află de obicei și preotul, cîteodată și învățătorul, dar adevărații fruntași sunt țărani, fie chiar și mai săraci, care au multe rude și mai ales mulți fini. De aceea „*naș*“ va să zică stăpînitor și „*și-a găsit nașul*“ va să zică — a dat peste omul, care ține de scurt.

N-are românul să se căsătorească fără ca să ție seama de voința părinților săi și de a rudelor sale. Încă mai hotărîtoare e însă voința nașului, care are să-i pună cununa pe cap și să-i boteze copiii. Poate s-o facă, dar, dac-o face, e părăsit nu numai de naș, ci totodată și de rudele, precum și de finii acestuia, cu care a rupt legăturile și rămîne om răzleț, pe care nimeni nu-l ajută la nevoie, tolerat numai în satul lui.

Nașul are o firească priveghere asupra vieții familiale a finilor săi, căci el a luat asupra sa o răspundere morală și orișice rușine și asupra lui cade, orișice nenorocire și pe el îl atinge. El e deci sfătuitorul finilor săi și păzitorul ordinei morale în familiile lor și își perde încetul cu încetul autoritatea, dacă nu știe să ție disciplină.

Se întîmplă dar pe ici, pe colo scandaluri și nenorociri, dar cei cu viață scandaloasă nu mai au trai bun în sat și sunt în cele din urmă nevoiți să-și ia lumea în cap.

La 1872, la Soboteli, aproape de Arad, trăia o tînără văduvă femeie cu stare și cam ușuratică. Într-una din nopți ea a fost surprinsă de niște flăcăi, puși la pîndă chiar în casa ei, cu un om căsătorit.

Ziua următoare cîțiva fruntași s-au adunat și au cerut de la preot și de la primar să ia dispozițiunea ca văduva cu purtări scandaloase să fie purtată cu toba prin sat și bătută pe la răspîntii cu un sulac — pentru ca să-i meargă pomina și alte văduve tinere să nu mai facă și ele ca dînsa.

Dispozițiunea a fost luată, și în urma acestui act medieval s-a pornit cercetare la comitet împotriva primarului și la Consistoriu împotriva preotului. Au venit însă la Arad peste două sute de săteni, care au cerut să fie făcută acea femeie de batjocura lumii, căci au și ei soții, surori ori fete.

Oameni sunt dar și românii din Regatul Ungar, și multe le sunt păcatele, dar simte orișicare dintr-înșii, în fiecare clipă, că de stima și de iubirea obștească nu se poate bucura decît avînd purtări corecte și că prin viețuire dezordonată se izolează.

E învederat că fruntașii își pierd și ei trecerea, dacă nu dau prin felul lor de a viețui pildă bună. Cîtă vreme au însă trecere, ei conduc întreaga viață și îndeosebi și cea economică.

Mai ales în viața economică disciplina e aproape pretutindeni severă și lupta e purtată cu puteri unite.

Într-un sat din Podgorie, românii locuiau împreună cu șvabii, care sunt plugari mai destoinici și mai pricepuți. Lucrînd mai mult la vii decît la cîmp și mai avînd și cîțiva ani răi, românii au început să vîndă pămînturi, încît în timp de vreo doi ani au trecut de la dînșii la șvabi vreo trei sute de jugăre. În fața acestui curent, vreo douăzeci de fruntași mai cu stare au format un comitet, care se prezenta la licitație, cumpăra pămînturile scoase în vînzare și le trecea la însurățeii harnici și cu purtări bune. Același comitet a cumpărat în urmă mașini de treierat și alte unelte agricole și în timp de cîțiva ani românii au ajuns să ție piept cu șvabii și să cumpere pămînturi de la ei.

Tipul statului românesc sunt însă ocnerii.

La Ocna-Sibiului (Vizakna) nu s-a făcut împroprietărire și pămîntul era stăpînit de sași și de maghiari, dintre care mulți sunt meșteșugari. Românii erau argați ori lucrau cu ziua la acești meșteșugari și erau învoiți să-și poată paște văcuța și vițelul pe pămîntul alodial stăpînit de proprietari în devălmășie.

Muncind întins și mărginindu-și trebuințele, crescîndu-și viţeii și chivernisindu-și bine agoniseala, românii și-au adunat încetul cu încetul bani și au cumpărat azi de la unul, mîne de la altul cîte o fîșie de pămînt. La 1885, sașii și maghiarii au stăruit dar ca în viitor să nu-și mai poată paște vitele decît aceia care, avînd pămînt, sunt părtași și la proprietatea alodială. Era însă prea tîrziu, căci acum partea mai mare a pămîntului era trecută la români, și aceștia țineau ca și „golanii" să-și poată paște văcuța și vițelul.

Nu le-a rămas dar sașilor și maghiarilor decît să ceară comasarea.

După sistemul de mai înainte fiecare proprietar își avea pămîntul în mai multe, de obicei în patru, părți ale hotarului. Făcîndu-se comasarea, părțile se adună la un loc și fiecare dintre proprietari mai primește și partea proporțională ce i se cuvine din locurile de pășune ori de pădure. Astfel cel ce avea 10 jugăre în patru părți lua într-o singură bucată 13—14 jugăre.

E învederat că comasarea astfel făcută e în interesul tuturor proprietarilor de pămînt. Românii, cu toate acestea, s-au opus și s-au produs turburări, în care un om a fost omorît.

Prietenii mei au stăruit să mă duc la Ocna, unde aveam legături cu cîțiva fruntași și îndeosebi cu un oarecare Pîrvu capul tuturor răutăților, și să-i înduplec pe români a primi comasarea prin care partea cea mai mare din hotarul foarte întins al Ocnei trecea în stăpînirea lor.

Pîrvu avea peste șaptezeci de jugăre de pămînt în o mulțime de bucăți risipite la mari depărtări unele de altele și fusese văcar al satului în tinerețele lui.

El avea dar experiențe îndelungate în ceea ce privește agonisirea de pămînt și știa nu numai să prețuiască pămîntul, ci și să și-l însușească.

El a ascultat, cu toate acestea, în liniște argumentele pe care le adunasem eu de prin cărți și din explicațiunile primite de la prietenii mei, oameni de specialitate în materie de agronomie.

„Toate sunt adevărate și bune și le știm și noi, mi-a zis apoi. Cine zice că nu e bună comasarea pentru noi, care avem pămînturi și alergăm toată ziua de la o bucată la alta ?! Ce facem însă cu golanii, care n-au pămînt ? Unde o să-și mai pască ei vitele ? Cum o să mai cumpere pămînt, cînd nu mai găsesc decît bucăți mari, de care nu se pot apropia ? Să mai așteptăm, domnule, noi ăști mai cu dare de mînă pînă ce nu se vor fi înfiripat și ei ; facem apoi și comasarea — noi între noi. Ți-e ușor d-tale să dai sfaturi bune, dar golanul, cînd îi plîng copiii de foame, nu la d-ta se duce, ci vine la mine ori la altul de seama mea și trebuie să-l ajut, că e dintr-ai mei."

Acesta e felul de a gîndi al țăranului român încă nestricat.

A intrat însă stricăciunea și între românii din țările Coroanei ungare și se întinde într-unele părți mai mult, într-altele mai puțin, dar cam pretutindeni, căci civilizațiunea modernă nu e priincioasă pentru păstrarea bunei rînduieli morale.

Noi, care am crescut în continuă atingere cu poporul maghiar și ne-am petrecut tinerețea mai mult ori mai puțin în societatea maghiară, suntem cuprinși de viuă îngrijare cînd ne dăm seama despre marile schimbări ce s-au petrecut în timpul celor din urmă patruzeci de ani în viața morală a Ungariei.

Maghiarii au fost totdeauna oameni voioși, ospitalieri, iubitori de petreceri, adeseori aproape ușuratici și risipitori, dar stăruitori în bunele moravuri. În timpul celor din urmă patruzeci de ani, amestecîndu-se cu fel de fel de elemente străine, s-au lepădat de multe din obiceiurile lor cele bune și a pătruns corupţiunea în oraşe, de unde ea se întinde încetul cu încetul şi în sate.

E peste putinţă ca românii, să rămîie neatinşi de această corupţiune. Mai ales clasa cultă română, care iese în mare parte din şcoli maghiare şi trăieşte în continuă comunicaţiune cu societatea maghiară, ia pe nesimţite apucături care nu se potrivesc cu tradiţiunile cele bune ale poporului român. Ceea ce avem să înţelegem cînd se vorbeşte despre cultura maghiară e, din punctul de vedere moral, în mare parte un fel de nenorocire.

E cestiune de bună-credinţă şi de iubire de neam să mărturisim că mai binefăcătoare nu e, în multe cazuri, înrîurirea culturală a României, unde de asemenea sunt mulţi oameni care s-au lepădat de bunele moravuri. Ba înrîurirea României poate să fie chiar mai primejdioasă decît cea maghiară, pe care partea cea cu desăvîrşire mare a românilor din Regatul Ungar o respinge.

E de sine înţeles că, deodată cu slăbirea disciplinei morale, scade şi puterea de rezistenţă naţională şi îndeosebi pentru românii din ţările Coroanei ungare, păstrarea bunelor moravuri e cestiune de conservare etnică.

5. VIAŢA LITERARA

Sunt multe dovezile neîndoioase că stăpînirea austriacă nu şi-a dat niciodată silinţa să-i deznaţionalizeze ori să-i slăbească pe români, dar a făcut tot ceea ce i-a stat prin putinţă, ca să-i despartă prin cultură sufleteşte de fraţii lor din Ţările Române. Acesta e rostul politic al unirii cu biserica papală şi al şcolilor româneşti înfiinţate fie cu ajutorul împăratului, fie sub ocrotirea lui.

Cei mai chibzuiţi dintre fruntaşii maghiarilor nu şi-au făcut şi nu-şi fac nici ei iluziunea că românii din statul ungar vor putea să fie deznaţionalizaţi şi au ţinut numai să asimileze pe aceia dintre dînşii care s-au ridicat la o anumită treaptă culturală. Aceasta avem s-o înţelegem cînd se zice că, în Ungaria, o singură cultură, cea maghiară, e admisibilă. Vorba e că românii, germanii ori slavii din Ungaria, cîştigîndu-şi oarecare cultură, să intre în societatea maghiară să rupă legăturile cu alţi fraţi ai lor şi să ieie parte la viața intelectuală maghiară — ca evreii și ca nu puțini dintre germanii și dintre slavii din Ungaria.

Lucrul acesta la români era peste putință.

Chiar dintru început ardelenii au privit orișice manifestare sufletească din punctul de vedere al întregului neam românesc, și mitropolitul Ștefan al Bălgradului spune deslușit că n-a făcut și nu publică traducerea cărților bisericești numai pentru fiii săi sufletești, ci pentru toți românii, și ține ca toți să înțeleagă cărțile tipărite de el.

Acest spirit se păstrează și după ce, în urma unirii cu biserica papală, ardelenii s-au despărțit de ceilalți frați ai lor.

Episcopul Inocențiu Klein a fost prigonit și a trebuit să-și sfîrșească viața în exiliu, fiindcă privea toate cestiunile din punctul de vedere național, iară nu confesional. El nu numai pentru românii greco-catolici a înființat școlile de la Blaj și a cerut drepturi pentru toți românii, fie ei uniți ori nu, cu biserica papală.

Tot astfel tinerii, care au făcut studii la Viena ori la Roma, întorcîndu-se acasă, n-au făcut propagandă catolică, ci națională, și atît Gheorghe Șincai, cît și Petru Maior au avut în lucrările lor istorice întregul popor român în vedere.

La începutul secolului XIX, în sfîrșit, Moise Nicoară și Gheorghe Lazăr, care sunt ortodocși, lucrează în înțelegere și cu greco-catolici ca Petru Maior, episcopul Vulcan și alții și stau cu privirile atintite mereu spre Țările Române.

Mișcarea pornită de la Blaj n-a fost confesională, ci națională și-a avut în vedere unitatea culturală a românilor de pretutindeni.

Ea ducea, cu toate acestea, în dezvoltarea ei, spre dezbinarea culturală.

În Moldova și în Muntenia a existat totdeauna o clasă cultă mai puternică și la urma-urmelor și mai românească decît cea din Ardeal. Și în timpul fanarioților partea cea covîrșitoare a clerului și a boierimii de neam a păstrat tradițiunile culturale din timpul lui Matei-vodă Basarab și a ținut piept cu înrîurirea bizantină.

În timpul Revoluțiunei Franceze și după revoluțiune, emigranții din Franța au deschis drumul pentru înrîurirea franceză.

Cu mult mai slabă, clasa cultă română din Ardeal în același timp parte s-a germanizat, parte s-a maghiarizat.

Pe cînd dar masele mari ale poporului, păstrîndu-și tradițiunile, obiceiurile și deprinderile, gîndeau și simțeau pretutindeni în același fel, clasa cultă era dezbinată în urma deosebitelor înrîuriri sub care s-a format, și în cursul dezvoltării dezbinarea aceasta nu putea decît să crească.

Pentru felul de a fi al ardelenilor îndeosebi a fost înrîurirea maghiară mai hotărîtoare decît cea germană. Sub înrîurirea germană, cărturarii ardeleni s-au făcut stăruitori și consecvenți, dar spiritul în care ei își pun în practică disciplina intelectuală e mai mult ori mai puțin maghiar.

Pentru maghiarul normal, bun, frumos și adevărat nu poate să fie decît ceea ce după părerea lui e în împrejurările date priincios pentru națiunea maghiară. Acest fel de a vedea exclude simțămîntul de dreptate și iubirea de adevăr, și face peste putință orișice lucrare obiectivă în ceea ce privește știința ori arta.

Acesta e și spiritul Școlii de la Blaj.

Pornind din gîndul de a scoate la iveală originea romană a românilor și drepturile lor asupra pămîntului pe care-și petrec viața și voind să-i îmbărbăteze pe urmașii legionarilor romani în lupta pe care de atîta timp o poartă pentru păstrarea ființei lor, fruntașii Școlii de la Blaj n-au ținut seamă nici de adevărul istoric, nici de stările actuale, nici de simțămîntul comun, ci și-au dat silința să prezinte și trecutul, și prezentul potrivit cu tendințele lor de altminteri foarte generoase și să creeze, după principii preconcepute, alăturea cu limba ce trăiește în graiul viu al poporului o nouă limbă românească.

Ei cunoșteau limba poporului în mijlocul căruia își petrecuseră copilăria, studiaseră și cărțile bisericești și cronicarii, și știau să vorbească bine. Atunci însă, cînd își dedeau silința să-și aplice teoriile, limba lor era meșteșugită, plină de germanisme, de maghiarisme și de latinisme, se rostea cu anevoie, supăra auzul și numai puțini o înțelegeau.

Înrîurirea Școlii de la Blaj a fost, cu toate acestea, hotărîtoare atît pentru caracterul culturii noastre, cît și pentru mersul dezvoltării noastre moderne. Mai ales în ceea ce privește studiul istoriei, al limbii și al vieții sociale în genere. Blăjenii au fost începătorii, și ardelenii trecuți în Muntenia, în Moldova şi în Bucovina au fost cei mai neobosiţi între întemeietorii învăţămîntului nostru naţional şi cei mai zeloşi susţinători ai unităţii noastre culturale.

Alăturea cu mişcarea literară a blăjenilor s-a pornit la Braşov şi în urmă şi la Sibiu alta mai puţin pretenţioasă care avea în vedere mulţimea cea mare a cărturarilor cu mai puţină cultură. Chiar şi înainte de 1860 se tipăreau la Braşov şi la Sibiu cărţi pentru popor, cum era *Alexandria, Isopia, Călindarul* cu zodii şi cu pascalie şi altele de felul acesta, care erau scrise pe înţelesul tuturora. Despre o mai însemnată mişcare literară nu putea însă să fie vorba decît după ce limba românească a fost admisă în viaţa publică şi societatea română cultă s-a mai sporit şi închegat. S-au şi pornit în curînd după 1860 mai multe întreprinderi literare şi Asociaţiunea din Ardeal a fost înfiinţată şi ca organ central „pentru literatura română".

N-a avut însă Asociaţiunea şi, după toate semnele, nici n-a ţinut să-şi cîştige autoritatea în materie de producţiune literară, ba n-a luat asupra sa nici sarcina de a încuraja pe scriitori şi de a răspîndi scrieri mai bine apreciate.

Mersul dezvoltării literare l-a hotărît cercul literar ce s-a format la Sibiu.

La început acest cerc avea puţină înrîurire, şi întreaga viaţă intelectuală era stăpînită de Şcoala de la Blaj. În curînd s-a format dar limba greoaie şi meşteşugită, căreia Eminescu îi zicea „păsărească", şi eram ameninţaţi să se formeze în Ardeal o limbă literară deosebită de cea din România.

Abia pe la 1870, după ce la Iaşi se pornise lupta împotriva Şcolii de la Blaj, s-a încurajat cercul de la Sibiu şi a pornit o lucrare mai hotărîtă.

Existau pe timpul acela foile politice *Gazeta Transilvaniei* la Braşov, *Telegraful român* la Sibiu, *Federaţiunea* la Pesta şi *Albina* mai întîi la Viena, apoi tot la Pesta, Iosif Vulcan înfiinţase *Familia* la Budapesta şi foaia umoristică *Gura satului*, care s-a mutat în urmă la Arad, unde mai există şi *Biserica şi Şcoala.*

Organul curentului poporal era *Telegraful român*, care avea legături cu Braşovul, cu Năsăudul, cu Aradul, cu Caransebeşul, cu Cernăuţii, cu Iaşii, cu Bucureştii şi cu tinerii de la universităţile germane şi mai ales de la cea din Viena.

Chiar dintru început, cercul literar de la Sibiu a pornit din gîndul că centrul vieții culturale române e la București și că literatura română are să fie, în tote privințele, oglinda vieții sufletești a poporului român. Stăruia dar și el, ca Școala de la Blaj, pentru unitatea culturală, dar nu admitea înrîurirea hotărîtoare pe care o pretindea Școala de la Blaj, ci primea conducerea României.

Lupta s-ar mai fi urmat timp îndelungat, dacă nu s-ar fi schimbat împrejurările politice astfel că românii din Regatul Ungar să fie nevoiți a primi conducerea fraților săi de peste hotare în ceea ce privște viața culturală. Cam de la 1873 înainte românii din țările Coroanei ungare au fost excluși din viața publică a patriei lor, și, atît guvernul ungar, cît și societatea maghiară au făcut cele mai încordate opintiri ca să desființeze clasa cultă română.

Aceste silințe au avut, în multe privințe, efect binefăcător asupra dezvoltării românilor.

Numai pe ici, pe colo s-au găsit printre români, oameni așa-numiții „renegați“, care, spre a fi tolerați în funcțiuni publice, s-au lepădat de frații lor și-au intrat în societatea maghiară. Cei cu desăvîrșire mulți s-au retras în biserică și în școală ori au lucrat pentru organizarea economică a poporului român. Aceia, în sfîrșit, care n-au găsit loc în această organizațiune, au trecut hotarele și au primit chiar și fără de voia lor sarcina de mijlocitori culturali între cele două mari părți ale poporului român.

Fără de înalta presiune a maghiarilor nu s-ar fi închegat atît de bine poporul român și nu s-ar fi restabilit atît de în curînd unitatea lui culturală.

Prima încercare de a da pe față tendința de a căuta reazem cultural în România a fost înființarea revistei literare *Albina Carpaților* din Sibiu, redactată mai întîi de poetul Ioan Lepădatu iar în urmă de Iosif Popescu.

Atît erau de înrădăcinate preocupațiunile propagate de la Blaj, încît grupul literar de la Sibiu nici după îndelungate silințe n-a îndrăznit să schimbe ortografia foii *Telegraful român*, ci a fost nevoit să publice cu urgisita ortografie fonetică numai un supliment literar *Foița*, ca să-i desprindă pe cititori oarecum pe furiș cu ortografia și cu felul de a scrie în România.

Înrîurirea *Foiței*, la care au colaborat pe lîngă cei mai buni scriitori din Ardeal și cîțiva scriitori din România, a fost hotărîtoare, deși nici *Albina Carpaților* nu s-a putut susține.

Întemeietorul acestei reviste e Visarion Roman, același om cu bun-simț practic, care a organizat azi puternica bancă „Albina", un fost învățător la Rășinari, dar autodidact, cu cunoștințe întinse și minte luminată, care, prin publicațiunile sale de popularizare, își cîștigase și ca scriitor pretutindeni o bună reputație.

Cu toate acestea, și la 1884, cînd, în colaborare cu cei mai buni scriitori din Ardeal, am înființat *Tribuna* la Sibiu, s-a produs un general curent de indignațiune și ziarul numai prin muncă grea și cu mari jertfe s-a putut susține. *Foița* și *Albina Carpaților* pregătiseră însă spiritele, mai tinerii scriitori au pornit spre genul poporal și, după luptă de vreo doi ani, toți au admis că „Soarele la București răsare" și conducerea intelectuală a României a fost primită.

O mișcare literară în adevăratul înțeles n-a putut însă să se producă la românii din Regatul Ungar, căci cîteva ziare și două-trei foi literare, orișicît de bine redactate ar fi ele, nu sunt mișcare literară.

În timpul celor din urmă vreo cincisprezece ani, nivelul vieții literare chiar s-a coborît din ce în ce mai mult la românii din Regatul Ungar.

Îndată ce au simțit că înrîurirea culturală a României se întinde și că scriitorii români găsesc din ce în ce mai mulți cititori în țările Coroanei ungare, guvernul ungar și societatea maghiară au pornit o acțiune energică pentru desființarea clasei culte române.

Reuniunile culturale maghiare, care lucrează cu multe mijloace și au legături cu autoritățile publice, distribuie cărți și reviste și dau reprezentațiuni teatrale maghiare, încurajează prin recomandațiuni ori premiare pe învățătorii care-și dau silința să propage limba maghiară, și prigonesc în fel de fel de chipuri pe cei ce stăruie în cultura română.

Guvernul a impus limba maghiară ca studiu obligat în toate școlile și ca limbă de predare pretutindeni unde a putut să răzbească, încît pentru cultivarea limbii românești n-a mai rămas loc în școală. Aceia dintre români care ocupă funcțiuni publice sunt rău notați dacă vorbesc românește în familiile lor, ori dacă sunt denunțați că citesc cărți, reviste ori ziare românești. Ziariștii români sunt prigoniți mai mult ca purtători ai culturii române decît pentru vederile lor politice. Ziarele din România sunt oprite la hotarele Regatului Ungar, iar cărți românești nu mai îndrăznesc librarii din România să trimită în Ungaria, căci de cele mai multe ori ele sunt confiscate la graniță. Puținele cărți care mai trec sunt trimise cu înconjur prin Austria. La vămurile ungurești sunt confiscate și acele care n-au fost oprite în toată regula, sub cuvînt că nu se știe dacă sunt ori nu oprite.

În fața acestor silințe n-ar rămînea decît ca cei mai buni dintre scriitorii noștri să colaboreze la ziarele și la revistele literare din Ardeal, ca să se înființeze o mare revistă ilustrată pe cît de bună, pe atît de ieftină, fie la Sibiu, fie la Arad și o bună și ieftină foaie pentru popor, cum a fost cea de la Sibiu sub redacțiunea răposatului Ioan Russu-Șirianu și să se publice acolo tot ceea ce avem mai bun într-o ieftină bibliotecă de popularizare. Toate acestea fără nici o tendință politică, fără de gînd ascuns, numai și numai spre a le da românilor din Regatul Ungar hrana sufletească pe care în literatura maghiară numai puțini dintre dînșii pot s-o găsească.

Deoarece s-a declamat mult, dar nimic din aceste nu se face și puterile ni se mistuie în lucrări sterpe, sunt din ce în ce mai mulți români cu oarecare cultură, care pierd deprinderea de a ceti românește, vorbesc o românească din ce în ce mai pocită, se înțeleg între dînșii în limba maghiară, își umplu casele de cărți și de reviste maghiare, sunt în viața politică zeloși susțiitori ai cauzei române, dar rar se mai întîmplă să frunzărească prin vreo carte românească.

Aceasta se simte și în limba ziarelor și a revistelor românești din Ardeal, care iar a început să se deosebească de cea din România.

Mai e apoi un lucru pe care conducătorii vieții noastre intelectuale n-au să-l piardă din vedere.

Între cărțile și revistele ce se publică azi în România sunt multe pe care românii din Regatul Ungar nu pot să le citească fără ca să se înstrăineze făcîndu-și o idee rea despre literatura noastră. Lor n-avem să le dăm decît, pe ales, ceea ce e mai bun și mai curat în comoara noastră literară, dacă e vorba să ne aibă sus-puși în gîndul lor.

IV. STĂRILE POLITICE

Ardealul n-a făcut niciodată parte din Regatul Ungar, ci a fost numai una din țările Coroanei ungare. Luat la 1003 în stăpînire de regele Ștefan cel Sfînt, în virtutea dreptului de moștenire, el a rămas o țară deosebită, care avea Dieta ei deosebită de cea ungară, legile ei proprii și armata ei, care nu făcea parte din cea ungară. Voievodul Ardealului, cînd nu era primul-născut al regelui, era numit de acesta după bunul său plac și nu stăpînea nici ca vasal țara întreagă. Sașii și secuii aveau comiții lor, care erau alăturea cu voievodul vasali ai regelui.

După cele mai vechi documente, în Dieta de la Alba-Iulia sau Bălgrad, erau reprezentate patru națiuni : cea săsească, cea secuiască, cea românească și cea maghiară, care la 1200 era și ea stabilită în Valea Someșului.

Părțile adnexe se numesc așa tocmai pentru că se aflau, ca domeniu al Coroanei, sub același regim ca Ardealul.

La 1526, după Bătălia de la Mohacs, Ferdinand I a moștenit dimpreună cu Ungaria, în virtutea Tratatului familial de la 1515, și Ardealul cu părțile adnexe. Ioan Zápolya, voievodul de atunci al Ardealului, a pretins însă coroana pentru sine și s-a declarat vasal al sultanului. Susținut de nobilimea ungară, care s-a concentrat în Ardeal, el a urmat lupta pînă la 1538, cînd a încheiat Tractatul de la Oradea-Mare, prin care recunoaște legitimitatea succesiunii Habsburgilor și pentru Ardeal, unde rămîne pînă la moartea sa voivod ca vasal al legitimului rege Ferdinand I.

Nobilimea preferă însă să rămîie sub stăpînirea turcească și urmează lupta și după moartea lui Ioan Zápolya.

Sigismund Báthory recunoaște din nou legitimitatea Habsburgilor și Mihai-vodă Viteazul n-a fost voivod al Ardealului, ci locțiitor al împăratului ca rege legitim al Ungariei. De aceea le este urgisit nobililor, care după moartea lui iar urmează lupta.

Nobilimea intră la învoială abia la 1696, după ce prințul Eugen de Savoia nimicește puterea Turciei în bătălia de la Zenta, și se supune cu condițiunea că împăratul Leopold I și urmașii săi vor respecta privilegiile ei și nu vor uni Ardealul nici cu Ungaria, nici cu vreo alta dintre țările Casei de Habsburg.

De aici înainte Ardealul intră sub stăpînirea directă a împăratului și nu mai are voivod, ci e cîrmuit de un guvernator numit de împăratul după bunul său plac. O parte din nobilimea ungară urmează însă și acum lupta sub conducerea lui Francisc Rákóczy. Leopold I moare la 1705 în toiul războiului pentru succesiune la tronul Spaniei. Cel mai mare dintre cei doi fii ai săi, Iosif I, îi urmează în scaun, iar al doilea, Carol, e pretendent la tronul Spaniei.

Murind Iosif I, la 1711, el lasă moștenitoare pe fiica sa, care era măritată după ducele de Bavaria. Carol intră însă la învoială cu Filip de Bourbon, renunță la tronul Spaniei și intră în stăpînirea țărilor ereditare — ca împărat roman Carol VI.

Avînd și el o fiică, Maria Terezia, care are mai puține drepturi decît verișoara ei, soția ducelui de Bavaria, ca fiică a fratelui mai mare, se prevede că, la moartea lui, se vor ivi lupte pntru succesiune, de care vor profita și nobilii ungari ca să desparță Ungaria de celelalte țări ereditare.

Ca să asigureze dar moștenirea întreagă pentru fiica-sa Maria Terezia și pentru urmașii ei legitimi, el încă la 1713, după încheierea păcii cu Filip, emite, din deplinătatea puterii sale de stăpînitor legitim și în virtutea drepturilor sale de cuceritor, *Sancțiunea pragmatică*, prin care hotărăște ca niciodată țările ereditare ale Casei sale să nu poată fi despărțite nici prin învoială între moștenitori, ci să rămîie toate sub stăpînirea aceluiași, mai întîi sub Maria Terezia și urmașii ei și numai după stingerea acestora sub urmașii ducesei de Bavaria.

Această *Sancțiune pragmatică* e izvorul întregului drept public din țările stăpînite de Habsburgi. Ea a fost prezentată staturilor din toate țările — nu ca s-o primească, ci ca s-o înregistreze sau s-o înarticuleze. Îndeosebi în Ungaria, prezentarea s-a făcut abia după ce, prin Pacea de la Parasovăț, Carol VI a cîștigat și Banatul Temișorii și putea să stea ca biruitor în fața nobilimii ungare.

În virtutea *Sancțiunii pragmatice* emise de împăratul și înarticulată în toate țările, monarhul e purtătorul a toată puterea și actele săvîrșite de dînsul toate sunt legale, inatacabile din punctul de vedere al dreptului public. Orișice drept e din bunăvoința împăratului și, acordat odată, el e sfînt și nu se mai poate pierde.

Pe această putere a împăratului s-au rezemat românii în lupta lor contra nobilimii, care de atîta timp se luptă contra împăratului.

În lupta aceasta deosebim patru perioade: pînă la Revoluțiunea Franceză, pînă în 1850, pînă la 1868 și în timpul dualismului.

1. PÎNĂ LA REVOLUȚIUNEA FRANCEZĂ

Leopold I și Iosif I, încurcați în greul război pentru succesiunea la tronul Spaniei și avînd să se mai lupte și cu aderența lui Francisc Rákóczy, erau nevoiți să fie îngăduitori față cu nobilimea ungară. Carol VI, care a avut și el două războaie cu turcii, mari greutăți din cauza succesiunii la tronul Poloniei și ținea să asigureze succesiunea pentru fiica sa, a crutat și el nobilimea ungară.

Încă în timpul negocierilor de la Carlovăț au ieșit apoi la iveală tendințele lui Petru cel Mare de a-și întinde stăpînirea spre Dunăre și peste Dunăre și Curtea din Viena nu avea încredere în români, care, ortodocși fiind, cădeau sub înrîurirea rusească. Încă atunci a stabilit Consiliul de războiu din Viena principiul că Monarhia Habsburgică are să privigheze ca nu cumva Moldova și Muntenia să cadă sub stăpînirea Rusiei, și unirea cu biserica papală s-a făcut anume spre a-i scoate pe românii din Ardeal de sub înrîurirea Rusiei.

Lucrurile se schimbă după ce Maria Terezia s-a urcat în scaun.

După moartea lui Carol VI, a fost ales împărat roman Carol VII, ducele de Bavaria, care a pornit război ca să se facă stăpîn și pe țările ereditare ale Casei de Habsburg.

Nobilii unguri s-au adunat cu însuflețire împrejurul Mariei Tereziei, nu însă pentru că ea era o femeie, nici pentru că dînșii erau cavaleri, ci pentru că dînsa, intrată în războiu cu împăratul roman, se afla în mare strîmtorare și despărțea Ungaria de Împărăție.

După moartea lui Carol VII, însă a fost ridicat în scaunul împărătesc Francisc I de Lotaringia, soțul Mariei Tereziei, care de aici înainte era și împărăteasă.

Acum nobilimea maghiară iar s-a bosumflat, dar nici Maria Terezia n-a mai rămas tot atît de cruțătoare ca mai înainte și a început să stăpînească în virtutea *Sancțiunei pragmatice*.

Acesta e timpul cînd Maria Terezia a ridicat pe Inocențiu Klein, l-a distins ca pe un favorit al ei și l-a ajutat să întemeieze așezămintele culturale de la Blaj.

La 1756 izbucnește însă războiul de șapte ani, și nobilimea, profitînd de strîmtorările împărătesei, iar se impune. Inocențiu Klein caută ocrotire la Viena, dar nu-i rămîne decît să se exileze la Roma.

După terminarea războiului de șapte ani urmează un timp de răsuflare pentru români.

Se înființează batalioanele de grăniceri români, cărora li se dă pămîntul de atîta timp uzurpat de alții. În Ungaria împărăteasa reduce pentru iobagi zilele de robotă la 24 pe an și le dă iobagilor pe acel timp marele drept de liberă migrațiune. În Ardeal însă rezistența nobilimii e atît de îndîrjită, încît militarizarea iobagilor de pe domeniile regale nu se mai urmează și starea iobagilor rămîne tot cea de mai nainte.

Împărăteasa Ecaterina II se făcuse stăpînă pe Moldova și pe Muntenia, și Maria Terezia era gata să pornească război împotriva fostei sale aliate, ca s-o silească a părăsi Țările Române. În asemenea împrejurări nu se putea pune în conflict cu nobilimea.

În urma intervenirii lui Frederic cel Mare, războiul a fost înlăturat : Ecaterina II a primit drept compensațiune pentru Țările Române, pe care le cucerise, o parte din Polonia, iar Maria Terezia a luat, ca teren de apărare și ca asigurare pentru viitor, Galiția și Bucovina, pe care a primit-o de la ruși cu aprobarea ulterioară a Porții.

Acesta e cel din urmă act al împărătesei Maria Terezia, care moare la 1780.

Iosif II, care încă la 1765 fusese ridicat în scaunul împărătesc și era și în Ungaria coregent al mumei sale, a făcut o călătorie prin Ardeal. Încîntat de români, el întemeiază întru amintirea călătoriei sale, patru sate : Salve, Parva, Nepos, Romuli, ceea ce va să zică : *„Bine te-am găsit mica nepoată a Romei"*.

Erau mari gîndurile acestui împărat generos, dar numai puțin a putut să realizeze din ele.

Abia în urma Răscoalei lui Horia li-a dat și iobagilor din Ardeal dreptul de liberă migrațiune, ca să se reverse spre Țara Ungurească și spre Banat, unde soarta le era mai ușoară și unde adusese coloniști din Moldova și din Oltenia.

Răzemat pe *Sancțiunea pragmatică*, el n-a mai ținut seamă de nobilime și a dat țărilor sale o organizație unitară pentru ca, consolidîndu-și puterea, să facă pretutindeni împroprietărirea.

Ca să pună capăt conflictelor cu Rusia, el s-a aliat cu Ecaterina II și au pornit împreună război ca să cucerească Moldova și Muntenia și să constituie din ele un stat neutral între cele două monarhii mari.

A izbucnit însă Revoluțiunea Franceză, care ar fi avut cu totul alt mers, dacă n-ar fi murit el, înțeleptul și generosul sfătuitor al cumnatului său Ludovic XVI.

Nobilimea ungară iar s-a îndîrjit și Iosif II, cunoscînd firea plăpîndă a fratelui său Leopold II, a revocat în ajunul morții sale toate măsurile de organizare pe care le luase în vederea realizării gîndurilor sale.

2. PÎNĂ LA 1850

În virtutea *Sancțiunii pragmatice*, monarhul, el singur, are puterea de a legiui, și adunării staturilor sau Dietei nu-i rămîne decît să ieie la cunoștință și să „înarticuleze" legile odată create.

Deși însă legalitatea actelor săvîrșite de monarhul legitim nu poate să fie pusă la îndoială, puterea monarhică e și ea mărginită de rațiunea de stat.

Dacă Dieta nu vrea să ieie la cunoștință și să înregistreze legea ce i s-a prezentat, se produce un conflict mai mult ori mai puțin grav între Coroană și nobilime. Legea rămîne, ce-i drept, lege, dar nobilimea nu i se supune, intră în rezistență pasivă, ori se răzvrătește, ceea ce atît de adeseori s-a întîmplat în Ungaria. E deci cestiune de prudență ca legile să fie prezentate Dietei numai după ce înarticularea lor a fost asigurată.

Iosif II a făcut prin militarizarea din granițe un început pentru desființarea iobăgiei și voia să meargă înainte și să desființeze iobăgia pretutindeni : el era însă sigur că nobilimea se va opune și de aceea a voit să schimbe organizațiunea Împărăției : el a revocat însă măsurile luate pentru ca nobilimea să nu se răscoale în timpul Revoluțiunii Franceze.

Fiind nemulțumită, nobilimea, întrunită în Dietă, adresă monarhului, un fel de protestare, în care-și expunea *„gravaminele"*. Voind ca o anumită lege să fie creată, își formulă dorința într-o adresă omagială.

Tot așa făceau și românii și acesta e rostul adreselor omagiale, fel de fel de petițiuni ori memorande, pe care le-au prezentat împăraților după vremuri.

Chiar adresate fiind Dietei, ele aveau în vedere Coroana, căci ea singură putea să creeze legi, și erau făcute, de obicei, din îndemnul primit de la Viena.

Primul act de felul acesta a fost așa-numitul *Supplex Libellus*, o voluminoasă și documentată petițiune prezentată, cu ocaziunea urcării în scaun a lui Leopold II, de toți românii din Ardeal, în frunte cu ei doi episcopi ai lor, Ioan Bob de la Blaj si Gherasim Adamovici de la Sibiu.

În acest act de solidaritate națională sunt așezate temeliile politicei în care stăruie românii din Regatul Ungar pînă în ziua de azi.

Deoarece Curtea din Viena, mai ales în timpul lui Iosif II, pornită din convingerea că românii au avut odată în Ardeal aceeași pozițiune ca maghiarii și ca sașii, și că nu au să li se acorde, ci să li se restituie drepturi, maghiarii și sașii ș-au dat silința de a dovedi că românii au venit din Peninsula Balcanică tîrziu după înființarea Regatului Ungar și astfel n-au avut și nu puteau să aibă drepturi, ci erau tolerați numai ca niște venetici.

Petițiunea înșiră dar dovezile neîndoioase despre pozițiunea pe care au avut-o românii în trecut, și stăruie să li se restituie acestora drepturile călcate de uzurpători, deci să fie recunoscuți drept a patra națiune în Ardeal — alăturea cu maghiarii și sașii și cu săcuii și legea ortodoxă să fie întru toate deopotrivă cu celelalte care erau legal admise în Ardeal.

Curtea din Viena a admis această restituire a drepturilor cînd a făcut militarizarea și a înființat Episcopia Sibiului. Dieta n-a admis însă nici acum legitimarea cererii românilor de a fi socotiți ca națiune deosebită și egal îndreptățită.

Amăgiți de nobilime, maghiarii stăruie pînă în ziua de azi în negațiunea aceasta, și pe cînd împăratul se adresează și ca rege apostolic la *popoarele* sale, după felul de a vedea al cercurilor politice maghiare, există în Ungaria o singură „națiune", cea maghiară.

În fața curentului egalitar pornit de Revoluțiunea Franceză nu putea însă Dieta Transilvaniei să nu admită nici egalitatea confesională. După aproape trei sute de ani de umilințe dar, legea ortodoxă iar a intrat în drepturile ei și „înarticularea" s-a făcut astă dată.

Acest succes e cu atît mai hotărîtor, cu cît el e obținut cu ajutorul românilor uniți cu biserica papală, care, prețioasă îndrumare pentru urmași, pun interesele naționale mai presus de cele confesionale.

În timpul Revoluției Franceze, Curtea din Viena e nevoită să fie cruțătoare față cu nobilimea, și, după moartea episcopului Gherasim, scaunul de la Sibiu iar rămîne neocupat, căci nu se găsește, așa se zice, între români om vrednic de a fi ridicat în el. Se adeveresc însă prevederile lui Iosif II : românii se disting pe toate cîmpurile de război, se impun prin vredniciile lor, și împăratul Francisc, acum al Austriei, își dă, după împrejurări, silința de a-i ridica pe ortodocși în rînd cu greco-catolicii.

La 1810, cînd Moga e ridicat în scaun, au și românii ortodocși oameni cu știință de carte și tineri la Universitatea din Viena, iar peste cîtva timp se formează și la Arad, la Temișoara și la Lugoj centre culturale românești și se încheagă societatea cultă română, care duce cu hotărîre înainte lupta pornită prin *Supplex Libellus.*

Această clasă cultă nu e însă și conducătoare, ci numai organ executiv al aceluiași popor îndărătnic, care a stăruit timp atît de îndelungat în ortodoxie.

Românii din Regatul Ungar sunt un neam de oameni, care respinge tot ceea ce nu se potrivește cu simțămîntul lui comun, elimineazǎ pe cei ce nu intrǎ în vederile lui, merge numai cum el însuşi vrea şi nu putea sǎ fie stǎpînit şi condus de o clasǎ cultǎ atît de slabǎ ca aceea pe care o avea.

Numai conformîndu-se cu voinţa poporului, puteau sǎ-şi creeze fruntaşii de atunci ai românilor o poziţiune în mijlocul patriei lor.

„Ştim noi ce sǎ facem — îmi zicea la 1892 un ţǎran bǎtrîn — d-voastrǎ, dacǎ sunteţi mai cuminte decît noi, sǎ ne spuneţi cum avem s-o pornim, ca s-o putem scoate la capǎt."

Preoţii au avut mare autoritate, dar tot au fost alungaţi dupǎ ce au primit unirea şi n-au mai putut sǎ-şi cîştige înrîurirea decît intrînd în vederile poporului. Sub presiunea maselor populare s-a fǎcut solidarizarea cînd cu *Supplex Libellus*, şi de atunci şi pînǎ astǎzi toate acţiunile sunt pornite de la popor. Numai fiind cu desǎvîrşire democraticǎ, a putut clasa cultǎ românǎ sǎ se susţie în luptǎ cu puternica nobilime ungarǎ.

În timpul frǎmîntǎrilor petrecute pe-nfundate, care au urmat dupǎ Revoluţiunea de la 1830, nobilimea ungarǎ a început şi ea sǎ ieie apucǎturi mai democratice. Chiar dacǎ n-ar fi ţinut seamǎ de spiritul timpului, ea trebuia sǎ simtǎ cǎ nu va mai putea sǎ se susţie în poziţiunea ei decît rezǎmîndu-se pe masele mari. Din ungarǎ dar, ea s-a fǎcut, încetul cu încetul, maghiarǎ, şi s-a pus în fruntea mişcǎrii naţionale maghiare, iar de aici înainte nu mai putea sǎ respingǎ desfiinţarea iobǎgiei.

Maghiarii se laudǎ adesori cu liberalismul, despre care au dat dovezi prin crearea legilor de la 1848. Adevǎrul e însǎ cǎ ei au cedat îndelungatelor stǎruinţe ale Coroanei, care a trebuit sǎ le facǎ concesiuni mari spre a-i îndupleca sǎ renunţe, în sfîrşit, la privilegiile nobilimii.

N-avem sǎ socotim în rîndul acestor concesiuni şi constituţionalitatea, prin care Coroana nu a renunţat la nici unul dintre drepturile ei. Desfiinţarea iobǎgiei era o necesitate neapǎratǎ a timpului, şi raţiunea de stat cerea ca ea sǎ nu fie impusǎ, în virtutea *Sancţiunii pragmatice*, ci hotǎrîtǎ de cei interesaţi ei înşişi.

Concesiuni au fost însǎ uniunea Ardealului cu Ungaria, Legea electoralǎ şi armata de honvezi.

Din cauza acestor concesiuni au fost românii nemulţumiţi cu starea de lucruri creată la 1848, deşi se hotărîse desfiinţarea iobăgiei.

O parte însemnată din clasa cultă română însă, oameni cu educaţiune maghiară şi ameţiţi de frazele liberale, s-a dat în partea maghiarilor conduşi de nobilime şi a părăsit poporul, pe care nu era în stare să-l ducă cu sine.

Pe cînd în Ardeal fruntaşii, ţinînd seamă de glasul poporului, s-au pus în fruntea mişcării şi au stăruit din nou şi în mai multe rînduri ca românii acum toţi cei din Împărăţia Austriacă să fie recunoscuţi drept naţiune înzestrată cu toate drepturile, în Banatul Timişorii numai puţini dintre fruntaşi au stăruit în politica tradiţională, iar în Ţara Ungurească, în Sălagiu şi în Maramureş, clasa cultă română s-a luptat în rînd cu maghiarii. Podgorenii şi pădurenii s-au organizat însă ei de ei, ca să împiedice înaintarea spre moţi a generalului Bem, dară nici chiar preoţii n-au stat alăturea cu dînşii. Atît de adîncă era prăpastia între popor şi clasa cultă, încît Gheorghe Popa era deputat în Dieta de la Dobriţin, cînd tatăl său, unul dintre fruntaşii luptători din Podgorie, a fost prins de Bem, osîndit ca rebel la moarte şi executat alăturea cu alţi 16 soţi ai lui.

Legăturile dintre popor şi clasa cultă nu s-au restabilit nici după revoluţiune în deplin.

3. PÎNĂ LA 1868

Timpul de la 1850 pînă la 1868 a fost binecuvîntat pentru românii din Împărăţia Austriacă.

Dorinţa lor de a fi recunoscuţi drept naţiune cu drepturi depline n-a fost ce-i drept îndeplinită şi aşezămintele constituţionale au rămas suprimate, dar iobăgia a fost desfiinţată, împroprietărirea s-a făcut cu toată dreptatea şi stăpînirea îi trata pe toţi ca egali.

Puşi sub epitropia unei administraţiuni aspre, românii s-au deprins cu buna rînduială atît în viaţa comunală şi-n cea bisericească, cît şi în gospodăriile lor particulare.

Acum s-au aşezat temeliile organizaţiunii bisericeşti şi ale învăţămîntului naţional şi s-au îndrumat românii spre lucrare economică mai raţională.

Foştii nobili nu erau însă în stare să suţie concurenţa liberă şi unii dintre dînşii cutreierau ca exilaţi Europa şi căutau pretutindeni legături cu duşmanii Austriei, iar alţii îi ţineau pe maghiari în continuă agitaţiune.

Aceste silinţe n-au rămas zadarnice. Maghiarii au cîştigat ca oameni cu porniri generoase şi luptători pentru libertate multe simpatii în toate ţările apusene, chiar şi la germanii din Austria. Şi clasele culte ale popoarelor din Ungaria s-au unit în partea lor mare cu dînşii.

N-a fost între popoarele din Împărăţia Habsburgică nici unul atît de stăruitor ca cel românesc în credinţa către Dinastie. Clasa cultă a lui s-a rezemat dar şi ea cu încredere pe împăratul, şi între români, maghiarii au găsit numai puţini soţi de luptă.

După războiul din Italia, împăratul, ţinînd seamă de spiritul timpului a emis, din propriul său îndemn, Diploma de la 20 octomvrie 1860, prin care declară, potrivit cu vechiul gînd al Casei sale, pe toţi supuşii săi cetăţeni cu drepturi egale şi rînduieşte ca popoarele din Monarhie să se organizeze, să-şi chivernisească afacerile ele înşile şi să se folosească în viaţa publică fiecare de limba sa proprie.

Diploma aceasta e punctul de plecare al dezvoltării dreptului public în toate ţările ereditare ale Casei de Habsburg, deci şi în Ungaria.

Emisă fiind în virtutea *Sancţiunii pragmatice*, împăratul nu a renunţat şi nu putea să renunţe nici la dreptul său de a crea legi, nici la datoria sa de a comanda armata şi de a reprezenta Monarhia în afară. În Austria, guvernul prezentă proiectele de legi în virtutea dipoziţiunii luate de monarh şi numai monarhul poate să ieie iniţiativa pentru crearea vreunei legi. Tot astfel monarhul el singur poate să ieie dispoziţiuni în ceea ce priveşte organizaţiunea şi conducerea armatei ori reprezentarea Monarhiei în afară.

În virtutea Diplomei din octomvrie, cetăţenii au numai libertatea de a-şi chivernisi interesele potrivit cu vederile lor şi cu legile votate de împăratul în interesul Monarhiei.

Starea de lucruri creată prin acea diplomă era numai provizorie şi o stare definitivă urma să se creeze prin legile de organizare, pe care avea să le propună guvernul central din însărcinarea monarhului.

Dietele deosebitelor țări au fost convocate și rămînea ca ele să-și trimită reprezentanții în sfatul împărătesc, așa-numitul *Reichsrat* din Viena, organul central al vieții publice, care urma să-i facă împăratului propuneri în ceea ce privește legile de organizare.

Maghiarii s-au pus în rezistență pasivă.

Fosta nobilime ungară se împărțise în trei partide.

O însemnată parte din magnați, oameni care aveau legături tradiționale cu Curtea, ocupaseră ori ocupau pozițiuni înalte și priveau lucrurile din punctul de vedere al intereselor generale, stăruiau în spirit conservator pentru organizațiunea unitară a Împărăției. Ei țineau la steagul negru-galben și la pajura cu două capete, care le erau urgisite maghiarilor.

Popular era la maghiari partidul nobilimii de mijloc, care duce mai departe tradițiunile revoluționare și, speriat de egalitatea proclamată prin Diploma din octomvrie, stăruia ca țările Coroanei ungare să fie despărțite de restul Monarhiei și împreunate într-un stat ungar independent, care nu are cu Austria nici o legătură, afară de monarhul comun. Șeful adevărat al acestui partid era îndărătnicul Coloman Tisza.

La mijloc între aceste două partide se afla partidul naționaliștilor mai chibzuiți, care se rămăma pe orașe și pe clasa cultă obosită de îndelungata opozițiune, în genere, pe oamenii cu bun-simț practic, care au privirile îndreptate spre budget și spre foloasele legăturilor cu stăpînirea. Nici acest partid nu se putea împăca cu concurența liberă, dar se mulțumea și cu independența administrativă a Ungariei.

Rațiunea de stat cerea să nu se ieie fără de conlucrarea maghiarilor hotărîri în ceea ce privește organizațiunea Ungariei ; s-au început dar, ca în trecut, negocieri cu fruntașii maghiarilor, ca să se asigure „înarticularea“ legilor organice voite de împăratul.

Aceste negocieri, începute mai întîi cu fruntașii magnaților și urmate apoi mai ales cu Francisc Deak, șeful naționaliștilor moderați, au ținut mai mulți ani de-a rîndul și rezultatul lor e Pactul dualist.

În timpul negocierilor, românii, acum cetățenii liberi și întru toate deopotrivă cu maghiarii, cu sîrbii, cu șvabii și cu sașii și-au organizat biserica și învățămîntul, și-au sporit clasa cultă, și-au introdus limba în întreaga administrațiune la toate instanțele judecătorești și au intrat în funcțiunile publice concurînd, în toată libertatea, cu ceilalți concetățeni ai lor. Astfel, în timp de vreo zece ani ei au făcut progrese — pentru urmașii foștilor nobili, înspăimîntătoare.

Abia de aici înainte iau luptele purtate de români împotriva nobilimii ungare aparențele unei lupte de rasă. Nici de aici înainte însă românii nu se luptă contra poporului maghiar decît pentru că el sprijinește pe rămășițele scăpătate ale nobilimii.

Privind dualismul din punctul de vedere al intereselor generale, lucrul de căpetenie sunt scopurile în vederea cărora le-a făcut împăratul maghiarilor concesiuni.

El ținea ca maghiarii să recunoască legalitatea tuturor actelor săvîrșite în virtutea *Sancțiunii pragmatice*, deci și a Diplomei din octomvrie, cu toate consecințele ei, ținea ca drepturile cîștigate din buna lui voință să rămîie neatinse, ținea ca prerogativele Coroanei în ceea ce privește legiuirea, conducerea unitară a armatei și reprezentarea în afară a Împărăției să fie respectate.

În ceea ce îi privește pe români îndeosebi, el a ținut ca egala lor îndreptățire și autonomia lor bisericească și școlară să fie asigurate prin legi organice și ca limba lor să rămîie cea oficială pretutindenea, unde ea a fost introdusă în vîrtutea Diplomei din octomvrie.

În schimbul acestor asigurări, s-a învoit împăratul ca legile de la 1848 să intre iar în vigoare, ca armata de honvezi să se reînființeze și ca Ardealul să fie unit cu Ungaria, dacă Dieta din Ardeal va renunța și ea la autonomia pe care i-a asigurat-o Leopold I.

Înțeles așa, Pactul dualist nu e un succes pentru maghiari, ci pentru Coroană și pentru popoarele mai-nainte asuprite, cărora li se asigurează libertatea de dezvoltare națională.

Românii din Ardeal, cu toate acestea, au protestat contra uniunii, s-au pus în rezistență pasivă și n-au voit să-și trimită reprezentanții în Dieta ungară, căci n-aveau încredere în fruntașii maghiarilor, nu puneau temei pe asigurările date de dînșii și prevedeau că oameni de rea-credință vor abuza de putere și-și vor da silința să înșele și pe împăratul, și pe ceilalți concetățeni ai lor.

Gîndul acesta nu şi l-au schimbat nici după ce Dieta ungară a votat legile pentru asigurarea autonomiei bisericeşti şi pentru egala îndreptăţire a naţionalităţilor. Zadarnice au rămas toate stăruinţele lui Şaguna, căci nu avea nici el destulă autoritate spre a-i îndupleca să-şi trimită deputaţi în Dieta ungară, unde deputaţii românilor din Banat şi din Ţara Ungurească protestau şi ei contra uniunii făcute fără de consimţămîntul majorităţii din Ardeal.

4. ERA DUALISTĂ

Prin Pactul dualist se desfiinţează împărăţia unitară austriacă, întemeiată de Francisc I, şi se înfiinţează Monarhia Austro-Ungară alcătuită din două state: cel austriac şi cel ungar, pentru care împăratul e rege apostolic.

Prin aceasta Ungaria cîştigă deplina independenţă administrativă: un guvern alcătuit din miniştri responsabili, care trebuie să fiè cetăţeni unguri, un parlament ales numai de cetăţeni unguri din mijlocul lor, o armată teritorială, honvezii, din care numai cetăţenii unguri pot să facă parte, şi numai cetăţeni unguri pot să ocupe funcţiuni publice în statul ungar astfel constituit.

Armata e însă împărătească, comandată şi organizată de împăratul, fără de nici un amestec al guvernului ori al Parlamentului Ungar, care nu are decît să voteze contingentele.

Împărătească e şi reprezentaţiunea Monarhiei, deci întregul serviciu diplomatic, şi ambele state formează un singur teritoriu vamal.

Împărătească rămîne, în fond, şi puterea de a legiui, căci guvernul ungar nu poate să prezinte proiecte de legi decît cu *sancţiunea prealabilă* a regelui, deci parlamentul *nu creează, ci înarticulează* legi voite de monarh în virtutea *Sancţiunii pragmatice.*

Ca organ central se instituie delegaţiunile celor două Parlamente; pentru conducerea afacerilor comune se constituie un fel de guvern central compus din trei miniştri, unul de Război, altul de Finanţe şi al treilea de Externe, care sunt responsabili numai faţă cu împăratul; pentru acoperirea cheltuielilor comune Ungaria contribuie cu o cotă-parte.

Partidul condus de Coloman Tisza nu primește această stare de lucruri și refuză contingentul de recruți, reprezentanții pentru delegațiuni și cota-parte din cheltuielile comune. El stăruie pentru uniunea personală și cere armată ungară, serviciu diplomatic ungar, teritoriu vamal ungar și pentru Dieta Ungară nețărmurit drept de legiferare.

Majoritatea o are însă partidul condus de Francisk Deak, care înarticulează legile stabilite prin învoiala făcută cu împăratul.

Românii s-au despărțit în două partide: *activiștii*, care, în frunte cu Șaguna, stăruiau ca românii să ieie parte la viața publică a statului ungar și să-și trimită reprezentanții în Dieta din Pesta, și *pasiviștii*, care, în frunte cu Gheorghe Bariț, persistau în politica tradițională și proclamaseră rezistența pasivă.

Bănățenii, ungurenii, sălăgenii și maramureșenii erau activiști, dar unii dintre dînșii au intrat în partidul condus de Deak, alții în cel condus de Tisza și astfel Partidul Național activist, care stăruia și el în politica tradițională și făcea cauză comună cu pasiviștii din Ardeal, era neînsemnat în Dieta Ungară și românii au fost împinși în cele din urmă toți în rezistența pasivă.

În adevăr, pasivitatea nu era nici pentru ardeleni voită, ci impusă.

Dacă astăzi, după cele petrecute, ne dăm cu luare-aminte seamă despre spiritul legilor create la 1868, e nu numai învederată, ci totodată și mărturisită hotărîrea împăratului de a le face tuturor dreptate.

În virtutea legilor de organizare, statul ungar e polietnic, iară nu național maghiar. Popoarele care se află în țările Coroanei ungare alcătuiesc împreună *națiunea politică ungară*, sunt întru toate egale, își au libertatea de dezvoltare asigurată și urmează să lucreze împreună sub conducerea poporului maghiar, care e cel mai numeros dintre ele și are tradițiuni în ceea ce privește conducerea afacerilor publice.

De aceea împăratul era adînc mîhnit că românii nu vor să ieie parte la viața publică a Regatului Ungar.

„Iată că v-am asigurat libertatea de dezvoltare prin legi pozitive, a căror înarticulare am obținut-o jertfind o parte din puterea mea — zicea el —, răzemați-vă pe aceste legi și susțineți-vă drepturile în comunele voastre, în comitatele unde aveţi majoritate şi în Parlament: ajutaţi-mă în lupta ce am să port cu cei ce vor să spargă Monarhia."

A răsunat însă şi glasul împăratului în deşert, căci românii nu aveau şi nu puteau să aibă încredere în conducătorii poporului maghiar, urmaşii nobililor, cu care se luptaseră de atîta timp.

Ei chiar cînd au formulat legile de organizare au fost de rea-credinţă atît faţă cu celelalte popoare, cît şi faţă cu Coroana.

În gîndul lor dualismul era numai o fază de desfăşurare spre deplina independenţă a Regatului Ungar şi spre prefacerea lui în naţional maghiar. Legile au fost dar formulate aşa, ca să poată fi interpretate şi, potrivit cu acest gînd, şi că-n aplicarea practică să nu dea rezultatele voite de împăratul.

În privinţa aceasta fruntaşii maghiarilor au fost toţi deopotrivă, şi adeseori lăudaţii Francisc Deak şi baronul Eötvös n-au fost nici ei de bună-credinţă, ci numai mai cumpăniţi decît alţii.

În timpul primilor ani ai erei dualiste, cam pînă la 1872, legile erau aplicate cu oarecare cruţare: românii erau toleraţi în funcţiunile publice; limba românească era admisă şi în administraţiune, şi la instanţele judecătoreşti pînă la Curtea de Casaţie, care şi la 1873 a emis sentinţe formulate în româneşte; românii nu erau jigniţi nici în biserică, nici în şcoală, nici în întrunirile publice. Dar pregătirile pentru violentare se începuseră, căci nu se puteau împăca urmaşii scăpătaţi ai nobilimii cu gîndul că au să înveţe româneşte, dacă e vorba să administreze ori să judece pe români.

a. SISTEMUL ELECTORAL

Într-un stat cu organizaţiune constituţională controlul în ceea ce priveşte executarea legilor nu mai e făcut de monarh, ci de adunările reprezentative. Cel ce are majoritatea în aceste adunări poate să nesocotească, să răstălmăcească ori să calce, căci e sigur de aprobarea constituţională.

Un caz concret pe cît de caracteristic, pe atît de concludent.

Îmi făceam practica de advocat în cancelaria advocatului Mircea Stănescu, care era deputat în Dieta Ungară şi purtam pentru români procesele în limba românească la toate instanțele. Într-una din zile, un judecător cercual, în fața căruia pledasem în mai multe rînduri în românește, îmi înapoiază acțiunea, sub cuvînt că limba în care e formulată nu îi este cunoscută.

Am făcut apel, iară Curtea de Apel și-a declinat competența, căci era la mijloc o cestiune de drept public.

Am făcut recurs în casațiune — cu același rezultat.

N-a rămas decît ca d. Stănescu să-i adreseze ministrului de Justiție o interpelare.

Ministerul a recunoscut că avem dreptul de a formula acțiunea în românește, dar, dacă judecătorul era, din întîmplare, un om care nu știa românește, interesele clientului cereau să nu fac o demonstrațiune naționalistă, ci să mă folosesc de limba pe care o știa judecătorul.

Majoritatea maghiară a Dietei, partid guvernamental și opozițiune, a aprobat în aplauze vii și zgomotoase acest fel de a vedea al ministrului, și de aici înainte advocații țineau seamă de interesele clienților săi, și românii care mai ocupau funcțiuni judecătorești se expuneau să fie trecuți la pensiune, dacă îndrăzneau să primească acte scrise în românește.

Prin aceasta era dovedit că românii, ținînd seamă de propriile lor interese, au renunțat la dreptul lor de a se folosi de limba lor în fața instanțelor judecătorești.

Nu le trebuiau dar maghiarilor decît majorități sigure pentru ca să scoată limba română și din administrațiune și să impună pe cea maghiară pretutindeni, unde, în virtutea legilor, nu i se cuvenea întrebuințarea.

Preocuparea lor constantă era să aibă pretutindeni majoritatea.

După legile de la 1848, foștii iobagi sunt împroprietăriți și cîștigă libertatea, dar rămîn lipsiți de drepturile cetățenești, căci legea electorală le dă foștilor nobili și intelectualilor dreptul de alegător fără de cens, iar de la oamenii liberi și de la foștii iobagi cere un cens mare, ca cei împroprietăriți să nu-l poată avea. Îndeosebi în Ardeal și după uniune censul e cu mult mai mare decît în Ungaria propriu-zisă și pentru români cercurile electorale sunt mari, iară pentru sași și maghiari de tot mici.

Aceasta e adevărată cauză a rezistenței pasive.

Deși majoritate covîrșitoare, românii din Ardeal chiar și-n cea mai crîncenă luptă ar fi putut trimite în Dietă cel mult opt deputați pe cînd sașii, săcuii și maghiarii trimiteau peste șasezeci.

Ceilalți români aveau, ce-i drept, mai mulți alegători, dar alegerile se făceau cu mari cheltuieli și cu multă vărsare de sînge și glasul deputaților trimiși la Pesta era înăbușit.

Curentul pasivist era din ce în ce mai general, nu însă pentru că nu voiau, ci pentru că nu mai puteau românii să ia parte la viața publică.

Spre a-și asigura și în viitor majoritatea în Dietă, maghiarii au luat măsuri să se facă stăpîni în comitate.

În Ungaria comiții supremi, șefii administrațiunii comitatense sunt numiți prin decret regal, iar ceilalți funcționari sunt aleși de congregațiunea comitatensă.

Sub regimul Diplomei din octombrie membrii congregațiunii aleși de comune erau în comitatele cu poporațiune română fie în mare parte, fie chiar în majoritate, români. În cîteva comitate era român și comitele suprem. Români erau deci și mulți dintre ceilalți funcționari administrativi, și limba română era oficială alăturea cu cea maghiară.

Pentru ca să-i pună pe români în minoritate, guvernul a introdus în congregațiuni votul viril, dîndu-le celor mai impuși dreptul de a intra în congregațiune fără ca să fie aleși și socotind pentru intelectuali impozitul îndoit. Viriliștii sunt în număr egal cu reprezentanții aleși.

Astfel s-au constituit congregațiuni comitatense, care n-au mai ales români în funcțiunile administrative și au scos limba română din administrațiune.

Făcînd administrațiunea comitatensă presiune asupra comunelor, consiliile comunale au decretat și ele înlocuirea limbii române cu cea maghiară în administrațiunea comunală, și era dovedit că, în interesul bunului mers al administrațiunii, românii au renunțat la dreptul lor de a se folosi de limba lor în administrațiune.

De aici înainte nu mai era vorba dacă voiesc ori nu românii să stăruie în rezistența pasivă : ei nu mai puteau să ia parte la viața publică.

Cu toate acestea, abia la 1887 s-a luat hotărîrea ca românii toți să se mărginească la rezistența pasivă. Cel din urmă reprezentant al românilor în Dieta Ungară a fost generalul Traian Doda, care s-a retras făcînd declarațiunea că nu e și pentru români loc în viața constituțională a Ungariei.

b. LUPTA CU COROANA

Încă pe la sfîrșitul anului 1870 se spunea la Viena — așa mai în taină — că nu numai arhiducele Albrecht și arhiducele Carol Ludovic, ci chiar și împăratul el însuși judecă drept în ceea ce privește mersul lucrurilor în Regatul Ungar, și mulți credeau că în curînd se vor petrece schimbări mari în Monarhia Habsburgică.

Nu s-au petrecut însă acele schimbări. Maghiarii au ajuns, din contra, la putere încă mai covîrșitoare.

Guvernul și opozițiunea maghiară lucrau de comun acord și una din cele mai de căpetenie preocupări era, pentru guvern, ca opozițiunea să fie tare și totdeauna amenințătore.

Cînd vorba era ca guvernul să obție vreo nouă concesiune, opozițiunea refuza delegații, contingentul de recruți și cota, îi trimitea adrese lui Ludovic Kossuth și stăruia contra armatei comune, contra comunității în ceea ce privește teritoriul vamal, contra orisicărei legături cu Austria.

În gîndul multora dar, Coroana a obținut un mare succes cînd Coloman Tisza, leu îmblînzit, s-a despărțit de închinătorii lui Kossuth și a primit sarcina de a forma guvernul.

Tocmai de aici înainte a ajuns însă la înrîurire hotărîtoare partidul lui Kossuth, pe care guvernul îl sprijinește în alegeri și-l dădăcește în fel de fel de chipuri ca să facă prin el presiune asupra Coroanei spre a stoarce *„concesiuni naționale“*.

Aceste concesiuni sunt prezentate totdeauna ca fiind cerute de poporul maghiar în interesul statului ungar. Adevărul e însă că ele erau cerute de urmașii nobilimii, ca să-și asigure pentru ei și pentru clientela lor, recrutată din toate popoarele, vorba lui Eminescu, cîștigul pe nemuncite.

Și aici un exemplu concret.

După ce s-a hotărît că interesele clienților cereau ca și românii să se folosească în fața instanțelor judecătorești numai de limba maghiară, pe care o știau toți judecătorii, am renunțat la cariera de advocat și în urma stăruințelor cîtorva dintre prietenii mei maghiari, m-am hotărît să intru în administrațiune. Agreat și de fruntașii românilor, mi-am pus candidatura pentru un post de vicenotar comitatens. Era hotărît că congregațiunea mă va proclama.

Înainte de actul alegerii s-a suspendat însă ședința, și în timpul pauzei i-am fost prezentat vicecomitelui, vestitul „Tabajdy-Pașa".

„Dar să știi că mie ai să-mi scrii toate actele în limba maghiară", mi-a zis el după ce m-a asigurat despre bunăvoința sa.

I-am răspuns că vorba e să fiu ales tocmai pentru că sunt în stare să vorbesc cu orișicare cetățean din comitat în limba lui.

„Eu nu știu nici românește, nici nemțește — mi-a întîmpinat el — și bunul mers al administrațiunii cere ca actele să fie scrise toate în limba pe care o știu eu, conducătorul administrațiunii."

„Dar legea mă obligă", am zis eu.

„Legea n-are să fie interpretată de subalternii mei, ci de mine — mi-a răspuns el — ; cui nu îi place așa, să se ducă în Valahia."

Nu putea să-i intre în minte gîndul, după părerea lui absurdă, că el are să ție seamă și de drepturile altora, că are să se supună legii și că trebuie să-și deie silința de a învăța românește și nemțește, dacă vrea să ocupe dignitatea de vicecomite la Arad.

Din acest fel de a gîndi pornește întreaga luptă *„națională"*, și legile au fost răstălmăcite, nesocotite ori călcate pentru că urmașii acum în mare parte scăpătați ai nobilimii să se poată căpătui.

Coloman Tisza n-a cerut decît concesiuni naționale cu asemenea rost. A dat și delegați, și contingente de recruți, și cotă, pentru ca în schimb să poată căpătui după bunul său plac pe rămășițele nobilimii cu clientela lor.

Așa s-a produs în mintea multor români gîndul greșit că Dinastia dorește și ea prefacerea statului ungar în național maghiar.

Maghiarii au rămas în cele din urmă singuri în Dietă și ar fi putut să desființeze legile organice, prin care li se asigurau românilor drepturile de liberă dezvoltare națională. N-au putut însă să o facă aceasta, fiindcă împăratul nu a dat sancțiune prealabilă pentru legi prin care se suprimă drepturi odată cîștigate. Chiar legile jignitoare, care s-au creat în timpul dualismului, nu sunt în contra legilor organice, ci alăturea de ele și pot să fie aplicate de un guvern de bună-credință în favorul românilor. A putut guvernul ungar să calce legi și Parlamentul Ungar să aprobe călcările de lege, dar dreptul de a asupri pe alții nu și l-au cîștigat.

Clientela s-a sporit însă încetul cu încetul, încît în cele din urmă Regatul Ungar nu mai putea s-o încapă. Guvernul și-a dat silința să-i deschidă drum și în Croația, precum și în provinciile ocupate, a cerut Curte Ungară deosebită și paritate în serviciul diplomatic, a stăruit pentru o bancă ungară și pentru un teritoriu vamal ungar. Deoarece batalioane de honvezi erau prea puține pentru nevolnicii fostei nobilimi, au cerut maghiarizarea regimentelor din Ungaria pentru ca numai cetățenii ungari care știu limba maghiară să poată fi ofițeri.

Acum au înțeles, în sfîrșit, și adevărații maghiari și popoarele din Monarhie și de dimprejurul ei că nu e vorba de naționalism, nici din patriotism, ci de căpătuirea cetelor nesățioase.

În timp de cîțiva ani s-a dat pe față adevărul că clasa dominantă din Ungaria sunt oameni de rea-credință nu numai față cu naționalitățile, ci și față cu Coroana, niște răzvrătitori fățarnici, și poporul maghiar, care îi sprijinește, a perdut toate simpatiile și în țară, și în Monarhie, și în lumea cea mare.

c. REACȚIUNEA

Cu toate meșteșugurile sistemului electoral, sunt în Regatul Ungar patruzeci și trei de cercuri electorale, în care românii au majoritatea alegătorilor. În alte 12—15 cercuri ar putea să-și treacă candidații prin carteluri electorale.

În timpul guvernării lui Tisza au ajuns însă lucrurile atît de departe, că românii nu mai răzbeau decît cu candidații agreați de guvern.

La 1879 s-a întrunit dar o Conferență electorală la Sibiu, și în această primă Conferență Națională Românească s-a pus în discuțiune cestiunea dacă nu ar fi lucru mai rațional ca toți românii din Regatul Ungar să urmeze politica de rezistență pasivă.

În Conferența de la 1881 s-a proclamat solidaritatea națională și s-a stabilit programul partidului, în Conferența de la 1884 s-a luat hotărîrea ca românii să pună candidaturi numai acolo unde sunt siguri de reușită fără mari jertfe, fără vărsări de sînge și fără ca alegătorii să fie expuși la prigoniri, și abia după Conferența de la 1887 au trecut românii toți la rezistența pasivă.

Orișicum ar fi interpretată, politica de rezistență pasivă e îndreptată și contra Coroanei, căci ea li-a acordat cetățenilor dreptul de a alege și ea le cere reprezentați în Dietă. De aceea Șaguna și toți ceilalți români, care aveau legături cu Curtea, au stăruit pentru activitate. Grănicerii și-au trimis totdeauna reprezentanții în Dieta ungară, și poporul a luat parte la alegeri și după ce a fost proclamată politica de rezistență pasivă.

Pasiviștii știau și ei că împăratul e mîhnit pentru că românii nu vor să ieie parte la viața publică a Regatului Ungar, și că în mai multe rînduri a zis că „spre Tron prin Parlament trece drumul". Maghiarii au profitat de mîhnirea aceasta ca să-i prezinte pe români drept dușmani nu numai ai statului ungar, ci totdeodată și ai Dinastiei, ceea ce era o pozițiune grea și pentru statul român.

Chiar atunci dar, cînd s-a pus în discuțiune cestiunea trecerii la rezistența pasivă, s-a luat și hotărîrea de a prezenta împăratului un memorand omagial, în care să fie exprimată tradiționala alipire către Tron a românilor și să se arate cuvintele pentru care ei sub regimul actualei legi electorale nu pot să-și trimită reprezentanții în Dieta Ungară, unde glasul lor e înăbușit.

Rostul adevărat al pasivității era scoaterea la iveală a adevărului că, numai ei singuri, nu sunt maghiarii în stare să conducă afacerile publice ale Regatului Ungar.

Gh. Barit a și alcătuit, din însărcinarea Comitetului Central, un *Memorand*. Pentru unii însă el era prea voluminos, iar pentru alții prea dinastic ; n-a fost dar prezentat împăratului, ci publicat pentru informarea cercurilor politice.

Efectul acestui *Memorand* a fost binefăcător.

El a contribuit, între altele, și la apropierea dintre România și Austro-Ungaria.

Binevoitorii românilor, mai ales cei de la Viena și de la București, stăruiau să părăsească și ardelenii politica de rezistență pasivă.

Stăruințele aceste au rămas însă zadarnice nu numai pentru că fruntașii țineau să nu expună poporul la prigoniri, ci și pentru că mulți erau de părere că românii trebuie să facă ceea ce făcuseră maghiarii și să se arate primejdioși, dacă vorba e să se impună.

În ajunul Conferenței de la 1884, s-a înființat *Tribuna* ca organ al politicei tradiționale și al unității în viața culturală a poporului român. În timp scurt s-a produs o viuă mișcare națională și au început prigonirile înăsprite, care nu puteau decît să închege pe români și să tragă din ce în ce mai mult luarea-aminte a lumii asupra nesuferitelor stări din Regatul Ungar.

Cestiunea unui *Memorand* adresat împăratului era din ce în ce mai viu discutată. Maghiarii începuseră a cere concesiuni naționale și în ceea ce privește prerogativele Coroanei, și oameni apropiați de Curtea din Viena stăruiau să nu mai întîrzie românii cu prezentarea *Memorandului*. Conferența de la 1887 a și hotărît prezentarea, și eu am fost însărcinat să alcătuiesc un proiect de *Memorand* mai scurt.

Spiritele însă erau atît de iritate, încît nu numai că acest proiect n-a fost luat în discuție, dar eu m-am simțit îndemnat a mă retrage din Comitetul Central al partidului. Hotărîrea Conferenței abia peste cinci ani a fost executată de alt Comitet Central — după ce publicaseră studenții români *Memoriile* lor.

Împăratul nu a putut să primească după formele constituționale deputațiunea venită la Viena, ca să-i prezente *Memorandul*, dar scopul era atins mai ales după ce guvernul ungar își pierduse bunul cumpăt și aruncase în temniță ori alungase peste hotare pe membrii Comitetului Central.

Lealitatea românilor era pusă mai presus de toată îndoiala : era stabilit că e în interesul Monarhiei și în al statului ungar îndeosebi, ba chiar și în al poporului maghiar să se pună capăt stăpînirii exclusive a urmașilor nobilimii ungare. Încă atunci se știa dar că împăratul voiește și a și cerut ca guvernul ungar să facă o reformă în sistemul electoral, și stăruințele ca românii să-și trimită reprezentanții în Dieta Ungară erau din ce în ce mai ințețite.

Îndeosebi noi „tribuniştii" am susţinut că aceasta va fi cu putinţă numai cînd în Ungaria va fi un guvern vrednic de încrederea împăratului, pe care pot să-l susţie şi românii în lupta lui cu opoziţiunea maghiară. Unul dintre ei însă, neobositul şi atît de dureros amăgitul Ioan Russu-Şirianu, care avea cele mai strînse legături cu poporul şi se bucura pretutindeni de multe simpatii, ne încredinţa că poporul vrea cu orice preţ să intre în luptă şi că maghiarii sunt şi ei dezamăgiţi şi scîrbiţi de cele ce se petrec.

Ei s-au avîntat dar în luptă, şi în curînd Partidul Naţional Român a intrat în activitate şi fără ca să fi fost pus în faţa unui guvern pe care poate să-l sprijinească.

ÎNCHEIERE

În timp de peste două sute de ani, de cînd ţările Coroanei ungare au fost eliberate de Habsburgi, românii s-au dezvoltat încetul cu încetul în toate privinţele, iară la 1860 ei cîştigă şi ca indivizi, şi ca popor toate drepturile deopotrivă cu orişicare alţi concetăţeni ai lor.

Ei s-au folosit de aceste drepturi şi le au şi azi, căci legile organice ale dualismului se întemeiază şi ele pe *Sancţiunea pragmatică* şi recunosc legalitatea tuturor actelor săvîrşite de monarh. Numai prin abuzul de putere al guvernului şi al autorităţilor şi prin violentare parlamentară au fost dar românii, germanii şi slavii din Regatul Ungar împedicaţi de a se folosi de drepturile lor, pe care Coroana le-a acordat şi le susţine. Are dar să se creeze o garanţie că în viitor nici guvern, nici autorităţi publice, nici Parlament nu vor mai nesocoti legile, iar într-un stat constituţional această garanţie numai prin o lege electorală pentru toţi deopotrivă dreaptă poate să fie creată.

Împăratul poate să emită, în virtutea *Sancţiunii pragmatice*, o asemenea lege dar raţiunea de stat cere ca ea să nu fie impusă, ci înarticulată de reprezentanţii legali ai statului ungar.

Acesta e rostul Pactului încheiat la 1906 cu fruntaşii coaliţiunii maghiare, cărora li s-a dat puterea şi li s-au acordat mari concesiuni pentru ca în schimb să obţie înarticularea reformei electorale voite de Coroană.

Ei au primit însă puterea, s-au folosit de ea şi au abuzat de concesiunile ce li s-au făcut, dar reforma electorală n-au realizat-o.

Rămîne acum ca actualul guvern să adune la un loc pe toţi aceia dintre cetăţeni care-şi dau seama că e pentru Ungaria o cestiune de existenţă să fie reforma electorală realizată, aşa cum o vrea monarhul în vîrtutea raţiunii de stat.

Dacă-ar fi ca realizarea unei asemenea reforme să nu fie cu putinţă, n-ar rămîne decît ca întreaga Monarhie să fie reorganizată ca confederaţiune de popoare egal îndreptăţite.

După memoriile şi petiţiunile prezentate de români în timpul celor din urmă o sută douăzeci de ani, realizarea nu se va face spre mulţumirea obştească decît în următoarele condiţiuni :

1. Alegerile se fac după naţionalităţi şi fiecare popor are în Parlament un anumit număr de reprezentanţi.

2. Afacerile culturale şi le chiverniseşte fiecare popor el însuşi, potrivit cu nevoile, cu vederile şi cu mijloacele sale.

3. Cînd e vorba de biserică, de învăţămînt şi de aşezăminte culturale de orişice altfel, votarea nu se face în Parlament după capete, ci după curii, avînd fiecare popor un vot.

4. În ceea ce priveşte armata, raporturile cu alte state şi interesele economice comune întregei Monarhii, monarhul îşi ia dispoziţiunile fără de a mai consulta Parlamentul.

ROMÂNII DE PESTE CARPAȚI

PĂMÎNTUL ŞI LOCUITORII

Carpaţii fac vale cu coastele despre răsărit ale Sudeţilor din aşa-numitul Cadrilater, unde e trecătoarea de la Oderberg, şi creasta lor principală se desfăşură în linie dreaptă spre răsărit, despărţind pe o întindere de peste o mie de kilometri marele şes de la miazănoapte de Valea Dunării.

Cam la mijlocul acestei întinderi, unde izvorăsc de o parte rîul Tisa, iar de alta Prutul, Carpaţii se despart în două grupe bine deosebite şi cam deopotrivă de mari : grupa de la răsărit sunt Carpaţii aşa-numiţi Transilvani, care se încep cu culmile Petroasa şi Ineul, amîndouă aproape 2300 m deasupra nivelului mării.

Din Munţii Rodnei, în care se află aceste culmi, se desfăşoară două creste, una apuseană, care se întinde spre Dunăre pînă spre Porţile-de-Fier, unde face vale cu Balcanii, iar alta răsăriteană, care se sfîrşeşte în Munţii Vrancei, deasupra Focşanilor. Din Porţile-de-Fier pînă în Munţii Vrancei se desfăşură, în sfîrşit, creasta de la miazăzi, care e cea mai înaltă şi mai masivă, aşa-numiţii Alpi Transilvani.

La mijloc, între aceste trei şiruri de munţi, se întinde Ardealul ca un fel de mare cetate mărginită de ziduri fireşti, care o despart unul de Ţara Moldovei, altul de Ţara Românească şi al treilea de Ţara Ungurească.

Înlăuntrul acestui Ardeal înconjurat de munţi sunt trei văi principale : a Mureşului, a Someşului şi a Oltului.

Cea mai însemnată din acestea e Valea Mureşului, care se află la mijloc şi cuprinde cam jumătate din întreaga întindere a Ardealului. Mureşul izvorăşte cam la mijlocul liniei despre răsărit sub Muntele Harghita, la vreo 800 m deasupra nivelului mării, taie Ardealul în două părţi aproape egale, iese prin linia de la apus în Ţara Ungurească şi se varsă la Seghedin în Tisa. Lungimea lui e de peste 600 kilometri, dintre care peste 400 în Ardeal.

Îndeosebi pe la obîrşii lunca Mureşului e una din cele mai frumoase părţi ale Carpaţilor, largă, cu desăvîrşire alpestră şi foarte bogată în amănunte mărețe.

La dreapta rîului, spre răsărit, se înalţă Munţii Moldovei cu masivul Ceahlăului, la stînga rămîn Munţii Secuimii, iar în faţă, spre miazănoapte, se ridică întunecaţi şi prăpăstioşi Calimanii nestrăbătuţi.

Pe sub Calimani, rîul, acum destul de mare, ca să poarte plute, răzbeşte prin strîmtori mai mult ori mai puţin stîncoase şi face, pe la Topliţa, o cotitură spre miazăzi, apoi trece pe la Reghin, Oşorhei (Maros Vásárhely), Bălgrad, Orăştia şi Deva, de unde apucă spre apus. Lunca e, de la Reghin înainte, din ce în ce mai largă, joasă şi şeaţă, cea mai mănoasă parte a Ardealului. Se cultivă în ea nu numai porumb, ci şi viţă, care dă vin vîrtos.

De la Deva înainte rîul trece prin linia apuseană şi lunca se strîmtează pe ici, pe colo pînă la Zam, unde iese din Ardeal, şi mai departe pînă la Lipova, unde intră în marele şes de la Tisa. La dreapta sunt Munţii Apuseni, sau ai Abrudului, iar la stînga Munţii Hunedoarei.

Cei mai însemnaţi dintre afluenţii Mureşului sunt la dreapta Arieşul, iar în stînga Tîrnavele şi Streiul.

Arieşul izvorăşte în linia apuseană, la poalele Muntelui Curcubăta, din Munţii Abrudului, care se ridică la aproape 2000 m deasupra nivelului mării, adună cea mai mare parte din apele Munţilor Apuseni şi se varsă prin strîmtori pe la Ofenbaia şi Turda spre Mureş, unde intră dinsus de Bălgrad. Sporit astfel, Mureşul poate să poarte şi luntri cu cîrmă pentru transport.

Valea Arieşului e bogată în amănunte frumoase, dar pînă spre Turda mai mult ori mai puţin stearpă.

Tîrnavele, una Mică, alta Mare, izvorăsc în Munţii Secuimii, cea Mare, tot sub Muntele Harghita, adună apele din partea de miazănoapte a țării, se împreună la Blaj și se varsă la Teiuș (Tövis) în Mureș. Partea de la vale a ambelor lunci, mai ales de la Sighișoara înainte, e în ceea ce privește rodirea la fel cu lunca Mureșului.

Streiul izvorăște în linia de la miazăzi despre Munții Sibiului, adună apele de sub Rătezatul (2400 m) și se varsă în Mureș, dinsus de Deva. Valea Streiului e, mai ales prin Țara Hațegului, largă, mai roditoare decît a Arieșului, deși cu caracter mai mult ori mai puțin alpestru, căci ea se coboară despre Rătezat și are la dreapta Munții Sibiului, iar la stînga Munții Hunedoarei.

Mureșul și afluenții lui ating toate cele trei șirurile de munți și adună cea mai mare parte din apele Ardealului. Valea lui e, cu toate aceste, cea mai adăpostită parte din Ardeal, fiindcă nici una din trecătorile despre răsărit și despre miazăzi nu dă direct în ea.

Mai mică, tot largă, dar mai ridicată și mai puțin mănoasă, e Valea Someșului, care izvorăște din Munții Rodnei, ia de la stînga pe Bistrița și trece pe lîngă Gherla (Szamos-Ujvár) spre Dej, apoi cotește spre miazănoapte, ca să se verse în partea de la deal a Tisei. Mai sunt însă două Someșuri, care izvoresc din Munții Apuseni, cel cald sub Curcubăta și cel rece sub Molin, se unesc dinsus de Cluj și se varsă dinsus de Dej în Someșul Mare, care peste puțin iese pe o vale largă din Ardeal.

Valea Someșului e expusă, căci două dintre trecătorile de la miazănoapte, cea de la Rodna și cea de la Bîrgău, dau în ea.

Încă mai expusă e Valea Oltului, care e cea mai bogată în frumuseți naturale, dar și cea mai mică, mai ridicată și mai puțin mănoasă parte din Ardeal. Trecătoarea de la Turnu-Roșu, prin care Oltul iese din Ardeal, se află peste 350 m, deasupra nivelului mării. Partea din Ardeal a văii, spre izvoare, e deci din ce în ce mai ridicată, și numai la locurile mai bine expuse se cultivă în ea porumb, dar nu și viță, căci strugurii nu ajung să se coacă.

Oltul izvorăște tot în dreptul Muntelui Harghita, dar ceva mai sus și mai spre miazănoapte, și trecerea de la obîrșia lui la obîrșia Mureșului e una din cele mai frumoase părţi din Carpaţi. După ce trece prin lărgimile înconjurate de munţi înalţi ale Ciucului, intră pe la Tuşnad în strîmtori, apoi iese în Ţara Bîrsei, iar aici coteşte iar spre miazănoapte, şi peste cîtva se întoarce din nou spre miazazi în Ţara Făgăraşului.

Lungimea Oltului, de la obîrşie pînă la revărsarea în Dunăre, e de vreo 560 kilometri, din care însă numai vreo două părţi din cinci în Ardeal. În Ciuc, în Ţara Bîrsei şi în Ţara Făgăraşului, Oltul are la dreapta mai întîi Munţii Moldovei cu trecătorile de la Ghimeş, Bicaz şi Oituz, apoi Munţii Buzăului şi ai Bîrsei cu trecătorile de la Buzău, Predeal şi Bran şi, în cele din urmă, Munţii Făgăraşului.

Plaiul ce desparte Valea Oltului de a Mureşului e, spre obîrşiile rîurilor, păduret şi nestrăbătut. Trecerea se face deci aproape de Turnu-Roşu, pe la Sibiu şi peste Mercurea şi Deva spre Zam.

Plaiul dintre Someş şi Mureş e păduret şi nestrăbătut spre Munţii Apuseni. Trecerea se face pe Arieş la deal, pe la Turda la Cluj. La dreapta acestei trecători, pînă în munţii de la miazănoapte, se întinde un platou deluros numit Cîmpia Ardealului.

Prin această desfăşurare a terenului au fost hotărîte stările etnografice, cele economice şi culturale, precum şi cele politice ale Ardealului, care, înconjurat din toate părţile de munţi înalţi, trebuia să fie o ţară deosebită, şi a fost în timpurile grele adăpostul firesc al rămăşiţelor de popoare sfărîmate pe la poalele munţilor.

Azi trăiesc în Ardeal, după cea din urmă numărătoare, 2 583 975 suflete, dintre care vreo 2 treimi sunt români.

Încă mai mulţi sunt însă românii care trăiesc afară de Ardeal, pe la poalele de dinafară ale munţilor despre apus.

Tot în virtutea firii locurilor, aceşti români se despart şi ei în mai multe grupe bine deosebite în ceea ce priveşte stările etnografice, economice şi culturale.

La stînga Mureşului, pînă în Dunăre, şi prin văile rîurilor Bega, Timiş şi Neva, care se varsă în Dunăre, se întinde Banatul Timişoarii, din care trecerea se face în Ardeal pe la Poarta-de-Fier, pe sub Rătezatul, în Ţara Haţegului.

La dreapta Mureşului sunt văile celor trei Crişuri şi Şesul Ţării Ungureşti.

Cel mai apropiat de Mureş e Crişul Alb, care izvorăşte din Munţii Apuseni, spre Zlatna, care curge pe lîngă Brad, unde azi e un gimnaziu românesc şi de unde trecerea se face la Abrud, atinge Hălmagiul şi Ineul (Boros Ienö), şi iese dinsus de Zarand în Cîmpie.

Crişul Negru izvorăşte din Munţii Apuseni, cam sub Curcubăta, trece pe lîngă Beiuş (Belényes), unde de asemenea era un castel şi azi e un liceu românesc, şi iese la Salonta în Cîmpie.

Crişul Repede izvorăşte din Ardeal, tot despre Curcubăta, iese prin trecătoarea Mezeşului (Ciucea) şi dă în Cîmpie la Oradea-Mare.

Centrul de viaţă pentru românii de pe Crişul Alb e la Arad, iar pentru cei de pe celelalte două Crişuri la Oradea-Mare.

Pe la poalele dealurilor, de la Lipova spre Oradea-Mare, sunt podgoriile, iar de la podgorii înainte sunt risipiţi pe şes cîmpienii.

De la Crişul Repede înainte pînă în Munţii Zalăului, pînă în şes şi peste Someş pînă în Munţii Lăpuşului se întinde Sălagiul sau Silvana, şi, privit din punctul de vedere al Silvaniei, se numeşte Ardealul şi Trans-Silvania.

Trecători sunt spre Ardeal trei : cea de la Ciucea, cea de pe Someş şi cea de pe Rotunda. Tocmai la miazănoapte e, în sfîrşit, Maramureşul, valea rîului Vişeu, care izvorăşte afară de Ardeal, sub Petroasa, şi se vară în Tisa. Pe la obîrşia Vişeului e trecătoare de la Borşa, singurul drum ce dă despre Moldova peste Iacobeni direct spre Cîmpia de la Tisa.

Pretutindeni prin văile strîmte ale munţilor, pe la obîrşii, românii sunt în mase compacte. Excepţiune fac numai obîrşiile Oltului, ale Tîrnavelor şi ale Mureşului, unde săcuii sunt în mase compacte. Îndeosebi la obîrşiile Mureşului sunt însă şi întregi sate româneşti, iar pe sub Calimani sunt aproape numai români.

Nu s-a putut pînă acum constata în ce fel de împrejurări şi cînd anume s-au aşezat românii şi săcuii prin văile strîmte ale munţilor. Ei s-au pomenit unde se află azi şi nu mai încape îndoială că nu de bunăvoie, ci, căutînd la vremuri grele adăpost, s-au retras în strîmtorile mai mult ori mai puțin sterpe.

Prin lărgimile mai mănoase și spre șesuri, românii sunt din ce în ce mai amestecați în Ardeal fie cu săcui, fie cu sași, fie cu maghiari, iar afară de Ardeal fie cu maghiari, fie cu șvabi, fie cu sîrbi, fie, în Maramureș, cu ruteni.

Sașii nu sunt saxoni, ci germani din Flandra, și românii le și zic „Fleoandră".

Ei au fost aduși la locurile unde se află de către regii Ungariei, parte înainte de 1200, parte ceva mai tîrziu, ca să apere țara. Îi găsim deci în fața trecătorilor despre miazănoapte și peste Mercurea și Orăștie spre Zam, pe Tîrnava Mare la Sighișoara și Mediaș, precum și la Turda și Cluj.

Maghiarii sunt retrași la vremuri grele de pe șes. Îi găsim deci în drumurile ce se deschid despre Tisa, mai puțini în Valea Mureșului, mai mulți în Valea Someșului și de tot mulți în Sălagiu, unde, la locurile mai largi, masele românilor au fost sparte. Pe Crișuri sunt puțini maghiari și încă mai puțini în Banat.

Rutenii au venit pe la sfîrșitul secolului XIV, sub conducerea lui Teodor Coriatovici.

Sîrbii au venit în două rînduri. Unii au fost aduși de Brancovici, după căderea Belgradului (1522) și s-au așezat pe Mureș și de la Lipova înainte spre Oradea-Mare. Aceștia încetul cu încetul au fost mistuiți. Alții au fost aduși pe la 1700 de patriarhul Cernovici și ceva mai tîrziu. Ei s-au conservat pe ici, pe colo pe Mureș și în mase mai compacte spre Dunăre, pe la Timișoara, Vîrșeț și Biserica Albă.

Șvabii sunt veniți în timpul secolului XVIII, mai ales din Würtemberg, ca să ocupe locurile deșerte. Ei sunt numeroși în partea mănoasă a Banatului, dar au sate puternice și pe Cîmpia Țării Ungurești, începînd de la Arad spre Oradea-Mare și spre Sătmar.

Deodată cu șvabii s-au așezat cam pe la aceleași locuri românii veniți de pe Crișuri, din Ardeal, din Moldova și din Oltenia.

Atît de la firea locurilor, cît și de la acest amestec al neamurilor de oameni atîrnă stările economice, culturale și morale, deci și mișcarea poporațiunii.

STĂRILE ECONOMICE

Trăind la munte, românii au fost în trecut mai ales păstori, care fac și puțină plugărie, pentru satisfacerea propriilor sale trebuințe.

E mai presus de orișice îndoială că dînșii erau moșneni, deci stăpîni pe pămîntul ocupat de dînșii. Pe la anul 1200 însă și în primele decenii ale secolului XIII, cei mai mulți dintre dînșii au pierdut stăpînirea pămîntului și moșneni au rămas numai în Maramureș, în Țara Făgărașului, pe ici, pe colo în Țara Hațegului și puțini de tot în Valea Mureșului și în Sălagiu.

De aici înainte o rațională dezvoltare economică era peste putință.

În a doua jumătate a secolului XVIII, Maria Terezia și Iosif II, înființînd batalioanele de grăniceri, li-au restituit, cel puțin în parte, drepturile de atîta timp pierdute românilor ce se află în fața trecătorilor de la Rodna și de la Bîrgău, celor din fața Porții-de-Fier, precum și multora din Țara Făgărașului și din Țara Hațegului. Deodată cu acest început de împroprietărire, împărăteasa Maria Terezia a regulamentat și ușurat pentru Țara Ungurească robota, mărginind-o la 24 zile pe an, iară, după Răscoala lui Horia, Iosif II li-a dat iobagilor din Ardeal dreptul de liberă migrațiune.

Folosindu-se de dreptul acesta, nu puțini dintre iobagii din Ardeal s-au coborît pe Șesul Țării Ungurești, unde s-au așezat tot ca iobagi, dar în condițiuni mai priincioase.

Mai mult ori mai puțin priincioase erau condițiunile de dezvoltare și pentru românii care trăiau printre sași, unde nu se făcea robotă.

Despre o generală dezvoltare economică nu putea însă să fie vorba decît după Revoluțiunea de la 1848, în timpul căreia s-a desființat iobăgia.

Reforma aceasta a fost făcută după toate formele constituționale, dar după o grea și îndelungată luptă între nobilimea ungară și Curtea din Viena, care încă de mult voia s-o impună. Ieșind deci biruitoare, Curtea din Viena a executat Legea de împroprietărire cu cea mai deplină bunăvoință către muncitorii agricoli și li-a asigurat acestora neatîrnarea economică, încît foștii iobagi n-au nevoie să intre la învoială cu foștii lor stăpîni de pămînt.

Cei împroprietăriți au apoi dreptul de a-și vinde pămîntul, și astfel oamenii harnici și chivernisitori pot să-și sporească avutul, iar neajutorații și păcătoșii sunt osîndiți să rămîie în cele din urmă proletari.

Mai ales în părțile muntoase, unde pămîntul cultivabil e puțin și mai mult ori mai puțin sterp, trebuia dar să se sporească contingentul de oameni care numai prin lucrare industrială pot să ajungă la o mai bună stare economică.

Nefiind pînă acum în Carpați viața industrială ajunsă la cuvenita dezvoltare, lupta pentru stăpînirea pămîntului e din ce în ce mai întețită.

Numai din rea-credință ori din lipsă de pricepere s-ar putea atribui acestei lupte un caracter național, căci ea nu e purtată între popoare, ci între oameni, și fiecare ia, dacă poate, pămîntul și de la cei mai iubiți dintre conaționalii săi.

Biruitor iese din lupta aceasta în mod firesc cel mai rîvnitor și mai mărginit în trebuințe, chiar și fiind mai prejos în ceea ce privește destoinicia.

Îndeosebi în Ardeal pămîntul nu e destul de mănos, pentru ca din roadele lui să poată trăi pe lîngă muncitor și un proprietar, ba și un arendaș. Sporindu-se dar impozitele și scumpindu-se viața, aceia care nu-și cultivă ei înșiși pămîntul ajung, mai curînd ori mai tîrziu, să fie nevoiți a-l vinde, iar cumpărător nu poate să fie decît muncitorul.

În orășelele din Ardeal n-a fost, de exemplu, iobăgie, și astfel nu s-a făcut împroprietărire. Pămîntul era dar și după 1848 stăpînit fie de sași, fie de maghiari ori de săcui. Mulți dintre aceștia erau meșteșugari, cari făceau și plugărie — ajutați de argați, mai ales români.

În virtutea dezvoltării firești a trebuit să vie un timp cînd li se punea acestor stăpînitori ai pămîntului alternativa : ori meșteșug, ori plugărie. Cei mai mulți dintre dînșii au ales meșteșugul și astfel nu mai țineau să stăpînească pămîntul.

O însemnată parte din pămînturi a trecut dar la argați, care munceau în bătaia soarelui și se hrăneau cu mămăligă, ca să poată plăti și impozitele din ce în ce mai grele și cametele mari ale banilor, cu care au cumpărat pămîntul.

Aceeași e pozițiunea muncitorului agricol și față cu cei ce fac negutătorie, intră în vreo slujbă, ori își agonisesc mijloace de trai în orișice alt fel.

Mai fiind îndrumat și prin împrejurările politice mai ales spre plugărie, românul din Ardeal rîvnește mai mult decît ceilalți concetățeni ai săi la pămînt, muncește dar din greu și-și mărginește trebuințele ca să-l poată agonisi și păstra.

Acesta e rostul pornirii generale, în urma căreia îndeosebi în Ardeal mai ales românii sunt cumpărători ai pămînturilor de care alții se lipsesc lăpădîndu-se de plugărie.

În vreme ce alții își agonisesc mijloacele de trai fie ca negutători ori meșteșugari, fie ca slujbași pe la așezămintele publice ori pe la cele industriale, fie ca muncitori pe la fabrici, românii sunt fie păstori, fie plugari și rămîn chiar și prin orașe mai ales poporațiune rurală.

Cel mai greu li-e deci traiul acolo unde trăiesc ei singuri și se luptă între dînșii pentru stăpînirea pămîntului, care e și puțin, și sterp.

Din roadele acestui pămînt au să trăiască, să plătească impozitele de tot felul, să-și întrețe bisericile și școlile și să-și hrănească preoții, învățătorii și, în genere, clasa cultă, care nu ia parte la beneficiile publice.

Pretutindeni dar pe la munte, unde românii trăiesc ei singuri în mase compacte, e multă sărăcie.

Mai ușor e traiul lor în Valea Oltului și, în genere, de-a lungul hotarelor despre România, la așa-numiții „mărgineni".

Unii dintre aceștia sunt oieri, iar alții fac negutătorie ori s-au dat la meserii. În timpul din urmă nici oieria, nici negoțul și meseriile nu mai merg ca mai înainte. Mulți s-au așezat dar în România, iar alții își agonisesc mijloacele de trai fie ca slugi, fie ca muncitori agricoli în România. Din banii agonisiți unii își plătesc datoriile ori își cumpără pămînt ; cei mai mulți nu se mai întorc însă la vetrele lor. Acesta e cuvîntul pentru care în Valea Oltului românii nu se sporesc.

Românii din Valea Mureșului, din Țara Hațegului, din Munții Apuseni și de pe Crișuri își agoniseau mai nainte mijloacele de trai fie ca argați, fie ca muncitori agricoli pe șesul Țării Ungurești, unde se și așezau mulți dintre dînșii. Azi nu mai e acolo loc pentru dînșii. Îndeosebi cei din Munții Apuseni erau butnari vestiți, iar cei de pe Crișul Alb erau dogari, care ciopleau şi spiţe, precum şi obezi pentru piaţa din Arad.

În timpul din urmă însă lemnul e prea scump, şi nici unii, nici alţii nu mai pot să răzbească în concurenţă cu producţiunea industrială. Ei stau deci oarecum înăbuşiţi, şi e multă sărăcia în Munţii Hunedoarei, mai multă în cei Apuseni şi de tot multă pe Crişuri, la aşa-numiţii bihoreni.

Poporaţiunea s-a sporit, cei drept, şi aici în timpul celor din urmă zece ani, dar ea e pornită spre degenerare.

În Valea Someşului stările economice nu sunt, în genere, atît de rele ca pe Crişuri, dar ele sunt cu desăvîrşire rele în Maramureş, unde sărăcia e cea mai mare. Aici sunt mii şi mii de oameni, care şi-au vîndut braţele pe ani de zile înaintea unor speculanţi, care le exploatează.

Atît aceştia, cît şi românii de prin munţi, în genere, nu vor ajunge să răsufle decît după ce vor fi fost îndrumaţi să-şi agonisească mijloacele de trai prin muncă industrială.

Prin văile mai largi şi pe şes, unde pămîntul cultivabil e mai mult şi munca agricolă e mai bine răsplătită, starea economică a românilor e mai bună.

Îndeosebi maghiarii nu prea ţin la pămînt. Dînd de greutăţi, ei uşor ajung să se lipsească de el, ca să-şi agonisească mijloacele de trai fie ca meşteşugari ori neguţători, fie intrînd în vreo slujbă a statului ori a particularilor bogaţi, fie lucrînd în vreo fabrică, şi în poporul maghiar, în timpul celor din urmă decenii, s-a sporit mult contingentul de proletari care n-au nici măcar casă.

Aceia cari se fac stăpîni pe pămîntul astfel părăsit sunt mai ales românii mărginiţi la plugărie.

Neasemănat mai grea e pentru români lupta faţă cu germanii, care sunt mai pricepuţi şi mai destoinici în ale gospodăriei şi, în genere, mai culţi.

În luptă cu aceştia, românul, deşi are trebuinţe mai puţine, nu poate să răzbească decît ridicîndu-se şi el la o înaintată stare culturală.

Îndeosebi în Ardeal, românii au făcut ca argaţi ucenicie la saşi, şi cei mai înaintaţi în cultură sunt în Ardeal românii care trăiesc împreună cu saşii. Ei îşi cultivă mai raţional pămînturile, au pometuri frumoase şi o bună prăsilă de vite, biserici şi şcoli bine întreţinute, iar învăţătorii şi preoţii lor sunt bine pregătiţi şi destul de bine situaţi.

În Banatul Temișoarii și pe Șesul Țării Ungurești, românii au făcut, ca vecini strîmtorați, ucenicie la șvabi, care sunt chiar mai destoinici decît sașii.

Sunt sate în care românii și șvabii locuiesc împreună. În primii ani după împroprietărire, pînă pe la 1870, ba pe alocurea și mai tîrziu, șvabii cumpărau mereu pămînt de la români. Același lucru se întîmpla unde hotarul vreunui sat șvăbesc se atingea cu hotarele satelor românești. Mulți dintre români și-au pierdut pămînturile și au rămas așa-numiți „zilieri" sau „pălmași", cari nu mai au decît locul de casă.

Orișicît de harnici ar fi fost și orișicît de mult și-ar fi mărginit trebuințele, românii n-au ajuns să-și păstreze pămînturile decît după ce au început să le cultive și ei ca șvabii și să facă prăsilă de vite și mai ales de cai buni. Azi cei mai înaintați în cultură dintre toți românii sunt cei din Banat și din Țara Ungurească, așa-numiți cîmpieni.

În timpul luptei pentru păstrarea pămîntului, s-a pornit la românii din Regatul Ungar curentul pentru înființarea băncilor, azi pe cît de numeroase, pe atît de înfloritoare.

Băncile românești s-au sporit și s-au dezvoltat pentru că au ajutat pe muncitorii agricoli să se răscumpere și să scape de cămătărie strivitoare.

Ce-i drept, nu numai plugarii români, dar mai ales ei se împrumută de la aceste bănci, și astfel starea în care se află ele e cea mai dreaptă măsură în ceea ce privește mersul dezvoltării economice la românii din Regatul Ungar.

Văzînd multele milioane, cu care operează băncile aceste, nu ne mai rămîne nici o îndoială că mulți dintre români se împrumută și pentru ca să cumpere pămînt. Nu se poate, cu toate aceste, nimic mai absurd decît gîndul că acțiunea acestor bănci e primejdioasă, fie pentru statul ungar, fie pentru vecinii românilor.

Riscată și astfel primejdioasă, ea nu poate să fie decît pentru români îndeosebi.

Nu cumpără românii și nu pot să cumpere decît pămîntul pe care l-au părăsit alții, agonisindu-și într-alt fel mijloacele de trai și cumpărîndu-l, îl scumpesc. Întrebarea cea mare e dacă nu cumva e prea scump plătit.

N-au românii stăpînirea deplină asupra pămîntului, pe care l-au agonisit, căci sarcini de multe milioane apasă asupra lui, şi întrebarea cea mare este dacă muncitorii lui pot să trăiască din roadele lui, să plătească impozitele din ce în ce mai grele şi cametele în genere mari şi să mai amortizeze şi capitalul luat cu împrumut.

Un lucru e neîndoios: că numai muncind întins şi cu pricepere din ce în ce mai mare, păstrînd buna rînduială morală şi mărginindu-şi trebuinţele vor putea românii din Regatul Ungar, să poarte sarcinile, pe care din iubire către pămînt le-au luat asupra lor.

Deocamdată simţămîntul general e că ei sunt în stare să poarte aceste sarcini. O însemnată parte din capitalurile, cu care operează băncile româneşti, sunt depozite, ceea ce dovedeşte că „toată lumea" are încredere în destoinicia şi în buna chivernisire a plugarului român, căci mai ales el plăteşte cametele acelor capitaluri din ce în ce mai mari.

Rămîne, cu toate aceste, temerea ca nu cumva pămîntul să devie prea scump, ceea ce ar duce mai curînd ori mai tîrziu la o catastrofă, mai ales dacă în acelaşi timp s-ar spori şi trebuinţele muncitorilor agricoli.

Din temerea aceasta a pornit mişcarea încă tot slabă ce are în vedere scăderea contingentului de plugari prin îndrumarea tinerimii spre comerţ, spre meserii şi, în genere, spre lucrarea industrială.

Mişcarea aceasta a pornit din Braşov, unde s-a înfiinţat mai întîi o şcoală comercială apoi a Reuniune pentru ajutorarea ucenicilor şi a calfelor şi încuragiarea meşteşugurilor români. S-a înfiinţat în urmă şi la Sibiu o asemenea Reuniune, şi azi puţinii meseriaşi români sunt organizaţi prin toate oraşele mai însemnate.

Înrîurirea acestei organizaţiuni e fără îndoială binefăcătoare, dar neînsemnată în faţa nevoilor din ce în ce mai întețitoare ale timpului.

Curentul de migraţiune spre America e un semn neîndoios că trebuinţele se sporesc, sarcinile sunt grele, pămîntul e din ce în ce mai puţin şi mai scump, şi creşte mereu contingentul de oameni care nu mai pot să-şi agonisească prin munca agricolă mijloacele de trai.

Băncile vor fi deci din ce în ce mai des nevoite să execute şi vor ajunge în cele din urmă să se razime pe fondul de rezervă, dacă nu vor da întregei dezvoltări economice o nouă îndrumare. E deci din ce în ce mai generală stăruinţa ca ele nu numai să scadă cametele, ci să mai şi ia iniţiativa pentru întreprinderi comerciale şi industriale, mai ales în ţinuturile unde o mai întinsă lucrare agricolă nu e cu putinţă.

STĂRILE CULTURALE

Stările culturale şi cele economice stau în cea mai strînsă legătură, şi dacă nu era înainte de 1848 o generală dezvoltare economică cu putinţă, tot numai după 1848 s-a putut porni şi o mai generală dezvoltare culturală.

La românii din ţările Coroanei ungare, care în curînd după 1200 şi-au perdut clasa dominantă, cultura porneşte chiar mai mult decît aiurea din biserică şi timp îndelungat clasa cultă a fost alcătuită aproape numai din preoţi, iar centrele bisericeşti au fost totodată şi culturale. Astfel e îndeobşte bine ştiută înrîurirea hotărîtoare pe care a avut-o în viaţa românilor Blajul, un sat de altmintrelea neînsemnat, în care se află centrul bisericii române greco-catolice. Nu e, cu toate aceste, mai puţin adevărat că şi răspîndirea culturii a pornit din centrele de viaţă unde românii trăiau în continuă atingere cu germanii. Între saşi, la Braşov, la Sibiu, la Orăştia, la Bistriţa şi la Reghin, în Banatul Timişorii, la Lugoj, la Timişoara, la Vîrşeţ şi la Lipova, şi pe Şesul Ţării Ungureşti, mai ales la Arad şi la Giula, erau şi mai înainte numeroşi români cu ştiinţă de carte, între care şi oameni cu oarecare învăţătură care stăruiau să se organizeze biserica şi să se înfiinţeze şcoli româneşti. Silinţele acestora n-au rămas zadarnice, dar o mai însemnată lucrare culturală abia după 1848 s-a putut porni.

Făcînd împroprietărirea, guvernul austriac a aşezat pe temelii sigure organizaţiunea comunală şi a dat pentru biserici aşa-numite sesiuni parohiale, precum şi loc de şcoală.

În timpul absolutismului austriac, pînă la 1860, şi în timpul aşa-numitului „provizoriu" pînă la 1867, s-au organizat românii din Regatul Ungar bisericeşte, iar bisericile au înfiinţat şcoli, nu numai prin oraşe, ci şi prin satele mai însemnate. Tot în timpul acesta şi-au înfiinţat puţinele aşezăminte culturale pe care le au, şi au pornit spre o mai vie lucrare literară.

Românii din țările Coroanei ungare, deși mult prigoniți atît de regii Ungariei, cît și de principii Ardealului, au stăruit pînă la 1700 în legea strămoșească. Centrul vieții lor bisericești era la Bălgrad sau Alba-Iulia, în Valea Mureșului, unde aveau un mitropolit, care stătea în legătură cu mitropolitul Ungro-Vlahiei și prin el cu patriarhul din Constantinopol.

La 1700 mitropolitul Atanasie, care fusese sfințit la București, a întrunit Sinodul, care a hotărît unirea cu Biserica apuseană, adică trecerea de la Patriarhia din Constantinopol la cea din Roma.

Numai o parte mai mică din credincioși a primit-o aceasta. Aceia dintre românii din Ardeal care au stăruit în „legea veche“, au rămas fără de păstorire arhierească și în urmă și fără de preoți. Cei din Banatul Timișoarii, din Țara Ungurească și de pe Crișuri au trecut sub păstorirea episcopilor sîrbești, care stăteau sub ascultarea patriarhului din Carlovăț.

Abia după vreo optzeci de ani, în timpul împăratului Iosif II, s-a înființat pentru ortodocșii din Ardeal o Episcopie la Sibiu, și abia pe la începutul secolului XIX li s-a dat românilor la Arad un român drept episcop. Românii ortodocși au rămas însă și de aici înainte sub stăpînirea sîrbească a patriarhului din Carlovăț.

Încă pe la 1810 se pornește din Arad lupta pentru despărțirea de sîrbi a românilor și pentru organizarea unei mitropolii române.

Lupta aceasta a fost dusă la bun sfîrșit de Andrei Șaguna, al treilea episcop al Sibiului și primul mitropolit al românilor ortodocși din țările Coroanei ungare.

Azi majoritatea românilor din Regatul Ungar face parte din biserica aceasta. Atît în Valea Oltului, cît și în Valea Mureșului, mai ales în părțile muntoase, ortodocșii sunt în mase compacte. Tot în mase compacte sunt în Banat, în Țara Ungurească și pe Crișuri. Risipiți printre greco-catolici sunt numai în Valea Someșului, prin Sălagiu și în Maramureș, unde au rămas de tot puțini.

Sunt cu totul peste 1 850 000 [1] suflete împărţite în trei dieceze : Arhidieceza Sibiului, care cuprinde întregul Ardeal şi Sălagiul ; Dieceza Aradului, din care fac parte românii ortodocşi din Ţara Ungurească, cei de pe Crişuri şi o parte din bănăţeni, şi Dieceza Caransebeşului, de care se ţin ceilalţi bănăţeni.

Mai există şi o dieceză a Oradii-Mari, dar au trecut două sute de ani de cînd scaunul episcopesc din Oradea-Mare stă neocupat, şi azi această dieceză e păstorită de episcopul Aradului printr-un vicar al său, care-şi are reşedinţa la Oradea-Mare şi e ajutat de un Consistoriu deosebit de cel de la Arad.

Întreaga biserică stă în legătură canonică cu Patriarhia de la Carlovăţ, dar legăturile aceste nu se prea întreţin.

Organizaţiunea bisericii e cea canonică.

Credincioşii ce fac parte din parohie îşi întreţin biserica şi şcoala, îşi aleg, întruniţi în Sinod parohial, preotul, învăţătorul, comitetul parohial, care chiverniseşte avutul bisericii, precum şi reprezentanţii pentru Sinodul protopopesc, pentru cel diecezan şi pentru marele Sinod bisericesc, care se numeşte Congres.

Protopopii sunt aleşi de Sinodul protopopesc, episcopii de diecezan, iar mitropolitul de Congresul Naţional Bisericesc, în care sunt reprezentate toate diecezele. Atît Sinoadele eparhiale, cît şi Congresul sunt alcătuite din două părţi : mireni, adică laici, şi o parte preoţi aleşi de preoţime.

Suprema autoritate în biserică e Sinodul episcopesc, care face examenul canonic şi păstrează disciplina dogmatică în biserică.

Confirmarea preoţilor şi a învăţătorilor, precum şi a protopopilor o face episcopul, în înţelegere cu consistoriul diecezan, iar confirmarea episcopilor şi a mitropolitului o face, în urma examenului canonic, capul statului după recomandaţiunea făcută de guvern.

Cele trei dieceze şi-au adunat încetul cu încetul fonduri însemnate, care sunt chivernisite de Consistoriile diecezane sub priveghierea Sinoadelor eparhiale.

Întreagă această organizaţiune a fost precizată de Congresul Naţional Bisericesc într-un *Statut organic*, care a fost votat de Dieta Ungară și sancționat de împăratul ca rege apostolic. *Statutul organic* e deci o lege organică în care nici o schimbare nu se poate face fără ca Congresul Național Bisericesc, guvernul ungar, Dieta Ungară și capul statului să fi luat înțelegere.

---

[1] La 1900 erau 1 715 075 suflete (n.a.).

Cu totul alta e pozițiunea bisericii române greco-catolice.

Aceia dintre români care au primit unirea cu Biserica apuseană, s-au despărțit, ce-i drept, de ceilalți frați ai lor, dar nu s-au lăpădat nici ei de legea strămoșească, ci au păstrat ritul, obiceiurile, organizațiunea și limba, și se socotesc și azi tot atît de ortodocși ca cei rămași în legătură canonică cu Biserica de la răsărit, ba au stăruit în unele privințe chiar mai mult decît aceștia asupra formelor vechi și asupra naționalității lor. Nu mai încape însă nici o îndoială că propaganda catolică a primit unirea făcută în felul acesta numai ca o formă de tranzițiune spre catolicism, și mai ales simțind-o aceasta au respins atît de mulți dintre români unirea.

Păstrarea formelor tradiționale și stăruința națională au fost deci și sunt și azi pentru Biserica româno greco-catolică cestiune de conservare, și e în adevăr admirabilă stăruința neînduplecată cu care românii greco-catolici și-au apărat și naționalitatea bisericească.

După ce declarațiunea de unire a fost făcută, Mitropolia de la Belgrad a fost desființată, și Atanasie și-a mutat reședința la Făgăraș, ca episcop pus sub ascultarea arhiepiscopului catolic de Strigoniu, care l-a pus sub epitropia unui iezuit. Tinerii români mai deștepți au fost trimiși apoi la seminarii catolice, mai întîi mai prin apropiere, apoi la Pesta, la Viena și la Roma pentru ca, întorși acasă, să facă propagandă catolică. Cîtva timp în urmă un romano-catolic, care știa românește, a fost ridicat în Scaunul episcopesc de la Făgăraș. S-a produs însă o reacțiune atît de puternică, încît papa a fost nevoit să emită o Bulă, în virtutea căreia românii greco-catolici nu pot să fie primiți în sînul bisericii romano-catolice, deci episcopi romano-catolici nu pot să păstorească români greco-catolici.

Temerile românilor nu sunt, cu toate aceste, înlăturate, și Inocențiu Klein, deși crescut într-un seminariu romano-catolic, ridicat odată în Scaunul episcopesc, profită de bunăvoința împărătesei ca să-și mute reședința mai în centru, la

Blaj, și să înființeze aici un seminar și un gimnaziu, centre de propagandă culturală — nu confesională, ci națională.

Tot astfel alți tineri crescuți în seminare catolice, întorși acasă, fac propagandă națională, prin care hotărăsc întregul mers al vieții noastre culturale moderne.

La începutul secolului XIX, starea românilor greco-catolici e, cu toate acestea, foarte tristă. Pentru cei de pe Crișuri și pentru o parte din sălăgeni se înființase la Oradea-Mare o episcopie foarte bogat dotată, care nu avea nici o legătură cu cea de la Blaj. Altă parte dintre românii din Valea Someșului și cei din Maramureș erau păstoriți de episcopul rutean din Muncaci.

Era deci generală între românii greco-catolici pornirea de a se uni într-o singură Biserică Națională, și, în virtutea acestei porniri, ei sprijineau pe românii ortodocși în lupta lor pentru despărțirea de sîrbi și pentru înființarea unei Mitropolii Naționale.

Încă mai nainte de a se fi înființat Mitropolia de la Sibiu s-a înființat dar cea greco-catolică de la Blaj, care cuprinde pe toți românii greco-catolici din țările Coroanei ungare. În același timp s-au mai înființat două episcopii, una în valea Someșului la Gherla (Szamos Ujvár) și alta în Banat la Lugoj. Astfel mitropolitul de la Blaj are trei sufragani : la Oradea-Mare, la Gherla și la Lugoj.

În virtutea Bulei papale, prin care a fost decretată înființarea, mitropolia aceasta e națională, cuprinde numai români și nu face parte din organismul bisericii romano-catolice din Regatul Ungar, ci atîrnă direct de Scaunul papal.

Organizațiunea acestei biserici nu e sinodală. Singur mitropolitul e ales de Sinodul diecezan, care designează trei candidați, dintre care monarhul face numirea la propunerea guvernului. Episcopii sunt numiți de monarh, iar preoții și protopopii sunt numiți de episcopi. Episcopii sunt ajutați în păstorirea bisericii, ca la romano-catolici, de așa-numiții canonici, care sunt numiți de guvern.

Biserica greco-catolică mai ales la Blaj și la Oradea-Mare are dotațiuni însemnate, care sunt chivernisite de episcopi și de Capitolul alcătuit din canonici.

Disciplina și păstorirea în biserică e mai mult ori mai puțin cea catolică, dar ritul și formele au rămas ca la românii ortodocși.

După conspectele parohiale publicate în „șematismele" celor patru dieceze greco-catolice au fost în țările Coroanei ungare pe la mijlocul deceniului trecut (1903—1905) cu totul vreo 1 200 000 credincioși.

După numărătoarea de la 1900 însă români greco-catolici erau numai 1 064 780, căci în biserica română greco-catolică sunt mulți, care s-au declarat fie maghiari, fie ruteni, fie slovaci.

Azi nu putem dar să socotim în biserica româno-greco-catolică mai mult de 1 170 000 credincioși români.

Raporturile dintre credincioșii ambelor confesiuni, unde ei trăiesc împreună, sunt cele firești, deci bune. Ei se încuscresc, au aceleași obiceiuri, se ajută între dînșii, cum zice românul și în clin și în mînec, și fac, atît în viața culturală, cît și în cea economică, cauză comună.

ÎNVĂȚĂMÎNTUL

În Regatul Ungar școlile sunt de patru feluri : de stat, comunale, confesionale și particulare.

După Legea pentru egala îndreptățire a naționalităților, fiecare cetățean are dreptul de a cere ca în școlile statului copiii săi să primească învățătura în limba lor maternă, dacă aceasta e vorbită de o mai însemnată parte a poporațiunii în mijlocul căreia se află școala. În școlile statului învățătura se dă, cu toate aceste, numai în limba maghiară.

Pentru școlile comunale limba de propunere o hotărăște consiliul comunal. Nu le-a fost însă greu guvernelor ungare să determine consiliile comunale a introduce și în aceste școli limba maghiară, și azi sunt puține de tot școlile comunale care n-au fost maghiarizate.

Ținînd deci să aibă școli românești, românii au înființat și susțin numai școli confesionale și cîteva școli particulare. Pentru aceste învățătorii sunt aleși de cei ce au înființat și susținut școala, iar limba de propunere nu poate să fie decît cea românească.

Azi biserica română ortodoxă are trei seminarii, unul, cel mai vechi, la Arad, altul la Sibiu, și al treilea la Caransebeș, și pe lîngă fiecare seminar mai are și cîte o școală pedagogică.

Biserica greco-catolică are două seminarii, fiecare cu şcoală pedagogică, la Blaj şi la Gherla, şi o şcoală pedagogică la Oradea-Mare.

Şcoala pedagogică de la Oradea-Mare şi cea de la Gherla au însă ca limbă de propunere şi pe cea maghiară.

Licee româneşti sunt patru: unul ortodox la Braşov, unul de ambele confesiuni la Năsăud şi două greco-catolice, la Blaj şi la Beiuş, pe Crişul Negru, dar în acesta limba de propunere e şi cea maghiară.

Mai există la Brad, pe Crişul Alb, un gimnaziu, iar la Braşov o şcoală reală cu 4 clase şi o şcoală comercială, toate trei ale bisericii ortodoxe.

Mai au românii patru şcoli secundare de fete, la Braşov, la Blaj, la Beiuş şi la Arad, şi 30 grădini de copii.

Cu desăvîrşire mari sunt jertfele aduse de românii din Regatul Ungar pentru susţinerea şcolilor primare, care sunt pentru dînşii cestiune de conservare.

Dintre cele 3 894 comune, în care trăiesc români, sunt 964 în care ei sunt în minoritate. În multe din aceste copiii românilor învaţă încă de mici, jucîndu-se pe uliţă, limba majorităţii şi astfel pot să umble la şcolile acesteia. Sunt însă ţinuturi întregi unde întreaga poporaţiune vorbeşte româneşte, şi în aceste ţinuturi românii nu învaţă altă limbă nici prin comunele în care sunt în minoritate.

Ei ţin deci să aibă şcolile lor pentru ca copiii să nu fie nevoiţi a-şi perde timpul dîndu-şi silinţa să înveţe limba şcolii.

În 491 dintre cele 3 894 comune românii sunt în majoritate covîrşitoare: ţin cu atît mai vîrtos să-şi aibă şcolile în aceste comune.

Sunt, în sfîrşit, nu mai puţin decît 2 430 comune curat româneşti: în aceste comune şcoala românească confesională e cestiune nu numai de progres intelectual, ci şi de ordine morală.

Lasă că despre dezvoltarea intelectuală abia mai poate să fie vorba în şcoli a cărora limbă n-o înţeleg cei ce au să primească învăţătura, dar într-o ţară în care oameni de deosebite naţionalităţi şi de deosebite confesiuni trăiesc împreună, numai prin şcoli confesionale pot să fie îndrumate viitoarele generaţiuni spre vieţuire raţională şi bine ordonată. Românul ţine să aibă şcoala lui confesională nu numai pentru că ea e românească, ci și pentru ca copiii lui să fie crescuți sub purtarea de grijă a bisericii și să se deprindă a păstra bunele moravuri rămase din bătrîni. Școli despărțite de biserică, fie ele chiar românești, pot să răspîndească cultura intelectuală, dar duc mai curînd ori mai tîrziu la destrăbălare morală și în cele din urmă la ruină economică și la turburări în viața socială.

Acesta e cuvîntul pentru care românii din țările Coroanei ungare, care au trăit atîta timp sub povara preoțimii, aduc atît de mari jertfe pentru școlile lor confesionale.

Sunt însă din ce în ce mai mari greutățile pe care le întîmpină și din peste 3 000 de școli înființate de dînșii multe n-au putut să se susție. Numai în timpul celor din urmă trei ani au fot desființate peste 400. După numărătoarea oficială din anul 1909 mai există 2 439, deci cam cîte comune curat românești sunt. Ar fi însă greșit să presupunem că în fiecare comună curat românească s-a putut susține școala confesională. Sunt multe din aceste care nu au școală, în vreme ce alte comune au mai multe școli.

În anul 1910 au umblat la școală cu totul 220 571 copiii români.

Dintre aceștia 172 970 au umblat în școli române, 46 312 în școli maghiare și 691 în școli germane. Îndeosebi în școlile greco-catolice, care au avut 1 139 învățători, au umblat 59 796, iar în cele greco-orientale, care au 1 648 învățători, au umblat 101 027 copii.

La școlile secundare au umblat 54 108 maghiari, 5 979 germani și *4 224* români dintre care aproape jumătate în cele românești.

În seminariile greco-catolice române au fost *133* tineri, dar au mai studiat la Ungvar 16, iar în seminariile romano-catolice 24 tineri.

La cele trei seminarii greco-orientale au fost *196* tineri.

La universitate, în sfîrșit, și-au urmat studiile 10 108 maghiari, 541 germani și *415* români : 258 drept, 34 filosofie și 99 medicină.

Lipsiți de școli sunt românii mai ales spre hotarele apusene ale teritoriului locuit de dînșii, pe Crișuri, în Sălagiu și în Maramureș.

Cele 2 439 de școli, care se mai susțin, sunt, în genere, bine întreținute și au învățători bine pregătiți și suficient salariați, căci altfel nu s-ar fi putut susține.

Școlile confesionale stau toate sub conducerea autorităților bisericești, care confirmă pe învățătorii lor, stabilesc programele de studiu, aprobă manualele didactice și fac inspecțiunea. Avînd însă dreptul de supraveghiare față cu bisericile, guvernul poate și el să intervină în ceea ce privește mersul școlilor confesionale, și s-au creat legi pentru reglementarea acestei interveniri.

AȘEZĂMINTELE CULTURALE

Așezăminte culturale, în înțelesul special al cuvîntului, românii din Regatul Ungar au puține, căci clasa lor cultă e încă mică și alcătuită mai ales din prelați și din învățători, care-și petrec viața culturală în biserică.

După 1860, cînd limba românească a fost introdusă la diregătorii și la forurile judecătorești, școlile s-au umplut de copii de-ai românilor și clasa cultă românească a început să crească.

În timpul acela s-a închegat și viața socială românească mai întîi în Ardeal, la Brașov și la Sibiu, apoi în Banat și-n Țara Ungurească, la Lugoj, la Timișoara și la Arad. Pe cînd mai înainte oamenii mai culți, mai ales femeile, întîlnindu-se, vorbeau de obicei nemțește, acum au început să vorbească o românească din ce în ce mai puțin pocită, și pornirea generală era spre cultivarea limbii românești.

Sub înrîurirea spiritului de asociațiune al germanilor s-au înființat trei asociațiuni pentru propagarea culturii și pentru cultivarea limbii române, una în Ardeal, cu centrul la Sibiu, alta în Țara Ungurească, cu centrul la Arad, și a treia la Maramureș, cu centrul la Sighet. Pascaly, Millo și Fany Tardini au făcut cu trupele lor „turneuri“, și, în mijlocul însuflețirii cu care au fost primite aceste trupe, s-a înființat o societate pentru întemeierea unui teatru românesc.

Spre a-și aduna fonduri și spre a face propagandă culturală, aceste societăți își țineau adunările cînd într-unul cînd într-altul dintre centrele de viață, unde se țineau conferințe, se dedeau concerte, se aranjau baluri și se făceau excursiuni.

Pentru ajutorarea tinerilor mai săraci de pe la școli circulau pretutindeni liste de contribuțiune și se dedeau baluri și alte petreceri. Multe din fondurile de „Stipendii" au fost întemeiate atunci, între altele și fondul lui „Gojdu", care azi e sporit la aproape opt milioane de coroane.

Tot în timpul acela au fost înființate primele Reuniuni de cîntări și s-a luat inițiativa pentru Reuniunile de femei.

În mijlocul acestui avînt general s-a pornit, în sfîrșit, mișcarea pentru înființarea unei Academii de Drept, dar a urmat anul 1867, și de aici înainte puterile toate s-au consumat în luptă pentru conservarea așezămintelor înființate și pentru întîmpinarea greutăților economice.

Fiind românii scoși din viața publică, clasa cultă română nu se mai putea spori ca mai înainte, ba nu puțini dintre cei cu oarecare învățătură au fost nevoiți să-și părăsească vetrele părintești și să caute în România teren de activitate. Iar alții trebuiau să-și pună frîu pentru ca să nu fie prigoniți.

Astfel Asociațiunea din Maramureș tînjește, iar cea din Arad a stat timp îndelungat într-un fel de amorțire și abia de cîțiva ani dă iar semne de viață. Cea de la Sibiu s-a susținut, ce-i drept, dar puțin a putut să facă pentru propagarea culturii naționale și încă mai puțin pentru înflorirea literaturii române. Tot astfel și Reuniunea pentru înființarea unui teatru român a trebuit să se mărginească la bune silințe.

S-au dezvoltat însă, mai ales în Banat și în Ardeal, Reuniunile de cîntări, precum și Reuniunile de femei, care contribuie mult la închegarea societății române.

În ciuda tuturor greutăților, societatea română nu numai s-a sporit, ci s-a și închegat, și azi se vorbește pretutindeni o românească destul de bună. Numai în Maramureș, prin părțile mărginașe ale Sălagiului și pe ici, pe colo pe Crișuri sunt români, chiar și preoți ori învățători, care nu vorbesc românește între dînșii, ba chiar nici în familiile lor.

Numai de tot puțini dintre aceștia sunt lepădați de neam. Cei cu desăvîrșire mulți țin, din contra, cu o înduioșătoare căldură la neamul lor și știu bine româneasca vorbită în partea locului, dar, fiind crescuți în școli maghiare, trăind în mijlocul societății maghiare și citind numai cărți și ziare maghiare, ei nu au putut să se deprindă cu limba literară română, și le vine mai ușor să se folosească de cea maghiară, deși unii dintre dînșii n-o stăpînesc nici pe aceasta îndeajuns.

Sunt de altminteri printre românii din Regatul Ungar pretutindeni de tot mulți oamenii care știu mai multe limbi, dar nu stăpînesc îndeplin pe nici una dintre ele, și noi, propagatorii culturali, n-avem să perdem din vedere că acestora numai prin superioritatea literaturii române li se poate da îndrumarea firească.

MIȘCAREA LITERARĂ

Pentru ca o mișcare literară să fie cu putință, se cere, înainte de toate, un public nu numai destul de numeros, ci totodată și însetat de lectură și destoinic de a deosebi ceea ce e bun de ceea ce e rău. Dacă există asemenea public, se ivesc și scriitori, care îi satisfac trebuințele sufletești. La românii din Regatul Ungar n-a existat niciodată și nu există nici azi asemenea public și de aceea nu s-a putut porni nici o mișcare literară în adevăratul înțeles : s-a săvîrșit numai o lucrare literară pornită din gîndul de a crea publicul, și n-au existat scriitori, ci numai oameni care scriau în orele lor libere.

Această lucrare a fost pornită din Blaj cu mult zel, dar nu cu destulă pricepere.

Îndrumați spre propagandă națională, scriitorii ieșiți din Școala de la Blaj priveau toate lucrurile din punctul de vedere al intereselor naționale și nu țineau seamă nici de adevărul istoric, nici de cerințele estetice. Deși vorbeau apoi foarte bine românește, ei scriau în o limbă dinadins pocită, care jignea auzul și numai de puțini putea să fie înțeleasă. Ei n-au putut dar să răzbească și puțin au contribuit la crearea unui public cititor românesc. *Alexandria, Isopia,* precum și puținele scrieri ale lui Barac și ale lui Țichindeal au avut mai mulți cititori decît operele de mai mare valoare ale blăjenilor.

Mai bine a răzbit lucrarea literară pornită din Brașov și din Sibiu cu mai puține tendențe și într-o limbă mai poporală. Tocmai în timpul de la 1860 pînă la 1870 însă clasa cultă română era stăpînită de Școala de la Blaj, și de altminteri numeroasele producte literare din acel timp au fost puțin citite și sunt azi învechite.

Abia după 1870, încurajați de „Junimea“, scriitorii de la Brașov și de la Sibiu au început o lucrare mai întinsă. Nu numai la Brașov și la Sibiu, ci și la Năsăud, la Arad și la Caransebeș s-au închegat cercuri de lucrare literară, care porneau din gîndul că nu scriitorii, ci cititorii hotărăsc mersul dezvoltării literare și că nici ceea ce e bun nu poate să străbată decît prezentîndu-se într-o limbă de toți înțeleasă.

Mai ales în urma lucrării scriitorilor de la *Telegraful român* și de la *Tribuna* din Sibiu gîndul acesta a fost primit în cele din urmă de „toată lumea“ și azi scriitorii români din Regatul Ungar toți își dau silința să se potrivească cu publicul cititor în ceea ce privește atît gustul, cît și limba.

Silința aceasta rămîne însă în mare parte zadarnică.

În urma greutăților cu care se luptă în viața lor culturală, românii din Regatul Ungar au fost firește împinși a-și căuta răzămul cultural în afară, și pe cînd unii fac parte din publicul cititor maghiar, alții preferă pe scriitorii din România, dintre care mulți sunt ieșiți din mijlocul lor.

Binefăcătoare, deci și legitimă e orișicare propagandă literară care ridică nivelul moral și cel intelectual ; numai cel ce se ridică însă el însuși poate să ridice pe alții.

Am făcut noi scriitorii români un mare pas înainte cînd am recunoscut adevărul că numai într-o limbă poporală se poate face propagandă literară. „Poporală“ nu e însă limba vorbită azi fie prin mahalalele orașelor românești, fie prin vreunul dintre colțurile de țară, ci limba, pe care pot toți românii deopotrivă s-o înțeleagă. Iar pentru ca să poți scrie în asemenea limbă nu e destul să fii deprins cu graiul viu și să ai „inspirațiuni“, ci trebuie să cunoști și întreaga literatură română, atît cea din zilele noastre, cît și cronicarii și cărțile bisericești, și să ai dreprinderea bunei chibzuințe în ceea ce privește alegerea, întrebuințarea și așezarea vorbelor. Numai puțini dintre scriitorii noștri mai tineri au pregătirea aceasta. Mai ales între ziariști sunt mulți care nu știu nici gramatica limbii românești și, scriind în pripă, aruncă vorbele cu furca. De aceea sunt în Regatul Ungar mulți români, care nu sunt în stare să citească scrierile române și caută pe cele maghiare.

Sunt apoi între publicațiunile românești multe, pe care românii din Regatul Ungar nici nu au să le citească, fiindcă ele nu ridică, ci coboară nivelul moral și nu pot decît să-i înstrăineze.

O viuă durere ne cuprinde cînd vedem ce se publică nu numai prin revistele și prin ziarele noastre, ci și prin așa-numitele „biblioteci populare“, pentru care nu se face nici o alegere, ci se ia tot ceea ce pare „interesant“.

Sunt, în sfîrșit, scrieri cu tendență, fie politică, fie morală, pe care românii din Regatul Ungar n-au voie să le citească.

E deci puțin ceea ce din România li se poate da românilor din Regatul Ungar, și puținul acesta e și el scump și se procură cu anevoie.

În lupta culturală însă nu cantitatea, ci superioritatea duce la biruință. Românii din Regatul Ungar sunt însetați de carte românească și primesc cu inima deschisă tot ceea ce e curat și bun. Ei înșiși au însă să aleagă și să publice acolo la dînșii ceea ce se potrivește cu felul lor de a fi, care în multe privințe se deosebește de al fraților săi de peste Carpați.

Deoarece lucrul acesta nu s-a făcut, e firească înrîurirea scriitorilor maghiari, care se adresează la oameni crescuți în școli maghiare și sunt ajutați și de Reuniunile culturale maghiare, care pun la cale reprezentațiuni teatrale și distribuie, fie cu prețuri reduse, fie chiar gratuit ziare, reviste și cărți maghiare alese cu bună chibzuință.

STĂRILE POLITICE

Habsburgii au fost totdeauna nu numai susțiitori zeloși ai catolicismului, ci totodată și ocrotitori ai creștinismului în genere. Orișicît de multă silință și-ar fi dat dar ei să înduplece pe români a primi unirea cu biserica papală, încă Leopold I a acordat bisericii sîrbești privilegii însemnate și a dat în mai multe rînduri semne învederate despre dorința sa de a ocroti și pe ortodocșii din Ardeal. A urmat însă lungul război purtat nu numai în Spania, ci și la Rin, precum și în Italia, și nobilimea putea să facă tot ceea ce voia. Abia după 1713, cînd s-a încheiat pacea, a putut să continue Carol VI lucrarea începută de tatăl său, și el a fost cu deosebire binevoitor nu numai față cu greco-catolicii, ci și cu ortodocșii.

Carol VI s-a luptat însă cu mari greutăți în ceea ce privește asigurarea succesiunii pentru fiică-sa și a avut două războaie grele cu turcii. Nobilimea ori n-a ținut dar seamă de măsurile luate de dînsul, ori le aplică pe aceste cu reacredință.

Nu erau la mijloc nici adversități naționale, nici numai preocupările confesionale, ci interesele pozitive ale nobilimii, care se socotea nedreptățită prin orișice ușurare adusă celor asupriți de dînsa.

Partea cu desăvîrșire mare a preoțimii române erau fii de iobagi, deci iobagi și ei înșiși și sunt datori a face robotă ca orișicare semen al lor. Nobilimea se simțea deci jignită în drepturile ei prin scutirea de robotă a preoților, care primiseră uniunea, și a feciorilor de preot care umblau la școală. Ea pierdea brațe de muncă și se plîngea că prin scutirea aceasta se calcă vechile legi ale țării, în virtutea cărora ea avea dreptul de a pune la robotă și pe preoții născuți iobagi. Se luptă deci din răsputeri ca ortodocșii să nu aibă și ei preoți scutiți de robotă.

În fața acestei stăruințe nu le rămînea românilor decît să se plîngă prin cereri adresate fie împăratului, fie oamenilor săi de încredere și să ceară crearea de legi ocrotitoare. Episcopul Inocențiu Clain el singur a adresat împăratului Carol VI și împărătesei Maria Terezia peste douăzeci de asemenea plîngeri, și cererile lui n-au rămas zadarnice, întrucît împlinirea lor a atîrnat numai de voința împărătească.

Episcopia a fost mutată la Blaj și a primit înzestrare și pentru ca să poată susține seminarul și celelate școli ale diecezei ; episcopul a fost ridicat în rîndul magnaților cu scaun în Dieta țării ; preoțimea română e pusă-n rînd cu a celorlalte confesiuni ; mai multe dintre cererile făcute de Clain sunt supuse deliberării Dietei ; se iau măsuri ca românii să nu mai fie opriți a-și zidi biserici, ca copiii lor să nu mai fie alungați de prin școli, ca să nu mai fie dărîmate case de-ale lor și să nu se mai ieie de la dînșii pămînturile mai mănoase după bunul plac al nobililor și ca iobagii să nu fie supuși la muncă întinsă și prea istovitoare și să se poată căsători și fără voia stăpînului.

Maria Terezia a avut însă și ea două războaie de tot grele, cel de succesiune și cel de șapte ani, și nu numai în timpul acestor războaie, ci și în ajunul lor ea era nevoită să tolereze abuzurile făcute de nobilime, care după organizațiunea țării ea singură aplică legile.

În anul 1774 Maria Terezia a hotărît zeciuiala, dăjdiile și zilele de robotă. Era însă în timpul cînd Ecaterina II luase sub stăpînirea ei Moldova și Muntenia, pe care Casa de Austria nu putea să le lase sub stăpînirea Rusiei. Se făcuseră deci și se urmau pregătiri de război, și împărăteasa n-a putut să impună hotărîrile luate de dînsa și în Ardeal, unde nobilimea era amenințătoare.

Tot în fața nobilimii fusese mai înainte nevoită să sacrifice pe Inocențiu Clain, care a murit în exil — la Roma.

O îndreptare nu se putea face decît schimbînd organizațiunea țării astfel ca voința monarhului să fie hotărîtoare și în ceea ce privește aplicarea legilor.

Această schimbare a voit s-o facă împăratul Iosif II, în gîndul căruia desființarea iobăgiei, egalitatea confesiunilor și împroprietărirea muncitorilor agricoli erau cerute de nevoile timpului.

Începutul se făcuse prin militarizarea poporațiunilor de pe domeniile regale de pe la hotare. Aici oamenii erau toți egali, stăpîni pe pămîntul muncit de dînșii, și nobilimea nu mai avea nici o înrîurire, ci voința monarhului ea singură era hotărîtoare.

Pretutindeni nu se putea face același lucru, fără ca să se producă zguduiri, pe care monarhul nu putea să le înfrunte decît rezemîndu-se și pe masele celor asupriți.

„Ajutați-mă, ca să vă ajut", le-a zis împăratul Iosif II dezmoșteniților, și acesta e rostul înarmării grănicerilor de pe la hotarele Ardealului și al Răscoalei de la 1784, precum și al călătoriilor făcute de tînărul monarh prin Ardeal. Răscoala a rămas însă mărginită la Munții Apuseni, a fost înecată ca cea de la 1514, și împăratul s-a mărginit a le da iobagilor dreptul de liberă migrațiune, cu care ei s-au și mulțumit.

A urmat însă împăratul a domni în vîrtutea *Sancțiunii pragmatice* și a schimba organizațiunea țării prin legi neînarticulate de Diete, și nu poate nimeni să spună unde ar fi ajuns lucrurile, dacă n-ar fi izbucnit Revoluțiunea Franceză.

Prevăzînd grelele lupte ce vor urma, el a revocat în ajunul morții sale (1790) tot ceea ce făcuse fără de învoirea nobilimii.

Chiar admițînd deplina legitimitate a stăpînirii exercitate în virtutea *Sancțiunii pragmatice,* rațiunea de stat cerea ca legile să fie înarticulate de cei ce aveau să le aplice și să li se supună, și atît Carol VI și Maria Terezia, cît și Iosif II au ținut să obție înarticularea legilor, dar le prezentau pe aceste la momentul oportun, cînd puteau să impună înarticularea.

Astfel pentru Ardeal îndeosebi a fost stabilită o constituțiune, prin care românii erau declarați drept națiune egal îndreptățită cu celelalte trei, cele două confesiuni române erau puse în rînd cu cea catolică, cea calvină, cea luterană și cea unitară și limba românească intra în drepturile ei firești. Această constituțiune n-a ajuns însă să fie înarticulată, și după izbucnirea Revoluțiunii Franceze înarticularea ei nici nu era probabilă — într-un timp apreciabil.

A rămas dar numai siguranța că principiile fundamentale ale acelei constituțiuni sunt voința monarhului, și lupta urmată de români de atunci și pînă astăzi are în vedere realizarea în viața practică a acelor principii.

În lupta aceasta deosebim patru faze: prima pînă la 1848, a două pînă la 1860, a treia pînă la 1872 și a patra pînă astăzi.

PÎNĂ LA 1848

Românii din țările Coroanei ungare au păstrat pretutindeni tradițiunea că ei au fost stăpîni liberi ai pămîntului și întru toate deopotrivă cu ceilalți locuitori ai țării. Ei au stăruit deci totdeauna — nu să li se acorde, ci să li se recunoască drepturile. În virtutea acestei tradițiuni românii din Ardeal, atît cei greco-catolici, cît și cei ortodocși, au adresat la 1791 împăratului Leopold I, fratele și urmașul lui Iosif II, așa-numitul *Supplex Libellus,* un voluminos și bine documentat memoriu, în care expun drepturile ce românii au *ab antiquo* în Ardeal și cer recunoașterea acestor drepturi.

Împăratul convoacă Dieta și-i transmite acest memoriu stăruind să se ție seamă de cele cuprinse în el și să li se facă românilor dreptate.

Dieta intră în discuţiune, dar nu le recunoaşte românilor dreptul de a fi reprezentaţi ca a patra naţiune în sînul ei şi în viaţa publică — în genere. Ţiind însă seamă de porunca vremii, declară cele două biserici române deopotrivă cu celelalte patru ale ţării. De aici înainte dar, nici biserica ortodoxă nu e tolerată numai şi poate să se organizeze.

Urmează însă lungul şir de războaie, şi Scaunul episcopesc de la Sibiu rămîne timp îndelungat vacant. Abia după bătălia de la Wagram, în 1810, e ridicat în scaun Moga, un protopop cu puţină cultură şi, în genere, inofensiv.

Pînă după încheierea Păcii de la Viena (1815) starea românilor a rămas tot cea de mai-nainte.

În curînd apoi s-a petrecut în spiritul comun al nobilimii ungare o schimbare, care dă întregei vieţi publice o nouă îndrumare.

Spărgîndu-se (1805) aşa-zisa Sfîntă Împărăţie Romană, împăratul Francisc I înfiinţase prin împreunarea ţărilor ereditare ale Casei sale Împărăţia Austriacă. Ungaria, Ardealul, Croaţia, Banatul şi Graniţele făceau ca ţări deosebite parte din această nouă şi unitar organizată Împărăţie, în care nobilimea ungară nu mai putea să aibă înrîurirea pe care o avusese mai-nainte, cînd ţările ungare nu făceau parte din Împărăţie.

Magnaţii, care şi mai-nainte priviseră lucrurile din punctul de vedere al marilor interese de stat, s-au adunat încă mai strîns împrejurul monarhului, dar mulţimea nobilimii comune şi a celei mijlocii era agitată de vie nemulţumire. Pusă în faţa reacţiunii reprezentate de Metternich, chiar şi dacă n-ar fi avut, precum avea, tradiţiuni revoluţionare, ea trebuia să intre în curentul revoluţionar din Europa, căci numai aşa putea să asigure individualitatea statului ungar, în care putea să-şi păstreze poziţiunea.

Chiar şi fără de a se răscula, în virtutea Bulei de aur, cu arma în mînă, nobilimea putea să creeze greutăţi mari : refuza tributul de sînge şi supunerea către legi şi se punea prin comitatele autonome în rezistenţă pasivă.

Pentru ca această luptă să aibă efect hotărîtor, nobilimea trebuia să se razăme pe masele mari ale poporaţiunii şi să le despartă pe aceste de Tron. Astfel în timp scurt nobilimea ungară se maghiarizează şi lupta de clasă ia aparenţa unei lupte naţionale, ceea ce în adevăr nu este.

În timpul revoluţiunii din iulie (1830) se face o încercare de răscoală, care nu reuşeşte, dar puţin timp în urmă (1832) împăratul convoacă Dieta la Pojon, şi în Dieta aceasta nobilimea obţine crearea unei legi prin care limba latină e înlocuită în viaţa publică cu cea maghiară.

Cu aceasta se porneşte lucrarea stăruitoare pentru prefacerea statului ungar într-unul naţional maghiar, căci numai într-un stat maghiar putea nobilimea, acum maghiarizată, să-şi păstreze poziţiunea.

De aici înainte nobilimea nu mai stăruie asupra de atîtea ori confirmatei autonomii a Ardealului, ba tot în timpul Dietei convocate la Pojon obţine şi încorporarea în Ungaria a cîtorva dintre părţile „adnexe", în care erau mulţi maghiari. Făcut odată începutul acesta, se dă din ce în ce mai mult pe faţă tendenţa de a încorpora în Ungaria nu numai toate părţile adnexe, ci şi toate ţările Coroanei ungare, care mai înainte n-au făcut parte din Ungaria, şi mai ales Ardealul. Lucrul acesta nu putea însă să-l facă cu deplină legitimitate decît monarhul în virtutea *Sancţiunii pragmatice.*

Murind Francisc I (1835), a urmat în scaun Ferdinand I (V), un om bolnav şi atîrnător de cei mai de aproape ai săi. Neputinţele individuale ale acestui monarh n-au putut însă să hotărască, precum mulţi presupun, mersul desfăşurării evenimentelor, căci Casa de Austria a avut totdeauna în toate privinţele o politică tradiţională, de la care nici un monarh nu s-a abătut. Şi în timpul lui Ferdinand s-a urmat deci lucrarea începută de monarhii de mai înainte, dar potrivit cu împrejurările schimbate.

Încă Maria Terezia făcuse un început pentru desfiinţarea iobăgiei şi pentru împroprietărirea muncitorilor agricoli, şi Iosif II (al doilea) putea s-o facă aceasta pretutindeni în virtutea *Sancţiunii pragmatice*, cum făcuse multe altele, dar raţiunea de stat cerea ca o schimbare atît de însemnată să nu se facă decît cu învoirea formală a tuturor celor interesaţi.

Acum era sosit timpul ca să se facă. Nobilimea ungară tot mai rezistă, ce-i drept, dar era din ce în ce mai covîrşitoare înrîurirea oamenilor ca Ludovic Kossuth, care nu făceau politică de clasă, ci în adevăr naţională şi egalitară, şi nobilimii nu-i rămânea decît să se supună. Pentru aceasta trebuiau să i se deie oarecare asigurări, să i se facă anumite concesiuni, să se creeze, drept compensațiune, așa-numite „garanții“ constituționale.

Aceasta era situațiunea la 1847, cînd Dieta Ungară a fost convocată tot la Pojon, și legile votate de acea Dietă sunt de trei feluri : unele create de monarh, altele obținute de nobilime drept compensațiune, iar altele revoluționare.

Numai cele create din voința monarhului și înarticulate de Dietă au fost executate după înăbușirea Revoluțiunii.

Cea mai însemnată dintre aceste e cea privitoare la împroprietărire și la desființarea iobăgiei, prin care și românii îndeosebi devin cetățeni liberi.

Nu putea însă să fie executată legea electorală.

Unul din principiile de guvernare ale Casei de Habsburg e că n-are să piardă nimeni drepturi odată cîștigate fără ca să fi renunțat el însuși la ele ori fără de vina lui.

Înainte de 1848 drept de alegător aveau numai nobilii, și toți nobilii. Ei își păstrează dreptul acesta fără de nici un cens. Cel născut din părinți nobili, chiar și dacă slugă la stăpîn ar fi, are drept de alegător. Așa cerea dreptatea. Mai cerea însă dreptatea și ca pentru ceilalți cetățeni să fie hotărît un cens, pe care poate să-l aibă orișicare dintre foștii iobagi. Censul e însă atît de mare, că numai de tot puțini dintre foștii iobagi pot să-l aibă și astfel cei mai mulți nu se bucură și de drepturile cetățenești.

Încă mai puțin putea să fie executată Legea privitoare la încorporarea în Ungaria a Ardealului (Art. VII din 1848), care în traducerea oficială de atunci are introducerea :

„*Unitatea națională* și identitatea dreptului cerînd împreunarea Transilvaniei, care se ține de *Coroana* ungurească, cu Ungaria pe temeiul deplin al dreptului, iară întîmplările timpului de față poftind ca interesele amîndoror țări surori să fie reprezentate la Dieta ce mai de aproape se va ținea“ — § 2 — Transilvania, afară de părțile reîmpreunate, la Dieta (ungară) cea mai de aproape va avea 69 de voturi.“

Nici această „împreunare“ nu se putea face decît cu învoirea tuturor celor interesați, iar românii îndeosebi au respins-o atît prin reprezentanții lor din Dieta Ardealului, cît și în Marea Adunare, pe care au ținut-o la 3/15 mai 1848 la Blaj, și în memorii adresate monarhului, iar acesta mai ales pentru că [din] cele 69 de voturi abia vreo opt puteau să fie ale lor.

După Capitulaţiunea de la Şiria (13 august 1849), împăratul Francisc Iosif I stăpîneşte numai în virtutea *Sancţiunii pragmatice* şi urmează un timp de egalitate sub o stăpînire aspră, dar dreaptă, părintească, şi deopotrivă binevoitoare faţă cu toţi cei mai înainte asupriţi, deci şi faţă cu românii îndeosebi.

Diregătorii aşa-numiţi cezaro-regeşti, în mare parte oameni ce nu cunoşteau ţara, vor fi fost adeseori preocupaţi, vor fi făcut greşeli, vor fi făcut exces de zel în ceea ce priveşte propaganda germană şi vor fi jignit pe mulţi, dar sub conducerea lor lumea s-a deprins cu buna rînduială, şi atît împroprietărirea, cît şi organizaţiunea comunală s-au făcut în mod raţional.

Sub ocrotirea lor s-au aşezat îndeosebi şi temeliile vieţii comune a românilor în ceea ce priveşte biserica, şcoala şi lucrarea economică.

S-au sporit, cu toate aceste, şi între români oamenii care puneau la îndoială legitimitatea aşa-numitului „absolutism“ şi considerau drept cestiune de patriotism lupta pentru desfacerea de Austria a Ungariei.

Încă înainte de 1848 o parte mică din clasa cultă română intrase în curentul pornit de nobilime, şi nu numai români nobilaţi, ci şi preoţi români s-au luptat în timpul Revoluţiunii alăturea cu maghiarii.

Alţii, care se luptaseră alăturea cu imperialii, erau nemulţumiţi cu „răsplata“ ce primiseră românii în schimbul marilor jerfte de tot felul, şi parte părăsiseră ţara, parte se apropiau căiţi de nobilimea care-şi dedea silinţa să aducă împrejurul ei pe toate popoarele din ţările Coroanei ungare. Cei mai cumpăniţi dintre conducătorii mişcării de rezistenţă îşi dedeau seamă că individualitatea statului unitar ungar numai prin unirea tuturora se poate asigura şi că unirea aceasta nu e cu putinţă cîtă vreme germanii, slavii şi mai ales românii din ţările Coroanei ungare nu au încredere în maghiarii conduşi de nobilime. Neatîrnarea Ungariei era deci prezentată drept cauză comună a tuturora, şi nu numai oamenii ca Francisc Deak, baronul Eötvös şi Comitele Iuliu Andrássy ci şi mulţi dintre aderenţii lui Ludovic Kossuth stăruiau să li se garanteze germanilor, slavilor şi românilor libertatea de dezvoltare națională după ce va fi fost obținută executarea legilor de la 1848.

Românii nu respingeau gîndul unei asemenea înfrățiri patriotice.

În timpul de la 1848 pînă la 1860 s-a desfășurat faza consolidării popoarelor de sub stăpînirea austriacă, și nu numai maghiarii, ci și românii țineau din ce în ce mai mult să lucreze cu toții împreună atît în viața bisericească și-n cea culturală, cît și în cea politică. La început ei au cerut ca românii din Ardeal, în urmă însă ca toți românii din Împărăție să constituie o națiune înzestrată cu autonomie. Ei respingeau deci împreunarea cu Ungaria a Ardealului mai ales pentru că, după legile de la 1848, ea era făcută așa ca maghiarii reprezentați de nobilime să fie atotputernici!

În urma propagandei făcute de nobilimea acum maghiarizată, românii erau din ce în ce mai nemulțumiți cu starea în care se aflau, și astfel și mai adimeniți de gîndul că, înfrățindu-se cu maghiarii, vor cîștiga libertatea de dezvoltare, pe care n-o aveau.

De același spirit s-au pătruns în timpul absolutismului toate popoarele din Împărăția Austriacă, și din zi în zi tot mai stăruitor se dedea pe față obșteasca pornire spre libera dezvoltare.

Ținînd seamă de pornirea aceasta, împăratul Francisc Iosif I emite Diploma de la 20 octomvrie 1860, prin care, din propriul său îndemn, din deplinătatea puterii pe care i-o dă *Sancțiunea pragmatică*, și în conformitate cu tradițiunile familiei sale, dispune ca popoarele din Împărăție să se organizeze și să-și chivernisească ele înșile treburile comune.

Diploma aceasta e punctul de plecare al întregei vieți constituționale în Austria. Se stabilește prin dispozițiuni luate de monarh o organizațiune provizorie, în virtutea căreia țările ereditare ale Casei de Habsburg alcătuiesc împreună o împărăție unitară cu centrul din Viena. Fiecare dintre ele își păstrează deocamdată organizațiunea de mai nainte, își are Dieta deosebită și trimite reprezentanți în Parlamentul central din Viena, care urmează să stabilească, potrivit cu voința monarhului, organizațiunea definitivă.

Tot în virtutea dispozițiunilor luate de monarh, orișicare popor se folosește de limba sa nu numai în școală, în biserică, ci și în administrațiune, în fața judecătorilor și la întrunirile publice. Astfel pentru Ardeal împăratul convoacă Dieta la Sibiu pe ziua de 1 iulie 1863.

În această Dietă, românii sunt reprezentați potrivit cu pozițiunea ce li se cuvine în viața publică a țării.

Dintre legile prezentate acestei Diete, ca să le înarticuleze, cele mai importante sunt :

1. „Efectuarea egalei îndreptățiri a națiunii române și a religiunilor ei.“ [1]

2. „Întrebuințarea celor trei limbi uzitate în țară în comunicațiunea oficioasă publică.“ [2]

3. „Schimbările de lipsă în împărțirea politică.“

În virtutea acestor enunțiațiuni și a măsurilor luate pe temeiul lor, Revoluțiunea s-a produs și „absolutismul“ s-a impus pentru că la 1848 nobilimea n-a voit să ție seamă nici de unitatea Monarhiei, nici de stăruințele monarhului în ceea ce privește egalitatea cetățenească, iar Diploma din octomvrie e rezultatul dezvoltării istorice în direcțiunea dată de Dinastie, și de aici înainte nu mai poate fi vorba despre o nobilime ungară, ci numai despre urmașii foștilor nobili puși în rînd cu urmașii foștilor iobagi.

PÎNĂ LA 1873

După ce principiile stabilite în Diploma din octomvrie au fost puse în aplicare, românii au ajuns și ei să-și chivernisească singuri treburile comune. Limba română a fost introdusă atît în administrațiune, cît și la forurile judecătorești, pretutindeni, unde o parte mai însemnată a poporațiunii erau români. Funcționarii administrativi, care aveau și atribuțiuni judecătorești, trebuiau să știe dar românește și la alegere românii erau firește preferiți, iar aceia dintre foștii nobili care nu știau românește nici nu puteau să-și pună candidatura.

Acesta e cel mai hotărîtor dintre cuvintele pentru care urmașii nobililor s-au pus în rezistență pasivă și au stăruit ca maghiarii să nu-și trimită reprezentanții în Parlamentul central din Viena, să nu recunoască legalitatea actelor săvîrșite de monarh numai în virtutea *Sancțiunii pragmatice* şi să ceară executarea acelora dintre legile de la 1848, care au fost create drept concesiuni ori garanţii în schimbul renunţării la privilegiile medievale.

---

[1] Legea a fost sancționată la 26 octomvrie 1863 (n.a.).

[2] Legea a fost sancționată în iulie 1864 (n.a.).

Înalta nobilime a luat dar împreună cu conducătorii mai cumpeniţi ai maghiarilor asupra sa sarcina de a pune la cale o înţelegere între Coroană şi „Naţiune".

Înţelegerea aceasta a fost precizată în Pactul aşa-numit dualist.

Ar fi însă cu desăvîrşire greşit gîndul că dualismul e un fel de născocire a lui Francisc Deak, impusă de cancelarul Beust în urma catastrofei de la 1866.

Despărţirea de celelalte ţări ereditare ale Casei de Habsburg o obţinuse Ungaria încă la 1847, cînd avea guvernul său deosebit, şi legile de la 1848 pornesc toate din gîndul că Regatul Ungar are o individualitate deosebită. Vorba era numai să se stabilească legăturile organice între acest regat şi cealaltă parte a monarhiei şi ca să fie asigurată libertatea de dezvoltare naţională, în sensul Diplomei din Octomvrie, nu numai pentru maghiari, ci şi pentru celelalte popoare din ţările Coroanei ungare.

Legalitatea actelor săvîrşite de monarh era indiscutabilă, şi drepturile odată cîştigate nu se mai puteau pierde ; executarea legilor de la 1848 era deci cu putinţă numai dacă Dieta Ungară era gata să înarticuleze legi prin care se stabileau legăturile voite de Coroană între cele două părţi ale Monarhiei şi se garantau drepturile cîştigate pînă atunci.

Lucrul acesta era lămurit, şi învoială se făcuse încă la 1865, cînd a fost convocată Dieta Ardealului, ca să se pronunţe asupra împreunării cu Ungaria.

Deoarece era hotărît că prin legi organice speciale li se va garanta şi românilor autonomia bisericească şi dreptul de a se folosi de limba lor în şcoală, în administraţiune, în faţa instanţelor judecătoreşti şi în viaţa publică în genere şi că de la uzul stabilit în virtutea Diplomei din octomvrie nu se va face nici o abatere, nici Coroana, nici românii îndeosebi nu aveau cuvinte de a nu admite art. VII de la 1848, şi Dieta Ardealului a fost convocată pe temeiul art.XI de la 1794.

Alcătuită numai din reprezentanţii nobilimii, ai oraşelor şi saşilor, Dieta a primit împreunarea cu Ungaria. Saşii au dat însă un vot separat, iar românii, care nu erau reprezentați, au protestat în virtutea rescriptului împărătesc de la 1 iulie 1863.

Ei și-au trimis, cu toate aceste, reprezentanții în Dieta Ungară, au luat parte și aceștia la discuțiunile urmate asupra Legii pentru egala îndreptățire a naționalităților, și conflictul ar fi fost înlăturat, dacă legile ar fi fost create și executate și în ceea ce-i privește pe dînșii cu bună-credință și dacă nu s-ar fi făcut prea mari abateri de la uzul stabilit în timpul așa-numitului „provizoriu".

Îndeosebi Legea pentru egala îndreptățire (1868) e plină de echivocități și de reticențe și lipsită de sancțiune, încît diregătorii administrativi și judecătorii puteau s-o interpreteze fiecare potrivit cu preocupările sale.

Pînă pe la 1873 însă uzul de mai înainte s-a păstrat, limba română era întrebuințată atît în administrațiune, cît și în fața tuturor forurilor judecătorești și românii erau tolerați în funcțiunile publice.

Erau însă din ce în ce mai numeroși și mai stăruitori cei ce nu știau românește și țineau, cu toate aceste, să fie căpătuiți prin ținuturi cu poporațiune românească, ceea ce nu era cu putință cîtă vreme legea e respectată. Se sporeau deci din zi în zi cazurile de nesupunere către lege și se ințețea lupta românilor contra guvernului, care la început îi trata ca adversari, iar în urmă ca pe niște dușmani ai statului.

Stăruind asupra autonomiei Ardealului și făcînd rezerve în ceea ce privește organizațiunea dualistă a Monarhiei, românii s-au pus apoi în conflict și cu Coroana și au ușurat prin aceasta pozițiunea guvernului.

Ei n-au pierdut, cu toate aceste, nici unul din drepturile cîștigate pînă la 1867 și sunt cetățeni cu drepturi depline ai Regatului Ungar, dar nu sunt îngăduiți a se folosi de drepturile lor și în ceea ce privește desfășurarea vieții lor naționale.

Nu există nici o lege, care, aplicată cu bunăvoința cuvenită, nu le este și lor folositoare, dar legile sunt fie nesocotite, fie răstălmăcite, fie călcate, guvernul nu pedepsește pe cei de rea-credință, iar Dieta le aprobă toate cîte se fac împotriva „dușmanilor statului ungar".

Așa prezintă românii ei înșiși lucrurile.

Organizațiunea internă a Ungariei se razemă și azi pe autonomia comitatelor. În fruntea administrațiunii comitatense stă un comite suprem numit de guvern, dar acesta e un dignitar cu caracter reprezentativ. Adevărații conducători ai administrațiunii sunt vicecomitele și protonotarul, care, ca toți ceilalți funcționari administrativi, sunt aleși de congregațiunea comitatensă, care votează bugetul comitatului și controlează întreaga administrațiune.

Numai jumătate din membrii congregațiunii sunt reprezentanți aleși pe comune. Altă jumătate sunt cetățeni cu vot „viril“, cei mai impuși contribuabili din comitat. Îndeosebi „*intelectualilor*“ *li se socotește impozitul îndoit.*

Administrațiunea dar și viața publică, în genere, atîrnă de urmașii foștilor nobili, care atît direct, ca „viriliști“, cît și prin funcționarii aleși de dînșii dau hotărîrea în alegeri, nu numai pentru congregațiune și pentru consiliile comunale, ci și pentru Parlament.

Guvernul, orișicum ar fi el alcătuit, e nevoit să ție seamă de interesele particulare ale celor ce stăpînesc în comitate, căci altfel congregațiunile se pun, ca în trecut, în rezistență, funcționarii administrativi nu execută ordinele primite de la guvern și Dieta refuză bugetele, contingentul militar și înarticularea legilor și nu rămîne decît proclamarea așa-numitei stări de „*exlex*“, adică guvernarea după dispozițiunile luate de monarh, în virtutea *Sancțiunii pragmatice.*

Hotărîrea monarhului de a nu se abate în felul acesta de la formele constituționale voite de el însuși ne dă înțelegerea celor mai multe din neajunsurile vieții publice din Ungaria.

Îndeosebi românii se plîng mereu că autonomia bisericilor române nu e respectată, că întregul învățămînt românesc e stînjenit prin excesiva stăruință asupra limbii maghiare, că limba română a fost scoasă prin siluire din viața publică și că românii nu sunt admiși în funcțiunile publice, că românii nu se bucură în viața lor economică și în cea culturală de sprijinul statului, că alegerile se fac sub niște presiuni atît de mari, încît azi românii au în Dietă numai cinci reprezentanți pe cînd la 1868 aveau 38.

Guvernul, care ar voi să ţie seamă de asemenea plîngeri şi nu i-ar trata pe cei ce le fac, drept duşmani ai patriei, ar risca să fie răsturnat ori împins spre *„exlex"*.

Numai sprijinit de comitate poate guvernul ungar să obţie majoritatea în Dietă şi să conducă afacerile păstrînd aparenţele constitualităţii, iar spirijinul comitatelor îl pierde orişicare guvern care nu tolerează anumite abuzuri.

Azi, ca în trecut, bunele silinţe, dacă se vor fi ivind pe ici, pe colo, sunt zădărnicite de cei chemaţi să execute legile, şi simţămîntul general e că viaţa europeană nu va fi în Regatul Ungar decît după ce organizaţiunea internă va fi fost refăcută, astfel ca diregătorii administrativi să poată fi siliţi şi ei a executa legile cu bună-credinţă.

MIŞCAREA POPORAŢIUNII

Sinteza stărilor sociale de tot felul ni se prezintă în rezultatele datelor statistice.

Pot să fie foarte deosebite părerile în ceea ce priveşte mersul vieţii economice, culturale, morale şi politice a unui popor ; în faţa cifrelor statistice încetează însă orişice discuţiune.

După socotelile făcute de d-l Brote, între cele 3 894 comune sunt 2 425 curat româneşti şi 1 469 în care românii sunt fie în majoritate, fie în minoritate. În comunele curat româneşti românii s-au sporit în timp de douăzeci de ani cu *19,49* la sută, iar în cele amestecate cu *28,24* la sută.

În 505 comune, la 1880, românii făceau *70,52* la sută din poporaţiunea totală, şi în aceste sporul lor a fost de *22,2* la sută, deci mai mic decît celelalte în comune amestecate.

În 142 comune germane românii făceau, la 1880, 28,31% din poporaţiunea totală şi s-au sporit pînă la 1900 cu 35,6 la sută.

În 159 comune germane românii făceau, la 1880, numai 4,49 la sută din poporaţiunea totală, şi în aceste ei s-au sporit cu 35,4 la sută.

Nu mai încape dar nici o îndoială că sporul românilor a fost cel mai mare în comune cu majoritate germană.

În 202 comune maghiare românii făceau 31,63 la sută și s-au sporit cu 27,2%.

În 448 comune maghiare românii făceau 16,68 la sută din întreaga poporațiune și s-au sporit cu 24 la sută, iar în 247, în care făceau numai 8,8 la sută, s-au sporit cu abia 17,6 la sută.

Se sporesc dar românii și între maghiari, dar sporul lor e cu atît mai mic, cu cît mai puțini sînt, și acolo unde românii s-au sporit cu 27,2, sporul maghiarilor a fost de 30,4 la sută, iar acolo unde sporul românilor a scăzut la 17,6, al maghiarilor s-a urcat la 37,2 la sută.

Cel mai mic, de-abia 11 la sută, a fost sporul în comunele românești de pe Olt, și de 13 la sută în cele din Banat, iar cel mai mare în comunele mixte de pe Crișuri, de 30,8 la sută, și în cele din Valea Mureșului, de 31,8 la sută.

Îndeosebi maghiarii se sporesc însă și ei mai tare în comunele mixte. Astfel în cele 505 comune cu majoritate română sporul lor a fost de 52,2 [la sută] iar pe Crișuri chiar de 54,4 la sută în douăzeci de ani.

Aceste constatări sunt confirmate și de datele oficiale publicate în darea de seamă făcută de curînd asupra activității din anul 1909 a guvernului ungar (A. M. Kir, Kormany, 1909 *évi müködésèröl* etc. Budapest, Atheneum).

După socotelile biuroului statistic (pg. 227) poporațiunea Ungariei (fără Croația) s-a sporit prin excedente de nașteri în timp de nouă ani de la *16 838 255* la 18 437 396 de suflete, deci cu 9,49 la sută.

Românii îndeosebi s-au *sporit* de la 2 798 599 la 3 021 520 suflete, deci cu abia 7,9 la sută.

Cauzele acestei diferențe ni le dau pe față cifrele.

În anul 1909 s-au născut 668 354 copii, dintre care 63 672, deci aproape 10 la sută, nelegitimi, o urmare firească nu numai a sărăciei generale, ci și a slăbirii legăturilor morale dintre om și om, prin introducerea căsătoriei civile și a creșterii în școli neatîrnătoare de biserică.

La români îndeosebi se mai adaugă și slăbirea autorității preoților și a bisericii în genere și de aceea nu aproape 10%, ci peste 14% dintre cei născuți sunt ilegitimi, 48 la sută dintre morți sunt copii mai mici de 7 ani, și nu mai puțin decît 13 537 copii chiar s-au născut morți.

Mai e apoi la mijloc și o particulară lipsă de purtare de grijă.

Pe cînd între Tisa și Dunăre între 1 000 cazuri de moarte numai 83 n-au fost constatate de medic, în Ardeal 625 dintr-o mie de oameni au fost îngropați fără ca cel puțin după moarte să-i fi vizitat vreun medic.

Nu au românii medici și nici moașe nu au, și în comitatele cu mari majorități românești, ca în Sălagiu, numărul morților neconstatați de medic se urcă pînă la 874 la mie.

Pe cînd dar la o mie de suflete au murit la germani 22,9, la maghiari 23,9, la români au murit *27,5*.

Urmarea firească este că dintre născuți 53,3% sunt maghiari și *16,17%* români ; iar dintre morți *18%* sunt români și numai 5,1% maghiari.

Iar ilegitimitatea e împreunată totdeauna cu o mare mortalitate mai ales între copii.

Din sporul total de 210 688 suflete sunt dar 56,8% maghiari și numai 13,7% români.

Cifrele 14%,—874,—16,7%,—18% și 13,7% ne dau notele caracteristice în ceea ce privește mișcarea poporațiunii române din țările Coroanei ungare.

Nu e vorba de un an de zile, ci de un period de patruzeci de ani, căci biuroul statistic urmărește mișcarea poporațiunii cu începere de la 1869.

Intrînd în amănuntele cifrelor publicate, ajungem la convingerea că sporul poporațiunii române atîrnă de la stările politice numai întrucît aceste hotărăsc pe cele economice, culturale și morale.

În trecut românii s-au sporit, în virtutea superiorității lor etnice, ca oameni care se mulțumeau cu puțin, își păstrau credințele și obiceiurile și steteau bine închegați.

În timpul celor din urmă decenii sporul lor e îndeosebi în comunele curat românești mai mic, nu numai pentru că producțiunea n-a crescut deopotrivă cu trebuințele, ci și pentru că au slăbit între dînșii legăturile morale.

Din ce în ce mai strîmtorați, unii dintre dînșii părăsesc vetrele părintești și trec fie în comunele maghiare ori în cele germane, unde-și agonisesc mai ușor mijloacele de trai, fie în România ori în America. De aceea e mai mic sporul în comunele curat românești decît în cele mixte, unde împrejurările economice sunt mai priincioase.

Încă mai însemnat e însă prin comunele mixte sporul maghiarilor care se aşează printre români fie prin oraşe ca funcţionari de tot felul, ca neguţători, servitori ori muncitori industriali, fie la ţară pe la căile ferate, la poştă ori ca colonii de exploatatţiune industrială ori agricolă. Prin asemenea colonii se produc pe ici, pe colo sporuri excesive.

O parte destul de mare dintre cei trecuţi în rîndul maghiarilor sunt însă evrei.

Dintre 831 162 evrei au fost trecuţi după limbă (1900) :

Români	4 205
Ruteni	10 145
Slovaci	10 501
Germani	208 224
Maghiari	594 451

Pînă la 1909 evreii s-au sporit cu 11,31 la sută, deci la 925 245 suflete şi nu mai puţini dintre aceştia nu sunt trecuţi la maghiari.

Pînă la 1909 evreii s-au sporit cu 11,31 la sută, deci la 925 245 suflete şi nu mai puţini dintre aceştia nu sunt trecuţi la maghiari.

Mersul general al mişcării e deci că românii tot se mai sporesc, dar încetul cu încetul se risipesc şi pierd disciplina morală, şi masele mai nainte compacte ale lor sunt sfărîmate şi din ce în ce mai amestecate fie cu maghiari, fie cu evrei.

Presupuind în anul 1910 aceeaşi sporire ca în anul 1909, am putea să socotim vreo 3 050 000 români în ţările Coroanei ungare. Între aceştia erau însă la 1900 evrei 4 205, romano-catolici (bulgari) 8 728, luterani (tot bulgari) 2 260 şi aproape 2 000 reformaţi.

Avem apoi să scadem pe cei emigraţi, care sunt mulţi.

Pînă la 1900 numărul emigraţiilor era, în medie, de vreo 25 000 pe an. La 1900 el era de 54 000, la 1901 de 71 000, la 1902 de 91 000 iar la 1903 s-a urcat la 119 944. Cel mai mare a fost în anul 1907, cînd au emigrat 209 169, şi în timpul celor din urmă zece ani totalul emigraţilor se apropie de 1 200 000.

Îndeosebi în anul 1909, după însemnările făcute în porturi, au emigrat peste 129 000, dintre care 99 874 și oficial constatați și anume :

Maghiari	32 452
Slovaci	24 147
Germani	18 666
Români	16 224

Nu mai puțin decît 71,3 la sută dintre emigrați au fost muncitori agricoli.

Dintre emigrații români s-au întors în timpul anului la vetrele lor 1 902. Rămîne deci o lipsă de (16 224 — 1902) 14 322. Aproape jumătate din sporul de 28 994 al românilor a fost consumat prin emigrări.

Încă mai însemnate sunt pierderile la germani și de tot mari la slovaci, iar pierderile tuturora împreună sunt obștească pierdere pentru statul ungar și pentru poporul maghiar îndeosebi.

Grelele războaie din veacurile trecute n-au cerut atîtea jertfe cîte cad ori în urma lipsei de cumpenire și de purtare de grijă pentru asigurarea mijloacelor de trai, ori pentru paza vieții omenești și pentru păstrarea bunei rînduieli morale.

ÎN COLABORARE

RAPORTUL D-LUI I. SLAVICI ŞI G. MANDREA DESPRE MONASTIRILE DE DINCOACE DE MILCOV

Domnule ministru,

Începîndu-şi lucrările, membrii Comisiunei au crezut că vor putea să răspunză pe deplin la însărcinarea cu care aţi binevoit a-i onora ; văzînd însă de o parte greutăţile comunicaţiunei, de alta depărtările adeseori foarte mari între deosebite monastiri, în curînd au trebuit să se încredinţeze că nu le va fi cu putinţă să viziteze toate cele una sută optsprezece monastiri cuprinse în lista onor. Ministeriu şi aşa au luat hotărîrea de a vizita cu precădere monastirile pe care le socoteau mai importante, iară pe la cele de mai puţină importanţă nu s-au abătut decît atunci cînd vizitarea lor nu cerea o prea mare perdere de timp. Ferindu-se totodată de a intra la cercetările făcute pe la monastiri în amănunte şi mărginindu-se la cele mai neapărate constatări, Comisiunea a izbutit să viziteze în timp de patruzeci şi nouă zile, cît s-a aflat pe drum, şasezeci şi patru deosebite monastiri. Vă cere voie să raporteze prin subscrişii despre constatările făcute la aceste monastiri şi să-şi facă, potrivit cu întrebările ce i s-au pus, propunerile privitoare la ele.

Avînd în vedere scopul principal al însărcinărei sale şi dorind a intra în intenţiile onor. Ministeriu, Comisiunea a crezut că atît pentru cercetările făcute pe la monastiri, cît şi pentru propunerile sale, va trebui să ia drept punct de plecare principiul că — se înţelege, fără de a scăpa din vedere valoarea istorică şi cea artistică — acelora dintre monastiri urmează a li se da precădere, care pot să răspunză în zilele noastre la vreo destinaţiune identică ori cel puțin analoagă cu cea cuprinsă în intenția fundatorilor lor. Căutînd dar punctele de razăm pentru aprecierea importanței istorice și a valoarei artistice a monastirilor pe care le-a vizitat, Comisiunea și-a dat totodată silință a se lămuri asupra destinației ce fiecare dintre ele avea în trecut și a se încredința dacă și în ce chip ar putea ea să răspunză și în zilele noastre la aceeași destinație ori cel puțin la una analoagă.

După observațiunile făcute de Comisiune, monastirile, ca așezăminte rezultate din necesitățile veacurilor trecute, răspundeau la cinci deosebite destinațiuni.

I. Cele mai multe monastiri erau, precum se știe, niște locuri de înmormîntare pentru familii de domni și de boieri, adecă așezăminte de un caracter mai mult privat decît public.

II. Toate, fără nici o deosebire, erau niște locuri de conac pentru călători ; îndeosebi însă metoacele și schiturile erau întemeiate chiar anume ca locuri de conac nu numai pentru fețele bisericești, ci pentru orișice călător, pe care noaptea îl apuca pe drum, și una dintre cele mai dintîi datorii ale călugărilor ori călugărițelor era de a le da călătorilor adăpost.

III. Aproape toate monastirile din țara noastră au fost, afară de aceasta, un fel de fortărețe, locuri de adăpost și de apărare pe timpuri de invaziune. Trecînd cu vederea tradițiile pe care le avem relativ la această destinațiune a monastirilor noastre, e destul să ne dăm seama că numai pe Valea Oltului, de la Dunăre pînă la hotarele Ardealului, se află douăzeci și șepte deosebite monastiri mai însemnate, care toate erau împrejmuite cu ziduri și așezate la niște locuri, de unde apărarea față cu micile cete de năvălitori ori asigurarea retragerei spre munte din fața unei oștiri mai mari se putea face cu lesnire.

IV. Mare era de asemenea numărul monastirilor, care, ca singure locașe împrejmuite cu ziduri, erau — pe lîngă altele — destinate, potrivit cu spiritul timpurilor de atunci, pentru internarea celor căzuți în păcate, a nebunilor ori a celor nenorociți din naștere, ca orbi, surdomuți ori năuci.

V. Mic e, în sfîrșit, numărul monastirilor care erau așezăminte curat religioase, locașuri de adăpost pentru cei ce se hotărau să-și petreacă viața în cuvioasă retragere, ca slugi ale lui Dumnezeu şi organe ale cultivărei simţimîntului religios.

Luînd drept punct de plecare aceste cinci destinaţiuni, vom înţelege cum de s-au înfiinţat în curgerea timpurilor aşa de multe monastiri la noi în ţară şi pentru care anume cuvinte părinţii noştri au hărăzit o atît de mare parte din averile ţărei unor aşezăminte, care, în impregiurările de astăzi ne-ar părea poate nefolositoare. Pe timpul, cînd au fost hărăzite, aceste averi răspundeau la nişte trebuinţe simţite de întreaga societate română ; însă încetul cu încetul o însemnată parte din aceste trebuinţe a dispărut, şi, oameni fiind, nu trebuie să ne mirăm, văzînd că s-a făcut abuz de prinosul de bogăţii care s-a ivit pe la monastiri în urma acestei scăderi a trebuinţelor. Fără îndoială multe monastiri de la noi au fost închinate celor din Sfîntul Munte, Scaunului patriarhal ori Sfîntului Mormînt mai ales pentru că se credea că, sub protecţia acestor înalte autorităţi bisericeşti, ele vor fi scutite de abuzuri ; însă, ceea ce de sine se putea înţelege, protectorii, ispitiţi de veniturile prisositoare, au abuzat şi ei. Astăzi poziţia monastirilor e cu desăvîrşire alta. Spre a înlătura odată pentru totdeauna abuzurile făcute de străinii protectori, statul român a primit el însuşi administrarea averilor monastirilor. Şi avea fără îndoială dreptul să o facă aceasta. Nu este lucru întîmplător că, dintre cele şasezeci şi patru de monastiri vizitate de Comisiune, abia două-trei au fost întemeiate şi înzestrate de către vreo doi-trei din acei atît de numeroşi străini prigoniţi, care au găsit în ţara noastră adăpost şi soartă strălucită. Monastirile noastre nu sunt decît în rîndul al doilea aşezăminte religioase : ceea ce le-a produs e mai ales spiritul de conservare naţională, şi cei ce le-au întemeiat şi înzestrat cu o parte din avutul lor îşi găseau răsplata în gîndurile amăgitoare pe care le şi făceau despre viitoarea înflorire a neamului lor. Societatea română împlineşte dar o datorie de pietate, împlineşte dorinţele pioşilor donatori, cînd trage pe cît se poate de multe foloase din averile monastireşti. Nu este, cu toate acestea, mai puţin adevărat că trebuie să ţinem samă de dorinţele donatorilor şi că nu ni se cuvine să dispunem după chiar al nostru plac de acele averi, hărăzite de dînşii pentru nişte scopuri anumite. Dacă nu mai simțim trebuințele în vederea cărora s-au întemeiat monastirile, simțim trebuințe analoage și numai pe acestea avem dreptul de a le satisface din veniturile averilor monastirești.

Acesta e punctul de vedere, din care Comisiunea privește poziția actuală a monastirilor, și subscrișii, avînd a face propuneri relative la întreținerea monastirilor, împlinesc o datorie de conștiință, declarînd că numai din acest punct de vedere își pot face propunerile.

Acei bătrîni de odinioară, care din iubire către neamul lor și-au dezmoștenit copiii pentru o parte a avutului lor, acei bătrîni blajini au avut și ei ideile lor, și numai stăpîniți de aceste idei au săvîrșit actul de abnegație : voiau să asigureze stăpînirea pe viitor a acestor idei și să-i imprime neamului lor niște forme de viață hotărîte. Nouă, unei generațiuni izolate, nu ni se cuvine să ne abatem chiar dinadins de la aceste forme, păstrate de un întreg șir de alte generațiuni, poate mai puțin luminate, dar, fără îndoială, înțelepte și tot atît de românești ca noi. Iară dacă noi am crede că nu mai putem primi aceste forme, nu avem dreptul de a ne împărtăși din niște daruri, pe care boierii veacurilor trecute le-au hărăzit anume cu intenția de a îndemna pre urmași să le păstreze. Însă mai ales astăzi nici vorbă nu poate fi de aceasta. Generația noastră, mai luminată decît cele trecute, trebuie să simță că dacă e vorba ca societatea română să ajungă la vreo însemnătate în lumea aceasta, ea trebuie să se pătrunză de spiritul solidarităței naționale : tot românul trebuie să simță că nimic mare nu se poate produce decît prin munca unită a unui întreg șir de generațiuni și întocmai precum noi dorim ca lucrările începute de noi să fie continuate cu zel de către urmașii noștri, părinții noștri au muncit cu nădejdea că noi vom scoate la capăt lucrările începute de dînșii. Căci dacă fieștecare generație își va aroga dreptul de a se abate din căile apucate de înaintași, dacă copiii vor trece mereu peste ideile părinților ori poate chiar vor rîde în nepriceperea lor de ele, dacă fiecare strat din popor se va pretinde cel mai cuminte și singura expresie adevărată a geniului național, atunci degeaba muncim, degeaba ne perdem în gînduri amăgitoare despre viitorul neamului nostru, căci întocmai precum noi am nesocoti munca părinților noștri, nici din roadele vieței noastre nu s-ar alege nimic.

Cuprinsă de aceste vederi, de care trebuia să se pătrunză la privirea îndelungatului şir de rămăşiţe din trecut, ce s-a dezvălit înaintea ochilor săi, Comisiunea se simte strîmtorată faţă de datoria de a-şi face propunerile pentru fieştecare monastire îndeosebi, căci ea va trebui să ceară mult, poate chiar mai mult decît ceea ce în împrejurările de astăzi se poate încuviinţa. Vă rugăm, însă, domnule ministru, să binevoiţi a fi încredinţat că stăruinţele ei nu sunt decît un rezultat firesc al impresiilor pe care le-a avut şi pentru care vă exprimă prin subscrişii cea mai viuă recunoştinţă. E peste putinţă că văzînd aceste rămăşiţe, să nu ne pătrundem de dorinţa de a ne vedea din ce în ce mai apropiaţi de acei bătrîni întemeietori ai sfintelor locaşuri din ţara noastră, cari atît de puţin au trăit pentru ei înşişi şi atît de mult pentru viitorime, şi de a nu stărui cu tot dinadinsul ca ele să fie păstrate ca nişte scumpe semne de aducere-aminte şi de legătură cu părinţii noştri pentru fiii, nepoţii şi strănepoţii noştri. Comisiunea crede dar a fi intrat în vederile onor. Ministeriu şi în genere în vederile cercurilor astăzi determinante, cînd în propunerile ei nu a ţinut seamă de suma votată, ci grupînd monastirile, potrivit cu cele cinci destinaţiuni, la care răspundeau în trecut, în cinci deosebite categorii, vă arată ceea ce, după slaba ei chibzuinţă, ar trebui să se facă pentru fiecare din aceste categorii.

I

Între monastirile întemeiate de către boierii şi domnii veacurilor trecute anume ca locuri de înmormîntare sunt unele, care, cel puţin în starea lor de acum, nu pot să răspunză la vreo destinaţiune potrivită cu trebuinţele de astăzi ale societăţii noastre şi nici ca monumente istorice nu au decît o valoare mai mult ori mai puţin secundară ; ele au fost însă întemeiate anume pentru vecinica pomenire şi sunt întreţinute mai ales pentru acest cuvînt destul de hotărîtor. Cele mai multe din aceste monastiri se află, cu toate aceste, în o stare de tot rea : nu numai zidirile monastireşti se află în ruină, ci chiar şi bisericile, în care zac osămintele întemeietorilor, sunt, peste tot, lăsate în prada timpurilor. Dacă ar fi vorba de nişte aşezăminte publice, s-ar mai putea pune în discuţiune întrebarea : Dacă nu cumva ele urmează a fi întreţinute numai ca ruine ? Monastirile de această categorie sunt însă aşezăminte de un caracter mai mult privat, care se întreţin ele înseşi din zestrea lor, şi deodată cu această zestre statul român a primit, foarte fireşte, şi obligaţia de a împlini dorinţele fondatorilor, adecă : de a ţinea în stare bună mormintele fondatorilor, biserica zidită deasupra mormîntului şi o casă mai mare ori mai mică, zidită lîngă biserică drept locuinţă pentru îngrijitorul monastirei, însărcinat totodată a face rugăciunile prescrise pentru sufletele răposaţilor fondatori. Nu mai puţin firească e cererea ca să i se asigure monastirii dreptul de proprietate perpetuă asupra unei părţi potrivite din vatra monastirească, precum şi servitutea de a lua pentru trebuinţele îngrjitorului lemne din pădurea de pe vatră şi de a paşte în această pădure ori pe livezile, foste monastireşti, un anumit număr de vite. Ar fi, în sfîrşit, de dorit ca la asemenea monastiri să nu se mai numească drept îngrijitori decît călugări, preoţi de mir văduvi ori preoţi cu familie de tot bătrîni.

În această categorie Comisiunea a socotit că trebuie să pună următoarele monastiri : 1. Topolniţa, 2. Strîmba, 3. Motru, 4. Străhaia, 5. Biserica Obedeanu, 6. Biserica S-tu Nicolae, 7. Bucovăţul, 8. Baia-de-Aramă, 9. Arnota, 10. Surpatele, 11. Slătioara, 12. Titireci, 13. Arhanghel, 14. Buliga, 15. Beşteleiu, 16. Vieraş, 17. Precesta, 18. Sopot, 19. Clocociovul, 20. Delenii, 21. Stăneşti, 22. Golgota, 23. Plumbuita şi 24. Mărcuţa.

1. *Topolniţa.* Se află pe valea rîuleţului cu acelaşi nume, aşezată pe o colină înconjurată din trei părţi de văi adînci, la loc de tot înfundat, cale de două, cel mult trei ceasuri de la Turnu-Severin. Drumul de la Turnu-Severin este pînă aproape de monastire practicabil şi pentru trăsuri ; cale de 1/2 ori 3/4 de ceas comunicaţia nu e însă decît pe jos ori călare cu putinţă. Populaţia atît în cătunul de lîngă monastire, cît şi pe toată valea e chiar şi pentru ţara noastră, de tot scăpătată. Din inscripţiile slavoneşti şi din pomelnicul aflat la monastire nu se poate stabili cu siguranţă timpul întemeierii ; fără îndoială însă Topolniţa e una din cele mai vechi monastiri din ţară, întemeiată precum se pare, chiar pe urmele unui monument roman, din care s-au mai păstrat cîteva pietre de marmură cu inscripţii de tot şterse.

Pe timpul lui Matei Basarab, 7158, vel aga Lupu Buligă pare a fi restaurat mai mult decît întemeiat din nou Topolnița, care cel puțin de atunci a stat, ca schit, sub ascultarea monastirei Tismana. Între ctitori se mai pomenesc jup. Barbu cu fiii săi, jup. Răducanu, jup. vel paharnic Curea, toți din familia Mehedințenilor, și Axentie Egumenul. Portretele ctitorilor, destul de bine păstrate, par a fi mai tîrziu decît biserica însăși, care e zidită în stilul obicinuit pe timpul lui Matei Basarab. La anul 1866 ieromonahul Ilarion a reparat biserica, și prin această reparație stilul a perdut mult din originalitatea lui. Astăzi biserica se află în stare de tot rea, iară reparaturile mai neapărate, arătate în devizul alăturat aici sub *1*)[1], ar cere o cheltuială de l[ei] n[oi] 1 182, bani 57. Zidirile, care au fost odinioară lîngă biserică, s-au ruinat cu desăvîrșire, încît nu au mai rămas decît zidurile de piatră, care împrejmuiau monastirea, surpate și aceste în parte, și o casă de lemn de tot ruinată și așezată asupra unui teren, care mai curînd ori mai tîrziu va trebui să se surpe. Îngrijitorul monastirei locuiește în depărtare de cel puțin 1 1/2 ceas de la biserică. Întrebuințînd niște ziduri încă destul de tari de lîngă biserică, s-ar putea rădica cu cheltuială de vreo 400 l.n. o căscioară cu o odaie și bucătărie, ca locuință pentru îngrijitorul monastiresc.

2. *Strîmba.* Se află pe Valea Jiului, așezată într-o vale de la dreapta rîului, la loc larg și plin de smîrcuri, în dreptul comunei Plopșor, cale de vreo trei ceasuri de la Țînțăreni. Drumul, pe timp bun, e practicabil pînă la monastire și pentru trăsuri. Timpul întemeierii acestei monastiri nu se poate hotărî ; e însă sigur că la anul 1607 ea exista, fiindcă în acest an i s-a făcut o danie din partea lui Radu-vodă. În urmă, fiind una dintre monastirile mai bine înzestrate, a fost mereu în stare bună ; astăzi însă e una din cele mai ruinate. Biserica, al cărei înveliș e de tot stricat, se va ruina în curînd, dacă nu i se vor face cît mai degrab' reparaturile, care, după devizul alăturat aici sub *2*), vor cere o cheltuială de 1 569 l.n., bani 90. Casele cu două rînduri din fața bisericii, deși zidite în timpul mai nou, sunt așa de ruinate, încît nu se mai pot repara. La dreapta bisericii sunt însă alte

---

[1] Cifrele culese cursiv și urmate de paranteză trimit la Devizul general pentru reparații propus de I. Slavici și arhitectul Gh. Mandrea (n. ed.).

case mai mici şi de tot slabe, în care locuieşte îngrijitorul şi un servitor al bisericei, şi acestea s-ar putea pune cu cheltuială de 625 l.n bani 50 în stare de a fi locuite, ceea ce este cu atît mai neapărat de trebuinţă, cu cît monastirea se află departe de satul aşezat pe vatra ei.

3. *Gura-Motrului.* Această monastire împrejmuită cu ziduri tari e aşezată ca o cetăţuie pe o colină de la dreapta Motrului, în faţa vărsăturii acestui rîuleţ în Jiu, cu totul aproape de satul mare şi destul de bogat de pe vatra ei şi cale de vreun ceas de la Filiaşi. Monastirea Motrului se zice ar fi fost dintru început întemeiată de Matei-vodă Basarab, fără îndoială ca punct de observaţie, căci de la această monastire se deschid vederi depărtate spre cele trei văi mai însemnate ale Olteniei, a Motrului, a Jiului şi a Jilortului. În urmă însă marele vornic Preda Brîncoveanul i-a dat o mai mare întindere şi a înzestrat-o cu averi mari (7161), şi în pisania săpată deasupra uşii în piatră acest din urmă e numit ca fondator, deşi monastirea a existat chiar şi înainte de Matei-vodă Basarab, căci nu numai Radu-vodă (7111), ci chiar şi Neagoe-vodă Basarab (7027) îi făcuse donaţiuni. Constantin-vodă Brîncoveanul o a înfrumuseţat şi zugrăvit, şi din timpul acesta (1706) datează şi portretele ctitorilor Preda Brîncoveanul cu nevasta, C. Brîncoveanu cu doamna Maria, Matei Basarab şi postelnicul Papa. Biserica, una dintre cele mai mari şi mai frumoase, e destul de bine conservată, şi Comisiunea se simte datoare a releva că actualul îngrijitor a ştiut să ferească zugrăveala şi tîmpla, de asemenea una din cele mai frumoase, de fumul luminărilor proaste. Însă în timpul din urmă biserica a stat cu învelişul rău şi aşa atît pe dinăuntru, cît şi pe dinafară are trebuinţă de restaurare. Acum este învelită, şi cu o cheltuială de vreo 1 200 l.n. s-ar mai putea face şi celelalte reparaturi, mai ales restaurarea picturei stricate pe ici, pe colo de ploaie. În curtea bisericii sunt giur împregiur case ruinate şi nu a rămas în stare mai bună decît fosta stariţie, o casă mare cu două rînduri (10 încăperi sus), în care se află astăzi şcoala primară şi primăria, dar şi această casă e dezvelită şi stricată pe ici, pe colo de ploaie, încît îngrijitorul monastirei nu poate să stea într-însa. Pentru reparaturile neapărate la această casă, cît şi la exteriorul bisericii, arătate în devizul de sub [*3*)], s-ar cere o cheltuială de 3 272 l.n., bani 98. Cît pentru ce-

lelalte zidiri, Comisiunea ar fi de părere ca ele să fie surpate pînă la zidul împrejmuitor. De asemenea ar trebui să se dărîme şi nişte grajduri părăsite ce stau tocmai la poarta monastirei.

Actele monastirei se află, precum ni s-a asigurat, în Arhiva Statului, unde s-ar fi găsind pomelnicul, iar în mica bibliotecă monastirească sunt mai multe cărţi mai mult ori mai puţin vechi, între care cîteva slavoneşti şi o *Evanghelie* grecească de la anul 1693. Ca puncte de plecare pentru studiul istoriei noastre mai sunt a se releva, afară de zugrăveala bisericei, tîmpla şi uşa de la intrare, care e sculptată cu multă îngrijire.

4. *Străhaia.* Se află aşezată la vărsătura rîuleţului Uşniţa în Motru, pe un deal, în mijlocul satului şi depărtare de cel mult un ceas de la gara Străhaia.

Monastirea Străhaia a fost odinioară, tot ca Motru, un loc de apărare, şi încă şi astăzi se văd în zidurile tari ce-o împrejmuiesc găurile lăsate pentru armele de foc ale apărătorilor. Ea a fost întemeiată de Mihai-vodă Viteazul, însă biserica de acum s-a zidit pe timpul lui Matei-vodă Basarab, din care timp datează şi zugrăveala. La anul 1826 biserica a fost reparată şi în parte din nou zugrăvită, ceea ce a făcut ca ea să piardă mult din valoarea ei ca monument istoric. O deosebită valoare are uşa de la intrare, sculptată de un anume meşter Ghinea. Portretele ctitorilor Matei Basarab, v. vornicul Pîrvu, banul Barbu şi marele vornic Danciul sunt destul de bine conservate şi deosebit de bine executate. Biserica a fost învelită în anul trecut, însă lucrarea a fost rău executată. Pentru micile reparaturi, de care mai e trebuinţă s-ar cere potrivit cu devizul aici alăturat 4) suma de 109 l.n., bani 98.

Curtea foarte mare a bisericei e plină de ruine, dintre care mai ales cele din faţa bisericei şi de la dreapta ei sunt de deosebit interes pentru studiul arhitecturei la noi în ţară, mai ales în ceea ce priveşte construcţia boltiturilor. Intreagă nu a mai rămas decît o casă în faţa bisericei, în care acum se află subprefectura, iar nu îngrijitorul monastirei. Într-o parte din ruine s-au instalat nişte grajduri şi coteţe de rîmători, chiar în curtea bisericei, deşi ni se asigură că localul monastiresc s-a cedat subprefecturei anume cu condiţia ca să se închiză comunicaţia casei cedate cu curtea bisericei.

S-a și deschis o intrare despre stradă, însă a rămas și comunicația cu curtea și grajdurile și cotețele în curte.

5. *Biserica Obedeanu*, zidită la anul 1748, este mai mult o capelă familială a Obedenilor, care se află aici înmormîntați. Biserica, astfel curată și destul de încăpătoare, a fost stricată prin reparaturi, făcute în urmă într-un stil cu totul străin ; ar fi deci de dorit ca cel puțin de aici înainte să se conserve așa cum este și să nu i se mai facă nici o schimbare. Reparaturile neapărate, arătate în devizul alăturat sub 5), s-ar putea face cu o cheltuială de 794 l.n., bani 30.

În curtea bisericei sunt două rînduri de case mari și destul de bine întreținute, în case se află afară de locuințele personalului de serviciu și o școală primară. Însă și aceste case sunt pe ici, pe colo stricate și va trebui să li se facă în curînd reparaturi.

6. *Biserica Sf. Nicolae*, zidită, precum se vede din pisania aflată dasupra ușei, la anul 1757, de marele stolnic Barbu Gănescu, se află, tot ca biserica Obedeanu, în Craiova și este un model de unitate de stil, deși relativ mică. Ea a fost la anul 1844 reparată și din nou zugrăvită. Atît reparaturile, cît și zugrăveala s-au făcut atunci cu deosebită îngrijire, însă mai ales zugrăveala fără considerație pentru stilul de mai înainte. Acum biserica se află în stare bună, și reparaturile neapărate, arătate în devizul alăturat sub 6) n-ar cere decît o cheltuială de 636 l.n., bani 50. Însă zugrăveala altfel bine conservată e așa de acoperită de fumul lumînărilor proaste, încît abia se mai vede și ar trebui ștearsă de fum. Afară de aceste, clopotele, căzînd cu ocazia unui cutremur din clopotniță, s-au spart. Cheltuielile pentru ștergerea și restaurarea picturei, cît și pentru turnarea din nou a clopotelor, Comisiunea nu s-a simțit competentă a le hotărî.

În casele mari din curtea bisericei se află afară de locuințele personalului de serviciu și localul unei judecătorii.

Ca lucruri de valoare mai sunt a se aminti tîmpla bisericei și pomelnicul de la 1789, ca model de caligrafie cirilică și de desemn făcut cu pana.

7. *Bucovățul*. Se află lîngă Craiova, așezat pe malul Jiului. Bucovățul este una din cele mai vechi monastiri din țară, deși leatul 1170 pus pe pisania de la ușa bisericei nu poate să fie luat în serios. Se vede însă că ea a stat, ca cele mai multe monastiri, timp îndelungat părăsită. La anul

1568, i se face o danie din partea lui Petru-vodă Șchiopul, iar la anul 1573 marele ban Ștefan o restaurează și o înzestrează cu averi nouă. Resturarea a fost dusă la capăt de marele clucer Pîrvul, fiul banului Ștefan. Astăzi nu a mai rămas din monastirea astfel restaurată decît biserica zidită în cărămidă netencuită, mică, însă foarte interesantă. Dar nici biserica nu se mai află în starea ei primitivă. Surpîndu-se malul, a căzut clopotnița, care era zidită, ca numai la puține biserici din țara noastră, chiar la intrarea bisericei, a căzut și așa biserica a rămas ciuntită. Ajungînd monastirea în urmă, ca metoh, sub ascultarea Horezului, ea a fost reîntemeiată sub numele de Bucovățul-Nou, pe cellalt mal al Jiului, la loc mai adăpostit, iar biserica cea veche a fost reparată cu cheltuiala unui țăran, anume Sandu. Cu ocaziunea acestor reparaturi s-a tencuit o parte din exteriorul bisericei ; cu toate acestea, biserica rămîne una din cele mai interesante, și ar fi de dorit să nu i se mai facă nici o schimbare. Reparațiunile neapărate, arătate în devizul alăturat sub *7*), ar cere o cheltuială de 129 l. n.

Lîngă biserică se află și o căsuță zidită în timpul mai nou, care deocamdată nu cere nici un fel de reparaturi.

8. *Baia-de-Aramă.* Se află chiar în orășelul Baia-de-Aramă, așezată la un loc mai rădicat de la marginea despre munte a orășelului, și împrejmuită cu ziduri tari. Despre întemeierea acestei monastiri nu se poate afla nimic sigur. Drept ctitori se numesc Cornea Brăiloiul și Milco Baiașul, care au restaurat monastirea pe timpul lui Constantin-vodă Brîncoveanu. E însă pozitiv că nu aceștia au întemeiat monastirea, deoarece Radu-vodă XI îi făcuse o danie la anul 1667, și afară de aceasta chiar nici stilul bisericei nu se potrivește cu timpul lui C. Brîncoveanu. Astăzi biserica, deși a fost reparată în curînd, se află în stare mai mult ori mai puțin rea : fundamentul e stricat pe ici, pe colo ; zugrăveala, altfel interesantă, e pe alocuri ștearsă și peste tot stricată de fum și tîmpla e mîncată de cari. Reparaturi grabnice se cer și la casa din curtea bisericei, în care se află locuința îngrijitorului. Toate aceste reparaturi, arătate în devizul de sub *8*), ar cere o cheltuială de 777 l.n., bani 15.

9. *Arnota.* Se află așezată pe Muntele Arnota, la marginea unei poienițe, depărtare de un ceas de la Mănăstirea Bistrița. Comunicația între amîndouă mănăstirile nu se poate

face decît pe jos ori călare. Arnota, una din cele mai frumos situate mănăstiri din ţară, a fost întemeiată de Matei-vodă Basarab, al cărui mormînt se şi află aici. Tot aici se mai află şi mormîntul lui jupîn Danciu, marele vornic, tatăl lui Matei Basarab. Pietrile de pe aceste morminte sunt bine păstrate. Între portretele ctitorilor se află, afară de acela al lui Danciu şi al lui Matei-vodă cu doamna Elena, şi al spătarului Preda cu jupîneasa Stanca. Pomelnicul mai numără între ctitori pe Brîncoveni şi pe Leurdeni. Biserica, zidită în cărămidă netencuită, şi zugrăveala sunt îndestul de bine păstrate ; însă turlele, nefiind bine învelite, au suferit şi tot mai sufer de ploaie ; afară de aceasta pardoseala bisericei e stricată şi temelia e în unele părţi mîncată de ploi.

Între cărţile de la mănăstire se află o *Cazanie* mai veche, un *Liturghicar* arhieresc, un manuscris slavonesc şi o *Evanghelie* de la anul 1682 (Teodosie).

Mănăstirea Arnota a fost resturată chiar în zilele noastre, dar, lipsită în urmă de îngrijirea neapărată pentru întreţinerea unei zidiri mai mari, astăzi ea se află în mare parte ruinată. Aripa din faţa bisericei, în care se află 12 apartamente izolate, destinate odinioară pentru internarea celor osîndiţi mai ales pentru delicte politice, se află încă în stare destul de bună, însă nici nu poate să se mute personalul de serviciu cu locuinţa, deoarece această parte a casei a fost zidită anume pentru închisoare, cu ferestrele mici şi lăsate tocmai sus la tavan. Aripa cealaltă a casei cu două rînduri, în care ar avea să stea călugării, e peste tot dezvăluită, tavanurile şi chiar duşumelele etajului de sus sunt căzute şi la unele locuri grinzile au putrezit. În sfîrşit, clopotniţa, fiind de asemenea dezvălită, e stricată de ploi.

Rămîind încă un an de zile aşa, această parte a zidirei nici nu se va mai putea repara, iară acum lucrările de reparatură specificate în devizul alăturat sub *9*), s-ar putea face cu o cheltuială de abia 3 128 l. n. atît pentru biserică, cît şi pentru zidirile de împregiurul ei.

Comisiunea se sfieşte a stărui pentru aceste reparaturi, căci fiind vorba de mormîntul aceluia dintre domnii ţării care a creat cea mai naţională epocă în istoria noastră, astăzi, cînd ideile naţionale au ajuns la stăpînire, mănăstirea Arnota este un fel de mormînt sfînţit, pentru a cărui conservare şi buna întreținere e de prisos a mai stărui. Afară de aceasta, mănăstirea e așezată sus pe munte, departe de alte locuințe omenești și mai ales iarna fără de comunicație cu altă lume ; ea ar trebui să rămînă cu desăvîrșire părăsită, dacă nu se va întreținea decît biserica ei în stare bună.

10. *Surpatele.* Această mănăstire se află pe Valea Otăsăului, așezată la marginea satului de pe vatra ei, sub niște rîpe înfundate de la stînga rîulețului, cale de cel mult un ceas de la Mănăstirea dintr-un Lemn. Drumul între amîndouă aceste mănăstiri nu e practicabil pentru trăsuri. Această mănăstire de călugărițe a fost întemeiată de Burești la un timp necunoscut, însă fără îndoială înainte de anul 1512, fiindcă în acest an i se face o danie. În urmă ea a fost restaurată de doamna Maria, soția lui Constantin Brîncoveanu. Astăzi, biserică mare, însă fără vreo deosebită valoare, e aproape de a se surpa : învelișul e rău și zidurile sunt crăpate în mai multe locuri în urma unui cutremur. Cu toate aceste, printr-o reparatură de tot radicală, ea s-ar mai putea întreținea. Această reparatură s-ar putea face cu o cheltuială de 2 352 l.n., bani 20. *10)*. Cît pentru casele odinioară frumoase, care încongiură biserica din toate părțile, ele sunt părăsite și în mare parte ruinate : numai în partea din fața bisericei au rămas cîteva încăperi, în care șede arendașul moșiei mănăstirești. Îngrijitorul mănăstirei e preotul din sat, care și are locuința departe de mănăstire. Deși satul e foarte răsfirat, o mare parte din el se află prin apropierea mănăstirei și s-ar putea lua măsuri ca școala să se așeze în mănăstire.

11. *Slătioarele.* Se află pe Valea Govorei, în mijlocul unei văi mai largi și pline de smîrcuri de la stînga rîulețului, cale de vreo trei sferturi de ceas de la monastirea Govora. Din această mănăstire nu a mai rămas decît biserica zidită fără de stil, însă destul de bine conservată și dacă i s-ar face un înveliș nou, ea va putea să mai stea timp îndelungat. Fiind însă de tot izolată în mijlocul cîmpului, ar trebui să fie totodată îngrădită, căci astăzi vitele scoase la pășune se adăpostesc în umbra ei. Aceste îmbunătățiri ar cere, potrivit cu devizul aici alăturat *11)*, o cheltuială de 1 980 l.n., bani 55. Despre întemeiarea acestei mănăstiri nu s-a putut stabili nimic sigur. Ea a existat însă pe timpul lui Matei-vodă Basarab, care i-a făcut la anul 1633 o danie.

12. *Titirecii.* Se află pe un deal deasupra Ocnelor-Mari, cale, pe jos, de jumătate de ceas de la gura ocnelor. Această mănăstire a fost întemeiată de spătarul Mihai Cantacuzino, însă fără îndoială înainte de anul 1664, în care i s-a făcut o danie. Biserica, în care se află mormintele multor Cantacuzeni, e măricică, zidită într-un stil mai ales şi destul de bine conservată, însă zugrăveala e în mare parte ştearsă şi peste tot stricată de fum. Învelişul i s-a făcut în curînd, însă tot mai e nevoie de unele mici reparaturi la el. Reparaturile neapărate, specificate în devizul alăturat sub *12)*, ar cere o cheltuială de 289 l.n., bani 50.

Casele din faţa bisericei, în care se află locuinţa îngrijitorului, sunt în stare destul de bună, deşi cer unele mici reparaţiuni, o cheltuială de lei noi 75, bani 35.

13. *Arhanghel.* Această biserică e aşezată în o groapă de tot înfundată deasupra Rîmnicului-Vîlcii, însă la un loc altfel plăcut, cale de un ceas de la Rîmnic, pe valea Zăvoiului în sus, în dreptul satului Vlăieştii-de-Sus. După pisania aflată deasupra intrării, mănăstirea Arhanghel a fost întemeiată de jupîn Stoica Părăianul, vel-paharnic. Anul întemeierii trebuie să cază înainte de 1490, fiindcă în acest an i s-a făcut mănăstirei o danie. În urmă s-a surpat şi, trecînd ca schit sub ascultarea mănăstirei Segarcea, a fost reîntemeiată pe la anul 1730 de arhimandritul Sofronie. Biserica mică şi zidită în stil primitiv pare a fi din timpul acesta : ea a fost în parte ruinată în urma unui cutremur şi reparată de către îngrijitorul de acum. Astăzi ea se află în stare bună, însă e dezgrădită. Locuinţa pentru îngrijitor lipseşte şi deocamdată nici nu e trebuinţă de ea, fiindcă actualul îngrijitor, un venerabil preot bătrîn, îşi are locuinţa aproape de biserică. Îngrădirea bisericii şi o mică tencuială, prevăzute în devizul alăturat, ar cere o cheltuială de 376 lei noi, bani 50.

Această mică biserică, deşi, ca stil, fără valoare, este un intersant obiect de studiu tocmai prin aceea că e primitivă în toate privinţele. Deosebită luare-aminte i se cuvine mai ales tîmplei, care este un adevărat model de lucrare primitivă şi, cu toate aceste, unitară.

Între cărţile aflate la biserică merită a fi amintite : *Apostolul* de la 1684, *Molitvelnic*, ediţia I. Bob, şi alte cărţi fără început, care par mai vechi, între care *Ohtoich*, *Triod*, *Molitvelnic* şi cîteva *Minee*.

14. *Buliga*. Se află în Pitești și a fost întemeiată de Petru Buligă (1728), care se află înmormîntat aici de-împreună cu mai mulți membri ai familiei sale. Biserică destul de mare, însă lipsită de orișice stil, se află în stare de tot rea : învelișul e stricat ; zidurile sunt de giur împregiur mîncate de ploaie, și pardoseala e pe alocurea rădicată. Toate aceste reparaturi s-ar putea face (*14*) cu o cheltuială de 1 467 l.n., bani 20. Cît pentru interiorul bisericei, el de asemenea e lipsit de stil, și îndeosebi zugrăveala mai e, afară de aceasta, stricată de fum. Singur tronul arhieresc merită, ca obiect de artă, oarecare luare-aminte.

Pietrele de mormînt (două) sunt șterse, iară una se află chiar pusă drept scară la intrarea bisericii.

În dreapta bisericii se află o zidire mai mare, în care s-a instalat batalionul de dorobanți din Pitești.

15. *Beșteleiu*. Această mănăstire se află tot în Pitești și a fost întemeiată de familia Beșteleiu, care se află înmormîntată aici. Biserica, după stil, nu pare a fi veche, a fost reparată în urmă de un oarecare arhimandrit Policarp, iară astăzi se află în stare chiar mai rea decît biserica Buliga. În fața bisericii se află o căscioară albă, care de asemenea e dezvelită și stricată de ploi. Reparaturile atît la biserică, cît și la casă, specificate în devizul alăturat sub *15*), ar cere o cheltuială de lei noi 2 997, bani 10.

Între cărțile de la biserică sunt unele mai vechi, între care *Evanghelia greco-română* din ediția metropolitului Teodosie.

16. *Vierăș*. Această mănăstire se află pe Rîul Doamnei, așezată într-o vale mai strîmtă de la stînga rîului, cale de un ceas și jumătate de la Pitești, parte cu trăsura, parte pe jos ori călare. Ea a fost întemeiată de marele ban Ivașcu Golescu, cam pe la anul 1550 și a stat în rîndul mănăstirilor mai mari și mai cu vază, deoarece egumenul ei avea dreptul de a purta mitra arhierească. Vierășul pare a fi stat timp mai îndelungat în ruină, căci la anul 1834 a fost restaurat ; astăzi însă iarăși a rămas o ruină părăsită. Biserica mare și zidită cu oarecare stil e dezvelită ; zidurile ei sunt pe ici, pe colo crăpate, iară turla s-a surpat cu ocazia unui cutremur, însă făcîndu-i-se reparaturile specificate în devizul alăturat sub *16*), o cheltuială de 2 267 l.n., bani 50, ea s-ar mai conserva, cel puțin ca ruină, timp îndelungat. Zugră-

veala e destul de bine conservată, însă pare a fi de la anul 1834. Între portretele ctitorilor se află și câteva din familia Leurdenilor.

Mănăstirea e încunjurată ca o cetate cu ziduri tari, iar între zidurile ei sunt de giur împregiur ruinele caselor mari, care acum nu se mai pot repara. Îngrijitorul locuiește departe de mănăstire.

Biblioteca mănăstirei, la vreo sută volume de deosebite mărimi, se păstrează într-o ladă ţinută la loc cam umăd și așa cărţile au început a fi stricate de mucegai.

17. *Precesta*. Se află în Slatina și a fost întemeiată și închinată Sfîntului Munte în timpul domniei lui Nicolae Mavrocordat de către mai mulţi boieri, ale căror morminte sunt aici. Biserica, măricică, însă fără deosebită valoare, se află în stare bună, întocmai ca locuinţa îngrijitorului. O mică reparatură arătată în devizul alăturat sub *17*) ar cere însă o cheltuială de 55 l.n., bani 50.

18. *Sopotul*. Se află tot în Slatina și a fost întemeiat de Constantin Bădescu și de logofătul Nicolae Mumuianu. Timpul întemeierii nu se poate hotărî cu destulă siguranţă, judecînd însă după stilul mai interesant al acestei biserici, ea pare mai veche decît Precesta, deși a fost alterată printr-o reparatură făcută la 1839. Interiorul bisericii e fără valoare; numai ușa de la intrare merită oarecare atenţie. Micile reparaturi, arătate în devizul alăturat aici sub *18*), ar cere o cheltuială de 476 l.n., bani 40.

În fostele case mănăstirești s-a instalat un spital, iară biserica a rămas la o parte și în mare parte fără împrejmuire. Între cărţile aflate la mănăstire un *Triod*, un *Octoih*, o *Evanghelie*, un *Molitvelnic* și o *Cazanie* par mai vechi.

19. *Clocociovul*. Se află dinjos de Slatina, la gura unei văi de la stînga Oltului, cale de vreo trei sferturi de ceas de la oraș. Clocociovul a fost întemeiat pe timpul lui Matei-vodă Basarab de jupîn Dincu vel agă, care astăzi se află în ruină, încît n-au mai rămas în stare reparabilă decît zidurile tari ce împrejmuiesc mănăstirea și biserica zidită cu oarecare stil, care a fost învălită în timpul nostru și acum nu cere decît reparaturi mai mici. Afară de aceasta ar trebui să se dărîme un foișor așezat la colţul de la dreapta intrării, cu vederea spre Olt, deoarece el poate să se surpe și să ia și o

parte din zid în căderea lui. Aceste *19*) ar cere o cheltuială de 215 l.n., bani 20.

Zugrăveala a fost reparată la anul 1862, şi aşa nu se poate şti dacă portretele ctitorilor, între care şi acela al lui Matei Basarab, sunt încă în starea lor primitivă. Afară de asta zugrăveala a mai fost şi ştearsă.

Deosebită atenţie merită pisania săpată la intrarea bisericii, care este un frumos şi interesant exemplar de inscripţie lapidară.

Între cărţile aflate la mănăstire este o *Evanghelie* de la anul 1684 şi alte cărţi fără început, care par a fi tot de pe acel timp.

20. *Delenii.* Se află pe Olt, dinsus de Slatina, cale de două, cel mult două şi jumătate ceasuri de la oraş. Drumul, cale de vreun ceas, nu e practicabil pentru trăsuri, deoarece mănăstirea se află aşezată deasupra unei văi închise de dealui piezişe din faţa Oltului. Mănăstirea Delenii, întemeiată de Deleni, era dintru început aşezată tocmai jos pe malul Oltului, dară, surpîndu-se malul, ea s-a dărîmat, încît abia se mai cunoaşte locul, unde a fost. Îngrijitorul de acum a scos din Olt piatra pe care se află săpată pisania vechei biserici, o piatră de 2 metri în lungime şi de 1/2 m în lăţime, care acum se află răzemată de zidul bisericii noi. Lăsată fiind afară, piatra s-a umplut de muşchi, încît pisania nu se poate citi ; aceasta pare a fi în limba românească şi de pe timpul lui Matei Basarab. O altă piatră foarte frumos sculptată se află pusă drept scară la intrarea bisericii, iară alte trei bucăţi sunt puse drept pervaz la uşa de intrare. Toate aceste pietri sunt lucrate cu mult gust, întocmai ca cele de la biserica mănăstirei Dealu şi de la Curtea-de-Argeş. Biserica cea nouă, mică şi fără valoare, a fost zidită în timpul mai nou de către Stînişoara, sub a cărei ascultare au stat Delenii ca metoh. Zugrăveala, altfel primitivă, e stricată de fum, iară portretele ctitorilor sunt pe ici, pe colo tencuite. Între ctitori sunt postelnicul Grigorie Deleanu şi jupîn Drăguşanu, vel paharnic. Reparaturile neapărate specificate în devizul alăturat sub *20*) ar cere o cheltuială de 161 l.n., bani 90.

Casele de la mănăstire nu se mai pot repara ; întrebuinţînd însă materialul uneia dintre ele, s-ar putea construi cu o cheltuială de 200 l.n. o căscioară de lemn, drept locuinţă pentru îngrijitor. Cătunul așezat pe vatra mănăstirei se află cu totul aproape de biserică.

21. *Stăneștii*. Se află în Valea rîulețului Mamu, cu totul aproape de mănăstirea Mamu. Mănăstirea Stăneștii e una dintre cele mai cunoscute, și originea a fost și tot mai este un punct de discuțiune pentru oameni mai competenți în materie de arheologie. Ca sigur s-ar putea stabili că ea a fost întemeiată de Bucureștii care sunt înmormîntați aici, și anume mai înainte de anul 1500, deoarece Neagoe Basarab îi face o danie ca unei mănăstiri întemeiate mai de mult. Pietrele de pe cele trei morminte din biserică, Iura, vornicul Mogoș și Stroie Burescul, nu au fost bine conservate, și e de neapărată trebuință să se ia măsuri pentru o mai bună conservare a lor. Din mănăstirea odinioară mare și bogată nu a mai rămas decît biserica mică, însă singură în felul ei în ceea ce privește stilul și împărțirea. Intrarea nu se află, ca la celelalte biserici din țară, în față, ci la o parte, și în amîndouă părțile bisericei e cîte un pridvor cu colonadă, ceea ce la alte biserici se află la intrare. Altfel biserica a fost în mai multe rînduri reparată și detaiurile de stil nu se mai cunosc. Astăzi ea se află în stare bună.

22. *Golgota*. Se află dinsus de Tîrgoviște, așezată ca o cetățuie pe un colnic mai înalt, la una din cele mai frumoase pozițiuni, pe jos ori călare, cale de vreun ceas de la Dealu ori de la Viforîta. După pisania scrisă deasupra ușei, mănăstirea a fost întemeiată de visternicul Nicolae din Ianina, pe timpul lui Radu-vodă cel Tînăr, și era închinată mănăstirei Meteora din Tesalia. Însă biserica, zidită cu multă unitate de stil în cărămidă netencuită, s-a surpat cu ocaziunea unui cutremur, încît nu a mai rămas întreagă decît partea despre străni și altar. La anul 1836 ea a fost restaurată, se înțelege însă nu în stilul ei primitiv. Din norocire partea despre altar a rămas, cu toate aceste, neatinsă, și e de dorit ca ea să rămîie și mai departe așa cum este. Acum cîțiva ani biserica a fost din nou învălită, însă a rămas fără de frontispiciu și trebuie să i se mai adauge zid de giur împregiur pe sub streașină și să se tencuiască pe ici, pe colo pe dinlăuntru. Aceste reparaturi, arătate mai de-amănunt în devizul alăturat sub *22*), ar cere o cheltuială de 331 l.n., bani 80. Ar fi, afară de aceasta, de dorit să se vopsească tavanul făcut în locul boltei surpate cu ocazia cutremurului.

Casele mănăstirești se află în stare destul de bună, însă și ele vor cere în curînd unele mici reparaturi.

Piatra, în care se află săpată pisania mănăstirei în trei limbi, grecește, românește și slavonește, de la 1624 (?) se află expusă picioilor, iară o altă piatră cu inscripție s-a zidit sub pragul bisericei.

Impregiurul mănăstirei este o mică grădină, păstrată pentru monastire ; Comisiunea se simte datoare a vă face cunoscut că actualul arendaș al vetrei mănăstirești contestă dreptul mănăstirei de a se folosi de această grădină.

23. *Plumbuita.* Se află lîngă București, așezată pe malul Colentinei, la un loc care domineazǎ toată partea despre nord-vest a orașului, cît și cellalt mal al Colentinei. Plumbuita, întemeiată de Matei-vodă Basarab, fiind un punct de apărare pentru Capitală, a fost ruinată în mai multe rînduri și iar restaurată, astfel că nici biserica, nici zidurile tari așezate împregiurul ei nu mai sunt în starea lor primitivă. Era, cu toate aceste, de dorit ca această mănăstire, de care se leagă atîtea evenimente, să nu rămîie cu desăvîrșire părăsită, mai ales cînd atît biserica, cît și o parte de zidiri se mai puteau repara. Aflînd deci că reparaturile s-au și început, Comisiunea este mulțumită de a se putea mărgini să vă prezinte aici alăturatul deviz *23*). După acest deviz reparatura bisericei, a caselor de la dreapta ei și conservarea unei bolte prea ingenioase din dosul bisericei ar fi cerut o cheltuială de 10 667 l.n., bani 25.

24. *Mărcuța.* Se află tot în apropierea Bucureștilor, cale de jumătate de ceas de la Plumbuita și a fost întemeiată de jupîn Dan, vel logofăt, pe timpul lui Mihai-vodă Viteazul. Biserica destul de mare, însă fără valoare, se află în stare bună și nu are trebuință decît de micile reparaturi arătate în devizul alăturat sub *24*), o cheltuială de 101 l.n., bani 18. În casele din curtea bisericei se află un internat de alienați, iară îngrijitorul își are locuința în curtea dinafară, în niște case, care se află de asemenea în stare destul de bună. Ar mai fi trebuință de o locuință pentru psaltul bisericei, o cheltuială de vreo 540 l.n., deoarece s-ar putea lua material din niște ruine, în care acum locuiește psaltul.

Tot în categoria acestor douăzeci și patru ar trebui să fie puse Țînțărenii, Geranul, Gruiul, Striharițul, Jitianul și Cetățuia ; ele însă, afară de aceea că nu au nici o valoare fie artistică, fie istorică, nici nu par a fi fost întemeiate decît ca locuri de conac, care astăzi ar putea să fie lăsate ca biserici de sat, afară de Cetățuia, care e așezată la un loc mai izolat.

1. *Țințărenii.* Se află la marginea satului Țințărenii și este o biserică izolată, zidită în timpul mai nou și în stare destul de bună.

2. *Goranul.* Se află dincoace de Olt, în apropierea podului de la Rîmnic, așezată în mijlocul satului, lîngă drumul care duce spre Argeș. Biserică mai veche și măricică, însă fără stil, are trebuință de un înveliș nou și de încă cîteva reparaturi mai mici, care toate la un loc ar cere o cheltuială de 1 536 l.n., bani 75.

Între cărțile aflate la biserică este și un *Minei* parte slavonesc, parte românesc.

3. *Gruiul.* Se află spre balta Snagovului, așezată la marginea satului Gruiu, cale de un ceas de la Căldărușani și de două de la Țigănești. Biserica, zidită în timpul mai nou cu oarecare stil, a fost lipsită de cea mai elementară îngrijire ; afară de aceasta ea pare a fi fost zidită din material rău, și așa trebuie să i se facă reparaturile radicale de zidărie specificate în devizul alăturat sub *26*), altfel peste un an, doi nu se va mai putea repara. Aceste reparaturi ar cere o cheltuială de 1 296 l.n., bani 35.

Zugrăveala odinioară frumoasă a bisericei e așa de afumată, încît abia se mai vede.

4. *Striharițul,* fost metoh al Mitropoliei, se află lîngă Slatina, cale de vreo zece minute de la oraș, așezat într-o vale mai retrasă. Acest metoh a fost întemeiat de metropolitul Varlaam la anul 1672 și s-a reparat la anul 1844 de către metropolitul Neofit. Acum biserica, ale cărei ziduri sunt destul de bune, are trebuință de un înveliș nou. Ar fi totodată de dorit să se repare o parte din ruinele de lîngă biserică, deoarece astăzi biserica stă părăsită. Aceste reparaturi, arătate în devizul alăturat sub *27*), ar cere o cheltuială de 1 138 l.n.

Astfel la Strihariț s-ar putea pune cimitirul orașului Slatina.

5. *Jitianul,* cea mai importantă din aceste șase, se află lîngă Craiova, așezată la marginea satului Jitian, cale de

trei sferturi de ceas de la oraş. Ea a fost întemeiată de doamna Balaşa, soţia lui Constantin-vodă cel Bătrîn şi reparată la anul 1651 de către jupîn Pîrvu Obedeanul, vel armaş. Biserica, mare şi interesantă în construcţia ei, pare a fi cea veche şi numai zugrăveala e nouă şi anume de la anul 1852. Astăzi biserica are trebuinţă neapărată de un înveliş nou şi de unele mici reparaturi, care, toate la un loc, ar cere, conform cu devizul alăturat sub *28*), o cheltuială de 2 820 l.n., bani 80.

În timpul mai nou s-a instalat în această mănăstire o şcoală de meserie, însă astăzi casele sunt ruinate. Ar fi, cu toate aceste, nişte case mai bune în dosul bisericii, care, cu o cheltuială de 931 l.n., bani 20, s-ar putea preface într-un local de şcoală primară pentru satul apropiat.

6. *Cetăţuia.* Se află la marginea oraşului Rîmnicul-Vîlcii, aşezată pe culmea unui deal de la dreapta Oltului. Ea a fost întemeiată de metropolitul Teodosie la anul 1680, ca schit al Metropoliei. Biserica rezidită la anul 1853, de către metropolitul Nifon nu are trebuinţă decît de unele reparaturi noi, însă casele în care stă îngrijitorul şi mai ales fostul conac arhieresc se află în stare de tot rea, şi dacă nu se vor repara în curînd, ele se vor ruina cu desăvîrşire. Reparaturile specificate în devizul alăturat sub *29*) ar cere o cheltuială de 3 168 l.n., bani 20. Vechea pisanie a schitului e pusă în zidul bisericii şi îndestul de bine păstrată, însă zugrăveala bisericii e stricată de fum.

Tot în această categorie trebuie să punem, în sfîrşit, pe acele dintre mănăstirile şi dintre bisericile mai cunoscute, care astăzi nu mai pot să răspunză la nici o destinaţiune, dar merită o deosebită purtare de grijă fie ca monumente istorice, fie ca valoarea lor artistică.

În rîndul acestora a crezut Comisiunea de cuviinţă să pună Biserica Ionaşcu din Slatina, Biserica Domnească din Cîmpulung, Biserica Snagovului, Mănăstirea Cîmpulung, Biserica Metropolitană din Tîrgovişte, Episcopia din Rîmnic şi Biserica de la Curtea-de-Argeş, toate îndestul de bine cunoscute în ceea ce priveşte originea şi valoarea lor artistică.

1. *Biserica Ionaşcu,* zidită acum cinci ani în locul celei vechi, este biserica de ceremonii a oraşului Slatina şi nu are trebuinţă neapărată decît de micile reparaturi specificate în

devizul alăturat sub *30)*, o cheltuială de l.n. 70. Stilul bisericii e complicat, şi materialul, din care s-a zidit biserica, nu pare a fi fost tocmai bun, şi astfel în curînd va fi trebuinţă de reparaturi mai radicale.

2. *Biserica Domnească* din Cîmpulung s-a zidit de asemenea în locul celor vechi şi încă nu e terminată, stilul ei este mai unitar şi mai bine ales decît al Bisericii Ionaşcu ; materialul de zid de asemenea pare mai bun. Lucrările ce ar mai lipsi pînă la terminarea bisericii, specificate în devizul alăturat sub *31)*, ar cere o cheltuială de 9 981 lei noi.

3. *Snagovul.* Se află pe o insulă din Balta Snagovului, în dreptul satului Fundu, cale de vreo două ceasuri de la Ţigăneşti şi de vreo patru de la Bucureşti. Din mănăstirea odinioară atît de importantă nu a mai rămas decît biserica zidită în cărămidă netencuită, unul din monumentele mai preţioase ale ţării. Deşi a stat timp mai îndelungat dezvelită, biserica se află în stare bună, zidurile ei sunt sănătoase şi nu au trebuinţă decît de reparaturi parţiale. Una dintre turle, fiind rău acoperită, stă acum de mai mulţi ani dezvelită, deoarece vîntul i-a luat învălişul ; cu toate aceste, pînă acum încă nu a străbătut ploaia prin bolta zidită din materialul cel mai bun. Învelirea acestei turle şi reparaturile parţiale specificate în devizul alăturat sub *32)* ar cere o cheltuială de 1 464 l.n., bani 10.

Ar fi însă de dorit să i se facă bisericii o reparatură artistică, ceea ce ar cere cheltuieli mai mari.

De neapărată trebuinţă este o luntre pentru stabilirea comunicaţiei între sat şi biserică.

4. *Cîmpulungul.* Se află chiar în oraşul Cîmpulung. Întemeierea acestei mănăstiri cade în nişte timpuri prea puţin cunoscute. După pisania aflată deasupra intrării, ea a fost întemeiată de Radu-vodă Negru la anul 6723, adică 1215 d. Chr. şi ar fi cel mai vechi monument românesc nouă cunoscut. Însă această pisanie nu e veche. Biserica s-a surpat pe timpul lui Alexandru-vodă Iliaş şi a fost rezidită de Matei-vodă Basarab, precum se zice în pisania slavonă română de la stînga intrării, din aceleaşi pietri şi pe aceleaşi temelii. În sfîrşit, cu ocazia cutremurului de la 1802, s-a surpat de a doua oară şi a fost restaurată la 1827. Cu toate aceste, stilul bisericii pare a fi rămas în liniamentele lui principale cel original, masiv şi greoi. Astăzi biserica se află în

stare bună și nu are trebuință decît de unele mici reparaturi. Reparaturi mai însemnate se cer la clopotniță și la casele mănăstirești, cari sunt parte dezvelite. Toate aceste reparaturi, specificate în devizul de sub *33*), ar cere o cheltuială de lei noi 4 149, bani 80.

În biblioteca mănăstirei, păstrată în o ladă închisă, dar ținută la loc bun, se află mai multe cărți de valoare, între cari *Noul Testament* de la 1703, *Biblia* de la 1688, *Apostolul* de la 1683, *Noul Testament* tipărit la Bălgrad în anul 1648. Sunt, afară de aceste, și vreo zece manuscripte românești, între care cel mai vechi de la 1593. Tot între aceste se află și pomelnicul mănăstirei.

5. *Metropolia din Tîrgoviște*, una din bisericile mai vechi, a fost stricată prin restaurări și reparaturi. La început ea pare a fi avut numai patru turle și mare colonadă la intrare, pridvorul. În urmă s-a zidit în locul acestei colonade o nouă parte de biserică, cu alte patru turle, ținute, ce e drept, în același stil ca și biserica veche, dar fără de nici o proporție cu planul original ; astfel biserica a ieșit prea lungă și a perdut totodată și unitatea arhitectonică. În sfîrșit, în zilele noastre biserica s-a reparat într-un mod imposibil : s-a dat tencuiala jos și s-a pus alta în locul ei, ba molozul s-a lăsat împregiurul zidurilor, încît biserica, și altfel nu destul de înaltă, a rămas în groapă și apa de ploaie se scurge în biserică. Biserica se află, altfel, în stare destul de bună și nu are trebuință decît de micile reparaturi specificate în devizul alăturat sub *34*), o cheltuială de 341 l.n., bani 50.

Ar fi însă de dorit să se rădice pămîntul de dimpregiurul bisericei, ca intrarea să fie în același nivel cu terenul.

Biserica nu a fost zugrăvită de cînd cu cea din urmă restaurare.

Biblioteca măricică a bisericei se păstrează, nu îndestul de bine, într-o ladă închisă. Unele dintre cărți sunt afară de aceasta stricate de molii. Una dintre cărțile mai rare, *Biblia de la 1688*, e însă bine conservată.

6. *Episcopia de Rîmnic*. Se află acum în reparație ; se mai simte însă trebuință de unele reparaturi, care nu au fost pînă acum încuviințate, și anume, de prefacerea unei sufragerii în local de cancelarie și a bolniței în locuințe pentru părinți. Lucrările cerute pentru aceasta, specificate în devi-

zul alăturat sub 35), s-ar putea face cu o cheltuială de 6 587 l.n., bani 85.

7. *Biserica de la Curtea-de-Argeş* este obiectul celor mai deosebite îngrijiri ale onor. Minister, şi Comisiunei nu-i rămîne decît să-şi exprime viua părere de bine pentru iubirea cu care s-au executat pînă şi cele mai amărunţite lucrări de restaurare a acestei biserici. Şi, fără îndoială, restaurarea acestui monument istoric e pentru generaţia noastră un titlu de recunoştinţă generaţiunilor viitoare.

II

Mulţumită timpurilor mai blînde la care am ajuns, şi dezvoltării noastre moderne, astăzi mănăstirile nu mai sunt, pe lîngă conacele boiereşti la noi la ţară, singurele locaşe în care călătorul poate să-şi afle un adăpost sigur ; sunt, cu toate aceste, unele părţi din ţară, mai depărtată de la centrele de viaţă, unde mănăstirile tot mai pot să răspunză şi în parte chiar şi răspund la această destinaţiune a lor de odinioară. Pe sub poala munţilor, de la Munţii Cloşani pînă aproape de Olt, este un şir de poiane mai mult ori mai puţin înfundate, cea mai adăpostită parte a Ţărei Româneşti. Pe toată întinderea acestei linii nu este decît o singură trecătoare spre Ardeal, cea de pe Valea Jiului, iară despre Dunăre comunicaţia este chiar şi în zilele noastre foarte anevoioasă. De aceea lungul şir de năvălitori a trecut peste pămîntul românesc fără ca să fi atins, decît poate din rătăcire, aceste poiene adăpostite, şi dacă istoria românilor s-a petrecut mai la vale, spre Craiova, Argeş şi Tîrgovişte, viaţa românească s-a conservat, în această parte a pămîntului românesc, la poala munţilor, pe la Tismana, Polovraci, Horez şi Bistriţa. Şi românul care voieşte să-şi cunoască ţara şi poporul se simte mînat spre aceste unghiuri retrase, care au fost scăparea neamului nostru în vremile de primejdie. E însă o grea întreprindere a călători, ori a petrece timp mai îndelungat prin aceste părţi ale ţării. Abstracţie făcînd de greutăţile comunicaţiei, pe toată întinderea de la Turnu-Severin pînă la Rîmnic, nu este decît un singur punct, Tîrgu-Jiu, în care chiar şi un om cu trebuinţe mai cumpătate ar putea să afle conac. Aici dar călătoriile, oricare ar fi scopul lor, se fac de la o mănăstire la cealaltă. Aşa a fost în trecut cu toate mănăstirile, şi acela, care călătorea în veacurile trecute, binecuvînta de prînz memoria unui întemeietor şi de cină pe a celuilalt: acum trecem pe lîngă cele mai multe mănăstiri, fiindcă avem unde să ne ducem şi numai atunci ne oprim la ele, cînd nu avem încotro. Nici intenţia fondatorilor nu a fost alta: ei au deschis locuri de conac prin mănăstiri, fiindcă era trebuinţă de aceasta, şi îndată ce trebuinţa încetează, mănăstirea rămîne cu celelalte destinaţiuni ale sale. Acolo însă, unde tot mai e trebuinţă de conac, mănăstirea trebuie să-şi păstreze această destinaţiune, fiindcă ea a fost întemeiată ca loc de pomenire şi fondatorul ei avea, între altele, intenţia de a deschide un azil pentru călătorii strîmtoraţi. Tocmai pentru aceea însă această destinaţie nu se poate întinde decît asupra mănăstirilor aşezate la nişte locuri, unde ele sunt în adevăr singurele conace potrivite cu trebuinţele unui om cult.

Abstracţie făcînd însă de dorinţa fondatorilor şi de datoriile noastre de pietate, vizitarea mănăstirilor este chiar un interes public.

Monumentele publice, oricare ar fi ele, nu au alt scop decît pe acela de a fi văzute şi admirate, dacă sunt vrednice de admiraţiune. Dar mare şi hotărîtor e acest scop în viaţa unui popor. Căci de zece ori mai viu e simţămîntul de solidaritate naţională din inima românului, după ce el a privit Biserica de la Curtea-de-Argeş şi a stat pe ruinele Curţei Domneşti de la Tîrgovişte. Şi tocmai ca şi aceste, orişicare alt monument mai vechi are puterea de a deştepta în generaţiunile actuale conştiinţa strînselor legături cu cele trecute şi de a îndemna pe cei în viaţă să întreacă pe cei muriţi. Dacă însă vizitarea monumentelor, în genere, este un lucru pe care statul trebuie să-l încurajeze, cu atît mai mult trebuie să încurajeze statul naţional vizitarea unor monumente naţionale aşezate la nişte locuri, unde tipul, limba şi obiceiurile poporului s-au conservat cu o deosebită consecvenţă şi unde frumuseţile naturei trebuie să deştepte neapărat iubirea către pămîntul naţional chiar şi în cea mai înstreinată inimă. Fără îndoială, sacrificii nu poate să aducă un stat în vederea unor asemenea scopuri; însă nici nu e vorba de sacrificii. Mănăstirile au fost înzestrate şi sunt destul de bogate, pentru ca din venitul lor să acopere cheltuielile de întreţinere.

La mănăstirile de categoria aceasta, dacă ele nu mai au și altă destinațiune, ar trebui să se întreţină, afară de biserică și de casele de locuință a personalului de serviciu, încă două ori trei odăi mobilate pentru călători, un grajd, un șopron și o bucătărie. Afară de aceasta, drepturilor unor asemenea mănăstiri asupra vetrelor lor ar trebui să li se dea o mai mare întindere decît la mănăstirile de categoria I. Cît, în sfîrșit, pentru relațiile între călători și administrația mănăstirei, onor. Minister ar stabili, potrivit cu relațiile locale, un regulament de găzduire pentru fiecare mănăstire îndeosebi.

În categoria aceasta a socotit Comisiunea de cuviință să pună mănăstirile : Tismana, Crasna, Polovraci, Bistrița, Mănăstirea dintr-un Lemn, Govora, Trivalea și Suzana.

În aceeași categorie ar fi de dorit să se mai pună încă o mănăstire, pe care Comisiunea nu a fost însărcinată să o viziteze, Ostrovul, întemeiată de Despina-doamna, soţia lui Neagoe-vodă Basarab, la anul 1501 ; Comisiunea a aflat însă că acum se stabilește un local de băi la acea mănăstire și așa crede a nu trece peste însărcinarea ei, exprimînd dorința ca stabilimentul de băi să se așeze în mănăstire, dar să nu se desființeze locul de pomenire a Despinei-doamnei și să se prefacă într-un loc de petreceri poate nepotrivite cu cele patru veacuri trecute de la Despina-doamna pînă la noi.

1. *Tismana.* Se află la loc adăpostit, în valea strîmtă a rîulețului Tismana, așezată pe o rîpă ieșită din poala unui deal de la dreapta văii, cale de un pătrar de ceas de la satul Tismana și de vreo trei ceasuri de la Tîrgu-Jiului, cu care comunică pe o șosea bine întreținută. Satul Tismana, așezat la marginea unei poiene întinse și roditoare, e unul dintre satele mai mari și mai întărite din acea parte a țărei. Dinsus de mănăstire valea se mai lărgește nițel, încît rămîne de-a lungul rîului loc pentru livezi. Dealurile ce închid valea sunt piezișe, acoperite cu păduri în parte de castani și numai deasupra mănăstirei se vede stînca goală. Mai înspre munte valea se înfundă, iară sus, la marginea unei poienițe încongiurată de păduri de castani, se află schitul Cioclovina, pe jos, cale de vreo două ceasuri de la mănăstire.

După tradițiile păstrate de părinți călugări și după o copie de pomelnic vechi, mănăstirea a fost dintru început întemeiată de Sf. Nicodim, un unchi al cneazului Lazăr. În urmă o au mărit şi înzestrat domnii ţării, între care Dan-vodă Basarab, Mircea-vodă cel Bătrîn (1392) şi Vlad-vodă, fiul lui Ţepeş (1439) — cei mai vechi.

Tismana a fost în toate timpurile una din cele mai importante mănăstiri ale ţării, şi fără îndoială ea avea destinaţiunea unui loc de apărare, atît faţă cu trecătoarea de la Vulcan, cît şi faţă cu Valea Jiului, singurul drum larg despre Dunăre. Mai în urmă, la anul 1716, ea a fost centrul de operaţie al oltenilor, care sub conducerea serdarului Barbu Brăiloi şi a căpitanului Nicolae Rosetti, au izbutit în acest an să cureţe ţara pînă la Olt de turci şi de tătari. Încetînd invaziunile, Tismana a pierdut cea mai principală dintre destinaţiile de odinioară, a rămas însă, cu toate aceste, una din cele mai vechi, mai bogate şi mai importante mănăstiri din ţară ; ea a fost dar restaurată la anul 1855, cu deosebită precădere. Din nenorocire însă biserica a perdut prin această restaurare stilul ei original, iară castelul, în adevăr măreţ, zidit atunci împregiurul bisericii, abia cinci ani în urmă, la 1860, a luat foc, şi astăzi din cea mai mare parte a lui nu mai stau decît zidurile afumate şi în parte ruinate.

Afară de aşa-numita cetate mai sunt la Tismana două trupuri de case : sus, pe rîpă, în curtea dintîi din faţa clopotniţei e fosta arhondarie, iar jos, sub rîpă, lîngă rîu, o altă grupă mai mare de case, grajduri, case de gospodărie şi o altă arhondărie. Toate aceste case, bine zidite şi învelite cu tinichea, stau astăzi părăsite şi în parte ruinte şi dacă nu se vor lua măsuri pentru întreţinerea lor, în scurt timp ele nu se vor mai putea repara.

Din cetate se mai întreţine o parte şi anume aripa din dosul bisericii şi cea de la dreapta ei, unde sunt chilii pentru părinţi şi trei odăi rezervate pentru călători. O parte din părinţi locuiesc sub ruinele de la dreapta clopotniţei. Cît pentru casele ce se află în stare mai bună, au şi ele trebuinţă de reparaturi mai mult ori mai puţin însemnate : învelişul e pe ici, pe colo stricat, tavanul e pe alocurea aproape să cază, zidurile încep a se crăpa, peste tot casele, deşi încă bune în ceea ce priveşte zidăria, au trebuinţă de mai multă îngrijire. La biserică şi la clopotniţă de asemenea e trebuinţă de unele reparaturi mai mici.

E ştiut, domnule ministru, că Tismana s-a restaurat la anul 1855, mai ales cu scopul de a fi prefăcută în reşedinţă de vară pentru domnul țării. Și în adevăr nici nu este cu putință ca cineva să treacă pe la Tismana și să nu dorească a petrece mai mult timp aici. Astăzi Tismana este cea mai vizitată mănăstire din Oltenia și numărul acelora cari vin din toate părțile să petreacă aici cîteva zile pe an ar fi cu mult mai mare, dacă s-ar găsi la mănăstire mai multe locuințe. Îndemnată de această trebuință simțită în toată Oltenia, administrația districtului Gorj a stăruit, precum ni se asigură, în mai multe rînduri, pentru restaurarea părții ruinate din mănăstire, iară cînd a văzut că stăruințele îi rămîn zadarnice, a cerut să i se dea voie a pune spitalul districtului în mănăstire. Comisiunea nu crede de competența sa a se pronunța dacă ar fi bine să se pună spitalul districtului Gorj în mănăstirea Tismana ori nu, dar ea se simte datoare a releva că Tismana nu e una dintre acele mănăstiri fără de importanță istorică, a căror întreținere nu poate să fie justificată decît prin importanța destinației la care pot să răspunză. Cinci sute de ani au trecut de cînd această mănăstire există și aceste cinci sute de ani îi dau dreptul de a exista mai departe chiar și fără de nici o destinație, numai și numai spre a le reaminti celor ce vin și se duc că e ceva statornic în țara asta și că nu astăzi e timpul în care se surpă zidurile întreținute în curgerea a cinci veacuri pline de zbuciumări.

Fără îndoială restaurarea deplină a Tismanei ar cere cheltuieli mari , de aceea Comisiunea nici nu îndrăznește să propună decît o restaurare parțială și anume restaurarea cetății. Cît pentru fosta arhondarie din cea dintîi curte a mănăstirei, ea ar putea să se părăsească, iar cît pentru casele de gospodărie de sub rîpă, s-a cerut ca ele să fie cedate districtului ori date în arendă pentru ca să se înființeze în ele un stabiliment pentru cură de aer și de apă rece, și această cerere s-ar putea încuviința. Restaurînd dar numai cetatea și anume pe cît zidăria e bună, așa ca fațada de la dreapta și stînga clopotniței să rămînă în două etaje, iară celelalte trei laturi fără etaj, ar trebui să se execute lucrările specificate în devizul alăturat sub *36)*, care, dimpreună cu reparaturile neapărate pentru buna întreținere a bisericei și a caselor acum neruinate, ar cere o cheltuială de lei noi 16 544, bani 56.

2. *Crasna.* Se află la poalele Muntelui Muncelu, între Jiu și Ciocadia, așezată la marginea unei poiene închise între dealuri rîpoase și cu totul aproape de satul de pe vatra ei, depărtare de vreo patru ceasuri de la Tîrgu-Jiului și de la Petreștii-de-Sus (Cărbunești). Comunicația de la Petrești și mai ales de la Tîrgu-Jiului e foarte anevoioasă și se face mai ales călare, deși pe timp bun omul poate să treacă chiar și cu trăsura de la Petrești la Crasna. După cele două pisanii ale bisericii și după copia de pomelnic aflată la mănăstire, Crasna a fost întemeiată (?) pe timpul lui Matei-vodă Basarab de jupîn Dimitrie Filișanu, vel pitar, și a stat, ca schit, sub ascultarea Episcopiei de Rîmnic, fiind totodată și loc de înmormîntare al Filișenilor. Biserica, mică și zidită cu oarecare stil, a perdut mult prin o reparatură de la 1757. Astăzi ea se află în stare destul de bună ; are însă trebuință neapărat de înveliș nou. Zugrăveala e de la 1757, și nu e decît în parte stricată. În cetatea mănăstirei sunt două trupuri de case ; cele de la stînga bisericii nu se mai pot repara, iară altele, care se află la dreapta bisericii, au trebuință de reparaturi grabnice și radicale. În aceste din urmă case se află locuința îngrijitorului, o școală primară, o odaie ca locuință pentru învățător și încă două odăi care ar putea să fie destinate pentru călători. Grajduri sunt în curtea de dinaintea mănăstirei ; ele sunt însă dezvălite. Reparaturile la biserică, la case și la grajduri ar cere, conform devizului alăturat sub 37), o cheltuială de 3 606 l.n., bani 93.

La pragul bisericei se află o piatră cu inscripție.

3. *Polovracii.* Se află între Crasna și Horez, pe malul Oltețului, așezată la marginea unei poiene întinse, lîngă gura spărturei din care iese rîul, cale de vreo patru ceasuri de la Crasna ori de la Horez. Poala muntelui de la Crasna pînă la Horez este partea cea mai bogată în frumusețe naturală nu numai a Olteniei, ci poate chiar a întregului pămînt românesc, un șir de poiene ascunse oarecum sub șirul de munți și învelite totdeauna într-o ceață albăstrie, toate foarte des populate și cu deosebire bogate în ceea ce privește vegetația. Cea mai largă și mai plină de varietate dintre aceste poiene e cea de la Polovraci, care, căzînd cam spre mijloc, e totodată și locul de reunire a muntenilor, și la Polovraci e cel mai mare bîlci sub poala muntelui. Satul, unul dintre cele mai mari și mai înstărite, se află aproape de mănăstire,

iar dinsus de mănăstire e matca Olteţului şi pe matcă renumita peşteră de stalactite.

Mănăstirea Polovraci, de către marele postelnic Danciu Părăianu întemeiată şi închinată Sfîntului Munte, a stat timp mai îndelungat pustie ; în urmă însă Constantin-vodă Brîncoveanu a răscumpărat-o, a restaurat-o şi a supus-o ca schit Horezului. Din biserica veche, zidită pe timpul lui Moise-vodă Basarab, nu se mai vede nimic. Biserica de acum e zidită în stilul de pe timpul lui Constantin Brîncoveanu, zugrăvită cu deosebită îngrijire, dar în parte stricată prin reparaturi. Cu deosebire frumoasă e tîmpla. Acum ea se află în stare bună. În curtea mănăstirei sunt două deosebite trupuri de case : unul, în care se află sus un salon şi şase chilii şi jos pivniţe mari, iar altul, în care se află cinci chilii şi două beciuri mai mici dedesubt. Aceste case au fost învelite acum doi ani, însă lucrările s-au executat rău şi au nevoie de reparaţie. Afară de acestea mănăstirea nu are grajd, iar bucătăria e ruinată. Pentru reparaturile neapărate la case, la biserică şi pentru învelirea unui fost grajd s-ar cere, după cum se vede în devizul alăturat sub *38*), o cheltuială de 876 l.n., bani 90.

Mănăstirea are un interesant pomelnic de la 1685.

4. *Bistriţa.* Se află la gura spărturei din care iese Bistricioara, aşezată, la loc strîmt şi adăpostit, cale de un ceas de la Horez, şi de vreo patru ceasuri de la Ocna, ori de la Mănăstirea dintr-un Lemn. Valea, dinjos de mănăstire e bine populată ; satul e cu totul aproape de mănăstire ; dinsus de mănăstire e matca strîmtă a rîului şi în aceasta o peşteră, iar deasupra mănăstirei e Arnota. Mănăstirea Bistriţa, întemeiată de banu Barbu Craiovescu (Basaraba), la anul 1498, este una din cele mai cunoscute. Ea a fost rezidită din temelii în acelaşi timp, cînd s-a restaurat şi Tismana si se află în stare bună ; însă la o zidire atît de mare ca Bistriţa se cer reparaturi neîncetate, mai ales dacă ele se află la munte. Afară de aceasta, bolniţa mănăstirii are nevoie de reparaturi radicale şi grajdurile sunt dezvălite. Cele mai neapărate reparaturi, specificate în devizul alăturat sub *39*), ar cere o cheltuială de 1 937 lei noi.

La mănăstirea Bistriţa se află una din cele mai preţioase biblioteci mănăstireşti, cărţi vechi şi un însemnat număr de manuscripte slavoneşti şi româneşti, aruncate într-un turn cu o fereastră fără geam, bătute de ploaie, mucezite și în mare parte nimicite în urma acestei totale lipse de îngrijire.

5. *Mănăstirea dintr-un Lemn.* Se află în Valea Otăsăului, așezată aproape de rîu, cale de trei, cel mult patru ceasuri de la Rîmnicul-Vîlcei. După pisaniile bisericei, mănăstirea a fost întemeiată de Matei-vodă Basarab, însă ea a existat cu mult mai înainte, deoarece Mihnea-vodă Turcitul îi făcuse o danie la anul 1579. Biserica zidită, precum se pare, de la început în cărămidă netencuită, a perdut prin deosebite reparaturi mult din stilul ei. Îndeosebi partea despre intrare, surpată de un cutremur, a fost zidită din nou și fără de stil. Cea din urmă reparatură i s-a făcut la 1841 ; tot din acest an e și zugrăveala, care s-ar fi păstrat bine, dacă nu ar fi stricată de fum. La cimitirul mănăstirei se află o biserică de lemn de la anul 1814, care merită o deosebită atențiune. Nu mai puțin interesante sunt : pomelnicul mănăstirei, ușa de intrare de la biserica cea mare și tîmpla bisericei de lemn. Biblioteca mănăstirei se află, precum se zicea, la arendaș. Acum biserica nu are trebuință decît de unele mici reparaturi, însă „bolnița“ (cea de lemn), e dezvălită. Reparațiuni parțiale mai sunt afară de aceasta de trebuință la stăriție, și la deosebitele case ale maicelor atît din cetate, cît și din curtea dinafară. Reparaturile, pe care Comisiunea le-a socotit neapărate, specificate în raportul alăturat sub 40), ar cere o cheltuială de lei noi 2 106, bani 65.

6. *Govora.* Se află pe Valea rîului Govora, așezată sub o coastă de la dreapta rîului, cale de vreo trei ceasuri de la Rîmnic și de la Ocna ori de la Mănăstirea dintr-un Lemn de cel mult două ceasuri. Govora, întocmai ca Mănăstirea dintr-un Lemn, e una din mănăstirile așezate pe la gurile văilor ce se varsă despre poala muntelui cu intenția vădită de a apăra retragerea spre locurile mai adăpostite a populației în timpuri de invazie. După datele, altfel nesigure, aflate la mănăstire, între care interesantul pomelnic, Govora a fost întemeiată de Radu-vodă cel Mare la anul 1496, însă în urmă a stat pustie și a fost restaurată de Matei-vodă Basarab. Restaurarea, precum se vede, numai parțială, a fost terminată de Constantin-vodă Brîncoveanu, care a și zugrăvit biserica. Altfel biserica e fără valoare și zugrăveala stricată și acoperită de fum. După inscripția de pe clopotniță, pe timpul lui Mavrogheni-vodă un anume Florea Hoțul a spart

mănăstirea și a făcut mari stricăciuni în ea. Cele din urmă reparații s-au făcut pe timpul metropolitului Filaret. Acum biserica se află în stare destul de bună.

Cît pentru casele mănăstirești, o parte din ele nu se mai poate repara, iar o altă parte reparată nu de mult are trebuință de reparaturi grabnice. Îndeosebi, despre pivnița în care fusese odinioară tipografia, zidul are nevoie de reazăm, altfel se poate surpa în curînd. Grajd nu are mănăstirea, dar satul e de tot aproape și în sat se găsesc cele de trebuință pentru un conac de trăsură. Ar fi numai de dorit, ca una dintre odăile mănăstirei să fie mobilată și rezervată anume pentru călători și să se prevază în budgetul mănăstirei și cheltuielile de găzduire. Reparaturile neapărate, specificate în devizul alăturat sub *41*), ar cere o cheltuială de 1 201 l.n., bani 20.

În biblioteca mănăstirei, altfel rău păstrată, se află mai multe ediții de psalmi, între care una slavonă-română de Dosoftei, un *Apostol* din ediția lui Teodosie, *Biblia* lui Ioan Bob și alte cărți mai vechi fără de început.

7. *Trivalea*. Se află spre apus de la Pitești, așezată pe o vale mai largă, cale de vreo zece minute de la oraș, și a fost întemeiată de metropolitul Varlaam ca metoh al Metropoliei. În urmă s-a surpat și a stat vreo 40 ani pustie. La anul 1854, s-a restaurat din temelie de către actualul egumen, iar acum se află în stare bună și nu mai are trebuință decît de împrejmuire, ceea ce ar cere o cheltuială de vreo 250 l.n. Afară de aceasta, învelișul e pe ici, pe colo stricat atît la biserică, cît și la casele mănăstirești și are trebuință de reparaturi, după devizul alăturat sub *42*), o cheltuială de 50 l.n. Trivalea, după valoarea ei, ar trebui să fie pusă în rîndul mănăstirilor Țînțărești, Strihariț și Goranu, însă ni se asigură că ea este conacul episcopului și în genere al fețelor bisericești. Afară de aceasta, Trivalea va trebui să ajungă cu timpul a fi un loc de înmormîntare pentru Pitești.

Grajd, mănăstirea Trivalea nu are, însă orașul e aproape.

8. *Suzana*. Se află pe Valea Teleajenului, așezată la dreapta rîului, în mijlocul uneia din cele mai frumoase înfundături, cale de vreo cinci ceasuri de la Vălenii-de-Munte. Comunicația despre Văleni se face pe o șosea în parte încă

neisprăvită, croită de-a lungul văii destul de populate. Cale de un ceas mai sus de Suzana e mănăstirea Cheia, așezată la hotar, în apropierea trecătoarei de la Bratocea.

Suzana e una dintre acele mănăstiri sărace pe care nu le putem urmări cu destulă siguranță în dezvoltarea lor și care erau destinate mai ales ca locuri de adăpost pentru cei ce se hotărau a-și petrece viața în cuvioasă retragere. Întemeiate la început de vreun schimnic ori de vreo văduvă, ele încetul cu încetul s-au populat și nu au fost băgate în seamă decît după ce au ajuns a fi un mai însemnat centru de viață religioasă. Astăzi se află la Suzana vreo cincizeci de maici cuvioase și muncitoare, care mai mult decît oricare altă chinovie de maici ne reamintesc frica de Dumnezeu a veacurilor trecute. Și dacă mai sunt în țară mănăstiri care merită a fi întreținute anume ca locașuri de cuvioasă retragere și ca așezăminte pentru cultivarea simțimîntului religios, Suzana este una dintre cele dintîi în rîndul acestora. Însă, afară de aceasta, Suzana mai poate răspunde și la destinația unui loc de conac. Abstracție făcînd de frumusețele locului, la care se află așezată mănăstirea, mai sunt aici niște izvoare de ape minerale și mai ales ape feruginoase, ceea ce face ca mănăstirea să fie foarte des vizitată, deoarece ea este singurul conac cuviincios în tot drumul de la Vălenii-de-Munte și de la Slănic, pînă în Ardeal.

Astăzi casele maicelor se află în stare destul de bună, însă mănăstirea e — așa-zicînd — lipsită de biserică. Biserica mică și aproape ruinată de mai-nainte a fost dărîmată, și maicele au adunat milostenii ca să zidească o biserică nouă și mai mare în locul celei vechi. Această nouă biserică nu s-a putut încă termina, deși zidăria și învelișul s-au făcut. Lucrările nu se pot urma mai departe, deoarece nu numai lipsesc banii, dar administrația mănăstirei mai e totodată datoare antreprenorului cu 3 500 l.n. pentru lucrări acum terminate. Spre a achita această datorie și spre a termina biserica, mănăstirea ar avea trebuință de o subvenție de vreo 5 000 lei noi. Cît pentru zugrăveală, s-a găsit un pios donator, care o va face cu cheltuiala sa. Suntem siguri, d-le ministru, că zelul maicelor de la Suzana va afla încuragiare din partea onor. Minister.

III

Deși cele mai multe mănăstiri din țară au fost odinioară locuri de adăpost și de apărare pentru timpurile de primejdie, trebuie să fim cuprinși de adîncă întristare, cînd vedem că unele dintre ele țin chiar în timp de pace loc de cazarmă, căci viața militară este un fel de profanare a unui loc, care, după tradițiile țării este și trebuie să rămînă sînt. În timp de război mănăstirile, așezate anume la niște puncte din care apărarea țărei se poate face cu mai multă lesnire, sunt fără îndoială locuri potrivite pentru concentrări de trupe ; însă în timp de pace lipsește forța majoră, care în timp de război ne silește să înlocuim călugării cu oșteni, și este o grea lovitură dată simțimîntului religios și prin aceasta conștiinței morale a poporului, cînd trăiesc soldați chiar în cetatea mănăstirei, chiar în curtea bisericii. Sunt, cu toate acestea, cîteva mănăstiri, ce-i drept, puține, care au fost prefăcute în cazarme, și Comisiunea se simte datoare a stărui ca să li se dea acestor mănăstiri o destinație mai potrivită atît cu intențiile pioșilor donatori, cît și cu interesele moralității publice, ori ca cel puțin bisericele unor asemenea mănăstiri să fie despărțite printr-un zid de casele mănăstirești prefăcute în cazarmă și puse în rîndul celor de categoria I, dacă această despărțire e cu putință.

În categoria aceasta, a fost Comisiunea silită să pună mănăstirile Buliga, Stelea și Dealu.

1. *Buliga*, în curtea căreia se află cazarma de dorobanți din Pitești, poate să fie despărțită de cazarmă, rămînînd grădina ce se află mai sus de biserică pentru îngrijitorul mănăstirei.

2. *Stelea.* Se află în Tîrgoviște, așezată înspre Metropolie, în mijlocul unei curți mari pline de ruine, din care abia au mai rămas temeliile. Mănăstirea Stelea este veche, însă ea a fost restaurată pe timpul lui Matei-vodă Basarab cu cheltuiala lui Vasile-vodă Lupu. Biserica ei, zidită în ceea ce privește exteriorul într-un stil cam greoi, este una din cele mai interesante în ceea ce privește interiorul și merită să fie pusă în același rînd cu Biserica de la Snagov și cu cea de la Cîmpulung. Interiorul ei este un adevărat model de boltituri ingenioase și merită o zugrăveală de tot îngrijită. Acum cîțiva ani una dintre cele două turle ale bisericei

a fost trăsnită și Comisiunea se simte datoare a aminti cu laudă *numele antreprenorului* d. George Ieremie, care a făcut restaurarea conștiincioasă a acestei turle. Ar fi numai de dorit să i se facă bisericei o restaurare generală în același spirit, adecă menținînd, ca la turla cea nouă, stilul primitiv. Reparaturile neapărate la biserică și la clopotniță, specificate în devizul alăturat sub *43)*, ar cere o cheltuială de *633* l.n., bani 25.

În curtea dinafară a bisericei, însă cu intrări și spre biserică, se află o cazarmă de călărași. Ar fi deci de dorit să se mute cazarma de aici, ori ca ea să fie cel puțin despărțită de biserică, așa ca să nu aibă comunicație decît spre stradă. Nu mai puțin ar fi de dorit ca îngrijitorul unei biserici ca cea de la Stelea să-și aibă locuința chiar în curtea bisericei.

3. *Dealu*, una din cele mai vechi, mai bogate și mai importante mănăstiri din țară, se află așezată pe un deal din fața Tîrgoviștei, cale de vreo trei sferturi de ceas de la oraș. Ea a fost restaurată din temelii acum în zilele noastre, însă biserica, una din cele mai cunoscute din țară, este de aproape patru sute de ani. Această biserică, zidită cam din același fel de piatră și în același stil ca și cea de la Curtea-de-Argeș, e, după biserica de la Argeș, cel mai prețios monument al țării și totodată mormîntul cîtorva dintre cei mai distinși domni. Cu toate acestea, astăzi biserica e lipsită de îngrijirea neapărată pentru conservarea unui monument istoric, iară palatul zidit drept reședință de vară împregiurul ei s-a prefăcut în școală de sergenți, adică în cazarmă.

Cît pentru biserică, ea este bine conservată, însă turlele nu sunt bine învelite și acum de mai mulți ani ele sunt bîntuite de ploaie. Încetul cu încetul bolta bisericei a prins dar umezeală, s-a mucezit și, dacă nu se vor lua măsuri din vreme, ea se va surpa în cele din urmă. E deci de neapărată trebuință să i se facă o reparație generală învălișului și mai ales a celui de pe turle. Reparaturi grabnice se mai cer, afară de aceasta, la clopotniță, la niște chilii din curtea de din afară a mănăstirei, unde au fost scoși părinții călugări. Toate aceste reparaturi, specificate în devizul alăturat sub *44)*, ar cere o cheltuială de 1 279 l.n., 80 bani.

Mai sunt însă și alte neajunsuri, care, la o biserică precum e cea de la Dealu, ar trebui să fie neapărat înlăturate.

Uşa de intrare a bisericei e făcută de brad şi pusă aici, pe cînd s-a făcut restaurarea, numai deocamdată, pînă ce se va face o altă uşă mai potrivită. Zugrăveala bisericei prin turle şi în genere pe bolta de ploaie e ştearsă, încît pe alocurea abia se mai vede. Pereţii bisericei, în sfîrşit, din afară, mai ales în partea despre crivăţ, sunt stricaţi, deoarece elevii Şcoalei de sergenţi şi alţi vizitatori au crezut că-şi vor eterniza numele săpîndu-l în piatra pusă în zidul bisericei.

Cît pentru cetatea mănăstirei, are şi ea trebuinţă de însemnate reparaturi ; însă Comisiunea emisă de d-voastră, găsind peste tot uşile închise, nu a putut să facă un deviz pentru această parte a mănăstirei. Din întreaga zidire s-au rezervat două odăi pentru egumenul mănăstirei, aceste însă tocmai la un loc necuviincios, despărţite numai printr-un perete de acea parte a zidirei, pentru a cărei destinaţiune limbajul de bună-cuviinţă nu are cuvînt lămurit.

Altfel ar fi o lipsă de bună-cuviinţă de a mai stărui asupra celor ce se pot petrece în cetatea mănăstirei Dealu, unde astăzi trăiesc o sută de oameni tineri şi nesupuşi la nici un fel de disciplină în ceea ce priveşte moralitatea, ba chiar şi numai buna-cuviinţă privată.

IV

După tradiţiile ţării, cele mai multe dintre mănăstiri pot să fie întrebuinţate ca penitenciare, spitaluri, case de săraci şi internate de alienaţi, şi fără îndoială aceste sunt destinaţiunile care se vor alege cu predilecţie pe viitor pentru mănăstiri. Dar de sine se înţelege că asemenea mănăstiri nu se pot desfiinţa, ci existînd ca cele de categoria I, răspund totodată la o destinaţie specială, potrivită cu trebuinţele de astăzi ale societăţei.

În categoria aceasta a crezut Comisiunea de cuviinţă să pună mănăstirile Troianu, Bucovăţul-Nou, Arnota şi Cozia, deşi pe aceasta din urmă numai cu oarecari rezerve.

1. *Troianul.* Se află aproape de Rîmnicu-Vîlcei, aşezat pe un deal de la marginea drumului ce vine despre Drăgăşani, cale de vreun sfert de ceas de la oraş. Troianul era metoh al mănăstirei Horezu, şi biserica de acum, mică şi fără valoare, a fost zidită la 1842 de egumenul Hrisant ;

ea se află de tot izolată, deoarece casele întrebuințate ca penitenciar se află depărtare de cîteva sute de pași mai la deal. Astăzi biserica are trebuință de un înveliș nou și de alte reparaturi mici, iar clopotnița se va surpa, în curînd, dacă nu i se va face un zid de sprigineală. Reparaturile bisericei și ale clopotniței, specificate în devizul alăturat sub *45*), ar cere o cheltuială de 1 153 l.n., bani 40.

Ar fi însă de dorit ca să se mai zidească în apropierea bisericei o casă drept locuință pentru îngrijitor, care ar fi totodată și duhovnic al penitenciarului, căci de sine se înțelege că un penitenciar așezat într-o mănăstire fără duhovnic nu poate să rămînă.

2. *Bucovățul-Nou,* de asemenea un fost metoh al Horezului, a fost zidit tot de egumenul Hrisant la anul 1834. Biserica mare și luminoasă are trebuință de un înveliș nou și de alte reparaturi mai însemnate. Alte reparaturi sunt de trebuință la clopotnița și la două turnuri ce se află la două colțuri ale mănăstirei mari și încăpătoare. Toate aceste reparaturi, specificate în raportul de sub *46*), ar cere o cheltuială de 2 685 l. n., 70 bani. Penitenciarul se află chiar în cetatea mănăstirei. Locuința îngrijitorului nu este în mănăstire.

3. *Arnota,* tocmai fiind așezată la un loc de tot retras, ar fi, după părerea Comisiunei, un foarte potrivit penitenciar pentru fețe bisericești și pentru persoane de condiții mai bune, osîndite pentru fapte cari nu pot fi puse în rîndul crimelor comune, îndeobște pentru oameni mai mult nenorociți decît demoralizați, pe care societatea trebuie să-i ferească de contactul cu adevărații factori-de-rele.

4. *Cozia,* întemeiată de Mircea cel Bătrîn pentru apărarea strîmtorilor despre trecătoarea de la Turnu-Roșu, a fost veacuri îndelungate cea mai importantă mănăstire din țară, care astăzi e prefăcută în pușcărie : călugării au fost scoși din mănăstire, paraclisul mănăstirei s-a prefăcut în magazie de vechituri ; clopotele, o admirabilă tîmplă sculptată de un călugăr și mai multe odore ale bisericei au fost luate de la mănăstire ; fostul egumen locuiește în niște case ruinate de lîngă bolniță, iară alți doi părinți stau unul într-un beci al acestei case, iară altul în tinda „bolniței". Toate aceste se petrec în districtul Vîlcei, unde sunt atît de multe mănăstiri mai puțin importante decît aceea în care

se află mormîntul organizatorului unui stat român, a cărui putere de viață crește din zi în zi. Atît de departe a mers lipsa de pietate pentru întemeietorul nu numai al mănăstirei, ci în mare parte chiar și al țării noastre, încît s-a făcut reparația întregei mănăstiri, dar s-a lăsat nereparată partea de înveliș sub care se află paraclisul zidit cu mult gust.

Biserica mare, zidită în stil cam greoi și împodobită cu ornamentică arabă tăiată în piatră, se află în stare destul de bună și nu are trebuință decît de tencuiri atît pe dinlăuntru, cît și pe dinafară. Ar fi însă de dorit să se restaureze pictura, care mai ales în tindă e foarte stricată.

Paraclisul, care se află tot în cetatea mănăstirei, are trebuință de un înveliș nou.

Reparaturi de tot radicale se cer la casele în cari acum stau părinții și cari se află afară de cetatea mănăstirei. Părăsite de mai mult timp și destinate dintru început ca local de infirmerie, ele nu pot servi acum drept locuințe pentru părinți săraci, decît după ce vor fi despărțite prin păreți construiți din nou în mai multe chilii mai mici și lesne de încălzit. Aceste lucrări de reconstruire, dimpreună cu reparaturile aflate de neapărate la biserică și la paraclis, ar cere, conform devizului alăturat sub *47*), o cheltuială de lei noi 1 317, bani 50.

O deosebită îngrijire merită biserica zidită de Petru-vodă Cercel afară de mănăstire, la fosta bolniță. Această biserică, concepută în stil bizantin și executată cu admirabilă unitate în cărămidă netencuită, este unul dintre cele mai prețioase monumente arhitectonice și merită să fie pusă în același rînd cu Biserica de la Snagov ori cu Stelea din Tîrgoviște. Ea are trebuință neapărată de un înveliș nou. Nu mai puțin de dorit ar fi ca să i se facă acestei biserici o restaurare conștiincioasă. Îndeosebi zugrăveala foarte îngrijită e în multe locuri stricată ; între altele ochii sfinților au fost, ca și la biserica cea mare, scoși de către turci.

Încheind, Comisiunea crede a fi de a sa datorie să exprime dorința că dacă nu se poate muta penitenciarul de la Cozia, cel puțin mănăstirea să nu se desființeze și să rămînă părinții în cetate, ceea ce nu poate să fie decît în interesul penitenciarului.

V

Slăbind în deceniile din urmă sentimentul religios al poporului nostru, încetul cu încetul a dispărut și viața monahală ; dezvoltată pe la începutul secolului nostru aproape pînă la exces, una după alta mănăstirile, odinioară atît de populate, s-au deșertat și numai prin unghiurile mai retrase ale țării au rămas unele chinovii mai mici, ca o slabă reamintire a timpurilor trecute. Aceste mănăstiri, deși îndeobște lipsite de orișice valoare istorică, au o deosebită importanță actuală ca așezăminte pentru dezvoltarea simțimîntului religios. Viața monahală a fost totdeauna și nici nu va înceta a fi o trebuință firească în toate societățile cu religie întemeiată pe niște principii rezultate din concepția ideală a universului și a vieții omenești ; cu atît mai viu trebuie să se simță această trebuință în o societate mai mult ori mai puțin declasată, cum este cea românească de astăzi, care dimpreună cu multe obiceiuri reale a lepădat totodată și multe tradiții bune. Aceasta e fără îndoială o justificare îndestulătoare a cheltuielilor ce se fac pentru întreținerea chinoviilor de monahi și de monahe. Însă e chiar contra firei unor asemenea așezăminte de a fi întreținute de cineva și mai ales de stat. Se înțelege oarecum de sine că ele sunt de prisos, dacă nu se pot întreținea ele înseși. Căci fără îndoială părinții și maicele, pentru a căror întreținere se pun în fiecare an sume hotărîte de mai înainte în buget, nu mai au nevoie să răsplătească, printr-o muncă oarecare, osteneala celor ce au muncit în folosul budgetului, ci stau închiși în chiliile lor și petrec o viață care samănă mai mult cu o școală de mizerie decît o cuvioasă retragere. Cu totul altfel părinții și maicele cari trebuie să-și cîștige mijloacele de întreținere. Aceștia-și vor da mereu silință ca, prin o purtare potrivită cu adevăratul spirit religios, să cîștige bunele aplecări ale societății și vor fi neobosiți cultivatori ai sentimentului religios, pentru că trebuie să simță că numai în virtutea acestui sentiment se pot susținea. Și dacă cele mai multe dintre mănăstirile noastre au ajuns în cele din urmă a fi niște adevărate cuiburi de demoralizare, era fiindcă ele au fost prea bogate. Astăzi ele nu mai sunt bogate ; stau însă ca un fel de organ atrofiat în timpul societății noastre, fiindcă sunt întreținute și nimic nu le îndeamnă să funcţioneze. De aceea Comisiunea crede de cuviinţă a propune ca ele să fie lăsate, potrivit cu destinaţia lor, în grija lui Dumnezeu.

Dar în acelaşi timp trebuie să li se asigure condiţiunile de existenţă, să i se dea fiecăreia din ele o potrivită subvenţie anuală, cîtă vreme ele răspund la destinaţiunea lor, şi, ceea ce este mai neapărat, să fie declarate, printr-o anume lege, de persoane juridice subordonate în ceea ce priveşte disciplina hierarhiei bisericeşti, obligate, potrivit cu mijloacele de care dispun, la anumite acte de binefacere, dar neatîrnate în ceea ce priveşte averea lor privată şi administrarea ei decît de lege.

Făcînd această propunere, Comisiunea are însă conştiinţa de a fi ieşit din marginile însărcinării ce a primit, şi aşa-şi face mai departe raportul potrivit cu situaţia de acum.

În categoria aceasta intră mănăstirile Stînişoara, Roboaia, Ciocanu, Bunea, Cioclovina, Căldăruşanii, Cernica, Vălenii, Suzana, Viforîta, [Mănăstirea] dintr-un Lemn, Pasărea, Ţigăneşti, Horezu, Mamu, Sărăcineştii şi Nămăieştii.

1. *Stînişoara.* Se află pe Muntele Coziei, aşezată într-o groapă de sub stîncile de pe culmea muntelui, călare, depărtare de vreo patru ceasuri de la Călimăneşti. Stînişoara, în vechime loc de pustnicie, în urmă schit al Coziei, e astăzi o mănăstire vestită pentru disciplina ei monahală. Biserica şi locuinţele părinţilor sunt în stare destul de bună, însă mănăstirea are trebuinţă de un trapez, cu încăperile şi în dimensiunile arătate în devizul alăturat sub *48*).

2. *Roboaia*, se află pe valea Roboaiei, un afluent al Vîlsanei, aşezată în mijlocul unei poiene mici şi ascunse în fundul văii, călare, cale de vreo două ceasuri de la Curtea-de-Argeş. Roboaia, întemeiată de Sava Livera Muşat (?), a stat în urmă pustie, iară în secolul nostru a ajuns ca schit sub ascultarea Episcopiei, care a restaurat-o la anul 1843. Astăzi biserica se află în stare bună, însă zugrăveala ei e stricată. Cît pentru locuinţele părinţilor, nişte case clădite de lemn, ele sunt în stare de tot rea. Aproape nerecuperabilă e stăriţia. Pentru reparaturile mai neapărate, specificate în devizul alăturat sub *49*), s-ar cere o cheltuială de 350 l.n., 90 bani. O nouă casă pentru stăriţie, în care s-ar afla totodată şi o odaie rezervată pentru călători, s-ar putea clădi tot din lemn cu o cheltuială de 1 800 l.n.

La mănăstirea Roboaia se află una din cele mai mari şi mai interesante colecţii de cărţi vechi şi de manuscripte româneşti.

3. *Ciocanu*, de asemenea un fost loc de schimnicie, se află dinsus de Cîmpulung, aşezată în mijlocul unei livezi încungiurată de pădure, la loc de tot retras şi cu vederea spre Mateiaş şi spre Dragoslavele. Mănăstirea, arsă în mai multe rînduri şi restaurată la anul 1825, e fără nici o valoare : biserica, clădită din lemn, e mică şi rău lucrată, iar casele, în care locuiesc părinţii, lucru de gard, abia se mai pot ţinea pînă la primăvară. Pentru reparaturi la biserică s-ar cere, potrivit cu devizul alăturat sub *50*), o cheltuială de 133 l.n., 10 bani. Case pentru părinţi, opt chilii, o magazie şi beci, tot lucru de gard, s-ar putea construi cu vreo 2 000 l.n.

Între cărţile mai vechi de la mănăstire se află o *Evanghelie* de la 1683, un *Apostol* de la 1684 şi *Faptele Apostolilor* tot de la 1684.

4. *Bunea*. Se află pe Valea Ialomiţei, aşezată pe culmea unui deal mai înalt, cale de trei ceasuri de la Tîrgovişte, parte cu trăsură, parte călare ori pe jos. Bunea, un fost loc de schimnicie, a fost întemeiată de marele armaş Bunea pe timpul lui Constantin-vodă Basarab (Cîrnul). Biserica mică şi de tot primitivă a fost reparată în anul acesta, însă ea tot mai are trebuinţă de unele mici reparaturi. Case sunt în apropierea mănăstirii trei, una cu două şi două cu cîte o singură încăpere, una dintre aceste are trebuinţă de înveliş noi, iară cealaltă de o reparatură de duşumele. Toate aceste reparaturi, specificate în devizul alăturat sub *51*), ar cere o cheltuială de 287 l.n., 90 bani.

5. *Cioclovina*, un fost schit al mănăstirei Tismana, se află cu totul înfundat între păduri, pe jos şi numai pe jos, cale de vreo două ceasuri de la Tismana. Biserica, zidită tot pe timpul lui Constantin-vodă Basarab (?), e mică, dar atît ca stil, cît şi ca împărţire foarte interesantă, şi nu are trebuinţă decît de lărgirea unei ferestre şi de o broască la uşă. Casele schitului se află în stare destul de bună, afară de un beci, care e dezvelit. Toate reparaturile, specificate în devizul de sub *52*), ar cere o cheltuială de 128 l.n., 30 bani.

Biserica de la Cioclovina merită a fi pusă în rîndul monumentelor mai preţioase.

6. *Căldăruşanii*, una din cele mai populate mănăstiri ale ţărei, e aşezată pe o limbă de pămînt intrată în lacul ce se formează la întîlnirea Pociovaliştei cu Balta Vlasiei, cale de vreo cinci ceasuri de la Bucureşti. Căldăruşanii a fost pînă pe timpul lui Matei-vodă Basarab un loc de schimnicie, zidind apoi Matei-vodă biserica şi cetatea, mănăstirea s-a populat şi a fost în mai multe rînduri un loc de adăpost pentru populaţia Bucureştilor. Ea s-a îmbogăţit încetul cu încetul mai mult prin munca părinţilor călugări decît prin danii. Astăzi, deşi una dintre puţinele mănăstiri, în care părinţii nu-şi petrec vremea în nelucrare, cu încetul cu încetul se surpă, deoarece cheltuielile de întreţinere a unui complex de zidiri ca cel de la Căldăruşani sunt cu mult mai mari decît ca ele să poată fi acoperite pe deplin şi la timp. Comisiunea, cercetînd toate zidurile, a constatat reparaţiunile specificate în devizul alăturat sub *53*), care toate ar cere o cheltuială de 17 045 l.n., bani 17, dintre care 13 567 l.n, pentru reparaturi grabnice şi neapărate, iar restul pentru reparaturi de precauţiune, prin care se vor putea evita stricăciunile mai mari. Cea mai mare parte din aceste reparaturi sunt reparaturi de înveliş la casele ce se află afară de cetate, destinate ca locuinţe pentru părinţi, infirmerie, fabrică de potcapuri, conac pentru vizitatori şi altele. Îndeosebi casele de la dreapta şi stînga intrării, în care se află chiliile unei părţi mari din părinţi, cu înveliş atît de stricat, încît, cu toate cîrpelile, a început a se strica şi zidăria altfel bună.

7. *Cernica*, de asemenea un fost loc de schimnicie, se află aşezată pe două insule din lacul Colentinei, aproape de Bucureşti. O parte din această mănăstire, St. Nicolae, a fost întemeiată de marele vornic Cernică Ştirbei de la începutul secolului XVII ; în urmă însă mănăstirea s-a pustiit şi n-a fost restaurată decît pe la finele secolului XVIII. După această restaurare, Cernica s-a populat în timp scurt şi astăzi e cea mai mare chinovie a Ţării Româneşti şi locul de înmormîntare pentru creştini mai evlavioşi din Capitală. Comisiunea a constatat la această mănăstire reparaturi de înveliş care vor trebui să fie neapărat făcute şi anume la o parte din cetate la nişte case din faţa cetăţii şi la alte case, care se află în faţa arhondăriei, precum şi alte reparturi mai mici la amîndouă bisericile. Toate aceste reparaturi, specificate în

devizul alăturat sub 54), ar cere o cheltuială de 11 399 l.n., bani 25.

Afară de aceasta, grajdurile mănăstirei sunt aproape ruinate și se vor ruina cu desăvîrșire, dacă nu li sa va da un învăliș nou, și la casele din fața arhondăriei ar trebui să se deschiză două uși nouă în perete, pentru ca ele să comunice cu curtea.

8. *Vălenii.* Se află pe Topolog, așezați la marginea unei poiene înfundate de la stînga rîului, cale de două ceasuri de la Tigveni și de cinci de la Curtea-de-Argeș ori de la Rîmnicul-Vîlcei. De demult a fost aici un schit al Metropoliei, în urmă o chinovie de monahi, iară de la 1818 se află maice. Biserica, mică și fără valoare, se află în stare bună ; are însă trebuință neapărată de un înveliș nou. Zugrăveala bisericii e destul de bine conservată, dar stricată de fum. Fiind această biserică prea mică, s-a proiectat o biserică nouă, mai încăpătoare. O parte de material, vreo 140 000 cărămizi, pentru zidirea noii biserici se află gata. Tot de învăliș nou mai e trebuință la stăriție, la cuptorul mănăstirii, la trapez, la casa zidită de fosta stariță și la alte două case locuite de maice sărace, una de la dreapta bisericii și alta de la dreapta trapezului. Afară de aceste, mai e trebuință în aceste case de cîteva sobe și de geamuri pe la ferestre. Toate aceste reparaturi, specificate în devizul alăturat sub 55), ar cere o cheltuială de 5 783 l.n., bani 40.

O parte din maice locuiesc în case întreținute de ele înseși ; sunt însă alte cîteva maice, care nu au deloc chilii ori stau prin case aproape ruinate. Construirea unei case nouă cu cinci chilii și o bucătărie pentru aceste maice sărace ar costa vreo 3 200 l.n.

Între cărțile mănăstirei se afla și un *Liturgier* de pe timpul metropolitului Teodosie.

9. *Suzana,* deși una dintre mănăstirile cari pot să răspunză la destinația unui loc de conac, intră în același timp în categoria așezămintelor curat religioase.

10. *Viforîta.* Se află pe Ialomița, așezată într-o vale mai largă, cu totul aproape de satul de pe vatra ei, cale de vreun ceas de la Tîrgoviște. Viforîta a fost întemeiată de Vlad-vodă la anul 1530 și restaurată în urmă de către banul Grigorie Basaraba Brîncoveanu și soția sa Safta Balș. Biserica, destul de mare, însă zidită fără de stil, a suferit mult de

cel din urmă cutremur și a mai fost stricată prin niște reparaturi de la anul 1839. Acum ea se află în stare bună și nu are trebuință decît de unele reparaturi mici, însă grabnice, mai ales la înveliș. Zugrăveala bisericii e stricată de fum.

Ca la toate mănăstirile mai mari, e și la Viforîta trebuință de o mulțime de reparaturi de tot felul : prin casele maicelor plouă ; pe ici, pe colo lipsesc sobe ori geamuri pe la ferestre, unele dintre maicele sărace nu au deloc chilii și stau în case ruinate cu desăvîrșire ; la bolniță e trebuință de o bucată de înveliș ; în o parte din chiliile din cetate intră apa de ploaie, deoarece nivelul caselor e mai jos decît al curții.

Comisiunea a cercetat cu de-amănuntul starea tuturor zidurilor și-a admis reparaturile mai neapărate, specificate în devizul alăturat sub *56)*, care toate la un loc ar cere o cheltuială de 3 389 l.n., 85 bani.

11. *Mănăstirea dintr-un Lemn*, întocmai ca Suzana, deși poate să răspunză la destinația unui loc de conac, intră în categoria așezămintelor curat religioase.

12. *Țigănești*, una din cele mai mari chinovii de maice din țară, se află între București și Ploiești, cale de vreo cinci ceasuri de la București și de vreo trei și jumătate de la Ploiești. Aproape toate maicele acestei chinovii locuiesc în case întreținute de ele înseși, și așa Comisiunea s-a mărginit a constata reparaturile mai neapărate, specificate în devizul alăturat sub 57), cari sunt de trebuință la zidirile comune, ca arhondăria, trapezul, bolnița, stăriția și magazia de victuale sau „vărzăria“. Toate aceste reparaturi ar cere împreună o cheltuială de 4 633 l. n., 36 bani.

13. *Pasărea*, cea mai mare chinovie de maice din Țara Românească, se află pe Balta Pasărei, la depărtare de cel mult două ceasuri de la București. La această mănăstire maicele locuiesc de asemenea mai ales în case întreținute de ele înseși. Se cer însă reparaturi neapărate la biserica zidită, precum se vede, din material rău și stricată acum la temelie de igrasie, la învelișul bisericii din cimitir, la bucătărie, la arhondărie și la grajdurile mănăstirii. Afară de aceasta, casele în care se află locuințele duhovnicilor sunt cu desăvîrșire ruinate, și trebuie să se zidească altele nouă în locul lor. Executarea acestor lucrări, specificate în devizul alăturat sub 58), ar cere o cheltuială de 8 150 l. n., 54 bani,

din care 2 970 l.n. pentru construirea caselor destinate pentru locuinţele duhovnicilor.

Ar fi o mare lesnire pentru mănăstire, dacă i s-ar ceda materialul, mai ales lemnăria, unei mori părăsite, fosta proprietate a mănăstirei, care se află în apropiere.

Comisiunea nu crede, în sfîrşit, a trece peste marginele însărcinărei sale, stăruind să i se cedeze mănăstirei partea de baltă, care se află în dreptul arhondăriei.

14. *Horezu.* Se află aşezat într-o vale înfundată, cale de un ceas de la tîrgul Horezului şi de un ceas şi jumătate de la mănăstirea Bistriţa. Mănăstirea Horezului, una din cele vechi, a fost restaurată din temelii de către Constantin-vodă Brîncoveanu, după un plan unitar atît în ceea ce priveşte stilul, cît şi împărţirea. Şi Horezul e dintre mănăstirile vizitate de Comisiune, singura la care casele sunt zidite în acelaşi stil ca biserica, iar între mănăstirile din această categorie singura care merită să fie pusă în rîndul monumentelor istorice de valoare arhitectonică.

Deosebită îngrijire merită paraclisul zidit tot pe timpul lui C. Brîncoveanu în faţa bisericii, cu o frumoasă loggie spre valea din faţa mănăstirii ; el are acum trebuinţă de reparaturi la învăliş. Afară de aceasta tencuiala a căzut în mai multe locuri de pe bolta paraclisului şi în mai multe locuri vizitatorii au zgîriat sfinţii, pentru ca să-şi scrie numele pe peretele zugrăvit ; ar fi dar bine să i se facă o reparatură generală şi conştiincioasă paraclisului. Tîmpla, scaunele şi uşa de intrare a paraclisului sunt adevărate modele de sculptură pentru timpul din care ni-au rămas.

Biserica, încăpătoare şi zidită într-un stil bizantin foarte alterat, se află în stare bună ; ea sufere însă de apa de ploaie şi ar fi bine să se facă o pardoseală cimentată împregiurul ei, pentru ca apa să nu rămîie la temelii. Zugrăveala foarte îngrijită e una din acele, în care stilul oriental s-a păstrat cu deosebită scrupulozitate, însă e întrucîtva stricată de fum.

La bolniţă este o a treia biserică mai mică, zidită de Maria-doamna, soţia lui Constantin Brîncoveanu, de asemenea interesantă, însă de mai puţină valoare decît celelalte două. Ea are trebuinţă de unele mici reparaturi de tencuială.

Reparaturi mai însemnate sunt afară de aceasta de neapărată trebuinţă la casele duhovnicilor, la bucătărie, la bolniţă şi la grajduri, iară reparaturi mai mici pe la locuinţele din cetate şi la arhondărie. Toate aceste reparaturi, specificate în devizul de sub 59), ar cere o cheltuială de 6 314 l. n., 67 b.

Mănăstirea Horezului a fost pînă în zilele noastre ţinută de călugări, şi numai după secularizare au fost aduse maicele de la deosebite alte mănăstiri aici, deşi această mănăstire e prea puţin potrivită pentru o chinovie de maice. După părerea Comisiunii, în această mănăstire s-ar putea aşeza un spital ori poate chiar şi penitenciarul de la Cozia, mutîndu-se maicele pe la mănăstirile mai mici.

Biblioteca mănăstirii, una din cele mai bogate, e singura care se află bine păstrată.

15. *Mamu.* Se află pe Olt, aşezată în mijlocul unui loc larg din Valea Mamului, cale de vreo trei ceasuri de la Slatina ori de la Drăgăşani. Valea atît dinsus, cît şi dinjos de mănăstire e bine populată. Schitul Mamu, mai de mult o biserică de lemn, a fost restaurat din temelie de către Constantin-vodă Brîncoveanu. Biserica, una din cele mai încăpătoare, nu e zidită în stil pronunţat, însă, cu toate aceste, interesantă ; ea se află în genere în stare bună, are însă trebuinţă neapărată de un înveliş nou şi de unele reparaturi mai mici, o cheltuială 60) de 1 573 l. n., 40 bani.

În curtea bisericii sunt două trupuri de case, în care se află acum locuinţa arîndaşului, şcoala şi primăria. Aceste case sunt în mare parte ruinate, însă zidăria e bună şi reparate odată, ar fi cu mult mai trainice decît multe din casele rău zidite de la alte mănăstiri, a căror întreţinere cere mai multă cheltuială decît ele înseşi preţuiesc. De aceea Comisiunea e de părere că ar fi mai bine să se restaureze mănăstirea Mamu şi să se aducă aici maicele, pentru care ar trebui să se clădească locuinţe nouă pe la alte mănăstiri ori care stau în alte părţi prin case dărîmate. Restaurarea mănăstirei, cu locuinţe pentru vreo 20 maice, ar cere o cheltuială de cel mult 12 000 l. n.

16. *Sărăcineştii.* Se află pe Valea Zăvoiului, cale de vreo două ceasuri de la Rîmnic ; ea a fost întemeiată de boierii Sărăcineşti şi restaurată pe timpul lui Şerban-vodă Cantacuzin de către episcopul Ştefan pentru o chinovie de maice. Mutîndu-se în cele din urmă maicele de aici, mănăstirea s-a dărăpănat. Biserica, destul de încăpătoare, altfel bine con-

servată, are trebuință neapărată de un înveliș nou la clopotniță și de ferestri, o cheltuială de 633 l. n. În curtea bisericii sunt două trupuri de case, dintre care o parte bine conservate, însă dezvelite, fără de sobe și cu ușile de tot stricate. Pentru repararea acestor case, în care se află locuința îngrijitorului, s-ar cere, conform devizului de sub *61*), o cheltuială de 3 360 l. n., 80 bani. Reparîndu-se și celelalte case, o cheltuială de 2 052 l. n., 50 bani, ar fi în această mănăstire loc pentru vreo zece maice.

Rămîind Sărăcineștii în starea de acum, ei ar urma să fie socotiți, întocmai ca Mamu, între mănăstirile de categoria I.

17. *Nămăieștii.* Se află pe Argeșel, așezați sub o coastă de la dreapta văii largi, cu totul aproape de sat, cale de vreo două ceasuri de la Cîmpulung. La Nămăiești au fost pînă în secolul nostru o mică biserică săpată în stîncă. Venind în urmă maicele aici, ele au lărgit biserica și au zidit un turn de intrare, precum și casele în care se află locuințele. Din nenorocire însă aceste case, afară de stăriție, sunt zidite sub stîncă și, fiind mereu expuse la apa ce se scurge de pe deal, sunt igrasioase și cer reparaturi neîncetate, încît repararea lor cere mai multe cheltuieli decît zidirea altor case la loc mai potrivit. De reparaturi mai însemnate mănăstirea nu are trebuință, însă reparaturile mici și neapărate sunt multe și ele cer, conform devizului alăturat sub 62), o cheltuială de 1 774 l. n., 75 bani.

În mica bibliotecă a mănăstirii se află *Îndreptarea legii* parte în manuscris, un *Minei* de la 1698 și un manuscript, care cuprinde predici.

Sub scara unei case se află, drept răzămătoare, o piatră cu inscripție, iară altă piatră e pusă la scara stăriției.

Mănăstirea are patru hrisoave domnești scrise pe pergament în limba slavonească, unul de la Matei-vodă Basarab (1650), altul de la Mircea-vodă II (1547), al treilea de la Mihnea-vodă Turcitul (1579) și al patrulea tot de la acest din urmă domn, însă de la anul 1590. Toate patru se află în păstrarea duhovnicului mănăstirii.

Mai înainte de a-și încheia raportul, Comisiunea se simte datoare a da expresie adîncei întristări, de care a fost cuprinsă, văzînd părăsirea în care se află cele mai multe dintre mănăstiri, focarele culturei noastre naţionale din veacurile trecute.

Din nenorocire foarte mulţi din aceia cari erau însărcinaţi a purta de grijă pentru aceste monumente, îngrijitorii mănăstirilor, au fost şi încă tot mai sunt oameni cărora le lipseşte simţimîntul istoric şi spiritul de conservare, care nu sunt în stare să preţuiască valoarea monumentelor ce au să păstreze ori nu pot să aibă pentru ele purtarea de grijă a bunului părinte de familie. Astfel la cele mai multe mănăstiri lipseşte spiritul gospodăresc : curtea e plină de gunoi şi de bălării ; pe sub ziduri şi adeseori chiar prin ziduri se prăsesc buruieni şi cîrcituri ; micile reparaturi, prin care s-ar putea întîmpina stricăciunile mari, nu se fac la timp şi aşa trebuie să se facă din cînd în cînd reparaturi mai radicale. Şi nimic nu le-a stricat mai mult decît aceste reparaturi. Trecînd cu vederea că îndeobşte ele sunt rău făcute, pe lîngă materialul prost şi pe lîngă lucrul de clacă, cei însărcinaţi cu executarea reparaturilor au mai adăugat şi o desăvîrşită lipsă de simţimînt artistic şi au schimonosit zidirile reparate astfel, încît abia mai e cu putinţă să le reconstruim în forma lor primitivă şi singură importantă.

Aceeaşi lipsă de îngrijire o găsim şi înăuntrul bisericilor.

Peste tot zugrăveala e stricată de fumul lumînărilor proaste, cu care spiritul de speculă a timpului nostru a înlocuit lumînările de ceară ; sfinţii, portretele ctitorilor şi pisaniile în multe locuri au fost tencuite ori zugăvite din nou, fără ca să se fi luat mai nainte copii exacte de pe ele ; pomelnicele, cărţile vechi şi manuscriptele ce se mai află pe la mănăstiri sunt în mare parte stricate de mucegai, de praf şi de umezeală, mîncate de molii ori rupte prin reaua întrebuinţare ; o mulţime de pietre cu inscripţii fiind aruncate afară ori puse drept scări pe la uşi, s-au tocit aşa de tare, încît abia e cu putinţă să descifrăm inscripţiile.

Astfel încetul cu încetul s-a nimicit o mare parte din rămăşiţele preţioase, care puteau să ne servească drept puncte de plecare pentru aprecierea gradului de cultură şi a felului de a gîndi a părinţilor noştri şi din care fără îndoială ne-am fi putut lămuri asupra multora dintre întîmplările din trecutul ţărei noastre, faţă cu care ne aflăm în nedumirire.

Arătîndu-vă aceste neajunsuri, Comisiunea-şi exprimă totodată încrederea că, prin înfiinţarea Comisiunii însărcinate cu conservarea monumentelor istorice, ele vor fi înlăturate pentru totdeauna.

Primiţi, domnule ministru, expresia celei mai deosebite stime şi consideraţiuni.

Ioan Slavici, G. Mandrea (arhitect)

DIE RUMÄNEN
IN UNGARN, SIEBENBÜRGEN
UND DER BUKOWINA

BODENVERHÄLTNISSE

Die Hauptkette der östlichen Karpathen bildet gegen Norden zwischen dem Tölgyeser und dem Borgo'er Paß einen undurchdringlichen Knoten, so daß der Übergang aus Siebenbürgen nach Galizien nur über Ungarn oder über die ehemalige Moldau möglich ist. Von diesem ziemlich langgestreckten nördlichen Gebirge aus entwickelt sich die Kette in zwei divergenten Linien, beide südlicher Richtung, die westliche, die im Allgemeinen Királyphágo genannt wird und bei den Rătezatu-Höhen endet, jedoch nicht so weit nach Süden, und die östliche, Tatárhágo genannt, die bis zu den Bodza'er Höhen reicht, mehr nach Süd-Osten gewendet. Die Endpunkte dieser zwei Linien sind dann mit einer südlichen, höheren Kette, die Havasok (Alpen), verbunden, und so bilden die Höhen der Karpathen ein mit der Spitze gegen Norden gekehrtes strategisches Dreieck, dessen westliche Seite Siebenbürgen von Ungarn, die östliche von der ehemaligen Moldau und die südliche von der ehemaligen Walachei trennt.

Die Thäler entwickeln sich naturgemäß auch vom nördlichen Gebirge aus. Beinahe sämmtliche Quellen des durch das Dreieck eingeschlossenen Bodens ergießen sich in die drei größeren Flüsse Siebenbürgens, welche an beiden Endpunkten des nördlichen Gebirges entspringen, und zwar die Szamos gegen Westen, bei Rodna, die Maros und die Aluta gegen Osten, bei St. Domokos.

Das Innere des Dreiecks wird somit durch zwei größere Wasserscheiden in drei Becken getheilt. Die westliche Wasserscheide, zwischen der Szamos und der Maros, senkt sich allmälig von den Höhen des nördlichen Gebirges bis zu einer Hochebene, die sogenannte mezöség, cămpia, und hebt sich dann wieder bis zu den Höhen von Găina und Bihor, bei Abrudbánya. Die östliche Wasserscheide ist eine stark durchschnittene. Die Maros und die Aluta entspringen in derselben Gegend, dort, wo die östliche Linie das nördliche Gebirge berührt, am Hagymás, und fließen in entgegengesetzten Richtungen, die Maros nach Norden und die Aluta nach Süden. An den Abhängen der nördlichen Gebirgsgruppe angelangt, macht die Maros eine allmälige Krümmung nach Westen und fließt dann in südlicher Richtung weiter, so daß sie von ihrer Quelle bis gegen Maros-Vásárhely einen beinah vollständigen Halbkreis beschreibt. Die Aluta fließ bis in das Burzenland, verläßt dann ihre südliche Richtung, macht eine plötzliche Krümmung nach Norden und wendet sich dann gegen Westen, sich immer mehr der Maros nähernd. An den Abhängen der südlichen Höhen angelangt, gegen Hermannstadt und Karlsburg zu, sind die beiden Flüße einander ganz nahe; doch sie entfernen sich plötzlich wiederum von einander, indem die Aluta eine jähe Krümmung nach Süden macht und geradeaus gegen die Donau, die Maros aber eine beinah eben so jähe nach Westen beschreibt und der Theiß zufließt. An der Linie nun, die wir uns zwischen dem Punkte, wo die beiden Flüsse einander am nächsten sind, gezogen denken, ist eine kleinere Wasserscheide; sagen wir eine südliche, welche die östliche, große, in zwei Gebiete theilt: gegen Nord-Osten ist das Gebiet der beiden Kockelflüsse, gegen Süden das der Hátszeger- und Czibin-Gebirge. [...]

Die westliche Linie der Karpathen, wenn auch stellenweise, speciell in der Marmaros, bei Abrudbánya und Hátszeg, stark ausgebildet, ist die offenste der drei Linien. Es sind drei große Straßen, die nach der Ebene führen: von Karlsburg das Maros-Thal entlang nach Arad, von Klausenburg am Körös nach Großwardein und ebenfalls von Klausenburg am Szamos nach Szatmár. Die östliche dieser Straßen ist die bequemste. Sie hat zur Linken die Hátszeger-Gebirge, aus denen durch den Eisernen-Thor-Paß eine Nebenstraße nach Temesvar führt, und zur Rechten die westlichen Berge mit einer andern Nebenstraße nach Arad und wenn auch mit Umwegen nach Großwardein. Die Straße nach Temesvar ist ziemlich bequem, doch der Übergang von Abrudbánya nach Halmágy und weiter nach Buteni ist im Allgemeinen nur für leichteres Fuhrwerk und direct nach Großwardein nur für Fußgänger und Reiter möglich. Die andern zwei größeren Straßen sind weniger bequem. Sowohl die Körös wie auch die Szamos fließen eine Weile durch enge Thäler, die man verlassen muß, um über mehr oder minder hohe Berge die jenseitigen Abhänge zu erreichen. Aber die Wasserscheide zwischen der Körös und der Szamos ist nicht hoch, und hier, zwischen diesen Straßen, ist die westliche Karpathen-Kette so niedrig, daß man beinahe keine bestimmte Grenze derselben angeben kann, und an mehreren Punkten der Übergang für leichtes Fuhrwerk möglich ist. Endlich führt noch eine Straße durch das Marmoroser Gebirge, aus dem Szamos-Thal über den Kamm der Rotunda, entweder nach Marmaros-Sziget oder nach Nagy-Bánya; sie ist ungefähr ebenso beschwerlich wie jene von Abrudbánya nach Arad. [...]

Der Kamm der Karpathen-Ketten ist durchgehends flach, die sanften Abhänge sind mit einer ziemlich dicken Erdschichte belegt und die anliegenden Thäler meistens weit, sich nur allmälig senkend: eben darum sind aber die Thäler meistens nur als fette Heuwiesen zu benutzen, und die Wohnsitze liegen, sammt den Äckern, zerstreut an den Abhängen, bald vereinzelt und bald in kleineren Gruppen. Die Kämme werden meistens nur als Weiden benutzt und sie eignen sich auch vorzüglich dazu. Dort oben, fünf- bis achttausend Fuß über der Meeresfläche, wo gewöhnlich keine Baumgattung mehr gedeiht, dehnen sich in unendlicher Reihenfolge die mit dichtem Gras besetzten und zuweilen sehr breiten Weiden aus. Da in dieser Region viel Thau fällt und es häufig regnet da der Kamm flach und die Abhänge sanft sind, so ist hier das Gras immer frisch und die Quellen versiegen nie. Der Rumäne benennt diese Weiden mit dem Worte *poiană*, also mit einem Wort, das in der slavischen Sprache Flachland bedeutet. Und er thut das mit Recht, denn es ist da oben eine ganze Welt von flachen Höhen, auf denen Tausende und aber Tausende von Schaffen die fetten Weiden zu menschlicher Nahrung umgestalten und wo man sicher leben und über sein Hab und Gut verfügen kann. Auf den Höhen der nördlichen Gebirge, um die Kelemen, und noch mehr auf denen der südlichen, vom Rătezatu bis gegen Buceciu, sind diese Weiden so zahlreich und so ausgebreitet, daß man wochenlang herumgehen müßte, um alle dort weidenden Herden zu zählen, und daß man nicht zu hoch greift, wenn man behauptet, daß auf den Höhen der Hátszeger, Czibiner und Fogaraser Gebirge mehr flaches Land sei als in den anliegenden Thälern. Diese Höhen sind nur während der Sommer- und Herbst-Monate von Hirten und theilweise von Heumachenden bewohnt. Angebaut wird auf Höhen, die über viertausend Fuß hoch liegen, nur selten. Doch findet man hie und da alte Ackerfluren auch in höheren Regionen.

Die Karpathen-Hirten, wenn ihnen die Weide zu eng wird, lichten die Wälder auf die bequemste Art; sie legen Feuer an, und wenn beim ersten Versuch die Verheerung nicht gehörig ausfällt, fahren sie von Zeit zu Zeit mit dem Feueranlegen fort. So wird zum Beispiel die Lichtung der Tannenwälder um Borszék seit etwa zehn Jahren bewerkstelligt. In früheren Zeiten konnte man solche Lichtungen ohne die Gefahr vornehmen, der sich heute der wenn auch unbekannte Brandstifter aussetzt, und manche der fetten Weiden entstanden auf diese Weise. Da der auch ohnedem nicht energische Nachwuchs Jahr für Jahr abgeweidet wurde, erstarb allmälig jeder Baumwuchs an solchen Lichtungen und entstand die erwünschte Weide. Nur da, wo die Abhänge steiler waren, wurde die Erdschicht abgespült und blieb statt der Weide der kahle Felsen. Solche Weiden, wie alt sie auch seien, sind nicht glatt wie die übrigen, sondern wenigstens stellenweise holprig und voll von unausgerodeten Wurzeln und morsch gewordenen Stämmen. Man findet nur hie und da kleinere Lichtungen, die ganz glatt sind, gar keine Wurzeln haben und nicht als Weiden benützt werden können, weil sie zu klein sind und nicht mit den großen Weiden in Verbindung stehen. Von der ehemaligen Cultur blieben an diesen Fluren nur noch Spuren von Grenz- und Wasserableitungs-Furchen. Heute werden sie als Heuwiesen benutzt.

Denselben sanften Charakter bewahren die Karpathen auch weiter thalabwärts.

An die Ketten reihen sich im Inneren des Dreiecks größere, gebirgskesselförmige, von sanften Hügeln durchzogene und mehr oder minder scharf getrennte Landstriche, so daß man immer wieder derselben Formation begegnet. Die formenreichste dieser Landstriche ist das Hátszeger Land. Der Boden hebt sich von Temesvár an gegen Lugos, Karansebes und wieder gegen den Kamm der westlichen Linie. Endlich erreicht man beinahe unbemerkt den jenseitigen Abhang und bei Grădiste an den Ruinen der ehemaligen Hauptstadt Sarmizegethusa und der späteren Ulpia Trajana angelangt, sieht man die ganze Landschaft vor sich. Ganz unten, im Hintergrund, an den ziemlich steilen Bergen, treten Türme und licht angestrichene herrschaftliche Sitze hervor; näher im Thal, an den Abhängen der linksseitigen und an denen der rechtsseitigen Berge, die den Schnee in den Sommer hineintragen, liegen die Dörfer, bis hinauf zu den beschneiten Felsen, welche wie ein Kranz sich an den schwerfälligen, langgestreckten Rătezatu anreihen.

Doch der Anblick der vielen menschlichen Wohnsitze ist es nicht, der in uns das Gefühl des restlosen Werdens und Seins so rege macht. Wir befinden uns an der Schwelle einer der großen Werkstätten der fleißigen Natur, die rastlos schafft, und nie und nimmer mit den eigenen Schöpfungen zufrieden, sie immer wieder vernichtet, um den veralteten Stoff nach denselben Formen neu zu prägen, der Natur, die über die unendliche Zeit verfügt und sich doch keinen Augenblick der Ruhe gönnt. Hier in diesem großen Kessel kocht und siedet Alles. Weit und breit im Thal und auf den sanften Abhängen sieht das Auge die vom Wind wellig bewegten, dichten Saatenfelder; dazwischen, an den tiefer gelegenen und mehr bewässerten Theilen des Thales, wie an den steileren Abhängen der Berge, sproßt das frische Grün der stellenweise mit Obstbäumen bepflanzten Wiesen; aus den Schluchten und von den weniger zugänglichen Höhen blicken bald dunkel und trotzig, bald licht und heiter die üppigen Wälder hernieder; ganz oben endlich, wohl gedeckt und nur Eingeweihten zugänglich, breitet sich die nur hie und da zwischen den Felsen und an den mit Schnee gefüllten Vertiefungen schlicht hervortretende jungfräulich grüne Poiana aus.

So ungefähr sehen auch die übrigen Landschaften der Karpathen aus, zwar nicht immer so groß und so scharf begrenzt, aber stets voll vegetativer Abwechslungen und wenigstens scheinbar abgeschlossen. An der westlichen Linie sind zwei solcher Landschaften, das Hermannstädter- und das des Fogaraser-Land, an der östlichen ebenfalls zwei, das Gyergyoer- und das Csiker-Land, in dem von diesen beiden Linien gebildeten Winkel ist dann das Burzenland, welches sich weit gegen Kérdi-Vásárhely, Szepsi St. György und Marienburg hinaufzieht, und im Nord-Westen, wo die westliche Linie die nördlichen Gebirge erreicht, sind noch die kleineren und nicht ganz scharf geschiedenen Gegenden von Bistritz und Naszod. Weiter gegen die Mitte, um die Hochebene und an den tieferen Theilen der Flußgebiete sind die Täler ausgedehnt, nur hie und da von wasserreicheren Strichen durchzogen und von meistens bis zum Kamm bebauten Bergen begrenzt. Nach außen endlich zweigen sich aus der Hauptkette kleinere Nebenketten ab, die strahlenförmig gegen das flache Land auslaufen, und die Thäler, die immer breiter werden, stellenweise scharf von einander trennen.

Der zwischen der Maros und der Szamos gelegene Theil der westlichen Linie bildet eine Ausnahme von dieser allgemeinen Bodenentwicklung.

Hier berühren sich die größten Gegensätze: der Maros zu sind die an Erzen, so reichen „westlichen Berge“, die rauheste Gegend der Karpathen; und der Szamos zu, speciell an der Wasserscheide zwischen der Szamos und der Körös, ist die Gegend so lieblich, wie man eine zweite in ganz Europa in so großer Ausdehnung schwerlich finden kann. Man wäre beinahe versucht, besonders die äußeren Abhänge, die den größten Theil dieser Wasserscheide ausmachen (Szilágvság, Selagiu), als ein sich plötzlich senkendes Hügelland zu betrachten; die Hügel sind aber so groß und ihre Abdachungen so weit ausgedehnt, daß man stundenlang fahren muß, um ihren Kamm zu erreichen. Man kann dabei einen ganzen Tag lang dieselbe Richtung verfolgen, ohne einen einzigen rauschenden Bach zu finden: nur weiter thalabwärts sieht man an den üppigen Schilfstreifen, daß es auch hier heimlich wirkende Wasser gibt. Ist man nun endlich oben am Kamm bei Szilágy Fö-keresztur, bei Szilágy-Somlyó auf der Măgura oder gar auf dem Kamm der Hauptkette, bei Csucsa, wird man erst gewahr, daß das flache Land noch sehr weit unten liegen muß, in einer dem menschlichen Auge unerreichbaren Entfernung. Kreuz und quer ziehen sich die Nebenketten nach allen Richtungen hin, zehn bis fünfzehn hinter einander, die höheren, der Körös zu, durchgehends, die niederen aber, der Szamos zu, nur stellenweise von üppigen Wäldern bedeckt, und überall, wo die Wälder aufhören, beginnen die Ackerfluren und breiten sich aus bis dicht an die gedrängten Dörfer, die meistens in den quellenreichen Vertiefungen der Abhänge verschwinden und sich nur hie und da gegen die Thäler oder gegen den Kamm der Berge zu ausdehnen.

Ganz verschieden hiervon ist die Aussicht, die man auf die westlichen Berge von der Spitze der Găina aus hat. Hier in diesen Bergen sind tiefe Schluchten, wie z. B. der Zugang von Torda am Aranyos oder der von Karlsburg, über Zalathna, schäumende Wasserfälle wie die Scărisoara, ausgedehnte Höhlen wie den Gheţaru, kühne Felsenformationen wie die Cetatea, die Detunata oder der Vulcanu, man hat in jedem Berg die endlosen Irrwege der Gruben, kurzum, man findet Alles, was man sonst nur zerstreut findet, hier zusammengedrängt. Ist man nun auf der Höhe angelangt, sieht man selbstverständlich von allen diesen Herrlichkeiten nur noch die kahlen Felsen, die trotz ihrer Schönheit auch nicht das kleinste Würmchen ernähren könnten.

Oben am Bihoru breitet sich die herrliche Poiana aus. Sie ist mit zierlichen Blumen dicht besäet, aber zu klein für eine Weide und zu hoch gelegen, um fruchtbringend benutzt werden zu können. Überall, wo es sich nur der Mühe lohnte, hat man schon gelichtet und überall, wo es nicht zu naß ist und wo ein wenig Erdschicht den Regengüssen widerstehen kann, hat man den Samen dem Boden anvertraut. Ganz in der Nähe, wo die Bäume nicht mehr gedeihen und die Frucht gewöhnlich nicht zur Reife gelangt, wo man sich freut, vor dem ersten Schneefall eine Art Ernte machen zu können, an dem Kamm der Berge liegen zerstreut die Wohnsitze und die Äcker und die Heuwiesen; doch blickt man gegen das Flachland zu, sieht man nur Wälder und Berge und wiederum Wälder und Berge bis an das Blaue des Horizonts, an dem alles verschwindet. Auf der anderen Seite, gegen das Innere zu, breitet sich ein kleiner, von hohen und besonders nach links von sehr ausgedehnten Abhängen begrenzter Kessel aus. An diesen Abhängen liegen nun, wenn auch keine Dörfer, so doch bis an den Kamm hinauf zerstreute und zahllos scheinende Hofstätten, drei- bis viertausend an Zahl. Inmitten dieser zerstreuten Wohnsitze ist eine größere Gruppe von Häusern, ein Marktflecken sichtbar, zu dem die Gebirgsbewohner ein- oder zweimal wöchentlich strömen. Diesen Marktflecken nennen die Leute *Cîmpeni,* auf deutsch Flachland, denn über soviel flaches Land, als es da unten gibt, verfügen sie nur, und die meisten von ihnen haben auch nie mehr als dieses gesehen.

Es ist dies ein schöner Theil Siebenbürgens, der schönste vielleicht, aber auch der kargste, der den Menschen stets an die Arbeit mahnt und ihn unaufhörlich zum Kampf um's Dasein zwingt.

Auf den Höhen der Hátszeger-Gebirge kann noch der sorglose Hirt seine Lieder in die Welt hinein singen; hier aber, in diesen felsigen und erzreichen Bergen wird man zu einem mürrischen Arbeiter, dem die Welt zu eng und die Menschen zu zahlreich scheinen. Zweimal ergriffen während der letzten hundert Jahre die Rumänen die Waffen und beidemal wurden sie von den Leuten angeführt, die dort oben, ganz nahe an der Spitze der Găina geboren waren. Die Nahrung, welche die Natur nicht freiwillig spendet, muß der Mensch sich erarbeiten, und wenn die Arbeit zu sauer wird, erkämpfen. Überall, wo die Natur freigiebig ist oder wo sich Wege nach mehr oder minder üppigen Gegenden öffnen, kann der Mensch geduldig sein: eingeschlossen aber in einer durch hohe Berge und tiefe Schluchten von der übrigen Welt getrennten, armen Gegend, wird auch der sonst gutartig angelegte Mensch so grausam, wie sich die Motzen wiederholt gezeigt haben.

Doch auf den Höhen der Karpathen-Ketten ist der Boden nirgends im Verhältniß zur Bevölkerung hinlänglich freigiebig; wo man auch sei, ist man gezwungen, das noch Fehlende weiter unten in den Thälern und auf der Ebene zu suchen, und wenn auch der Gebirgsbewohner heute nicht mehr das flache Land bebaut, so arbeitet er doch mit bei der Ernte und nimmt den Lohn seiner Arbeit mit sich in Feldfrucht. So besteht, wenn auch in einer modernen Form, das von Kaiser Josef II. beklagte Hin- und Herwogen der Rumänen auch am heutigen Tage noch, und die ärmere, das heißt beinahe die ganze Gebirgsbevölkerung, verbringt einen guten Theil des Jahres auf dem flachen Lande. [...]

ABSTAMMUNG UND ENTWICKELUNG

[. . . . .]

Die Rumänen sind das in der ökonomischen Entwickelung am meisten zurückgebliebene Volk des Reiches. Dieses Zurückbleiben glauben nun die Rumänen selbst dadurch zu rechtfertigen, daß sie auf die ungünstigen rechtlichen Verhältnisse der Vergangenheit hinweisen; ihre Nachbarn, die Sachsen, und besonders die Magyaren stellen die ökonomische Untüchtigkeit der Rumänen als eigentliche Ursache ihrer Armuth hin. Die Wahrheit ist, daß nicht bloß die rechtlichen und die persönlichen, sondern auch die natürlichen Bedingungen ihrer ökonomischen Entwickelung ungünstig waren. Die nördlichen Grenzen des von den Rumänen bewohnten Bodens liegen etwa 3000 Fuß höher, als die südlichen [1]. So liegt Orschowa 100, Szegedin 240 und Debreczen 400, wogegen Bistritz 1177, Hermannstadt 1298, Kronstadt 1831, Csik-Somlyo 2202 und Gyergyo-St. Miklos 2400 Fuß über der Meeresfläche. Bekanntlich entstehen aber Städte immer an den tiefer liegenden Punkten des Landes. So liegt das zu Gyergyo-St. Miklos gehörige Bélbor etwa 3000 Fuß über der Meeresfläche und soll auch die höchst gelegenste Ortschaft Siebenbürgens sein.

Die hydrographischen Verhältnisse führen uns zur Annahme, daß es weiter gegen Süden andere ebenso hoch gelegene Ortschaften geben müsse.

Die Quellen des Maros liegen 2800 und die der Aluta 3100, dagegen die des Visso, in Marmaros, 4000 und die der großen Szamos 5000 Fuß über der Meeresfläche. Noch höher liegen die Quellen der in den westlichen Bergen entstehenden kleineren Flüsse: der weise Körös 4378, der schwarze 4508 und der reißende 5114, die kleine Szamos 5252 und die Aranyos 5570 Fuß über der Meeresfläche. Die tiefsten Thäler Siebenbürgens liegen an der Maros: Maros-Vásárhely liegt 924, Karlsburg 740 und Arad, auf der Ebene, blos 360 Fuß über der Meeresfläche, wogegen Klausenburg an der Szamos,

---

[1] Alle die hier folgenden Daten entnehme ich den *Jahrbüchern des Ungarischen Statistischen Amtes.*

1062 und die Aluta auch beim Rothenthurm 1107 Fuß über der Meeresfläche ist.

Die Temperaturverhältnisse sind eng mit dieser allgemeinen Hebung des Bodens gegen Norden verbunden. Sie gestalten sich, in Graden, für das ganze Jahr berechnet[1] folgendermaßen: Arad + 12.2, Szegedin + 11.3, Debreczen + 10.7, Hermannstadt + 8.6, Bistritz + 8.3 und Kronstadt + 7.5. Die größte Wärme, im Monat Juli: Arad 23.4, Szegedin 22.8, Debreczen 22.4, Hermannstadt und Bistritz 19.3 und Kronstadt 19.5. Die größte mittlere *Kälte,* im Monat Ianuar, Kronstadt — 4.9, Bistritz — 4.7, Hermannstadt — 3.9, Debreczen — 2.4, Szegedin — 1.1, Arad — 0.4.

Die Produktionsfähigkeit des Bodens hängt nun im Großen und Ganzen von diesen Verhältnissen ab: sie ist bedeutend an der südlichen und unbedeutend an der nördlichen Grenze. Um sie wenigsten annähernd für die verschiedenen Theile des Bodens zu bestimmen, bietet sich uns kein anderer Ausgangspunkt als das Verhältniß zwischen Ackerbau, -Rebencultur und Weide. Da, wo die Verhältnisse sich am besten gestalten, im Temesvarer Comitate, waren im Jahre 1872 von 1,009.222 Joch (zu 1600 Klafter) 510.020 Joch Äcker, 27.125 Joch Weingärten, 140.570 Joch Wiese und 139.459 Joch Weide; im Marmaroscher Comitate dagegen von 1,682.613 Joch 137.128 Joch Äcker, gar keine Rebencultur, 214.074 Joch Weide und 169.005 Wiese. Es wurde somit im Temesvarer Comitat 53.22%, im Marmoroscher blos 8,14% des Bodens cultiviert. Dazu hat man im Marmoroscher Comitate nicht bloß weniger (12.72% gegen 13.92%) Wiese, sondern auch weniger (10.41 gegen 13.83%) Weide. Man hätte also gewiß die Wälder — 62.92% des ganzen Bodens — noch weiter gelichtet, wenn die Arbeit lohnend gewesen wäre; dort oben aber, wo die Rebe nicht mehr gedeiht, ist die Natur überhaupt sehr karg und auch an günstiger gelegenen Stellen kann der Boden nur eine sowohl qualitativ wie quantitativ schwache Ernte versprechen.

Weiter gegen Süden gestalten sich die Verhältnisse immer besser. Schon im Nasoder District, um die Quellen der großen Szamos, sind 9.64% des Bodens angebaut und 35.25% Wiese und Weide. Im Csiker Stuhl, an den Quellen der

---

[1] Für die Jahre 1848—1867. *Jahrbuch für 1874.*

Maros und der Aluta, werden dann 13.37% des Bodens bebaut und 33.98 als Wiese und Weide benutzt. In den westlichen Bergen und auf der südlichen Linie, wo die Rebe auch nur an günstiger gelegenen Stellen des Bodens gedeiht, nämlich auf 23 Joch im Fogarascher Kreis und auf 1156 Joch im Hermannstädter Stuhl, sind die Verhältnisse ungefähr dieselben wie im nördlichen Theil Siebenbürgens. Hier ist der Boden jedoch besser und im Fogarascher Kreis werden 20.92%, im Hermannstädter Stuhl 14.10% und im Zarander Comitat, um die Găina, 27.83% angebaut.

Von den drei größeren Flußgebieten ist jenes der Aluta das wenigst fruchtbare: von 574.096 Joch, die am mittleren Lauf der Aluta bebaut werden, sind außer dem Hermannstädter Flußgebiet der mittleren Szamos die Rebencultur auf 5231 Joch betrieben wird. Der eigentlich fruchtbare Theil Siebenbürgens ist das mittlere Flußgebiet der Maros, also der östliche Theil der „Ebene", das untere Gebiet der Kockelflüsse, das Hátszeger Thal und besonders das Maros-Thal selbst, von Szász-Régen ab bis zur ehemaligen Grenze. Die rauheren Theile der westlichen Berge und des Hátszeger Gebirges sind selbstverständlich auszunehmen. Rechnet man aber auch diese dazu, so bleiben noch immer 27.57% des Bodens benutzt, wovon 30.516 Joch Weingärten. Die Productionsfähigkeit des Bodens ist jedoch selbst hier nicht so groß wie diejenige auf der ungarischen Ebene oder gar im Banat.

Entsprechend diesen Ernährungsverhältnissen ihrer Heimat theilen sich die Rumänen selbst in vier verschiedene Zonen: Munteni, pădureni (im Banat codreni), podgoreni und cămpieni.

Munteni sind die Bewohner der Höhen; der Ausdruck hat jedoch keine bloß örtliche Bedeutung. Er wird oft mit *mocani* und auch mit *bărsani* verwechselt, welche beide Ausdrücke für die Bezeichnung der noch als Hirten lebenden Rumänen gebraucht werden. Es sind somit Leute, die meistens Viehzucht treiben und deren Viehreichthum gepriesen wird. Ein großer Theil dieser rumänischen Gebirgsbevölkerung lebt noch heute so wie vor tausend Jahren: ihr hauptsächlichster Reichtum besteht heute wie damals in Schafherden. Im Marmaroser Comitat und im Naszoder Kreis sind zusammengenommen bloß 190.609 Joch Äcker, jedoch

299.072 Joch Wiese und 279.535 Joch Weide, die meistens den eigentlichen Gebirgsbewohnern zugute kommen. Im Süden, im Fogaraser Kreis, im Hermannstädter Stuhl und im Hunyader Comitat (Hátszeg) gibt es bloß 341.699 Joch Äcker, aber 313.511 Joch Wiese und 268.197 Joch Weide. Vermehrt sich nun die Bevölkerung und wird die Weide dadurch zu eng, bleiben derselben noch immer zwei Wege offen: das Fortziehen und die Benützung anderer Weiden. So werden die Höhen der östlichen Linie nicht von den daran wohnenden Széklern, sondern von Rumänen beweidet, und man trifft auch auf der nördlichen Poiana, um die Kelemen, Mokani aus dem Hermannstädter Stuhl und überhaupt meistens Hirten, die auf der südlichen Linie zu Hause sind. Dann überwintern die meisten Heerden in der Moldau, der Walachei, in der Dobrudja und in Bulgarien, wo auch Wolle, Käse, Fleisch und Alles, sogar die Knochen, einen guten Absatz findet.

Was sollte nun diese Leute dazu bewegen, das so angenehme Hirtenleben aufzugeben? Auch die größte Noth kann sie nur gegen die Ebene treiben, um dort das Hirtenleben fortzusetzen, so lange es noch Weide gibt. So waren von allen Muntenii bloß die Bewohner der westlichen Berge, die *Motzen*, gezwungen, das Hirtenleben gänzlich aufzugeben, da sie wenig Weide hatten und sich ihnen auch keine Wege zu Gegenden, wo es noch freie Weide gab, öffneten. Sie sind tüchtige und ausdauernde Arbeiter, nicht nur in den Erzgruben, sondern überall, wo sie etwas erwerben können. Ihre Holzarbeiten besonders sind weit und breit bekannt und wegen ihrer Dauerhaftigkeit sehr gesucht.

Ganz anders verhält es sich mit den Bewohnern der äußeren, dicht bewaldeten Abhänge der Karpathen, mit den *pădurenii*, den Waldmännern. Dieß sind die eigentlich armen Rumänen [...] es sind meistens kleine Menschen mit verhungert aussehenden Gesichtern, redselig unter sich und scheu Anderen gegenüber, ruhig [...]

Die Frauen „sitzen“ zu Hause und spinnen und weben und nähen und sticken, denn gekocht wird nur höchst selten. Die Kinder geben die Hirten ab und lernen das Geschäft ihrer Väter auf der Weide: dort wird gesungen und getanzt, und sind sie endlich ermüdet, vertreiben sie sich die Zeit durch Märchen und Räthsel.

So leben diese Leute; aber der beste Beweis dafür, wie sehr ihnen dieses Leben zusagt, ist der, daß sie stärker als ihre Nachbarn zunehmen. Während dreißig Jahren, von 1839 bis 1870, hat sich die Bevölkerung Siebenbürgens um 14% vermehrt. Im Torda'er Comitat (67% Rumänen) hat sie sich jedoch um 26.66%, im Fogaraser Kreis (94% Rumänen) um 32.24%, im Mittel-Szolnoker Comitat (60% Rumänen) um 32.94% und im Zarànder Comitat (96.45% Rumänen) um etwa 90% vermehrt.[1] Und das ist sehr natürlich, denn der Rumäne und besonders der Gebirgsbewohner hat sehr wenig Bedürfnisse. Er baut sich selbst sein Haus aus Holz und deckt es mit Stroh und Heu. Die Kleidung für die Familie stellt die Frau her. Vier Schafe geben ihm einen Pelz und ein Lamm eine Mütze für's ganze Leben. Es fehlen nur noch die Sandalen für den Winter, ein Luxus, der dem Manne etwa 30 Kreuzer kostet.

Das Wichtigste bleibt die Nahrung. Die hauptsächlichste Nahrung der Rumänen ist Mais, gewöhnlich als Brei, *mămăligă*, und nur selten als Brod. Fleisch essen sie selten, Rindfleisch beinahe nie. Auch wohlhabendere Familien zehren an einem Schwein das ganze Jahr hindurch; die Lämmer werden meistens verkauft, und nur das Fleisch von Schafen und Ziegen, wird, obwohl auch das nicht häufig, gegessen. An Sonn- und Feiertagen gönnt sich der Rumäne zuweilen ein Huhn, nur selten eine Ente oder gar eine Gans, da er diese für einen guten Preis verkaufen kann. Aus der Milch der Schafe macht er Käse (brănză) für den Winter, und die Milchkühe werden durch die viel billigeren Ziegen ersetzt. Außerdem Fisolen, Linsen, Zwiebeln, Gurken, Kürbisse, Kraut und viel Obst bis auf die Holzbirnen. Es fehlte nur noch das Salz zur Ernährung, und Siebenbürgen hat so viel, daß es ganz Europa damit versehen könnte.

---

[1] Der Procentsatz der Rumänen nach Keleti Károly, *Hazánk és Népe* (Budapest, 1873), die Gesammtziffer für 1870 nach der in diesem Jahre durchgeführten Volkszählung und die Gesammtziffer für das Jahr 1839 nach dem *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* (Seite 392 bis 439) II. Band 3. Heft. Bezüglich der Vermehrung der Rumänen consultierte ich außerdem die Register der Consistorien, ältere und neuere Schematismen und besonders die periodischen Ausweise (seit 1766) über die Seelenzahl der Parochein, welche ich im Archiv des gr.-orient. Consistoriums von Großwardein vorfand.

Das hauptsächlichste dieser Nahrungsmittel, der Mais, gedeiht an höher gelegenen Theilen des Bodens nicht. Man kann im Allgemeinen sagen, daß diejenigen Rumänen, denen die großen Weiden zu Gute kommen, keinen Mais anbauen können. Speciell im nördlichen Theil des Csiker Stuhls, des Naßoder Kreises und des Marmaroser Comitats, an der Găina und überhaupt im Gebirge gelangt der Mais nicht zur Reife. *Hier gedeiht jedoch der Weizen,* wenn auch die Ernte gering ist und zuweilen die Saaten nur gegen Ende September und auch dann noch nicht ganz reif werden. Weiter unten, gegen die Zone der Rebencultur, gedeiht der Mais verhältnißmäßig besser als auf der Ebene. So gab die Ernte des 1873er Jahres für ein Joch (zu 1600 Kl.) im:

Temesvarer Com.	7.08	Wiener	Metzen	Weizen	u.	6.40	W.	M.	Mais.
Naßoder Kreis	4.33	„	„	„	„	4.63	„	„	„
Marmaroser Com.	4.11	„	„	„	„	6,98	„	„	„
Zarander Comitat	5.88	„	„	„	„	7.71	„	„	„

Dann hängt die Maisernte weniger als andere Ernten von Witterungsverhältnissen ab, und endlich ist Mais auch viel billiger als Weizen und Korn. Die Preise für eine Wiener Metze waren im Lauf des Jahres 1872 folgende:

Im Mai

	Mais	*Korn*	*Weizen*
Arad	2 fl. 10 kr.	4 fl. 00 kr.	6 fl. 00 kr.
Temesvar	2 „ 15 „	4 „ 10 „	6 „ 00 „
Großwardein	1 „ 80 „	3 „ 80 „	5 „ 70 „
Hermannstadt	2 „ 41 „	5 „ 20 „	6 „ 89 „
Kronstadt	2 „ 55 „	4 „ 91 „	7 „ 80 „

im November

	Mais	*Korn*	*Weizen*
Arad	1 fl. 60 kr.	3 fl. 90 kr.	5 fl. 75 kr.
Temesvar	1 „ 50 „	4 „ 20 „	6 „ 30 „
Großwardein	1 „ 40 „	3 „ 90 „	3 „ 55 „
Hermannstadt	1 „ 47 „	4 „ 20 „	5 „ 57 „
Kronstadt	1 „ 66 „	4 „ 19 „	5 „ 53 „

Diese Billigkeit des Hauptnahrungsmittels ist die ausschlaggebende ökonomische Ursache der unverhältnißmäßig raschen Vermehrung der Rumänen: sie können sich stärker als ihre Nachbarn vermehren, weil sie unverhältnißmäßig billiger leben. Außerdem sind auch die Bodenverhältnisse ihnen günstig. Die Äcker, welche die Pădurenii selbst besitzen, sind zwar meistens schlecht, so daß der Bebauer bei der Aussaat unaufhörlich in Zweifel ist, ob er auch ernten wird. Der Boden treibt ihn also umso weniger zum Fleiß an, als sich ihm Wege zu einer fruchtbaren Ebene öffnen, die ihn leichter ernähren kann als seine eigenen Grundstücke es im Stande sind.

Bei ihm zu Hause findet er Holz, Heu, Obst und Hausthiere, die er gegen den Mais der Ebene eintauscht; ferner kann er dort auch seine Arbeit verwerthen. Bei Arad und Großwardein war im Jahre 1870, im Monate Jänner, der Taglohn für einen Mann 80 kr. mit und 1 Gulden ohne Beköstigung. Der Mann braucht somit bloß 20 kr. pro Tag für seinen Unterhalt; arbeitet er darum einen Tag, kann er sich während anderen vier Tagen der Muße ergeben. Bei Klausenburg braucht er schon 30 kr. und bei Debreczen, Temesvar und anderen dem Wohnsitz der Pădurenii entfernter liegenden Gegenden 40 bis 50 kr. und auch mehr pro Tag. Während der Monate Juli und August, zur Zeit der Ernte auf der Ebene, ist nun aber bei Debreczen, Holdmezö-Vásárhely, Szolnok, Szegedin und Arad der Taglohn 2 fl. bis 2 fl. 50 kr. ohne Beköstigung.

Dieses ist die Zeit, zu der auch die Pădurenii arbeiten. Da bei ihnen zu Hause die Saaten viel später zur Reife gelangen, können sie die Ernte auf der Ebene mitmachen, und diese Ernte ist so ausgiebig, daß ein Mann mit einigen Tagen Arbeit seine Familie für's ganze Jahr versorgen kann.

Die gesegnete Ebene und der Fleiß ihrer Bewohner, diese sind's, welche die rasche Vermehrung der rumänischen Bevölkerung möglich, aber zugleich ihr einstweiliges Zurückbleiben in ökonomischer Beziehung erklärlich machen. Um Hermannstadt, Kronstadt und überhaupt im Sachsenland sind die Rumänen rührige und fleißige Leute, weil sie größere Bedürfnisse haben, und weil sie sonst die Concurrenz mit einem fleißigen Nachbar auf einem verhältnißmäßig unfruchtbaren Boden nicht auszuhalten im Stande wären.

Die *Cămpienii*, in Ungarn und im fruchtbaren Theil des mittleren Marosgebietes, sind zwar arbeitsam, aber doch weniger fleißig, weil sie nur mit Magyaren zu wetteifern haben und auch der Boden ein ergiebigerer ist.

Die *Podgorenii* endlich, welche an der Ebene die Weingegenden bewohnen, sind der in ökonomischer Beziehung vorgeschrittenste Theil der Rumänen. Aber es gibt auch nirgend so viel Elend als in der Podgoria. Ein gutes Jahr gibt reiche Entschädigung für vier oder fünf schlechte und gewöhnt die Menschen an grössere Ansprüche, welche während der schlechten Jahre nicht befriedigt werden können. So sind die Podgorenii bald reich und bald arm, und durchgehends leichtsinnig wie alle Menschen, die Alles vom guten Glück erwarten. [...]

Es ist wohl wahr, daß die Rumänen sich stärker als ihre Nachbarn vermehren. [...]

Ein flüchtiger Blick über die Resultate der vorletzten (1870er) Volkszählung soll das anschaulicher machen. In Siebenbürgen, wo die Rumänen über die Hälfte der Bevölkerung ausmachen, ist das männliche Element um 563 Seelen überwiegend; in Ungarn dagegen hat man im Jahre 1870 um 118.699 mehr Frauen als Männer gezählt.[1] Rechnet man die zur Zeit der Zählung abwesenden Heimischen dazu und die gezählten Fremden ab, so wird das Verhältniß für die ursprüngliche Bevölkerung Ungarns noch ungünstiger, denn Ungarn ist ein Migrationsboden, dem fortwährend fremde und besonders männliche Elemente zufließen. Siebenbürgen ist dagegen ein Land, dessen wanderlustige Kinder seit mindestens hundert Jahren fortfahren die umliegenden Länder und besonders Ungarn zu bevölkern. Die Ausgewanderten und die Verschollenen abgerechnet, lebten zur Zeit der Zählung 16,994 Siebenbürger, wovon 13,106 Männer in der Fremde ; man zählte dagegen in ganz Siebenbürgen bloß 5592 Fremde, wovon 4074 Männer.

Dann gibt Siebenbürgen auch ein verhältnißmäßig größeres Contingent für die Armee. Man zählte in Ungarn 368,517 und in Siebenbürgen 85,648 Männer, die Militärdienste leisteten, oder solche früher geleistet hatten. Da es nun in Ungarn 5.243 Mal so viel Männer als in Siebenbürgen gibt, so hätte Ungarn ein Contingent von (5.342 ×

---

[1] In der Wirklichkeit gibt es jedoch auch in Siebenbürgen mehr Frauen als Männer, denn es wurde in den statistischen Tabellen bei der Totalsumme ein Additionsfehler begangen. Der Unterschied ist jedoch klein und ohne Bedeutung für diesen Aufsatz. S. Keleti Károly, *A. St. István korona országainak népessége etc.* Pest. 1871, wo der Fehler leichter nachzuweisen ist.

85,648) 449,052 Mann geben sollen. Die Differenz von 70,535 beweist uns nicht, daß die Siebenbürger ein kräftigerer Menschenschlag als die Ungarn seien, sondern nur, daß es in Ungarn verhältnißmäßig mehr Kinder gibt und namentlich Knaben, die vor dem 20. Jahre sterben.

Doch wie kann das weibliche Element in einer Gesellschaft zur Überzahl gelangen? Bekanntlich werden überall immer mehr Knaben, als Mädchen geboren. Da jedoch, besonders in der Jugend, auch mehr Knaben sterben, so geben schwächliche Generationen einen überwiegend weiblichen Nachwuchs für die späteren Jahre. Während der Jahre 1866—1870 sind in Ungarn und Siebenbürgen zusammen 2,747,000 Kinder, wovon 1,410,407 männlichen Geschlechts, also um 73,814 mehr Knaben, geboren. Während derselben Zeit sind aber 1,055,007 Kinder vor Beendigung des fünften Jahres gestorben und nämlich um 140,725 mehr Knaben als Mädchen; es blieben somit um 66,911 mehr Mädchen am Leben. Auch bei den Rumänen ist das natürliche Verhältniß nur im Allgemeinen bestehen geblieben.

Da bei der vorletzten Zählung die Nationalität der Gezählten nicht berücksichtigt wurde, werde ich als Grundlage der Comparation dreizehn politische Kreise nehmen, in denen die Rumänen besonders die Landbevölkerung ausmachen, nämlich: 1. Krassó, 2. Kővár, 3. Zaránd, 4. Unter-Alba, 5. Torda, 6. Doboka, 7. Inner-Szolnok, 8. Naßod, 9. Hunyad, 10. Fogaras, 11. Mühlbach, 12. Bross und 13. Rensmarkt, ohne die Städte, soweit ihre Seelenzahl ausgewiesen ist, mitzurechnen. Man hat in diesen Kreisen 1,324,561 Seelen, wovon 666,929 Männer, also um 9297 mehr als Frauen, gezählt. Bei denselben Verhältnissen hätte man in Ungarn, bei einer 8.393 Mal so großen Bevölkerung, 78,029 mehr Männer als Frauen zählen sollen; da man jedoch um 118,699 weniger zählte, ist die Differenz den Rumänen gegenüber von 196,729 Männern.

Untersucht man die Eintheilung der Bevölkerung nach dem Alter der einzelnen Individuen, so sieht man ganz genau, wie diese Differenz entsteht, und um die Verhältnisse möglichst anschaulich zu machen, will ich zeigen, wie sie sich nach den Resultaten der 1870er Zählung bei einer rumänischen Bevölkerung gestalten müßten, die ebenso groß wäre wie die ungarische.

	Ungarn *(über 1/10 Rumänen)*				*Siebenbürgen* *(über 1/2 Rumänen)*				*Über 2/3 Rumänen*
Gesammt-bevölk.	11,117,623	2,101,727	(X5.2897)	=	11,117,505	1,324,561	(X8,393)	=	11,117,040
1—jährige Knaben	225,532	33,827	,,	=	178,840	21,435	,,	=	179,906
1—2 ,,	166,087	30,216	,,	=	159,810	19,372	,,	=	162,489
2—3 ,,	146,054	27,411	,,	=	144,956	18,835	,,	=	158,082
3—4 ,,	143,936	26,321	,,	=	138,911	17,172	,,	=	144,124
4—5 ,,	139,236	25,987	,,	=	137,445	16,626	,,	=	139,542
5—10 ,,	639,690	121,000	,,	=	640,053	77,129	,,	=	647,343
10—15 ,,	606,694	110,613	,,	=	585,109	69,129	,,	=	563,332
15—20 Männer	495,597	94,795	,,	=	501,448	61,966	,,	=	510,180
20—40 jährige Männer	1,640,793	312,398	,,	=	1,652,491	201,074	,,	=	1,687,614
40—45 ,,	296,679	58,714	,,	=	310,579	36,305	,,	=	304,707
15—20 jährgie Frauen	582,277	102,791	,,	=	543,733	64,639	,,	=	542,515
20—30 ,,	945547	178,900	,,	=	946,547	113,608	,,	=	953,521
30—40 ,,	768,357	145,649	,,	=	770,435	94,177	,,	=	790,427
40—45 ,,	280,737	57,475	,,	=	303,708	35,677	,,	=	299,437

Die Verhältnisse könnten sich nicht so gestalten, wie sie hier dargestellt sind, wenn der Nachwuchs bei den Rumänen nicht geringer und das Leben nicht länger wäre. Die Frage, wie diese Verhältnisse entstanden sind, gehört jedoch nicht hierher: genug, daß sie bestehen und keine zufälligen sein können, genug, daß die rumänische Gesellschaft eine für das Individuum vortheilhafter eingerichtete ist. Eine rumänische Bevölkerung, die ebenso viele Kinder und ebenso viele Greise wie die ungarische hätte, würde um 69,432 mehr Männer zwischen 15—45 und um 48,744 mehr Frauen zwischen 20—45, also um 118.176 mehr Individuen haben, die sowohl für sich, wie auch für Andere sorgen könnten. Dann gäbe es in Ungarn im Alter von 15—20 um 39,762 mehr Frauen, als es in einer ebenso großen rumänischen Gesellschaft geben würde; zwischen 15 und 45 gäbe es jedoch bei den Rumänen um 9608 mehr Frauen. Trotzdem werden in Ungarn verhältnißmäßig mehr Kinder als bei den Rumänen geboren. [1]

Das Jahr 1870 ist ein normales, und ich wähle es schon darum für die Vergleichung, weil für dieses Jahr allein uns die Zahl der zeugungsfähigen Frauen bekannt ist. Es wurden in diesem Jahre in Ungarn 493,297 und in den rumänischen Kreisen 48,725 Kinder geboren. Wenn also 308,101 Frauen in den rumänischen Kreisen 48,725 Kindern das Leben gaben, wie vielen Kindern hätten die 2,576,918 Frauen aus Ungarn, bei derselben Fruchtbarkeit, das Leben geben sollen? Die Antwort ist: 407.526 Kindern. Es wurden jedoch 85,771 mehr geboren.

Während der Jahre 1866—1870 sind in Ungarn 2,368,594, also beinahe ebensoviel Kinder, als es Frauen gab, geboren; während der ersten vier Jahre starben jedoch von den in diesen Jahren geborenen (1,875,297) 503,248 (26.84%) und so konnten im fünften Jahr 493,298 Neugeborene die verstorbenen nicht ganz ersetzen.

In den rumänischen Kreisen wurden während der ersten vier Jahre 196, 784 Kinder geboren, starben 42,711 (21.73%) und wurden die Verstorbenen mit 48,725 Neugeborenen des fünften Jahres ersetzt.

---

[1] Vergleiche Keleti Károly, *Magyarország népességének szaporodása és fogyása* (Budapest 1879) pag. 21—22. Konek Sándor constatiert dasselbe.

Die Frage, richtig gestellt, wäre also: wenn in den rumänischen Kreisen 42,771 verstorbene mit 48,725 neugeborenen Kindern erstetzt wunden, wie viel Kinder hätten in Ungarn 503,248 Verstorbene ersetzen müssen? Die Antwort ist: 574,077, also um 80,829 mehr als wirklich geboren wurden.

Die Meinung über die Fruchtbarkeit der rumänischen Frau ist somit nur in dem Sinn richtig, daß sie mehr lebensfähige Kinder als andere Frauen zur Welt bringt, und darin besteht auch ihre Bedeutung, als Factor der ökonomischen Enwicklung.

Wenn der Rumäne von seinem Neugeborenen spricht, so sagt er in seiner bildlichen Weise, *mi-a căzut noroc la casă*, „mir ist das Glück in's Haus gefallen", und das ist auch richtig ausgedrückt, denn er hat beinahe nur Freuden davon; gesorgt wird für das kleine Geschöpf ziemlich wenig. Die zähe Natur der Erzeuger vererbt sich auf die Nachkommenschaft und diese Zähigkeit gibt auch den späteren Generationen die Fähigkeit, mit geringen Bedürfnissen bestehen zu können. In Ungarn dagegen sind die vielen schwächlichen Kinder eine Calamität, die Jahr für Jahr immer wächst. Da sie nicht Kinder abgehärteter Leute sind, muß auch besser für sie gesorgt werden und trotz dieser größeren Sorgfalt sterben sie leichter. Man soll sich die schweren Sorgen der Eltern, die vergebliche Mühe und das Capital veranschaulichen, welche Jahr für Jahr diese dem frühen Tode geweihten Kinder beanspruchen. In je fünf Jahren werden über eine Million solcher Kinder geboren, getauft, unterhalten und begraben, und will man alles, was dabei an Früchten menschlicher Arbeit verloren geht, in Geldwerth ausdrücken, so geht das in die Hunderte von Millionen.

Ferner werden aus den am Leben bleibenden nichtrumänischen Kindern Menschen mit ziemlich großen Bedürfnissen. Der Rumäne kann leicht sagen: Meine Kinder werden auch so leben, wie ich! denn dazu gehört nicht viel. Seine Nachbarn müssen aber dafür sorgen, daß ihre Kinder auch so wie sie selbst leben können, und neben den größeren Bedürfnissen treibt sie auch noch diese Sorge zum Fleiß an. Die Sachsen trieb diese Sorge und die Furcht vor der Calamität der vielen Kinder sogar zur Unsitte der Abtreibung der Leibesfrucht, dem sogenannten „Zwei-Kinder-System".

So findet denn die ganze Entwicklung des rumänischen Volkes in einer einzigen allgemeinen Eigenschaft der Rumänen ihre Erklärung: in der größeren Zähigkeit, mit der sie am Leben bleiben, in ihrem abgehärteten Wesen. Dieses Wesen kann weder ursprünglich, noch zufällig sein. Die Römer, die so vielen Völkern ihr Wesen aufprägten, sind zweifellos keine schwächlichen Menschen gewesen; aber ich glaube, bei der rumänischen Kost hätten sie doch nicht gedeihen können: Die Fähigkeit, bei so einer Kost zu gedeihen, haben die Nachkömmlinge der Römer nur im steten Kampf mit dem Tode erwerben können. „Să nu-i dee Dumnezeu omului căt poate suferi“, „Gott gebe dem Menschen nicht so viel als er vertragen kann“, sagt der Rumäne, und darin liegt der Sinn seiner ganzen Lebensphilosophie und auch die Erklärung seiner ganzen Geschichte.

Wer sich die Zeiten nach der römischen Herrschaft veranschaulicht und je eine Mischbevölkerung beobachtet hat, der wird sich vorstellen können, wie elend und wie verkommen das romanische Element während der ersten Jahrhunderte in den Karpathen sein mußte, wie viel Menschen an den ihnen aufgezwungenen neuen Verhältnissen zu Grunde gehen und wie hinfällig die ersten Generationen des heute so abgehärteten rumänischen Volkes sein mußten. Es blieb eben nur am Leben, wer solch' Leben vertragen konnte; doch wenn Hunderte zu Grunde gingen, der Mann, der übrig blieb, wurde zum Stammvater gestählter Hunderte, die allmählich zu Tausenden anwuchsen. Dazu gehörte aber Zeit, sehr viel Zeit. [...]

Das romanische Element wurde schon vor der römischen Eroberung nach Dacien verpflanzt. Die Überlieferung, daß Decebal und seine nächsten Vorgänger römische Künstler und Arbeiter jeder Art herangezogen haben, um mit ihrer Hülfe besser für den Kampf gegen Rom sich vorzubereiten, ist wohl nicht ganz buchstäblich zu nehmen, aber doch sehr bezeichnend. „Wenn die Menge und Großartigkeit der Festlichkeiten die Wichtigkeit einer Eroberung constatieren“, sagt Rösler (pag. 44), „so muß man die Eroberung Daciens für die wichtigste aller Eroberungen der Römer erklären. Sie wurde mit kaum je gesehener Pracht gefeiert. Von überall her, selbst aus Indien, kamen Deputationen und Glückwünsche; 123 Tage dauerten die Festlichkeiten, 10.000 Gladiatoren kämpften, 11.000 wilde und zahme Thiere bluteten in der Arena. Was die dacische Beute eingebracht, wurde so nach alter römischer Weise dem hauptstädtischen Pöbel zur Augen-, Ohr- und Gaumenweide verjubelt. Dacien wurde kaiserliche Provinz, der ein Legat vorstand mit anfänglich prätorischem, seit Marcus Aurelius consularischem Range. — Das Land, welches durch den mehrjährigen erbitterten und blutigen Krieg, wie durch Auswanderung seine besten und zahlreichsten Volkskräfte verloren hatte, empfing neue Bevölkerung durch römische Colonisten, welche aus allen Provinzen des römischen Reichs, zu nicht geringem Theil aber aus Unter-Italien dahin strömten." Dieses geschah im Jahre 106 nach Christi Geburt. „Wir haben Grund anzunehmen", sagt Rösler, „daß das unterworfene dacische Element sich von der Berührung mit der römischen Cultur fernhielt und seinen Groll gegen Rom fortnährte."

Es sind somit auch noch *Dacier zurückgeblieben:* was ist aus ihnen geworden? Die Annahme, daß sie ewig den Groll gegen Rom fortnährten und zuletzt daran zu Grunde gingen, ist ebenso bequem, wie etwa die Behauptung, daß schon bei der großen Katastrophe alle Dacier sich vergifteten, damit in den Adern der zukünftigen Rumänen das reinste römische Blut fließen könne. Es kann doch nicht ganz zufällig sein, daß man die Rumänen meistens da findet, wo auch die ehemaligen Sitze der Dacier zu vermuthen sind. Sarmizegethusa, die Hauptstadt der Dacier lag am Rătezatu, an der von Hátszeg nach Temesvar führenden Straße: Hier ungefähr mußte der topographische Mittelpunkt des von den Daciern besetzten Bodens sein, sonst hätten die Könige ihren Sitz hier nicht aufschlagen können. Die localen Vorzüge der Lage konnten bei der Wahl nicht entscheidend sein. Man wählte sich den Punkt etwas abseits, der Donau zu, weil die Hauptrichtung der Action des dacischen Volkes gegen die Donau war: aber, wenn auch abseits gelegen, mußte er doch in topographischer Beziehung zu allen wichtigen Punkten des dacischen Reichs stehen, sonst wäre die bequeme Regierung und möglichst schnelle Zusammenziehung der Kräfte von hier aus nicht möglich gewesen. Es war eben ein Punkt, wo nach den damaligen Bevölkerungsverhältnissen eine größere Stadt entstehen mußte. [...]

RELIGION

RELIGIÖSES BEWUßTSEIN

Die Rumänen treten in der Geschichte nur als ein schon zum Christenthum bekehrtes Volk auf.

E. von Hurmusaki behauptet [1], sie seien zur Zeit des Patriarchen Photius bekehrt und der orientalischen Kirche zugeführt worden. Andere rumänische Geschichtsschreiber und der Metropolit Schaguna [2] glauben dagegen die Anfänge des Christenthums der Rumänen bis in die römische Zeit zurückführen zu sollen; die Belege, die sie dafür beibringen, werden jedoch vielfach für unzureichend erklärt. Wahrscheinlich ist es allerdings, daß zur Zeit der Römer auch Christen nach Dacien übersiedelten, und diese Wahrscheinlichkeit wird durch eine Stelle im Tertullianus vermehrt; allein daraus läßt sich kein sicherer Schluß für die religiöse Entwicklung der in den Karpathen verbliebenen romanischen Elemente ziehen. Hier soll die Frage nur besprochen werden, in sofern sie für das Verständniß des religiösen Lebens der Rumänen von Bedeutung ist.

Wie alle Völker haben auch die Rumänen ihr eigenthümliches religiöses Bewußtsein, welches theils auf angestammte Anlagen, theils auf geschichtliche Vorgänge zurückzuführen ist, und die Geschichtsforschung, soweit sie auf das religiöse Leben eingeht, kann keinen andern Zweck haben, als das Verständniß dieses Bewußtseins zu erleichtern. Bei dem Mangel urkundlicher Beweise halte ich somit die Meinung des Metropoliten Schaguna für maßgebend, denn Niemand wußte es besser als er, um was es sich handelte und was eigentlich aus der rumänischen Geschichte zu erklären sei, und Manches, was besonders fremde Geschichtsforscher für wahrscheinlich annahmen, mußte dem äußerst begabten Mann, der fünfundzwanzig Jahre lang an der Spitze der rumänischen Kirche stand, als etwas dem religiösen Bewußtsein des Volkes Widersprechendes, ganz und gar unmöglich erscheinen.

---

[1] *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, II Band., pag. I.

[2] *Istoria bisericei ortodoxe răsăritene universale*. Sibiu, 1860.

In der rumänischen Sprache gibt es kein Wort für den Begriff „Religion“ und auch keines für „Confession“. Der Rumäne wendet das Wort *lege*, zweifellos das lateinische *lex*, sowohl für Gesetz, wie auch für „Religion“ und „Confession“ an. Das Wort *credință*, Glaube, wird in einem einzigen Fall für „Religion“ angewendet: *credința părinților noștri*, der Glaube unserer Vorfahren, aber auch in diesem Falle sagt der Stockrumäne *legea*, das Gesetz unserer Vorfahren. Der christliche Glaube ist auf rumänische Weise ausgedrückt ein christliches Gesetz und die orientalische Confession ein orientalisches Gesezt oder auch ein rumänisches, *legea românească*. Schon diese Verwirrung der Begriffe ist geeignet, uns zu der auch sonst mit der Geschichte der Rumänen in Einklang stehenden Annahme zu führen daß es für die Rumänen eine Zeit gegeben haben muß, wo Religion und Gesetz auch wirklich identisch waren.

Betrachten wir nun näher die religiösen Anschauungen der Rumänen, so werden wir in dieser Annahme bestärkt. Einer der Grundzüge des rumänischen Charakters ist die Duldsamkeit. Es soll dahingestellt bleiben, ob diese Charakter-Eigenschaft eine angestammte sein kann oder nicht; ich hebe sie bloß hervor, damit sie dem aufmerksamen Leser als ein das religiöse Gefühl modificierendes persönliches Element vorschwebe. Zu Anfang des XIII. Jahrhunderts (1234) werden die Rumänen als Menschen erwähnt, die sich zwar zum Christenthum bekennen, jedoch Sitten und Gebräuche haben, die dem christlichen Wesen fremd sind. Sie gehören auch nicht zur römischen Kirche, empfangen die Sacramente nicht von dem für Kumanien bestellten katholischen Bischof, sondern von „Pseudo-Bischöfen“, die den griechischen Ritus halten. Sie verleiten sogar Ungarn, Deutsche und andere Katholiken, die Sacramente von denselben Bischöfen zu empfangen und dadurch sich der katholischen Kirche zu entfremden. So wie sie hier dargestellt wurden, sind die Rumänen auch noch heutigen Tags. Sie haben auch heute Sitten und Gebräuche, die dem christlichen Wesen fremd sind und auch heute empfangen Christen nicht-rumänischer Confession Sacramente von rumänischen Geistlichen. Diese Bereitwilligkeit der Popen, Jedem, gehöre er zu ihrer Kirche oder nicht, die Sacramente zu ertheilen, gibt Anlaß zu einer stehenden Klage, und noch im Jahre 1692 bestätigt Georg

Bánfy den neuen Metropoliten Theophil nur unter der Bedingung, daß er und die ihm unterstehenden Popen keinem Christen nichtrumänischer Confession die Sacramente ertheilen.

Die Sonne gilt bei den Rumänen für heilig, *săntul soare,* und der echte Rumäne steht gebeugt und mit entblößtem Haupt vor der aufgehenden Spenderin des Lichtes. Der Freitag ist ein Feiertag, *sănta Vinere*, und besonders Frauen arbeiten an diesem Tage nicht, da nichts, was an diesem Tage unternommen wird, mit gutem Glück gedeihen kann. Namentlich soll der Samen an diesem Tage nicht dem Boden anvertraut werden. Lang ist din Reihe anderer nichtchristlicher Feiertage, die von den Rumänen gehalten, und der christlichen, die auf eine unchristliche Weise gefeiert werden. Ich hebe *San-Giurgiu* und *Sînziene* hervor, die mit gewissen Geistern, *Strige*, in Beziehung stehen und auch von nicht-rumänischen Bewohnern rumänischer Ortschaften gefeiert werden. Von den vielartigen nicht christlichen Gebräuchen bei Hochzeiten, Geburten, Begräbnissen, Krankheiten und bei sonstigen Begebenheiten des Lebens absehend, will ich nur hinzufügen, daß manche Thiere bei den Rumänen für unantastbar gelten und jedes ihnen zugefügte Ungemach als eine Sünde, ja geradezu als Gotteslästerung angesehen wird. Heilig ist auch das schon fertig gebackene Weizenbrod. Bevor man es abschneidet, macht man ein Kreuz mit dem Messer darauf. Fällt ein Stück auf die Erde, so wird es eilig aufgehoben, sorgfältig gereinigt und geküßt; ist es staubig geworden, so wird es in's Feuer geworfen, theils weil es den Todten angehört, theils weil Brod fortzuwerfen oder gar darauf mit Füßen zu treten eine der größten Sünden ist. Diesen ganzen nicht-christlichen Theil seines Bewußtseins bringt nun der Rumäne mit seiner christlichen Gottheit in Verbindung und hält fest daran, daß auch dieser Theil zum christlichen Wesen gehöre, und daß Jeder, dem er abgeht, auch unchristlich gesinnt sei.

Un om, *un creștin* oder *un român* sind nach der unter rumänischen Bauern allgemein üblichen Anwendung Worte, die sich gegenseitig decken und wenn ein Rumäne sagt, er hätte mit einem Christen einen Streit gehabt, so kann er unter diesem Christen auch einen Türken verstehen. Besonders, wenn er von vielen Menschen spricht, nennt er sie immer *creştini* oder auch *români.* Sagt er schlechthin „Menschen", oameni, so soll man nur Rumänen und speciell Bauern verstehen. So hört man ihn oft erzählen, daß er Jemanden aus der Ferne für einen Menschen angesehen habe, daß zwei Menschen und ein Pope beisammen seien, oder daß ein Mensch und zwei Ungarn etwas unternommen hätten. Danach besteht also für den Rumänen die allgemeine Annahme, daß jeder Mensch ein Christ und ein Rumäne sei. Rumänen verschiedener Confession oder verschiedene Völker rumänischer Confession kann es nach der rumänischen Auffassung nicht geben. Wer seinen Todten begräbt und ihm kein Geldstück in die Hand gibt, ist für den Stockrumänen weder Rumäne, nocht Christ. *Nu-i de legea noastră,* er ist nicht unseres Gesetzes, sagt der Rumäne.

Und unrein ist jeder, der nicht der Rumänen Gesetz hält, unrein ist Alles, was mit ihm in Beziehung steht, unrein jede Gemeinschaft mit ihm. Die rumänische Sprache hat für diese Unreinheit ein eigenes Wort, *spurcat.* Man stelle sich darunter das möglichst Unsaubere, vor, überhaupt etwas, was jeden richtig fühlenden Menschen anwidert. Ist man kein Rumäne, so ist man schon nicht ganz in Ordnung mit der Reinheit seines Wesens; der Grad der Unreinheit hängt jedoch nicht vom nationalen Abstand an: es wird auch darauf gesehen, wie man lebt, wie man sich ernährt, wie man sich überhaupt zu Hause benimmt. Wenn eine Maus in den Brunnen fällt, so wird der Brunnen dadurch *spurcat,* und *spurcat* ist auch Jeder, der dennoch keinen Anstand nimmt, davon zu trinken, auch wenn die Maus schon herausgenommen wurde. Der Brunnen soll erst mit Weihwasser gereinigt werden. Ist ein größeres Thier hineingefallen, so muß das ganze Wasser ausgeschöpft werden, und wenn der Fall noch immer bedenklich erscheint, so liest der Pope auch eine Messe darüber. Ist endlich ein Mensch darin ertrunken, so bestimmt nur der Pope, ob der Brunnen zugeschüttet werden soll oder nicht.

Ferner darf Niemand aus einem Krug trinken, ohne erst davon auf die Erde geschüttet zu haben, und es ist eine Beleidigung, einem Rumänen Wasser anzubieten, ohne darauf zu achten. In der Nacht endlich soll man kein Wasser schöpfen; ist man jedoch genöthigt, es zu tun, so bläst man dreimal darüber weg und schüttet davon ins lodernde Feuer, sonst würde man mit manchen bösen Geistern zu thun haben. Besonders rein muß alles gehalten werden, woraus man trinkt oder speist, und das unrein gewordene darf nicht mehr gebraucht werden. Die Möglichkeit einer Reinigung durch gründliches Waschen und dann Besprengen mit Weihwasser wird höchstens bei großen Fässern zugegeben; sont muß Alles weggeworfen oder für die Fütterung der Thiere verwendet werden. Es gibt somit in einer jeden echt rumänischen Hauswirtschaft dreierlei Geschirr: unreines, reines für die Fleischtage und das reinste für die Fasttage. Menschen, denen diese Regeln einzuhalten nicht vorgeschrieben ist, sind *spurcaţi.* Für ebenso unrein gelten auch die gebildeten Rumänen, wenn sie diese Verhaltungsmaßregeln nicht beachten. *S'au spurcat,* „sie sind unrein geworden", sagt der Rumäne. Noch unreiner sind diejenigen, die sich vorwiegend mit Fleischspeisen ernähren, zumal wenn sie auch das Fleisch von Thieren essen, die bei den Rumänen für ungenießbar gelten, wie Frösche, Pferdefleisch und dergleichen. Unrein sind endlich die Menschen, die in ihren ehelichen Verhältnissen die Verwandtschaft nicht gehörig berücksichtigen.

Der Rumäne bringt nun alle Verhaltungsmaßregeln dieser Art mit der Religion in Verbindung und bestimmt darnach den nationalen Abstand der fremden Elemente, mit denen er in Berührung kommt. Die Unreinheit liegt nicht im Individuum selbst, sondern in seinem „Gesetz", welches die Reinheit nicht vorschreibt, und dieses Gesetz ist unrein, *lege spurcată,* und macht auch das Volk zu einem unreinen, *neam spurcat,* welches gleichbedeutend mit unchristlich ist. Pagăn, Heide, ist z. B. ein jeder, der Pferdefleisch ißt. Die Unreinheit zieht weder Haß noch Verachtung nach sich. Im Gegentheil hat der Rumäne sehr viel Interesse für fremde Sitten und Gebräuche, und will er die Ehrlichkeit eines Fremden betheuern, so sagt er: der ist ein Mensch, der sein eigenes Gesetz hält: *ţine la legea lui.* Aber der Rumäne wird dennoch dessen Kleid nicht tragen, dessen Stück Brod nicht theilen, aus dessen Geschirr nicht essen und jede häusliche Gemeinschaft mit ihm für eine große Versündigung ansehen. Nur Kinder bleiben unter allen Umständen rein, auch wenn sie die Frucht einer unreinen Ehe sind: ihre unreine Abstammung vergißt jedoch der Rumäne nicht bald.

Seit sechshundert Jahren haben die Rumänen sich manches Fremde assimiliert; aber es läßt sich kein einziger Fall nachweisen, daß sie sich irgendwie die Mühe gegeben hätten, die Assimilation zu beschleunigen. Im Gegentheil bestreitet der Rumäne noch heute das Rumänenthum von Menschen, deren Großvater kein Rumäne war und es gilt ihm als Rumäne nur derjenige, dem sich keine fremde Abstammung nachweisen läßt. Auch gab es nie einen rumänischen Apostel, einen rumänischen Heiligen, überhaupt einen Rumänen, der um die Verbreitung religiöser Überzeugungen sich auf irgend eine Weise verdient gemacht hätte; alles, was Proselyten machen heißt, ist auch heute ein Unternehmen, welches bei den Rumänen zu keinem Ruhm führen kann. Wenn jedoch ein rumänischer Geistlicher ein Sacrament irgend einem Fremden, sei er wer immer, verweigern sollte, so findet dies das Volk ebenso anstößig, als wenn das Sacrament einem Rumänen versagt worden wäre. Heute wie vor sechshundert Jahren darf der Pope einem Katholiken, einem Lutheraner oder einem Protestanten kein Sakrament verweigern, wenn er sich nur bereit erklärt, es nach dem rumänischen Ritus zu empfangen, und heute wie vor sechshundert Jahren gibt es Christen nicht-rumänischer Confession, die keinen Anstand *nehmen, sich an den Popen um eine Messe und überhaupt* um eine kirchliche Function zu wenden. Und es gäbe Anlaß zu Ärgernissen, wenn der Pope einem kranken Juden die Heilungsmesse oder einem Verstorbenen das Begräbniß nach rumänischen Ritus versagte.

Die Kirche der Rumänen ist keine alleinseligmachende; sie steht Allen offen, und selig wird jeder, auch der Heide, der in der gehörigen Weise sich an sie wendet. Die dem rumänischen Popen ertheilte Weihe ist somit eine volle und allen Menschen gegenüber giltig anwendbare. Der Rumäne hält nur die Weihe seines Popen für eine vollkommene und verbindet deshalb damit die Verpflichtung der allgemeinen Anwendung. Er selbst wird nie ein Sacrament von einem nicht-rumänischen Geistlichen empfangen, weil es nur Wirkung hat, wenn er es nach seiner eigenen Art und Weise empfangen darf. Geht er bei seiner eigenen Kirche vorüber, so enthblößt er sein Haupt und bekreuzigt sich; dasselbe thut er vor der katholischen, der protestantischen oder der reformierten Kirche, und der Function einer nicht-rumänischen

Kirche wird der religiöse Rumäne mit derselben Andacht beiwohnen wie der Functionen seiner eigenen. Aber er wird diese seiner Andacht nur in seiner eigenen Weise zum Ausdruck bringen. Wird ein Katholik oder ein Protestant begraben, so gehen die Katholiken oder die Protestanten selbst mit bedecktem Haupt dem Todten nach; der Rumäne ist nicht dazu zu bewegen. Auch macht er die Processionen der Katholiken und besonders ihre Wallfahrten mit. Steht er jedoch in der katholischen Kirche, so benimmt er sich nur so, wie in seiner eigenen.

Der tolerante Sinn, der dieser Auffassung zu Grunde liegt, läßt sich aus der duldsamen Natur des Rumänen allein nicht ableiten; er muß, wie überhaupt das religiöse Bewußtsein, ein geschichtliches Resultat sein. Völker, die wegen ihrer religiösen Anschauungen Verfolgungen ausgesetzt sind, und die überhaupt an Religionskämpfen theilnehmen, seien sie noch so duldsamer Natur, müssen allmählich intolerant werden; denn erstens wissen sie, um was es sich handelt, und zweitens ist es für sie auch wirklich wahr, daß Jeder, der ihre Meinung nicht theilt, ihr entschiedener Feind ist. Wer also nicht bloß in den Bibliotheken und Archiven, sondern auch unter den Rumänen sich zu Hause fühlt, der wird sich gar nicht wundern, wenn er nichts von einer Theilnahme der Rumänen an den Kämpfen der Christenheit erfahren kann; hätten sie an diesen Kämpfen theilgenommen, so könnten sie nicht so denken wie sie es jetzt gewohnt sind.

Ohne jedoch bei der historischen Frage länger zu verweilen will ich bloß darauf hinweisen, daß es Manches in den religiösen Anschauungen der Rumänen gibt, das nur Folge einer längstverschwundenen theokratischen Organisation sein kann und nur dann zu begreifen ist, wenn Religion und Nationalität sich zu gleicher Zeit ausgebildet haben. Begriffsverwirrungen können in dieser Welt auch nicht so ganz zufällig sein, und wenn der Stockrumäne auch heute nicht zu begreifen vermag, wie Jemand ein wahrer Christ und nicht zugleich ein Rumäne sein kann, so muß es eine Zeit gegeben haben, wo dieses eine Wahrheit gewesen ist, also eine Zeit, wo es für die Rumänen keine andern Christen gab, als sie selbst, und wo jeder dadurch, daß er ein Christ war, zugleich ein Rumäne wurde. Wären die Rumänen als schon ausgebildetes Volk bekehrt worden, oder wären sie auch nach ihrer Bekehrung anhaltend mit christlichen Elementen in Berührung geblieben, so hätten sie wohl, wie auch andere Völker es thaten, manche ihrer nationalen Sitten und Gebräuche bewahren und als zum christlichen Wesen gehörend betrachten können. Die in ihren Consequenzen so reiche Idee von *spurcat* hätte sich jedoch nicht ausbilden können, denn solche Ideen bilden sich nur bei theokratisch organisierten Völkern aus, bei denen die Religion das ganze Leben umfaßt und die nur mit Völkern in Berührung kommen mit denen jede Gemeinschaft gesetzlich verboten ist. *Spurcat*, wirklich *spurcat*, waren die *păgînii*, Heiden, mit denen die romanischen Elemente Jahrhunderte lang zu thun hatten und als Christen keine wie immer geartete Gemeinschaft pflegen durften.

Die Stellung, welche die Popen in der rumänischen Gesellschaft inne hatten und auch noch heute haben, ist auch nur so zu erklären: sie ist keine rein kirchliche. Im Jahre 1234 heißt es, daß die Rumänen von mehreren Bischöfen die Sacramente empfangen. Ich glaube, daß die Annahme, diese seien ihre eigenen Bischöfe gewesen, keine zu gewagte ist. Wir werden aber gar nicht daran zweifeln, wenn wir aus derselben Urkunde erfahren, daß der für Kumanien bestellte katholische Bischof angewiesen wird, den einen dieser Bischöfe, sich selbst als eine Art Vicar für die Rumänen unterzuordnen. Wir wissen nicht urkundlich, ob diese Unterordnung auch geschehen ist, können es aber als sicher annehmen; denn es ist in den späteren Zeiten nicht ungewöhnliches, daß die Rumänen in ihrer Kirche selbst fremde Oberhoheit anerkennen. Die Rumänen hatten Geistliche, die sich zum Protestantismus bekannten, und sogar Metropoliten, die als Protestanten die rumänische Kirche regieren konnten. Ferner war ein großer Theil der rumänischen Geistlichkeit für lange Zeit der Jurisdiction des protestantischen Superintendenten unterworfen, welcher auch die Synodal-Sitzungen leitete, und sogar zur Zeit, als Schaguna nach Siebenbürgen kam, hatte der Karlsburger katholische Bischof die Leitung der confessionellen Schulen der siebenbürger Rumänen. All' dieses kann sich nur ein Volk gefallen lassen, welches gewohnt ist, die kirchliche Macht mit der weltlichen vereinigt zu sehen und überall von derselben Hand regiert zu werden.

So drängt sich jedem Kenner der rumänischen Zustände die Überzeugung auf, daß es eine Zeit gegeben haben muß, wo die rumänische Kirche ein *christlich-nationaler Bund* war [1].

DIE UNION

Die Rumänen waren zu allen Zeiten bestrebt, die nationale Abgeschlossenheit ihrer Kirche zu bewahren und überhaupt jedwede kirchliche Gemeinschaft mit fremden Elementen zu vermeiden [2]. Ohne auf ihre Beziehungen zur orientalischen Kirche näher einzugehen, will ich bloß hervorheben, daß die Idee der kirchlichen Einheit bei den orientalischen Völkern überhaupt nur sehr spät zum Durchbruch kam. Namentlich von einer Theilnahme der Rumänen am gemeinsamen Leben dieser Kirche erfahren wir nichts. Und der Umstand allein, daß sie den griechischen Ritus und die slavische Liturgie angenommen haben, darf uns nicht zur Annahme führen, daß ihr Christenthum orientalischen Ursprungs sei. Ritus und Liturgie haben sich überhaupt nur allmählich entwickelt, und es ist nur zu natürlich, daß die Rumänen dieselben in einer ausgebildeten Form von den ersten Buchkundigen, mit denen sie in Berührung kamen, *cărturari,* und nicht von den viel später gekommenen päpstlichen Sendlingen empfangen haben. Dann tritt ja der Unterschied zwischen römischer und orientalischer Kirche erst Mitte des XI. Jahrhunderts auf, und die rumänischen Bischöfe, die an den darauf folgenden Streitigkeiten theilnahmen, sind unentschieden und schließen sich bald der einen, bald der anderen Kirche an [3]. Sie stellen sich zuletzt entschieden auf die Seite der orientalischen Kirche, weil die Oberhoheit des Patriarchen von Constantinopel keine praktische Bedeutung und auch keine weiteren Folgen für ihre religiöse Entwicklung hatte.

---

[1] Es ist übrigens eine dem ganzen Orient eigenthümliche Erscheinung, daß Religion und Nationalität identifiziert werden.

[2] Die auf die Geschichte der rumänischen Kirche in Siebenbürgen bezüglichen Daten, wo die Quellen nicht angegeben werden, entnehme ich dem II. Band der *Fragmente zur Geschichte der Rumänen,* des E. v. Hurmuzaki.

[3] Hurmuzaki, *Documente...,* Vol. III, pag. 111, 112, 120.

Es wird auch noch behauptet, daß die Rumänen einst zum römischen Patriarchat gehörten und Herrn Timoteiu Cipariu, einem der gewissenhaftesten rumänischen Gelehrten, gelang es nachzuweisen, daß es[1] auch im IV, V. und VI. Jahrhundert an der Donau, zu Silistria, Nicopoli und weiter in Moesien Bischöfe gab, die sich lateinisch unterfertigten und somit höchst wahrscheinlich zur römischen Kirche gehörten. Ich glaube jedoch diese Bischöfe nicht in Beziehung zu den Rumänen in den Karpathen bringen zu sollen. Die romanischen Elemente, die in den Karpathen zurückgeblieben sind, konnten Jahrhunderte lang überhaupt keine Beziehungen mit den übrigen Christen unterhalten, und ihr entschiedener Sinn für kirchliche Abgeschlossenheit läßt sich auch nur so erklären. Erst später, als die katholische Propaganda ihre Thätigkeit in Siebenbürgen beginnt, erfahren wir, daß die Rumänen mehrere Bischöfe hatten. Es wurde bisher im Allgemeinen festgestellt, daß es einen Metropoliten zu Karlsburg gab und dann Bischöfe zu Fogaras, Szilvás, Vád, Halmágy, Großwardein und in der Marmaros. Diese Bisthümer gingen jedoch allmählich ein, indem sie der Metropolie einverleibt wurden. Zuletzt gilt auch der Metropolit von Karlsburg für einen Bischof, der seine Weihe vom Exarchen der Walachei „Metropolitul Ungro-Vlahiei şi Exarch al Plaiurilor“ empfängt.

E. von Hurmuzaki weist die Erfolglosigkeit der katholischen Propaganda, deren Thätigkeit er mit besonderer Aufmerksamkeit verfolgt, mit einiger Genungthuung nach. Besonders während einer Periode von etwa vierhundert Jahren, bis zur Zeit der Reformation, ist der römische Stuhl rastlos bemüht, die Rumänen in den Bereich seiner Macht zu ziehen und so mit der Verwirklichung der Idee der christlichen Einheit um einen neuen Schritt vorwärts zu kommen. Abgesehen von der stets regen Thätigkeit der päpstlichen Sendlinge selbst, wurden auch ungarische Könige eidlich angehalten, ihre weltliche Macht zu diesem Zweck mit der kirchlichen zu vereinigen. Die päpstliche Macht stammt jedoch aus einer Zeit, wo die europäische Gesellschaft im Zustande der Zersetzung sich befand und somit das Bedürfniß nach gesellschaftlicher Einheit ein allgemeines war: über Kreise, die dieses Bedürfniß nicht fühlten, konnte sie sich nicht mehr erstrecken. Zur Zeit, als die päpstlichen Sendlinge nach Siebenbürgen kamen, brauchten die Rumänen keinen Papst mehr, denn sie hatten schon ihre eigene sociale Organisation, und es hing auch nicht bloß von ihrer Entschließung allein ab, ob sie diese ihnen angewachsene Organisation behalten oder ganz einfach mit einer fremden ersetzen sollten. Bekehren lassen sich wohl Menschen, die an nichts mehr glauben, nicht aber Völker, welche eine schon ausgebildete Individualität haben. Man fühlte das in Rom und so wurde der Gedanke der Bekehrung aufgegeben; man erklärte sich bereit, die Rumänen bei ihrem Ritus, bei ihren unchristlichen Sitten und Gebräuchen zu lassen und bestand bloß auf der Anerkennung der päpstlichen Oberhoheit, selbstverständlich in der Hoffnung sie allmählich für den Katholicismus zu erziehen. Nun konnte man wohl die Rumänen zwingen, die Oberhoheit des Papstes anzuerkennen; das Gefühl jedoch, daß sie alle zusammen ein und dasselbe, von allen übrigen verschiedene Volk ausmachen, konnten Zwang und Erziehung nur noch stärker ausbilden.

---

[1] T. Cipariu, *Inceputul creştinării romånilor,* Blaj, 1865. — Vergleiche G. Şincai, *Hronica romånilor,* Jaşi, 1853, pag. 57—122 (T.I.)

Dann wurde der Zwang auch nicht gehörig geübt. Wir haben hinlängliche Beweise, daß in den früheren Zeiten weder Sachsen noch Magyaren genug Sinn für confessionelle Unterschiede hatten, und wenn wir sehen, daß die Katholiken keinen Anstand nehmen, sich an die Popen um Leistung kirchlicher Functionen zu wenden, so könnte uns nur mangelnder Sinn für Gerechtigkeit zur Behauptung verleiten, daß zur Zeit der katholischen Propaganda die Rumänen auch wegen ihrer Religion verfolgt wurden. Denn die Ausschliessung vom öffentlichen Leben ist doch keine ernste Verfolgung für ein Element, welches geringe Bedürfnisse hat und somit überhaupt keinen Anspruch auf die Teilnahme an demselben macht. Diejenigen Rumänen, die diesen Anspruch erhoben, thaten sich selbst den Zwang an und schieden freiwillig aus dem rumänischen Bund.

So kann man auch nicht sagen, daß die Propaganda ganz und gar erfolglos geblieben ist. Denn um was handelte es sich dabei vor Allem? Um die Anerkennung der päpstlichen Oberhoheit. Diese ist auch geschehen. Es gab nicht bloß einzelne Laien, sondern auch rumänische Bischöfe, die sich den

Zwang anthaten und sich zum Katholicismus bekannten. So erfahren wir, daß zur Zeit der Corvine ein rumänischer Bischof sich vom berühmten Capistran bekehren ließ [1], wie wir später zwei Metropoliten finden, die sich offen zum Protestantismus bekennen. Eines gelang jedoch nicht: die Rumänen wider ihre eigene Natur zu erziehen und die nationale Abgeschlossenheit der rumänischen Kirche, worauf es besonders ankam, anhaltend zu stören. Dieses geschah auch bis zum heutigen Tage nicht.

Der viel rücksichtsloseren calvinischen Propaganda, die später die katholische ersetzte, gelang es, eine große Reform in der rumänischen Kirche durchzuführen; sie ersetzte die slavische Liturgie durch eine rumänische und legte somit die ersten Grundlagen der rumänischen Literatur. Da waren die Metropoliten, welche sich dies gefallen ließen, gewiß nicht die Gefoppten; denn diese Reform war so sehr den rumänischen Anschauungen angepaßt, daß bald darnach die rumänische Liturgie auch in den rumänischen Fürstenthümern eingeführt wurde.

Mit dieser Einführung der rumänischen Liturgie fallen ja auch die Anfäge der nationalen Strömung bei den Rumänen zusammen. In den Fürstenthümern, wo man sich freier bewegen konnte, trat allmählich eine nationale Partei hervor und als diese mit Vasilie Lupu in der Moldau und mit Mateiu Bassaraba in der Walachei (1635—1654) zur Herrschaft gelangt, werden die Griechen und speciell auch die griechischen Mönche vertrieben, weil sie „die Sitten des Landes verderben“ [2]. Man setzte zugleich die in Siebenbürgen begonnene Arbeit der Übersetzung fremder Bücher in's Rumänische eifrig fort, und die speciell nationale Strömung wurde immer mächtiger. Es wird Niemand behaupten wollen, daß diese Strömung eine Folge der Einführung der rumänischen Liturgie gewesen sei, denn nur eine schon vorhandene solche Strömung konnte deren friedliche Einführung möglich machen.

Die Magyaren und die Sachsen, in Folge der Religionskämpfe intoleranter geworden, fingen nun an, die Rumänen auch wegen ihrer Religion zu verfolgen und riefen dadurch eine Strömung hervor, die die Rumänen zugänglicher für die katholische Propaganda machte. Ende des XVII. Jahrhunderts, als die katholische Propaganda ihre Thätigkeit in Siebenbürgen wieder aufnehmen konnte, begegnet sie nicht mehr dem ehemaligen intransigenten Sinn bei den Rumänen. Ferner wirkt sie auch unter dem Schutze des Wiener Hofes, dem es daran liegt, die kirchlichen Beziehungen der Rumänen mit den Russen wo möglich aufzulösen. Die Unzufriedenheit ist groß unter den Rumänen, und die Habsburger erwecken die Hoffnung, daß gerechte Ansprüche nun nicht mehr unberücksichtigt bleiben werden; es gährt somit alles, und die Zahl der Rumänen, die unter gewissen Bedingungen bereit wären, sich in religiösen Fragen einen Zwang anzuthun, ist nicht mehr so klein wie einst. Es bildet sich eine Partei mit den aufgeklärteren Männern des Volkes an der Spitze, welche das Princip zur Geltung bringt, daß die Rumänen noch immer Rumänen bleiben können, auch wenn sie die geistliche Oberhoheit des Papsten anerkennen. Diese Partei war selbstverständlich keine religiöse, sondern eine national-politische. Es waren die Männer welche national-rumänische Aspirationen hatten, die ersten unter den Rumänen, die nach Höherem strebten, ohne jedoch aus dem rumänischen Bund austreten zu wollen, und diese haben es eingesehen, daß die Lage ihres Volkes nur so verbessert werden könne, wenn sich dieses ganze Volk einer der gesetzlich anerkannten Kirchen und zwar der meist begünstigten und auch ihnen am nächsten stehenden, katholischen anschließe. Sie hatten jedoch ihre wohlerwogenen Bedingungen und bestanden so hartnäckig auf der vollständigen Abgeschlossenheit der rumänischen Kirche, daß der Papst in einer eigenen Bulle das Princip feststellen mußte, daß keine Mitglieder der uniert-rumänischen Kirche in die katholische aufgenommen werden dürfen.

---

[1] J. L. Pič, *Über die Abstammung der Rumänen*, pag. 220.

[2] Cesar Bolliac, *Mănăstirile din România*, Bucureşti, 1862, pag. 465—475.

Der Leiter der nationalen Partei war der damalige Metropolit *Theophil,* der den Anschluß an die römische Kirche eifrig vorbereitete. Vor Allem ließ er unter seine Geistlichkeit ein Büchlein vertheilen, worin nachgewiesen wurde, daß die Rumänen einst zur römischen Kirche gehörten und daß es sich nur darum handle, wieder zum Glauben der Vorfahren zurückzukehren. Dann war es den Rumänen, die meistens Leibeigene waren, nicht gestattet, Schulen zu besuchen ; rumänischen Jünglingen, die sich zu Popen ausbilden wollten, wurde jedoch die große Gunst erwiesen, daß sie in die katholischen Seminare aufgenommen wurden. Man reducierte endlich den ganzen confessionellen Unterschied auf vier Punkte: 1. Das Primat des Papstes. 2. Die Zufälligkeit des ungesäuerten Brotes bei der Communion. 3. Das Vorhandensein eines Purgatoriums. 4. Der Ausgang des heiligen Geistes nicht bloß vom Vater, sondern auch vom Sohne. Eine praktische Bedeutung hatte sowohl für die rumänische Kirche, wie auch für den römischen Stuhl bloß der erste dieser Punkte, der damals als eine Anrufung des päpstlichen Schutzes, auch nicht ganz mit Unrecht, aufgefaßt wurde. Sonst wurde den Rumänen die freie Wahl zugesichert. Es ist allerdings eine sonderbare Erscheinung, wenn wir sehen, daß eine von Delegierten der vier recipierten Religionen zusammengesetzte Commission das Land bereist, um die Popen zu befragen, zu welcher der recipierten Kirchen sie eigentlich gehören wollen; aber diese Maßregel ist ein Beweis, daß man die Situation richtig auffaßte. Die Popen waren ja meistens Leibeigene, und in einer kaiserlichen Verordnung heißt es: „die griechischen oder rumänischen Popen, wenn sie den Katholiken sich anschließen, werden die Rechte der letzteren genießen; verbinden sie sich mit einer andern recipierten Religion, so kommen ihnen die Privilegien dieser zu Statten; bleiben sie aber in ihrem dermaligen Zustande, so unterliegen sie, wie bisher, der Abgabenpflicht (dabunt taxum).“ Und dafür bürgte der Wiener Hof, der selbst katholisch war.

Eine vom Metropoliten Theophil (1697) nach Karlsburg berufene Synode beschloß zwar die Vereinigung mit der römischen Kirche; aber dieser Beschluß scheint bloß eine vorläufige Manifestation gewesen zu sein, denn E. v. Hurmuzaki theilt uns mit: „Vor der allgemeinen Annahme und Kundmachung der Übertrittserklärung eröffnete jedoch die vorsichtige rumänische Geistlichkeit dem Kaiser mittels eigenen Bittschreibens ihre genauer formulierten Anforderungen, die in drei Hauptpunkten gipfelten: 1. Verleihung aller Rechte und Privilegien an die griechisch-katholische Kirche, die sowohl dem römisch-katholischen als auch den drei recipierten nicht-katholischen Bekenntnissen im Lande zukommen. 2. Aufstellung eines eigenen Pfarrhauses in jedem

Pfarrorte. 3. Abhängigmachung der Pfarrer bloß vom Verfügungsrechte des Bischofs und nicht von dem der Laien." Die Verhandlungen über diese wichtigen Fragen waren noch nicht abgeschlossen, als (Juli 1697) Metropolit Theophil starb und *Athanasius Anghel* zu seinem Nachfolger gewählt wurde. Dieser, obwohl zweifellos ein Anhänger der Union, empfängt die Weihe, wie seine Vorgänger, vom Metropoliten der Walachei. Bei dieser Gelegenheit findet er in Bukarest den Patriarchen von Ierusalem, Dositeus, der es der Situation angemessen findet, dem neuen Metropoliten der siebenbürger Rumänen unter Anderem vorzuschreiben, daß „der kirchliche Gottesdienst im Allgemeinen, der Vortrag der Gesänge, wie auch die Vorlesung der Bibel und Ritualbücher bei den gottesdienstlichen Functionen hinwieder nur in der slovenischen oder griechischen, keineswegs aber in der rumänischen oder einer anderen Sprache erfolgen dürfe." Selbstverständlich fand Athanasius, daß die Ansprüche des römischen Stuhls weit bescheidener seien, und bald nach seiner Rückkehr berief er eine General-Synode, um den Übertritt feierlich zu erklären.

Diese General-Synode war die erste, öffentliche Versammlung, die von beinahe allen damals im Reich wohnenden Rumänen beschickt wurde. Es gab in der damaligen Diöcese von Karlsburg, die sich bis gegen Großwardein und auch über die Marmaros erstreckte, 55 Erzpriester und 1582 Popen, die unter einer Strafe von je 60 Gulden angehalten wurden, am bestimmten Tag in Karlsburg zu erscheinen. Dazu hatte noch jede Gemeinde drei ihrer Mitglieder als Zeugen zur General-Synode abzusenden. Seit Jahrhunderten geschah es Jahr für Jahr, daß diejenigen Rumänen, die größere Ansprüche hatten, freiwillig aus dem kirchlichen nationalen Bund der Rumänen austraten und so das Volk immer wieder seine besten Kräfte verlor; dem hatte nun eine einstimmige Annahme der Union mit der römischen Kirche abzuhelfen. Darum setzten Metropolit Athanasius und die übrigen aufgeklärteren Rumänen der Zeit alles daran, daß die Union einstimmig angenommen werde. Denn schloß sich das ganze Volk der römischen Kirche an, so konnten sie ihre Bedingungen stellen und die nationale Abgeschlossenheit der rumänischen Kirche auch nach der Annahme der Union in einer Weise sichern, daß kein Rumäne mehr gezwungen sei, sich auf Gnade und Ungnade zu ergeben. Dieses haben sie auch durchgeführt: seit der Union mit der römischen Kirche sind Rumänen, die ihre Nationalität verleugnen, eine Seltenheit. Es gibt wohl hie und da welche, die nicht mehr rumänisch sprechen, aber sie bekennen sich zu Rumänen und eifern für die rumänische Sache[1].

Die Einheit der rumänischen Kirche ging jedoch mit der Union verloren. Bei der General-Synode erhob sich zwar keine Stimme gegen die Union; aber bald darnach hieß es, daß die ganze Union Lug und Trug sei, und daß man die Rumänen zu wirklichen Katholiken machen wollte; einzelne Gemeinden fingen an, die unierten Popen zu vertreiben und binnen einigen Jahren fiel der conservativere Theil der siebenbürger Rumänen von der Union wieder ab. Die Unbesonnenheit des Grundadels, die Rücksichtslosigkeit der Behörden, die Eifersucht der Katholiken, die serbischen und walachischen Agenten, die Intervention des russischen Hofes und die eigene Unzufriedenheit ließen nun die Rumänen nicht mehr zur Ruhe gelangen. Diese Unruhen, die von Zeit zu Zeit gefährliche Dimensionen annahmen und erst im 1784er Aufstand ihren Abschluß fanden, haben auch wesentlich zur Sicherung der nationalen Abgeschlossenheit der beiden rumänischen Kirchen beigetragen, denn es hieß immer, daß die Rumänen von der Union abfielen, weil man der neubegründeten unierten Kirche zu wenig gewährt habe.

Das war übrigens auch nicht ganz unrichtig. Der Wiener Hof selbst meinte es aufrichtig mit der Verbesserung der Lage der Rumänen, die ebenso wie die übrigen Völker seine Unterthanen waren und deren treue Anhänglichkeit nicht minder als die Friedfertigkeit der Magyaren und Sachsen zur Befestigung seiner Macht und zur Sicherung der Ordnung und der allgemeinen Entwicklung erforderlich war; er wäre somit bereit gewesen, alles, was nur recht und billig und im Interesse der friedlichen Entwicklung erforderlich war, den Rumänen zu gewähren. Aber er fand sich schlechten Gesetzen und trotzigen privilegierten Classen gegenüber, die am Bestehenden nicht rütteln ließen. So wurde den Rumänen manches Gute von Wien aus in Aussicht gestellt, was mit der Zeit in Erfüllung ging; aber gewähren oder auch nur bestimmt versprechen konnte man ihnen nur solches, was man durchzuführen im Stande war. Damit waren aber die meisten nicht zufrieden, da es meistens Zugeständnisse waren, deren Tragweite nur in einer ferneren Zukunft sich beurtheilen ließ. Unzufrieden mit der Versicherung, daß kein Rumäne mehr in die katholische Kirche aufgenommen werden dürfe, wählen die Rumänen zum Nachfolger des Athanasius einen gewissen *Pataki*, der seiner Nationalität nach zwar ein Rumäne, aber ein lateinischer Katholik ist.

---

[1] Es verdient hier hervorgehoben zu werden, daß unter den Tausenden von Personen, welche in Ungarn seit dem Jahre 1866 ihre Familien-Namen magyarisiert haben, kein einziger Rumäne sich findet, wenn auch viele von den Rumänen, die nicht mehr rumänisch sprechen, rumänische Namen haben und in neuerer Zeit sogar Vereine sich bildeten, die die Magyarisierung der Familien-Namen planmäßig betreiben.

Der Papst gibt seine Zustimmung, daß dieser Katholik zur griechisch-katholischen Confession *übertreten* und die Weihe nicht vom Graner katholischen Erzbischof, für dessen Suffragen er gilt, sondern vom Kreutzer griechisch-katholischen Bischof in Koratien empfangen können. Dann verlegt Bischof Pataki seine Residenz von Karlsburg, wo auch ein katholischer Bischof residierte, nach Fogaras. Papst Innocentius der XIII., canonisiert mit der Bule *Rationi congruit* das nun neue *griechisch-katholische Bisthum Fogaras* und der Wiener Hof beschenkt es mit zwei Fiscalgütern.

Es heißt jedoch noch immer, daß die Union nichts weiter als eine Vorbereitung zum wirklichen Katholicismus sei, und etwa dreißig Jahre nach der einstimmigen Annahme der Union waren beinahe nur noch die Popen bei der Union geblieben. Da tritt ein begabter Mann auf, der die Mission der uniert-rumänischen Kirche richtig auffaßt und auch muthig verfolgt, Innocentius *Klein* de *Száď*, der am 25. Oktober 1730 die Weihe vom Munkácser griechisch-katholischen Bischof empfing und unter dem Namen Ioan II. die Leitung der Kirche übernahm. Als Klein von der Synode in Vorschlag gebracht und vom Kaiser ernannt wurde, befand er sich noch im Seminarium zu Tyrnau; aber er war schon allgemein bekannt und besaß das Vertrauen des Volkes, so daß seine Ernennung allein manche Rumänen wieder zur Union zurückführte. Bischof Klein bringt die rumänische Auffassung in seiner Kirche zur Geltung und wird dadurch zu ihrem eigentlichen Begründer. Er faßte seine Stellung nicht als eine rein kirchliche auf, und sie war auch keine solche. Die Rumänen hatten ja die Union angenommen, besonders weil sie dadurch sich im öffentlichen Leben eine bessere Stellung zusichern hofften. Diese Hoffnung ging nicht in Erfüllung. Die Rumänen, seien sie uniert oder nicht, galten auch dreißig Jahre nach der Annahme der Union noch immer für nur geduldete Bewohner des Landes und die meisten waren dazu auch noch an die Scholle gebundene Leibeigene. Bischof Klein erinnerte also den Wiener Hof an die den Rumänen in Aussicht gestellte Gleichberechtigung, die allein den Bestand der uniert-rumänischen Kirche sichern könnte und auch die erste der von der rumänischen Geistlichkeit gestellten Bedingungen war.

Dieses war nun sehr richtig, aber schwer durchzuführen. Wir müssen uns schon wundern, wenn wir sehen, daß es dem Bischof Klein gelingt, sich einen Sitz im siebenbürger Landtag zu erringen und als Stellvertreter der rechtlosen Rumänen von den Ständen anerkannt zu werden. Aber man konnte nicht umhin: er war unermüdlich, hatte einen großen Anhang und trat muthig für eine Sache ein, die auch der Wiener Hof vertheidigt wissen wollte. Zuletzt, als Kaiserin Maria Theresia dem Landtag (1743) einen Artikel vorschlägt, worin die unierten Rumänen für wirkliche Söhne des Landes erklärt werden, getrauen sich die Stände nicht offen dagegen zu stimmen. Das Gesetz wird jedoch nur in einer Fassung votiert, die auch eine den Ständen zusagende Interpretation möglich macht. Der unglückliche Gedanke, Gesetze zu bringen, die man schon bei der Annahme entschlossen ist nicht zu beachten, tritt im ungarischen Staatsleben mit diesem Gesetz zum erstenmal auf. Dies ist aber auch die einzige Bedeutung desselben, denn die Stände, welche nicht den Muth hatten, dasselbe zu verwerfen, setzten alles daran, um dessen Einführung zu vereiteln.

Die Situation der Rumänen ist jedoch eine von der früheren gründlich verschiedene. Früher war ihre Ausschließung vom öffentlichen Leben eine gesetzliche; vom Jahre 1743 an ist sie eine Ungesetzlichkeit. Es ist nicht zufällig und auch nicht gleichgiltig für das ungarische Staatsleben, wenn heute der Rumäne bei jeder Ungerechtigkeit, die er erleiden muß, mit dem Gedanken sich tröstet, daß der Kaiser es nicht weiß. Das Vertrauen der Rumänen in die Gerechtigkeit des Kaisers ist so unbedingt, und so entschieden ihr Mißtrauen allen übrigen Machthabern gegenüber, das Horia, als er mit einem Bittgesuch nach Wien abgesendet wurde, es den Rumänen schwören mußte, daß er nicht bloß das Bittgesuch dem Kaiser in die eigene Hand geben, sondern auch darauf bestehen würde, daß der Kaiser das Schriftstück vor ihm durchlese, „denn“, sagten sie: „es geschieht uns viel Unrecht, weil der Kaiser unsere Bittgesuche nicht gelesen hat; er hat viel zu thun und Andere verschweigen ihm Alles.“ Den Gedanken, daß zuweilen dem Kaiser die Macht abgehe, die erforderlich ist, um den Gesetzen allgemeine Achtung zu verschaffen, diesen Gedanken kann der Rumäne nicht erfassen.

Und auch Bischof Klein scheint den Wiener Hof für allmächtig angesehen zu haben, denn er drang hartnäckig und bestand mit einer Art verzweifelten Entschlossenheit auf der Einführung des Gesetzes, so daß er auch für den Wiener Hof, der einen Krieg vor sich hatte, immer unbequemer wurde. Zuletzt mußte man in Wien nachgeben und ihn den drängenden Ständen opfern. Klein flüchtete nach Rom; aber der römische Stuhl trat für einen Mann, der mehr für die rumänische als für die katholische Sache eiferte, ebenso wenig ein. Sein Nachfolger, Petru Aaron, war ein andächtiger Mann, der eifrig bemüht war, für das Wohl seiner Kirche zu sorgen, aber zur Gegenpartei angehörte, die sich abwartend verhielt. Der Geist des in der Verbannung (1768) verstorbenen und als erster Märtyrer der nationalen Sache beweinten Klein schwebt jedoch über der uniert-rumänischen Kirche: seine Principien und seine Aspirationen werden allmählich zu einer theueren Tradition, welche die unierten Rumänen zusammenhält und einem bestimmten Zweck zuführt. So konnten auch die späteren Leiter der uniert-rumänischen Kirche nur die von Klein begonnene Arbeit fortsetzen.

Bischof Klein hatte die Residenz von Fogaras gegen den Mittelpunkt des von Rumänen bewohnten Bodens, nach *Blasendorf* verlegt, und dem dortigen Basiliten-Kloster eine Dotation für 11 Mönche zugesichert. Diese Mönche waren das erste rumänische Lehrer-Collegium. Er sorgte auch für einen tüchtigen Nachwuchs, indem er rumänische Jünglinge nach Rom schickte, um sie dort ausbilden zu lassen. Sein Nachfolger gründet die ersten rumänischen Schulen in Blasendorf, ein Seminar und eine Buchdruckerei. Er kauft auch ein neues Gut für seine Diöcese an und sichert seiner Geistlichkeit die sogenannte canonische Portion zu, nämlich, für jede Pfarre eine Wiese und eine Bauern-Session Acker. Der Gedanke, den Rumänen durch Ausbildung zur politischen Bedeutung zu verhelfen, wird dann von den nachfolgenden Bischöfen [1] mit stets zunemhendem Eifer gepflegt. Die Zahl der rumänischen Schulen wächst allmählich an; es wird in Blasendorf auch noch ein Gymnasium und ein Lehrer-Seminar gegründet; man sorgt für den Unterhalt armer Studierenden; es werden Stipendien für rumänische Jünglinge gegründet, die höhere Anstalten besuchen. Die Rumänen werden noch immer als nur geduldete Bewohner des Landes behandelt; aber der Pope ist kein Leibeigener mehr, und man getraut sich nicht, seine Kinder aus der Schule zu den Frohndiensten abzuführen. So entsteht allmählich inmitten des rumänischen Volks eine allen Strebsamen offene Classe von Menschen, die sich einer verhältnißmäßigen Unabhängigkeit erfreut, leichter ihr tägliches Brod erwirbt und für höhere Ansprüche empfänglich ist. Diese Classe hat nun auch das naturgemäße Bestreben, diese seine Empfänglichkeit dem ganzen Volk mitzutheilen.

Dann gibt es in Blasendorf einen kleinen Kreis von vollständig unabhängigen Männern, welche die Richtung der ganzen nationalen Thätigkeit angeben. Diese sind die Stützen der neuen Kirche und die Nachfolger der nationalen Partei, die sie gegründet hat, also schon überhaupt die eigentlichen Vertreter der nationalen Gesinnung. Nun leben sie noch dazu in Blasendorf in vollständiger Abgeschlossenheit und weichen jeder Berührung mit Fremden aus; doch hie und da stehen sie Menschen gegenüber, die, trotzdem sie selbst Rumänen, einen fremdartigen Geist aus fremden Lehranstalten mit in die rumänische Kirche hineinbringen wollen, und diesen Geist bekämpfend, werden sie zu Predigern der nationalen Intoleranz. Der dem Rumänen eigenthümliche Sinn für nationale Abgeschlossenheit wird in Blasendorf zu einer wissenschaftlich begründeten Theorie.

---

[1] *Şiematismulu veneratului Cleru alu Archidiecesei Metropolitane greco-catolice a Alb'a Iuliei şi Fagarasiului,* 1876, pag. 24—33.

Dieser Geist feindseliger Abgeschlossenheit, der von Blasendorf aus seit mehr als hundert Jahren eifrig propagiert wird, hatte gewiß nicht zur Verwirklichung der Idee der christlichen Einheit beigetragen. Man wurde mit der Zeit in Blasendorf zwar treu katholisch; aber in dem Grade, als der Katholicismus Wurzel faßte, traten auch die nationalen Gesinnunngen entschiedener hervor, denn man mußte es in Blasendorf fühlen, daß nur die Pflege nationaler Gesinnungen das Bestehen der uniert-rumänischen Kirche sichern könne. Es ist zweifellos besonders den Bemühungen des verbannten Klein zu verdanken, wenn schon im Jahre 1748 ein zweites griechisch-katholisches Bisthum bei *Großwardein* für die Rumänen gegründet wurde, welches bald darnach auch eine reiche Dotation erhielt.

Man ist seitdem unaufhörlich bemüht, feste Beziehungen zwischen diesen zwei rumänischen Bisthümern herzustellen und womöglich sämmtliche unierte Rumänen in ihnen zu vereinigen. Schon der zweite Bischof von Großwardein (1770) wurde vom Blasendorfer geweiht, und seitdem empfing kein uniert-rumänischer Bischof die Weihe von einem Fremden. Auch hatte man in Großwardein bald darnach ein zweites Seminar und in Belényes ein zweites rumänisches Gymnasium gegründet. Ein ansehnlicher Theil der Rumänen blieb jedoch noch immer der vorwiegend ruthenischen Munkácser Diöcese einverleibt, und auch die Beziehungen beider rumänischen Bisthümer waren keine rechtlich begründeten; die vollständige nationale Abgeschlossenheit und mit ihr auch die Einheit der uniert-rumänischen Kirche wurde erst im Jahre 1850 durchgeführt.

Als *Schaguna* sich an die Spitze der griechisch-orthodoxen Rumänen Siebenbürgens stellte und auf die Wiedererrichtung der ehemaligen griechisch-orthodoxen Metropolie von Karlsburg bestand, ging der römische Stuhl bis zur äußersten Grenze mit der Nachgiebigkeit. Man gewährte den Rumänen alles: eine Metropolie mit der Residenz zu Blasendorf, zwei neue Bisthümer, zu *Lugos* und *Szamos-Ijvár,* die Vereinigung der vier Bisthümer zu einer einheitlichen rumänischen Metropolie und endlich eine derartige Begrenzung dieser Bisthümer, daß sie nur Rumänen und alle in den ungarischen Ländern wohnenden unierten Rumänen einfassen sollten.

DIE KÄMPFE UM DIE NATIONALE ABGESCHLOSSENHEIT BEIDER RUMÄNISCHEN KIRCHEN

Da in der vom Metropoliten Athanasius einberufenen Synode keine Stimme gegen die Union mit der römischen Kirche sich erhoben hatte, so galten alle Rumänen, die später die Union verwarfen, für Abtrünnige und wurden als solche manchen Verfolgungen ausgesetzt. Vor Allem blieben sie ohne Geistliche, ohne Leitung und ohne jede kirchliche Organisation; dazu hatten sie die Kirchen abzutreten und für den Unterhalt der unierten Popen zu sorgen.

Als eine Illustration dieser Zustände soll hier folgende Stelle aus einem im Jahre 1763 von den Rumänen des Bistritzer Kreises an den Ofner Bischof Dionysius Novakovics gerichteten Bittgesuch dienen: „Unierte Geistliche, von katholischen Soldaten geleitet, gehen auf Untersuchung in jedes rumänische Dorf, fangen sechs Gemeinde-Älteste auf und fragen sie: Wollt ihr bei der Union *verharren?* Diejenigen Befragten, die mit Nein antworten, werden in Bande geschlagen und in's Gefängniß geworfen, manche derselben mit grausamen Stockschlägen bedacht, hinwieder Andere, die man nicht einfangen konnte, mit einer Geldstrafe von 20—30 Gulden belegt; überdies erhebt die deutsche Militär-Mannschaft in den einzelnen Dörfern fühlbare Requisitionen und verzehrt die geringen Vorräthe des dürftigen Landmanns. Wir verkümmern an Leib und Seele, wir sterben ohne Beicht und Communion wie das liebe Vieh und gleichen einer Schafherde ohne Hirten. Wenn Du, Hochwürdiger Herr, Dich unser nicht erbarmst, uns nicht Hülfe und Trost bringst, so kehren wir nicht mehr nach Hause zurück, wo uns Haft und Strafe erwartet, sondern ziehen von dannen in andere Länder, wo wir ruhig bei unserem Glauben bleiben dürfen; denn wir sind fest entschlossen, eher unterzugehen, als die Union anzunehmen. Wenn es daher möglich ist, schicke uns einen nichtunierten Priester, damit wir nicht insgesamt zu Grunde gehen."

Es war nicht möglich; Bischof Dionysius, der damals auch die Stelle eines Bischofs der Nichtunierten in Siebenbürgen vertrat, getraute sich nicht, einen Priester in den Bistritzer Kreis zu schicken. Man entsandte nun um dieselbe Zeit eine Commission und diese hatte trotz der waltenden Strenge, in Siebenbürgen 124.000 rumänische Familien gezählt, welche die Union entschieden verwarfen und sich griechisch-orthodoxe Geistliche erbaten. Der Wiener Hof konnte diese Familien, welche die weit überwiegende Majorität der siebenbürger Rumänen ausmachten, nicht ohne jede kirchliche Leitung lassen, und so wurde die Frage der Bestellung eines eigenen Bischofs für die nicht-unierten Rumänen Siebenbürgens in Erwägung gezogen.

Als weitere Illustration der Sachlage soll folgender vom Kanzler Kaunitz am 9. Oktober 1758 an Kaiserin Maria Theresia gerichteter Brief dienen: „Euer Majestät haben mir ohnlängst das wieder hiebei folgende Conferenz-Protokoll über die Siebenbürgische Religions-Angelegenheiten nebst einem Allergnädigsten Billet zuzusenden, und meine geringe Meinung abzufordern geruhet, was desfalls für eine Allerhöchste Entschließung zu fassen seye. Mein in dem Protokolle enthaltenes Votum habe ich nach meinem besten Wissen und Gewissen eingerichtet, und wußte dahero demselben nichts zu- noch vonzusetzen; ich begreife aber gar wohl, daß Euer Majestät bei denen unterschiedenen Meinungen sehr bedenklich falle, die Frage zu entscheiden: Ob denen *Graecis non unitis* in Siebenbürgen ein eigener Episcopus exemtus unter denen von mir in Vorschlag gebrachten Modalitäten zu gestatten, oder ob es blosserdings bei der bisherigen Verfassung zu lassen seye? Ich bin auf das erstere verfallen, weilen mich in allen den Allerhöchsten Dienst betreffenden Berathschlagungen möglichst befleiße, denen halben und palliativ Maßnahmen, so gemeiniglich weit mehr zu schaden als zu nutzen pflegen, auszuweichen, das Übel an der Wurzel anzugreifen, und die Sachen so anzusehen, wie sie seynd, und nicht wie sie seyn sollten. Wenn man sich mit der Hoffnung schmeicheln könnte, daß diejenige, so Euer Majestät weiseste und gerechteste Anordnungen wegen denen gegen die *Graecos non unitos* zu beobachtenden Maß-Regeln zu vollziehen haben, sich recht benehmen, und ihrer Schuldigkeit ein behöriges Genügen leisten würden; so dürfte nicht so gar schwer fallen, andere sowohl dem Staat, als der herrschenden Religion ersprießliche Hülfsmittel ausfindig zu machen; allein diese Hoffnung muß nach der so vielfältigen Erfahrung für ganz vergeblich ansehen; und die Neigung zu Zwangs-Mitteln nebst dem Haß gegen alle Illyrier ist all zu tief eingewurzelt, als daß sich desfalls eine Abänderung zu versprechen sein sollte. Gleichwohlen wäre es bei den jetzigen Umständen mehr als jemalen zu gefährlich, eine nahe Gelegenheit zu Rebellionen, Emigrationen und anderen höchst schädlichen Folgen offen stehen zu lassen, und keine N. B. zureichende Hülfs-Mittel dagegen anzuwenden. Die auf etliche Millionen Seelen hinaus laufende Anzahl derer *Graecorum non unitorum,* so unter Euer Majestät Allerhöchsten Bothmässigkeit stehen, sind meines wenigsten Ermessen als ein Schatz und wahres Kleinod des Durchlauchtigsten Erzhauses zu betrachten, von welchem künftighin noch größere Vortheile, als bishero vor den Staat gezogen werden könnten; wann sie nur im Geist- und Weltlichen gegen alle Bedrückungen, Ungerechtigkeiten und befugte Beschwerden mit rechtem Nachdruck geschützet, und so geführt werden, wie einer rauhen und kriegerischen Nation nach denen Regeln der Vorsicht begegnet werden soll. Soviel aber insbesondere die Siebenbürgische Wallachen anbetrifft, so scheinet meinem gehorsamsten Voto am meisten der Einwurf entgegen zu stehen, daß andurch die bisherige Union in gänzliche Zerrüttung verfallen dürfte. So wenig ich nun solches alsdann in Zweifel zu ziehen getraute, wann man einen eifrigen und abgeneigten Griechen zum *episcopo exemto* auswählete, und andere zu gebrauchende Vorsicht außer Acht lassen wollte; so sehr halte ich mich versichert, daß ein vernünftiger *Episcopus exemtus,* welcher zugleich durch sein Interesse von allen Fehltritten zurückgehalten wird, der Union zu schaden, und Gelegenheit zu Beschwerden, mithin zu seiner Abänderung zu geben, auf das sorgfältigste vermeiden würde, ja wohl gar zum größten Vortheil der Religion und des Staats zu vermögen sein dürfte, sich und seine ganze Gemeinde zur Union zu wenden, und diese auf die leichteste und geschwindeste Art beständig festzustellen; wohin auch das ohnbenannte, und von Euer Majestät mir allergnädigst mitgetheilte Gutachten, so einen gewissen Dionisium zum Bischofen in Vorschlag gebracht hat, abgezielet zu haben scheinet. Ob nun der ernannte Dionisius die erforderlichen Eigenschaften besitze, wie derselbe recht zu gewinnen, und zu beobachten, oder was sonsten zu Beförderung des Allerhöchsten Dienstes vorzukehren seye; bleibet Euer

Majestät erleuchtestem Gutbefinden in tiefster Ehrerbietung anheimgestellet."

Dieser Vorschlag wurde zwar von der Kaiserin genehmigt, aber der Ofner Bischof *Dionysius Novakovics* wurde erst im Jahre 1763 als provisorischer Leiter der nicht-unierten Rumänen nach Siebenbürgen beordert, und auch hörten die Verfolgungen damit nicht auf. Es muß jedoch hervorgehoben werden, daß diese Verfolgungen nicht rein confessioneller Natur waren. Man schützte bloß den Glauben vor, um vor dem Wiener Hof die Verfolgung der Rumänen zu rechtfertigen. So verfolgte man auch die unierten Rumänen, trotz ihrer treukatholischen Gesinnung.

Nach dem Tode des Petru Aaron trat im Jahre 1764 die Synode zusammen, um die der Krone vorzuschlagende Candidaten zu wählen. Grigorie Maior erhielt 90, der verbannte Bischof Klein 72, Silvester-Caliani 16 und der damalige Vicar *Athanasius Rednik* bloß 9 Stimmen. Die Krone ernennt jedoch den letzteren, gewiß nicht populären Mann zum Bischof, und diese Ernennung versetzt die Rumänen in einen förmlichen Aufruhr. Sie wollen den neuen Bischof nicht als solchen anerkennen; der Notar der Geistlichkeit weigert sich, die übliche Kundmachung vorzunehmen und die Erzpriester richten an den Papst Clemens VIII. ein Bittgesuch, damit er den neuen Bischof nicht präconisiere und sich bei der Kaiserin um die Rehabilitierung des verbannten Klein verwende. Die Bittsteller erhielten eine rügende Abfertigung. Zugleich fand sich die Kaiserin über Anlangen des Bischofs Athanasius bewogen, die Bestrafung und Unschädlichmachung der Rädelsführer der Widerstandspartei anzuordnen. Grigore Maior wurde verhaftet, sodann nach Munkács verbannt, daselbst unter strenge Aufsicht gestellt und von allem Verkehr nach außen entfernt gehalten; Geronti Cotorea und Silvester Caliani erhielten getrennte Wohnsitze, mußten strengen Gehorsam leisten und auf jede Hoffnung amtlicher Vorrückung Verzicht thun; der Erzpriester und Notar Avram, wie auch der Erzpriester von Blasendorf Ioan Sacadate geriethen für so lange in gefängliche Haft, als sie nicht dem Bischof persönlich Abbitte geleistet.

Man wird nun glauben, daß Athanasius Rednik wegen seiner treu katholischen Gesinnungen bevorzugt wurde. Im

Gegentheil berichtet uns E. von Hurmuzaki Folgendes über ihn: „Die allzustarke Vorliebe für ein opfervolles Mönchthum ererbte sich nun einmal nicht auf seine Nachfolger, wohl aber die von ihm bethätigte standhafte Festhaltung der Sonderstellung seiner Religionsgenossenschaft. Ein treuer Anhänger seiner Kirche, ein gewissenhafter Vollstrecker des griechischen Ritus, wie er immer war, mochte er sich mit der von oben geförderten Latinisierung der Einrichtungen und Gebräuche der unierten Kirche keineswegs befreunden. Zu dem Behufe entwickelte und begründete er in eingehender Weise die Rechte und eigentliche Stellung seiner Kirche mittels einer im Jahre 1771 unmittelbar an den Papst gerichteten Denkschrift, deren Tendenz in dem offenen Hauptsatz gipfelte, daß die Unierten, da sie weder das Trienter Concilium noch die sonstigen Canones der römischen Kirche angenommen hätten folgerecht an dieselben auch nicht gebunden wären. Sein Clerus unterstützte ihn eifrig bei der Geltendmachung dieser Rechtsverwahrung. Eine zahlreich besuchte Diöcesan-Synode der unierten Geistlichkeit legte Einsprache gegen jede Vergewaltigung ihres religiösen Gewissens ein und erklärte unumwunden, daß der griechisch-katholische Clerus außer aus den vier dogmatischen Unterschiedspunkten weder vordem etwas aus den lateinischen Kirche angenommen habe, noch zur Stunde etwas anzunehmen gesonnen sei. Die Lateinisierung der unierten Kirche wider ihren Willen erhielt sonach im Geiste der Bevölkerung Schranken angewiesen, die schon zur Zeit des Mitregenten Josefs II., umsomehr aber während seiner Alleinherrschaft als unübersteiglich gelten mußten. So hatten denn die Jesuiten und Ultramontanen sich wie vordem in dem Bischof Klein, so nunmehr in seinem Nachfolger Athanasius Rednik verrechnet... Bischof Athanasius, an der eigenen und seines Clerus Erklärung nach wie vor unverbrüchlich festhaltend, duldete nicht die geringste Neuerung in römisch-lateinischen Sinne, sei es in den Gewändern oder in den Ceremonien oder in sonstigen Gebräuchen der unierten Kirche."

Seine kirchlichen Gesinnungen waren somit weder für die Rumänen, noch für den Wiener Hof auschlaggebend. Der Wiener Hof hatte ihn wegen seiner Fügsamkeit in politischen Fragen bevorzugt; die Rumänen wollten dagegen einen

Bischof haben, der gleich dem verbannten Klein sich als politischer Leiter an ihre Spitze stelle und muthig die Ansprüche des rumänischen Volkes zu vertreten bereit sei. So lange jedoch die äußeren Kriege dauerten, wäre solch ein Mann für den Wiener Hof unbequem gewesen, und so mußte auch *Grigorie Maior*, wie einst Bischof Klein, den Ständen geopfert werden.

Mit der Herstellung des Friedens ändert sich aber die Sachlage. Der verbannte Grigorie Maior nützte im Jahre 1771 klugerweise die Anwesenheit des Kaisers Josef II. in Munkács zur eigenen Befreiung, stellte sich demselben als ein von seinen Brüdern treulos verkaufter Josef vor und wußte sich, nachdem der Kaiser zur Untersuchung der Beschwerde die ungarische Hofkanzlei angewiesen hatte, so gründlich zu rechtfertigen, daß er für unschuldig erklärt und aus Anlaß der Errichtung einer rumänisch-ruthenischen Buchdruckerei in Wien zum Büchercensor daselbst ernannt wurde. Seine unläugbaren Verdienste bei Errichtung der Militärgrenze kamen hiezu in besondern Anbetracht. Über Ansuchen des unierten Clerus kamen ferner die drei, vom Bischof Rednik als bemakelt erklärten Ordenspriester Grigorie Maior, Geronti Cotorea und Silvester Caliani vollends zu Ehren und erhielten die Bewilligung, um den erledigten Bischofsitz als unbeanständete Bewerber einzutreten. Bei der unter Leitung der kaiserlichen Commissäre Graf Haller und Béldi am 15. August 1772 zu Blasendorf abgehaltenen Wahlversammlung der Geistlichkeit entfiel die weit über die einfache Mehrheit hinausreichende, auf mehr als hundert sich belaufende Stimmenzahl auf Grigorie Maior... Maria Theresia, diesmal einig mit dem Clerus, gab den aus Siebenbürgen hinauf dringenden böswilligen Einflüsterungen kein Gehör, bestätigte vielmehr den kraft der meisten Stimmen auserkorenen Günstling der Unierten Grigorie Maior und willfahrte überdies dem Ansinnen, daß die Consecration in der Hofpfarrkirche unter den Augen des Kaiserpaares erfolgen möge. Am Ende der Feierlichkeit ertheilte Bischof Maior der Kaiserin seinen Segen, worauf ihm diese mit einem goldenen Brustkreuz und kostbarem Ringe beschenkte. Nicht lange darnach wurde ihm die hohe Würde eines kaiserlich geheimen Rathes und der Titel „Exzellenz“ beschert, eine Auszeichnung, die vor ihm noch keinem rumänischen Bischof zugute gekommen. Zu gleicher Zeit sorgte man auch dafür, daß unter den nichtunierten Rumänen die geregelten Zustände hergestellt würden. Man thut ihnen keinen Zwang mehr an, man gibt ihnen Geistliche, man stört sie nicht mehr; trotzdem treten beim Erscheinen des populären Grigorie Maior in Siebenbürgen Tausende freiwillig zur Union über, denn der Mann, der nun die unierte Kirche leitete, vertrat die Sache des rumänischen Volkes.

Bald darnach (1783) ernennt Kaiser Josef II. den serbischen Archimandriten *Gedeon Nikitics* zum ständigen Bischof der griechisch-orthodoxen Rumänen Siebenbürgens mit dem Sitz zu Răşinar bei Hermannstadt. Dessen Nachfolger *Gerasim Adamovics* tritt schon als zweiter Vertreter der rumänischen Sache im siebenbürger Landtag auf und stellt die Beziehungen zwischen beiden rumänischen Kirchen her. „Seinen unermüdlichen Bewerbungen und Anstrengungen gelang es auf dem siebenbürgischen Landtag im Jahre 1791 die gesetzliche Bestimmung (Art. 60) zur Annahme zu bringen, dergemäß die griechisch-orientalische Religion nicht mehr als bloß tolerierte anzusehen wäre, sondern zur freien Cultusübung berechtigt zu sein hätte. Gleich verdienstvoll war seine Haltung in national-politischer Beziehung, indem er gemeinschaftlich mit dem unierten Bischof *Ioan Bob* für den erweiterten Wirkungskreis seiner Nation mit Wort und That muthig einstand und in solchem Anbetracht auf demselben Landtag eine von ihm und seinem Streitgenossen Bob unterzeichnete umfangreiche, wohlbegründete und epochebildende Petition überreichte, welche auf volle Wiederherstellung der vorenthaltenen Rechte der Rumänen ausging.“ [1]

Seitdem gipfelt jede politische Action der Rumänen in der Zusammenwirkung der beiden Bischöfe, welche sie als ihre natürlichen Führer betrachten und welche auch von Andern als solche anerkannt werden; was diese thun und sagen, ist im Namen des ganzen Volks giltig gesagt und gethan. Als eine Folge dieser politischen Stellung der Bischöfe gravitiert das ganze Volk immer derjenigen der beiden Kirchen zu, deren jeweiliger Leiter mit größerem Nachdruck die nationalen Interessen befördert. Als Josef II. endlich einen ständigen griechisch-orthodoxen Bischof für Siebenbürgen ernannte, fiel seine Wahl auf einen serbischen Archimandriten, und zweifellos wäre es ihm auch unmöglich gewesen, unter den siebenbürger Rumänen selbst einen dazu tauglichen Mann zu finden, da die gebildeteren Männer des Volks zur griechisch-katholischen Kirche gehörten. Und ebenso traurig sah es in Ungarn und im Banat aus. Zur selben Zeit, als die Siebenbürger sich der römischen Kirche angeschlossen hatten, schlossen sich die Rumänen aus Ungarn und dem Banat der serbischen an, um die von Kaiser Leopold I. dieser Kirche zugesicherten Rechte und Privilegien mitgenießen zu können. Sie bekamen jedoch serbische Bischöfe, durchgehends serbische Erzpriester und wurden überhaupt von den Serben derart beherrscht, daß sie nicht zur Bedeutung gelangen konnten.

---

[1] Das schon citierte *Supplex libellus* etc.“.

Schon im Jahre 1786 gewährt jedoch Josef II. auch den griechisch-orthodoxen Rumänen aus Siebenbürgen eine Staatshülfe für die Beförderung des Schulwesens. Außerdem standen die Blasendorfer Schulen allen Rumänen offen; ja, es wurden arme rumänische Studierende, auch wenn sie nicht griechisch-katholischer Confession waren, in das Blasendorfer Convict aufgenommen. So gibt es schon gegen Ende des XVIII. Jahrhunderts auch unter den griechisch-orthodoxen Rumänen eine kleine Schaar von aufgeklärteren Männern, denen man das Recht einräumen konnte, sich aus ihrer Mitte selbst den für die bischöfliche Würde tauglichen Geistlichen auszuwählen und der Krone vorzuschlagen.

Nach dem Tode des Bischofs Adamovics bleibt der bischöfliche Stuhl 14 Jahre lang unbesetzt; aber nach 14 Jahren werden die griechisch-orthodoxen Erzpriester Siebenbürgens angewiesen, eine Wahlversammlung abzuhalten; es wird ihnen jedoch zugleich vorgeschrieben, daß sie nur solche Glaubensgenossen wählen können, welche in Siebenbürgen geboren wurden. Nach einer Zwischenzeit von mehr als hundert Jahren erhielten somit auch die griechisch-orthodoxen Rumänen im neuernannten *Vasilie Moga* wieder einen Bischof, den sie selbst aus ihrer Mitte gewählt hatten. Um diese Zeit (1816) verfügt ein kaiserliches Relcript, daß Jünglinge griechisch-orthodoxer Confession nach Wien geschickt und auf der Universität ausgebildet werden sollen. Aber dreißig Jahre nachher sah es noch immer sehr traurig in der griechisch-orthodoxen Kirche Siebenbürgens aus; die Folgen Jahrhunderte langer Verwahrlosung zu beseitigen, wurde erst *Schaguna* möglich.[1]

Als er im August 1846 die provisorische Leitung der Diöcese übernahm, fand er sowohl das Volk, wie auch die Geistlichkeit in Verkommenheit. Dorfschulen gab es nur hie und da in größeren Ortschaften, wo der Cantor den Kindern wohlhabenderer Leute Unterricht im Lesen und Singen gab, um sie priesterfähig — *bun de popă* — zu machen, denn die Popen waren durchgehends gewöhnliche Bauern, die wohl lesen und singen, aber oft nicht auch schreiben konnten.[2] Für ihre höhere Ausbildung hatte man dadurch gesorgt, daß man in Hermannstadt einen *sechsmonatlichen* Cursus einführte und diejenigen, welche diesen Cursus durchgemacht hatten, waren der aufgeklärtere Theil des Clerus. Der Bischof selbst hatte einen jährlichen Gehalt von etwa dreitausend Gulden, wenn er sie von den Popen eintreiben konnte, keine Stellung in der Gesellschaft und ein armseliges Haus als Residenz. Dazu lesen wir in der ersten Epistolie, die Schaguna an seinen Clerus richtete, folgende Worte: „Hört mein Flehen, das ich aus der Tiefe meiner Seele zu euch rufe: Wehe mir, wenn ich die gute Lehre nicht verkünde, denn die Pflicht zwingt mich dazu und das Amt wurde mir anvertraut... Mit tief bekümmertem Herzen und unsäglicher Verwunderung gewann ich die Überzeugung, daß viele unserer Geistlichen die Angewöhnung haben, nach Beendigung der heiligen Messe, an Sonn- und Feiertagen, aus der heiligen Kirche nicht nach Hause, sondern gerade in's Wirthshaus sich zu begeben, und dort mit den gemeinen Menschen verweilend zu trinken und Geistlichen nicht geziemende Redensarten zu führen.“ Dann schreibt er ihnen vor, wie sie sich zu kleiden und zu benehmen haben, wenn sie in die Stadt kommen und droht alle diejenigen gehörig bestrafen zu wollen, welche schmutzig an Kleidung und mit ungekämmten Haaren öffentlich sich zeigen würden.

---

[1] Die auf die Thätigkeit des Metropoliten Schaguna bezüglichen Daten entnehme ich der unlängst erschienen vortrefflichen Biographie: Nic. Popea, *Archiepiscopul și Metropolitul Andreiu Baron de Șaguna.* Sibiu 1879.

[2] Ich habe unter dem Titel *Budulea Taichii* eine novellistische Darstellung des Übergangs-Stadiums versucht. Deutsch von Mite Kremnitz, in den *Neuen rumänischen Skizzen.* Leipzig W. Friedrich 1881.

So sah die Gesellschaft aus, in deren Mitte der vornehme Mann Schaguna die Bahn der Öffentlichkeit betritt; aber er schämte sich seiner Umgebung nicht, denn er fühlte das Bedürfniß, sie allmählich zu sich zu heben und seiner würdig zu gestalten. *Schaguna* war kein Siebenbürger und auch kein Daco-Rumäne. Er entstammte (geboren zu Miskolcz am 1. Jänner 1809) einer macedo-rumänischen Familie, welche im XVII. Jahrhundert aus Grabova auswandernd, sich erst in Galizien niederließ und später nach Ober-Ungarn übersiedelte. Sein Vater Naum war ein wohlhabender Kaufmann zu Misklocz, wo Schaguna auch seine Studien bis zur VI. Gymnasial-Classe fortsetzte. Nach dem Tode seines Vaters kam Schaguna nach Pest, zu seinem Onkel Athanasius Grabovski, einem reichen Kaufmann, der mit den besten Kreisen seines Adoptiv-Vaterlandes in Beziehung stand. Hier, im Hause seines Onkels, erlernte Schaguna auch die rumänische Sprache, die er früher nicht kannte, und hier wurde er über den verwahrlosten Zustand seiner Nation, die er nie gesehen hatte, eingehend unterrichtet. Im Alter von 21 Jahren, nach Beendigung seiner Rechtsstudien (1829), faßte er den Entschluß sein Leben seiner Kirche zu widmen, und Bischof Manuilovic, ein Freund seines Onkels, nahm ihn zu sich nach Werschez. Nach Beendigung der theologischen Studien legte er dann, am 1. November 1833, im serbischen Kloster Hoppova das Ordensgelübde ab und nahm statt des Taufnamens Athanasius den Ordensnamen *Andreas* an. Er blieb jedoch nicht im Kloster, sondern kam nach Karlowitz, wo er als Secretär des serbischen Patriarchen Stratimirovic, Notar des Consistoriums, Bibliothekar und Professor bald zur Bedeutung gelangt und Aller Aufmerksamkeit auf sich zieht. Im Alter von 37 Jahren wird er mit dem königlichen Rescript vom 27. Juli 1846 zum General-Vicar der siebenbürger Diöcese ernannt. Und als er an die Spitze der verwahrlosten Kirchengemeinschaft gestellt ward, entstand im rumänischen Volk eine plötzliche Strömung gegen die Union und ganze Gemeinden, die seit 150 Jahren uniert waren, fielen von der Union wieder ab, um sich um den Mann zu schaaren, dessen bloßes Erscheinen alle Herzen mit Hoffnung erfüllte und dessen erstes Wort in allen Herzen widerhallte. „Die Ehrenbezeugungen“, sagte er den Rumänen, welche ihm bei seiner Ankunft (1848) aus Karlowitz einen festlichen Empfang bereitet hatten, „die Sie, wie es mir scheint, nicht bloß dem Amt, welches ich bekleide, sondern auch meiner Person darbringen, erfreuen mich sehr. Ich nehme sie unter einer Bedingung an: daß Sie, wie bisher, auch in der Zukunft, *stets treu dem österreichischen Kaiserhause bleiben werden.* Es gibt keinen Menschen in der Welt, der ein so gutes Herz hätte, wie unser gütiger Vater Ferdinand. So wahr Ihr hofft, daß Gott Euch und Eueren Kindern helfe, bleibt ihm mit ewig unerschütterlicher Treue zugethan. In dieser Zuversicht ertheile ich Euch meinen Segen.“ Und wäre Schaguna nicht schon der Leiter der Rumänen gewesen, so hätte ihn das Festhalten an dem Sinn dieser Worte dazu gemacht.

Zu Blasendorf, wo vom 3. bis 15. Mai 1848 bei 40.000 von beiden Consistorien einberufene Rumänen unter dem Vorsitz beider Bischöfe, Schaguna und Leményi, eine Versammlung abhielten, wurde Schaguna zum Leiter sowohl des ständigen Ausschusses, wie auch der an den Thron zu sendenden Huldigungs-Deputation gewählt, und als Leiter war er auch der einzige Rumäne, der von Ludwig Kossuth für vogelfrei erklärt wurde. Der griech.-kath. Bischof Leményi dagegen, dessen politische Gesinnungen den Rumänen nicht zusagten, trat bald darauf zurück; dessen Nachfolger aber, der spätere Metropolit *Alexander Sterca Şuluţ* war so treu rumänisch gesinnt, daß er Schaguna wiederholt den Vorschlag machte, selbst Mitropolit der besser gestellten unierten Kirche zu werden und keinen Anstand nahm, an ihn die Worte zu richten: „Deine Exzellenz wissen es sehr gut, daß ich in der Politik nicht bewandert bin: handle also, wie Gott Dir's eingeben wird, und ich will Alles unterschreiben.“

So trat nun Schaguna im Namen des ganzen Volkes auf, und es gelang ihm auch das scheinbar Unmögliche, weil er nur das allgemeine Wohl im Auge hatte und nur das natürlich Nothwendige wollte. Seiner maßvollen Leitung ist es zu verdanken, wenn die Rumänen von der ihnen nach jahrhundertlanger Unterdrückung gewährten Freiheit keinen Mißbrauch machten, und in ihrer raschen Entwicklung jede Überstürzung vermieden.

Heute gibt es in Siebenbürgen zwei Metropolien, eine griechisch-orthodoxe zu Hermannstadt und eine griechisch-katholische zu Blasendorf, welche zwei national agbeschlossene

Kirchen bilden und sämmtliche Rumänen der ungarischen Krone umfassen. Was den Grad der hierarchischen Unabhängigkeit beider Kirchen anbelangt, so lesen wir in einem vom *Metropoliten* Şuluţ im Jahre 1862 an den *Bischof* Freiherrn von Schaguna gerichteten Schreiben Folgendes: „Deine Exzellenz sind in ganz Siebenbürgen, in der eigenen Diöcese ein so zu sagen unbeschränkter und unabhägiger Herr in Allem, was die kirchlichen Angelegenheiten anbetrifft, haben keines Andern Meinung einzuholen, — eines andern bischöflichen Collegen, noch eines Metropoliten oder Patriarchen, falls etwas zu thun oder zu unternehmen vorhätten. Ich befinde mich aber, wie Deine Excellenz es wohl wissen, unter schwierigeren Umständen. Ich habe bei der Verwaltung der Kirche und unserer Gläubigen in Siebenbürgen und aus der Metropolitan-Provinz als Collegen einige Bischöfe, unter denen die ehemalige Diöcese von Fogaras vertheilt wurde, ich habe einen apostolischen Nuntius, einen Patriarchen, ja sogar andere Brüder nicht gemeinsamer Abstammung, welche einflußreich sind, mich controlieren, jeden meiner Schritte mit wachsamem Auge verfolgen und sehr oft auch in Sachen, worin sie kein Recht haben, nicht bloß meinen Willen, sondern auch mein Gewissen gebunden halten."

Schaguna benützte diese seine unabhängige Stellung, um die nationale Abgeschlossenheit der griechisch-orthodoxen rumänischen Kirche durchzuführen. Nach zwanzigjährigem, rastlosem Bemühen gelang es ihm endlich, die sogenannte hierarchische Trennung von der serbischen Kirche zu vollenden und *alle Rumänen griechisch-orthodoxen Confession unter einem Metropoliten* zu vereinigen. Die rumänische Metropolie, mit Suffragenen zu Arad und Karansebes, ward im Jahre 1868 definitiv gegründet und von einem Kirchen-Congreß im Sinne der den Rumänen eigenthümlichen Anschauungen organisiert. Diese der serbischen von Karlowitz coordinierte rumänische Metropolie huldigt zwar den Dogmen der orientalischen Kirche; aber sie nahm die in der orientalischen Kirche nirgends gründlich durchgeführte synodale Verfassung an, kennt keine fremde Oberhoheit und ist somit hierarchisch vollständig unabhängig. Der jeweilige Metropolit wird vom Kirchen-Congreß gewählt und ebenso wie die von den Diöcesan-Synoden gewählten Bischöfe von der Krone bestätigt.

DIE BUKOWINER

Bei der Occupation hatte man in der Bukowina 11 bis 12.000 Familien, also etwa 60.000 Seelen gezählt und schon bei der im Jahre 1785 erfolgten zweiten Zählung fand man über 29.000 Familien; der Zuzug aus den Nachbar-Ländern war so groß, daß man später die Einwanderung nach der Bukowina verbieten mußte. Die Eingewanderten waren meistens Ruthenen aus Galizien; aber es wanderten auch Rumänen aus Siebenbürgen, aus Ungarn und sogar aus der kleinen Walachei ein. Zu diesen gesellten sich dann Armenier und Griechen, Polen und Deutsche, welche letztere, so wie die Ungarn, selbstständige Gemeinden gründeten. [...]

Während dieser ersten Periode erfreute sich die Bukowina einer besonderen Sorgfalt von Seiten der Regierung. Freiherr von *Enzenberg*, dem die Organisation der neuen Provinz anvertraut wurde, war nicht bloß ein Kenner moldauischer Zuständs, sondern auch ein gediegener Verwalter, dem nichts entging, was zur raschen Entwicklung der Bukowina beitragen konnte. Es wurden Straßen angelegt und die Flüsse reguliert; Kaufleute und Handwerker jeder Art wurden unter günstigen Bedingungen herangezogen; man machte im Gebirge Probesaaten und schuf die ersten Grundlagen für Bergwerke; man richtete die Gemeinde-Verwaltung besser ein und sorgte für eine bessere Jurisdiction; man war bestrebt, die kirchlichen Angelegenheiten günstiger zu gestalten, und schon im Jahre 1785 gab es in der Bukowina zwei deutsch-lateinische und vier rumänische Schulen. Man hatte eben mit keinen privilegierten Classen zu kämpfen und konnte somit frei schalten und walten.

Diese Periode war jedoch von kurzer Dauer. Kaiser Josef II. vereinigte die Bukowina mit Galizien, und wenn auch unter Kaiser Leopold II. sie wieder für eine eigene Provinz erklärt wurde, so ging doch ihre administrative Selbstständigkeit verloren, besonders da Kaiser Franz I. sie zum zweitenmal mit Galizien vereinigte. Während dieser Zeit wanderte ein ansehnlicher Theil (bei 30,000 Seelen) der rumänischen Bevölkerung aus und wurde durch Ruthenen ersetzt [1].

In der Reichsverfassung vom 4. März 1849 wurde dann die Bukowina zu einem Herzogthum erhoben und bekam am 29. September 1850 als eigenes Kronland eine Landesverfassung nebst einer Wahlordnung. Eine eigene Landesregierung wurde jedoch in der Bukowina erst im Jahre 1853 eingesetzt. Diese Selbständigkeit war nun auch nur von kurzer Dauer, denn schon im Jahre 1859 wurde die Bukowina, wenn auch bloß für eine kurze Zeit, zum drittenmal in administrativer Beziehung dem Kronlande Galizien untergeordnet.

Dieser fortwährende Wechsel in der Verwaltung hat die Entwicklung der sonst gesegneten Provinz in hohem Grade gehemmt. Wenn auch der nördlichste Theil des Karpathen-Gebietes, ist die Bukowina günstiger beschaffen als die Marmaros und der nördliche Theil Siebenbürgens. Das Land ist sowohl gegen Norden, wie auch gegen Süd-Osten offen und somit im Winter wohl dem rauhen Nordwind *crivăţ* ausgesetzt, aber im Sommer sind seine klimatischen Verhältnisse günstiger als im nördlichen Theil Siebenbürgens. Die sanften Hügel, die den größten Theil des Landes durchziehen, sind zwar für die Rebencultur nicht geeignet, aber der Boden der Bukowina ist im Allgemeinen ebenso fruchtbar, wie der am mittleren Flußgebiet der Aluta, gegen Fogaras und Hermannstadt, und der Mais gedeiht überall, ausgenommen in den rauhen Theilen des Gebirgs gegen Dorna.

Die Rumänen, welche man bei der Occupation in der Bukowina vorfand, waren nach den Berichten des Freiherrn von Enzenberg theils Hirten, theils solche Landbebauer, welche vorwiegend Viehzucht betrieben. Sie bewohnten besonders den gebirgigen Theil des Landes und verweilten nur im Sommer auf dem flachen Lande, welches fortwährenden Einfällen der Kosaken und Tataren ausgesetzt war. Wenn auch nicht vorgeschrittener als die siebenbürger Rumänen, hatten die Bukowiner eine ganze Geschichte hinter sich, und waren in social-politischer Beziehung besser gestellt als ihre Brüder jenseits der Berge. Vor Allem hatten sie eine begüterte Classe. Obgleich nämlich die meisten in der Bukowina begüterten Bojaren für die Moldau optierten, fanden sich doch unter den wenigen, welche in der Bukowina verblieben, Männer, um die sich das Volk schaaren konnte. Andere übersiedelten später nach der Bukowina, wie die Familie *Hurmuzaki*, welcher in der Geschichte des Landes eine so hervorragende Rolle zufiel. Doxake Hurmuzaki, der sich im Jahre 1804 in der Bukowina bleibend niederließ, entstammte der Familie Movilă, welche der Moldau mehrere Fürsten und hohe Würdenträger gegeben hatte [1]; es war somit eine den Traditionen des Landes angemessene Erscheinung, wenn die Rumänen der Bukowina um ihn und noch mehr um seine Söhne sich schaarten. Außerdem hatten die Rumänen der Bukowina eine reiche Kirche, die gleichfalls schöne Traditionen hatte, und die 24 Klöster, die zur Zeit der Occupation in der Bukowina bestanden, waren ebenso viele Stätten zur Wahrung dieser Traditionen. Wer diese Klöster kennen lernte, konnte in ihnen noch immer die Spuren der ehemaligen Cultur der Moldau vorfinden.

---

[1] T. V. Stefanelli behauptet dies in *Cîteva date statistice şi istorice din Bucovina,* abgedruckt im periodischen Blatte „Convorbiri literare“, Anul XIV. Nr. 12 S. 470. Prof. Biedermann und Ficker *(Volksstämme der öster.-ung. Monarchie)* werden dort als Gewährsmänner genannt.

Die Zeit zu welcher die Moldau gegründet wurde, ist unbekannt. Nach den Überlieferungen der moldauischen Chronik zog zur Zeit König Ludwig's des Großen der Marmaroscher Woywode Bogdan Dragoş an der Spitze der Rumänen über die Berge und gründete an den nördlichen Abhängen der Karpathen einen eigenen Staat. Anlaß zu dieser Auswanderung hätten religiöse Verfolgungen gegeben. Es läßt sich nicht feststellen, was an dieser Tradition richtig ist [...].

Über die ursprüngliche Kirchenangehörigkeit der Moldauer sind wir gleichfalls im Unklaren. Die Annahme, daß sie weder mit der römischen, noch mit der orientalischen Kirche nähere Beziehungen unterhielten, wird dadurch unterstützt, daß wir nicht wissen zu welcher Metropolie sie gehörten. In der Chronik des Ureche [2] heißt es, daß von Fürst Juga im Jahre 1399 zu Suceava eine Metropolie gegründet wurde und zwar mit Genehmigung des Metropoliten von Ohrida, der auch Geistliche und in altslavischer Sprache abgefaßte Bücher zugeschickt hatte. Schon Fürst *Alexander der Gute* führt jedoch die vollständige Unabhängigkeit dieser Kirche durch, und eine im Jahre 1427 zu Constantinopel abgehaltene Synode der orientalischen Kirche erkennt diese Unabhängigkeit an, die auch später nie bestritten wurde und einer Lostrennung gleichkam. So finden wir in der Moldau mehrere Metropoliten, welche überhaupt nicht die Oberhoheit des Patriarchen von Constantinopel anerkennen, ja, im Gegentheil, mit dem römischen Stuhl Beziehungen anknüpfen, wenn es die politischen Interessen des Landes erheischen.[1]

---

[1] Demetrius A. Sturdza, Vorrede zu *Fragmente zur Geschichte der Rumänen* von Eudexius Freiherrn von Hurmuzaki; I. B.

[2] M. Cogălniceanu, *Letopisețele țerii Moldevii.* Iaşi, 1852, T. I. pag. 98—102—103.

Derselbe Fürst, der die Unabhängigkeit der moldauischen Kirche durchgeführt hatte, gründete auch zwei neue Bisthümer, zu *Roman* und *Rădăuţi*, und eine Hochschule zu *Suceava*, wo mehrere aus Constantinopel berufene Gelehrte die juridischen und theologischen Wissenschaften in lateinischer, griechischer und altslavischer Sprache vortrugen.

Diese von Alexander dem Guten begründete Epoche dauerte jedoch nicht lange, denn bald darauf beginnen nebst den Kämpfen, welche das Land mit Ungarn und Polen um seine Unabhängigkeit zu bestehen hatte, die Einfälle der Türken, Tataren und Kosaken. Während dieser Kämpfe wurden die meisten der in der Moldau so auffallend zahlreichen Klöster angelegt. Ihre Bestimmung war keine rein kirchliche; die meisten davon waren eine Art Festung, die in gedeckten Gegenden angelegt und mit starken Mauern umgeben wurden, so daß die Bevölkerung in kriegerischen Zeiten und noch mehr bei plötzlichen Einfällen der Nachbarn einen für gewöhnlich hinlänglichen Schutz in ihnen finden konnte. Auch die spärlichen Reste der ehemaligen Cultur wurden in diesen Klöstern bewahrt; hier sind die Kirchen, die Gräber der fürstlichen Familien, die Kirchengeräthschaften, die Bücher und überhaupt Alles, was die Mönche aus den ehemaligen besseren Zeiten gerettet haben und wodurch das Volk immer wieder an seine Vergangenheit erinnert wird.

Nachdem die Bukowina an Österreich abgetreten war, fiel diesen Klöstern eine andere Bestimmung zu. Schon Freiherr von Enzenberg hatte in die Verwaltung der Klostergüter Einsicht genommen und die Verwendung ihrer großen Einkünfte für Culturzwecke in Vorschlag gebracht. Kaiser Iosef II. verfügte dann die Vereinigung aller Klöstergüter zu einem von der Regierung zu verwaltenden *Religionsfond,* aus dessen Einkünften die Cultus- und Bildungs-Ausgaben der griechisch-orthodoxen Kirche der Bukowina gedeckt werden sollten. Dieser Fond bestand im Jahre 1764 aus einer Anzahl von liegenden Gütern, welche zusammen 467,952 Joch ausmachten und aus einem Capital von über 11,700,000 fl. Seine jährlichen Einkünfte beliefen sich auf 693,239 fl. 561/15 kr. [1].

---

[1] Hurmuzaki, *Documente* etc. Vol. III. pag. 111, 112, 120.

Zugleich mit der Vereinigung der Klostergüter zu einem Religionsfond wurden die Klöster bis auf drei Männer-Klöster aufgehoben, und der damalige Bischof von Rădăuţi *Dositeiu Herescul* verlegte seine Residenz nach Czernowitz, und that somit den ersten Schritt zur Auflösung der Beziehungen seines Bisthums mit der Metropolie der Moldau. Die nachfolgenden Bischöfe Daniel von Vlakovié, Isaia von Bălăşescul und besonders *Eugenius Hakman* lösten diese Beziehungen gänzlich auf, und das Bukowinaer Bisthum wurde zuletzt zu einer unabhängigen, aber zugleich auch isolierten Kirche.

Als Schaguna in Siebenbürgen auftrat, schaarten sich auch die Rumänen der Bukowina um ihn, und einer der Wünsche, welchen die im Jahre 1861 an den Thron abgesandte Bukowinaer Deputation Ausdruck gegeben, war „die Errichtung einer rumänischen Metropolie über die griechisch-orientalische Kirche mit Einbeziehung der Bukowina unter dieselbe." [2] Dieser Plan der Vereinigung aller Rumänen der Monarchie in eine nationale Metropolie scheiterte an der später erfolgten Zweitheilung des Reiches. Nachdem die griechisch-orthodoxen Rumänen Transleithaniens in der Hermannstädter Metropolie vereinigt wurden, wurde in der Bukowina eine Metropolie für sämmtliche griechisch-orthodoxen Gläubigen Cisleithaniens errichtet. Diese Metropolie ist eine der Hermannstädter rumänischen und der Karlowitzer serbischen coordinierte, und erkennt auch so wie diese keine fremde Oberhoheit an. Die synodale Verfassung wurde jedoch in der Bukowina noch nicht eingeführt und der jeweilige Metropolit wird von der Krone ernannt.

---

[1] Aron Pumnul, *Moşiile mănăstireşti, din care s-a format măreţul Fund relihionariu,* Cernăuţi, 1865.

[2] *Emancipationruf der Bukowina,* Wien, C. Gerold's Sohn, 1861.

NATIONALE EIGENTHÜMLICHKEITEN

Die nationalen Eigenthümlichkeiten der Rumänen sind in neuerer Zeit vielfach beobachtet und beschrieben worden; die Berichte, die darüber vorliegen, weichen jedoch so sehr von einander ab, daß sie auch denjenigen, der die Rumänen aus eigener Anschauung kennt, leicht verwirren können. Wenn auch die meisten der Beobachter Männer sind, die man nicht der Voreingenommenheit beschuldigen kann, so sind sie doch bei ihren Beobachtungen nicht systematisch vorgegangen. Außerdem entstehen oft Irrtümer dadurch, daß man Angaben, die bloß für einzelne Gegenden richtig sind, auf das ganze Volk anwendet.[1]

Ferner ist anzunehmen, daß Alles, was die nationale Individualität ausmacht, sich nur fern von der großen Straße in seiner Ursprünglichkeit erhalten hat, in Gegenden, die selten bereist werden[2].

Was aber besonders die Sitten und Gebräuche anbelangt, so sind nur solche als dem rumänischen Volk eigenthümlich anzusehen, welche, wenn auch nicht mit derselben Genauigkeit, von der Mehrzahl der Rumänen befolgt werden.

Den meisten socialen Conventionen liegt ein sittlich-religiöser Gedanke zu Grunde, und der gemeine Mann hält nur insofern an ihnen fest, als er glaubt, daß das Glück auf dieser Welt oder die Seligkeit des zukünftigen Lebens von ihrer genauen Einhaltung abhängt.

---

[1] Herr Lorenz Diesenbach, der das ganze auf die Rumänen sich beziehende vorhandene Material gesichtet hat, stellt in der *Völkerkunde Ost-Europas* I. Band, Seite 266—292, auch die diesbezüglichen Angaben der verschiedenen Beobachter zusammen; ich weise einfach hin auf die ausgezeichnete Arbeit des Darmstädter Gelehrten.

[2] Ein Beobachter, der auch solche, von der großen Straße abseits gelegene Gegenden bereist hat, ist Charles Bonner; aber sein Buch *Siebenbürgen. Land und Leute* (deutsch bei J. J. Weber, Leipzig, 1868) darf nur mit gehöriger Vorsicht gelesen werden.

Ein anderer Theil ist jedoch rein sittlicher Natur.

Man denke sich den armen, ungebildeten Menschen mitten in die Welt hineingestellt und von anderen Menschen umgeben, die ihn genau beobachten. Er soll seinen Todten begraben, oder seine Tochter verheiraten: wie soll er dabei verfahren, ohne sich selbst und Anderen Anlaß zu Vorwürfen zu geben? Er frägt die alte Frau und diese belehrt ihn über die herkömmlichen Sitten des Dorfes.

Manche dieser Sitten erfordern jedoch einen großen Kostenaufwand. So soll z.B. eine richtige Hochzeit sieben Tage und sieben Nächte dauern, nicht mehr und nicht weniger. Das kann der reiche Mann wohl thun, und Mancher, der für reich gelten möchte, richtet sich dabei zu Grunde; aber der Ärmere unterbricht die Hochzeit am zweiten oder am dritten Tage und nimmt sie am siebenten wieder auf, um sie dann zu schließen, oder es bleibt auch dieser Schluß aus.

Jedes rumänische Dorf ist in drei Classen eingetheilt: 1. *fruntași*, Vornehme, oder *oameni de frunte*, Leute, die an der Spitze stehen; 2. *mijlocași*, Mittlinge, oder *oameni de mîna a doua*, Leute zweiter Hand, und 3. *codași*, Hintermänner.

Jeder Dorfbewohner wird nun nach persönlicher Fähigkeit, Vermögen und Herkunft, *omul, starea și neamul*, in eine dieser Classen eingereiht, und es ziemt sich für ihn, *i se cuvine*, nur dasjenige, was seiner Classe zukommt; die Emporkömmlinge sind die lächerliche Figur in den rumänischen Sprichwörtern.

Dem *codaș* wird Manches nachgesehen, und was ihm nachgesehen werden darf, das soll er auch nicht thun.

Dem *mijlocaș* wird Manches übel genommen, theils, weil es nur dem *fruntaș* zusteht, theils, weil es nur dem *codaș* nachgesehen werden kann. Er ist der treueste Bewahrer der Sitten und Gebräuche, und nimmt auch nie etwas von den Femden an.

Die Stellung des fruntaş ist eine äußerst schwierige. Von seinem Einfluß wird sich nur derjenige einen Begriff machen können, der je etwas bei den Rumänen durchzuführen hatte. Er hat seinen Kreis von Anhängern, *fini*, *oamenii de casă*, die ihm blind vertrauen, für ihn bei jeder Gelegenheit einstehen und auch in ihren Familien-Angelegenheiten seine Autorität anerkennen. Aber er hat auch seine Gegner, und Aller Augen sind auf ihn gerichtet. Alles ist für diesen Mann vorgeschrieben: wie er sich kleiden, welchen bestimmten Gang er auf der Gasse einhalten, was er bei der einen oder bei der andern Gelegenheit zu sagen, zu thun oder zu unterlassen habe. Er hat das Recht und die Verpflichtung, die Leute und besonders die Jugend auf der Gasse anzuhalten und für ihr Vergehen zu rügen; aber wehe ihm, wenn er selbst nicht Alles genau einhält, denn nur dem Popen ist es erlaubt, selbst nicht zu thun was er Anderen vorschreibt.[1]

Wir finden die Sitten und die Gebräuche nur bei dieser Dorf-Aristokratie in ihrer vollen Ausbildung; aber auch nur sie führt fremde Sitten und Gebräuche ein. Es gehört zum vornehmen Wesen, zuweilen etwas Neues einzuführen, und wenn der Mann dadurch seinen Einfluß nicht verliert, was gewöhnlich zu geschehen pflegt, so findet er auch seine Nachahmer.

So wie das einzelne Dorf, werden nun auch die Dörfer eingetheilt. Es gibt *sate de frunte,* vornehme, und *sate proaste,* gemeine Dörfer; es gibt gemischte Dörfer, wo die Rumänen die *fruntea,* und solche, wo sie die *coada* ausmachen. So heißt es z.B.: „Wir haben zwei und die Ungarn fünf Vornehme bei uns“, oder „Wir sind die Vornehmen im Dorfe“, wenn die Andern arm und überhaupt ohne Einfluß sind.

Es gibt endlich ganze Gegenden, welche für vornehm gelten. In denselben ist meistens allgemeiner Reichthum zu finden, man kennt dort die Sitten gut und weiß sich mustergiltig zu benehmen. Bewohner solcher Gegenden werden überall gut aufgenommen und erfreuen sich einer besonderen Aufmerksamkeit; man schaart sich um sie, man überhäupft sie mit Fragen. So gilt z.B. die Gegend von Hermannstadt für besonders vornehm, und auch ein *codaş* dieser Gegend hat im Banat, in Ungarn oder in der Gegend von Klausenburg einen Ehrenplatz bei Tisch, *stă în fruntea mesei.* Alles, was er thut, macht Aufsehen; die Mundart, die er spricht, wird für die richtige erklärt; seine Tracht findet man schön, kurzum er ist ein Vorbild, eine Erscheinung, die man nicht bald vergißt. Die *fruntași* minder vornehmer Gegenden gewinnen sehr viel, wenn sie eine der vornehmsten Gegenden bereisen, von ihrer Reise erzählen, hie und da etwas nachahmen, und es gibt keine größere Ehre, als Freunde, *oamenii lui*, in solchen Gegenden zu haben oder gar dort zu heiraten. Eine einzige Frau, welche aus einer vornehmen Gegend in eine andere heiratet, kann das ganze Dorf, in das sie zieht, binnen kurzer Zeit umgestalten: sie behält ihre Tracht, ihre Mundart, ihre Sitten und Gebräuche; Aller Augen sind auf sie gerichtet; man rühmt allenthalben ihr Gebaren; man ahmt ihr ängstlich nach.

---

[1] Das Sprichwort sagt: *Fă ce zice popa, dar nu ce face el,* „thue was der Pope sagt, jedoch nicht was er selbst thut“.

Bewohner armer Gegenden werden dagegen in den reicheren den *codașii* gleichgestellt, ja zuweilen noch schlimmer behandelt. Der Vornehme ist z. B. verpflichtet, mit den *codașii* seines Dorfes beim Tisch zu sitzen und sie zu unterhalten, wenn sie bei ihm in der Arbeit sind. Ist ein Mann zweiter Hand dabei, so soll der Wirth auch mitessen, sonst bloß die Speisen kosten und das volle Glas anbieten. Wenn jedoch die Arbeiter *pădureni* sind, darf der Vornehme aus dem Banat oder aus Ungarn nicht beim Tische platzmachen, sondern nur das Glas anbieten; sonst finden sich die *codașii* seines Dorfes verletzt, er verliert an allgemeiner Achtung und findet in seinem Dorfe keine Arbeiter mehr.

Es ist nun selbstverständlich, daß die Eigenthümlichkeiten nicht vornehmer Gegenden in den vornehmen verlacht werden, und es gibt bei den Rumänen eine ganze Literatur von Anecdoten, die sich darauf beziehen und aus denen man den Rang ersehen kann, welchen die öffentliche Meinung jeder abgeschlossenen Gegend einräumt.

Für die vornehmste gilt im Allgemeinen die südliche Gruppe und in dieser Gruppe die Gegend von Hermannstadt und Reußmarkt, dann die von Kronstadt und nur in dritter Reihe die von Fogaras.

Die nördliche Gruppe, welche nach Süden bis zum Kamm der Wasserscheide zwischen der Szamos und dem Körös sich ausbreitet[1] gilt für die wenigste vornehme. Ihre vornehmsten sind in Siebenbürgen die Naszoder, in der Marmaros die *Oăşenii,* in der Bukowina die Bewohner von Cămpulung, dann die von Rădăuţi und dritter Reihe die von Suceava.

---

[1] Ganz grell treten die Abweichungen an Typus, Tracht und Mundart dicht an dem Kamm der Wasserscheide hervor und namentlich,

Die westliche Gruppe, also der Hauptstock der Rumänen, ist nach den Bodenverhältnissen in etwa zwanzig Untergruppen eingetheilt, und es muß hervorgehoben werden, daß jede dieser Gruppen bestimmt abgegrenzt ist, ihre eigene Tracht, ihre eigene Mundart und überhaupt ihre eigenen Eigenthümlichkeiten hat, so daß die Leute immer im Klaren darüber sind, zu welcher der Gruppen Jeder gehöre.

Es sollen hier nur die wichtigsten dieser Gruppen erwähnt werden:

Im Banat gelten für vornehm die Bewohner der Gegend von Bánát-Komlos und Torac, dann die Grenzer um Karansebes und in dritter Reihe die bei Oravicza. Die Gemeinen sind die *Codrenii,* Bewohner der waldigen Gegend.

In Ungarn gelten die Banater für nicht vornehm, aber auch die Banater verlachen die Rumänen aus Ungarn. Die Vornehmsten sind in Ungarn die *Podgorenii,* Bewohner des Promontors bei Arad, dann die *Cîmpienii,* Bewohner der Ebene, besonders gegen Békés-Gyula und Csanád, und in dritter Reihe die *Mureşenii,* im Maros-Thal. Dann kommen die *Vidicanii,* um Bélényes, die *Luncanii,* um Boros-Jenö und zuletzt die *Pădurenii.* Auf der anderen Seite, gegen Großwardein zu, sind die vornehmsten die *Salăgenii,* auf der Wasserscheide zwischen der Szamos und dem Körös. Es bleiben noch die Bewohner des Zarander Comitats, *Zărăndanii, Crişenii ;* diese gelten jedoch meistens für Siebenbürger und werden gewöhnlich mit den Motzen identificiert.

Die Siebenbürger gelten sowohl in Ungarn, wie auch im Banat für vornehm, ausgenommen jedoch die Bewohner der Gegend von Klausenburg und Thorda. Die *Tîrnăvenii* an den Kockelflüssen sind dann vornehmer als die *Haţeganii* und diese vornehmer als die *Cîmpienii* auf der „Ebene" oder die *Mureşenii* im Maros-Thal.

---

wenn man die Bewohner von Szilágy-Fö-Keresztur, dem letzten Dorf am Flußgebiet der Szamos, mit denen von Czigány, dem nächsten gegen den Körös zu, mit einander vergleicht.

Den Kern der ganzen Gruppe bilden die Bewohner der westlichen Berge, die sogenannten Motzen, *moți, moțogani, mocani,* welche die gedeckteste Gegend der Karpathen bewohnen und in der größten Abgeschlossenheit leben. Sie gelten sowohl in Siebenbürgen, wie auch in Ungarn und im Banat für die Vornehmsten.

Es bleibt noch ein Theil des rumänischen Volks, der hier noch erwähnt werden soll: derjenige, der noch immer das Hirtenleben betreibt, die sogenannten *Bîrsanii* und *Mocanii.*

Das Burzenland heißt im Rumänischen *Bîrsa, Țara Bîrsei,* und die Fogaraser Gegend *Țara Oltului.* Beide Gegenden gehören nach der rumänischen Auffassung nicht zu Siebenbürgen, und der Rumäne der Fogaraser Gegend oder derjenige des Burzenlandes nennt sich nicht *Ardelean* und macht, wenn er nach Hermannstadt geht, eine Reise nach Siebenbürgen, in *Ardeal.* Man nennt nun die Bewohner der Fogaraser Gegend *Olteni;* aber *bîrsan* bedeutet keinen Bewohner des Burzenlandes, sondern einen Rumänen, der seine eigenen Schafe im Sommer auf der Poiana und im Winter an der unteren Donau zur Weide treibt. Auch gibt es eine Art Schafe, welche *oi bîrsane,* Burzenländer Schafe heißen.

Mocani sind die ausgewanderten Motzen.

In Ungarn, im Banat und in Siebenbürgen, ausgenommen das Flußgebiet der Aluta, versteht man heute unter „mocan“ einen armen, ungebildeten rumänischen Gebirgsbewohner. Auch gibt es in Siebenbürgen eine Art Pferde, welche *cai mocănești,* ungarisch *mokány ló, mokány nyereg,* genannt wird.

In der Moldau, in der Walachei, in der Dobrudscha und überhaupt im Orient bedeutet dagegen das Wort „mocan“ im Allgemeinen einen siebenbürger Rumänen und speciell einen solchen, der seine eigenen Schafe zur Weide treibt, also dasselbe, was *bîrsan* in Siebenbürgen.

Da die Gebirgsweiden gegen die westlichen Berge nicht ausgedehnt sind, mußten die Motzen schon sehr früh das Hirtenleben aufgeben und sich auf die Pferdezucht beschränken, welche nicht auf der Poiana betrieben wird und auch weniger Weide beansprucht. Diejenigen von den Motzen jedoch, welche das Hirtenleben nicht aufgeben wollten, zogen von dannen, und da sie weder in Ungarn, noch im Banat freie Weide fanden, suchten sie sich die fehlende Weide an der unteren Donau. Die Hirten der südlichen Gruppe, die *bîrsanii,* denen das Burzenland und die weit ausgedehnte Poiana zur Verfügung stand, sind später herabgestiegen und wurden an der unteren Donau mit den dort schon bekannten Mocanen identificiert. Heute sind wohl alle Rumänen, welche an der unteren Donau Weide suchen, bei Kronstadt, Fogaras und Hermannstadt zu Hause; aber ein großer Theil von ihnen stammt zweifellos aus den westlichen Bergen her, und die Mocanen in der Moldau, in der Walachei, in der Dobrudscha und in Bulgarien sind ebenso wie ein großer Theil der rumänischen Bevölkerung des Reichs meistens ausgewanderte Motzen, welche lange Zeit auf dem flachen Land an den Karpathen als Hirten verweilt und später allmählich sich niedergelassen haben, bis auf die wenigen Reste, welche auch noch heute das Hirtenleben betreiben. Diejenigen von ihnen, welche ansässig geworden sind, haben sich, wenn auch nicht überall, mit anderen Rumänen vermischt; die Hirten aber leben auch noch heute in ihrer ursprünglichen Abgeschlossenheit und betrachten, wie die Motzen, jeden andern Rumänen als einen Fremden.

Die *Mocanii* oder, wie sie in Siebenbürgen genannt werden, die *Bîrsanii* gelten überall, wo sie bekannt sind, für vornehm.

Dieser kurze Umriß soll nun Jedem, der die Rumänen aus eigener Anschauung kennen will, als eine Art Wegweiser dienen: das Volk kennt sich am besten, und in den Gegenden, welche ihm für vornehm gelten, sind die ursprünglichsten Rumänen zu suchen. So sind z. B. die Bewohner von B. Komlos und Torac meistens Colonisten aus der kleinen Walachei[1]; so sind die Cîmpienii in Ungarn Moldauer, Walachen, Siebenbürger und Crişenii, die im Laufe des XVIII. Jahrhunderts sich hier niedergelassen haben; so sind die Zărădanii zwar sehr fleißig, aber arm, und gelten dennoch für reich und vornehm, weil sie die nächsten Verwandten der Motzen sind; so begegnen wir überall bei Rumänen Sitten, Gebräuchen und besonders Typen, welche man in ihrer vollen Ausbildung nur in den westlichen Bergen vorfindet.

---

[1] Diese haben sich hier gegen Ende des XVIII. und zu Anfang des XIX. Jahrhunderts niedergelassen. Andere Colonisten wanderten schon früher aus der kleinen Walachei ein und ließen sich um Oravicza nieder. Diese nannten die bei ihrer Ankunft vorgefundenen Rumänen *Frătuţi*, d. i. Brüderchen, und auch heute ist ein Theil der Banater Rumänen unter diesem Namen bekannt.

EHESCHLIEẞUNG

Die für die Ethnographie wichtigsten Sitten und Gebräuche sind zweifellos diejenigen, welche bei der *Eheschließung* beobachtet werden.

In den westlichen Bergen, *Ţara Moţilor*, finden wir nun darauf bezüglich den herkömmlichen Mädchen-Markt, *tîrgul de fete*, auf der Găina [1].

Jährlich einmal, am Fest der Apostel Petrus und Paulus, wird auf dem Kamm der Găina, 5000—6000 Fuß über der Meeresfläche, ein Markt abgehalten, auf dem die heiratsfähigen Mädchen, *fetele mari* oder schlechthin *fetele*, der ganzen Gegend sich versammeln, um von den Burschen, *feciori*, gefreit zu werden.

Die Vorbereitung für diesen Tag dauert bei den Mädchen jahrelang, da sie auch ihre Mitgift mitnehmen müssen. Es wird somit unaufhörlich gesponnen, gewoben, genäht und gestickt; die Mutter, die Tante, die Großmutter und andere Frauen der Freundschaft legen jede aus ihrer eigenen Mitgift bei; dann wird Alles in zierlich geschnitzten oder mit Blumen bemalten Truhen verpackt und auf die schönsten Pferde der Familie geladen. Auch wählt man den schöneren Theil des Viehstandes, Bienenstöcke und anderes aus, theils zur Mitgift des Mädchens, theils zur Schaustellung. Man versicherte mir scherzweise, daß die Motzen bei dieser Gelegenheit möglichst Vieles, zuweilen auch Fremdes, zur Schau tragen, um den Brautbewerbern, *peţitori*, damit zu schmeicheln; aber es gilt als etwas Selbstverständliches, daß nur ein kleiner Theil davon zur Mitgift gehört.

Oben auf der Găina stellt sich dann jede Familie, die ein Mädchen zu vergeben hat, ihr eigenes Zelt auf, in dem die Mitgift ausgestellt wird und die Brautschauer von den Vornehmsten der Familie erwartet werden.

---

[1] Diese Sitte wurde schon oft beschrieben, aber besonders von magyarischen Beobachtern absichtlich entstellt; sie soll hier nur kurz dargestellt werden.

Die Burschen kommen auch von ihren Familien oder womöglich von vornehmen Gönnern begleitet, bringen das Beste, was sie haben, besonders einen schönen Gurt voll Silber und Gold mit, und nachdem sie sich eine Braut ausgewählt haben, findet die öffentliche Verlobung vor dem an der Găina lebenden Einsiedler statt. Dann werden die schon im voraus bestimmten Brautgeschenke gekauft, und das Ganze schließt mit Musik, Tanz und Gesang. Als Zeichen der Verlobung werden nicht Ringe, sondern gestickte Sacktücher, *credințe*, ausgetauscht, und die Verlobung heißt *încredințare*, sich gegenseitig versichern, die Treue geloben.

Es kommt nun beinahe gar nicht vor, daß ein Mädchen auf diesem Markt mit ihrer Mitgift erschiene und nicht den ersehnten Bräutigam finden sollte, denn der ganze Markt ist eigentlich nichts weiter als ein allgemeines Stelldichein für solche Paare, deren Heirat schon beschlossen wurde, und geht das Mädchen auf den Markt, so weiß es schon, daß es dort erwartet wird. Diejenigen Mädchen, die keinen Bräutigam haben, nehmen gewöhnlich ihre Mitgift nicht mit, haben keine Zeit und kommen überhaupt mehr als Zuschauerinnen auf den Markt: finden sie dennoch einen Bräutigam, so sind sie eben besonders glücklich gewesen.

Einst muß es jedoch anders gewesen sein. Heute kann nach der Anschauung des Motzen nur eine auf dem Kamm der Găina stattgefundene Verlobung Glück bringen; die Sitte also, die noch immer so streng beobachtet wird, muß einen vernünftigen Ursprung haben.

Vor allem gilt dieser Markt nur den Motzen-Mädchen, und es dürfen auch nur Motzen um sie werben. Der Motze gibt seine Tochter nicht einem Fremden zur Frau; er darf es nicht thun; er verliert dadurch an allgemeiner Achtung; und für ihn ist Jeder ein Fremder, der kein Motze ist.

Aber der Motze soll auch nur eine Moțoganca heiraten, denn die Ehe mit anderen Frauen ist nicht bloß erniedrigend, sondern auch unrein. So heiraten die Mocanen aus der Walachei und aus der Moldau, nicht bloß die Hirten, sondern auch die meisten der ansässig Gewordenen nur Mocaninen, und wenn sie bei sich zu Hause keine solche finden, holen sie sich Frauen aus Siebenbürgen und speciell aus der Gegend, woher sie stammen.

Die Sitte des Mädchen-Marktes auf der Găina erinnert uns somit an die Zeit, wo die Motzen weit herum in der Welt für ihre Heerden Weide suchten. Damals, wo sie so zerstreut in der Welt lebten, war bei einer so wichtigen Begebenheit des Lebens, wie die Wahl der Frau ist, eine allgemeine Versammlung nicht bloß vernünftig, sondern auch nothwendig.

Die Paare, welche sich am Feste der Apostel Petrus und Paulus auf der Găina verlobten, dürfen nicht früher als im Frühjahr getraut werden. Peter und Paul ist aber bei den Rumänen ebenso wie der Georgi-Tag ein allgemein üblicher Termin für alle Contracte.[1] Nach Peter und Paul ziehen die Schafe über die Stoppfelder zur Winterweide, und zu Sankt Georg kehren sie zurück zur Sommerweide auf die Poiana. Während der Zeit von Peter und Paul bis St. Georg war somit der Bräutigam nicht zu Hause, und er kann seine Braut nur im Frühjahr, nach seiner Rückkehr, zum Altar führen.

Heute gibt der ansässige Rumäne einem Hirten, *cioban*, seine Tochter nicht, und die meisten Hirten wurden in der Moldau, der Walachei und der Dobrudscha dadurch ansässig, daß sie sonst keine Frau gefunden hätten. Aber der Mocan, der über den Sommer im nördlichen Gebirge und im Winter in der Dobrudscha seine Herden zur Weide treibt, findet bei Kronstadt, Fogaras und Hermannstadt immer eine Frau. Er nimmt sie jedoch auf seine Wanderungen nicht mit, sondern läßt sie sammt den Kindern zu Hause; wohin er oft nur nach Jahren und auch dann nur für kurze Zeit zurückkehrt.

Die Macedo-Rumänen in Thessalien und Epiros, welche auch, wie die Mocanen, ein Hirtenleben führen, ziehen dagegen sammt ihren Familien zur Sommerweide, so daß ihre Dörfer über den Sommer beinahe ganz öde bleiben.

---

[1] Der Markt dauert zwei Tage, und überall bei den Rumänen werden zwei Tage zu Ehren von Petrus und Paulus gefeiert. Was aber den Georgi-Tag anbelangt, so werden an diesem Tage die Knechte und die Hirten gedungen und die Lämmer von den Mutter-Schafen getrennt, *se înţarcă mieii şi se bagă oile în lapte*. Siehe auch: With. Schmidt. *Das Jahr und seine Tage in Meinung und Brauch der Romänen in Siebenbürgen*, Hermannstadt, 1866.8°.

So muß es einst, wo die Weiden näher lagen, auch bei den Motzen gewesen sein, denn nur auf diese Weise läßt sich eine zweite Sitte der westlichen Berge, der sogenannte Kußmarkt (ungarisch csókvásár) von Halmágy erklären.

Dieser Markt heißt bei den Motzen nicht tîrg, wie der von der Găina, sondern *buuciu de la Hălmaj. Búcsúzni* heißt nun im Ungarischen „sich verabschieden", und *búcsú* oder *búlesú* „Wallfahrt".

Sämtliche junge Frauen, *neveste,* welche am Fest der Apostel Petrus und Paul auf der Găina sich verlobten, kommen im vollen Brautschmuck am Carsamstag nach Halmágy geritten und küssen hier jeden allgemein geachteten Menschen, den sie auf der Gasse begegnen, pflichtgemäß. Es gäbe Anlaß zu Ärgernissen, wenn Einer sich nicht küssen ließe oder der Küssenden kein Geschenk gäbe, sei's auch nur einen Kreuzer, damit die Sitte gewahrt werde.

Diese Geschenke heißen nun nicht *daruri,* sondern *cinste. Cinste* bedeutet aber im Rumänischen Ehre. Achtung, also in diesem Falle — „Ehrengabe". Überhaupt wendet der Rumäne die Worte *dar* und *dărui,* Geschenk und schenken, nur auf die Gaben Gottes an; jede andere, menschliche Gabe heißt *cinste* (oder *pomană*). Wird er bewirthet, so heißt es: *mi-a închinat paharul și m-a cinstit,* er hat mir das Glas zugetrunken und mich geehrt. Will er jedoch einem Anderen etwas anbieten, so sagt er — *haid' să ne cinstim,* ehren wir uns gegenseitig, denn der Rumäne nimmt nur von solchen Menschen etwas an, die er achtet, nicht aber von verachteten oder sogar von solchen, welche ihm für unrein gelten. Darum gibt es für ihn auch keine tiefere Beleidigung als die von ihm angebotene Gabe nicht anzunehmen: das wird er nie und nimmermehr vergessen. Nun gilt aber bei den Rumänen die Braut, *mireasa,* für so vornehm, daß ihr jeder auszuweichen verpflichtet ist und daß auch der Kaiser sie immer nur zu rechten Seite setzt, sei sie auch die Braut eines Schweinehirten. Der Kuß also, den man von der jungen Frau auf dem Markt von Halmágy bekommt, ist das höchste Zeichen der Achtung, jedoch der gegenseitigen: gibt man kein Geschenk dabei, so gilt man — im festen Fall — für einen Lümmel, der sich nicht zu benehmen weiß; läßt man sich aber nicht küssen, so hat man nicht bloß die Frau, sondern auch sämmtliche Motzen tief verletzt, — und sie merken sich so etwas sehr gut.

Diese anscheinend *sinnlose Sitte* kann ihren vernünftigen Ursprung nur darin haben, daß einst die jungen Frauen an der Seite ihrer Männer von dannen zogen und gewöhnlich auf dem Markt von Halmágy, der um die Zeit der Abreise stattfand, den auch sonst bei *Bräuten üblichen* Abschied von *ihren Bekannten* nahmen, und von diesen Ehrengaben bekamen.

Es wäre jedoch voreilig behaupten zu wollen, daß diese Sitten bei den Motzen ihren Ursprung nahmen; aller Wahrscheinlichkeit *nach sind* es uralte Sitten, welche von den Motzen nur umgebildet und dem eigenen Leben angepaßt worden sind. Es hat auch kein Theil des rumänischen Volks dieselben so streng bewahrt wie die Motzen.

Überall gilt bei den Rumänen die Ehe mit Fremden als etwas Verächtliches. Der Rumäne, der eine fremde Frau heiratet, hört nach der Ansicht der meisten Rumänen auf ein Rumäne zu sein und ladet alle Consequenzen der Unreinheit auf sich. Von einem Popen, der keine Rumänin zur Frau hat, kann beinahe gar nicht die Rede sein, denn es ließe sich keine Gemeinde finden, die ihn duldete[1]. Ein gebildeter Rumäne, der eine Fremde zur Frau hat, verliert das Vertrauen des Volks, und kann auch mit den Familien anderer gebildeten Rumänen nur schwer die Beziehungen unterhalten. Kurzum, die Heirat mit einer Fremden ist ein Vergehen, welches nur sehr schwer entschuldigt wird, und zwar nur dann, wenn die Frau auffallend schön[2] ist, wenn sie eine große Mitgift hat, oder wenn sie in auffallender Weise den rumänischen Sitten huldigt und damit dem Volke schmeichelt.

Noch strenger werden die Frauen gerügt, wenn sie einen Fremden heiraten; es ist als wäre das eheliche Verhältniß ein ungesetzliches, und es wird eine solche Heirat nur in den Fällen mit Nachsicht behandelt, in welchen man auch über ein Concubinat den Schleier der Nachsicht ziehen würde.

---

[1] Eine Ausnahme bildet in dieser Beziehung die Bukowina und das Banat.

[2] Nichts ehrt die Schwiegereltern, *socri*, mehr als die Schönheit der Braut.

Mit einer solchen Frau wird jedoch gewöhnlich jede Beziehung abgebrochen.

Das Mädchen soll im Dorfe ihrer Eltern bleiben und an einen Mann verheiratet werden, der ein *om din oameni*, Mensch von Menschen ist, also an einen, der Verwandte und Freunde hat. Die größte Ehre gilt dem Vater, der sich einen Schwiegersohn in's Haus nimmt, *ginere în casă*, und die größte Ehre wird dem erwiesen, dem man die eigene Tochter zur Schwiegertochter in's Haus, *noră în casă*, zu geben bereit ist.

Und je weiter der Bräutigam herkommt, desto größer ist die der Familie erwiesene Ehre; aber je weiter fort sich die Tochter verheiratet, desto mehr verliert der Vater an Achtung. *Şi-a dat fata din sat*, er hat seine Tochter aus dem Dorf gegeben; dieses läßt sich kein Rumäne leicht sagen. Und ist der Bräutigam reich, ist er ein schöner Mann, gehört er zu einer angesehenen Familie; das alles ändert die Sache nicht; unzählige Volkslieder beklagen das Schicksal der Frau, die aus ihrem Dorfe weg verheiratet wurde.

In Gegenden wo die Rumänen gemischt mit anderen Völkern orientalischer Confession leben, mußten sie in Beziehung auf gemischte Ehen nachsichtiger werden. So sind in der Bukowina die Ehen mit Russen und im Banat mit Serben, wenn auch noch immer anstößig, ziemlich häufig. Nimmt man es aber auch nicht überall so genau wie bei den Motzen mit der Sitte, so gelten gemischte Ehen bei allen Rumänen doch für mehr oder minder schwere Vergehen.

Findet einer unter den Rumäninnen seines Dorfes keine Frau, so soll er sich in seiner Gegend eine suchen, und in Siebenbürgen ist der Jahrmarkt gewöhnlich auch ein Stelldichein für Heiratslustige. Eigentliche Mädchen-Märkte gibt es jedoch, soviel ich weiß, in ganz Siebenbürgen nur noch zu Tövis, im Flußgebiet des Maros, und zu Recea, an der Aluta. Aber auch hier nehmen die Mädchen ihre Mitgift nicht mit und findet die Verlobung an Ort und Stelle nicht statt.

Im Banat und weiter gegen den Orient wurde die Sitte des Mädchen-Marktes nach den deutschen Kirchweihfesten umgebildet.

Am Tage des Kirchen-Patrons, *hramul bisericii,* wird in größeren Ortschaften ein Fest abgehalten, *ruga,* an welchem die Bewohner der Umgebung theilnehmen. Jung verheiratete Frauen tragen bei dieser Gelegenheit ihre Brautkleider; verlobte Paare werden hier den Bekannten vorgestellt, und die meisten „Bekanntschaften" werden auf der *ruga* geschlossen. Es werden auch hier, gewöhnlich in der Nähe der Kirche, Zelte aufgeschlagen, und man trägt möglichst Vieles zur Schau. Die Mädchen nehmen jedoch ihre Mitgift nicht mit und es finden keine Verlobungen statt. Nach Beendigung der Messe beginnt der Tanz, wobei die Sitte herrscht, daß der geachteste der gegenwärtigen Geistlichen, also der Erzpriester, wenn einer dabei ist, den Reigen eröffnet und daß nicht jedes gegenwärtige Mädchen an diesem Tanz theilnehmen darf.

In den meisten Ortschaften des Banats tragen die heiratsfähigen Mädchen einen mit Perlen und Geldstücken besetzten diademartigen Kopfschmuck, aller Wahrscheinlichkeit nach die ungarische párta, denn das heiratsfähige Mädchen heißt bei den Ungarn *pártás leány.* Man erzählte mir nun in Moşniţa und Seciani bei Temesvar, daß die Mädchen, welche dieses Diadem nicht tragen, an keinem öffentlichen Tanz theilnehmen dürfen. Sie müssen erst ihre im Banat für gewöhnlich reiche Mitgift fertig bringen, und nur dann bekommen sie auf einer *ruga* den Kopfschmuck. Auf der ruga werden somit die Mädchen in die Welt geführt; hier dürfen sie zuerst öffentlich tanzen, und wenn sie auch die Mitgift nicht bei sich haben, tragen sie doch das symbolische Zeichen, das die Mitgift darstellt und die Heiratsfähigkeit bedeutet.

In Ungarn und, so viel ich weiß, auch im nordwestlichen Theil von Siebenbürgen hat man bloß die auf dem Mädchenmarkt üblichen Gebräuche bewahrt.

Es arbeiten die Mädchen jahrelang an ihrer Mitgift, aber es heißt immer: Mein Gott! wir sind noch nicht vorbereitet. Auch tragen die heiratsfähigen Mädchen kein bestimmtes Zeichen; man müßte höchstens den größeren, bei kleinen Mädchen für gewöhnlich fehlenden Halsschmuck dafür nehmen. Die Brautschau findet vollständig wie auf der Găina statt: die Mitgift wird im elterlichen Hause ausgestellt; es wird möglichst Vieles zur Schau getragen; der

Bursche borgt sich für diese Gelegenheit Gold oder wenigstens Silber; vor der Verlobung wird der Tag festgestellt, an dem die beiden Familien auf einen Markt fahren sollen, um die ängstlich besprochenen Brautgeschenke zu kaufen und die Verlobten den Bekannten vorzustellen. Es darf ferner bei einer ordentlichen Hochzeit das Zelt nicht fehlen und nachdem die Braut zur Frau wurde, fängt der Kußtanz an, *se joacă mireasa,* und werden die Ehrengaben vertheilt, *se împart cinstele, se strigă plăcintele,* es werden die Kuchen ausgerufen.

Jeder, der zu einer Hochzeit eingeladen wird, muß bestimmt erklären, ob er die Einladung annimmt oder nicht. Nimmt er sie an, so hat er eine Ehrengabe mitzubringen, einen Kuchen und eine Flasche Wein und dazu ein Stück Leinwand, oder ein Paar gestickte Hemdärmel, oder ein Handtuch, oder ein Sacktuch, überhaupt etwas, was nicht verzehrt wird. Alle diese Gaben werden an den Beistand der Braut, *cumătru mare, nunul,* verabreicht, der den Ehrenplatz hat, die ganze Hochzeit leitet, immer sitzen muß und nur im Nothfalle vom Beistande des Bräutigams vertreten wird. Während des großen Tisches, *masa mare,* nimmt das Brautpaar an seinen beiden Seiten Platz und wenn das Mahl zu Ende ist, werden sie entlassen, wobei die Braut immer über den Tisch steigen und einen Kübel voll Wasser umwerfen muß.

Nun werden die Ehrengaben ausgerufen, und zwar in einer möglichst lustigen Weise, indem zwei und bei reicheren Hochzeiten auch mehrere Männer, welche die Spaßvögel der Gesellschaft abgeben, die Gaben nach einander dem Beistand präsentieren, den Geber nennen und eine lustige Geschichte über die Entstehung der Gabe erzählen, wobei der zweite nur immer die vom ersten gesprochenen Worte nachsagt und auch seine Gesten nachahmt.

Der Beistand wählt das Beste von den Kuchen für die Braut und vertheilt das Übrige an die Gäste zum Mitnehmen.

Während dieser Zeit ist die Jugend beim Tanz, an dem gesetzte Personen nicht theilnehmen; aber nachdem die Kuchen vertheilt wurden, steht der Beistand auf, ladet die Braut zum Tanze, küßt sie und gibt ihr ein Geschenk. Damit fängt der Kußtanz an: jeder der Gegenwärtigen hat mit der Braut zu tanzen, sie zu küssen und ihr ein Geschenk zu geben. Es macht Aufsehen, wenn Einer die Braut oft küßt, denn für jeden Kuß gebührt eine Gabe und es wird darum eifrig licitiert.

Der rituelle Theil der Hochzeit schließt mit der Vertheilung der Ehrengaben. Die Beistände und die nächsten Verwandten bekommen Gaben aus der Mitgift der Braut; sonst werden gewöhnlich die Gaben der Gäste eingetauscht. Sie werden auch diesmal ausgerufen, wobei die Ausrufer für jede Gabe eine Gebrauchsanwendung bei der Hand haben.

Frauen, die nicht im elterlichen Hause bleiben, müssen während der nächsten Wochen, solche, die im Fasching heiraten, während der Osterfeiertage zurückgeführt werden, bei welcher Gelegenheit eine Art Nach-Hochzeit stattfindet und die junge Frau diejenigen küßt, welche an ihrer Hochzeit theilgenommen hatten, jedoch ohne Gaben zu empfangen. Auch tragen die jungen Frauen während des ersten Jahres der Ehe bei festlichen Gelegenheiten und auf Märkten die Brautkleidung, die sie nur allmählich ablegen.

Dies sind im Allgemeinen die Sitten, welche von den Rumänen bei der Eheschließung allenthalben beobachtet werden, wenn auch nicht überall mit derselben Genauigkeit wie bei den Motzen.

*

Typus, Charakter und Anlagen weichen bei den Rumänen zwar nach den verschiedenen Gegenden mehr oder minder von einander ab; aber es gibt bestimmte Züge, die allen Rumänen eigenthümlich sind und durch welche sie sich in auffallender Weise von anderen Völkern unterscheiden.

Besonders scharf ausgeprägt ist von Allem der Motzen-Typus.

In Abrudbánya, Zalatna, Roşia, Offenbánya und hie und da in Buciumi findet man meistens stark gebaute Leute mit runden und vollen Gesichtern, kurzgeschorenen schwarzen Haaren, dunklen Augen und gelblich-brauner Gesichtsfarbe. Sie tragen enge Hosen, große Stiefeln, zuweilen auffallend breiten Ledergurt, eine kurze Jacke von dunklem Tuch und sprechen das am meistens langgedehnt aus, indem sie z.B. statt *lapte*, Milch, *laapte* sagen. Diese sind meistens in den Bergwerken beschäftigt. [...]

Die eigentlichen Motzen, welche thalaufwärts, *pe ape în sus*, wohnen, sind Leute von hoher und schlanker Gestalt, mit einem auffallend dicken Hals, länglichem Gesicht, lichten Haaren, blauen Augen und einer Gesichtsfarbe, die gelblich-weiß ist. — Ist der Motze nicht von hoher Gestalt, so ist er noch immer schlank; Leute mit starkem Knochenbau findet man unter den Motzen nicht.

Ebenso selten sind in den westlichen Bergen die Männer mit runden Gesichtern und starken Gesichtsknochen.

Das Profil des Motzen ist scharf geschnitten: hohe, zuweilen stark hervortretende Stirn, lange, spitze und hie und da leise gebogene Nase, feingeschnittene Lippen und ein spitzes, zuweilen getheiltes Kinn.

Am ganzen Gesicht sind gewöhnlich die Nasenflügel am stärksten entwickelt. Es fiel mir noch auf, daß bei ihnen die untere Lippe oft von der oberen verdeckt wird, und daß der Abstand vom Mund bis zum Kinn zuweilen auffallend groß ist.

Sind die Augen der Motzen nicht blau, so sind sie grünlich-blau, grünlich-grau, meistens länglich geschlitzt, klein und lebhaft, licht und nur höchst selten dunkel.

Den Haarwuchs des Motzen kann man nicht schlechthin blond nennen; wenn er auch licht, zuweilen sogar sehr licht ist, ist es doch ein ganz eigenthümliches röthlich-gelben Blond, wie etwa die verschiedenen Abstufungen des Tabaks, vom lichten Sultan an bis hinunter zur dunklen Havanna, höchst selten bis zur Virginia-Cigarre. Außerdem sind die Haare der Motzen rauh und je dunkler, desto feiner.

Auffallend ist der grelle Unterschied zwischen der Farbe der Kopfhaare und derjenigen der Augenbrauen und des Schnurrbarts. Der Motze ist gewöhnlich *spăn*, d. h. ein Mann, dem kein Kinn- und Backenbart wächst; er bekommt meistens nur auf dem Kinn einige verkümmerte Haare. Seine Augenbrauen sind dagegen voll und in der Regel dunkler, der Schnurrbart aber zuweilen sehr stark und viel lichter als die Kopfhaare, dabei rauh, vollständig wie eine Weizenähre.[1]

---

[1] Mustăcioara lui
Spicul grîului,

heißt es in der von V. Alexandri veröffentlichen Ballade *Mioriţa*. Der Unterschied zwischen der Farbe der Kopfhaare und der des Schnurr-

„Der Motze ist an seinen Haaren zu erkennen“, sagte man mir, als ich meine erste Reise in die westlichen Berge unternahm. Sie trugen einst ihre langen Haare in drei Zöpfe, *moț*[1], getheilt, nämlich einen großen in der Mitte und zwei kleinere an den Seiten, welche entweder frei hingen oder an den großen gebunden wurden. Heute gibt es nur wenige Motzen, gewöhnlich die Alten, welche die Zöpfe noch tragen; aber es werden oft die Haare der kleinen Knaben in dieser Weise geflochten. Diejenigen Motzen, welche die Zöpfe nicht mehr tragen, schneiden sich die Haare sehr kurz ab; aber um die Stirn an den Ohren und am Nacken bleibt ein Streif von längeren Haaren, wie bei der Tonsur der Mönche. Die Haare im Nacken sind gewöhnlich ganz lang und hängen über die Schultern. Die civilisiertesten der Motzen tragen endlich, wie die halbcivilisierten Juden in Galizien, je einen Büschel von längeren Haaren an den Ohren.

Der Motze hat seine eigene Haltung und seinen eigenen Gang; er hält beim Gehen die Schulter in wagrechter Stellung und den Kopf zurück, so daß man seinen dicken und zuweilen auffallend langen Hals sieht, neigt den Oberkörper nach vorne, tritt voll auf und bewegt die hängenden Arme nicht. Wegen dieser Gangart, die theils vom vielen Bergsteigen, theils von der absatzlosen Beschuhung (Sandalen) herrühren mag, den meisten rumänischen Gebirgsbewohnern eigenthümlich ist und sehr stark an den trampelnden Gang der Bären erinnert, werden die Motzen und auch die Rumänen im Allgemeinen von den Ungarn auch Bären, *medve*, genannt.[2]

Der Motze, der seinem mit Kübeln und Reifen beladenen Pferde ruhig und gelassen nachgeht, ist nicht bloß in Siebenbürgen, sondern auch im Banat und auf der ungarischen

---

bartes ist übrigens nicht allein den Rumänen eigenthümlich; es muß jedoch hervorgehoben werden, daß er bei den nächsten Nachbarn der Rumänen, den Magyaren und den Serben, nur selten zu finden und auch nie auffallend ist.

[1] Manche wollen auch die Benennung *moți* davon ableiten. Dieses scheint mir jedoch voreilig zu sein, denn die „Frisur“ der Motzen war früher allenthalben, bis in die Walachei verbreitet. Auch nennt man um die westlichen Berge den Zopf nicht *moț*, sondern *chică*.

[2] Wenn einer, wie die Magyaren, mit der Ferse auftritt, so heißt das (in Ungarn) *calcă nemcșește*, er tritt wie ein aufgeblasener Edelmann auf.

Ebene eine stehende Figur [1], also eine Erscheinung, die man bei Debreczen, Szegedin, Arad und Temesvar, besonders auf Jahrmärkten, ebenso gut wie in Abrudbánya beobachten kann. Und sie sehen sich alle so gleich, daß aus einigen Exemplaren das Bild der ganzen Gruppe zusammenzustellen wäre.

Der Typus der Motzen ist nun im Allgemeinen der rumänische Gebirgstypus. Besonders stark ist er um den Răţezatu und an den Quellen der Körös-Flüsse vertreten. Ich fand z. B. auf einem Markt zu Grădişte, am Eisernen Thor, keinen Mann mit dunklen Haaren, dagegen sehr viele, die auffallend starke Augenbrauen und bei sonst spärlichem Bartwuchs langen Schnurrbart hatten. Bei den Zărăndanii tritt der Motzen-Typus nur zerstreut auf bis gegen Gura-Honţului, Zimbru und Dulcele. Häufiger ist er bei den Vidicanii, jedoch nur thalaufwärts, bis gegen Mezieşi bei Belényes. Am stärksten ist er bei den Selăgenii vertreten, bis zum Kamm der Wasserscheide, wo man beinahe nur Männer von schlankem Wuchs, mit länglichen Gesichtern, lichten Haaren und spärlichem Bartwuchs findet.

Weiter gegen die Ebene zu wird dieser Typus immer seltener. Im Banat fand ich nur auf der Strecke zwischen Karansebeş und Grădişte, und wenn er auch in der Walachei und besonders in der Moldau häufig ist, erinnere ich mich nicht, ihn in der Bukowina begegnet zu sein. Ziemlich häufig soll er bei Naszod und Bistritz angetroffen werden, und um Gyergyo Ditro, bei Tekerö-Patak, Topliţa, Corbu Bélbore herrscht er beinahe ausschließlich.

Schon an der Maros tritt ein zweiter Typus auf, der an den Kockel-Flüssen vorherrschend wird, jedoch nur weiter gegen die Aluta zu ganz scharf ausgeprägt ist.

Es sind Männer von hoher und schlanker Gestalt, äußerst gelenkig, mit stark entwickeltem Brustkorb, runden und vollen, jedoch kleinen Gesichtern, stärker hervortretenden, jedoch auch nur selten ganz dunklen Augen, rabenschwarzen, oft krausen Haaren, langgezogenen Augenbrauen, dichtem und kurzem Schnurrbart, vollem Bartwuchs und weißer, nur selten von rothem Hauch übergossener Gesichtsfarbe. Ihr Profil ist nicht so scharf geschnitten wie das der Motzen: eine breite und runde, jedoch minder hohe Stirn, kurze Nase, volle Lippen und ein kleines, rundes Kinn. Die Gesichtsknochen, besonders der untere Kiefer, sind noch weniger als bei den Motzen entwickelt.

---

[1] Der Motze ladet seine Ware auf Pferde, da der Transport auf Wagen zu umständlich wäre, und zieht nach Ungarn, „wo der schöne Weizen wächst", um Kübel und Reifen gegen Weizen auszutauschen. Während seiner Abwesenheit, die Monate lang dauert, führt die Frau die Wirthschaft und arbeitet emsig an den Kübeln, um bis zur Rückkehr des Mannes einen neuen Transport fertig zu stellen.

Der Gang und überhaupt die Haltung dieses Menschenschlags ist besonders anmuthig; es sind auch die besten Tänzer des rumänischen Volkes. Sie treten zwar ebenso wie die Motzen mit dem ganzen Fuß auf; aber der Kopf steht frei über den breiten Schultern, die Hände hängen nicht schlaff hinunter und der aufrechtgehalten Oberkörper befindet sich beim Gehen in einer rhythmischen Bewegung.

Dieser Menschenschlag tritt nirgends in größeren Massen auf; man findet ihn jedoch zerstreut um Hermannstadt, am Flußgebiet der Aluta, unter den Bărsanen, im niederen Theil des Banates, um Arad auf der ungarischen Ebene, bei den Oăşenii in der Marmoros und bei Cămpulung in der Bukowina.

Der allgemeine Rumänen-Typus für den östlichen Teil Siebenbürgens bis gegen die Maros und auch für das Banat ist ein Mann von schlanker Gestalt und Mittelgröße, gelenkig, mit länglichen Gesicht, scharf geschnittenen Profil, kleinen Augen, lichtbraunen Haaren, noch lichterem Schnurrbart und nur selten ganz vollem Bartwuchs. Zarter Knochenbau, scharfes Profil, kleine Augen und lichterer Ton der Barthaare sind den meisten Rumänen eigenthümlich.

Schon am unteren Flußgebiet der Maros, thalabwärts von Zam, tritt jedoch ein dritter, wenn auch nicht scharf ausgeprägter Typus auf: Männer von untersetzter Gestalt, mit mehr oder minder breiten Gesichtern, hervortretenden Gesichtsknochen, dunklen Haaren und starkem Bartwuchs.

Im Banat findet man diesen Typus beinahe nur an der Maros bis gegen Lippa; in Ungarn ist er dagegen sehr häufig, bis in die Marmaros, wo er zuweilen sehr scharf ausgeprägt erscheint. Besonders hervorzuheben ist jedoch, daß, wenn auch dieser Menschenschlag gewöhnlich unter der Mittelgröße bleibt, auf der ungarischen Ebene die Männer mit breiten Gesichtern durchgehends von hoher, bei den Luncanii aber und in der Marmaros auch noch von schlanker Gestalt sind.

In Siebenbürgen tritt derselbe am Flußgebiet der Szamos auf und in der Bukowina ist er der vorherrschende.

Natürlich wird man diesen Typus auch in der Bukowina nur höchst selten in seiner Ursprünglichkeit vorfinden; er ist überall in die anderen zwei Typen übergegangen. Man wird also Rumänen finden, die starke Backenknochen haben, aber dabei länglich geschlitzte Augen, eine schlanke Gestalt oder spärlichen Bartwuchs, überhaupt Etwas, was entweder den Motzen oder den Oltenii eigenthümlich ist. Wenn auch häufiger, so doch noch immer selten, ist auch der Olteanen-Typus: man findet auch um Hermannstadt und an der Aluta gewöhnlich längliche Gesichter und mehr oder minder lichte Haare. — Auch die Mocanen haben meistens den Motzen-Typus. Sie sind jedoch stärker gebaut, mit vollen, abgerundeten Formen und äußerst elastisch. Der echte Mocane geht nicht; er prallt vom Boden ab.

Was nun die Frauen anbelangt, so kann hier nur im Allgemeinen hervorgehoben werden, daß ihr Typus in den verschiedenen Gegenden nicht immer mit dem der Männer übereinstimmt. So haben die Motzinnen durchgehends breite Gesichter, eine dunklere Gesichtsfarbe als die Motzen und nur selten ganz lichte Haare. Um Hermannstadt haben dagegen besonders Frauen mit schwarzen Haaren oft längliche Gesichter.

Im Allgemeinen haben die Rumäninnen Gesichter, die eher rund, als länglich zu nennen sind; ihr Profil ist zwar scharf geschnitten, aber nicht so streng wie das der Männer; ihr Knochenbau ist besonders zart, auch in den Gegenden, wo die Männer breite Gesichter haben.

Über die Schönheit der rumänischen Frau wurde viel geschrieben; es wurden jedoch sehr oft Schönheiten gerühmt, die nicht rumänisch genannt werden können. So liest man oft über schöne Frauen mit rabenschwarzen Haaren, feurigen Augen und südlich-brauner Gesichtsfarbe. Es gibt nun bei den Rumänen auch solche Frauen, aber nur dort, wo fremde Typen häufig sind. Hat die rumänische Frau schwarze Haare, so sind ihre Augen nur selten ganz dunkel; ihre Gesichtsfarbe ist aber immer weiß, ja weißer als die der blonden Frauen. Man findet diesen Typus im niederen Theil des Banates, auf der ungarischen Ebene, in der Marmaros, bei Cămpulung in der Bukowina, um Naszod und im Flußgebiet der Aluta; aber auch hier haben die Frauen meistens lichte, nur selten ganz braune Haare.

Noch seltener sind die Frauen mit üppigen Formen, die auch zuweilen als charakteristisches Attribut rumänischer Schönheiten gerühmt werden Eine zierliche Gestalt, kleine Hände, kleine Füße, schmale Lippen, volle Schultern, wenig entwickelter Busen sind beinahe allen rumänischen Frauen eigenthümlich.

Schöne Frauen findet man besonders bei Arad, Temesvár, Karansebeş, Cămpulung, Naszod, Kronstadt und die schönsten bei Hermannstadt, wo die Frauen der Mocanen zu Hause sitzen, spinnen, weben, sticken und ihre Schönheit pflegen [1].

Dieses sind, — so in einigen großen Zügen, — die körperlichen Eigenthümlichkeiten der Rumänen.

Ihre Muskelkraft ist im Allgemeinen keine besonders große; aber ihre Geschicklichkeit läßt sich nicht in Abrede stellen, und ihre zähe Ausdauer wird von den Nachbarvölkern bewundert. Die Motzen werden jedoch auch wegen ihrer großen Muskelkraft gerühmt.

Die Krankheiten scheinen die Rumänen besser als ihre Nachbarn vertragen zu können. Während der Cholerazeit sind in den 13 rumänischen Kreisen an 37% der Erkrankten gestorben, wogegen in Siebenbürgen an 40% und in Ungarn über 50%. [...]

Trotz dieser Mannigfaltigkeit an körperlichen Eigenschaften wird sich nur selten ein Rumäne finden, an dessen Gesicht auch der minder scharfsinnige Beobachter nicht den Rumänen entdeckt. Es ist in allen rumänischen Gesichtern, seien sie noch so verschieden, immer etwas, was den Grundton des gemeinsamen Charakters wiedergibt.

---

[1] Îşi poartă grijă de frumuseţe, — ist eine galante Redensart, womit man die Frage „und was macht din Frau?“ zu beantworten pflegt. Die rumänische Frau, ausgenommen die Motzin, arbeitet nur selten auf dem Felde; sie soll zu Hause sitzen und ihre Frauenarbeit haben. — Die Pflege der Schönheit ist bei den rumänischen Frauen eine Pflicht. — Im Banat und in manchen Theilen Ungarns müssen sich die Frauen auch schminken.

Der Gesichtsausdruck der Motzen ist ernst, jedoch nicht roh und auch nicht stolz, sondern von einer so unerbittlichen Strenge, daß besonders in Ungarn, der Spruch üblich ist: „Man weicht ihm wie einem Motzen aus“, *feri ca din calea moţului.* Und allenthalben wo die Motzen bekannt sind, sagt man den unartigen Kindern: „Nehmt euch in Acht; es kommt der Motze!“ Dieser Motze ist aber der geduldigste und friedfertigste Mensch; er lächelt zwar nur höchst selten, aber auch unsanfte Worte beantwortet er nur mit einem ernsten Blick, denn, wenn er auch sehr schnell spricht, ist er sprichwörtlich kurz in seiner Rede, *scurt la vorbă.* Ein Motze, der, sei es im Wirthshaus, oder auf der Gasse, sich in Händel einläßt, ist eine große Seltenheit; ich selbst habe nie einen gesehen. Man erzählte mir aber, daß der Motze bei solchen Gelegenheiten seinen Rock auszieht, die Mütze bei Seite legt und die stereotypen Worte spricht: „Nun wäre es gut aufzuhören.“ Dann flucht er, und auf dieses erste und letzte Fluchwort folgt unausbleiblich der sehr ernst gemeinte erste Schlag. So wird der Motze auch in den Anecdoten dargestellt. Lustige Motzen sind noch seltener. Es heißt, der Motze trinke bloß einmal im Jahre und dann „bei sich zu Hause“ und nicht mit dem Glas, sondern mit dem Eimer.

Der *Olteanu* ist dagegen stets heiter und gesprächig; sein freundliches Gesicht und sein zuvorkommendes Benehmen sind allgemein bekannt; und wenn der Motze mit den „Stürze mich nicht in Gefahr“, *nu mă băga în primejdie,* thätliche Beleidigungen beantwortet, ist der Olteanu immer um seine gute Laune besorgt und erträgt Manches, nur um sie nicht zu verlieren.

Die Rumänen sind nun bald wie die Motzen, bald wie die Oltenii, die meisten jedoch ruhig und ernst, gesetzte Menschen, *oamenii aşezaţi,* wie sie selbst sagen.

Was allen Rumänen eigenthümlich ist, daß ist außer der Bestimmtheit, die Beharrlichkeit, welche dem rumänischen Charakter zu Grunde liegt und an allen rumänischen Gesichtern mehr oder minder klar zum Ausdruck kommt.

Es sind das keine hohlen Gesichter, wo Alles schlaff und trübe durcheinander liegt; es tritt in ihnen irgend ein Zug immer entschieden hervor, und ohne eine bestimmte Ahnung von der Bedeutung dieses Zuges zu haben, wird man auf ihm aufmerksam, Bald ist es das Auge, bald der Mund, bald das Spiel der nie erschlaffenden Gesichtsmuskeln, bald ein bestimmter dieser Muskeln, der stets einen hohen Grad von Tonicität beibehält, bald ist es Dieses und bald Jenes, was uns an das Bewußtsein erinnert, welches hinter der lebenden Maske stets noch bleibt.

Der Mann ist wie er ist, und beim ersten Blick fühlen wir, daß er entschieden so ist und auch so bleibt ; ist er heiter angelegt, so ist er von einer unverwüstlichen Heiterkeit; ist er ernst, so thut er auch das scheinbar Unbesonnene mit wohl überlegter Absicht; ist er gutmütig, so bleibt er es unter allen möglichen Umständen; ist es bösartig, so „beißt er sich selbst die Zunge ab“, sagt das Sprichwort. [...] Ausdauer, Geduld, Hartnäckigkeit, Standhaftigkeit, Unversöhnlichkeit und überhaupt Alles, was eine Form des Beharrlichen ist, gilt bei den Rumänen für eine Tugend und soll bei jedem Rumänen vorausgesetzt werden.

Von den unzähligen Redensarten, die sich darauf beziehen, will ich bloß eine anführen: *N-au intrat zilele în sac,* die Tage sind nicht in den Sack gefahren, d. i. sie hören mit dem heutigen nicht auf, sagt der Rumäne, wenn ihm etwas mißlingt. Mit der Zeit muß, nach seiner Auffassung, Alles gelingen ; aber *cu una cu două nu merge,* mit einem oder mit zwei Versuchen bringt man nichts Ordentliches zu Stunde.

Die wichtigste Frage bei der Beurtheilung eines Charakters ist aber zweifellos die, wann der Mann seine Geduld verliert, denn mit der Geduld geht auch die Besonnenheit und mit dieser der ganze berechenbare Charakter verloren. Die Fälle, in welchen der Rumäne die Geduld verliert, sind nun höchst selten, und darum gilt er bei seinen Nachbarn für das Vorbild der Besonnenheit. *Buna chibzuială,* die gute Erwägung, und *bunul cumpăt,* das gute Maß, das Maßvolle (nicht die Mäßigkeit), gelten auch bei den Rumänen für die höchsten Tungenden und sind die ersten Attribute der sorgenannten Vornehmen.

Der Grundzug seines Charakters soll jedoch auch auf seine Intelligenz übertragen werden ; er ist begriffsstützig und verhält ich abwehrend gegen jede neue Idee, die man ihm beibringen will. [...]

Kurzum, man soll immer nur mit Überlegung reden, *chibzuit la vorbă*, und dasjenige fragen, was den augenblicklichen Verhältnissen entspricht, keine schlimmen Folgen haben und zu nichts verbinden kann. Aufrichtigkeit ist also bei Rumänen immer mit Vertrauen verbunden : dem er traut, der kann sich auf ihn verlassen. Darum wird aber auch das Wort „treu“ im Rumänischen mit *credincios*, „gläubig“, „vertrauend“, wiedergegeben, und *om cu credinţa* oder *om credincios*, bedeutet einen Menschen, der treu, aufrichtig und voll Vertrauen ist. [...]

*

Sprache und Volkspoesie sind bei den Rumänen frisch und urwüchsig, wie Alles, was durch sich selbst entsteht und sich aus sich selbst entwickelt. Selbstverständlich meine ich nicht die geschriebene Sprache, an der Manches schief und unvernünftig ist, und auch nicht die rumänische Literatur, die sich noch im Werden befindet.

Die rumänische Sprache, *limba română*, oder *românească*, wird zur Gruppe der romanischen Sprachen gezählt. Ihr innerer Bau ist entschieden romanisch; ihre Lautregeln weichen jedoch stärker von denen der übrigen romanischen Sprachen ab, und ihr Wortschatz ist stark mit femden, besonders slavischen Elementen gemischt.

Dialecte gibt es im Rumänischen nicht, und wären auch solche einst gewesen, so haben sie allmählich verschwinden müssen, da ungefähr seit dem ersten Erscheinen der Türken in Europa die Rumänen fortwährend hin und her gewandert sind. Dazu ist das Sprachorgan der Rumänen überall gesund und ihre Stimme durchgehends dieselbe, eine weiche Tenor — selten Bariton — und nur höchst selten Baßstimme, ohne vollen Metallklang. Endlich sprechen sie, mit Ausnahme der Motzen, nicht allzu schnell, so daß man jeden Laut rein hört und besonders die Mitlaute, welche ein Wort schließen, voll ausklingen.

Es gibt jedoch keine abgegrenzte Gegend, ja im niedern Theil des Banates und auf der ungarischen Ebene sogar keine Ortschaft, die nicht ihre kleine Eigenthümlichkeit in der Aussprache der Mitlaute hätte.

Nach diesen Eigenthümlichkeiten, die an bestimmte Regeln gebunden sind, kann man bei den Rumänen drei verschiedene Mundarten — im rumänischen Sinn — unterscheiden: eine südliche, eine westliche und eine nördliche. Man nennt die südliche auch die „*archaische*“: sie ist die wohlklingendste der drei Mundarten und wurde seit jeher zur Grundlage der literarischen Ausbildund genommen. Ihre Lautregeln bei der Aussprache der Mitlaute sind ungefähr dieselben wie die der italienischen Sprache. — Archaisch spricht man heute an der Aluta, um Hermannstadt und bei den Mocanen, vorwiegend archaisch an den Kockel—Flüssen, um Hátszeg und im Banat, ausgenommen Banat—Komlos, wo man beinahe ganz archaisch spricht.

Die Motzen haben eine Mundart, in welcher die Mitlaute auch noch schärfer als in der archaischen klingen, und die nur in drei Punkten von dieser abweicht. Vor *e* und *i* wird bei den Motzen das f als eine Art *hie* und das *v* als eine Art *dschi* ausgesprochen; *hiier* (hiiär) statt *fer* (fär, Eisen) und *djierme* (dschärme) statt *verme* (wärme, Wurm). Beide Laute sind so scharfe Zischlaute, daß kein Rumäne das „*Fire-ar fi viţa de vie pe hoanca de la Vidra*“ des Motzen auszusprechen im Stande ist. [1]

Außerdem sprechen die Motzen das *n* zwischen *i* und *e* als *r* aus: *bire* statt *bine* (gut [2]).

Diese Lautänderungen sind nun eine Eigenthümlichkeit der nördlichen Gruppe, wenn auch an der Szamos, in der Marmaros und in der Bukowina das *hie* und das *dschi* nicht annähernd so scharf wie bei den Motzen ausgesprochen wird.

Eine andere Eigenthümlichkeit der nördlichen Mundart ist die Aussprache des *c* vor *e* und *i* als ein schafes *ş*, sch, also statt *cină* (tschine, Abendmal) *şină* (schine) und statt *ceară* (tscheare, Wachs) *şiară* (schiare) zu sagen. Diese Lautänderung kommt, soviel ich mich erinnern kann, selten an der Szamos vor; ich fand sie jedoch auch in einigen Ortschaften der ungarischen Ebene.

---

[1] „Wäre nur die Weinrebe *auf dem* Bergabhang von Vidra.“ Der Satz gilt für eine sprachliche Probe, die nur der Motze bestehen kann. „Hoancă“ bedeutet Bergabhang; das Wort wird nur bei den Motzen gebruacht.

[2] Eine Lautänderung, die in der Bukowina selten, doch häufig in der Moldau vorkommt; sie gehört zu den Eigenthümlichkeiten der Mundart, welche die Rumänen in Istrien sprechen. S. Ioan Maiorescu *Itinerar în Istria* şi *Vocabular istriano-român.* Din manuscripte postume. Iaşi. 1874.

In der westlichen Mundart wird, vor *e* und *i*, das *b* zuweilen, das *v*, *d* durchgehends und das *gh* immer als *dj* (das ungarische *gy*), das *n* immer als *nj* (ungarisch *ny*), das *t* immer als *tj* (*ungarisch ty*) und das *p* hie und da als *ptji* und *tji* ausgesprochen. Alle diese Lautänderungen sind auch in der nördlichen Mundart üblich und sogar allgemeiner als auf der ungarischen Ebene.[1] Sie sind seltener an den Kockel-Flüssen und im Banat, ganz selten an der Aluta und bei den Motzen fehlen sie gänzlich.

Was den Wortschatz anbelangt, ist er durchgehends derselbe bei allen Rumänen[2].

Die allgemeinen Begriffe Welt (*lume*), Gott (*zeu*, *Dumnezeu*), Religion (*lege*), Mensch (*om*), Thier (*vietate*), Pflanze (*ierburi*) und die zu ihrer Sphäre gehörenden primitiveren Unterbegriffe werden bei allen Rumänen mit denselben beinahe ausschließlich romanischen Worten benannt.

Romanisch sind auch die Worte für die Bennennung der Minerale und der primitiven Begriffe, die sich auf Haus, Familie und Hirtenleben beziehen.

Begriffe jedoch, die das Bauernleben betreffen und überhaupt ein vorgeschritteneres Stadium der socialen Entwicklung voraussetzen, werden mit nichtromanischen und zwar vorwiegend slavischen Worten benannt.

Diese nichtrumänischen Worte sind entweder solche, die seit jeher in der rumänischen Sprache vorhanden waren und von allen Rumänen gebraucht werden, oder solche, die erst später übernommen wurden, nicht zahlreich vertreten und nicht bei allen Rumänen dieselben sind.

Die Rumänen haben sich nur selten für neue Begriffe oder für die ihnen früher unbekannten Sachen eigene Worte gebildet, sondern sie haben das Wort desjenigen Volkes übernommen, durch dessen Vermittlung ihnen die Sache oder der Begriff übertragen wurde. So haben sie z. B. für „Vorhang“ gegen Westen das von den Magyaren übernommene Wort *firhong* und gegen Süden das türkische *perdea*.

---

[1] Besonders in Bessarabien.

[2] Die Motzen allein haben eine größere Anzahl von Wörten, die von anderen Rumänen nicht gebraucht werden.

Sehr viele dieser von verschiedenen Völkern angenommenen Worte wurden nun allgemein, so daß die Rumänen oft für denselben Begriff mehrere Worte haben, ein romanisches und ein fremdes oder mehrere fremde zugleich. In solchen Fällen bedeutet jedes der Worte nur immer einen Theil des Begriffs oder eine Ableitung vom ursprünglichen Begriff. So hat nun der Rumäne für „Arbeit" die Worte: *lucru, muncă, robotă* und *clacă;* lucru ist die angenehme Arbeit, *muncă* die mühevolle, *robotă* die zwangweise und *clacă* die unentgeltliche geleistete. Gegen Süden, wo das Wort *robotă* nicht gebraucht wird, ersetzt man es mit *clacă.*

Ebenso hat man für „reich" die allgemein üblichen Worte *avut, cu stare* und *bogat: avut* für „vermögend", *cu stare* besonders für „viehreich" und *bogat* für „stockreich" und für die Abstractionen. Gegen Norden hat man auch noch das Wort *chiabur* für „Bauernwohlstand".

Dasselbe gilt nun für alle Theile menschlichen Denkens; immer wieder finden wir im Rumänischen verschiedene Worte, die ursprünglich dieselbe Bedeutung hatten und heute für verschiedene Auffassungen desselben Begriffs gebraucht werden.

Ein Beispiel soll zuletzt noch angeführt werden. Man hat im Rumänischen für „Meister" drei Worte: *măiestru, meșter* und *maistor,* also dasselbe Wort aus der lateinischen, dann aus der magyarischen und zuletzt aus der deutschen Sprache übernommen. *Măiestru,* zweifellos das älteste der drei Worte, bezieht sich auf Kunst und hat im Allgemeinen eine edle Bedeutung, *meșter* ist der geschickte Gewerbemann, gewöhnlich der Werkführer und *maistor* oder *meșteșugar* der ganz gemeine Schuster. *Făcut cu măiestrie* bedeutet „kunstgerecht", *meșteșugit* aber „gekünstelt".

So nun, wie in diesem Falle, werden die älteren Worte in allen Fällen immer auf den edleren Theil des Begriffs angewendet, und je älter das Wort ist, desto schwungsvoller klingt es, desto größer ist seine intuitive Wirkung und desto fester haftet es in der rumänischen Sprache.

Worte dagegen, die erst in neuerer Zeit übernommen wurden und nicht allgemein gebraucht werden, haben durchgehends einen concreten und sehr oft auch nicht ganz genau bestimmten Sinn; sie werden darum auch mit einigem Zagen gebraucht und mit Vorliebe beseitigt, sobald sich andere, den Lautbedürfnissen des Rumänen mehr entsprechende Worte finden. So wird z. B. das angeführte Wort *perdea* das für den Rumänen zu dumpfe *firhong* verdrägen und allgemein werden. Derartige Worte sind unbedingt zu den Fremdwörtern zu zählen.

Der Wortschatz der rumänischen Sprache wurde in neuerer Zeit von A. von Cihac gesammelt und in zwei Bänden veröffentlicht, der erste für die romanischen, der zweite aber für die nichtromanischen (slavische, magyarische, türkische, neugriechische und albanesische Elemente).[1]

Die werthvolle Arbeit des Herrn von Cihac bezieht sich jedoch auf die Schriftsprache der Rumänen, und hat somit für diesen Aufsatz nur eine Bedeutung, soweit das gesprochene Rumänische mit dem geschriebenen übereinstimmt. Es wird nämlich angegeben, wo jedes der gesammelten Worte gelesen wurde, nicht aber ob und wo es gesprochen wird. Die im ersten Band enthaltenen Worte sind nun, mit Ausnahme einiger sehr wenigen, allgemein gebraucht; die Worte jedoch, die im zweiten Band enthalten sind, können nicht zur Hälfte als rumänische angesehen werden; es sind Worte, die nur selten und nur in manchen Gegenden gebraucht werden, dann Worte, die überhaupt nicht mehr im Gebrauch sind und endlich Worte, welche das Volk selbst nie gebraucht hat und deren Bedeutung nur den Schriftkundigen einer bestimmten Zeit, oder einer bestimmten Gegend geläufig war.

Es gab bisher nur äußerst wenige rumänische Schriftkundige, die während ihrer Ausbildung in fremden Lehranstalten nicht den Sinn für die Eigenthümlichkeiten ihrer Muttersprache verloren haben. Wollten sie schreiben, so fanden sie oft das richtige Wort im Rumänischen nicht und nahmen ein fremdes in ihre eigene Sprache auf, weil sie sich nicht mehr daran erinnerten, daß dort, wo es dem Rumänen an einem Worte fehlt, er seine Redewendung hat, welche den Zauber des rumänischen Styls ausmacht und der Gedanken mit einer wunderbaren Klarheit wiedergibt, wie: *iau aminte*, ich nehme es in's Bewußtsein, statt *percipio*, — *îmi aduc aminte*, ich bringe es mir zum Bewußtsein statt

---

[1] *Dictionaire d'etimologie Daco-Roumaine. Elèments slaves, magyars, turcs, greco-moderne et albanais. Par* A. de Cihac. Frankfurt am Main. Ludolphe St. Goar, *1879. 8°. Elèments latins.* Daselbst, *1870.* Der erste Theil.

meminiscor, — *fără de veste,* ohne eine Kunde davon erhalten zu haben, statt „überraschend", — *om cu dare de mînă,* ein Mensch mit gabefähiger Hand, statt „wohlhabend", — *ce-i, cum și pentru ce,* was, wie und warum, statt „Sachverhalt", — und unzählige Redewendungen, die nicht bloß den Gedanken, sondern auch seine logische Gliederung anschaulich machen.

Die sprachlichen Ansprüche, die an den Rumänen gestellt werden, sind aber auch ungewöhnlich groß. Jeder Mann von guter Art, *om de bună cuviință,* weiß die Worte anzupassen, *știe să potrivească vorbele* und ist daran zu erkennen, daß er ruhig spricht, die Worte richtig anbringt und nur höchst selten Gesten macht. Diejenigen, welche beim Reden mit den Händen herumfuchteln und eine lebhafte Mimik zur Schau tragen, werden verlacht; es heißt, sie kennen die gute Art nicht. *Știe să potrivească vorbele* bedeutet jedoch noch mehr als dies, nämlich die Gewandtheit in der Anführung von Citaten. Der Vornehme darf bei festlichen und überhaupt bei ernsten Gelegenheiten nicht anders als *în pilde,* andeutungsweise, sprechen; ja nicht einmal der ganz gemeine Mann sagt bei solchen Gelegenheiten ohne Umschweif dasjenige, was er meint, sondern gebraucht Redensarten und führt Beispiele an, die einem die Sache begreiflich machen, *îl face să priceapă lucrul,* ohne sie gerade zu nennen, *fără ca să-i zică pe nume.* Sagt Einer etwas, so ziemt es sich, daß er auch das Wie und Warum der Sache mitheile. Z. B. „er steht": wie? der Rumäne setzt immer hinzu: wie auf Feuer und Kohlen, wie der Zigeuner auf dem Eise, wie ein in die Mauer geschlagener Nagel, wie ein in die Erde gerammte Pfahl, wie ein auf dem Pfahl gespickter Rabe oder wie der Kukuk im Walde. Dann folgt ein „denn" und darauf ein Sprichwort oder ein Wort, welches an eine analoge und allgemein bekannte kleine Geschichte erinnert.

Diese Redensarten, die Sprichwörter und die an eine Geschichte erinnernde Wörter (wie *se ține de către pădure, fuge mîncînd pămînt, caută pești pe brazdă* u. a. dgl.) nennt der Rumäne *vorbe;* versteht einer das Wort nicht, so fragt er: *cum vine vorba asta,* wie kommt dieses Wort, wie paßt es zu den übrigen oder *unde bate vorba asta,* wo schlägt (zielt) dieses Wort hinein? Darauf wird die *povestea* *vorbei,* des Wortes Geschichte erzählt[1]. Es gehört somit zur guten Art, die Frage auch dann zu stellen, wenn man die Geschichte kennt.

Diese *vorbe* sind der primitivste Theil der rumänischen Volkspoesie; sie werden bei allen Rumänen gebraucht, und jeder, der auf allgemeine Achtung Anspruch macht, muß sie kennen, sein diesbezügliches Wissen stets gegenwärtig haben und richtig anwenden. Es sind dies die „geflügelten Worte“ des Rumänen.

Eine eigene Art der *vorbe* sind die *vorbele şăgalnice* oder *de şagă,* scherzhafte Worte, zu welchen ich auch die Räthsel *ghicituri, cimilituri,* rechne.

Bei den Rumänen wird noch immer die Anforderung gestellt, daß der Scherz sich reime oder zum mindesten in rhythmisch klingenden Worten abgefaßt werde, in welchem Fall mit einem Reim darauf zu antworten ist: sonst heißt es, daß der Scherz nicht passe, *nu se potriveşte* d. h. ungereimt sei.

Noch weniger ziemt es sich, anders als in Reimen einem Mädchen oder einer Frau den Hof zu machen. Diese Reime, eine Art Schnaderhüpfel, werden im Allgemeinen *vorbe dulci,* beim Tanz aber *chiote* und *descîntece* genannt.

Der Rumäne soll sich beim Tanz ruhig und artig verhalten und solche Reime hersagen, die seiner Tänzerin schmeicheln, sie neckisch berühren und überhaupt die Gesellschaft unterhalten. Es sind meistens allgemein verbreitete Paar-Reime die nur nach dem Tacte der Musik mit lauter Stimme hergesagt, aber nie gesungen werden; sie beziehen sich immer auf eine bestimmte Person, die jedoch gewöhnlich nicht genannt wird, und müssen somit gut auf dieselbe passen. Oft sagt auch der Eine den einen Vers und der Andere gibt den Reim dazu oder sie werden im Chor gesprochen.[2]

---

[1] In Rumänien werden diese kleinen Geschichten *snoave* genannt; in Siebenbürgen ist jedoch der Ausdruck unbekannt.

[2] Es gibt darauf bezügliche Sammlungen: I. *Im Deutschen:* Dr. Urban Jarnik, „Sprachliches aus rumänischen Volksmärchen“. Wien, 1877. Im Rumänischen: 1. J. C. Hinţescu, *„Proverbele românilor“. Über 3000 durchgehends genau gesammelte Sprichwörter,* Sibiu, Closius, 1877. 2. Anton Pann: a) *Povestea vorbei,* III Bände,, Bucureşti, 1852—1853, 8°. b) *Fabule şi istorioare,* II Bände, Bucureşti, 1841. c) *Şezătoarea la ţară.* II Bände, Bucureşti. 1852. Alle diese kyrillisch. 3. *Românul glumeţ,* I, Theil, Bucureşti, 1874, II, Theil fehlt. 4. *Snoave* (P. Ispirescu?), Bucu-

Alle diese Reime sind wie das Lied der Rumänen, die Doina, in vierfüßigen Trocheen abgefaßt, das Versmaß, welches mit dem Grundtacte der rumänischen Musik übereinstimmt.

Die *Doina,* auch *cîntec,* ist ein lyrisches Gedicht, welches immer gesungen wird und nur höchst selten einen lustigen Inhalt hat.

Die Doina, wie überhapt die rumänische Volkspoesie, erfordert, daß die einleitenden Worte, also bei der Doina das erste Vers-Paar, den Grundgedanken des Gedichtes enthalten. Das Lied wird somit gewöhnlich mit den Worten *„Frunză verde. . .“*, grünes Blatt, eingeleitet, worauf eine Pflanze genannt wird, die in symbolischer Beziehung zum Gegenstand desselben steht, z. B. *Frunză verde — trandafir,* Rose, — *lemn uscat,* trockener Baum, — *mărăcini,* Distel usw. Oder es wird ein Vogel genannt, der ebenfalls eine symbolische Bedeutung hat, wie der Kukuk, der immer die Scheidung, die Einsamkeit bedeutet, oder die Turteltaube, das Symbol der Liebe und der Sehnsucht. Geschieht weder das Eine, noch das Andere, so müssen die ersten zwei Verse den Grundgedanken des Liedes enthalten, z. B.

Jelui-m-aş şi n-am cui,
Jelui-m-aş codrului...

(Ich möchte klagen und habe nicht wem, Ich möchte dem Walde klagen.)

Oder:

Duce-m-aş cu luna-n nor,
Dar nu pot d-al mîndrei dor...

(Ich möchte mit dem Mond in die Wolken ziehen, aber die Sehnsucht der Liebe hält mich zurück.)

Oder:

Mărita-m-aş mărita,
Dacă badea m-ar lua...

---

reşti, II, Ed. 1879. 5. *Cornicea satelor,* Bucureşti, 1875. 6. P. Ispirescu, *Pilde şi ghicitori,* Bucureşti, 1880, 7. G. Baronzi, *Limba română şi tradiţiunile ei,* Galaţi, II. Ed. 1872. Von Seite 40 bis Seite 71. 8. V. Alecsandri, *Poezii populare ale romănilor,* Bucureşti, 1867, S.392. G. Dem. Teodorescu *Cercetări asupra proverbelor române,* Bucureşti, 1877.

(Wohl möchte ich heiraten, wenn mein Geliebter mich nähme...)

Oder:

> Zise mîndra către mine :
> Mă mărit, te las pe tine...

(Meine Geliebte sagte mir : ich heirate und verlasse Dich.)

Die Doina ist bei allen Rumänen dieselbe, und im Banat werden ungefähr dieselben Lieder wie in der Bukowina gesungen. So habe ich auf der ungarischen Ebene das Lied vom Dniester, „Nistrule, rîu blestemat", Dniester, du verfluchter Fluß, gehört, worin das Schicksal der von den Tataren abgeführten Frauen besungen wird.

An die *Doina* reiht sich die Ballade, bei den Rumänen, soviel ich weiß, nur *cîntec*, das Lied, genannt; aber es wird immer zugesetzt, wessen Lied, also *cîntecul lui Gruia*, *cîntecul lui Horia*, *cîntecul lui Iancu* usw. Es werden in diesen Liedern die Thaten von rumänischen Helden oder berühmten Haiducken besungen: andere sind legendarischen Inhalts und nur wenige fremden, nämlich serbischen Ursprungs. Auch bei diesen wird der Inhalt in den ersten Versen angegeben. So wird z. B. das Klagelied des Iancu mit den Versen eingeleitet:

> Pe drumul d-Aradului
> Paşte murgul Iancului
> Cu căpăstrul în picioare
> Şi cu şeaua pe subt foale...,

(Auf der Arader Landstraße weidet der Rappen des Jancu, mit den Zügeln in den Füßen und dem Sattel unter den Bauch.)

Der Bau der Ballade ist jedoch ganz verschieden von dem der Doina: es ist ein episches Gedicht, worin Fragen, Dialoge und Beschreibungen nie fehlen dürfen. Auch sind die Verse zuweilen kürzer oder länger wie bei der Doina.

Die Balladen werden gewöhnlich nicht gesungen, sondern ganz einfach hergesagt. Werden sie gesungen, so wird der Singende immer von einer Violine oder von einer Hirtenflöte, *fluier*, begleitet. Balladen zu singen gehört nicht zur guten Art; sie sind eine Apanage der Bettler, besonders der

Blinden, *orbeţi*, welche dieselben auf Märkten singen, wobei die Blindenführer, *vedeţi*, die Violine dazu spielen.[1]

Ganz in epischer Weise wie die Ballade, wird auch das Märchen, *povestea*, bei den Rumänen vorgetragen.

Die Form ist zwar eine prosaische, aber es gibt in jedem Märchen stereotype Stellen, die überall mit denselben gereimten oder zum mindesten rhythmisch lautenden Worten erzählt werden, und Jeder, der das Märchen hersagen will, muß diese Stellen kennen.

Außerdem hat das Märchen eine bestimmte Gliederung, die genau eingehalten werden muß.

Die Einleitung beginnt immer mit den Worten :*A fost, ce-a fost ; dacă n-ar fi fost, nici nu s-ar povesti* : (es war, was gewesen war; wäre es nicht gewesen, würde es nicht erzählt.) Darauf folgen einige stereotype lustige Verse, das allgemein übliche „Es war einmal" und der Sachverhalt, welcher mit der klaren Darstellung der vom Märchenhelden zu lösenden Aufgabe schließt. Dieser Theil des Märchens wird immer in einem erzählenden, scherzenden Ton vorgetragen.

---

[1] Darauf bezügliche Sammlungen: I. Im Deutschen: 1. W.v. Kotzebue, *Rumänische Volkspoesie*, Berlin, 1857, 16°, 178 Seiten, übersetzt nach V. Alecsandri, mit Ausnahme einiger Seiten. 2. *Rumänische Dichtungen*, deutsch von Carmen Sylva, herausgegeben von Mite Kremnitz. Leipzig, 1881, 8° (Friedrich). 3. K. Schuller, a) *Rumänische Gedichte und Sprichwörter*, Hermannstadt, 1852, 8°, b) *Rumänische Volkslieder*. Hermannstadt, 1859, 8°. Beide letzteren beziehen sich auf Siebenbürgen ; andere Arbeiten desselben Autors betreffen mehr die Walachei.

II) Im Rumänischen: 1. V. Alecsandri, a) *Poeziile populare ale românilor*, Bucureşti 1867. b) *Opere complete*, Bucureşti 1875, I. Band *Doine şi Lăcrămioare*. 2. M. Pompiliu, *Balade populare române*, Iaşi, 1870, 8°. Kleine Broschüre, aber sehr genau, aus Ungarn und aus Siebenbürgen gesammelt. 3. Simeon Florea Marian, *Poezii populare române*, Cernăuţi, 1873. Bisher zwei kleine Bände erschienen: I. *Ballade*. II. *Doine şi Hore*. Sehr gut, besonders aus der Bukowina gesammelt. T. T. Burada, *O călătorie în Dobrodja*. Iaşi, 1880. Werthvolle Studien über die Mocanen. 5. Der At. M. Marienescu, *Balade*, II. V, Viena, 1867. Besonders aus dem Banat, noch nicht ganz genau gesammelt. 6. Anton Pann, *Spitalul amorului*, VI. Bände, 16°. Ziemlich frei bearbeitet. Außerdem finden wir Doinen und Balladen zerstreut in den drei rumänischen periodischen Blättern: *Convorbiri literare*, Iaşi, XIV. Jahrgänge. Redacteur I. Negruzzi, *Familia* Pest (Großwardein), XVIII. Jahrgänge. Redacteur Josef Vulcan, und *Albina Carpaţilor*, Hermannstadt, Redacteur J. Popescu. IV. Jahrgänge; erscheint nicht mehr.

Der zweite Theil ist das eigentliche Märchen, er wird mit epischer Lebhaftigkeit vorgetragen. Die Aufgabe, die der Held zu lösen hat, ist schwer. Es müssen zum mindesten drei verschiedene Schwierigkeiten von ihm beseitigt werden; daher kommt die Redensart *cu una, cu două nu merge*, mit einem, mit zweien geht es nicht. Tritt auch noch eine vierte Schwiergikeit auf, so muß der Erzähler schon deren sechse kennen, und zwar müssen die drei letzteren Schwierigkeiten größer als die ersten sein. Es können noch sieben, neun und zwölf, aber nie mehr als zwölf Schwierigkeiten in einem Märchen vorkommen. — Je drei Schwierigkeiten machen dann einen Cyclus aus, der mit einem stereotypen Spruch und mit den Worten schließt: „Doch manches hatte noch der — Held — auszustehen und das Märchen ist noch nicht zu Ende.“

Der Schluß ist immer knapp; aber der Erzähler macht einen meistens stereotypen Apolog dazu, der mit den Worten „ich war auch dabei“ eingeleitet wird. Schließt das Märchen mit einer Hochzeit, so beschreibt er die Gäste, die dabei waren, die Speisen, die aufgetischt wurden, und überhaupt Alles, was er an Herrlichkeiten dort gesehen hat. „Endlich, — sagt er zuletzt, — als ich nach Hause kam, brachte ich einem Topf voll Suppe mit, und als ich beim Hans, den Kahlen, den Ihr alle kennt, vorüber kam, sprangen seine Hunde auf mich zu, und wie ich mich so wehrte, goß ich ihm die heiße Suppe über den Kopf usw.“

Diesen Anforderungen kann nun nicht jeder entsprechen, und so gibt es bei den Rumänen *povestitori*, Erzähler von Ruf, und nur diese können ein Märchen richtig erzählen.

Der Inhalt des Märchens, *basmul*, ist dem gemeinsamen Märchenschatz der europäischen Völker entnommen; er macht jedoch einen Theil des Volksbewußtseins aus, da er im Allgemeinen für wahr angesehen wird.

Verschieden von diesen sind die lustigen Märchen über *Pepelea* oder *Păcală*, den schalkhaften Kautz der Rumänen, über *Joanea Mamei*, Mütterchens Hans, und *Petrea Prostul*, Peter den Dummen, der immer Glück hat. Diese sind nichts weiter als märchenhafte Anecdoten, die über eine und dieselbe volksthümliche Figur erzählt werden. Man fängt gewöhnlich mit den Worten an: „Es ging einst Păcală“ und sagt Alles, was man über Păcală weiß. Oft schiebt man dem armen *Pepelea* Sachen in die Schuhe, die auf ihn gar nicht passen. Natürlich wird ein Erzähler von Ruf dieses nie thun, da er immer weiß, was zusammengehört.[1]

Außer diesen allgemeinen Arten volksthümlicher Poesie gibt es noch eine lange Reihe von Gelegenheits-Gedichten, welche mit den Traditionen des rumänischen Volks zusammenhängen. Es sollen her nur die wichtigsten Arten aufgezählt werden.

1. *Colinde*, Lieder halbreligiösen Inhaltes, die am Weihnachtsabend gesungen werden. Die *Colindătorii*, zum mindesten vier an Zahl, ziehen im Dorfe herum, bleiben hie und da bei einem Fenster stehen und leiten die *Colinde* mit den Worten ein:

> Florile-s dalbe :
> Bună seara lui Crăciun !

Weiß sind die Blumen; guten Weihnachtsabend !

Werden sie eingeladen in's Haus und Angesichts des Tisches, *poftiţi în casă, la faţă de masă,* zu treten, so stellen sie sich gewöhnlich mit den Worten vor: „Wir sind unserer Zwei; der Dritte blieb mit dem Sack in der Vorhalle, und der Vierte steht an der Schwelle und schützt uns gegen die Hunde.“ Die zwei Letzteren, *cel cu sacul* und *cel ce-i apără de cîini*, dürfen, soviel ich weiß, nie fehlen.

Die *Colinde*, die weiter gesungen werden, sind mythologischen Inhalts und stehen gewöhnlich in gar keiner Beziehung zum Weihnachtsabend. Zum Schluß werden sämmtliche Mitglieder der Familie mit Reimen bedacht, die theils Lobsprüche, theils Neckereien enthalten, und beim Abschied bekommen die Colindătorii einen Schluck Wein, eine geschlingelte Wurst, *un cîrnat încorlibat*, und Blutwürste von der dickeren Sorte, *cartaboşi de cei mai groşi.* Es gehört so zur guten Art der Jugend am Weihnachtsbaned bei geachteten Familien die Colinda zu singen.[1]

---

[1] Märchen-Sammlungen. I. Im Deutschen : 1. Arthur und Albert Schott, *Walachische Märchen*, Stuttgart und Tübingen, 1845. Besonders aus dem Banat. Die Sammlung ist nicht empfehlenswerth, da diese Märchen keine rein rumänischen Versionen sind. 2. J. K. Schuller, *Über eine merkwürdige Volkssage der Rumänen*, Hermannstadt, 1857. II. Im Rumänischen: 1. P. Ispirescu. *Legende sau basmele românilor*, Bucureşti, I. Band, 1872; II. Band, Nr. 1—2, 1872, 1874. 2. J. C. Fundescu, *Basme, poezii, păcălituri şi ghicitori*, Ed. III, Bucureşti, 1875. 3. Th. M. Arsenie, *Basme şi istorii populare*, Ed. II, Bucureşti, 1874.

2. Die *Turca* oder *Brezaia* geht zu gleicher Zeit mit den Colindătorii herum, jedoch mit Musik, gewöhnlich einem Dudelsack, und tanzt die Gassen entlang. Einer der Burschen nimmt einen langen Mantel, eine Art Domino, um, der oben in einer Maske, immer einem Thierkopfe, endet: dieses ist die eigentliche *Turca,* die nach der Musik tanzt und mit dem Schnabel den Tact schlägt. Die Tänze, die von den mit der *Turca* herumgehenden Burschen aufgeführt und die Lieder, die von ihnen gesungen werden, sind ganz eigenthümlich und besonders die Letzteren immer lustig und zuweilen voll von anstößigen Redensarten.

Die *Turca* geht Tag und Nacht, so lange die Feiertage dauern, herum, und jagt, wie die Redensart lautet, den Mädchen nach und treibt die Frauen zusammen, *goneşte fetele şi-adună nevestele*[2].

3. *Cîntec de Irozi.* Diese sind der traditionelle Text für die rumänischen Fastnachtsspiele, also Chöre und Dialoge für den Irod (Herodes) und die drei Könige, die zu ihm geführt werden, dann für die Marionetten-Vorstellung, womit das Ganze schließt und worin Rahila (Rachel) mit ihrem Kind, ein Hirt, ein Handelsjude, der Pope und der Teufel die Hauptrollen spielen.

4. *Cîntece de Stea,* Chöre und Text für die Jungen, die mit dem „heiligen Stern" herumgehen[3].

5. *Plugul,* der Pflug, ist ein Lied oder vielmehr eine Reihe von losen Strophen, die am Neujahrstag gesungen werden. Größere Knaben und Burschen ziehen lärmend die Gassen

---

Dann zerstreut in den *Convorbiri,* VI. bis XII. Jahrgang. K. Stamati, *Povestea poveştilor,* Iaşi, 1843, ist frei bearbeitet. C. Negruzzi, *Scrierile lui,* I. Band, S. 81.

[1] Colinda-Sammlungen: 1. J. Karl Schuller, *Colinda,* Hermannstadt, 1860. 2. Dr. At. M. Marienescu, *Colinde,* II. Ed. Bucureşti, 1861. I. Ed. besser, wenn auch kyrillisch. Pest, 1859, 3. T. T. Burada. in der oberen citierten Arbeit über die Dobrudja. 4. P. Băncilă, *Colindele Crăciunului şi ale Paştilor* etc., Hermannstadt, 5. G. Dem. Teodorescu, *Noţiuni despre col. românilor,* Bucureşti, 1879.

[2] In der Bukowina nennt man die Ţurca gewöhnlich *Capra* und bei Kronstadt *Cleampa.*

[3] Darauf bezügliche Sammlungen: 1. Anton Pann, *Cîntece de Stea,* Bucureşti, 1852. 2. *Cîntece de Irozi,* Braşov (Hinţescu ?). II. Ed. 1872. 3. *Versuri sau cîntece de Stea* Bucureşti, 1878.

entlang; jeder von ihnen hat eine Peitsche oder eine kleine Glocke, und nach jeder Strophe schreien sie „hi ho!“ knallen mit den Peitschen und schwingen die Glocken, als trieben sie den Ochsenzug, der dem Pflug vorgespannt ist[1].

6. *Cîntece de Paparugă*, Lieder welche am driten Donnerstag nach Ostern oder auch bei andauernder Dürre von tanzend herumziehenden Mädchen gesungen werden. Die Paparugă-Mädchen sind mit Blumen und allerlei grünem Laub reich geschmückt und werden überall, wo sie erscheinen, mit Wasser bespritzt; die Tänze, die sie aufführen, und die Lieder welche von ihnen gesungen werden, sind besonders schamlos, und darum geben sich in manchen Gegenden nur Zigeunerinnen dazu her.

7. *Cîntece de nuntă*, Hochzeits-Gedichte, gibt es bei den Rumänen sehr viele; sie werden jedoch nicht gesungen, sondern ganz einfach hergesagt. Es sind Einladungen, Trinksprüche, Glückwünsche, Texte für die Ausrufer der Ehrengaben, Verherrlichungen des Brautkranzes, *cununa*, Alles in einem heiteren und besonders höflichen Tone gehalten.

Dazu könnte man auch die *cîntece de cumetrie* rechnen, welche die Freude über den Neugeborenen zum Gegenstand haben; also das — mir unbekannte — Lied der Feen, *cîntecul ursitelor*, und die beim Fest der „Haarschneidung“, *tăierea moțului*, üblichen.

Am dritten Tag nach der Geburt werden nämlich bei den Rumänen die drei Feen, *ursitele*, erwartet, die das Schicksal des Neugeborenen zu bestimmen haben; man setzt ihnen auf einem reingedeckten Tisch allerlei Speisen und eine gewisse Summe Geldes vor, um sie gut zu stimmen, und sagt dabei auch das Lied her, worin ihre Macht gepriesen wird. Die Gaben gehören dann der Hebamme, *moașa*, welche bei den Rumänen immer auf eine besondere Achtung Anspruch macht.

Am Tage, an dem das Kind das dritte Jahr seines Lebens beschließt, wird dann die „Haarschneidung“ vorgenommen. Der Pathe schneidet mit einer Scheere, die immer neu sein soll, die Haarflechte, *moțul*, des Kindes ab, bricht einen Kuchen, *turta*, über seinem Kopf entzwei und gibt ihm bei dieser Gelegenheit ein bedeutenderes Geschenk, überhaupt Etwas, was für's ganze Leben bleibt, gewöhnlich ein Hausthier von guter Zucht, *o prăsilă bună.* Im Hause der Eltern gibt es an diesem Tag einen großen Tisch, *masă mare,* wobei die Musik nie fehlan darf [1].

---

[1] „Plugu-Strophen“ zu finden bei: 1. V. Alecsandri, *Poeziile populare ale românilor*, S. 387, 102. 2. G. Dem. Teodorescu, *Încercări critice asupra unor credințe, datine și moravuri* etc., S. 59. 3. T. Burada, S. 30.

5. *Descîntece,* Zaubersprüche. Diese sind bei den Rumänen äußerst zahlreich und verschieden, gewöhnlich Familien-Geheimnisse, welche die Mutter oder der Vater dem Kinde nur mit sterbender Zunge, *cu limbă de moarte,* anvertrauen soll, sonst verlieren sie ihre Wirkung. Sie beziehen sich auf Krankheiten, sowohl der Menschen, wie auch der Hausthiere, jede Krankheit hat ihren eigenen *Descîntec,* dann auf Unternehmungen, Liebe Glück oder Unglück, überhaupt auf Alles, was dem Menschen in dieser Welt begegnen kann. Die meisten sind mit bestimmten Gesten und mit symbolische Handlungen verbunden. Diejenigen, welche in dieser Zauberei die gehörige Fertigkeit haben, heißen bei den Rumänen *vrăjitori* und *vrăjitoare* und gelten für Menschen, die sowohl mit den guten wie auch mit den bösen Geistern in Beziehung stehen. Ihr Ansehen ist oft sehr groß, und ich kannte einen Popen, *popa de la Tălagiu,* der, als *vrăjitor,* so berühmt war, daß Kranke und Unglückliche aus einer Entfernung von drei Tagereisen zu ihm wanderten und sich beklagten, daß sie Tage lang warten müßten, bis die Reihe an sie käme [2].

9. *Bocete, Klagelieder,* die von eigens dazu bestellten Klageweibern gesungen werden und immer an den Verstorbenen gerichtet sind, ja ihm sogar in die Ohren gesungen werden [3].

In Ungarn, in Siebenbürgen und im Banat, wo das Wort *bocire,* Wehklagen, nicht gebraucht wird, heißen auch diese

---

[1] Sammlungen: 1. *Orații ținute la nunți țărănești,* Sibiu, 1867. 2. *Orații,* București, 1879, zum großen Theil aus 1. nachgedruckt. 3. P. Băncilă, *Colindele* etc. — și *Colăcăritul și vornicitul* etc. Hermannstadt, 1872. *Colăcari* nennt man die Burschen, welche vor der Hochzeit, in der Früh, beim Hause der Braut erscheinen und um sie bitten, wobei ein Scheinkampf mit den Angehörigen der Braut entsteht: — *vornici* oder *vornicei* sind die Ausrufer.

[2] Sammlungen von *Descîntece* bei V. Alecsandri, Burada (S. 269). *Buciumul romăm* (Iași, Codrescu) II; *Convorbiri literare, Albina Carpaților.*

[3] *Bocete* — Sammlungen bei Burada, S. 261—264, und von demselben in den *Convorbiri literare,* XIV. Jhg. Vier davon in ausgezeichneter Übersetzung von George Allan, in dem *Magazin für die Literatur des Auslandes,* 49. Jhg., Nr. 38, 18. Sept. 1880.

Lieder nicht *bocete,* wie in der Bukowina: man sagt hier — *îl plînge,* beweint ihn, *îl cîntă,* besingt ihn, und sonderbarerweise am häufigsten — *îl descîntă,* singt ihm das Lied.

Das Wort „*descîntă*“ wird im Rumänischen immer gebraucht, wenn man sagen will, daß die Worte, die der Eine spricht, eine bestimmte Wirkung im Andern, dem sie gesprochen werden, hervorrufen. *Descîntece* sind die Zaubersprüche, die galanten Reime, die der Tänzer seiner Tänzerin widmet, und das Lied, welches dem Todten in die Ohren gesungen wird. Darum sagt man aber auch im Rumänischen — *i-a cîntat la ureche,* er hat ihm in's Ohr gesungen, wenn es Einem trotz vieler Mühe nicht gelingt, Jemanden Etwas einzureden, man ruft ihn zurück; man erinnert ihn an Alles, was ihm das Leben werthwoll machen kann und man wiederholt unaufhörlich die Mahnung: „Lasse dich nicht verleiten! gib Acht! du wirst betrogen!“

Die *Bocete* hängen mit den allgemeinen Anschauungen des Rumänen über Leben und Tod zusammen, die hier, leider, nicht näher erörtert werden können; der Gedanke, der ihnen zu Grunde liegt, ist der, daß der Todte Alles hört und versteht und daß nur ein mächtiger Wille dazu gehöre, um die erstarrten Glieder in Bewegung und das Blut in Wallung zu setzen; denn die Seele, *sufletul,* bleibt auf und verweilt nicht etwa im Himmel oder in der Hölle, sondern in dieser Welt, wo sie herumgeht, mit anderen Seelen verkhert, an Freud und Leid der am Leben Gebliebenen theilnimmt und auch bestimmte Bedürfnisse hat, welche von diesen befriedigt werden müssen.

Es wird dem Sterbenden ein brennendes Licht in die Hand gegeben, das Symbol des körperlichen Daseins, und es gibt für den Rumänen keinen fürchterlicheren Gedanken, als den, ohne Licht zu sterben, und kein größeres Verbrechen, als einen Menschen, sei es auch den ärgsten Feind, ohne Licht sterben zu lassen.

Der nicht natürlichen Todes Verstorbene, wie überhaupt Jeder, der ohne Licht starb, soll unverzüglich dort beerdigt werden, wo seine Leiche aufgefunden wird, es gebührt ihm keine Todtensorge, kein Klagelied, keine Todtenwache, keine Todtenmesse, kein Platz in der geweihten Erde, keine *pomana,* und Jeder, der bei seinem Grabe vorübergeht, wirft einen dürren Ast, gewöhnlich eine Hand voll Dornen, *o mînă de spini*, darüber, um die Stelle des Unglücks zu bezeichnen.

Jeder andere Todte wird gleich nach der Erstarrung von einem oder von mehreren der nächsten Verwandten seines Geschlechts mit lauwarmen Wasser gewaschen; dann schneidet man seine Nägel ab, kämmt seine Haare, gibt ihm reine Kleidung und streckt ihn auf einem Brett *îl întinde pe scîndură*, gewöhnlich einen Tisch, aus. — Der Topf, in welchem das Wasser für die Waschung des Todten gehalten wurde, soll neu sein, also besonders rein, und wird auf die Erde, zu den Füßen der Leiche gesetzt.

Dies Alles heißt: den Todten besorgen, *a griji mortul*.

Nun folgt Trauer und Klage, welche früher nicht gestatet waren, und jeder wird zur Leiche zugelassen.

Als Zeichen der Trauer sollen sechs Wochen lang die Frauen der Familie ihre Haare nicht mehr flechten, *părul despletit*, und die Männer ihren Kopf nicht mehr bedecken, *capul gol*.

Beweint wird der Todte nur von Frauen. Die Frauen der Verwandtschaft, die mit der trauernden Familie befreundeten und diejenigen, welche zu irgend einer Zeit in dienstlichen Beziehungen zu ihr standen, sind verpflichtet, den Todten zu beweinen; andere Frauen müssen dazu zugelassen werden, besonders wenn sie solchen Familien angehören, welche mit dem Verstorbenen oder mit seinen Angehörigen in Zwietracht lebten und nun den Todten um Verzeihung bitten wollen.

Der Todte muß einen Tag und eine Nacht im Hause bleiben, und während dieser Zeit soll er nie allein gelassen werden und auch die Klage soll nicht aufhören; darum werden Klageweiber eigens dazu bestellt, und diese singen abwechselnd, seltener zugleich, nie aber zusammen, die eigentlichen Bocete.

Die Nacht hindurch wird bei dem Todten die Wache gehalten, *priveghie*, und die Männer derjenigen Familien, welche zur Klage verflichtet wind, sollen die Nacht im Hause des Verstorbenen zubringen. Die *Priveghia* ist jedoch nicht traurig; im Gegentheil wird sie lustig und mit herkömmlichen Spielen zugebracht, und nur von Zeit zu Zeit greift das Lied der Klageweiber ein, um an den Todten zu erinnern.

Die Todtenmesse soll womöglich unter freiem Himmel stattfinden, und im Augenblicke, wo der Sarg hinausgetragen wurde, wird der Topf, in welchem das Wasser für die Waschung der Leiche stand, an der Schwelle zerschellt, *se sparge oala.* In manchen Gegenden geschieht dieser nur am Grabe.

In der Bukowina wird der Todte zuweilen in einem mit Ochsen bespannten Schlitten zu Grabe getragen; in Ungarn aber, im Banat und, soviel ich weiß, auch in Siebenbürgen wird der Schlitten durch einen Karren, *car cu boi,* ersetzt, und schon bei den *mijlocașii* wird oft der Sarg auf eine Bahre (auch in der Bukowina) gelegt und von Leuten getragen, die dem Stande des Verstorbenen angehören. Es wird noch darauf gesehen, daß, wer ledig verstorben ist, nicht von Verheirateten getragen werde. Frauen werden von Männern, Mädchen jedoch nicht von Burschen, sondern von — *fete cu părul despletit,* Mädchen mit aufgelöstem Haare, getragen.

Die Klageweiber gehen auch mit aufgelöstem Haar dem Sarge nach, der in der Bukowina oft zu beiden Seiten, an den Ohren der Leiche Öffnungen hat, damit der Todte die Klagen gut vernehmen könne.

Vor dem Sarge gehen noch in der Bukowina mehrere Flötenspieler, *fluierași,* einher, eine Sitte, die ich in Ungarn, im Banat und in Siebenbürrgen nicht vorfand.

Nach der Beerdigung folgen die *pomenile,* din Erinnerungs-Gaben.

Jeder, der am Begräbniß theilnimmt, bekommt ein Wachslicht, um es für den Todten brennen zu lassen. Nach dem Begräbnis gibt die trauernde Familie einen „festlichen Tisch", die eigentliche Pomana, und die Lieblingsspeisen des Verstorbenen werden aufgetragen. Jeder, der an der Pomana theilnimmt, bekommt einen Kuchen, *colac,* und einen Krug, *ulcior.* Den Tag darauf wird die Kleidung des Verstorbenen vertheilt; ausgenommen sind davon der Fest-Anzug und der Hut des Familien-Vaters, der für den Sohn zurückbleibt. Fernere *pomeni* finden noch nach vierzehn Tagen, nach sechs Wochen, nach einem halben Jahr, nach Vollendung des ersten Jahres und dann bis zum siebenten Jahr wenigstens einmal jährlich statt, und immer werden die Lieblingsspeisen des Todten aufgetragen, die Lichter, die Kuchen und die Thongefäße vertheilt, nicht etwa als milde Gaben, sondern um dadurch die Bedürfnisse des Todten zu befriedigen; und jeder, der den Todten achtet und seine Ruhe wünscht, muß diese

Gaben annehmen. Erscheint er einem der Familien-Mitglieder im Traume, so muß eine *Pomana* gegeben werden; Wasser, wenn er durstig, Speisen, wenn er hungrig, Kleider, wenn er nackt war, überhaupt dasjenige, woran ihm zu fehlen schien, denn nur so kann er ruhig in der Welt verweilen.

Seelen, welche diese Ruhe nicht genießen, sind *strigoi*, Gespensten, gehen klagend herum, stören, die nächtliche Ruhe der Lebenden, und das so lange die große Ewigkeit dauert[1].

*

Die *sittlichen Zustände* sind bei den Rumänen im Allgemeinen besser als bei ihren Nachbarn.

Vor Allem sind sie ein sehr stramm organisiertes Volk mit scharf ausgesprochenen und im hohen Grade entwickelten sittlichen Anschauungen.

Es kann beinahe nie der Fall vorkommen, daß der Rumäne nicht ganz bestimmt wisse, was in sittlicher Beziehung *richtig* oder *unrichtig* sei, und auch in diesem Falle wird er dafür, daß er's nicht wußte, von seiner Umgebung verurtheilt.

Es gibt aber nur selten eine Gesellschaft, die so unerbittlich sein kann, wie die rumänische.

Nichts geht dem Rumänen über die öffentliche Meinung, *gura lumii*, und er thut sich der Welt wegen, *de ochii lumii*, manchen Zwang an; darum ist er aber auch unerbittlich gegen solche, die frei nach ihrem Kopfe, *de capul lor*, ihr Leben einrichten wollen. Was vorgeschrieben ist, muß von allen mit derselben Genauigkeit eingehalten werden; es wird nichts nachgesehen und nichts vergeben; wer sich auch das kleinste Vergehen eines Andern nicht gut merkt und es bei gewissen Gelegenheiten nicht in Rechnung bringt, wird dadurch zum Mitschuldigen. Die Rumänen sind nun so eng unter sich verbunden, daß Jeder, der von ihnen verurtheilt wird, auch wirklich verurtheilt ist und in empfindlicher Weise zu leiden hat: man meidet ihn, man versagt ihm die allgemein übliche

---

[1] Eine „andere Welt", *lumea cealaltă* gibt es auch bei den Rumänen; aber die Seele verweilt eine gewisse Zeit in „diese" Welt — Die *strigoii* thun, so viel ich weiß, nichts Böses den Lebenden an; sie schaden durch ihr bloßes Erscheinen, indem sie Krankheiten und Unglück hervorrufen.

Mithlife, und ist das Vergehen ganz schwer, so wird er bis in die Ewigkeit hinein verfolgt, indem Keiner ihn zum Grabe begleitet, Keiner ihn beweint, Keiner die für die Ruhe seiner Seele angebotene Pomana annimmt.

Der Rumäne sieht nur auf die Handlung; ihre Beweggründe sind ihm ganz gleichgiltig. So wird das Wort „Leidenschaft", *patimă,* in seiner eigentlichen Bedeutung als Schwäche, *slăbiciune,* als Mangel, und nicht als Überfülle an persönlicher Befähigung gebraucht. *Om pătimaș* ist der Brustkranke ebenso gut wie der Trunksüchtige, der Raufbold oder der leidenschaftlich Verliebte. Die Leidenschaft ist ein Leiden, ein Unglück, eine böse Fügung des Schicksals, die aller Menschen Mitleid erwecken soll. Mitleid ist aber noch keine Nachsicht; die Leidenschaft führt zum Vergehen; sie ist die Mutter der bösen That; darum ist sie schon an sich verächtlich und wird im Rumänischen auch *păcat* genannt. Und *păcat,* Sünde, Laster, ist bei den Rumänen alles, sogar die Gelegenheit, wovon ein Mensch zu bösen Thaten verleitet werden kann: *om păcătos* ist der Arme, der Unbeholfene, der Leichtsinnige, der Leidenschaftliche, der Bedrängte, überhaupt jeder, dessen Ehrlichkeit, sei es in Folge persönlicher Mängel oder durch ungünstige Umstände, gefährdet scheint. Man soll einen solchen Menschen meiden und man darf ihm nicht vertrauen, denn es geht ihm auch die Fähigkeit ab, immer richtig zu handeln.

Fremden, *străini,* und weit Hergekommenen, *venituri, venetici,* gegenüber verhält sich also der Rumäne mißtrauisch und abwehrend. Es heißt immer, daß man nicht wissen könne, was in einem solchen Menschen steckt, und daß kein ordentlicher Mensch es nöthig habe, sein Dorf zu verlassen; er kann wohl ein ordentlicher Mensch sein, aber das muß durch seinen Lebenswandel nachgewiesen werden, wobei man ihn immer nur nach seinen eigenen sittlichen Anschauungen beurtheilt, denn nur diese verpflichten ihn. Für das einzelne Individuum enthalten die Worte — „das ist bei ihnen so Sitte" — die volle Entschuldigung.

Jeder soll sich nach seinem Dorfe und nur nach diesem richten. Der Leser soll also auch hier an die zu Anfang dieses Capitels dargestellte Eintheilung der Rumänen in drei verschiedene Classen erinnert werden. [...]

Wegelagerer und überhaupt verwegene Missethäter sind unter den Rumänen eine Seltenheit. Dazu ist der Rumäne zu vorsichtig. Man findet nur hie und da Einen, der sich einer ungarischen Bande anschließt. Wenn aber die Rumänen selbst Banden bilden, so geschieht es immer zu Zeiten, wo das Rauben epidemisch wird [1]. Dann erscheinen sie gewöhnlich in großen Banden, ziehen sich in die Wälder zurück und brechen im Gegensatz zu den Magyaren-Räubern mit der ganzen Welt für immer ab. Werden nun solche Menschen eingefangen oder nicht, sie sind für die Rumänen verloren: niemand weint um sie, niemand darf die Pomana für die Ruhe ihrer Seele annehmen.

Häufig ist endlich bei den Rumänen die Rache, und unter diesen besonders Brandstiftungen und Todschläge. Es wird sich selten ein Rumäne finden, der eine aus Rache verübte That vor Gericht leugnet; die dafür bestandene Strafe wird ihm aber auch nicht angerechnet, wenn er sonst ein ordentlicher Mensch ist.

Es ist eine auffällige Thatsache, daß trotzdem verhältnißmäßig wenige Rumänen bestraft werden.

Von den königlich ungarischen Gerichten wurden wegen Verbrechen (nach Jahrbuch für 1873) verurtheilt:

Im Jahre:	*In Ungarn:*	*In Siebenbürgen:*
1867	8,901	1925
1868	13,539	2032
1869	12,752	1763
1870	11,211	1773
1871	8,484	1086
Zusammen	54,887	8579

Nimmt man für Ungarn eine Bevölkerung von 11,200,000 und für Siebenbürgen eine solche von 2,100,000 Seelen an, so fällt in Ungarn eine Strafe auf 204, in Siebenbürgen aber auf 244 Seelen.

Die Verhältnisse sind jedoch nicht die gleichen bei den verschiedenen Nationalitäten Siebenbürgens.

---

[1] Ende der 50er und Anfang der 60er Jahre gab es zwei solche Banden außerhalb Siebenbürgens, am unteren Lauf der Maros: die eine bei Lugos und die andere um Butyin, im Arader Comitat.

Es findet sich für das Jahr 1872 eine Zusammenstellung der Strafen nach Confessionen vor, welche zu folgenden — — auf Ungarn und Siebenbürgen bezüglichen — Resultaten führt:

Unitarier	99	Straffälle	bei[1]	54,327	Seelen	also	1	Straffall	auf	548	Seelen
Reformierte	2869	„	„	2,013,545	„	„	„	„	„	702	„
Juden	743	„	„	541,506	„	„	„	„	„	729	„
Röm.-kath	7740	„	„	6,148,211	„	„	„	„	„	794	„
Griech.-kaht.	1840	„	„	1,577,806	„	„	„	„	„	857	„
Griech.-orth.	2048	„	„	1,793,938	„	„	„	„	„	876	„
Protestanten	1168	„	„	1,081,753	„	„	„	„	„	929	„

Die Rumänen gehören nun ausschließlich den beiden griechischen Confessionen an, und zwar bilden sie bei der griechisch-katholischen Confession etwa 70% und bei der griechisch-orientalischen etwa 80% der Gesammtheit. Hervorgehoben muß auch werden, daß die griechisch-orientalischen Rumänen an der Aluta, auf der östlichen Wasserscheide um die westlichen Berge, im Banat und auf der ungarischen Ebene bei Arad, die griechisch-katholischen dagegen in der Marmaros, an der Szamos und an den Körös-Flüssen das vorwiegende Element sind. Außerdem fallen auf die griechisch-katholischen Ruthenen verhältnismäßig so wenige Straffälle, daß bei denselben ein Straffall auf weniger als 857 Seelen zu stehen kommt.

Betrachten wir aber das Strafmaß, so scheint es bei den griechisch-orientalischen Rumänen größer als bei den griechisch-katholischen zu sein.

Es befanden sich im Jahre 1872 in den 7 königlich ungarischen Strafhäusern zusammen 3775 Sträflinge, und zwar:

Unitarier	30	also	ein	Sträfling	auf	1810	Seelen.
Reformierte	640	„	„	„	„	3145	„
Gr.-orient.	534	„	„	„	„	3359	„
Gr.-kath.	469	„	„	„	„	3365	„
Röm.-kath.	1824	„	„	„	„	3370	„
Protestanten	190	„	„	„	„	5693	„
Juden	88	„	„	„	„	6153	„

Selbstverständlich kann man aus allen diesen Daten keinen sicheren Schluß ziehen, denn bei Straffällen soll immer das

---

[1] Die Totalziffer nach der 1870er Volkszählung.

Strafmaß das Entscheidende sein, und ein sicheres Urtheil wäre nur dann möglich, wenn man wüßte, wie viel Jahre der Strafe auf jede der Nationalitäten entfallen [1]. Dies läßt sich jedoch nicht ermitteln. Ich kann nur aus eigener Beobachtung mittheilen, daß in Gegenden, wo die Rumänen compact zusammen wohnen, die sittlichen Zustände im Allgemeinen besser sind, als an den ethnographischen Scheidelinien.

Das liegt aber auch in der Natur der Sache: die Sitte ist eine volksthümlich festgestelle Ordnung, und überall, wo verschiedene mehr oder minder abweichende Ordnungen bestehen, wird die allgemeine Ordnung gar bald gestört.

Dieser Satz findet nun eine besondere Anwendung auf die Sitten, sofern sie die Verhältnisse zwischen beiden Geschlechtern betreffen.

Wir finden darauf bezüglich bei den Rumänen ein nach der allgemeinen Auffassung mehr oder minder verächtliches Princip; der Mann kann nie die Schuld tragen, und wenn die Frau zu einem Fehltritt sich verleiten läßt, so ist sie unbedingt zu verurtheilen.

„Traue dem Manne nicht, denn er ist zu nichts verpflichtet“, ist somit die Weisung, die an die rumänische Frau ergeht, und achtet sie darauf nicht, so ist's um sie geschehen.

Als Entschädigung für diese strenge Auffassung gibt die rumänische Gesellschaft der Frau den ebenso strengen Anstand.

Betrachten wir vor Allem die rumänische Tracht, so finden wir, das jedes Dorf seine eigene Tracht hat, und Jeder, der auch im geringsten von dieser abweicht, wird verfolgt oder zum mindesten verspottet. Neuerungen werden nur bei den Vornehmen nachgesehen, aber auch bei diesen nur, wenn sie den allgemeinen Anforderungen entsprechen.

Eng anschließende Kleidung ist bei den Frauen verächtlich und unschön: die Falten sollen immer senkrecht herabfallen, *cute, creață dreaptă,* besonders am Oberleib groß sein. Man wird also bei den Rumänen nirgends steife Röcke finden, und auch dort, wo eng anschließende Leiber getragen werden, sind sie kurz und derart geschnitten, daß sie die Formen des Busens verdecken. Der Rock soll endlich immer so lang sein, daß man beim Tanz nur die Fußspitzen sieht.

---

[1] Es findet sich zwar auch eine Zusammenstellung nach Nationalitäten vor, und zwar gab es unter den Sträflingen: 2112 Magyaren, 644 Rumänen, 427 Slovaken, 228 Deutsche, 129 Serben, 51 Kroaten, 49 Ruthenen und 129 anderer Nationalitäten. Da aber die Gesammtziffer der verschiedenen Nationalitäten noch nicht festgestellt wurde lassen sich mit Hilfe dieser Daten die Verhältnisse nicht ermitteln.

Die eigentlich rumänische Tracht besteht aus folgenden Stücken 1. ein Hemd mit gestickten Ärmeln und gesticktem Bruststück, *cămașă,* wegen der vielen Stickereien auch *altițe* und *mîneci* genannt; 2. ist das Hemd lang, so ist es an den Nähten und am unteren Rand mit Stickereien oder mit einer Strickerei verziert; ist es aber kurz, so trägt die Frau einen ebenso verzierten weißen Rock, *poale;* 3. zwei aus Schafwolle gewobene Schürzen, *cătrințe, opreg, fotă,* buntfarbig, zuweilen mit eingewobenen Gold- und Silberfäden, *fir,* reich verziert und nur selten — an der Aluta und um Hermannstadt — ganz schwarz oder dunkelblau. In den westlichen Bergen und im Banat wird oft die eine der Schürzen, selten beide, mit langen farbigen Fransen besetzt; in der Bukowina findet man gewöhnlich nur eine breite Schürze, die den ganzen Leib umfaßt; in Ungarn endlich, am mittleren Lauf der Szamos, wie auch überall, wo die Rumänen gemischt mit Magyaren leben, nimmt man für die Schürze Seide oder andere farbige Stoffe, aber hier tragen die Frauen gewöhnlich auch einen farbigen Oberrock; 4. ein kurzes, mit Stickereien reich verziertes Pelzleibel, *cojoc, cojocel;* zuweilen, besonders für den Sommer, nimmt man jedoch statt Schafpelz, Sammt, Seide oder einen anderen Stoff; 5. ein etwa zwei Finger breiter Gürtel, *brîu, bete, cingătoare;* 6. eine je nach den Gegenden längere oder kürzere Jacke, *șubă, șubiță, sucman, țundră,* mit Ärmeln, nie eng anschließend, aus Schafpelz, Schafwolle und nur gegen Hermannstadt aus dunklem Tuch; 7. was die Beschuhung anbelangt, so sind die Sandalen, *opinci,* nur bei den Motzen auch für festliche Gelegenheiten vorgeschrieben; sonst tragen die Frauen, gegen Westen und Norden zu, gewöhnlich rothe oder schwarze Stiefeln, gegen Osten und Süden aber meistens Schuhe; 8. Hals- und Kopfschmuck, die nicht bloß nach Dörfern, sondern auch nach dem Alter verschieden sind.

Die Tracht der Männer ist zu vielfältig, um hier umständlich beschrieben werden zu können. Die Motzen, welche die vollständigste Tracht haben, tragen Unterhosen, *izmene,* und darüber immer weiße, enge, jedoch nicht anschließende (also Pantalon) Hosen, *cioareci,* und zwar im Sommer aus grober Leinwand und im Winter aus Schafwolle. Das Hemd ist kurz und verschwindet immer unter den Hosen. Sie tragen darüber eine Jacke aus grober Leinwand, *mînecar,* anschließend und mit engen Ärmeln. Ihr Oberrock, *ţundra,* weiß, aus Schafwolle, ist einfach geschnitten, jeder Verzierung bar und kurz und reicht etwa eine Spanne über das Knie, Ihr Gurt, *curea, şerpar,* ist nicht zu breit und nur spärlich verziert; sie tragen ihn gewöhnlich unter der leinernen Jacke. Im Winter tragen sie noch eine kurze Pelzjacke ohne Ärmel über der leinen Jacke und einen Pelzmantel, *bituşă.*

Dies sind die Kleidungsstücke, die man bei den Rumänen findet, jedoch nirgends so vollständig, wie bei den Motzen. So fand ich die leinene Jacke nur noch bei den *Sălăgenii,* welche sie jedoch nur tragen, wenn sie ohne Oberrock ausgehen. Die leinenen Hosen kommen dagegen nur an den Kockel-Flüssen und weiter der Aluta zu vor, wo sie aber im Sommer statt Unterhosen getragen werden. In der Bukowina findet man die leinenen Hosen bei Vornehmen um Campulung und Rădăuţi In einigen Gegenden fehlt dann die *şuba* oder *ţundra,* in anderen der lederne Gurt usw.

Der Schnitt ändert sich im allgemeinen nach Gegenden, die Verzierung jedoch ist in jedem Dorf eine andere ; gegen Süden mehr mit Schnüren, gegen Norden mehr mit farbigen Tuch-Aufschlägen.

Sowohl bei Männern, wie auch bei Frauen wird auf die Bequemlichkeit der Kleidung nicht gesehen. Bei Frauen sollen die Kleider schön sein, und bei Männern sollen sie die Körperformen heben. Wo also der Menschenschlag klein ist, werden wir lange, und wo er groß, immer kurze Oberkleider finden. Kleider sind nach der rumänischen Auffassung des Scheines wegen da; sie machen den Menschen; er soll auf sie schauen und eher hungern, als schlecht gekleidet vor der Welt erscheinen, denn „der Magen hat keinen Spiegel", *stomacul nu are oglindă,* und wer zu Ostern sich nicht ordentlich anziehen kann, der soll zu Hause bleiben und schlafen. Schlecht, *prost,* ist aber jedes Kleidungsstück, welches zerrissen, schmutzig oder im Dorfe nicht üblich ist.

Es hängt mit den Anschauungen des Rumänen über Reinheit und Unreinheit zusammen, daß Jeder nur selbstgesponnene, selbstgewobene und selbstgenähte Kleider tragen soll. Der Rumäne kann also seine Beschuhung, wenn auch ungern, von einem Fremden kaufen ; der Kürschner aber, der seine Pelzjacke herstellt, muß immer ein Rumäne sein, meistens ist er auch zugleich sein Metzger.

So wie die Tracht unterliegen auch Tanz und Musik bestimmten Vorschriften, an die sich Jeder halten muß.

Es gibt bei den Rumänen folgende Tanzweisen:

1. *Căluşerii* und *Bătuta*, traditionelle Tänze, welche auf Volksfesten und Märkten nur von Männern aufgeführt werden. Es gehört dazu eine bestimmte Anzahl von Tänzern, gewöhnlich zwölf, und ein Tanzleiter, *vătaf;* bei den *Căluşeri* sind alle Tänzer mit langen Stöcken versehen. Die besten Căluşerii sind an den Kockel-Flüssen zu Hause, und ich sah im Jahre 1867 Burschen aus dieser Gegend in Temesvar den Tanz aufführen. Burschen aus Siebenbürgen führen denselben Tanz jährlich auch in Bukarest, auf den *Moşii* (Jahrmarkt und Kirchweihfeste) auf. Im Banat, in Ungarn und am Szamos sind beide Tänze außer Übung gekommen. In der Bukowina tanzte man, wie Demetrius Cantimir in der *Descriptio Moldaviae* berichtet, zu Anfang des XVIII. Jahrhunderts die Căluşerii; heute ist der Tanz auch hier nicht mehr üblich. Man tanzt jedoch dort eine Art *Bătuta*, die auch von den mit der Ţurca umherziehenden aufgeführt wird.

2. *Hora* und *Brîul*, Kreistänze, welche sowohl von Männern allein, wie auch von Männern und Frauen zusammen aufzuführen sind, die jedoch nur in der Bukowina und im Banat gegen die Donau zu getanzt werden.

3. *Ardeleana*, *Lugojana*, *Mărunţeaua*, *Pe picior* und *Haţegana*, welche nur von Männern und Frauen zusammen getanzt werden, und zwar kann der Mann mehrere Frauen auf einmal zum Tanz führen. Es sind die eigentlichen Tänze der Siebenbürger.

Der Rhythmus dieser Tanzweisen ist der allgemein europäische, also zwei Schritt nach vorne und zwei zurück; der Tact und die Haltung sind jedoch ganz eigenthümlich.

Der Tact ist bei den oben angeführten Tanzweisen verschieden, ruhig bei der *Ardeleana*, schneller, aber besonders würdig bei der *Mărunţeaua* und äußerst schnell bei den *Pe* *picior*, Außerdem hat jede Tanzweise zwei verschiedene Tempi und Tacte: es wird bald mit Bedachtsamkeit, *domol*, bald mit Eifer, *cu foc*, getanzt.

Sämmtliche Tanzweisen sind, wenn auch zuweilen unter anderen Benennungen, allgemein verbreitet.

Die Haltung ist bei allen Tanzweisen dieselbe.

Man sagt im Rumänischen nicht, daß der Mann mit der Frau tanze, *joacă cu ea*, sondern, daß er sie tanze, *o joacă;* das Wort „tanzen" wird also als ein transitives Verbum gebraucht. So ist es aber auch richtig. Der Tänzer hält seine Tänzerin bei der Hand und läßt sie vor sich tanzen, aber doch nicht wie sie will: er führt sie nach rechts und nach links, er hebt ihre Hand in die Höhe und läßt sie sich öfter drehen, hie und da faßt er sie an den Hüften (bei *Pe picior*) und dreht sie um; er selbst hält nur den Tact, sagt ihr Reime vor, ereifert sich nur höchst selten, denn ein guter Tänzer ist bei den Rumänen nicht derjenige, der selbst gut tanzt, sondern der mehrere Tänzerinnen zugleich derart tanzen läßt, daß jede von ihnen ihre Grazie nach Belieben zur Schau tragen kann. Er soll immer zeigen, was an seiner Tänzerin des Sehens werth ist, und mit geschickten Reimen die Aufmerksamkeit der Umgebung darauf lenken. So wird immer der geweckteste Bursche und nicht der beste Tänzer zum Tanzleiter des Dorfes, *vătaful flăcăilor*, gewählt.

Dieser leitet dann die Tanzunterhaltungen der Jugend, die gewöhnlich im Freien stattfindet.

Überall, wo Ordnung im Dorfe herrscht, werden die Mädchen nur vom Tanzleiter selbst oder von einem seiner Gehülfen, *oamenii lui*, zum Tanz geführt; es wird nämlich der Tanz in der Weise aufgenommen, daß der Tanzleiter mehrere Mädchen zugleich zum Tanz führt und nach dem er eine Weile sie tanzen ließ, winkt er den Burschen zu und gibt seine Tänzerinnen an sie ab. Dann nimmt er andere Tänzerinnen, tanzt wieder eine Weile und gibt auch diese an andere Burschen ab. Er allein also darf die Mädchen zum Tanz führen, und er bestimmt auch die Stelle, die jedes Paar in der Reihe einnehmen soll. Der Erste in der Reihe immer derjenige, der die vornehmste Tänzerin führt, und dieser leitet den Tanz bald vorwärts, bald zurück, bald *domol* und bald *cu foc*.

Die Musik, ein Dudelsack, eine Geige oder eine Flöte, seltener zwei, nimmt neben der Reihe Platz, und der Aufspieler begleitet die Tänzer in ihren Bewegungen. Bei den Kreistänzen stehen die Spieler in der Mitte — Zigeuner geben den Rumänen nur ziemlich selten die Musikanten ab ; sie spielen die rumänischen Weisen nicht richtig und bringen immer etwas Freches in die Musik hinein.

Die Aufspieler sind meistens Blinde, Lahme und überhaupt mehr oder minder arbeitsunfähige Leute. Oft spielt auch einer der Burschen auf.

Die Tanzmusik ist je nach dem Tacte der Tänze mehr oder minder lebhaft, aber stets melancholisch und besonders keusch. Die reichhaltigste ist die *Ardeleana,* welche immer aus mehreren Strophen besteht, die zwar verschieden in ihrer Zusammensetzung, aber durch eine Grundarie verbunden sind: es ist ein Thema, welches vier bis sechsmal variirt wird. Die *Mărunţeaua* hat dagegen gewöhnlich nur zwei Variationen, und wenn diese zu langweilig werden, geht der Aufspieler in ein anders Thema über. Langstrophig und reich an Variationen ist gewöhnlicht auch die *Hora,* aber nicht so melodisch wie die *Ardeleana.*

Außer der Tanzmusik werden noch die *Doina* und die Balladen auf Instrumenten gespielt; die *Colinde,* die *Bocete* und die übrigen Lieder werden jedoch nur gesungen.

Die Arien der *Doine* und die Balladen sind ein klagendes, langgedehntes (*tărăgănate*) Recitativ, und der Rumäne singt sie mit voller Stimme, so wie er spricht, also nicht näselnd, wie mancher es behauptet. Am schönsten wird die *Doina* in der Bukowina gesungen, wo die Strophen lang und voll interessanter Abwechslungen sind. In Siebenbürgen, in Ungarn und im Banat wird sie dagegen in vierzeiligen Strophen gesungen. Den besten Klang hat die *Doina* auf der Hirtenflöte, *fluieraş, tilincă,* und auf dem rumänischen Alpenhorn, *bucium,* aus Baumrinde, zuweilen über eine Klafter lang. Die Musik ist bei den Rumänen für sehr viele Gelegenheiten vorgeschrieben, und da soll sie nicht fehlen; wo sie aber nicht vorgeschrieben ist, gilt sie für etwas Unpassendes. So soll z. B. der Vornehme für die Ernte und für die Weinlese auch einen Musikanten bestellen; unpassend ist dagegen, sich ohne jede Veranlassung vorspielen zu lassen, und hört der

Rumäne irgendwo die Musik spielen, so frägt er immer: *la ce cîntă?* wozu wird denn gespielt?

Das Alles ist nun besonders den Frauen zulieb vorgeschrieben worden; denn der Anstand ist die From, in der die Gesellschaft die Frau gegen Versuchungen schützt.

Darum soll das Mädchen das väterliche Haus und, wenn es keine Eltern hat, sein Dorf, wo es überwacht wird, nicht verlassen; es kann nur im Hause solcher Leute leben, die es, nach der allgemeinen Annahme, ebenso gut wie die Eltern bewachen würden.

Dienen soll es nur bei Verwandten, beim Popen oder bei Vornehmen des eigenen Dorfes, also bei Leuten, die für die Sittlichkeit der Jugend überhaupt zu sorgen haben. Rumänische Dienstmädchen sind auch in rein rumänischen Gegenden eine Seltenheit, denn nur solche ziehen in die Stadt, die in Folge eines Fehltrittes im Dorfe nicht mehr geduldet werden.

Auch beim Tanz ist der größte Anstand vorgeschrieben.

Frauen dürfen sich von Männern zu Ende des Tanzes umarmen und sogar küssen lassen, ohne daß ihr guter Ruf darunter leidet: besonders wenn sie Kinder haben und nicht mehr ganz jung sind, gehört diese Umarmung sogar zur guten Art. Das Mädchen soll sich dagegen äußerst abwehrend ihrem Tänzer gegenüber verhalten; er darf nur ihre Finger und bei einem einzigen Tanz (*Pe picior*) hie und da ihre Hüften fassen, aber auch dann müssen seine Arme ausgestreckt sein; mit einem Tänzer, der es wagen würde, mit seiner Tänzerin Brust an Brust zu tanzen, darf kein Mädchen sich weiter einlassen.

Sonst dürfen die Mädchen mit den Burschen sich herumbalgen, *hîrjoni,* sich von ihnen umarmen und küssen lassen, aber nur öffentlich, also überall, wo auch ein Dritter dabei ist und so jeder sie möglicherweise sehen kann, am Hoftor, *portiţa,* beim Brunnen, woher die Dorfleute das Trinkwasser holen, auf dem Felde, während der Arbeit, auf den Spinnstuben, *şezători,* überhaupt vor der Welt Augen. Sonst verliert das Mädchen seinen guten Ruf; andere Mädchen dürfen mit ihr nicht sprechen und sollen in derselben Reihe, mit ihr, *în rînd cu ea,* nicht tanzen.

Die Heirat und der spätere gute Lebenswandel bringen die Fehler der Jugend, *păcatele tinereţelor,* in Vergessenheit.

Unerbittlich ist man aber gegen Unverbesserliche, zumal wenn sie kein Hehl aus ihrem schlechten Lebenswandel machen, *nu-și ascund păcatul.* Diese werden, sei es vom Popen oder von einem der Vornehmen, öffentlich zur Rede gestellt, vor Zeugen ermahnt, aufgefordert das Dorf zu verlassen, und wenn dies alles nicht hilft, in der herkömmlichen Weise gezüchtigt. Man führt eine solche Frau die Gassen entlang, trommelt bei jedem Kreuzweg, *răscruci,* die Leute zusammen und zählt ihre Vergehen her, bindet sie dann — gewöhnlich vor der Kirche — an einen Pfahl, und versetzt ihr vor dem versammelten Dorf eine Anzahl von Peitschenschlägen.

In neuerer Zeit sind solche Züchtigungen immer seltener geworden, da die politischen Behörden sie nicht mehr gestatten. Der letzte mir bekannte Fall kam im Jahre 1873 (Mai) zu Szabadhely, dicht bei Arad[1] vor, wo eine reiche „Strohwitwe" auf diese Weise, auf allgemeines Verlangen, gezüchtigt wurde. Eine besondere Nachsicht genießen dagegen diejenigen, welche im Nothfalle sich befinden: es gibt bei den Rumänen außer der kirchlichen, auch eine conventionnelle Ehe.

In Fällen, wo der Bursche nicht rechtzeitig heiraten kann, also wenn er noch der Militärpflicht unterliegt oder wenn die Eltern des Mädchens in die Heirat nicht willigen, findet eine Entführung eigenthümlicher Art statt. Zwei oder mehrere Freunde des Burschen entführen das Mädchen, *fură fata,* und bringen es in's nächste Dorf, wo der Bursche mit seinen Zeugen sie erwartet. Die Zeugen nehmen dann die gegenseitige Heiratserklärung des Paares entgegen, man legt dem Mädchen das Tuch, *îi pune cîrpa,* den Kamm, *pieptenul,* oder ein anderes in der Gegend übliches Zeichen der Ehe an, und das Mädchen gilt von da an für eine Frau, der Bursche für ihren Mann und ihre Kinder werden den aus gesetzlicher Ehe stammenden gleichgestellt. Der gute Anstand erfordert es jedoch, daß der Bursche die ihm auf diese Weise angetraute Frau in's Haus seiner Eltern führe. Werden solche Paare später auch kirchlich getraut, so findet keine regelrechte Hochzeit statt. — Der Mann, der die ihm auf diese Weise angetraute Frau verläßt und jede Frau, die keinen Anstand nimmt, ihm zum Altar zu folgen, werden unbedingt verurtheilt; sie wird nämlich der Concubine, *ibovnică*, gleichgestellt. Es kommen aber solche Fälle nur äußerst selten vor.

---

[1] Die darauf bezüglichen Acten befinden sich beim Arader griechisch-orthodoxen Consistorium.

Derartige conventionelle Ehen sind im Banate häufig, in Siebenbürgen dagegen nur selten zu treffen; darum ist bei der Beurtheilung der sittlichen Zustände der Rumänen die Ziffer der unehelichen Kinder auch nicht im eigentlichen Sinne des Wortes entscheidend, denn beinahe alle die Kinder, welche in den statistischen Ausweisen als unehelich verzeichnet sind, stammen aus Verhältnissen, die dem Ehestand gleichgestellt werden und nach dem rumänischen Anschauungen den Anstand nicht verletzen. Die Ziffer der unehelichen Geburten hat jedoch bei den Rumänen eine andere Bedeutung. Die conventionnellen Ehen sind nichts weiter als Notehen: sie finden immer statt, wenn politische Gesetze oder ökonomische Zustände die rechtzeitige Trauung unmöglich machen. Die Ziffer zeigt also an, wie weit die Noth geht, denn die Zahl der auch nach der rumänischen Anschauung unehelichen Kinder, *copii, copii din flori*, ist bei den Rumänen so klein, daß sie kaum in Anschlag kommen kann.

Während einer Zeit von zehn Jahren, nämlich vom Jahre 1866 bis 1876, fand man bei den Rumänen immer weniger uneheliche Kinder, als bei ihren Nachbarn.

Die Ziffer ist in den officiellen Aufnahmen zwar nur nach Confessionen ausgewiesen, aber sie läßt sich auch für die rumänische Nationalität ziemlich genau ermitteln, da die Rumänen nur zwei Confessionen angehören und bei diesen den Ausschlag geben.

Im Jahre 1866 gab es in Ungarn bei 546,110 Geburten 47,115, also 8.6% uneheliche, nämlich: bei den *Katholiken* 10.16%, bei den *Reformierten* 8.78%, bei den *Griechisch-katholischen* 7.30%, bei den *Protestanten* 6.52% und bei den *Griechisch-orientalischen* 5.52%. Gibt man beide rumänische Confessionen zusammen, so ist der Procentsatz der unehelichen Geburten 6.40%.

Die Verhältnisse blieben während der nächsten neun Jahren ungefähr dieselben, und zwar :

für d. Jahr	1867	in Ungarn	7.86%	bei den rum. Confes.	5.76%
„ „ „	1868	„ „	7.44%	„ „ „ „	5.70%
„ „ „	1869	„ „	6.98%	„ „ „ „	5.15%
„ „ „	1870	„ „	6.82%	„ „ „ „	5.24%

„	„	„	1871	„	„	6.60%	„	„	„	„ 4.92%
„	„	„	1872	„	„	6.48%	„	„	„	„ 4.74%
„	„	„	1873	„	„	6.46%	„	„	„	„ 4.83%
„	„	„	1874	„	„	6.96%	„	„	„	„ 5.24%
„	„	„	1875	„	„	6.74%	„	„	„	„ 5.70%

Den kleinsten Procentsatz finden wir immer bei der griechisch-orientalischen Confession, da bei der griechisch-katholischen die Russen der nördlichen Gegenden verhältnißmäßig viele uneheliche Kinder haben.

Zu demselben Schluß führen auch die Daten der rumänischen griechisch-orthodoxen Consistorien. Nach diesen gestallten sich die Verhältnisse am ungünstigsten im Banat. In der Karansebeser Diöcese *) gab es im Jahre 1874 bei einer Bevölkerung von 339,447 Seelen 2533 und im Jahre 1877 bei 342,375 Seelen 2741 von der Kirche für Concubinate erklärte Nothehen; man sieht aber in der officiellen Statistik auch die Folgen davon. Die Ziffer der unehelichen Geburten war im Krassoer Comitat im Jahre 1874 auf 9.84% und im 1875 auf 10.42% gestiegen. Im Szörényer Comitat aber, also in der gewesenen Militärgrenze, stand sie im Jahre 1874 auf 3.33% und stieg dann in 1875 auf 4.23%.

Die Zahl der unehelichen Kinder ist nun in keinem rumänischen Comitat so groß wie im Krassoer. Am niedrigsten steht die Ziffer im südlichen Theil Siebenbürgens, bei Fogaras und Hunyad, wo sie zwischen 2—3% schwankt; dann steigt sie gegen Norden, Naszod und Marmaros auf 5—6%. Bei Inner-Szolnok, Kövar und Kraszna schwankt sie zwischen 3—4%.

Und so wiederhole ich zum Schluß die Worte: das Volk kennt sich am besten, und in denjenigen Gegenden, die ihm für vornehm gelten, sind die ursprünglichen Rumänen zu suchen; dort sind auch die sittlichen Zustände besser, da die volksthümlich festgestellte Ordnung von keinen fremden Elementen gestört wird.

DIE GEGENWÄRTIGEN ZUSTÄNDE

Die Totalziffer der gegenwärtigen rumänischen Bevölkerung des Reiches läßt sich nicht mit hinlänglicher Genauigkeit ermitteln.

Herr Dr. Adolf Ficker, der im Jahre 1869 den Versuch machte, wie es scheint, auf Grundlage der Zählung von 1857, die Zahlenverhältnisse der verschiedenen Völkerstämme der Monarchie festzustellen, fand im Ganzen 2,902,400 sogenannte Ost-Romanen, die sich auf die verschiedenen Kronländer folgendermaßen vertheilen [1]:

Ungarn	1,300,800	Seelen
Siebenbürgen	1,200,400	„
Bukowina	205,000	„
Militärgrenze	147,000	„
Küstenland	3,700	„
Österreich unter d. Eans	2,300	„
Dalmatien	1,500	„
Krain	600	„
Kroatien und Slavonien	200	„
Galizien	100	„
Dazu actives Militär	40,000	„

Von diesen waren 3500 Albanesen, 3200 Griechen und Zinzaren, also nur 2,895,700 eigentliche Rumänen.

Herr Karl Keleti fand dagegen, nach der Zählung von 1870, in Ungarn und Siebenbürgen zusammen bloß 2,321,906, also um 179,294 weniger Rumänen als Herr Ficker [2].

Diese auffallend große Differenz ist jedoch wenigstens zum größten Theil eine Folge der Fehlerhaftigkeit der vom Herrn Keleti gemachten Berechnung.

Nachdem bei der Zählung von 1870 die Nationalität der Gezählten nicht berücksichtigt wurde, glaubte Herr Keleti die Ziffer der schulpflichtigen Kinder, die auch nach Muttersprachen ausgewiesen wurde, zur Grundlage der Berechnung nehmen zu können.

Diese Grundlage ist aber entschieden falsch, denn, wie allgemein bekannt, ist die Ziffer der schulpflichtigen Kinder nicht bei allen Völkern und nicht in allen Gegenden dieselbe; sie ist größer, wo die mittlere Lebensdauer kleiner, und kleiner, wo die mittlere Lebensdauer größer ist. So machen, nach den Daten der griechisch-orientalisch-rumänischen Consistorien für die letzten 10 Jahre, die schulpflichtigen Kinder bei den Rumänen 14—17 und nur selten 18% der Gesammtbevölkerung aus; für die magyarischen Comitate, für die Székler-Stühle und für das Banat wird dagegen die Ziffer mit 20—27% angegeben.

---

[1] *Die Völkerstämme der österreichisch-ungarischen Monarchie* von Dr. Adolf Ficker. Wien, 1869, S. 90.

[2] *Hazánk és Népe,* irta Keleti Károly, Budapest, 1873, Seite 71 bis 82.

Nimmt man also die Ziffer zur Grundlage der Berechnung, so gelangt man immer zu falschen Resultaten.

In Siebenbürgen findet Herr Keleti 1,207,862, also um einige Tausende mehr Rumänen als Herr Ficker, weil die siebenbürgen Sachsen sehr wenig Kinder haben und weil in Siebenbürgen die Rumänen den Ausschlag geben. In Ungarn, wo die Magyaren den Ausschlag geben, gibt es dagegen nach Keleti bloß 1,114,044, also um beinahe 200,000 weniger Rumänen als nach Ficker.

Der Fehler ist jedoch größer, als er nach diesem ersten Vergleich zu sein scheint.

Nach dem statistischen Jahrbuch von 1873, Seite 38 und Seite 50, hat sich die Bevölkerung Siebenbürgens und besonders die rumänische, während der Zeit von 1866 bis 1871 ziemlich stark vermehrt, und so ist auch die Ziffer von 1,207,862 Seelen, die Herr Keleti für Siebenbürgen angibt, noch immer zu klein. Bei der Zählung von 1870 hatte man in Siebenbürgen für die beiden rumänischen Confessionen zusammen 1,253,139 Seelen angegeben, und diese sind, mit Ausnahme einiger wenigen Tausende von Zigeunern, Griechen und Ruthenen, sämmtlich Rumänen.

Und so wie für Siebenbürgen ist die Confession auch für die übrigen ungarischen Kronländer die einzige sichere Grundlage zur Berechnung der Totalziffer der Rumänen, denn beide rumänische Kirchen sind national abgeschlossen und enthalten außer Rumänen nur noch Zigeuner, Griechen und überhaupt nicht zahlreiche und nur spärlich zerstreute Elemente, welche nicht für abgesonderte Nationalitäten angesehen werden.

Wählt man aber die Confession zur Grundlage der Berechnung, so gelangt man zu denselben Resultaten wie Herr Ficker.

Nach Ficker gab es in Ungarn, in Siebenbürgen und an der Militärgrenze zusammen 2,648,200 Rumänen; nach den im Jahre 1874 veröffentlichten officiellen Daten zählte die griechisch-orientalisch-rumänische Kirche 1,609,169 und die griechisch-katholische 1,024,332 Seelen. Außerdem sind noch etwa 40,000 Rumänen einstweilen[1] der serbischen Diöcese von Werschetz einverleibt.

Die ganze rumänische Bevölkerung vertheilt sich auf die verschiedenen Diöcesen folgendermaßen:

1.	Gr.-orient.	Erzbisthum	von	Hermannstadt	715 928	Seelen
2.	„ kath.	„	„	Fogaras	379 802	„
3.	„ orient.	Bisthum	„	Arad	557 880	„
4.	„ kath.	„	„	Szamos-Ujvár	423 130	„
5.	„ orient.	„	„	Karansebes	335 361	„
6.	„ kath.	„	„	Großwardein	121 291	„
7.	„ „	„	„	Lugos	100 109	„
8.	Serbisches	„	„	Werschetz	40 000	„
			Zusammen . . .		2,673,501	Seelen

Rechnet man nun auch das active Militär dazu, so kann die Totalziffer nicht unter 2,700,000 Seelen stehen.

---

[1] Bei der hierarchischen Scheidung wurde eine gemischte Commission in die gemischten Gemeinden entsendet, um Jeden zu befragen, ob er zur serbischen oder zur rumänischen Kirche gehören wolle; diese Commission hat nun ihre Arbeiten noch nicht beendet.

Es gibt außerdem noch einige tausend Rumänen in der griechisch-katholischen Diöcese von Munkács. In der Bulle „*Ecclesiam Christi*“ heißt es: „*tum Magno-Varadiensis et Fogarasiensis tum duarum per Nos erectarum Lugosiensis nimirum et Armenopolitanae Dioecesium territoria una cum ibi existentibus Civitatibus, Oppidis, Pagis aliisque accessoriis in* Ecclesiasticam Provinciam Graeco-Catholicam unitam linguae Romenicae... *erigimus et instituimus.*“ Doch theilt mir Herr Consistorial-Secretär Atanasius Demianu Folgendes mit: „Bei der Errichtung der Diöcese von Szamos-Ujvar (Armenopolis) hatte man sich jede Mühe gegeben, um das rumänische Element vom ruthenischen zu trennen, um es der Diöcese von Szamos-Ujvar einzuverleiben; es blieben aber dennoch rumänische Elemente in der Diöcese von Munkács, dagegen nur wenig Ruthenen in der Diöcese von Su.U. und zwar verblieben in unserer Diöcese 100 Ruthenen zu Szathmár, die sich bis zum heutigen Tag auf 380 vermehrt haben. In der Diöcese von Munkács blieben aber Rumänen zu Szathmár-Némethi 217 S. zu Ronaszék 540 und außerdem eine große Anzahl von Nagy-Kálló, Kálló-Szemjény, Napkor, Biri und Hajdú Dorog; diese letzteren sind jedoch für das rumänische Volk verloren, da sie mit Ausnahme derer von Ronaszék nicht mehr rumänisch sprechen.“

Davon sind die Griechen und Albanesen, nicht über 3000, die Ruthenen, nicht über 2000, und die Zigeuner abzurechnen, deren Zahl sich nicht feststellen läßt[1].

Noch immer zu den Rumänen sind aber diejenigen Individuen rumänischer Confession zu rechnen, welche zwar nicht mehr rumänisch sprechen, aber sich zu den Rumänen *bekennen*. Die Sprache allein kann bei der Feststellung der Nationalität nicht entscheidend sein. Ein Volk sind Menschen, die zusammen gehören, weil sie zu einander passen und zusammenwirken, weil sie sich leicht verständigen können; und Jeder muß selbst am besten wissen, zu welcher socialen Gruppe er sich hingezogen fühlt und mit welchen Menschen er leichter zusammenwirken kann.

Diejenigen Rumänen, welche zerstreut auf dem Székler-Boden, im Hajduken-Kreise und auf der ungarischen Ebene von ihrem Volk getrennt leben, nicht mehr rumänisch sprechen, aber ihre orientalische Confession noch nicht aufgegeben haben, sind noch nicht gänzlich entnationalisiert worden und halten an dieser Confession fest, weil sie, nach ihrer Ansicht, die Nationalität ausmacht, und weil keiner von ihnen für einen Székler oder für einen Magyaren gelten will.

Darum wirken sie mit den Rumänen nicht bloß in kirchlichen, sondern auch in nationalen Angelegenheiten zusammen, ja sie sind sogar im Allgemeinen eifriger und opferwilliger als andere Rumänen, wenn es sich darum handelt, die rumänische Sache zu fördern.

Nach den Daten der rumänischen Consistorien gibt es nun bei 35,000 solcher Rumänen, und zwar etwa 25,000 auf dem Székler-Boden und der Rest auf der ungarischen Ebene; letztere sind jedoch zum großen Theil Macedo-Rumänen[2].

Es gibt außerdem im Hátszeger Thal und auf der Wasserscheide zwischen der Szamos und dem Körös Rumänen, deren magyarische Abstammung nicht in Abrede gestellt werden kann; diese bekennen sich zu einer der rumänischen Confessionen, sprechen nur rumänisch, wirken nur mit den Rumänen zusammen und wollen nicht für Magyaren gelten, ja auch diejenigen von ihnen, welche später die magyarische Sprache erlernt haben, wollen noch immer zu den Rumänen gerechnet werden.

---

[1] Ein großer Theil der Zigeuner bekennt sich zur römisch-katholischen Confession. Nach dem Ausspruch des Rumänen — Ţiganul *e de legea satului,* — hat der Zigeuner immer *den Glauben des Dorfes, in dem* er sich zufälligerweise aufhält.

[2] Ein ansehnlicher Theil derjenigen Individuen, die zwar zu einer der rumänischen Kirchen gehören, aber nicht rumänisch, sondern nur magyarisch sprechen, sind ihrer Abstammung nach Ruthenen. Man findet sie sowohl in Siebenbürgen wie auch besonders in den Hajduken-Kreisen, und ihre Zahl ist ungefähr so groß, wie die der nicht rumänisch sprechenden Rumänen außer Siebenbürgen.

Halten wir nun dies Alles zusammen, so können wir für die ungarischen Kronländer ein Maximum von 2,650,000 und ein Minimum von 2,600,000 Rumänen annehmen.

Diese Ziffer stimmt nicht bloß mit den von Herrn Ficker angegebenen, sondern auch mit den diesbezüglichen Daten der rumänischen Consistorien, nach denen etwa 2,640,000 Rumänen in den ungarischen Kronländern anzunehmen sind, überein. Während der Zeit von 1870 bis 1875 hat jedoch die rumänische Bevölkerung in Folge epidemischer Krankheiten und besonders der Cholera stark abgenommen, und nach den Berechnungen des Herrn Keleti gab es im Jahre 1876 etwa 100,000 Rumänen weniger als im Jahre 1870, also um etwa 300,000 Seelen weniger als nach Ficker.

Da nun die Geburtsziffer bei den Rumänen kleiner als bei den Nachbarvölkern ist, werden bei ihnen die an der Cholera Verstorbenen natürlich nicht so rasch wie bei diesen durch Neugeborene ersetzt. In den vorwiegend magyarischen Comitaten hatte man z. B. schon im Jahre 1876 eine merkliche Vermehrung gegen 1870 constatieren können; die rumänischen Comitate waren dagegen auch noch im Jahre 1877 und einige von ihnen sogar noch im Jahre 1878 gegen 1870 zurückgeblieben, und erst zu Ende des 1879er Jahres weisen die Consistorien eine Vermehrung aus.

Die Zahlenverhältnisse sind somit für die Rumänen der ungarischen Krone ungünstiger, als sie vor zehn Jahren gewesen waren, wenn auch ihre Totalziffer ungefähr dieselbe bleibt. Genau läßt sich diese Ziffer noch nicht ermitteln, da die Resultate der letzten Volkszählung bis zur Stunde noch nicht veröffentlicht wurden. Man weiß jedoch schon, daß während der Zeit von 1870 bis 1880 die Bevölkerung der zwischen der Donau und der Theiß, dann zwischen der Theiß und der östlichen Grenze befindlichen magyarisch-rumänischen Gegenden merklich (um etwa $3^1/_2{}^0/_0$) abgenommen hat. Nach den Daten der Consistorien für das Jahr

1880 hat die rumänische Bevölkerung auch in diesem Jahre abgenommen, jedoch nicht in Folge der Mortalität, sondern durch Auswanderung. Betrachtet man das Verhältniß zwischen Geburten und Todesfällen, so hat sich die Bevölkerung überall vermehrt und zwar um etwa 1/2⁰/₀; trotzdem war aber die Seelenzahl im Jahre 1880 kleiner, als sie im Jahre 1879 gewesen ist. Aus dem Erzbisthum von Hermannstadt allein sind während eines Jahres an 20,000 Individuen, meistens Männer, ausgewandert. Es soll jedoch hervorgehoben werden, daß nur wenige dieser Individuen das Land für immer verlassen haben. Sie zogen beinahe ausschließlich nach Rumänien, wo sie leichter ihr tägliches Brod erwerben können, und sobald in Ungarn eine bessere Administration die jetzige ersetzen wird, werden auch die meisten dieser Auswanderer wieder in ihre Heimat zurückkehren, denn sie sind in Rumänien nicht ansässig und können es auch nicht bald werden. Nur sehr wenige haben sich in der Dobrudscha bleibend angesiedelt.

Für die Bukowina gibt Herr P. S. Aurelianu[1] nach den officiellen Daten von 1869 über 209,000, also ungefähr soviel Rumänen wie Herr Ficker an. Später werden 210,000 bis 220,000 Seelen angenommen. Aus den Daten des Consistoriums läßt sich die Totalziffer der Bukowinaer Rumänen nicht ermitteln, da die Bukowinaer Kirche keine national abgeschlossen ist. Es kann jedoch bestimmt behauptet werden, daß die Rumänen in der Bukowina sich vermehren und nach den neuesten Daten der Handelskammer gibt es in der Bukowina gegenwärtig über 221,000 Rumänen. Es ergäbe sich somit, für die ganze Monarchie, ein Minimum von 2,800,000 Rumänen, und das Maximum, sammt dem activen Militär, kann auch nicht über 2,900,000 stehen.

Was die sonstigen statistischen Verhältnisse anbelangt, soll hier der Leser an die über die Bevölkerung der 13 rumänischen Comitate gemachten Beobachtungen erinnert werden welche auch mit den Daten der Consistorien[2] übereinstimmen; wenig Neugeborene, eine kleine Sterblichkeit in den ersten fünf Jahren, wenig schulpflichtige Kinder, mehr

---

[1] *Bucovina* de P. S. Aurelianu, Bucureşti, 1876, S. 16—24.

[2] Auch mit denen für das Jahr 1880, die vor einigen Wochen veröffentlicht wurden.

Männer als Frauen und verhältnißmäsig viel erwerbsfähige Individuen, dies sind die Eigenthümlichkeiten der rumänischen Bevölkerung.

Zu Anfang des vergangenen Jahres 1880 gab es in der Archidiöcese von Hermannstadt und in der Diöcese von Arad zusammengenommen bei einer Bevölkerung von etwa 1,200,000[1] Seelen um etwa 15,00 Männer mehr als Frauen. In den 13 rumänischen Comitaten gab es dagegen bei 1,300,000 Seelen nicht ganz 10,000 Männer mehr als Frauen. So hat man bei einer rein rumänischen Bevölkerung im Allgemeinen günstigere Verhältnisse anzunehmen, als die der 13 rumänischen Comitate sind.

Die schulpflichtigen Kinder, 6tes—15tes Lebensjahr, machten nicht ganze 13$^0/_0$ der Gesamtbevölkerung in den beiden Diöcesen aus; eine Geburt fiel auf 23 und ein Todesfall auf 32 Seelen, und die Bevölkerung vermehrte sich um 1.15$^0/_0$.

Diese Vermehrung scheint jedoch keine normale zu sein.

Eine vergleichende Untersuchung, die ich auf Grundlage der bei den griechisch-orientalischen Consistorien von Arad und Großwardein sich befindenden — allerdings nicht ganz zuverlässigen — periodischen Aufzeichnungen gemacht habe, führte mich zu dem Resultate, daß die Rumänen in Ungarn, also außer Siebenbürgen und außer dem Banat, während der Zeit von 1766 bis 1870 um etwa 190$^0/_0$ sich vermehrt haben. Es fielen somit beinahe 2$^0/_0$ auf je ein Jahr. Wenn wir aber bedenken, daß während dieser Zeit vier Generationen nach einander folgten und daß in den ersten Jahrzehnten der Periode auch eine Einwanderung rumänischer Elemente von

---

[1] Nach den mir zur Verfügung stehenden Daten wären es 1,195,590 Seelen, worunter um 14,172 mehr Männer als Frauen. In der durch die gütige Vermittlung des Herrn Professor Dr. Ilarion Puscariu mir zugestellten Liste der 1262 Parochien und Filialen der Archidiöcese, worin die Seelenzahl, die Trauungen, die Geburten, die Todesfälle und die schulpflichtigen Kinder für die Jahre 1878 und 1879 nach den enizelnen Gemeinden verzeichnet sind, fehlen jedoch hie und da für eines der beiden Jahre die Daten und so mußte ich eine bloß wahrscheinliche Zahl annehmen. Nach den Berechnungen des Herrn Ludwig Reißenberger hätten sie sich bei Hermannstadt während der Zeit von 1851—1859 um 0.78$^0/_0$ jährlich vermehrt. Siehe *Siebenbürgen, Reiseebeobachtungen und Studien* von Professor G. von Rath. Heidelberg, 1880.

Außen her stattfand, so werden wir die jährliche Vermehrung mit höchstens 1/2⁰/₀ ansetzen müssen.

Für das Banat benutzte ich als Grundlage der vergleichenden Untersuchung einen officiellen Ausweis über die Diöcese von Karansebes, aus 1844, und gelangte zu dem Resultat, daß während der kürzeren Periode von 1844 bis 1878 die Rumänen sich bloß um jährlich 0.53⁰/₀ vermehrt haben.

Stärker scheint sich die rumänische Bevölkerung in Siebenbürgen zu vermehren. Nach der Zählung von 1839 und nach einem Schematismus der griechisch-katholischen Diöcese von Fogaras zu schließen, vermehren sich die siebenbürger Rumänen um beinahe 1⁰/₀ jährlich abgesehen davon, daß aus Siebenbürgen eine stete Auswanderung gegen die Donau-Länder zu stattfindet.

In der Bukowina endlich hat sich die rumänische Bevölkerung theils durch Einwanderung, theils durch Progenitur während hundert Jahren zum mindesten vervierfacht, was einer Vermehrung um etwa jährlich 1⁰/₀ entspricht.

Nirgends ist also die Vermehrung der rumänischen Bevölkerung so rasch, wie es gewöhnlich angenommen wird; sie ist aber eine regelmäßige und sichere, so daß bei längeren Perioden die Zahlenverhältnisse gewöhnlich zu Gunsten der Rumänen sich gestalten.

Die Seelenzahl an sich ist jedoch bei der Beurtheilung der politischen Bedeutung eines Volkes noch nicht entscheidend, und man muß immer auch darnach fragen, wie das Volk zusammengesetzt sei. Nach den 13 rumänischen Comitaten und nach den beiden Diöcesen zu urtheilen, gibt es bei der rumänischen Bevölkerung der Monarchie um etwa 30,000 weniger Frauen als Männer, also um mindestens 60,000 mehr Männer als bei einer ebenso großen ungarischen Bevölkerung, und in demselben Verhältniß ist bei den Rumänen auch die Zahl der erwerbsfähigen Individuen größer. Dieser Überschuß an Männern und an erwerbsfähigen Individuen ist nun ein Reserve-Capital von Kräften, welches den Rumänen den Kampf um's Dasein erleichtert. Darum galten die Rumänen auch schon im XVIII Jahrhundert[1] für ein werthvolles

---

[1] E. Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen.* II. Band. Seite 188—191, 161—162, 177—181.

Element des Reichs; abgesehen davon, daß sie auffallend wenig Bedürfnisse haben, können sie bei gleicher Anstrengung mehr als ihre Nachbarn leisten.

Vor Allem sind sie steuerfähiger als ihre Nachbarn, weil die Zahl der Besteuerten bei ihnen größer als bei diesen ist. Da sie aber geringe Bedürfnisse haben, fühlen sie den Druck der Steuern nicht in demselben Grade wie die Andern und haben zugleich geringere Ansprüche dem Staat gegenüber, kurzum, sie geben mehr als Andere. [...]

Dazu ist auch die Wehrfähigkeit der Rumänen eine verhältnißmäßig große.

Der Rumäne liebt zwar das Soldaten-Leben nicht und setzt Alles daran, um nicht assentiert zu werden; wird er aber assentiert, so fügt er sich darein und wird der beste Soldat, denn er ist überhaupt zuverlässig, unterthänig, ausdauernd, reinlich, besonders genügsam und zweifellos auch intelligent. Die Rumänen wurden übrigens auch schon von den competentesten militärischen Autoritäten als besonders gute Soldaten gerühmt; hier soll nur noch daran erinnert werden, daß sie zugleich ein verhältnißmäßig größeres Contingent als ihre Nachbarn in die Armee geben können und dennoch den Mangel an männlicher Arbeitskraft in ihrer Wirtschaft nicht in demselben Grade wie diese zu beklagen haben. [...]

Ein Volk, dessen Lebensinteressen nicht so bald gefährdet werden können, nimmt im politischen Leben gewöhnlich eine geduldige und abwartende Stellung ein, und Manches, was die Rumänen, wenn auch mit merklicher Anstrengung, noch ertragen können, müßte andere Völker zu Grunde richten. Darin findet manches „Verwunderliche“ im politischen Leben der Rumänen seine Erklärung.

„Wenn jemals ein Volk sich aus Noth und Erniedrigung emporgearbeitet hat, so die Rumänen“, sagt Herr Professor G. von Rath in seinen unlängst erschienenen Vorträgen über Siebenbürgen[1] und setzt später hinzu: „Wenn ein Volk seinen Genius hätte, welcher aussprechen und klagen könnte die erduldeten Unmenschlichkeiten, welches herzerschütternde Klagelied würden wir vom Genius des rumänischen Volkes hören. Verwunderlich ist es fürwahr, daß ein so gequältes Volk nicht verzweifelte an der Zukunft, sondern in kinderreichen Ehen sein leidensvolles Geschlecht fortpflanzte durch die Jahrhunderte.“

---

[1] Seite 155, 156 der oben bezogenen *Studien.*

Sie haben eben ausgehalten und halten auch noch heute Manches aus, ohne sich in ihrer Entwicklung hemmen zu lassen, und ohne die Geduld zu verlieren, weil sie fühlen, daß sie die lange Zukunft noch vor sich haben. [...]

*

Die Culturfrage steht also noch immer offen, und man wird es ganz natürlich finden, wenn auch das Volk der Rumänen sich berufen fühlt, einst — wohl nicht das politisch herrschende — aber doch das in der Cultur tonangebende Element im Orient zu werden.

Mit wunderbarer Klarheit hatte Schaguna diesen Gedanken erfaßt.

Als er sich an die Spitze der Rumänen stellte, brachte er kein fertiges Programm mit; sein Programm lag in den angestammten Neigungen des rumänischen Volkes selbst —, er verfolgte keine Pläne, die sich bei den Rumänen nicht durchführen lassen. [...]

Es fehlt dem Rumänen die Übung des Herrschens und, sagen wir, die Energie, die dazu gehört, um Andere zu beherrschen; er will ruhig leben und gibt sich nie die Mühe, Anderer Ruhe zu stören. Den toleranten Sinn, den er in seiner Kirche seit Jahrhunderten inmitten einer intoleranten Welt bewahrt, überträgt er auch in's politische Leben und versagt seine Mitwirkung jeder Action, die sich nicht auf Selbstvertheidigung beschränkt. [...]

Und Schaguna kannte sein Volk: es blieb, ja es bleibt sogar noch immer geduldig.

Drei Wünsche hatte Schaguna damals im Namen des rumänischen Volks geäußert, und diese betrafen die Kirche, die Schule und die Sprache. Seine Wünsche gingen in Erfüllung: die rumänische Kirche wurde gesetzlich für autonom erklärt; es wurde den Rumänen das Recht zugesichert, selbst ihre eigenen Schulen zu errichten, zu unterhalten und zu verwalten, und das sogenannte „Gesetz für die Nationalitäten“ gestattete bei gewissen Gelegenheiten und in gewissen Gegenden den officiellen Gebrauch der rumänischen Sprache.

So steht es im Gesetz. Aber die Gesetzgeber hatten schon bei der Abstimmung die Absicht, das Gesetz nicht zu achten.

Als nun die Rumänen sich darüber beklagten, sprach Schaguna die für die neueste rumänische Geschichte entscheidenden Worte: *„Flere possem, sed juvare non.“*

Dort, wo die Regierung selbst, mit Zustimmung der parlamentarischen Majorität, die vom Staatsoberhaupt sanctionierten Gesetze nicht achtet, bleibt nur noch der offene Aufstand übrig, und dazu konnte Schaguna doch nicht rathen.

Von da an gestalteten sich die Verhältnisse zu Gunsten seiner politischen Gegner.

Ungeduldige oder ehrgeizige Menschen, denen die klare Einsicht in die Verhältnisse abgeht, gibt es überall und so auch bei den Rumänen: diesen konnte die bedachtsame Politik Schaguna's nicht zusagen; sie wollen mehr, sie wollen Alles, denn nach ihrer Ansicht, ließe sich mit so einem Volk, wie die Rumänen es sind, auch das höchste durchführen. So lange jedoch Schaguna die Worte „Juvare non“ nicht aussprach, ließ man Leute dieser Art gewöhnlich nicht zum Wort kommen, und sie mußten es auch selbst fühlen, daß sie nur an der Seite Schaguna's zu einiger Bedeutung gelangen könnten. [...]

Die Männer aber, deren Mitwirkung er zum großen Theil seine Erfolge zu verdanken hatte und welche nach seinem Tode sich berufen fühlten, das gemeinschaftlich begonnene Werk fortzusetzen und auf der von ihm vorgezeichneten Bahn die Rumänen weiter fortzuführen, diese haben zwar seinen Segen bekommen, jedoch nicht seinen allseitigen Einfluß geerbt.

Der erste Nachfolger Schaguna's *Procopius Ivascovici*, ein Jugendfreund und einer der Ersten unter den Kampfgefährten des Verblichenen, erfreute sich zwar einer allseitigen Beliebtheit; er war jedoch zu schwach für die Stelle, die vor ihm ein Mann wie Schaguna ausgefüllt hatte, und so blieb er auch nur kurze Zeit an der Spitze der griechisch-orientalisch-rumänischen Kirche, um deren Autonomie er sich so große Verdienste erworben hatte. Nach etwa einem Jahre wurde er zum serbischen Patriarchen gewählt und nahm im Interesse der Kirche diese Wahl an.

Ioan Vancea de Buteasa, der Nachfolger des einige Jahre früher, 1867, verstorbenen griechisch-katholischen Metropoliten Sterca Şuluţ hielt sich bisher fern vom öffentlichen Leben, wirkte mit unermüdlichem Eifer für die ruhige Entwicklung seiner Kirche und trat im politischen Leben nur auf, wenn es sich darum handelte, die Aufmerksamkeit des Thrones rechtzeitig auf die für die Monarchie gefährlichen Folgen der von der königlich ungarischen Regierung befolgten Politik zu lenken.

Zum zweiten Nachfolger Schaguna's wurde der nächst Schaguna um die Cultur der griechisch-orientalischen Rumänen verdienstete Mann, der Diöcesan-Bischof von Karansebes *Ioan Popasu* gewählt.

Ioan Popasu, der Sohn eines Kaufmanns aus Kronstadt, geboren im Jahre 1814, ist einer der griechisch-orientalischen Jünglinge, die kraft kaiserlichen Rescripts vom 13. August 1816 aus Siebenbürgen zur höheren Ausbildung nach Wien entsendet wurden. Nach Beendigung seiner akademischen Studien brachte er aus der civilisierten Welt dieselben Überzeugungen wie Schaguna in seine Heimat mit und war, so wie dieser, sein ganzes Leben nur bestrebt, das rumänische Volk durch Bildung zu heben und für das politische Leben allmählich vorzubereiten. Darum hatte er sich obwohl er an Bedeutung und an Bildung den meisten seiner Zeitgenossen überlegen war und schon bald nach seiner Heimkehr allgemein für den präsumptiven Nachfolger des zur damaligen Zeit schwächlichen Bischofs Moga galt, im politischen Leben nie vorgedrängt, sondern wirkte mehr durch seine Thaten selbst. Wir sahen ihn zwar im Jahre 1848 als Mitglied der rumänischen Huldigungs-Deputation in Wien, aber später, besonders während der 50er Jahre wirkte er mehr als Mitglied des Consistoriums und als Erzpriester des Kronstädter Sprengels. Abgesehen von dem, was er für das Schulwesen der griechisch-orientalischen Rumänen im Allgemeinen gethan, sind die prächtigen rumänischen Dorfschulen, welche man überall an der Aluta findet, und die Errichtung des rumänischen Gymnasiums von Kronstadt, der einzigen Mittelschule der griechisch-orientalischen Rumänen, seiner unermüdlichen Thätigkeit zu verdanken. Nach Wiedererrichtung der rumänischen Diöcese von Karansebes wurde Ioan Popasu zum Bischof dieser Diöcese ernannt und schuf als solcher in

Karansebes einen geistigen Mittelpunkt für die Rumänen des Banats, indem er hier eine pädagogische Schule und ein Priester-Seminar gründete und für das Lehrer-Collegium, wie früher in Kronstadt, dadurch sorgte, daß er begabte junge Leute zur höheren Ausbildung theils nach Wien, theils nach Leipzig auf Kosten seiner Diöcese schickte. Als er endlich vom Congreß der autonomen griechisch-orientalischen Kirche zum Metropoliten gewählt wurde, weigerte sich die königlich ungarische Regierung bei der Krone auf seine Bestätigung anzutragen. [...]

Die Führer der „nationalen" Partei, Herr *Vincenţiu Babeş,* im Banat und in Ungarn und Herr *Georgiu Bariţ* in Siebenbürgen, fanden zu Ende der 60er und zu Anfang der 70er Jahre einen ansehnlichen Anhang bei den Rumänen; dieser galt jedoch ihrer Politik, besonders soweit sie mit der der gemäßigten Partei übereinstimmte. Ein eigenes Programm hatte zwar die „nationale" Partei; ihre Bestrebungen wichen jedoch von denen der gemäßigten nicht ab, nur glaubten die „Nationalen" Alles unverzüglich und mit Sturm durchführen zu können, und so galten sie für die Männer der Situation.

Der eigentliche Führer der „Nationalen" *Georg Bariţ,* der Sohn des griechisch-katholischen Priesters von Alsó Zsuk bei Klausenburg, geboren im Jahre 1812, genoß seine Ausbildung zu Blasendorf und im römisch-katholischen Seminar von Klausenburg. Nach Beendigung seiner Studien wurde er zum Gymnasial-Professor in Blasendorf ernannt und ein Jahr darauf nach Kronstadt berufen, um dort eine rumänische Handelsschule zu organisieren. Damit beginnt seine öffentliche Laufbahn. Im Jahre 1838 gründete Bariţ das erste rumänische politische Blatt *„Gazeta Transilvaniei"*, und das erste literarische *„Foaea pentru minte, inimă şi literatură"*. — Im Jahre 1848 wurde er zum Mitglied des nationalen Comités gewählt, flüchtete dann von Bem nach Rumänien und wurde hier von den Russen gefangen genommen, abgeführt und nur in Folge einer Vermittlung der Brüder Hurmuzaki in Czernowitz wieder freigelassen. Während der 50er Jahre lebte Bariţ als Leiter einer Papier-Fabrik von Zerneşti bei Kronstadt ziemlich zurückgezogen; seit dem Jahre 1860 sehen wir ihn aber bei jeder nationalen Action unter den Ersten; als Mitglied des nationalen Congresses der Rumänen, als Regalist im 1863er siebenbürger Landtag, als

Mitglied des Reichsrathes und später als Führer der Passivisten-Partei in Siebenbürgen ist er immer der eifrigste Vertheidiger der rumänischen Interessen. Georg Bariţ gehört zugleich unter die ersten Literaten der siebenbürger Rumänen.

So lange Schaguna die Action der Rumänen leitete, gehörte auch Bariţ, sammt seinen Meinungsgenossen, zu dem Kreise von Männern, die in allen nationalen Angelegenheiten mit Schaguna zusammenwirkten; den Vorwurf, daß er je das einheitliche Vorgehen der Rumänen gestört hätte, darf man ihm nicht machen.

Und hätte es Schaguna, so lange er die Action leitete, nicht verstanden, seine Meinungen immer derart zu formulieren, daß sie allen bedeutenden Männern der Rumänen zusagten, so wäre es ihm nicht möglich gewesen, dem rumänischen Volk die Stellung zu verschaffen, welche es im Reiche während des Provisoriums einnahm. Wir sehen aber an seiner Seite, in Siebenbürgen, den griechisch-katholischen Metropoliten *Alexander Sterca Şuluţ*, der eine Million von Rumänen vertrat, in Ungarn den griechisch-orientalischen Bischof von Arad *Procopius Ivaşcovici*, im Banat die Brüder *Peter* (*Pera*), *Andreas* und *Antonius Mocsonyi*, und in der Bukowina die Brüder *Hurmuzaki*, deren ältester, *Eudoxius*, bei seinen Bukowiner Stammesgenossen das entscheidende Wort hatte und ihm auch den Bischof *Eugenius Hakmann* zuführte; in seiner Kirche selbst war er aber, außer den Angeführten, noch von Männern unterstützt, wie der *Vicar Nicolaus Popea*, *Iacobus Ritter von Bologa* und Anderen, welche mit ihm zur Hebung des rumänischen Volks wetteiferten.

Nicht also den günstigen Umständen allein haben die Rumänen die kurze Periode nationalen Aufathmens, die sie während des Provisoriums durchgelebt haben, zu verdanken: sie gelangten zur Bedeutung, weil in ihrer Mitte ein Mann lebte, der es verstand, sie zu vereinigen, ihren wahren Absichten den richtigen Ausdruck zu geben und von ihren Kräften den besten Gebrauch zu machen. [...]

*

Die ökonomische Entwicklung richtet sich bei den Rumänen, wie auch bei andern Völkern, nach den jeweiligen

Bedürfnissen des Volkes selbst, und da bei den Rumänen die Bedürfnisse nur allmählich zunehmen, ist auch der Gang der Entwicklung kein rascher.

Das Volk besteht durchgehends aus Bauern und Hirten, und darum gelten bei ihm nur Grundbesitz und Viehreichthum als wirklicher ökonomischer Wohlstand. Das Geld ist nach der Auffassung des Rumänen kein Reichthum und hat nur einen Werth, weil man damit Grund und Boden ankaufen kann. Wir stehen hier einem Volke gegenüber, welches Jahrhunderte lang keinen eigenen Grund und Boden hatte und vom Grundbesitzer beherrscht wurde; darum ist heute seine ganze ökonomische Tätigkeit darauf gerichtet, selbst Grund und Boden zu erwerben.

Abgesehen davon also, daß beinahe sämmtliche Bedürfnisse der Rumänen durch die primitive Hausindustrie befriedigt werden können, so macht schon diese Sucht nach Grund und Boden bei ihnen jede höhere industrielle Entwicklung für eine lange Zeit unmöglich. Es fehlt bei ihnen sowohl das Capital an Geld, weil sie alles verfügbare Geld mit einer fieberhaften Übereilung in den Boden stecken, wie auch das Capital an Kräften, weil der Rumäne lieber ein armer Bauer, als ein reicher Schuster sein will.

Es gibt zwar bei den Rumänen Gärber, *dubelari,* Kürschner, *cojocari,* Töpfer, *olari,* Holzarbeiter *dulgheri, lemnari,* Riemer, *curelari,* und in neuerer Zeit viele Schuhmacher, *cizmari, călciunari:* diese sind jedoch zum großen Theil zugleich Bauern, treiben gewöhnlich ihr Gewerbe nur im Winter und geben es als etwas Unwürdiges auf, sobald sie sich etliches Vermögen erworben haben.

Gewerbetreibende Rumänen gibt es in größerer Anzahl in Arad, Temesvar, Lugos, Lippa, Karlsburg, Hermannstadt und Kronstadt; weiter gegen Norden sind sie selten. Auch in Arad, Temesvar und Lugos, wo sie verhältnißmäßig zahlreich sind, bemüht sich der ärmere Gewerbsmann, seinen Sohn zu einem Popen, einem Advocaten oder mindestens zu einem Lehrer auszubilden, gibt seine Tochter nur ungern einem Gewerbsmann zur Frau, kauft sich mit seinen ersten Ergebnissen ein Haus und treibt überhaupt das Gewerbe nur so lange, als er es noch nicht aufgeben kann.

Die Zahl der Gewerbetreibenden wird trotzdem allmählich grösser. Die Lehrer und die Popen reden den Eltern der begabteren Schulkinder unaufhörlich zu, und es findet sich hie und da ein Vater, der sich endlich entschließt, den einen seiner Söhne ihnen anzuvertrauen. Diese bringen ihn dann in die nächste Stadt und geben ihn zu einem Gewerbsmann unter ihrer Oberaufsicht in die Lehre. In Siebenbürgen hat sich zu diesem Zwecke ein Verein gebildet, der in Hermannstadt seinen Sitz hat und den Lehrlingen auch mäßige Unterstützungen gibt.

Dieselbe Sucht nach Grundbesitz beherrscht auch die „höhere“ Classe der Rumänen, also die Lehrer, die Popen, die Dorfschreiber, *notari*, und überhaupt die mehr oder minder gebildeten Mitglieder des Volks. Jeder arbeitet nur darauf los, um sich ein eigenes Haus und möglichst viel Grundstücke zu erwerben. Darauf, daß Grund und Boden verhältnißmäßig wenig trägt, wird nicht gesehen; die Hauptsache ist, daß allein Grundbesitz Achtung bringt. So kann bei den Rumänen vom Handel im eigentlichen Sinne des Wortes beinahe gar nicht die Rede sein. Es gibt zwar an der Aluta und auf der ungarischen Ebene zahlreiche Rumänen, die Viehhandel treiben, und da ihre Regiekosten klein sind, es oft weit damit bringen; diese sind jedoch meistens gewöhnliche Bauern, welche die Erträgnisse ihres Capitals und zuletzt auch das Capital selbst in dem Boden stecken. Eigentliche Kaufleute gibt es bei den Rumänen sehr wenig und auch diese sind ihrer Abstammung nach meistens Macedo-Rumänen und haben es nur in Kronstadt zu einiger Bedeutung gebracht.

In neuerer Zeit haben die Rumänen zwei Actien-Gesellschaften gegründet, die Versicherungs-Gesellschaft „Transilvania“ und die Credit-Anstalt „Albina“, deren Actien gut stehen, aber sich schon nicht mehr ausschließlich in Händen von Rumänen befinden.

Wie viel Grund und Boden die Rumänen während der letzten 30er Jahre an sich gebracht haben, das läßt sich statistisch nicht ermitteln; es ist aber allgemein bekannt, daß in Siebenbürgen besonders die Sachsen und auf der ungarischen Ebene die Magyaren ziemlich viel Grund und Boden während dieser Zeit zum Theil auch an die Rumänen abgetreten haben. Während der letzten 5—8 Jahre hat dagegen die ganze ungarische Landbevölkerung und somit auch die rumänische, besonders im Banat und auf der ungarischen

Ebene, viel Grund und Boden abgeben müssen und zwar zum größten Theil an die Juden. Ob nun die Rumänen mehr oder weniger als Andere verloren haben, das sollen die Wahllisten des gegenwärtigen Jahres zeigen; gewiß ist nur, daß, wenn in Ungarn wirklich die Steuern zu groß und die Verwaltung leichtsinnig sein sollte, es nicht die Rumänen sind, welche dies am meisten fühlen werden.

Der sicherste Maßstab für die ökonomischen Zustände ist, besonders beim armen Volk der Rumänen, die Summe, welche es jährlich aus eigenem Antrieb für die Beförderung seiner geistigen Entwicklung gibt und diese Summe wird jedes Jahr größer: jedes Jahr wächst die Zahl der Schulen, jedes Jahr stellt der Rumäne an seinen Geistlichen und an seinen Lehrer größere Ansprüche und sorgt darum, Jahr um Jahr besser für sie.

Und obwohl die Rumänen ebenso wie die andern Staatsbürger die Steuern zahlen, trägt der ungarische Statt nichts zur Hebung des rumänischen Unterrichtswesens bei, sondern der Rumäne, besonders der griechisch-orientalische, hat noch eine neue Steuer zur Unterhaltung seiner armen Kirche und der dazu gehörigen Bildungsanstalten zu zahlen.

Seit dem Jahre 1848, wo die Rumänen ein Obergymnasium, ein Priester-Seminar und eine pädagogische Schule in Blasendorf, ein zweites Obergymnasium in Belényes, einen Cursus für die Ausbildung der Geistlichen in Hermannstadt, einen eben solchen Cursus in Arad und einige Hundert erbärmliche Volksschulen hatten, sind sie soweit vorgeschritten, daß sie im Jahre 1879 vier Obergymnasien zu Blasendorf, Belényes, Naszod und Kronstadt, ein Untergymnasium zu Brad zwei griechisch-katholische Priester-Seminare zu Blasendorf und Szamos-Ujvar, ein griechisch-orientales zu Hermannstadt, zwei höhere Anstalten für die Ausbildung der Geistlichkeit, zu Arad und Karansebes, sechs pädagogische Schulen, eine Real- und Handelsschule zu Kronstadt und 2932 Volksschulen hatten.

Am besten wird für den Volksunterricht in den beiden älteren und reicheren griechisch-katholischen Diöcesen gesorgt, in der von Großwardein und besonders in der von Blasendorf, welche schon im Jahre 1872 über 721 Volksschulen mit 738 Lehrern und 34,719 Schulkinder verfügte. Auch die ärmeren Diöcesen sind eifrig bemüht, das Versäumte nachzuholen. So gab es z.B. in der Arader Diöcese im Jahre 1872 bloß 481 und im Jahre 1879 schon 624, also um 143 Schulen mehr. Während der Zeit von 1877 bis 1879 hat die Zahl der rumänischen Schulen um 179 zugenommen. Im Jahre 1872 gab es in sämmtlchen ungarischen Kronländern 179,066 Schulkinder rumänischer Nationalität, und nach der Zunahme der Schulen zu schließen, muß ihre Zahl heute über 200,000 stehen. Die Rumänen bleiben jedoch noch immer, was den Schulunterricht anbelangt, hinter den Deutschen, den Slovaken und den Magyaren zurück.

Die Zahl an sich ist jedoch nicht entscheidend.

Die griechisch-katholischen Lehrer und Priester genießen heute ungefähr dieselbe Ausbildung wie die römisch-katholischen, und die Lehrkräfte der griechisch-katholischen Kirche werden zum großen Theil in Rom und an der Wiener Universität herangebildet. Für die griechisch-orientalischen Priester aber besteht der Cursus nicht mehr aus bloß sechs Monaten, sondern aus vollen drei Jahren, und es werden zu diesem Cursus auch nur junge Leute zugelassen, welche zum mindesten sechs Gymnasial-Classen absolviert haben. Die Lehrkräfte für diesen Cursus, für die pädagogischen Schulen und für die Gymnasien werden an der Universität von Wien, Leipzig, Graz und Pest herangebildet. So sind denn auch die Dorflehrer wirkliche Lehrer und die Dorfschulen wirkliche Volksschulen, welche jedes Jahr mehr und mehr den modernen Anforderungen entsprechen.

Was die Mittelschulen anbelangt, so sind die vier Obergymnasien, das eine Untergymnasium und die eine Realschule, welche die Rumänen bisher sich errichtet haben und nur mit merklicher Anstrengung unterhalten können, für ein Volk von 2,600,000 Seelen unzureichend, und der größte Theil der emporstrebenden rumänischen Jugend besucht nichtrumänische und besonders magyarische Mittelschulen. Hier können sie es aber, theils da sie mit einer ihnen unbekannten Sprache zu kämpfen haben, theils da sie verfolgt oder zum mindesten vernachlässigt werden, nur selten weit bringen, und wenn man in der ersten Gymnasial-Classe 40—50 Rumänen findet, so kann man sicher annehmen, daß nur höchstens vier davon es bis zur achten bringen werden. Außerdem ist das öffentliche Leben den Rumänen ziemlich verschlossen und auch ein Theil der wenigen jungen Leute, welche mit vieler Noth es endlich bis zur Universität bringen, sind, nach Beendigung ihrer Studien, besonders, wenn sie diese auf deutschen Universitäten gemacht haben, genöthigt, ihre Heimat zu verlassen. So finden wir im Jahre 1872 an den Mittelschulen neben 24,590 Magyaren und 3948 Deutschen bloß 2270 Rumänen, die mit der Zeit durchgehends doch nur Lehrer und Priester werden können.

Besser sollte es um das Unterrichtswesen der so außerordentlich reich dotierten Bukowiner Kirche bestellt sein. Trotzdem aber daß der Bukowiner Religionsfond in der Wirklichkeit ein rumänischer Nationalfond ist, und daß seine jährlichen Einkünfte beinahe zwei Millionen Gulden ausmachen, wird nur sehr wenig davon für den rumänischen Unterricht verwendet. Man gab im Jahre 1871 eine Summe von etwa 60,000 Gulden für die Unterhaltung von 173 Volksschulen mit 217 Lehrern und 9781 Schulkinder, wovon bloß 2094 rumänischer Nationalität waren. Außerdem wird aus den Einkünften desselben Fonds ein Seminar, eine pädagogische Schule, eine Oberrealschule und eine Universität in Czernowitz und ein Obergymnasium in Suceava unterhalten, dessen Professoren an der Wiener Universität herangebildete Rumänen sind, die aber trotz der Verwunderung, der Seine kaiserliche Hoheit Erzherzog Rainer vor einigen Jahren Ausdruck gab, den rumänischen Studenten in der ehemaligen Hauptstadt der Moldau noch immer in deutscher Sprache vortragen müssen.

Dann kann man sich doch nicht wurdern, wenn die Magyaren sich Mühe geben, ihre Sprache Anderen aufzudrängen, denn es erlernte sie gewiß keiner, wenn er dazu nicht gezwungen wäre.

Die vielen Rumänen an den so entfernten deutschen Universitäten, die aus der deutschen Sprache in's Rumänische übersetzten Bücher, und die allgemeine Achtung, der sich inmitten der Rumänen jeder gebildete deutsche Mann erfreut, sind hinlängliche Beweise, daß die Rumänen sich nicht gegen die deutsche Cultur sträuben; wenn es sich aber darum handelt, die Cultur in's Rumänische zu übertragen und im Volke zu verbreiten, so sollte man diese Aufgabe denjenigen Rumänen überlassen, welche an der Quelle selbst geschöpft haben, denn in Cultur-Fragen wirkt Liebe und Achtung mehr, als der Zwang, der mit der Zeit immer eine Reaction hervorrufen muß.

Die eifrige Thätigkeit, welche die Rumänen besonders während der letzten 30 Jahre entwickelt haben, ist, ethnographisch gesprochen, nur eine Vorarbeit: die Schule soll den jüngeren Generationen höhere Bedürfnisse beibringen, sie stärken und dadurch die allgemeine Entwicklung befördern; aber sie soll zugleich zum Fundament für die Ausbildung der rumänischen Sprache und der rumänischen Literatur dienen.

Die Literatur ist die Blühte des Lebens und das, was aus ihr lebend bleibt, die Frucht: man soll nun bei den Rumänen wohl ein literarisches Streben, aber noch keine eigentliche Literatur suchen, denn bis zur Blüthe haben sie es noch nicht gebracht.

Es soll hier nur der allgemeine Gang der literarischen Entwicklung der Rumänen in einigen kurzen Zügen angedeutet werden.

Das erste uns bekannte rumänische Buch wurde im Jahre 1577 in Kronstadt gedruckt: es enthielt die *Psalmen*, von einem gewissen Diaconus *Georg Coresi*, wahrscheinlich aus dem Griechischen übersetzt.

Nachdem die Rumänen dieses erste Buch in die Hand bekamen, entstand eine ziemlich rege literarische Thätigkeit in ihrer Mitte und schon bis Ende des XVI. Jahrhunderts wurde ein ansehnlicher Theil der Kirchenbücher in Siebenbürgen, der Rest aber zu Anfang des XVII. Jahrhunderts in der Walachei und in der Moldau übersetzt und gedruckt.

Alle diese Bücher sind mit sogenannten kyrillischen Buchstaben gedruckt und in ein volksthümliches Rumänisch übersetzt; nur haben einige der Übersetzer, wo sie den rumänischen Ausdruck nicht fanden, griechische und slavische Worte gebraucht.

Schon gegen Ende des XVI. Jahrhunderts hatten es Einige versucht, das Rumänische mit lateinischen Lettern zu schreiben; die Durchführung dieser Idee sammt ihren Consequenzen war jedoch der Blasendorfer Schule vorbehalten.

Es konnte der römischen Propaganda nichts näher liegen, als der Gedanke, die Rumänen an ihre römische Abstammung zu erinnern und so ging die Blasendorfer Schule daran, diese Abstammung nachzuweisen und darauf die für die Rumänen günstigsten Schlüsse zu ziehen.

Der Nachweis an sich, soweit er möglich ist, war nun allerdings wünschenswerth und die Männer, die sich bemüht haben, ihn zu liefern, haben sich sowohl um die rumänische Literatur, wie auch um die Wissenschaft im Allgemeinen verdient gemacht; aber schon darin, daß man annahm, sie suchten mit einer bestimmten, der Sache selbst fremden Absicht den Nachweis zu liefern, lag eine Gefahr für die fernere Entwicklung der rumänischen Literatur, denn man wurde dadurch zu dem Gedanken verleitet, daß die literarische Thätigkeit nur bestimmt sei, im Volke politisch zu wirken.

Die eigentlichen Begründer der Blasendorfer Schule waren *Samuel Klein*, *Petru Maior* und *Georg Sinkay*, alle drei Siebenbürger, alle drei theils in Rom, theils in Wien gebildet und alle drei sehr thätig; sie lebten ungefähr zu gleicher Zeit, gegen Ende des XVIII. und zu Anfang des XIX. Jahrhunderts, wirkten zusammen, und da ihre mit guter Absicht begonnene und mit wahrer Hingebung fortgesetzte Arbeit nicht fruchtlos blieb, legten sie die ersten Grundlagen der modernen rumänischen Literatur und schufen dadurch eine neue Epoche in der geistigen Entwicklung des rumänischen Volks.

Ihr Standpunkt war aber auch ein gesunder. Sie forcierten zwar die Beweise für die römische Abstammung ihres Volks und leiteten die rumänische Sprache in übertriebener Ausdehnung von der lateinischen ab; aber sie schrieben selbst ein volksthümliches Rumänisch und gaben sich auch im Übrigen nicht die Mühe, die Resultate ihrer Untersuchungen praktisch zu verwerthen.

Aus der nachfolgenden Generation tritt vor Allem der in Wien herangebildete Archidiaconus der Hermannstädter Diöcese *Georg Lazar* hervor, der, mit seinem Bischofe entzweit, in die Walachei sich begibt und im Jahre 1818 die erste rumänische Schule — für Theologie und Mathematik — zu Bukarest eröffnet und damit den neuen Ideen auch an der unteren Donau Eingang verschafft. Die von ihm begonnene Arbeit wird von *Ioan Maiorescu*, ein Neffe des Petru Maior, fortgesetzt, der nach Beendigung seiner Studien (1836) auch in die Walachei auswandert und später als Gymnasial-Director in Crajova, dann als Universitäts-Professor, und besonders (1847) als Landes-Schul-Inspector der Walachei wirkte. Ungefähr um dieselbe Zeit (1849) begann ein anderer Siebenbürger, *Arone Pumnul*, seine Thätigkeit in der Bukowina, der als Professor der rumänischen Sprache am Czernowitzer Gymnasium die Ricthung angab, welche die Bukowiner Rumänen bis zum heutigen Tag in ihrer geistigen Entwicklung verfolgen. Zugleich mit diesen wirkten auch andere, ebenfalls wie diese an der Wiener Universität herangebildete Siebenbürger, welche an den Universitäten von Jassy und Bukarest mit der Wissenschaft auch die Ideen der Blasendorfer Schule an der unteren Donau verbreiteten. Die hervorragendsten unter diesen sind *August Treboniu Laurianu, Alexandru Papiu Ilarianu* und *Simeon Bărnuţ*, welche sich nicht darauf beschränkten, die Ideen ihrer Schule zu verbreiten, sondern sich zugleich bemühten, dieselben weiter zu entwickeln und politisch zu verwerthen.

Fern von jedem Hintergedanken und nur von der Liebe zur Wahrheit geleitet, ging jedoch das eigentliche Haupt der Schule, *Timoteus Cipariu*, auf der von seinen Vorgängern geebneten Bahn vorwärts, und darum war seine Arbeit eine gesegnete, wenn sie auch zuweilen zu Resultaten führte, welche zu beklagen sind.

T. Cipariu, geboren im Jahre 1805 zu Panade bei Blasendorf, genoß seine Ausbildung in Blasendorf und am reformierten Collegium von Nagy-Enyed. Seit Beendigung seiner Studien (1826) lebt er anhaltend in Blasendorf als Professor, lange Zeit als Gymnasial-Director, seit 1842 Domherr, gegenwärtig Präpositus des Domcapitels, immer thätig und unausgesetzt seinen Studien obliegend. Er hatte zwar im Jahre 1848 als Mitglied des National-Ausschusses, im Jahre 1850 al Deputierter der Rumänen in Wien, und im Jahre 1860 als Mitglied des Reichsraths Theil an der politischen Action der Rumänen genommen; aber er ließ sich dadurch in seiner literarischen Thätigkeit nicht stören. Im Jahre 1867 wurde er zum Präsidenten der rumänischen Akademie zu Bukarest gewählt.

Der ganze Ideengang T. Cipariu's ließe sich in einem einzigen Satze zusammenfassen: die Rumänen haben in ihrer geistigen Entwicklung sich an die classische Cultur anzulehnen, also ihre Sprache der lateinischen nachzubilden und ihre Anschauungen nach denen der classischen Welt umzugestalten. Die mit seinem „Auszuge über die rumänische Orthographie mit lateinischen Lettern" schon im Jahre 1841 eingeführte und in seiner „*Gramatica limbei rumăne*" (1869) wissenschaftlich begründete rein etymologische Schreibweise, die Ersetzung der nichtromanischen Worte mit lateinischen und überhaupt das ganze Bestreben, das Rumänische zu romanisieren, waren nur praktische Folgen dieses Princips.

Das Princip an sich wäre nun ernst und edel; aber es ist schon darum unhaltbar, weil es bei den Rumänen eine classische Cultur voraussetzt, welche ihnen abgeht und welche angesichts der modernen Cultur ihnen auch nicht beizubringen ist. So zehrte denn die ziemlich ungebildete Jugend am edlen classischen Vorbild und machte — sich gegen die moderne Cultur sträubend und nach einem ihr unbekannten Ideal strebend — nur eine Carricatur davon. Zu einem entschieden gefährlichen wurde das Princip erst dadurch, daß Andere es auch politisch zu verwerthen suchten.

Unter diesen ragt besonders *Simeon Bărnuţ* (geb. 1808 im Krasznaer Comitat), hervor, der seit dem Jahre 1855 († 1864) als Professor der Philosophie und des Naturrechts an der Jassyer Universität wirkte und einen socialistischen Geist in die Blasendorfer Schule hineinbrachte.

Nach Bărnuţ sind die Erben der römischen Cultur auch zugleich die Erben der römischen Rechte auf Dacien. [...]

Es gab nun inmitten der Rumänen auch Männer, welche zwar die wahren Errungenschaften der Blasendorfer Schule würdigten, aber im Übrigen sich fern von ihr hielten, denn kein Mann mit wahren Inspirationen wird sich in seiner Thätigkeit einen unvernünftigen Zwang anthun lassen. Zu diesen gehören, nebst *Schaguna,* als Begründer der rumänischen Kirchen-Literatur, *Nicolae Popea* und Freiherr *Eudoxius von Hurmuzaki.*

Eudoxius Hurmuzaki, geboren im Jahre 1812 zu Cernauca bei Czernowitz, genoß seine Ausbildung an letzterem Orte und an der Wiener Universität. Er ist in der neueren Geschichte in Bukowina mehr durch seine politische Thätigkeit, als der kaisertreue Leiter der Rumänen bekannt, wurde im Jahre 1873 für seine Verdienste in den Freiherrnstand erhoben und starb im Jahre 1874 als Landeshauptmann der

Bukowina. Größer und allgemeiner ist jedoch seine Bedeutung als rumänischer Geschichtsforscher und namentlich verdanken ihm die Rumänen die größte Sammlung von (etwa 1200) historischen Documenten, die sie gegenwärtig besitzen [1].

Eudoxius Hurmuzaki theilt in seiner deutsch geschriebenen Geschichte der Rumänen, ebenso wie Schaguna in seiner Geschichte der orientalischen Kirche und in seinem canonischen Recht manche Meinungen der Blasendorfer Schule nicht; aber sie fallen gegen dieselben direct nicht aus; sie verfolgen zwar in ihrer ganzen Thätigkeit eine andere, gesündere Richtung, aber sie geben dieser Richtung keine genaue Formulierung und so scheinen sie von der Blasendorfer Schule sich fern zu halten, bloß weil sie keine Zeit haben, an ihrer Thätigheit theilzunehmen.

Es mußte eine neue Generation mit neuen Ideen kommen, um die Verwirrung, in welche die Übertriebenheiten der Blasendorfer Schule die Geister versetzt hatten, wahrzunehmen, ihre schädlichen Consequenzen zu ermessen und mit ganzer Entschlossenheit dagegen zu kämpfen.

Es bildete sich zu Anfang der 60er Jahre in Jassy ein Kreis von Männern, welche ein literarisches Blatt *Convorbiri literare* gründeten und darin die neue Ideen für eine neue Richtung besprachen.

Das Haupt dieser neuen, kritischen Schule, *Titus Majorescu,* Sohn des obengenannten Ioan Majorescu, geb. 1840 zu Crajova, ausgebildet im Wiener Theresianum, dann in Berlin und Paris, trat vor Allem mit einem kritischen Aufsatz *Contra școalei Bărnuț* (*Gegen die Schule des Barnutz*) auf.

Es flog ein Entsetzen durch alle rumänischen Blätter; es empörte sich jede „gut gesinnte" rumänische Seele; man schrie allenthalben, daß die Jassyer Schule aus Kosmopoliten und Freimauern bestände, welche das rumänische Volk germanisieren wollten: aber man gab in Jassy nicht nach, und es folgten bald darauf andere kritische Aufsätze von demselben Autor, wie *Despre scrierea limbei române, Poezia română, Limba română in foile de peste Carpaţi, Noua direcţie*, und die Gegner der neuen Schule wurden allmählich kleinlaut und gaben zuletzt den Kampf gänzlich auf.

---

[1] Die Manuscripte Hurmuzaki's wurden im Jahre 1874 vom damaligen rumänischen Minister für Cultus und Unterricht Titus Maiorescu nach Bukarest gebracht und einer von der Familie des Verstorbenen gewählten Commission — M. Cogălniceanu, D. Sturdza, T. Rosetti und A. Odobescu — anvertraut, welche sie unter Aufsicht des Ministeriums — gegenwärtig der rumänischen Akademie, — veröffentlicht. Es sind bisher drei Bände (VII., VI. und II.) der „Documente" und zwei Bände der „Fragmente zur Geschichte der Rumänen" erschienen.

Die Principien der „direcţia nouă“ ließen sich in Folgenden zusammenfassen: Die römische Abstammung der Rumänen ist wohl eine historische Tatsache, aber sie kann für sich allein zur Entwicklung des rumänischen Volks nicht genügen, für welche nur die wirklichen Anlagen des Volkes selbst, seine gegenwärtigen Verhältnisse zu anderen Völkern, und die unermüdliche Arbeit nach geistiger und materieller Entwicklung im europäischen Sinne entscheidend sein können; darum haben sich die Rumänen in ihrer ganzen Entwicklung an die moderne Cultur zu lehnen und sollen das im Volke Vorhandene im Sinne der modernen Cultur und nur von der Liebe zur Wahrheit geleitet, weiter fortbilden.

Seitdem nun diese Ideen in Siebenbürgen und in Ungarn sich allgemein verbreitet haben, werden dort weniger schlechte Verse geschrieben, aber hie und da ein ziemlich gutes Schulbuch verfaßt. Der Gedanke, daß Jeder nur das versuchen soll, was er auch leisten kann, dringt immer mehr durch, es legt sich allmählich Alles und an die Stelle der stürmischen Wallung tritt die wohlthuende Ruhe eines vernünftigen Geduldens. — Von einer literarischen Thätigkeit im westeuropäischen Sinne des Wortes kann jedoch bei den Rumänen gar nicht die Rede sein. Es sind zwar im Volksbewußtsein die Keime dazu vorhanden, und es gäbe auch einzelne Talente, welche diese Keime im Sinne der „neuen Richtung“ weiter fortzubilden fähig wären; es fehlen aber bisher die übrigen Bedingungen einer höheren geistigen Entwicklung. Vor Allem sind die Rumänen arm und auch ihre „Intelligenz“ ist noch ziemlich ungebildet; so wird die geistige Arbeit zwar im Allgemeinen gewürdigt, aber nicht richtig beurtheilt und gar nicht bezahlt. Dazu hat der literarisch thätige Rumäne in den Ländern der ungarischen Krone auch im öffentlichen

Leben eine schwierige Stellung. Die wenigen literarisch thätigen Rumänen, die heute in diesen Ländern leben, sind beinahe ausschließlich an den Consistorien oder an den confessionellen Mittelschulen angestellt, wo sie sehr karg bezahlt werden; die Andern, welche hier keine Anstellung finden konnten oder größere Ansprüche machten, mußten entweder in die Verhältnisse sich fügen und jede literarische Tähtigkeit aufgeben, oder ihre Heimat, sei es für immer, sei es für eine unbestimmte Zeit verlassen. Abgesehen also davon, daß das moderne Ungarn nichts zur geistigen Entwicklung seiner Rumänen beiträgt, werden diejenigen, welche auch in dieser Entwicklung eine Stärkung des gemeinsamen Vaterlandes erblicken, zwar indirect, aber unerbittlich verfolgt, und für jeden in Ungarn öffentlich angestellten Rumänen liegt eine Gefahr schon darin, wenn seine Vorgesetzten eine rumänische Zeitung auf seinem Tische finden. Die nächste Folge davon ist die, daß in den ungarischen Kronländern überhaupt wenig Rumänisches gedruckt wird. Es soll hier bloß hervorgehoben werden, daß die Rumänen der Monarchie kein Tagblatt haben und daß das am meisten verbreitete politische Blatt *Telegraful român* bloß dreimal in der Woche erscheint und in nicht mehr als 2000 Exemplaren gedruckt wird. — Die ferneren, bei einem so hartnäckigen Volke wie die Rumänen, viel schlimmeren Folgen sind, daß es für ein Verbrechen gilt, überhaupt etwas Magyarisches zu lesen und für ein großes Verdienst etwas Rumänisches, sei es noch so schlecht, zu schreiben. Gegen diese Folgen anzukämpfen ist einstweilen ganz und gar unmöglich; aber eben so unmöglich ist für die Dauer der Zustand, der solche Folgen hat. Es wird allmählich die Überzeugung durchdringen müssen, daß es nicht im Interesse der Monarchie sein kann, die allseitige Entwicklung desjenigen Elementes zu hemmen, welches so sehr geeignet ist, die Cultur-Bestrebungen der Monarchie im Oriente zu vertreten.

Hört man das Lied des Rumänen, sieht man seine kleidsame Tracht und die feine Verzierung aller Gegenstände, die durch seine Hand gleiten, beobachtet man seine Geschicklichkeit bei der Arbeit und die Standhaftigkeit, mit welcher er seine Zwecke verfolgt, so muß man sich unwillkürlich sagen: dies ist ein Volk von begabten Menschen, welches die Keime einer hohen industriellen und geistigen Entwicklung in sich trägt.

Wo aber die Fähigkeiten noch schlummern, dort muß mit der Zeit auch das unwiderstehliche Streben nach Entfaltung kommen. Dieses Streben ist bei den Rumänen schon entstanden, und die Zukunft wird zeigen, ob es der Mühe werth war, über tausend Jahre lang auszuhalten.

NOTE

DIN VOLUME

ARHIEPISCOPUL ȘI METROPOLITUL ANDREI BARON DE ȘAGUNA
DE NICOLAE POPEA

Dare de seamă despre „Arhiepiscopul și metropolitul Andrei baron de Șaguna“ de Nicolae Popea. Retipărire din *Convorbiri literare*, Sibiu, Tiparul tipografiei arhidiecezane, 1880, IV + *77* p.

A apărut, mai intii, în *Convorbiri literare*, XIV, nr. 1, 1 aprilie 1880, p. 5—21. Cu titlul : *„Arhiepiscopul și metropolitul Andrei baron de Șaguna“ de Nicolae Popea.* Dare de seamă. Se reproduce în *Timpul*, V, nr. 87, 16 aprilie 1880, p. 2—3 ; nr. 88, 17 aprilie 1880, p. 2—3 ; nr. 89, 18 aprilie 1880, p. 2—3 ; nr. 90, 19 aprilie 1880, p. 2—3 ; nr. 92, 25 aprilie 1880, p. 2—3 ; nr. 93, 26 aprilie 1880, p. 2—3 ; nr. 94, 27 aprilie 1880, p. 2. I se face loc în foiletonul ziarului, cu mențiunea că se reproducea din *Convorbiri literare*, însă fără specificarea : *Dare de seamă.* Cu același titlu și cu mențiunea *Dare de seamă de I. Slavici* se reproduce în foiletonul *Telegrafului român*, XXVIIII, nr. 48, 24 aprilie 1880, p. 189—191 ; nr. 49, 26 aprilie 1880, p. 193—195 ; nr. 50, 29 aprilie 1880, p. 197—198 ; nr. 51, 1 mai 1880, p. 201—202 ; nr. 52, 3 mai 1880, p. 205—206 ; nr. 53, 6 mai 1880, p. 209—210 ; nr. 54, 8 mai 1880, p. 213—215 ; nr. 55, 10 mai 1880, p. 217—218. Tot în *Telegraful român*, XXIX, nr. 1, 1 ianuarie 1881, p. 1—2 se face loc, cu titlul *O prefață la biografia lui Andrei Șaguna*, și prezentării introductive la tipărirea dării de seamă în volum. Un fragment se retipărește, cu titlul *Arhiepiscopul și metropolitul Andrei bar. de Șaguna fost prim patron al „Reuniunii sodalilor români din Sibiu“* în *Anuarul I al „Reuniunii sodalilor români din Sibiu“ cuprinzind unele date de la intemeierea ei pină la 31 decemvrie 1899*, Sibiu, „Tipografia“, Societate pe acții, 1900, p. 57—65.

Darea de seamă întocmită de I. Slavici la monografia lui Nicolae Popea ocupă locul central în acest număr din *Convorbiri literare*, dovadă că i se acorda importanță. Se mai publică aici o scrisoare a lui I. Ghica către V. Alecsandri din ciclul *Corespondență*, un fragment din *O călătorie în Dobrogea* de Teodor T. Burada, un alt fragment din

Părerile unui american despre România, poezia *O, mamă*, de Eminescu. Un loc aparte ocupă antologia *Aforisme (Compuse într-un cerc literar din București)*, cu contribuții de Maiorescu, Eminescu, Caragiale. Slavici colaborează cu un aforism „Viața este o sarcină ; o porți mai bine dacă ușurezi pe alții" (p. 21). Publicarea aforismelor compuse în cercul „Junimii" bucureștene se continuă în nr. 2, 4 și 5 din 1 mai, 1 iunie și 1 august 1880. Cercul colaboratorilor se lărgește cu Alexandru Chibici-Revneanu, Veronica Micle și alte cîteva nume. Slavici mai publică două aforisme în nr. 4, din 1 iulie 1880 (*Opere IX. Memorialistică. Varia*, București, 1978, p. 848).

Monografia lui Nicolae Popea, *Archiepiscopul și metropolitul Andrei baron de Șaguna*, se tipărește la Sibiu în 1879 și este premiată de Consistoriul și Sinodul bisericii ortodoxe române din Transilvania. Monografia nu este cea dintîi lucrare a sa. Nicolae Popea (1826—1908), profesor la Institutul Teologic-Pedagogic din Sibiu, tipărește, mai înainte, *Vechea Metropolie ortodoxă română a Transilvaniei, suprimarea și restaurarea ei* (Sibiu, 1870), în care prezintă și activitatea lui A. Șaguna, circumscrisă însă la istoria bisericii românilor transilvăneni. Pe linia acestor preocupări se înscrie și o altă lucrare a sa, *Memorialul archiepiscopului și metropolitului Andrei baron de Șaguna sau Luptele naționale politice ale românilor 1846—1873* (Sibiu, 1889). Este o culegere de documente importante pentru istoria românilor din Transilvania.

Activitatea lui Andrei Șaguna îi oferea posibilitatea lui N. Popea să întocmească un tablou al vieții social-politice din Transilvania pe întinderea a mai bine de un secol. Preocuparea aceasta apare mai evidentă în monografia ce i-o consacră lui Șaguna. Ea se deschide cu un capitol, *Starea lucrurilor la venirea metropolitului Șaguna în Transilvania*, în care se prezintă evenimentele mai importante pînă la Revoluția din 1848, ca să fie urmărite, după această dată, în cel de-al doilea capitol, paralel cu schițarea vieții mitropolitului sibian. Mai important pentru cunoașterea biografiei lui Andrei Șaguna este capitolul al III-lea, *Faptele și meritele metropolitului Șaguna*, în care se înfățișează activitatea sa pe teren bisericesc, politic-național, școlar și literar.

Meritul principal al lui Șaguna pe teren bisericesc stă în „restaurarea" vechii mitropolii a românilor transilvăneni, prin separarea de patriarhia sîrbească. Sînt pomeniți între patriarhii bisericii sîrbești Arsenie Cernovici, cu rol important după pacea de la Karlowitz (1698—1699), încetat din viață în 24 decembrie 1706 și Iosif Raiacici (1785—1861) sub îndrumarea căruia este promovat și A. Șaguna în ierarhia bisericească.

Curtea din Viena sprijină reînființarea Mitropoliei din Sibiu din considerente politice. Aplica și cu acest prilej cunoscuta sa tactică *divide et impera.* Mitropolia ortodoxă din Sibiu venea să se alăture celei greco-catolice din Blaj, accentuînd disensiunile între românii transilvăneni în chestiuni confesionale. Șaguna procedează cu mult tact în raporturile sale cu Alexandru Șuluțiu-Șterca (1794—1867), mitropolitul din Blaj, și-i vedem colaborînd la înființarea Astrei în 1861.

Șaguna întocmește pentru buna funcționare a instituțiilor de sub îndrumarea sa un *Statut organic*, pe care îl pune în aplicare cu începere din 1870. Slavici îl considera ca un document de cea mai mare însemnătate în istoria bisericii românilor transilvăneni (*Opere XII. Scrieri pedagogice*, București, 1983, p. 536). *Statutul organic* îngrădea amestecul guvernelor austro-ungare în viața internă a bisericii ortodoxe a românilor transilvăneni și-i asigură libertatea de acțiune în sprijinirea luptei naționale.

Pe teren politic, Șaguna se orientează spre Curtea din Viena, cum făceau de altfel și alți conducători ai popoarelor oprimate din Imperiul Austro-Ungar. Om politic din „creștet pîn-în tălpi", cum îl caracterizează Eminescu în unul din articolele sale din 1877, Șaguna calcula tot ce întreprindea „cu împrejurările cele mai rele, nu cu cele mai bune" (*Opere IX. Publicistică*, București, 1980, p. 323). Filohabsburgismul său se întemeia pe convingerea că românii din Imperiul Austro-Ungar erau amenințați de politica de deznaționalizare promovată de guvernele de la Budapesta în însăși ființa națională. Orientarea spre Curtea din Viena era îndreptată împotriva acestei politici și duce la rezultate cîtă vreme este sincronizată cu cea a celorlalți conducători ai popoarelor de sub stăpînirea austro-ungară. Cercurile guvernamentale maghiare se grăbesc să ocupe poziții dominante la Curtea din Viena și încrederea în „împăratul" primește o grea lovitură, cum vom arăta mai departe, prin refuzul lui Franz Joseph de-a primi delegația românilor transilvăneni care duce *Memorandumul* la Viena în 1892 (D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, București, 1968, p. 379—395).

Politica moderată a lui Șaguna este atacată de Lajos Kossuth (1802—1894), cum arată N. Popea și cum menționează și Slavici în darea sa de seamă. Atacurile lui Kossuth sînt cuprinse într-o scrisoare din 26 aprilie 1849, în care promitea să nu-i dea iertare lui Șaguna „pe acest pămînt". Scrisoarea este comentată și de Eminescu în *Curierul de Iași* în 1877 (*Opere IX. Publicistică*, p. 322). Șaguna este învinuit și de unele cercuri românești de maghiarofilie — și tot pentru politica sa de moderație.

Mitropolitul din Sibiu considera ca o îndatorire patriotică să pună biserica în slujba ridicării culturale a poporului. Înființează „școli poporale" (primare), susținute de credincioși, în care se preda în limba română. Trece încă in 1853 la reorganizarea Institutului Teologic, înființat în 1811, împărțindu-l în două secții — teologică și pedagogică — fiecare din ele cu program separat de învățămînt. Secția pedagogică pregătește în cursul anilor un număr impresionant de învățători, care se pun în slujba ridicării culturale a poporului. Institutul Teologic-Pedagogic se impune ca una din cele mai importante instituții de învățămînt superior din Transilvania. Predau lecții Visarion Roman, Ilarion Pușcariu, D. Comșa, I. Crișan, Gh. Dima, Matei Voileanu, R. Cândea, I. Lupaș, S. Dragomir. Își fac studiile aici Andrei Oțetea, D. D. Roșca, L. Blaga.

Instituțiile de învățămînt patronate de biserică, singurele în care se preda în limba română, cu excepția celor cîteva licee, aduceau o contribuție din cele mai importante la întărirea conștiinței naționale. Se explică de ce miniștri din guvernele maghiare, ca Leopold Leo Thun (1811—1888) și Menyhert Lónyay (1822—1884), pomeniți și de Slavici, inițiază legi și întreprind și alte acțiuni prin care lovesc în instituțiile confesionale. Acestea formau, de fapt, principala stavilă în calea politicii de maghiarizare.

Merite importante și-a cîștigat Șaguna, cum arată N. Popea, și prin alte acțiuni pe tărîm cultural, însă asupra cărora Slavici nu insistă în darea sa de seamă. Sînt de pomenit, în primul rînd, lucrările sale, *Elementele dreptului canonic* (Sibiu, 1854), *Compendiu de drept canonic* (Sibiu, 1868), *Istoria bisericei ortodoxe răsăritene universale de la intemeierea ei pînă în zilele noastre* (I—II, Sibiu, 1860). Lucrarea din urmă se tipărește și în germană. Mare atenție acordă Șaguna literaturii didactice din toate domeniile. Cunosc o largă răspîndire manualele pentru „școlile poporale", întocmite de Sava Popovici, Visarion Roman și Zaharia Boiu. Profesorii sibieni întocmesc și tratate de pedagogie, pomicultură, grădinărit, albinărit, care se remarcă prin ținuta științifică și bogăția de informații.

Slavici omite să vorbească în darea sa de seamă și de alte două realizări importante ale lui Șaguna: înființarea tipografiei în 1850 și a ziarului *Telegraful român* în 1853, două instituții ce-și desfășoară activitatea și în zilele noastre. Eminescu intenționa, cum se desprinde dintr-o însemnare din manuscrisul 2258, p. 179, să scoată în tipografia de la Sibiu cărțile de citire pentru învățămîntul primar din Transilvania (M. Eminescu, *Fragmentarium*, București, 1981, p. 57). Eminescu caracterizează și *Telegraful român* ca foaia „cea mai moderată de peste Carpați" care urmărea „cu stăruință politica modestă și sigură a neuitatului Șaguna" (*Opere IX. Publicistică*, p. 261). *Telegraful român* este cel mai vechi ziar românesc cu o apariție neîntreruptă pînă în zilele noastre.

Eminescu se întîlnea cu Șaguna și în concepția despre viață. „Tot omul din clipa nașterii sale — spune Șaguna în cuvîntarea la înălțarea la rangul de episcop —, cînd adică începe a păși în lume îndată începe a și muri.“ Eminescu nu credea altfel, cum se vede din însemnările sale din manuscrise. „Chiar în copilul inocent — notează în manuscrisul 2285, p. 282 — fiecare pulsațiune e un pas spre dezvoltare, dar și unul spre mormînt“ (*Fragmentarium*, p. 283).

N. Popea acordă mare atenție *Testamentului* lui Șaguna și asupra lui insistă și Slavici în darea sa de seamă. *Testamentul* se publică în *Telegraful român* în 15/27 iulie 1873. Slavici comentează prevederile testamentare, spre deosebire de N. Popea, îndeosebi prin implicațiile lor politice. Prozatorul îi închină lui Șaguna și un necrolog în *Gura satului*, în iunie 1873, și evocă personalitatea sa și într-un articol publicat în *Minerva* în 1908 (*Opere*, X. *Studii și articole*, București, 1981, p. 751—754, 777—778).

Prefața lui Slavici pregătită pentru tipărirea în volum a dării de seamă este însoțită, la reproducerea ei în *Telegraful român*, de o prezentare introductivă. „Unul dintre cei dintîi prozatori români — scrie foaia sibiană — [șirianul] Ioan Slavici, care de ani petrece în București, publicase anul trecut în *Convorbiri literare* o strălucită dare de seamă asupra opului *«Arhiepiscopul și metropolitul Andrei baron de Șaguna» de Nicolae Popea*. Ne-am fost simțit la timpul său îndemnați a reproduce în coloanele noastre acel cap de operă de proză română, prin care se enunță adevăruri sublime despre nemuritorul nostru Andrei. Această piatră scumpă literară s-a retipărit în *ediție separată*, cărticică elegantă, în tipografia archidiecesană. Cuprinsul, stilul, tiparul (ceteț), formatul (mic) și prețul (numai 20 cr.) concurg pentru a face din aparițiunea aceasta o adevărată *cărticică a poporului*.“ *Telegraful român* ținea să-și informeze cititorii și asupra faptului că „generosul autor“ donă venitul realizat din vînzarea cărții Reuniunii sodalilor români din Sibiu, asociația de meseriași înființată de Șaguna în 1867. Darea de seamă este apreciată în termeni elogioși și în prezentarea introductivă la reproducerea primei părți (p. 13—21) în *Anuarul Reuniunii sodalilor români* din Sibiu în 1900. Aceste prezentări introductive se înscriu ca cele mai importante mărturii privind ecoul stîrnit de „darea de seamă“ a lui Slavici în presa vremii.

Slavici considera că N. Popea se oprea intenționat numai la anume fapte din activitatea lui Șaguna și evita să-l înfățișeze și ca om politic. Acest neajuns al monografiei îl suplinește prin darea sa de seamă.

O SUTĂ DE ANI

O sută de ani. Reproducere din *Tribuna*, nr. 181 din 10/22 august 1885. Sibiu, Editura și tiparul Institutului tipografic, societate pe acții, 1887, 28 p. (Biblioteca poporală a „Tribunei"). Ediția a II-a, 1887, 30 p.

A apărut, mai întîi, în *Tribuna*, II, nr. 181, 10/22 august 1885, p. 721–723. Editorial. Nesemnat.

Politica de reforme a lui Iosif al II-lea se încadra într-o mișcare europeană cunoscută sub numele de absolutismul luminat, reprezentată prin Frederic al II-lea în Germania și Ecaterina a II-a în Rusia. Absolutismul luminat urmărea adaptarea statului feudal la dezvoltarea economiei capitaliste. Monarhul se considera chemat, în virtutea dreptului natural, să introducă schimbări în structurile statului, prin care să-l adapteze la dezvoltarea social-economică.

Iosif al II-lea (1741—1790) participă la conducerea Imperiului Habsburgic încă din 1765, coregent al Mariei Tereza, mama sa, ca în 1780 să devină împărat. „Ideile sale reformiste derivă din același raționalism, din același luminism general al timpului. În genere însă, nu atît din luminismul francez, cît din variantele lui germane *(Aufklärung)*, mai conservative, mai corespunzătoare stadiului de dezvoltare a Imperiului Habsburgic. Pornește îndeosebi de la teoriile dreptului natural, de la Pufendorf mai ales. Concepțiile lui merg pînă la Voltaire sau pînă la encicolpediști, dar nu pînă la ideile revoluționare ale lui Rousseau. În concepția sa despre stat nu merge nici pînă la Montesquieu, adică pînă la monarhia constituțională ; rămîne adept convins al absolutismului din care nu face concesii" *(Istoria României*, III, București, 1964, p. 730). Iosif al II-lea își fixează, încă din tinerețe, ca lozincă de urmat în viața politică : „Totul pentru popor, nimic prin popor" (p. 731).

Problema principală care se punea în fața lui Iosif al II-lea sta în îngrădirea autonomiilor provinciale, în fruntea cărora se găsea marea proprietate feudală și centralizarea puterii în mîinile Curții din Viena. Politica aceasta, cu implicații în toate domeniile vieții social-politice, nu avea de întîmpinat opoziție din afara Imperiului Habsburgic. Imperiul Otoman se găsea într-un declin evident după înfrîngerea suferită la asediul Vienei și încheierea păcii de la Karlowitz (1698—1699). Politica de reforme a lui Iosif al II-lea întîmpină însă opoziția nobilimii. Aceasta se coalizează, prezintă politica de reforme ca antinațională și izbutește să determine o mișcare puternică împotriva iozefinismului.

Slavici construiește un scenariu, prin care caută să pună într-o lumină cît mai favorabilă politica lui Iosif al II-lea. Schițează un prim tablou, în care descrie situația din centrul Europei, înainte de venirea lui Iosif al II-lea la conducerea Imperiului Habsburgic. Prozatorul schițează un al doilea tablou în care evocă viața românilor transilvăneni înainte de 1780. Locul central în acest tablou este ocupat de reformele lui Iosif al II-lea, după care, în alte trei tablouri să ne înfățișeze consecințele iozefinismului în viața culturală și economică a românilor transilvăneni și să încheie cu considerații privind viitorul Imperiului Austro-Ungar.

Prozatorul parcurge cîteva secole din istoria universală și istoria Transilvaniei și surprinde siguranța cu care mînuiește informația într-un domeniu pentru care nu avea pregătire universitară de specialitate. Slavici funcționează însă, încă din 1874, ca secretar al comisiei documentelor istorice și se îngrijește de tipărirea colecției Hurmuzaki, care stă la baza istoriografiei noastre naționale. Cînd întocmește acest articol pregătea pentru tipar tomul V, partea a II-a, care cuprinde documente din anii 1650—1699. Documentele din epoca domniei lui Iosif al II-lea se tipăresc în tomul VII, cu care se inaugurează colecția în 1876. Tipărirea se începe cu acest tom, ca un protest împotriva politicii Curții din Viena față de poporul român. Sînt incluse aici documente din anii 1750—1818 din care luăm cunoștință de mijloacele folosite de Maria Tereza și Iosif al II-lea, coregentul său, în anexarea Bucovinei la Imperiul Habsburgic în 1775 (D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, București, 1968, p. 181—193).

Iosif al II-lea deschide șirul reformelor sale în 1781, cu scoaterea cenzurii din competența clerului și trecerea ei în seama unei comisii. Măsura venea în sprijinul difuzării tipăriturilor, prin care se propagau ideile luministe. Tot în 1781 secularizează averile mănăstirești și dă *Edictul de toleranță* prin care se menținea primatul bisericii catolice, însă se lăsa libertatea de manifestare și celorlalte confesiuni. Mărturia cea mai evidentă a menţinerii primatului bisericii catolice o constituia interdicţia românilor greco-catolici de a reveni la ortodoxism şi aplicarea de sancţiuni severe pentru acei care încălcau aceste dispoziţii ale decretului imperial. Se încuraja, în schimb, trecerea ortodocşilor la catolicism. Importanţa acestei reforme nu stă în caracterul religios, ci în cel politic. Se deschidea drum şi „naţionalităţilor" spre slujbele de stat şi ocupaţiile productive. O serie de reforme privesc organizarea administrativă a Imperiului. Mai importantă este desfiinţarea teritoriilor autonome şi înfiinţarea de comitate. Reforma administrativă este urmată de cea a învăţămîntului. Atenţia cea mai mare se acordă învăţămîntului primar, principalul factor de luminare a poporului. Politica de centralizare a puterii îl determină pe Iosif al II-lea să introducă germana, ca limbă oficială. Măsura este prezentată de nobilime ca fiind îndreptată împotriva „naţionalităţilor". Se formează o coaliţie puternică, care se opune pe toate căile iozefinismului. Opoziţia invocă în sprijinul său şi izbucnirea Revoluţiei Franceze ca o ameninţare şi pentru Imperiul Habsburgic. Iosif al II-lea revine asupra reformelor sale, cu o lună înainte de-a muri. Dă curs sfaturilor lui Wenzel Anton Kaunitz (1711—1794), cancelarul austriac. Edictul de toleranţă este singura reformă asupra căreia nu revine. Prevederile sale, chiar restrînse cum am văzut, vor fi îngrădite şi mai mult de Leopold al II-lea, care îi urmează la conducerea Imperiului Habsburgic. Noul împărat va lichida şi consecinţele celorlalte reforme ale predecesorului său (*Istoria României*, III, p. 730—743).

Dintre toate reformele lui Iosif al II-lea, Slavici se opreşte la decretul imperial din 22 august 1785, în şase puncte, prin care se desfiinţează şerbia. Era şi reforma cea mai importantă prin implicaţiile social-politice. Decretul este tipărit de Nicolae Densuşianu în cartea sa *Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria. 1784—1785* (Bucureşti, 1884, p. 495—497). Istoricul foloseşte textul latin şi dă o traducere într-o limbă modernă. Slavici putea cunoaşte cartea lui N. Densuşianu însă nu porneşte de la ea. Stă mărturie faptul că reproduce documentul în limba veche românească.

Decretul imperial se tipăreşte pentru Transilvania pe foi volante, care sînt trimise parohiilor, cu instrucţiuni date preoţilor să-l aducă la „cunoştinţa poporului". Prozatorul publică decretul în *Tribuna*, după o foaie volantă, încă în 24 februarie/8 martie 1885. Îi face loc în fruntea ziarului, ca editorial, *Sibiu, 23 februarie st. v.*, şi îl însoţeşte cu o prezentare introductivă. „Peste cîteva luni, la 22 august anul curgător — scrie Slavici — românii din Ardeal vor avea să-şi reamintească una din cele mai însemnate zile din viaţa lor, ziua în care împăratul

Iosif al II-lea i-a dezlegat pe iobagi de robia în care fuseseră ţinuţi pînă atunci, dîndu-le slobozenia feţii, libertatea personală, stăpînirea deplină asupra trupului şi a sufletului lor, dreptul de-a munci şi de-a dispune fără de împiedecare de partea ce li se cuvine din roadele muncii lor, ziua cu care se începe noua fază, mai binecuvîntată, în dezvoltarea istorică a neamului nostru.

«Înştiinţarea» împărătească făcută despre aceasta «cărora se cuvine tuturora» s-a păstrat în arhiva uneia din parohiile din Margine ca o sfîntă carte de drepturi, frumos împăturită, neatinsă parcă, şi că a trecut prin mînă omenească nu arată decît cuvintele scrise cu slovă bătrînească pe ea *«S-a cetit înaintea poporului»*.

O punem acum înaintea poporului să-şi aducă aminte care i-a fost soarta înainte de 22 august 1785 şi care sînt datoriile ce le-a primit în acea zi."

Slavici tipăreşte decretul imperial integral, cu scurta expunere de motive, cele şase puncte şi semnăturile celor care autorizează tipărirea în româneşte şi difuzarea sa la parohii. Prozatorul face şi cîteva consideraţii finale. „Am răspuns *»părintescului cuget«*, am *«străduit»*, scrie el — am lucrat cu tot dinadinsul să agonisim pentru binele cel de obşte şi pentru fericirea noastră din toată puterea noastră înainte *«a o urni ne-am silit şi ne silim»*; nu în zădar ni s-a dat ocrotire, şi astăzi după o sută de ani, cu capul ridicat putem să binecuvîntăm memoria celui ce ne-a deschis drumul înaintării şi cu pregetul deschis ni se cuvine să mergem înainte pe acest drum."

Slavici publică decretul imperial, cum se desprinde de mai sus, după o foaie volantă păstrată în arhiva unei parohii din comunele de lîngă Sibiu. Este prima retipărire a documentului, după cîte ştim, după textul românesc din 1785.

După această foaie volantă reproduce Slavici decretul imperial şi în articolul de care ne ocupăm. Prozatorul omite expunerea de motive în care se justifică „slobozenia feţei, care din fire fieştecăruia om se cuvine", fraza finală de la punctul 6, în care Iosif al II-lea îşi exprima speranţa că autorităţile administrative vor da tot concursul la aplicarea reformei, ceea ce nu se întîmplă, şi semnăturile celor care autorizează difuzarea documentului. Aparţin prozatorului sublinierile din textul original, prin care marchează pasajele privind înlăturarea servituţilor feudale.

În cele două tablouri care urmează, *Luminarea poporului român* şi *Întărirea românilor*, Slavici pune dezvoltarea românilor transilvăneni pe tărîm cultural şi economic în dependenţă de decretul din august 1785. Prevederile sale sînt însă revocate, cum am văzut, de Iosif al II-lea în 28 ianuarie 1790, înainte de moartea sa. Aplicarea prevederilor decretului întîmpină împotrivirea nobilimii și, revocate la scurt timp, nu puteau duce la schimbarea raporturilor dintre țărănime și proprietatea feudală. Țărănimea ia însă cunoștință, pe cale oficială, de drepturile sale și chiar dacă decretul este revocat, se readuc mereu în actualitate prevederile sale. Articolele lui Slavici se încadrează în această orientare generală a luptei românilor transilvăneni împotriva stăpînirii austro-ungare.

Pomeneam mai sus că Iosif al II-lea nu revocă *Edictul de toleranță* prin care se deschidea și „naționalităților" din Imperiu accesul la slujbele de stat și îmbrățișarea meseriilor și a altor ocupații productive, ce nu țineau de muncile agrare. *Edictul de toleranță* deschide drum „naționalităților" spre învățătură și Slavici îi amintește pe Samuil Micu, Petru Maior și Gheorghe Șincai. Dezvoltarea pe tărîm economic nu este nici ea urmarea aplicării imediate a decretului din 1785, ci a progresului general al societății europene. Și mai era ceva. Popoarele asuprite din Imperiul Austro-Ungar nu puteau participa la viața politică și-și canalizează toate energiile spre cucerirea de poziții pe teren economic.

Politica de deznaționalizare, promovată de guvernele de la Budapesta — iar în Bucovina de cele de la Viena — este prezentată de Slavici pe bază de documente și cu o vădită părere de rău că se stăruia în această direcție. Prozatorul evită și aici limbajul demagogic, cum procedează de altfel și în celelalte lucrări ale sale. Slavici se înfățișează într-o dublă postură. Evocă sprijinul Curții din Viena, iar pe de altă parte se pronunță pentru buna conviețuire cu poporul maghiar. Măsurile luate de Curtea din Viena aveau un caracter general și nu erau destinate, cum le prezintă Slavici, numai românilor de sub stăpînirea austro-ungară. Prozatorul se întîlnea în filohabsburgismul său cu reprezentanții celorlalte popoare oprimate din Imperiu. Orientarea aceasta primește o grea lovtiură, cum vom arăta mai departe, cîțiva ani mai tîrziu.

Mai importantă este pledoaria pentru conlucrarea românilor transilvăneni cu popoarele conlocuitoare. „Putem noi și maghiarii — scrie Slavici — să trăim pe pămîntul acesta în pace [...], *putem și trebuie* neapărat și vom și trăi în pace." Aceste aprecieri se vor confirma, o jumătate de secol mai tîrziu, prin desfășurarea evenimentelor istorice.

ROMÂNII DIN REGATUL UNGAR ȘI POLITICA MAGHIARĂ

Românii din Regatul Ungar și politica maghiară, București, Lito-Tipografia Carol Göbl, 1892, 46 p.

Slavici examinează antecedentele care duc la întocmirea *Memorandumului românilor din Transilvania și Ungaria* ce urma să fie prezentat Curții din Viena în mai 1892. Prozatorul trece la elaborarea studiului în noiembrie 1891. „Eu lucrez acum la o broșură — îi scrie lui Septimiu Albini în 6 noiembrie 1891 — care se va publica, așa sper, încă în noiembrie" (BAR, 27431). Studiul este trimis la tipar abia la sfîrșitul lui decembrie 1891. „Broșura mea e gata — îi scrie Slavici lui Septimiu Albini în 19 decembrie 1891 — și va fi dată zilele aceștea la tipar. Sînt optzeci de pagine manuscript de al meu. Va ieși de sub tipar, dacă *nu încă în anul acesta, în primele zile ale anului viitor*" (BAR, 27433). Procesul editorial durează numai cîteva zile. Slavici îl informează pe Septimiu Albini, în scrisoarea din 22 decembrie 1891, că broșura se tipărise și fusese distribuită mai multor persoane (BAR, 27434). Din această scrisoare aflăm că i se face propunerea să tipărească și o *Anexă* documentară pentru „oameni mai puțin informați". Slavici îi solicită lui Septimiu Albini o serie de date privind îndeosebi legislația din Ungaria. *Anexa* nu se tipărește în broșură separată. Slavici își datează scrisorile după calendarul vechi. Dacă ținem seama și de acest amănunt putem stabili cu certitudine ca dată a apariției broșurii ianuarie 1892. Informațiile acestea sînt necesare pentru o mai bună evaluare a contribuției prozatorului în susținerea acțiunii memorandiste.

Problema fundamentală care se punea în legătură cu *Memorandumul* privea oportunitatea prezentării lui Curții din Viena, cu ignorarea guvernului de la Budapesta. Existau temeri serioase că o asemenea acţiune va înrăutăţi şi mai mult situaţia românilor din Imperiul Austro-Ungar, *supuşi şi aşa unui regim* inchizitorial administrativ şi politic. Aceste temeri, împărtăşite de Alexandru Mocsonyi, Vincenţiu Babeş, precum şi de unii conducători ai bisericii românilor transilvăneni, Miron Romanul, Ioan Meţianu, nu erau neîntemeiate, cum avea să arate procesul intentat memorandiştilor de guvernul maghiar şi condamnarea lor la ani grei de temniţă. Orientarea aceasta era împărtăşită şi de unii conducători ai celorlalte „naţionalităţi" din Imperiu. Aici îşi are explicaţia şi poziţia oscilatorie a lui Vincenţiu Babeş în cadrul mişcării memorandiste.

Orientarea unor cercuri politice româneşti spre o înţelegere cu cercurile guvernamentale maghiare se întemeia pe speranţa că se puteau obţine concesii, prin care să se uşureze situaţia grea a românilor transilvăneni. Juca rolul principal în tentativele de-a stabili această înţelegere Casina Naţională, care deţinea puterea în guvernele de la Budapesta şi reprezenta interesele aristocraţiei maghiare. Orientarea spre cercurile conducătoare maghiare ignora aspiraţiile poporului român şi nu ţinea seama nici de faptul că situaţia românilor din Imperiul Austro-Ungar devenise, dintr-o chestiune locală, una europeană, cu implicaţii în politica internaţională. Meritul îi revenea, aici, mişcării tribuniste şi acţiunii memorandiste.

Politica de „solidaritate", inspirată de Casina Naţională, îşi găseşte expresia în înfiinţarea Partidului Naţional Român guvernamental. Este al doilea partid politic al românilor transilvăneni, după Partidul Naţional Român, întemeiat, cum vom arăta mai departe, în 1881. Preşedinte al noului partid politic, înfiinţat în martie 1884, se alege Miron Romanul, mitropolitul din Sibiu, iar secretar este numit Gheorghe Şerb, funcţionar la Curia regească din Budapesta. Informaţia lui Slavici potrivit căreia noul partid înfiinţează şi un organ de presă, *Viitorul*, este inexactă. „Ziar politic, economic şi literar", *Viitorul* începe să apară încă din 20 decembrie 1883/1 ianuarie 1884, ca să devină, la înfiinţarea Partidului Naţional Român guvernamental, organul său de presă. Slavici demonstrează, cu o bogată informaţie, că noul partid politic era un instrument al politicii guvernelor maghiare. Asupra acestui aspect insistă şi unele ziare maghiare, ca *Pesti Napló* care prezintă înfiinţarea acestui partid *„o manoperă a guvernului"* (D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici şi lumea prin care a trecut, p. 282).* Să mai notăm că noul partid nu se bucură de sprijinul maselor, iar *Viitorul* îşi încetează apariţia în aprilie 1885.

Concepţia lui Slavici privind raporturile românilor cu maghiarii este expusă şi în acest studiu, fără echivoc, ca în atîtea alte scrieri ale sale. Prozatorul face o *distincţie* categorică între poporul maghiar şi cercurile conducătoare maghiare, exploatatoare deopotrivă ale românilor şi maghiarilor. Opinia aceasta nu era numai a sa, arată Slavici, ci şi a ţărănimii transilvănene: „*Aş! vorba e* — notează prozatorul — *că nu prea avem ce să mîncăm nici noi, nici ungurii!*“ (p. 67). Slavici se pronunţă, tot atît de categoric, şi împotriva acelor cercuri conducătoare româneşti, care întreţineau legături cu cercurile conducătoare maghiare şi făceau planuri de dominaţie în această parte a Europei. „Magnaţii şi boierii — scrie Slavici — *sînt chemaţi a se uni, ca să stăpînească întregul Orient.*“ Politica oficială prezenta interes pentru masele exploatate din Imperiu numai în măsura în care sporeau obligaţiile în susţinerea unei administraţii ce nu le aducea nici un folos. Slavici caracterizează foarte nimerit această situaţie cînd arată că statul era privit ca un duşman puternic şi nemilos, însă care îşi pregătea prăbuşirea prin politica sa. Această teză se va confirma în desfăşurarea evenimentelor istorice.

Poziţia lui Slavici faţă de Monarhia Habsburgică este definită aici, prin elemente ce nu se întîlnesc în scrierile sale anterioare. Prozatorul invocă în repetate rînduri prerogativele „împăratului“, ca autoritate supremă în statul poliglot austro-ungar. Monarhiei Habsburgice îi revenea obligaţia, în virtutea prerogativelor sale, să se călăuzească de spiritul de echitate în politica faţă de popoarele de sub stăpînirea sa. Slavici demonstrează că prerogativele Monarhiei Habsburgice erau îngrădite de cercurile conducătoare maghiare, încît „împăratul“ nu reprezenta, în realitate, decît un paravan la adăpostul căruia se luau cele mai draconice măsuri în vederea înfăptuirii utopiei statului naţional maghiar. Aspiraţiile poporului maghiar în cucerirea independenţei naţionale erau, cum vom arăta şi mai departe, pe deplin îndreptăţite. Guvernele de la Budapesta găseau însă nepatriotică lupta popoarelor din Ungaria pentru cucerirea independenţei lor naţionale. Apropierea României de Imperiul Austro-Ungar introduce un element nou în situaţia românilor transilvăneni. Această orientare a României însemna o trădare a luptei românilor din Imperiul Austro-Ungar şi provoacă confuzii în rîndul intelectualilor transilvăneni. Slavici examinează însă orientarea României spre Imperiul Austro-Ungar din cu totul altă perspectivă. Prozatorul consideră că prin stabilirea de raporturi de bună vecinătate între cele două ţări se înlătura primejdia unui război fratricid. Slavici se îngrozeşte numai la gîndul că românii transilvăneni ar putea fi siliţi să lupte împotriva fraţilor lor din România. Schiţează aici drama cutremurătoare de conştiinţă, care va sta şi în atenţia lui Liviu Rebreanu în *Pădurea spînzuraţilor*, cîteva decenii mai tîrziu.

Memoriul compus şi publicat din însărcinarea Conferinţei generale a reprezentanţilor alegătorilor români adunaţi la Sibiu în zilele din 12, *13 şi 14 mai st. n. 1881*, întocmit de G. Bariţiu, la care se referă Slavici, se tipăreşte la Sibiu în octombrie 1882. Problema principală care este readusă în discuţie privea autonomia Transilvaniei, desfiinţată prin Pactul dualist din 1867, încheiat între Curtea din Viena şi guvernul de la Budapesta, fără consultarea populaţiei. Prin reactualizarea acestei probleme se atacau însăşi bazele statului dualist.

Memoriul este criticat sever de *Luminătoriul* din Timişoara, în două numere din 21 şi 25 octombrie 1882, pe motiv că nu ţinea seama de opiniile lui V. Babeş privind inoportunitatea unei asemenea acţiuni. *Memoriul* este comentat şi de presa străină şi *Telegraful român* reproduce, începînd din 30 octombrie 1882, numeroase extrase. Majoritatea publicaţiilor din Imperiul Austro-Ungar atacă documentul, cum era şi de aşteptat. Merită să fie reţinut şi faptul că la Viena se tipăreşte şi o broşură, *Die Rumänen und ihre Anspruch*, în care se resping tezele din *Memoriu* şi îndeosebi cea privitoare la autonomia Transilvaniei. *Memoriul* se înscrie ca un moment important în pregătirea opiniei publice în sprijinul acţiunii memorandiste.

Slavici scrie că i se intentează un proces de presă şi este condamnat pentru un articol publicat în *Tribuna* în apărarea ideilor generalului caransebeşean Traian Doda. Prozatorul se referă la editorialul, pe care îl publică în ziarul sibian în 26 noiembrie/8 decembrie 1887. Sistemul electoral, aplicat în Transilvania de guvernul de la Budapesta, duce la eliminareta candidaţilor români. Este ales numai generalul Traian Doda la Caransebeş, prin aclamaţii. Alegerea unui singur deputat la populaţia cea mai numeroasă din provincie stîrni mari nemulţumiri. Traian Doda adresează Dietei Maghiare o scrisoare în care arată că nu putea participa la lucrările ei, întrucît alegerile demonstraseră că „poporul român“ nu avea loc „în cadrul constituţiunii ungare“ (*Tribuna*, nr. 222, 2/14 octombrie 1887). Slavici comentează această declaraţie în editorialul amintit mai sus şi arată că Traian Doda îi reprezenta nu numai pe caransebeşeni, ci „pe toţi românii din ţările Coroanei ungare“. Procesul care i se intentează pentru acest articol se judecă la Cluj în 25 aprilie 1888 şi Slavici este condamnat la un an de temniţă la Vaţ. Prozatorul prezintă desfăşurarea procesului în *Fapta omenească,* lucrarea sa memorialistică scrisă în temniţă în 1888 (*Opere IX. Memorialistică*, p. 319).

Conducerea Partidului Naţional Român este supusă presiunii opiniei publice să sprijine acţiunea memorandistă. G. Bogdan-Duică publică în *Românul*, în 4 iunie 1891, articolul *După congresul Ligii,* în care critică conducerea Partidului Naţional Român pentru neaducerea la îndeplinire a hotărîrilor luate în Conferinţele naţionale. Slavici se ocupă şi el de această problemă în articolul *Memorandum des roumains de Transylvanie* publicat în *La liberté roumaine* în 9 şi 11 iulie 1891. Scrisoarea deschisă a lui Alexandru Mocsonyi, la care trimite Slavici, se publică în *Telegraful român* din 27 august/8 septembrie 1891. O scrisoare deschisă publică însă şi V. Babeş în acelaşi număr al ziarului sibian. Scrisorile puneau în discuţie inoportunitatea trimiterii *Memorandumului* Curţii din Viena şi ele stîrnesc proteste în opinia publică românească. *Memorandumul* declara că în Ungaria ardea „pe înfundate un foc de dimensiuni incalculabile", însă nu rezolva chestiunea naţională. Asupra acestui lucru erau încredinţaţi şi susţinătorii acţiunii memorandiste. *Memorandumul* oferea însă cel mai nimerit prilej pentru o dezbatere în plan internaţional a revendicărilor românilor transilvăneni. Se trecea, astfel, de la „apelul la împărat", des repetat în trecut, la „apelul la opinia publică europeană" (*Din istoria Transilvaniei*, II, Bucureşti, 1961, p. 260).

Slavici oferă informaţii preţioase privind împrejurările în care înfiinţează *Tribuna*, orientarea politică a cotidianului sibian, şi lupta sa politică pentru care este întemniţat la Vaţ. Din studiu luăm cunoştinţă de avatarurile întocmirii *Memorandumului* şi de rolul jucat de Casina Naţională în viaţa politică a românilor transilvăneni. Sînt informaţii cu atît mai importante cu cît vin din partea unui participant la aceste evenimente, cu implicaţii profunde în istoria noastră naţională.

Prozatorul se relevă şi în acest studiu un intelectual cu o încredere *nezdruncinată în destinul poporului nostru. Numai cine avea încredere* în permanenţa milenară a poporului nostru pe acest pămînt putea să pledeze pentru moderaţie într-o epocă de mari agitaţii politice şi să susţină că chiar în aceste împrejurări aştepta „numai cine poate să aştepte". Aşteptarea nu era însă pasivă, ci o epocă de pregătire pentru înfăptuirea idealului de unitate naţională. „Mergem înainte — scrie Slavici —, ne dezvoltăm, ne pregătim pentru o grea şi frumoasă menire : acesta e simţămîntul vieţii noastre naţionale". Încrederea în viitorul poporului nostru stă şi la baza condamnării tentativelor acelor cercuri române şi maghiare, care sperau să poată îndruma desfăşurarea evenimentelor istorice pe un drum care să servească intereselor lor. Examenul critic al acestor tentative este chemat să demonstreze zădărnicia lor. Exponenţii orientării politice, consideraţi înstrăinaţi de popor, sînt ironizaţi şi chiar acoperiţi de ridicol. Partenie Cosma, directorul Băncii „Albina", cea mai importantă instituţie românească de acest fel din Transilvania este numit „un oarecare Partenie Cosma". Episcopul Meţianu de la Arad şi protopopul Meţianu de la Zărneşti sînt încurcaţi „în nişte daraveri comerciale". *Om tînăr şi voios, cel* din urmă petrece în București „multe seri cu «băieții» și *inter pocula* avîntul se produce ușor“. Alexandru Mocsonyi este „acest domn dr. Alexandru Mocsonyi“ și Vincențiu Babeș „un agent“ al său. Alexandru Mocsonyi este criticat pentru conduita politică și în scrisorile către Septimiu Albini din epoca elaborării studiului. Conflictul cu Miron Romanul este mai vechi și Slavici nu-i poate ierta feptul că îl destituie pe Nicolae Cristea de la conducerea *Telegrafului român*, ziarul sibian. Posteritatea va modifica optica lui Slavici numai în privința lui Vincențiu Babeș, căruia i se vor recunoaște și unele merite pe tărîmul luptei naționale.

Mai relevăm, în sfîrșit, și un aspect privind metoda de lucru în întocmirea acestor *studii*. Slavici trece, încă de pe acum, la integrarea în discursul critic a unor evocări autobiografice, pe care le reia și în scrierile memoralistice. Scena plecării fiului de țăran la studii la Viena, jelit de mama sa pentru *înstrăinare* de lumea satului, este relatată mai întîi în *Fapta omenească* din 1888 (*Opere IX*, *Memorialistică*, p. 608—609). Deși scriere memorialistică, scena este prezentată aici mult mai schematic.

Memorandumul românilor din Transilvania și Ungaria primește forma definitivă în martie 1892 și are la bază proiectul întocmit de Slavici în 1887. Studiul se publică în ajunul definitivării acestui document și cu cîteva luni înainte de prezentarea lui Curții din Viena. Prozatorul aducea o contribuție din cele mai importante într-un moment decisiv al acțiunii memorandiste prin situarea luptei românilor transilvăneni „în rîndul cauzelor europene“.

ARDEALUL

STUDIU ISTORIC

Ardealul. Studiu istoric, București, Tipografia și fonderia de litere Thoma Basilescu, 1893, 147 p.

A apărut, mai întîi, în *Corespondența română*, I, nr. 18, 5 decembrie 1893, p. 4—5 ; nr. 19, 8 decembrie 1893, p. 4—5 ; nr. 20, 9 decembrie 1893, p. 4—5 (*[Introducere], I. Stările topografice și etnografice*) ; nr. 21, 10 decembrie 1893, p. 4—5 ; nr. 22, 11 decembrie 1893, p. 4—5 (*II. Pozițiunea Ardealului, III. Pozițiunea românilor*) ; nr. 23, 12 decembrie 1893, p. 4—5 ; nr. 24, 14 decembrie 1893, p. 4—5 (*III. Pozițiunea românilor*) ; nr. 25, 15 decembrie 1893, p. 4—5 ; nr. 26, 16 decembrie 1893, p. 4—5 (*IV. Luptele pentru revendicare*) ; nr. 27, 17 decembrie 1893, p. 3—4 ; nr. 28, 18 decembrie 1893, p. 4—5 ; nr. 29, 19 decembrie 1893, p. 4—5 (*V. Redeșteptarea națională, VI. Iredentismul român*) ; nr. 30, 21 decembrie 1893, p. 4—5 ; nr. 31, 22 decembrie 1893, p. 4 (*Iredentismul român*). Un fragment se reproduce în *Tribuna*, XI, nr. 30, 19 februarie/3 martie 1894, p. 117—118 ; nr. 31, 20 februarie/4 martie 1894, p. 121—122 (*Foița „Tribunei"*).

Ioan Slavici întemeiază ziarul *Corespondența română* să sprijine mișcarea memorandistă în ajunul judecării lui I. Rațiu, G. Pop de Băsești, E. Brote, V. Lucaciu și S. Albini, semnatarii *Memorandumului românilor din Transilvania și Ungaria*, analiză documentată a sistemului de guvernare din Ungaria prin care se urmărea nimicirea individualității naționale a popoarelor din granițele sale. *Memorandumul* prezenta mare însemnătate politică întrucît arăta opiniei publice europene că masele populare din Imperiul Austro-Ungar erau agitate de mari nemulțumiri, provocate de-o stăpînire despotică. *Memorandumul* este dus la Viena în mai 1892 de-o delegație formată din 300 de persoane, însă împăratul Franz Joseph refuză să o primească, iar documentul îl trimite guvernului de la Budapesta. Refuzul Curții din Viena de-a primi delegația română demonstra că nu se putea avea, ca de altfel și pînă atunci, încredere în politica sa. De la apelul la împărat se trece acum la „apelul la opinia publică europeană“ (*Din istoria Transilvaniei*, II, București, 1961, p. 260).

Guvernul maghiar intentă memorandiștilor un proces de presă, care se judecă la Cluj în mai 1894. Trimiterea în judecată a semnatarilor documentului stîrni un val de proteste în presa românească și în cea străină. Sînt suspendate *Tribuna* și *Foaia poporului*, publicațiile tribuniste care susțineau mișcarea memorandistă. Se organizează mitinguri în țară și străinătate, în care se condamnă măsurile guvernului maghiar. Profesorul W. R. Morfill ia cuvîntul la mitingul de la Oxford și susține cauza dreaptă a românilor transilvăneni. Slavici îi mulțumește, într-o telegramă, pentru „concursul puternic“ ce-l da „cestiunii române“ (*Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, București, 1968, p. 386).

Corespondența română, cea de-a doua publicație condusă de I. Slavici, după *Tribuna* sibiană (1884—1890), se înființează ca organ tribunist de presă în sprijinul mișcării memorandiste. În editorialul programatic *Despre program*, din primul număr care iese în 16 noiembrie 1893, I. Slavici arată că ziarul își propunea să discute „cestiunea națională română fără preocupări de partid“ și „din punctul de vedere al întregului neam românesc“. *Corespondența română* aduce în ajunul judecării procesului memorandiștilor o contribuție din cele mai importante la informarea opiniei publice din țară și străinătate asupra situației românilor din Imperiul Austro-Ungar.

Studiul lui Slavici, publicat în noul organ de presă tribunist, era chemat să ofere o privire cît mai cuprinzătoare asupra „cestiunii române“. Studiul este întocmit la cererea lui Grigore T. Brătianu (1849—1893), președintele Ligii culturale pentru unitatea culturală a românilor, care dorea să-l publice în limba franceză și engleză, spre a informa opinia publică europeană asupra poziției ce-o ocupau românii în Imperiul Austro-Ungar. Se explică de ce pune Slavici ca motto cuvintele lui Grigore T. Brătianu : „Să ne aducem aminte...“. Se atrage atenția, cum nu este greu de observat, asupra prezentării evenimentelor *în perspectivă* istorică. „Am făcut un rezumat — scrie Slavici în legătură cu elaborarea studiului — pe cît se putea de scurt, pentru informarea străinătății. Am ținut dar la patru lucruri :

1. Să expun *materia astfel, ca* să fie îndemnați a citi și cei ce nu se interesează de istoria Ardealului ;

2. Să *trec cu vederea ori* să ating numai în treacăt cestiunile care pentru străini sunt de importanță secundară ;

3. Să *afirm numai* ceea ce în o discuție obiectivă se poate susține cu destul succes ;

4. Să mă mărginesc la mărturii puţine şi la indicarea drumului pe care trebuie să pornească cei ce vor fi voind să se dumirească şi asupra amănuntelor trecute de mine cu vederea" (*Corespondenţa română*, nr. 12, 28 noiembrie 1893, p. 1).

Moartea lui Grigore T. Brătianu, întîmplată în 27 februarie 1893, duce la amînarea publicării studiului în broşură destinată străinătăţii. Slavici se hotărăşte să-i facă loc în coloanele *Corespondenţei române* ca urmare a atacurilor lui Aron Densuşianu care îl acuza că în chestiunea românilor transilvăneni se folosea de „mistificări". Prozatorul publică în *Voinţa naţională*, în octombrie-noiembrie 1893, o suită de articole, *Cestiunea română*, în care face vinovată nobilimea maghiară de situaţia popoarelor din Ungaria. Aron Densuşianu răspunde într-un articol, *Cestiunea română*, publicat în *Lupta* în 28 octombrie 1893, în care respinge această opinie a lui Slavici şi exemplifică cu o serie de acte brutale îndreptate împotriva românilor, la care nu participă nobilimea maghiară. Aron Densuşianu nu lua în considerare faptul că şi în acele întîmplări izolate se reflecta tot politica promovată de cercurile conducătoare maghiare. Aceste exemple îi trebuiau însă să pună sub semnul întrebării distincţia ce-o face Slavici între nobilimea maghiară şi poporul maghiar, una din tezele fundamentale ale concepţiei sale social-politice.

Slavici întocmeşte studiul cu o informaţie cuprinzătoare, întemeiată pe cercetări personale. „Sînt vreo optsprezece ani — scrie în editorialul publicat în *Corespondenţa română* în 28 noiembrie 1893 — de cînd lucrez la publicarea documentelor Hurmuzaki. Chiar dacă n-aş fi voit, în timpul acestei lucrări îndelungate a trebuit să-mi dau silinţa de-a cunoaşte trecutul poporului nostru şi să pun faptele petrecute în viaţa noastră în legătură cu cele petrecute în alte ţări şi la alte popoare, care îmi erau mai bine cunoscute. E însă lucru firesc că ceea ce mai ales m-a interesat era istoria Ardealului. Am adunat dar mereu material pentru istoria aceasta şi nimic poate nu m-a ademenit în viaţa mea mai mult decît gîndul că voi avea odată şi eu răgaz să scriu istoria românilor din Ardeal." Documentele Hurmuzaki ocupă un loc important în expunerea lui Slavici, şi trimite la volumele III—VII, tipărite toate sub îngrijirea sa între 1876 şi 1885. Tot in colecţia Hurmuzaki tipăreşte şi Nicolae Densuşianu *Documente privitoare la istoria românilor*, din care primul volum, pus la contribuţie de Slavici, se publică în 1887. Slavici îşi extrage informaţiile şi din tratatul lui Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänien*, în 5 volume, tipărit la Bucureşti tot sub supravegherea sa, între 1878—1886. Eminescu traduce primul volum în 1876, iar Slavici alte două în 1900. Ultimele două volume sînt cunoscute numai în originalul german. Tratatul lui B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor,* se tipăreşte în 1875. Slavici reţine data de pe coperta exterioară, unde se inserează 1874. Trimite şi la o altă lucrare a lui B. P. Hasdeu, *Strat şi substrat,* tipărită în 1892, în care se tratează despre genealogia popoarelor balcanice. Cronica lui G. Şincai *Hronica românilor şi a mai multor neamuri,* este citată în ediţia îngrijită de Aug. Treb. Laurian, A. Panu şi M. Kogălniceanu, tipărită la Iaşi în 1853—1854. Este singura ediţie care va circula, cu toate imperfecţiunile ei, mai bine de un secol.

Izvoarele istorice şi tratatele străine nu sînt alese la întîmplare. Slavici urmărea ca prin ele să confere autoritate tezelor sale şi să ofere străinilor posibilitatea să-i verifice informaţia istorică. Pune la contribuţie, astfel, cronica notarului anonim al regelui Bela (Anonymus), *Gesta Hungarorum* (sec. XIII), lucrările lui Ioan Thuróczi, *Chronica Hungarorum,* Pietro Ranzano, *Epitome rerum hungaricarum, Epistola magistri Rogerii in miserabile Carmen super Destructione Hungariae per Tartaros,* toate trei în ediţia *Rerum hungaricarum scriptores varii,* tipărită la Frankfurt în 1600, Antonio Bonfini, *Rerum hungaricarum decades* (Frankfurt, 1600), *Historia Panonica: sive Hungaricarum rerum* (Colonia, 1690), Nic. Istvanffi, *Regni hungarici historia* (Colonia, 1685), Martino Felmér, *Primae lineae M. Principatus Transilvaniae historiam antiqui, medii et recentiores aevi* (Sibiu, 1780), Franz Joseph Sulzer, *Geschichte des Transalpinische Daciens* (Viena, 1781—1782), Joseph Karl Eder, *De initiis iurisbusque primaevis Saxonum Transsilvanorum commentatio* (Viena, 1792), *Erste Anleitung zur Kenntniss von Siebenbürgen* (Sibiu, 1824), Joseph Hammer, *Geschichte des osmanische Reiches* (Pesta, 1827—1835), Michael Horváth, *Geschichte der Ungarn* (Pesta, 1851, 1855), Augustino Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia* (Roma, 1859), *Vetera monumenta slavorum meridionalium* (Roma, 1863), Robert Roesler, *Romänische Studien* (Leipzig, 1871), Julius Jung, *Roemer und Romänen in den Donaulaendern (Innsbruck, 1877), Die romänischen Landschaftendes roemischen Reiches* (Innsbruck, 1881), *Zur Geschichte der Pässe Siebenbürgens* (Innsbruck, 1892), Jos. Ladislau Pič, *Ueber die Abstammung der Rumänen* (Leipzig, 1880), Nicolao Nilles, *Simbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris Coronae* (Oeniponte, 1885), László Fejérpataky, *Béla Király névtelen jegyzöjének könyve. A magyarok viselt dolgairól* (Budapesta, 1892).

Documentele din colecţia Hurmuzaki, tratatul său de istorie, *Hronica* lui Şincai şi lucrările lui Robert Roesler şi Jos. Ladislau Pič stau în atenţia lui Slavici şi în monografia în germană din 1881.

Informaţia lui Slavici este la nivelul istoriografiei din secolul trecut. Unele din tezele sale se cuvin, evident, corectate în lumina cercetărilor mai noi. Admiraţia pentru moţii din Munţii Apuseni îl determină să susţină că aceştia formează „chiagul" românilor transilvăneni. Acelaşi lucru se poate însă spune şi despre mărginenii din părţile Sibiului, ori despre bîrsenii din părţile Braşovului, cum face de altfel Slavici în lucrarea *Românii din Ardeal,* publicată cîţiva ani mai tîrziu. Se cuvine corectată şi imaginea despre politica stăpînirii austro-ungare în Transilvania şi în Bucovina. Atît guvernele de la Budapesta cît şi Curtea din Viena urmăreau deznaţionalizarea românilor. Deosebirea consta numai în mijloacele folosite în promovarea acestei politici. Prozatorul putea invoca aceste deosebiri în condamnarea guvernelor de la Budapesta.

Slavici acordă în studiul său un spaţiu larg problemei continuităţii românilor în Dacia şi respinge, cu o bogată documentare, teoria unor cercetători străini, ca Roesler, care contestă această realitate istorică în scopuri politice. Prozatorul invocă în acest context şi drepturile acordate românilor de voievozii lor, cunoscute sub numele de *„ius olachale"*. Despre *„ius olachale"* vorbeşte şi Eminescu în manuscrisele sale şi în articolele publicate în *Timpul* în 1877—1883.

Ocupă un loc important şi prezentarea nobilimii maghiare în ascensiunea şi decăderea sa, cînd îşi amanetează latifundiile la cămătarii evrei. Nobilimea maghiară este înfăţişată ca exploatînd deopotrivă poporul maghiar şi celelalte popoare. *„Ideea de stat naţional maghiar* — scrie Slavici — e o utopie lansată numai pentru momirea marilor mase ale poporului maghiar, care sînt exploatate şi ele şi susţin pe exploatatori numai cîtă vreme cred în realizibilitatea marei idei naţionale." Slavici încheie studiul cu invocarea încrederii românilor în „împăratul" şi cu un avertisment la adresa cercurilor conducătoare maghiare care puneau în primejdie prin politica lor faţă de „naţionalităţi" însăşi existenta Imperiului Austro-ungar. Atitudinea „împăratului" faţă de români se trădează cu ocazia prezentării *Memorandumului,* încît nu se mai putea avea încredere în sprijinul său. Destrămarea Imperiului Austro-Ungar, la care se referă prozatorul, nu putea fi împiedicată în desfăşurarea ireversibilă a evenimentelor istorice.

Studiul pune în lumină activitatea lui Ioan Inocenţiu Micu-Klein (1692—1768) pe tărîm cultural şi politic. Episcopul din Blaj se ridică deasupra intereselor confesionale şi desfăşoară o luptă energică pentru recunoaşterea românilor transilvăneni, naţiune politică egal îndreptăţită cu celelalte din Imperiul Austro-Ungar. Meritul său stă în faptul de-a fi dus această luptă pe mai multe căi. Puţinele concesii ce i le face Curtea din Viena sînt folosite pentru pregătirea noilor generaţii de intelectuali, care să-şi pună activitatea în slujba ridicării poporului. Aici îşi are punctul de plecare Şcoala ardeleană reprezentată de Samuil Micu, Petru Maior, Gheorghe Şincai şi alţi cărturari transilvăneni. În demersurile sale, Inocenţiu Micu invocă, pe de altă parte, dreptul istoric, originea romană şi continuitatea neîntreruptă pe pămîntul pe care îl locuieşte. Argumentele sale istorice sînt extrase şi din lucrarea lui Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. Inocenţiu Micu este şi acela care duce luptă politică pe calea petiţiilor adresate Curţii din Viena în sprijinul revendicărilor românilor transilvăneni. Întocmeşte, între altele, un *Supplex Libellus*, cu teze ce vor fi reluate în *Supplex Libellus Valachorum* din 1791.

Inocenţiu Micu este sacrificat în interesele nobilimii maghiare. Merită să reţină atenţia faptul că Slavici adoptă aici o poziţie critică faţă de Curtea din Viena.

Tribuna reproduce jumătate din primul capitol şi atrage atenţia asupra importanţei studiului. „Scrisă cu claritatea ce caracterisă stilul distinsului literat — arată ziarul în prezentarea introductivă — şi cu profundă ştiinţă istorică, această carte umple un gol de mult simţit în bibliotecile tuturor acelora dintre noi care pe de-o parte au învăţat în şcoale ungureşti — deci numai *unilateral* şi *falsificată* li s-a predat istoria Ardealului — iar pe de altă parte nu pot să-şi procure nici monumentala culegere de acte istorice *Hurmuzaki*, editată de Academia Română şi la care d-l Slavici lucrează de un şir lung de ani. Pe baza acestor acte, autorul *Ardealului* ne înfăţişează *momente nouă, pînă acum nedescoperite în viaţa popoarelor din Ardeal.*

Ştiinţa perfectă a istoriei patriei noastre trebuie să fie o religie pentru noi. Numai cunoscînd trecutul naţiunii noastre şi neîntreruptele lupte ce strămoşii noştri au susţinut întru apărarea acestui pămînt, ne putem întări şi noi pentru a sta neclintiţi în faţa primejdiilor ce vin asupra noastră. Iată de ce valoroasa operă a domnului Slavici, pe lîngă interesul istoric, mai e şi de actualitate."

Studiul ocupă un loc aparte în opera lui Slavici atît prin problemele aduse în discuţie, cît şi prin bogăţia izvoarelor istorice pe care le pune la contribuţie. Deşi destinat iniţial străinătăţii, prozatorul considera că putea fi folositor şi cititorilor români. „Unitatea de vederi şi de sentimente — scrie Slavici în editorialul *Ardealul* publicat în *Corespondenţa română* în 28 noiembrie 1893 — nu se poate produce decît la oamenii care cunosc bine lucrurile, şi studiul făcut de mine e un pas spre cunoaşterea unui şir de adevăruri."

Slavici aduce prin activitatea sa publicistică de la sfîrşitul secolului trecut una din cele mai importante contribuţii la realizarea „unităţii de vederi şi de sentimente" în lupta poporului nostru pentru libertate şi independenţă naţională.

TRIBUNA ŞI TRIBUNIŞTII

„Tribuna“ şi Tribuniştii. Orăştie, Editura autorului, Minerva, Institut Tipografic, societate pe acţii, 1896, 173 p. ; în secţiunea a doua a volumului, sub titlul : *Lămuriri documentare despre procedura d-lui dr. Ioan Raţiu ca să ajungă la stăpînirea „Tribunei“* (p. 125—173), se reproduce textul broşurii *„Tribuna“ d-lui dr. I. Raţiu.* Explicări documentare, Orăştie, Minerva, Institut Tipografic, societate pe acţii, 1896, 48 p. ; *„Tribuna“ şi Tribuniştii,* Bucureşti, Institutul de arte grafice Carol Göbl, 1896, 96 p. Acelaşi text ca în ediţia de la Orăştie din 1896, fără *Lămuriri documentare despre procedura d-lui dr. Ioan Raţiu ca să ajungă în stăpînirea „Tribunei“.*

Slavici examinează viaţa politică a românilor din Imperiul Austro-Ungar de la înfiinţarea *Tribunei* în 1884 şi pînă la trecerea cotidianului sibian în stăpînirea Partidului Naţional Român în 1896. Prozatorul îşi propune să demonstreze că *Tribuna* era creaţia unor intelectuali, cu o orientare politică independentă, asupra cărora Partidul Naţional Român nu-şi putea extinde autoritatea şi nu putea revendica nici dreptul de proprietate asupra publicaţiilor întemeiate de ei în condiţii deosebit de grele şi cu mari sacrificii.

Congresul studenţesc de la Putna, din august 1871, pune în discuţie şi chestuinea înfiinţării unui cotidian pentru românii de sub stăpînirea austro-ungară. Aceştia aveau puţine ziare, toate cu apariţie de două sau de trei ori pe săptămînă. Se simţea lipsa unui ziar „mai viu“, cum erau cele din „ţară“. Congresul studenţesc de la Putna preconizează ca ziarul să se întemeieze la Sibiu şi conducerea lui să o ia I. Slavici. Congresul studenţesc de la Putna fixează şi programul ziarului în trei puncte : culturalizarea maselor, înlăturarea latinismului şi lupta pentru „unitatea culturală“. Iniţiatorii întemeierii cotidianului sibian sau „tinerii“, cum îşi mai spuneau, nu aveau mijloace materiale să susţină o asemenea publicație și se grupează în jurul *Telegrafului român*, fondat de Andrei Șaguna în 1853. „Tinerii“ găsesc înțelegere din partea lui Nicolae Cristea (1834—1902), redactorul *Telegrafului român* și sperau să poată transforma periodicul, cu o apariție de trei ori pe săptămînă, în publicație cotidiană.

Slavici pornește de aici și prezintă greutățile prin care trec „tinerii“ pînă ce izbutesc să întemeieze *Tribuna*, activitatea tribuniștilor la cele două ziare și efectele „lucrării“ lor în viața politică a românilor de sub stăpînirea austro-ungară. Prozatorul face precizări importante cu privire la orientarea tribuniștilor în privința luptei pentru „unitatea culturală“. Poporul român e unul și același, precizează Slavici, însă divizat prin vitregia vremurilor, își formă în provinciile de sub stăpîniri străine „deprinderi locale“, susținute, pe toate căile, de Curtea din Viena și guvernele de la Budapesta. Activitatea tribuniștilor, desfășurată sub lozinca „Pentru toți românii soarele la București răsare“, avea ca obiectiv lupta împotriva „deprinderilor locale“, expresie, în primul rînd, a educației primită de-o parte a intelectuallior români în institutele străine de învățămînt. Se desprinde de aici că, sub lozinca „lupta pentru unitatea culturală“, tribuniștii desfășoară, în condiții specifice, o luptă politică ce se încadrează în mișcarea largă pentru desăvîrșirea unității statului național român.

Cotidianul sibian devine de la Conferința Națională a Partidului Național Român, din 1887, organul său de presă și duce o luptă susținută în sprijinul acțiunii memorandiste. Tribuniștii se declară împotriva prezentării semnatarilor *Memorandumului* în fața instanțelor judecătorești maghiare, pe motiv că ei întreprind acest demers politic în calitate de mandatari ai poporului român și un popor nu putea fi tradus în fața instanțelor judecătorești. Memorandiștii sînt sfătuiți să plece în emigrație și să continue lupta din străinătate în sprijinul revendicărilor românilor din Imperiul Austro-Ungar.

Campania pe care o susține *Tribuna* în timpul acțiunii memorandiste face ca ziarul să se impună ca organ central de presă al românilor de sub stăpînirea austro-ungară. Tribuniștii înființează încă trei publicații, prin care să susțină lupta lor. Scot astfel la Cernăuți, cu începere din 14 mai 1891, *Gazeta Bucovinei*, pe care o pun sub conducerea lui Pompiliu Piposiu, redactor, mai înainte, la *Tribuna*. Întemeiază la Sibiu *Foaia poporului*, a cărei conducere o ia I. Russu-Șirianu, redactor și el la cotidianul sibian. Ziarul începe să apară la 1 decembrie 1892 și se adresa țărănimii cu scopul de-a determnia o mișcare de masă în sprijinul acțiunii memorandiste. Tribuniștii scot și la București un ziar, *Corespondența română*, de care ne-am mai ocupat în notele noastre (p. 617—618). Pus sub conducerea lui Ioan Slavici, cotidainul bucureştean avea menirea să informeze opinia publică din „ţară“ şi străinătate asupra situaţiei românilor de sub stăpînirea austro-ungară.

Măsurile pe care le ia guvernul maghiar în ajunul judecării procesului memorandiştilor lovesc în publicaţiile tribuniste şi Slavici are rolul principal în lupta dusă pentru supravieţuirea lor. Prozatorul se mărgineşte să dea asupra acestui aspect doar cîteva informaţii. Merită însă să completăm tabloul cu noi date, spre a avea o imagine mai completă asupra demersurilor sale, precum şi asupra condiţiilor vitrege în care apărea presa românească din provinciile de sub stăpîniri străine.

Guvernul maghiar dispune printr-o hotărîre judecătorească din 16 decembrie 1893 suprimarea *Tribunei* şi a *Foii poporului*, pe motiv că Eugen Brote, proprietarul lor, nu locuia în Transilvania. Slavici pleacă grabnic la Sibiu şi încheie un act fictiv de vînzare, prin care cele două publicaţii trec în proprietatea lui Ioan Popa-Necşa, conducătorul zeţăriei. Cele două ziare reapar la jumătatea lui ianuarie 1894. *Tribuna* se deschide cu un editorial, *Revedere,* semnat de Slavici, în care reproduce părţi din articolul programatic din primul număr din 1884 şi reafirmă orientarea politică a tribuniştilor. „Singurul adversar pe care-l vedem în faţa noastră — scrie Slavici — este nu poporul maghiar, ci obştea susţinătorilor actualei stări de lucruri pentru poporul maghiar tot atît de nenorocită ca şi pentru cel român.“ Guvernul maghiar nu putea ignora asemenea declaraţii şi dispune ca Ioan Popa-Necşa să fie întemniţat. Interzice apoi în 2 februarie 1894 apariţia celor două ziare pe motiv că proprietarul şi editorul lor se afla în temniţă. Se încheie un nou act fictiv de vînzare prin care proprietar şi editor al celor două ziare devine Tit Liviu Albini, fratele lui Septimiu Albini implicat în procesul *Memorandumului.* Cele două ziare reapar în 11 februarie 1894, după o întrerupere de mai bine de-o săptămînă. *Tribuna* arată în cuvîntul către cititori că ziarul fusese suspendat întrucît era „vestitor al unei epoce nouă“. Guvernul maghiar trece, concomitent, la intentarea de procese, cu scopul de-a ruina ziarele româneşti prin întemniţarea redactorilor şi aplicarea de amenzi băneşti. Andrei Balteş, redactorul responsabil al *Tribunei,* şi Ioan Popa-Necşa, editorul ziarului, primesc într-o singură zi trei citaţii să se prezinte în faţa Curţii cu juri în trei procese succesive : 12, 19 şi 26 iunie 1894. Procesele li se intentară pentru publicarea unor adrese de aderenţă la mişcarea memorandistă.

Documentele publicate de Slavici demonstrează că proprietarul Institutului Tipografic şi al celor două ziare rămînea Eugen Brote şi după vînzările-cumpărările fictive. Importantă este îndeosebi scrisoarea lui Eugen Brote adresată lui Ioan Raţiu în 22 noiembrie/4 decembrie 1893, prin care îl informează că *Tribuna* şi *Foaia poporului* încetau să mai fie organe ale Partidului Naţional Român. Eugen Brote luă această măsură ca cele două organe de presă să aibă deplină libertate de acţiune în susţinerea orientării politice a tribuniştilor.

Curtea cu juraţi din Cluj judecă procesul memorandiştilor în mai 1894 şi-i condamnă pe Ioan Raţiu, G. Pop de Băseşti, V. Lucaciu, D. Comşa, D. P. Popovici-Barcianu, N. Cristea, I. Coroianu, T. Mihali, Aurel Suciu, M. Veliciu, R. Patiţia, G. Domide, Dionisie Roman şi P. Barbu la [illegible] de temniţă şi plata unei mari sume de bani. Nu se pronunţă [illegible] condamnare împotriva lui Romul Crainic întrucît, grav bolnav, nu poate fi adus în instanţă, Septimiu Albini care se îmbolnăveşte în timpul dezbaterilor şi Eugen Brote care refuză să se prezinte în faţa instanţelor judecătoreşti. Romul Crainic încetează din viaţă în iunie 1894, iar Septimiu Albini nu se prezintă la noul termen de judecată şi pleacă şi el în exil. Memorandiştii sînt condamnaţi la 31 de ani de temniţă pentru cinci fraze din *Memorandum* şi pentru „atitudinea dîrză" din timpul judecării procesului. I. Raţiu citeşte *Declaraţiunile comitetului*, document memorabil prin care acuzaţii devin acuzatori. „Existenţa unui popor — spune I. Raţiu — nu se discută, se afirmă ! De aceea nu ne e în gînd să venim înainte d-voastră să dovedim că avem dreptul la existenţă. Într-o asemenea chestiune nu ne putem apăra în faţa d-voastre, nu putem decît să acuzăm în faţa lumii civilizate sistemul asupritor care tinde să ne răpească ceea ce un popor are mai scump : legea şi limba ! De aceea nu mai sîntem aici acuzaţi, sîntem acuzatori." Slavici admiră tăria morală a memorandiştilor în timpul celor optsprezece zile, cît durează procesul, însă considera că *Declaraţiunile comitetului* îşi pierdură din însemnătate fiind citite în faţa instanţei judecătoreşti. Documentul nu avu efectul aşteptat, nu atît pentru motivele arătate de Slavici, cît mai ales pentru faptul că memorandiştii nu iau atitudine publică împotriva verdictului de condamnare. După ce contestară dreptul Curţii cu juraţi de a-i judeca, era de aşteptat ca ei să conteste şi verdictul de condamnare. O asemenea declaraţie ar fi dus, probabil, la arestarea lor. Nu încape însă discuţie că ei ar fi fost eliberaţi de masele populare. Acţiunea memorandistă determină cea mai largă participare a maselor la evenimentele politice din întreaga istorie a Transilvaniei din a doua jumătate a secolului trecut.

Tribuniştii întreprind demersuri încă în timpul pregătirilor pentru judecarea procesului memorandiştilor în vederea convocării unui congres al popoarelor de sub stăpînirea austro-ungară. Aceste pregătiri se intensifică după întemniţarea memorandiştilor, în august 1894. Eugen

Brote stabilește legături, în calitate de vicepreședinte al Partidului Național Român, cu conducătorii politici ai slovacilor, croaților și sîrbilor. Congresul naționalităților se ține la Budapesta în 10 august 1895 și la lucrările lui domnește mare însuflețire. Președinte este aclamat Mihail Polit Desiacici, vechi luptător sîrb, iar copreședinți I. Pop de Băsești, care tocmai ieșise din închisoarea de la Vaț, unde ispășise anul de osîndă pentru *Memorandum*, și Paul Mudron, din partea slovacilor. Congresul stabilește un plan comun de acțiune, declară statul ungar stat poliglot și egalitatea în drepturi pentru fiecare popor. Congresul pune în discuție și întocmirea unui „memorandum" al celor trei naționalități, căruia să-i facă o largă publicitate. Stăpînirea austro-ungară ia măsuri ca hotărîrile unor asemenea „reuniuni" să nu poată fi aduse la îndeplinire. Congresul studenților celor trei popoare fixat pentru luna septembrie nu se poate ține. Studenții români organizează totuși la Budapesta o întrunire în noiembrie 1895 și Ilarie Chendi, student la filosofie, salută în numele colegilor săi pe „frații lor sîrbi și slovaci".

Liga culturală pentru unitatea culturală a românilor, a cărei activitate o aduce în discuție Slavici, se înființează în 24 ianuarie 1891 și ea urmărea, cum se arată în statutele sale, „a deschide și întreține necontenit lupta pentru apărarea naționalității noastre". Liga culturală își creează secții în aproape toate orașele țării, precum și în străinătate, la Paris, Berlin, Anvers. Se explică buna primire ce i se face prin faptul că punea în centrul activității sale situația, atunci nerezolvată, a românilor transilvăneni. Liga culturală publică, ca o primă acțiune întreprinsă în spriijnul acestora, *Memoriul studenților universitari români privitor la situația românilor din Transilvania și Ungaria* care apare la începutul anului 1891. *Memoriul* este întocmit pe baza materialului documentar adunat de I. Slavici și în el sînt denunțate persecuțiile la care erau supuse popoarele oprimate din Imperiul Austro-Ungar. Tipărit în română, franceză, germană și italiană, *Memoriul* are un răsunet puternic în opinia publică europeană. Merită să reținâ atenția informația lui Slavici că *Memorialul* se publică la inițiativa lui I. Russu-Șirianu și G. Bogdan-Duică și tot lor se datorește și difuzarea largă peste hotare. Studenții maghiari răspund cu un memoriu, *Românii ungurești și națiunea ungurească*, în care invocă teza, de mult discreditată, privind părăsirea Daciei la retragerea romanilor. Studenții români transilvăneni publică la Sibiu, la începutul anului 1892, *Replica junimii române academice din Transilvania și Ungaria*, în care se demonstrează, cu o bună documentare, că guvernele austro-ungare duceau o politică de nimicire a „naționalităților". Slavici are în vedere acest document cînd vorbește de condamnarea lui A. C. Popovici la închisoare. Procesul

Replicei... se judecă la Cluj în august 1892 şi A. C. Popovici este osîndit la patru ani de temniţă. E. Brote, implicat şi el în proces, nu se prezintă în faţa instanţelor judecătoreşti, pornind pe calea nesupunerii faţă de legile statului ungar. Această atitudine politică o adoptă şi A. C. Popovici după pronunţarea sentinţei de condamnare.

Slavici îşi aduce şi el contribuţia la informarea opiniei publice asupra situaţiei românilor de sub stăpînirea austro-ungară. Prozatorul comentează în articolul *Moţii şi maghiarii*, publicat în *Voinţa naţională* în iulie 1893 şi reprodus, tot atunci, în *Tribuna* şi în *Foaia poporului*, întîmplările tragice de la Scărişoara, din Munţii Apuseni. Paznicii domeniilor statului împuşcă în 22 iunie 1893 şapte păstori români pentru încălcarea dreptului de proprietate. Prozatorul examinează cauzele istorice şi economice ale conflictului moţilor cu statul maghiar. Problema moţilor stă în atenţia lui Slavici şi în alte articole, publicate în *Corespondenţa română* în 1894, *Moţii* (13 februarie 1894), *Moţii* (27 martie 1894), *Iar moţii* (10 aprilie 1894), în care polemizează cu *Ţara* şi *Dreptatea*, ziarele bucureştene. Moţii îi trimit, drept recunoştinţă, *„Moţii pentru Slavici". Album omagial,* al cărui text şi semnături le reproduce integral. Documentul poartă data 1 decembrie st. v. 1893 şi se păstrează la Muzeul „Ioan Slavici" din Şiria, comuna natală a prozatorului.

Procesul împotriva *Replicei...*, suspendarea *Tribunei* şi *Foii poporului*, persecuţiile împotriva redactorilor, condamnarea şi întemniţarea memorandiştilor sînt tot atîtea măsuri ale guvernelor maghiare care îl întăresc pe Slavici în convingerea că românilor de sub stăpînirea austro-ungară nu le rămînea decît să se orienteze spre Curtea din Viena. Imperiul Austro-Ungar constituia în opinia sa şi un factor de echilibru în această parte a Europei. Prozatorul ţine să precizeze, cu sinceritatea care îl caracterizează, că Austria nu ne iubea, însă manifesta interes şi pentru poporul român din considerente de strategie politică. Nimic nu ilustrează mai bine acest lucru decît eliberarea memorandiştilor din temniţă în urma întrevederii lui Carol I cu Franz Joseph la Ischl în 7 august 1895. Slavici salută apropierea României de Imperiul Austro-Ungar, cum arată şi în lucrarea *Românii din Regatul Ungar şi politica maghiară* (p. 71), în speranţa că prin ea se evita un război fratricid între românii transilvăneni şi ţara liberă. Această teză a lui Slavici va fi infirmată de desfăşurarea evenimentelor istorice.

Slavici aduce în discuţie, cum face şi în alte lucrări ale sale (p. 342), prevederile Diplomei împărăteşti din 1860. Prozatorul le examinează însă aici prin consecinţele negative în viaţa politică a românilor transilvăneni. Participarea la „luptele constituţionale" îngrădeşte libertatea de acţiune a conducătorilor bisericii şi-i face dependenţi de autoritatea de stat. Exemplul cel mai ilustrativ îl oferea conduita politică a lui Miron Romanul, mitropolitul bisericii ortodoxe transilvănene, care se pune în fruntea unui partid guvernamental. Această problemă stă în atenția lui Slavici și în lucrarea *Românii din Regatul Ungar și politica maghiară* (p. 82). Prozatorul exemplifică poziția independentă în viața politică, în opoziție cu cea a clerului înalt, prin activitatea lui Ioan Bechnitz și Diamandi Manole, primul cărturar de-o aleasă ținută intelectuală, al doilea spirit întreprinzător, practic și neșovăitor. Aceste caracterizări le întîlnim și în scrierile sale memorialistice (*Opere IX. Memorialistică*, p. 110—112, 268—269, 272—279, 788—791). Prozatorul amintește în memorialistică, în mai multe rînduri, și de Eugen Brote, intelectualul transilvănean intrat în vîltoarea luptelor politice și urmărit de un destin tragic. Nu-l amintește însă și pe Ioan Rațiu, bătrînul simpatic, cum îl prezintă aici, însă victimă a educației sale vechi, care nu-i îngăduie să ducă lupta politică pînă la capăt în compania noilor generații. Deși stă în fruntea Partidului Național Român pînă în 1902, cînd încetează din viață, posteritatea păstrează numai imaginea ce i-o fixează și Slavici aici, ca aliat al tribuniștilor și participant la acțiunea memorandistă.

Din documentele publicate de Slavici se desprinde că tribuniștii datorau Partidului Național Român sume importante de bani depuse drept cauțiune pentru exoperarea aprobărilor privind apariția publicațiilor periodice. Partidul Național Român suportă și cheltuielile reclamate de susținerea celor două ziare între 1887 și 1893, perioadă în care apar ca organe ale sale de presă. I. Rațiu invocă aceste argumente cînd cere să intre în stăpînirea *Tribunei* și a *Foii poporului* și tribuniștii convin să restituie aceste sume de bani.

Slavici considera însă că ceea ce aveau de restituit tribuniștii era destul de puțin. „*Tribuna* numai în înțelegere cu noi — îi scrie lui I. Rațiu în 29 noiembrie 1895 —, prin oamenii care se bucură de-a noastră încredere și cu ajutorul nostru se poate susține! Vom stărui deci cu toate mijloacele ca ea să rămîie, ca pînă acum, sub purtarea de grijă a unui om, care se bucură de-a noastră încredere. În cel mai rău caz vă vom plăti ceea ce aveți dreptul de a cere și vom merge singuri înainte. Iar ceea ce aveți dreptul de a cere e foarte puțin“ (BAR 25269). Prozatorul stăruie pentru buna înțelegere. „În lupte politice atît de grele — scrie Slavici — ca cea purtată de noi trebuie neapărat să se ivească deosebiri de vederi, ba chiar și conflicte de interese între tovarășii de luptă: bărbații chibzuiți trec însă peste ele și merg împreună, pentru că știu că numai împreună pot să înainteze spre scopul comun.“ I. Rațiu nu dă curs propunerii lui Slavici poate și pentru faptul că tranzacțiile de această natură se operau pe baza unor formalități complicate pentru a căror îndeplinire se cerea timp. Considerații politice îl determină pe I. Rațiu să nu aștepte definitivarea acestei înțelegeri. Slavici scrie că la trecerea celor două publicații în stăpînirea Partidului Național Român s-au petrecut lucruri urîte, pe care nu trebuia să le știe și noile generații. Asupra acestor lucruri am stăruit cu alt prilej (*Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, p. 393—395), încît nu mai revenim asupra lor. Sînt înlăturați din redacția celor două ziare G. Bogdan-Duică, I. Russu-Șirianu și T. L. Albini, și măsura lui I. Rațiu este considerată abuz de putere. V. Lucaciu, V. Fodor, V. Tripon, N. Cristea, D. Comșa și D. Popovici-Barcianu publică o scrisoare deschisă în ianuarie 1896, prin care dezaprobă procedeul prin care se intră în proprietatea celor două ziare.

Tribuniștii desfășoară o campanie violentă împotriva conducerii Partidului Național Român. Organul lor de presă este *Revista Orăștiei* care apărea la Orăștie din 1895. Se explică de ce tipărește aici și Slavici broșurile sale și tot aici apare și cea a lui G. Bogdan-Duică, *Partea mea în criza „Tribunei“*, în 1896. Atît broșurile lui Slavici cît și cea a lui G. Bogdan-Duică sînt supuse unor critici severe din partea *Gazetei Transilvaniei*, *Telegrafului român* și *Tribunei*, acum organ de presă al Partidului Național Român. În acest conflict dintre „tineri“ și „bătrîni“ intervine și I. L. Caragiale care publică în *Ziua* pamfletul *Culisele chestiunii naționale* (25 februarie—2 martie 1896) în care se situează pe poziția celor din urmă. Asistăm la evenimente politice, cum se desprinde de mai sus, cu ecou larg în opinia publică românească.

Slavici are, în dezbaterea publică din timpul acțiunii memorandiste, contribuția cea mai importantă. Desfășurarea evenimentelor istorice confirmă teza sa după care *Tribuna* este creația unor intelectuali cu o orientare politică proprie și că nimeni nu putea să facă din ea o înfăptuire a sa. Tribuniștii întemeiază, scrie D. Popovici, unul *„des plus importants périodiques transylvains et des plus sérieux de toute la littérature roumaine“* (*La Transylvanie*, București, 1938, p. 701).

Epoca de glorie a *Tribunei* se încheie în 1896. Ziarul mai apare pînă în 1903, ca organ al Partidului Național Român. Tribuniștii înființează un nou cotidian, *Tribuna poporului*, care iese la Arad cu începere din 25 decembrie 1896/6 ianuarie 1897. Se mută, astfel, de la Sibiu la Arad și centrul politic în lupta românilor transilvăneni, cum va și rămîne pînă la desăvîrșirea unității statului național român.

ROMÂNII DIN ARDEAL

Românii din Ardeal. București, „Minerva“, Institut de Arte Grafice și Editură, 1910, 127 p. (Biblioteca „Minerva“, No. 86) ; Altă ediție : București, Editura Cartea Românească, [f.a.], 127 p. (Biblioteca „Minerva“, nr. 86).

Slavici deschide studiul cu un capitol asupra „stărilor topografice și etnografice“, cum procedează și în *Ardealul*, publicat în 1893. Acum expunerea nu se mai susține pe informația extrasă din documente, ci pe observații personale, din contactul nemijlocit cu viața poporului român. Prozatorul nu prezintă, ca în studiul anterior, istoria românilor din Imperiul Austro-Ungar, ci își propune să urmărească, după un anume itinerar, situarea în spațiu și timp a grupurilor sociale din cadrul comunității naționale. Definirea trăsăturilor caracteristice tipurilor din grupurile sociale se face pe baza considerațiilor antropologice, etnografice și lingvistice. Prozatorul insistă asupra prezenței moldovenilor în Podgoria Arădană, ca mai tîrziu să susțină că și el cobora, pe linie maternă, dintr-o familie de moldoveni (*Opere IX. Memorialistică*, București, 1978, p. 185). Documentele nu confirmă însă ipoteza lui Slavici întrucît în Moldova obligațiile iobăgești erau mai mici decît în Transilvania și asistăm în cursul veacurilor la „strămutări“ din Transilvania în Moldova și Muntenia (D. Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj, 1944). Întîlnim în studiu unele observații surprinzătoare, ca cea privind comparația, sub raport orografic, între ținutul Dorohoiului și al Sălajului.

Constatarea generală ce se desprinde din descrierea grupurilor sociale este de cel mai mare interes. Slavici le înfățișează ca fiind situate în văile rîurilor, în zone geografice prielnice vieții. Trăsăturile antropologice, aspectele etnografice și particularitățile de limbă sînt circumscrise zonei geografice respective. Constituirea individualității grupurilor sociale se face într-un proces istoric îndelungat și neîntrerupt. Observațiile „pe teren" privind individualitatea grupurilor sociale infirmă teoria potrivit căreia românii ar fi coborît de la munte, expusă și de Slavici în monografia in limba germană, din 1881. Prozatorul se întemeia, în monografie, cum vom arăta mai departe, pe teze teoretice împrumutate din istoriografia străină, întîlnite și la unii istorici români.

Situația economică a românilor din Transilvania prezenta ca trăsătură dominantă, arată Slavici, absența clasei boierești, ca urmare a deznaționalizării ei, spre a-și păstra privilegiile. Țărănimea este aservită latifundiarilor străini și lupta pentru emanciparea economică este și una de eliberare națională. Mărturia cea mai evidentă a luptei de emancipare pe tărîm economic o constituia sporirea în primul deceniu al secolului nostru a instituțiilor bancare și a asociațiilor cu caracter economic. Înmulțirea instituțiilor bancare era condiționată, observă Slavici, de practicarea îndeletnicirilor agrare de ce mai mare parte a populației românești. Prozatorul observă, pe de altă parte, că instituțiile bancare contribuiau la emanciparea economică a țărănimii numai în zonele cu pămînturi productive și nu și în cele cu pămînturi sărace. Aici țărănimea nu-și putea plăti dobînzile, cu toate privațiunile ce și le impunea, și se ruina. Instituțiile bancare contribuiau la grăbirea procesului de stratificare în lumea satului transilvănean, stratificare pe care Slavici o înfățișează și in prozele sale. Este suficient să amintim *Gura satului* ori *Pădureanca*.

Mișcarea culturală a românilor transilvăneni este pusă de Slavici, cum face și în alte lucrări ale sale, în legătură cu biserica, reprezentată prin cele două confesiuni, ortodoxă și greco-catolică. Biserica ortodoxă constituie în cursul secolelor principala stavilă în calea politicii de catolicizare dusă de Curtea din Viena, prin mijlocirea căreia spera să realizeze unitatea Imperiului. Slavici pornește și aici de la stări reale de lucruri. Biserica patrona, cum am arătat mai sus, instituțiile de învățămînt cu limba de predare română. Guvernele de la Budapesta iau împotriva lor cele mai draconice măsuri pentru integrarea în învățămîntul de stat, cu limba de predare maghiară. Îndepărtarea de biserică constituia în aceste condiții social-politice, indiferent ce formă lua, slăbirea rezistenței naționale la politica de deznaționalizare dusă de stăpînirea austro-ungară. Situația extrem de gravă în care se găsea învățămîntul românesc din Transilvania la începutul secolului nostru îl determină pe Slavici să-și manifeste îngrijorarea cu privire la primejdia demoralizării în societatea românească de dincoace de Carpați, de la care se aştepta sprijin în lupta ce-o duceau românii transilvăneni în apărarea culturii naţionale.

Românii din Imperiul Austro-Ungar răspund la politica de îngrădire a învăţămîntului în limba naţională cu înfiinţarea de reuniuni culturale. Asociaţiunea transilvană pentru literatura şi cultura poporului român (Astra) este cea mai cunoscută, însă merită să reţină atenţia şi activitatea Societăţii pentru fond de teatru român, care, ţine, asemenea Astrei, adunări anuale în care dezbaterile se duc în limba română. Activitate rodnică desfăşoară pe tărîm cultural şi Reuniunile de femei, înfiinţate în centrele mai importante, precum şi reuniunile profesionale (ale meseriaşilor, agricole). Un aspect specific mişcării culturale transilvănene îl formează reuniunile corale, la care participă şi ţăranii. Unele dintre ele, ca cea din Chizătău (Banat), formată din ţărani, se fac cunoscute şi dincolo de hotarele ţării.

Slavici împlineşte tabloul mişcării culturale cu prezentarea presei. Înfiinţarea de ziare, *Gazeta Transilvaniei, Telegraful român, Federaţiunea, Albina, Tribuna,* ca şi a unor reviste ca *Familia, Gura satului, Foişoara Telegrafului român (Foiţa), Albina Carpaţilor, Biserica şi Şcoala* nu puteau determina, după părerea sa, o mişcare literară în secolul trecut. Acest tablou se cuvine completat cu ziarele *Orientul latin* (Braşov), *Luminătorul* (Timişoara), *Observatoriul* (Sibiu), *Foaia poporului* (Sibiu), *Tribuna poporului* (Arad), *Unirea* (Blaj) şi revistele *Foaie pentru minte, inimă şi literatură* (Braşov), *Speranţia* (Arad), *Lumina* (Arad), *Transilvania* (Sibiu), *Şcoala şi Familia* (Braşov). Slavici conduce unele din aceste publicaţii *(Tribuna)*, le redactează *(Gura satului)* sau colaborează la ele *(Speranţia, Lumina, Telegraful român, Albina Carpaţilor, Şcoala şi Familia, Tribuna poporului).* Deşi climatul politic era ostil dezvoltării culturii naţionale, se afirmă totuşi personalităţi şi în literatură ca G. Coşbuc, în cadrul mişcării tribuniste, ori Octavian Goga şi I. Agârbiceanu, care debutează în publicaţiile transilvănene înainte de 1900.

În expunerea asupra „stărilor politice", ultima parte a studiului, Slavici demonstrează că Transilvania n-a făcut parte niciodată din Regatul Ungar. Actul din 1867, prin care Transilvania este alipită la Ungaria se face fără consultarea populaţiei, ca o concesie făcută de Curtea din Viena cercurilor conducătoare din Ungaria ca să fie recunoscută Monarhia Habsburgică drept autoritate supremă în statul dualist austro-ungar.

Mare atenţie acordă Slavici Diplomei împărăteşti din 20 octombrie 1860, la care se referă şi în alte scrieri ale sale. Monarhia Habsburgică se vede silită să treacă la un regim „liberal", ca urmare a înfrîngerilor grave suferite în 1859 în războiul cu Franța și Sardinia, răscularii ducatelor de sub stăpînirea sa, Parma și Modena, și amenințării popoarelor din Imperiu cu proclamarea independenței față de Curtea din Viena.

Diploma împărătească înscria în paragraful întîi că împăratul își exercita dreptul de a da legi, a le modifica ori abroga, „numai cu conlucrarea Dietelor legal întrunite". În baza acestei Diplome împărătești, românii decretează în Conferința de la Sibiu din 1—4 ianuarie 1861 națiunea română „națiunea politică independentă de celelalte națiuni" (V. Moldovan, *Dicta Ardealului din 1863—1864*, Cluj, 1932, p. 25). Dieta Transilvaniei se întrunește la Sibiu la 1 iulie 1863 și votează mai multe legi, dintre care două de mare însemnătate în viața politică a provinciei, *Articol de lege despre efectuarea egalei îndreptățiri a națiunii române și a confesiunilor ei* și *Articol de lege privitor la întrebuințarea celor trei limbi ale țării în comunicațiunea publică oficioasă.* Românii încetau, potrivit acestor legi, să mai fie considerați națiune tolerată, se recunoștea egalitatea confesiunilor și dreptul introducerii limbii române în administrație în ținuturile cu populația majoritară românească. Se desfășoară, în baza acestor legi, o vastă activitate pe teren politic și se aleg organe de conducere noi, comunale și comitatense, cu reprezentanță proporțională, după naționalitățile care locuiau comunele și comitatele. După același principiu se decretează și introducerea limbii române, ca limbă oficială în „oficii" (cancelarii). Acum se înființează și Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român, își deschide cursurile Preparandia (Școala normală) din Arad și se înființează un nou ziar, *Concordia,* alături de mai vechile publicații, *Gazeta Transilvaniei, Foaie pentru minte, inimă și literatură* și *Telegraful român.*

Slavici avea dreptate să privească Diploma împărătească din octombrie 1860 ca un act cu implicații multiple în viața socială și politică a românilor transilvăneni. Diploma proclama egalitatea cetățenilor în fața legilor, garanta libertatea religioasă, impunea obligația generală în prestarea serviciului militar și plata impozitelor. „Împrejurările în care acest dar a fost acordat — scria K. Marx în 23 octombrie 1860 — și mîinile care l-au oferit îi imprimă mai curînd un caracter de subterfugiu decît de concesie sinceră [...]. De altfel, analele istoriei nu oferă exemple din care să reiasă că ar fi existat monarhi care să-și fi îngrădit propriile lor privilegii și să fi cedat în fața revendicărilor poporului altfel decît sub o puternică presiune din afară, după cum nu există cazuri ca ei să-și fi respectat cuvîntul atunci cînd aveau posibilitatea de a-și încălca, fără teamă de răspundere, jurămintele și promisiunile" (K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 15, București, 1963, p. 199). Cuvintele lui K. Marx se vor adeveri, nu peste multă vreme. Împăratul Austriei, Franz Joseph, adresează un manifest către „popoarele" sale, în 20 septembrie 1865, prin care le aduce la cunoștință că abroga prevederile Diplomei din 20 octombrie 1860. Slavici nu amintește de acest lucru, însă, observator atent al vieții social-politice din Transilvania, descrie cu multe amănunte și chiar cu întîmplări personale consecințele abrogării prevederilor Diplomei împărătești. Guvernele maghiare iau ca o primă măsură scoaterea limbii române din administrație, ca să treacă apoi și la înlocuirea ei cu limba maghiară în învățămîntul confesional, deși acesta nu era susținut de stat. Măsurile restrictive sînt extinse treptat, prin noi legi și prin modul de aplicare a lor la toate domeniile de activitate.

Politica aceasta va întîmpina, cum arată și Slavici, opoziția tot mai puternică a popoarelor oprimate și va grăbi prăbușirea Imperiului Austro-Ungar.

Periodizarea lui Slavici privind istoria Transilvaniei poate fi luată sau nu în considerare. Important este însă faptul că prozatorul oferă o imagine asupra acțiunilor întreprinse de nobilimea maghiară de-a lungul tuturor acestor perioade, pentru obținerea de concesii din partea Curții din Viena. Slavici se declară pentru „împăratul" și împotriva nobilimii. Declarațiile sale în sprijinul Monarhiei Habsburgice sînt însă teoretice, întemeiate pe convingerea a ceea ce ar fi trebuit ea să reprezinte într-un stat multinațional. Din expunerea întîmplărilor, așa cum o face Slavici, se desprinde că Monarhia Habsburgică era foarte departe de-a răspunde la acest deziderat teoretic. „Împăratul" era prizonierul cercurilor conducătoare, nu avea libertatea de acțiune și cu atît mai puțin autoritatea să vină în sprijinul popoarelor oprimate din Imperiu. Exemplul cel mai concludent il oferă însuși Slavici cînd arată că Franz Ioseph nu poate primi *Memorandumul* românilor transilvăneni întrucît era îngrădit prin „formele constituționale". Dacă scopul fusese totuși atins, cum arată tot Slavici, faptul acesta nu privea numai politica cercurilor conducătoare din Imperiu, ci și prezența formală a „împăratului" în fruntea statului dualist austro-ungar.

Cînd se încheie Pactul dualist în 1867, românii din Imperiul Austro-Ungar nu aveau partide politice. Românii bănățeni hotărăsc într-o conferință ținută la Timișoara, în februarie 1869 înființarea Partidului Național al Românilor din Banat și Ungaria. Conferința se declară pentru *activism*, prin care se înțelegea participarea la alegeri și la viața parlamentară. Românii din Transilvania se întrunesc și ei într-o Conferință Națională la Miercurea, lîngă Sibiu, în martie 1869 și pun bazele Partidului Național Român din Transilvania. Conferința se pronunță pentru *pasivism*, prin urmare pentru neparticiparea la alegeri și viața parlamentară. Conferința națională a românilor din Transilvania și Banat, ținută la Sibiu în mai 1881, hotărăște unificarea celor două partide politice și întemeierea Partidului Național Român. Conferința menține însă cele două tactici de luptă, *activismul* și *pasivismul*. Măsurile restrictive impuse de guvernele maghiare fac ca românii bănățeni să poată trimite în Dietă tot mai puțini deputați. Slavici menționează că ultimul deputat român este Traian Doda, ales în 1887, care însă renunță la mandatul său. Conferința națională, ținută tot la Sibiu în mai 1887, adoptă o tactică unică de luptă, *pasivismul*, care este menținută pînă în ianuarie 1905.

Slavici este ales secretar al Partidului Național Român în 1887, cînd se adoptă pasivismul, tactică unică de luptă. Considera însă ca mai potrivită orientarea politică a lui Șaguna, cu alte cuvinte *activismul*. Adoptarea acestuia la Conferința Națională din ianuarie 1905 îl determină pe Slavici să se ocupe într-un capitol special de sistemul electoral și de consecințele sale în viața politică a românilor transilvăneni. Acest sistem, aplicat de guvernul maghiar, face ca Partidul Național Român să sufere o grea înfrîngere în alegerile din 1910. Această problemă stă în atenția lui Slavici în alte lucrări ale sale.

Nobilimea și burghezia maghiară cereau concesiuni din partea Curții din Viena în numele poporului maghiar. Adevărul era, arată Slavici, că le cereau „să-și asigure", pentru ele și „clientela lor", „cîștigul fără muncă". Prozatorul se întîlnea cu Eminescu în condamnarea claselor exploatatoare. Poporul maghiar ducea lupta împotriva Curții din Viena, spre deosebire de clasele conducătoare, pentru cucerirea independenței naționale. Nu încape discuție că această luptă era justă, după cum justă era și lupta popoarelor din Regatul Ungar pentru cucerirea independenței naționale.

Slavici integrează în expunere amintiri și informații autobiografice, pe care le reia în *Lumea prin care am trecut* și în alte scrieri ale sale. Sînt de menționat în această privință asasinarea lui Gheorghe Pop (Popa), alegerea lui Anton Mocioni în cercul Șiriei, practica în cancelaria avocatului Mircea B. Stănescu din Arad, conflictul cu Károly Tabajdy (*Opere IX. Memorialistică*, p. 188—189, 201—202, 245—248, 251—252). Unele întîmplări, ca însărcinarea ce i-o dă Conferința Națională de la Sibiu din 1887, sînt reluate din lucrări anterioare (*Românii din Regatul*

Ungar și politica maghiară, București, 1892, p. 25), ca să le întîlnim și în scrierile sale memorialistice de mai tîrziu (*Opere, IX. Memorialistică*, p. 444). Reprezentațiile teatrale ale lui I. D. Ionescu sînt evocate și într-un articol, *I. D. Ionescu la Măcău*, publicat în *Scena* în 1918 (*Opere, IX. Memorialistică*, p. 751—755). Evocarea stă și în atenția biografilor actorului (G. Bogdan-Duică), *Un actor brașovean I. D. Ionescu*, *Țara Bârsei*, I, nr. 4, noiembrie-decembrie 1929, p. 308—315) ; (Ioan Massoff, *I. D. Ionescu de la „Iunion"*, București, 1965, p. 32—33, 35—43, 64). Aplicarea unor practici feudale în pedepsirea văduvei cu purtări rele este descrisă și în monografia în limba germană, cu deosebirea că acolo se face o prezentare mai sumară și se dă ca dată mai 1873 (p. 569, 749). Aceasta pare să fie cea reală, de vreme ce se indică și sursa informației.

Studiul stă și în atenția etnografilor care rețin observațiile sale privind îndeosebi psihologia moților. „Astfel Slavici, într-o lucrare a sa de pe la 1910, găsește pentru moț următoarele caractere : el spune că moții «sînt oameni trupește și sufletește mai colțuroși și mai vîrtoși. Fie scurt, fie înalt, moțul e voinic și îndesat, calcă rar și apăsat, și are ceva din firea ursului»". Și mai departe : „Sînt cazuri cînd cu intuiția și simțul liber surprinzi anumite lucruri în ceea ce au ele mai caracteristic. Acel «calcă rar și apăsat» îndeosebi trădează pentru Slavici un fin simț etnografic. Firește acest simț și l-a adîncit cu timpul și educat printr-o experiență din ce în ce mai mare între diferitele populațiuni în mijlocul cărora a trăit" (Ion Chelcea, *Cîteva constatări asupra caracterului psihologic al moților*, *Societatea de mîine*, IX, nr. 6, aprilie 1932, p. 77).

Slavici schițează în finalul studiului un proiect privind federalizarea Imperiului Austro-Ungar. Mulți intelectuali ai naționalităților oprimate din Imperiu sperau să obțină prin federalizare egalitatea în drepturi cu națiunile dominante. Teoreticianul acestei orientări politice este Aurel C. Popovici care expune principiile federalizării Imperiului Austro-Ungar cu cîțiva ani mai înainte (*Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich*, Leipzig, 1906). Propunerile de federalizare a Imperiului Austro-Ungar se înmulțesc în ajunul prăbușirii sale (*Destrămarea monarhiei austro-ungare 1900—1918*, București, 1964, p. 109). Asemenea propuneri se opuneau dezvoltării ireversibile a evenimentelor istorice. Recunoaște acest lucru și Aurel C. Popovici în ultima sa carte, *La question roumaine en Transylvanie et en Hongrie* (Lausanne-Paris, 1918, p. 222) că Imperiul Austro-Ungar nu avea nici o rațiune să existe (*„Il n'y a plus aucun raison qu'il existe"*).

Considerațiile teoretice ale lui Slavici privind federalizarea Imperiului Austro-Ungar ca și declarațiile privind „credința tradițională“ a românilor transilvăneni în „împăratul“ vin în contradicție cu activitatea sa practică. Prozatorul își desfășoară activitatea, atît culturală, cît și politică, sub lozinca „Soarele pentru toți românii la București răsare“ și aduce, cum am mai arătat, o contribuție dintre cele mai importante în înfăptuirea unității statului național român.

ROMÂNII DE PESTE CARPAŢI

Românii de peste Carpaţi, Bucureşti, Institutul de Arte Grafice C. Sfetea, 1911, 95 p. (Biblioteca Societăţii „Steaua", No. 27).

Societatea „Steaua" se înfiinţează în 25 noiembrie 1900 în Bucureşti şi se înscria între măsurile luate de Spiru C. Haret pe tărîm cultural-educativ. „Societatea «Steaua» are de scop de-a lucra — se arăta în statutele ei — pentru tipărirea şi răspîndirea de scrieri şi publicaţii morale, patriotice şi de folos practic, şi pentru împiedecarea, prin toate mijloacele legiuite, a răspîndirii de scrieri şi publicaţii imorale sau cu tendinţe contrarii statului şi ideii naţionale române." Comitetul de conducere se formează la înfiinţarea societăţii din : Ion Kalinderu — preşedinte, Sava Şoimescu — vicepreşedinte şi Spiru C. Haret — administrator-casier. Societatea se bucură de-o bună primire din partea publicului şi desfăşoară o activitate rodnică pînă la izbucnirea primului război mondial. Tipăreşte, pînă la apariţia lucrării lui Slavici, 27 de titluri, într-un tiraj însumînd mai bine de un milion de exemplare. După 1918 Societatea „Steaua" cedează Casei Şcoalelor drepturile de autor, aceasta preluînd şi sarcinile sale cultural-educative (Petre Dan, *Asociaţii. Cluburi, Ligi. Societăţi*, Bucureşti, 1983, p. 242—243).

Colecţia Bibliotecii Societăţii „Steaua" este inaugurată de G. Coşbuc cu lucrarea *Din Ţara Basarabilor* în 1901 şi tipăreşte în cursul anilor scrieri din toate domeniile. Slavici figurează cu povestirea *La răscruci* care apare în 1906.

Comitetul de conducere al Societăţii „Steaua" deschide lucrarea lui Slavici cu cîteva cuvinte lămuritoare privind geneza ei. Transcriem acest text pentru a avea o imagine atît asupra structurii lucrării cît şi a locului pe care îl ocupă în Biblioteca „Steaua", una din cele mai populare colecţii din ajunul primului război mondial. „Cele dintîi douăzeci de broşuri ale bibliotecii noastre — se arată aici — fiind complect epuizate, Comitetul Societăţii «Steaua» a hotărît retipărirea lor. Astfel în cursul acestui an chiar, patru asemenea noi broşuri vor fi date la iveală. Între ele urma să fie şi lucrarea regretatului I. Russu-Şirianu, *Românii de peste Carpaţi*, ce formează No. 15 al bibliotecii. Cum însă această lucrare a bunului român şi valorosului ziarist e alcătuită mai mult din date statistice azi învechite, Comitetul a crezut că e mai bine să publice în locul ei o nouă scriere, de o informaţie mai folositoare şi mai durabilă. În acest scop s-a adresat d-lui I. Slavici, unul din cei mai buni cunoscători ai românilor transcarpatini. D-sa a binevoit a-i pune la dispoziţie scrierea de faţă care, fiind o lucrare nouă, se tipăreşte cu un no. deosebit al Bibliotecii «Steaua», ce va număra astfel două scrieri cu acelaşi titlu, nu însă şi cu acelaşi conţinut."

Cartea lui I. Russu-Şirianu, *Românii de peste Carpaţi*, tipărită în 1908, prezintă, pe bază de statistici, situaţia demografică din Transilvania şi tratează, foarte pe scurt, „starea culturală" şi „starea economică". Nepotul lui Slavici transferă aici datele din lucrarea anterioară, *Românii din statul ungar*, tipărită în 1904. I. Russu-Şirianu prezenta situaţia demografică din Transilvania, cum se desprinde de aici, cu două decenii în urmă. Comitetul de conducere al Societăţii „Steaua" aşeaptă „o nouă scriere, de-o informaţie mai folositoare şi mai durabilă".

Slavici consideră oportună reluarea problemelor cu care se ocupă în lucrarea *Românii din Ardeal*, tipărită cu un an mai înainte. Ţine însă seama în elaborarea noii lucrări de prevederile statutelor Societăţii „Steaua", potrivit cărora scrierile din colecţia ce-o patrona se impunea să aibă un folos practic şi să servească „ideii naţionale". Lucrările din această colecţie se adresau, pe de altă parte, absolvenţilor şcolilor primare şi celor cu cîteva clase secundare spre a le veni în sprijin în procesul de autoinstruire. Noua lucrare răspunde la aceste deziderate.

Expunerea se axează pe structura lucrării anterioare. Importantă este însă aici selecţia informaţiilor întîlnite şi în lucrările de mai înainte şi îmbogăţirea lor cu altele noi. Capitolul *Pămîntul şi locuitorii*, cu care se deschide lucrarea, reţine din *Stările topografice şi cele etnografice* numai acele informaţii care îi puteau ajuta pe cititorii din categoriile menţionate mai sus, să-şi facă o imagine despre geografia Transilvaniei şi locuitorii ei. Deşi restrînge informaţia, prozatorul enunţă teza potrivit căreia condiţiile geografice şi demografice determină şi dezvoltarea economică şi culturală a poporului.

Procesul de stratificare în lumea satului stă și aici în atenția lui Slavici și îl pune în legătură cu structura demografică a provinciei. Procesul de stratificare favoriza înmulțirea băncilor și prozatorul prevestește o catastrofă economică. Considera că ea putea fi evitată prin diversificarea ocupațiilor și îndrumarea tinerilor generații spre industrie și comerț. Orientarea aceasta cerea timp îndelungat spre a fi pusă în aplicare și un mare număr de transilvăneni emigrează, îndeosebi în America, în speranța că se puteau salva din sărăcie. Problema aceasta stă și în atenția lui I. Russu-Șirianu în lucrarea sa.

Prozatorul insistă și cu acest prilej asupra contribuției lui Andrei Șaguna pe tărîm cultural și aduce în discuție importanța *Statutului organic* prin care îngrădește, cum am arătat, amestecul guvernelor maghiare în viața bisericii. Întîlnim aici și teza din lucrările anterioare potrivit căreia Ioan Inocențiu Micu-Klein depășește preocupările confesionale prin transformarea instituțiilor de sub îndrumarea sa în centre de propagandă „culturală națională". Slavici recunoaște, înaintea multor istorici literari, contribuția „Junimii" în dezvotlarea mișcării literare transilvănene. Prozatorul reprezenta exemplul cel mai strălucit în această privință. Stadiul în care se găsea mișcarea literară din provinciile românești de sub stăpînirea austro-ungară este pus în legătură cu orientarea spre propaganda culturală, care nu ținea seama întotdeauna de cerințele estetice. Slavici scoate încheierea că acestui fapt se datora și existența unui public restrîns, pregătit să recepteze creația literară și artistică. Era una din cauze, nu însă singura și nici cea mai importantă. Pregătirea unui asemenea public se face în școală și Slavici însuși arată că la o populație românească de peste trei milioare funcționau în Transilvania patru licee cu limba de predare română, un gimnaziu și cîteva școli profesionale. Învățămîntul superior se limita la institutele teologice în programele cărora literatura ocupa un loc secundar. Meritul tribuniștilor stă în faptul de-a fi încercat să facă educația estetică a publicului prin foiletonul *Telegrafului român* și al *Tribunei,* prin înființarea Bibliotecii poporale a *Tribunei* și prin întemeierea unei reviste, ca *Albina Carpaților*, consacrată literaturii și artei. Pe linia vechilor preocupări ale lui Slavici se înscria și reafirmarea tezei potrivit căreia la baza limbii literare trebuie să stea limba vie a poporului, cartea veche românească și întreaga literatură română.

Schimbarea cea mai importantă operată de Slavici în raport cu lucrarea anterioară o constituie introducerea unei noi periodizări în prezentarea stărilor politice. Criteriile după care se călăuzește prozatorul țin de viziunea sa asupra istoriei românilor din Imperiul Austro-Ungar. Nu încape însă discuție că Revoluția din 1848 se înscrie ca un moment important în istoria românilor transilvăneni, ca şi a celor din celelalte provincii româneşti. Slavici insistă, pe bună dreptate, asupra desfiinţării iobăgiei şi consecinţelor acestei măsuri în dezvoltarea societăţii româneşti. Diploma împărătească din 1860, la care se referă Slavici şi în alte lucrări ale sale, nu marchează o nouă epocă în istoria românilor transilvăneni. Diploma cuprindea, cum am arătat în notele noastre (p. 635), prevederi importante privind emanciparea socială şi economică a popoarelor din Imperiul Habsburgic, însă ele sînt revocate de Franz Joseph, cum procedează şi Iosif al II-lea cu decretele sale în 1790. Nu marchează o etapă nouă în istoria Transilvaniei nici evenimentele din 1873. Mult mai important sub raportul unei periodizări este Pactul dualist încheiat de Curtea din Viena şi guvernele de la Budapesta în 1867. Acest act politic, săvîrşit fără consultarea popoarelor din Imperiu, are consecinţe din cele mai grave pentru dezvoltarea lor. Se schimbau, prin el, înseşi bazele constituţionale ale Imperiului şi se legifera desfiinţarea statului poliglot. G. Bariţiu caracteriza foarte sugestiv dualismul, cînd scria că el urmărea ca popoarele de „peste rîul Leita să fie supuse germanilor, iar cele de dincoace maghiarilor, două popoare domnitoare şi opt supuse, ascultătoare, două limbi suverane şi opt aruncate după uşă" (*Părţi alese din istoria Transilvaniei*, III, Sibiu, 1891, p. 393).

Capitolul final, *Mişcarea poporaţiunii*, este o sinteză a stărilor sociale expusă în date statistice, cum procedează şi I. Russu-Şirianu mai înainte. Slavici trimite la o lucrare a lui Eugen Brote, fără să facă alte precizări. Informaţiile sînt extrase din lucrarea *Cestiunea română în Transilvania şi Ungaria*, tipărită în româneşte şi în germană în 1895 şi în italiană în 1896. Prozatorul considera că emigrările constituiau principala cauză a descreşterii populaţiei din provinciile româneşti de sub stăpînirea austro-ungară.

Românii de peste Carpaţi este o lucrare nouă, nu atît prin informaţie, cît mai ales prin construirea discursului critic. Problemele puse în discuţie — aici şi în lucrările anterioare — îşi vor găsi rezolvarea prin desăvîrşirea unităţii statului naţional român.

ÎN COLABORARE

RAPORTUL D-LOR I. SLAVICI ȘI G. MANDREA (ARHITECT) DESPRE MONASTIRILE DE DINCOACE DE MILCOV

Raportul d-lor I. Slavici și G. Mandrea (arhitect) despre monastirile de dincoace de Milcov. În *Monumente naționali. Monastiri și biserici ortodoxe.* Raporturi de la Comisiunile întocmite pentru cercetarea lor, Partea II-a, București, Tipografia Statului, 1881, p. 177—249 (Ministerul Instrucțiunii Publice și al Cultelor). Pe copertă se inserează 1882.

Se reproduce, fragmentar, cu titlul *Monumentele noastre istorice (Monastirile)* în *Aurora română*, II, nr. 2, 1 februarie 1882, p. 17—23.

Constituirea de comisii însărcinate cu cercetarea monumentelor istorice și întocmirea de rapoarte se încadra într-o acțiune mai largă a lui V. A. Urechiă, intelectual cu o bogată experiență pe tărîm cultural. Ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice între 10 aprilie 1880 și 1 august 1882, pregătește proiecte de legi pentru diferite sectoare din viața culturală a țării. Pentru documentare apelează la personalități cunoscute, cum procedează și în privința învățămîntului. V. A. Urechiă numește mai multe comisii care asistă la examenele de sfîrșit de an din iunie 1881 și întocmește rapoarte. Slavici face parte, cum știm, din una din aceste comisii și întocmește un raport în care atrage atenția asupra deficiențelor din învățămîntul nostru (*Opere XI. Scrieri pedagogice*, București, 1983, p. 11—20, 627—628). Prozatorul este invitat de V. A. Urechiă să facă parte și din comisiile pentru cercetarea monumentelor istorice, dovadă că se bucura de prestigiu în mișcarea culturală a vremii.

Comisia pentru cercetarea monumentelor de dincoace de Milcov se formează din Ioan Slavici, G. Mandrea, arhitect, și Dora Hitz, profesoară de desen la Azilul „Elena Doamna“ din București. Nu se vede însă de nicăieri că participă și ea la lucrările comisiei, extrem de obositoare. Pentru monumentele istorice din Moldova întocmesc rapoarte

Pantazi Ghica și Nicolae Ionescu, profesor la Universitatea din Iași. Rapoartele lor se publică tot în volumul *Monumente naționali* (Partea I, p. 7—164, 165—173).

Comisia formată din Ioan Slavici și G. Mandrea avea sarcina să viziteze monumentele din districtele Mehedinți, Gorj, Romanați, Vîlcea, Dolj, Olt, Argeș, Muscel, Dîmbovița, Prahova, Teleorman, Vlașca, Ilfov. Comisiei îi revenea obligația să întocmească rapoarte separate potrivit listei Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice pentru 118 monumente — mănăstiri și biserici și altfel de așezăminte de cultură. Călătoria durează 49 de zile însă comisia nu poate cerceta toate monumentele din lista întocmită de minister. Izbutește să vadă abia jumătate din ele — „64 deosebite monumente".

V. A. Urechiă fixează într-o *Deciziune* obiectivele pe care să le urmărească comisiile în investigațiile lor : „a) De a le cerceta din punctul de vedere artistic , b) De a le cerceta din punctul de vedere istoric ; c) De a însemna părțile din edificiu care urmează a rămîne neatinse ori restaurate, cu cea mai mare veghere ca să nu se altere stilul ori să se nimicească niscai fresce, portrete și inscripțiuni istorice" (*Monumente naționali*, I, p. IV). Acest program cuprinde indicații care permit să ne formăm o imagine despre metoda de lucru a comisiei.

Itinerariul străbătut de Slavici și Mandrea în cele aproape două luni nu poate fi stabilit, ci numai aria geografică a investigațiilor. Aceasta este cea fixată de V. A. Urechiă în *Deciziunea* sa. Informații în această privință găsim în studiul *Românii din Ardeal* din 1910. Se poate stabili un paralelism între localitățile înșirate aici și monumentele descrise în *Raportul* comisiei. Merită să rețină atenția și precizarea că localitățile pe care le înșiră le vizitează „într-o singură călătorie", cînd stă în fiecare din ele „cel puțin 2—3 zile" (p. 280). Apare limpede că o asemenea călătorie, cu popasuri lungi în fiecare localitate, o întreprinde dintr-o însărcinare oficială.

Slavici și Mandrea adoptă în gruparea mănăstirilor un criteriu funcțional : gropnițe pentru demnitarii țării, locuri de popas pentru călători, fortărețe de apărare împotriva dușmanilor, stabilimente de îngriijre a bolnavilor, așezăminte pentru viața monahală. Micile monografii cuprind informații prețioase privind așezarea geografică, istoricul monumentelor, starea în care se găseau. Se acordă atenție și vestigiilor istorice, bibliotecilor mănăstirești, deținătoare de texte de veche limbă românească. Criticile mai severe privesc schimbarea destinației unor vechi așezăminte de cultură. Transformarea Mănăstirii Cozia în închisoare este criticată și de Eminescu în *Timpul* în 1877—1883.

Problema care se pune aici privește stabilirea contribuției fiecăruia din cei doi membri ai comisiei la întocmirea *Raportului*. Sarcina arhitectului în comisie este precizată de V. A. Urechiă în *Deciziunea* sa: „Arhitectul din comisiune — arată el — va revedea și întocmi devizul necesar și va ridica planul monumentului" (I, p. IV). Aparțin lui G. Mandrea evaluările și înscrierea sumelor necesare pentru executarea lor. *Raportul* este întocmit de Slavici, care completează prezentarea monumentelor cu datele puse la dispoziție de arhitect.

Cauzele care contribuiau la degradarea monumentelor istorice sînt consemnate în raport în cursul expunerii, la fiecare caz în parte. Am reține, ca mai importante, intemperiile, schimbările în destinația lor inițială, lipsa bunei gospodăriri și practica „modernizării", prin care se desfigurau monumentele istorice.

Modul de întocmire a raportului depășește instrucțiunile oficiale prin descripțiile din natură, înfățișarea obiceiurilor din lumea satelor și considerațiile de natură politică. Pentru un ministru putea fi chiar supărător faptul că în raportul ce i se prezenta se vorbea de „reuniunea muntenilor", de la Polovraci, „cel mai mare bîlci sub poala muntelui", ori de „șirul de poiene ascunse oarecum sub șirul de munți și înveliți totdeauna într-o ceață albăstrie". Micile monografii sînt, sub aceste aspecte, pagini de literatură.

Raportul stîrnește un ecou neașteptat în presa vremii. Ion I. Bumbac reproduce în *Aurora română* din Cernăuți considerațiile generale pe care le însoțește cu o prezentare introductivă. „Multe, foarte multe îndatoriri naționale — scrie I. I. Bumbac — s-au trecut pînă acum cu vederea și s-au cauzat prin aceasta o daună națională nereparabilă. Una din aceste îndatoriri naționale, și poate chiar cea mai principală a fost și îngrijirea de monumentele noastre istorice, reprezentate, cea mai mare parte, — prin mănăstirile fundate de moșii și strămoșii noștri plini de credință în Dumnezeu și în viitorul poporului nostru român.

Iară această neîngrijire de monumentele noastre istorice, în carile se află păstrat o mare parte din trecutul nostru glorios și stimulul pentru năzuința în viitor —, oare cui să se impute? Fără îndoială că numai *nouă tuturor*, căci toți am avut și avem sacra datorie a le venera și îngriji de păstrarea lor. Dară pînă acum erau atîtea de făcut, de reparat etc., încît în adevăr nu știai de ce să te apuci mai întîi. Astăzi însă nu ne mai este iertat a trece și această îndatorire cu vederea — astăzi trebuie să ne ocupăm înadins și de ea dacă nu voim să fie prea tîrziu și să cadă asupră-ne ocara lumii civilizate și blestemul îndreptățit al urmașilor noștri.

Ilustrul bărbat al românilor, neobositul literat V. A. Urechiă, actualul ministru de Culte şi Instrucţiune al României, a înaintat Corpurilor Legiuitoare de acolo un proiect de lege respectiv, prin care s-au denumit mai multe comisiuni spre a cerceta şi refera apoi Ministerului de Culte şi Instrucţiune despre starea în care se află monumentele istorice române de acolo.

Raportul ce ni s-a trimis şi nouă este atît de interesant şi instructiv şi ne atinge atît de mult în partea sa principală şi pre noi, ce avem încă monumente istorice, monastiri în Bucovina noastră — încît ne grăbim a face din raportul d-lor I. Slavici şi G. Mandrea următorul extras carele cuprinde adevăruri, ce se pot zice cu aceeaşi îndreptăţire şi despre monastirile Bucovinei."

Consideraţiile lui I. I. Bumbac pe marginea raportului lui I. Slavici şi G. Mandrea se înscriu ca cea mai importantă mărturie a ecoului stîrnit în presa vremii de punerea în discuţie publică a situaţiei monumentelor istorice. Aspectul acesta ne apare cu atît mai important cu cît discuţia publică se extinde şi la monumentele istorice de dincolo de graniţele de atunci ale ţării noastre. I. I. Bumbac aprecia că era de datoria sa să atragă atenţia şi asupra situaţiei în care se găseau monumentele din Bucovina, atunci sub stăpînirea Imperiului Austro-Ungar. După ce reproduce din raport, I. I. Bumbac pune în discuţie şi această problemă: „În vara trecută — scrie el — am avut fericirea de-a vizita monastirea Dragomirna şi a fi conduşi de stimabilul părinte prior al ei, precuvioşia-sa părintele Veniamin Jacotă prin localităţile acelui monument istoric sînt [sfînt]: prin turnuri, prin localităţile locuite şi nelocuite, prin capele etc., etc. şi ne-a cuprins o jale nespusă văzînd cum că ploaia pe de-o parte, iară gunoiul secular pe de altă parte şi-n fine totala nepăsare sau poate şi neputinţa autorităţilor îndreptăţite, îndatorate şi chemate: a preaveneratului Consistoriu Metropolitan din Cernăuţi ameninţă cu totala ruinare pe acest monument istoric al patriei noastre. Nu ştim cum stă treaba în această privinţă pe la celelalte sînte [sfinte] locuri (monastiri) ale noastre căci nu le-am vizitat, dar tare ne temem că nu mai bine, sau, poate chiar mai rău! Atragem deci atenţiunea preaveneratului Consistoriu Metropolitan din Cernăuţi asupra acestui fapt trist şi dureros şi-l rugăm să nu întîrzie a imita pasul făcut în această privinţă de domnul V. A. Urechiă. De la un mitropolit ca Silvestru Morariu sîntem deplin îndreptăţiţi a aştepta aceasta."

Consistoriul diecezan din Bucovina este făcut răspunzător, sub forma unei invitaţii ceremonioase, de conservarea monumentelor istorice. Consideraţiile sale depăşesc însă preocupările practice şi sînt mărturia cultului pentru vestigiile trecutului și a conștiinței unității naționale a poporului nostru.

V. A. Urechiă întocmește în baza rapoartelor, cum arată și I. I. Bumbac, un *Proiect de lege pentru conservarea monumentelor naționale*, în care prevedea formarea unei comisii de specialiști, care să facă săpături arheologice, să supravegheze restaurările și să publice albume. Critică sever, în termeni împrumutați din raportul lui Slavici, practica „modernizării" monumentelor istorice (*Acta și agenda*, București, 1881, p. 65).

Raportul întocmit de Slavici, cu colaborarea lui G. Mandrea privind aspectele tehnice, reprezintă, în fond, o *catagrafie* a monumentelor de dincoace de Milcov — și cea mai importantă de altfel din secolul trecut —, cu informații bogate, ce depășesc cadrul strict istoric. Pentru Slavici călătoria din 1881 prezintă însemnătate și într-o altă privință: mare parte din ținuturile pe care le străbate acum formează cadrul în care plasează desfășurarea acțiunii din romanele sale istorice de mai tîrziu.

DIE RUMÄNIEN IN UNGARN, SIEBENBÜRGEN UND DER BUKOWINA

Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukowina. Wien und Teschen, Verlag von Karl Prochaska, 1831, 237 p. (Die Völker Oesterreich-Ungarns. Ethnographische und culturhistorische Schielderungen. Sechster Band).
Se reproduce, fragmentar, în *Bukarester Salon,* II, nr. 3, iulie 1884, p. 129—139.

Monografia lui Slavici se încadrează într-o serie de 12 lucrări privind popoarele care făceau parte integral sau parţial din Imperiul Austro-Ungar. Iniţiativa acestei acţiuni culturale, unice în felul său, îi aparţine lui Joseph Alexander Helfert (1820—1910), autor a numeroase tratate şi monografii istorice. Helfert şi-l asociază pe Karl Prochaska, editor din Teschen, care întocmeşte şi un *Prospect*, cu consideraţii generale asupra caracterului multinaţional al Imperiului Austro-Ungar, varietăţii peisajului şi importanţei cercetărilor etnografice. Editorul propune şi titlul celor 12 monografii şi indică numele autorilor. Seria se deschide cu patru monografii consacrate germanilor din Austria, Cehoslovacia, Ungaria, Transilvania şi Tirol, cărora le urmează cîte una pentru maghiari, români şi evrei, după care sînt programate alte patru pentru slavii de nord (cehii, slovacii, polonezii, rutenii), slovenii şi slavii de sud (Dalmaţia, Bosnia, Herţegovina), ca să se încheie cu una privind ţiganii din Ungaria. Din precizările în legătură cu ocupaţia autorilor se vede că cei mai mulţi funcţionau ca profesori pe la diferite licee din Imperiu. Pentru Slavici se face numai menţiunea că era din Bucureşti. Funcţiona însă şi el ca profesor în învăţămîntul secundar. Prochaska îşi informa cititorii că începea tipărirea cu monografiile închinate maghiarilor şi românilor. Editorul mai promitea în *Prospectul* său, pe care îl datează *Teschen, iunie 1881*, că va tipări întreaga serie pînă la jumătatea anului următor. Promisiunea nu va fi îndeplinită și ultima monografie se tipărește în 1883.

Propunerea ca Slavici să întocmească monografia privind românii de sub stăpînirea autsro-ungară o face Jan Urban Jarnik (1848—1923), prin intermediul lui Maiorescu, cu care învățatul ceh întreține o bogată corespondență. „Aș dori să știu — îi scrie Jan Urban Jarnik lui Maiorescu în 4 martie 1880 —: ales[u]-s-a ceva sau ba din colaborarea d-lui Slavici la cartea *Die Völker Oesterreich* supt redacțiunea lui Helfert? Mi-ar părea rău dacă nu, fiindcă sunt convins că d-l Slavici, ca nici unu[l], ar fi în stare să descrie starea materială și intelectuală a românilor din Austria" (*Manuscriptum*, nr. 4, 1971, p. 164).

Slavici era, fără îndoială, cel mai indicat să întocmească această monografie. Străbătuse Transilvania și Bucovina în numeroase călătorii și cunoștea nemijlocit aceste provincii românești. Stăpînea germana, maghiara, latina și cunoștea italiana și franceza încît putea consulta în original tratatele și colecțiile de documente. Prozatorul îngrijea, cum am arătat, editarea tratatului lui Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen,* și colecția sa de documente, care stă la baza istoriografiei noastre naționale. Slavici era pus în situația, cum singur mărturisește, să urmărească îndeaproape cercetările istorice. Acest lucru se vede și din monografie, în care trimite la lucrări apărute în ajunul tipăririi ei.

Existau două zone geografice pe care nu le cunoștea nemijlocit: sudul Transilvaniei și Maramureșul. Slavici întreprinde în vara anului 1880 o călătorie în sudul Transilvaniei, cu intenția, probabil, de-a ajunge și în Maramureș. Dintr-o scrisoare a sa către Maiorescu aflăm că în 2 mai 1880 se găsea în Blaj, după o călătorie de opt zile. „Ieri am fost la Alba-Iulia — îl informează Slavici pe critic — alaltăieri, la Hațeg, joi la Caransebeș, iară marți și miercuri la Lugoj. De la Caransebeș am trecut la Hațeg, alias Ulpia Traiana. Tot timpul am fost dar pe drum, iar cît am stat, am grăbit să-mi pun lucrurile la cale [...] Cît despre călătoria mea, ea a fost pînă acu foarte roditoare. Ar fi fost o mare greșală, dacă aș fi scris etnografia românilor fără de-a fi trecut la Caransebeș și de acolo la Hațeg" (BAR S 60(6)/XVII). De la Blaj își propunea să meargă la Gherla, însă își întrerupe călătoria, după cîte se pare, și se întoarce la București. De altfel Valea Someșului o mai străbătuse după trecerea bacalaureatului în 1868 (*Opere IX. Memorialistica,* p 225—226). Singura provincie românească pe care nu o cunoaște nemijlocit rămîne Maramureșul. Nu va avea prilejul nici mai tîrziu să întreprindă călătorii în această parte a țării noastre. Eminescu își propunea și el să țină conferințe în Maramureș încă în anii studiilor universitare la Viena, însă nici acest proiect al său nu se va realiza atunci şi nici mai tîrziu în anii gazetăriei ieşene şi bucureştene.

Călătoria întreprinsă de Slavici în 1880 peste munţi prezintă importanţă şi într-o altă privinţă. Poartă la Caransebeş lungi discuţii asupra situaţiei din Transilvania cu episcopul Ioan Popasu, care îl primeşte la recomandarea lui Maiorescu, iar la Blaj îi vizitează pe Ioan Vancea de Buteasa şi Timotei Cipariu. Îşi reînnoieşte vechile legături cu Ilarion Puşcariu, profesor la Institutul Teologic-Pedagogic din Sibiu, care îi pune la dispoziţie date statistice, cum arată şi Slavici în monografia sa (p. 578, 757). La întoarcere se opreşte la Arad, unde îl reîntîlneşte pe Vasile Mangra, profesor la Institutul Teologic-Pedagogic de aici, căruia îi solicită, de asemenea, sprijinul în întocmirea monografiei. „Acum te rog pe d-ta să-mi trimiţi — îi scrie Slavici în 10 mai 1880, la sosirea în Bucureşti — datele de care vorbirăm :

1) Numărul morţilor şi al născuţilor — dacă se poate pe protopopiate

2) Numărul copiilor obligaţi a umbla la şcoală (6—15 [ani]) tot pe protopopiate.

3) Şcoli, şcolari, şcoale.

4) Dacă se poate cifra femeilor — cel puţin în mai multe grupe deosebite (E. Gluck, G. Neamţu, D. Vatamaniuc, *Studii şi documente privind activitatea lui Ioan Slavici,* I—II, Arad, 1976, p. 57).

Din scrisoarea lui Slavici trimisă din Blaj lui Maiorescu, la care ne-am referit mai sus, se desprinde că Helfert îi propune să reproducă în monografie şi „portrete de oameni mai însemnaţi". Prozatorul îl informează că îşi făcuse şi această listă în care îi incluse pe Alexandru Suluţiu-Şterca, Timotei Cipariu, George Bariţiu, Andrei Şaguna, Ioan Popasu, Silvestru Andrievici-Morariu, Eudoxiu Hurmuzaki şi Nicolae Vasilco Dintr-o altă scrisoare a lui Slavici către V. Mangra din 23 aprilie 1881 aflăm că editorul renunţă la „ilustraţiuni". Prozatorul îi cere lui Mangra să-i trimită, după datele prezentate Sinodului arădan, numărul total al credincioşilor, născuţilor, cununaţilor, morţilor, copiilor de şcoală, şcoli şi învăţători (BAR 50377). Cîteva zile mai tîrziu, în 28 aprilie 1881, îşi reînnoieşte cererea să-i trimită datele statistice (BAR 50378). Slavici se adresează şi unor colegi ai săi şi Filip Adam, profesor la Institutul Pedagogic din Caransebeş, îi trimite o descriere a portului bănăţean şi a unor obiceiuri practicate în această parte a ţării (BAR 6421). Slavici primeşte şi sprijinul lui Theodor Rosetti, membru în Comisia documentelor Hurmuzaki. Se desprinde acest lucru şi din dedicaţia pe exemplarul ce i-l donează. „D-lui Teodor Rosetti, drept un semn de stimă şi de recunoştinţă pentru concursul binevoitor". Exemplarul se păstrează în fondurile Bibliotecii Centrale Univesitare din București.

Karl Prochaska include în *Prospectul* său și o schemă pe care să o urmeze autorii în elaborarea monografiilor. Reproducem schema în traducere, spre a vedea ce se aștepta de la autori și în ce măsură o respectă Slavici în elaborarea monografiei sale: „Diviziunea internă a materialului e următoarea: 1. Trăsăturile caracteristice ale teritoriului locuit, în măsura în care țara exercită o influență asupra caracterului locuitorilor ei, asupra dezvoltării lor fizice și spirituale. 2. Imigrarea și așezarea nivelului lor cultural din epoca respectivă. Constituirea sistemului de stat. 3. Religia și viața lor spirituală. 4. Dezvoltarea socială 5. Dezvoltarea economiei lor naționale. 6. Epoca modernă și poziția naționalității respective în stat. Noua afirmare a spiritului național. 7. Actuala situație: date statistice. Răspîndirea teritorială. Moravuri și obiceiuri. Legende și cîntece populare. Dezvoltarea spirituală. Poziția în mijlocul celorlalte popoare și relațiile cu ele."

Slavici nu respectă această schemă și concepe monografia ca o scriere literară, cu prolog, în care face o scurtă incursiune în istoria românilor din Imperiul Austro-Ungar, și cu un epilog cu cîteva considerații asupra „stărilor actuale" din provinciile românești de sub stăpînirea austro-ungară. Tratarea ocupă spațiul cel mai extins, depășind prologul și epilogul, luate împreună. Prozatorul dezvoltă punctele 3 și 7 și întocmește un studiu etnografic, cel mai cuprinzător din întreaga sa operă.

Slavici pune la contribuție o serie de tratate și colecții de documente, care stau și la baza studiului *Ardealul* din 1893 (v. p. 620). Întîlnim în monografie și cîteva lucrări românești și străine pe care nu le menționează în studiul de mai tîrziu. Mai importante sînt: M. Kogălniceanu, *Letopisețele Țării Moldovei* (Iași, 1845—1846); Andrei Șaguna, *Istoria bisericii ortodoxe răsăritene* (Sibiu, 1860); Cezar Bolliac, *Monastirile din România* (București, 1862); Aron Pumnul, *Moșiile mănăstirești* (Cernăuți, 1865); T. Cipariu, *Începutul creștinării românilor* (Blaj, 1866); Ion Maiorescu, *Itinerar în Istria și Vocabular istriano-român* (Iași, 1874); P. S. Aurelian, *Bucovina* (București, 1876); A. D. Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane* (Francfurt am Main, 1879), Nicolae Popea, *Arhiepiscopul și metropolitul Andrei baron de Șaguna* (Sibiu, 1879); Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani* (București, 1880). Dintre lucrările cercetătorilor străini rețin atenția cele ale lui Johann Karl Schuller, *Urkundenbuch zur Geschichte der deutschen Ritter im Burzenlande* (Sibiu, 1841); Wilhelm Schmit, *Das Jahr und seine Tage in Meinung und Brauch der Romänen Siebenbürgens* (Sibiu, 1866); Charles Bonner, *Siebenbürgen. Land und Leute* (Leipzig,

1868) ; Adolf Ficker, *Die Völkerstamme der Oesterreichische-ungarischen Monarchie, ihre Gebiete, Gränzen und Inseln* (Viena, 1869) ; Károly Keleti, *Hazánk és Népe a közgazdaság éstársadalmi statistika szempontjából* (Budapesta, 1873) ; Lorenz Diefenbach, *Völkerkunde Öst-Europas* (Darmstadt, 1880) ; Gerhard von Rath, *Siebenbürgen. Reisebeobachtungen und Studien* (Heidelberg, 1880). Este menţionat şi Benjamino ben Jonah di Tudela, un călător evreu în Italia şi Peninsula Balcanică la jumătatea secolului al XII-lea.

Ocupă un loc important în monografie informaţiile extrase din publicaţiile periodice, din statisticile oficiale şi din rapoartele Sinoadelor eparhiale. Se cuvine precizat că în secolul trecut registrele de stare civilă se ţineau de parohii, încît acestea aveau evidenţa naşterilor, căsătoriilor şi deceselor. Tot parohiile se îngrijeau şi de „şcolile poporale" (primare) confesionale. Se explică de ce Slavici apelează la Vasile Mangra şi Ilarion Puşcariu, amîndoi cu rol important în instituţiile confesionale transilvănene, să-i trimită date privind populaţia şi învăţămîntul primar. Vechile registre de stare civilă, ţinute de parohii, sînt preluate de Arhivele Statului şi formează principala sursă de informaţie privind mişcarea populaţiei în secolul trecut.

Slavici menţionează într-o notă lucrarea lui Nicolae Densuşianu, *Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria 1784—1785*, care se va tipări trei ani mai tîrziu. Prozatorul ia cunoştinţă de cuprinsul ei din extrasele publicate în *Analele Academiei Române* şi apreciază că ea va arunca o lumină clară asupra acestor evenimente istorice. Slavici adoptă, cum se desprinde şi de aici, o atitudine critică faţă de izvoarele istorice.

Consideraţiile topografice din monografie cuprind mai puţine date decît cele din *Arădanul*, studiul publicat în 1893. Reţine atenţia delimitarea zonelor geografice în funcţie de cumpăna apelor. Este extinsă şi descrierea peisajului, practică mai rar întîlnită în lucrările de această natură, şi se folosesc procedee literare ce ne îndrumă spre „novele". De altfel Slavici însuşi trimite la *Popa Tanda* şi ar trebui să alăturăm şi ***Pădureanca*** pentru coborîrea „pădurenilor" în Cîmpia arădană în vremea secerişului.

Slavici pune în discuţie teoria potrivit căreia românii rămaşi în Dacia după retragerea administraţiei sub Aurelian s-ar fi refugiat în munţi din calea năvălirii popoarelor migratoare. Prozatorul consemnează încă în primele pagini bibliografia izvoarelor istorice, pe care le însoţeşte cu observaţii personale. Nu încape discuţie că în opţiunea lui Slavici joacă rolul principal admiraţia sa pentru oamenii de la munte şi îndeosebi pentru moţii din Munţii Apuseni. Prozatorul invocă argumente antropologice şi etnografice şi-i consideră, cum s-a putut vedea şi din cele două studii, „chiagul" românilor transilvăneni. Teza aceasta este susţinută şi de Ernst Gamillscheg, cu argumente lingvistice, într-o comunicare, *Über die Herkunft der Rumänen* (Berlin, 1940) tradusă în româneşte *Despre originea românilor* şi publicată în *Revista Fundaţiilor* în august 1940. Teoria aceasta, insuficient demonstrată cu argumente plauzibile, merită totuşi să reţină atenţia prin faptul că se recunoaşte „autohtonismul străvechi, multimilenar, al populaţiei din aceşti munţi" (Ovidiu Bârlea, *Slavici despre moţi, Orizont*, nr. 6, iunie 1976, p. 9) Slavici însuşi se îndepărtează de această teorie două decenii mai tîrziu. În studiul *Românii din Ardeal* îi înfăţişează pe românii transilvăneni, cum am văzut, pe cursul rîurilor, în aşezările lor străvechi, multimilenare, ca şi cele din munţi.

Slavici acordă mare atenţie şi problemei continuităţii românilor în Dacia şi respinge teza lui Robert Roesler pusă în circulaţie în lucrarea sa, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, tipărită la Leipzig în 1871. Cercetătorul german susţine, cum se ştie, că romanii părăsesc Dacia în faţa năvălirii popoarelor migratoare şi poporul român s-ar fi format în sudul Dunării, ca apoi să ocupe teritoriul pe care îl locuieşte astăzi. Prozatorul ţine să precizeze că Roesler avea acces la izvoarele istorice, însă îi lipsea „simţul pentru relaţiile etnografice". Deşi urmărea scopuri politice, Roesler nu putea totuşi eluda unele aspecte istorice ale problemei pe care o pune în discuţie. Convenea astfel că vor fi rămas şi în Dacia romani după retragerea administraţiei, însă foarte puţini. „Eu cred însă că Roesler — scrie Slavici — nu s-a gîndit la nimic precis cînd a afirmat (pag. 68) că au rămas aici doar «puţini» romani după evacuarea Daciei. Căci ce însemnează chiar «puţini» sau «mulţi» la un timp atît de îndelungat? Să presupunem că n-au rămas mai mult de o mie, doar o mie de suflete, care în fiecare sută de s-au dublat numai, ceea ce ar corespunde unei înmulţiri anuale de circa 1/2%. Am avea atunci.

Anno . . .	280 . . .	1000	,,
,, . . .	380 . . .	2000	,,
,, . . .	780 . . .	32000	,,
,, . . .	1180 . . .	512000	,,
,, . . .	1480 . . .	4096000	,,
,, . . .	1880 . . .	65536000	,,

Dacă, deci n-ar fi rămas in Dacia in anul 280 mai mult de o mie de suflete din populaţia romană, atunci chiar şi în condiţiile cele mai puţin favorabile, poporul român ar putea să numere cel puţin 65 000 000 suflete, fără ca în primele secole ale evului mediu să se observe cumva.

Nu poate deci fi vorba de «mult» sau «puţin». Chestiunea este: dacă romanii rămaşi în Dacia erau şi oameni capabili de viaţă, pentru ca în pofida condiţiilor nefavorabile să poată prospera, şi dovezile cele mai bune în acest sens sînt românii de astăzi." Prozatorul respinge teoria lui Roesler cu o logică strînsă şi demonstraţia sa este memorabilă.

Slavici se pronunţă şi împotriva interpretării ce-o dă Jos. Jud. Pič în lucrarea sa, *Ueber die Abstammung der Rumänen* (1880), răscoalei din 1437, condusă de Gheorghe Doja, punct de vedere împărtăşit şi de unii istorici români. „Această răscoală — scrie Slavici — n-a pornit totuşi din partea românilor, n-a fost condusă de ei şi, chiar dacă participară la ea iobagi români, nu poate fi considerată ca o mişcare naţională a românilor." Fr. Engels caracterizează mişcarea revoluţionară din 1437, cu participarea largă a categoriilor exploatate din rîndul românilor, maghiarilor, slovacilor, sîrbilor, rutenilor, „război general al ţărănimii" (Karl Marx, Friedrich Engels, *Opere Vol. 7*, Bucureşti, Editura politică, 1960, p. 398).

Monografia prezintă un interes deosebit prin consideraţiile etnografice privind viaţa poporului român. Slavici nu este cel dintîi cercetător care se ocupă cu creaţia materială şi spirituală a poporului nostru. Importanţa producţiilor populare era însă apreciată, în general, în măsura în care cuprindeau elemente ce puteau servi în demonstrarea vechimii poporului nostru. Prozatorul cercetează şi el creaţia populară sub aspect documentar, însă „nu pentru a lumina trecutul, ci pentru a pune în lumină caracterul nostru etnic, firea şi mentalitatea ţăranului român" (Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 6).

Concepţia aceasta explică de ce acordă mare atenţie delimitării zonelor etnografice şi stratificării în lumea satelor. Pornind de aici, Slavici situează în centrul expunerii obiceiurile la nuntă, ca fiind mai importante prin complexitatea manifestărilor pentru cunoaşterea psihologiei ţăranului român. Descrierea Tîrgului de fete de pe Muntele Găina reprezintă o pagină documentară de prim ordin pentru cunoaşterea unor practici azi dispărute sau pe cale de dispariţie. Interesant de observat că Slavici face în acest sens şi în plan literar o demonstraţie memorabilă. Ne referim anume la „novela" *Gura satului*, publicată cu cîteva luni mai înainte *(Opere, II. Nuvele*, Bucureşti, 1967, p. 60—106).

Preocuparea lui Slavici de-a oferi o privire sintetică asupra unor aspecte etnografice, caracteristice poporului nostru, apare mai evidentă în descrierea portului și dansurilor românești. Componentele portului, îndeosebi cel femeiesc, sînt descrise cu elemente ce se găsesc și în scrisoarea lui Filip Adam, profesorul din Caransebeș, la care ne-am referit mai sus. Prozatorul observă că portul bărbaților este mai variat decît al femeilor, fără să dea și o explicație. Bărbații, în mai mare măsură decît femeile, intră în legătură cu orașul și variațiile din portul lor reflectă influențe din afara zonelor etnografice. Schimbările în port, atît al bărbaților cît și al femeilor, sînt impuse de considerente economice și nu estetice, ori de altă natură. Haina produsă pe cale industrială, chiar mai urîtă și de calitate inferioară, însă mult mai ieftină, vine să ia locul celei frumoase, pentru care se cere muncă multă, pricepere și chiar talent artistic.

Preocuparea de sistematizare se observă și în prezentarea creației populare. Împărțirea în genuri este cea tradițională și definițiile rețin trăsăturile caracteristice, întîlnite și în cercetările anterioare. Doina este poezie lirică ce se cîntă și nu are conținut vesel ; balada se recită, iar cînd se cîntă este acompaniată de un instrument ; basmul se încadrează, prin trăsăturile generale, în tezaurul creației populare europene. Autor de basme, Slavici se oprește la structura acestui gen literar și insistă asupra faptului că povestitorul popular este „de meserie", ceea ce implică cunoașterea conținutului, însă și stăpînirea tehnicii narării, pentru care se cere și talent. Pentru povestirile vesele exemplifică cu eroi ca Păcală, Petrea Prostul, Ioanea Mamei, pe care îi înfățișează și în poveștile sale *(Opere, I. Povești,* București, 1967, p. 82—97, 98—123, 158—168). Textele sînt examinate sub un dublu aspect : creație literară și în practica din zonele etnografice. Slavici întocmește, în fond, mici monografii, cum este cea despre bocet, în care se comentează textul și se descrie ceremonialul la înmormîntări. Prozatorul merge foarte departe și menționează chiar unele practici, ce se întîlnesc numai într-o anume zonă etnografică. Obiceiul întîlnit în Bucovina, precizează Slavici, ca înaintea sicriului să meargă „fluierașii", nu se întîlnește în altă parte la românii din Imperiul Austro-Ungar.

Slavici urmărea îndeaproape tot ce se publica în legătură cu creația populară, cum se desprinde din bibliografia care însoțește comentariile sale. De altfel acest capitol este reluat în *Literatura poporană,* cursul pe care îl ține la Azilul „Elena Doamna" în 1882—1883 *(Opere, X. Studii și articole,* București, 1981, p. 171—194). Aici dezvoltă comentariul literar, completează secțiunile bibliografice, fără însă să mai facă și încadrarea textelor, ca parte integrantă, în manifestațiile etnografice ale poporului nostru.

Monografia oferă şi exemple din care se vede că titlurile ce le dă unor capitole nu corespund cu conţinutul lor. Nu este greu de observat că un capitol ca *Religia* prezintă interes sub raportul expunerii istorice şi nu al practicilor religioase. Prozatorul se opreşte la probleme care formează şi obiectul tratatelor noastre de istorie naţională. Deosebirea consta în faptul că expunerea faptelor istorice este însoţită aici şi de prezentarea formelor de limbă şi interpretarea ce-o dă unora dintre ele ar merita să stea şi în atenţia lingviştilor noştri. Prezentarea formelor din limba vie a poporului formează de altfel trăsătura dominantă a expunerii, alături de comentariul istoric şi etnografic.

Slavici îl informa pe Maiorescu în scrisoarea trimisă din Blaj că Helfert îi cerea să reproducă şi fotografiile personalităţilor mai însemnate, ca în una din scrisorile către V. Mangra să arate că iniţiatorul seriei *de monografii privind* popoarele din Imperiul Austro-Ungar renunţase la propunerea sa. Prozatorul se abate şi aici de la schema din *Prospect* şi de la măsura lui Helfert şi introduce în partea finală a monografiei prezentarea şi a altor personalităţi decît cele pe care le trece în lista iniţială. Seria biografiilor se deschide semnificativ cu cea a lui Gheorghe Lazăr, Ion Maiorescu şi Aron Pumnul, care îşi încep activitatea în Transilvania, ca să fie apoi reprezentanţi de seamă ai deşteptării conştiinţei naţionale în alte provincii româneşti.

Monografia este prezentată de Maiorescu în studiul *Literatura română şi străinătatea*, publicat în *Convorbiri literare* în 1882, ca o realizare importantă în mişcarea ştiinţifică românească. „Lucrarea germană a domnului Slavici — scrie Maiorescu — este de mare interes şi a început să atragă luarea-aminte a Germaniei asupră-i (vezi dările de seamă în *Augsb. Allgem. Zeit.* din iulie 1881, în *Ausland* Nr. 39/1881, în *Globus*, nr. 17 din 1881 etc.). Scrisă într-o limbă destul de bună, cartea, dacă nu cuprinde multă ştiinţă istorică sau etnografică, are cel puţin meritul de-a fi întemeiată pe o intuiţie originală a obiectului ei. Deprins, precum era d-l Slavici, cu viaţa poporului român, observator sigur, conştiincios la lucru, d-sa a dat, mai ales prin expunerile sale asupra situaţiunii geografice, asupra religiunii şi asupra particularităţilor naţionale, o icoană credincioasă a culturii noastre de peste Carpaţi şi Molna, cu atît mai interesantă, cu cît este dezbrăcată de orice pedantism pretenţios şi însufleţită oarecum de însăşi pulsarea vieţii reale a poporului...“ Această caracterizare a monografiei este cea mai cuprinzătoare întîlnită în presa românească din secolul trecut.

Dintre recenziile din periodicele străine, la care se referă Maiorescu, mai importantă este cea din *Allgemeine Zeitung* din Augsburg, publicată în 2/14 iulie 1881 (nr. 195, p. 2850) şi reprodusă în *Timpul*, în traducerea lui Eminescu, în 10/22 iulie 1881. Ea apare în publicaţia germană cu titlul *Die Völker Österreich-Ungarns*, pe care Eminescu îl traduce *Popoarele Austro-Ungariei.* Darea de seamă se deschide cu o comparaţie între monografia lui Paul Hunfalvy despre maghiari şi cea a lui Slavici despre români sub raportul prezentării obiective a faptelor, ca să treacă apoi la relevarea aspectelor mai importante din cea din urmă. Reproducem un fragment referitor la lucrarea lui Slavici:

„Foarte interesant este capitolul asupra religiunii. Românul n-are cuvînt pentru noţiunea *religiune* şi *confesiune.* Românul întrebuinţează pentru aceste două noţiuni cuvîntul *lege.* Credinţa creştină este pentru român legea creştină. Românii sînt creştini; dar ei au unele moravuri şi obiceiuri cari sînt străine creştinismului. Astfel soarele este sfînt la români şi românul adevărat stă aplecat cu capul descoperit în faţa soarelui ce răsare. Vinerea e o sărbătoare şi mai ales ţăranii nu lucrează în această zi, deoarece nimic nu merge bine ce s-ar întreprinde vinerea. Şi pîinea este sfîntă. Înainte de a o începe, se face o cruce cu cuţitul pe dînsa. Dacă cade jos o bucată, se ridică iute, se şterge şi se sărută; dacă s-a prăfuit, se aruncă în foc, parte pentru că aparţine morţilor, parte pentru că a arunca pînea sau a o călca în picioare este mare păcat. Cine nu ţine legea românilor e necurat şi necurat este oricine şi orice stă în legătură cu un asemenea om. Nimeni nu poate bea dintr-un vas, fără a fi vărsat puţin pe pămînt şi este o insultă a oferi unui român apă fără a face această libaţiune. Totuşi «necurăţenia» nu atrage după sine nici ură, nici dispreţ; însă românul nu va purta haina unui necurat, nu va lua pîne de la el, nu va gusta din vasul lui, considerînd de un mare păcat orice comunitate domiciliară cu dînsul. Numai copiii rămîn curaţi totdauna, chiar de ar fi fructul unei căsătorii impure; însă românul uită curînd originea necurată a acelora.

Românul se fereşte de a face prozeliţi şi niciodată n-a existat vreun apostol sau sfînt român. Dacă însă un preot român ar refuza vreunui străin de a-i face slujba, ar da ocazie la mari supărări şi s-ar ţine în nume de rău unui popă, care ar refuza să ţină rugăciune pentru un ovreu bolnav sau eventual să-l îngroape după ritul român.

Capitolul ce vorbeşte despre particularităţile naţionale nu e mai puţin interesant decît cel asupra religiunii. Locuitorii unui sat român se împart în trei clase: fruntaşii, mijlocii şi codaşii şi fiecăruia i se cuvine numai ce are clasa sa. Poziţia fruntaşilor e foarte dificilă. El are un cerc de partizani ce se încred în el orbeşte şi-i recunosc autoritatea. Dar el are şi adversari şi ochii tuturor sînt îndreptaţi spre dînsul. El are dreptul şi datoria a opri în uliţă pe oameni şi mai ales pe tinerime şi a le face mustrări pentru vreo necuviinţă; dar vai de dînsul, cînd comite şi el vreo greşeală, căci numai popii i-e permis a nu face ceea ce povăţuieşte să facă alţii. Un proverb zice : Fă ce zice popa, dar nu ce face el.

Cît priveşte căsătoria, se descrie tîrgul de fete de pe Găina (un munte înalt de 5—6000 urme). În ziua de Sf. Petru şi Paul se ţine un tîrg în vîrful acelui munte. Fetele lucrează : ţes, torc şi coase ani de zile spre a-şi face zestrea. Rudele şi prietenii mai dau cîte ceva. Apoi se pune totul în lăzi frumos lucrate şi vopsite. Orice familie care are o fată mare-şi întinde pe munte cort, în care se aşează zestrea şi fruntaşii familiei aşteaptă pe peţitori. Apoi vin junii, însoţiţi de familiile lor, şi aduc ce au mai bun, mai ales o cingătoare sau brîu plin de aur şi argint, şi după ce şi-au ales o mireasă se face logodna publică. Fata e bine să se mărite în satul părinţilor ei şi soarta unei neveste căsătorită într-alt sat se plînge în nenumărate cîntece populare.

Femei cu forme voluptoase rar se găsesc la români. O figură gingaşă, mîni mici, picior mic, buze subţiri, umeri plini, un bust puţin dezvoltat sînt particulare mai tuturor femeilor române. Femeile româneşti mai au datoria de a-şi cultiva frumuseţea, ba în Banat trebuie să se şi sulemenească.

În genere românul e cam încăpăţînat, nu vrea să înţeleagă şi se ţine în rezervă faţă cu orice idee nouă. În lucruri, cari-i sînt indiferente, este foarte mlădios ; dar în lucruri cari îl privesc de aproape, el e omul cel mai cerbicos şi dacă a luat odată o hotărîre apoi nu o schimbă cu una cu două. De aceea şi este un om de încredere.

Limba română se numără în grupul celor romanice. Construcţia internă este într-adevăr romanică, însă regulele sunetelor se abat mult de la ale limbelor romanice şi tezaurul de cuvinte are multe elemente străine, mai ales slave.

Între cîntecele românilor sînt şi cîntece de iele sau zîne. A treia zi după naşterea unui copil se aştepta cele trei zîne cari hotărăsc soarta celui nou născut. În acea zi se pun pe o masă curată tot felul de bucate şi o sumă oarecare de bani, spre a le dispune bine şi se recitează cîntarea ce laudă puterea zînelor. Darurile sînt ale moaşei.

Le mai menţionăm şi cîntecele de jale (plîngerile), ce se cîntă de femei anume tocmite şi sînt îndreptate cătră cel reposat, ba i se cîntă în ureche. După credinţa românilor, mortul aude şi pricepe tot.

Mortul trebuie ţinut în casă o zi şi o noapte. În acest timp să nu fie lăsat singur şi nici plîngerile să nu înceteze ; de aceea se tocmesc femei plîngătoare, cari «se cîntă» pe rînd, niciodată împreună.

Am relevat aci cîteva puncte cari probează că această carte oferă mult acelora cari se interesează de etnologie.“ (nr. 148, p. 2—3).

Darea de seamă este reprodusă din *Timpul* în *Telegraful român* din Sibiu (nr. 84, 21 iulie 1881, p. 333—334).

Monografia lui Slavici este pusă la contribuţie de unii cercetători străini care se ocupă de Transilvania. Rudolf Bergner comentează în lucrarea sa *Siebenbürgen. Eine Darstellung des Landes und der Leute*, tipărită la Leipzig în 1884, prezentarea moţilor, făcută de Slavici, şi reproduce descrierea tîrgului de fete de pe Muntele Găina.

Monografia lui Slavici este cea dintîi lucrare etnografică de la noi, care urmăreşte „o prezentare de ansamblu, orientată o dată vertical, din trecutul istoric pînă la stările din prezent, apoi orizontal, cu diferitele sectoare ale vieţii sociale şi culturale“ (Ovidiu Bârlea, *Istoria folcloristicii româneşti*, Bucureşti, 1974, p. 211). Deschizătoare de drum în cercetările noastre etnografice, monografia aduce mari servicii în cunoaşterea de către străini a vieţii poporului nostru.

Slavici ţine să precizeze că „natura lucrării“ nu permitea „o discutare amănunţită“ a istoriei naţionale şi se mărginea să prezinte „latura etnografică“ (p. 25). Prozatorul consacră, de altfel, studii speciale istoriei românilor transilvăneni, ca cele incluse în volumul de faţă. Acesta este şi motivul pentru care nu retipărim şi consideraţiile sale istorice din monografia germană.

Prozatorul acordă etnografiei, pe de altă parte, un înţeles foarte larg şi include aici, alături de această disciplină ştiinţifică, şi antropologia, demografia, climatologia. Documentarea sa se întemeiază pe tratate şi izvoare istorice, nu la îndemîna oricui, iar statisticile sale oferă informaţii preţioase cercetătorului de azi.

Slavici priveşte peisajul transilvănean de sus, de pe munţi, şi are sentimentul măreţiei geologicului, cum îl vom întîlni mai tîrziu la Geo Bogza în *Cartea Oltului*. Slavici oferă însă o privire asupra întregului peisaj transilvănean.

ROMÂNII
DIN UNGARIA, TRANSILVANIA ŞI BUCOVINA

(Traducerea textului german)

CONDIŢIILE GEOGRAFICE

Carpaţii răsăriteni formează în desfăşurarea principalului lor lanţ, spre nord, între pasul Tulgheş şi Bîrgău, un nod de nepătruns, astfel, încît trecerea din Transilvania spre Galiţia nu este posibilă decît prin Ungaria sau prin Moldova. Din acest masiv muntos nordic, destul de extins, se desprind două linii divergente ale lanţului de munţi orientate ambele spre sud, cea occidentală, numită în general Bucea, se termină în înălţimile Munţilor Retezat, totuşi nu atît de departe spre sud, iar cea estică, numită Munţii Tătăreşti, care ajunge pînă la înălţimile Buzăului, îndreptîndu-se mai mult spre sud-est. Punctele finale ale acestor două linii se leagă apoi cu un lanţ sudic, mai înalt, Carpaţii meridionali (Alpii), şi astfel înălţimile Carpaţilor formează un triunghi strategic îndreptat cu vîrful spre nord, a cărui latură vestică separă Transilvania de Ungaria, cea estică de fosta Moldovă, iar cea sudică de fosta Valahie.

Văile se formează în chip natural tot din Munţii Nordici. Aproape toate izvoarele pămîntului incluse în acest triunghi se varsă în trei rîuri mai mari ale Transilvaniei, care izvorăsc în cele două puncte finale ale Munţilor Nordici, şi anume Someşul spre vest, la Rodna, Mureşul şi Oltul spre est, la Sîn-Dominic.

Interiorul triunghiului este împărţit astfel, prin două cumpene de apă, în trei bazine. Cumpăna apelor occidentală, între Someş şi Mureş, coboară treptat din înălţimile Munţilor Nordici pînă la un platou, la aşa-numita *Cîmpie*, şi se ridică apoi din nou la Abrud, pînă spre înălţimile de la Găina şi Bihor. Cumpăna apelor răsăriteană este destul de întretăiată. Mureşul şi Oltul izvorăsc în aceeaşi regiune, acolo unde linia estică atinge Munţii Nordici, la Haşmaş, şi curg în direcţii opuse. Mureşul spre nord, iar Oltul spre sud. Ajungînd la coastele grupului nordic de munți, Mureșul face o cotitură treptată spre vest și curge apoi mai departe spre sud, încît de la izvorul său pînă către Tîrgu-Mureș descrie un semicerc aproape complet. Oltul curge pînă în Țara Bîrsei, își abandonează apoi direcția spre sud, face o cotitură bruscă spre nord și se îndreaptă apoi spre vest, apropiindu-se tot mai mult de Mureș. Ajungînd la versantele înălțimilor sudice, spre Sibiu și Alba-Iulia, cele două rîuri sînt foarte aproape unul de celălalt ; dar din nou se îndepărtează brusc, Oltul făcînd o cotitură subită spre sud, se îndreaptă în linie dreaptă spre Dunăre, în timp ce Mureșul, descriind una la fel de bruscă spre vest, curge spre Tisa. La linia pe care am trage-o în imaginație prin punctul unde ambele rîuri sînt mai apropiate între ele, există o cumpănă a apelor mai mică ; să spunem una sudică, care împarte pe cea estică, mai mare, în două ținuturi : spre nord-est este regiunea celor două Tîrnave, spre sud Munții Hațegului și ai Cibinului. [...]

Linia de vest a Carpaților, chiar dacă în unele locuri, îndeosebi în Maramureș, la Abrud și Hațeg, este pregnant conturată, e cea mai deschisă dintre cele trei linii. Există trei drumuri mari ce duc spre șes : de la Alba-Iulia, de-a lungul văii Mureșului spre Arad, de la Cluj la Criș spre Oradea și, de asemenea, de la Cluj pe Someș, spre Satu-Mare. Dintre aceste drumuri cel răsăritean e cel mai comod. El are în stînga Munții Hațegului din care duce un drum secundar prin Porțile-de-Fier spre Timișoara, iar în dreapta Munții Apuseni cu un alt drum secundar spre Arad, chiar și prin înconjur, spre Oradea. Drumul spre Timișoara este destul de comod, totuși trecerea de la Abrud la Hașmaș și mai departe spre Buteni este posibilă, în general, numai pentru vehicule ușoare, iar direct spre Oradea, numai pentru pedeștri și călăreți. Celelalte două drumuri sînt mai puțin comode. Atît Crișul, cît și Someșul curg o parte prin văi înguste, care trebuie abandonate pentru ca peste dealuri mai mult sau mai puțin înalte să se poată ajunge pe versantele din cealaltă parte. Dar cumpăna de apă dintre Criș și Someș nu este înaltă și aici, între ambele drumuri, lanțul Carpaților Apuseni este atît de jos, încît aproape nu se poate indica o frontieră precisă a lui, iar în mai multe puncte este posibilă trecerea pentru vehiculele ușoare. În sfîrșit, mai duce un drum prin Munții Maramureșului, din Valea Someșului peste creasta Rotundei, fie spre Sighetul Marmației, fie spre Valea Mare : este aproximativ la fel de dificil ca și drumul de la Abrud spre Arad. [...]

Coama lanțului carpatic este aproape peste tot netedă, coastele line au un strat de pămînt destul de gros, iar văile învecinate, destul de largi, coboară numai treptat : de aceea, văile se pot folosi de cele mai multe ori doar ca fînaţ, iar locurile de aşezare, împreună cu ogoarele, sînt răspîndite pe coaste, fie izolate, fie în grupuri mai mici. Coamele sînt utilizate de cele mai multe ori numai ca păşune şi sînt foarte potrivite pentru aceasta. Acolo sus, la 5 pînă la 8 000 picioare deasupra nivelului mării, unde de obicei nu mai trăiesc nici un fel de specii de arbori, se întind într-o nesfîrşită suită păşunile acoperite cu iarbă grasă uneori destul de întinse. În această regiune căzînd rouă abundentă şi plouînd adesea, iar *coama* fiind plată şi *versantele* line, iarba este mereu proaspătă, iar izvoarele nu seacă niciodată. Românul denumeşte aceste păşuni prin cuvîntul *poiană*, deci cu un cuvînt care în limba slavă înseamnă şes. Şi o face pe bună dreptate, căci acolo sus există o întreagă lume de înălţimi plate, unde mii şi mii de oi transformă păşunile în hrană pentru oameni şi unde se poate trăi în siguranţă, dispunînd de averea şi bunul propriu. Pe înălţimile munţilor nordici, pe Căliman şi mai mult încă pe munţii sudici, din Retezat pînă în Bucegi, aceste păşuni sînt atît de numeroase şi atît de întinse încît ar trebui să se umble săptămîni întregi pentru a număra toate turmele ce păşunează acolo şi nu se merge prea departe dacă se afirmă că pe înălţimile Munţilor Haţegului, Cibinului şi Făgăraşului există mai mult teren plat decît pe văile anexe. Aceste înălţimi sînt locuite numai în timpul lunilor de vară şi de toamnă de către ciobani şi în parte de către cei ce caută fînaţuri. Numai rareori se cultivă pe înălţimile situate la peste 4 000 de picioare. Totuşi, ici şi colo, se găsesc vechi urme de ogoare şi în regiunile mai înalte.

Ciobanii din Carpaţi, cînd le-a devenit prea strîmtă păşunea, răresc pădurile în modul cel mai simplu : ei pun foc, iar dacă la prima încercare pustiirea nu se produce în modul dorit, merg mai departe cu punerea focului. Aşa s-a întreprins de exemplu, înainte cu vreo zece ani, rărirea pădurilor de brazi din jurul Borsecului. În vremile mai vechi, astfel de răriri se puteau face fără pericolul căruia se expun astăzi chiar dacă incendiatorii rămîn necunoscuţi ; şi multe din păşunile grase s-au creat în acest mod. Deoarece păşunile şi altfel slab regenerate erau păscute, an de an, au dispărut treptat arborii din astfel de luminişuri şi a luat naştere păşunea dorită. Numai acolo unde coastele erau mai abrupte, a fost spălat stratul de humus şi a rămas, în locul păşunii, stînca pleşuvă. Astfel de păşuni, oricît de vechi ar fi, nu sînt plane ca celelalte, ci cel puţin în anumite locuri sînt cu gropi şi pline de rădăcini nedefrişate şi de butuci putreziţi. Doar ici şi colo, se găsesc luminişuri mai mici, ce sînt complet netede, n-au nici un fel de rădăcini şi nu pot fi folosite ca păşuni, deoarece sînt prea mici şi nu sînt în legătură cu păşunile mai mari. De la vechile culturi au rămas pe aceste terenuri doar urme de brazde ce au servit ca haturi sau la scurgerea apelor. Astăzi se utilizează ca fînaţ.

Aceeaşi structură lină o păstrează Carpaţii şi în continuare, în josul văilor.

De-a lungul lanţurilor de munţi se alătură, în interiorul triunghiului, fîşii de teren mai mari, în formă de cazane de munte, străbătute de coline dulci şi mai mult sau mai puţin separate, astfel încît se întîlnesc mereu formaţiuni de acelaşi fel. Fîşia de teren cea mai bogată în forme de reliefuri este Ţara Haţegului. Terenul se ridică începînd de la Timişoara spre Lugoj, Caransebeş şi din nou spre coama liniei vestice. În sfîrşit se atinge aproape pe neobservate versantul de pe cealaltă parte, iar ajuns la Grădişte, la ruinele capitalei de odinioară Sarmisegetuza şi ale Ulpiei Traiane de mai tîrziu, ai în faţă întregul peisaj. Jos de tot, în spate, în munţii destul de abrupţi, apar turnuri şi aşezări senioriale colorate luminos ; mai aproape, în vale, pe coastele munţilor de pe latura stîngă şi a celor de pe latura dreaptă, pe care se găseşte zăpadă şi vara, sînt aşezate satele, pînă sus pe stîncile trunchiate, care se alătură, asemeni unei coroane, masivului Retezat.

Aspectul numeroaselor aşezări umane nu este totuşi acela care să ne trezească sentimentul devenirii necontenite. Ne găsim în pragul unuia dintre cele mai mari ateliere ale naturii harnice, care creează fără încetare şi nu este niciodată mulţumită cu propriile sale creaţii, le distruge mereu pentru a prelucra din nou, după aceleaşi forme, materialul străvechi al naturii care dispune de timp nesfîrşit şi nu-şi acordă totuşi nici o clipă de răgaz. Aici, în acest mare cazan fierbe şi clocoteşte totul. Departe şi cît vezi în vale şi pe coastele line, ochiul vede numeroasele pămînturi cultivate, puse în mişcare, în valuri, de vînt ; între ele, în părţile, situate mai adînc şi mai udate de ape, ale văii, ca şi pe coastele abrupte ale munţilor, ţîşneşte, în unele locuri, verdele proaspăt al livezilor plantate cu arbori fructiferi ; din prăpăstii şi de pe înălţimile mai puţin accesibile privesc întunecate şi dîrze, uneori luminoase şi vesele, pădurile îmbelşugate ; sus de tot, în sfîrşit, bine acoperite şi accesibile doar celor iniţiaţi, se extind poienele de un verde proaspăt ce apare simplu, ici şi colo, între stînci şi în depresiunile umplute cu zăpadă.

Cam în acelaşi fel se prezintă şi celelalte peisaje ale Carpaţilor, de fapt nu totdeauna atît de mari şi delimitate atît de abrupt, dar permanent pline de o vegetaţie variată şi cel puţin aparent compacte. Pe linia vestică există două peisaje de acest fel, Ţara Sibiului şi aceea a Făgăraşului, pe cea estică de asemenea două, Ţara Gurghiului şi a Ciucului, iar în unghiul format de aceste două linii este apoi Ţara Bîrsei, care se extinde departe spre Odorhei, Sfîntul Gheorghe şi Feldioara ;

în nord-vest, unde linia vestică atinge munţii din nord, se mai găsesc ţinuturile mai mici şi neseparate precis de la Bistriţa şi Năsăud. Mai departe, spre centru, în jurul Cîmpiei şi în părţile mai joase ale rîurilor, se întind văile, străbătute de pîraie doar ici şi colo şi mărginite, cele mai multe, de munţi cultivaţi pînă spre culmi. În afară din lanţul principal se ramifică lanţuri secundare mai mici, care evoluează sub formă de raze spre şes şi separă în unele locuri distinct văile ce devin tot mai late.

Partea liniei de vest situată între Mureş şi Someş formează o excepţie de la această configuraţie generală a terenului.

Aici se ating cele mai mari contraste: spre Mureş sînt Munţii Apuseni, atît de bogaţi în minereuri, cea mai aspră regiune a Carpaţilor; iar spre Someş, în special la cumpăna apelor dintre Someş şi Criş, regiunea este atît de plăcută cum cu greu s-ar găsi alta în întreaga Europă, cu o extindere atît de mare. Eşti aproape tentat să consideri în special coastele externe, care reprezintă partea cea mai mare a acestei cumpene a apelor (Sălajul), ca o regiune de coline care se adînceşte brusc; colinele sînt însă atît de mari, iar înălţimile lor atît de extinse, încît trebuie să se meargă ceasuri întregi pentru a ajunge pe culmea lor. Se poate merge o întreagă zi în această direcţie fără a găsi nici un pîrîu cu apă; doar mai departe, în josul văilor, se văd fîşiile bogate de trestie indicînd că şi aici există apă care acţionează în taină. Abia cînd ai ajuns sus, pe culmea de la Cristurul Sălajului, la Şimleu-Silvaniei, pe Măgura sau chiar pe culmea lanţului principal, la Ciucea, îţi dai seama că şesul trebuie să fie undeva foarte departe, la o depărtare necuprinsă de ochiul omenesc. Lanţurile secundare se încrucişează în toate direcţiile, 10 pînă la 15 în mod succesiv, cele mai înalte spre Criş, cele mai joase însă spre Someş, acoperite doar parţial de păduri bogate, şi peste tot unde se termină pădurile, încep cîmpurile cultivate, întinzîndu-se direct pînă la satele concentrate, care dispar de cele mai multe ori în depresiunile bogate în izvoare ale coastelor şi numai ici şi colo se extind spre văi sau spre culmea munţilor.

Cu totul diferită de aceasta e perspectiva asupra Munţilor Apuseni pe care o obţii de pe vîrful de la Găina. Aici, în aceşti munţi, există prăpăstii adînci, ca de exemplu accesul de la Turda pe Arieş sau acel de la Alba-Iulia prin Zlatna, căderi de apă înspumate ca Scărişoara, peşteri vaste ca cea de la Gheţarul, formaţii stîncoase ca cele de la Cetatea, Detunata sau Vulcanul, în fiecare munte există drumurile rătăcitoare fără sfîrşit ale minelor. Găseşti concentrat aici tot ce în altă parte nu găseşti decît răspîndit. Ajuns pe înălţime, bineînţeles din toate aceste lucruri mărețe vezi doar stîncile pleșuve care, în pofida frumuseții lor, n-ar putea hrăni nici cel mai mic vierme.

Sus pe Bihorul se întinde o poiană măreață. Ea este semănată cu cele mai ornamentale flori, dar e prea mică pentru a forma pășune și situată prea sus pentru a putea fi exploatată agricol. Peste tot unde strădania putea fi răsplătită, s-a defrișat și peste tot unde nu este prea umed și unde stratul de pămînt poate rezista revărsărilor de ploaie, semințele au fost încredințate solului. Aproape de tot, unde arborii nu se dezvoltă, iar roadele de obicei nu ajung să se coacă, unde te bucuri să poți face un fel de recoltă înaintea căderii zăpezii, pe culmea munților sînt așezate și răspîndite locuințele și ogoarele împreună cu fînațele ; totuși dacă se îndreaptă ochii spre șes, se văd doar păduri și munți și din nou păduri și munți, pînă în albastrul orizontului, unde dispare totul. Pe cealaltă parte, spre interior, se întinde un cazan mic limitat de coaste înalte și în special spre stînga foarte extinse. Pe aceste coaste există pînă foarte sus pe coamă chiar dacă nu sate, totuși ogrăzi răspîndite, dar numeroase, 3 pînă la 4 000 la număr. În centrul acestor așezări răspîndite se poate vedea un grup mai mare de case, un tîrg, spre care se îndreaptă, o dată sau de două ori pe săptămînă, locuitorii din munți. Oamenii numesc acest tîrg *Cîmpeni*, în germană șes, căci ei dispun doar de atîta teren plat cît este acolo și cei mai mulți dintre ei nici n-au văzut unul mai mare ca acesta.

Aceasta este o parte frumoasă a Transilvaniei, poate cea mai frumoasă, dar și cea mai săracă, care îl îndeamnă pe om mereu să lucreze și îl constrînge fără încetare la lupta pentru existență.

Pe înălțimea Munților Hațegului ciobanul lipsit de griji poate să-și mai cînte încă cîntecele sale ; aici însă, în acești munți stîncoși și bogați în minereuri, devii un muncitor posac, căruia lumea îi apare prea strîmtă iar oamenii prea numeroși. În cursul ultimei sute de ani românii au recurs de două ori la arme și de ambele dăți fură conduși de oameni născuți acolo sus, în imediata apropiere de vîrful Găina. Hrana, pe care natura n-o dăruiește de bunăvoie, trebuie să și-o muncească omul, iar dacă munca este prea aspră, să și-o smulgă prin luptă. Peste tot unde natura e darnică sau unde se deschid căile spre regiuni mai mult sau mai puțin îmbelșugate, omul poate fi răblător : închis însă într-o regiune săracă înconjurată de munți înalți și prăpăstii adînci, separat de restul lumii, chiar și omul cel mai înclinat altfel spre bine devine crud, așa cum sau arătat în mod repetat *moții.*

Pe înălțimile Carpaților solul nu este totuși nicăieri suficient de darnic în raport cu populația ; chiar și unde e, ești silit să cauți jos în văi sau la șes ceea ce-ți lipsește și chiar dacă locuitorul din munți nu cultivă terenul plan, el lucrează totuși la strîngerea recoltei și își ia răsplata muncii cu el, în produse agricole. Astfel persistă, chiar dacă într-o formă modernă, deplasarea încoace și încolo a românilor, regretată de împăratul Iosif al doilea, pînă în ziua de astăzi și populația mai săracă, adică aproape întreaga populație din munți, își petrece o parte a anului la șes. [...]

ORIGINEA ȘI DEZVOLTAREA

[. . . . .]

Românii sînt, în ce privește dezvoltarea lor economică, poporul cel mai rămas în urmă din Imperiu. Despre această rămînere în urmă românii înșiși cred că o pot justifica prin relațiile juridice nefavorabile din trecut; vecinii lor, sașii, și în special ungurii prezintă incapacitatea economică a românilor drept cauză propriu-zisă a sărăciei lor. Adevărul este că nu numai condițiile juridice și personale, dar și condițiile naturale ale dezvoltării lor economice erau nefavorabile.

Frontierele nordice ale teritoriului locuit de români erau la altitudine mai înaltă cu aproximativ 3 000 picioare decît cele sudice.[1] Astfel Orșova este situată la 160, Seghedinul la 240, iar Debreținul la 400 față de Bistrița la 1 177, Sibiul la 1 298, Brașovul la 1 831, Șumuleu din Ciuc la 2 202, iar Sînicolau din Gheorghieni la 2 400 picioare deasupra nivelului mării. După cum se știe, orașele iau ființă totdeauna în punctele situate cel mai jos ale țării. Astfel o localitate ce ține de Gheorghieni, așezată la aproximativ 3 600 picioare deasupra nivelului mării, contează ca fiind localitatea situată în cel mai înalt punct din Transilvania.

Condițiile hidrografice ne duc la presupunerea că mai departe spre sud trebuie să existe alte localități situate la fel de sus.

Izvoarele Mureșului sînt la 2 800, iar acelea ale Oltului la 3 100, în schimb acelea ale Vișeului din Maramureș la 4 000, iar acele ale Someșului Mare la 5 000 picioare deasupra nivelului mării. Și mai sus sînt izvoarele micilor rîuri ce izvorăsc din Munții Apuseni: Crișul Alb la 4 378, Crișul Negru la 4 508, iar Crișul Repede la 5 114; Someșul Mic la 5 252, iar Arieșul la 5 570 picioare deasupra nivelului mării. Văile cele mai adînci ale Transilvaniei sînt pe Mureș: Tîrgu-Mureș e situat la 924, Alba-Iulia la 740, iar Aradul, de la cîmpie, numai la 360 picioare deasupra nivelului mării, în schimb Clujul de pe Someș, la 1 062, iar Oltul, chiar și la Turnu-Roșu, la 1 105 picioare deasupra nivelului mării.

---

[1] Toate datele ce urmează aci le iau din *Anuarele* Oficiului de statistică maghiare (n.a.).

Condițiile de temperatură sînt strîns legate de această înălțare generală a terenului spre nord. Ele se formează în grade, calculate pentru întregul an[1] în modul următor: Arad +12,2, Seghedin +11,2, Debrețin +10,7, Sibiu +8,6, Bistrița +8,3, iar Brașovul +7,5. Căldura maximă, în luna iulie: Arad 23,4, Seghedin 22,8, Debrețin 22,4, Sibiu și Bistrița 19,3, iar Brașovul 19,5. Frigul mediu *maxim*, în luna ianuarie, la Brașov —4,9, Bistrița —4,7, Sibiu —3,9, Debrețin —2,4, Seghedin —1,1, Arad —0,4 grade.

Capacitatea productivă a solului depinde, în ansamblu, de aceste condiții: ea este importantă la frontiera de sud și neînsemnată la cea nordică. Ca s-o determinăm cel puțin aproximativ pentru diversele părți ale teritoriului, nu ni se oferă nici un alt punct de plecare decît raportul dintre agricultură, viticultură și pășunat. Deoarece acolo unde condițiile sînt optim întrunite, în comitatul Timișoarei, în anul 1872, din 1 009 222 iugăre (jugărul = 1 600 stînjeni pătrați), 510 020 iugăre erau ogor, 27 125 iugăre vii, 140 570 iugăre fînaț și 139 459 iugăre pășune; în comitatul Maramureș, în schimb, din 1 682 613 iugăre, 137 128 iugăre sînt ogor, nici un fel de viticultură, 214 074 iugăre erau pășune și 169 005 fînaț. Astfel s-au cultivat în comitatul Timișoarei 53,22%, în Maramureș 8,14% din terenuri. Pe lîngă aceasta, în comitatul Maramureș exista nu numai mai puțin fînaț (12,72% pînă la 14,92%), ci, de asemenea și mai puțină pășune (10,41 pînă la 13,83%). Desigur că pădurile (62,92% din întregul teritoriu) ar fi fost defrișate și mai mult dacă munca ar fi fost rentabilă; dar acolo sus, unde vița de vie nu mai crește, natura este în general foarte aspră și chiar și în locurile situate mai favorabil, solul poate promite numai o recoltă slabă, atît calitativ, cît și cantitativ.

Mai departe spre sud, condițiile devin tot mai bune. Deja în districtul Năsăudului, pe la izvoarele Someșului Mare, e cultivat 9,64% din teritoriu, iar 35,25% e fînaț și pășune. În Scaunul Ciuc, la izvoarele Mureșului și Oltului, se cultivă apoi 13,37% din teritoriu și se folosește ca fînaț și pășune 33,98%. În Munții Apuseni și pe linia sudică, unde vița de vie este răspîndită numai în locurile așezate mai favorabil, și anume pe 23 de iugăre în județul Făgăraș și pe 1 156 iugăre în Scaunul Sibiului, condițiile sînt aproximativ aceleași ca și în partea de nord a Transilvaniei. Aici solul este totuși mai bun și în județul Făgăraș se cultivă 20,92%, în Scaunul Sibiului 14,10%, iar în comitatul Zarandului, în jurul muntelui Găina, 27,83% din terenuri.

---

[1] Pentru anii 1848—1867. *Anuarul pentru 1874* (n.a.).

Dintre cele trei regiuni mai mari pe rîuri, acea a Oltului este cea mai puţin fertilă: din 574 096 iugăre, cultivate pe cursul mijlociu al Oltului, în afara Scaunului Sibiului sînt numai 1 547 de iugăre cu viţă de vie, faţă de care în regiunea mai mică de pe Someşul Mijlociu se cultivă viţa de vie pe 5 231 iugăre. Partea propriu-zis fertilă a Transilvaniei este regiunea mijlocie de pe rîul Mureş, deci partea de est a „Cîmpiei“, partea de jos a celor două Tîrnave, Valea Haţegului şi în special Valea Mureşului propriu-zisă, începînd de la Reghin pînă spre vechea frontieră. Părţile mai abrupte ale Munţilor Apuseni şi ale Munţilor Haţegului trebuie, bineînţeles, exceptate. Dacă se socotesc însă şi acestea, atunci mai rămîn încă 27,57% de teren exploatat, din care 30 514 iugăre cu vii. Capacitatea de producţie a solului este totuşi chiar şi aici nu aşa de mare ca aceea de pe şesul unguresc sau chiar din Banat.

Corespunzător acestor condiţii economice ale patriei lor, românii aparţin ei înşişi la patru zone diferite după care îşi zic: *munteni*, *pădureni* (în Banat li se spune *codreni*), *podgoreni* şi *cîmpieni*.

Muntenii sînt locuitorii de pe înălţimi; expresia nu are totuşi numai un sens local. Ea este adesea confundată cu *mocani* şi chiar cu *bîrsani*, ambele expresii din urmă utilizîndu-se pentru denumirea românilor ce mai trăiesc încă ca păstori. Sînt astfel oameni care în majoritatea lor se ocupă de creşterea vitelor şi a căror bogăţie în animale este lăudată. O mare parte a acestei populaţii româneşti de munte mai trăieşte încă şi astăzi la fel ca înainte cu o mie de ani: principala lor bogăţie constă astăzi, ca şi atunci, în turmele de oi. În comitatul Maramureş şi în districtul Năsăud sînt în total doar 190 609 iugăre ogor, dar 299 072 iugăre fînaţ şi 279 535 iugăre păşune, care, cele mai multe, sînt în folosinţa locuitorilor propriu-zişi ai munţilor. Spre sud, în districtul Făgăraş, în Scaunul Sibiului şi în comitatul Hunedoara (Haţeg), există numai 341 699 iugăre ogor, dar 313 511 iugăre fînaţ şi 268 196 iugăre păşune. Dacă se înmulţeşte populaţia şi prin aceasta păşunea devine prea puţină, acelcia îi mai rămîn deschise două căi: plecarea în altă parte şi utilizarea altor păşuni. Astfel înălţimile liniei estice nu sînt păscute de secuii ce locuiesc pe ele, ci de români, şi se întîlnesc chiar şi în poiana nordică, în jurul Călimanilor, mocani din Scaunul Sibiului şi în general, de cele mai multe ori, păstori a căror casă este pe linia sudică. Apoi majoritatea turmelor iernează în Moldova, Valahia, în Dobrogea şi în Bulgaria, unde găsesc o bună desfacere şi lîna, brînza, carnea şi totul, chiar şi oasele.

Ce ar putea să-i determine pe acești oameni să renunțe la viața de păstori atît de plăcută? Chiar și nevoia cea mai mare nu poate să-i împingă decît spre șes, pentru a continua acolo viața de păstor atîta timp cît mai este pășune. Așa, dintre toți muntenii, numai locuitorii Munților Apuseni, *moții*, au fost constrînși să abandoneze complet viața de păstor, deoarece ei aveau puțină pășune și nu li se deschidea nici un drum spre regiunile unde mai exista pășune liberă. Ei sînt muncitori capabili și rezistenți, nu numai în mine, ci peste tot unde pot să cîștige ceva. Produsele lor în lemn sînt în mod deosebit cunoscute pînă foarte departe și sînt foarte căutate pentru durabilitatea lor.

Cu totul altfel este situația locuitorilor de pe versantele exterioare cu păduri dense ale Carpaților, a *pădurenilor*, a oamenilor din păduri. Aceștia sînt românii săraci propriu-ziși, [...] în majoritate sînt oameni mici de statură, cu fețele de oameni flămînziți, comunicativi între ei și timizi față de alții, liniștiți. [...]

Femeile „șed" acasă și torc, țes și cos și fac lucruri de mînă, pentru că de gătit se găsește foarte rar. Copiii renunță la păstorit și învață treaba taților lor la cîmp: acolo se cîntă și se dansează și, cînd în cele din urmă obosesc, își petrec vremea spunînd povești și ghicitori.

Așa trăiesc acești oameni; dar cea mai bună dovadă despre faptul că această viață le place, este aceea că ei se înmulțesc mai mult decît vecinii lor. În decurs de treizeci de ani, de la 1839 pînă în 1870, populația Transilvaniei s-a înmulțit cu 14%. În comitatul Turda (67% români) s-a înmulțit, totuși, cu 26,66%, în districtul Făgăraș (94% români) cu 32,25%, în comitatul Solnocul de Mijloc (60% români) cu 32,94%, iar în comitatul Zarand (96,45% români) cu cca 90%[1]. Și este foarte natural căci românul și în special locuitorul din munți are foarte puține exigențe. El își construiește singur casa din lemn și o acoperă cu paie sau fîn. Îmbrăcămintea pentru familie o confecționează femeia. Patru oi îi dau o blană, iar un miel căciula pentru întreaga viață. Lipsesc numai opincile pentru iarnă, un lux care îl costă pe un bărbat circa 30 de creițari.

---

[1] Procentajul românilor după Keleti Károly, *Hazánk és Népe (Patria noastră și poporul ei)* (Budapesta, 1873), cifra totală pentru 1870 pe baza recensămîntului populației efectuat în acel an, iar cifra totală pentru anul 1839 după *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde* (pag. 392—439), vol. II, nr. 3. Privitor la înmulțirea românilor am mai consultat registrele Consistoarelor. Sematismele mai vechi și mai noi și în special evidențele periodice (începînd din 1766) privitoare la numărul sufletelor din parohii, pe care le-am găsit în arhiva Consistoriului greco-oriental din Oradea (n.a.).

Cea mai importantă rămîne hrana. Principala hrană a românilor este porumbul, preparat de obicei ca *mămăligă* și numai rareori ca pîine. Ei mănîncă rar carne, carne de vită aproape niciodată. Chiar și familiile înstărite consumă dintr-un porc tot anul; mieii sînt de cele mai multe ori vînduți și numai carnea oilor și caprelor, deși chiar și acestea nu prea frecvent, se consumă. În zilele de duminică și sărbători românul își oferă uneori o găină, doar rareori o rață sau chiar o gîscă, deoarece el le poate vinde pe acestea pe un preț bun. Din laptele oilor face brînza pentru iarnă, iar vacile de lapte sînt înlocuite cu caprele mult mai ieftine. Pe lîngă aceasta fasole, linte, ceapă, castraveți, dovleac, varză și multe fructe pînă la perele pădurețe. Lipsea numai sarea pentru hrană, dar Transilvania are atît de multă, încît ar putea aproviziona cu ea întreaga Europă.

Cel mai important aliment, porumbul, nu crește în părțile mai înalte ale solului. Se poate spune, în general, că românii care s-au folosit foarte bine de pășunile mari nu pot cultiva nici un fel de porumb. Îndeosebi în partea nordică a Scaunului Ciuc, a districtului Năsăud și a comitatului Maramureș, pe Găina și în general în munți, porumbul nu se coace. Dar aici este răspîndit grîul, chiar dacă recolta este mică și, uneori, holdele se coc doar către sfîrșitul lui septembrie și chiar și atunci nu complet. Mai departe în jos, spre zona cu viticultură, crește porumbul relativ mai bine decît la cîmpie. Astfel, recolta anului 1873 a dat la un iugăr (de 1 600 stînjeni pătrați) în :

Com. Timișoarei	7,08	unități vieneze[1] de grîu și	6,40	porumb
Dis. Năsăud	4,33	unități vieneze de grîu și	4,63	porumb
Com. Maramureș	4,11	unități vieneze de grîu și	6,98	porumb
Com. Zarand	5,88	unități vieneze de grîu și	7,71	porumb

Recolta porumbului depinde, apoi, mai puțin decît celelalte recolte, de condițiile meteorologice și, în sfîrșit, porumbul este mult mai ieftin decît grîul. Prețurile pentru o unitate vieneza[1] au fost în cursul anului 1871 următoarele :

În mai

	Porumb	Secară	Grîu
Arad	2 fl 10 cr	4 fl 00 cr	6 fl 00 cr
Timișoara	2 fl 15 cr	4 fl 10 cr	6 fl 00 cr
Oradea	1 fl 80 cr	3 fl 80 cr	5 fl 70 cr
Sibiu	2 fl 41 cr	5 fl 20 cr	6 fl 89 cr
Brașov	2 fl 55 cr	4 fl 91 cr	7 fl 80 cr

---

[1] *Wiener Mertze* — unitate de măsură corespunzînd cu 61,487 kg (n. trad.).

În noiembrie

	Porumb	Secară	Grîu
Arad	1 fl 60 cr	3 fl 90 cr	5 fl 75 cr
Timișoara	1 fl 50 cr	4 fl 20 cr	6 fl 30 cr
Oradea	1 fl 40 cr	3 fl 90 cr	4 fl 55 cr
Sibiu	1 fl 47 cr	4 fl 20 cr	5 fl 57 cr
Brașov	1 fl 66 cr	4 fl 19 cr	5 fl 53 cr

Acest preț ieftin al principalului aliment este cauza economică determinantă a înmulțirii relativ rapide a românilor : ei se pot înmulți mai tare decît vecinii lor, deoarece ei trăiesc relativ mai ieftin. Pe lîngă aceasta, și condițiile solului le sînt mai favorabile. Ogoarele pe care le posedă pădurenii înșiși sînt, de fapt, cele mai multe proaste, așa încît cultivatorul este totdeauna în îndoială în momentul semănatului dacă va reuși să și recolteze. Solul îl îndeamnă deci cu atît mai puțin la hărnicie, cu cît i se deschid drumuri spre un șes mai fertil, care îl poate hrăni mai ușor decît sînt în stare s-o facă fîșiile de pămînt proprii.

La el acasă găsește lemn, fîn, fructe și animale domestice, pe care le schimbă contra porumbului de la cîmpie ; el poate apoi să-și valorifice acolo și munca. La Arad și Oradea salariul zilnic era în anul 1870, în luna ianuarie, pentru un bărbat 80 de creițari și hrană, sau un gulden fără hrană. Bărbatul nu are nevoie să cheltuiască astfel decît 22 creițari pe zi pentru întreținerea sa ; dacă lucrează o zi în acest scop, poate să se odihnească timp de alte patru zile. La Cluj are nevoie deja de 30 creițari, iar la Debrețin, Timișoara și în alte regiuni situate departe de așezările pădurenilor, însă 40 pînă la 50 creițari și chiar mai mult pe zi. În cursul lunilor iulie și august, în perioada recoltei de la șes, la Debrețin, Holdmezö-Vásárhely, Szolnok, Seghedin și Arad, salariul zilnic e de 2 florini pînă la 2 fl. 50 cr., fără hrană.

Aceasta este perioada cînd și pădurenii lucrează. Deoarece semănăturile de la ei de acasă se coc mult mai tîrziu, pot să coopereze la recoltarea de la șes, iar această recoltă este atît de îmbelșugată, încît un bărbat își poate aproviziona familia din munca sa de cîteva zile, pentru întregul an.

Cîmpia binecuvîntată și hărnicia locuitorilor ei, acestea sînt cele care fac posibilă înmulțirea rapidă a populației românești, dar în același timp fac explicabilă și rămînerea lor în urmă, deocamdată, sub raport economic. La Sibiu, Brașov și în general în regiunea săsească, românii sînt oameni mai ageri și mai harnici, pentru că au trebuințe mai mari și pentru că altfel n-ar fi în stare să facă față concurenței cu un vecin mai harnic și cu un sol relativ nefertil.

Cîmpienii în Ungaria și în partea fertilă a regiunii Mureșului Mijlociu sînt de fapt muncitori. Totuși mai puțin harnici, pentru că trebuie să concureze numai cu ungurii și este și solul mai darnic.

În sfîrșit, *podgorenii*, care locuiesc la șes, în regiunile viticole, formează partea cea mai avansată a românilor sub raport economic. Dar pe de altă parte *nu există nicăieri* atît de multă mizerie ca în Podgorie. Un an bun îi despăgubește pentru patru sau cinci ani răi și îi obișnuiește pe oameni cu pretenții mai mari ce nu pot fi satisfăcute în anii răi. Astfel, podgorenii sînt cînd bogați, cînd săraci, și în general ușuratici, ca toți oamenii care așteaptă totul de la noroc. [...]

Este desigur adevărat că românii se înmulțesc mai tare decît vecinii lor. [...]

O privire rapidă asupra rezultatelor penultimului recensămînt (din 1870) poate arăta aceasta în mod concret. În Transilvania, unde românii reprezintă mai mult de jumătate din populație, elementul masculin predomină cu 563 suflete ; în schimb în Ungaria, s-au numărat în anul 1870, cu 118 699 mai multe femei decît bărbați.[1] Dacă se adaugă la aceștia autohtonii absenți în timpul recensămîntului, iar femeile recenzate se scad, atunci raportul pentru populația originară a Ungariei este și mai nefavorabil, căci Ungaria este un pămînt al migrației, spre care se îndreaptă fără încetare elemente străine și în special bărbătești. În schimb, Transilvania este o țară ai cărei copii, amatori de migrație aproximativ de cel puțin o sută de ani încoace, pleacă să populeze țările din jur și în special Ungaria. Dacă se scad emigranții și dispăruții, atunci în vremea recensămîntului trăiau printre străini 16 994 de transilvăneni, din care 13 106 bărbați ; în schimb, în întreaga Transilvanie s-au numărat doar 5 592 de străini, dintre care 4 074 bărbați.

---

[1] În realitate există totuși și în Transilvania mai multe femei decît bărbați, căci în tabelele statistice s-a comis la suma totală o eroare de adunare. Diferența este totuși mică și fără importanță pentru acest studiu. Vezi Keleti Károly, *A St. István korona országainak népessége* etc. *(Populația țărilor Coroanei Sfîntului Ștefan* etc.) Pesta, 1871, unde eroarea se poate identifica mai ușor. (n.a.).

Transilvania dă apoi un contingent relativ mai mare pentru armată. În Ungaria se numără 368 517, iar în Transilvania 85 648 de bărbaţi care prestează servicii militare sau dintre aceia care au prestat astfel de servicii mai înainte. Deoarece în Ungaria există de 5,263 de ori mai mulţi bărbaţi decît în Transilvania, ea ar trebui să dea un contingent de (5,243 × 85 648) 449 052 soldaţi. Diferenţa de 70 535 nu ne dovedeşte că transilvănenii ar fi oameni mai viguroşi decît ungurii, ci numai că în Ungaria există relativ mai mulţi copii şi mai ales băieţi, care mor înainte de a împlini douăzeci de ani.

Cum poate, ajunge totuşi elementul feminin mai numeros într-o societate? După cum se ştie, se nasc peste tot şi totdeauna mai mulţi băieţi decît fete. Deoarece, totuşi, îndeosebi printre tineri, mor mai mulţi băieţi, generaţiile mai slabe dau un număr predominant de urmaşi feminini pentru anii ulteriori. În cursul anilor 1866—1870 s-au născut în Ungaria şi în Transilvania în total 2 647 000 copii, dintre care 1 410 407 de sex masculin, deci cu 73 814 mai mulţi băieţi. În acelaşi timp, au murit 1 055 007 copii înainte de a împlini vîrsta de cinci ani, şi anume cu 140 725 mai mulţi băieţi decît fete; au rămas astfel în viaţă cu 66 911 mai multe fete. Şi la români raportul natural s-a menţinut numai în general.

Deoarece la recensămîntul penultim nu s-a ţinut seama de naţionalitatea celor recenzaţi, voi lua ca bază a comparaţiei 13 cercuri politice [1], în care românii reprezintă în mod deosebit populaţia rurală, şi anume: 1. Caraşul, 2. Chiuarul, 3. Zarandul, 4. Alba-de-Jos, 5. Turda, 6. Dobîca, 7. Solnocul Interior, 8. Năsăudul, 9. Hunedoara, 10. Făgăraşul, 11. Sebeşul, 12. Orăştie şi 13. Miercurea, fără oraşe, în măsura în care numărul sufletelor a fost identificat. S-au numărat în aceste cercuri 1 324 561 suflete, din care 666 929 bărbaţi, deci cu 9 297 mai mulţi decît femei. În aceleaşi condiţiuni ar fi trebuit să se numere în Ungaria, la o populaţie cu de 8,393 de ori mai mare, 78 029 mai mulţi bărbaţi decît femei; cum însă, totuşi, s-au numărat cu 118 699 mai puţini, diferenţa faţă de români este de 196 729 bărbaţi.

Dacă se cercetează împărţirea populaţiei după vîrsta diferiţilor indivizi, atunci se constată foarte precis cum ia naştere această diferenţă şi, pentru a face cît mai lămurite posibil condiţiile, vreau să arăt cum au trebuit să se constituie, pe baza rezultatului recensămîntului din 1870, condiţiile la o populaţie românească ce ar fi la fel de mare ca cea ungurească.

---

[1] Circumscripţii electorale (n. trad.).

	Ungaria *(peste 1/10 români)*	*Transilvania* *(peste 1/2 români)*				*Mai mult de 2/3 români*			
Populaţia totală	11 117 623	2 101 727	(X 5, 2897)	=	11 117 505	1 324 561	(X 8, 393)	=	11 117 040
băieţi de 1 an	225 532	33 827	„	=	178 840	21 435	„	=	179 906
„ „ 1—2 ani	166 087	30 216	„	=	159 810	19 372	„	=	162 489
„ „ 2—3 „	146 054	27 411	„	=	144 956	18 835	„	=	158 082
„ „ 3—4 „	143 936	26 321	„	=	138 911	17 172	„	=	144 124
„ „ 4—5 „	138 236	25 987	„	=	137 445	16 626	„	=	139 542
„ „ 5—10 „	639 690	121 000	„	=	640 053	77 129	„	=	647 343
„ „ 10—15 „	606 694	110 613	„	=	585 109	69 129	„	=	563 332
bărbaţi „ 15—20 „	495 597	94 795	„	=	501 448	61 966	„	=	510 180
„ „ 20—40 „	1 640 793	312 398	„	=	1 652 491	201 074	„	=	1 687 614
„ „ 40—45 „	296 679	58 714	„	=	310 579	35 305	„	=	304 707
femei „ 15—20 „	582 277	102 791	„	=	543 733	64 639	„	=	542 515
„ „ 20—30 „	945 547	178 900	„	=	946 547	113 608	„	=	953 521
„ „ 30—40 „	768 357	145 649	„	=	770 435	94 177	„	=	790 427
„ „ 40—45 „	280 737	57 475	„	=	303 708	35 677	„	=	299 437

Proporţiile nu s-ar putea constitui aşa cum s-a expus aci, dacă generaţia tînără la români n-ar fi mai redusă, iar durata vieţii mai lungă. Chestiunea modului cum au rezultat aceste raporturi nu-şi are locul totuşi aci: e suficient să se constate că ele există şi că nu pot fi întîmplătoare; ajunge că societatea românească e constituită mai favorabil pentru individ. O populaţie românească care ar avea la fel de mulţi copii şi la fel de mulţi vîrstnici ca cea ungară, ar avea cu 69 432 mai mulţi bărbaţi între 15—45 ani şi cu 48 744 mai multe femei între 20—45 ani, deci cu 118 176 mai mulţi indivizi, care pot să-şi poarte de grijă lor înşile şi altora. Atunci ar exista în Ungaria cu 39 762 mai multe femei în vîrstă de 15—20 ani decît într-o societate românească la fel de mare; între 15 şi 45 de ani ar exista totuşi la români cu 9 608 mai multe femei. Cu toate acestea, se nasc în Ungaria relativ mai mulţi copii decît la români[1].

Anul 1870 este un an normal şi îl aleg chiar din acest motiv ca termen de comparaţie, pentru că numai pentru acest an ne este cunoscut numărul femeilor capabile să nască. În acest an s-au născut în Ungaria 493 297 copii, iar în cercurile româneşti 48 725. Dacă, deci 308 101 femei din cercurile româneşti au dăruit viaţă la 48 725 copii, cîţi copii ar avea cele 2 576 918 femei din Ungaria, la aceeaşi prolificitate? Răspunsul este 407 526 copii. S-au născut, totuşi, cu 85 771 mai mulţi.

În cursul anilor 1866—1870 s-au născut în Ungaria 2 368 594 de copii, deci aproape la fel de mulţi, cît era şi numărul femeilor; în primii patru ani, muriră totuşi dintre cei născuţi în acelaşi an (1 875 297) 503 248 (26,84%) astfel încît copiii nou-născuţi din anul al cincilea, şi anume 493 298, n-au putut înlocui pe cei morţi în această perioadă.

În ţinuturile româneşti s-au născut în timpul primilor patru ani 196 784 copii, au murit 42 711 (21,73%), iar cei morţi au fost înlocuiţi cu 48 725 nou-născuţi în anul al cincilea. Chestiunea ar fi deci corect pusă în modul următor: dacă în ţinuturile româneşti, cei 42 771 de copii morţi fură înlocuiţi prin 48 725 nou-născuţi, cîţi copii ar fi trebuit să înlocuiască cei 503 248 morţi în Ungaria? Răspunsul este: 574 077, deci cu 80 829 mai mult decît s-au născut în realitate.

Părerea privitoare la prolificitatea femeilor românce este astfel corectă numai în sensul că ele aduc pe lume mai mulţi copii capabili de viaţă decît alte femei, şi în aceasta constă şi importanţa lor ca factor al dezvoltării economice.

---

[1] Compară Keleti Károly, *Magyarország népességének szaporodása és fogyása (Înmulţirea şi scăderea populaţiei din Ungaria)* (Budapesta 1879), pag. 21—22. Konek Sándor constată acelaşi lucru (n.a.).

Cînd românul vorbește despre copilul său nou-născut, el spune în felul său figurat: *„Mi-a căzut noroc la casă“* și aceasta este și just exprimat, căci el e dăruit aci aproape numai cu bucurii; micii creaturi i se poartă destul de puțin de grijă. Natura rezistentă a părinților se moștenește de către noua generație, iar această trăinicie transmite și generațiilor ulterioare capacitatea de a putea să se mențină cu puține necesități. În schimb în Ungaria numeroșii copii slăbănogi sînt o calamitate care crește an cu an. Deoarece ei nu sînt copiii unor oameni oțeliți, trebuie să li se poarte mai mult de grijă și, în ciuda acestei griji mai mari, mor mai ușor. Trebuie să ne imaginăm grijile mari ale părinților, strădunța zadarnică și capitalul ce se cheltuiește an de an pentru acești copii destinați unei morți timpurii. Tot la cinci ani se nasc peste 1 milion de astfel de copii, sînt crescuți și înmormîntați, iar dacă ar vrea să exprime în bani, tot ce se pierde din rodul muncii omenești se ajunge la sute de milioane.

Apoi, din copiii neromâni rămași în viață rezultă oameni cu exigențe destul de mari. Românul poate spune ușor: copiii mei vor trăi la fel ca și mine, pentru că nu e nevoie de prea mult pentru asta. Vecinii săi trebuie să aibă grijă ca copiii lor să poată trăi la fel ca și ei, încît pe lîngă trebuințele lor mai mari această grijă îi împinge spre și mai multă hărnicie. Și pe sași îi stăpînește această preocupare, teama de calamitatea mai multor copii, împingîndu-i chiar la imoralitatea practicării avorturilor, la așa-numitul „sistem al celor doi copii“.

Întreaga dezvoltare a poporului român își găsește astfel explicația într-o singură însușire a românilor: în vigoarea lor mai mare, datorită căreia rămîn în viață, în ființa lor oțelită. Această ființă nu poate fi nici originară, nici întîmplătoare. Romanii, care și-au imprimat felul lor de a fi la atît de multe popoare, n-au fost, fără îndoială, oameni slăbănogi; dar eu cred că ei n-ar fi putut prospera cu hrana românilor: capacitatea de a prospera cu o astfel de hrană urmașii romanilor n-au putut-o cîștiga decît în lupta continuă cu moartea. „Să nu-i dea Dumnezeu omului cît poate suferi“, spune românul, și în aceasta constă sensul unei întregi filozofii a vieții și de asemenea și explicarea întregii sale istorii.

Cine își imaginează timpurile de după stăpînirea romană și a observat vreodată o populație amestecată, acela își va putea imagina cît de nenorocit și cît de decăzut trebuia să fi fost elementul romanic în timpul primelor secole în Carpați, cîți oameni trebuie să se fi prăpădit de pe urma noilor condiții ce li s-au impus și cît de șubrede trebuiau să fie primele generații ale poporului român astăzi atît de oțelit. Au rămas în viață numai cei ce au putut să suporte o astfel de viață ; totuși, dacă s-au prăpădit cu sutele, cel care s-a menținut a devenit strămoșul a sute de oameni oțeliți, care au crescut treptat la mii de inși. Pentru aceasta era însă nevoie de timp, de foarte mult timp. [...].

Elementul romanic fusese transplantat în Dacia încă înaintea cuceririi romane. Tradiția că Decebal și predecesorii săi au atras aici artiști și muncitori romani de tot felul, pentru ca, cu ajutorul lor, să se pregătească mai bine în vederea luptei cu Roma, nu trebuie într-adevăr luată chiar *ad-litteram,* dar rămîne totuși foarte caracteristică. „Dacă mulțimea și măreția serbărilor confirmă importanța cuceririi — spune Rösler (pag. 44) — cucerirea Daciei trebuie declarată cea mai importantă dintre toate cuceririle romanilor. Ea a fost sărbătorită cu un fast aproape niciodată văzut. Au venit de peste tot, chiar și din India, deputațiuni și felicitări ; festivitățile au durat 123 de zile, au luptat 10 000 de gladiatori, au sîngerat în arenă 11 000 de animale sălbatice și îmblînzite. Ceea ce a produs prada din Dacia a fost prezentat ochilor, urechilor și stomacului plebei Capitalei după vechiul obicei roman. Dacia a devenit provincie imperială în fruntea căreia era la început un legat cu rang pretorian, iar de la Marcus Aurelius, consular. Țara care, prin războiul îndîrjit și sîngeros de mai mulți ani, ca și prin emigrare, își pierduse cele mai bune și mai numeroase forțe ale poporului, primi o nouă populație prin coloniștii romani, care au năvălit într-acolo din toate provinciile Imperiului Roman, și nu în mică parte din Italia de sud." Aceasta se întîmplă în anul 106 al erei noastre „Avem motiv să presupunem — spune Rösler — că elementul dacic supus s-a ținut departe de contactul cu cultura romană și și-a alimentat în continuare mînia sa contra Romei."

Au rămas deci, astfel, și daci pe loc : ce au devenit ei ? Presupunerea că ei au nutrit în continuare veșnic mînia contra Romei și că în cele din urmă fură distruși din această cauză este la fel de comodă, ca și afirmația că în marea catastrofă s-au otrăvit toți dacii, ca să poată curge sînge roman pur în vinele viitorilor români. Nu poate fi doar cu totul întîmplător faptul că românii se găsesc de cele mai multe ori acolo unde e de presupus că fuseseră și centrele de odinioară ale Daciei.

Sarmisegetuza, capitala dacilor, era așezată în Retezat, pe drumul ce duce din Hațeg spre Timișoara : aici trebuie să fi fost aproximativ punctul central topografic al teritoriului ocupat de daci, altfel regii nu și-ar fi putut așeza reședința lor aici. Avantajele locale ale situației nu puteau fi hotărîtoare la alegere. Și-ar fi ales punctul ceva mai la o parte, spre Dunăre, deoarece principala direcţie a acţiunii poporului dacic era spre Dunăre; dar chiar dacă era aşezat deoparte, trebuia să stea, totuşi, în raport topografic cu toate punctele importante ale Imperiului Dacic, altfel n-ar fi fost posibilă guvernarea comodă şi concentrarea cît se poate de rapidă a forţelor de aici. Era tocmai punctul unde trebuia să ia naştere un oraş mai mare, potrivit condiţiilor populaţiei din acea vreme. [...]

RELIGIA

CONŞTIINŢA RELIGIOASĂ

Românii apar în istorie numai ca un popor convertit deja la creştinism.

E. de Hurmuzaki afirmă[1] că s-au convertit pe vremea patriarhului Fotie şi s-au alăturat bisericii orientale. Alţi istorici români şi mitropolitul Şaguna[2] cred, dimpotrivă, că începuturile creştinismului la români trebuie proiectate înapoi pînă în epoca romană; dovezile ce invocă ei în acest sens sînt totuşi declarate de multe ori ca insuficiente. Este în orice caz probabil că în epoca romanilor s-au aşezat în Dacia şi creştini, iar această probabilitate este sporită printr-un text din Tertullian; dar din acesta nu se poate trage o concluzie sigură pentru dezvoltarea religioasă a elementelor romanice rămase în Carpaţi. Aci urmează să se discute chestiunea doar în ce măsură are ea importanţă pentru înţelegerea vieţii religioase a românilor.

Ca toate popoarele, îşi au şi românii conştiinţa lor religioasă particulară, care trebuie atribuită, în parte, predispoziţiei înnăscute, în parte evenimentelor istorice, iar cercetarea istorică, în măsura în care se ocupă de viaţa religioasă, nu poate avea alt scop decît să uşureze înţelegerea acestei conştiinţe. În lipsa de dovezi documentare, socotesc importantă părerea mitropolitului Şaguna, căci nimeni nu ştia mai bine decît el despre ce este vorba şi ce anume trebuie explicat din istoria românească; multe din cele ce istoricii străini considerau drept probabile trebuiau să-i apară acestui bărbat deosebit de dotat, care stătuse în fruntea bisericii româneşti timp de douăzeci şi cinci de ani, ca unele ce contrazic conştiinţa religioasă a poporului şi cu totul imposibile.

---

[1] *Fragmente privitoare la istoria românilor*, vol. II, pag. 1 (n. a.).

[2] *Istoria bisericii ortodoxe răsăritene universale*, Sibiu, 1860 (n.a.).

În limba română nu există nici un cuvînt pentru noțiunea de „religie" și de asemenea nici un cuvînt pentru „confesiune". Românul utilizează cuvîntul *lege*, fără îndoială de la latinescul *lex*, atît pentru „lege", cît și pentru „religie" și „confesiune". Cuvîntul *credință*, credință religioasă e utilizat într-un singur caz pentru „religie" : *credința părinților noștri*, dar și în acest caz românul de baștină spune *legea*, adică legea strămoșilor noștri. Credința creștină este exprimată în mod românesc, ca o lege creștină, iar confesiunea orientală ca o lege orientală sau chiar ca o *lege românească*. Chiar și această confuzie a noțiunilor e potrivită să ne conducă la presupunerea — și astfel în concordanță cu istoria românilor — că pentru români trebuie să fi existat o vreme cînd religia și legea erau cu adevărat identice.

Dacă considerăm mai de aproape concepțiile religioase ale românilor, vom fi întăriți în această presupunere. Una din trăsăturile fundamentale ale caracterului românesc este toleranța. Lăsăm la o parte faptul dacă această însușire a caracterului este sau nu înnăscută ; eu o relev doar, pentru ca să-i apară cititorului atent ca un element personal, modificator al sentimentului religios. La începutul secolului al XIII-lea (1234) românii sînt menționați ca oameni care se mărturisesc de fapt drept creștini, au totuși datini și obiceiuri ce sînt străine creștinismului. Ei nu țin de biserica romană, nu primesc sacramentele de la episcopul catolic trimis în Cumania, ci de la „pseudoepiscopii" ce țin de ritul grecesc. Ei îi ademenesc chiar și pe unguri, germani și alți catolici să primească sacramentele de la aceiași episcopi și prin aceasta să se înstrăineze de biserica catolică. Românii mai sînt încă pînă în zilele de azi așa cum sînt ei descriși aci. Ei au și astăzi datini și obiceiuri ce sînt străine creștinismului ; și astăzi încă creștini de confesiune neromânească primesc sacramente de la preoții români. Această predispoziție a preoților români de a administra sacramentele oricui, indiferent dacă ține sau nu de biserica lor, dă prilej la reclamația permanentă și încă în anul 1692 Gheorghe Banffi confirma pe noul mitropolit Teofil numai cu condiția ca el și preoții subordonați lui să nu administreze sacramentele nici unuia dintre creștinii de confesiune neromânească.

Soarele contează la români ca sfînt, *sfîntul soare* și românul autentic stă cu capul înclinat și descoperit în fața răsăritului dătătorului de lumină. Vinerea este zi de sărbătoare, *sînta vineri*, în special femeile nu lucrează în această zi, deoarece ceea ce se face în această zi nu poate fi încununat de succes. În special în această zi nu trebuie semănat ogorul. Este lung numărul altor sărbători necreștine, ținute de români și al unor sărbători creștine ce se sărbătoresc într-un mod necreștin. Relev *Sîn-Giorgiul* și *Sînzienele* ce sînt în raport cu anumite spirite, *strige*, și sînt sărbătorite și de locuitorii neromâni ai localităților românești. Făcînd abstracție de diversele obiceiuri necreștine la nunți, nașteri, înmormîntări, boli și în alte ocazii ale vieții, vreau să adaug doar că anumite animale contează la români ca intușabile și orice maltratare a lor se consideră un păcat, ba de-a dreptul o nelegiuire. Sfîntă este și pîinea de grîu deja coaptă, gata ; înainte de a se tăia o felie se face o cruce cu cuțitul pe ea. Dacă cade o bucățică pe pămînt, ea este repede ridicată, curățată cu grijă și sărutată ; dacă s-a așezat praf pe ea, se aruncă în foc, în parte fiindcă ea aparține morților, în parte deoarece a arunca pîinea sau chiar și a călca pe ea este unul din cele mai mari păcate. Această parte complet necreștină a conștiinței sale românul o pune în legătură cu divinitatea sa creștină și ține mult ca și această parte să aparțină patrimoniului creștin și ca oricine se abate de la ea să fie socotit ca necreștin.

Un om, un creștin sau *un român* sînt, potrivit uzului în general curent printre țăranii români, cuvinte care se acoperă reciproc și cînd un român spune că a avut o ceartă cu un creștin, atunci el poate înțelege prin aceasta și un turc. Îndeosebi, atunci cînd vorbește despre mai mulți oameni el îi numește *creștini* sau, de asemenea, *români*. Dacă spune simplu *oameni*, trebuie înțeleși numai români și în special țărani. Așa îl auzi spunînd că adesea considerase pe cineva din depărtare ca om, că doi oameni și un popă stau împreună, sau că un om și doi unguri ar fi întreprins ceva. Potrivit acestora, există deci la români accepția generală că fiecare om este un creștin și un român. Români de confesiuni diferite sau diferite popoare de confesiune românească nu pot exista după concepția românească. Cel care își îngroapă mortul și nu-i pune o monedă în mînă nu este pentru românul de baștină, nici român, nici creștin. *Nu-i de legea noastră*, spune românul.

Și este impur oricine nu ține legea românilor, este impur tot ce e în legătură cu el, impură orice comunitate cu el. Limba română are pentru această impuritate cuvîntul *spurcat*. Se înțelege prin aceasta cît se poate de necurat, în general ceva ce repugnă oricărui om cu simțire corectă. Dacă nu ești român, nu ești cu totul în ordine cu puritatea ființei tale ; gradul de impuritate nu depinde, totuși, de diferența națională : se ține seama de asemenea de felul cum trăiești, cum te hrănești, cum te comporți în general acasă. Dacă cade un șoarece în fîntînă, fîntîna devine prin aceasta *spurcată* și e *spurcat*, de asemenea, oricine nu ezită totuși să bea apă din ea, chiar dacă șoarecele fusese deja scos. Fîntîna trebuie curățată mai întîi cu apă sfințită. Dacă a căzut în ea un animal mai mare, trebuie evacuată întreaga apă, iar dacă cazul continuă să apară îngrijorător, atunci preotul trebuie să facă o slujbă deasupra ei. Dacă, în sfîrșit, s-a înecat în ea un om, atunci numai preotul poate decide dacă trebuie sau nu să fie astupată fîntîna.

Nimeni nu trebuie să bea apoi dintr-o cană fără să fi vărsat mai întîi un strop din ea pe pămînt și e considerată o insultă să-i oferi unui român apă fără să ai grijă de aceasta. În sfîrșit, noaptea, nu trebuie scoasă nici un fel de apă ; dacă totuși e necesar s-o faci, să sufli de trei ori deasupra ei și să arunci din ea în focul aprins, altfel vei avea de-a face cu unele spirite rele. Trebuie ţinute deosebit de curate toate vasele din care se bea sau se mănîncă, iar cele devenite impure nu mai trebuie utilizate. Posibilitatea unei curăţiri prin spălarea temeinică și prin stropirea cu apă sfinţită se admite cel mult la butoaiele mari : altfel trebuie toate aruncate sau utilizate la hrănirea animalelor. De aceea există în fiecare gospodărie românească trei feluri de vase : spurcate, curate pentru zilele de dulce și cele foarte curate pentru zilele de post. Oamenii cărora nu le este prescris să respecte aceste reguli sînt *spurcaţi*. La fel de impuri contează și români culţi, dacă nu respectă aceste reguli de comportament. *S-au spurcat*, spune românul. Și mai impuri sînt aceia care se hrănesc, de preferinţă, cu mîncăruri cu carne, mai ales dacă mănîncă carnea animalelor care la români contează ca necomestibile, cum sînt broaștele, carnea de cal și altele asemănătoare. Sînt impuri, în sfîrșit, oamenii care nu ţin seama după cuviinţă de rubedenie în relaţiile conjugale.

Românul pune toate aceste măsuri de comportament în legătură cu religia și determină, în consecinţă, diferenţa naţională a elementelor străine cu care ajunge în contact. Impuritatea nu constă în individul însuși, ci în „legea" sa, care nu prescrie puritatea și această lege este impură, *lege spurcată*, făcînd și poporul impur, *neam spurcat*, sinonim cu necreștin. *Păgîn* e, de exemplu, oricine mănîncă carne de cal. Impuritatea nu atrage după sine nici ură, nici dispreţ. Dimpotrivă, românul are foarte mult interes pentru datinile și obiceiurile străine și dacă vrea să releve cinstea unui străin, el zice : Acesta e un om care își ţine legea, *ţine la legea lui*. Dar românul nu va purta, totuși, vestmintele aceluia cu care nu împarte bucata de pîine, nu va mînca din vasele lui și va considera orice comunitate gospodărească cu el ca un păcat. Numai copiii rămîn puri în orice împrejurări, chiar dacă sînt rodul unei căsătorii impure : românul nu uită totuși curînd originea lor impură.

De șase sute de ani românii au asimilat totuși mulţi străini ; dar nu se poate dovedi în nici un singur caz că și-ar fi dat oarecare osteneală să accelereze asimilarea. Dimpotrivă, românul și astăzi încă contestă românismul oamenilor ai căror bunici n-au fost români și pentru el contează ca român numai acela căruia nu i se poate dovedi o origină străină. De asemenea n-a existat niciodată un apostol român, un sfînt român, în general un român care să-şi fi cîştigat merite într-un mod oarecare pentru răspîndirea convingerilor sale religioase; tot ce se numeşte a face prozeliţi contează şi astăzi ca o acţiune care la români nu poate aduce nici o glorie. Dacă, totuşi, un preot român ar refuza un sacrament oricărui străin, poporul ar considera aceasta la fel de scandalos ca şi cînd i s-ar fi refuzat sacramentul unui român. Astăzi, ca înainte cu şase sute de ani, preotul nu poate refuza un sacrament unui catolic, unui luteran sau unui protestant, dacă acesta se declară gata să-l primească după ritul românesc; şi astăzi, ca înainte cu şase sute de ani, există creştini de confesiune neromânească, care nu ezită să se adreseze unui preot pentru o liturghie şi, în general, pentru o slujbă bisericească. Ar fi motiv de supărări dacă un preot ar refuza unui muribund înmormîntarea după ritul românesc.

Biserica românilor nu este singura care aduce fericirea: ea e deschisă pentru toţi şi va fi fericit oricine, chiar şi păgînul, care i se adresează ei în modul cuvenit.

Hirotonirea de care are parte preotul român este astfel una deplină şi utilizabilă în mod valabil faţă de toţi oamenii. Românul consideră numai hirotonirea preotului său ca desăvîrşită şi de aceea îmbină cu aceasta obligaţia utilizării generale. El însuşi nu va primi niciodată un sacrament din partea unui preot neromân, deoarece ar avea efect numai dacă poate să-l primească în felul său propriu. Dacă trece pe lîngă biserica sa proprie, îşi descoperă capul şi îşi face cruce; face acelaşi lucru în faţa bisericii catolice, protestante sau reformate, iar la serviciul unei biserici neromâneşti, românul religios va participa cu aceeaşi cucernicie ca la serviciile propriei sale biserici. Dar această cucernicie a sa o va exprima numai în felul său propriu. Dacă e înmormîntat un catolic sau un protestant, catolicii sau protestanţii merg în urma mortului cu capul acoperit: românul nu poate fi determinat s-o facă, el se descoperă. Participă la fel la procesiunile catolicilor, în special la procesiunile religioase. Dacă se găseşte totuşi în biserică catolică, el se comportă numai aşa cum o face în a sa proprie.

Simţul tolerant ce stă la baza acestei concepţii nu se poate deduce doar din firea tolerantă a românului: el trebuie să fie, ca în general conştiinţa religioasă, un rezultat istoric. Popoarele ce sînt expuse persecuţiilor din cauza concepţiilor lor religioase şi care iau parte în general la luptele religioase, fiind oricît de tolerante prin fire, trebuie să devină treptat intolerante; căci mai întîi ele ştiu despre ce este vorba, iar în al doilea rînd pentru ele este realmente adevărat că oricine nu împărtăşeşte părerea lor este duşmanul lor hotărît. Cine se simte deci acasă la el nu numai în biblioteci şi arhive ci, de asemenea, şi printre români, acela nu se va mira deloc că nu poate afla nimic despre o participare a românilor la luptele creştinătăţii ; dacă ar fi participat la aceste lupte, atunci nici n-ar mai putea gîndi aşa cum sînt obişnuiţi acum s-o facă.

Fără a zăbovi totuşi mai îndelungat la problema istorică, vreau doar să arăt că există unele lucruri în concepţiile religioase ale românilor care nu pot fi decît urmarea unei organizaţii teocratice de mult dispărute şi care poate fi înţeleasă numai dacă se admite că religia şi naţionalitatea s-au format la ei în acelaşi timp. Nu pot fi cu totul întîmplătoare nici confuziile de noţiuni în această lume, iar dacă românul de baştină nu poate concepe nici astăzi cum poate fi cineva un creştin adevărat şi să nu fie în acelaşi timp şi român, atunci trebuie să fi existat un timp cînd aceasta să fi fost un adevăr, deci un timp cînd pentru români nu existau alţi creştini decît ei înşişi şi cînd cineva devenea totodată şi român, prin aceea că era creştin. Dacă românii ar fi fost convertiţi pe cînd erau deja un popor format, sau dacă ar fi rămas şi după convertirea lor în contact permanent cu elementele creştine, atunci ei şi-ar fi putut păstra desigur, la fel cum au făcut-o şi alte popoare, multe din datinile şi obiceiurile lor naţionale, şi să fie considerate ca aparţinînd patrimoniului creştin. Ideea de spurcat, atît de bogată în consecinţă, nu s-ar fi putut totuşi forma, căci astfel de idei se formează numai la popoarele organizate teocratic, la care religia cuprinde întreaga viaţă şi care vin în contact numai cu popoare cu care este interzisă legal orice comunitate. *Spurcaţi*, cu adevărat *spurcaţi*, erau *păgînii*, cu care elementele romanice avuseseră de-a face timp de secole şi cu care în calitate de creştini n-au putut cultiva nici un fel de comunitate.

Poziţia pe care o aveau preoţii în societatea românească şi pe care o mai au încă şi astăzi nu poate fi explicată decît aşa : ea nu este o poziţie pur bisericească. În anul 1234 se spune că românii primeau sacramentele de la mai mulţi episcopi. Eu cred că presupunerea că aceştia erau proprii lor episcopi nu este prea temerară. Nu ne vom îndoi însă nici de faptul, aflat din acelaşi document, că episcopul catolic trimis în Cumania e îndrumat să-şi subordoneze pe unul din aceşti episcopi ca un fel de vicar al său pentru români. Nu ştim documentar dacă această subordonare s-a şi efectuat, o putem însă presupune ca sigură ; căci în epocile ulterioare nu e ceva neobişnuit ca românii să recunoască în cadrul bisericii lor chiar o autoritate superioară străină. Românii au avut preoţi care au acceptat protestantismul şi chiar mitropoliţi care au putut conduce biserica românească ca protestanţi. Apoi o mare parte a preoţimii române fusese supusă timp îndelungat jurisdicţiei superintendentului protestant, care conducea şi şedinţele sindicale şi, chiar pe vremea cînd sosise Şaguna în Transilvania, episcopul catolic de la Alba-Iulia avea conducerea şcolilor confesionale ale românilor transilvăneni. Toate acestea i se pot întîmpla numai unui popor care este obişnuit să vadă reunită puterea bisericească cu cea seculară şi să fie guvernat în toate privinţele de aceeaşi mînă.

Astfel i se impune fiecărui cunoscător al stărilor româneşti convingerea că trebuie să fi existat o vreme cînd biserica românească era o unitate *naţional-creştină*[1].

UNIREA

Românii au fost în toate timpurile preocupaţi să păstreze integritatea bisericii lor şi să evite, în general, orice comunitate bisericească cu elemente străine.[2] Fără a ne opri mai îndeaproape la relaţiile lor cu biserica orientală, vreau să relev doar că ideea unităţii bisericeşti a ajuns să se impună popoarelor orientale în general numai foarte tîrziu. În special nu aflăm nimic cu privire la participarea românilor la viaţa comună a acestei biserici. Iar împrejurarea singură că au primit ritul grecesc şi liturghia slavonă nu trebuie să ne ducă la presupunerea că creştinismul lor ar fi de origine orientală. Ritul şi liturghia s-au dezvoltat, în general, numai treptat şi este cît se poate de firesc că românii le-au primit într-o formă constituită de la primii cunoscători ai literelor cu care au venit în atingere, de la *cărturari*, iar nu de la misionarii papali veniţi mult mai tîrziu. Apoi diferenţa dintre biserica romană şi cea orientală apare abia în secolul al XI-lea, iar episcopii români, care participară la polemicile ce au urmat după aceasta, sînt nehotărîţi şi se ataşează cînd uneia, cînd celeilalte biserici[3]. În cele din urmă, se decid de partea bisericii orientale, deoarece autoritatea supremă a patriarhului de la Constantinopol nu avea nici o însemnătate practică şi de asemenea nici un fel de alte urmări pentru dezvoltarea lor religioasă.

---

[1] E de altfel, un fenomen caracteristic întregului Orient, că religia se identifică cu naţionalitatea (n. a.).

[2] Datele referitoare la istoria bisericii româneşti din Transilvania, unde nu sînt indicate sursele, le preiau din volumul II al *Fragmentelor din istoria românilor* a lui Hurmuzaki (n. a.).

[3] Hurmuzaki, *Documente*, etc. vol. III, pag. 111, 112, 120 (n. a.).

Se mai afirmă, de asemenea că românii aparţineau odinioară bisericii apusene, iar domnul Timotei Cipariu, unul din învăţaţii români conştiincioşi, a reuşit[1] să demonstreze că şi în secolele IV, V, şi VI existau episcopi pe Dunăre la Silistra, Nicopole şi mai departe în Moesia, care se exprimau latineşte şi prin aceasta ţineau foarte probabil de biserica romană. Eu cred, totuşi, că aceşti episcopi nu trebuie puşi în legătură cu românii din Carpaţi. Elementele romanice ce rămăseseră în urmă în Carpaţi, n-au putut întreţine timp de secole în general nici un fel de relaţii cu ceilalţi creştini, şi simţul lor hotărît pentru izolarea bisericească nu se poate explica decît tot în acest fel. Doar mai tîrziu, cînd propaganda catolică îşi începe activitatea sa în Transilvania, aflăm că românii avuseseră mai mulţi episcopi. S-a constatat în general, pînă acum, că exista un mitropolit la Alba-Iulia şi pe lîngă acesta episcopi la Făgăraş, Silvaşul-de-Cîmpie, Vad, Halmaş, Oradea şi în Maramureş. Aceste episcopii s-au pierdut totuşi treptat, fiind încorporate mitropoliei. În cele din urmă mitropolitul de la Alba-Iulia a contat ca un episcop, care era hirotonit de către exarhul Valahiei, „mitropolitul Ungro-Valahiei“ şi „exarh al plaiurilor“.

E. de Hurmuzaki subliniază lipsa de succes a propagandei catolice, a cărei activitate el o urmăreşte cu deosebită atenţie, cu oarecare satisfacţie. Îndeosebi în cursul unei perioade de aproximativ 400 de ani, pînă în epoca Reformei, Scaunul roman s-a străduit fără încetare să atragă pe români în sfera puterii sale şi astfel realizarea ideii unităţii creştine să marcheze un pas mai departe. Făcînd abstracţie de activitatea permanent vie a misionarilor papali înşişi, şi regii ungari erau obligaţi prin jurămînt să-şi unească puterea lor laică cu cea bisericească în acest scop. Puterea papală îşi are originea totuşi dintr-o vreme cînd societatea europeană se găsea în starea de descompunere şi de aceea necesitatea unei unităţi sociale devenise generală : în cercurile ce nu simţeau însă această necesitate, ea nu s-a mai putut extinde. În timpul cînd apărură misionarii papali în Transilvania, românii nu mai aveau nevoie de nici un papă, căci ei îşi aveau deja organizaţia lor socială proprie şi nu mai depindea nici exclusiv de hotărîrea lor dacă trebuie să păstreze această organizaţie concrescută sau, pur şi simplu, s-o înlocuiască cu alta străină. Oamenii se lasă uşor convertiţi, cînd nu mai cred în nimic, dar nu popoare care aveau deja o individualitate formată. La Roma se simţea aceasta şi astfel fu abandonată ideea convertirii ; s-au declarat gata să-i lase pe români la ritul lor, în datinele şi obiceiurile lor necreştine, cerînd doar recunoaşterea supremaţiei papale, bineînţeles în speranţa de a-i educa treptat la catolicism. Acum puteau să-i constrîngă pe români să recunoască supremaţia papei ; totuşi sentimentul că ei toţi împreună constituie unul şi acelaşi popor, cu totul diferit de celelalte popoare, constrîngerea şi educaţia nu puteau decît să-l întărească şi mai mult.

---

[1] T. Cipariu, *Începutul creştinării românilor*, Blaj, 1866. Compară G. Şincai, *Hronica românilor*, Iaşi, 1853, pag. 57—122 (partea I) (n. a.).

Constrîngerea încă n-a mai fost exercitată în modul cuvenit. Avem dovezi suficiente că, în vremile mai vechi, nici saşii, nici ungurii nu aveau suficient simţ pentru diferenţele confesionale şi vedem că catolicii n-au ezitat să se adreseze preoţilor români pentru îndeplinirea unor slujbe bisericeşti, încît numai lipsa unui simţ pentru dreptate ar putea duce la afirmaţia că în epoca propagandei catolice românii ar fi fost persecutaţi din cauza religiei lor. Căci excluderea de la viaţa publică nu este, totuşi, o persecuţie serioasă pentru un element care avea puţine trebuinţe şi astfel nici un fel de pretenţii de a participa la ea. Acei români care au ridicat această pretenţie şi-au impus ei înşişi constrîngerea şi s-au desprins de bunăvoie din comunitatea românească..

De asemenea, nu se poate afirma nici că propaganda ar fi fost cu desăvîrşire lipsită de succes. Căci mai întîi despre ce era vorba ? Despre recunoaşterea supremaţiei papei. Aceasta s-a şi întîmplat. Nu existau doar laici izolaţi, ci şi episcopi români care au cedat constrîngerii şi au aderat la catolicism. Astfel constatăm că în epoca Corvinilor un episcop român se lasă convertit de către celebrul Capistran[1], aşa cum găsim mai tîrziu doi mitropoliţi care se declară public pentru protestantism. Un lucru n-a reuşit însă : să-i educe pe români împotriva firii lor şi să perturbe în mod durabil omogenitatea bisericii române, principalul lucru ce conta. Aceasta nu s-a întîmplat nici pînă în zilele noastre.

Propagandei calvine, mult mai lipsită de menajamente, care a înlocuit mai tîrziu pe cea catolică, îi reuşi să efectueze o mare reformă în biserica românească : ea înlocui liturghia slavonă printr-una românească şi aşeză astfel primele temelii ale literaturii române. Dar mitropoliţii care au admis să li se facă aceasta n-au fost desigur cei păcăliţi ; căci reforma aceasta fu adaptată în aşa măsură concepţiilor româneşti, încît curînd după aceea liturghia românească fu introdusă şi în Principatele Române.

Cu această introducere a liturghiei româneşti coincid şi începuturile curentului naţional la români. În Principate, unde se puteau mişca mai liber, a apărut treptat un partid național, iar cînd acesta ajunse, cu Vasile Lupu în Moldova și cu Matei Basarab în Valahia (1635—1654), la domnie, grecii și în special călugării greci fură alungați, deoarece ei „stricau datinele țării“ [1]. Se continuă, zelos, activitatea începută în Transilvania, traducînd cărțile străine în limba română, iar curentul național special deveni tot mai puternic. Nimeni nu va putea afirma că această mișcare ar fi fost urmarea introducerii liturghiei românești, căci numai existența unei mișcări de acest fel putea face posibilă introducerea ei pașnică.

---

[1] J. L. Pič, *Über die Abstammung der Rumänen (Despre originea românilor)*, pag. 220 (n. a.).

În urma luptelor religioase devenind intoleranți, ungurii și sașii începură să-i persecute pe români și din cauza religiei, provocînd prin aceasta o mișcare care îi făcu pe români mai accesibili propagandei catolice. La sfîrșitul secolului al XVII-lea, cînd propaganda catolică își putu relua activitatea, ea nu mai întîlnește la români vechea rezistență intransigentă. Ea acționează apoi și sub protecția Curții de la Viena, pe care o interesa să rupă, pe cît posibil, relațiile bisericești ale românilor cu rușii. Nemulțumirea era mare printre români, iar Habsburgii trezesc speranța că pretențiile drepte nu vor mai rămînea desconsiderate ; în acest fel se răscolește totul, iar numărul românilor care erau dispuși să se supună, în anumite condiții, unei constrîngeri în chestiunea religioasă nu mai este atît de mic ca odinioară. Se formează un partid în frunte cu cîțiva bărbați luminați ai poporului care impun principiul că românii pot continua să rămînă români chiar dacă recunosc superioritatea spritualä a papei. Partidul acesta nu era, bineînțeles, un partid religios, ci unul politico-național. Aceștia erau bărbații care aveau aspirații naționale române, primii dintre români care tind să devină ceva superior, fără ca totuși să vrea să iasă din comunitatea românească, ei au recunoscut că situația poporului lor numai așa se poate ameliora, dacă întregul popor se atașează uneia din bisericile recunoscute legal și anume celeia mai favorizate și care stă și de ei mai aproape, bisericii catolice. Ei își aveau, totuși, condițiile lor bine cumpănite și au insistat atît de categoric în sensul omogenității complete a bisericii române, încît papa a trebuit să stabilească în principiu, într-o Bulă proprie, că nici un membru al bisericii române unite nu poate fi primit în cea catolică.

Conducătorul partidului național era mitropolitul de atunci Teofil, care pregăti zelos legătura cu biserica romană. Înainte de toate distribui printre preoții săi o cărticică în care se demonstra că românii aparținuseră odinioară bisericii romane și că nu este vorba decît să se revină la credinţa strămoşilor. Atunci nu le era permis românilor, care erau în majoritatea iobagi, să frecventeze şcoli ; tinerilor români, care voiau să devină preoţi, li s-a făcut, totuşi, marea favoare să fie primiţi în seminariile catolice. În sfîrşit, întreaga diferenţă confesională s-a redus la patru puncte : 1. Primatul papei. 2. Admiterea pîinii nedospite la împărtăşanie. 3. Existenţa unui purgatoriu. 4. *Derivarea Spiritului* sfînt nu numai de la Tatăl, ci şi de la Fiul. O însemnătate practică avea *atît pentru biserica românească, cît* şi pentru Scaunul roman numai primul din aceste puncte, care în vremea aceea era conceput ca o invocare a protecţiei papale, şi nu cu totul pe nedrept. Altfel, li se asigura românilor libera alegere. Este, în orice caz, un fenomen singular cînd vedem că o comisiune compusă din delegaţii celor patru religii „recepte“ a călătorit prin ţară pentru a-i întreba pe preoţi la care din cele patru religii ar vrea să aparţină ; această măsură este însă o dovadă că situaţia era just înţeleasă. Preoţii erau, în majoritatea cazurilor, iobagi şi într-o ordonanţă imperială se spune : „Preoţii greci sau români, dacă trec la catolicism, se vor bucura de drepturile catolicilor ; dacă se leagă cu o altă religie dintre cele recepte, atunci se vor bucura de privilegiile acesteia ; dacă însă rămîn în starea lor de astăzi, atunci ei se supun, ca şi pînă acum, obligaţiei de prestaţii *(dabunt taxam)*“. Iar aceasta o garanta Curtea vieneză, care era ea însăşi catolică.

---

[1] Cezar Bolliac, *Mănăstirile din România*, București, 1862, pag. 465—475 (n. a.).

Un sinod convocat de către mitropolitul *Teofil* (1697) la Alba-Iulia, hotărî de fapt unirea cu biserica romană ; această hotărîre însă pare a fi fost numai o manifestare provizorie, căci E. de Hurmuzaki ne comunică : „Înaintea acceptării generale şi a comunicării declaraţiei de trecere, clerul românesc prudent i-a expus totuşi împăratului, printr-o petiţie proprie scrisă, cererile sale precis formulate, care culminau în trei puncte principale : 1. Bisericii greco-catolice, să i se acorde toate drepturile şi privilegiile ce revin, atît confesiunii romano-catolice, cît şi celorlalte trei confesiuni recepte necatolice din ţară. 2. Construirea unei case parohiale în fiecare parohie. 3. Preotul să fie dependent numai de dreptul de dispoziţie al episcopului, iar nu al vreunui laic.“ Tratativele cu privire la aceste probleme importante nu fuseseră încă încheiate, cînd (în iulie 1697) mitropolitul Teofil muri şi fu ales ca urmaş al său *Atanasie Anghel*. Acesta, deşi fără îndoială un partizan al unirii, este hirotonit, la fel ca şi predecesorul său, de către mitropolitul Valahiei. Cu această ocazie el găseşte la Bucureşti pe patriarhul Dositeu al Ierusalimului, care socoate că e potrivit situaţiei să-i prescrie noului mitropolit al românilor din Transilvania, printre altele, ca „serviciul divin bisericesc, în general, cîntecele, precum şi citirea *Bibliei* şi a cărţilor rituale la serviciile divine să se facă numai în limba slavonă sau grecească, în nici un caz în limba română sau într-o altă limbă". Bineînțeles Atanasie găsi că pretențiile Scaunului roman erau mult mai modeste și curînd după întoarcerea sa acasă convocă un sinod general pentru a proclama solemn trecerea.

Acest sinod general a fost prima adunare publică în care au fost *reprezentați* aproape *toți* *românii* ce locuiau atunci în Imperiu. În dieceza de atunci de la Alba-Iulia, care se extindea pînă către Oradea și chiar mai departe în Maramureș, existau 55 protopopi și 1 582 preoți, care au fost obligați, sub pedeapsa unei amenzi de cîte 60 guldeni, să apară într-o anumită zi în Alba-Iulia. Pe lîngă aceștia, fiecare comună trebuia să trimită și cîte trei dintre membrii săi, ca martori la Sinodul general. De secole se întîmpla ca, an de an, românii ce aveau pretenții mai mari să se desprindă de bunăvoie din comunitatea națională bisericească a românilor și în felul acesta poporul pierdea mereu cele mai bune forțe ale sale : acest Sinod trebuia să pună capăt acestui fenomen acceptînd în unanimitate unirea cu biserica romană. De aceea mitropolitul Atanasie și ceilalți români luminați din acea vreme au depus întreg efortul ca unirea să fie acceptată cu unanimitate. Căci aderînd întregul popor la biserica romană, ei puteau să-și pună condițiile lor și să asigure unitatea națională a bisericii românești și după acceptarea unirii în așa mod încît nici un român să nu fie constrîns să se predea fără condiții. Aceasta au și realizat : de la unirea cu biserica romană, românii care să-și renege naționalitatea sînt o raritate. Mai există, desigur, ici și colo, unii care nu mai vorbesc românește, dar ei se mărturisesc a fi români și se manifestă zelos pentru cauza românească [1].

Unitatea bisericii românești se pierdu totuși o dată cu unirea. La Sinodul general nu s-a ridicat de fapt nici un glas contra unirii ; dar curînd după aceea se spunea că întreaga unire nu este decît minciună și înșelăciune și că pe români vor să-i facă catolici adevărați : unele comune începură să alunge pe preoții uniți și în decurs de cîțiva ani partea conservatoare a românilor transilvăneni s-a lepădat din nou de unire. Lipsa de luciditate a nobilimii funciare, lipsa de menajare a autorităților, gelozia necatolicilor, agenții sîrbi și valahi, intervenția Curții rusești și propria nemulțumire nu-i mai lăsară pe români să ajungă la linişte. Aceste tulburări, care luau din cînd în cînd dimensiuni periculoase şi şi-au găsit sfîrşitul numai în răscoala din 1784, au contribuit în mod esenţial la asigurarea omogenităţii naţionale a ambelor biserici româneşti, căci s-a spus întotdeauna că românii s-au lepădat de uniune, deoarece bisericii unite nou înfiinţate i se acordase prea puţin.

---

[1] Merită să se releve aci că printre miile de persoane care și-au maghiarizat numele de familie în Ungaria, începînd din anul 1866, nu se găsește nici un singur român, chiar dacă numeroși români, care nu mai vorbesc românește, au încă nume românești, deși în vremea mai nouă s-au constituit societăți care organizează planificat maghiarizarea numelor de familie (n. a.).

De altfel, aceasta nici nu era cu totul neadevărat. Curtea vieneză însăşi avea intenţii sincere privind ameliorarea situaţiei românilor, care la fel cu celelalte popoare erau supuşii ei şi al căror ataşament fidel nu era mai puţin necesar decît voinţa de pace a ungurilor şi saşilor, pentru întărirea puterii sale şi pentru asigurarea ordinei şi dezvoltării generale ; în acest fel Curtea ar fi fost dispusă să acorde românilor tot ce era drept şi bun şi în interesul evoluţiei lor paşnice. Ea se găsea însă în faţa unor legi reale şi a unor clase privilegiate îndîrjite, care nu admiteau să se schimbe nimic din situaţia existentă. Astfel, li s-au pus românilor în vedere de la Viena multe lucruri bune, care cu timpul s-au şi împlinit ; dar nu li se putea acorda sau chiar şi numai promite decît lucruri pe care era în stare să le şi realizeze. Cu aceasta însă majoritatea nu era mulţumită, deoarece în cele mai multe cazuri erau concesii ale căror urmări puteau fi apreciate doar într-un viitor mai îndepărtat. Nemulţumiţi de asigurarea că nici un român nu poate fi primit în biserica catolică, românii au ales ca urmaş al lui Atanasie pe un anume *Patachi*, care după naţionalitate era *român*, *dar de fapt* era catolic latin.

Papa îşi dădu consimţămîntul ca acest catolic să poată trece la confesiunea greco-catolică şi să fie sfinţit nu de către arhiepiscopul catolic din Strigoniu, al cărui sufragan era, ci de episcopul greco-catolic din Croaţia. Episcopul Patachi îşi mută reşedinţa de la Alba-Iulia, unde mai rezida încă un episcop catolic, la Făgăraş. Papa Inocenţiu al XIII-lea creează în baza dreptului canonic prin Bulla *Rationi congurit*, noua *episcopie greco-catolică din Făgăraş*, iar Curtea vieneză îi dăruieşte două moşii ale fiscului.

Se mai spune totuşi, în continuare, că unirea nu înseamnă nimic altceva decît o pregătire pentru catolicismul adevărat, dar după aproximativ treizeci de ani de la acceptarea cu unanimitate a unirii, nu mai rămăseseră la unire decît aproape numai preoţii. Atunci apare un bărbat talentat, care concepe just misiunea bisericii unite-române şi o urmăreşte curajos, Inocenţiu Micu *Klein* de *Sad*, care fu hirotonit episcop la 25 octombrie 1730, de către episcopul greco-catolic de la Muncaci şi prelua conducerea bisericii sub numele de Ioan II. Cînd Sinodul îl propuse pe Micu şi fu numit de împărat, el se găsea încă în seminarul de la Tyrnavia ; dar era deja unanim cunoscut și avea încrederea poporului, așa încît deja numirea sa făcu ca *mulți români să se întoarcă la unire.* Episcopul Micu impune concepția românească în biserica sa și prin aceasta deveni adevăratul ei întemeietor. El nu și-a conceput poziția ca una pur bisericească și nici nu era așa. Românii acceptaseră unirea, mai ales pentru că prin aceasta ei sperau să-și asigure o mai bună poziție în viața publică. Această dorință nu li s-a îndeplinit. Românii, fie ei uniți sau nu, au contat, timp de treizeci de ani după primirea unirii, în continuare tot numai ca locuitori tolerați ai țării și pe lîngă aceasta majoritatea mai erau și iobagi legați de glie. Episcopul Micu a reamintit deci Curții de la Viena de egala îndreptățire ce li se promisese românilor, singura care putea să asigure existența bisericii române unite, aceasta fiind de asemenea și prima condiție pusă de clerul românesc.

Aceasta era foarte adevărat, dar greu de realizat. Trebuie deja să ne mirăm cînd vedem că episcopului Micu îi reuși să obțină un loc în Dieta țării Transilvaniei și să fie recunoscut de stările privilegiate ca reprezentant al românilor lipsiți de drepturi. Dar nu se putea altfel : el era neobosit, avea foarte mulți partizani și s-a ridicat curajos pentru o cauză pe care și Curtea vieneză voia s-o știe susținută. În cele din urmă, cînd împărăteasa Maria Terezia îi propune Dietei un articol de lege (1743), în care românii uniți sînt declarați ca adevărați fii ai țării, stările dominante nu au curajul să voteze pe față contra ei. Legea este votată, însă numai într-o redactare care făcea posibilă și o interpretare acceptabilă stărilor privilegiate. Ideea nefericită de-a da legi, care chiar de la acceptarea lor sînt condamnate să nu fie respectate, apare pentru întîia dată prin această lege în viața de stat ungurească. Aceasta este, de altfel, și singura ei însemnătate, căci stările privilegiate, care n-au avut curajul s-o respingă, au făcut totul pentru a zădărnici punerea ei în vigoare.

Situația românilor este, totuși, o situație fundamental diferită de cea anterioară. Înainte, excluderea lor de la viața publică era legală ; începînd din anul 1743 devine ilegală. Nu este întîmplător și nici indiferent, pentru viața de stat ungară, dacă astăzi la orice nedreptate ce trebuie să îndure românul se consolează cu ideea că împăratul n-o știe. Încrederea românilor în simțul de dreptate al împăratului este atît de necondiționată și atît de puternică neîncrederea lor față de toți ceilalți potentați, încît Horea, cînd fusese trimis cu o petiție la Viena, a trebuit să jure în fața românilor că el nu numai că va da împăratului în mînă cererea, dar va stărui ca împăratul să citească petiția, „căci — spuneau ei — ni se întîmplă multe nedreptăți fiindcă împăratul n-a văzut petiția noastră ; el are mult de lucru, iar ceilalți tac și nu-i spun nimic". Românul nu poate înțelege ideea că uneori îi scapă împăratului puterea ce-i este necesară pentru a impune respectul general al legilor.

Episcopul Micu încă pare a fi considerat Curtea de la Viena puternică, căci a stăruit cu încăpățînare și a presat cu un fel de hotărîre disperată să se pună în vigoare legea, încît el deveni tot mai incomod și pentru Curtea vieneză, care în vremea aceea se pregătea de război. În cele din urmă, a trebuit să se cedeze la Viena și să fie sacrificat claselor privilegiate, devenite foarte stăruitoare. Micu se refugie la Roma ; dar Scaunul roman interveni la fel de puțin pentru un bărbat care lupta mai mult pentru cauza românească, decît pentru cauza catolică. Urmașul său, *Petru Aron*, era un bărbat evlavios, care s-a străduit cu zel să asigure bunăstarea bisericii sale, aparținea însă partidului contrar, care era pentru așteptare. Spiritul celui decedat în exil (1768) și al celui plîns ca primul martir al cauzei naționale, spiritul lui Micu, plutește, totuși, deasupra bisericii române unite : principiile și aspirațiile sale devin, treptat, o tradiție scumpă, care îi solidarizează pe românii uniți și îi duc spre o anumită țintă. Astfel și conducătorii de mai tîrziu ai bisericii române unite n-au putut decît să continue munca începută de Micu.

Episcopul Micu și-a mutat reședința de la Făgăraș spre centrul teritoriului locuit de români, la *Blaj*, și a asigurat pentru mînăstirea bazilitană de acolo o dotație pentru 11 călugări. Călugării au constituit primul colegiu de învățători români. El s-a îngrijit și de o generație tînără capabilă, trimițînd tineri români la Roma pentru a fi educați acolo. Urmașul său înființează primele școli românești la Blaj, un seminar și o tipografie. El mai cumpără încă o moșie pentru dieceza sa și asigură clerului său așa-numita porțiune canonică, și anume fiecărui preot un fînaț și un ogor ca sesiune țărănească. Ideea de a ajuta românilor să ajungă prin cultură la importanța politică este cultivată apoi cu un zel permanent sporit de către episcopii următori[1]. Numărul școlilor românești crește treptat, la Blaj se înființează un gimnaziu și un seminar pentru învățători ; se asigură întreținerea elevilor săraci ; se înființează burse pentru tineri români, care urmează institute superioare. Românii continuă să fie tratați tot numai ca locuitori tolerați ai țării ; dar preotul nu mai e iobag și nu mai au curajul să le scoată copiii din școală pentru servicii iobăgești. Astfel ia naștere, treptat, în mijlocul poporului român, o clasă de oameni deschisă tuturor aspirațiilor, care se bucură de o relativă independență, își cîștigă mai ușor pîinea de toate zilele și este mai receptivă la pretenții mai înalte. Această clasă are acum și tendința firească de a comunica întregului popor această receptivitate a sa.

---

[1] *Șemantismul veneratului cler al Arhidiecezei Metropolitane greco-catolice a Alba-Iuliei și Făgărașului, 1876,* pag. 24—33 (n.a.).

Există apoi la Blaj un mic cerc de bărbați complet independenți, care imprimă orientarea întregii activități naționale. Aceștia sînt sprijinitorii noii biserici și urmașii partidului național, pe care ea l-a creat, sînt în general deja reprezentanții propriu-ziși ai sentimentului național. Pe lîngă aceasta ei trăiesc la Blaj în izolare completă și evită orice contact cu străinii ; totuși, cînd și cînd acești oameni se găsesc în fața altora care, deși sînt ei înșiși români, vor să introducă în biserica românească un spirit străin, adus din institutele de învățămînt streine, și, combătînd acest spirit, devin predicatorii intoleranței naționale. Simțul caracteristic românului pentru omogenitatea națională devine la Blaj o teorie fundamentată științific.

Acest spirit al izolării dușmănoase, propagat de la Blaj deja de peste o sută de ani, n-a contribuit, desigur, la realizarea ideii unității creștine. Cu timpul, la Blaj au devenit catolici fideli, dar pe măsură ce catolicismul prindea rădăcini, au apărut pe primul plan în mod tot mai hotărît și sentimentele naționale, căci la Blaj trebuia să se simtă că numai cultivarea sentimentelor naționale poate asigura existența bisericii române-unite. Fără îndoială se datorează în mod deosebit străduințelor exilatului Micu că deja în anul 1748 a fost înființat un al doilea episcopat greco-catolic pentru români la *Oradea,* care curînd după aceea primi o bogată dotație.

De atunci a existat fără încetare străduința de a stabili relații între aceste două episcopii românești și, pe cît posibil, să reunească în ele pe toți românii uniți. Al doilea episcop de la Oradea este deja hirotonit (1770) de cel de la Blaj și de atunci nici un alt episcop român-unit n-a mai fost consacrat de un străin. De asemenea, curînd după aceea, s-a înființat la Oradea un al doilea seminar, iar la Beiuș un al doilea gimnaziu românesc. O importantă parte a românilor rămase, totuși, încorpoartă diecezei de la Muncaci predominant ruteană, iar relațiile dintre cele două episcopate unite românești nu erau fundamentate juridic : închegarea națională completă și, o dată cu ea, și unitatea bisericii române-unite s-au realizat abia în anul 1850.

Cînd s-a instalat *Șaguna* în fruntea românilor greco-ortodocși din Transilvania și a stăruit pentru reînființarea mitropoliei greco-ortodoxe de odinoară de la Alba-Iulia, Scaunul papal merse pînă la limita extremă a concesiunii. Li s-a acordat românilor totul : o mitropolie cu reședința la Blaj, două episcopii, la *Lugoj* și *Gherla,* reunirea celor patru episcopii într-o mitropolie română unitară și, în sfîrșit, o astfel de arondare a episcopatelor, încît ele trebuiau să cuprindă numai români şi pe toţi românii uniţi ce locuiau în ţările ungureşti.

LUPTELE CELOR DOUĂ BISERICI ROMÂNEŞTI PENTRU UNITATEA NAŢIONALĂ

Deoarece în sinodul convocat de mitropolitul Atanasie nu se ridicase nici o voce contra unirii cu biserica romană, toţi românii care se lepădară mai tîrziu de unire contau ca dizidenţi şi fură expuşi, ca atare, unor persecuţii. Înainte de toate ei rămaseră fără preoţi, fără conducere şi fără o organizaţie bisericească ; pe lîngă aceasta, trebuiră să cedeze bisericile şi să îngrijească de întreţinerea preoţilor uniţi.

Ca o ilustrare a acestor stări poate servi aci următorul citat dintr-o petiţie adresată în anul 1763 de către românii din districtul Bistriţei, episcopului de la Buda, Dionisie Novacovici : „Preoţi uniţi, conduşi de soldaţi catolici, merg să cerceteze în fiecare sat românesc, prind şase oameni mai în vîrstă din comună şi le spun : «Vreţi *să rămîneţi* la unire ?» Aceia dintre cei întrebaţi care răspundeau nu sînt bătuţi, legaţi şi aruncaţi în închisoare, unii dintre ei maltrataţi cu lovituri groaznice de baston, iar alţii, care nu puteau fi prinşi, fură pedepsiţi cu amenzi de 20—30 guldeni ; pe lîngă aceasta, trupa militară germană face în diferite sate rechiziţii importante şi consumă proviziile puţine ale ţăranilor săraci. Noi slăbim la trup şi suflet, murim fără spovedanie şi împărtăşire, la fel ca animalele, şi ne asemănăm unei turme de oi fără păstor. Dacă tu, preamărite domn, nu te miluieşti de noi şi nu ne aduci ajutor şi mîngîiere, atunci nu ne mai întoarcem acasă, unde ne aşteaptă arestare şi pedeapsă, ci plecăm de aici în alte ţări, unde vom putea să rămînem liniştiţi în credinţa noastră ; căci sîntem ferm hotărîţi mai degrabă să ne prăpădim, decît să primim unirea. De aceea, dacă e posibil, trimite-ne un preot neunit, ca să nu ne prăpădim cu toţii."

Aceasta nu era posibil ; episcopul Dionisie, care în vremea aceea ţinea şi locul unui episcop al neuniţilor din Transilvania, n-a îndrăznit să trimită un preot în districtul Bistriţei. S-a trimis cam în aceeaşi vreme o comisie şi aceasta numărase, în ciuda severităţii aplicate, în Transilvania 124 000 de familii româneşti care respinseseră cu hotărîre unirea şi au cerut preoţi greco-ortodocşi. Curtea de la Viena nu putea lăsa aceste familii, care reprezentau majoritatea românilor transilvăneni, fără nici o conducere bisericească şi astfel s-a pus în discuţie chestiunea numirii unui episcop propriu pentru românii neuniţi din Transilvania.

Ca o altă ilustrare a situației de fapt, poate servi următorul raport adresat de cancelarul Kaunitz, la 9 octombrie 1758, împărătesei Maria Terezia: „Majestatea voastră ne-ați trimis, nu de mult, protocolul conferinței privitor la afacerile religioase transilvănene, anexat din nou aci, pe lîngă biletul prea grațios, și ați binevoit să cereți modesta mea părere despre o hotărîre preaînaltă în această privință. Părerea mea conținută în protocol am formulat-o după cea mai bună știință și conștiință a mea și de aceea n-aș putea să adaug sau să elimin ceva din ea; eu înțeleg însă prea bine că majestatea voastră este foarte preocupată, față de diferitele păreri, să hotărască în problemă: dacă să permită acelor *Graecis non unitis* din Transilvania un *Episcopus exemtus proprium*, după modalitățile propuse de mine, sau dacă consider să se lase totul în situația de pînă acum? Eu sînt de prima părere, deoarece mă străduiesc, pe cît posibil, în toate consfătuirile privind serviciul preaînalt, să evit jumătățile de măsură și paleativele, care de obicei mai mult dăunează decît folosesc, să atac răul la rădăcină și să consider problemele așa cum sînt, iar nu cum ar trebui să fie. Dacă s-ar putea nutri speranța că aceia care trebuie să aplice dispozițiile prea înțelepte și drepte ale majestății-voastre acelor *Graecos non unitos* și-ar face datoria după cum se cuvine, atunci n-ar trebui să fie atît de greu să se găsească alte mijloace folositoare atît statului, cît și religiei dominante; această speranță trebuie considerată însă cu totul zadarnică după diferitele experiențe în acest sens; iar înclinarea spre mijloace de constrîngere pe lîngă ura contra tuturor ilirilor e prea adînc înrădăcinată, ca să ne putem promite o schimbare cu ajutorul lor. În orice caz, în actuala situație ar fi mai periculos decît oricînd să lăsăm deschisă o ocazie apropiată spre rebeliune, emigrare și alte urmări foarte dăunătoare și să nu aplicăm contra lor nici un fel de remedii eficiente. Numărul, ce depășește mai multe milioane de suflete al acestor *Graecorum non unitorum*, ce se găsesc sub prea înalta supunere a majestății-voastre, trebuie, după modesta mea apreciere, tratați ca un tezaur și ca un adevărat juvaer al prealuminatei Case arhiducale, care ar putea fi folositoare statului cu și mai mari avantaje viitoare decît pînă acum; numai să fie protejați cu un just accent în cele spirituale și lumești, contra oprimărilor, nedreptăților și a plîngerilor îndreptățite și să fie conduși cum trebuie să fie o națiune aspră și războinică, după regulile prudenței. Cît privește însă în special valahii transilvăneni, preasupusa mea părere pare a fi contrariată cel mai mult de obiecțiunea că prin aceasta unirea de pînă acum ar putea fi complet zdruncinată. Nu mă îndoiesc nicidecum de aceasta, dacă s-ar alege ca *Episcopo exemto* un grec zelos și neînclinat, nesocotindu-se alte măsuri dictate de prudență ; sînt însă foarte sigur că un *Episcopus exemtus* rezonabil, reținut totodată și de propriul său interes de la orice pași greșiți, ce ar dăuna unirii și ar da prilej la reclamații care să ducă la înlocuirea lui, ar evita cu cea mai mare grijă, ba ar putea fi spre cel mai mare avantaj atît al religiei, cît și al statului, ca pe el însuși și întreaga sa comunitate s-o dirijeze spre unire, consolidînd-o pe aceasta în modul cel mai ușor și mai rapid ; acest scop pare a-l fi urmărit și expertiza menționată și comunicată mie preagrațios de către majestatea-voastră, prin propunerea ca episcop a unui anume Dionisiu. Dacă însă menționatul Dionisiu posedă însușirile cerute, prin care crede el să se impună și să observe și să procedeze și altfel pentru promovarea serviciului preaînalt, rămîne la aprecierea luminată a majestății-voastre prea venerate."

Propunerea aceasta fu de fapt aprobată de împărăteasă, dar episcopul de Buda *Dionisie Novacovici* fu instalat abia în anul 1763, în calitate de conducător provizoriu al românilor neuniți din Transilvania ; și o dată cu aceasta au încetat și persecuțiile. Trebuie relevat, totuși, că aceste persecuții nu erau de natură pur confesională. Credința a fost doar pretextată, pentru a jusifica persecutarea românilor, în fața Curții vieneze. Erau persecutați la fel și românii uniți, în ciuda sentimentelor lor catolice fidele.

După moartea lui Petru Aaron, în anul 1763, s-a întrunit Sinodul pentru a alege candidatul ce urma să fie propus Coroanei. Grigore Maior primi 90 de voturi, episcopul exilat Micu — 72, Silvestru Caliani —16, iar fostul vicar *Atanasie Rednic* doar 9 voturi. Coroana îl numește ca episcop totuși pe acesta din urmă, un bărbat desigur nepopular, provocînd prin aceasta o răscoală formală printre români. Aceștia nu vor să recunoască pe noul episcop ; secretarul clerului refuză să facă publicarea reglementară, iar protopopii se adresează printr-o petițiune papei Clemente al VIII-lea, rugîndu-l să nu consacre pe noul episcop și să intervină pe lîngă împărăteasă pentru reabilitarea exilatului Micu. Petiționarii primiră un răspuns mustrător. Totodată, împărăteasa se lăsă determinată, prin stăruințele episcopului Atanasie, să ordone pedepsirea și înlăturarea conducătorilor rebeliunii partidului de rezistență. Grigore Maior fu arestat, apoi exilat la Muncaci, unde a fost pus sub supraveghere severă și izolat de la orice contact în afară ; Geronte Cotorea și Silvestru Caliani primiră domiciliu forțat, au trebuit să observe o supunere severă și să renunțe la orice speranță de avansare în slujbă ; protopopul și notarul Avram, ca și protopopul de Blaj, Ioan Sacadat, au fost ținuți atîta vreme în închisoare, pînă cînd n-au adresat scuze personale episcopului.

S-ar crede poate că Atanasie Rednic ar fi fost preferat pentru sentimentele sale catolice fidele. Dimpotrivă, E. de Hurmuzachi relatează următoarele despre el : „Preferința deosebită pentru o călugărie gata de jertfă n-au moștenit-o succesorii săi, s-a moștenit însă atașamentul său ferm față de poziția specială a Comunității sale religioase. Partizan fidel al bisericii sale, un executor conștiincios al ritului grecesc, așa cum fusese totdeauna, a refuzat să se împrietenească cu latinizarea cerută de sus a instituțiilor și datinilor bisericii unite. În acest scop el a dezvoltat și fundamentat într-un mod deosebit drepturile și poziția propriu-zisă a bisericii sale, cu ajutorul unui memoriu adresat, în anul 1771, direct papei, a cărui tendință a culminat în principala frază sinceră, că uniții, neaderînd nici la dispozițiile Conciliului de la Triest nici la celelalte canoane ale bisericii romane, în consecință ele nici n-ar fi obligatorii pentru ea. Clerul său l-a sprijinit cu zel în pretenția de a se respecta drepturile speciale ale bisericii unite. Un Sinod diecezan, cu o participare numeroasă a clerului unit, s-a ridicat contra oricărei violentări a conștiinței sale religioase și a declarat categoric că clerul greco-catolic, în afara celor patru puncte dogmatic diferite, n-a preluat nimic altceva de la biserica latină, nici nu este dispus să accepte în momentul de față. Latinizării bisericii unite împotriva voinței lor i s-au pus astfel limite în spiritul poporului, care au trebuit să conteze ca de nedepășit deja pe timpul coregenței lui Iosif II, și cu atît mai mult în timpul domniei exclusive a acestuia. Așa s-au înșelat iezuiții și ultramontanii, la fel ca mai înainte în episcopul Micu, acum în urmașul acestuia, Atanasie Rednic... Episcopul Atanasie a ținut neînduplecat la declarația clerului său, atunci și mai tîrziu, netolerînd nici cea mai mică inovație în sensul latino-roman, fie în ce privește ornatele, fie în ceremoniile sau în celelalte obiceiuri ale bisericii unite."

Concepțiile sale bisericești n-au fost astfel hotărîtoare nici pentru români, nici pentru Curtea de la Viena. Curtea de la Viena îl preferase pentru devotamentul său în problemele politice ; în schimb, românii voiau un episcop care, la fel cu exilatul Micu, să fie gata să stea în calitate de conducător politic în fruntea lor, susținînd curajos pretențiile poporului român. Totuși, cîtă vreme au durat războaiele din afară, un astfel de bărbat ar fi fost incomod pentru Curtea vieneză și astfel a trebuit să fie sacrificat și *Grigore Maior* ca odinioară episcopul Micu.

Prin încheierea păcii se schimbă însă situația. Exilatul Grigore Maior a folosit, în anul 1771, într-un mod înțelept prezența împăratului Iosif II la Muncaci, pentru eliberarea sa ; i s-a prezentat acestuia ca un Iosif vîndut fără credință de către frații săi, iar după ce împăratul ordonă cercetarea reclamației de către cancelaria aulică ungară, s-a priceput să se apere atît de temeinic, încît fu declarat nevinovat şi cu ocazia înfiinţării unei tipografii româno-rutene la Viena a fost numit cenzorul cărţilor de acolo. Meritele sale incontestabile cu ocazia înfiinţării graniţei militare au contribuit în mod deosebit la aceasta. În urma cererii clerului unit fură reabilitaţi apoi cei trei preoţi călugări Grigore Maior, Geronte Cotorea şi Silvestru Caliani, declaraţi de episcopul Rednic ca vinovaţi şi primiră permisiunea de a se prezenta printre concurenţii valabili pentru ocuparea scaunului episcopal văduvit. La adunarea electorală a clerului, ţinută la Blaj, la 15 august 1772, sub conducerea comisarilor imperiali, conţii Haller şi Beldi, mult peste majoritatea simplă a voturilor, peste 100 de voturi la număr reveni lui Grigore Maior... De astă dată Maria Terezia, de acord cu clerul, nu acordă nici un fel de ascultare şoaptelor răutăcioase venite din Transilvania, dimpotrivă l-a confirmat pe favoritul uniţilor Grigore Maior, care şi obţinuse cele mai multe voturi şi pe lîngă aceasta i-a acordat favoarea ca hirotonirea ca episcop să se facă în biserica parohială a Curţii, sub privirea perechii imperiale. La sfîrşitul solemnităţii episcopul Maior îi dădu împărătesei binecuvîntarea sa, după care aceasta i-a dăruit o cruce de aur şi un inel preţios. La nu multă vreme după aceea i s-a acordat înalta distincţie de consilier secret imperial şi titlul de „Excelenţă", o distincţie care înaintea lui încă nu fusese acordată nici unui episcop român. Totodată, au avut grijă să stabilească situaţii reglementare pentru românii neuniţi. Nu li s-a mai impus nici o constrîngere, li se dau preoţi, nu mai sînt perturbaţi ; totuşi, la apariţia popularului Grigore Maior în Transilvania, mii de oameni au trecut de bunăvoie la unire, căci bărbatul care conducea acum biserica unită reprezenta cauza poporului român.

Curînd după aceea (1783), împăratul Iosif al II-lea îl numeşte pe arhimandritul sîrb, *Ghedeon Nichitici,* ca episcop permanent al românilor greco-ortodocşi din Transilvania, cu sediul la Răşinari, lîngă Sibiu. Urmaşul acestuia, *Gherasim Adamovici,* apare deja ca al doilea reprezentant al cauzei româneşti în Dieta Transilvaniei şi se stabilesc relaţiile între ambele biserici româneşti. „Datorită străduinţelor şi eforturilor sale neobosite a reuşit să facă acceptată în anul 1791, de către Dieta Transilvaniei, dispoziţia legală (articolul 60), în virtutea căreia religia greco-ortodoxă să nu mai fie considerată doar tolerată, ci să fie îndreptăţită să-şi exercite liberă cultul. La fel de merituoasă a fost atitudinea sa în direcţia naţional-politică, întrucît, împreună cu episcopul unit *Ioan Bob,* a intervenit curajos în cuvînt şi fapt pentru o acţiune lărgită a naţiunii sale şi în această privinţă, la aceeaşi Dietă a ţării, a predat o vastă, bine documentată și epocală petiție semnată de el și tovarășul său de luptă Bob, care urmărea deplina restabilire a drepturilor refuzase pînă atunci românilor". [1]

De atunci orice acțiune politică a românilor culminează în cooperarea celor doi episcopi, pe care ei îi consideră drept conducătorii lor naturali și care sînt recunoscuți ca atare și de către alții ; ceea ce fac și spun aceștia este spus și făcut în mod valabil în numele întregului popor. Ca o urmare a acestei poziții politice a episcopilor, întregul popor gravitează spre aceea dintre cele două biserici al cărui conducător momentan promovează cu un accent și mai mare interesele naționale. Cînd în sfîrșit, Iosif al II-lea a numit un episcop greco-ortodox permanent pentru Transilvania, alegerea sa căzu asupra unui arhimandrit sîrb și, fără îndoială, i-ar fi fost imposibil să găsească printre românii din Transilvania un bărbat potrivit pentru aceasta, deoarece bărbații culți ai poporului aparțineau bisericii greco-catolice. Și la fel de tristă era situația și în Ungaria și în Banat. În vremea cînd transilvănenii se atașaseră bisericii romane, românii din Ungaria și din Banat s-au atașat celei sîrbești, pentru a se putea bucura de drepturile și privilegiile asigurate acestei biserici de către împăratul Leopold I. Ei primiră episcopi sîrbi, numai protopopi sîrbi și fură în genere atît de dominați de sîrbi, încît n-au putut ajunge la nici un fel de însemnătate.

Deja în anul 1786 Iosif al II-lea acordă totuși și românilor greco-ortodocși din Transilvania un ajutor de stat pentru dezvoltarea sistemului școlar. În afară de aceasta, școlile de la Blaj erau deschise tuturor românilor, mai mult chiar, au fost primiți în Convictul de la Blaj studenți români săraci, chiar cînd nu erau de confesiune greco-catolică. Astfel, deja către sfîrșitul secolului al XVIII-lea exista și printre românii greco-ortodocși un mic grup de bărbați luminați, cărora li se putea acorda dreptul să-și aleagă din mijlocul lor un preot potrivit pentru demnitatea episcopală și să-l propună Coroanei.

După moartea episcopului Adamovici, Scaunul episcopal rămase neocupat timp de paisprezece ani. După paisprezece ani însă, protopopii greco-ortodocși din Transilvania primiră îndrumarea să țină o adunare electorală ; în același timp li se prescrie totuși că nu pot alege decît coreligionari de ai lor, născuți în Transilvania. După o perioadă intermediară de peste o sută de ani, obținură astfel și românii greco-ortodocși din nou un episcop în persoana nou numitului *Vasilie Moga*, pe care îl aleseseră ei înșiși din mijlocul lor. În această vreme (1816) un rescript imperial dispune ca tineri de confesiune greco-ortodoxă să fie trimişi la Viena şi să fie formaţi la universitate. Dar treizeci de ani mai tîrziu situaţia din biserica greco-ortodoxă a Transilvaniei continua să aibă un aspect foarte trist ; urmările neglijării de secole n-au putut fi înlăturate decît abia de *Şaguna* [1].

---

[1] Deja citatul *Supplex Libellus* etc. (n.a.).

Cînd a preluat, în august 1846, conducerea provizorie a diecezei, el a găsit atît poporul, cît şi clerul în stare de decădere. Şcoli săteşti existau doar ici şi colo, în localităţile mari, unde cantorul dădea copiilor oamenilor mai înstăriţi lecţii de citit şi cîntec, pentru a-i face capabili de a deveni preoţi — *bun de popă* —, căci preoţii erau, în general, ţărani obişnuiţi, care puteau citi şi cînta, dar adesea ei nu puteau scrie [2]. Pentru formarea lor superioară s-au îngrijit prin aceea că s-a înfiinţat la Sibiu un curs de *şase luni,* iar cei care urmau acest curs formau partea luminată a clerului. Episcopul însuşi avea leafă anuală de aproximativ 3 000 de guldeni, dacă reuşea să-i încaseze de la preoţi, nu avea nici o poziţie în societate, iar ca reşedinţă avea o casă sărăcăcioasă. În legătură cu aceasta citim, într-o primă epistolă pe care a adresat-o Şaguna clerului său, următoarele cuvinte : „Ascultaţi implorarea mea pe care v-o strig vouă din adîncurile sufletului meu : vai mie dacă n-aş propovădui învăţătura cea bună, căci datoria mă constrînge *la aceasta şi mi-a fost încredinţat oficiul*... Cu inima profund întristată şi cu nespusă mirare am cîştigat convingerea că mulţi dintre preoţii noştri au obiceiul ca după terminarea sfintei liturghii, în zilele de duminică şi sărbătoare, de la biserică să nu meargă acasă, ci direct în cîrciumă, iar acolo zăbovind cu oamenii de rînd, să bea şi să folosească un mod de vorbire ce nu i se cuvine unui preot.“ Apoi le prescrie cum trebuie să se îmbrace şi să se comporte cînd vin la oraş şi ameninţă să-i pedepsească după cuviinţă, pe toţi aceia care s-ar arăta în public cu veştminte murdare şi cu părul nepieptănat.

Aşa arăta societatea în mijlocul căruia omul distins Şaguna a păşit pe calea publicităţii ; dar el nu s-a ruşinat de mediul său, căci simţea nevoia să-l ridice treptat la sine, şi să-l formeze demn de el. *Şaguna* nu era un transilvănean şi de asemenea nici un dacoromân. Îşi avea originea (născut la Miskolc la 1 ianuarie 1809) dintr-o familie macedoromână, care emigrase în secolul al XVII-lea de la Grabova, se aşezase întîi în Galiţia, iar mai tîrziu s-a mutat în Ungaria de Sus. Tatăl său Naum era un comerciant înstărit la Miskolc, unde își făcuse și Șaguna studiile pînă în clasa a VI-a liceală. După moartea tatălui său, Șaguna veni la Pesta, la unchiul său Atanasie Grabovski, un comerciant bogat, care era în relații cu cercurile cele mai bune ale patriei sale adoptive. Aici, în casa unchiului său, învăță Șaguna și limba română pe care înainte n-o cunoștea și aici fu informat în amănunt despre starea de decădere a națiunii sale, pe care nu o văzuse niciodată. În vîrstă de 21 de ani, după terminarea studiilor sale juridice (1829), adoptă hotărîrea de a-și consacra viața bisericii sale, iar episcopul Manuilovici, un prieten al unchiului său, îl luă la sine la Vîrșeț. După încheierea studiilor teologice depuse jurămîntul de călugăr, la 1 noiembrie 1833, în mînăstirea sîrbească Hoppova și în locul numelui de botez de Atanasie a preluat numele monahal de Andrei. El nu rămase totuși în mînăstire, ci veni la Karlovitz, unde a funcționat ca secretar al patriarhatului sîrbesc Stratimirovici, notar al consistoriului, bibliotecar și profesor, ajungînd curînd la importanță și atrăgînd atenția tuturora asupra sa. La vîrsta de 37 de ani, este numit prin rescriptul regal din 27 iulie 1846 ca vicar general al Diecezei Transilvănene. Iar cînd fu instalat în fruntea comunității bisericești neglijate, se născu în sînul poporului român o mișcare bruscă contra unirii, și comune întregi, care de 150 de ani erau unite, au abandonat unirea pentru a se grupa în jurul bărbatului a cărui simplă apariție umplea de speranță toate inimile și al cărui prim cuvînt răsuna în toate inimile. „Cinstirea — spuse el românilor care îi pregătiseră la sosirea sa (1848) din Karlowitz, o primire festivă — pe care dumneavoastră o arătați, cum mi se pare, nu numai funcției pe care o întruchipez, ci și persoanei mele, mă bucură foarte. Eu o primesc cu o condiție : ca dumneavoastră, la fel ca pînă acum, și în viitor, *să rămîneți permanent fideli Casei Imperiale Austriece.* Nu există nici un om în lume care să aibă o inimă atît de bună ca bunul nostru părinte Ferdinand. Așa cum sperați voi ca Dumnezeu să vă ajute vouă și copiilor voștri, să-i rămîneți și lui în veșnică și nezdruncinată credință. În această încredere vă dau vouă binecuvîntarea mea." Și chiar dacă n-ar fi fost încă Șaguna conducătorul românilor, l-ar fi făcut conducător persistența lui în sensul acestor cuvinte.

---

[1] Datele privitoare la activitatea mitropolitului Şaguna le preiau din excelenta biografie apărută de curînd : Nic. Popea, *Arhiepiscopul şi mitropolitul Andrei baron de Şaguna, Sibiu, 1879* (n.a.).

[2] Sub titlul *Budulea taichii* eu am încercat o prezentare nuvelistică a stării de tranziţie. A fost tradusă în germană de Mite Kremnitz în *Noi schiţe româneşti,* Leipzig, W. Friedrich, 1881 (n.a.).

La Blaj, unde din 3 pînă în 15 mai 1848, 40 000 de români convocați de ambele Consistorii, sub prezidenția celor doi episcopi Șaguna și Lemeny, țineau o adunare, Șaguna deveni conducătorul atît al Comitetului permanent, cît și al delegației ce trebuia trimisă către tron pentru a-l omagia. Și în calitatea de conducător a fost, de asemenea, singurul român care fusese scos de sub scutul legii de către Ludovic Kossuth. Episcopul greco-catolic Lemeny, ale cărui păreri politice nu conveneau românilor, a demisionat în schimb curînd după aceea: urmașul acestuia, însă, mitropolitul de mai tîrziu *Alexandru Sterca Șuluțiu* era însuflețit de sentimente atît de fidel românești, încît el îi făcea în repetate rînduri lui Șaguna propunerea să devină el însuși mitropolit al bisericii unite mai bine situate și n-a ezitat să-i adreseze cuvintele: „Excelența-ta știe foarte bine că eu nu mă pricep în politică; acționează deci așa cum te va inspira Dumnezeu și voi semna totul".

Așa apăru acum Șaguna în numele întregului popor și îi reuși chiar ceea ce părea imposibil, deoarece el nu avea în vedere decît bunăstarea generală și nu voia decît ceea ce era în mod firesc necesar. Conducerii sale chibzuite se datorează faptul că românii n-au făcut nici un abuz de libertatea ce li se acordă după o oprimare de secole îndelungate și au evitat orice zdruncinări în cursul rapidei lor dezvoltări.

Astăzi există în Transilvania două mitropolii, una greco-ortodoxă la Sibiu și una greco-catolică la Blaj, care formează două biserici naționale închegate și îi cuprind pe toți românii de sub Coroana ungară. Cît privește gradul de independență ierarhică a celor două biserici, vedem într-o scrisoare adresată de *mitropolitul* Șuluț, în anul 1862, *episcopului* baron de Șaguna următoarele: „Excelența-ta ești în întreaga Transilvanie, în dioceza proprie, un stăpîn, ca să zicem așa, nelimitat și independent în toate ce privesc afacerile bisericești, n-aveți de cerut părerea nimănui altcuiva — a unui coleg episcopal, nici a vreunui mitropolit sau patriarh — cînd ați avea intenția să faceți sau să întreprindeți ceva. Eu însă mă găsesc, după cum prea bine știe excelența-ta, în împrejurări mai dificile. În administrarea bisericii și a credincioșilor noștri din Transilvania și din provincia metropolitană, eu am drept colegi cîțiva episcopi, între care fusese împărțită dioceza de odinioară a Făgărașului, eu am un nunțiu apostolic, un patriarh, ba chiar alți frați ce nu au o origine comună cu mine, dar care sînt influenți, mă controlează, îmi urmăresc cu ochi vigilenți orice pas de al meu și foarte adesea se amestecă și în chestiuni unde n-ar avea dreptul s-o facă, țin legată nu numai voința, dar și conștiința mea."

Șaguna s-a folosit de această poziție independentă a sa pentru a înfăptui unitatea bisericii românești greco-ortodoxe. După o străduință neîncetată de douăzeci de ani, îi reuși deplin așa-numita separare ierarhică de biserica sîrbească, și să reunească pe *toți românii de confesiune greco-ortodoxă sub un mitropolit.* Mitropolia românească, cu episcopii sufragani de Arad și Caransebeș, fu definitiv înființată în anul 1868 și organizată de către un congres bisericesc în sensul concepțiilor proprii românilor. Această mitropolie românească, coordonată cu cea sîrbească de la Karlowitz acceptă, de fapt, dogmele bisericii orientale; dar adoptînd constituția sinodală neaplicată temeinic nicăieri în altă parte în biserica orientală, ea nu cunoaște nici o autoritate supremă și este astfel ierarhic complet independentă. Mitropolitul este ales de congresul bisericesc și la fel ca și episcopii aleși de Sinoadele diecezane, confirmat de Coroană.

BUCOVINENII

[...] . . . .

În momentul ocupării Bucovinei s-au numărat acolo 11 pînă la 12 000 familii, deci aproximativ 60 000 suflete, dar deja la recensămîntul următor, din anul 1785, s-au găsit peste 29 000 familii ; afluxul din țările vecine era atît de mare, încît mai tîrziu a trebuit să se interzică imigrarea în Bucovina. Imigranții erau, în cea mai mare parte, ruteni din Galiția ; veneau însă și români din Transilvania, din Ungaria și chiar din Oltenia. Acestora li s-au adăugat apoi armeni și greci, poloni și germani, aceștia din urmă, la fel ca și ungurii, întemeind comune independente. [...]

În cursul acestei prime perioade, Bucovina s-a bucurat de o deosebită atenție din partea guvernului. Baronul von *Enzenberg*, căruia i se încredințase organizarea noii provincii, era nu numai un cunoscător al stărilor moldovenești, ci și un administrator experimentat, căruia nimic nu-i scăpa din ceea ce putea contribui la dezvoltarea rapidă a Bucovinei. S-au construit șosele și s-au regularizat cursurile rîurilor ; fură atrași negustori și meseriași din toate branșele în condiții favorabile ; se făcură semănături de probă în munți și se creară întîiele baze pentru minerit ; s-a organizat mai bine administrația comunală și i s-a asigurat o mai bună jurisdicție ; s-a străduit să reglementeze mai favorabil afacerile bisericești și în anul 1785 existau în Bucovina două școli germano-latine și patru românești. Nu avea să se lupte cu nici un fel de clase privilegiate și astfel totul se putea dispune și aranja liber.

Această perioadă fu, totuși, de scurtă durată. Împăratul Iosif al II-lea reuni Bucovina cu Galiția și chiar dacă sub împăratul Leopold II ea fu din nou declarată provincie separată, totuși independența sa administrativă se pierdu, mai ales că împăratul Francisc I o reuni pentru a doua oară cu Galiția. În acest timp a emigrat o importantă parte (30 000 suflete) din populația românească, fiind înlocuiți cu ruteni[1]. Prin Constituția Imperiului din 4 martie 1849, Bucovina fu ridicată apoi la rangul de ducat şi primi, la 29 septembrie 1850, ca „ţară a Coroanei", o constituţie proprie pe lîngă o nouă reglementare electorală. Dar un guvern propriu al landului fu instituit totuşi în Bucovina numai în anul 1853. Această independenţă, de fapt autonomie, a fost de asemenea de scurtă durată, căci deja în anul 1859 Bucovina fu pentru a treia oară, deşi pentru o scurtă durată, subordonată sub raport administrativ Galiţiei ca ţară a coroanei.

---

[1] T. V. Ștefanelli afirmă aceasta în *Cîteva date statistice și istorice din Bucovina*, imprimat în publicația periodică *Convorbiri literare*,

Această schimbare continuă în administraţie a împiedicat în mare măsură dezvoltarea provinciei altfel binecuvîntată. Deşi formează partea de nord a regiunii carpatice, Bucovina are o structură mai favorabilă decît Maramureşul şi partea de nord a Transilvaniei. Această ţară este deschisă atît spre nord, cît şi spre sud-est, fiind expusă, astfel, iarna vîntului aspru din nord, *crivăţului,* dar vara condiţiile sale climatice sînt mai favorabile decît în partea de nord a Transilvaniei. Colinele domoale, ce străbat cea mai mare parte a ţării, nu sînt de fapt potrivite pentru viticultură, dar solul Bucovinei este, în general, la fel de fertil ca regiunea de pe cursul mijlociu al Oltului, spre Făgăraş şi Sibiu, iar porumbul se coace peste tot, cu excepţia părţii aspre a munţilor spre Dorna.

Românii găsiţi acolo în momentul ocupării în Bucovina erau, potrivit rapoartelor baronului von Enzenberg, parte păstori, parte agricultori, care se ocupau în mod predominant de creşterea vitelor. Ei locuiau îndeosebi în partea muntoasă a ţării şi îşi petreceau doar vara la şes, care era expus invaziilor neîncetate ale cazacilor şi tătarilor. Chiar dacă nu sînt mai avansaţi decît românii transilvăneni, bucovinenii au o întreagă istorie în urma lor şi sub raport social-politic stăteau mai bine decît fraţii lor de dincolo de munţi. Înainte de toate, ei aveau o clasă înstărită. Deşi cei mai mulţi boieri moşieri din Bucovina au optat pentru Moldova, printre cei puţini care rămaseră în Bucovina s-au găsit bărbaţi în jurul cărora să se grupeze poporul. Alţii au trecut mai tîrziu în Bucovina, ca familia Hurmuzaki, căreia i-a revenit un rol primordial în istoria ţării. Doxachi Hurmuzaki, stabilit permanent în Bucovina în anul 1804, provenea din familia Movilă care dăduse Moldovei mai mulţi voievozi şi înalţi demnitari[1]; a fost deci o apariţie pe măsura tradiţiilor ţării, faptul că românii din Bucovina s-au grupat în jurul lui şi mai mult încă în jurul fiilor săi. Pe lîngă aceasta, românii din Buco-

---

anul XIV, nr. 12, pag. 470. Profesorul Biedermann şi Ficker, *Volksstämme der öster-ung. Monarchie (Neamurile Monarhiei Austro-Ungare)* sînt menţionaţi acolo ca oameni de încredere. (n.a.).

[1] Dimitrie A. Sturza, prefaţă la *Fragmente din istoria românilor* de Eudoxiu baron de Hurmuzaki, vol. I. (n.a.).

vina aveau o biserică bogată, care avea și ea tradiții frumoase, iar cele 24 de mînăstiri ce existau în momentul ocupării Bucovinei erau tot atîtea lăcașuri pentru cultivarea tradițiilor. Cine a cunoscut aceste mănăstiri mai putea găsi încă în ele urmele culturii de odinioară a Moldovei.

Timpul cînd fusese întemeiată Moldova e necunoscut. Potrivit tradiției *Cronicii moldovenești*, în timpul regelui Ludovic cel Mare pleacă voievodul maramureșan Bogdan Dragoș în fruntea românilor, peste munți, și întemeie un stat propriu pe coastele nordice ale Carpaților. Prilej pentru această emigrare ar fi fost persecuțiile religioase. Nu se poate constata ce este exact în această tradiție. [...]

Cu privire la apartenența bisericească inițială a moldovenilor sîntem, de asemenea, în neclar. Presupunerea că ei nu întrețineau relații mai apropiate nici cu biserica romană, nici cu cea orientală, se sprijină pe aceea că nu știm de ce mitropolie țineau. În cronica lui Ureche[1] se spune că voievodul Iuga întemeiase în anul 1399 o mitropolie la Suceava, și anume cu aprobarea mitropolitului din Ohrida, care îi trimisese și preoți și cărți în limba slavonă veche. Deja voievodul *Alexandru cel Bun* realizează, totuși, independența deplină a acestei biserici, iar un Sinod al bisericii orientale, ținut în anul 1427 la Constantinopol, recunoaște această independență, care nici ulterior n-a fost contestată și echivala cu o separare. Astfel găsim în Moldova mai mulți mitropoliți, care nu recunoșteau deloc superioritatea patriarhului din Constantinopol, ba, dimpotrivă, legară relații cu Scaunul roman, cînd o pretindeau interesele politice ale țării.[2]

Același voievod, care obținuse independența bisericii moldovenești, a întemeiat și două episcopate noi, cele de la *Roman* și *Rădăuți*, precum și o școală superioară la *Suceava*, unde funcționau mai mulți învățați chemați de la Constantinopol care predau științele juridice și teologice în limba latină, greacă și veche slavonă.

Această epocă creată de Alexandru cel Bun n-a durat totuși prea mult, căci curînd după aceea încep, pe lîngă luptele pentru independență purtate de țară cu Ungaria și Polonia, invaziile turcilor, tătarilor și cazacilor. În toiul acestor lupte, au fost înființate cele mai multe dintre atît de numeroasele mînăstiri din Moldova. Destinația lor nu era pur bisericească; majoritatea lor erau un fel de cetăți instalate în regiunile păduroase și împrejmuite cu ziduri puternice, așa încît în timpurile de război și mai mult încă, în cazul invaziilor neașteptate ale vecinilor populația putea să găsească în ele o protecție de obicei suficientă. Chiar și rarele resturi ale culturii de odinioară fură păstrate în aceste mănăstiri : aici se găsesc bisericile, mormintele familiilor domnitoare, ornatele și accesoriile bisericești, cărțile și în general tot ce au salvat călugării din timpurile mai bune de odinioară și prin care poporului i se amintește mereu propriul său trecut.

---

[1] M. Kogălniceanu, *Letopisețele Țării Moldovei*, Iași, 1852, partea I, pag. 98—102—103 (n.a.).

[2] Hurmuzaki, *Documente* etc., vol. III, pag. 111, 112, 120 (n.a.).

După ce Bucovina fusese anexată Austriei, acestor mănăstiri li se dădu o altă destinație. Deja baronul von Enzenberg s-a ocupat de administrarea moșiilor mănăstirești și a făcut propuneri în ce privește folosirea marilor lor venituri în scopuri culturale. Împăratul Iosif II dispuse apoi unirea tuturor moșiilor mănăstirești într-un *Fond religionar* administrat de guvern, din veniturile căruia urmau să se acopere cheltuielile pentru cult și educație ale bisericii greco-ortodoxe din Bucovina. Fondul acesta consta în anul 1864 dintr-un număr de bunuri imobiliare ce reprezentau împreună 467 952 jugăre și dintr-un capital de peste 11 700 000 florini. Veniturile anuale atingeau suma de 697 239 florini, 56 și 1/15 creițari [1]. Concomitent cu reunirea bunurilor mănăstirești într-un fond religionar, mănăstirile fură desființate cu excepția a trei mănăstiri pentru bărbați, iar episcopul de Rădăuți de atunci, *Dositei Herescul*, își mută reședința la Cernăuți și făcu prin aceasta primul pas spre desfacerea relațiilor episcopatului său cu Mitropolia Moldovei.

Episcopii următori, Daniel de Vlahovici, Isaia de Bălășescul și în special *Eugeniu Hacman* au rupt aceste relații cu totul, iar episcopatul din Bucovina deveni, în cele din urmă, o biserică independentă, în același timp însă și izolată.

Cînd apăru Șaguna în Transilvania, se grupară și românii din Bucovina în jurul lui și una din dorințele, căreia i-a dat expresie, în anul 1861, delegația bucovinenilor trimisă către Tron, era „înființarea unei mitropolii românești pentru biserica greco-orientală cu includerea Bucovinei sub păstorirea acesteia [2]". Acest plan al unirii tuturor românilor din Monarhie într-o mitropolie națională eșuă datorită împărțirii în două de mai tîrziu a Imperiului. După ce românii greco-ortodocși din Transilvania fură reuniți în Mitropolia Sibiului, în Bucovina se înființă o mitropolie pentru toți credincioșii greco-ortodocși cisleitanici [3]. Această mitropolie este coordonată cu biserica românească de la Sibiu şi cea sîrbească de la Karlowicz şi nu recunoaşte, ca şi acestea, nici o supremaţie străină. Constituţia sinodală n-a fost totuşi încă introdusă în Bucovina, şi mitropolitul în funcţiune este numit de Coroană.

---

[1] Aron Pumnul *Moșiile mînăstirești din care s-a format mărețul fond religionariu*, Cernăuți, 1865 (n.a.).

[2] *Emancipationsruf der Bukowina (Proclamarea emancipării Bucovinei)*, Viena, C. Gerold's Sohn, 1861 (n. a.).

[3] De dincoace de rîul Leita (n. trad.).

CARACTERISTICILE NAŢIONALE

Caracteristicile naţionale ale românilor au fost adesea observate şi descrise în vremea mai nouă ; relatările ce există în această privinţă sînt totuşi atît de diferite între ele, încît ele îi pot duce uşor la confuzii chiar şi pe cel ce îi cunoaşte pe români în urma contactului direct cu ei. Deşi majoritatea observatorilor sînt bărbaţi ce nu pot fi acuzaţi de idei preconcepute, totuşi ei n-au procedat în mod sistematic în observaţiile lor. Pe lîngă aceasta, apar erori şi prin aceea că date, ce sînt corecte doar pentru unele regiuni, se aplică la întregul popor [1].

Mai e de presupus apoi că tot ce reprezintă individualitatea naţională s-a păstrat în formă originară numai departe de drumurile mari, în regiuni ce sînt rareori vizitate [2].

Cît priveşte însă, în special, datinile şi obiceiurile, numai acelea trebuie considerate caracteristice poporului român, care, chiar dacă nu sînt respectate cu aceeaşi exactitate, sînt urmate însă de majoritatea românilor.

La baza majorităţii obiceiurilor convenţionale sociale stă o idee moral-religioasă, iar omul de rînd le respectă numai în măsura în care el crede că norocul pe lumea aceasta sau fericirea din viaţa de-apoi depinde de respectarea lor exactă.

O altă parte e de natură pur morală.

Să ne imaginăm un om sărac, necultivat, instalat în mijlocul lumii şi înconjurat de alţi oameni, care îl observă precis. El trebuie să-şi înmormînteze morţii sau să-şi mărite fiica : cum trebuie să procedeze în această privință, fără a se expune pe sine reproșurilor celorlalți? Îl întreabă o femeie bătrînă, iar aceasta îl învață despre datinile tradiționale ale satului.

---

[1] Domnul Lorenz Diefenbach a examinat întregul material existent ce se referă la români. Coroborează în *Völkerkunde Ost-Europas*, vol. I, pag. 266—292, şi datele în această privinţă ale diferiţilor observatori ; eu mă refer pur şi simplu la excelenta lucrare a învăţatului de la Darmstadt (n. a.).

[2] Un observator care a călătorit şi în regiuni ce sînt departe de marile drumuri, este Charles Bonner ; dar cartea sa *Siebenbürgen. Land und Leute (Transilvania. Ţară şi oameni)* (în germană la J. J. Weber, Leipzig, 1868), trebuie citită numai cu prudenţa cuvenită. (n. a.).

Multe din aceste datini implică, totuși, un volum mare de cheltuieli. Astfel, de exemplu, o nuntă trebuie să dureze șapte zile și șapte nopți, nici mai mult, nici mai puțin. Aceasta un om bogat o poate face ușor și mulți, care ar dori să conteze ca bogați, se ruinează în astfel de ocazii; dar cel mai sărac întrerupe nunta în a doua sau a treia zi și o reia din nou în ziua a șaptea, pentru a o încheia sau renunță total la această încheiere.

Fiecare sat românesc este împărțit în trei clase: 1. *Fruntașii*, oameni de seamă sau *oamenii de frunte*, oameni ce stau în frunte; 2. *Mijlocașii*, situați la mijloc sau *oameni de mîna a doua*, și *3. Codașii*, oameni lăsați în urmă.

Fiecare locuitor al satului este inclus în una din aceste clase, după capacitatea, averea și originea personală, *omul, starea și neamul*; și fiecăruia *i se cuvine* numai ceea ce revine clasei sale; parveniții fac figură caraghioasă în proverbele românești.

Codașului i se iartă multe lucruri, iar ceea ce i se iartă nu trebuie să facă.

Mijlocașului i se iau multe în nume de rău, în parte fiindcă acestea îi revin doar *fruntașului*, în parte fiindcă acestea i se pot ierta doar *codașului*. El este păstrătorul cel mai fidel al datinilor și obiceiurilor și nu preia niciodată nimic de la străini.

Poziția fruntașului este una extrem de dificilă. Numai acela poate avea o noțiune despre influența sa, care a avut de efectuat ceva cu românii. Fruntașul își are cercul lui de partizani, *fini*, *oamenii de casă*, care au încredere oarbă în el, îl susțin în orice ocazie și îi recunosc autoritatea chiar și în afacerile familiale. El are însă și adversari și toți ochii sînt îndreptați spre el. Pentru acest om totul e prescris: cum trebuie să se îmbrace, ce pas trebuie să țină în mersul său pe uliță, ce trebuie să spună într-o ocazie sau alta, ce trebuie să facă sau să nu facă. El are dreptul și obligația să oprească pe drum în special pe tineri și să-i mustre pentru greșelile lor; dar vai lui dacă nu respectă el însuși exact totul, căci numai popii îi este permis să nu facă el însuși ceea ce prescrie celorlalți[1].

Găsim datinile și obiceiurile în deplina lor expresie, numai la această aristocrație a satului; dar, de asemenea, numai ea încetățenește datini și obiceiuri străine. Aparține omului distins să introducă, uneori, ceva nou şi dacă prin aceasta nu-şi pierde influenţa, ceea ce de obicei se poate întîmpla, el găseşte şi imitatori.

---

[1] Proverbul spune: „Fă ce zice popa, dar nu ce face el" (n. a.).

La fel cum se întîmplă în fiecare sat se împart şi satele. Există *sate de frunte*, distinse şi *sate proaste*, sate comune; mai există sate amestecate, în care românii sînt *fruntea* şi sate în care ei formează *coada*. Astfel, de exemplu, se spune: „Noi avem doi oameni de frunte şi ungurii cinci" sau „Noi sîntem cei mai de frunte în sat", dacă ceilalţi sînt săraci, sau, în general, fără influenţă.

Există, în sfîrşit, regiuni întregi, care contează ca fruntaşe. În acestea se găseşte, de cele mai multe ori, o bogăţie generală, acolo se cunosc bine datinele şi ştiu să se comporte exemplar. Locuitorii acestor fel de regiuni sînt bine primiţi peste tot şi se bucură de o atenţie deosebită; se grupează în jurul lor, sînt bombardaţi cu întrebări. Aşa, de exemplu, regiunea Sibiului contează ca deosebit de aleasă, şi chiar şi un *codaş* din această regiune are în Banat, în Ungaria şi în regiunea Clujului un loc de onoare la masă, el *stă în fruntea mesei*. Tot ce face el stîrneşte atenţia; dialectul pe care îl vorbeşte el este declarat cel corect; portul lui este găsit că e frumos, pe scurt el este un model, o apariţie care nu se uită curînd. *Fruntaşii* unor regiuni mai puţin alese cîştigă foarte mult dacă călătoresc într-o regiune aleasă, povestesc despre călătoria lor, imită ici şi colo cîte ceva şi nu există onoare mai mare decît de a avea prieteni, *oamenii lui*, în astfel de regiuni sau chiar să se căsătorească acolo. O singură femeie care se căsătoreşte dintr-o regiune aleasă în alta poate transforma în scurtă vreme întregul sat în care a venit: ea îşi păstrează portul, dialectul, datinile şi obiceiurile sale; ochii tuturora sînt îndreptaţi spre ea; este lăudat întotdeauna comportamentul ei; e imitată în mod timid.

Locuitorii regiunilor mai sărace sînt categorisiţi în cele fruntaşe, cu *codaşii*, fiind trataţi uneori chiar mai rău. De exemplu, fruntaşul este obligat să se aşeze la masă cu *codaşii* satului propriu şi să converseze cu ei dacă sînt la el la lucru. Dacă e de faţă un bărbat de mîna a doua, atunci gazda trebuie să mănînce cu el, altfel gustă doar mîncarea şi oferă paharul plin. Dacă, totuşi, muncitorii sînt *pădureni*, fruntaşul din Banat sau din Ungaria nu trebuie să ocupe loc la masă, ci doar să ofere paharul; altfel *codaşii* propriului sat se simt lezaţi, el pierde din respectul general şi nu mai găseşte oameni la lucru din satul său.

Se înţelege de la sine că caracteristicile din regiunile nefruntaşe sînt persiflate în regiunile fruntaşe şi există la români o întreagă literatură de anecdote care se referă la aceasta şi din care se poate vedea rangul ce i se acordă de către opinia publică fiecărei regiuni aparte.

Drept cea mai fruntașă contează, în general, grupul din sud, iar în acest grup regiunea Sibiului și Miercurei, apoi a Brașovului și numai în al treilea rînd acea a Făgărașului.

Grupul de nord, care se extinde spre sud pînă pe coama cumpenei apelor dintre Someș și Criș[1], contează ca cel mai puțin fruntaș. Cei mai de seamă dintre ei sînt în Transilvania năsăudenii, în Maramureș *oșenii*, locuitorii regiunii Oașului, iar în Bucovina cei din regiunea Cîmpulungului, apoi cei din a Rădăuților și în al treilea rînd cei de la Suceava.

Grupul de vest, deci principalul trunchi al românilor, se împarte, după condițiile solului, în circa douăzeci de subgrupe și trebuie relevat că fiecare din aceste grupe este precis delimitată, portul, dialectul și, în general, toate particularitățile proprii sînt diferite, încît oamenii sînt totdeauna lămuriți de ce grupă ține fiecare.

Vom menționa aci numai pe cele mai importante din aceste grupe.

În Banat contează ca fruntași locuitorii regiunii Comloșului bănățean și Toracului, apoi grănicerii de la Caransebeș și, în al treilea rînd, cei de la Oravița. Oameni de rînd sînt considerați *codrenii*, locuitorii regiunii păduroase.

În Ungaria, bănățenii nu contează ca fruntași, dar și bănățenii îi minimalizează pe românii din Ungaria. Cei mai fruntași în Ungaria sînt socotiți *podgorenii*, locuitorii promontorului de la Arad, apoi *cîmpienii*, locuitorii de la șes, în special de la Bechesghiula și Cenad, iar în al treilea rînd *mureșenii*, din Valea Mureșului. Vin apoi *vidicanii* din jurul Beiușului, *luncanii* de la Inău și mai pe urmă *pădurenii*. De cealaltă parte, spre Oradea, cei mai fruntași sînt *sălăjenii*, pe cumpăna apelor dintre Someș și Criș. Mai rămîn locuitorii comitatului Zarand, *zărăndanii*, *crișenii*; aceștia contează, totuși, de cele mai multe ori, ca transilvăneni și sînt de obicei identificați cu moții.

Transilvănenii contează în Ungaria, ca și în Banat, ca fruntași, exceptînd, totuși, locuitorii din regiunea Clujului și Turda. *Tîrnăvenii*, de pe rîurile Tîrnavelor, sînt apoi mai fruntași decît *hațeganii*, iar aceștia mai fruntași decît *cîmpienii* de pe *cîmpie* sau *mureșenii* din Valea Mureșului.

Nucleul întregului grup îl formează locuitorii Munților Apuseni, așa-numiții *moți*, *moțogani*, *mocani*, care locuiesc în regiunea păduroasă a Carpaților și trăiesc în cea mai mare izolare. Ei contează, atît în Transilvania, cît și în Ungaria și în Banat, ca cei mai aleși, mai fruntași.

---

[1] Diferențierile apar cu totul clare în ce privește tipul, portul și dialectul, direct pe coama cumpenei de ape și îndeosebi dacă se compară între ei locuitorii din Cristur-Crișeni din Sălaj, din ultimul sat din regiunea rîului Someș, cu cei din Țigăneștii de Criș, cel mai apropiat de Criș. (n. a.).

Mai rămîne o parte a poporului român, ce trebuie menționată aci : aceea a așa-numiților *bîrsani* și *mocani,* care continuă să practice viața păstorească.

Țara Bîrsei se numește în românește *Bîrsa, Țara Bîrsei,* iar regiunea Făgărașului, *Țara Oltului.* Ambele regiuni nu aparțin, după concepția românească, Ardealului, iar românul din regiunea Făgărașului sau cel din Țara Bîrsei nu se numește *ardelean* ; el dacă merge la Sibiu se cheamă că face o călătorie în Transilvania, în *Ardeal.* Locuitorii regiunii Făgărașului se numesc *olteni ;* dar *bîrsan* nu înseamnă un locuitor al Țării Bîrsei, ci un român care își mînă oile proprii la pășune, vara în Poiana, iar iarna la Dunărea de Jos. Există de asemenea, un fel de oi ce se numesc *oi bîrsane,* oi din Țara Bîrsei.

Mocani sînt moții emigrați.

În Ungaria, în Banat și în Transilvania, cu excepția regiunii de pe malul Oltului, astăzi se înțelege prin „mocan“ „un locuitor de munte român, necultivat, sărac“. De asemenea, în Transilvania există un fel de cai ce se numesc *cai mocănești,* (ungurește *mokány ló)* și un fel de sa, șa mocănească, *(mokány nyereg).* În schimb în Moldova, în Valahia, în Dobrogea și în general în Orient, cuvîntul „mocan“ înseamnă, în general, un român transilvănean și în special unul care își mînă la pășune propriile oi, deci același lucru ce înseamnă *bîrsan* în Transilvania.

Deoarece pășunile de munte spre Munții Apuseni nu sînt extinse, moții au trebuit să renunțe deja foarte devreme la viața pastorală și să se limiteze la creșterea de cai, care nu se practică în poiană și are nevoie de mai puțină pășune. Aceia dintre moți care totuși n-au voit să renunțe la viața pastorală au plecat de acolo și deoarece nu găsiră pășune nici în Ungaria, nici în Banat, și-au căutat pășunea ce le lipsea la Dunărea de Jos. Păstorii grupului sudic, *bîrsanii,* cărora le stătea la dispoziție Țara Bîrsei și poiene mult mai extinse, au coborît mai tîrziu și au fost identificați la Dunărea de Jos cu mocanii, cunoscuți deja acolo. Astăzi toți românii care caută pășune la Dunărea de Jos sînt, desigur, acasă la Brașov, Făgăraș și Sibiu ; dar o mare parte dintre ei își au originea fără îndoială în Munții Apuseni, iar mocanii din Moldova, din Valahia și din Dobrogea ca și din Bulgaria sînt, de asemenea, la fel cu o mare parte a populației românești din Imperiu, de cele mai multe ori moți emigrați, care au zăbovit timp îndelungat pe șesul din jurul Carpaților ca păstori, iar mai tîrziu s-au stabilit treptat acolo, cu excepția cîtorva resturi dintre ei, care și astăzi mai practică încă viața de păstor. Aceia dintre ei care deveniră sedentari s-au amestecat cu alţi români, chiar dacă nu peste tot; păstorii mai trăiesc însă şi astăzi încă in izolarea lor originară şi îl consideră, la fel ca şi moţii, pe orice alt român ca pe un străin.

Mocanii sau, cum sînt ei numiţi în Transilvania, *bîrsanii*, contează peste tot unde sînt cunoscuţi, ca oameni aleşi.

Această scurtă schiţă trebuie să-i servească oricui vrea să cunoască pe români prin propria contemplare, ca un fel de ghid: poporul se cunoaşte pe sine cel mai bine, şi în regiunile, care pentru el contează ca fruntaşe, trebuie căutaţi românii originari. Astfel, de exemplu, locuitorii Comloşului bănăţean şi Toracului sînt în cea mai mare parte colonişti din Oltenia[1]; aşa sînt *cîmpienii* în Ungaria, moldoveni, munteni, transilvăneni şi crişeni, care s-au aşezat aici în secolul al XVIII-lea; aşa sint zărăndanii, de fapt foarte harnici dar săraci şi contează, totuşi, ca bogaţi şi fruntaşi, pentru că sînt cele mai apropiate rude cu moţii; aşa intîlnim noi peste tot la români datini, obiceiuri şi tipuri diferite, care în deplina lor formă se găsesc numai în Munţii Apuseni.

CĂSĂTORIA

Datinile şi obiceiurile cele mai importante pentru etnografie sînt, fără îndoială, cele ce se observă la *încheierea* căsătoriei.

În Munţii Apuseni, în *Ţara Moţilor*, găsim în această privinţă tradiţionalul *Tîrg de fete* de pe Muntele Găina[2].

În fiecare an o dată, la sărbătoarea Sfinţilor apostoli Petru şi Pavel, se ţine pe coama Muntelui Găina, la 5 000—6 000 picioare deasupra nivelului mării, un tîrg unde se adună fetele de măritat, *fetele mari* sau pur şi simplu *fetele*, din întreaga regiune, pentru a fi peţite de flăcăi, de *feciori*.

Pregătirea pentru această zi durează la fete ani îndelungaţi, deoarece ele trebuie să-şi ia cu ele şi zestrea. De aceea se toarce, se ţese, se coasă şi se croşetează fără încetare; mama, mătuşile, bunicile şi alte femei prietene adaugă fiecare cîte ceva din propria sa zestre; apoi se împachetează totul în lăzi sculptate ornamental sau zugrăvite cu flori și încărcate pe cei mai frumoși cai ai familiei. De asemenea, se alege cea mai frumoasă parte dintre vite, stupii de albine și altele, în parte ca zestre a fetei, în parte pentru a le expune. Am fost asigurat în glumă că moții aduc și expun în astfel de ocazii cît se poate de multe lucruri, uneori chiar străine, pentru a ademeni cu ele pe *pețitorii* de fete, dar contează ca ceva de la sine înțeles că numai o mică parte din ele aparține zestrei.

---

[1] Aceştia se aşezară aici spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea. Alţi colonişti au emigrat deja mai înainte din Oltenia şi se aşezară la Oraviţa. Aceştia îi numiră pe românii găsiţi aici la sosirea lor *frătuţi*, adică fraţiori; şi astăzi încă o parte a românilor *bănăţeni* mai sînt încă cunoscuţi sub acest nume. (n. a).

[2] Această datină a fost deja descrisă adesea, dar răstălmăcită intenţionat, în special de observatori unguri; o descriem aci doar pe scurt. (n. a.).

Sus, pe Găina, își instalează apoi fiecare familie, care are o fată de dat, un cort propriu, în care se pune zestrea și se așteaptă pețitorii, de către cei mai de seamă membrii ai familiei.

Flăcăii vin de asemenea însoțiți de familiile lor și pe cît posibil de binefăcătorii lor distinși, aduc ce au mai bun, în special un brîu frumos împodobit cu argint și aur și, după ce și-au ales o mireasă, are loc logodna oficială în fața locuitorilor ce trăiesc pe Muntele Găina. Apoi se cumpără darurile pentru mireasă, stabilite deja dinainte, și totul se încheie cu muzică, dans și cîntec. Ca semn al logodnei, nu se schimbă inele, ci ștergare cusute, numite *credințe*, iar logodna se numește *încredințare*, asigurarea reciprocă, promisiunea fidelității.

Aproape nu se întîmplă niciodată ca o fată să apară la acest tîrg cu zestrea ei și să nu găsească mirele dorit, căci întregul tîrg nu este propriu-zis altceva decît o înscenare generală pentru perechile a căror căsătorie fusese deja hotărîtă, iar dacă fata merge la tîrg, ea știe deja ce o așteaptă acolo. Fetele care n-au mire de regulă nu iau zestrea cu ele, n-au nici un cort și nu apar în general decît ca spectatoare la tîrg ; dacă totuși găsesc un mire, înseamnă că au fost deosebit de norocoase.

Odinioară trebuie să fi fost totuși altfel. Astăzi, după concepția moților, numai o logodnă efectuată pe coama Muntelui Găina poate aduce fericire ; obiceiul deci, care mai e încă respectat atît de sever, trebuie să aibă o origină rațională.

În primul rînd, acest tîrg este valabil numai pentru fetele moților și numai moții au voie să le pețească. Moțul nu-și dă fiica de nevastă unui străin ; el n-are voie s-o facă ; prin aceasta el ar pierde din stima generală ; și pentru el este străin oricine care nu e un moț.

Dar moțul încă nu are voie să se căsătorească decît cu o moțogancă, căci căsătoria cu alte femei este nu numai înjositoare, dar și impură. Astfel, mocanii din Valahia și din Moldova, nu numai păstorii, dar și cei mai mulți dintre cei ce se așezaseră permanent acolo, se căsătoreau numai cu mocănițe, iar dacă nu găseau dintre acestea acasă la ei, își aduceau femei din Transilvania și în special din regiunea lor de origină.

Datina Tîrgului de fete de pe Găina ne reamintește vremurile cînd moții căutau pășune pentru turmele lor departe în lume. Atunci, cînd trăiau atît de răspîndiți în lume, într-un moment atît de important al vieții cum este alegerea unei soții, o adunare generală era nu numai rezonabilă, dar chiar necesară.

Perechile ce se logodeau la sărbătoarea apostolilor Petru și Pavel pe Găina nu trebuiau să fie cununate mai devreme decît în primăvară. Petru și Pavel este însă, la români, la fel cu ziua Sfîntului Gheorghe, un termen general uzual pentru toate contractele[1]. După Petru și Pavel, oile erau duse peste miriști la pășunea de iarnă, iar la Sfîntul Gheorghe se întorceau la pășunea de vară, în poieni. În răstimpul de la Sfinții Petru și Pavel pînă la Sfîntul Gheorghe mirele nu era deci acasă și nu putea să-și ducă mireasa la altar, decît în primăvară, după reîntoarcerea sa.

Astăzi, românul sedentar nu-și mai dă fiica după păstor, *cioban*, și majoritatea ciobanilor din Moldova, Muntenia și Dobrogea se așezară din această cauză, căci altfel n-ar fi găsit o femeie. Dar mocanul, care în timpul verii își mînă turmele la pășune în Munții Nordici, iar iarna în Dobrogea, își găsește totdeauna femeie la Brașov, Făgăraș și Sibiu. Nu o ia totuși cu sine în migrațiile sale, ci o lasă acasă, împreună cu copiii, unde el se întoarce adesea numai după ani de zile și chiar și atunci numai pentru scurtă vreme.

Macedoromânii din Tesalia și Epir, care la fel ca și mocanii duc o viață de păstori, își duc în schimb cu sine familiile în regiunea unde pășunează vara, așa încît satele lor rămîn aproape cu totul pustii în timpul verii.

Odinioară, cînd pășunile erau situate mai aproape, așa trebuie să fi fost și la moți, căci numai în acest fel se poate explica o a doua datină a Munților Apuseni, așa-numitul Tîrg al sărutului de la Hălmaj (ungurește *Csokvásár)*.

Acest tîrg nu se numește la moți *tîrg*, ca cel de pe Găina, ci *„Buciu de la Hălmaj“*, ungurește *Bucsuzni* înseamnă „a-și lua rămas bun“, iar *bücsú* sau *búlcsú* înseamnă „procesiune“.

Toate femeile tinere, *nevestele*, ce s-au logodit la sărbătoarea apostolilor Petru și Pavel pe Găina, vin îmbrăcate ca mirese în Sîmbăta Mare la Hălmaj călare și aici sărută pe orice om, în general respectat, pe care îl întîlnesc pe uliță, în mod obligatoriu. Ar fi motiv de supărare dacă vreunul nu s-ar lăsa sărutat sau dacă nu i-ar face un dar celei care sărută, fie și numai un creițar, pentru ca obiceiul să fie păstrat.

---

[1] Tîrgul durează două zile și peste tot la români în cinstea lui Petru și Pavel se sărbătorește timp de două zile. Cît privește însă ziua Sfîntului Gheorghe, atunci se contractează servitorii și *ciobanii* și se separă mieii de oile-mamă, *se înțarcă mieii* și se bagă oile în lapte. Vezi, de asemenea: Wilh. Schmidt, *Das Jahr und seine Tage in der Meinung der Rumänen in Siebenbürgens (Anul și zilele sale, în concepția românilor din Transilvania)*, Sibiu, 1866. (n. a.).

Aceste cadouri nu se numesc *daruri* ci *cinste*. Cinste înseamnă pe românește „onoare“, „respect“, în acest caz deci — *dar de cinste*. În general românul folosește cuvintele *dar* și *a dărui*, cadou, numai pentru darurile lui Dumnezeu ; orice alt cadou omenesc se numește *cinste* (sau *pomană)*. Dacă e tratat se spune : *mi-a închinat paharul și m-a cinstit*, adică mi-a închinat cu paharul și m-a onorat. Dacă vrea totuși să ofere ceva altcuiva, atunci el spune :*haid' să ne cinstim*, să ne onorăm reciproc, căci românul acceptă ceva numai de la oameni pe care îi respectă, nu însă de la cei disprețuiți sau de la aceia pe care îi socoate impuri. De aceea pentru el nu există o insultă mai gravă decît să nu accepte un dar oferit de el : aceasta nu o uită niciodată și în veci. La români *mireasa* contează atît de distinsă, încît fiecare este obligat s-o lase să treacă înainte și chiar și împăratul o așază întotdeauna la dreapta, fie ea chiar și mireasa unui păstor de porci. Sărutul primit de la tînăra mireasă în Tîrgul de la Hălmaj este deci supremul semn al respectului, însă al respectului reciproc : dacă în acest caz nu dai nici un cadou, atunci în cazul cel mai bun ești socotit un om de nimic, care nu știe să se poarte ; iar dacă nu te lași sărutat, atunci ai insultat nu numai femeia, ci chiar pe toți moții — și ei rețin aceasta foarte bine.

Acest obicei, aparent fără sens, nu-și poate avea originea rațională decît în aceea că odinioară tinerele femei plecau de acolo împreună cu soții lor și, de obicei, la Tîrgul de la Hălmaj, care avea loc în perioada plecării, își luau și altfel mirii rămas-bunul obișnuit de la cunoscuții lor și primeau de la aceștia un dar de cinste.

Ar fi totuși pripit să se afirme că aceste obiceiuri își aveau originea lor la moți ; după toate probabilitățile, ele sînt obiceiuri străvechi, pe care moții doar le-au transformat și le-au adaptat la propria lor viață. De asemenea, nici o altă parte a poporului român nu le-a păstrat atît de sever ca moții.

În toate părțile la români căsătoria cu străini conta ca ceva de disprețuit. Românul care se căsătorește cu o femeie străină încetează, după părerea majorității românilor, de a mai fi un român și se încarcă cu toate consecințele impurității. Aproape nici nu poate fi vorba despre un preot care să aibă de soție o neromâncă, căci nu s-ar putea găsi nici o comună care să-l tolereze [1]. Un român instruit, care are ca soţie o străină, pierde încrederea poporului şi nu poate întreţine decît foarte greu relaţii cu familiile altor români cultivaţi. Pe scurt, căsătoria cu o străină este un păcat care foarte cu greu e iertat, şi anume numai atunci cînd femeia este deosebit de frumoasă [2], dacă are o zestre mare sau dacă, în mod surprinzător, respectă moravurile româneşti şi prin aceasta atrage poporul.

Şi mai sever sînt blamate femeile dacă se căsătoresc cu un străin ; e ca şi cum raporturile conjugale ar fi ilegale şi o astfel de căsătorie ar fi tratată cu indulgenţă numai ca în cazurile în care se aruncă un voal al indulgenţei şi peste un concubinaj. Cu o astfel de femeie se rup, de obicei, totuşi, orice relaţii.

Fata trebuie să rămînă în satul părinţilor ei şi să fie căsătorită cu un bărbat care e *un om din oameni*, om dintre oameni, deci după unul care are rude şi prieteni. Cea mai mare cinste îi revine tatălui care ia în casă un ginere, *ginere în casă*, iar cea mai mare onoare i se acordă aceluia care este gata să-şi dea propria fiică ca *noră în casă*.

Şi cu cît vine mai de departe mirele, cu atît mai mare este onoarea acordată familiei ; dar cu cît mai departe se mărită fiica, cu atît pierde tatăl din respect. *Şi-a dat fata din sat ;* aceasta nu este bucuros s-o audă spunîndu-i-se nici un român. Chiar dacă mirele este bogat, dacă e un bărbat frumos, sau aparţine unei familii de vază, toate acestea nu pot să schimbe starea lucrurilor ; nenumărate cîntece populare deplîng soarta femeii care s-a căsătorit departe de satul ei.

În regiunile unde românii trăiesc amestecaţi cu alte popoare de confesiune orientală, ei au trebuit să devină mai indulgenţi faţă de căsătoriile mixte. Astfel, în Bucovina căsătoriile cu ruşi, iar în Banat cu sîrbi deşi continuă să fie nedorite, sînt destul de frecvente. Chiar dacă obiceiul nu se ia atît de în serios peste tot ca la moţi, totuşi căsătoriile mixte contează la toţi românii ca păcate mai mult sau mai puţin grave.

Dacă unul nu găseşte nici o femeie printre româncele satului său, atunci el trebuie s-o caute în regiunea sa, iar în Transilvania iarmarocul este de obicei o ocazie pentru doritorii de căsătorie.

Tîrguri propriu-zise de fete nu există totuşi, după cît ştiu eu, în toată Transilvania, decît numai la Teiuş, în regiunea rîului Mureş, şi la Recea, pe Olt. Şi aici însă fetele nu-şi iau zestrea cu ele, iar logodna nu se face la faţa locului.

---

[1] O excepţie formează, în această privinţă, Bucovina şi Banatul. (n. a.).

[2] Nimic nu onorează pe *socrii* mai mult decît frumuseţea miresei. (n. a.).

În Banat și mai departe spre răsărit, acest obicei al tîrgului de fete a fost remodelat după sărbătorile bisericești germane.

În ziua patronului bisericii, *hramul bisericii,* se ține în localitățile mai mari o sărbătoare, *ruga,* la care participă locuitorii din regiune. Femeile căsătorite tinere își poartă cu această ocazie hainele lor de mireasă ; perechile logodite sînt prezentate aici cunoscuților și cele mai multe „cunoștințe“ se încheie la *rugă.* Și aici se instalează corturi, de obicei în vecinătatea bisericii, și se expun de obicei cît se poate de multe lucruri. Totuși, fetele nu-și iau zestrea cu ele și nu are loc nici o logodnă. După terminarea liturghiei începe dansul, la care există obiceiul ca cel mai respectat dintre preoții prezenți, deci protopopul, dacă e vreunul prezent, să deschidă hora și nu orice fată prezentă are voie să participe la acest dans.

În cele mai multe localități ale Banatului fetele de măritat poartă o podoabă de cap în formă de diademă împodobită cu perle și monede, după toată probabilitatea așa-numita *parta* ungurească, căci fata gata de măritat se numește la unguri *pártás leány.* În Moșnița și Săciani, lîngă Timișoara, mi s-a povestit că fetele care nu poartă această diademă n-au voie să participe la nici un dans în public. Ele trebuie mai întîi să-și pregătească zestrea, de obicei bogată în Banat și numai după aceea să poarte la rugă diadema. La rugă fetele sînt astfel scoase în lume ; aici trebuie mai întîi să danseze în public și chiar dacă nu au zestrea la ele, ele poartă totuși semnul ce reprezintă zestrea și înseamnă că sînt în stare să se mărite.

În Ungaria și, după cît știu, și în partea de nord-vest a Transilvaniei, au fost păstrate doar moravurile obișnuite în tîrgurile de fete.

Fetele lucrează timp de ani de zile la zestrea lor, dar se spune totdeauna : „Doamne, noi încă nu sîntem pregătiți“. De asemenea, fetele de măritat nu poartă un anumit semn ; ar trebui socotit ca atare cel mult lanțul de la gît al fetelor mai mari, care lipsește la cele mai mici. Prezentarea miresei se face cu desăvîrșire ca pe Muntele Găina : zestrea este expusă în casa părinților ; se expun cît mai multe lucruri ; flăcăul își face rost pentru această ocazie de aur sau cel puțin de argint ; înaintea logodnei se stabilește ziua cînd ambele familii trebuie să plece la tîrg pentru a cumpăra darurile de mireasă discutate cu grijă și să-i prezinte pe logodnici cunoștințelor. La o nuntă reglementară nu trebuie să lipsească apoi cortul și după ce mireasa devine femeie, începe dansul sărutului, se *joacă mireasa* și se distribuie darurile de cinste, *se împart cinstele, se strigă plăcintele.*

Cel care e invitat la o nuntă trebuie să declare în mod cert dacă primește sau nu invitația. Dacă o primește, atunci trebuie să aducă o cinste, o plăcintă şi o sticlă de vin şi pe lîngă aceasta, o bucată de pînză sau o pereche de mîneci tricotate, sau un ştergar, sau pînză de sac, în general ceva ce nu se consumă. Toate aceste daruri se predau naşului miresei, *cumătrul mare, nunul,* care are locul de onoare, dirijează întreaga nuntă, trebuie să şadă permanent şi numai în caz de nevoie e reprezentat de nunul mirelui. În timpul *mesei mari*, cei doi miri ocupă loc de ambele sale părţi, iar cînd s-a terminat masa, sînt lăsaţi liberi, mireasa trebuind să se urce pe masă şi să răstoarne o găleată plină cu apă.

Acum se strigă darurile de cinste şi anume pe cît posibil într-un mod vesel, doi sau, la nunţile mai bogate, mai mulţi bărbaţi, care sînt glumeţii societăţii, prezintă darurile unul după altul nunului, numesc pe cel ce a făcut cadoul şi povestesc o întîmplare veselă în legătură cu trimiterea darului, cel de al doilea repetînd doar cuvintele rostite de primul şi imitîndu-i gesturile.

Nunul alege cea mai bună dintre plăcinte pentru mireasă şi le împarte pe celelalte oaspeţilor, ca să le ia cu ei.

În acest timp tineretul este la dans, la care persoanele mai aşezate nu participă ; dar după ce s-au împărţit plăcintele, se ridică nunul, invită mireasa la dans, o sărută şi îi dă un cadou. Cu aceasta începe dansul sărutului : fiecare din cei prezenţi trebuie să danseze cu mireasa, s-o sărute şi să-i dea un dar. Provoacă senzaţie dacă unul sărută prea des mireasa, căci pentru fiecare sărut i se cuvine un dar şi se licitează cu zel aceasta.

Partea rituală a nunţii se încheie prin distribuirea darurilor de cinste. Nunii şi rudele mai apropiate primesc cadouri din zestrea miresii ; prin aceasta de obicei se face schimb de daruri între oaspeţi. Şi de astă dată ele sînt strigate, strigătorii avînd pentru fiecare dar, la îndemînă, o vorbă uzuală.

Femeile ce nu rămîn în casa părintească trebuie readuse acolo în cursul săptămînilor următoare, iar cele care se căsătoresc în cîşlegi, în zilele de Paşti, cu care ocazie are loc un fel de post-nuntă şi tînăra femeie îi sărută pe cei ce participaseră la nunta ei, totuşi fără a primi daruri. Tinerele femei poartă în cursul primului an al căsniciei, în ocazii sărbătoreşti şi la tîrguri, hainele de mireasă, pe care le părăsesc numai treptat.

Acestea sînt, în general, datinele respectate de către români la căsătorie, chiar nu peste tot cu aceeaşi precizie ca la moţi.

*

Tipul, caracterul şi înclinările la români sînt diferite mai mult sau mai puţin, după regiuni ; există însă anumite trăsături ce le sînt proprii tuturor românilor şi prin care ei se deosebesc în mod evident de alte popoare. *Deosebit de pregnant este, în primul rînd, tipul moţilor.*

La Abrud, Zlatna, Roşia, Baia-de-Arieş şi, ici, colo şi în Buciumeni, se găsesc, de cele mai multe ori, oameni cu un fizic viguros şi cu feţe rotunde şi pline, păr negru tăiat scurt, ochi negri şi culoarea feţei brună-galbenă. Ei poartă pantaloni strîmţi, cizme mari, uneori brîu de piele surprinzător de lat, o haină scurtă din postav închis şi pronunţă pe *a* de cele mai multe ori prelungit, spunînd, de exemplu, în loc de *lapte*, *laapte*. Aceştia lucrează, în majoritatea lor, în mine [...]

Moţii propriu-zişi, care locuiesc în susul văilor, *pe ape în sus*, sînt oameni cu o figură înaltă, zveltă, cu un gît surprinzător de gros, faţa lungăreaţă, părul de culoare deschisă, ochii albaştri şi o culoare a feţei, care e, de regulă, alb-gălbuie. Dacă moţul nu este înalt, el e, totuşi, întotdeauna zvelt ; printre moţi nu se găsesc oameni cu osatură puternică.

La fel sînt rari în Munţii Apuseni bărbaţii cu feţe rotunde şi oase faciale proeminente.

Profilul moţilor este în trăsături ferme : frunte înaltă, uneori foarte proeminentă, nas ascuţit, lung, uneori uşor încovoiat, buze frumos arcuite şi o bărbie ascuţită, uneori divizată.

Pe întreaga faţă mai dezvoltate sînt de obicei nările. Mi-a atras, de asemenea, atenţia faptul că buza lor de jos este adesea acoperită de cea de sus şi că distanţa de la gură pînă la bărbie este uneori surprinzător de mare.

Dacă ochii moţilor nu sînt albaştri, ei sînt albastru-verzui, căprui-verzui şi foarte rar negri, de cele mai multe ori lungăreţi, mici şi vii, deschişi.

Părul moţului nu poate fi denumit pur şi simplu blond ; chiar dacă e de culoare deschisă, uneori chiar foarte deschisă, *totuşi este un blond* galben roşietic, cu totul particular, cam în felul nuanţelor diferite ale tutunului de la sultan-deschis, pînă la havana neagră, foarte rar pînă la ţigara Virginia. Pe lîngă aceasta, părul moţului este aspru, şi cu cît e mai închis la culoare, cu atît mai fin.

Bate la ochi diferenţa dintre culoarea părului de pe cap şi acea a sprîncenelor şi mustăţii. Moţul este de obicei spîn, adică un bărbat căruia nu-i creşte barba obişnuită ; de cele mai multe ori el are cîteva fire de păr pipernicite pe bărbie. În schimb, sprîncenele sale sînt stufoase şi, de regulă, de culoare închisă, mustaţa însă, uneori, groasă şi mult mai deschisă decît părul, pe lîngă aceasta complet aspră, ca un spic de grîu[1].

---

[1] „Mustăcioara lui / Spicul grîului", se spune în balada *Mioriţa* publicată de V. Alecsandri. Diferenţa între culoarea părului de pe cap şi aceea a mustăţii nu este, de altfel, o caracteristică exclusivă a românilor ;

„Moţul poate fi recunoscut după părul său", mi s-a spus cînd am întreprins prima mea călătorie în Munţii Apuseni. Ei purtau, odinioară, părul lor lung în trei cozi, *moţ* [1], şi anume o coadă mai mare în mijloc şi două mai mici pe lături, care atîrnau libere sau erau legate de cea mare. Astăzi există doar puţini moţi, de obicei bătrîni, care mai poartă încă aceste cozi ; dar se împleteşte în acest fel, adesea, părul băieţilor mici. Moţii care nu mai poartă cozile îşi taie părul foarte scurt ; dar în jurul frunţii, la urechi şi la ceafă, rămîne o dungă de păr mai lung, ca la tonsura călugărilor. Părul de la ceafă este, de obicei, lung de tot şi atîrnă peste umăr. În sfîrşit, cei mai civilizaţi dintre moţi, la fel cu evreii semicivilizaţi din Galiţia, au cîte un smoc mai lung de păr la urechi.

Moţul îşi are ţinuta sa proprie şi mersul său propriu ; la mers îşi ţine umerii în poziţie orizontală, iar capul dat spre spate, aşa încît se vede gîtul său gros şi, uneori, surprinzător de lung, îşi înclină partea superioară a corpului înainte, păşeşte ferm şi nu mişcă braţele atîrnate. Din cauza acestui mers, care poate proveni, în parte, de la urcarea frecventă a munţilor, în parte de la încălţămintea fără toc (opinci), mers caracteristic majorităţii locuitorilor români din munţi şi care aminteşte foarte mult mersul ursului, moţii şi în general românii sînt numiţi de unguri urşi, *medve* [2].

Moţul care merge liniştit şi destins, în urma calului său încărcat de ciubere şi cercuri, este nu numai în Transilvania, ci, de asemenea, şi în Banat şi în şesul unguresc o figură permanentă [3], deci o apariţie ce poate fi întîlnită la Debreţin, Seghedin, Arad şi Timişoara, îndeosebi la tîrgurile anuale, la fel de bine ca şi la Abrud. Şi apar atît de asemănători,

---

trebuie, totuşi, relevat că la vecinii cei mai apropiaţi ai românilor, la unguri şi la sîrbi, ea apare destul de rar şi chiar şi atunci nu bate niciodată la ochi (n.a.).

[1] Unii vor să derive de la aceasta şi denumirea de *moţi*. Totuşi, mie mi se pare aceasta pripit, căci „frizura" moţilor era răspîndită mai înainte peste tot, pînă în Valahia. De asemenea, în jurul Munţilor Apuseni părul nu se numeşte *moţ*, ci *chică* (n.a.).

[2] Dacă cineva păşeşte ca un ungur, cu călcîiul, atunci se spune (în Ungaria), *calcă nemeşeşte*, adică el calcă ca un nobil îngîmfat (n.a.).

[3] Moţul îşi încarcă marfa pe cal, deoarece transportul în car ar fi prea incomod, şi merge în Ungaria, „unde creşte grîul cel frumos", pentru a schimba ciuberele şi cercurile pe grîu. În timpul absenţei sale, care durează luni de zile, femeia conduce gospodăria şi lucrează cu zei la ciubere pentru a pregăti un nou transport de marfă pînă la reîntoarcerea bărbatului (n.a.).

încît din cîteva exemplare s-ar putea realiza o imagine a întregului grup.

Tipul moților este, în general, tipul românului de la munte. El este reprezentat deosebit de frecvent în jurul Munților Retezat și la Izvoarele Crișurilor. N-am găsit, de exemplu, într-un tîrg, la Grădiște, la Porțile-de-Fier, nici un bărbat cu părul de culoare închisă, în schimb am întîlnit foarte mulți care aveau surprinzător de groase sprîncene și o mustață lungă, pe lîngă o barbă foarte rară. Printre zărăndeni tipul moților apare răspîndit numai pînă către Gurahonțului, Zimbru și Dulcele. Mai frecvent poate fi întîlnit la vidicani, dar numai în susul văii pînă către Mezieș, lîngă Beiuș. E reprezentat mai mult printre sălăjeni, pînă pe culmea cumpenei apelor, unde se găsesc aproape numai oameni zvelți la trup, cu fețe lungărețe, părul de culoare deschisă și o barbă rară.

Mai departe spre șes, acest tip devine mai rar. În Banat l-am găsit numai în regiunea dintre Caransebeș și Grădiște și chiar dacă este frecvent în Valahia și în special în Moldova, nu-mi amintesc să-l fi întîlnit în Bucovina. Destul de frecvent poate fi întîlnit la Năsăud și Bistrița și pe la Gheorghieni ; pe Valea Strîmbă, Toplița, Corbu predomină aproape exclusiv.

Deja pe Mureș apare un al doilea tip, care predomină pe rîurile Tîrnave, totuși numai încolo spre Olt este cu totul pregnant.

Sînt bărbați cu o statură înaltă și zveltă, foarte flexibili, cu un piept puternic dezvoltat, cu fețe rotunde și pline, dar totuși mici cu ochi mai proeminenți, totuși numai rareori cu totul negri, cu părul negru ca corbul, adesea creț, cu sprîncene lungărețe, cu mustață deasă și scurtă, cu o barbă plină și albă, cu o culoare a feței doar rareori străbătută de o nuanță roșietică. Profilul lor nu este atît de pregnant ca acel al moților : o frunte lată și rotundă, totuși mai puțin înaltă, nas scurt, buze cărnoase și bărbie mică, rotundă. Oasele faciale, în special ale maxilarelor inferioare, sînt și mai puțin dezvoltate decît la moți.

Mersul și în general ținuta acestor oameni este deosebit de grațioasă ; ei sînt și cei mai buni dansatori ai poporului român. Ei calcă, de fapt, la fel ca și moții, cu întregul picior ; dar capul stă liber deasupra umerilor lați, brațele nu atîrnă molatec în jos și partea superioară a corpului, ridicată, se găsește în timpul mersului într-o mișcare ritmică.

Această caracteristică nu apare nicăieri în masă mai mare ; o găsim răspîndită, totuși, în jurul Sibiului, pe Olt, printre bîrsani, în partea mai joasă a Banatului, pe la Arad, pînă în șesul unguresc, la oșenii din Maramureș și în regiunea Cîmpulung din Bucovina.

Tipul general românesc pentru partea de răsărit a Transilvaniei pînă către Mureș și, de asemenea, pentru Banat, este un bărbat de talie zveltă şi de mărime mijlocie, flexibil, cu faţa lungăreaţă, profil pregnant, ochi mici, păr brun-deschis, şi mai deschisă mustaţa şi doar rareori cu o barbă cu totul plină. Osatura delicată, profilul ferm, ochi mici şi nuanţa deschisă a părului din barbă sînt caracteristice majorităţii românilor.

Deja în regiunea de jos a rîului Mureş, în josul văii Zam, apare, totuşi, un al treilea tip, chiar dacă nu atît de pregnant: bărbaţi cu o statură mai scundă, cu feţe mai mult sau mai puţin late, cu oasele faciale mai proeminente, părul de culoare închisă şi cu o barbă deasă.

În Banat acest tip se găseşte aproape numai în părţile Mureşului pînă spre Lipova; în schimb în Ungaria este foarte frecvent pînă în Maramureş, unde, uneori, apare foarte reliefat. Trebuie, totuşi, să relevăm că chiar dacă acest tip de om rămîne de obicei sub mărimea mijlocie, pe şesul unguresc bărbaţii cu feţele late sînt în general de statură mai înaltă, printre luncani şi în Maramureş, mai zveltă.

În Transilvania apare acelaşi tip în regiunea rîului Someş, iar în Bucovina el este predominant.

Fireşte, acest tip se va găsi şi în Bucovina numai foarte rar în forma sa originară; el a trecut şi s-a contopit peste tot în celelalte două tipuri. Se vor găsi deci români care au oasele faciale proeminente, dar, totodată, ochii lungăreţi şi făptura zveltă sau cu barbă rară, în general ceva ce este o particularitate fie a moţilor, fie a oltenilor. Chiar dacă ceva mai frecvent, totuşi încă destul de rar este şi tipul oltenesc: se găsesc şi în regiunea Sibiului şi pe Olt feţe obişnuit lungăreţe şi cu păr de culoare mai mult sau mai puţin deschisă. Mocanii încă au, în cele mai multe cazuri, tipul moţilor. Ei sînt, totuşi, de o construcţie mai viguroasă, cu forme pline, rotunjite şi extrem de flexibili. Mocanul veritabil nu merge; el ţîşneşte din pămînt.

Cît priveşte femeile, aci nu se poate scoate în relief, în general, decît că tipul lor nu concordă, în diversele regiuni şi totdeauna, cu acel al bărbaţilor. Astfel, moaţele au, în general, feţele late, o culoare mai închisă a feţii decît moţii şi numai rareori părul complet blond. În jurul Sibiului, în schimb, femeile au pe lîngă părul negru, adesea feţele lungăreţe.

În general româncele au feţele mai degrabă rotunde decît lungăreţe; profilul lor are trăsături ferme, dar nu atît de pregnante ca acele ale bărbaţilor; osatura lor este deosebit de delicată, chiar şi în regiunile unde bărbaţii au feţe late.

S-a scris foarte mult despre frumuseţea femeii românce; totuşi au fost glorificate foarte adesea frumuseţi ce nu pot fi numite române. Astfel, se citeşte adesea despre femei frumoase cu părul negru ca pana corbului, ochii focoşi şi culoarea feţei sudică-brună. Mai există încă la români astfel de femei, însă numai acolo unde tipurile străine sînt frecvente. Cînd femeia română are ochi negri, ochii ei numai rareori sînt de culoare complet închisă ; faţa ei este însă totdeauna albă, ba mai albă decît acea a femeilor blonde. Acest tip se găseşte în partea mai joasă a Banatului, pe Cîmpia Ungară, în Maramureş, la Cîmpulung în Bucovina, în jurul Năsăudului şi în bazinul Oltului ; şi aici însă femeile au de cele mai multe ori părul blond, *numai rareori complet şaten*.

Şi mai rar găsim femei cu forme planturoase, care încă au fost glorificate uneori, ca un atribut caracteristic al frumuseţilor româneşti. O figură delicată, mîini mici, picioare mici, buzele subţiri, umerii plini, sîni puţin dezvoltaţi sînt caracteristice pentru aproape toate femeile române.

Femei frumoase se găsesc, îndeosebi, la Arad, Timişoara, Caransebeş, Cîmpulung, Năsăud, Braşov, iar cele mai frumoase la Sibiu, unde soţiile mocanilor stau acasă, torc, ţes, tricotează şi îşi îngrijesc frumuseţea[1].

Acestea sînt — în cîteva trăsături mari — caracteristicile corporale ale românilor.

Forţa lor musculară nu este, în general, deosebit de mare ; dar îndemînarea lor *nu se poate pune în discuţie*, iar rezistenţa lor vînjoasă este admirată de popoarele vecine. Moţii sînt lăudaţi totuşi şi pentru forţa lor musculară mare.

Românii par să poată suporta mai bine bolile decît vecinii lor. În vremea holerei, în 13 districte româneşti au murit circa 37% din cei îmbolnăviţi, faţă de 40% în Transilvania şi peste 50% dintre bolnavii din Ungaria. [...]

În pofida acestei varietăţi de însuşiri corporale, se va găsi rar un român după faţa căruia chiar şi cel mai puţin atent observator să nu descopere că e român. În toate fizionomiile româneşti, fie ele cît de diferite, există întotdeauna ceva care reoglindeşte nuanţa fundamentală a caracterului comun.

Expresia feţii moţului este serioasă, totuşi nu aspră şi de asemenea nici mîndră, ci de o severitate atît de neîndurată, încît în special în Ungaria a devenit obişnuit proverbul : „Îl eviţi pe el ca pe un moţ", *a-l feri ca din calea moţului*. Şi peste tot unde sînt cunoscuţi moţii, li se spun copiilor necuminţi : „Băgaţi seama, vine moţul“ ! Acest moţ este însă omul cel mai tolerant şi cel mai iubitor de pace ; de fapt el zîmbeşte doar foarte rar, dar răspunde la cuvinte aspre numai printr-o privire serioasă, căci chiar dacă vorbeşte foarte rapid, este proverbial de scurt în felul lui de a se exprima, *scurt la vorbă.* Este o mare raritate ca un moţ să înceapă să se bată într-o circiumă sau pe stradă ; eu personal n-am văzut niciodată un astfel de moţ. Mi s-a povestit însă că în astfel de ocazii moţul îşi scoate haina, îşi pune deoparte căciula şi pronunţă cuvintele stereotipe : „Acum ar fi bine să înceteze“. Apoi înjură, iar după acest prim şi ultim cuvînt urmează inevitabil prima lovitură intenţionată, foarte serioasă. Aşa este prezentat moţul şi în anecdote. Moţ vesel şi mai rar. Se spune că moţul bea numai o dată pe an şi atunci însă *„la el acasă“* şi nu cu paharul, ci cu găleata.

---

[1] *Îşi poartă grijă de frumuseţe*, este un mod galant de a vorbi, prin care se obişnuieşte să se răspundă la întrebarea „Şi ce face femeia ?" Femeia românca, cu excepţia moaţei, lucrează foarte rar la cîmp : ea trebuie să stea acasă şi să-şi aibă munca ei femeiască. Îngrijirea frumuseţii este o obligaţie la româncă. În Banat şi în unele părţi ale Ungariei, femeile trebuie şi să se fardeze (n.a.).

Olteanul[1] este, în schimb, întotdeauna vesel şi vorbăreţ ; faţa sa prietenoasă şi comportarea sa prevenitoare sînt general cunoscute ; iar cînd moţul răspunde la lezările faptice cu cuvintele *Nu mă băga în primejdie,* olteanul e preocupat mereu de buna sa dispoziţie şi suportă unele lucruri numai ca să n-o piardă.

Românii sînt cînd ca moţii, cînd ca oltenii, cei mai mulţi sînt totuşi liniştiţi şi serioşi, *oameni aşezaţi,* aşa cum o spun ei înşişi.

Ceea ce le este caracteristic tuturor românilor, în afara firii hotărîte, e perseverenţa ce stă la baza caracterului românesc şi e exprimată mai mult sau mai puţin limpede pe toate feţele româneşti.

Acestea nu sînt feţe goale, pe care să se întîlnească totul haotic, totul molatec şi tulbure ; pe ele se relevă întotdeauna în mod hotărît o trăsătură oarecare şi, fără a avea o anumită idee despre însemnătatea acestei trăsături, ea îţi atrage atenţia. Cînd este ochiul, cînd gura, cind jocul muşchilor faciali niciodată adormiţi, cînd unul anume dintre aceşti muşchi, care conţine totdeauna un înalt grad de tonicitate, cînd este una, cînd alta, care ne aminteşte de conştiinţa ce rămîne totdeauna *trează în spatele măştii vii.*

Omul este cum este şi la prima privire simţim că el e în mod hotărît aşa şi că aşa şi rămîne ; dacă înclină spre veselie, atunci e de o veselie totală ; cînd e serios, atunci face desigur cu intenţie premeditată pe cel aparent lipsit de luciditate ; dacă e bun din fire, atunci el rămîne aşa în orice împrejurare posibilă ; dacă e rău, atunci *„îşi muşcă singur limba“*, spune proverbul. [...]. *Răbdare, rezistenţă, încăpăţînare,* persistenţă, implacabilitate şi în general tot ce este o formă a stăruinţei contează la români ca o virtute şi trebuie presupusă la fiecare român.

---

[1] Aici cu sensul de locuitor din preajma Oltului transilvănean (n. trad.).

Dintre nenumăratele moduri de a vorbi ce se referă la aceasta vreau să menţionez doar una : *n-au intrat zilele în sac*, adică zilele nu încetează cu cea de astăzi, spune românul dacă îi eşuează ceva. Cu timpul, după concepţia sa, trebuie să reuşească totul ; dar *cu una cu două nu merge*, o încercare sau două nu sînt suficiente pentru a realiza ceva serios.

Chestiunea cea mai importantă la aprecierea unui caracter e însă, fără îndoială, aceea cînd un om îşi pierde răbdarea, căci cu răbdarea se pierde şi luciditatea, iar cu aceasta întregul caracter raţional. Cazurile în care românul îşi pierde răbdarea sînt extrem de rare, şi de aceea la vecinii săi el contează ca un model de luciditate. *Buna chibzuială* şi *bunul cumpăt*, măsura cea bună, măsura deplină (nu moderaţia) contează şi la români ca virtuţi supreme şi constituie primele atribute ale aşa-numitor fruntaşi.

Trăsătura de bază a caracterului său trebuie transpusă totuşi şi la inteligenţa sa ; el este stăruitor şi în idee şi se comportă negativ faţă de orice idee nouă pe care vor să i-o impună. [...]

Pe scurt, trebuie să se vorbească întotdeauna numai chibzuit, *chibzuit la vorbă*, şi să spui ceea ce corespunde condiţiilor momentane, nu trebuie să aibă nici o urmare proastă şi nu trebuie să oblige la nimic. La români sinceritatea este legată deci întotdeauna de încredere : cel în care el se încrede se poate bizui pe el. De aceea şi cuvîntul „fidel" se redă însă în româneşte prin *credincios*, demn de încredere şi *om cu credinţă* sau *om credincios*, ceea ce înseamnă un om care e fidel, sincer şi plin de încredere. [...]

★

Limba şi poezia populară sînt proaspete şi naturale, ca tot ce ia naştere prin sine însuşi şi se dezvoltă din propria sevă. Bineînţeles, nu mă gîndesc la limba scrisă în care multe lucruri sînt răsucite şi nerezonabile, de asemenea nici la literatura română, care se găseşte încă în devenire.

Limba română sau *românească* ţine de grupul limbilor romanice. Construcţia sa internă este hotărît romanică ; regulile ei fonetice se abat totuşi mai mult de la acele ale celorlalte limbi romanice, iar tezaurul ei lexical este foarte amestecat cu elemente străine, în special slave.

În limba română nu există dialecte şi chiar dacă au existat cîndva, au trebuit să dispară treptat, deoarece aproximativ de la prima apariţie a turcilor în Europa românii au migrat fără încetare încoace şi încolo. Pe lîngă aceasta, organul vorbirii la români este peste tot sănătos, iar vocea peste tot aceeaşi, o voce moale de tenor, rareori baritonală şi foarte rară bas, fără un sunet metalic deplin. În sfîrşit, cu excepţia moţilor, ei nu vorbesc prea repede, aşa încît se aude curat fiecare sunet şi în special consoanele ce încheie un cuvînt răsună complet.

Nu există totuşi nici o regiune delimitată, ba în partea joasă a Banatului şi pe Cîmpia Ungară chiar nici o localitate care să nu aibă mica sa particularitate în pronunţarea consoanelor.

Pe baza acestor particularităţi, ce sînt legate de anumite reguli, se pot deosebi la români trei graiuri diferite în sens românesc: un grai sudic, unul vestic şi unul nordic.

Cel sudic se numeşte şi *„arhaic"*: e cel ce sună mai plăcut dintre cele trei graiuri şi a fost luat dintotdeauna drept bază pentru formarea limbii literare. Regulile sale fonetice la pronunţarea consoanelor sînt aproximativ aceleaşi ca şi cele ale limbii italiene. Se vorbeşte arhaic astăzi pe Olt, în jurul Sibiului şi de către mocani, predominant arhaic pe Tîrnave, în Ţara Haţegului şi în Banat, cu excepţia Comloşului bănăţean, unde se vorbeşte aproape cu totul arhaic.

Moţii au un grai în care consoanele răsună şi mai ascuţit decît în graiul arhaic şi de la care se abat numai în trei puncte. La moţi *f* se pronunţă înainte de *e* şi *i* ca un fel de *hie*, iar *v* ca un fel de *dji*: *hiiăr* în loc de *fier*, şi *jerme* în loc de *vierme*. Ambele sunete sînt siflante atît de ascuţite, încît nici un român nu e în stare să pronunţe ca moţul *„Fire-ar fi viţa de vie pe hoanca* de la Vidra" [1].

Pe lîngă aceasta moţii exprimă pe *n* între *i* şi *e* ca *r*: *bire* în loc de bine [2].

Aceste modificări de sunete constituie o particularitate a grupului nordic, chiar dacă pe Someş, în Maramureş şi în Bucovina *hie* şi *ji* nu este nici pe departe atît de pregnant exprimat ca la moţi.

O altă particularitate a graiului nordic este exprimarea lui *c* înaintea lui *e* şi *i* ca un *ş* ascuţit, deci se spune în loc de *cină* — *şină*, iar în loc de *ceară* — *şiară*. Această modificare de sunete se întîlneşte, după cît îmi pot aminti, rar pe Someş; am găsit-o, totuşi, şi în cîteva localităţi de pe Şesul unguresc.

---

[1] „Dacă ar fi numai viţa de vie pe coasta muntelui de la Vidra". Propoziţia contează ca un test lingvistic, pe care numai moţul îl poate înţelege. „Hoancă" înseamnă coastă de munte; cuvîntul se utilizează numai la moţi (n. a.).

[2] O modificare a sunetelor care se întîlneşte rar în Bucovina, totuşi mai frecvent în Moldova; ea ţine de particularităţile graiului pe care îl vorbesc românii din Istria. Vezi Ioan Maiorescu *Itinerar în Istria şi vocabular istriano-român*. Din manuscripte postume, Iaşi, 1874 (n. a).

În graiul din vest *b* se pronunţă înaintea lui *e* şi *i*, uneori *v*, *d* continuu, iar *gh* totdeauna ca *di* (ungurescul *gy*), pe *n* întotdeauna ca *ni* (ungureşte *ny*), *t* totdeauna ca *ti* (ungureşte *ty*), iar *p* ici şi colo, ca *ptii* şi *tii*. Toate aceste modificări de sunete sînt obişnuite şi în graiul de nord şi chiar mai generalizate decît pe cîmpia ungurească[1]. Ele sînt mai rare pe Tîrnave şi în Banat, cu totul rare pe Olt, iar la moţi lipsesc cu desăvîrşire.

Cît priveşte tezaurul lexical el este permanent acelaşi la toţi românii[2].

Noţiunile generale *lume, zeu, Dumnezeu, lege* pentru religie, *om, vietate, ierburi* pentru plantă şi subnoţiunile primitive aferente sferei lor sînt denumite la toţi românii cu aceleaşi cuvinte aproape exclusiv romanice.

Romanice sînt şi cuvintele pentru denumirea mineralelor şi a noţiunilor primitive ce se referă la casă, familie şi viaţa păstorească.

Totuşi, noţiunile ce se referă la viaţa ţărănească, şi în general, la un stadiu mai avansat al dezvoltării sociale sînt denumite prin cuvinte neromanice şi anume predominant slave.

Aceste cuvinte neromanice sînt fie dintre acelea care existau dintotdeauna în limba românească şi se folosesc de către toţi românii ; fie dintre acelea care fură preluate numai mai tîrziu, nu sînt însă prea numeroase şi nu sînt aceleaşi la toţi românii.

Românii şi-au format doar rareori cuvinte proprii pentru noţiuni noi sau pentru lucruri ce le erau necunoscute înainte, ci au preluat cuvîntul de la poporul prin mijlocirea căruia li s-a transmis lucrul sau noţiunea. Astfel, de exemplu, pentru perdea se foloseşte spre vest cuvîntul *firhong*, preluat de la unguri, iar spre sud turcescul *perdea*.

Foarte multe din aceste cuvinte preluate de la diverse popoare devin acum generale, încît românii au adesea pentru aceeaşi noţiune mai multe cuvinte, unul romanic şi unul străin, sau concomitent mai multe cuvinte străine. În astfel de cazuri fiecare dintre cuvinte înseamnă totdeauna numai o parte a noţiunii sau o derivaţie a noţiunii originare. Astfel românul are acum pentru „lucru“ cuvintele : *lucru, muncă, robotă* şi *clacă ; lucru* este munca plătită, *muncă* — cea obositoare, *robotă* — munca forţată iar *claca* — munca prestată fără plată. Spre sud, unde cuvîntul *robotă* nu se foloseşte, e înlocuit cu *clacă*.

---

[1] Îndeosebi în Basarabia (n. a.).

[2] Numai moţii au un număr mai mare de cuvinte ce nu se utilizează de către ceilalţi români (n. a.).

La fel există pentru „bogat“ cuvintele general obişnuite *avut*, *cu stare* şi *bogat*: *avut* — pentru unul care are avere, *cu stare* — în special pentru cei bogaţi în vite, iar *bogat* — pentru „foarte bogat“ şi în sens abstract. Spre nord există şi cuvîntul *chiabur* — pentru bogăţia ţărănească.

Acelaşi lucru este valabil pentru toate părţile gîndirii umane; mereu găsim în limba română diferite cuvinte care iniţial aveau aceeaşi însemnătate, iar astăzi se folosesc pentru diverse accepţii ale aceleiaşi noţiuni.

Vom cita aci un exemplu. În româneşte există pentru *Meister* trei cuvinte: *maestru*, *meşter* şi *maistor*, deci acelaşi cuvînt preluat din latină, apoi din ungară şi, în cele din urmă, din limba germană. *Măestru*, fără îndoială cel mai vechi dintre cele trei cuvinte, se referă la artă şi are, în general, o însemnătate nobilă; *meşter* este meseriaşul isteţ, obişnuit şeful atelierului, iar *maistor* sau *meşteşugar* este pantofarul obişnuit. *Făcut cu măiestrie* înseamnă *după toate regulile artei*; *meşteşugit* înseamnă însă meşterit.

La fel ca în acest caz, cuvintele mai vechi se folosesc în toate cazurile şi totdeauna la partea cea mai nobilă a noţiunii, şi cu cît este cuvîntul mai vechi, sună cu atît mai avîntat, este cu atît mai mare efectul său intuitiv şi stăruie cu atît mai ferm în limba română.

În schimb cuvinte ce au fost preluate în timpurile mai noi şi nu se folosesc peste tot au, în general, un sens concret, şi foarte adesea nu cu totul precis; de aceea ele sînt folosite cu o anumită ezitare şi înlăturate de predilecţie de îndată ce se găsesc alte cuvinte mai corespunzătoare exigenţelor fonetice ale românului. Aşa, de exemplu, cuvîntul citat *perdea* a eliminat cuvîntul *firhong*, pentru român prea înăbuşit, şi s-a generalizat. Astfel de cuvinte trebuie numărate necondiţionat printre cuvintele străine.

Tezaurul lexical al limbii române fu colecţionat în timpul mai nou de către A. de Cihac şi publicat în două volume, primul pentru elementele romanice, al doilea însă pentru cele neromanice (slave, ungureşti, turceşti, neogreceşti şi albaneze)[1]. Preţioasa lucrare a domnului Cihac se referă, totuşi, la limba scrisă a românilor şi are în consecinţă pentru studiul de faţă doar o însemnătate în măsura în care româna vorbită concordă cu cea scrisă. Se indică anume, unde s-a citit cuvîntul colectat, nu însă dacă şi unde se vorbeşte. Cuvintele conţinute în primul volum, cu excepţia cîtorva foarte puţine, sînt întrebuinţate în general peste tot ; totuşi cuvintele conţinute în volumul al doilea nu pot fi considerate nici jumătate din ele ca româneşti ; sînt cuvinte ce se întrebuinţează doar rar şi numai în anumite regiuni, apoi cuvinte care nu mai sînt în general în uz şi, în sfîrşit, cuvinte, pe care poporul însuşi nu le-a *folosit niciodată şi a căror semnificaţie le-a fost curentă numai celor* ce cunoşteau scrisul într-un anumit timp sau dintr-o anumită regiune.

---

[1] *Dictionnaire d'etimologie Daco-Roumaine. Elements slaves, magyars, turcs, greco-moderne et albanais.* Par A. D. Cihac. Frankfurt am Main, Ludolphe St Goar, 1879, 8°. *Elements latins.* Tot acolo, 1870. Prima parte (n. a.).

Pînă acum au existat extrem de puţini români cunoscători ai scrisului, care în timpul formării lor în institute de învăţămînt străine să nu fi pierdut simţul pentru particularităţile limbii materne. Cînd vroiau să scrie, adesea ei nu găseau cuvîntul just în româneşte şi preluau un cuvînt străin în propria lor limbă, deoarece ei nu-şi mai aminteau că acolo unde îi lipseşte românului un cuvînt, el are, în schimb, turnuri de frază ce fac farmecul stilului românesc şi redau ideea cu o claritate minunată, ca : *iau aminte*, în loc de *percipio ; îmi aduc aminte*, în loc de *meminiscor ; fără de veste*, fără să fi primit ştire despre aceasta, în loc de *surprinzător ; om cu dare de mînă,* un om cu mînă în stare să dea daruri, în loc de *avut ; ce-i, cum şi pentru ce,* în loc de *starea lucrului*, şi nenumărate turnuri de fraze care redau nu numai ideea, ci şi articularea ei logică.

Pretenţiile lingvistice ce se pun faţă de români sînt însă de asemenea neobişnuit de mari. Fiecare *om de bună cuviinţă* ştie să adapteze cuvintele, *ştie să potrivească vorbele* şi poate fi recunoscut prin aceea că el vorbeşte liniştit, rosteşte corect cuvintele şi doar foarte rar face gesturi. Este batjocorit cel care vorbind dă cu mîinile în toate părţile şi prezintă o mimică vie ; înseamnă că el nu cunoaşte modul de a se purta cuviincios. *Ştie să potrivească vorbele,* înseamnă totuşi mai mult decît atît, şi anume priceperea de a prezenta citate. Un fruntaş n-are voie să vorbească în ocaziile sărbătoreşti şi în general serioase altfel decît *în pilde* prin aluzii ; ba nici chiar omul de rînd nu spune, în astfel de ocazii, direct ceea ce gîndeşte, ci întrebuinţează moduri de vorbire şi invocă exemple care să-l facă pe celălalt să înţeleagă lucrul, *îl face să priceapă lucrul,* fără să-l numească direct, *fără ca să-i zică pe nume.* Dacă unul spune ceva, atunci se cuvine ca el să comunice : cum şi de ce e aşa. De exemplu *el stă :* cum ? românul adaugă întotdeauna : ca pe foc şi cărbuni, ca ţiganul pe gheaţă, ca un cui bătut în zid, ca un stîlp înfipt în pămînt, ca un corb înfipt în par sau ca cucul în pădure. Urmează apoi un „căci", iar apoi un proverb sau un cuvînt care aminteşte o mică poveste analoagă şi general cunoscută.

Aceste moduri de vorbire, proverbele şi cuvintele ce amintesc o povestioară (cum e *se ţine de către pădure, fuge mîncînd pămîntul, caută peşti pe brazdă* etc.) românul le numeşte *vorbe;* dacă unul nu înţelege cuvîntul, atunci întreabă: *cum vine vorba asta,* cum se potriveşteşte cu restul, sau *unde bate vorba asta,* ce se urmăreşte prin ea? După aceasta se povesteşte *povestea vorbei,* istoria cuvîntului[1]. Ţine de buna cuviinţă să se pună întrebarea şi atunci cînd povestea e cunoscută.

Aceste *vorbe* sînt partea primitivă a poeziei populare româneşti; ele se folosesc la toţi românii şi oricine are pretenţii la stima generală, trebuie să le cunoască, să aibă prezent în spirit sensul lor în această privinţă şi să le utilizeze corect. Acestea sînt „cuvintele înaripate" ale românilor.

Un fel deosebit de *vorbe* sînt *vorbele şăgalnice* sau de *şagă,* cuvinte glumeţe, de care ţin şi *ghicitorile, cimiliturile.*

La români se pretinde însă, totdeauna, ca gluma să fie prezentată rimată sau, cel puţin, în cuvinte ce sună ritmat, în care caz trebuia să să răspundă la ea cu rime; altfel înseamnă că gluma *nu se potriveşte,* adică nu rimează.

Şi mai puţin se cuvine să i se facă curte unei fete sau unei femei altfel decît în rime. Aceste rime, un fel de dulcegării, se numesc în general *vorbe dulci,* la joc însă *chiote* şi *descîntece.*

Românul trebuie să se comporte la dans liniştit şi cuminte şi să spună astfel de rime care să-i măgulească partenera de dans, s-o tachineze şi în general să distreze societatea. Există perechi de rime răspîndite peste tot, care se spun cu glasul tare, în tactul muzicii, dar nu se cîntă niciodată; ele se referă totdeauna la o anumită persoană, care totuşi de obicei nu este numită şi astfel trebuie să i se potrivească bine. Adesea unul spune un vers iar celălalt îi serveşte rima, dar sînt spuse în cor[2].

---

[1] În România aceste mici povestiri sînt numite *snoave;* în Transilvania această expresie este însă necunoscută (n. a.).

[2] Există colecţii în această privinţă:

I. În limba germană: Dr. J. Urban Jarnik, *Sprachlische aus Rumänischen Volksmärken,* Viena, 1877.

II. În limba română: 1. I. C. Hinţescu, *Proverbele românilor,* peste 3 000 de proverbe în general consemnate precis. Sibiu, Closius, 1877. 2. Anton Pann: a) *Povestea vorbei,* 3 volume, Bucureşti, 1852—1853, 8°; b) *Fabule şi istorioare,* 2 volume, Bucureşti, 1841; c) *Şezătoarea la ţară,* 2 volume, Bucureşti, 1852. Toate acestea cu litere cirilice. 3. *Românul glumeţ,* partea I. Bucureşti, 1874. Partea II lipseşte. 4. *Snoave* (P. Ispi-

Toate aceste rime, asemeni cîntecului românilor, doinei, se desfăşoară în trohee de patru picioare, versul care concordă cu tactul de bază al muzicii româneşti.

Doina, numită şi *cîntec*, e o poezie lirică ce se cîntă întotdeauna şi numai foarte rar are un conţinut vesel.

Doina, ca în general poezia populară română, pretinde ca cuvintele iniţiale, deci la doină prima pereche de versuri, să conţină ideea de bază a poeziei. Astfel cîntecul va începe de obicei prin cuvintele *„Frunză verde“*..., după care se numeşte o plantă care stă într-o relaţie simbolică cu obiectul, de exemplu : *„Frunză verde trandafir* — roza ; *lemn uscat* — *mărăcini* etc. Sau e numită o pasăre care are, de asemenea, o însemnătate simbolică cum e *cucul*, care înseamnă totdeauna despărţirea, singurătatea, sau *turtureaua*, simbolul dragostei şi al dorului. Dacă nu este nici unul, nici celălalt, atunci primele două versuri trebuie să conţină ideea fundamentală a cîntecului, de exemplu :

Jelui-m-aş şi n-am cui
Jelui-m-aş codrului...

Sau :

Duce-m-aş cu luna-n nor,
Dar nu pot d-al mîndrei dor...

Sau :

Mărita m-aş mărita,
Dacă badea m-ar lua...

Sau :

Zise mîndra către mine :
Mă mărit, te las pe tine...[1]

Doina e la toţi românii aceeaşi şi în Banat se cîntă aproximativ aceleaşi cîntece ca şi în Bucovina. Astfel, pe cîmpia ungurească am auzit cîntecul despre Nistru, „Nistrule, rîu blestemat“, în care se cîntă destinul femeilor robite de tătari.

---

rescu ?), Bucureşti, Ediţia 2, 1879. 5. *Cornicea satelor*, Bucureşti, 1875. 6. P. Ispirescu, *Pilde şi ghicitori*, Bucureşti, 1880. 7. G. Baronzi, *Limba română şi tradiţiunile ei*, Galaţi, Ed. II, 1872, de la pag. 40 pînă la 71. 8. V. Alecsandri, *Poezii populare ale românilor*, Bucureşti, 1867, pag. 382. G. Dem. Teodorescu, *Cercetări asupra proverbelor române*, Bucureşti, 1877.

[1] După fiecare pereche de versuri urmează traducerea în germană în paranteze (n. trad.).

Alături de *doină* apare balada, numită la români, după cît știu eu, doar *cîntec*; se adaugă însă, întotdeauna, al cui cîntec, deci *cîntecul lui Gruia*, *cîntecul lui Horea*, *cîntecul lui Iancu* etc. În aceste cîntece este vorba de faptele unor eroi români sau ale unor haiduci vestiți; altele au un conținut legendar și doar puține sînt de origine străină, și anume sîrbească. Și la acestea se dă conținutul în primele versuri. Așa de exemplu, cîntecul de jale al lui Iancu începe cu versurile:

Pe drumul d-Aradului
Paşte murgul Iancului
Cu căpăstrul în picioare
Şi cu şaua pe sub foale...

Construcția baladei este totuși cu totul diferită de aceea a doinei: e un poem epic, din care nu pot lipsi niciodată diaolgul și descrierile. Versurile sînt, uneori, mai scurte sau mai lungi decît acelea ale doinei.

Obișnuit baladele nu se cîntă, ci, pur și simplu, se rostesc. Dacă se cîntă, atunci cîntărețul este acompaniat întotdeauna de o vioară sau de un flaut ciobănesc, de *fluier*. A cînta baladele nu este distins: ele sînt apanajul cerșetorilor, în special al orbilor, *orbeți*, care le cîntă la tîrguri, însoțitorul orbului, *vedețiul* acompaniază la vioară [1].

---

[1] Colecțiile de balade sînt:

I. În limba germană: 1. W. v. Kotzebue, *Rumänische Volkspoesie (Poezia populară românească)*, Berlin, 1857, 16°, 178 pagini, tradus după V. Alecsandri cu excepția cîtorva pagini. 2. *Rumänische Dichtungen (Poezii românești)*, în germană de Carmen Sylva, publicate de Mite Kremnitz, Leipzig, 1881, 8° (Friedrich). 3. K. Schuller, a) *Rumänische Gedichte und Sprichwörter (Poezii și proverbe românești)*, Sibiu, 1852, 8°; b) *Rumänische Volklieder (Poezii populare românești)*, Sibiu, 1859, 8°. Ambele acestea din urmă se referă la Transilvania; alte lucrări ale aceluiași autor se referă mai mult la Valahia.

II. În românește: 1. V. Alecsandri, a) *Poeziile populare ale românilor*, București, 1867; b) *Opere complete*, București, 1857, vol. I, *Doine și Lăcrămioare*. 2. M. Pompiliu, *Balade populare române*, Iași, 1870, 8°. Broșură mică, însă foarte precisă, colecționate din Ungaria și Transilvania. 3. Simion Florea Marian, *Poezii populare române*, Cernăuți, 1873. Au apărut pînă acum două volume mici: I) *Balade*, II) *Doine și Hore*. Colecționate foarte bine, în special din Bucovina. 4. T. T. Burada, O *călătorie în Dobrogea*, Iași, 1880, studii valoroase privitoare la mocani. 5. Dr. At. M. Marienescu, *Balade*, vol. II, Viena, 1867. Colecționate în special din Banat, dar nu foarte exact. 6. Anton Pann, *Spitalul amorului*, șase volume, 16°. Prelucrat destul de liber. Pe lîngă aceasta găsim doine și balade răspîndite în cele trei reviste periodice românești: *Convorbiri literare*, Iași, 14 ani de apariție. Redactor I. Negruzzi; *Familia*, Pesta (Oradea-Marea), 18 ani de apariție, redactor Iosif Vulcan, și *Albina Carpaților*, Sibiu, redactor I. Popescu, patru ani de apariție — nu mai apare (n. a.).

Tot într-un mod epic, la fel cu balada, este prezentat la români basmul, *povestea.* Forma este, de fapt, în proză, dar în fiecare basm există locuri stereotipe, care sînt povestite peste tot cu aceleași cuvinte rimate sau cel puțin care sună ritmic ; și cine vrea să povestească un basm trebuie să cunoască aceste locuri stereotipe.

Pe lîngă aceasta, basmul are o anumită structurare, care trebuie să fie exact respectată.

Introducerea începe totdeauna prin cuvintele : *A fost, ce-a fost ; dacă n-ar fi fost, nici nu s-ar povesti ;* după aceasta urmează cîteva versuri vesele stereotipe, obișnuitul în general „a fost odată" și conținutul, care se încheie prin expunerea clară a sarcinii ce trebuia să rezolve eroii basmului. Această parte a basmului este prezentată întotdeauna pe un ton de povestire, glumeț.

Cea de a doua parte constituie basmul propriu-zis, el este povestit cu o vioiciune epică. Sarcina ce trebuie să rezolve eroul e grea. El trebuie să înlăture cel puțin trei dificultăți diferite ; de aceea revine expresia *cu una, cu două nu merge.* Dacă mai intervine încă o a patra dificultate, atunci povestitorul trebuie să cunoască chiar șase dificultăți, și anume ultimele trei dificultăți trebuie să fie mai mari decît primele. Într-un basm pot apare chiar 7, 9 și 12, dar niciodată mai mult de 12 dificultăți. Fiecare trei dificultăți formează un ciclu, care se încheie cu o enunțare stereotipă și cu cuvintele : „Eroul a mai trebuit să suporte multe și povestea nu este încă la capăt".

Încheierea este totdeauna scurtă ; dar povestitorul adaugă, de cele mai multe ori, o apologie stereotipă, care începe prin cuvintele „și eu am fost acolo". Dacă basmul se încheie cu o nuntă, atunci el va descrie oaspeții care au fost prezenți, mîncărurile ce s-au așezat pe masă și, în general, tot ce văzuse acolo ca minunății. „În sfîrșit — spune el la urmă — cînd m-am întors acasă am adus cu mine blidul plin cu supă și cînd am trecut pe lîngă Ion, pe lîngă spînul, pe care îl cunoașteți cu toții, cîinii lui au sărit la mine și, cum m-am apărat, îi vărsai supa fierbinte în cap etc."

Acestor exigențe nu le poate corespunde fiecare și astfel există la români *povestitori,* povestitori cu vocație și numai aceștia pot povesti corect un basm.

Conținutul basmului, *basmul,* este luat din tezaurul comun de basme al popoarelor europene ; el constituie totuși o parte a conștiinței poporului, deoarece e considerat în general ca adevărat.

Diferite de acestea sînt povestirile vesele privitoare la *Pepelea* sau *Păcală,* omul glumeț al românilor, despre *Ioanea Mamei — Ion al mămucăi,* și *Petrea Prostul* — Petre cel prost, care are totdeauna noroc.

Acestea nu sînt altceva decît anecdote cu conţinut de basm, care se povestesc despre una şi aceeaşi figură populară. Începe de obicei prin cuvintele: „Merse odinioară Păcală“, apoi spune tot ceea ce se ştie despre Păcală. Adesea i se pun sărmanului *Pepelea* lucruri în ghete care apoi nu i se mai potrivesc deloc. Fireşte, un povestitor de vocaţie nu va face niciodată aceasta, deoarece el ştie ce trebuie să adauge[1].

În afara acestor specii generale de poezie populară, mai există o întreagă serie de poezii ocazionale, care sînt în corelaţie cu tradiţiile poporului român. Vom enumera aci numai speciile cele mai importante.

1. *Colinde*, cîntece cu conţinut semireligios, care se cîntă în noaptea de Crăciun. *Colindătorii*, cel puţin patru la număr, cutreieră satul, rămîn ici şi colo, oprindu-se la o fereastră şi încep *colinda* prin cuvintele:

Florile-s dalbe;
Bună seara lui Crăciun!

Dacă sînt invitaţi în casă şi la vederea mesei, li se spune: *Poftiţi în casă, la faţă de masă*, atunci ei se prezintă de obicei prin cuvintele: „Noi sîntem doi, al treilea rămase cu sacul în tindă, iar al patrulea stă în prag şi ne apără de cîini.“ Ultimii doi, *cel cu sacul* şi *cel ce-i apără de cîini*, nu trebuie să lipsească niciodată, după cît ştiu eu.

Colindele ce se cîntă în continuare, au conţinut mitologic şi de obicei n-au nici un fel de legătură cu noaptea de Crăciun. La urmă toţi membrii familiei sînt menţionaţi cu rime, care sînt în parte cuvinte de laudă, în parte tachinări, iar la rămasul bun colindătorii primesc o gură de vin, o bucată de cîrnat, *un cîrnat încorlibat şi sîngerete din cei groşi*, apoi *cartaboşi de cei mai groşi*. Datina bună cere ca tineretul să colinde în seara de Crăciun la familiile de vază[2].

---

[1] Colecţiile de basme:

I. În limba germană: 1. Arthur şi Albert Schott, *Valahische Märchen (Basme româneşti)*, Stuttgart şi Tübingen, 1845. În special din Banat. Colecţia nu este recomandabilă, deoarece aceste basme nu sînt versiuni pur româneşti. 2. J. K. Schuller, *Über eine merkwürdige Volkssage der Rumänen (Despre un basm interesant al românilor)*, Sibiu, 1857.

II. În româneşte: 1. P. Ispirescu, *Legende sau basmele românilor*. Bucureşti, vol. I, 1872; vol. II, nr. 1—2, 1872, 1874. 2. I. C. Fundescu, *Basme, poezii, păcăleli şi ghicitori*, ediţia III, Bucureşti, 1875. 3. Th. M. Arsenie, *Basme şi istorii populare*, ediţia II, Bucureşti, 1874. Apoi răspîndite în *Convorbiri* din anii de apariţie VI—XII. C. Stamati, *Povestea poveştilor*, Iaşi, 1843, prelucrată liber. C. Negruzzi, *Scrierile lui*, vol. I, pag. 81 (n. a.).

[2] Colecţie de colinde: 1. J. Karl Schuller, *Colinda*, Sibiu, 1860. 2. Dr. Ath. Marienescu, *Colinde*, Ediţia II, Bucureşti, 1861. Ediţia I mai bună, deşi este în litere cirilice, Pesta 1859. 3. T. T. Burada, în lucrarea mai sus-citată privitoare la Dobrogea. 4. P. Băncilă, *Colindele*

2. *Turca* sau *Brezaia* merge în același timp cu colindătorii, totuși cu muzică, de obicei un cimpoi și dansează de-a lungul ulițelor. Unul dintre flăcăi ia o manta lungă, un fel de domino, care se încheie sus printr-o mască, totdeauna un cap de animal : acesta este *turca* propriu-zisă, care dansează după muzică și bate tactul cu ciocul. Dansurile prezentate de flăcăii ce cutreieră cu turca și cîntecele cîntate de ei sînt cu totul caracteristice și îndeosebi cele din urmă totdeauna vesele și uneori pline cu turnuri de fraze obscene.

Turca merge zi și noapte, atîta timp cît durează zilele de sărbătoare, și urmărește, după cum spune limbajul ei, fetele și face să se adune femeile, „*gonește fetele și adună nevestele*“ [1].

3. *Cîntec de Irozi.* Acestea sînt textul tradițional pentru jocurile de carnaval românesc, deci coruri și dialoguri pentru Irod (Herodes) și cei trei crai ce sînt conduși la el, apoi pentru reprezentarea cu marionete, cu care se încheie totul și în care Rahila cu copilul ei, un păstor, un evreu negustor, popa și dracul joacă principalele roluri.

4. *Cîntece de Stea,* coruri și text pentru tinerii care cutreieră satul cu *sfînta stea.* [2]

5. ***Plugul*** este un cîntec, sau mai degrabă o serie de strofe libere, care se cîntă la Anul Nou. Băieți mai mari și flăcăi cutreieră străzile făcînd zgomot ; fiecare dintre ei are un bici sau un clopot mic și după fiecare strofă strigă „Hi, ho !“, pocnesc din bici și scutură clopotul, ca și cum ar fi un atelaj cu boi înjugat la plug. [3]

6. *Cîntece de Paparugă,* cîntece ce se cîntă în a treia joie după Paști sau în cazul unei secete prelungite, de către fete, care cutreieră ulițele dansînd. Fetele paparugă sînt bogat împodobite cu flori și tot felul de frunze verzi și peste tot unde apar sînt stropite peste tot cu apă ; dansurile pe care le execută și cîntecele pe care le cîntă ele sînt deosebit de lipsite de pudoare și de aceea în unele regiuni se pretează la aceasta doar țigăncile.

Crăciunului și Paștilor etc., Sibiu, 5. G. Dem. Teodorescu, *Noțiuni despre col[indele] românilor,* București, 1879 (n.a.).

[1] În Bucovina Turca se numește, de obicei, *Capra,* iar la Brașov *Cleampa* (n. trad.).

[2] Colecțiile privitoare la aceasta : 1. Anton Pann, *Cîntece de Stea,* București, 1852. 2. *Cîntece de Irozi,* Brașov, (Hințescu ?), ediția II, 1872. 3. *Versuri sau cîntece de Stea,* București, 1878 (n.a.).

[3] „Strofe cu plugul“ se găsesc la : 1. Vasile Alecsandri, *Poeziile populare ale românilor,* pag. 387, 102. 2. G. Dem. Teodorescu, *Încercări critice asupra unor credințe, datine și moravuri* etc., pag. 59. 3. T. Burada, pag. 30 (n.a.).

7. *Cîntece de nuntă*, poezii de nuntă, există foarte multe la români ; totuși ele nu se cîntă, ci, pur și simplu, se rostesc. Sînt invitații, strigăte de pahar, urări de noroc, texte pentru strigătorii darurilor de cinste, preamărirea cununii miresei, *cununa*, totul menținîndu-se pe un ton vesel și deosebit de politicos.

Printre acestea s-ar putea socoti și *Cîntecele de cumetrie*, care au ca obiect bucuria pentru noul-născut, deci *Cîntecul ursitelor*, mie necunoscut ; și, de asemenea, cîntecele obișnuite la serbarea *tăierii moțului*.

În cea de a treia zi după naștere, sînt așteptate la români cele trei zîne, *Ursitele*, care urmează să determine soarta noului născut ; li se pun pe o masă curat așezată tot felul de mîncăruri și o anumită sumă de bani, pentru a le îmbuna și se spune cîntecul prin care este preamărită puterea lor. Darurile revin atunci *moașei*, care la români are întotdeauna o deosebită pretenție la respect.

În ziua în care copilul își încheie cel de al treilea an al vieții sale, se face apoi tăierea moțului. Nașul taie cu o foarfecă, care trebuie să fie totdeauna nouă, împletitura de păr, *moțul* copilului, rupe *turta* în două deasupra capului lui și îi dă cu această ocazie un cadou mai însemnat, în general ceva care să rămînă pentru întreaga viață, obișnuit un animal domestic de bună calitate, *o prăsilă bună*. În casa părinților în ziua aceasta e o *masă mare*, de la care nu poate lipsi niciodată muzica.[1]

8. *Descîntecele*, acestea sînt extrem de numeroase și variate la români, de obicei secrete familiale, pe care mama sau tatăl n-are voie să le încredințeze copilului decît *cu limbă de moarte*, altfel își pierd efectul. Ele se referă la boli, atît ale oamenilor, cît și ale animalelor domestice, fiecare boală își are *descîntecul* propriu, apoi privitoare la acțiuni, dragoste, noroc sau nenoroc, în general tot ce poate întîmpina omul în această lume. Cele mai multe sînt legate de anumite gesturi și de acțiuni simbolice. Acei care au pregătirea necesară pentru astfel de farmece se numesc la români *vrăjitori* și *vrăjitoare*, contînd ca oameni care stau în relații cu spirite atît bune, cît, de asemenea, și rele. Prestigiul lor adesea e foarte mare și eu am cunoscut un popă *popa de la Tălăgiu*, care era atît de vestit ca vrăjitor, încît veneau la el bolnavi și

---

[1] Colecții : 1. *Orații ținute la nunți țărănești*, Sibiu 1867. 2. *Orații*, București, 1879, în mare parte din 1, retipărit. 3. P. Băncilă *Coilndele* etc. și *Colăcăritul* și *vornicitul*, Sibiu, 1872. *Colăcari* se numesc flăcăii care apar înaintea nunții, dis-de-dimineață, la casa miresei și o cer, dîndu-se o luptă simulată cu reprezentanții miresei ; *Vornici* sau *Vornicei* sînt strigătorii (n.a.).

nenorociți de la o îndepărtare de trei zile de călătorie și se plîngeau că trebuiau să aștepte zile întregi pînă le venea rîndul.[1]

9. *Bocetele,* care se cîntă de către bocitoare special angajate în acest scop și sînt adresate totdeauna celui mort, ba i se cîntă chiar în urechi.[2]

În Ungaria, în Transilvania și în Banat, unde cuvîntul *bocire,* plînset de jale, nu se întrebuințează, aceste cîntece nu se numesc *bocete,* ca în Bucovina: aici se spune *îl plînge, îl cîntă* și în mod ciudat mai frecvent *îl descîntă,* i se cîntă cîntecul.

Cuvîntul *descîntă* se utilizează în limba română întotdeauna cînd vrei să spui că cuvintele pe care le rostește unul provoacă un anumit efect asupra altuia, căruia i se adresează. *Descîntecele* sînt cuvinte de vrajă, rime galante pe care dansatorul i le dedică partenerei sale de dans și cîntecul ce i se cîntă mortului în ureche. De aceea se spune însă în românește și *i-a cîntat la ureche,* cînd nu-i reușește cuiva, în ciuda ostenelii ce își dă, să convingă pe altcineva de ceva. *Bocetele* sînt ultima încercare de a-i insufla mortului viață ; e chemat să revină ; i se amintește tot ce i-ar putea face viața valoroasă și i se repetă fără încetare avertismentul : „Nu te lăsa amăgit ! Fii atent ! Ești înșelat !"

Bocetele sînt în corelație cu concepția generală a românului despre viață și moarte, care din păcate nu poate fi discutată aci ; ideea ce stă la baza acestei concepții e aceea că mortul aude totul și înțelege și că numai o voință puternică e necesară pentru a pune în mișcare membrele înțepenite și să facă să circule sîngele ; căci *sufletul* rămîne deasupra și nu stă în cer sau în iad, ci în lumea aceasta, unde el circulă încoace și încolo, comunicînd cu alte suflete, participînd la bucuria și suferința celor dragi rămași în viață și are chiar anumite trebuințe ce trebuie satisfăcute de aceștia.

Mortului i se pune în mînă o lumînare aprinsă, simbolul existenței corporale, și nu există pentru români o idee mai îngrozitoare decît aceea de a muri fără lumînare și nici o crimă mai mare decît să lași să moară un om, fie el chiar și cel mai rău dintre dușmani, fără lumină.

---

[1] Colecții de descîntece la V. Alecsandri, Burada (pag. 269), *Buciumul român* (Iași, Codrescu) II ; în *Convorbiri literare* și în *Albina Carpaților* (n.a.).

[2] Colecții de bocete la Burada, pag. 261—264 și de același în *Convorbiri literare,* anul XIV. Patru dintre ele în excelentă traducere de George Allan, în *Magazin für Literatur des Auslandes,* anul 49, nr. 38, din 18 sept. 1880 (n.a.).

Cel ce a murit de o moarte nenaturală, precum în general acela ce moare fără lumînare, trebuie îngropat fără întîrziere acolo unde a fost găsit cadavrul său, lui nu i se cuvine nici o înmormîntare deosebită, nici un bocet, nici un priveghi al mortului, nici o slujbă a morților, nici o *pomană* și cine trece pe lîngă mormîntul său aruncă o ramură uscată, obișnuit *o mînă de spini*, pe mormînt, pentru a marca locul nenorocirii.

Oricare alt mort este spălat cu apă călduță imediat după înțepenire, de către una sau mai multe rude apropiate, de sexul său ; apoi i se taie unghiile, i se piaptănă părul, e îmbrăcat curat și e întins pe o scîndură *îl întinde pe scîndură*, de obicei pe o masă. Vasul în care s-a păstrat apa pentru spălarea mortului trebuie să fie nou, deci deosebi de curat și se așază pe pămînt, la picioarele cadavrului.

Toate acestea se numesc : *a griji mortul.*

Acum urmează doliul și bocirea, care mai înainte nu erau permise, și e lăsat fiecare să se apropie de cadavru.

Ca semn al doliului femeile din familie trebuie să umble timp de șase săptămîni cu *părul despletit*, iar bărbații să nu-și mai acopere capul, cu *capul gol.*

Mortul e bocit numai de femei. Femeile înrudite, cele împrietenite cu familia în doliu și acelea care au fost oarecînd în relații de serviciu sînt obligate să bocească mortul ; trebuie admise la aceasta și alte femei, în special atunci cînd aparțin familiilor ce au trăit în ceartă cu mortul sau cu membrii familiei sale, iar acum vor să-l roage de iertare pe mort.

Mortul trebuie să rămînă în casă, o zi și o noapte, iar în acest timp el nu trebuie lăsat nici o clipă singur și nici bocetul nu trebuie să înceteze, de aceea se angajează bocitoare speciale în acest scop, iar acestea cîntă bocetele propriu-zise alternativ, mai rar concomitent, niciodată însă împreună.

În timpul nopții se ține pază la mort, *priveghi*, iar bărbații familiilor ce sînt obligate să-l plîngă, trebuie să petreacă noaptea în casa mortului. *Priveghiul* nu este totuși jalnic ; dimpotrivă, devine vesel și se petrece cu jocuri tradiționale și numai din cînd în cînd începe cîntecul de jale pentru a-și aminti de mort.

Prohodul mortului trebuie să aibă loc, pe cît posibil, sub cerul liber și în momentul cînd sicriul trebuie scos afară, vasul, *oala* în care a stat apa pentru spălarea cadavrului *se sparge* de prag. În unele regiuni aceasta se face numai la mormînt.

În Bucovina mortul este dus la mormînt, uneori într-o sanie înjugată cu boi ; în Ungaria însă, în Banat și, după cît știu eu, și în Transilvania, sania este înlocuită printr-un car, *car cu boi*, și chiar și la *mijlocași* sicriul este așezat, adesea, pe o bară (și în Bucovina) și purtat de oameni care aparțin aceleiași categorii sociale ca și mortul. Se ține seama ca cine a murit holtei să nu fie purtat de oameni căsătoriți. Femeile sînt duse de bărbați, fetele totuși nu de flăcăi, ci de *fete cu părul despletit.*

Bocitoarele merg de asemenea cu părul despletit în urma sicriului, care în Bucovina are adesea, pe ambele laturi, la urechile cadavrului, orificii pentru ca mortul să poată auzi bine bocetele.

Înaintea sicriului mai merg în Bucovina mai mulți *fluierași,* un obicei care nu se găsește în Ungaria, în Banat și în Transilvania.

După înmormîntare urmează *pomenile,* care se oferă în amintirea mortului.

Fiecare participant la înmormîntare primește o lumînare de ceară pentru a o lăsa să ardă pentru mort. După înmormîntare familia îndoliată dă o *masă sărbătorească, pomana* propriu-zisă, și se servesc mîncărurile preferate ale mortului. Fiecare participant la pomană primește un *colac* și un *ulcior.* În ziua următoare se împart hainele mortului ; se exceptează de la aceasta costumul de sărbători și pălăria tatălui de familie, care rămîne pentru fiu. Alte *pomeni* se organizează după 14 zile, după șase săptămîni, după o jumătate de an, la împlinirea primului an, iar apoi pînă în al șaptelea an, cel puțin o dată anual și se servesc totdeauna mîncărurile preferate ale mortului, se împart lumînări, colaci și vase de lut, nu ca un fel de daruri blînde, ci pentru a satisface prin aceasta trebuințele mortului și fiecare, care respectă mortul și îi dorește liniștea, trebuie să accepte aceste daruri. Dacă el apare în vis unuia dintre membrii familiei, atunci trebuie să i se dea o *pomană* : apă dacă e însetat, mîncăruri, dacă i-e foame, îmbrăcăminte dacă a fost gol, în general ceea ce părea că îi lipsește, căci numai așa poate el rămînea liniștit în lume.

Sufletele care nu se bucură de această liniște sînt *strigoi* și *fantome,* hoinăresc plîngînd, perturbă liniștea naturală a celor vii, și aceasta atîta timp cît durează marea veșnicie [1].

★

Condițiile morale la români sînt, în general, mai bune decît la vecinii lor.

---

[1] „Lumea cealaltă", o altă lume, există și la români ; dar sufletul zăbovește un anumit timp în această lume ; *strigoii* nu fac, după cît știu eu, nimic rău celor vii ; ei dăunează prin simpla lor apariție, provocînd boli și nenorocire (n.a.).

În primul rînd ei formează un popor foarte viguros structurat, cu concepţii morale exprimate pregnant şi dezvoltate în gradul cel mai înalt.

Aproape nu se poate întîmpla cazul ca românul să nu ştie absolut precis ce este *corect* sau *incorect* sub raport moral, dar chiar şi în ultimul caz ar fi condamnat de mediul său pentru faptul de a nu fi ştiut.

Foarte rar există o societate care să fie atît de neînduratoare ca cea românească.

Nu e nimic mai important la români decît opinia publică, *gura lumii* şi românul îşi impune unele constrîngeri din cauza lumii, *de ochii lumii*; de aceea rămîne implacabil contra tuturor acelora care vor să-şi organizeze viaţa *de capul lor*. Ceea ce e prescris trebuie respectat de către toţi cu aceeaşi exactitate; nu se trece nimic cu vederea şi nu se iartă nimic; cel care nu remarcă cea mai mică greşeală a altuia şi nu îi ţine socoteala în anumite ocazii devine prin aceasta complice. Românii sînt atît de strîns legaţi între ei, încît oricare dintre ei ar fi condamnat, este cu adevărat condamnat şi trebuie să sufere într-un mod sensibil; e evitat, i se refuză obişnuitul ajutor general, iar dacă greşeala este foarte gravă, el e urmărit veşnic, neînsoţindu-l nimeni la mormînt, neplîngîndu-l nimeni, neprimind nimeni pomana oferită pentru liniştea sufletului lui.

Românul consideră numai acţiunea, fapta: motivele ei îi sînt cu totul indiferente. Astfel, cuvîntul *patimă* este utilizat în sensul său propriu ca *slăbiciune*, ca lipsă, iar nu ca o plinătate a capacităţii personale. *Om pătimaş* este cel bolnav de piept, tot atît de bine ca şi beţivul, bătăuşul sau îndrăgostitul pasionat. Pasiunea e o suferinţă, o nenorocire, o dispoziţie rea a destinului, care trebuie să stîrnească mila tuturor oamenilor. Mila nu este însă o trecere cu vederea; pasiunea duce la crimă; ea e mama faptei rele; de aceea deja prin ea însăşi e de dispreţuit şi se numeşte în româneşte *păcat*. Iar *păcatul, viciul,* este la român tot, chiar şi ocazia ce îl duce pe un om spre fapte rele: *om păcătos* este săracul, cel neajutorat, uşuraticul, pătimaşul, cel oprimat, în general fiecare a cărui cinste e periclitată, fie în urma unor lipsuri personale, fie prin împrejurări nefavorabile. Un astfel de om trebuie evitat şi nu trebuie să ai încredere în el, căci îi lipseşte şi capacitatea de a acţiona totdeauna corect.

Străinii şi cei veniţi de departe, *veniturile, veneticii,* sînt întîmpinaţi de către români cu neîncredere. Se spune totdeauna că nu se poate şti ce se ascunde într-un astfel de om şi că nici un om normal nu are nevoie să-şi părăsească satul; el poate fi, desigur, un om de ispravă, aceasta trebuie s-o dovedească însă prin comportamentul său în viață, judecîndu-l totdeauna numai după propriile sale concepții morale, căci numai acestea îl obligă. Pentru individul singuratic cuvintele „acesta e obiceiul la ei" conțin o scuză deplină.

Fiecare trebuie să se orienteze după satul său și numai după acesta. Cititorul trebuie deci să-și amintească și aci de împărțirea românilor în trei clase diferite, descrise la începutul acestui capitol. [...]

Hoți la drumul mare și în general răufăcătorii temerari sînt o raritate printre români. Pentru așa ceva românul este prea prudent. Se găsește doar, ici colo, cîte unul care se atașează unei bande unguresți. Cînd formează românii înșiși bande, aceasta se întîmplă numai în vremile cînd hoția devine epidemie [1]. Atunci ei apar în bande mari, se retrag în păduri și o rup, spre deosebire de bandiții unguri, cu toată lumea pentru totdeauna. Fie că sînt arestați sau nu, astfel de oameni sînt pierduți pentru români : nimeni nu plînge pentru ei, nimeni nu poate lua pomană pentru liniștirea sufletului lor.

În sfîrșit, la români este frecventă răzbunarea și anume prin incendieri și ucideri. Rareori se va găsi un român care să nege în fața tribunalului un act făcut din răzbunare ; pedeapsa efectuată pentru aceasta nu i se socotește, dacă altfel este un om de ispravă.

Este un fapt surprinzător că, cu toate acestea, sînt pedepsiți relativ puțini români.

De către tribunalele regale ungare au fost condamnați pentru crime (după *Anuarul* pentru 1873) :

În anul	*În Ungaria*	*În Transilvania*
1867	8 901	1 925
1868	13 539	2 032
1869	12 752	1 763
1870	11 211	1 773
1871	8 484	1 086
Total	54 887	8 579

Dacă se acceptă pentru Ungaria o populație de 11 200 000, iar pentru Transilvania una de 2 100 000 suflete, atunci în Ungaria revine o condamnare la 204, iar în Transilvania la 244 de suflete.

Proporțiile nu sînt totuși aceleași la diferitele naționalități ale Transilvaniei.

Există un tabel al condamnărilor după confesiuni pentru anul 1872, care duc la următoarele rezultate în Ungaria și în Transilvania :

---

[1] La sfîrșitul anilor '50 și începutul anilor '60 au existat două bande de acest fel, în afara Transilvaniei, pe cursul inferior al Mureșului : una la Lugoj, și cealaltă în jurul Butinului, în comitatul Arad (n.a.).

Confesiune	*Cazuri pedeapsă*	*la suflete*[1]	Deci un caz de pedeapsă la numărul de suflete
Unitarieni	99	54 327	548
Reformaţi	2.869	2.013.545	702
Evrei	743	541.506	729
Romano-catolici	7.740	6.148.211	794
Greco-catolici	1.840	1.577.806	857
Greco-ortodocşi	2.048	1.793.938	876
Protestanţi	1.168	1.081.753	929

Românii aparţin exclusiv celor două confesiuni greceşti, şi anume, formează la confesiunea greco-catolică circa 70$^{0}/_{0}$ iar la cea greco-orientală, circa 80$^{0}/_{0}$ din totalitatea populaţiei. Trebuie relevat, de asemenea, că românii greco-orientali sînt pe Olt, pe cumpăna apelor estică, în jurul Munţilor Apuseni, în Banat şi pe cîmpia ungară, la Arad ; în schimb greco-catolicii în Maramureş, pe Someş şi pe Crişuri, constituind elementul predominant. Pe lîngă aceasta, la greco-catolici se alătură rutenii cu cazuri de condamnare relativ puţine, la aceştia apărînd un caz de pedeapsă la mai puţin de 857 suflete.

Dacă considerăm măsura pedepsei, la românii greco-orientali pare a fi mai mare decît la greco-catolici.

În anul 1872 se găseau în cele şapte închisori regale ungureşti în total 3 775 de deţinuţi, şi anume :

Unitarieni	30	deci un	condamnat	la	1 810	suflete
Reformaţi	640	„	„		3 145	„
Gr.-orientali	534	„	„		3 359	„
Gr.-catolici	469	„	„		3 365	„
Rom.-catolici	1 824	„	„		3 370	„
Protestanţi	190	„	„		5 693	„
Evrei	88	„	„		6 153	„

Bineînţeles, din toate aceste date nu se poate trage nici o concluzie sigură, căci în cazurile de condamnare trebuie să fie hotărîtoare, totdeauna, măsura pedepsei, iar o apreciere sigură ar fi posibilă numai atunci cînd s-ar şti cîţi ani de pedeapsă revin fiecăreia dintre naţionalităţi[2]. Aceasta nu se poate totuşi obţine. Eu pot comunica doar, din observaţie proprie, că în regiunile unde românii locuiesc în mod compact, condițiile morale sînt, în general, mai bune decît în regiunea liniilor de separare etnografică.

---

[1] Cifra totală după recensămîntul populaţiei din 1870 (n.a.).

[2] Se găseşte, de fapt, un tabel şi după naţionalităţi, şi anume există printre condamnaţi : 2 112 unguri, 644 români, 427 slovaci, 228 germani, 129 sîrbi, 51 croaţi, 49 ruteni şi 120 de alte naţionalităţi. Deoarece, însă, cifra totală a diferitelor naţionalităţi încă n-a fost stabilită, raporturile nu pot fi stabilite cu ajutorul acestor date (n.a.).

Aceasta constă și în natura lucrurilor: moralitatea este o rînduială stabilită popular și peste tot unde există diferite rînduieli mai mult sau mai puțin deosebite, ordinea generală este, adesea, perturbată.

Acest principiu găsește o aplicare deosebită la moravuri în ce privește relațiile dintre cele două sexe.

Găsim în această privință, la români, un principiu mai mult sau mai puțin de disprețuit după concepția generală: bărbatul nu poate fi niciodată de vină, iar dacă femeia se lasă sedusă spre un pas greșit, ea trebuie necondiționat condamnată.

„Nu avea încredere în bărbat, căci el nu este obligat la nimic", este astfel părerea ce i se adresează femeii românce și dacă nu ține seama de ea, atunci e vai de dînsa.

Ca despăgubire pentru această concepție severă, societatea românească acordă femeii o considerație la fel de severă.

Dacă ne gîndim în primul rînd la portul românesc, găsim că fiecare sat își are portul său și oricine se abate, chiar și în cele mai mici amănunte de la acesta, e persecutat sau cel puțin batjocorit. Inovații se admit numai la fruntași, dar și la aceștia numai dacă corespund cerințelor generale.

Haine strînse pe corp la femei sînt disprețuite și socotite urîte: faldurile trebuie să cadă totdeauna vertical *cute, creața dreaptă*, în special pe partea superioară a corpului. Nu se vor găsi deci la români niciodată și nicăieri rochii rigide, chiar și acolo unde poartă veste ajustate pe corp, ele sînt tăiate scurt și așa fel încît să acopere formele sînilor. Rochia trebuie să fie, în sfîrșit, totdeauna atît de lungă, încît la dans să nu se vadă decît vîrfurile picioarelor.

Portul românesc propriu-zis constă din următoarele piese: 1. O cămașă cu mîneci cusute și cu pieptar cu cusături, *cămașă*, din cauza cusăturilor multe, numită și *altițe* și *mîneci*; 2. Dacă cămașa, e prea lungă atunci e împodobită pe cusături și pe marginea de jos cu cusături sau croșetat; dacă e prea scurtă, femeia poartă o rochie albă ornamentată la fel, *poalele*; 3. Două șorțuri țesute din lînă de oaie *cătrințe*, *opreg*, *fotă*, multicolore, uneori ornamentate bogat cu un fir de aur și argint întrețesut; și numai rareori, pe Olt sau în jurul Sibiului, negru de tot sau albastru închis. În Munții Apuseni și în Banat, unul din șorțuri, rareori amîndouă, sînt prevăzute cu franjuri colorate lungi; în Bucovina se găsește, de obicei, un șorț lat, care înconjoară întregul corp; în sfîrșit, în Ungaria, pe cursul mijlociu al Someșului, precum și peste tot unde românii trăiesc amestecați cu ungurii, se cumpără pentru șorț mătase sau altă stofă colorată, aici însă femeile poartă, de obicei, o rochie colorată; 4. Un *cojoc, cojocel* scurt, ornamentat bogat cu cusături; uneori, în special pentru vară, se ia totuşi, în locul blănii de oaie, catifea, mătase sau o altă stofă; 5. Un *brîu, bete, cingătoare* în grosime de aproximativ două degete; 6. Un veston mai lung sau mai scurt, după regiune, *şubă, şubiţă, sucman, ţundră* cu mîneci, care nu se încheie strîns niciodată, din blană de oaie, din lînă de oaie şi numai în regiunea Sibiului din postav închis; 6. Cît priveşte încălţămintea, numai la moţi sînt prescrise *opincile* şi pentru ocaziile sărbătoreşti; altfel, femeile poartă, în vest şi nord, de obicei cizme roşii sau negre, în est şi sud de cele mai multe ori pantofi; 8. Podoabele de la gît şi de pe cap sînt diferite nu numai după sate, dar şi după vîrstă.

Portul bărbaţilor este prea variat pentru a putea fi descris aci mai amănunţit. Moţii care au portul complet poartă *izmene,* iar deasupra lor, totdeauna *cioareci,* pantaloni albi strîmţi, dar nu strîmţi pe corp, şi anume vara din pînză ordinară, iar iarna din lînă de oaie. Cămaşa este scurtă şi dispare totdeauna în pantaloni. Deasupra ei poartă un veston din pînză grosolană *mînecar,* cu mîneci strîmte. Ţundra de deasupra, albă, din lînă de oaie, tăiată simplu, lipsită de orice ornamentaţie, e scurtă şi ajunge pînă cam la o şchioapă deasupra genunchiului. Brîul ei, *cureaua, şerparul,* nu este prea lat şi e ornamentat sumar; îl poartă, de obicei, sub veston. Iarna mai poartă încă un scurt veston de blană, fără mîneci peste vestonul de pînză şi o manta de blană numită *bituşă.*

Acestea sînt piesele de îmbrăcăminte ce se găsesc la români, totuşi nicăieri atît de complete ca la moţi. Astfel, vestonul de pînză nu l-am găsit decît încă la *sălăgeni,* care, totuşi, îl poartă numai cînd ies fără cojoc. Pantalonii de pînză apar în schimb numai la cei de pe Tîrnave şi mai departe de pe Olt, unde îi poartă însă vara în locul izmenelor. În Bucovina pantalonii de pînză se găsesc la fruntaşii din regiunea Cîmpulung şi Rădăuţi. În unele regiuni lipseşte apoi *şuba* sau *ţundra,* în altele *brîul* de piele etc.

Croiul se modifică, în general, după regiuni, ornamentaţia este totuşi alta în fiecare sat; spre sud, mai mult cu şnururi, spre nord mai mult cu aplicaţii colorate de stofă.

Atît la bărbaţi, cît, de asemenea, şi la femei, nu se ţine seama de comoditate la îmbrăcăminte. La femei hainele trebuie să fie frumoase, iar la bărbaţi ele trebuie să pună în relief formele corpului. Acolo unde statura oamenilor este mică, vom găsi hainele mai lungi şi unde sînt înalţi, totdeauna mai scurte. După concepţia românească, hainele au rostul de a oferi o aparenţă; ele îl fac pe om; omul trebuie să le privească şi mai degrabă să flămînzească decît să apară prost îmbrăcat în faţa lumii, căci *stomacul n-are nici o oglindă* şi cine nu se poate îmbrăca cum trebuie la Paşti, acela trebuie să rămînă şi să doarmă acasă. Este însă *proastă* orice piesă de îmbrăcăminte care e ruptă, murdară sau neobişnuită în sat.

Stă în corelaţie cu concepţiile românilor despre puritate şi impuritate faptul că fiecare trebuie să poarte numai haine toarse, ţesute şi cusute de el însuşi. Românul poate deci să-şi cumpere încălţămintea, chiar dacă nu bucuros, de la un străin ; cojocarul însă, care îi confecţionează cojocul, trebuie să fie totdeauna un român, de cele mai multe ori el este, totodată, şi măcelarul său.

La fel ca şi portul, şi dansul şi muzica sînt supuse unor anumite prescripţii pe care trebuie să le respecte fiecare. La români există următoarele feluri de dans :

1. *Căluşerii* şi *Bătuta,* dansuri tradiţionale, care se dansează la sărbătorile populare şi la tîrguri numai de bărbaţi. În acest scop este necesar un anumit număr de dansatori, de obicei 12 şi un *vătaf,* conducătorul dansului ; la *Căluşerii* toţi dansatorii sînt prevăzuţi cu bastoane lungi. Cei mai buni căluşeri sînt la ei acasă pe Tîrnave şi am văzut în anul 1867 flăcăi din această regiune dansînd la Timişoara. Flăcăii din Transilvania prezintă acelaşi dans în fiecare an şi la Bucureşti, la *Moşi* (tîrg anual şi sărbătoare de tîrnosire a bisericii). În Banat, în Ungaria şi pe Someş ambele aceste dansuri au fost uitate. În Bucovina se dansau, după cum relatează Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae,* la începutul secolului al XVIII-lea *Căluşerii ;* astăzi acest dans nu mai e obişnuit nici aici. Acolo se dansează încă un fel de *Bătută,* care mai e prezentat şi de către cei care cutreieră ţara cu Turca.

2. *Hora* şi *Brîul,* dansuri în cerc, în care se prind atît bărbaţi singuri, cît şi bărbaţi şi femei împreună, care se dansează, totuşi, numai în Bucovina şi în Banat spre Dunăre.

3. *Ardeleana, Lugojana, Mărunţeaua, Pe picior* şi *Haţegana,* care se dansează numai de bărbaţi şi femei împreună, şi anume bărbatul poate dansa în acelaşi timp cu mai multe femei. Acestea sînt dansurile caracteristice ale transilvănenilor.

Ritmul acestor feluri de dansuri este cel general european, deci doi paşi înainte şi doi paşi înapoi ; tactul şi ţinuta sînt totuşi complet caracteristice.

Tactul este diferit la felurile de dans citate, şi anume liniştit la *Ardeleana,* mai repede dar deosebit de demn la *Mărunţeaua* şi extrem de rapid la *Pe picior.* Pe lîngă aceasta, fiecare fel de a dansa are doi timpi diferiţi în tact: se dansează cînd „domol", cînd „cu foc", cu spor.

Toate aceste dansuri sînt răspîndite peste tot, chiar dacă, uneori, sub alte denumiri.

Ţinuta este aceeaşi la toate felurile de dans.

În româneşte nu se spune că bărbatul dansează cu femeia *joacă cu ea*, ci că el *o dansează* şi anume *o joacă*; cuvîntul „a dansa" se utilizează deci ca un verb tranzitiv. Dar aşa şi este corect. Dansatorul îşi ţine partenera de mînă şi o face să danseze în faţa lui, dar nu cum vrea ea; el o conduce spre dreapta şi spre stînga, îi ridică mîna în sus şi o face să se învîrte de mai multe ori, din cînd în cînd o apucă de brîu (la *Pe picior)* şi o învîrte; el însuşi păstrează doar tactul, îşi strigă versurile, doar foarte rar devine mai zelos, căci un bun dansator e la români nu acela care dansează el bine, ci care face ca în acelaşi timp să danseze mai multe dansatoare, aşa fel încît fiecare dintre fete să-şi pună în evidenţă graţia după plac. El trebuie să arate întotdeauna ce este demn de văzut la partenera sa şi să atragă atenţia celor din jur asupra acesteia prin strigături isteţe. În acest fel *vătaf al flăcăilor,* conducătorul dansurilor din sat, e ales totdeauna cel mai isteţ flăcău, iar nu cel mai bun dansator.

Acesta conduce apoi distracţiile dansante ale tineretului, care au loc, de obicei, în aer liber.

Peste tot unde stăpîneşte ordinea în sat, fetele sînt conduse la dans numai de către vătaful dansatorilor sau de către unul din ajutoarele sale, *oamenii lui*; şi anume dansul este conceput în aşa fel că vătaful dansurilor conduce în acelaşi timp mai multe fete la dans şi după ce le-a făcut să danseze un timp, face semn flăcăilor şi le predă dansatoarele. Apoi el ia alte dansatoare, dansează din nou un timp şi le predă altor flăcăi. Numai el singur poate duce fetele la dans şi el determină şi locul pe care trebuie să-l ocupe fiecare pereche în rînd. Primul în rînd este întotdeauna cel care conduce dansatoarea cea mai de seamă şi acesta conduce dansul cînd înainte cînd înapoi, cînd *domol*, cînd *cu foc*.

Muzica, un cimpoi, o vioară sau un fluier, mai rar două, ia loc alături de rînd şi muzicantul îi însoţeşte pe dansatori în mişcările lor. La dansurile în cerc, muzicanţii stau în centru. La români sînt foarte rari ţiganii ca muzicanţi; ei nu cîntă corect melodiile româneşti şi introduc în muzică totdeauna ceva distonant.

Muzicanţii sînt de cele mai multe ori orbi, infirmi şi în genere oameni mai mult sau mai puţin incapabili de muncă. Adesea cîntă la instrument şi cîte unul din flăcăi.

Muzica de dans este, în funcţie de tactul dansurilor, mai mult sau mai puţin vie, însă totdeauna melancolică şi deosebit de castă. Cea mai bogată în conţinut este *Ardeleana,* care constă totdeauna din mai multe strofe, care sînt diferite în compoziţia lor, dar legate între ele printr-o arie de bază : e o temă variată de 4 pînă la de 6 ori. *Mărunţeaua* are, în schimb, de obicei, numai două variaţii, iar dacă acestea devin prea plicticoase, muzicantul trece la o altă temă. Din strofe lungi şi cu variaţii bogate este de obicei şi *Hora,* dar nu e atît de melodioasă ca *Ardeleana.*

Pe lîngă muzica de dans se mai cîntă la instrumente şi *doina* şi baladele ; colindele, bocetele şi celelalte cîntece sînt totdeauna numai cîntate.

Ariile doinei şi acelea ale baladelor sînt o recitare melancolică *tărăgănată* şi românul le cîntă cu vocea deplină, aşa cum vorbeşte, deci fără intonaţie sau pe nas, cum afirmă unii. Cel mai frumos cîntată e doina în Bucovina, unde strofele sînt lungi şi cu alternări interesante. În Transilvania, în Ungaria şi în Banat ea se cîntă, în schimb, în strofe de cîte patru versuri. Cel mai bun răsunet îl are doina la fluierul păstoresc la *fluieraş, tilincă,* şi la cornul alpin românesc, la *bucium,* confecţionat din coajă de arbore, uneori mai lung de un stînjen.

Muzica e prescrisă la români pentru foarte multe ocazii în care ea nu trebuie să lipsească ; acolo însă unde nu e prescrisă, ea contează ca ceva nepotrivit. Aşa, de exemplu, fruntaşul trebuie să angajeze la recoltă şi la culesul viilor şi un muzicant. Nu este potrivit însă, în schimb, să pui să ţi se cînte fără nici un motiv, şi cînd românul aude muzică de undeva, el întreabă totdeauna : *La ce cîntă?* adică : Cu ce ocazie ?

Toate acestea s-au prescris îndeosebi de dragul femeilor ; căci buna-cuviinţă este forma prin care societatea protejează femeia împotriva ispitelor.

De aceea fata n-are voie să părăsească casa părintească, iar dacă nu are părinţi, satul său, unde e păzită ; ea poate trăi numai în casa unor oameni care ar păzi-o, după accepţia generală, la fel de bine ca şi proprii ei părinţi. N-are voie să servească decît la rude, la preoţi sau la fruntaşii satului propriu, deci la oameni care trebuie să aibă grijă, în general, de moralitatea tineretului. Fete românce ca servitoare sînt o raritate, chiar şi în regiunile pur româneşti, căci numai acelea merg la oraş care nu mai sînt tolerate în sat din cauza unui pas greşit.

Se prescrie cea mai mare bună-cuviinţă şi la dans.

Femeile pot să se lase îmbrăţişate şi chiar sărutate de bărbaţi la sfîrşitul dansului, fără ca prin aceasta să sufere bunul lor renume ;

îndeosebi, dacă au copii şi nu mai sînt tinere de tot, această îmbrăţişare contează chiar ca un gest bun. În schimb fata trebuie să se comporte extrem de rezervată faţă de dansatorul ei: el n-are voie să-i atingă decît degetele şi numai la un singur dans (*Pe picior*) poate s-o prindă de mijloc. Dar şi atunci braţul lui trebuie să fie întins; cu un dansator, care ar îndrăzni să danseze cu partenera sa piept la piept, fata nu mai trebuie să aibă nimic de-a face.

Altfel fetele se pot *hîrjoni* cu flăcăii, să se lase îmbrăţişate şi sărutate de ei, dar numai public, deci peste tot unde există un al treilea şi unde poate fi văzută de oricine, la *portiţă*, la fîntînă, de unde oamenii din sat îşi aduc apa de băut pe cîmp, în timpul lucrului, la *şezători*, în general sub ochii lumii. Altfel fata îşi pierde numele bun: alte fete n-au voie să vorbească cu ea şi nici să danseze *în rînd cu ea*.

Căsătoria şi comportamentul în viaţa ulterioară fac să se dea uitării *păcatele tinereţelor*.

Implacabili sînt însă contra celor ce nu se pot corecta, mai ales cînd nu fac nici o taină din modul lor de viaţă, cînd *nu-şi ascund păcatul*. Acestea sînt trase la răspundere public, fie de preot, fie de unul dintre fruntaşi sînt avertizate faţă de martori, sînt invitate să părăsească satul şi dacă toate acestea nu ajută sînt pedepsite într-un mod tradiţional. O astfel de femeie este dusă de-a lungul uliţelor, se dă cu toba la fiecare *răscruce*, sînt adunaţi oamenii şi se înşiră păcatele ei, e legată apoi, de obicei, în faţa bisericii de un stîlp şi i se administrează în faţa satului adunat un număr de lovituri de bici.

În vremea mai nouă astfel de pedepsiri au devenit tot mai rare, deoarece autorităţile politice nu le mai permit. Ultimul caz cunoscut mie, s-a întîmplat în anul 1873 (în mai) la Sîmbăteni, aproape de Arad [1], unde a fost pedepsită, în acest mod, la cererea generală, o bogată „văduvă de paie". În schimb se bucură de o deosebită indulgenţă acelea care se găsesc într-un caz de necesitate: există la români, în afara de căsătoria religioasă, şi o căsătorie convenţională.

În cazurile cînd flăcăul nu se poate căsători la timp, cînd deci mai e încă supus obigaţiei de serviciu militar sau cînd părinţii fetei nu consimt la căsătorie, se produce o răpire de un fel particular. Doi sau mai mulţi prieteni ai flăcăului răpesc fata, *fură fata*, şi o duc în satul vecin unde flăcăul o aşteaptă cu martorii săi. Martorii primesc atunci declaraţia reciprocă de căsătorie a perechii, i se pune fetei năframa, *îi pune cîrpa*, *pieptenele* sau un alt semn al căsătoriei obişnuit în regiune şi fata contează din acel moment ca o soţie, flăcăul ca un bărbat căsătorit, iar copiii lor sînt consideraţi pe picior de egalitate cu cei ce provin din căsătoria legală. Buna-cuviinţă cere totuşi ca flăcăul să-şi ducă în casa părinţilor săi soţia încredinţată în acest fel. Dacă mai tîrziu astfel de perechi vor fi cununate bisericeşte, atunci nu mai are loc o nuntă în toată regula. Bărbatul care părăseşte femeia ce i s-a încredinţat în acest mod şi orice altă femeie care n-ar ezita să-l urmeze la altar vor fi necondiţionat condamnaţi ; ea este pusă pe acelaşi picior cu o concubină *ibovnică*, dar sînt extrem de rare aceste feluri de cazuri.

---

[1] Actele referitoare la acestea se găsesc la Consistoriul greco-ortodox din Arad (n.a.).

Căsătoriile convenţionale de acest fel sînt foarte frecvente în Banat, în schimb în Transilvania se întîlnesc doar foarte rar ; de aceea la aprecierea condiţiilor morale ale românilor nu este decisiv numărul copiilor nelegitimi în sensul propriu-zis al cuvîntului, căci aproape toţi copiii consemnaţi în statistici ca nelegitimi provin din condiţii egale cu căsătoria, şi după concepţiile româneşti nu lezează buna-cuviinţă. Numărul naşterilor nelegitime are la români totuşi o altă însemnătate. Căsătoriile convenţionale nu sînt altceva decît *căsătorii de necesitate* : ele au loc întotdeauna cînd legile politice sau condiţiile economice fac imposibilă căsătoria la timp. Numărul arată, deci, cît de mare este necesitatea, căci numărul copiilor nelegitimi — *copiii, copiii din din flori* — este, după concepţia românească, la români atît de mic, încît nu poate fi luat în considerare.

În timpul unei perioade de zece ani, şi anume din anul 1866 pînă în 1876, s-au găsit la români totdeauna mai puţini copii nelegitimi decît la vecinii lor.

Numărul este prezentat în înregistrările oficiale numai după confesiuni, dar el poate fi stabilit destul de precis şi pentru naţionalitatea română, deoarece românii aparţin numai la două confesiuni.

În ianuarie 1866 existau în Ungaria, la 564 110 naşteri, 47 115, deci 8,6% copii nelegitimi, şi anume : la *catolici* 10,16%, la reformaţi 8,78%, la *greco-catolici* 7,30%, la *protestanţi* 6,52%, iar la *greco-orientali* 5, 52%. Dacă se adună ambele confesiuni româneşti ,atunci procentul naşterilor nelegitime este de 6,40%.

Proporţiile au rămas în timpul celor nouă ani următori aproximativ aceleaşi, şi anume :

Pt. anul	1867	în Ungaria	7,86%	al conf.	rom.	5,76%
”	1868	”	7,44%	”	”	5,70%
”	1869	”	6,98%	”	”	5,15%
”	1870	”	6,82%	”	”	5,24%
”	1871	”	6,60%	”	”	4,92%

"	1872	"	6,48%	"	"	4,74%
"	1873	"	6,46%	"	"	4,83%
"	1874	"	6,97%	"	"	5,24%
"	1875	"	6,74%	"	"	5,70%

Procentajul cel mai mic îl găsim, totdeauna, la confesiunea greco-orientală, deoarece la cea greco-catolică numeroşii ruşi din regiunile nordice au relativ mulţi copii nelegitimi.

La aceeaşi concluzie duc şi datele consistoarelor greco-ortodoxe române. Potrivit acestora proporţiile devin mai nefavorabile în Banat. În dieceza de la Caransebeş[1] existau în anul 1877, la o populaţie de 339 447 suflete, 2 533, iar în anul 1877, la 342 375 suflete, 2 741 căsătorii de nevoie, declarate de biserică drept concubinaje ; în statistica oficială se văd însă şi urmările acestora. Numărul naşterilor nelegitime urcase în comitatul Caransebeş în anul 1874 de la 9,84% la 10,42% în 1875. În comitatul Severin însă deci în fosta graniţă militară, era în anul 1874 de 3,33% şi a crescut apoi în 1875 la 4,23%.

Numărul copiilor nelegitimi nu este în nici un comitat românesc atît de mare ca în Caraş. Numărul cel mai redus se găseşte în partea de sud a Transilvaniei, în regiunea Făgăraş şi Hunedoara, unde oscilează între 2—3% ; apoi creşte spre nord, în Năsăud şi Maramureş, la 5—6%. În Solnocul Interior, Chiuar şi Crasna, oscilează între 3—5%.

Şi astfel repet, în încheiere, cuvintele : Poporul se cunoaşte cel mai bine de sine şi în regiunile ce i se par lui fruntaşe trebuie căutaţi românii originari ; acolo se găsesc şi stările morale mai bune, deoarece rînduiala stabilită de popor nu e perturbată de nici un fel de elemente străine.

SITUAŢIA ACTUALĂ

Numărul total al populaţiei româneşti actuale din Imperiul Austro-Ungar nu se poate stabili cu o precizie suficientă.

Domnul dr. Adolf Ficker, care făcuse în anul 1869 încercarea, după cît se pare pe baza recensămîntului din 1857, să stabilească raporturile cifrice dintre diversele naţionalităţi din Monarhie, găsea în total 2 902 400 aşa-numiţi romani răsăriteni, care se împărţeau în modul următor pe diferitele ţări ale Coroanei[1]:

---

[1] *Protocoalele Sinoadelor eparhiale* etc. (n.a.).

Ungaria	1 300 800	suflete
Transilvania	1 200 400	”
Bucovina	205 000	”
Graniţa militară	147 000	”
Regiunea de coastă	3 700	”
Austria mai jos de Enns	2 300	”
Dalmaţia	1 500	”
Craina	600	”
Croaţia şi Slovenia	200	”
Galiţia	100	”
La acestea, *militari* activi	40 000	”

Dintre aceştia, 3 500 erau albanezi, 3 200 greci şi ţinţari, deci numai 2 895 700 români propriu-zişi.

Domnul Karl Keleti găsi în schimb, pe baza recensămîntului din 1870, în Ungaria şi în Transilvania, în total numai 2 321 906, deci cu 179 294 mai puţini români decît domnul Ficker.[2]

Această diferenţă mare ce bate la ochi este totuşi, cel puţin în cea mai mare parte, o urmare a calculaţiei greşite făcută de domnul Keleti.

După ce la recensămîntul din 1870 nu s-a ţinut seama de naţionalitatea celor recenzaţi, domnul Keleti a crezut că poate lua drept bază a calculului numărul copiilor de vîrstă şcolară obligatorie, care erau indicaţi şi după limba maternă.

Această bază este însă hotărît falsă, căci, după cum este bine cunoscut, numărul copiilor de vîrstă şcolară obligatorie nu este acelaşi la toate popoarele şi nu în toate regiunile; el este mai mare unde durata de viaţă medie este mai mică şi mai mic unde durata de viaţă medie este mai mare. Astfel, potrivit datelor consistoarelor greco-orientale române, pentru ultimii zece ani, copiii obligaţi să frecventeze şcoala reprezintă la români 14—17 şi numai rareori 18% din populaţia totală; pentru comitatele ungureşti, pentru Scaunele secuieşti şi pentru Banat se indică, în schimb, cifra cu 20—27%.

---

[1] *Die Völkerstämme der österreichische-ungarichen Monarchie (Naţionalităţile Monarhiei Austro-Ungare)*, de dr. Adol Ficker, Viena, 1869, pag. 90 (n.a.).

[2] *Hazánk és Népe (Patria noastră şi poporul său)*, de Keleti Károly, Budapesta, 1873, pag. 71—82. (n.a.).

Dacă se ia, deci, această cifră ca bază a calculului, atunci se ajunge întotdeauna la rezultate false.

În Transilvania, domnul Keleti găsește 1 207 862, deci cu cîteva mii mai mulți români decît domnul Ficker, deoarece sașii transilvăneni au foarte puțini copii, iar în Transilvania românii au cea mai mare pondere. În Ungaria, unde ponderea o au ungurii, există în schimb, după Keleti, numai 1 114 044, deci aproape cu 200 000 mai puțini români decît la domnul Ficker.

Eroarea este totuși mai mare decît pare a fi după această primă comparație.

Potrivit *Anuarului statistic din 1873,* pag. 38 și pag. 50, populația Transilvaniei și în special cea românească s-a înmulțit destul de mult, în perioada de la 1866 pînă în 1871 și astfel și cifra de 1 207 862 suflete pe care o indică domnul Keleti pentru Transilvania este încă mereu prea mică. La recensămîntul din 1870 existau în Transilvania pentru ambele confesiuni românești în total 1 253 139 suflete, iar acestea, cu excepția cîtorva mii de țigani, greci și ruteni, sînt toți români.

Și la fel ca pentru Transilvania, confesiunea este și pentru celelalte țări ale Coroanei ungare singura bază certă pentru calcularea cifrei totale a românilor, căci ambele biserici românești sînt omogene sub raport național și cuprind în afara românilor numai țigani, greci și, în general, elemente răzlețe, deloc numeroase, care nu pot fi considerate ca naționalități separate.

Dacă se optează însă pentru confesiune ca bază a calculului, atunci se ajunge la aceleași rezultate ca domnul Ficker.

După Ficker, în Ungaria, în Transilvania și pe granița militară existau în total 2 648 200 români; potrivit datelor oficiale publicate în anul 1873, biserica greco-orientală română numără 1 609 169, iar cea greco-catolică 1 024 332 suflete. Pe lîngă aceasta mai există circa 40 000 români încorporați odinioară în Dieceza sîrbească de la Vîrșeț[1]

---

[1] La separarea ierarhică s-a trimis o comisie mixtă în comunele mixte pentru a-l întreba pe fiecare dacă dorește să aparțină bisericii sîrbești sau celei românești; această comisiune nu și-a încheiat lucrările nici pînă astăzi.

Mai există, în afară de aceștia, cîteva mii de români în Dieceza greco-catolică de la Muncaci. În Bula *Ecclesiam Christi* se spune: *„tum Magno-Varadiensis et Fogarasiensis tum duarum per Nos erectarum Lugosiensis nimirum et Armenopolitanae Diocesium territoria una cum ibi existentibus Civitatibus, Oppidis, Pagis aliisque accesoriis in Ecclesiasticam Provinciam Graeco-Catholicam unitam linguae Romenicae... erigimus et instituimus“*. Dar domnul secretar al Consistoriului Atanasie

Întreaga populaţie românească se împarte la diferitele dieceze, după cum urmează :

1.	Arhiep. gr.-or. din Sibiu	715 928	suflete
2.	” gr. catolic de Făgăraş	379 802	”
3.	Episc. gr.-or. Arad	557 880	”
4.	” greco-cat. de Gherla	423 130	”
5.	” greco-or. de Caransebeş	335 361	”
6.	” greco-cat. de Oradea-Mare	121 291	”
7.	” greco-cat. de Lugoj	100 109	”
8.	” sîrbească de Vîrşeţ	40 000	”
	Total	2 673 501	suflete

Dacă se adaugă la aceasta militarii activi, atunci cifra totală nu poate fi sub 2 700 00 suflete.

Din aceştia trebuie scăzuţi grecii şi albanezii, care nu sînt mai mult de 3 000, rutenii care nu sînt mai mult de 2 000 şi ţiganii, al căror număr nu se poate stabili [1]. Tot la români trebuie socotiţi însă şi indivizii de confesiune românească, care de fapt nu mai vorbesc româneşte, dar se mărturisesc a fi români. Limba singură nu poate fi hotărîtoare în stabilirea naţionalităţii. Un popor e format din oameni care fac împreună o comunitate, deoarece se potrivesc şi cooperează între ei pentru că se pot înţelege uşor între ei ; şi fiecare trebuie să ştie el însuşi mai bine cărui grup social aparţine şi de care se simte atras, cu care oameni poate coopera mai uşor.

Românii care trăiesc răspîndiţi pe pămîntul secuiesc, în districtele haiduceşti şi pe cîmpia ungară, separaţi de poporul lor, nu mai vorbesc româneşte, însă n-au renunţat încă la confesiunea lor orientală, n-au fost încă deplin deznaţionalizaţi şi ţin ferm la această confesiune,

---

Demian îmi comunică următoarele : „La înfiinţarea Diocezei de Gherla (Armenopolis) şi-au dat toată osteneala să se separe elementele româneşti de cele rutene, pentru a fi încorporate Diecezei de Gherla, au rămas totuşi elemente româneşti în Dieceza de Muncaci, în schimb foarte puţine elemente rutene în Dieceza de Gherla, şi anume în dioceza noastră rămaseră o sută de ruteni de la Satu-Mare, care pînă în ziua de astăzi s-au înmulţit la 380. În Dioceza de Muncaci au rămas însă români din Satu-Mare 217 suflete, la Rona 540 şi pe lîngă aceştia un mare număr la Nagy-Kallo, Kállo-Szemjény, Napkor, Biri şi la Hajdu-Dorog ; aceştia din urmă sînt totuşi pierduţi pentru poporul român, deoarece, cu excepţia celor de la Rona, nu mai vorbesc româneşte“ (n.a.).

[1] O mare parte a ţiganilor se declară de confesiune romano-catolică. După expresia românului — *ţiganul e de legea satului* — ţiganul adoptă totdeauna confesiunea satului în care se găseşte întîmplător (n.a.).

deoarece, după părerea lor, ea reprezintă naționalitatea și fiindcă nici unul din ei nu vrea să conteze ca secui sau ca ungur.

De aceea nu numai că ei cooperează cu românii în problemele bisericești, dar și în cele naționale, ba ei sînt, în general, mai zeloși și mai gata la sacrificii decît alți români, cînd este vorba să promoveze cauza românească.

Potrivit datelor consistoarelor românești, există circa 35 000 de astfel de români, și anume aproximativ 25 000 pe teritoriul secuiesc, iar restul pe cîmpia ungară; aceștia din urmă sînt totuși în mare parte macedoromâni [1].

Mai există, în afară de aceștia, în Valea Hațegului, și pe cumpăna de ape dintre Someș și Criș, români a căror origine ungurească nu poate fi contestată: aceștia se declară ca aparținînd uneia din confesiunile românești, vorbesc numai românește, cooperează numai cu românii și nu vor să conteze ca unguri, ba chiar și aceia dintre ei, care au învățat mai tîrziu limba maghiară, vor să fie considerați în continuare ca români.

Dacă coroborăm toate acestea, putem presupune pentru țările Coroanei ungare un maximum de 2 650 000 și un minim de 2 600 000 români.

Această cifră concordă nu numai cu cea indicată de domnul Ficker, ci de asemenea și cu datele în această privință ale consistoarelor românești, potrivit cărora trebuie admiși 2 640 000 români pe teritoriul țărilor Coroanei ungare. În perioada de la 1870 pînă la 1875, populația românească a descrescut totuși, ca urmare a bolilor epidemice și în special a holerei, iar după calculele domnului Keleti existau în anul 1876 circa 100 000 de români mai puțin decît în anul 1870, deci cu aproximativ 300 000 mai puține suflete decît după Ficker.

Deoarece numărul nașterilor la români este mai mic decît la popoarele vecine, firește cei morți din cauza holerei din rîndurile lor nu vor fi înlocuiți atît de repede prin nou-născuți. În comitatele predominant ungurești s-a putut constata, de exemplu, o înmulțire vizibilă în anul 1876 față de 1870; comitatele românești au rămas în urmă în schimb, și în anul 1877, iar unele dintre ele chiar și în anul 1878 faţă de 1870 şi numai spre sfîrşitul anului 1879 consistoarele arată un spor.

---

[1] O considerabilă parte a indivizilor care aparțin de fapt uneia din bisericile românești, dar nu vorbesc românește, ci ungurește, sînt după origină ruteni. Pot fi întîlniți atît în Transilvania, precum și, în special, în districtele haiducești, iar numărul lor este aproximativ la fel de mare ca și acel al românilor din afara Transilvaniei ce nu vorbesc românește (n.a.).

Proporţiile numerice sînt deci mai nefavorabile acum pentru românii de sub Coroana ungară decît fusese înainte cu zece ani, chiar dacă numărul lor total a rămas aproximativ acelaşi. Această cifră nu se poate stabili exact, deoarece rezultatele ultimului recensămînt n-au fost publicate pînă în ziua de astăzi. Se ştie totuşi deja că în cursul perioadei de la 1870 pînă în 1880 populaţia regiunii dintre Dunăre şi Tisa, apoi din regiunile româno-maghiare ce se găsesc între Tisa şi frontiera răsăriteană, a descrescut în mod vizibil (cu circa 3,5%). După datele consistoarelor pentru anul 1880, populaţia românească a descrescut şi în acest an, totuşi nu în urma mortalităţii, ci prin emigrare. Dacă se consideră raportul dintre naşteri şi cazurile de deces, atunci populaţia s-a înmulţit peste tot şi anume cu circa 0,5%; cu toate acestea numărul sufletelor era în anul 1880 mai mic decît în anul 1879. Numai din Arhiepiscopia de Sibiu au emigrat în decurs de un an circa 20 000 de indivizi, majoritatea bărbaţi. Trebuie totuşi subliniat că doar puţini dintre aceşti indivizi au părăsit ţara pentru totdeauna. Ei au plecat aproape toţi în România, unde pot să-şi cîştige mai uşor pîinea şi de îndată ce în Ungaria o administraţie mai bună o va înlocui pe aceasta, se vor întoarce din nou în ţară majoritatea acestor emigranţi, deoarece ei nu sînt stabiliţi definitiv în România şi nici nu se pot stabili atît de repede. Doar foarte puţini s-au colonizat permanent în Dobrogea.

Pentru Bucovina domnul P. S. Aurelianu[1] dă, după datele oficiale din 1869, peste 207 000, deci aproximativ atîţia români cîţi indică şi domnul Ficker. Mai tîrziu sînt admise 210 000 pînă la 220 000 suflete. Din datele consistoriului nu se poate stabili cifra totală a românilor bucovineni, deoarece biserica din Bucovina nu are o omogenitate naţională. Se poate afirma totuşi cu certitudine că românii din Bucovina se înmulţesc şi, potrivit datelor mai recente, Camera de comerţ indică în Bucovina, în momentul de faţă, peste 221 000 români. Ar rezulta, astfel, pentru întreaga Monarhie, un minim de 2 800 000 şi un maximum, împreună cu militarii activi, dar nu mai mult de 2 900 000.

Cît priveşte celelalte relaţii statistice, cititorului îi reamintesc observaţiile făcute privitoare la populaţia celor treisprezece comitate româneşti, care concordă şi cu datele consistoarelor[2]: puţini nou-născuţi, o mortalitate mică în primii cinci ani, puţini copii de vîrstă şcolară obligatorie, mai mulţi bărbaţi decît femei şi relativ mulţi indivizi capabili de muncă, acestea sînt particularităţile populaţiei româneşti.

---

[1] *Bucovina*, de P. S. Aurelianu, Bucureşti, 1876, pag. 16—24 (n.a.).

[2] Şi cu cele pentru anul 1880, publicate înainte cu cîteva săptămîni (n.a.).

La începutul anului trecut, în 1880, exista în arhidieceza de Sibiu şi în dieceza de Arad în total o populaţie de circa 1 200 000[1] suflete, cu aproximativ 15 000 mai mulţi bărbaţi decît femei. În cele treisprezece comitate româneşti existau în schimb, la 1 300 000 suflete nu chiar cu 10 000 mai mulţi bărbaţi decît femei. La o populaţie pur românească trebuie presupuse în general, condiţii mai favorabile decît cele din cele treisprezece comitate româneşti.

Copiii de vîrstă şcolară obligatorie, între 6 şi 15 ani, reprezentau nu complet 13% din populaţia totală din ambele dieceze; o naştere revenea la 23 suflete, iar un caz de deces la 32 suflete; populaţia s-a înmulţit cu 1,15%.

Această înmulţire nu poate fi totuşi normală.

O cercetare comparativă pe care am făcut-o pe baza înregistrărilor periodice făcute la consistoarele greco-orientale din Arad şi Oradea-Mare — *în orice caz nu absolut certe* — m-a dus la rezultatul că românii din Ungaria, deci din afara Transilvaniei şi din afara Banatului, au sporit în perioada de la 1766 pînă la 1870 cu aproximativ 190%. Revine astfel aproape 2% pe fiecare an. Dacă ne gîndim însă că în cursul acestei perioade s-au succedat patru generaţii şi că în primele decenii ale perioadei a avut loc şi o imigrare de elemente româneşti din afară, atunci va trebui să indicăm sporul anual cu maximum 1/2%.

Pentru Banat am folosit ca bază a cercetării comparative o evidenţă oficială privitoare la dieceza de la Caransebeş din 1844 şi am ajuns la rezultatul că în timpul perioadei mai scurte de la 1844 pînă în 1878, românii s-au înmulţit anual numai cu 0,53%.

Mai tare pare a se fi înmulţit populaţia românească din Transilvania. Potrivit recensămîntului din 1839 şi după un şematism al diecezei greco-catolice de Făgăraş, se poate trage concluzia că românii transilvăneni s-au înmulţit anual cu aproape 1%,[2] făcînd abstracţie de faptul că din Transilvania are loc o emigrare continuă spre Principatele Dunărene.

---

[1] Potrivit datelor ce-mi stau la dispoziţie, ar fi *1 195 590 suflete*, printre care cu 14 172 mai mulţi bărbaţi decît femei. În lista ce mi s-a procurat prin mijlocirea amabilă a domnului profesor dr. Ilarion Puşcariu, de cele 1 260 parohii şi filiale ale Arhidiecezei, în care sînt înregistraţi după comune cununiile, naşterile, cazurile de deces şi copiii de vîrstă şcolară *pentru anii 1878 şi 1879 lipsesc totuşi, ici şi colo pentru unul* din cei doi ani, datele şi astfel a trebuit să admit doar o cifră probabilă (n.a.).

[2] Potrivit calculelor domnului Ludwig Reissenberger, s-ar fi înmulţit în regiunea Sibiu în perioada 1851—1859 anual cu 0,78%. Vezi

În Bucovina populaţia românească s-a împătrit cel puţin în timp de o sută de ani, în parte prin imigrare, în parte prin progenituri, ceea ce corespunde unui spor anual de aproximativ 1%.

Nicăieri, deci, nu este atît de rapidă înmulţirea populaţiei româneşti, cum se admite de obicei ; ea este însă permanentă şi certă, aşa încît pe perioade mai lungi relaţiile cifrice evoluează de obicei în favoarea românilor.

Numărul sufletelor în sine nu este încă decisiv, totuşi, la aprecierea însemnătăţii politice a unui popor. Şi trebuie să ne întrebăm întotdeauna şi privitor la felul cum este compus (structural) poporul. Dacă se judecă după cele treisprezece comitate româneşti şi după ambele dieceze, la populaţia românească din Monarhie există cu aproximativ 30 000 mai puţine femei decît bărbaţi, deci cu cel puţin 60 000 mai mulţi bărbaţi decît la o populaţie ungurească la fel de mare şi în acelaşi raport este la români mai mare şi numărul indivizilor capabili de muncă. Acest excedent de bărbaţi şi de indivizi capabili de muncă constituie o rezervă de capital în materie de forţe, care le uşurează românilor lupta pentru existenţă. De aceea românii contau deja în secolul al XVIII-lea[1] ca un element valoros al Imperiului ; făcînd abstracţie de faptul că ei aveau surprinzător de puţine exigenţe, ei pot realiza mai mult decît vecinii lor la efort egal.

În primul rînd, ei sînt mai buni contribuabili decît vecinii lor, deoarece numărul celor impuşi este mai mare la ei decît la aceştia. Deoarece ei au însă puţine trebuinţe, nu simt apăsarea impozitelor în acelaşi grad ca şi ceilalţi şi au totodată, mai puţine pretenţii faţă de stat, pe scurt, ei dau mai mult decît ceilalţi [...]

Pe lîngă aceasta, este relativ mare şi capacitatea militară a românilor.

Românului de fapt nu-i place viaţa de soldat şi face totul pentru a nu fi recrutat ; dacă însă e recrutat, el se conformează şi devine cel mai bun soldat, pentru că e, în general, de încredere, supus, rezistent, curat, deosebit de sobru şi fără îndoială şi inteligent. De altfel, românii au fost lăudaţi deja de autorităţile militare competente ca deosebit de buni soldaţi ; aci trebuie doar să mai amintim că ei pot să dea un contingent relativ mai mare decît vecinii lor în armată şi totuşi n-au să se plîngă de o lipsă de forţă de lucru bărbătească în economia lor în acelaşi grad ca şi aceştia. [...]

Siebenbürgen, Reisebeobachtungen und Studien, de profesor G. von Rath, Heidelberg, 1880 (n.a.).

[1] E. Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, vol. II, pag. 188—191, 161—162, 177—181 (n.a.).

Un popor ale cărui interese vitale nu pot fi atît de curînd periclitate, adoptă în viaţa politică de obicei o poziţie tolerantă şi de aşteptare şi multe din cele ce românii mai pot suporta, chiar dacă cu eforturi vizibile, ar îndrepta alte popoare spre distrugere. În aceasta îşi găsesc explicaţia multe „lucruri de mirare" în viaţa politică a românilor.

„Dacă s-a ridicat vreodată un popor din mizerie şi înjosire aceasta s-a întîmplat cu românii, spune domnul profesor G. von Rath în conferinţele de curînd apărute privitoare la Transilvania[1], şi continuă apoi: „Dacă un popor ar avea geniul său, care să exprime şi să deplîngă neomeniile suferite, ce cîntec de jale care să frîngă inima am auzi din partea poporului român. E de mirare, într-adevăr, că un popor atît de chinuit nu disperă în ce priveşte viitorul, ci îşi continuă prin căsătorii bogate în copii neamul plin de dureri de-a lungul secolelor."

Într-adevăr, ei au rezistat şi rezistă şi astăzi la multe, fără a se lăsa împiedicaţi în dezvoltarea lor fără a pierde răbdarea, deoarece ei simt că viitorul cel lung îl au încă în faţa lor. [...]

★

Chestiunea culturală rămîne deci mereu deschisă, şi se va socoti cu totul firesc ca şi poporul românilor să se simtă chemat în Orient să devină odată elementul dătător de ton — desigur nu în domeniul politic — dar totuşi în cultură.

Şaguna a formulat cu o claritate minunată această idee.

Cînd s-a pus în fruntea românilor, el n-a venit cu un program gata; programul său se găsea în înclinările moştenite ale poporului român însuşi, el nu urmărea nici un fel de planuri care să nu se poată înfăptui de către români. [...]

Romînului îi lipseşte practica stăpînirii şi, spunem noi, energia necesară pentru a-i stăpîni pe alţii: el vrea să trăiască liniştit şi nu-şi dă niciodată osteneala de a perturba liniştea altora. Simţul tolerant pe care l-a păstrat de secole în biserica sa, în mijlocul unei lumi intolerante, îl transpune el şi în viaţa politică şi îşi refuză cooperarea la orice acţiune care nu se limitează la autoapărare. [...]

Şi Şaguna îşi cunoştea poporul: el a rămas şi va rămîne încă mereu răbdător.

Trei dorinţe a exprimat Şaguna atunci în numele poporului român, iar acestea priveau biserica, şcoala şi limba. Dorinţele sale s-au împlinit: biserica românească fu declarată autonomă prin lege; li se asigură românilor dreptul să-și înființeze, să întrețină și să administreze singuri școli, iar așa numita Lege pentru naționalități permitea în anumite ocazii și în anumite regiuni utilizarea oficială a limbii române.

---

[1] Pagina 155, 156, din *Studiile* mai sus menţionate (n.a.).

Așa se prevede în lege. Dar legislatorii aveau deja în momentul votării ei intenția de a nu respecta legea.

Cînd românii s-au plîns în această privință, Șaguna rosti cuvintele hotărîtoare pentru istoria română recentă: *„Flere possem, sed juvare non"*.

Acolo unde guvernul însuși, cu consimțămîntul majorității parlamentare, nu respectă legile sancționate de către capul statului, nu mai rămîne decît revolta pe față și Șaguna nu putea totuși să sfătuiască aceasta.

De atunci condițiile au evoluat mereu în favoarea adversarilor săi politici.

Oameni lipsiți de răbdare sau ambițioși, cărora le lipsește intuiția clară a condițiilor, există peste tot și astfel de asemenea și la români: acestora politica chibzuită a lui Șaguna nu le plăcea ; ei voiau mai mult, voiau totul, căci după părerea lor, cu un popor cum este cel al românilor s-ar putea realiza maximum. Atîta timp, totuși, cît Șaguna nu pronunțase cuvintele „Juvare non", n-au fost lăsați de obicei ca oameni de acest soi să ajungă la cuvînt, și au trebuit s-o simtă ei înșiși că nu pot ajunge la oarecare importanță decît alături de Șaguna. [...]
Bărbații însă a căror cooperare i-a permis în mare parte să obțină succesele sale și care după moartea lui se simțiră chemați să continue opera începută în comun și să continue calea indicată de el pentru români, aceștia primiră de fapt binecuvîntarea sa, totuși n-au moștenit influența lui multilaterală.

Primul succesor al lui Șaguna, *Procopiu Ivascovici,* un prieten din tinerețe și unul dintre primii tovarăși de luptă ai răposatului, s-a bucurat de fapt de o simpatie generală, totuși el era prea slab pentru postul pe care îl ocupase înaintea lui un bărbat de talia lui Șaguna și astfel rămase și el doar scurtă vreme în fruntea bisericii greco-orientale române, pentru autonomia căreia el cîștigase merite atît de mari. După aproximativ un an el fu ales ca patriarh sîrbesc și acceptă această alegere în interesul bisericii.

Ioan Vancea de Buteasa, urmașul mitropolitului greco-catolic decedat cu cîțiva ani mai înainte, Sterca Șuluț, s-a ținut departe de viața publică, a acționat cu un zel neobosit pentru dezvoltarea liniștită a bisericii sale și apărea în viața politică numai cînd era vorba de a atrage la timp atenția Tronului asupra urmărilor periculoase pentru Monarhie ale politicii practicată de guvernul regal unguresc.

Ca al doilea succesor al lui Şaguna fu ales episcopul diecezan de Caransebeş, *Ioan Popasu*, bărbatul care pe lîngă Şaguna cîştigase atîtea merite pentru cultura românilor greco-orientali.

Ion Popasu, fiul unui negustor din Braşov, născut în anul 1814, este unul din tinerii greco-orientali care în baza rescriptului imperial din 13 august 1816 fu trimis din Transilvania la Viena pentru studii superioare. După încheierea studiilor sale academice, aduse din lumea civilizată în patria sa aceleaşi convingeri ca şi Şaguna, şi fu, la fel ca acesta, toată viaţa sa preocupat numai de a ridica poporul român prin cultură şi a-l pregăti treptat pentru viaţa politică.

De aceea, deşi era superior ca importanţă şi cultură celor mai mulţi dintre contemporanii săi şi deja curînd după revenirea sa acasă conta, în general, ca succesorul prezumptiv al episcopului slăbănog din vremea aceea, Moga, n-a căutat să pătrundă pe primul plan în viaţa politică, ci a acţionat mai mult prin faptele sale. L-am văzut deja în anul 1848 ca membru al delegaţiei omagiale la Viena, însă mai tîrziu, în special în timpul anilor '50, el acţiona mai mult ca membru al Consistoriului şi ca protopop al districtului Braşov. Făcînd abstracţie de ceea ce făcuse pentru sistemul şcolar al românilor greco-orientali în general, cele mai frumoase şcoli săteşti ce se găsesc peste tot în Ţara Oltului şi înfiinţarea gimnaziului românesc din Braşov, singura şcoala medie a românilor greco-orientali, se datorează activităţii sale neobosite. După reînfiinţarea diecezei româneşti de la Caransebeş, Ion Popasu fu numit episcop al acestei dieceze şi creă ca atare la Caransebeş un centru spiritual pentru românii din Banat, înfiinţînd aici o şcoală pedagogică şi un seminar preoţesc, pentru colegiul pentru învăţători purtînd de grijă, la fel ca mai înainte la Braşov, prin aceea că a trimis tineri talentaţi la universităţile din Viena şi de la Leipzig, pe cheltuiala diecezei sale. Cînd, în sfîrşit, fu ales de către Congresul bisericii greco-orientale autonome ca mitropolit, guvernul regal ungar refuză să propună Coroanei confirmarea lui. [...]

Conducătorii partidei „naţionale“, domnul *Vicenţiu Babeş*, în Banat şi Ungaria şi domnul *George Bariţiu*, în Transilvania, găsiră la sfîrşitul anilor '60 şi începutul anilor '70 o aderenţă considerabilă printre români ; această aderenţă era valabilă totuşi pentru politica lor în special în măsura în care ea concorda cu aceea a partidului moderat. Un program propriu avea de fapt partidul „naţional“ ; tendinţele lui nu se abăteau totuşi de la acele ale partidului moderat, numai că „naţionalii“ credeau că puteau realiza totul fără întîrziere, prin asalt şi astfel ei contau ca fiind oamenii situaţiei.

Conducătorul propriu-zis al „naționalilor“ *George Barițiu*, fiul preotului greco-catolic din Juc, lîngă Cluj, născut în anul 1812, a frecventat școlile de la Blaj și Seminarul romano-catolic de la Cluj. După terminarea studiilor sale el fu numit profesor gimnazial la Blaj, iar un an mai tîrziu fu chemat la Brașov, pentru a organiza acolo o școală comercială românească. Cu aceasta începe cariera sa publică. În anul 1838 Bariț a înființat prima foaie politică românească *Gazeta Transilvaniei* și prima publicație literară, *Foaia pentru minte, inimă și literatură.* În anul 1848 fu ales membru al comitetului național, s-a refugiat apoi din fața lui Bem în România și fu făcut aici prizonier de către ruși, și numai în urma mijlocirii fraților Hurmuzaki din Cernăuți, fu din nou lăsat liber. În cursul anilor '50 Barițiu a trăit ca conducător al unei fabrici de hîrtie din Zărnești, lîngă Brașov, destul de retras ; începînd din anul '60 îl vedem însă în toate acțiunile românești, printre primii ; în calitate de membru al Congresului Național al Românilor, ca regalist, a fost deputat în Dieta Transilvăneană din 1863, apoi membru al Consiliului Imperial și mai tîrziu, în calitate de conducător al partidului pasiviștilor din Transilvania, el este totdeauna cel mai zelos apărător al intereselor românești. George Barițiu este, totodată, unul dintre principalii literați ai românilor transilvăneni.

Atîta vreme cît acțiunea românilor era condusă de Șaguna, făcea parte și Barițiu, împreună cu partizanii ideilor sale, din cercul bărbaților care cooperau cu Șaguna în toate problemele naționale ; nu i se poate face lui reproșul că ar fi perturbat vreodată acțiunea unitară a românilor.

Și dacă Șaguna, cîtă vreme conducea el acțiunea, n-ar fi înțeles să-și formuleze părerile totdeauna în așa fel încît ele să fie acceptate de toți bărbații importanți ai românilor, nu i-ar fi fost posibil să-i creeze poporului român poziția pe care o ocupa în Imperiu în timpul *provizorium*-ului. Vedem însă alături de el in Transilvania pe mitropolitul greco-catolic *Alexandru Sterca Șuluț*, care reprezenta un milion de români, în Ungaria pe episcopul greco-oriental de la Arad *Procopiu Ivașcovici*, în Banat pe frații *Petru (Pera)*, *Andrei* și *Anton Mocsonyi*, iar în Bucovina pe frații *Hurmuzaki*, dintre care cel mai bătrîn, *Eudoxiu*, avea cuvîntul hotărîtor printre conaționalii săi bucovineni, și i se alătură și episcopul *Eugen Hacmann ;* în biserica sa, el fu însă sprijinit, în afară de cei citați, și de bărbați ca vicarul *Nicolae Popea*, *Iacob cavaler de Bologa* și alții, care se luau la întrecere cu el în ridicarea poporului român.

Românii nu datorează deci exclusiv împrejurărilor favorabile scurta perioadă de respirație națională pe care au trăit-o în timpul *provizorium*-ului ; ei au ajuns la însemnătate, pentru că în mijlocul lor trăia un bărbat care s-a priceput să-i unească, să dea expresia justă intenţiilor lor şi să dea cea mai bună utilizare forţelor lor. [...]

*

Dezvoltarea economică se orientează la români, la fel ca şi la celelalte popoare, după străduinţele respective ale poporului însuşi, iar trebuinţele românilor crescînd doar treptat, nici mersul dezvoltării nu este prea rapid.

Poporul constă, în general, din ţărani şi păstori şi de aceea la el contează numai proprietatea de pămînt şi bogăţia în animale, ca o bunăstare economică reală. După concepţia românului, banul nu este bogăţie şi are doar o valoare fiindcă cu el se poate cumpăra pămînt. Ne găsim aci în faţa unui popor care secole îndelungate n-avusese deloc pămînt propriu şi fusese stăpînit de proprietarul de pămînt ; de aceea astăzi întreaga sa activitate economică e orientată spre achiziţionarea de pămînt.

Făcînd deci abstracţie de faptul că aproape toate trebuinţele românilor pot fi satisfăcute prin industria casnică primitivă, chiar şi această preocupare de a cîştiga pămînt face pentru un timp îndelungat imposibilă orice dezvoltare industrială mai înaltă. Lor le lipseşte atît capitalul în bani, deoarece ei investesc în pămînt toţi banii disponibili cu o grabă febrilă, precum şi capitalul în forţe, deoarece românul vrea să fie mai degrabă un ţăran sărac, decît un pantofar bogat.

De fapt există la români *dubelari, cojocari, olari, dulgheri, lemnari, curelari,* iar în vremea mai nouă mulţi *pantofari, cizmari, călciunari :* dar aceştia sînt, în parte, totodată şi ţărani, îşi practică de obicei meseria lor numai iarna şi o abandonează ca ceva nedemn, de îndată ce au cîştigat oarecare avere.

Români care practică meserii există în număr mai mare în Arad, Timişoara, Lugoj, Lipova, Alba-Iulia, Sibiu şi Braşov ; mai departe, spre nord, ei sînt rari. Chiar şi al Arad, Timişoara şi Lugoj, unde sînt relativ numeroşi, meseriaşul cel mai sărac se străduieşte să-şi facă fiul preot, avocat sau cel puţin un învăţător, îşi dă fiica numai cu neplăcere ca soţie unui meseriaş, îşi cumpără cu primii bani economisiţi o casă şi îşi practică, în general, meseria, numai atîta vreme cît încă n-o poate abandona.

Numărul celor ce practică o meserie devine, cu toate acestea, treptat, mai mare. Învăţătorii şi preoţii îi sfătuiesc fără încetare pe părinţii copiilor de şcoală talentaţi să-i dea la meserii, şi se găseşte, ici şi colo, cîte un tată care se hotărăşte în sfîrşit să le încredinţeze pe unul din fiii săi. Aceştia îl aduc apoi în oraşul cel mai învecinat şi îl dau unui meseriaş ca ucenic sub supravegherea lor. În Transilvania s-a format în acest scop o societate care îşi are sediul la Sibiu şi dă ucenicilor un sprijin moderat.

Aceeaşi tendinţă spre proprietatea de pămînt domină şi clasa „mai înaltă“ a românilor, deci pe învăţători, preoţi, *notari* săteşti şi în general pe membrii mai mult sau mai puţin cultivaţi ai poporului. Fiecare lucrează numai în perspectiva ca în acest fel să achiziţioneze o casă şi cît se poate de multe bucăţi de teren. Nu se ţine seama de faptul că pămîntul are o rentabilitate relativ slabă ; principalul este că numai proprietatea de pămînt aduce prestigiu. Astfel la români aproape nici nu poate fi vorba de comerţ în sensul propriu-zis al cuvîntului. De fapt există în Ţara Oltului şi în cîmpia ungară numeroşi români care practică comerţul cu animale şi, costul regiei fiind la ei mic, ajung prin comerţ de multe ori departe ; aceştia sînt totuşi de cele mai multe ori ţărani obişnuiţi, care investesc în pămînt veniturile capitalului lor şi în cele din urmă capitalul însuşi. Negustori propriu-zişi există foarte puţini la români şi chiar şi aceştia sînt după origine de cele mai multe ori macedoromâni, ajungînd la o oarecare importanţă numai la Braşov.

În vremea mai nouă românii au înfiinţat două societăţi pe acţiuni : Societatea de asigurări „Transilvania‘ şi Institutul de credit „Albina‘, ale căror acţiuni sînt bine cotate, dar nu se mai găsesc deja exclusiv în mîinile românilor.

Cît de mult pămînt au achiziţionat românii în cursul ultimilor treizeci de ani nu se poate stabili în mod statistic ; se ştie însă, în general, că în Transilvania, îndeosebi saşii, iar pe cîmpia ungară, ungurii au cedat destul de mult pămînt în această perioadă, în parte şi românilor. În cursul ultimilor 5—8 ani, în schimb, întreaga populaţie rurală ungurească şi, prin aceasta, de asemenea, şi cea românească, în special în Banat şi pe cîmpia ungară, a trebuit să cedeze mult pămînt, şi anume în cea mai mare parte evreilor. Dacă românii au pierdut mai mult sau mai puţin decît ceilalţi, aceasta o pot arăta listele electorale ale anului prezent, sigur este doar că dacă în Ungaria impozitele sînt cu adevărat pera mari, iar administraţia prea uşuratică, nu românii sînt aceia care o vor simţi cel mai mult.

Măsura cea mai sigură pentru stările economice este, în special la poporul sărac al românilor, suma pe care o dă anual din propriul impuls pentru promovarea dezvoltării sale spirituale, iar această sumă devine cu fiecare an mai mare : în fiecare an creşte numărul şcolilor, în fiecare an românul ridică tot mai mari pretenţii faţă de preoţii şi învăţătorii săi, de aceea se îngrijeşte an de an tot mai bine de ei.

Deşi românii plătesc, la fel ca şi ceilalţi cetăţeni ai statului, impozite, statul unguresc nu contribuie cu nimic la ridicarea sistemului de învăţămînt românesc, ci românul, în special cel greco-oriental, mai trebuie să plătească un impozit nou pentru întreţinerea bisericii sale sărace şi a instituţiilor de învăţămînt ce ţin de aceasta.

Începînd din anul 1848, cînd românii au avut un liceu, un seminar pentru preoţi şi o şcoală pedagogică la Blaj, un al doilea liceu la Beiuş, un curs pentru formarea clerului la Sibiu, un curs la fel în Arad şi cîteva sute de şcoli populare sărăcăcioase, au progresat între timp atît de mult încît în anul 1879 aveau patru licee, la Blaj, Beiuş, Năsăud şi Braşov, un gimnaziu inferior la Brad, două seminarii greco-catolice pentru preoţi, la Blaj şi Gherla, unul greco-oriental la Sibiu, două institute superioare pentru formarea clerului, la Arad şi Caransebeş, şase şcoli pedagogice, o şcoală reală şi comercială la Braşov şi 2 939 de şcoli populare.

Grija cea mai bună pentru învăţămîntul popular se acordă în cele două dieceze greco-catolice mai vechi şi mai bogate, în cea de la Oradea şi în special în cea de la Blaj, care deja în 1872 dispunea de peste 721 de şcoli populare[1] cu 738 de învăţători şi 34 719 copii de şcoală. Şi diecezele mai sărace s-au străduit zelos să repare ceea ce s-a neglijat. Astfel, de exemplu, în dieceza arădană existau în anul 1872 numai 481, în anul 1879 deja 624, deci cu 143 de şcoli mai mult. În perioada de la 1877 pînă în anul 1879 numărul şcolilor româneşti a crescut cu 179. În anul 1872 existau în ansamblul ţărilor Coroanei ungare 179 066 copii de şcoală de naţionalitate română şi socotind după creşterea numărului de şcoli, astăzi numărul lor trebuie să fie de peste 200 000. Românii mai rămîn încă totuşi în ce priveşte învăţămîntul şcolar, în urma germanilor, slovacilor şi a ungurilor.

Numărul în sine nu este, totuşi, hotărîtor.

Învăţătorii şi preoţii greco-catolici se bucură astăzi de aproximativ aceeaşi pregătire ca şi cei romano-catolici, şi corpul didactic al bisericii greco-catolice este format în mare parte la Roma şi la Universitatea din Viena. Pentru preoţii greco-orientali, cursul nu mai constă doar din şase luni, ci din trei ani întregi şi sînt admişi la acest curs numai tineri care au absolvit cel puţin şase clase de liceu. Profesorii acestui curs, cei ai şcolilor pedagogice şi ai liceelor, sînt formaţi la Universitatea din Viena, Leipzig, Graz şi Pesta. Astfel şi învăţătorii săteşti sînt învăţători veritabili, iar şcolile săteşti, şcoli populare adevărate, care corespund an de an, tot mai mult exigenţelor moderne.

---

[1] Aici cu sensul de : *şcoli primare* (n. trad.).

Cît privește școlile medii, cele patru licee, un gimnaziu inferior și o școală reală, pe care le-au înființat românii pînă acum și pe care le pot întreține numai prin eforturi evidente, sînt insuficiente pentru un popor de 2 600 000 suflete, iar partea cea mai mare a tineretului român ce tinde să se ridice vizitează școli medii neromânești și în special unguresti. Aici însă numai rareori pot ajunge departe, în parte fiindcă au de luptat cu o limbă pentru ei necunoscută, în parte deoarece sînt persecutați sau cel puțin neglijați, iar dacă se găsesc 40—50 de români în prima clasă gimnazială, se poate presupune sigur că doar cel mult patru dintre ei vor merge pînă în clasa a opta. Pe lîngă aceasta viața publică este destul de închisă românilor și chiar o parte a tinerilor care pot ajunge cu mare greu în sfîrșit pînă la universitate, după terminarea studiilor, în special dacă le-au făcut la universități germane, sînt nevoiți să-și părăsească patria. Astfel, în anul 1872 găsim în școlile medii pe lîngă 24 590 unguri și 3 948 germani, numai 2 270 români, care, cu timpul, nu pot deveni în general, decît doar învățători și preoți. O situație mai bună ar trebui să aibă în ce privește sistemul de învățămînt biserica bucovineană atît de extraordinar de bogat dotată. Cu toate că fondul religionar bucovinean e în realitate un fond național românesc și că veniturile sale anuale reprezintă aproape două milioane guldeni, numai foarte puțin din el se utilizează pentru învățămîntul românesc. În anul 1871 s-a dat o sumă de circa 60 000 guldeni, pentru întreținerea a 173 școli populare cu 217 învățători și 9 781 copii de școală, dintre care numai 2 094 erau de naționalitate română. Pe lîngă aceasta, din veniturile aceluiași fond se întreține un seminar, o școală pedagogică, o școală reală superioară, o universitate în Cernăuți și un liceu la Suceava, ai cărei profesori sînt români formați la Universitatea din Viena, care, însă, în pofida mirării alteței-sale imperiale arhiducele Reiner, exprimată înainte cu cîțiva ani, trebuie să predea studenților români în fosta capitală a Moldovei, mereu încă în limba germană.

Nu te poți mira dacă ungurii își dau osteneala să impună altora limba lor, căci sigur n-ar învăța-o nici unul dacă n-ar fi constrîns la aceasta.

Numeroșii români de la universitățile germane îndepărtate, cărțile traduse în românește din limba germană și considerația generală de care se bucură printre români orice german cult, sînt dovezi suficiente că românii nu sînt rezervați față de cultura germană ; dacă însă e vorba să se transpună cultura în românește și să se răspîndească în popor, atunci această sarcină trebuie lăsată pe seama românilor, care și-au însușit-o la însăși izvorul ei, căci în problemele culturale, dragostea și respectul influenţează mai mult decît constrîngerea, care trebuie să provoace, cu timpul, necondiţionat o reacţie.

Activitatea plină de zel ce au desfăşurat românii în special în ultimii treizeci de ani este — vorbind etnografic — doar o pregătire : şcoala trebuie să facă să crească trebuinţele generaţiilor mai tinere, să le întărească şi prin aceasta să promoveze dezvoltarea generală ; ea trebuie să servească însă, totodată, ca fundament pentru formarea limbii române şi a literaturii române.

Literatura este înflorirea vieţii, iar ceea ce rămîne din ea viu este fructul : la români trebuie căutată, desigur, o năzuinţă literară, nu însă o literatură propriu-zisă, căci încă n-au ajuns pînă la înflorire.

Aci vom indica doar mersul general al dezvoltării literare a românilor prin cîteva scurte trăsături.

Prima carte românească cunoscută fu imprimată în anul 1577 la Braşov : ea conţinea *Psalmi*, traduşi de un anumit diacon *George Coresi*, probabil din greceşte.

După ce românii luară în mînă această primă carte, luă naştere o activitate literară destul de vie printre ei şi deja pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea a fost tradusă şi imprimată în Transilvania o considerabilă parte a cărţilor bisericeşti, iar restul la începutul secolului al XVII-lea în Valahia şi în Moldova.

Toate aceste cărţi sînt imprimate cu aşa-numitele slove cirilice şi traduse într-o limbă românească populară ; unii traducători au folosit însă acolo unde nu găseau expresia românească cuvinte greceşti sau slavone.

Deja către sfîrşitul secolului al XVI-lea unii au încercat să scrie româneşte cu litere latine ; înfăptuirea acestei idei, împreună cu consecinţele ei, a fost rezervată totuşi Şcolii blăjene.

Nu putea fi nimic mai la îndemîna propagandei române decît ideea de a le reaminti românilor originea lor romană şi astfel Şcoala de la Blaj porni să demonstreze această origine şi să tragă din aceasta concluziile favorabile pentru români.

Dovada în sine, în măsura în care era posibilă, era în orice caz de dorit, iar bărbaţii care şi-au dat osteneala s-o furnizeze şi-au cîştigat merite atît pentru literatura română, cît, de asemenea, şi pentru ştiinţă în general ; dar deja în faptul că a fost primită, ei căutînd să furnizeze dovada cu o anumită intenţie străină obiectului, zăcea o primejdie pentru dezvoltarea în continuare a literaturii române, căci prin aceasta au fost seduşi de ideea că activitatea literară are doar rostul de a acţiona politic în sînul poporului.

Întemeietorii propriu-zişi ai Şcolii de la Blaj erau *Samuil Micu*, *Petru Maior* şi *Gheorghe Şincai*, toţi trei transilvăneni, toţi trei formaţi în parte la Roma, în parte la Viena și toți trei foarte activi ; ei au trăit aproximativ în același timp, spre sfîrșitul secolului XVIII și începutul secolului al XIX-lea, au cooperat, iar activitatea lor, începută cu bună intenție și continuată cu adevărat devotament, nerămînînd fără rost, au pus primele baze ale literaturii române și au creat prin aceasta o nouă epocă în dezvoltarea spirituală a poporului român.

Punctul lor de vedere era, în sine, un punct de vedere sănătos. Ei au forțat, anume, dovezile privind originea romană a poporului lor și au derivat limba română într-un mod exagerat din cea latină : ei înșiși au scris însă într-o românească populară și nu și-au dat de altfel osteneala să valorifice practic rezultatele cercetărilor lor.

Din generația următoare se relevă, în primul rînd, arhidiaconul diecezei sibiene *Gheorghe Lazăr,* format la Viena, care, certîndu-se cu episcopul său, a plecat în Valahia și a deschis, în anul 1818, prima școală românească — pentru teologie și matematică — la București și a asigurat prin aceasta accesul ideilor noi la Dunărea de jos. Activitatea începută de el fu continuată de către *Ioan Maiorescu,* un nepot al lui Petru Maior, care după încheierea studiilor sale (1836) a emigrat de asemenea în Valahia, iar mai tîrziu a activat ca director de liceu în Craiova, apoi ca profesor universitar și în special (1847) ca inspector școlar pe țară în Valahia. Cam în aceeași vreme (1849) își începu un alt transilvănean, *Aron Pumnul,* activitatea în Bucovina, care în calitatea sa de profesor de limba română la liceul din Cernăuți, imprimă orientarea pe care o urmează pînă în ziua de astăzi în dezvoltarea lor spirituală românii bucovineni. Concomitent cu aceștia, activează și alți transilvăneni formați la fel ca și ei, la Universitatea din Viena, care au răspîndit la universitățile din Iași și Cernăuți, o dată cu știința, și ideile Școlii blăjene. Cei mai de seamă dintre ei sînt *August Treboniu Laurian, Alexandru Papiu Ilarianu și Simion Bărnuțiu,* care nu s-au limitat să răspîndească ideile școlii lor, ci s-au străduit, totodată, să le dezvolte și să le valorifice politic.

Departe de orice gînd ascuns și îndrumat doar de dragostea de adevăr, a procedat capul propriu-zis al școlii, *Timotei Cipariu,* înainte pe calea netezită de predecesorii săi și de aceea munca sa a fost binecuvîntată chiar dacă, uneori, ducea la rezultate ce trebuie regretate.

T. Cipariu se născu în anul 1805 la Panade, lîngă Blaj, a urmat școlile de la Blaj și colegiul reformat de la Aiud. După terminarea studiilor sale (1826), a trăit permanent la Blaj ca profesor, multă vreme director al liceului, din 1842 canonic, actualmente prepozit al Capitlului Arhidiecezan, mereu activ și continuîndu-și fără încetare studiile. El participase anume în anul 1848 ca membru al Comitetului

Național, în anul 1850 ca deputat al românilor la Viena, iar în anul 1860 ca membru al Consiliului Imperial la acțiunea politică a românilor ; dar prin aceasta nu s-a lăsat perturbat în activitatea sa literară. În ianuarie 1867 fu ales președinte al Academiei Române din București.

Întregul mers al ideilor lui T. Cipariu s-ar putea rezuma într-o singură frază : în dezvoltarea lor spirituală românii trebuie să se sprijine pe cultura clasică, deci să-și formeze limba lor după cea latină, iar concepțiile lor să și le transforme după lumea clasică. Ortografia fundamentată pur etimologic, științific, prin *Extrase privitoare la ortografia românească cu litere latine,* introdusă deja în anul 1841 și fundamentată științific în a sa *Gramatica limbii române* (1869), înlocuirea cuvintelor neromânești cu cuvinte latine și, în general, întreaga străduință de a romaniza limba română n-au fost decît urmări practice ale acestui principiu.

Principiul în sine ar fi desigur serios și nobil ; este însă intenabil, deoarece el presupune la români o cultură calsică pe care nu o au și care, față de cultura modernă, nici nu li se poate impune. Astfel, tineretul destul de inculi a ros din nobilul model clasic și a făcut din el doar o caricatură, împotrivindu-se culturii moderne și năzuind spre un ideal lui necunoscut. Principiul a devenit deosebit de periculos în primul rînd prin faptul că alții au căutat să-l valorifice și pe plan politic.

Printre aceștia se relevă, în special, *Simion Bărnuțiu* (născut în 1808 în comitatul Crasna), care începînd din anul 1855 (mort în 1864) a activat ca profesor de filozofie și drept natural la Universitatea din Iași și a introdus un spirit socialist în Școala de la Blaj.

Potrivit lui Bărnuțiu moștenitorii culturii romane sînt, totodată, și moștenitorii dreptului roman asupra Daciei. [...]

Existau, desigur, printre români și bărbați care apreciau cuceririle adevărate ale Școlii de la Blaj, dar altfel se țineau departe de ea, căci nici un om cu inspirație adevărată nu va admite să i se impună în activitatea sa o constrîngere irațională. Dintre aceștia sînt, alături de *Șaguna,* ca întemeietori ai literaturii bisericești române, *Nicolae Popea* și baronul *Eudoxiu de Hurmuzaki.*

Născut în anul 1812 la Cernauca, lîngă Cernăuți, Eudoxiu Hurmuzaki a făcut școala în această ultimă localitate și la Universitatea vieneză. El e cunoscut în istoria mai nouă a Bucovinei mai mult prin activitatea sa politică în calitate de conducător al românilor fideli împăratului, în anul 1873 fu ridicat pentru meritele sale la rangul de baron și muri în anul 1874 cînd îndeplinea funcțiunea de căpitan general al Bucovinei. Mai mare și mai generală este însă importanța sa ca cercetător al istoriei românești și anume românii îi datorează cea mai mare colecție (circa 1 200) de documente istorice pe care o posedă în momentul de față [1].

Eudoxiu Hurmuzachi nu împărtășea în a sa *Istorie a românilor* scrisă în germană, la fel ca și Șaguna în a sa *Istorie a bisericii orientale* și în *Dreptul canonic*, multe din părerile Școlii blăjene, dar nu o atacă în mod direct ; în întreaga lor activitate ei urmăresc o altă direcție, mai sănătoasă, dar nu dau acestei orientări nici o formulare precisă și în acest fel ei par a se ține departe de Școala blăjeană numai fiindcă n-au timp să participe la activitatea ei.

Trebuia să vină o nouă generație cu idei noi pentru a sesiza confuzia creată în spirite de către exagerările Școlii de la Blaj, să măsoare consecințele ei dăunătoare și să lupte cu toată hotărîrea împotriva ei.

La începutul anilor '60 s-a constituit la Iași cercul bărbaților care au înființat o revistă literară *Convorbiri literare* și au discutat în ea noile idei pentru o nouă orientare.

Capul acestei noi școli critice, *Titu Maiorescu,* fiul mai sus menționatului Ioan Maiorescu, născut în 1840 la Craiova, format la Institutul Theresianum din Viena, apoi la Berlin și Paris, s-a relevat în primul rînd printr-un articol critic *Contra școalei Bărnuț.*

S-a produs un cutremur în toate publicațiile românești ; s-a revoltat orice suflet românesc „cu sentimente bune" ; s-a strigat peste tot că Școala ieșeană e formată din cosmopoliți și francmasoni, care voiau să germanizeze poporul român ; dar la Iași nu s-a cedat și au urmat, curînd după aceea, alte articole de critică, de același autor, cum sînt : *Despre scrierea limbei române, Poezia română, Limba română în foile de peste Carpați, Noua direcție,* iar adversarii noii școli au început treptat să scadă tonul și în cele din urmă abandonară complet lupta.

Principiile „Direcției noi" se puteau rezuma în următoareale : Originea romană a românilor este desigur un fapt istoric, dar ea singură nu poate fi suficientă pentru dezvoltarea poporului român, pentru care nu pot fi decisive decît înclinările reale ale poporului însuși, relațiile sale actuale cu alte popoare şi munca neobosită pentru dezvoltarea spirituală şi materială în sens european ; de aceea în întreaga lor dezvoltare românii trebuie să se sprijine pe cultura modernă şi trebuie să cultive mai departe ceea ce există în popor, în sensul culturii moderne şi conduşi numai de dragostea pentru adevăr.

---

[1] Manuscrisele lui Hurmuzaki fură aduse în anul 1874 la București de către ministrul român de atunci, pentru Culte și Învățămînt, Titu Maiorescu, și încredințate unei Comisiuni aleasă de familia decedatului — formată din M. Kogălniceanu, D. Sturdza, T. Rosetti și A. Odobescu — care le publică sub supravegherea ministerului, în momentul de față a Academiei Române. Au apărut pînă acum trei volume (VII, VI și III) de *Documente* și două volume din *Fragmente din istoria românilor* (n.a.).

De cînd aceste idei s-au răspîndit în general în Transilvania şi Ungaria, se scriu acolo versuri mai puţin proaste, iar ici şi colo se redactează cîte o carte de şcoală destul de bună. Pătrunde tot mai mult ideea că fiecare trebuie să încerce numai ceea ce poate să facă şi realizeze, se aşează treptat totul, iar în locul răscolirilor furtunoase apare liniştea binefăcătoare a unei toleranţe raţionale. Totuşi, de o activitate literară în sensul vest-european la români nu poate fi deloc vorba. Există, de fapt, în conştiinţa poporului germenii pentru aceasta şi ar exista şi diferite talente capabile să dezvolte mai departe acei germeni în sensul *„noii direcţii“* ; *pînă acum însă* lipsesc celelalte condiţii ce sînt necesare pentru o dezvoltare spirituală mai înaltă. În primul rînd că românii sînt săraci şi, de asemenea, şi „inteligenţa“ sa este încă destul de incultă ; astfel încît activitatea spirituală este în general preţuită, dar nu e evaluată corect şi nu e deloc plătită. Pe lîngă aceasta, românul ce activează în domeniul literaturii, în ţările Coroanei ungare, are o poziţie slabă şi în viaţa publică. Puţinii români ce activează literar, care trăiesc astăzi în aceste ţări, sînt angajaţi aproape cu exclusivitate pe lîngă consistoarele din aceste ţări, sau în şcolile medii confesionale, unde sînt foarte slab plătiţi ; ceilalţi, care n-au putut găsi un serviciu aici sau aveau pretenţii mai mari, au trebuit fie să se resemneze în condiţiile existente şi să renunţe la orice activitate literară, fie să-şi părăsească patria, pentru totdeauna sau pentru un anumit timp. Făcînd abstracţie de faptul că Ungaria modernă nu contribuie cu nimic la dezvoltarea spirituală a românilor săi, sînt urmăriţi acei care întrezăresc şi în această dezvoltare o întărire a patriei comune, sînt urmăriţi indirect dar implacabil iar pentru fiecare român în serviciu public în Ungaria există o primejdie deja în faptul dacă superiorii săi găsesc pe masa lui o gazetă românească. Prima consecinţă a acestui fapt este că în ţările Coroanei ungare se imprimă în general puţin în româneşte. Aci vom releva numai că românii Monarhiei n-au nici o gazetă zilnică şi că foaia politică cea mai răspîndită, *Telegraful român*, apare doar de trei ori pe săptămînă şi nu se imprimă în mai mult de 2 000 de exemplare. Urmările mai îndepărtate, mult mai rele la un popor atît de tenace ca românii, sînt că e socotit o crimă dacă se citeşte în general ceva în ungureşte şi un foarte mare merit să se scrie ceva româneşte, fie oricît de prost. A lupta împotriva acestor consecinţe este, deocamdată, cu totul şi cu totul imposibil ; dar la fel de imposibilă este în perspectivă şi starea care are astfel de consecinţe. Va trebui să străbată treptat convingerea că nu poate fi în interesul Monarhiei să se împiedice dezvoltarea multilaterală a acelor elemente care sînt atît de indicate să reprezinte străduinţele culturale ale Monarhiei în Orient.

Cînd se aude cîntecul românilor, se vede portul lui atît de bogat şi ornamentaţia de pe toate obiectele ce trec prin mîna sa, cînd se observă îndemînarea sa la lucru şi stăruinţa cu care îşi urmăreşte scopurile, fără voie trebuie să spui : acesta e un popor de oameni talentaţi, care poartă în el germenii unei dezvoltări industriale şi spirituale înalte.

Acolo însă unde vegetează capacităţile, acolo trebuie să vină, cu timpul, şi străduinţa irezistibilă pentru desfăşurare. Această străduinţă s-a trezit deja la români şi viitorul va arăta dacă a meritat osteneala de a rezista peste o mie de ani.

INDICI

I. INDICE DE NUME[1]

A

Aaron, Petru Pavel : 495, 501, 693, 697.
Adam, Filip : *651*, *656*.
Adamovici, Eva : 225.
Adamovici, Gherasim : 167, 168, 307, 338, 339, 504, 505, 699, 700.
Adamovici Nicolae : 225.
Agârbiceanu, Ion : *634*.
Aiudeanu, Clement : 224.
Albini, Septimiu : 206, 217—219, 241, 269, 273, 275, *611*, *616*, *617*, *626*, *627*.
Albini, Tit Liviu : 219—222, 261—265, 267, 269—271, 274, *626*, *631*.
Albrecht (arhiduce) : 101, 350.
Alecsandri, Vasile : 532, 546, 548, 552, 553, *601*, 720, 732, 733, 736, 738.
Alexandru cel Bun : 513, 706.
Alexandru Iliaş : 424.
Allan, George (*v.* Kremnitz, Mite).
Amurad (*v.* Mohamed II).
Anca (donatoare de moşii la 1213) : 144.
Anca, Gheorghe : 236.
Anca, Gheorghe (agricultor) : 236.
Anca, Ioan : 230.
Anca, Teodor : 236.
Andrássy, Gyula (Iuliu) : 390.
Andraş, Ioan : 232.
Andrei II : 122, 123, 142, 175.
Andrei III : 123, 126, 141, 144.

---

[1] Indicii cuprind numele şi denumirile din textul lui Slavici şi din note. Sînt înregistrate, în general, în forma consacrată, iar cele care apar în alte forme le corectăm şi trecem în paranteză forma în care apar în text şi facem, cînd este cazul, trimiteri. Trecem în paranteză şi numele complet al scriitorilor latini şi orientali. Facem menţiuni, de asemenea, pentru omonimiile onomastice şi de altă natură. Prezintă un interes aparte onomastica din Munţii Apuseni (p. 224—238). Cifrele culese cursiv trimit la comentarii şi note.

Andrei-vodă cel Tînăr (*v.* Mihnea III sau Mihail Radu).
Andrei (*v.* Şaguna, Andrei).
Andreica, Mihail : 224.
Andreşiu, Nicolae : 230.
Andrieviciu-Morariu, Silvestru : *647*, *651*.
Anghel, I : 234.
Anonymus Notarius (Anonimul) : 117, 121, 127, 169, *620*.
A. P. : 260.
Apafi (Apafy) (familie) : 146.
Apor, Ladislau : 128, 129.
Apor, Ştefan (Laczkovici) : 129, 148, 175.
Arieşeanu, Gheorghe : 230.
Arieşianu, Iosif : 228.
Aron, Radu : 234.
Aron Tiranul (Aron-vodă) : 131, 132.
Arpad : 116, 128.
Arsenie, Th. M. : 552, 735.
Asan I : 143.
Atanasie, Anghel : 158, 306, 372, 374, 491, 493, 498, 689, 690, 691, 695.
Athaulf (regele vizigoţilor) : 116.
Aurelian (Lucius Domitius Aurelianus) : 116, 168.
Aurelian, Petre S. : 576, *652*, 756.
Avram (notar) : 501, 697.
Avram, Nicolae : 229.
Avram, Petru : 236.
Axentie (egumen) : 409.

B

Babeş, Vincenţiu : 83, 87, 89, 90, 93, 94, 98, 190, 191, 195, 213—215, 283, *612*, *614*—*616*. 761.
Babuţiu, Ioan : 224.
Babuţiu, Sofia : 224.
Baiazid I Ilderim : 129, 175.
Baiculescu (Băiculescu), Bartolomeu : 298.
Balaşa (soţia lui Constantin cel Bătrîn) : 422.
Baldovin I de Flandra (Balduin de Flandra) : 143.
Balea, Carolina : 230.
Balea, Petru : 231.
Balea, Sofia : 231.
Balea, Vetuţa : 231.
Balomir, Gheorghe : 226.
Balş, Safta : 445.
Baltă, Alexandru : 227.
Balteş, Andrei : *626*.
Bánffy, Desideriu : 247.
Bánffy, Gheorghe (Georg) : 157, 478, 479, 680.
Bara, Gheorghe : 228.
Bara, Iosif : 227.
Bara, Şandor : 237.
Barac, Ioan : 381.
Barbu (ban) : 411.
Barbu (jupan) : 409.
Barbu, Patriciu : 219, 270, 274, *627*.
Barcianu, Daniil (*v.* Popovici-Barcianu, Daniil).
Barcsay, Acaţiu : 156.
Bariţiu, George : 88, 89, 195, 204, 209, 213, 346, 353, 583, 584, *614*, *643*, *651*, 761, 762.
Barko (Barco), Vincent : 139.
Baronzi, George : 546, 732.
Basta, Gheorghe : 133, 134.
Báthory, Andrei : 105, 133.
Báthory, Gavril : 134, 155.

Báthory, Sigismund : **105**, **131—134**, 154, 333.
Batu (han tătar) : **117**.
Băcilă, Eufrosina : 235.
Băcilă, S. : 235.
Bădău, Mihai : 229.
Bădău, Teodor : 229.
Bădescu, Constantin : 418.
Băiaşul, Milco : 413.
Băieşanu, Elena : 225.
Băieşanu, Gherasim : 225.
Băieşanu, Pamfiliu : **225**.
Bălăşescu, Isaia : 514, 707.
Băncilă, P. : 551, 553, 735, 737.
Bărnuţiu, Simeon : 291, 592, 593, 768, 770.
Bârlea, Ovidiu : *654*, *655*, *660*.
Bechnitz, Ioan : 200, 204, 205, 250, *630*.
Becşa, Gheorghe : 238.
Bedu, Gavril : 229.
Béla IV : 117, 124, 125, 142, 145, 146,
Beldi (conte) : 503, 699.
Bem, Iosif : 341, 583, 762.
Bembea, Nicolae : 225.
Benjamino ben Jonah di Tudela : *655*.
Bergner, Rudolf : *660*.
Beştelei (familie) : 417.
Bethlen (familie) : 146.
Bethlen, Andrei : 247.
Bethlen, Gavril : 134.
Bianu, Ioan : 271.
Bibarţiu, Micula : 235.
Biedermann : 512, 705.
Birău, Alexandru : 232.
Bismarck, Otto prinţ von : 84.
Bistrai, Antoniu : 231.
Bistrai, Sofia : 231.
Bistraia, Simeon : 227.
Blaga, Lucian : *604*.
Bob, Ioan : 167, 416, 434, 504, 699.
Bodea, Dumitru : 225.
Bogdan I. : 148, 512, 706.
Bogdan, Ioan : 234.
Bogdan, Ioan (proprietar) : 225.
Bogdan-Duică, Gheorghe : 211, 274, *614*, *628*, *631*, *638*.
Bogza, Geo : *660*.
Bohuş, Ion : 288, 289.
Boiu, Zaharia : *604*.
Bojinca, Damaschin : 16.
Bolcu, Adam : 234.
Boldor, Anania : 225.
Bolliac, Cezar : 488, *652*, 688.
Bologa, Iacob Cavaler de : 584, 762.
Bonău, Otilia : 234.
Bonău, Vasile Z. : 234.
Boncuţiu, Gheorghe : 228.
Boncuţiu, Ioan : 228.
Boncuţiu, Nicolae : 228.
Boncuţiu, Nicolae (agricultor) : 228.
Bonifaciu VIII (Benedetto Caetani) : **145**.
Bonfini (Bonfinius), Antonio : 117, 120, 121, 123, 129, 130, 140, 150, 169, 183, *620*.
Bonner, Charles : 515, *652*, 708.
Bordea, Pascu : 234.
Borle, Manoil : 230.
Bota, Ioan : 228.
Bota, Iosif : 228.
Bota, Teodor : 228.
Bran, Aurel : 233.
Brancovič (Brancovici) (familie) : 156, 286, 287, 305, 364.
Brădean, Simion : 233.

Brăiloi, Barbu : 429.
Brăiloiul, Cornea : 413.
Brătianu, Grigore T. : 109, *618*, *619*.
Brătianu, Ioan : 226.
Brătianu, Ion C. : 82, 83, 197, 201, 208, 209, 244.
Brîncoveanu (familie) : 414.
Brîncoveanu, Constantin : 410, 413, 415, 432, 433, 447, 448.
Brîncoveanu, Grigore (ban) : 445.
Brîncoveanu, Preda : 410.
Brote, Aurel : 205, 250.
Brote, Eugen : 94, 203, 206, 210, 211, 214—217, 219—222, 240, 245, 249—255, 257—259, 269—273, 275, 396, 617, *626—630*, *643*.
Brukenthal, Samuel : 177.
Bulc, Petru : 233.
Buligă, Lupu : 409.
Buligă, Petru : 417.
Bumbac, Ion I. : 646—648.
Bumbuţ, Vasile : 231.
Bunea (armaş) : 443.
Burada, Teodor T. : 548, 551—553, *601*, 733, 735, 736, 738.
Burescu ((familie) : 415, 420.
Burescul, Stroe : 420.
Burianu, V. : 230.
Bursu, Gheorghe : 236.
Bursu, Teodor : 227.

C

Caliani, Silvestru : 501, 503, 697, 699.
Calvin, Jean : 152.
Candrea, Andrei : 233.
Candrea, Teodora : 233.
Cantacuzino (familie) : 416.
Cantacuzino, Mihai : 416.
Cantacuzino, Şerban : 448.
Cantemir, Dimitrie : 564, *622*, 746.
Capistrano, Ioan de : 488, 687.
Caragiale, I. L. : *602*, *631*.
Carmen Sylva : 548, 733.
Carol I : *629*.
Carol VI : 49, 135, 136, 160, 334, 335, 384, 386.
Carol VII : 335, 336.
Carol cel Mare : 120, 140.
Carol de Durazzo : 103.
Carol Ludovic (arhiduce) : 350.
Carol I Robert de Anjou : 128, 146, 147.
Carp, Petre P. : 216, 244.
Catargiu, Lascăr : 209, 210, 216.
Călămariu, Ilie : 234.
Cean (*v.* Kean).
Cenuşa, Ioan : 236.
Cernovici, Arsenie : 23, 155, 156, 287, 305, 364, *602*.
Ceteraş, Gheorghe : 225.
Ceteraş, Lazăr : 225.
Cezar (Caius Iulius Caesar) : 115.
Chelcea, Ioan : *638*.
Chendi, Ilarie : *628*.
Chendi, Petru : 227.
Chibici-Revneanu, Alexandru : *602*.
Chinezu, Pavel (*v.* Pavel Chinezu).
Chira, Nicolae : 229.
Chira, Simion : 229.
Chirilă, Vasile : 232.
Chirtop, Domnica : 228.
Chirtop, Vasile : 227.
Chirtop, Zosim : 235.

Choru (fiul lui Thruth) : 120.
Ciaba, Vasile : 232
Ciama, Ioan : 228.
Ciama, Toader : 229.
Ciama, Vasile : 229.
Ciama a lui Găvrilă, Ioan : 229.
Cihac, Alexandru D. : 543, *652*, 729.
Cioara, Ioan : 236.
Cioara, Zaharia : 227.
Cioara (Mărgineanu), Ioan : 236.
Cioara (Mărgineanu), Nicolae : 236.
Ciobanu, Basiliu : 226.
Ciofiică, Petru : 233.
Cioica, Ioan : 227.
Cioran, Graţian : 236.
Cioran, Valerian : 233.
Cioranu, Avram : 230.
Cipariu, Timotei : 486, 592, *651*, *652*, 686, 768, 769.
Ciril : 152.
Ciura, Alexandru : 226.
Ciura, Aureliu : 227.
Ciura, Iosif : 224.
Ciura, Simion : 224.
Cîmpeanu, Iosif : 226.
Cîmpeanu al Lupului, Clement : 237.
Cândea, Romulus : *604*.
Clain (*v.* Micu, Ioan Inocenţiu).
Clemente VIII (Ippolito Aldobrandini) : 501, 697.
Cioşca (Ioan Oargă) : 51, 69, 166, 167, 230, 238.
Cloşteşti (familie) : 238.
Cobori, Gheorghe : 237.
Cobori, Iosif : 237.
Codrescu, Teodor : 553, 738.
Colda al Pauchei, Nicolae : 232.
Colloredo, Hieronymus : 40.
Coloja, Romul : 236.
Coloman (*v.* Kálman).
Comşa, Dimitrie : 213, 217—219, 253—255, 269—271, 273, 275, *604*, *627*, *631*.
Comşa, Ioachim : 255.
Constantin Şerban (Basarab zis Cîrnul) : 443.
Coates, Mihail : 227.
Copos, Gheorghe : 234.
Corcheş, Constantin : 229.
Corcheş Moţul, Nicolae : 230.
Corchiş, Nicolae : 228.
Corchiş, Vasile : 228.
Coresi : 311, 590, 767.
Coriatovici, Teodor (*v.* Teodor Coriatovici).
Coroianu, Iuliu : 191, 206, 219, 269, 274, *627*.
Coroiu (familia) : 231.
Coroiu, Elisaveta : 231.
Coroiu, Eugen : 232.
Coroiu, Gavrilă : 232.
Coroiu, Gherasim : 230.
Coroiu, Lina : 232.
Coroiu, Maria : 232.
Coroiu, Nicolae (I) : 231.
Coroiu, Nicolae (II) : 232.
Coroiu, Nicolae (III) : 232.
Coroiu, Petru : 232.
Coroiu, Sabin : 232.
Coroiu, Sabina : 231.
Coroiu, Simion : 231.
Coroiu, Simion (proprietar) : 231.
Coroiu, Sofia : 232.
Coroiu, Solomon : 226.
Coroiu, Zamfira : 232.

Coroiu Ponoreanu, Nicolae : 228.
Corvin (familia) : 130, 488, 687.
Corvin (*v.* Iancu de Hunedoara, Ladislau de Hunedoara, Matei Corvin).
Cosma, Gheorghe : 227.
Cosma, Ioan : 224.
Cosma, Iuliu Elea : 235.
Cosma, Partenie : 82, 86, 190, 197, 201, 202, 204, *615*.
Costea, Ioan : 230.
Costin, Constantin : 234.
Costin, Gligor : 234.
Costinaş, Macarie : *225*
Coşbuc, George : *634*, *640*.
Cotişel, Const. : 229.
Cotişel, Nicolae : 230.
Cotişel, Sofia : 230.
Cotorea, Geronte : 501, 503, 697, 699.
Coţoiu, Ştefan : 233.
Crainic, Romul : 219, 270, 274, *627*.
Craioveanu, Barbu : 432.
Creţ, Iosif : 237.
Cristea, Nicolae : 229.
Cristea, Nicolae (memorandist) : 82, 199, 202, 203, 217, 219, 222, 269, 273—275, *616*, *625*, *627*, *631*.
Crişan (Marcu Giurgiu) : 51, 166, 167, 230.
Crişan, Gheorghe : 288.
Crişan, Gheorghe (proprietar) : 226.
Crişan, Ioan : *604*.
Crisnic, Simion : 225.
Crîsnicu (econom) : 237.
Csak, Nicolae : 149.
Cucu, Toma : 232.
Curea (paharnic) : 409.
Cuteanu, Ioan : 234.
Cuthan (han cuman) : 117.
Czereny (comite) : 146.

D

Damian, Vasile : 234.
Dan (vel logofăt) : 421.
Dan I : 429.
Dan, Petre : *640*.
Danciu (mare vornic) : 414.
Danciu (postelnic) : 432.
Danciu (vornic) : 411.
Danciu, Alexandru : 226.
Danciu, Alexandru (paroh) : 225.
Danciu, Aurelian : 224.
Danciu, Ilie : 231.
Danciu, Ioan : 226.
Danciu, Ioan (paroh) : 230.
Danciu, Ioan (proprietar) : 231.
Danciu, Iosif : 231.
Danciu, Laurenţiu : 232.
Danciu, Moise : 226.
Danciu, Nicolae : 226.
Danciu, Solomon : 236.
Danciu, Traian : 225.
Dandea, Simion : 237.
Daraban, Alexandru : 230.
David, Alexandru : 224.
David, Antonie : 235.
David, Candid : 224.
David, Ioan : 224.
David, Maria : 224.
David, Sabina : 224.
David, Vasile : 224.
David, Vasilie (curelar) : 237.
Davila, Carol : 95, 212.
Deák, Ferenc (Francisc) : 343, 346, 347, 390, 393.
Decebal : 473, 678

Deleanu (familie) : 419.
Deleanu, Grigore : 419.
Demian, Atanasie : 573, 753, 754.
Densuşianu, Aron : *619*.
Densuşianu, Nicolae : 120, 122, 126, *608*, *619*, *653*.
Deoanca, Ioan : 227.
Desiacici, Mihail Polit : *628*.
Despina (soţia lui Neagoe Basarab) : 428.
Devetseri (notar) : 146.
Diefenbach, Lorenz : 515, *653*, 708.
Dima, Gheorghe : *604*.
Dincu (vel agă) : 418.
Dionca, Nicolae : 230.
Dionca, Rafila : 230.
Dionisie (*v.* Novacovici, Dionisie).
Doda, Traian : 93, 350, *614*. *637*.
Dogar, Elena : 231.
Dogar, Nicolae : 231.
Dogaru, Letiţia : 231.
Doja (Dosza), Gheorghe : 150, 167, *655*.
Domide, Gherasim : 219, 269, 274.
Dositei (patriarh) : 491, 689.
Dosoftei (mitropolit) : 434.
Dragomir, Silviu : *604*.
Dragoş (voievod) : 148, 512, 706.
Draia, Iosif : 227.
Drăganu, Gheorghe : 235.
Drăganu, Gheorghina : 235.
Drăguşanu (vel paharnic) : 419.
Drimbăreanu, Ioan : 234.
Drumaru, Alexandru : 227.
Drumaru, Nicolae : 237.
Dumba, Nicolae : 93.
Durduc, Teodor Costache : 231.
Dusenescu, Teodor : 234.

E

Ecaterina II : 137, 138, 336, 337, 385, *606*.
Eder, Joseph Karl : 151, 168, *620*.
Eminescu, Mihai : 350, *602—605*, *619*, *621*, *637*, *645*, *650*, *658*.
Elena (soţia lui Matei Basarab) : 414.
Elisabeta (soţia lui Iancu de Hunedoara) : 129.
Engels, Friedrich : *636*, *655*.
Enzenberg, Carol baron : 139, 510, 511, 514, 704, 105, 707.
Eötvös, Joszef : 347, 390.
Epure, Ioan : 232.
Eugeniu de Savoia : 48, 61, 134, 276, 333.

F

Faur, Antoniu : 232.
Faur, Avesalon :. 233.
Faur, Carol : 236.
Faur, Nicolae : 235.
Faur, Simion : 237.
Faur, Teofil : 238.
Feier, Aron : 234.
Fejérpataky, László : 121, *620*.
Fejérváry, Géza : 101.
Felea, Gheorghe : 236.
Felea, Gheorghe (paroh) : 236.
Felea, Ioan : 236.
Felea, Nicolae : 236.
Felea, Simion : 236.
Felmér, Martino : 168, *620*.
Ferdinand I (de Habsburg) : 14, 105, 130, 333, 388, 508, 702.

Ficker, Adolf : 511, 571—572, 575, 576, *653*, 705, 751—753, 755, 756.
Fier, Alexandru : 237.
Fier, Ioan : 237.
Filaret (mitropolit) : 434.
Filip V (de Bourbon) : 334.
Filip, Alexandru : 224.
Filipescu, Nicolae (Nicu) : 209, 217, 244.
Filişanu (familie) : 431.
Filişanu, Dimitrie : 431.
Florea Hoţul : 433.
Florea, Nicolae : 234.
Florea, Nicolae (paroh) : 234.
Floruţa, Petru : 234.
Fodor, Antoaneta : 238.
Fodor, Vasile : 219, 238, 269, 274, 275, *631*.
Fodorean, Nicolae : 233.
Fodorean, Vasile : 232.
Fodoreanu (familie) : 225.
Fotie (patriarh) : 477, 679.
Francisc I : 336, 339, 345, 387, 388, 510, 704.
Franz Joseph (Francisc Iosif I) : 56, 61, 246, 390, 391, *603*, *617*, *629*, *636*, *643*.
Frăsilă, Eutimiu : 233.
Frederic I Barbarossa : 143.
Frederic II (cel Mare) : 138, 336, *606*.
Fundescu, I. C. : 550, 735.
Furdui, Alexandru : 236.
Furdui, Ana : 227.
Furdui, Gheorghe : 236.
Furdui, Petru : 236.
Furdui, Romul : 227.
Furdui, Teodor : 237.

G

Gaiţa, Nicolae : 230.
Gaiţa, Petru : 229.
Gaiţa al lui Gheorghe, Petru : 230.
Gall, Ioan I. : 233.
Gall, Iosif : 190.
Gamillscheg, Ernst : *654*.
Gan, Vasilie : 233.
Garay, Ladislau : 103.
Gavra, Constantin : 229.
Gavra, Vasile : 229.
Găldău, Constantin : 231.
Găldău, Dănilă : 238.
Găldău, Dumitru : 230.
Găldău, Petru : 238.
Găldău, Simion : 230.
Găldău, Spiridon : 231.
Găldău, Teodor : 238.
Gănescu, Barbu : 412.
Gelu (Geliu, Giula-Gyula-Jula, Iula) : 121, 122, 126, 128, 168.
George Allan (*v.* Kremnitz, Mite).
Géza II : 122.
Gherasim, Enea Iuliu : 228.
Gherasim (*v.* Adamovici, Gherasim).
Gherman (călugăr) : 34, 35.
Gherman, Danu : 234.
Gherman, Gheorghe : 236
Gherman, Horaţiu Cato : 234.
Gherman, Ioan : 233.
Gherman, Joe : 234.
Gherman, Nicolae : 233.
Gherman, Sofia : 234.
Ghica, Ion : *601*.
Ghica, Pantazi : *645*.
Ghinea (meşter pietrar) : 411.
Ghiurchescu, Terenţiu : 226
Gingis-han (Temurdşi) : 117.

Giurchescu Terenţiu : 226.
Giurgiu, Maria : 233.
Giurgiu, Militon : 233.
Giurgiu de Pataki, Ioan : 493, 691.
Glava, Avram : 235.
Gligor, Gheorghe (I) : 229.
Gligor, Gheorghe (II) : 229.
Gligor, Ioan : 228.
Gligor, Ioan (paroh) : 230.
Gligor, Nicolae : 229.
Gligor, Sofia : 230.
Gluck, Eugen : *651*.
Goga, Octavian : *634*.
Goia, Demetru : 230.
Golcea, Lazăr : 234.
Golda, Ioan : 233.
Goldiş, Vasile : 322.
Golescu (familie) : 16.
Golescu, Ivaşcu : 417.
Golşca, Gheorghe : 233.
Gomboş, Ana N. : 229.
Gomboş, Iosif : 229.
Gomboş, Maria : 229.
Gomboş, Mihail : 229.
Gomboş, Teofil : 229.
Gomboş, Vasiliu : 229.
Görgey, Arthur : 288.
Goşa, Petru : 233.
Grabovschi, Atanasie : 16, 307, 702.
Grecu, Simion : 227.
Grégr, Iulius : 100.
Grigore VII (Hildebrand) : 143.
Grigore IX (Ugolino Segni) : 144, 145.
Gritta, Romulus : 226.
Grof, Adam : 233.
Groffu, Elena : 226.
Groffu, Iosif : 226.
Groza, Avram : 235.
Groza, Gherasim : 235.
Guran, Alexandru : 93.
Gyla (Giula-Gyula-Jula) (*v.* Gelu).
Gyöngyösi, Ionuţiu : 237.
Gzalakhy (comite) : 146.

H

Habsburgi (*v.* Casa de Habsburg).
Hacman, Eugen : 514, 584, 707, 762.
Haller (conte) : 503, 699.
Hammer, Joseph : 138, *620*.
Haret, Spiru C. : *640*.
Hasdeu, Bogdan P. : 120, 131, *620*.
Hazos (comite) : 146.
Helfert, Joseph Alexander : *649—651*, *657*.
Henţea, Demetriu : 239.
Herescul, Dositei : 514, 707.
Herţa, Ioan : 227
Hildebrand (*v.* Grigore VII).
Hinţescu, I. C. : 545, 551, 731, 736.
Hitz, Dora : *644*.
Homer : 243.
Honoriu III (Cencio Savelli) : 123, 144.
Horca (mama lui Ştefan I) : 128.
Horea (Vasile Ursu Nicola) : 51, 69, 166, 167, 227, 284, 337, 365, 495, 547, *653*, 692, 733.
Horváth, Michael : 123, 127, 129, 142, 148, 150, *620*.
Hosda, Filip : 233.
Hoţul (*v.* Florea Hoţul).
Hrisant (egumen) : 438, 439.

Hudriciu al lui Gheorghe, Ioan : 131.
Hunfalvy, Paul : *658*.
Hurmuzaki (fraţii) : 512, 583, 584, 705, 762.
Hurmuzaki, Doxachi : 512, 705.
Hurmuzaki, Eudoxiu : 113, 132—138, 148, 152, 153, 156, 158, 161, 163, 477, 485, 486, 502, 512, 513, 578, 584, 593, 594, *607*, *619*, *650*, *651*, 679, 685, 686, 689, 698, 705, 706, 758, 762, 769, 770.

I

Iacob, Andrei : 235.
Iancu, Avram : 222, 284, 547, 733.
Iancu al Florii, Ioan : 238.
Iancu de Hunedoara (Ioan Corvin, Ioan Corvin de Huniad) : 103, 129, 148, 149, 176.
Iancu, Nicolae : 225.
Ieremie, George : 437.
Ignat, Vasile : 219, 270, 274.
Iklodi (comite) : 146.
Ilarian Papiu (*v.* Papiu-Ilarian, Alexandru).
Ilarion (ieromonah) : 409.
Innocenţiu III (Giovanni Lotario, conte de Segni) : 143.
Inocenţiu XIII (Michelangiolo dei Conti) : 493, 691.
Ioan II (*v.* Micu-Klein, Ioan Inocenţiu).
Ioan Corvin (*v.* Iancu de Hunedoara).
Ionescu, Dumitru (Tache) : 209, 217, 218, 244.
Ionescu, I. D. : 317, 318, *638*.
Ionescu, Nicolae : *645*.
Ioniciu, Vasiliu : 232.
Ioniţă (Ioaniţiu) : 143.
Ionuţiu, Nicolae : 224.
Ionuţiu a lui Gheorghe, Moise : 226.
Iosif I : 334, 335.
Josif (Joseph) II : 23, 47, 49—51, 53, 55, 61, 62, 77, 124, 164—168, 282, 295, 307, 322. 336—339, 365, 372, 385, 386, 388, 462, 502—505, 510, 514, *606—610*, *643*, 667, 698, 700, 704, 707.
Iosif, Grigore : 229.
Iosif, Nicolae : 232.
Irhaşiu, Adam : 234.
Irhaşiu, Eremia : 235.
Ispirescu, Petre : 545, 550, 731, 732, 735.
Istvánffi (Istuanffi, Istvanffy), Nic. : 123, 150, 174, *620*.
Isvolsky (diplomat) : 84.
Iuga (voievod) : 512, 706.
Iula (*v.* Gelu).
Iuliu Cezar (*v.* Cezar, Caius Iulius Caesar).
Iura (boier) : 420.
Iuricici (erou sîrb) : 176.
Ivacicovici, Procopie (Ivaşcovici) : 581, 584, 760, 762.
Ivanovici, Rudolf : 235.
Ivaşcu (familie) : 238.
Ivaşcu, Alexandru : 237.
Ivaşcu, Ana : 236.
Ivaşcu, Brutus : 237.
Ivaşcu, Eugenia : 236.
Ivaşcu, Gheorghe : 236.

J

Jacotă, Veniamin : *647*.
Jäger. Simion : 226.
Jantea, Radu : 226.
Jarnik, Jan Urban : 100, 545, *650*, 731.
Jeflea, Dionisiu : **227**.
Jude, Ioan : 229.
Jude. Ştefan : 229.
Jula (*v.* Gelu).
Jung, Julius : 115, 117, 123, 169, *620*.
Jurca, Alexandru : 225.
Jurca, Dumitru : 225.
Jurca, Elena : 225.
Jurca, Ioan : 225.
Jurca, Nicolae (I) : 225.
Jurca, Nicolae (II) : 236.
Jurca, Nicolae (III) : 236.

K

Kabdebo (bancher) : 258, 259, 260.
Kalinderu, Ion : *640*.
Kállay, Beniamin : 101.
Kálman (Coloman) (rege al Ungariei) : 142.
Kaunitz, Wenzel Anton : 161, 165, 499, *608*, 696.
Kean (Cean) (voievod) : 118, 120—122.
Keleti, Károly : 467, 470, 473, 571, 572, 575, *653*, 670, 673, 676, 752, 753, 755.
Kereszturi (comite) : 146.
Klein (*v.* Micu, Ioan Inocenţiu).
Kogălniceanu, Mihail : 82, 208, 209, 513, 594, *620*, *652*, 706, 770.
Konek, Şandor : 473, 676.
Koriatovici, Teodor (*v.* Teodor Coriatovici).
Kossuth, Lajos : 36, 96, 97, 191, 192, 350, 388, 390, 508, *603*, 702.
Kotzebue, Wilhelm von : 548, 733.
Kremnitz, Mite (George Allan) : 506, 548, 553, 701, 733, 738.

L

Laczkovici (*v.* Apor, Ştefan).
Ladislau I cel Sfînt : **129**, **142**, 423.
Ladislau IV Cumanul : **127**, **142**, 147.
Ladislau de Hunedoara (Ladislau Corvin) : 103.
Lahovari, Alexandru : 209.
Lapedatu (Lepădatu), I. Al. : 330.
Laurian, August Treboniu : **592**, *620*, 768.
Lazăr, Aurel Al. : 224.
Lazăr, Constantin : 229.
Lazăr, Gheorghe : 54, 242, 243, 327, 591, *657*, 768.
Lazăr, Gherasim : 233.
Lazăr, Hreblejanović (cneaz) : 428.
Lazăr, Maria : 235.
Lazăr, Virgilia : 234.
Lazăr de Purcăreţ, Gavril : **219**, 270, 274.
Leah, Basiliu : 228.
Leahu, Gheorghe : 237.
Leahu, Mihai : 229.
Leahu, Nicolae (I) : 228.

Leahu, Nicolae (II) : 229.
Lemeni (Lemeny), Ioan : 508, 702.
Leopold I : 24, 48, 49, 134, 135, 155, 156—158, 333—335, 344, 383, 386, 505, 700.
Leopold II : 55, 337, 338, 510, *608*, *704*.
Leurdeanu (familie) : 414, 418.
Lica, Daniil : *219*, *269*, *274*.
Lónyay, Menyhert : 39, *604*.
Lorenzo Magnificul (*v.* Medici, Lorenzo de).
Luca, Ioan : 234.
Luca, Nicolae : 234.
Lucaciu, V. : 89, 191, 214—216, 245, 269, *273*, *275*, *617*, *627*, *631*.
Ludovic II : 105, 130.
Ludovic XVI : 337.
Ludovic I de Anjou : 129, 177, 304, 512, 706.
Lungu, Teodor : 234.
Lupaş, Ioan : *604*.
Lupu, Alexandru : 225.
Lupu, Gheorghe : 225.
Lupu, Gheorghe (învăţător) : 225.
Lupu, Ioan : 235.
Lupu, Simion : 225.
Luther, Martin : 152.

M

Macavei, Alexandru : 226.
Macavei, Aviron : 224.
Macavei, Ioan : *226*.
Macavei, Ioan (tribunist) : 206.
Macavei, Ioan S. : 224.
Macavei, Moise : 224.
Macavei, Nicolae : 224.
Macaveiu, Petru : *227*.
Macaveiu a Huhului, Nicolae : 231.
Maior, Grigore : 501, 503—505, 697—699.
Maior, Petru : 16, 53, 170, 307, 327, 591, *610*, *622*, *767*, *768*.
Maiorescu, Ion : 54, 540, 591, 594, *657*, *727*, *768*, *770*.
Maiorescu, T. L. : *82*, *83*, 593, 594, *602*, *650*, *651*, *657*, *770*.
Mandrea, G. : 403, 409, 451, *644—648*.
Mangra, Vasile : 206, *651*, *657*.
Manliu (d-na) : 212.
Manole, Diamandi : 94, 208, 241, 250, 271, *630*.
Manovici (familie) : 230.
Manovici, Dumitru : 230.
Manovici, Ioan : 236.
Manovici, Moise : 230.
Manovici, Petru : 231.
Manovici, Rafila : 230.
Manuilovici (*v.* Maxim Manuilovici).
Marcu, Constantin : 230.
Marcu, Nicolae : 238.
Marcu, Romul : 230.
Marcu, Sofia : 230.
Marcu a lui Şandor, Alexandru : 234.
Marcus Aurelius : 476, 678.
Maria (soţia lui Constantin Brîncoveanu) : 410, 447.
Maria de Anjou : 103.
Maria Tereza : 49, 50, 124, 137, 160, 161, 167, 282, 295, 334—336, 365, 384—386, 388, 494, 499, *606*, *607*, 692, 696, 699.
Marian, Simeon Florea : 548, 733.

Marienescu, Atanasie M. : 548, 551, 733, 735.
Marțius, Dionisiu : 237.
Marțius, Ioan : 238.
Marx, Karl : *635*, *636*, *655*.
Massoff, Ioan : *638*.
Mateeș, Dionisie : 235.
Matei Basarab : 327, 409—411, 414, 415, 418, 419, 421, 424, 431, 433, 437, 444, 449, 487, 687.
Matei Corvin : 103, 105, 127—130, 146, 149, 150, 177.
Matei II de Habsburg : 152.
Matei, Iosif : 235.
Matias, Ioan : 234.
Mavrocordat, Nicolae : 418.
Mavrogheni, Nicolae : 433.
Maxim Manuilovici : 507, 702.
Mărculescu, Artemius : 227.
Mecea, Pătruț : 237.
Medici (familie) : 177.
Medici, Lorenzo (Laurențiu Magnificul) : 177.
Mehedințeanu (familie) : 409.
Mera, I. T. : 219, 269, 270, 274, 275.
Meteșan al lui Ioan, Nicolae : 232.
Meteșiu, Augustin : 231.
Metodiu : 152.
Metternich (Metternich-Winneburg), Klemens : 168, 387.
Mețianu (protopop) : 83, *615*.
Mețianu, Ioan : 80, 83, 97, *612*, *615*.
Micle, Veronica : *602*.
Micu (Clain, Klein), Ioan Inocențiu : 160, 161, 163, 170, 311, 312, 327, 336, 374, 384, 385, 493, 495, 497, 501—505, *621*, *622*, *642*, 691—694, 697, 698.
Micu, Samuil : 53, 591, *610*, *622*, 767.
Mihai Viteazul : 105, 131—133, 151—155, 176, 201, 290, 304, 305, 333, 411, 421.
Mihali, Teodor : 269, 274, *627*.
Miheț, Mihai : 229.
Mihet, Petru : 229.
Mihețiu, Ioan : 228.
Mihnea III sau Mihail Radu (Radu cel Tînăr) : 420.
Mihnea Turcitul : 433, 449.
Mihon, Constantin : 228.
Mihon, Gheorghe : 228.
Mihon, Mihai : 228.
Millo, Matei : 316, 379.
Mircea cel Bătrîn : 429, 439, 449.
Miron (v. Romanul, Miron).
Mîrza, Gheorghe : 227.
Mladin, Peti : 238.
Mocan, Teodor : 228.
Mocioni (Mocsonyi) (familie) : 91, 92, 98, 214, 247.
Mocioni (Mocsonyi), Alexandru : 89—94, 96—99, 102, 190—192, 198, 206, 214, 240, 250, *612*, *615*, *616*.
Mocioni (Mocsonyi), Andrei : 584, 762.
Mocioni (Mocsonyi), Anton : 288, 289, 584, *637*, 762.
Mocioni (Mocsonyi), Petru : 584, 762.
Moga, Ioan : 168.
Moga, Ioan (agricultor) : 235.
Moga, Vasile : 243, 307, 339, 387, 505, 582, 700, 761.
Mogoș (vornic) : 420.

Mohamed II (Amurad) : 148.
Moise (vodă Basarab) : 432.
Moise, Ioan : 234.
Moldovan, Nicolae : 237.
Moldovan, Samuil : 238.
Moldovan, Simion : 237.
Moldovan, V. : *635*.
Moldovan, Valerica : 234.
Moldovan, Dionisiu : 237.
Moldoveanu, Nicolae : 227.
Moldoveanu, Nicolae (minier) : 236.
Montesquieu, Charles de Secondat, baron de la Brède et de : *606*.
Morariu (*v.* Andrieviciu-Morariu, Silvestru).
Moraru, Nicolae : 236.
Morfill, W. R. : *618*.
Moritz de Saxa : 176.
Mostiu, Ioan : 226.
Motora, Ioan : 227.
Motora, Mihail : 228.
Motora, Octavia R. : 227.
Movilă (familie) : 512, 705.
Movilă, Ieremie : 133.
Mucea, Nicolae : 228.
Mucea, Teodor : 228.
Mudron, Paul : *628*.
Mumuianu, Nicolae : 418.
Muntea, Nicolae : 228.
Munteanu, Corneliu : 226.
Munteanu, Ioan : 237.
Munteanu, Ioan (învăţător) : 224.
Murăşeanu, Iacob : 26.
Mureşianu, Aurel : 198.
Muşa a Onului, Nuţu : 231.
Muşat, Sava Livera : 442.
Muţiu, Iuliu : 227.

N

Naicu, Ioan : 224.
Napău, Avram : 228.
Napău, Ioan : 228.
Napoleon I Bonaparte : 135, 168.
Napragy, Dimitrie : 153—155, 162.
Neagoe, Basarab : 410, 420, 428.
Neagu, Ioaniţiu : 237.
Neamţu, G. : *651*.
Necşa, Nicolae : 235.
Necşiu, Nicolae : 230.
Negruzzi, Costache : 551, 735.
Negruzzi, Iacob : 548, 733.
Neofit (mitropolit) : 422.
Nichitici (Nikitics, Nikiticz) Ghedeon : 165, 504, 699.
Nicoară, Lucreţia : 232.
Nicoară, Moise : 307, 327.
Nicoară, Sabin : 232.
Nicodim (călugăr) : 428.
Nicola, Petru : 227.
Nicolae, Ştefan : 236.
Nicolae din Ianina (vernic) : 420.
Nifon (mitropolit) : 423.
Nilles, Nicolao : 157, 158, 620.
Novacovici, Dionisie : 162, 163, 307, 498, 500, 501, 695, 697.

O

Obădău, Nicolae : 234.
Obedeanu (familie) : 412.
Obedeanu, Pîrvu (vel armaş) : 423.
Odobescu, Alexandru : 594, 770.
Olariu, Mihail : 228.
Ometa, Ilie : 234.

Onițiu, Sava : 233.
Onițiu, Vespasian : 233.
Onițiu, Victoria : 233.
Oprișa, Ioan : 232.
Oprișa, Ioan (bărdaș) : 232.
Oprișa, Nicolae : 233.
Oprișa, Pavel : 234.
Orlea, Teodor : 233.
Oros, Terezia : 231.
Otto I cel Mare (Othon cel Mare) : 121.
Oțel, Toma : 233.
Oțetea, Andrei : *604*.

P

Pann, Anton : 545, 548, 551, 731, 733, 736.
Panța, Filimon : 233.
Panu, Anastase : *620*.
Papa (postelnic) : 410.
Papiu, Alexandru : 230.
Papiu, Lucreția : 230.
Papiu-Ilarian, Alexandru : 592, 768.
Pascaly, Mihail : 316, 379.
Pașcu, Ioan : 233.
Patachi (Pataki, *v.* Giurgiu de Pataki, Ioan).
Patiția (familie).
Patiția, Rubin : 269, 274, *627*.
Pavel (Paul) Chinezu : 176.
Păcurariu, Nicolae : 235.
Păcurariu, Silvia : 235.
Părăianu, Stoica : 416.
Perian, George : 235.
Perian, Petru : 235.
Petru (conducător al răscoalei vlaho-bulgare) : 143.
Petru Aron : 133.
Petru Aron (*v.* Aaron, Petru Pavel).
Petru cel Mare : 136, 137, 335.
Petru Cercel : 440.
Petru Rareș : **105**.
Petru Șchiopul : 413.
Petrușe, Vasile : 228.
Pleșa, Gheorghe : 236.
Pleșa, Vasile : 232.
Pič, Jos. Ladislau : 100, **169**, 488, *620*, *655*, 687.
Pipoșiu (Pipoș), Pompiliu : 206, 208, *625*.
Pitic, Iuliu : 227.
Pitic, Nicolae : 230.
Pitic, Pompiliu : 232.
Pîrvu (mare clucer) : 413.
Pîrvu (proprietar) : 324, 325.
Pîrvu (vornic) : 411.
Plic, Gheorghe : 230.
Poenaru, Ilie : 237.
Pogan, Ștefan : 229.
Policarp (arhimandrit) : 417.
Pompiliu, Miron : 548, 733.
Poniatowski, Stanislaw : 137.
Pop (Popa), Gheorghe : 637.
Pop, Laurențiu : *226*.
Pop, Leonida : 93.
Pop, Lucreția : 235.
Pop, Nicolae : 235.
Pop de Bășești, Gheorghe : 191, 219, 269, 213, *617*, *627*, *628*.
Pop Păcurariu, Corneliu : 206.
Popa, Avram : 233.
Popa, Gheorghe : 225.
Popa, Gheorghe (deputat) : 341.
Popa, Nicolae : 235.
Popa, Teodor : 234.
Popa-Necșa, Ioan : 217—219, 256, 260—265, 267—269, 270, 273, *626*.

Popasu, Ioan : 582, *651*, 761.
Popea, Nicolae : 11, 14, 16, 18, 19, 32, 33, 35, 40—42, 82, 197, 199, 506, 584, 593, *601—605*, *652*, 701, 762, 769.
Popescu, Iosif : 330, 548, 733.
Popescu, Lucreţia : 235.
Popescu, Simion : 237.
Popescu, Valeria : 235.
Popovici, Aurel C. : **214—217**, 219, 240, 245, 269, 274, 275, *628*, *629*, *638*.
Popovici, Dimitrie : *631*.
Popovici, George (Gheorghe) : 219, 269, 274.
Popovici, Petru : 237.
Popovici, Petru (miner) : 238.
Popovici, Sava : *604*.
Popovici, Silvia : 237.
Popovici-Barcianu, Daniil : 217—219, 269, 274, 275, *627*, *631*.
Popp, Emil : 233.
Popp, Ioan : 227.
Popp, Maria : 236.
Popp, Roma : 233.
Poruţiu, Iuliu : 228.
Poşogan, Avram : 231.
Poşogan, Gheorghe : 231.
Praţia, Gh. : 225.
Praţie, Moise : 225.
Preda (spătar) : 414.
Preda, Basiliu : 227.
Preda, Sabina : 227.
Pripon (familie) : 231.
Pripon, Gheorghe : 238.
Pripon, Gheorghe (agricultor) : 236.
Pripon, Ioan (I) : 232.
Pripon, Ioan (II) : 238.
Pripon, Nicolae : 238.
Pripon, Petru : 231.
Pripon, Simion : 238.
Pripon, Simion (participant la Revoluţia din 1848) : 231.
Prochaska, Karl : *649*.
Prodan, David : *632*.
Pufendorf, Samuel : *606*.
Pumnul, Aron : 514, 591, *652*, *657*, 707, 768.
Puşcariu (familia) : 237.
Puşcariu, Ilarion : 577, *604*, *651*, *653*, 757.
Puşcariu (familie) : 237.

R

Radegais (căpetenie a vandalilor) : 116.
Radu I (Radu-vodă Negru) : 424.
Radu cel Mare : 433.
Radu cel Tînăr (*v.* Mihnea III sau Mihail Radu) : 409, 410, 413.
Radu Şerban : 409, 410, 413.
Raiačič (Raiacici), Iosif : 13, 20, *602*.
Rainer (arhiduce) : 589, 766.
Rákóczy, Francisc : 156, 334, 335.
Rákóczy, Francisc II : 48, 176.
Rákóczy, Gheorghe II : 155, 156,
Rancea, Andrei : 232.
Rancea, Gavril : 232.
Ranzano, Pietro : 123, 150, *620*.
Rath, Gerhard von : 577, 579, *653*, 758, 759.
Raţiu, Basiliu : 219, 269, 274.
Raţiu, Ioan : 191—193, 195, 198, 199, 203, 205—207, 210, 211, 213, 216—223, 240—242, 249, 252, 253, 255, 257—260, 266,

267—270, 272—276, *617*, *624*, *626*, *627*, *630*, *631*.
Răducanu (jupan) : 409.
Răsiga, Ioan : 229.
Răsiga, Mihai : 229.
Rebreanu, Liviu : 613.
Rednic, Atanasie : 498, 501—503, 695, 697—699.
Reissenberger, Ludwig : 577, 757.
Roesler (Rösler), Robert : 169, 475, *620*, *621*, *654*, *655*, 678.
Roman, Dionise : *627*.
Roman, Visarion : 331, *604*.
Romanul, Miron : 80, 82, 86, 97, 190, 191, 197, 201—203, *612*, *616*, *630*.
Romanzow (*v.* Rumianţev, P. A.).
Rosetti, Nicolae : 429.
Rosetti, Theodor : 594, *651*, 770.
Roşca, D. D. : *604*.
Rousseau, Jean-Jacques : *606*.
Rudolf II : 132, 133.
Rumianţev, P. A. : 139.
Ruric : 121.
Russ, Vasilie : 233.
Russu, Ioan : 234.
Russu-Şirianu, Ioan : 211, 222, 274, 289, 332, 355, *625*, *628*, *631*, *641—643*.

S

Sabo, Alexandru : 238.
Sabo, Gheorghe : 238.
Sacadat, Ioan : 501, 697.
Sandu (ţăran) : 413.
Sara (donatoare de proprietăţi în 1213) : 144.
Schmidt, Wilhelm : 524, *652*, 715.
Schott, Albert : 550, 735.
Schott, Arthur : 550, 735.
Schuller, Johann Karl : 548, 551, *652*, 733, 735.
Scrob, Constantin : 231.
Scrob, Gheorghe : 228.
Sentgiorgi (comite) : 146.
Sicoe, Avram : 236.
Sicoe, Gherasim : 236.
Sigismund I de Luxemburg : 103, 148.
Sima a lui Ioan, Grigore : 239.
Simedrea, Gavril G. : 235.
Simedrea, Silvia : 235.
Simeon I (cneaz) : 120, 121.
Simion (servitor) : 35.
Simu, Eugenia : 230.
Simu, Lazăr : 236.
Simu, Petru : 230.
Sîrbu, Aurelia : 231.
Sîrbu, Avram : 225.
Sîrbu, Carolina : 225.
Sîrbu, Elisaveta : 231.
Sîrbu, Ioan : 232.
Sîrbu, Ioan (proprietar) : 226.
Sîrbu, Ioniţă : 231.
Sîrbu, Letiţia : 231.
Sîrbu, Minerva : 231.
Sîrbu, Moise : 231.
Sîrbu, Neti : 237.
Sîrbu, Nicolae : 231.
Sîrbu, Nicolae (zidar) : 234.
Sîrbu, Petru : 231.
Sîrbu, Teodor : 225.
Slavici, Ioan : 12, 403, 409, 451, *601—605*, *607—610*, *612—658*, *660*.
Snop, Nicolae : 237.
Sobieski, Jan : 48.
Socaciu, Alexandru : 237.
Sofronie (arhimandrit) : 416.

Soliman (Suleiman)I (II) Magnificul : 105, 130, 176.
Stamati, C. : 551, 735.
Stan, Dumitru : 228.
Stan, Iosif : 228.
Stanca (soţia spătarului Preda) : 414.
Stanca, Ana : 235.
Stanca, Petru : 235.
Stanca, Sebastian : 235.
Stanciu, Ioan : 233.
Stanciu, Maria : 233.
Stănescu, Mircea B. : 347, 348, *637*.
Stoica, Andrei : 232.
Stratimirovici, Ştefan : 507, 702.
Straussenburg, Arz von : 256.
Străjanu, Iacob : 227.
Sturdza, Dimitrie A. : 82, 83, 210, 212, 512, 594, 705, 770.
Sturza, Solomon : 238.
Suciu, Aurel : 219, 269, 274, 275, *627*.
Suleiman (*v.* Soliman).
Sulzer, Franz Joseph : 168, *620*.
Sviastoslav (Svietoslav) (cneaz) : 121.
Szabó, Ioan : 80.
Szántó, Sándor : 256.
Szentgiorgi (comite) : 146.
Szilagy, Mihail : 146.
Szögyenni, Marech : 288.

Ş

Şaguna, Andrei : 11, 13—18, 20, 22, 24—26, 28—43, 82, 171, 195, 199, 200, 245, 307, 308, 345, 346, 353, 372, 378, 385, 398, 484, 497, 506—509, 514, 580—582, 584, 593, 594, *601—605*, *625*, *642*, *651*, *652*, 679, 685, 694, 701—703, 707, 759—762, 769, 770.
Şaguna, Anastasia : 16.
Şaguna, Naum : 16, 507, 701.
Şerb, Gheorghe : *612*.
Şincai, Gheorghe : 53, 155, 170, 327, 486, 591, *610*, *620*, *622*, 686, 767.
Şoica, Ioan : 228.
Şoica, Iosif : 229.
Şoimescu, Sava : *640*.
Şoit, Ionuţiu : 237.
Şoit, Moise : 232.
Şoitu, Ioan : 231.
Ştefan (episcop) : 448.
Ştefan (mare ban) : 413.
Ştefan (mitropolit) : 327.
Ştefan I cel Sfînt : 121, 128, 139, 140, 143, 333.
Ştefan V (rege al Ungariei) : 146.
Ştefan cel Mare : 103—105.
Ştefan Răzvan : **132, 133, 154.**
Ştefanelli, T. V. : 511, 704.
Ştirbei, Cernică (vornic) : 444.
Şuluţiu, Alexandru Şt. : 239.
Şuluţiu, Aureliu Şt. : 226.
Şuluţiu, Dionisiu : 237.
Şuluţiu, Gheorghe Şt. : 227.
Şuluţiu, Petru : 237.
Şuluţiu-Şterca, Alexandru : 21, 27, 172, 195, 508, 509, 581, 584, *633*, *651*, 703, 760, 762.

T

Tabajdy, Károly („Tabajdy-Paşa") : 244, 351, *637*.
Tardini, Fany : 379.

Telegdy, Ştefan : 150.
Teleguţu, Alexandru : 236.
Temurdşi (*v.* Gingis-han).
Teodor Coriatovici : 118, 364.
Teodorescu, G. Dem. : 546, 551, 552, *732*, *736*.
Teodoric (episcop al cumanilor) : 144.
Teodosie (mitropolit) : 414, 417, 423, 434, 445.
Teofil (mitropolit) : 157, 158, 306, 479, 489, 491, 680, 686, 689.
Tertulian (Quintus Florens Tertullianus) : 477, 679.
Theiner, Augustino : 122, 143, 144, *620*.
Thököly (Tököly), Emeric : 48, 134, 176.
Thruth (Thulh) : 120.
Thun, Leopold Leo : *27*, *604*.
Thuróczi (Thuróczy), Ioan : 117, 121, *620*.
Tisza, Kálmán (Coloman) : 84, 90, 246, 343, 346, 350, 351, 353.
Tiulescu, Minodora : 237.
Tiulescu, Sofia : 234.
Tocilescu, Grigore : *652*.
Todea, Dumitru : 226.
Todea, Ioan : 227.
Toderaş, Avram : 232.
Toderaş, Dumitru : 232.
Toderaş, Rafila : 232.
Toderaş, Saveta : 232.
Toderaş, Toader : 232.
Todescu, Ilariu : 226.
Todescu, Ioan : 225.
Todescu, Valeria : 226.
Toma (voievod) : 147.
Toma, Dumitru : 226.
Toma, Gheorghe : 225.
Toma, Ioan : 225.
Tomori, Paul : 176.
Tomuşiu, Gheorghe : 226.
Tomuşiu, Simion : 226.
Tordăşianu, Victor : *270*, *274*.
Traian (Marcus Ulpius Trajanus) : 115, 116, 120, 136, 162.
Trapşa (Trapşia), Mihail : 93.
Trifonescu, Adam : 229.
Tripon, Gavril : 219, 269, 274, *631*.
Tuhutum : 128.
Tuhuţ, Alexandru : 227.
Tuhuţ, Alexandru (inspector) : 226.
Tuhuţ, Gheorghe : 237.
Tuhuţiu, Gheorghe : 228.

Ţ

Ţap, Gheorghe : 226.
Ţăndrău, Ioan : 225.
Ţăndrău Dubiciu, Nicolae : 225.
Ţepeş (*v.* Vlad Ţepeş).
Ţichindeal, Dimitrie : 381.
Ţiru (pseudonim) : 260.

U

Ugron, Gabor : 101.
Ureche, Grigore : 512, *706*.
Urechiă, V. A. : 212, *644—648*.
Uselac : 101.

V

V.A.Ar. : 260.
Vancea de Buteasa, Ioan : 80, 582, *651*, 760.

Varlaam : 422, 434.
Vasilco, I. : *651.*
Vasile (servitor) : 35.
Vasile II Bulgaroctonul : 139.
Vasile Lupu : 148, 436, 488, 687.
Vasiu, Ilie : 236.
Vasiu, Iuliana : *237.*
Vatamaniuc, D. : *603*, *607*, *612*, *618*, *631*, *651.*
Veliciu, Mihai : 219, 270, 274, 275, *627.*
Verancsics, Anton Verantius (Antonius) : 167.
Verböczy, Ștefan : 150, 167.
Vesa, Nicolae : 228.
Vesea, Vasile : 228.
Veselie, Ioan : 234.
Vișa, Ioan : 237.
Vitca, Teodor : 227.
Vîjdea, Dumitru : 236.
Vîjdea, Teodor : 236.
Vlach, Matias : 233.
Vlad I Dracul : 429.
Vlad „Înecatul" : 445.
Vlad Țepeș : 103, 104, 429.
Vladislav I : 150.
Vlahovici, Daniel : 514, 707.
Voileanu, Matei : *604.*
Voltaire (François-Marie Arouet) : *606.*
Vulcan, Iosif : 318, 329, 548, 733.
Vulcan, Samuil : 327.

W

Weber, J. J. : 515, *708.*

Z

Zágoni, Gábor : 261—265, 267, 269.
Zamoyski (Zamoiscky), Jan : 132.
Zápolya (Zapolea), Ioan : 105, 130, 150, 162, 176, 333.
Zápolya (Zapolea), Ștefan : 130.
Zăhuțiu, Constantin : 230.
Zăhuțiu, Gheorghe : 229.
Zăhuțiu, Nicolae : 229.
Zena, Ilie : 234.
Zirny (erou slav) : 176.
Zlătnean, Vasile : 237.
Zlătneanu, Vesalon : 237.

II. INDICE DE NUMIRI GEOGRAFICE ȘI ISTORICE

A

Abauj : 58.
Abrud : 114, 115, 166, 226, 227, 281, 318, 363, 456, 457, 530, 533, 661, 662, 720, 721.
Abrud-Roșia : 224.
Abrud-Sat : 237.
Adrianopol : 143.
Aiud : 285, 592, 768.
Alba (comitat) : 125.
Alba-de-Jos : 58, 471, 674.
Alba-Iulia (Bălgrad) : 113, 115, 120—122, 124—128, 134, 135, 141, 143, 144, 147, 151—154, 158, 159, 279, 285, 299, 305, 306, 308, 327, 333, 372, 374, 425, 456, 461, 463, 484, 486, 490, 491, 493, 496, 497, 585, *650*, 662, 665, 667, 685, 686, 689—691, 693, 694, 763.
Alba-Regală : 121, 127, 140, 141, 146, 156.
Albac : 227.
Alpii Transilvani : 112, 359, 455, 661.
America : 60, 370, 398, 642.
Anvers : 628.
Apuseni (*v.* Munții Apuseni).
Arad : 83, 172, 279, 287, 293, 307—309, 313, 314, 317, 318, 323, 329, 332, 339, 351, 363, 364, 368, 371—373, 376, 377, 379, 382, 456, 463, 464, 468, 469, 509, 519, 533, 534, 536, 547, 560, 568, 573, 577, 584, 585, 587, *631*, *634*, *635*, *637*, *651*, *653*, 662, 667, 668, 671, 672, 703, 711, 721, 722, 724, 733, 742, 743, 749, 754, 757, 762, 763, 765.
Ardeal (*v.* Transilvania).
Argeș (district) : *645*.
Argeș (rîu) : 284, 422.
Argeșel : 449.
Arhanghel (mănăstire) : 408, 416.
Arieș : 113, 285, 360, 362, 461, 463, 665, 667.
Arnota : 408, 413, 414, 432, 438, 439.
Arva (oraș) : 58.

Athos (Muntele Athos, Sfîntul Munte) : 405, 418.
Augsburg : *657*.
Austria : 21 25, 39, 84, 102, 105—108, 136—139, 168, 180, 182, 184, 192, 200—202, 207, 299, 332, 342, 350, 391, 513, 514, 571, *629*, *636*, *649*, *650*, 707, 752.
Austro-Ungaria (*v.* Imperiul Austro-Ungar).
Avrig : 54.

B

Bacău : 144, 280.
Baia : 104.
Baia-de-Aramă : 280, 413.
Baia-de-Aramă (mănăstire) : 280, 413.
Baia-de-Arieş (Ofenbaia) : 227, 233, 279, 360, 531, 720.
Baia-Mare : 122, 154, 279, 290—292, 299.
Balaton : 121.
Balcani : 112, 143, 169, 359.
Balta Pasărea : 446.
Balta Snagov : 422, 424.
Balta Vlăsiei : 444.
Banat : 48, 87, 144, 156, 279, 282, 284, 292—295, 297—302, 306, 309, 316, 317, 319, 322, 334, 337, 341, 345, 362, 364, 369, 371, 372, 375, 379, 387, 465, 505, 517—520, 527, 528, 533—536, 539—541, 547, 550, 553, 556, 560, 562, 564, 569, 570, 577, 578, 582—584, 586, *634*, *636*, *659*, *669*, 700, 710—712, 717, 718, 721—724, 727, 728, 732, 735, 738—740, 743, 744, 746, 748, 750, 751, 757, 761, 762, 764.
Basarabia : 136, 541, 728.
Bavaria : 334, 335.
Băiţa : 235.
Bălgrad (*v.* Alba-Iulia).
Bălţăteşti : 280.
Bechesghiula : 519, 711.
Bega : 362.
Beiuş : 126, 154, 282, 287, 312, 363, 377, 497, 519, 533, 587, 694, 711, 722, 765.
Belgrad : 101, 136, 149, 286, 299, 311, 364.
Belinţi : 293.
Berlin : 70, 548, 594, *628*, *654*, 733, 770.
Beşteleiu (mănăstire) : 408, 417.
Bicaz : 362.
Bihor : 126, 135, 280, 287, 461, 661, 666.
Biri : 573, 754.
Biserica Albă : 364.
Biserica de la Curtea-de-Argeş : 419, 423, 427, 437.
Biserica dintr-un Lemn : 415, 428, 432, 433, 442, 446.
Biserica Domnească (Cîmpulung) : 423, 424.
Biserica Ionaşcu : 423, 424.
Biserica Metropolitană din Tîrgovişte : 423.
Biserica Snagovului : 423, 426, 440.
Bistra : 114, 231.
Bistricioara : 432.
Bistriţa (district, Transilvania) : 460, 498, 533, 665, 695, 722.
Bistriţa (mănăstire, Muntenia) : 280, 413, 426, 428, 432, 447.

Bistriţa (oraş, Transilvania) : 119, 285, 297, 371, 463, 667, 668.
Bistriţa (rîu, Galiţia) : 112.
Bistriţa (rîu, Moldova) : 113, 115.
Bistriţa (rîu, Transilvania) : 114, 115, 361.
Birgău : 115, 119, 122, 143, 163, 361, 365, 455, 661.
Birsa (v. Ţara Bîrsei).
Birzava : 114.
Blaj (Blaş) : 13, 80, 160, 170—172, 279, 308, 309, 312, 313, 327—330, 336, 338, 361, 371, 375, 377, 381, 384, 389, 486, 495—497, 501, 503, 505, 508, 583, 587, 591—594, *603*, *621*, *634*, *650*, *651*, *657*, 686, 693, 694, 697, 700, 702, 703, 762, 765, 767, 768, 769.
Blăjeni : 235.
Boemia : 136.
Borsec : 458, 663.
Borsod : 58.
Borşa : 72, 113, 115, 122, 123, 363.
Bosnia : *649*.
Böszömeny : 290.
Brad : 233, 279, 312, 363, 377, **587**, **765**.
Bran : 362.
Braşov : 26, 82, 95, 119, 247, 249, 295, 297—299, 301, 311—313, 318, 329, 370, 371, 377, 379, 381, 382, 463, 464, 468, 469, 518, 521, 524, 536, 551, 582, 583, 585—587, *621*, *634*, 667, 668, 671—673, 711, 712, 715, 724, 736, 761, 762, 763, 765.
Bratocea : 435.
Brăila : 131.
Bretila : 115.
Britania : 116.
Bucea : 455, 661.
Bucegi : 458, 663.
Bucerdea : 54.
Bucium : 224.
Bucium-Cerbu : 225.
Bucium-Izbita : 225.
Bucium-Poieni : 225.
Bucium-Saşa : 224.
Bucium-Sat : 225.
Buciumeni : 530, 720.
Bucovăţ : 408, 412.
Bucovăţul-Nou : 413, 438, 439.
Bucovina : 54, 113, 165, 181, 207, 208, 280, 286, 291, 329, 336, 510—515, 519, 526, 527, 533—536, 540, 548, 551, 554, 556, 562, 564, 571, 576, 578, 584, 592, 593, *607*, *610*, *621*, *647*, ***649***, *650*, *656*, 661, 704—708, 711, 717, 722—724, 727, 733, 736, 738—740, 744—746, 748, 752, 756, 758, 762, 768, 769.
Bucureşti : 54, 81, 101, 107, 120, 192, 204, 209—213, 240, 242, 246, 248, 251—253, 257, 258, 260, 272, 284, 291, 307, 317, 329—331, 354, 372, 421, 424, 444, 446, 488, 490, 545, 546, 550, 551, 553, 564, 576, 591, 592, *602—608*, *611*, *616—618*, *624*, *625*, *632*, *636*, *638—640*, *644*, *648*, *649*, *650—652*, *655*, *656*, 688, 689, 731, 732, 735—737, 746, 756, 768, 769.
Bucureşti (Transilvania) : 281.
Budapesta (Buda-Pesta) : 16, 39, 42, 48, 69, 79—82, 84—87,

89, 90, 91, 97—98, 101, 102, 104, 113, 118, 121, 123, 129, 131, 134, 150, 162, 176, 182, 185, 186, 248, 292, 298, 299, 312, 315, 329, 349, 374, 397, 467, 470, 473, 498, 507, 548, 551, 588, 591, *603*, *610—614*, *617*, *620—621*, *624*, *628*, *633*, *643*, *653*, 670, 676, 695, 697, 702, 733, 735, 765.

Bulgaria : 60, 101, 120, 156, 184, 466, 521, 669, 712.

Buliga (mănăstire) : 408, 417, 436.

Bunea (mănăstire) : 442, 443.

Buteni : 279, 457, 662.

Butin : 559, 742.

Buzău : 133, 362.

C

Cadrilater (Boemia) : 136, 359.

Calca (*v.* Kalka).

Capitala (*v.* București).

Capnic : 279.

Caransebeș : *47*, *119*, *127*, *154*, 156, 164, 172, 182, 279, 281, 292, 295, 309, 329, 373, 376, 382, 456, 459, 509, 519, 533, 536, 570, 573, 578, 582, 583, 587, *614*, *650*, *651*, *656*, 664, *703*, *711*, *722*, *724*, *751*, *754*, 757, 761, 765.

Caraș : 471, 570, 674, 751.

Carei : *290*.

Carlovăț, Carlovit (*v.* Karlowitz).

Carpați : 25, 38, 39, 41, 55, 68, 72, 76, 77, 81, 83, 86, 102, 111—118, 121—123, 132, 137, 138, 140, 151, 152, 159, 161, 162, 169, 170, 175, 177, 184, 192, 201, 246, 287, 359, 360, 362, 366, 383, 455, 456, 458, 460, 462, 466, 475, 477, 486, 512, 520, 521, *604*, *633*, *634*, 657, 661, 662—666, 670, 677, 679, 686, 706, 712.

Carpații Răsăriteni : 455, *661*.

Cașovia : 122.

Căldărușani : 422, 442, 444.

Căliman, Călimani, Calimani (*v.* Munții Călimani).

Călimănești : 442.

Cărbunești : *280*, *431*.

Cărpiniș : 225, 226, 230, 231, 238.

Ceahlău : *360*.

Cehoslovacia : *649*.

Cenad : 519, 711.

Cerna : *292*.

Cerna Bistryca : 112.

Cernauca : 593, 769.

Cernăuți : *30*, *54*, *308*, *329*, 514, 548, 583, 589, 592, 593, *625*, *646*, *647*, *652*, 707, 733, 762, *766*, *768*, *769*.

Cernica : 442, 444.

Certege : 229.

Cetatea : *461*, *665*.

Cetatea Albă (*v.* Alba-Iulia).

Cetatea Romanilor : 226.

Cetățuia (Rîmnicu-Vîlcea) : 422, 423.

Cheia (mănăstire) : 435.

Chilia : 131.

Chioar (Chiuar) : 154, 279, 281, 282, 289—291, 302, 471, 570, 674, 751.

Chizătău : 634.

Cibin : 113.

Cindrel : 113.
Cioara : 233.
Cioara-de-Sus : 233.
Ciocanu (mănăstire) : 442, 443.
Ciocadia : 431.
Cioclovina (schit) : 428, 442, 443.
Ciuc : 282, 362, 463, 464, 468, 667, 668, 671.
Ciucea : 114, 117, 119, 128, 134, 166, 279, 281, 287, 291, 363, 460, 665.
Cimpeni : 224, 227, 228, 230.
Cimpia (Munţii Apuseni) : 456, 462, 661, 666.
Cimpia Aradului : 297, 302, 305, 317, 363, 653.
Cîmpia Filaretului : 322.
Cimpia Mierlei (v. Kosovopolje).
Cimpia Transilvană (Cîmpia Ardealului) : 285, 362, 460, 465, 665, 669.
Cîmpia Ungară (Cîmpia Ţării Ungureşti, Șesul Ţării Ungureşti, Puszta) : 135, 272, 281, 282, 292, 295, 362, 364, 365, 369, 371, 536, 539, 541, 724, 727.
Cimpulung : 280, 423, 424, 436, 443, 449, *645*.
Cîmpulung Moldovenesc : 114, 519, 534, 536, 563, 711, 722, 724, 745.
Cineni (Cîineni) : 280.
Clocociov (mănăstire) : 408, 418.
Clocotici : 280.
Cluj : 123, 125, 153, 168, 214, 216, 220, 240, 256, 260, 279, 285, 286, 295, 299, 309, 361, 362, 364, 456, 463, 469, 517, 519, 583, *614*, *627*, *629*, *632*, *635*, 662, 667, 672, 710, 711, 762.
Colentina : 421, 444.
Colonia : 130, 150, *620*.
Comlauş (Cumlăuş) : 293, 511, 519, 521, 540, 711, 713, 727.
Constantinopol : 24, 148, 156, 306, 371, 485, 513, 685, 706.
Corbu : 533, 722.
Cosovo (v. Kosovopolje).
Cozia : 280, 438—440, 442, 448, *645*.
Craina : 571, 752.
Craiova : 54, 412, 422, 426, 592, 594, 768, 770.
Crasna (comitat în Transilvania) : 126, 154, 570, 593, 751, 769.
Crasna (localitate în Muntenia) : 286.
Crasna (mînăstire) : 280, 428, 431.
Cristur-Crişeni (Sălaj) : 460, 519, 665, 711.
Criș, Crişuri : 124, 281, 285, 286, 291, 292, 296, 302, 307, 309, 362, 364, 367, 368, 372, 373, 375, 377, 380, 397, 456, 457, 460, 518, 519, 560, 574, 662, 665, 711, 743, 755.
Crişul Alb : 363, 367, 377, 463, 667.
Crişul Negru : 114, 363, 377, 463, 667.
Crişul Repede : 281, 289, 363, 463, 667.
Croaţia : 128, 142, 352, 387, 397, 493, 571, 691, 752.
Csik-Szt.-Domokos (*v.* Sindominic).
Cumania : 123, 144, 290, 478, 484, 680, 684.

Curcubăta : 360, 361, 363.
Curtea-de-Argeş : 280, 426, 442, 445.

D

Dacia : 114, 116, 168, 170, 475—477, 593, *654*, *655*, 678, 679, 769.
Dalmaţia : 142, 156, 571, *649*, 752.
Darmstadt : 515, 653, 708.
Dealu (*v.* Mănăstirea Dealu).
Debreţin (Dobriţin) : 290, 341, 463, 464, 469, 533, 667, 668, 672, 721.
Dej : 114, 119, 122, 123, 153, 247, 279, 285, 289, 292, 361.
Deleni : 408, 419.
Detunata : 461, 665.
Deva : 114, 279, 360—362.
Ditrău : 283.
Dîmboviţa : 280, 284, *645*.
Dobîca : 125, 471, 674.
Dobrogea : 466, 520, 521, 524, 548, 551, *601*, 669, 712, 715, 733, 735, 756.
Dolj : *645*.
Dorna : 115, 511, 705.
Dorohoi : 280, 289, *632*.
Dragomirna : *647*.
Dragoslave : 443.
Drăgăşani : 438, 448.
Dulcele : 533, 722.
Dunăre : 102, 106, 112—116, 118, 121, 124, 129—131, 133, 134, 136, 144, 148, 149, 151, 155, 156, 169, 175, 182, 281, 302, 335, 359, 362, 364, 398, 404, 426, 429, 456, 476, 486, 520, 521, 564, 575, 591, *654*, 662, 679, 686, 712, 746, 756, 768.

E

Enns (Eans) : 571, 752.
Epir : 524, 715.
Europa : 23, 65, 71, 81, 111, 120, 170, 171, 178, 184, 201, 211, 216, 245, 286, 342, 387, 460, 467, 539, *607*, *613*, *629*, 665, 671, 726.

F

Făgăraş : 22, 119, 126, 154, 160, 164, 306, 308, 312, 374, 465—467, 486, 493, 495, 496, 509, 511, 518, 520, 521, 524, 570, 573, 577, 578, 668—671, 674, 686, 691, 693, 703, 705, 711, 712, 715, 751, 753, 754, 757.
Făget : 127, 281.
Făsat : 292.
Feldioara : 460, 664.
Flandra : 364.
Filiaşi : 410.
Focşani : 113, 138, 359.
Francfurt am Main : 117, 543, *620*, *652*, 729.
Franţa : 73, 166, 168, 170, 175, 327, *635*.
Fundu (sat) : 424.

G

Galaţi : 210, 546, 732.
Galiţia : 100, 138, 165, 292, 336, 455, 507, 510, 511, 532, 571, 661, 701, 704, 705, 721, 752.

Găina (v. Muntele Găina).
Gelău (v. Gilău).
Germania : 73, 117, 121, 122, 175, 204, 251, *606*, *657*.
Gheorghieni : 283, 463, 533, 667, 722.
Gherla : 172, 279, 286, 289, 308, 309, 361, 375, 377, 497, 573, 587, *650*, 694, 753, 754, 765.
Ghimeș : 362.
Gilău (Gelău, Gyalu) : 125, 128.
Giula : 317, 371.
Giurgiu : 131.
Golgota (mănăstire) : 408, 420.
Gömör : 58.
Goranu (mănăstire) : 421, 422, 434.
Gorăslău : 105, 134, 290.
Gorj : 430, *645*.
Govora : 280.
Govora (mănăstire) : 415, 428, 433.
Govora (rîu) : 433.
Grabova : 16, 507, 701.
Granița (ținut) : 387, 571, 752.
Graz : 79, 315, 588, 765.
Grădiște : 279, 281, 284, 456, 459, 533, 664, 722.
Grecia : 156, 299.
Gruiu (mănăstire) : 421, 422.
Gurahonț : 533, 722.
Gura Motrului : 410.
Gyalu (v. Gilău).
Gyergyö-Sz. (v. Sfîntul Gheorghe).
Gyergyö Szt. Miklos (v. Gheorghieni).
Gyitro (v. Ditrău).

H

Hadhaz : 290.
Hajdu-Dorog : 290, 573, 754.
Hajduság : 290.
Hașmaș : 456, 457, 661, 662.
Hășmașu Mare : 113, 283.
Hațeg : 279, 284, 286, 294, 295, 304, 456, 466, 476, 650, 662, 669, 678.
Hălmagiu (Hălmaj) : 279, 363, 486, 525, 526, 661, 662, 686, 715, 716.
Hărțegani : 233.
Heidelberg : 577, 653, 758.
Herina : 125.
Herțegovina : 156, *649*.
Hodiș : 126.
Holdmezö-Vásárhely : 469, 672.
Hoppova : 507, 702.
Horez : 280, 284, 413, 426, 431, 432, 438, 439, 442, 447, 448.
Horez (tîrg) : 447.
Hotin : 72.
Hubertsburg : 137, 163.
Huedin : 280.
Hunedoara : 58, 134, 156, 466, 570, 571, 669, 674, 751.
Hust : 154.

I

Iablonița : 112, 115, 116, 122, 138.
Iacobeni : 115—117, 127, 138, 139, 148, 171, 285, 295, 363.
Ialomița : 284, 445.
Ianina : 420.
Iasigia : 290.

Iaşi : 144, 280, 329, 486, 513, 540, 548, 551, 553, 593—595, *620*, *652*, 686, 706, 727, 733, 735, 738, 768, 769, 770.
Ienopole : 156.
Ierusalim : 405, 491, 689.
Ilfov : *645*.
Imperiul Austro-Ungar (Austro-Ungaria, Imperiu, Monarhia, Monarhia Austro-Ungară, Monarhia Habsburgică) : 48, 65, 69, 70—72, 91, 100, 111, 118, 186, 197, 243, 245—247, 249, 350, 353, 391, 463, 521, 548, 570, 571, 576, 582, 584, *596*, *603*, *607*, *610*, *612—614*, *617*, *618*, *621*, *624*, *625*, *628*, *629*, *632—636*, *638*, *639*, *642*, *643*, *647*, *649*, *652*, *656*, *657*, 667, 712, 751, 752, 756, 758, 760, 762, 771, 772.
Imperiul Bizantin : 143.
Imperiul Dacic : 476, 679.
Imperiul Habsburgic (Monarhia, Monarhia Habsburgică, Împărăţia Austriacă) : 135, 169, 172—174, 180, 184, 185, 307, 335, 341, 342, 347, 387, 491, 514, *606—608*, *642*, 690, 707.
Imperiul Otoman (Poarta, Turcia) : 48, 105, 130, 131, 134, 137—139, 162, 163, 299, 333, 336, *607*.
Imperiul Roman (*v.* Sfîntul Imperiu Roman).
Imperiul Vlaho-Bulgar (Împărăţia Bulgară-Română) : 143.
India : 475, 678.
Ineu : 47, 113, 115, 154, 156, 182, 282, 286, 289, 359, 363, 519, 711.
Innsbruck : 151, 133, 169, *620*.
Ischl : *629*.
Istru : 120.
Italia : 73, 116, 121, 130, 173, 342, 383, 476, 678.
Izvoarele Crişurilor : 298, 533, 722.
Izvoarele Mureşului : 280, 297, 463, 465, 667, 668.
Izvoarele Oltului : 463, 465, 667, 668.
Izvoarele Vişeului : 463, 667.
Izvoru : 113.

Î

Împărăţia Austriacă (*v.* Imperiul Habsburgic).
Împărăţia Bizantină (*v.* Imperiul Bizantin).
Împărăţia Bulgaro-Română (*v.* Imperiul Vlaho-Bulgar).
Împărăţia Romană (*v.* Sfîntul Imperiu Roman).

J

Jitian (sat) : 422.
Jitianu (biserică) : 421, 422.
Jiu : 114, 115, 410, 412, 413, 431.
Juc : 583, 762.

K

Kalka (Calca) : 117.
Kallo-Szenyeny : 573, 754.

Karlowitz (Carlovăţ, Carloviţ) : 13, 19, 20, 23—25, 42, 48, 134, 136, 156, 157, 177, 287, 305, 335, 372, 373, 507—509, 514, 515, *602*, *607*, 702, 703, 708.
Kiev : 311.
Kosovopolje (Cîmpia Mierlei, Cosovo) : 103, 175.
Kuciuk-Kainargi : 138.

L

Labaşinţi : 293.
Lainici : 280, 295.
Lalasinţi : 293.
Lausanne : *638*.
Lăpuş : 279, 289.
Lăzarea : 283.
Leipzig (Lipsca) : 79, 169, 172, 506, 515, 548, 583, 588, *620*, *638*, *652*, *654*, *660*, 701, 708, 733, 761, 765.
Leita (Laita) : 73, 81, 99, 121, 184, *643*.
Lemberg : 311.
Lipova : 47, 114, 127, 154, 156, 182, 281, 292, 293, 298, 302, 317, 360, 363, 364, 371, 534, 585, 723, 763.
Lipto : 58.
Livadia : 201.
Lotaringia : 336.
Lotru : 284.
Lugoj : 47, 127, 154, 156, 164, 172, 182, 279, 281, 292, 308, 309, 312, 313, 318, 339, 371, 375, 379, 459, 497, 559, 573, 585, *650*, 664, 694, 742, 753, 754, 763.
Lunca Mureşului : 360, 361.
Lupşa : 230, 233.
Luxemburg : 103.

M

Macău : 317, *638*.
Mamu (mănăstire) : 420, 442, 448, 449.
Maramureş : 123, 144, 148, 280, 291, 292, 294, 295, 298, 302, 304, 306—309, 316, 341, 363—365, 368, 372, 475, 378—380, 456, 463—465, 468, 486, 491, 511, 519, 534—536, 540, 560, 570, *650*, 662, 667—669, 671, 686, 690, 705, 722—724, 727, 743, 751.
March : 112.
Marea Adriatică : 117.
Marea Baltică : 137.
Margine : *609*.
Mateiaş : 443.
Măgura (Măgura Calului) : 115, 460, 665.
Mănăstirea Cîmpulung : 423.
Mănăstirea Dealu : 419, 420, 436, 438.
Mănăstirea dintr-un Lemn (*v.* Biserica dintr-un Lemn).
Mănăstirea Pasărea : 442, 446.
Mărcuţa : 408, 421.
Mediaş : 122, 295, 364.
Mehadia : 292.
Mehedinţi : 645.
Meseş : 114, 117, 533, *722*.
Mesteacăn : 234.
Mestecăniş (Mestecăneşti) : 115.
Meteora : 420.
Miercurea : 364, 471, 518, *637*, 674, 711.

Mihăleni : 237.
Milcov : 144, 403, *644*, *648*.
Mirăslău : 105, 133.
Miskolc (Mişcolţ) : 16, 36, 42, 507, 701, 702.
Modena : 635.
Moesia : 116, 486, 686.
Mohács (Mohaci) : 105, 130, 150, 156, 176, 295, 304, 333.
Moldova : 54, 131, 132, 133, 136—139, 148, 152, 154, 164, 165, 170, 181, 283, 286, 287, 297, 305, 307, 311, 322, 326, 327, 329, 335—337, 359, 363, 364, 385, 455, 466, 488, 512, 513, 520, 521, 523, 524, 533, 540, 578, 589, 590, *632*, *644*, *652*, 661, 669, 687, 705, 706, 712, 714, 715, 722, 727, 757, 766, 767.
Moldova (rîu) : 114, 115.
Molin : 113, 361.
Molna : 657.
Monarhia (*v.* Imperiul Austro-Ungar, Imperiul Habsburgic).
Monarhia Austro-Ungară (*v.* Imperiul Austro-Ungar, Imperiul Habsburgic).
Monarhia Habsburgică (*v.* Imperiul Austro-Ungar, Imperiul Habsburgic).
Monor : 101.
Moşniţa : 528, 718.
Motru (Gura Motrului, mănăstire) : 408, 410, 411.
Motru (rîu) : 410, 411.
Muncaci : 292, 308, 375, 493, 497, 501, 503, 573, 691, 694, 697, 698, 753, 754.
Muncel : 230, 233.
Muntele Arnota : 413.
Muntele Athos (*v.* Athos).
Muntele Găina : 279, 456, 461, 462, 465, 468, 522—525, 528, *655*, *659*, *660*, 661, 665, 666, 669, 671, 713—715, 718.
Muntele Muncel : 431.
Muntenia (*v.* Ţara Românească).
Munţii Abrudului : 360.
Munţii Apuseni : 223, 240, 284—286, 291, 299, 360—363, 367, 385, 456, 457, 460, 461, 463, 465, 466, 520, 521, 522, 525, 531, 532, 560, 562, *621*, *629*, *653*, 662, 665, 667—670, 711—713, 715, 720, 721, 743, 744.
Munţii Bihorului : 455, 661.
Munţii Bîrsei : 362.
Munţii Buzăului : 362, 455, 661.
Munţii Călimani (Calimani) : 113, 360, 363, 457, 466, 663, 669.
Munţii Cibinului (Sibiului) : 361, 456, 458, 662, 663.
Munţii Ciucului : 362.
Munţii Cloşani : 426.
Munţii Făgăraşului : 458, 663.
Munţii Harghita : 360, 361.
Munţii Haţegului : 456, 458, 462, 465, 662, 663, 666, 669.
Munţii Hunedoarei : 360, 361, 368.
Munţii Lăpuşului : 363.
Munţii Maramureşului : 457, 662.
Munţii Moldovei : 360, 362.
Munţii Nordici : 455, 456, 524, 661, 715.
Munţii Retezat (Retezat, Retezatul) : 112—114, 279, 361, 362, 455, 458, 476, 533, 661, 663, 664, 678, 722.
Munţii Rodnei : 285, 359, 361.
Munţii Tătăreşti : 445, 661.

Munţii Vrancei : **359.**
Munţii Zalăului : 363.
Mureş : 113, 114, 119, 121, 123, 124, 126, 127, 164, 280, 281, 283, 284—288, 290, 292, 293, 297, 298, 299, 302, 304, 305, 309, 360—364, 455, 456, 460, 463, 465, 469, 527, 533, 534, 559, 661, 662, 665, 667, 669, 673, 717, 722, 723, 742.
Muscel (v. Cimpulung).

N

Nagy Hagymás (v. Haşmaşu Mare).
Nagy-Kálló : 573, 754.
Napkor : 573, 754.
Nămăieşti : 280.
Nămăieşti (biserică) : 442, 449.
Năsăud : 119, 164, 247, 280, 285, 295, 312, 329, 377, 382, 460, 464, 465, 468, 471, 533, 536, 570, 587, 665, 668, 669, 671, 674, 722, 724, 751, 765.
Neamţ (judeţul) : 286.
Nepos : 337.
Neutra : 58.
Neva : 362.
Nicopole (Nicopoli) : 103, 129, 175, 486, 686.
Nistru : 112, 116, 118, 131, 137, 547, 732.
Nónás : 290.
Novaci : **284.**

O

Oaş : **519, 711.**
Obedeanu (biserică) : 408, 412.
Ocna-Sibiului : 324.
Ocnele-Mari (Ocna) : 280, 415, 416, 432, 433.
Oderberg : 359.
Odorhei : 460, 664.
Oeniponte : 157, *620.*
Ofenbaia (v. Baia-de Arieş).
Ohrida : 512, 706.
Oituz : 362.
Olăneşti : 280.
Olt : 113, 119, 123, 126, 136, 164, 282, 283, 361—363, 397, 418, 419, 422, 423, 426, 429, 448, 455, 456, 464, 465, 511, 520, 527, 533—537, 540, 541, 560, 562, *645,* 661, 662, 668, 669, 705, 712, 717, 722—725, 727, 728, 743—745.
Oltenia (România Mică) : 54, 136, 138, 280, 282, 284, 337, 364, 410, 430, 431, 510, 521, 704, 713.
Olteţul : 432.
Omu : 105.
Oradea (Oradea-Mare) : 47, 114, 122, 130, 134, 154, 156, 172, 182, 279, 280, 282, 286—288, 292, 299, 308, 309, 312, 333, 363, 364, 373, 375, 377, 456, 457, 467—469, 486, 491, 497, 519, 548, 573, 577, 587, 662, 670—672, 686, 690, 694, 711, 733, 753, 754, 757, 765.
Oraviţa : 292, 302, 519, 521, 711, 713.
Orăştie : 119, 122, 279, 295, 297, 318, 360, 364, 371, 471, *624,* 674.
Orient : 33, 91, 101, 102, 105, 106, 108, 114, 137, 190, 485, 520, 580, 596, 613, 712, 759, 772.

Ormindea : 235.
Orşova : 279, 463, 667.
Ostrov : 428.
Oşorhei : 360.
Oxford : 618.

P

Panade : 592, 768.
Panonia : 121.
Paris : 117, 298, 594, 628, 638, *770*.
Parma : 635.
Parva : 336.
Passarowitz (Pasaroviţ) : 136, *292*, *299*, *334*.
Paşcani : 280.
Peninsula Balcanică : 177, 338, *653*.
Penteleu : 11.
Pesta (*v.* Budapesta).
Petreştii-de-Sus : 431.
Petroşani : 284.
Petroşiţa : 280.
Piacenza : 142.
Piatra-Neamţ (Piatra) : 280.
Pietrosu : 112, 359, 363.
Pirinei : 124.
Piteşti : 417, 434, 436.
Plevna : 291.
Ploieşti : 446.
Plopşor : 409.
Plumbuita : 408, 421.
Poarta (*v.* Imperiul Otoman).
Poarta-de-Fier (Porţile-de-Fier în Transilvania) : 114, 115, 119, 130, 135, 281, 295, 362, 365, 456, 533, 662, 722.
Pociovalişte : 444.
Podgoria (Podgoria Aradului) : 156, 279, 286, 288, 297, 298, 305, 315, 323, 341, 470, *632*, 673.
Poiana Sibiului (Poiana) : 521, 712.
Pojon : 58, 297, 388, 389.
Polonia (Regatul Poloniei) : 48, 130, 133, 136—138, 163, 335, 336, 513, 706.
Polovraci : 280, 426, 428, 431, 432, *646*.
Ponorel : 228.
Porţile-de-Fier (pe Dunăre) : 72, 120, 359.
Praga : 100, 133, 134.
Prahova : 645.
Precesta (biserică) : 408, 418.
Predeal : 362.
Principatele Dunărene (*v.* Moldova, Ţara Românească).
Prusia : 173.
Prut : 112, 115, 116, 137, 359.
Puszata (*v.* Cîmpia Ungară).
Putna (comună) : 624.
Putna (rîu) : 115.

R

Racoşi (Rakosi) : 113.
Radna : 286, 293, 297.
Rascian : 156.
Rădăuţi : 513, 514, 519, 563, *706*, *707*, *711*, *745*.
Răşinari : 35, 283, 331, 504, 699.
Recea : *527*, *717*.
Regatul Poloniei (*v.* Polonia).
Regatul Ungar (*v.* Ungaria).
Reghin : 119, 122, 360, 371, 465, 669.

Regiunea de Coastă (Marea Adriatică) : 571, 752.
Republica Veneţiei : 48.
Retezat (*v.* Munţii Retezat).
Rin : 116, 383.
Rîmnic (rîu) : 422.
Rîmnicu Vîlcea : 280, 416, 423, 426, 433, 438, 439, 445, 448, *645*.
Rîul Doamnei : 417.
Roboaia : 442, 443.
Rodna : 115, 117, 119, 120, 122, 146, 163, 361, 365, 455, 661.
Roma : 27, 49, 50, 53, 143, 160, 161, 170, 306, 312, 327, 336, 337, 372, 374, 385, 475, 476, 489, 495, 588, 591, *620*, 678, 693, 765, 768.
Roman : 513, 706.
Romanaţi : *645*.
România (Principatele Dunărene, „Ţara") : 60, 70—72, 81—84, 86, 89, 95, 101, 102, 107, 113, 181, 184, 197, 200—202, 207—210, 220, 245, 247, 281, 283, 292, 297, 299, 326, 330—332, 353, 367, 380, 383, 398, 488, 545, 576, 583, *613*, *629*, 668, 731, 756, 762.
România Mică (*v.* Oltenia).
Romuli : 336.
Rona : 573, 754.
Roşia Montană (Roşia) : 224, 226, 279, 530, 720.
Rotunda : 280, 363, 457, 662.
Rucăr : 280.
Rusia : 24, 38, 48, 60, 71, 72, 97, 102, 121, 136, 137, 138, 163, 166, 178, 201, 210, 335, 337, 385, *606*.

S

Sad : 493, 691.
Salankemen : 176.
Salonta : 363.
Salva : 336.
Sardinia : 635.
Sarmisegetuza : 114, 459, 476, 664, 678.
Sartăş : 231.
Satu-Mare (Sătmar) : 47, 122, 279, 281, 282, 290, 291, 302, 364, 456, 573, 662, 754.
Săc : 153.
Săciani : 528, 718.
Sălaj : 279, 282, 285, 289, 290, 294, 297, 301, 302, 304, 306, 308, 309, 341, 363, 364, 365, 372, 373, 378, 380, 398, 460, 519, *632*, 665, 711.
Sălciva-de-Sus : 233.
Sălişte (Selişte) : 235, 283.
Sărăcineşti : 442, 448, 449.
Scărişoara : 227, 228, 461, ***629***, 665.
Scepus : 122.
Sebeş : 119, 122, 295, 671, 674.
Secătura : 228.
Segarcea : 416.
Seghedin : 156, 283, *287*, 297, 360, 463, 464, 469, 533, 667, 668, 672, *721*.
Seini : 290, 302.
Seliştea Zarandului : 235.
Serbia : 101, 129, 149.
Severin : 570, 751.
Sfîntu Gheorghe : 460, 664.
Sfîntul Imperiu Roman : 133—135, 387, 476, 678.
Sfîntul Mormînt (*v.* Ierusalim).
Sfîntul Munte (*v.* Athos).

Sfîntul Nicolae (biserică în Cernica) : 444.
Sfîntul Nicolae (*biserică în* Craiova) : 408, 412.
Sibiu : 14, 29, 43, 50, 74, 82, 85, 87, 89, 93—96, 113—119, 122, 133, 162, 164, 165, 168, 172, 177, 189, 190, 192, 193, 201, 203, 204, 206, 212—214, 217, 219, 225, 241, 245, 247, 249—254, 259, 263, 265—271, 273, 279, 280, 295, 299, 301—303, 307—310, 313, 316, 318, 329—332, 338, 339, 352, 362, 370—373, 375, 376, 379—382, 387, 392, 463—466, 468, 469, 504, 506, 508, 514, 517, 518, 520, 521, 524, 534, 535, 536, 540, 548, 550, 551, 553, 562, 573, 576, 577, 585—587, *601—606*, *609*, *612*, *614*, *620*, *621*, *624—626*, *628*, *631*, *634*, *635*, *637*, *643*, *651*, *652*, *660*, 667—669, 671—673, 699, 701, 703—708, 710—712, 715, 722, 723—725, 733, 735—737, 744, 745, 754, 756, 757, 763—765.
Sighet : 292, 316, 379, 457, 662.
Sighişoara : 122, 295, 361, 364.
Silistra : 486, 686.
Silvana (*v.* Sălaj).
Silvaşul de Cîmpie : 486, 686.
Sinaia : 247, 280.
Siret : 113—116, 123.
Sîmbăteni (Soboteli) : 323, 568, 479.
Sindominic : 282, 455, 661.
Sînmiclăuş : 293.
Sîrbia (*v.* Serbia).
Slatina : 418, 419, 422, 423.
Slănic : 435.
Slătioara (Slătioarele) : 408, 415.
Slovenia (Slavonia) : 128, 142, 571, 752.
Snagov : 422—424, 436, 440.
Soboteli (*v.* Sîmbăteni).
Sofia : 101.
Soharu : 236.
Sohodol : 226, 230.
Solnoc (comitat) : 125, 126, 154, 290, 469, 672.
Solnocul de mijloc : 467, 670.
Solnocul Interior : 467, 471, 570, 674, 751.
Someş : 114, 115, 119, 158, 281, 285, 289, 295, 362, 363, 455—457, 460, 461, 463, 465, 518, 519, 535, 540, 541, 560, 562, 564, 574, 661, 662, 665, 667, 669, 711, 723, 727, 743, 744, 746, 755.
Someşul Cald : 361.
Someşul Mare : 361, 463, 464, 667, 668.
Someşul Mic : 463, 667.
Someşul Rece : 361.
Sopot (biserică) : 408, 418.
Spania : 136, 157, 334, 335, 383.
Stanislawow : 112.
Stăneşti : 408, 420.
Stelea (biserică) : 436, 440.
Stînşioara (mănăstire) : 280, 419, 442.
Strehaia (Străhaia) : 408, 411.
Strei : 360, 361.
Strigoniu : 308, 374, 493, 691.
Striharit (mănăstire) : 421, 422, 434.
Strimba : 408, 409.
Strîmbu : 279.
Stuttgart : 550, 735.

Suceava : 291, 512, 513, 519, 589, 706, 711, 766.
Sudeţi : 359.
Suedia (Svedia) : 137.
Surpatele (mănăstire) : 408, 415.
Suzana (mănăstire) : 428, 434, 435, 442, 445, 446.
Szárheagy (v. Lăzarea) : 283.
Szolnoc (v. Solnoc).

Ş

Şaroş : 58.
Şelimbăr : 105.
Şesul Ţării Ungureşti (v. Cîmpia Ungară).
Şimleu-Silvaniei (Şimleu) : 279, 282, 291, 460, 665.
Şiria : 139, 154, 171, 279, 282, 286, 288, 289, 390, *629*, *637*.
Şoimoş : 114, 154, 282.
Şumuleu (Ciuc) : 463, 667.

T

Teiuş : 283, 361, 527, 717.
Teleajen : 105, 184.
Teleorman : *645*.
Tesalia (Thesalia) : 420, 524, 715.
Teschen : *649*.
Tigveni : 280, 445.
Timiş : 114, 124, 164, 326.
Timişoara : 48, 131, 136, 156, 279, 293, 298, 299, 309, 334, 339, 364, 371, 379, 456, 459, 464, 468, 469, 476, 528, 533, 536, 564, 585, *614*, *634*, *636*, 662, 664, 668, 671, 672, 678, 718, 721, 724, 746, 763.
Tirol : 649.
Tisa : 112, 113, 115—118, 120—122, 124, 127, 135, 138, 149, 155, 164, 182, 290, 293, 294, 302, 359—361, 363, 364, 398, 456, 575, 662, 756.
Tismana (mănăstire) : 409, 428, 429, 432, 443.
Tismana (rîu) : 428.
Tismana (sat) : 428.
Tismana (ţinut) : 280, 426.
Titeşti : 280.
Titireci (mănăstire) : 408, 416.
Tîrgovişte : 152, 280, 420, 423, 426, 427, 436, 437, 440, 443, 445.
Tîrgu-Jiu : 280, 426, 428, 431.
Tîrgu-Mureş : 360, 456, 463, 662, 667.
Tîrgu-Neamţ : 280.
Tîrnava : 280 282, 302, 360, 363, 456, 493, 519, 533, 540, 541, 562, *654*, 662, 711, 722, 727, 728, 745, 746.
Tîrnava Mare : 364, 465, 669.
Tîrnava Mică : 360, 465, 669.
Topliţa : 280, 283, 360, 533, 722.
Topolniţa (mănăstire) : 408, 409.
Topolniţa (rîu) : 408.
Topolog : 445.
Torac : 293, 511, 519, 521, 711, 713.
Transilvania : 14, 15, 20—22, 24, 26, 28, 29, 31, 33, 34, 35, 39, 41—43, 47, 48, 50, 51, 54, 56—59, 75, 81, 83, 103, 104, 107, 111—120, 122, 124, 126—136, 138—141, 143—149, 151—157, 159, 161—169, 171—173, 175, 177—179, 181—186, 195, 199, 203, 206, 207, 209—

211, 244, 247, 250, 269, 281, 282, 284, 285, 287, 289, 292, 294, 295, 297, 300, 301, 303—307, 311, 316, 317, 320—322, 327—329, 331—341, 344—346, 348, 349, 359—368, 372, 373, 379, 385—389, 391, 392, 394, 398, 404, 426, 435, 455, 462, 463, 465, 467, 470, 471, 484—489, 491, 497—499, 501, 504, 505, 508—511, 514, 520, 521, 524, 527, 528, 532, 534—536, 545, 548, 553, 556, 559, 560, 564, 568, 570—572, 574, 577—579, 582—584, 586, 595, *602—604, 607, 608, 611, 614—619, 621, 626, 628, 632—637, 641—643, 649—651, 653, 657, 660,* 661, 666—671, 673, 674, 685, 686, 688, 689, 692, 694—697, 699—701, 703—705, 707, 711—715, 717, 718, 721—724, 731, 733, 738—740, 742, 746, 748, 750—753, 755, 757, 759, 761, 762, 764, 771.
Trascău : 279, 285.
Trecătoarea Buzăului : 295.
Trencin : 58.
Trient : 502, 698.
Trivalea : 434.
Troia : 243.
Troianu (mănăstire) : 438.
Tübingen : 550, 735.
Tulgheş : 455, 661.
Turcia (*v.* Imperiul Otoman).
Turda : 113, 115, 122, 123, 134, 147, 148, 153, 199, 213, 214, 279, 285, 360, 362, 364, 461, 467, 471, 519, 665, 670, 674, 711.
Turnu-Roşu : 114, 116, 119, 126, 136, 280, 295, 361, 362, 439, 464, 668.
Turnu-Severin : 280, 408, 426.
Tuşnad : 125, 283, 291, 362.
Tyrnavia (Tîrnava) : 311, 493, 691.

Ţ

„Ţara“ (*v.* România).
Ţara Bîrsei : 122, 123, 144, 164, 171, 280, 283, 295, 302, 362, 456, 460, 520, 521, 662, 664, 712.
Ţara Ciucului : 460, 664.
Ţara Făgăraşului : 304, 305, 362, 365, 460, 664.
Ţara Gurghiului : 460, 664.
Ţara Haţegului : 309, 361, 362, 365, 367, 459, 540, 664, 727.
Ţara Moldovei (*v.* Moldova).
Ţara Oaşului : 292.
Ţara Oltului : 280, 283, 291, 294, 295, 302, 520, 582, 586, 712, 761, 764.
Ţara Românească : 54, 131—133, 136—138, 164, 165, 170, 244, 280, 282, 284, 305, 307, 311, 326—328, 335—337, 351, 359, 372, 385, 426, 444—446, 466, 486, 488, 520, 521, 523, 524, 532, 533, 590, 591, 632, 661, 669, 687, 712, 714, 715, 721, 722, 757, 767, 768.
Ţara Sibiului : 456, 664.
Ţara Transalpină : 123, 144.
Ţara Ungurească (*v.* Ungaria).
Ţările Române, Ţările Româneşti (*v.* Moldova, Ţara Românească).

Ţigăneşti : 422, 424, 442, 446, 519, 711.
Ţinţăreni (Ţinţăreşti) : 409, 421, 422, 434.
Ţinţăreni (sat) : 422.

U

Ugocea : 290.
Üllö : 101.
Ulpia Traiana : 459, *650*, 664.
Ung : 58.
Ungaria (Ţara Ungurească) : 15, 16, 39, 42, 48, 56, 57, 65—67, 69—75, 77, 81, 85—87, 89, 90, 94, 99, 101, 103, 108, 113, 117, 120—131, 134—136, 140—147, 154, 157, 164, 167, 171, 173—175, 177—179, 181—185, 198, 201, 209, 245—248, 269, 279, 281, 282, 284, 286, 287, 292—294, 296—299, 300—302, 304, 306, 308, 309, 311, 312, 316—318, 320—323, 325—327, 331—350, 352—356, 359, 360, 364, 365, 367, 369, 371—373, 375—377, 379, 381—383, 388—391, 393—397, 455, 470, 471, 473, 474, 492, 505, 507, 510, 513, 517—520, 528, 533, 536, 537, 553, 556, 559, 562, 564, 566, 569, 571, 572, 577, 583, 587, 595, *611*, *613—617*, 628—630, *634*, *637*, *649*, *653*, 661, 673—677, 690, 700, 701, 704, 706, 710—713, 718, 721, 724, 738—740, 744, 746, 750, 752, 753, 757, 761, 762, 764, 771.
Uşniţa : 411.

V

Vad : 486, 686.
Valahia, Vlahia (v. Ţara Românească).
Valea Arieşului : 123, 361.
Valea Bîrgăului : 115.
Valea Crasnei : 291.
Valea Crişului : 279.
Valea Crişului Alb : 126, 279, 287.
Valea Crişului Negru : 287.
Valea Crişului Repede : 126, 279, 287.
Valea Dornei : 115.
Valea Dunării : 120, 128, 139, 176—178, 180, 184. 359.
Valea Gilortului (Jilortului) : 410.
Valea Govorei : 415.
Valea Haţegului : 164, 465, 574, 669, 755.
Valea Ialomiţei : 443.
Valea Jiului : 409, 410, 426, 429.
Valea Mare : 457, 662.
Valea Mumului : 420, 448.
Valea Mureşului : 113—115, 119, 122, 133—135, 156, 285, 286, 292, 295, 359, 362, 364, 365, 367, 372, 397, 356, 463, 465, 519, 662, 667, 669, 711.
Valea Oltului : 114, 119, 120, 122, 283, 284, 292, 359, 361, 362, 367, 372, 404.
Valea Otăsului : 405, 433.
Valea Prahovei : 284.
Valea Roboaiei : 442.
Valea Siretului : 116, 138.
Valea Someşului : 113—115, 135, 292, 302, 309, 333, 359, 361,

364, 368, 372, 375, 457, 650, 662.
Valea Streiului : 284, 361.
Valea Strîmbă : 533, 722.
Valea Teleajenului : 434.
Valea Tisei : 116, 117, 122.
Valea Tîrnavelor : 284.
Valea Zăvoiului : 416, 448.
Vaţ : 93, 96, ***614, 615, 628.***
Văleni (pe Topolog) : 442, 445.
Vălenii-de-Munte (Văleni) : 280, 434, 435.
Veneţia : 48, 103, 104.
Via Carolina : 136.
Vidic : 304.
Vidra : 540, 727.
Vidra Iancului : 229.
Vidra-de-Jos : 227.
Vidra-de-Sus : 229.
Viena : 30, 37, 40, 48, 76, 79, 91, 100, 107, 135—138, 157, 160, 163, 168, 170, 172, 176, 199, 223, **248, 298, 299, 312,** 315, 327, 329, 335, 336, 338, 343, 350, 354, 374, 387, 391, 419, 495, 505, 514, 545, 548, 571, 582, 583, 588, 589, 591, 592, 594, *603*, *607*, *610*, *614*, *616*, *617*, *620*, *651*, *653*, 692, 693, 701, 707, 731, 733, 752, 761, 765, 766, 768, 769, 770.
Vierăş (biserică) : 408, 418.
Viforîta : 420, 442, 445, 446.
Vilagoş (*v.* Şiria).
Vinţ : 122.
Vişeu : 113, 292, **363.**
Vîlsana : 442.
Vîrciorova : 210.
Vîrful-cu-Dor : 280.
Vîrful Omul (*v.* Omu).
Vîrşeţ : 19, 302, 307, 364, 371, 507, 573, 702, 753, 754.
Vîrtop : 230.
Vlahia (*v.* Ţara Românească).
Vlaşca : 322, *645*.
Vlăieştii-de-Sus : **416.**
Vulcan : 114, 115, 135, 429, 461, 665.

W

Wagram : 307, 387.
Waitzen : 122.
Würtemberg : 364.

Z

Zalău (Zilac) : 125.
Zam : 114, 115, 117, 119, 130, 135, 166, 281, 286, 360, 362, 364, 534, 723.
Zarand : 126, 134, 135, 154, 282, 363, 465, 467, 468, 471, 519, 669—671, 674, 711.
Zărneşti : 83, 583, *615*, 762.
Zdrapţi : 235.
Zemplin : 58.
Zenta : 48, 176, 333.
Zimbru : 533, 722.
Zlatna : 224, 363, 461, 530, 665, 720.

III. INDICE DE SCRIERI LITERARE, ISTORICE ŞI FILOZOFICE, REVISTE ŞI ZIARE, SOCIETĂŢI CULTURALE, LITERARE ŞI ARTISTICE, INSTITUŢII, ORGANIZAŢII ŞI PARTIDE POLITICE

A

A magyar Korona országáiban áz 1870 év elején végrehajtott Népszámlálás eredményei : 118.
A. St. István korona orzágainak népessége (K. Keleti) : 470, 473.
Abstammung der Rumänen (v. Über die Abstammung der Rumänen).
Academia de Ştiinţe Juridice (Sibiu) : 316, 380.
Academia Maghiară : 101.
Academia Română : 156, 592, 594, *622*, 769, 770.
Acta et agenda (V. A. Urechia) : *648*.
Aforisme (compuse într-un cerc literar din Bucureşti) : 602.
Albina : 634.
„Albina“ (bancă) : 301—303, 331, 586, 746, *615*.
Albina Carpaţilor : 330, 331, 548, *634*, *642*, 733, 738.
Alexandria : 329, 381.
Allgemeine Zeitung : 657.
Analele Academiei Române : 653.
Anuarul I al „Reuniunii sodalilor români din Sibiu“ : 601, 605.
Anuarul statistic : 572, 573.
Apostolul : 416, 425, 434, 443.
Approbatae Constitutiones (Aprobatele) : 151, 152, 157, 158, 163, 165, 167, 168.
Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde : 467, 670.
Arhiepiscopia de Sibiu (v. Mitropolia din Sibiu).
Arhiepiscopul şi metropolitul Andrei baron de Şaguna (N. Popea) : 506, *602*, *652*, 701.

Arhiepiscopul şi metropolitul Andrei baron de Şaguna fost prim patron al „Reuniunii sodalilor români din Sibiu" (I. Slavici) : *601.*
Arhivele Statului (Arhiva Statului) : 411, *653.*
Ardealul (I. Slavici) : *617, 622, 632, 652, 653.*
Ardealul (articol I. Slavici) : *622.*
Asociaţii. Cluburi. Ligi. Societăţi (P. Dan) : *640.*
Asociaţiunea transilvană pentru literatura şi cultura poporului român (Astra) : 224, 225, 228—230, 233, 235, 316, 318, 329, 380, 603, *634, 635.*
„Auraria" (bancă) : 224.
Aurora română : 644, 646.
Ausland : 657.
Azilul „Elena Doamna" : 95, 212, *644, 656.*

B

Balade (v. Poezia poporală. Balade).
Balade populare române (M. Pompiliu) : 548, 733.
Balade române (v. Poezii poporale din Bucovina. Balade române.)
Barbu Lăutarul (V. Alecsandri) : 317.
Basme, poezii, păcălituri şi ghicitori (I. C. Fundescu) : 550, 735.
Basme şi istorii populare (Th. M. Arsenie) : 550, 735.
Béla Király névetelen jegyzöjének könyve. A magyarok viselt dalgairól (L. Fejérpataky) : 121, *620.*
Biblia : 31, 152, 425, 434, 491, 689.
Biblioteca Academiei Române (BAR) : *611, 650, 651.*
Biblioteca Centrală Universitară din Bucureşti : *652.*
Biblioteca poporală a „Tribunei" : *606, 642.*
Biserica şi Şcoala : 329, *634.*
Buciumul român : 553, 738.
Bucovina (P. S. Aurelian) : 575, *652,* 756.
Budulea Taichii (I. Slavici) : 505, 701.
Bukarester Salon : 649.
Bula de aur : 142, 147, 175, 387.

C

Calendarul : 329.
Cartea Oltului (Geo Bogza) : *660.*
Casa Arpadiană : 162.

Casa de Anjou : 129, 152.

Casa de Habsburg (Casa de Austria, Casa Domnitoare, Casa Imperială Austriacă, Coroana, Curtea Împărătească, Monarhia Habsburgică, Monarhia Austro Ungară, Tronul) : 14, 15, 20, 22, 28, 33, 37, 39, 51, 65, 69, 86, 88, 89, 91, 100, 101, 105, 112, 130, 134—136, 152, 156, 159, 161, 167, 171, 172, 175, 180, 183—185, 191, 200, 248, 307, 333—335. 337, 338, 340, 342—345, 347, 350—356, 383, 385, 387—389, 391—394, 488, 500, 504, 508, 509, 510, 513, 514, 581, 582, 613, 634, 636, 688, 697, 700, 702, 704, 705, 707, 708, 752, 760, 761.

Casa Școalelor : *640.*

Casina Națională (Casina) : 90, 91, 93, 99, 101, 102, *612, 615.*

Catehismul calvinesc : 157.

Cazania : 414, 418.

Cercetări asupra proverbelor române (G. Dem. Teodorescu) : 546, 732.

Cestiunea română (Aron Densușianu) *619.*

Cestiunea română (I. Slavici) : *619.*

Cestiunea română din Transilvania și Ungaria (E. Brote) : *643.*

Chronica Hungarorum (I. Thuróczi) : 117, *620.*

Ciobanul : 317.

Cîntece de irozi la naşterea Domnului, împreunate cu cîteva cîntece naționale (I. C. Hințescu) : 551, 736.

Cîntece de stea (A. Pann) : 551, 736.

Cîteva constatări asupra caracterului psihologic al moților (I. Chelcea) : *638.*

Cîteva date statistice și istorice din Bucovina (T. V. Ștefanelli) : 511, 704.

Clubul kossuthist : 191.

Codex tripartitum (Codicele Verböczy) : 150, 167.

Colăcăritul și vornicitul (P. Băncilă) : 553, 736.

Colinda (v. Kolinda de J. K. Schuller).

Colinde (At. M. Marienescu) : 551, 735.

Colindele Crăciunului și ale Paștilor (P. Băncilă) : 551, 553, 735—736.

Comisiunea documentelor istorice : 594, *651,* 770.

Compendiu de drept canonic (A. Șaguna) : 594, *604,* 770.

Conciliul de la Trient : 502, 698.

Concordia : 635.

Conferința Națională din Sibiu : 39, 74, 196, 197, 203, 249, 352—354, 584, *637, 762.*

Consiliul Imperial (*v.* Reichsrat).

Contra școalei Bărnuțiu (T. Maiorescu) : 594, 770.

Convinctul de la Blaj : 505, 700.
Convorbiri literare : 11, 511, 548, 551, 553, *601*, *605*, *657*, 704, 733, 735, 738, 770.
Corespondența română : 617—619, *622*, *625*, *629*.
Corespondență (I. Ghica) : *601*.
Cornicea satelor : 546, 732.
Coroana (v. Casa de Habsburg).
Coroana ungară (Curtea ungară) : 48, 69, 74, 75, 78, 82, 99, 102, 111, 130, 171, 172, 183, 198, 210, 242, 279—281, 284, 294, 300, 303, 305, 306, 307, 315, 318, 320, 325, 326, 330, 333, 343, 346, 352, 371, 372, 378, 386, 389, 390, 393, 398, 399, 509, 572, 575, 588, 595, 596, 614, 703, 753, 755, 756, 765, 771.
Cronica moldovenească : 512, 706.
Cucoana Chirița (V. Alecsandri) : 317.
Culisele chestiunii naționale (I. L. Caragiale) : *631*.
Curia regească : *612*.
Curierul de Iași : 603.
Curtea cu jurați : 220, 256, 260, *626*, *627*.
Curtea de Apel : 348.
Curtea de Casație : 347.
Curtea din Viena : 14, 23—30, 37, 38, 136, 138, 155, 157, 159, 160, 163, 164, 166—168, 306, 335, 338, 339, 343, 353, 365, 489, 490, 492—495, 499, 501—504, *602*, *603*, *607*, *610*, *611*, *614—617*, *622*, *625*, *629*, *633—637*, *643*, 688—693, 695, 697—699.
Curtea Domnească (Tîrgoviște) : 427.
Curtea Împărătească (*v.* Casa de Habsburg).

D

Dacia înainte de romani (Gr. G. Tocilescu) : *652*.
Dare de seamă despre „Arhiepiscopul și metropolitul Andrei baron de Șaguna" de Nicolae Popea (I. Slavici) : 11, *601*.
Das Jahr und seine Tage in Meinung und Brauch der Romänen Siebenbürgens (W. Schmidt) : 524, *652*, 715.
Die initiis iurisbusque primaevis Saxonum Transsilvanorum Commentatio (J. K. Eder) : 168, *620*.
Declarațiunile Comitetului (I. Rațiu) : *627*.
Deliberationi Senato Secreti : 104.
Descriptio Moldaviae (D. Cantemir) : 564, 746.
Despre originea românilor (E. Gamillscheg) : *654*.

Despre poezia română (T. Maiorescu) : 595, *770*.

Despre program (I. Slavici) : *618*.

Despre scrierea limbei române (T. Maiorescu) : 595, *770*.

Destrămarea Monarhiei Austro-Ungare : *638*.

Dictionnaire d'étymologie daco-romane (A. D. Cihac) : 543, *652*, *729*.

Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukowina (I. Slavici) : *619*.

Die Rumänen und ihre Ansprüche : 614.

Die Romänischen Landschaften des Roemischen Reiches (J. Jung) : 169, *620*.

Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich (A. C. Popovici) : *638*.

Die Völker Österreich-Ungarns : *658*.

Die Völkerstämme der Oesterreichische-ungarischen Monarchie, ihre Gebiete, Gränzen und Inseln (A. Ficker) : 511, 571, *653*, 705, 752.

Dieceza transilvăneană (v. Mitropolia din Sibiu).

Dieta Ardealului din 1863—1864 (V. Moldovan) : *635*.

Dieta de la Alba Iulia : 333.

Dieta din Debreţin : 341.

Dieta din Pojon : 338.

Dieta Transilvană (Dieta Ardealului) : 339, 344, 389, 392, 393, 504, 583, *635*, 692, 699, 762.

Dieta Ungară (Dieta, Parlamentului Ungarici) : 74, 81, 82, 84, 87, 90, 150, 171, 172, 248, 337, 338, 344—354, 356, 374, 384—386, 389, 391, 393—396, *614*, *637*, 692.

Din istoria Transilvaniei : *615*, *618*.

Din ţara Basarabilor (G. Coşbuc) : *640*.

Diploma împărătească (1860) : 40, 195, 315, 342—344, 349, 391—393, *629*, *634—636*, *643*.

Direcţiunea nouă în poezia şi proza română (T. Maiorescu) : 595, *770*.

Documente privitoare la istoria românilor (N. Densuşianu) : 122—124, 126—129, 140, 144, 145, 147, *619*.

Documente privitoare la istoria românilor (E. Hurmuzaki) : 113, 132—138, 148, 152, 153, 156, 158, 161, 163, 164, 485, 513, 594, *619*, *622*, 685, 706, 770.

Doine şi hore (Simion Florea Marian) : 548, 733.

Doine şi lăcrămioare (V. Alecsandri) : 548, 733.

Dreptatea : 220, *629*.

Dreptul canonic (v. Compendiu de drept canonic).

După congresul Ligii (G. Bogdan-Duică) : *614*.

E

Ecclesiam Christi : 573, 753.
Edictul de toleranță : 164, *607, 610.*
Elementele dreptului canonic (A. Şaguna) : *604.*
Emancipationsruf der Bukowina : 514, 707.
Episcopia de Argeş : 144, 442.
Episcopia de Rîmnic : 423, 425, 431.
Episcopia Sibiului (*v.* Mitropolia din Sibiu).
Episcopia Romano-Catolică (Alba-Iulia) : 143.
Epistola magistri Rogerii in miserabile Carmen super Destructione Hungariae per Tartaros : 117, *620.*
Epitome rerum Hungaricarum (P. Ranzano) : 150, *620.*
Erste Anleitung zur Kenntniss von Siebenbürgen (J. K. Eder) : 168, *620.*
Esopia (Isopia) : 329, 381.
Eteria : 204.
Evanghelia : 411, 414, 417—419, 443.

F

Fabule şi istorioare (A. Pann) : 545, 731.
Familia : 329, *634,* 733.
Fapta omenească (I. Slavici) : *614, 616.*
Faptele Apostolilor : 443.
Federațiunea : 329, *634.*
Foaia poporului : 211, 220, 251—255, 257, 260, 261, 264—269, 271—273, 275, *618, 625—627, 629, 630, 634.*
Foaie pentru minte, inimă şi literatură : 170, 583, *634, 635,* 762.
Foişoara Telegrafului român (Foița) : 330, 331, *634.*
Fondul Gojdu : 380.
Fondul religionar : 514, 707.
Fragmentarium (M. Eminescu) : *604, 605.*
Fragmente din istoria românilor (E. Hurmuzaki) : 619.
Fragmente zur Geschichte der Rumänen (E. Hurmuzaki) : 163, 164, 477, 485, 512, 578, 594, *650,* 679, 685, 705, 758, 770.

G

Gazeta Bucovinei : 208, *625.*
Gazeta Transilvaniei : 26, 170, 220, 329, 583, *631, 634, 635,* 762.

Geschichte der Ungarn (M. Harváth) : 123, 127, 129, 142, *620*.
Geschichte des osmanische Reiches (J. Hammer) : 138, *620*.
Geschichte des Transalpinische Daciens (F. J. Sulzer) : 168, *620*.
Gesta Hungarorum : 620.
Globus : 657.
Gramatica limbii române (T. Cipariu) : 593, 769.
Gura satului : 329, *605*, *634*.
Gura satului (I. Slavici) : *633*, *655*.

H

Hazánk és Népe a közgazdaság és társadalmi statistika szempontjából (K. Keleti) : 467, 571, *653*, 670, 752.
Hermannstädter Zeitung : 14.
Heruvimul : 319.
Herşcu Boccegiul (V. Alecsandri) : 317.
Historia Pannonica : sive Hungaricarum rerum (A. Bonfini) : 183, *620*.
Hronica românilor şi a mai multor neamuri (G. Şincai) : 155, 486, *620*, 686.
Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor (D. Cantemir) : *622*.

I

I. D. Ionescu de la „Iunion“ (I. Massoff) : *638*.
Iar moţii (I. Slavici) : *629*.
Institutul „Manliu“ : 212.
Institutul Theresianum : 594, *770*.
Institutul Teologic-Pedagogic (Arad) : *651*.
Institutul Teologic-Pedagogic (Caransebeş) : *651*.
Institutul Teologic-Pedagogic (Sibiu) : *602*, *604*, *651*.
Institutul Tipografic (Sibiu) : 94, 205, 206, 210, 219, 222, 249—252, 254—265, 270, 272—274, *606*, *624*, *626*.
Ioan Slavici şi lumea prin care a trecut (D. Vatamaniuc) : *603*, *607*, *612*, *618*, *631*.
Isopia (v. *Esopia*).
Istoria bisericei ortodoxe răsăritene universale de la întemeierea ei pînă în zilele noastre (A. Şaguna) : 477, 594, *604*, *652*, 679, *770*.
Istoria critică a românilor (B. P. Hasdeu) : 131, *620*.
Istoria folcloristicii româneşti (O. Bârlea) : *660*.

Istoria României : *606*, *608*.
Itinerar în Istria și Vocabular istriano-român (I. Maiorescu) : 540, *652*, *727*.

Î

Începutul creștinării românilor (T. Cipariu) : 486, *652*, 686.
Încercări critice asupra unor credințe, datine și moravuri (G. Dem. Teodorescu) : 552, 736.
Îndreptarea legii : 449.
Întreita Alianță (*v.* Tripla Alianță).

J

Jahrbücher des Ungarischen Statistischen Amtes : 463, 464, 667, 668.
„Junimea" : 382, 594, *602*, *642*, *770*.

K

Kolinda (Colinda) (J. K. Schuller) : 551, 735.

L

La liberté roumaine : *615*.
La question roumaine en Transylvanie et en Hongrie (A. C. Popovici) : *638*.
La răscruci (I. Slavici) : *640*.
La Transilvanie : *631*.
Legende sau basmele românilor (P. Ispirescu) : 550, 733.
Letopisețele Țării Moldovei (M. Kogălniceanu) : 513, *652*, 706.
Liga culturală pentru unitatea culturală a românilor : 211, 317, *614*, *618*, *628*.
Limba română în jurnalele din Austria (T. Maiorescu) : 594, 770.
Limba română și tradițiunile ei (G. Baronzi) : 546, 732.
Literatura poporană (I. Slavici) : *656*.
Literatura română și străinătatea (T. Maiorescu) : *657*.
Liturghier : 414, 445.
Lumea prin care am trecut (I. Slavici) : *637*.

Lumina : *634*.
Luminătorul : 84, 88, 208, *614*, *634*.
Lupta : *619*.

M

Magazin für Literatur des Auslandes : 553, *738*.
Magyarország nepességének szapordása és fogyása (K. Keleti) : 473, 676.
Manuscriptum : *650*.
Mănăstirile din România (Cezar Bolliac) : 488, *652*, 688.
Memorandum des romains de Transylvanie (I. Slavici) : *615*.
Memorandumul românilor din Transilvania şi Ungaria : 203, 212, 213, 215, 220, 252, 353, 354, *603*, *611*, *615—617*, *621*, *625—628*, *636*.
Memoriul archiepiscopului şi metropolitului Andrei baron de Şaguna sau Luptele naţionale politice ale românilor 1846—1873 (N. Popea) : *602*.
Memoriul compus şi publicat din însărcinarea Conferinţei generale a reprezentanţilor alegătorilor români : *613*, *614*.
Memoriul studenţilor universitari români privitor la situaţia românilor din Transilvania şi Ungaria : 211, *628*.
Minerva : *605*.
Mineu (Minei) : 416, 422, 449.
Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice : 212. 403, 407, 426, 428, 435, 594, 770.
Ministerul de Justiţie (Ungaria) : 458.
Mioriţa : 532, 721.
Mitropolia Blajului : 308.
Mitropolia de la Alba-Iulia : 305, 306, 374.
Mitropolia din Muntenia : 422, 423.
Mitropolia din Sibiu (Dieceza transilvăneană) : 26, 310, 339, 506, 509, 513, 514, 575, 577, *603*, 702, 703, 707, 756, 757.
Mitropolia Moldovei : 514, 707.
Mitropolia Ungro-Vlahiei (Tîrgovişte) : 152. 157, 305, 425, 486, 490, 686, 689.
Moara cu noroc (I. Slavici) : 287.
Molitvelnic : 416, 418.
Monarhia Austro-Ungară (*v.* Casa de Habsburg).
Monarhia Habsburgică (*v.* Casa de Habsburg).
Monumenta historica Hungariam (v. Vetera monumenta historica Hungariam sacrum illustrantia).
Monumente naţionale. Monastiri şi biserici ortodoxe : *644*, *645*.

Monumentele noastre istorice. Monastirile (I. Slavici și G. Mandrea) : *644*.
Moșiile mănăstirești, din care s-a format măreţul Fond religionar (A. Pumnul) : 514, *652*, *707*.
Moţii (I. Slavici) : *629*.
Moţii (27 martie 1894, I. Slavici) : *629*.
„Moţii pentru Slavici". Album omagial : 629.
Moţii și maghiarii (I. Slavici) : 223.
„Muntenia" (bancă) : 227, 230.
Muzeul „Ioan Slavici" (Șiria) : 629.

N

Nemzet : 57.
Neue rumänische Skizzen (Mite Kremnitz) : 506, 701.
Noţiuni despre colindele române (G. Dem. Teodorescu) : 551, 736.
Noua direcţie (*v. Direcţiunea nouă în poezia și proza română*).
Noul Testament : 425.

O

O călătorie în Dobrogea (T. T. Burada) : 548, 551, *601*, 733.
O, mamă (M. Eminescu) : *602*.
O prefaţă la biografia lui Andrei Șaguna (I. Slavici) : *601*.
O sută de ani (I. Slavici) : *606*.
O șezătoare la ţară (A. Pann) : 545, 731.
Observatoriul : *634*.
Octoih : 416, 418.
Opere (K. Marx și F. Engels) : *636*, *655*.
Opere I. Povești (I. Slavici) : *656*.
Opere II. Nuvele (I. Slavici) : *655*.
Opere IX. Publicistică (M. Eminescu) : *603*, *604*.
Opere IX. Memorialistică (I. Slavici) : *602*, *614*, *616*, *630*, *632*, *637*, *638*, *650*.
Opere X. Studii și articole (I. Slavici) : *605*, *656*.
Opere XI. Scrieri pedagogice (I. Slavici) : *644*.
Opere XII. Scrieri pedagogice (I. Slavici) : *603*.
Oraţii : 553, 737.
Oraţii ţinute la nunte ţărănești : 553, 737.

Orientul latin : *634*.
Orizont : *654*.

P

Pactul dualist : 22, 74, 179, 343, 345, *614*, *636*, *643*.
Parlamentul din Viena (*v*. Reichsrat).
Parlamentul Ungariei (*v*. Dieta Ungară).
Pars (Turoczy) : 121.
Partea mea în criza „Tribunei“ (G. Bogdan-Duică) : *631*.
Partidul Național al Românilor din Banat și Ungaria : 636.
Partidul Național Liberal : 210.
Partidul Național Român : 74, 78—80, 82, 224, 239—242, 247, 249, 251—256, 259, 269—273, 275, 346, 355, *612*, *614*, *624*, *627*, *628*, *630*, *631*, *636*, *637*.
Partidul Național Român din Transilvania : 637.
Partidul Național Român Guvernamental (Opozițional) : 82.
Patenta de toleranță (v. Edictul de toleranță).
Pădurea spînzuraților (L. Rebreanu) : *613*.
Pădureanca (I. Slavici) : *633*, *653*.
Părerile unui american despre România : *602*.
Părți alese din istoria Transilvaniei (G. Barițiu) : *643*.
Pesti Napló : *612*.
Pilde și ghicitori (P. Ispirescu) : 546, 732.
Poezia populară. Balade (At. M. Marienescu) : 548, 733.
Poezia română (v. Despre poezia română).
Poezii poporale din Bucovina. Balade române (S. F. Marian) : 548, 733.
Poezii populare ale românilor (V. Alecsandri) : 546, 548, 552, 732, 733, 736.
Popa Tanda (I. Slavici) : *653*.
Popoarele Austro-Ungariei : *658*.
Povestea poveștilor (C. Stamati) : 551, 735.
Povestea vorbei (A. Pann) : 545, 731.
Pragmatica Sancțiune (v. Sancțiunea pragmatică).
Preparandia (*v*. Școala Normală Arad).
Primae lineae M. Principatus Transilvaniae historiam antiqui, medii et recentiores aevi (M. Felmér), 168, *620*.
Proiect de lege pentru conservarea monumentelor naționale (V. A. Urechiă) : *648*.
Propaganda Fide : 160.
Prospect (K. Prochaska) : *649*, *652*, *657*.

Protocoalele Sinoadelor eparhiale : 570, 751.
Proverbele românilor (I. C. Hințescu) : 545, 731.
Psalmi : 152, 590, 767.

R

Raportul d-lor I. Slavici și G. Mandrea (arhitect) despre monastirile de dincoace de Milcov (I. Slavici și G. Mandrea) : *644—646*.
Ratione congruit : 493, 691.
Reforma : 486, 686.
Regni hungarici historia (N. Istvanffi) : 123, 150, *620*.
Reichsrat : 343, 391, 392, 583, 592, 762, 769.
Replica Junimei române academice din Transilvania și Ungaria : 215, *628*, *629*.
Rerum Hungaricarum Decades (A. Bonfini) : 117, 120, 121, 123, 129, 620.
Rerum Hungaricarum Scriptores Varii : 117, *620*.
Reuniunea de cîntări : 380.
Reuniunea de femei : 380.
Reuniunea meseriașilor (Brașov) : 298.
Reuniunea pentru ajutorarea ucenicilor : 370.
Reuniunea pentru fond de teatru (*v.* Societatea pentru fond de teatru român).
Reuniunea sodalilor români din Sibiu : *601*, *605*.
Revedere (I. Slavici) : *626*.
Revista Fundațiilor regale : *654*.
Revista Orăștiei : *631*.
Revoluția Franceză : 162, 167, 170, 178, 327, 335, 337—339, 385, 386, *608*.
Revoluția din 1848 : 170, 171, 178, 365, *602*.
Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria (N. Densușianu) : *608*, *653*.
Roemer und Romanen in den Donaulaendern (J. Jung) : 169, *620*.
Romänische Studien (R. Roesler) : 169, *620*, *654*.
Romänische Volkslieder (J. K. Schuller) : 548, 733.
Romänische Volkspoesie (V. von Kotzebue) : 548, 733.
Românii de peste Carpați (I. Russu-Șirianu) : *641*.
Românii de peste Carpați (I. Slavici) : *640*, *643*.
Românii din Ardeal (I. Slavici) : *621*, *632*, *641*, *645*, *654*.
Românii din Regatul Ungar și politica maghiară (I. Slavici) : *611*, *629*, *630*, *637*, *638*.

Românii din statul ungar (I. Russu-Şirianu) : *641.*
Românul : *614.*
Românul glumeţ : 545, 731.
Rumänische Dichtungen (Carmen Sylva) : 548, 733.
Rumänische Gedichte und Sprichwörter (J. K. Schuller) : 548, 733.

S

Sancţiunea pragmatică : 135, 334, 336, 337, 340, 342, 344, 345, 357, 385, **386**, 388, 390—391, **395**.
Scena : **638**.
Scrierile lui C. Negruzzi : 551, 735.
Senatul Veneţian : 104.
Sfinta Scriptură (v. Biblia).
Sibiu 23 februarie st. v. (I. Slavici) : *608.*
Siebenbürgen. Eine Darstellung des Landes und der Leute (R. Bergner) : ***660.***
Siebenbürgen. Land und Leute (Ch. Bonner) : **515**, *652*, 708.
Siebenbürgen, Reisebeobachtungen und Studien (G. von Rath) : 577, *653*, **758**.
Simbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris Coronae (N. Nilles) : 157, 158, *620.*
Slavici despre moţi (O. Bârlea) : *654.*
Snoave sau povestiri populare (P. Ispirescu) : 545, 731.
Societatea de mîine : *638.*
Societatea pentru fond de teatru român (Reuniunea pentru teatru român) : **224**, 318, 380, *634.*
Societatea pentru învăţătura poporului român : 212.
Societatea „Steaua" : *641.*
„Solidaritatea" (bancă) : 303.
Speranţia : *634.*
Spitalul amorului (A. Pann) : 548, 733.
Sprachliches aus Rumänischen Völksmarchen (J. U. Jarnik) : **545**, 731.
Statutul organic (A. Şaguna) : 373, 374, *642.*
Strat şi substrat (B. P. Hasdeu) : 120, *620.*
Studii şi documente privind activitatea lui Ioan Slavici (E. Gluck, G. Neamţu, D. Vatamaniuc) : *651.*
Supplex Libellus Valachorum : 167, 168, 338—340, 386, 504, ***622***, 700.

Ş

Şcoala Ardeleană (Şcoala de la Blaj) : 328—330, 381, 590—594, *622*, *767—770*,
Şcoala de fete din Sibiu : 206.
Şcoala de sergenţi : 438.
Şcoala de la Blaj (*v.* Şcoala Ardeleană).
Şcoala ieşeană (*v.* „Junimea").
Şcoala şi Familia : *634*.
Şcoala Normală (Preparandia) Arad : *635*.
Şezătoarea la ţară (v. O şezătoare la ţară).
Şiematismul veneratului cler al Archidiecesei Metropolitane greco-catolice a Alba-Iuliei şi Făgăraşului : 496, 693.

T

Telegraful român : 82, 85, 199, 200, 202—204, 207, 220, 329, 330, 382, 596, *601*, *604*, *605*, *614—616*, *625*, *631*, *634*, *635*, *642*, *660*, *771*.
Teoria imigraţiei românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea (D. Prodan) : *632*.
Testament (A. Şaguna) : *605*.
Timpul : *601*, *621*, *645*, *657*, *660*.
Transilvania : *634*.
„Transilvania" (bancă) : 205.
„Transilvania" (Societate de asigurări) : 586, *764*.
Tribuna : 85—87, 92—94, 96, 97, 100, 189—193, 203—211, 214—220, 240—242, 249—255, 257, 260, 261, 263, 264, 265, 267—269, 271—273, 275, 331, 354, 382, *606*, *608*, *614*, *615*, *617*, *618*, *622—627*, *629*, *630*, *631*, *634*, *642*.
Tribuna poporului : *631*, *634*.
„Tribuna" şi tribuniştii (I. Slavici) : *624*.
Tribunalul comercial (Sibiu) : 261, 263, 265, 267.
Triod : 416, 418.
Tripla Alianţă (Întreita Alianţă) : *71*, 180.
Tronul (*v.* Casa de Habsburg).

Ţ

Ţara : 218, *629*.
Ţara Bârsei : 122, *638*.

U

Über die Abstammung der Rumänen (J. I. Pič) : 169, 488, *620*, *655*, 687.
Über die Herkunft der Rumänen (E. Gamillscheg) : *654*.
Über ein merkwürdige Volkssage der Rumänen (J. K. Schuller) : 550, 735.
Un actor braşovean I. D. Ionescu (G. Bogdan-Duică) : *638*.
Unirea : *634*.
Universitatea din Bucureşti : 211, 242.
Universitatea din Iaşi : 593, *645*, 769.
Universitatea din Viena : 79, 189, 339, 588, 589, 591, 765, 766, 768.
Universitatea săsească : 153.
Urkundenbuch zur Geschichte der deutschen Ritter im Burzenlande (J. K. Schuller) : *652*.

V

Vechea Metropolie ortodoxă română a Transilvaniei, suprimarea și restaurarea ei (N. Popea) : *602*.
Versuri sau cîntece de stea (A. Pann) : 551, 736.
Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia (A. Theiner) : 122, 144, *620*.
Vetera monumenta slavorum meridionalium (A. Theiner) : 143, *620*.
Viitorul : 82, 85, 202, *612*.
Voința națională : 223, *619*, *629*.
Völkerkunde Öst-Europas (L. Diefenbach) : 515, *653*, 708.
Völksstämme der öster.-ung. Monarchie (v. Die Völkerstämme der Oesterreichisch-ungarischen Monarchie).

W

Walachische Märchen (Arthur şi Albert Schott) : 550, 735.

Z

Ziua : *629*.
Zur Geschichte der Pässe Siebenbürgens (J. Jung) : 115, 123, *620*.

CUPRINS

DIN VOLUME

ARHIEPISCOPUL ŞI METROPOLITUL ANDREI BARON DE ŞAGUNA

Prefaţă 11
Arhiepiscopul şi metropolitul Andrei baron de Şaguna de Nicolae Popea 13

O SUTĂ DE ANI

Iobăgia ungurească 47
Uşurările date de împăratul Iosif II 50
Luminarea poporului român 53
Întărirea românilor 55
Lupta noastră de astăzi 57

ROMÂNII DIN REGATUL UNGAR ŞI POLITICA MAGHIARĂ

Punct de plecare 65
I. România şi românii 70
II. Conflictul 73
III. Rezistenţa maselor române 75
IV. Cele două extreme 78
V. Iredenta română 81
VI. Reacţiunea 85
VII. Memoriul 87
VIII. Intriga 91
IX. Politica Casinei 99
Încheiere 103

ARDEALUL. STUDIU ISTORIC

I. Stările topografice şi etnografice 112
II. Poziţiunea Ardealului 127
III. Poziţiunea românilor 139
IV. Luptele pentru revindicare 151

V. Redeşteptarea naţională . . . 162
VI. Iredentismul român . . . 174

TRIBUNA ŞI TRIBUNIŞTII

Prefaţă . . . 189

I. Situaţiunea de la 1884 . . . 195
II. Greutăţile întemeierii *Tribunei* . . . 199
III. Efectele lucrării „tribuniştilor" . . . 207
IV. Cauzele retragerii d-lui dr. Ioan Raţiu . . . 211
V. Situaţia actuală . . . 242
Lămuriri documentare despre procederea d-lui dr. Ioan Raţiu ca să ajungă la stăpînirea *Tribunei* . . . 249

ROMÂNII DIN ARDEAL

Privire generală . . . 279
I. Stările topografice şi cele etnografice . . . 281
  1. Valea Oltului . . . 282
  2. Valea Mureşului . . . 283
  3. Valea Someşului . . . 285
  4. Ţara Ungurească . . . 286
  5. Sălagiul . . . 289
  6. Maramureşul . . . 291
  7. Banatul . . . 292
II. Stările economice . . . 293
  1. Stăpînirea pămîntului . . . 294
  2. Meseriile . . . 298
  3. Comerţul . . . 299
III. Stările culturale . . . 303
  1. Biserica . . . 304
    a. Metropolia Blajului . . . 308
    b. Metropolia Sibiului . . . 309
  2. Învăţămîntul . . . 311
  3. Aşezăminte culturale . . . 315
  4. Rînduirea morală . . . 320
  5. Viaţa literară . . . 326
IV. Stările politice . . . 333
  1. Pînă la Revoluţiunea Franceză . . . 335
  2. Pînă la 1850 . . . 337
  3. Pînă la 1868 . . . 341
  4. Era dualistă . . . 345
    a. Sistemul electoral . . . 347
    b. Lupta cu Coroana . . . 350
    c. Reacţiunea . . . 352
Încheiere . . . 355

ROMÂNII DE PESTE CARPAŢI

Pămîntul şi locuitorii . . . 359
Stările economice . . . 365
Stările culturale . . . 371

Viața bisericească 372
Învățămîntul 376
Așezămintele culturale 379
Mișcarea literară 381
Stările politice 383
Pînă la 1848 386
Pînă la 1860 390
Pînă la 1873 392
Starea actuală 395
Mișcarea poporațiunii 396

RAPORTUL D-LUI I. SLAVICI ȘI G. MANDREA DESPRE MONASTIRILE DE DINCOACE DE MILCOV

DIE RUMÄNEN IN UNGARN, SIEBENBÜRGEN UND DER BUKOWINA

Bodenverhältnisse 455
Abstammung und Entwicklung 463
Religion 477
Religiöses Bewußtsein 477
Die Union 485
Die Kämpfe um die nationale Abgeschlossenheit beider rumänischen Kirchen 498
Die Bukowiner 510
Nationale Eigenthümlichkeiten 515
Eheschließung 522
Die gegenwärtigen Zustände 570

NOTE

Arhiepiscopul și metropolitul Andrei baron de Șaguna 601
O sută de ani 606
Românii din Regatul Ungar și politica maghiară 611
Ardealul. Studiu istoric 617
Tribuna și „tribuniștii" 624
Românii din Ardeal 632
Românii de peste Carpați 640
Raportul d-lui I. Slavici și G. Mandrea despre monastirile de dincoace de Milcov 644
Die Rumänen in Ungarn, Siebenbürgen und der Bukowina . . . 649
Românii din Ungaria, Transilvania și Bucovina (Traducerea textului german) 661

Indici 773

VERIFICAT
1987

Lector : **DACIANA VLĂDOIU**
Tehnoredactor : AURELIA ANTON

Bun de tipar 31.X.1984. Coli editură 48,32.
Coli tipar 52.

Tiparul executat sub comanda
nr. 1332 la
Întreprinderea Poligrafică
„13 Decembrie 1918",
str. Grigore Alexandrescu nr. 89-97
București,
Republica Socialistă România